گوڵەوی سەرمۆڕ

ژینامەی پێغەمبەری مەزن

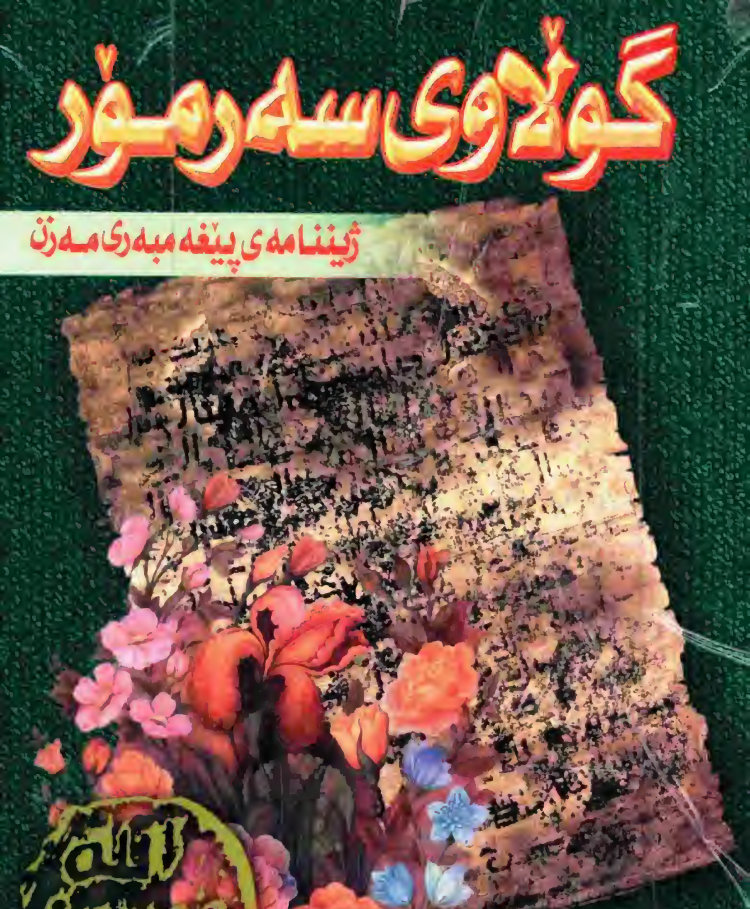

نووسینی: صفی الرحمن المبارکفوری

وەرگێڕانی: بکر حمه

تصوير ابو عبد الرحمن الكردي

منتدي اقرأ الثقافي
www.iqra.ahlamontada.com

گوڵاوی سەرمۆر

ژیننامەی پێغەمبەری مەزن

صلی‌الله علیه وسلم

نووسینی

صفی‌الرحمن المبارکفوری

وەرگێڕانی

بکرحمه صدیق عارف

مبارک فوری، صفی الرحمن، ۱۹۴۳-
Mubarak Puri, Safial - Rahman
گولاوی سەرمور / نووسینی صفی الرحمن المبارکفوری؛ وەرگیراتی بکرحمه صدیق عارف.. تهران: احسان، ۱۳۸۲.
۶۱۳ ص.
ISBN 964-356-150-X
فهرستنویسی براساس اطلاعات فیپا.
عنوان اصلی:الرحیق المختوم.
کتابنامه به صورت زیرنویس.
۱. محمد (ص)، پیامبر اسلام، ۵۳ قبل از هجرت - ۱۱ق.-- سرگذشتنامه. ۲. اسلام -- تاریخ -- از آغاز تا ۴۱ ق. الف. عارف، بکر محمد صدیق، مترجم، ب. عنوان. ج. عنوان: سیره رسول الله (الرحیق المختوم).
BP ۲۲/۹/م۲.ر۳.۴۷ ۲۹۷/۹۳
۱۳۸۲
کتابخانه ملی ایران ۸۲م-۴۰۰۴۵

نشر احسان
تاران ـ ناصر خسرو ـ تەلەفوون: ۳۹۰۲۷۵۰
ناوی کتێب : گولاوی سەرمۆر (ژیننامەی پێغەمبەری مەزن)
نووسینی : صفی الرحمن المبارکفوری
وەرگێرانی : بکرحمه صدیق عارف
بڵاوکار : نەشری ئیحسان
نۆرەی چاپی یەکەم : ۱۳۸۲ هـ ش ۱٤۲٤ هـ ق ۲۰۰۳ م
تیراژ : ۳۰۰۰ دانه
ژمارەی نێونەتەوایەتی X-۱۵۰-۳۵٦-۹٦٤ 964-356-150-X
قیمەت: ۳۵۰۰ تمەن

وتەی بەڕێز:

شێخ محمد علی حەرەکان

ئەمینداری گشتی ڕابیطەی جیهانی ئیسلامی

سوپاس بۆ پەروەردگاری جیهانیان ، بەدیهێنەری ئاسمانەکان و زەمین ، دانەری تاریکایی و ڕۆشنایی‌یەکان ، خوای گەورە سڵاوات بدات لەسەر سەروەرمان محمد ﷺ دواینی هەموو پێغەمبەران ، بەڕاستی مرۆڤگەلی مژدەداو ئاگادارکردەوە ، بەڵێنیداو هەڕەشەکانی گەیاند ، بەهۆی ئەوەوە خوای گەورە مرۆڤایەتی لە سەرلێشێواوی ڕزگارکرد ، هیدایەتیدان بۆ ڕێگای ڕاست، ڕێگای ئەو پەروەردگارەی کە هەرچی لە ئاسمانەکان و زەمینداپە موڵکی ئەوە ، بێگومان هەموو کارو کردەوەیەک بۆ لای ئەو دەگەڕێتەوە ، پاشان:

کەخوای گەورە تکاو پلەبەرزەکەی بەخشی بەموحەممەد ﷺ و ڕێنومایی موسڵمانانی کرد بۆ خۆشەویستی ئەوزاتەو شوێنکەوتنی کرد بەبەشێک لە خۆشەویستی خۆی ، وەکو فەرموویەتی: ﴿ قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ ﴾ آل عمران/٣١.

واتە: ئەی موحەممەد ﷺ پێیان بڵێ: ئەگەر ئێوە خوای گەورەتان خۆش دەوێت ئەوا شوێن من بکەون ، لەگوناهەکانتان خۆش دەبێت . ئەمە یەکێک بوو لەو هۆیانەی دڵەکانی تامەزرۆی ئەو خۆشەویستی‌یە دەکرد ، دەستی دەگرت بەو هۆیانەوە کەئەو پەیوەندیە بەهێزتر دەکات . هەر لە سەرەتای ئیسلامەوە موسڵمانان پێشپرکێیان دەکرد بۆ دەرخستنی سیما جوانەکانی و بڵاوکردنەوەی سیرەتی بۆنخۆشی ، ئەو سیرەتەی کە بریتی‌یە لەوتەو کردەوەو ڕەوشتە بەرزەکانی ، هەروەکو عائشەی هاوسەری ﵂ فەرموویەتی: بەڕاستی ڕەوشتی قورئان بوو، قورئانیش پەڕاوی خوای گەورەو وشە تەواوەکانیەتی ، کێ بتوانێت وەهابێت بێگومان دەبێتە کاملترین و خۆشەویستترین کەس لای بەندەکانی خوا.

موسڵمانان بەبەردەوامی وابەستەی ئەم خۆشەویستییە بوون کە لەئاکامدا کۆنگرەی ئیسلامیی یەکەمی (سیرەتی پێغەمبەری ﷺ لە پاکستان ساڵی ١٣٩٦ کۆچی ڵ هاتە کایەوە ، لەو کۆنگرەیەدا (رابطە) چەند خەڵاتێکی ماددی تەرخان کرد بەبڕی (١٥٠) هەزار ڕیاڵی سعودی بۆ باشترین (٥) باسی یەکەم سەبارەت بەسیرەتی پێغەمبەر ﷺ بەم مەرجانەی خوارەوە:

(١) باسەکە تێروتەواو بێت لەگەڵ ڕیزکردنی ڕووداوە مێژووییەکان بەپێی ڕوودانیان.

(٢) باسێکی باش بێت و پێشتر بڵاونەکرابێتەوە.

(٣) لێکۆڵەر ئاماژە بکات بەهەموو ئەو دەستنووس و سەرچاوە زانستیانەی کە لە باسەکەیدا پشتی پێ بەستون.

(٤) لێکۆڵەر باسێکی تێروتەسەڵی ژیانی خۆی بنووسێت و باس لە پلەوپایەو لێهاتنە زانستییەکانی خۆی بکات و، ئەگەر هەیبوو ئاماژە بەنووسراوەکانی تری بکات.

(٥) باسەکەی بەنووسینێکی ڕوون بنووسێت و بەئاسانی فۆتۆ کۆپی بکرێت.

(٦) باسەکانی بەزمانی عەرەبی و زمانە زیندووەکانی تر وەربگێڕێت.

(٧) باسەکان لەسەرەتای مانگی ڕەبیعی دووەمی ساڵی (١٣٩٦)ی کۆچییەوە وەردەگیرێن و لەسەرەتای مانگی موحەڕڕەمی ساڵی (١٣٩٧) کۆچیدا کۆتاییان دێت.

(٨) باسەکە تەسلیم بەئەمیندارێتی گشتی ڕابیطەی جیهانی ئیسلامی دەکرێت لەزەرفێکی داخراوداو ئەمیندارێتی گشتی ژمارەیەکی یەک لە دوای یەکی تایبەتی بۆ دادەنێت.

(٩) باسەکان لەلایەن دەستەیەک لە زانایانی گەورەوە پێداچوونەوەی لەسەر دەکرێت.

ئەم ئاگادارینامەیە پاڵپێوەنەرێکی گەورەبوو بۆ ئەو زانایانەی کە خۆشەویستی خواو پێغەمبەر ﷺ لە دڵیاندا بوو بۆ ئەوەی پێشڕکێ بکەن لەو

بوارەداو ، (رابطە)ش خۆی ئامادە کرد بۆ وەرگرتنی باسەکان بەزمانی عەرەبی و ئینگلیزی و ئوردی و چەند زمانێکی تر.

هەندێك بۆ بەڕێز باسەکانیان بەو زمانانە نارد ، ژمارەیان گەیشتە (١٧١) باس ، لەوانە:

(٨٤) باس بەزمانی عەرەبی، (٦٤) باس بەزمانی ئوردی ، (٢١) باس بەزمانی ئینگلیزی ، تەنها یەك باس بەزمانی فەرەنسی و باسێکیش بەزمانی (هوسادی).

رابیطە هەستا بەپێکهێنانی لیژنەیەك لەگەورە زانایان بۆ لێکۆلینەوەی باسەکان و ڕێکخستنیان بەپێی شیاوبوونیان، بۆ سەرکەوتن و وەرگرتنی خەلاتەکە، ناوی سەرکەوتوەکانیش بەم شێوەیە بوو:

(١) وەرگری خەلاتی یەکەم (**شێخ صفی الرحمن المبارکفوری**) لەزانکۆی سەلەفی . هیندستان . بڕی خەلاتەکەی پەنجاهەزار ڕیاڵی سعودی بوو.

(٢) وەرگری خەلاتی دووەم (**دکتۆر مەجید عەلی خان**) لەزانکۆی ناوخۆیی ئیسلامیی نیودلهی . هیندستان . بڕی خەلاتەکەی چل هەزار ڕیاڵی سعودی بوو.

(٣) وەرگری خەلاتی سێهەم (**دکتۆر ئەسیر ئەحمەد ناسر**) سەرۆکی زانکۆی ئیسلامی پاکستان ، بڕی خەلاتەکەی سی هەزار ڕیاڵی سعودی بوو.

(٤) وەرگری خەلاتی چوارەم ، (**پرۆفیسۆر حامید محمد مەنصور لێمود**) لەکۆماری میسری عەرەبی ، بڕی خەلاتەکەی بیست هەزار ڕیاڵی سعودی بوو.

(٥) وەرگری خەلاتی پێنجەم (**پرۆفیسۆر عبدالسلام هاشم حافز**) لە مەدینەی مونەوەرەی مینشینی عەرەبی سعودی ، بڕی خەلاتەکەی دە هەزار ڕیاڵی سعودی بوو.

ڕابیطە لەکۆنگرەی ئاسیایی یەکەم لە شەعبانی ساڵی ١٣٩٨ کۆچی لە شاری کەراچی ناوی سەرکەوتوەکانی ئاشکرا کردو لەکاتی خۆیدا ناویان لە ڕۆژنامەکاندا بلاو کرایەوە.

بەو بۆنەیەوە ئەمینداریٚتی گشتی ڕابیطە لە مەککەی موکەڕڕەمە ئاهەنگێکی گەورەی ساز کرد بە سەرپەرشتی خاوەن شکۆی مەلەکی ، (میر سعودی کوڕی عبدالمحسن کوڕی عەبدولعزیز) جێگری میرنشینی ناوچەی مەککەی موکەڕڕەمە ، لەجیاتی خاوەن شکۆ (میر فەوازی کوڕی عەبدولعەزیز) میری ناوچەی مەککەی موکەڕڕەمە .

بەڕێزیان هەستان بە دابەش کردنی خەلاّتەکان بەسەر خاوەنەکانیاندا لە ڕۆژی شەممەی ڕێکەوتی (١٢)ی ڕەبیعی یەکەمی ساڵی ١٣٩٩ کۆچی ، لەو ئاهەنگەدا ئەمینداریٚتی گشتی ئاشکرای کرد کە هەڵدەستێت بەچاپ کردنی باسە سەرکەوتووەکان و بلاّوکردنەوەی بەچەند زمانێک ، بۆ جێبەجێ کردنی ئەو بڕیارە نۆبەرەی ئەو چاپە دەخەینە بەردەم خوێنەری بەڕێز بەچەند زمانێکی جیاواز ، ئەمەش باسەکەی (شێخ صفی الرحمان المبارکفوری) یە، لە زانکۆی سەلەفی – هیندستان – کە پلەی یەکەمی وەدەست هێناوە ، دوای چاپی ئەم باسە ، باسەکانی تریش سەرەیان دێت .

لەخوا دەپارێینەوە بەڕەزامەندی خۆی هەموو کردەوەکانمان لێ وەربگرێت ، بەڕاستی خودا گەورەترین پشتیوان و فریادڕەسە ، دروود لەسەر گیانی پاکی پێغەمبەر ﷺ و ئال و بەیت و هاوەڵەکانی .

ووتەی نووسەر

سوپاس بۆ ئەو خوایەی پێغەمبەرەکەی بەڕێنمویی و ئایینی ڕاستەقینە نارد بۆ ئەوەی سەروەربێت بەسەر ئایینەکانی تردا و کردی بەشایەت و مژدەدەرو بێدارکەرەوەی خەڵک و بانگخوازی ڕێگەی خوداو چرای درەخشان و سەرقافڵەی چاکەخوازی بۆ هەموو ئەو کەسانەی ئومێدیان بەڕەزامەندی خواو ڕۆژی دوایی هەیەو زۆر یادی خوا دەکەن و کانیاوەکانی ڕەحمەت و ڕەزامەندی خۆی بۆ دەرهێنان.

مایەی خۆشحاڵی و خۆشنوودیە کە ڕابیگەی جیهانی ئیسلامی دوای کۆنگرەی سیرەتی پێغەمبەر ﷺ لەمانگی ڕەبیعی یەکەمی ساڵی١٣٩٦ کۆچیدا لەسەر ئاستی جیهانی ئیسلامی هەستا بەسازدانی ئەو پێشبڕکێیە بۆ سیرەتی پێغەمبەر ﷺ و بە مەبەستی گورجکردنەوەی نووسەرەکان و ڕێکخستنەوەی چالاکی فیکریان، من بەڕاستی بەبایەخێکی زۆرەوە سەیری دەکەم ، لەوانەیە زمان نەتوانێت وەسفی بەهاکەی بکات.

سیرەتی پێغەمبەر ﷺ و پێشڕەوێتی ئەو پێشەوا مەزنە ﷺ ، ئەگەر بەوردی سەرنجی لێ بدەین تەنها تاکە سەرچاوەیە : کە کانیاوەکانی ژیانی موسڵمانانێ جیهانی ئیسلامی لێوە هەڵدەقوڵێت و ئاسوودەیی کۆمەڵگای تێدایە.

ئەوە مایەی خۆشحاڵی و خۆشبەختیمە کەلەم پێشڕکێ پیرۆزەدا بەشداری بکەم ، بەڵام من لەکوێدام هەتا بتوانم تیشک بخەمە سەر ژیانی سەروەری هەمووان ﷺ ، من پیاوێکم ئاسوودە دەبم کە لەو پوونا کیەیە وەردەگرم، هەتاکو لە تاریکستانی ئەنگوستە چاودا تێدانەچم و بەئومەتی ئەو بژیم و لەئومەتی ئەوبم ، کە دەشمرم خوا لە گوناهەکانم خۆش ببێت بەشەفاعەتی ئەو بم بەخشێت.

ووتەیەکیش هەیە پێویستە بیڵێم سەبارەت بەبەرنامەی من لەم باسەدا " من پێش ئەوەی دەست بکەم نووسینی ئەم باسە پێم باشبوو کە لە قەوارەیەکی

مامناوەندیدا بینووسم و خۆم لە درێژەپێدانی بێسوودو کورتکردنەوەی بێمانا دوور بخەمەوە . بەڵام تێبینیم کرد ڕاجیاوازی زۆرەیە لەنێوان سەرچاوەکاندا لەسەر ڕیزکردنی ڕووداوەکان ، یان لە وردو درشتی باسەکاندا ، لەو جێگایانەدا لێکۆڵینەوەی وردم کردوەو چاوم گێڕاوەتەوە بەهەمووڵایەکی باسەکەدا ، پاشان ڕای پەسەندم نووسیوەو خۆم پاراستووە و لەهێنانەوەی بەڵگەی زۆر ، چونکە دەبێتە هۆی درێژە پێدانێکی بێزارکەر ، بەڵێ!

لەهەرشوێنێکدا خوێنەر هەست بەناموێی باسەکە بکات بەڵگەم هێناوەتەوە ، یان بینیبێتم کە نووسەرانی تر ڕای جیاوازیان هەیە هەمان شتم کردووە.

خوایە لە دونیاو ئاخیرەتدا لەخێر بەشم بدە. تەنها تۆ بەڕەحم و بەبەزەییت ، خاوەن عەرشی مەجید هەرخۆتیت.

ڕۆژی هەینی ١٣٩٦/٧/٢٤ کۆچی

١٩٧٦/٧/٢٣ زایینی.

سەفی ڕەحمان ئەلوبارەکەفوری

زانکۆی سەلەفی / هیندستان

جێگـەوتەی عـەرەب و تیرەکـانی

سیرەتی پێغەمبەر ﷺ لەڕاستیدا بریتییە: لەو پەیامـەی پێغەمبـەر ﷺ بۆ کۆمەڵگای مرۆڤایەتی هێنـای و لەتاریکییـەوە بەرەو ڕووناکی ڕزگـاری کردن ، لـە کۆیلایەتی کردن بۆ مرۆڤ ، ڕزگاری کردن بەرەو عەبدایەتی کردن بۆ خوا ، کەواتـە ناتوانین وێنـەی ڕاستـەقینەی بهێنینـە پـێش چـاومان هـەتاکو لـەنێوان ڕۆژگـاری پێشهاتنی پەیامەکەو دوای هاتنیدا بـەراوردێك نەکـەین ، بۆ ئـەو مەبەسـتە بەشێك تەرخان دەکەین بۆ تێشك خستنەسـەر تیرەکانیعـەرەب و گۆڕانکاریـەکانی ژیانیان لە پێش ئیسلامداو ئەو بارودۆخەی موحەممەدی تێدا کرا بەپێغەمبەر ﷺ.

شـوێنـی عـەرەب

عەرەب لەزمانەوانیدا: بریتییە لە ساراو بیابان و ئەو دەشتە وشکەی هیچ ئاوێکی تێدانیـەو ڕووەکـی تێدا ناڕوێت. لـەدێر زەمانـەوە ئـەو نـاوە بـراوە بـەسـەر دورگـەی عەرەبـدا ، هـەروەکو بەسـەر خـەڵکی ئـەو ناوچەیەشـدا بـراوە کـە لەوێـدا نیشتەجێ بوون.

دوورگەی عەرەب لە ڕۆژئاواوە دەریای سوورو نیمچە دورگەی سەیناء و لە ڕۆژهەلاتـەوە کەنداوی عـەرەبی و بەشـێکی زۆری باشووری عێراق و لـە باشـوورەوە دەریای عەرەب و لە باکوورەوە وولاتـی شام و بەشێك لـە وولاتـی عێراق دەورەیـان داوە ، ڕووبەرەکەی لەنێوان یەك ملیۆن میلی چوارگۆشە هـەتا ملیۆنێك و سێسـەد هەزار میلی چوارگۆشە دەبێت.

دورگەی عەرەب گرنگیەکی تایبـەتی هەیـە بەتایبـەتی لـەڕووی جێگەوتـەی سروشـتی جوگرافیـەوە" بـەڵام لـەناوەوە بـەبیابانێکی لمـاوی چـواردەوری دراوە ئەمەش بووەتە بەربەستێکی سروشتی سەخت و نەیهێڵاوە بێگانە داگیری بکات و بەئاسانی دەسـتی بەسـەردا بگرێت ، بۆیـە دەبینین لەمێژەوە خـەڵکی دوورگـەی عەرەب ئازادانە ژیانیان بەسەر بردوە، لەکاتێکدا کـە لـەدوولاوە دووئیمپراتۆریـەتی گـەورە لێیانـەوە نزیـك بـوون ، ئەگـەر ئـەو بەربەسـتە سروشـتیـیە نەبوایـە هـەرگیز نەیاندەتوانی بەرگە بگرن.

لـەڕووی دەرەکیشـەوە ، کەوتۆتـە نێـوان ئەوچـەند کیشـوەرە ناسـراوەی دونیـای ئەوسـاوە ، کـە بـەدەریایی و ووشـکایی پێکـەوە گرێـی داون ، بـاکووری

دوورگەی عەرەب دەروازەی چوونە ژورەوەیە بۆ کیشوەری ئەفریقا، باکووری ڕۆژهەلاتیشی کلیلی دەروازەی ئەوروپایە، ڕۆژهەلاتی دەریای عەجەم و ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست و دووری لێ دەکاتەوە بەرەو هیندستان و وولاتی چین دەڕوات ، هەروەها لەڕێگەی دەریاوە بەهەموو کیشوەرەکانەوە بەستراوە، ڕاستەوخۆ کەشتی ئەو کیشوەرانە دەتوانن لەبەندەرەکانی دوورگەی عەرەبیدا لەنگەر بگرن.

لەبەرئەوە باکوورو باشووری دورگەکە لەدێرەوە جێگەوتەی گەلان و سەنتەری ئالووێری بازرگانی و ڕۆشنبیری و ئایین و هونەرەکان بووە.

تیرەکانی عەرەب

مێژوونووسان تیرەکانی عەرەبیان بەپێی بنەماڵە کردوە بە سێ بەشەوە:

١ . عەرەبی بائیدە (العرب البائدة): بریتین لەو عەرەبە کۆنانەی کە زانیاری وورد تەواو لەبارەی ژیانیانەوە نازانرێت وەکو تیرەکانی (عاد) و (ثمود) و (طسم) و (جدیس) و (عملاق) و... هتد.

٢ . عەرەبی عاربە (العرب العاربة): بریتین لەو تیرە عەرەبانە کە لەپشتی (یعرب)ی کوڕی (یشجب)ی کوڕی (قحطان) کەوتوونەتەوە بە عەرەبی قەحطانی ناسراون.

٣ . عەرەبی موستەعرەبە (العرب المستعربة): ئەوتیرانەن کە لەپشتی ئیسماعیل کەوتونەتەوە - خێڵ و تیرەی زۆریان لێبۆتەوە ، بەعەرەبی عەدنانی ناسراون ، عەرەبی عاریبەش - کە خێڵی قەحتانن - خەڵکی وڵاتی یەمەنن ، تیرەو خێڵەکانیان پەرش و بڵاو بونەتەوە ، تەنها دوانیان ناسراون :

أ - حیمیەر : ئەم لقانە یان ناودارن (زەید) ، (جەمهور) ، (قەزاعە) ، (سەکاسك).

ب. کەهلان ، بەناوبانگترین لقەکانی: (هەمدان) ، (ئەنمار) ، (طیء) ، (مذحج) ، (کندة) ، (لخم) ، (جذام) ، (ئەزد) ، (ئەوس) ، (خەزرەج) ، لە کوردانی (جفنە) میرەکانی شام .

لقەکانی (کەهلان) کۆچیان کرد بۆ یەمەن و لەدوورگەی عەرەبیدا بڵاوەیان لێ کرد ، کۆچی زۆربەیان پێش لافاوەکە بوو لەوکاتەدا بەهۆی فشارو زەبری ڕۆمەکانەوە دەست بەسەراگرتنیانەوە بەسەر ڕێگا بازرگانیە دەریاییەکاندا هیچ بازرگانیەکی ئەمان سوودی نەبوو.

لەدواییشدا کێبڕکێی نێوان (کەهلان)و(حیمیەر) بووەهۆی ئەوەی (کەهلان) ناوچەکە بەجێبهێڵن و تەنها (حیمیەر) ی تێدا بمێنێتەوە.

دەتوانین کۆچکردوەکانی لقی (کەهلان) بکەین بە چوار بەشەوە:

١. ئوزد: ئەم کۆمەڵە لەسەر ڕای گەورەکەیان (عەمران)ی کوڕی (عەمر) ی (مزیقباء) کۆچیان کردوە بۆ وولاّتی (یەمەن)و لەوێ بەخەڵکانی تر گەیشتوون ، پاشان بەرەو باکور هەڵکشاون ، ئەمەش ناوی ئەو شوێنانەیە کە لەدوا ئارامگەیاندا نیشتەجێی بوون .

(ثعلبة)ی کوڕی (عەمر) بەرەو حیجاز لای داوە ، لەنێوان (ثعلبیة) و (ذیقار) دا کۆچ و باری خستووە ، کە کورەکەی گەورەبوو دەسەلاّتی پەیداکرد ، بەرەو مەدینە کەوتە ڕێ ، لەوێ نیشتەجێ بوون و کردیان بەشوێنی خۆیان ، (ئەوس) و (خەزرەج) هەردوکیان کوڕی (حارثة)ی کوڕی (ثعلبة)ن و لەم خێڵەن.

(حارثة)ی کوڕی (عەمر) کە (خزاعە)یی‌یەو کوڕانی لەناوچەی حیجازە ، لەناوچەی (مر الظهران) دابەزیون ، پاشان هاتن (حەرەم)یان کردەوەو لە (مەککە) دا نیشتەجێ بوون (جەرهەمی)یەکانیان لێ دەرکردن.

(عمران)ی کوڕی (عەمر) لە (عومان) دابەزین ، خۆی و کوڕەکانی لەوێ نیشتەجێ بوون ، بە(ازد)ی (شنوءة) ناسران.

(جفنە)ی کوڕی (عەمر) بەرەو شام کەوتەڕێ، خۆی و کوڕەکانی لەوێ هەواریان هەڵداو مانەوە. ئەم کابرایە باوکی میری (غەسانی) یەکانە ، ئەم ناوە ، لە بنەڕەتدا ناوی ئاوێکە لە حیجاز ناسراوە بە (غسان) ، پێش ئەوەی بەرەو شام بکەونە ڕێ لە سەرەتادا لەوێ دابەزیون و ئەو ناوەیان بەسەردا بڕاوە.

٢ . (لخم) و (جذام): (نصر)ی کوڕی (ربیعە) بابە گەورەی مەلیکەکانی (منازرة) و (حیرة) لەماندا هەڵکەوتووە.

٣ . خێڵی (طیء): لەدوای کۆچ وڕەوی (ئوزد) بەرەو باکوور، ئەمانیش کەوتنەڕێ لەهەردوو شاخی (أجا) و (سلمی) هەواریان خست ، هەتا دوو شاخەکە ناویانرا (طیء).

٤ . (کندە): ئەمان لە (بحرین) دابەزین ، پاشان بەناچاری بڕۆشتن بۆ (حضر موت) لەوێش ئۆقرەیان نەگرت ، چوونە (نجد)، لەوێ حکومەتیان پێکەوەنا ، بەڵام پاشان ڕووخا.

تیرەیەکی تر هەیە لە (حیمیەر) هەرچەندە پاجیایی هەیە لە بنەچەیاندا . لە ڕەگ و ڕیشەدا (قضاعة)یین ، ئەمانیش یەمەنیان بەجێهێشت ، لەدەشتی (سەماوە) ی عێراق نیشتەجێ بوون.[1]

بەڵام عەرەبی (مستعربە) باپیرە گەورەیان ، سەروەرمان ئیبراهیمە ﷺ کە خەڵکی عێراقە ، خەڵکی شوێنێکە بەناوی (ئور) دەکەوێتە کەناری ڕۆژئاوای ڕووباری فورات ، لەنزیک کوفە ، پشکنین و هەڵکۆڵین و لێکۆڵینەوەی شوێنەوار ناسەکان زانیارییەکی زۆرفراوانیان دەرخستووە لەبارەی ئەم شوێنەو بنەماڵەی ئیبراهیم ﷺ و بارودۆخی ئایینی و کۆمەڵایەتی لەو وڵاتەدا[2].

وەک زانراوە ، ئیبراهیم ﷺ لەوێوە کۆچی کردوە بۆ(حەران) و لەوێشەوە بۆ (فەلەستین) ، ئەو شوێنەی کردە بنکەی بانگەوازەکەی و گەشتی بەهەر چوارلا دا دەکرد[3]، جارێکیان چووە (میصر) لەوکاتەدا (فیرعەون)ی میصر ویستی دەست درێژی بکاتە سەر (سارە)ی خێزانی، بەڵام خوای گەورە پاراستی، (فیرعەون) زانی کە (سارە) پەیوەندیەکی پتەوی لەگەڵ خوادا هەیە ، وەکو ڕێزێك بۆ ئەو، هاجەرەی کچی خۆی کردە کارەکەری[4]، (سارە) خانیش خواستی بۆ (ئیبراهیم) ﷺ[5].

ئیبراهیم ﷺ گەڕایەوە بۆ فەلەستین ، لە (هاجەرە) ئیسماعیلی بوو، ئەوجا (سارە) غیرە گرتی ، بۆیە (ئیبراهیم) ، (هاجەر)و کوڕەکەی دورخستەوە بۆ حجازو لە شیوێکی بێ ئاوی بێکشتوکاڵی نزیك کەعبەدا نیشتەجێی کردن ، ئەو کاتە ئەو شوێنە تەپۆلکەیەکی ڕووت بوو سێڵاوی باراناو لە هەردووڵاوە لێی کەندڕ دەکرد ، هەردووکیانی لەلای سەرووی مزگەوتەکەوە لەسەر زەمزەم دانا، لەو ڕۆژەدا (مەککە) کەسی تێدا نەبوو ، شوێنێکی ووشکی بێ ئاو، ئیبراهیم پریاسکەیەك خورماو جەوەنەیەك ئاوی لەلا دانان و خۆی گەڕایەوە بۆ فەلەستین ، چەند ڕۆژێك

---

1 / بۆ ئەم مەبەستە سەیری ئەم سەرچاوەیە بکە:(محاضرات تاريخ الأمم الإسلامية) نووسینی (خضری بەگ) ١١/١-١٣، (جەرگەی دوورگەی عەرەب) لاپەڕە (٢٣١-٢٣٥) ـ چاوگە میژوویەکان سەبارەت بەکات و شوێنی کۆ کردنی ئەم تیرانە ڕاجیاوازی زۆریان هەیە. ئێمەش پاش ڕامان و هەڵسەنگاندنی ڕایەکان، ئەوەمان پەسەندکرد کە بەڵگەی بەهێز پشتیوانی لێ دەکات.

2 / سەرچاوە: (تفهيم القرآن) نووسینیی (ئەبولەعلای مەودودی) ٥٥٢/١ ، ٥٥٤- ٥٥٥- ٥٥٦ (هەندێك لە سەرچاوە میژوویەکان دەڵێن (إبراهيم . ع . كورەی خەڵکی ناوچەی ئینەوای عێراقە . وەرگێر).

3 / هەمان سەرچاوە (١٠٨/١) ...

4 / ئەوەی دەزانرێت، هاجەر ژنەکۆیلە بووە، بەڵام ژانای گەورە قازی محمد سڵێمان مەنصورفوری لێکۆڵینەیەکی لەو مەسەلەیەدا کردووەو دەڵێت (هاجەر) ژنێکی ئازاد بووەو کچی فیرعەون بووە ، سەیری ئەم سەرچاوەیە بکە (رحمة للعالمين ٣٦/٢-٣٧)...

5 / هەمان سەرچاوە ٣٤/٢، بۆ مانای دوورودرێژی بەسەرهاتەکە سەیری (صحيح البخاری ٤٧٤/١ بکە).

گوزەری کردو تۆشوی ژن و منالەکە تەواو بوو ، لەوێدا بەفەرمانی خواوە ئاوی زەمزەم تەقی و بوو بەقووتێکی پڕژانەیان تاماوەیەکی تر بڕی پێکردن ، ئەو بەسەرهاتەش باسی لێوە کراوە بەدرێژی[1] .

پاشان خێڵێکی یەمانی هاتن کە (جورهم)ی دووەم بوون ، پاش وەرگرتنی مۆڵەت لەدایکی ئیسماعیل لە مەککە نیشتەجێ بوون ، دەڵێن : ئەوانە پێش ئەو دەمە لەشیوو دۆڵەکانی دەوروبەری مەککەدا بوون ، ڕیوایەتەکەی (بوخاری) ڕاشکاوانە دەڵێ : ئەم خێڵە دوای (ئیسماعیل) هاتوونەتە مەککەو پێش ئەوەی ببێتە لاو ، بەڵام هاتوچۆی شیوەکەیان کردوە[2] .

ئیبراهیم چەند جارێک سەردانی مەککەی دەکرد تا هەواڵی (هاجەر)و کوڕەکەی بزانێت ، وە لێ نازانرێت ژمارەی هاتوچۆکانی چەند بوون ، ڕیوایەتە میژوویەکان دەڵێن : چوارجار بووە.

خوای گەورە لە قورئاندا باسی ئەوە دەکات کە لەخەودا پیشانی ئیبراهیمی داوە دەبێت ئیسماعیلی کوڕی سەربڕێت ، ئیبراهیم ﷺ لەخۆ بوردوانە هەستا بەجێبەجێ کردنی فەرمانەکەی خوا ﴿ فَلَمَّا أَسْلَمَا وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ {١٠٣} وَنَادَيْنَاهُ أَنْ يَا إِبْرَاهِيمُ {١٠٤} قَدْ صَدَّقْتَ الرُّؤْيَا إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ {١٠٥} إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْبَلَاءُ الْمُبِينُ {١٠٦} وَفَدَيْنَاهُ بِذِبْحٍ عَظِيمٍ {١٠٧}﴾ الصّافات .

لە (سفر التكوين)دا هاتووە: ئیسماعیل سیانزە ساڵ لە ئیسحاق گەورەتر بووە ، ڕەوتی چیرۆکەکەش واپیشان دەدات ، ئەم ڕووداوە پێش لەدایک بوونی (ئیسحاق) بووبێت ، چونکە مژدەدان بە لەدایک بوونی (ئیسحاق) بەدوای چیرۆکەکە هاتووە.

ئەم بەسەرهاتە بەلایەنی کەمەوە باسی یەک گەشت دەکات ، پێش ئەوەی ئیسماعیل ببێتە لاو، بەڵام گەشتەکانی تر، (بوخاری) بەدوورو درێژی لە (ابن عباس)ەوە[3] دەیگێڕێتەوە ، کورتەکەی ئەمەیە ، کاتێک ئیسماعیل پێگەیشت و لە (جرهم)ەوە فێری عەرەبی بوو، خۆشیانویست و ژنیان دایە ، پاشان دایکی وەفاتی کرد ، ئیبراهیم هەستی کرد کەدەبێت سەر بداتەوە لە ئیسماعیل بەتایبەتی

---

[1] / سەیری (صحيح البخاري) بکە (كتاب الانبياء -١/٤٧٤ - ٤٧٥).
[2] / هەمان سەرچاوە .
[3] / (ج) ١/٤٧٥ . ٤٧٦ .

پاش ژنهێنانی ، که سەری دایەوە ئیسماعیل لەماڵەوە نەبوو، ژنەکەی دەرگای لێ کردەوە پرسیاری ژیانی لێ کردن ، ژنەکە زۆر سکاڵای کردو وتی: ژیانمان تاڵەو کەم دەستین ، ئەنجا ئیبراهیم وەسیەتی کرد بۆ ئیسماعیل: کە لاشیپانی دەرگای ماڵەکەی بگۆڕێت ، کە ئیسماعیل هاتەوە لەقسەکەی باوکی حاڵی بوو ژنەکەی تەاڵق داو ژنێکی تری هێنا کچی (مضاض)ی کوڕی (عەمر) بوو، گەورەو سەرداری (جرهم)ە [1] .

دوای ئەم ژنهێنانەش جارێکیتر ئیبراهیم سەری دایەوە ، ئەمجارەش ئیسماعیلی نەبینیەوە ، پرسیاری حاڵی ماڵەکەی لە ژنەکەی کرد ، ئەویش زۆر وەسف و سەنای کردو پازی بوو ، ئیبراهیم وەسیەتی کرد بۆ ئیسماعیل کە لاشیپانی دەرگاکەی قایم بکات و نەیگۆڕێت .

جاری سێیەم کەهاتەوە ئیسماعیلی بینی لەژێر خێوەتەکەیدا خەریکی دروست کردنی تیربوو لەنزیک ئاوی زەمزەمەوە ، کەبینی خێرا لەبەری هەستاو بەئەرکی باوک و کوڕایەتی هەستا، ئەم بەیەکگەیشتنەیان دوای تێپەڕبوونی ماوەیەکی درێژ بوو، کەم باوک هەیە بتوانێت ئەوەندە ئارام بگرێت لەسەر نەبینینی پۆڵەکەی ، پۆڵەیەکی چاکی هۆشیارو ژیر، هەرلەو ماوەیەدا پێکەوە کابەیان بنیاتنا ، پاشان بانگی خەڵکی کرد بۆ حەجی ماڵی خوا بەو شێوەیەی خوای گەورە فەرمانی پێ دابوو.

لە کچەکەی (مضاض) خوای گەورە دوانزە کوڕی بە ئیسماعیل بەخشی [2] کە بریتی بوون لە :

(نابت یان ابنالوط ، قیدار ، ئەدبائیل ، مبشام ، مشماع ، دوما ، میشا ، حدد، یتما ، یطور ، نفیس ، قیدمان) لەو دوانزە کوڕە ، دوانزە خێڵی گەورە دروست بوو ، هەموویان لەمەککەدا نیشتەجێ بوون ، بۆ ماوەیەک ، ژیانیان لەسەر بازرگانی بەڕێوە دەچوو، لەیەمەنەوە بۆ شام و میصر، پاشان ئەم خێڵانە بلاوبوونەوە بەهەموو شوێنێکی دوورگەی عەرەبداو هەندێکیشیان لێچووە دەرەوەی دورگە ، پاشان نەبەتیەکان جگە لە پۆڵەکانی (نابت) و(قیدار) ئەوانی دیکە هەواڵیان نەما.

---

[1] / قلب جزيرة العرب ص ٢٣٠ ..
[2] / هەمان سەرچاوەی پێشوو ..

شارستانێتی نەبەتیەکان لەباکوڕی حیجاز دەرکەوت ، دەسەلاتێکی بەهێزیان دروست کردو دەوروبەر سەریان بۆ نەوی کردن ، (بطراء) یان کردە پایتەختی خۆیان ، هەتا هاتنی رۆمەکان کەس نەیتوانی ڕووبەڕوویان بوەستێت ، کە ڕۆمەکان هاتن دەوڵەتەکەیان لەناو بردن .

مامۆستا (سليمان الندوى) پاش لێکۆلینەوەیەکی وورد دەڵێت: مەلیکەکانی غەسان و ئەنصاریەکانی ئەوس و خەزرەج لە (آل قحطان) نین، بەڵکو لەکوڕانی (نابت) کوڕی (ئیسماعیل)ن ، ئەوەش نەوەی ئەوانە لەناوچەکەدا ماوەتەوە [1] .

بەڵام (قیدار)ی کوڕی (ئیسماعیل) ، کوڕەکانی لە مەککەدا مانەوەو وەچەی تریان لێکەوتەوە هەتا سەر (عدنان) بیست و یەکەمین باپیرەی زنجیرەی پشتاو پشتی پێغەمبەرە ﷺ .

دەگێڕنەوە لەپێغەمبەر ﷺ کەباسی ڕەچەڵەکی خۆی دەکرد هەتا دەگەیشتە (عدنان) نەدەوەستا ، کە دەگەیشتە عەدنان ، دەوەستا دەیفەرموو خزمناسەکان بەهەڵەدا چوون [2] ، هەندێک لە زانایان لەگەڵ ئەوەدان کە دەکرێت نەسەبی پێغەمبەر ﷺ لە پێش عەدنانیشەوە بێت بۆیە ئەو باسەی پێشەوە بەلاواز دەزانن و دەڵێن: لەنێوان (عەدنان) و (ئیبراهیم) دا ﷺ بەڕاست و دروستی چل باوک هەیە [3] .

بەشەکانی (معد) لە (نزار)ەوە بوون بە چەند لقێکەوە ، وتراوە (معد) کوڕی تری نەبووە ، (نزار)یش چوار کوڕی بووە ، چوارخێڵی گەورەیان لێکەوتۆتەوە: (إیاد) و (أنمار) و (ربیعە) و (مضر) ، ئەم دوانەی دواوەیان لق و پۆپی زۆریان لێ بوەتەوە ، لە (ربیعە) ئەم لقانە کەوتووەتەوە :

(أسد بن ربیعە) و (عنزە) و (عبد القیس) و هەردوو کوڕەکەی (وائل و بکر) ، (تغلب) و (حنیفە) و هتد .

تیرەکانی (مضر) بوون بەدوو بەشی گەورەوە:

(قیس عیلان بن مضر) ، بەشەکانی (إلیاس بن مضر) ،

لە قەیسی عیلان : (بنو سلیم) و (بنو زهران) و (بنو غطفان) و ، لە (غطفان) یش ، (عبس) و (ذبیان) و(أشجع) و (غنی) و کوڕی (أعصر) کەوتنەوە.

---

1 / تاریخ ارض القرآن ۷۸/۲-۸٦ .

2 / الطبري ج ۱۹۱/۲-۱۹٤. الأعلام ٦/٥

3 / رحمة للعالمين ج ۷/۲ .۱۷.۱٦.۱٥.۱٤.۸

لە (إلياس)ی کوڕی (مضر) : (تمیم بن مرە) و (هذیل بن مدرکة) و (بنو أسد) و بەشەکانی (کنانە بن خزیمە) و لە (کنانە)ش (قریش) کە کوڕەکانی فەهری کوڕی (مالك)ن کەوتنەوە.

(قریش) بوون بەچەند تیرەیەکی جیاجیا بەناوبانگترینیان:

(جمح) و (سهم) و (عدی) و (مخزوم) و (تیم) و (زهرە) و بەشەکانی (قصی بن کلاب) و (عبدالدار بن قصی) و (أسد بن عبدالعزی) و (عبد مناف بن قصی).

(عبد مناف) چوار لقی لێ بوەوە : (عبد شمس) و (نوفل) و (المطلب) و (هاشم) ، پێغەمبەرمان ﷺ لە بنەماڵەی (هاشم)ە[1].

پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: (خوای گەورە لە پۆڵەی ئیبراهیم ئیسماعیلی هەڵبژارد ، لە پۆڵەی ئیسماعیل (کنانە)ی هەڵبژارد ، لە پۆڵەکانی کنانە قوڕەیشی هەڵبژارد، لەقوڕەیش بەنوهاشمی هەڵبژارد، منیشی لە (بنو هاشم) دا هەڵبژارد[2].

هەروەها لە (العباس بن عبد المطلب)ە وە دەڵێت:

پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : ((خوای گەورە هەموو مەخلوقاتی دروست کرد ، منی لەباشترینیاندا داناو لەباشترینی هەردوو تاقمەکەشدا هەڵی بژاردم ، پاشان هۆزەکانی دەستەبژن کرد منی لەناو باشترین هۆز دانا، پاشان دەستەبژنی بنەماڵەکانی کردو منی لەباشترین بنەماڵەدا دانا ، من باشترین گیانم و لە باشترین بنەماڵەیانم))[3] ، کاتێك نەوەکانی (عەدنان) زۆربوون پەرش و بڵاوبوونەوە بە هەموو لایەکی ناوچەکانی عەرەبدا بڵاوبوونەوەو بەدوای شوێنی تەرایی و لەوەڕدا دەگەڕان.

خێڵی (عبد القیس) و لقەکانی (بەکر)ی کوڕی (وائل) و (تمیم) کۆچیان کرد بۆ (بەحرەین) و لەوێ نیشتەجێ بوون.

خێڵی (بەنو حەنیفە)ی کوڕی (مصعب)ی کوڕی (عەلی)ی کوڕی (بەکر) بەرەو (یەمامە) چوون و لە (حجر) نیشتەجێ بوون ، پاشماوەی (بەکر)ی کوڕی (وائل) بەدرێژایی زەوی لە (یەمامە)وە هەتا (بەحرەین) و(سیف کاظمة) و بەرەو کەناری دەریاو دەوروبەری ڕەشەخاکی عێراق و (ابلە) و (هیت) بارگەیان لێ خست ، (تغلب) یش لە دورگەی (فراتی) نیشتەجێ بوون ، هەندێك تیرەیان هاوماڵی خێڵی (بەکر) بوون. (بەنو تەمیم) لەساڕای (بەسرە) نیشتەجێ بوون ، (بەنو سەلیم)

---

[1] / محاضرات تاریخ الأمم الإسلامیة ، لوسینی (الخضري)١/١٤،١٥.

[2] / مسلم لە (واثلە)ی کوڕی (اسقع)ەوە ڕیوایەتی کردووە ، ٢/٢٤٥. هەروەها (ترمذي)٣/٢٠١.

[3] / ترمذي ڕیوایەتی کردووە ٢٠١/٢.

یش چوونه نزیك مەدینە ، لە (وادی القری) وە هەتا خەیبەرو رۆژهەلاتی مەدینەو سنوری (جبلین) و کۆتای (الحرّة) دریژ بوونەوە.

(ثقیف) لە تائیف نیشتەجیّ بوون ، (هوازن)یش لە ناوچەکانی (أوطاس)ی رۆژهەلاتی مەککەو لەسەرە رێگەی نێوان مەککە و (بەصرە)دا نیشتەجیّ بوون.

(بەنو ئەسەد) لە رۆژهەلاتی (تیماء) و رۆژئاوای (کوفە)دا نیشتەجیّ بوون ، لەنێوان ئەوان و (تیماء)دا ، ئاواییەکانی (بجتر)ی (طیىء)دا هەبوون ، دووری نێوان ئەوان و (کوفە) (٥) پێنج شەو رێگە بوو ، (ذبیان) لە نزیك (تیماء) ەوە هەتا (حوران) بارگەیان لێخست .

لقەکانی (کنانە) لە (تهامە) مانەوە ، (قورەیش) لەناو مەککەو دەوروبەریدا مانەوە ، لەناو خۆیاندا پەرش و بلاّوو ناکۆك بوون ، هەتا (قصی) کوڕی (کلاب) یان تێدا هەلّکەوت ، کۆی کردنەوە ، کردنی بەیەك ، ئەم کارە رێزو حورمەتی پێدان و بەرزی کردنەوە لەناو خەلّکیدا [1] .

حوکمداریی و میرنشینایەتی لەناو عەرەبدا

کاتێك دەمانەوێت باسی عەرەب لەپێشهاتنی ئیسلامدا بکەین ، پێویستە وێنەیەکی بچوکی مێژووی حوکمدارێتی و میرنشینایەتی و هۆزو تیرەو ئایینەکان لەناو عەرەبدا بخەینەڕوو ، هەتاکو بتوانین بەئاسانی لەو بارودۆخە تێ بگەین کە هاوکاتی هاتنی ئایینی ئیسلام بووە .

لەکاتی هاتنی ئایینی ئیسلامدا دەسەلاّتدارانی جەزیرە دووبەش بوون: هەندێکیان مەلیکی دانراوبوون، لەڕاستیدا سەربەخۆ نەبوون ، هەندێکیان سەرۆکی خێڵ و تیرەکان بوون ، وەکو مەلیکەکان مافی تایبەتی و مزەی خۆیان هەبوو، زۆرینەی ئەوانە سەربەخۆبوون ، لەوانەشە هەندێکیان سەر بەمەلیکە دانراوەکان بووبن، مەلیکەکانیش بریتی بوون لە (آل غسان) و مەلیکەکانی (حیرە) ، جگە لەمانە ئەوانی تر داروعەسای مەلیکایەتیان نەبووە.

[1] : کتێبی (محاضرات تاریخ الأمم الإسلامیة) نووسینی (الخضري)١: ١٥-١٦.

مەلیکی یەمەن

کۆنترین گەلێک لەیەمەندا بووبن خێڵی (سبأ)ن ، کە لەعەرەبی (عاربە)ن ، باس و خواسیان بەهۆی لێکۆڵینەوەیەکی ئاسەوارناسییەوە دۆزراوەتەوە کە پێش (٢٥) سەدە پێش زایین کراوە ، شارستانێتی و هەژموونی دەسەڵاتیان (١١) سەدە پێش زایین دەستی پێ کردووە ، دەکرێت پۆڵی دەرکەوتنیان بەم شێوەیە ئەژمار بکرێت:

١ـ سەدەکانی پێش سانی (٦٥٠) پ.ز ، لەو ماوەیەدا بە مەلیکەکان دەوترا: (مەکرەب سەبەء) شاری (صرواح) پایتەختیان بووە ، دووریی ئاسەواری ئەو شارە پۆژە پرێیەکە لەبەشی پۆژئاوای ناوچەی (مأرب)ەوە ، بەعەرەبی پێی دەڵێن: (خربە) لە زەمانی ئەواندا بەنداوی گەورەی (مأرب) دروست کراوە ، ئەم بەنداوە گرنگییەکی تایبەتی هەیە لە مێژووی یەمەندا ، ووتراوە :ـ (سبأ)یەکان ئەوەندە دەسەڵاتیان هەبووە زۆر ناوچەی عەرەبیان خستۆتە ژێر رکێفی خۆیان و ژێر دەستەیان کردوون .

٢ـ لەسانی (٦٥٠) پ.ز هەتا سانی (١١٥) پ.ز ، وازیان لە شوێرەتی (مکرب) هێناو خۆیان بەمەلیکەکانی (سبأ) ناوزەد کردو لەجیاتی (صرواح) ، (مأرب)یان کردە پایتەختی خۆیان ، ئێستا کەلاوەی (مأرب) لە پۆژهەڵاتی شاری (صنعاء)ی پایتەختی یەمەنەوە (٦٠) میل دوورە .

٣. لەسانی (١١٥) پ.ز هەتا سانی (٣٠٠) زایین، لەو دەمەدا خێڵی (حمیر) دەستیان گرت بەسەر مەملەکەتی (سبأ)دا، ئەوانیش لەجیاتی (مأرب)، (ریدان) یان کرد بەپایتەختی خۆیان، لە دواییدا ناوی (ریدان) یان گۆڕی بۆ(ظفار) ئاسەواری ئەم شارە ئێستاکە لەسەرچیای (مدور)ە لەنزیک (بریم)دا ، لەو ساتەنەدا دەوڵەتی (حمیر) بەرەو هەرەسهێنان و لێکهەڵوەشان ملیناو، هەرچی جموجوڵی بازرگانیشە تووشی شکست و زیان دەبوو، ئەوەش چەند هۆیەکی هەبوو:

یەکەم / کۆنترۆل کردنی بەشی باکور لەلایەن (أنباط) یەکانەوە .

دووەم / داگیرکردنی رێگای بازرگانی دەریایی لەلایەن پۆمەکانەوە بە تایبەتی پاش دەست بەسەراگرتنی (میصر) و(سوریا) و باکوری (حیجاز) .

سـێهەم / ناکۆکی و دووبەرەکی نێوان تیرەکانی خۆیان ، ئەم هۆیانە کارێکیان کرد (آل قحطان) یان پەرتەوازە کردو ناچاربوون کۆچ ڕەوبکەن و بەوولاتاندا ! بلاوەی لێ بکەن.

٤. لەسالّی (٢٠٠) زایینەوە هەتا ئەوکاتەی ئایینی ئیسلام چووە یەمەنەوە ، لەو کاتانەدا کۆمەڵێ ڕووداو ئاڵۆزیی ڕوویانداو چەند جەنگێکی ئەهلی بەڕابوو ئەمەش وای لێکردن بینە شوێنی چاوتێبڕینی بێگانەو لە کۆتاییشدا سەربەخۆیی خۆیان لە دەست بدەن ، لەو سەردەمەدا پڕۆمەکان چوونە شاری (عەدەن)ەوە ، بە کۆمەکی ئەوان ، حەبەشیەکان توانیان بۆ یەکەمجار لە سالّی (٣٤٠)ی زایینـدا یەمەن داگیر بکەن ، هۆی ئەو داگیرکردنەش ناکۆکی نێوان هەردوو خێڵی (همدان) و(حمیر) بوو، تا سالّی (٣٧٨)ی زایین بەردەوام بوو پاشان یەمەن سەربەخۆیی وەرگرتـەوە، دوای ئـەوە درزکەوتـە بەنداوەکـەی (مـأرب) ە وە، هـەتا ئـەوەبوو کارەساتی هەرەسە گەورەکـەی بەسـەردا هـات ، کـە لەقورئانـدا بـە (سـیل العـرم) ناوبانگی هەیە ، ئەم هەرەسە لەسالّی (٤٥٠) زایینـدا هـەتا (٤٥١) ی زایینـدا بووەو بۆتـە هـۆی وێرانکردنـی زەوی وزارو مـەزرای ناوچـەکەو ژێـرەو ژوورێ کـردوەو گـەلانی دەورو بەریشـی ئـاوارە کـردووە ، لەسالّی (٥٢٢)ی زایینـدا (ذونـواس)ی جولەکە شالاوێکی ناڕەوای کردە سەر گاورەکانی (نجران)و ویستی بـە زۆر لەسـەر ئایینی گاورایەتی وەریان بگێڕێت ، کاتێک بەگوێیان نـەکرد ئـەویش شـیوێکی زۆر گەورەی بۆ هەڵکەندن و ئاگری تێ بەردان هەموویانی فڕێدایە ناوی ، ئەم ڕووداوە لە سووڕەتی (البروج) دا ئاماژەی پێکراوە کە دەفەرموێت : ﴿ قُتِلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ ﴾، لەتۆڵەی ئەوەدا (نەصرانی) یەکان کەوتنە چالاکی و حەزی پاوان خوازیان تێدا بزواو کەوتنە داگیرکردن و فراوانکردنی ناوچەکانی ژێر دەسەڵات بەسـەرکردایەتی ئیمپراتۆری پڕۆمەکان ، حەبەشیەکانیان دڕ بە عەرەب هانداو گەلە کەشتیەکیان بۆ ئامادەکردن ، (٧٠) حەفتا هەزار سەربازی حەبەشی لەکەنارەکانی یەمەن دابەزین و بۆ جاری دووەم داگیریان کرد بەسـەرکردایەتی (أرياط) لەسالّی (٥٢٥) ی زایینـدا ، ماوەیەك (أرياط) حاکمی یەمەن بوو، هەتا یەکێك لەسەرکردەکانی سوپاکەی بەناوی (ئەبرەهـە) کوشـتی و چـووە شـوێنەکەی و مـەلیکی حەبەشەشـی ڕازی کـرد ، (ئەبرەهە) ئەو کەسـەیە کە خەڵکی خڕ کردەوە بۆ ڕووخاندنی کابەی شەریف و، خۆی و سەربازەکانی لە قورئاندا بە (اصحاب الفيل) ناسراون.

پاش ڕووداوی (الفیل) یەمەنیەکان داوای کۆمەکییان لە (فارسەکان) کرد ، ئەوانیش یارمەتیاندان هەتاکو لەیەمەن دەریانپەڕاندن و لەساڵی (٥٧٥)ی زایینیدا بەسەرکردایەتی (معد یکرب) کوڕی (سیف ذی یزن الحمیری) سەربەخۆییان وەرگرتەوەو بوو بەمەلیکیان ، (معد یکرب) هەندێک لە حەبەشیەکانی وەکو خزمەتگوزار لەدەوروبەری خۆیدا هێشتبۆوە ، تاڕۆژێکیان کوشتیان ، بەکوشتنی ئەو ئیتر مەلیکایەتی لە بنەماڵەکەیدا پووکایەوە ، (کیسرا)ی فارس کاربەدەستێکی فارسی تێدا هێشتەوە، لەو کاتەوە دەسەڵات لە یەمەندا بەدەست فارسەکانەوە بوو، یەک لەدوای یەک دەسەڵاتدارە فارسەکان فەرمانڕەواییان دەکردن ، هەتا دوایین سەرکردەیان کە ناوی (بازان) بوو ، ئەم پیاوە لەساڵی (٦٣٨)ی زایینیدا، باوەڕی بەئیسلام هێناو موسوڵمان بوو، بە موسوڵمان بوونی (بازان) هەژموونی دەسەڵاتی فارسەکان لە یەمەندا کۆتایی پێهات.[1]

[1] / لەم بارەیەوە سەیری ئەم سەرچاوانە بکە، (تفهیم القرآن) ٤/١٩٨،١٩٧،١٩٦،١٩٥. هەروەها (تاریخ ارض القرآن) ج١ لە لاپەرە (١٣٣) هەتا کۆتایی، لەبارەی دیاری کردنی ساڵەکانەوە ڕاجیاوازیەکی زۆر لە سەرچاوە میژوویەکاندا هەیە ، کار گەیشتۆتە ڕادەیەک هەندێ لەو نووسەرانە ووتوویانە : ئەم باسانە جگە لە ئەفسانە شتێکی تر نیە

مەلیکی حیرە

فارسەکان فەرمانڕەوایی عێراق و دەوروبەریان دەکرد تا لە (٥٥٧ ـ ٥٢٩) پ.ز دا کە (کۆرشی گەورە) بوو بەمەلیک و هەموویانی یەکخست ، کەس نەیدەتوانی ململانێیان لەگەڵدا بکات ، هەتاکو سالی (٣٢٦) پ.ز لەو کاتەدا ئەسکەندەری مەقدۆنی هات دەسەلآت و شەوکەتی نەهێشتن و (دارای یەکەم)ی پاشای فارسەکانی شکاند ، دوای ئەوە وولآت پارچەپارچە بوو هەریارچەی کەوتەدەست مەلیکی خێڵێک، ئەم شێوازە بەردەوام بوو تاسالی (٢٣٠) زایین ، لە سەردەمی ئەو مەلیکانەدا (قەحطانی) یەکان کۆچیان کردو بەشێک لە گوندەکانی ناوچەی عێراقیان داگیرکرد ، بەدوای ئەواندا ئەو (عەدنان)یانەی کۆچیان کردبوو هاتن و کەوتنە ململانێ لەگەڵیاندا هەتا بەشێک لە دورگەی فوراتیان داگیر کردو تیایدا نیشتەجێ بوون .

لەسالی (٢٢٦ز) داو لەسەردەمی (ئەردەشێر)ی دامەزرێنەری دەوڵەتی ساسانی‌دا ، جارێکی تر فارسەکان هێزیان پەیدا کردەوەو ، هەرچی عەرەبی نیشتەجێی سنووری فارس هەبوو هەموویانی خستەوە ژێر ڕکێفی خۆیانەوەو ئەمە بووە هۆی ملکەچ کردنی خەڵکی (حیرە) و (ئەنبار) ، بەڵام (قضاعة) کۆچیان کرد بۆ شام ، هەر لە سەردەمی (ئەردەشێر)دا (جذیمة الوضاح) بوو بە سەرپەرشتیاری (حیرە)و شوێنەکانی تری وەک بیابانی عێراق و دورگەو خێڵەکانی (ربیعە) و (مضر) ، (ئەردەشێر) بڕوای وابوو کەناتوانێت ڕاستەوخۆ حوکمی خێڵە عەرەبەکان بکات و نەهێڵێت توخنی سنووردکانی بکەون و، دەبێت لە خۆیان یەکێکی عەرەب بکاتە سەرۆکیان ، بۆ ئەوەی عەرەبەکان نەتوانن دەستدرێژی بکەنە سەریان و لەلایەکی ترەوە ڕۆمەکانیان پێ بترسێنێت ، لەوڵاشەوە کە ڕۆمەکان عەرەبەکانی شامیان وابەستەی خۆیان کردبوو ، فارسەکانیش عەرەبی عێراقیان کردە دۆستی خۆیان بۆئەوەی بەربەستی عەرەبی شام بکەن ، لەلای مەلیکی (حیرە)ش کۆمەڵێک سەربازی فارسیان هێشتبۆوە ، بۆ تەمێ کردنی ئەو عەرەبە دەشتەکیانەی نیازخراپیان دەکرد ، سالی (٢٦٨ ز) (جذیمة) مرد.

لەدوای مردنی (جذیمة) (عەمر)ی کوڕی (عدی) کوڕی (نفر اللخمی) بووە سەرپەرشتیار ، ئەمە یەکەم سەرکردەی (لەخمی)یەکان بوو لەسەردەمی کیسرا (سابور)ی کوڕی (ئەردەشێر)دا ، میرایەتی (حیرە) لەبنەماڵەی (لەخمی)یەکاندا بەردەوام بوو ، هەتا فارسەکان خۆیان (قباذ)ی کوڕی (فیروز) یان دانا ، لە سەردەمی ئەمدا (مەزدەک) دەرکەوت ، کە بانگەشەی بۆ بەرەڵڵایی سێکسی دەکرد ، (قباذ)و کۆمەڵێکی زۆر لە رەعیەتەکەی شوێنی کەوتن ، بەوەشەوە نەوەستا نامەی نارد بۆ (منذر) کوڕی (ماء السماء) ، کە میری (حیرە) بوو، داوای لێ کردبوو شوێنی ئەو ڕێبازە بکەوێت ، بەڵام ئەو پیاوێکی گرژ بوو قەبوولی نەکرد ، (قباذ) لە میرایەتی (حیرە) لای بردو ، (حارث)ی کوڕی (عەمر)ی کوڕی (حجر)ی کندی لە جێگەیدا دانا ، پاش ئەوەی پارزی بوو ئەو ڕێبازە بەرەڵڵاییەیە وەربگرێت .

پاش (قباذ)ی کیسرا ، (نەوشیروان) جێگەی گرتەوە زۆر ڕقی لە بەرەڵڵایی بوو ، بۆیە (مەزدەک)و زۆرێك لە شوێنکەوتوەکانی کوشت و لەناوی بردن و(منذر)ی گێرایەوە بۆ میرایەتی (حیرە) ، داوای کرد لە (حارث)ی کوڕی (عمرو) بگەڕێتەوە بۆ لای ، بەڵام ئەو نەگەڕایەوەو پەنای برد بۆ (دار الکلب) و لەوێ مایەوە ، هەتا مرد.

مەلیکایەتی دوای (منذر) لە (عقبە)دا مایەوە هەتا گەیشتە (نعمان)ی کوڕی (منذر)، (کسری) بەهۆی پرۆپاگەندەکەیەوە کە (زید)ی کوڕی (عدی العبادی) هەڵی بەستبوو، لە (نعمان) تووڕەبوو، ناردی بەشوێنیدا، (نعمان) خۆی و مااڵ و منااڵەکانی بە نهێنی ڕوویان کردە لای (هانیء) کوڕی (مسعود) سەرۆکی (آل شیبان) لەوێ ژن و منااڵەکانی داناو خۆی چوو بۆلای کیسرا، ئەویش بەندی کرد هەتا مرد، دوای ئەو (ایاس)ی کوڕی (قبیصە)ی (طائی) کردە میری (حیرە)و فەرمانی پێدا کە ژن و منااڵەکانی (نعمان)ی لە (هانیء) وەربگرێتەوە ، (هانیء) غیرەتی جوڵاو نەیدایەوە، مەلیك فەرمانی شەڕی ڕاگەیاند، ماوەیەکی نەبرد کۆمەڵێك سەربازی کیسرا گەیشتن و بوونە پشتیوانی (ایاس) ، لە (ذی قار)دا شەڕی زۆر قورس ڕووی دا ، لەئاکامدا هۆزی (شەیبان)ی سەرکەوتن و ئەمە یەکەم جار بوو (عەرەب) بەسەر (فارس)دا سەربکەون، ئەم شەڕە پاش ماوەیەکی کەم لە لە دایك بوونی پێغەمبەر ﷺ ڕووی داوە، چونکە (٨) هەشت مانگ بەسەر ویلایەتی (ایاس)دا گوزەرا بوو، کە پێغەمبەری ئیسلام ﷺ لەدایك بوو.

دوای (إیاس) کیسرای فارس ، سەرکردەیەکی فارسی لەسەر یەمەن دانا، لەسالّی (٦٣٢) زاییندا مەلیکایەتی گەڕایەوە بۆ بنەماڵەی عەرەبی (لەخم) ، (منذر) ی ناسراو بە (معرور) میری (حیرە) بوو، تەنها (٨)مانگ بەسەر ئەم [1] میرایەتیەدا گوزەرابوو (خالید)ی کوڕی (ولید) بەخۆی و سوپای ئیسلامەوە هەڵیان کوتایە سەری.

مەلیکی شام

لەو کاتەدا کە عەرەب سەرقاڵ بوون بە کۆچ و ڕەوی خێڵەکانەوە ، چەند لق و پۆپێکی خێڵی(قضاعة) نزیک شام بووبونەوە نیشتەجێ بووبوون ، ئەوانە (سلیح)ی کوڕی (حلوان) کە(ضجعم) لەوانەو بە(ضجاعمة) ناسراون ، ئەمانە هەموویان ڕۆمەکان پێکیان هێنان بۆ ئەوەی نەهێڵن عەرەبی دەشتەکی تر نزیکی ناوچەکە بکەونەوەو لەلایەکی تریشەوە ئامادەی کردن بۆ ڕووبەڕوو بوونەوەی فارسەکان ، مەلیکێکیان بۆ دانان ، ئەمە چەند ساڵێک دەوامی هەبوو ، (زیاد)ی کوڕی (هبولە) بەناوبانگترین میریان بوو ، پۆژگاری دەسەڵاتیان بەسەرەتاکانی سەدەی دووەمی زایین هەتا کۆتاییەکەی مەزەندە ئەکرێت ، دەسەڵاتیان بەهاتنی (آل غسان) کۆتایی هات ، (آل غسان) بەسەر (ضجاعمة)دا سەرکەوتن و ڕۆمەکانیش کردیانن بەمەلیکی شام ، بنکەو بارەگایان یان لە (دومە الجندل) بوو ، (غساسنە)کان کاریەدەستی ڕۆمەکان بوون ، هەتا شەڕی (یەرموک) پووی‌دا لە ساڵی (١٣)ی کۆچیداو دوا مەلیکیان کە (جبلە)ی کوڕی (أیهم) بوو، ملی بۆ ئیسلام کەچ کردو لەسەردەمی میری موسوڵمانان (عمر)ی کوڕی (خطاب)دا (خوای لێ ڕازی بێت) موسوڵمان بوو.[1]

---

[1] / بڕوانە کتێبی (محاضرات تاریخ الأمم الإسلامیة) نووسینی (الخضری) ١/٣٢،٣١،٣٠،٢٩.
[1] / هەمان سەرچاوەی پێشوو ٣٤١، کتێبی (أرض القرآن ٢/٨٢،٨١،٨٠..

میرنشینی لە حیجازدا

(ئیسماعیل ﷺ) بەدرێژایی هەموو تەمەنی زێوانی کابەی پیرۆزی بەدەست بوو[1]، لە تەمەنی (١٣٧) ساڵیدا کۆچی دوایی کرد[2]، پاشان دوان لە کوڕەکانی (نابت) دوای ئەو (قیدار) هەندێک دەڵێن بەپێچەوانەوە ، زێوانیان کرد ، دوای ئەوان ، باپیرەیان (مضاض)ی کوڕی (عمرو)ی (جورهومی) وەری گرت و لەدەست ئەواندا بوو ، پۆلەکانی ئیسماعیل پلەو پایەیەکی بەرزیان هەبوو ، چونکە باوکیان لە بیناکردنی کابەدا کاری کردبوو ، لە کاتێکدا هیچ دەسەلاتێکیشیان نەبوو[3].

پۆژگار تێپەڕی دەوری پۆلەکانی ئیسماعیل ﷺ بەرەو کزی و لاوازی دەچوو ، پێش (بختنصر) پۆلی (جرهم) تەواو لاواز بوو ، ئەستێرەی سیاسی (عەدنان) یش رۆژ بە رۆژ زیاتر دەدرەوشایەوە لەئاسمانی مەککەدا ، بە بەڵگەی ئەوەی کاتێک (بختنصر) لە (ذات عرق)دا دای بەسەر عەرەبەکاندا، سەرکردەی عەرەب لەو کاتەدا (جرهمی) نەبوو[4].

لە شەڕی دووەمی (بختنصر) دا (ساڵی٥٨٧ پ.ن) (بنو عدنان) بلاوەیان لێ کردو هەندێکیان چون بۆ یەمەن ، (برمیاه)ی پێغەمبەریش (معد)ی برد بۆ شام ، کە فشارو زەبرو زەنگی (بختنصر) نەما ، (معد) گەڕایەوە بۆ (مەککە) و لەوێ جگە لە (جرشم)ی کوڕی (جرهم) کەسی نەبینیەوە ، بۆیە کچەکەی خواست کە ناوی (معانە) بوو ، کوڕێکی لێ بوو ناویان نا (نزار)[5].

دوای ئەوە کاروباری (جرهم) لەمەککەدا خراپ بوو ، تەنگەتاو بوون ، کەوتنە زوڵم کردن لەوانەی دەهاتن بۆ مەککەو مااڵی کابەیان بۆ خۆیان حەاڵڵ کردبوو[6]، ئەم کارە ڕقی (عدنانی)یەکانی هەستاند ، ڕقیان لێ دەخواردنەوە ، کاتێک (خزاعە) لە (مر الظهران) نیشتەجێ بوون ، بینیان عەدنانیەکان لە (جرهم)یەکان

---

[1] / قلب جزيرة العرب . لاثثرة /٢٣٠-٢٣٧..

[2] / سفر التكوين ٢٥: ١٧ .

[3] /قلب جزيرة العرب لاپەرە٢٣٠-٢٣٧ (ابن هشام) ١١١/١-١١٣ ، (ابن هشام) تەنها باسی ویلایەتی(نابت)ی کوڕی (إسماعیل) دەکات.

[4] / هەمان سەرچاوە ..

[5] / رحمة للعالمين ٤٨/٢ .

[6] / قلب جزيرة العرب ل ٢٣١.

بێزارن ئەمەیان بەهەلزانی بە یارمەتی چەند لقێکی (عدنان) کە بریتی بوون لە (بنو بکر بن عبدمناف بن کنانە) کەوتنە دژایەتی کردنی (جرهم)و توانیان لە ناوەڕاستی سەدەی دووەمی زایینداً لە شاری مەککە دەریان بکەن و دەسەلآت بگرنە دەست.

لەوکاتەدا کە (جرهم)یەکان پاشەکشەیان دەکرد بیری زەمزەمیان پڕ کردەوە و لەگەلّ زەوی تەختیان کردو هەندێک شتیان تێدا شاردەوە، (ابن اسحاق) دەلّێت: (عمر)ی کوڕی (حارث)ی کوڕی (مضاض الجرهمی)[1] هەردوو ئاسکە ئالتونیەکەی کابەو[2] بەردەکەی (الرکن الأسود)ی لەبیری زەمزەمدا شاردەوە، خۆی و هەرچی (جرهمی) هەیە لەگەلّیدا بەرەو یەمەن هەلآتن ، دوای ئەوە بەهۆی جێ هێشتنی مەککەوە تووشی خەم و پەژارەیەکی زۆربوون لەوبارەیەوە (عمرو) ووتوویەتی[3]:

كَأنْ لَم يكنْ بينَ الحَجونِ إلى الصَفا أنيسٌ ولم يسمُر بمكةَ سامرُ

بلى نحنُ كُنا أهلَها فأبادنا صروفُ الليالي والجدودُ العواثرُ

پۆژگاری ئیسماعیل (ع) بە (١٠) سەدە پێش زایین مەزەندە دەکرێت . بۆیە سەقامگیر بوونی (جرهم)یەکان لە مەککەدا نزیکەی (٢١) سەدەیە ، بۆ ماوەی (٢٠) سەدە حوکمڕانی مەککەیان کردووە ، خوزاعە تەنها خۆیان حوکمیان دەکردو بواریان نەدەدا (بنو بکر) هیچ دەسەلآتێکیان هەبێت ، لەگەلّ ئەوەشدا تیرەکانی (مضر) سێ بواریان هەبوو:

یەکەم/ خەلّکیان لەعەرەفەوە بەرەو موزدەلیفە دەبرد ، پۆژی (نفر)یش لە (مینا) ئیجازەیان پێدەکردن، دوای ئەوان (بنو غوث)ی کوڕی (مرە) لەتیرەکانی (الیاس)ی کوڕی (مضر) دەهاتن و پێیان دەوترا: (صوفە)، واتای (اجازە) ئەوە بوو، پۆژی (نفر) کەس ڕەجمی نەدەکرد هەتاکو پیاوێک لە (صوفە) ڕەجم نەکات ، کە خەلّک لە ڕەجم دەبوونەوە ، بیانویستایە (نفر) بکەن لە (مینا)وە ، (صوفە) ئەمبەرو ئەوبەری عەقەبەیان دەگرت و نەیاندەهێشت کەس بگوزەرێت هەتا خۆیان

---

[1] / ئەم پیاوە (مضاض الجرهمي) گەورە نییە کە پێشتر لەچیرۆکی (إسماعیل) دا (ع) باسی هات

[2] / مسعودی دەلّێت: فارسەکان لەسەرەتای هەموو سالێکدا مالّ و سامان و گەوهەرێکی زۆریان دەبەخشی بەکابە ، ساسانی کۆڕی بابەک دووناسکی ئالتوونی و شمشێرێک و بڕێکی زۆر ئالتوونی لەکابە دانا ، کەچی (عمر) هەمووی فڕێدایە بیری زەمزەمەوە ، بڕوانە (مروج الذهب) ٢٠٥/١.

[3] / ابن هشام ١١٤/١-١١٥.

تێنەپەڕینایە ، دوای‌ئەوە ڕێگەی خەڵکی تریان دەدا ، کە (صوفە)ەکان نەمان (بنو سعد)ی کوڕی (زید مناة) لە (تمیم) جێیان گرتنەوە.

دووەم/ ئیفازە (الأفاضة) هەر لەبەرەبەیانی قوربانییەوە هەتاکو (مینا) بە دەست (بنی عدوان) وە بوو .

سێیەم/ دواخستنی مانگە حەرامەکان بۆ تیرەی (بنو تمیم)ی کوڕی (عدی) بوو[1] لە (بنی کنانە).

دەسەڵاتی (خزاعە) بەسەر مەککەدا(٣٠٠) ساڵی خایاند[2]، لەکاتی حوکمڕانی ئەماندا (عدنانی)یەکان لەناوچەی (نجد) و (عێراق) و (بەحرەین)دا بڵاوبونەوە، لە ناوچەی مەککەدا چەند تیرەیەکی قورەیش مانەوە کە بریتی بوون لە (حلول) و (حرم) و چەند بنەماڵەیەکی خۆیان لە(بنی کنانە)دا ، ئەمانە لەکاروباری مەککەو (بیت الحرام)دا هیچ دەسەڵاتێکیان نەبوو، هەتا سەردەمی (قصی) کوڕی (کلاب) هات[3].

لەبارەی (قصی)یەوە دەڵێن: شیرەخۆرە بووە کەباوکی مردووە ، دایکی شووی کردووە بەپیاوێکی تیرەی (بنی غدرة) ناوی (ربیعە)ی کوڕی (حرام)ە و بردوویەتی بەرەو وواڵتی شام کە ماڵی لەوێ بووە ، کاتێك (قصی) گەورە دەبێت دەگەڕێتەوە بۆ (مەککە) ، لەو کاتەدا (حلیل)ی کوڕی (حبشە) لەخێڵی (خوزاعە) والی مەککە بوو ، (قصی)ی داوای (حبی) کچی (حلیل)ی کرد ، (حلیل) ڕازی بوو لێی ماڕە کرد[4] ، کە (حلیل) مرد شەڕێك لەنێوان (خزاعە) و (قریش)دا قەوما ، کۆتایی بەوە هات کە (قصی) بووە سەرکاری مەککەو (بیت) پێکەوە ، لەبارەی ئەم جەنگەوە سێ گێڕانەوە هەیە:

یەکەم: کاتێك (قصی) مااڵ ومناڵی زۆربوو ، کوڕەکانی زۆربوون و پلەو پایەی بەرز بووەوە (حلیل) لاواز بوو ، بڕوایان وابوو ئەوان شایستەترین کەسن بۆ کابە لە (خزاعە)و(بکر)یش ، چونکە قوڕەیش سەروبەندی (آل إسماعیل)ن ، بۆیە

---

[1] / ابن هشام ١/١١٩-١٢٠-١٢٢.
[2] / معجم البلدان و یاقوت مادة (مکة).
[3] / محاضرات تاریخ الأمم الإسلامیة للخضري ١/٣٥،وابن هشام ١/١١٧.
[4] / ابن هشام ١/١١٧-١١٨

کاتێك لەبارەی دەرکردنی خێڵی (بنو بکر) و (خزاعە)وە قسەیان کرد لەگەڵ هەندێك پیاوی قوڕەیشی و(بنی کنانە)دا، هاتن بە دەمیانەوە لە مەککە دەریانپەڕاندن .[1]

دووەم : بەپێی ڕیوایەتێك (خزاعە) وەسێتی کرد بۆ (قصی) پاش مردنی خۆی ببێتە سەرۆکاری کابەو شارێ مەککە.[2]

سێیەم: (حلیل) ویلایەتی مائی خوای دابوو بە(حبی) کچی ، ئەویش (أبو غبشان)ی خزاعی کرد بە وەکیلی خۆی ، (أبوغبشان) زێوانی کابەی دەکرد (حلیل) مردو (قصی) سەرۆکاری (بیت) یان لە (ابوغبشان) بە جامێك (خمر) کڕیەوە ، (خزاعە) بەم کڕین و فرۆشتنە ڕازی نەبوون ویستیان (قصی) یش دور بخەنەوە ، (قصی) قوڕەیش و (بنی کنانە) ی لێ کۆکردنەوەو لە مەککە دەری پەڕاندن.

هەرچۆنێك بووبێت ، کە حلیل مردوە، (صوفە) ئەوەیان کردوە کە کردویانە ، (قصی) و هەرچی قوڕەیشی (بنی کنانە)ی لەگەڵدا بووە ، پێیان دەڵێن: ئێمە لە ئێوە شیاوترین بۆ ئەم کارە ، شەڕدەقەومێت ، (قصی) هێز کۆدەکاتەوە ، لەو لاشەوە (خزاعە) و (بنو بکر) خۆیان دڕ بە (قصی) ئامادە دەکەن ، (قصی) دەڕواتە سەریان و شەڕیان لەگەڵ دەکات ، جەنگێکی زۆر قورس بەڕپا دەبێت و لە یەکتری دەکوژن ، پاشان سوڵح دەکەن ، بڕیار دەدەنە دەست (عەمر)ی کوڕی (عوف) کە یەکێکە لە (بنو بکر) ، ئەویش بڕیار ئەدا کە (قصی) شیاوترە لە (خزاعە) بۆ سەرۆکاری کابەومەککە ، هەرخۆیشێکیش (قصی) ڕشتبێتی وەك زامێکەو دەخرێتە ژێر پێیەوە ، ئەو خوێنەش (خزاعە) و (بنو بەکر) ڕشتویانە دەبێت خوێنەکەی بدەن ، دەبێت لەوەودواش بوار بدرێت (قصی) حوکمداری کابە بکات ، لەو ڕۆژە بەدواوە (عمرو) ناونرا بە (شداخ)[3] ، ئەم ڕووداوی دەست بەسەرا گرتنەی مەککەو کابەی شەریف لەلایەن (قصی)یەوە لەناوەڕاستی سەدەی (٥)ی زایینیدا ساڵی (٤٤٠ز)[4] بوو ، بەم جۆرە دەسەڵاتی تەواوی مەککەو کابە کەوتە دەست (قصی)و خێڵی قوڕەیشەوە ، لەڕووی ئاینیشەوە قوڕەیش بوون بەخاوەنی مەککەو عەرەب لە هەموو لایەکەوە ڕوویان تێدەکردن ، ئەوەی (قصی) کردی بریتی

---

[1] / هەمان سەرچاوەی پێشوو ١/١١٧-١١٨
[2] / هەمان سەرچاوە ١/١٨٨.
[3] / ابن هشام ١/١٢٣-١٢٤.
[4] / قلب جزيرة العرب ل ٢٣٢

بوو لە کۆ کردنەوەی خێڵەکەی لەناو مەککەداو ئەو شارەی بۆکردن بە چوار بەشەوە هەر تیرەیەکیانی لە شوێنێکدا نیشتەجێ کرد، دانیئا بەمانگەکانی حەرامداو بە (آل صفوان) پازی بوو، هەروەها (عدوان)و(مرە)ی کۆپی (عوف)ی لەجێگەو مەقامی خۆیاندا هێشتەوە ، چونکە ئەوەی بە (دین) دەزانی و ڕێگەی نەدا بە گۆڕانی[1].

یەکێکی تر لەکارەکانی (قصی) دامەزراندنی (دارالندوە) بوو لەبەشی سەرەوەی کابەداو دەرگاکەی خستەسەر کابە ، ئەم جێگەیە شوێنی کۆبونەوەی قورەیش بوو ، بڕیاری گرنگی تێدا ئەدرا ، ئەو (دار الندوە)یە چاکەی زۆری بەسەر قورەیشەوە هەیە ، چونکە یەکێتی بڕیارو هەڵوێستیانی پاراستبوو هەموو کێشەکانی بەئاشتی بۆ یەکلا دەکردنەوە[2]، (قصی) چەند دیمەنێکی بەشان و شەوکەت و تەشریفاتی هەبوو ، لەوانە:

(١) سەرۆکایەتی (دار الندوە) ، لەم (دار)ە دا کۆدەبونەوەو بڕیاری گرنگیان دەداو ژن و ژنخوازیان تێدا دەکرد.

(٢) ئالاّ ، هیچ ئالاّیەکی جەنگ نەدەبەسترا بەدەستی (قصی)یەوە نەبێت.

(٣) دەرگاوانی کابە تەنها بەو دەکرایەوە، هەرئەوخزمەتی دەکردو خزمەت گوزاری بۆ دادەنا.

(٤) زێوانی کابە ، ژمارەیەک بیروچاڵاویان بۆحاجیان دروست دەکردو پڕیان دەکرد لە ئاو، هەندێک خورماو تزێیان بۆدادەنان، خەڵکی کەدەهاتن بۆ مەککە لێیان دەخوارد[3].

(٥) میواندارى حاجیان ، ئەمەش بەشێوەیەک بوو خواردنیان بۆ دروست دەکردن ، (قصی) بۆ دابینکردنی ئەم میواندارییە ، باجی لەسەر مالّ و مولّکی قورەیش دانابوو ، بە نرخەکەی ئەو خواردنەی دابین دەکرد بۆ حاجیان ، بە تایبەتی ئەو کەسانەی لێیان دەخوارد کە بژێویان لاوازو نەدار بوون[4].

---

[1] / ابن هشام ١/١٢٤-١٢٥

[2] / ابن هشام ١/١٢٥. محاضرات تاريخ الأمم الإسلامية . نووسينى الخضري ١/٣٦، وة (أخبار الكرام) ل ١٢٥ .

[3] / محاضرات تاريخ الأمم الإسلامية ، نووسينى الخضري ١/٣٦

[4] / ابن هشام ١/١٣٠ و دواى ئەوە .

(قصی) خاوەنی هەموو ئەمانە بوو ، (عبد المناف)ی کوڕی هەر لە ژیانی خۆیدا شانو شەوکەتی پەیداکرد ، هەروەها (عبد الدار بکرە)ش کە برای بوو ، جارێکیان (قصی) پێی ووت : دەتگەیەنم بەم خێڵە ، باشەوان لەتۆ زیاتریش بن ، وەسیەتی کرد کە هەرچیەکی هەیە لە بەرژەوەندییەکانی قوڕەیش بیدرێتی ، (دارالندوە) و (دەرگاوانی) و (ئالاّ) و (زێوانی) و (میواندارى) پێبەخشی ، (قصی) لە ژیانیدا هیچ کارێکی (عبد المناف)ی ڕەت نەدەکردەوە ، کاروفرمانەکانی هەر لە ژیانی خۆیدا وەکو دینێکی پیرۆزی لێهات، کە (قصی) لەناوچوو ، کوڕەکانی بڕیاریاندا هیچ ناکۆکیەکیان لەنێواندا نەبێت ، بەڵام کە (عبدمناف) مرد کوڕەکانی لەگەڵ ئامۆزاکانیاندا کە کوڕی (عبدالدار) بوون کردیانە کێبرکێ لەسەر پلەوپایە ، لێرەوە قوڕەیش بوو بەدوو تاقمەوە، خەریکبوو شەڕ لەنێواندا بقەومێت ، بەڵام سوڵحیان کردو پلەو پایەکانیان لەنێوان خۆیاندا دابەش کرد ، (زێوانی) و (میوانداریی) درایە دەست کوڕانی (عبد مناف) ، (دارالندوە)و (ئالاّ)و (دەرگاوانی) یش کەوتەدەست کوڕانی (عبدالدار)، پاشان کوڕانی (عبدمناف) تیروپشکیان کرد بۆ (هاشم)ی کوڕی (عبدمناف) دەرچوو ، بەدرێژایی تەمەنی (هاشم) زێوانی و میواندارییە حاجیانی دەکرد ، کە مرد (مطلب)ی برای چووە جێگەکەی ، دوای ئەو (عبد المطلب)ی کوڕی (هاشم)ی کوڕی (عبد مناف) باپیری پێغەمبەر ﷺ چووە جێگەکەی ، بەوشێوەیە کوڕانی ئەوکارەیان دەکرد، هەتا ئەو کاتەی ئیسلام هات سەروکاری کابە بەدەست (عباس)ی کوڕی (عبد المطلب)ەوە بوو [1].

جگە لەو دەسەلاّتانە ، قوڕەیش کۆمەڵێک دەسەلاّتی تری بۆ خۆی پاوەن کردبوو، لەنێوان خۆیان دەوڵەتێکی بچووکیان دروست کردبوو یان بە دەستەواژەیەکی ڕاستتر نیمچە دەوڵەتێکی دیموکراتی ، کۆمەڵێک دەزگاو دامەزراوی حکومیی تێدابوو وەک شێوازی پەرلەمانی ئێستاو دام ودەزگاکانی ، ئەوەش نمونەیەک لەو پلەوپایانە :

(١) (إیسار) واتە دانانی تیروپشک بۆ (إستقسام) قیسمەت وەرگرتن ئەم کارەیان بە دەست (بنی جمح)ەوە بوو .

---

[1] / هەمان سەرچاوە .

(٢) مالّ و سامان کۆکردنەوە دەست بەسەراگرتنی بەمەبەستی ڕێکخستنی (نذر) و (قربات) کە بۆ بتەکانیان تەرخان کرابوو ، هەروەها چارەسەری کێشەکان خەڵک و دادبینی ، ئەمەیان کاری (بنی سهم) بوو .

(٣) شورا ، لەناو خێڵی (بنی أسد)دا بوو .

(٤) (الأشناق) واتە ڕێکخستنی کاری خوێن خۆش کردن بەپارەو دانانی باج ، ئەویش لەناو خێڵی (بنی تیم)دا بوو.

(٥) (العقاب) واتە هەڵگرتنی ئالآی خێڵ ، ئەمەش لەناو خێڵی (بنی أمیه) دابوو.

(٦) (القبه) واتە ڕێکخستنی کاری سەربازی و سەرکاری وولاّخ وئەسپی جەنگی ، ئەوەش بەدەست خێڵی (بنی مخزوم)ەوە بوو.

(٧) (السفاره) وەکو باڵوێزی ئێستا لەناو (بنی عدی)دا بوو[1] .

[1] / / تاريخ ارض القرآن ٢/١٠٦،١٠٥،١٠٤.

فەرمانڕەوایی لەناوچەکانی تری عەرەبنشیندا

پێشتر باسی کۆچی خێڵە قەحتانی و عەدنانیەکانمان کردو ، ووتمان کە ناوچە عەرەبنشینەکان لەنێوان خۆیاندا دابەشبوون ، خێڵەکانی نزیک (حیرە) سەر بەمەلیکی (حیرە) بوون کە عەرەب بوو ، ئەوانەشیان کە لە شام بوون سەر بە (غەسان) یەکان بوون ، ئەم وابەستەییەش کردەیی نەبوو بەڵکو زیاتر شەکڵی و ڕواڵەتی بوو ، ئەو خێڵانەش لەناو قوڵایی بیابانـدا ئازاد بـوون ، هـەموو ئـەو خێڵانەش خێڵێک بـەڕێوەی دەبـردن ، خێڵ حوکومـەتێکی بچـوک بـوو، بنـەمای قەوارەی سیاسیان بریتی بوو لە یەکێتی دەمارگیری ، بەڕێوەبـردی هاوبـەش بۆ پاراستنی زەوی و خاک و پاراستنی لە دەستدرێژی خەڵک.

سەرۆکی خێڵەکان لەپلەی مەلیکدا بوون لەناو شوێنکەوتوانیاندا ، هـەموو خێڵ لـە شـەڕو ئاشتیدا بـەگوێی سـەرۆکەکەیان دەکـردو بۆسـاتێکیش لەقسـەی دەرنەدەچون ، سەرەک خێڵ ئەوەندە لە حوکمدا تاکەڕەوبوو بەئەندازەی دکتاتۆرێکی بەهێز ، کە تۆرە دەبوو هەزاران شمشێر بەدەست لەگەڵیدا تووڕە دەبوون بێ ئەوەی پرسیار بکەن هۆی تۆرەبوونەکە چیـیە ، هەندێ جاریش کێبرکێی نێوان ئامۆزاکان وای دەکرد کە لەڕووی خەڵکیدا کاری باش بکەن وەکو، بەخشندەییو ڕێزگرتنی میوان و سەخاوەتمەندی و ئارامی و ئازایەتی نواندن و بەرگری کردن لەخەڵکی ، ئەمانەش بۆئەوە بوو خەڵکی بە چاکە باسیان بکەن و سوپاسیان بکەن ، بەتایبەتی شاعیرەکان کە زمانحاڵی خێڵ بوون لەو زەمانەدا، بەشێوەیەک پلەوپایەیان تاساستی ڕکەبەرەکان بەرز دەبۆوە.

سـەرکردەو پیاوماقوڵـەکان مـافی تایبـەتیان هـەبوو، لـە هـەموو تـاڵانی و دەسـکەوتێکی جـەنگی چـواریەکیان دەبـردو هەرچیەکیشیان بـە دڵ بوایـە پـێش دابەشکردن دەستیان بەسەردا دەگرت ، هـەر تاڵانیەکیش پـێش گەیشتن بەناو جەرگـەی خێڵەکـەی تـر دەسـت بکەوتایـە دەبـووە مـوڵکی ئـەوان ، هـەر جـۆرە تاڵانیەکیش بەکەڵکی دابەش کردن نەهاتایە هـەر بۆ سـەرۆک خێڵ دادەنرا وەکو وشترو ئەسپ وشتی تر. شاعیرێکی عەرەب بە سەرەک خێڵەکەی دەڵێت:

لك المربـاع فينـا والصفـايـا وحكمك والنشيطـة و الفضـول[1]

ا / ئەی سەرەک خێڵ (مرباع)ی نێمەو (صفی)و (حوکم)و (نشیطة)و (فضول) هـەرهی تۆیە، مرباع: چواریەکی تاڵانیە، (صفی) هەرتاڵانیەک پێش دابەشکردنی بەئارەزووی سەرۆک خێڵ هەڵبژێرێت، (النشیطة) تاڵانی پێش گەیشتن بە ناوجەرگەی خێڵ، (فضول) تاڵانیەکە لەتوانادا نەبێ دابەش بکرێ وەکو ووشترو ئەسپ.

باســی فــەرمانڕەوا عەرەبــەکانمان کــرد ، ئێستاش باســی بــارودۆخی ڕامیاریان دەکەین ، هەرسێ ناوچە هاوسنوورەکەی بێگانە لە ڕووی سیاسیەوە لە حاڵەتی داڕمان و هەرەسی تەواودا بوون ، خەڵکی بووبوون بەدوو چینەوە (ئاغا) و (کۆیلە) ، یان دەسەڵاتدارو بێ دەسەڵات ، ئاغایان بەتایبەتی بێگانەکان هەموو دەستکەوتێک بۆ ئەوان بوو ، کۆیلەکانیش هەرچی باری نەهامەتیـیە لەسەر شانیان بـوو ، بـە دەستەواژەیەکی تـر خـەڵکی بـوو بوونـە مەزرایـەک و بـەروبومیان بـۆ حوکمدارەکان بەرهەم دەهێنا ، ئەوانیش لەئارەزوو شەهوەتبازیدا بەکاریان دەهێنا و زۆلمیـان پـێ دەکـردو دەسـتدرێژیان پـێ دەکـردە سـەر خـەڵک ، خـەڵکیش لـە کوێرەوەریـدا گێنگلیـان ئـەدا ، بـاری نەهامـەتیو سـتەمەیەک لـەدوای یەکـەکان بەسـەریاندا دەبـاری و نـەیان دەتـوانی سـکالاوگازەندە بکـەن ، زوڵـم و ئـازارو ئەشکەنجەی هەمەجۆر بێزاریکردبوون ، چونکە دەسەڵات تاکڕەوی بوو ، مافەکان ژێرپـێ خرابـوون ، خێڵـە دراوسـێکانی ناوچـەکە لـەناو شـەپۆلی خواسـت و ئارەزوەکانیاندا ئەمسەرو ئەوسەریان دەکرد ، جارێک دەیاندایە پاڵ خەڵکی عێراق ، جـارێکی تـر بایـان دەدایـەوە بـەلای خـەڵکی شـام دا، لەناوچەڕگـەی دورگـەی عەرەبیشدا خێڵەکان پەرتەوازەو پەرشوبڵاو بووبوونەوە، شەڕی خێڵ و تیرەگەرێتی هەناوی خواردبوون، هەروەکو شاعیرێکیان وتوویەتی:

وَمَا أنـا إلا مِنْ غُـزِيَةَ إنْ غَـوَتْ غَوَيْتُ وَإنْ تَـرَشُدْ غُـزِيَةُ أَرشُـد *

مـەلیکێک نـەبوو پشـتیوانی لـەو سـەربەخۆییەیان بکـات ، یـان هـیچ مەرجەعێکیان نـەبوو کـە لەکاتی لێقەوماندا پشت و پـەنایان بدات و بەهانایانـەوە بچێت .

حوکومەتی حیجازیش لەلایـەن عەرەبـەوە بەچاوی ڕێزەوە سـەیر دەکـرا ، زیـاد لـەوەش جگـە لەسـەرکردەیـەک وەکـو زێـوان و کلیـلداریکی ئـایینی سـەیریان دەکردن ، لەڕاستیدا ئەو حکومەتە تێکەڵەیەکی دووسەرە بوو لەنێوان سەرۆکایەتی دنیایی و سەرۆکایەتی ئایینیدا ، بەناوی ئایینەوە حوکمی عەرەبی دەکرد لەبەردەم

* / واتە: من هیچ نیم جگە لەتاکێکی خێڵی(غزیە) شوێنی ئەو کەوتووم، ئەگەر خێڵی(غزیە) سەری لێ بشێوێت منیش سەرم لێدەشێوێت. خۆ ئەگەر خێڵی(غزیە) سەرفرازو هۆشمەند بن منیش وەک ئەو سەرفرازو هۆشمەند دەبم.

حاجیان و دیدەنیکەرانی کابەدا خۆی بەحوکمداری حەرەم دادەناو سەرپەرشتی کارو فرمانی دەکردن ، شەریعەتی ئیبراهیمیان ﷺ جێبەجێ دەکرد ، وەکو پێکهاتی ئێستای پەرلەمان دامودەزگایان دامەزراند بوو بەڵام ئەم حکومەتە لاوازو بێ دەسەڵات بوو نەیدەتوانی بەئەرکەکانی خۆی هەستێت ، ئەمەش بەئاشکرا لە شالاوی حەبەشیەکاندا دەرکەوت.

ئایینەکانی عەرەب

لەکاتێکدا کە ئیسماعیل ﷺ بانگەشەی عەرەبی کرد بۆ ئایینیەکەی باوکی ﷺ ، زۆرینەی عەرەبەکان بەدەمیەوە هاتن و خوای تاك و تەنهایان دەپەرست و ملیان بۆ کەچ کرد ، رۆژگارێکی زۆر بەسەریاندا گوزەرا ئەوەی بیستبویان لە بیریان چوەوە ، بەڵام یەکتاپەرستی و هەندێك دروشمی ئایینی ئیبراهیمیان تێدا مابوو ، هەتا ئەوکاتەی (عەمر)ی کوڕی (لحی) سەرۆکی (خزاعە) هاتە ناویان ، ئەم کابرایە زۆر چاکەخوازو خێرکەرو وابەستەی کاروباری ئایین بوو، بۆیە خەڵکی خۆشیان ویست ، ملیان بۆ کەچ کردو وایاندەزانی کە ئەم پیاوە زانایەکی بەرزەو یەکێکە لە وەلیەکان ، پاشان (عەمر) سەفەرێکی کرد بۆ شام ، سەیری کرد ئەوان بت پەرستن ، ئەمیش بەچاکی زانی ، چونکە وولاتی شام مەنزڵگای هاتنە خوارەوەی کتێبە ئاسمانیەکان و پێغەمبەرانە (سەلامی خوایان لەسەر بێت) ، بۆیە بتێکی بەناوی (هبل) لەگەڵ خۆیدا هێنایەوەو لەناوەڕاستی کابەدا دایناو ، دوای ئەوە کەوتە بانگەشەکردنی خەڵکی مەککە بۆ بت پەرستی، ئەوانیش هاتن بەدەمیەوەو شوێنی کەوتن ، پاشان خەڵکی (حیجان)یش شوێن مەککەییەکان کەوتن ، چونکە ئەوان چاودێری کابەو خەڵکی حەرەم بوون .[1]

(مناة) لەکۆنترین بتەکانیان بوو ، لەناوچەی (مشلل) بوو لەسەر کەناری دەریای سوور لەنزیك (قدید)ەوە ، پاشان خەڵکی (طائف) (لات) یان هەڵبژارد ، (وادی النخلە)ش (عزی)یان کردە خوای خۆیان ، ئەم سیانە گەورەترین بت بوون ، پاشان بتپەرستی زیادی کرد، بت و بتخانە ژمارەیان لە (حجاز)دا هەموجێیەکی گرتەوە ، دەگێڕنەوە گوایە (عەمر) لەلایەن پەریەوە هەواڵی پێدراوە کە بتەکانی

---

[1] / کتیبی (مختصر سیرة الرسول) ، نووسینی شێخ (محمد عبد الوهاب) ل ١٢

خێڵی نوح ﷺ (وەد)و (سواع)و (یغوث)و (یعوق)و (نسر) لە (جدە) کراون بەژێر گڵـەوە هـات و دەریهێنـان و بردنـی بـۆ (تهامـە)، کـەوەرزی حاجیـان هـات هەریەکەیانیدا بە خێڵێك و بردیانەوە بۆ شوێنەکانی خۆیان ، ناوچەکە وای لێهات هەموو ماڵێك بتێکی تێدابوو، مزگەوتی (حەرام)یان پڕ کردبوو لە بت ، کە پێغەمبەر ﷺ فەتحی مەککەی کرد لە دەوروبەری کابەدا (٣٦٠) بتی ڵێبوو ، هەموویانی خست و پاشان فەرمانیدا فڕێ درانە دەرەوە و سوتێنران .

بەو شێوەیە شیرك وبتپەرستی بوونە دیارترین سیمای ئایینی خەڵکی سەردەمی نەفامی، ئەو خەڵکە نەفامە وایاندەزانی هێشتا لەسەر ئایینی ئیبراهیمن. عەرەبـە موشـریکەکان دابونـەریت و مەراسـیمی تایبـەتیان هـەبوو لـەبت پەرستیدا ، زۆربـەیان (عـەمر) دای هێنـابوون ، عەرەبـەکان وایانـدەزانی هەرچـی (عـەمر)ی کوڕی (لحی) دای بهێنێت بیدعەیەکی چاکەو دەستکاری کردنی دینی ئیبراهیم نییە ، ئەمەش چەند شێوەیەکە لە ڕێ و ڕەسمی بتپەرستی :

(١) پەنایان بۆ ئەو بتانە دەبردو بەندایەتیان بۆ دەکردن ، هاواریان بۆ دەبردن ، نزاو لاڵانەوەیان لەبەردەمدا دەکردن لەکاتی پێگیراندا ، بۆ پێویستی ڕۆژانە داوایان لێ ئەکردن ، بڕوایان وەهابوو ئەو بتانە لای خوا تکایان بۆ دەکەن ، ئاواتەکانیان بۆ بەدی دەهێنن.

(٢) لە دورەوە حەجیان بۆ دەکردن و تەوافیان بەدەوردا دەکردن ، ملیان بۆ کەچ دەکردن و سوژدەیان بۆ دەبردن .

(٣) چەندین جۆر قوربانیان بۆ سەر دەبڕین ، بەمەبەستی نزیك بوونەوە ، بەناوی ئەوانـەوە ئاژەڵـەکانیان سـەردەبڕی و دەیانکردە قوربـانی ، ئـەم دوو جـۆرە سەر بڕینە، خوای گەورە لەقورئاندا باسی فەرمووە ﴿وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ﴾ المائدة/٣ [2] ، هەروەها ئایەتی ﴿ وَلاَ تَأْكُلُواْ مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللّهِ عَلَيْهِ ﴾ الأنعام ١٢١ [3] .

(٤) جـۆرێکی تـری خـۆ لـەخوا نزیـك کردنـەوە ئـەوەبوو، هەنـدێك خـواردن و خواردنـەوەیان تـەرخان دەکـرد بـۆ بتـەکانیان ، هـەروەها هەنـدێك بـەروبومی

---

[1] / کتیبی (مختصر سیرة الرسول) ، نووسینی شێخ (محمد عبد الوهاب) ل ١٣، ٥٢،٥٤،٥١،٥٠.

[2] / واتە : ئەو ئاژەڵانەی لەبەردەم بتەکاندا و بۆ ئەوان سەر بڕدابێ

[3] / واتە لە گۆشتی ئەو ئاژەڵانە مەخۆن کە ناوی خوای لەسەر نەهێنراوە.

ئاژەڵ و کشتوکاڵیان بۆ دادەنان ، بۆ خۆشیش بەشێکیان دادەنا بۆ پەروەردگار! زۆریەی جار بەهەر هۆیەک شتێک بۆخوا بووبێت دەیاندا بەبتەکانیان ، بەڵام شتێک بۆ بتەکانیان دانابێت نەیان ئەدا بەخوای گەورە! خوای گەورە فەرموویەتی:﴿وَجَعَلُواْ لِلّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَالأَنْعَامِ نَصِيبًا فَقَالُواْ هَذَا لِلّهِ بِزَعْمِهِمْ وَهَذَا لِشُرَكَآئِنَا فَمَا كَانَ لِشُرَكَآئِهِمْ فَلاَ يَصِلُ إِلَى اللّهِ وَمَا كَانَ لِلّهِ فَهُوَ يَصِلُ إِلَى شُرَكَآئِهِمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ﴾ الأنعام/ ١٣٦ [1].

(٥) نەزرکردن جۆرێکی تر بوو لەخۆ نزیک کردنەوە، ئەویش نەزر کردن لە بەرو بوم و ئاژەڵدا ، ﴿ وَقَالُواْ هَـذِهِ أَنْعَامٌ وَحَرْثٌ حِجْرٌ لاَّ يَطْعَمُهَا إِلاَّ مَن نَّشَاء بِزَعْمِهِمْ وَأَنْعَامٌ حُرِّمَتْ ظُهُورُهَا وَأَنْعَامٌ لاَّ يَذْكُرُونَ اسْمَ اللّهِ عَلَيْهَا افْتِرَاء عَلَيْهِ سَيَجْزِيهِم بِمَا كَانُواْ يَفْتَرُونَ ﴾ الأنعام/١٣٨ [2].

(٦) ئەو قوربانیانە (بحيرة)و (سائبة)و (وصيلة)و (حام) بوو، (ابن إسحاق) دەڵێت:

(بحيرة) ڕۆڵەی سائبەیە ، کە بریتییە لە وشترێک دوای دە وشتری مێ هاتبێت بێ ئەوەی نێریان تێدابێت ، ئەم وشترە نە کەس سواری بووە ، نە تووکی بڕاوەتەوە ، جگە لە میوان کەس شیرەکەی نەخواردوە ، هەرچی مێیەک دوای ئەوە دروست ئەبێت گوێی کەل دەکەن ، پاشان دەخرێتە دوای دایکی ، ئەمە (بحيرة)ی کچی (سائبة)یە ،

(وصيلة)ش مەڕێکی مێیە بە (٥) سک مێی بوو بێت و لەنێویاندا نێر نەبێت پێی دەڵێن (وصيلة) دوای ئەوە هەرچی لەدایک دەبێت تەنها نێرینە لێی دەخوات مەگەر مێیەک مردار بوایەتەوە ئەوجا نێرومێ لێیان دەخوارد.

(حام)یش وشترێکە (دە) بێچووی مێینەی لەسەریەک بوو بێت بێ ئەوە نێرینەیان لەنێواندا هەبێت و پشتی ئەستور بووبێت بۆ بار ، نەبڕابێتەوە ، بەڕەڵاّ کرابێتە ناو ووشترگەلەکەی ، لەو بارەیەوە خوای گەورە فەرموویەتی : ﴿ مَا جَعَلَ اللّهُ

---

[1] / واتە: لە بەروبوو و ئاژەڵەکانیان پشکیان بۆ خوا دانابوو، بەحسابی خۆیان دەیانووت ئەمەیان بۆ خوا و ئەمەشیان بۆ بتەکانیان، ئەوەی بۆ بتەکانیان بوو ناگاتە لای خوا، ئەوەش بۆ خوایە هەرچیێ بۆلای بتەکانیان، خراپ حوکمیان دەکرد.

[2] / واتە: دەیانووت ئەمانە ئاژەڵ و بەروبومن تەنها بەکەسێکی دەرخوارد ئەدەین خۆمان ئارەزوومان لێ بێ، هەندێ ئاژەڵیشیان سواربوونی قەدەغەبوو، هەندێ تریشیان لەکاتی سەربڕیندا ناوی خوایان لێنەدەهێنان، پێیانەوە هەڵدەبەست.

مِن بَحِيرَةٍ وَلاَ سَآئِبَةٍ وَلاَوَصِيلَةٍ وَلاَحَامٍ وَلَـكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُواْ يَفْتَرُونَ عَلَـى اللّـهِ الْكَـذِبَ وَأَكْثَرُهُمْ لاَ يَعْقِلُونَ ﴾ المائدة/١٠٣، هەروەها فەرموویەتی: ﴿ وَقَالُواْ مَافِي بُطُـونِ هَـذِهِ الأَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِّذُكُورِنَاوَمُحَرَّمٌ عَلَى أَزْوَاجِنَا وَإِن يَكُن مَّيْتَةً فَهُمْ فِيهِ شُرَكَاء سَيَجْزِيهِمْ وَصْفَهُمْ إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴾ الأنعام/١٣٩ ، وە لەبارەی (انعام) شتی تریش وتراوە[1] ، (سعید)ی کوڕی (مسیب) دەڵێت: ئەم ئاژەڵانە بۆ (طاغوت)ەکانیان دادەنران[2] ، لە فەرموودەی (صحیح)دا هاتووە بە (مرفوع)یی کە (عمرو)ی کوڕی (لحی) یەکەم کەس بوو ئاژەڵی بەرەڵڵای تەرخان کرد بۆ بتەکان[3] ، عەرەب ئەوکارەیان دەکرد لەگەڵ بتەکانیاندا ، بۆچونیان وابوو ئەوە لە خوایان نزیک دەکاتەوەو تکایان بۆ دەکات . هەروەکو لەقورئاندا هاتووە ﴿مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللّهِ زُلْفَى﴾ الزمر/٣، هەروەها دەفەرموێت: ﴿ وَيَعْبُدُونَ من دُونِ اللّهِ مَا لاَ يَضُرُّهُمْ وَلاَ يَنفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هَـؤُلاء شُـفَعَاؤُنَا عِندَ اللّهِ ﴾ يونس/١٨.

عەرەب تیروپشکیان هەبووە (الأزلام) ، (زلم) دەفرێکە هیچ پشکێکی لەسەر نیە ، (ازلام) لەکاتی خۆیدا سێ جۆر بووە ، جۆرێکیان (بەڵێ) و (نا)ی تێدابوو ، هەرکارێکیان بویستایە وەکو سەفەر ، یان ژنهێنان ، ئەگەر (بەڵێ) بەدەستدا بهاتایە کارەکەیان دەکرد ، وەئەگەر (نا) بهاتایە ئەوا کارەکەیان دوا دەخست بۆ ساڵێکیترو رایاندەکێشایەوە، جۆرێکی تریان (نا) و (خوێنبایی) تێدا بوو، جۆرێکی تریان (لە ئێوە) یان (لە غەیری ئێوە) یان (ملصق)ی تێدابوو، لەمەدا ئەگەر گومانیان لەوەچەو ئەسڵی هەرکەسێک ببوایە دەچونە لای (هبل) بە سەد ووشترەوە ، دەچوونە بەردەم خاوەن دەفرەکەو دەیاندایە ، ئەگەر (لە ئێوە) دەرچوایە دەبوە ناوەند، ئەگەر لە (غەیری ئێوە) دەرچوایە دەبووە هاوپەیمان ، ئەگەر (ملصق) دەرچوایە وەک خۆی دەمایەوە نەرەچەڵەکی هەبوو نەپشتیوان[4].

(میسر) و (قداح)یش لەم کارەوە نزیک بوون و جۆرێک بوون لە قومارکردن ، بەو قومارە گۆشتی وشترەکانیان دابەش ئەکرد ، عەرەب باوەڕیان بەهەواڵدانی

---

[1] / ابن هشام ٩٠،٨٩/١
[2] / صحيح بخاري ٤٩٩/١
[3] / هەمان سەرچاوە.
[4] / محاضرات تاريخ الأمم الإسلامية ، نووسينى (خضري بەگ) ٥٦/١، هەروەها / ابن هشام ١٥٢/١ ـ ١٥٣.

کـاهن وعـەراف و ئەستێرەناسـەکان هـەبوو، (کـاهن) بـەکوردی بـە - کـاهین- دەگوترێت (کولّەوەنانی) : ئەوکەسە بوو هەوالّی داهاتووی گـەردوونی بـە خـەلّک دەداو دەیـوت غـەیب دەزانم ، هەندێک لـەو کاهینانـە دەیـانوت: جنۆکـەمان هەیـەو هەواڵمان دەداتێ ، هەندێکیان بانگەشەی زانینی غـەیبیان دەکرد ، هەندێکیشیان دەیـانوت: بـەهۆی پێشـەکی و سـەرەتای شـتەکانەوە دەتـوانن هـەواڵ بـدەن بـەو کەسەی کە پرسیاریان لێ دەکەن یان کارێک دەکـەن ئەمانـەیان (عـەراف) بوون ، بۆ نموونە:

عـەرافێک دەیـوت مـن دەزانم فـلاّنـە شـت کـێ دزیویـەتی و لـەکـوێدا شاردوویەتیەوە ، (منجم - ئەستێرەناس)یش ئـەو کەسـە بـوو کـە لـە ئەستێرەکان وورد ئەبوەوە ، کاتی جوڵانـەوەو دەرکەوتنی دەزانێ و بۆ ئـەوەی هـەواڵی دونیـاو ڕووداوەکـانی گەردوون لـەداهـاتودا بـەخـەلّک ڕابـگەیـەنێت[1]، باوەڕ کردن بەهـەواڵی ئەستێرەناسەکان باوەڕ کردنە بە ئەستێرەکان ، لە ئیمان بەئەستێرەوە باوەڕیان بە (انواء) هەبوو ، واتە هەڵهاتن و نیشتنی ئەستێرە لە بەرەبەیاندا ، دەیانوت: بەهۆی هەڵهاتنی فلاّنە ئەستێرەوە باران باری ، یان بـەهۆی ئاوا بونی فلاّنـە ئەستێرەوە باران باری[2]، هەروەها (طیرة)یان هەبوو ، واتـە ڕەشبینی ، لـەوەوە هـاتبوو، ئـەهاتن بالّندەیەکـیان هەڵدەفرانـد، یـان ئاسکێکیـان، ڕاودەنـا ئـەگـەر بـەلای ڕاسـتدا بڕۆشتایە ، کارەکـەی خۆیـان دەکردو بەباشیان دەزانـی ، خۆ ئەگـەر بـەلای چـەپدا هەڵبهاتایە ئـەوا وازیان لێ دەهێنـاو بەڕەشبینیەوە سـەیریان دەکرد، خۆ ئەگـەر لـە بەردەمیانـەوە بڕۆشـتایە، بەهـەمان شـێوە ڕەشـبین دەبـوون و دڵیـان دادەگـیرا، هەروەهـا بـە قـاچ هەڵواسـینی کەرۆێشکیان بەڕەشبینی دەزانـی ، هەندێک ڕۆژو مـانگ و ئاژەڵ و گـەڕەک و ژنیـان بـە شـووم دەزانـی ، باوەڕیـان بەتەنیـنەوەی بـەڵ هەبوو ، باوەڕیان وابوو کوژراو لەگۆڕدا ناحەسێتەوە هەتاکو تۆڵەی دەسەنرێتەوە ، ڕۆحی کوژراو دەبێتە بایەقوش و لـەچـۆلەوانیدا ڕۆژانە دەخوێنێت و دەڵێت: ئـاوم بدەنێ ، ئاوم بدەنێ ، کە تۆڵەی سەندرایەوە ئیتر دەحەوێتەوە[3].

---

[1] / مرقاة المفاتيح . شرح مشكاة المصابيح ٢/٢ ، ٣

[2] / (صحيح مسلم) بەشی (كفر من قال : مطرنا بالنوء ، كتاب الإيمان ٥٩/١)

[3] / صحيح البخاري ٨٥١/٢ ، ٨٥٧ ، بەپەراوێزی (شێخ ئەحمەد عەلی سەهارەنفوری)

خەڵکی سەردەمی نەفامی لەسەر ئەوحاڵەتە بوون و هەندێك لە پاشماوەی ئایینی ئیبراهیمیان دەست پێوە گرتبوو ، وەکو بەگەورە زانینی (بیت) و تەواف کردن و حەج وعەمرەو وەستان لە عەرەفەداو ، موزدەلیفەو هەدیەکردنی قوربانی و، بەڵێ لەو بوارە چەندین جۆر داهێنانیان کردبوو ، لەوانە قوڕەیش دەیان وت : ئێمە پۆڵەی ئیبراهیم و خەڵکی حەرەم و خاوەنی بەیت و دانیشوانی مەککەین ، ئەوەی مافی پەروای ئێمەیە ، ئەو مافە بۆ عەرەب پەوا نییە ، خۆیان ناونابوو (الحمس) جێگەیەکی تایبەتیان بۆ خۆیان دانابوو ، دەیانوت: ئێمە لە حەرەم ناچینە دەرەوە ، لەکێوی عەرەفە نەدەوەستان و (إفاضة) یان نەدەکرد ، بەڵکو بەجیا دەهاتنەوە بۆ (مزدلفە)و لەوێ (إفاضة) یان دەکرد ، ئەم ئایەتە لەسەر ئەوان هاتە خوارەوە ﴿ ثُمَّ أَفِيضُواْ مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ﴾ البقرة/١٩٩[1]، واتە: ئەی خەڵکی قوڕەیش ئێوەش (إفاضة) بکەن هەروەکو خەڵك (إفاضة) دەکات.

هەروەها دەیانوت: پێویستە (حمس)ەکان لەکاتی (إحرام)دا شیری وشتر بخۆنەوەو چەورایی دروست نەکەن و نەچنە دەوارێکەوە لەتاڵی موو دروست کرا بێت و دەبێت نەچنە ژێر سێبەریشەوە ، ئەگەر چوونە ژێرسێبەر دەبێت بچنە ژێر سێبەری خانووی گڵەوە[2].

هەروەها دەیانوت: ئەوانەی کە دێن نابێت لەو خواردنە بخۆن لەکاتی ئیحرامدا، کەپێش ئیحرام بەستن هێناویانە ئەگەر بۆحەج یان بۆ عەمرە هاتبوون[3].

هەروەها ئەمریان دەکرد بەسەر خێڵەکانی تردا کە دەبێت بەجلی (حمس)ەوە (احرام) ببەستن و تەواف بکەن، ئەگەر هیچیان دەست نەکەوت ئەوا پیاوان بە پووتی و ژنانیش بەزنجیر بەندێکی کون کونەوە تەوافیان دەکرد ، ژنان لە تەوافدا دەیانوت :

اليوم يبدو بعضه أو كله وما بدا منه فلا أحلـه

کە ژن و پیاو بەم شێوەیان دەکرد ، ئایەت هاتە خوارەوە ﴿ يَا بَنِي آدَمَ خُذُواْ زِينَتَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ ﴾ الأعراف/٣١، واتە: ئادەمیزاد، لەتەواف و هاتووچۆی

---

[1] / ابن هشام ١٩٩/١ صحيح البخاري ٢٢٦/١

[2] / سەرچاوەی یەکەم ..

[3] / سەرچاوەی یەکەم

مزگەوتدا خۆتان جوانکەن ، ئەگەر پیاوێك یان ژنێك زاتی بکردایە بەو جلەی خۆیەوە تەوافی بکردایە کە پێوەی هاتووە بۆ مەککە ، ئەوا دەبوایە دوای تەوافەکە فڕێی بدات و کەسیش سوودی لێ نەدەبینی[1].

هەروەها لەکاتی (إحرام)دا قوڕەیش لە دەرگاوە نەدەهاتنە ماڵی خۆیان ، بەڵکو لە پشتی ماڵەکەیانەوە کونێکیان دەکردە دیوارەکەو لەوێوە هاتوچۆیان دەکرد ، ئەم ووشکی و خۆڕەتاندنەیان بەخواپەرستی و چاکە دەزانی ، ئەوە بوو قورئانی پیرۆز لێی قەدەغە کردن.

ئایینی شیرك و بتپەرستی و باوەڕبوون بەخورافەو شتی پرووپووچ ئایینی زۆرینەی عەرەب بوو، جولەکەو گاورو ئاگرپەرست و سائبەکان توانیبوویان بێنە ناو خاکی عەرەبەوە.

جولەکە دوو پۆڵی سەرەکیان هەبوو – کە بەلایەنی کەمەوە – لە دورگەی عەرەبیدا دەیانبینی:

یەکـــەم: لەسەرەمی پزگارکردنی فەلەستینەوە بەدەستی بابلی و ئاشوورییەکان جوولەکە کۆچیان کرد ، ئەو کۆچە بەهۆی فشارەوە بوو ، وولاتیان وێران و پەیکەرەکەیان بەدەستی (بوختەنەسر) لەساڵی (٥٨٧ پ.ن) تێکشکێنرا ، زۆربەیان کرانە کۆیلەو بران بۆ بابل ، هەندێکیان فەلەستینیان بەجێهێشت و چون بەرەو (حیجاز)و لەبەشی سەرەوەیدا نیشتەجێ بوون[2].

دووەم : لە داگیرکردنی (فلسطین) لەلایەن پۆمەکانەوە دەست پێدەکات ، بە سەرکردایەتی (بنطس)ی پۆمانی لە ساڵی (٧٠) زایینداً ، لەئەنجامی ئەو فشارەدا لەسەر جولەکەو پوخاندنی پەیکەرەکەیان هەندێك هۆزی جوولەکە چوون بەرەو حیجاز ، لە (یثرب) و(خیبر) و(تیماء) جێگیر بوون ، گوندو قوللەو قەڵاو بینایان دروست کرد ، لە ڕێگەی ئەم کۆچەڕیانەوە ئایینی جوولەکە بەناو هەندێك هۆزی عەرەبدا بڵاوبوەوە ، بە شێوەیەك شان و شەوکەتی سیاسیان هەبوو پێش هاتنی ئیسلام و لەکاتی هاتنیدا ، کە ئایینی ئیسلام هات ، خێڵە ناودارەکانی جوولەکە بریتی بوون لە (خیبر) و (بنونضیر) و (المصطلق) و (قریظة) و (قینقاع) ،

---

[1] / ابن هشام ١/٢٠٣،٢٠٢– صحيح البخاري ١/٢٢٦ .
[2] / (قلب جزيرة العرب) ل ١٥١.

(السمهودی) له (وفاء الوفا)دا (ل . ١١٦) دەڵێت: ژمارەی تیرەو هۆزەکانی جوولەکە لە (بیست) زیاتر بوون[1].

بەهۆی (تبان أسعد ابی کرب)ەوە ئایینی جوولەکە گەیشتە یەمەن ، ئەم پیاوە بۆ شارۆ بەرەو (یثرب) چوو بوو، لەوێ بوو بە جوولەکەو لەگەڵ خۆیدا دوو زانای جوولەکەی لە (بنو قریظة)ەوە هێنا بۆ یەمەن ، بەهۆیەوە لە یەمەندا جوولەکایەتی بڵاوبۆوە، دوای خۆی کە (یوسف ذونواس)ی کوڕی بوو بە سەرداری یەمەن ، هێرشی کردە سەر گاورەکانی (نەجران)و بانگی کردن بۆ ئایینی جوولەکە ، کە بەگوێیان نەکرد ، شیوێکی پڕ لەئاگری بۆ دروستکردن و ژن و منداڵ و گەورەو بچوک و پیرو گەنجی گاوری تێ فڕێدا ، دەڵێن ژمارەی کوژراوەکان لە (٢٠ ـ ٤٠) هەزارە ، ئەم ڕووداوە لە ئەکتۆبەری ساڵی (٥٢٣) زایینیدا ڕووی داوە [2]، قورئان لە سورەتی (البروج)دا بەشێك لەم کارەساتەی باس کردووە .

سەبارەت بەئایینی نەسرانی (گاورایەتی) لەڕێگەی داگیرکردنی (حەبەشە) و (ڕۆمەکان)ەوە بۆ وڵاتی عەرەب هاتووە ، یەکەم داگیرکردنی یەمەن لە لایەن (حەبەشەوە) ە وە ساڵی (٣٤٠)ی زایین بوو، تا ساڵی (٣٧٨)ی زایین بەردەوام بوو[3] لەو زەمانەدا مژدەی ئایینی مەسیحی لەیەمەندا دەنگی دایەوەو بڵاوبوەوە ، لەو ڕۆژگارانەدا ، پیاوێکی خواپەرستی زاهیدی دۆعاگیرای خاوەن کەرامەت بەناوی (فیمیون) دێتە نەجران ، خەڵکی ناوچەکە بانگ دەکات بۆ ئایینی گاورێتی (مەسیحی) ، کە خەڵکی نەجران دەبینن پیاوێکی ڕاستگۆو دیندارە زوو بەدەمیەوە چوون و باوەڕیان بەئایینی مەسیحیەت هێنا[4].

کەحەبەشیەکان لەدژە کارەکانی (ذونواس)دا یەمەنیان داگیرکرد، ئەبرەهە توانی دەسەڵاتی تێدا دابمەزرێنێت و بەچالاکیەکی زۆرەوە ئایینی مەسیحی بڵاو بکاتەوە، ئەوەندە چالاکی زۆربوو (کابە)یەکی لە ڕکابەری (کابەی شەریفدا) لە یەمەن دروستکرد، بۆ ئەوەی ڕووی خەڵکی لەماڵی خوا وەرچەرخێنێت بەرەو یەمەن و (کابەی شەریفە)ش بڕوخێنێت ، ئەوەبوو خوای گەورە کردی بەپەندی زەمانە.

---

[1] / (قلب جزیرة العرب) ل ١٥١.
[2] / تفهیم القرآن ٦/٢٩٨،٢٩٧ ـ هەروەها (ابن هشام) ١/٣٥،٣١،٢٧،٢٢،٢١،٢٠/٣٦.
[3] / تفهیم القرآن ٦/٢٩٧
[4] / (قلب جزیرة العرب) ل ١٥١

هەروەها عەرەبە غەسانییەکانی دراوسێی رۆمان بەهۆی هاوسێیەتی و نزیکیانەوە بوون بەمەسیحی ، لەگەڵ هۆزەکانی (تغلب) و (طیء)دا ، نەک هەر ئەوە ، بەڵکو هەندێك لە میرەکانی (حیرەش) بوون بە گاور.

سەبارەت بەئایینی ئاگرپەرستی تەنها لەناو ئەوخێڵە عەرەبانەدا هەبوو کە دراوسێ و نزیکی فارسەکان بوون ، لە عێراقی (عەرەب) و لە بەحرەین (الأحساء) و (هجر)و هەموو دراوسێ نزیکەکانیان لەکەناری کەنداوی عەرەبدا، هەروەها کۆمەڵێك پیاوی تریش لەسەردەمی دەسەلاتی فارسەکاندا چوونەسەر باوەڕی ئاگر پەرستی.

سابئیەکانیش ، بەپێی قسەی ئاسەوارناس و لێکۆینەوە میژوییەکان دەڵێن: ئەوە ئایینی کلدانیەکانی گەلی ئیبراهیم بوە ، زۆرێك لە خەڵکی شام سابئی بوون ، بەهەمان شێوە یەمەنیەیە کۆنەکان، بەهاتنی ئایینی (جولەکە)و (مەسیحی) ی بونیادو بنەمای ئایینەکە کەوتۆتە لەرزین و لەسەرپێ نەوەستاوەو چالاکیەکانی خامۆش بۆتەوە ، بەڵام هەندێکیان بەتێکەڵاوی لەگەڵ ئاگرپەرستەکاندا مانەوە یان دراوسێیەتیان دەکردن ، لەوانە خەڵکی ڕەشەخاکی عێراق و کەنارەکانی کەنداوی عەرەب[1].

[1] / تاريخ ارض القرآن ۲/۱۹۳-۲۰۸

بـــارودۆخـــی ئـــایینی

کاتێك ئایینی پیرۆزی ئیسلام هات ، ئەوە حاڵی ئایینەکانی عەرەب بوو ، هـەموو ئـەو ئایینانـە تووشـی لێـك هەڵوەشـان هـاتبوون و عـەمبارەپۆ بووبـوون ، موشریکەکان دەیانوت: ئێمە لەسـەر ئایینی ئیبراهیمین ﷺ ، لەکاتێکدا کـە هـیچ پابەندی بنەما ڕەوشتیەکانی ئەو ئایینە نـەبوون ، لادان و تاوانـەکانیان گـەڵ زۆر بوو، بەتێپەڕبوونی ڕۆژگار خورافەی ئایینی و داب و نەریتی بتپەرستەکانیان تێدا بـلاّو بووبـوەوە ، بەشـێوەیەك کاریگەریـەکی زۆری لەسـەر ژیـانی کۆمەڵایـەتی و سیاسی یان بەجێ هێشتبوو.

جولەکـەش دەسـتیان دابـوە ڕیابـازی و خۆسـەپاندن ، سـەرکردەکانیان کرابوونە خواو دەپەرستران ، دەستیان وەردەدایە کاروباری خەڵکی و لەسەر چپەی سـەرلێوان و خورپـەی دڵیشـیان سەرزەنشـتیان دەکـردن، هـەموو خـەمێکیان خـڕ کردنـەوەی مـاڵ و سـامان و سـەرۆکایەتی بوو ، بـا ئـایینیش زایـەبێت و کـوفرو بـێ باوەڕی و سوکایەتی بەفەرمانە پیرۆزەکانی خوای تێدا بێت.

نەصرانیەتیش (مەسیحایەتی) یان (گاورایەتی) وەك بتپەرستی لێ هـاتبوو کـەس لێی حاڵی نـەدەبوو ، تێکەڵەیـەکی نامۆیـان لـەنێوان خـواو مرۆڤدا دروسـت کردبوو ، لەناخی عەرەبە دینداڕەکاندا ئەم بۆچوونانە هیچ کاریگەریـەکی نەبوو ، نە دەگونجان و نەیاندەتوانی واز لـەژیانی خۆیـان بهێـنن بـۆ ئـەو ژیـانـەی مـەسیحیـەت داوایان لێ دەکات.

حـاڵی ئایینـەکانی تـری عـەرەب وەکـو موشـریکەکان وەهـابوو، بـێ کردنـەوەیـەکی هاوچەشـن بـوو، یـەك عـەقیـدەیان هـەبوو، داب و نـەریتیشـیان لـەیـەك دەچوو.

چەند دیمەنێک
لە کۆمەڵگای عەرەبی
سەردەمی نەفامیی

دوای قسەوباس لەسەر دورگەی عەرەبی و باری ئایین تێیدا ، ئەوە ماوە کە قسەیەک لەسەر باری کۆمەڵایەتی و ئابووری و ڕەوشتی بکەین ، بەکورتی لەسەر ئەوەش دەدوێین:

باری کۆمەڵایەتی

لەناو عەرەبدا چەند ناوەندێکی هەمەچەشن هەبوو ، حاڵی هەندێکیان لە هەندێکی تریان جیابوو ، لەناو (أشراف)دا پەیوەندی پیاو لەگەڵ کەسوکاریدا لە بەرزترین پلەی پێشکەوتن دابوو، ژن ئازادی و ئیرادەیەکی سەربەخۆی هەبوو ، ڕێزی لێدەگیرا لەپێناویدا شیر هەڵدەکێشراو خوێن دەڕژێرا ، ئەگەر پیاوێک بیویستایە لەناو عەرەبدا پلەوپایەیەکی چاک و ڕێزێکی هەبێت ، دەبوایە زۆربەی کات گوتاری لەگەڵ ژندا بێت ، ئەگەر ژن خواستی لەسەربوایە خێڵەکانی لەسەر ئاشتی کۆ دەکردەوە ، یان فیتنەو ئاژاوەیەکی گەورەی تێدا دروست ئەکردن و دەیدان بە شەڕ ، لەگەڵ ئەمانەشدا بەبێ ململانێ پیاو سەرداری مااڵ بوو، خاوەنی بڕیاری کۆتایی بوو ، لەهەڵبژاردنی هاوسەردا دەبوایە ژن بێدەنگ بێت و لەقسەی کەسوکاری دەرنەچێت و لەژێر چاودێری ئەواندا شووی بکردایە ، ئەوەحاڵی (اشراف) پیاوماقوڵان بوو، لەناوەندەکانی تردا جۆرێک لەتێکەاڵوی هەبوو ، لەنێوان ژن و پیاودا ، دەتوانین بڵێین گەیشتبووە ئاستی بەرەوشتی و بەرەڵایی ، (ابو داود) لە عائشەوە ﷺ دەگێڕێتەوە ، کە ژن هێنان لەجاهیلیەتدا بەچوار شێوە بووە ، یەکێکیان بەوشێوەیە بووە کە ئێستا هەیە ، پیاوێک لەپیاوەکەی تر داوای خوشکەکەی یان کچەکەی دەکرد ڕازی دەبوو مارەی دەکرد ، جۆرێکی تر: پێی دەوترا ژن هێنانی (استبضاع) واتە: کاتێک ژن لە (عادە)ی مانگانەی خۆی پاک دەبۆوە ، پیاوەکە پێی دەوت بڕۆ لەگەڵ فلانە پیاو (بنوو) ، ئەو ماوەیە مێردەکەی نەدەچووە لای ، هەتا دەرئەکەوت کە ژنەکە دوو گیانە ، ئەوجا ئەگەر مێرد بیویستایە دەچووە لای ، ئەمەیان بۆیە دەکرد تاپۆڵەیەکی وەجاخ زادەیان لێ بکەوێتەوە ، جۆرێکی تر لە هاوسەرێتی بریتی بوو

لەوەی ژمارەیەک لە پیاو (کەمتر لە دە کەس) دەچوونە لای ژنێک و هەموویان لەگەڵی دەنوستن ، ئەگەر سکی پڕ بوایەو منداڵەکەی ببوایە ، چەند ڕۆژێک چاوەڕوانیان دەکرد ، پاشان ژنەکە دەیناردە بەدوای پیاوەکاندا ، ئەوانیش نەیاندەتوانی نەیەن ، ئەوسا ژنەکە پێی دەوتن: ئێوە دەزانن چیتان کردووە ، ئەمە ڕۆڵەی تۆیە فلانە کەس ، بە ناوەزووی خۆی یەکێکیانی هەڵدەبژاردو دەبو بەباوکی منداڵەکە ، جۆری چوارەمی هاوسەرگرتن بریتی بوو لەوەی کۆمەڵێک پیاو دەچوونە لای ژنێک و کاری سێکسییان لەگەڵ دەکرد ، ئەو جۆرە ژنانەش کە بەدخوو داوێن پیس بوون ، خۆیان بۆ هەموو کەسێک دەدا بەدەستەوە ، ئەمانە لەسەر دەرگای ماڵەکانیان چارۆکەی سووریان هەڵواسی بوو بۆئەوەی بناسرێنەوەو هەر کەسێک بیویستایە بڕواتە لایان ، کە سکی پڕبوایە ئەو پیاوانەی کۆدەکردەوەو سەرناس (قائف)ی بانگ دەکرد ، (قافە) کەسانێک بوون شارەزایی یان هەبوو لەناسینەوەی ڕەگەزدا ، ئەویش لەهەر کامێکیان بچوایە دەیوت منداڵەکە هی تۆیە ، ئیتر بەناوی ئەوەوە بانگ دەکراو کابراش نکۆڵی نەئەکرد ، کەخوای گەورە پێغەمبەری نارد ﷺ هەموجۆرە هاوسەرێتیەکانی تری هەڵوەشاندەوەو تەنها ئەو هاوسەرێتییەی ئەمڕۆی ئیسلامی هێشتەوە[1].

هەندێجار لێواری شمشێرو نووکی ڕم ژن و پیاوی کۆدەکردەوە ، پیاوانی لە شەڕدا سەرکەوتوو ژنانی ژێرکەوتوانیان بۆ خۆیان حەڵاڵ دەکردو کۆیلەیان دەکردن ، ئەو منداڵانەی لەو جۆرە ژنانە دەبوو تاکۆتایی تەمەنیان لەکەو شوورەییان بەشوێنەوە بوو.

لەجاهیلیەتدا فرەژنی سنووریی نەبوو، دوو خوشکیان پێکەوە دەخواست ، باوەژنی خۆیان دەخواست کاتێک باوکیان تەڵاقی بدایە یان بمردایە (سورة النساء ٢٢-٢٣) تەڵاقیش بەدەست پیاوانەوە هیچ سنورێکی نەبوو[2].

زیناو بەدڕەوشتی ئەوپەڕی گرتبوو ، لەزۆربەی جێگەدا باوبوو، ناتوانین هیچ ناوەندو تونێژێک جیابکەینەوە ، جگە لەهەندێک ژن و پیاوی ڕەوشت بەرز کە دەروونیان ئەوەی قەبوولّ نەدەکرد ، ژنە ئازادەکان کەمتر ئەو کارەیان دەکرد ،

---

[1] / ابو داود ، کتاب النکاح .
[2] / هەمان سەرچاوە، (باب) نسخ المراجعة بعد التطليقات الثلاث .

کارەساتەکە لە (کەنیزەک) دابوو، پیاوەچێت زۆرینەی خەڵکی جاهیلی بەعەیبی نەزانی بێت ئەو فاحشەیە لەگەڵ جاریەدا بکات ، (ابو داود) لە (عمرو)ی کوڕی (شعیب)ەوە لە باوکیەوە ئەویش لەباپیرەوە دەگێڕێتەوە دەڵێت: جارێکیان پیاوێک ووتی: پێغەمبەری خوا ﷺ فلانە منداڵ کوڕی منە، چونکە لەجاهیلیدا لەگەڵ دایکیدا دروست بووم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: لەو بارەیەوە هیچ سکاڵایەک وەرناگیرێت لە ئیسلامدا ، کاروباری جاهیلیەت بەسەرچوو ، منداڵ هی پەردەیە ، مرۆڤی بەدخوش دەستبەسەرە ، هەروەها ملمانێی (سعد)ی کوڕی (ابی وقاص) و (عبد بن زمعه) لە بارەی کوڕی کەنیزەکەکەی (زمعه) وەکە ناوی (عبدالرحمن بن زمعه)یە دیارەو دەزانرێت [1].

پەیوەندی پیاو بەمنداڵکانیەوە چەند شێوەیەکی هەبوو، هەندێکیان دەیانوت:

إنما أولادنا بين أكبادنا تمشي على الأرض

واتە: منداڵەکانمان لەناوماندا جگەرگۆشەمانن و بەسەر زەویدا دێن و دەچن.

هەندێکیان کچیان زیندە بەچاڵ دەکرد لەبەر ئابرووچوون و هەژاریی ، کوڕیش لەبەر هەژاریی دەکوژران (قورئان (٦ـ ١٥١) (١٦ـ ٥٨) (١٧ـ ٣١) (٨١ . ٨) بەڵام ناکرێت بڵێن ئەوە نەریتێکی سەرانسەری بووە ، چونکە زۆر پێویستیان بە کوڕ هەبووە بۆ ڕووبەڕوو بوونەوەی دوژمن.

مامەڵەی پیاو لەگەڵ براو ئامۆزاو خێڵەکەیدا زۆر بەهێزو پتەو بوو ، ئەوان بۆ خاتری خێڵایەتیو دەمارگیری هۆز دەژیان و دەمرن ، گیانی کۆبوونەوەو یەکگرتن لەناو ڕۆڵەکانی خێڵێکدا زۆر بەهێزبوو، ئەوەش دەمارگیری زیاتر دەکردن بۆ ڕەگەزو خزمایەتی، لەسەر ئەو پەندە دەڕۆیشتن کەدەڵێت: (پشتیوانی لەبراکەت بکە ، زاڵم بێت یان مەزڵوم) بەو مانا ڕواڵەتی ئەو پەندەیان جێبەجێ دەکرد، کە دووربوو لەو چاکسازییەی ئیسلام کردی لەدەقەکەدا کە بریتییە لەڕێگەنەدان بە زوڵم کردن لەکەسانی دیکە ، هەڵمانێ لەسەر پلەوپایەو کورسی زۆرجار ڕۆڵەکانی یەک باوکیشی ئەدا بەشەڕ ، هەروەکو لە کێشەی نێوان (اوس و خزرج) و (عبس و ذبیان) و(بکر و تغلب) دا هەبوو .

---

[1] / ابو داود ، (باب) الولد للفراش .

پەیوەندی نێوان خێڵەکان بێ شیرازە لێکپچڕاو بوو، لەشەڕی یەکتریدا شەکەت بووبوون ، ترسان لە هەندێک داب و نەریتە هاوبەشەکانیان بەهۆی (ئایین) و (ئەفسانە) وە لەو شەڕەنگێزییەی کەم کرەبوونەوە ، هەندێ جاریش (پشتیوانی لە یەک) و (پەیمان بەستن) خێڵە دژ بەیەکەکانی دەخستەوە یەک ، مانگە جەنگ تێدا حەرام کراوەکان گەورەترین ڕەحمەت و یارمەتی بوو بۆ ژیان و بژێویان.

بەکورتی، حاڵەتی کۆمەڵایەتی لەداکەوتنێکی ترسناکدا بوو، نەزانیی چوارلای تەنیبوون ، مرۆڤەکان وەک ئاژەڵ ملیان بۆ خورافات کەچ کردبوو ، ژن دەفرۆشرا دەکڕرا وەکو شمەک ، پەیوەندی نێوان ئەندامانی کۆمەڵ پچڕابوو ، هەموو خەمێکی حوکومەتەکانیش ئەوەبوو گەنجینەکانیان پربکەن لەماڵ و سامانی ڕەعیەت ، یان جەنگ و هەرایان بۆ بنێنەوە.

بارودۆخی ئابووری

بارودۆخی ئابووریش ، وابەستەی بارودۆخی کۆمەڵایەتی بوو ، ئەگەر سەیری بژێوی عەرەبەکان بکەین زیاتر ئەم خاڵەمان بۆ ڕوون دەبێتەوە ، بازرگانی گەورەترین هۆ بوو بۆ دەوڵەمەند بوون و دابین کردنی پێداویستیەکانی ژیان ، یەک سەفەری بازرگانی بەبێ بەرقەراربوونی ئاشتی و.هێمنی هەرگیز نەدەکرا ، ئەوەش لە دوورگەی عەرەبیدا نەدەکرا مەگەر لە ڕۆژانی مانگە حەرامەکاندا ، لەم مانگانەدا بازارە بەناو بانگەکانی عەرەب دائەمەزرێنران وەکو (عکاظ) و(ذی المجاز) و(مجنة) و هەندێکی تر.

لەبارەی پیشەسازییەوە عەرەب لەهەموو میللەتان دواکەوتووتر بوون ، هەرچی پیشەسازیەکیش لەناویاندا هەبوو وەک چنین و دروومان و پێستە خۆش کردن لەناو خەڵکی (یەمەن) و (حیرە) و دەوروبەری شامدا بوو، لەناو دوورگەی عەرەبیدا کشتوکاڵ و زەوی کێڵی و ئاژەڵ بەخێوکردن هەبوو ، زۆربەی ژنانی عەرەب خەریکی ڕستن و چنین بوون ، بەڵام هەموو ئەو کەلوپەلانەی لەبەردەم هەڕەشەی تاڵان و بڕۆی جەنگدا بوون ، ڕووتی و برسێتی و هەژاری دەردی زۆرینەی کۆمەڵ بوو.

ڕەوشـــت

نکوڵی ناکرێت لەوەی کە لەسەردەمی جاهیلیەتدا کۆمەڵێک ڕەوشتی نزم و خراپەی وا هەبوو دژ بە هەموو عەقڵێکی دروست بوو، وێژدان قەبوڵی نەدەکرد ، لەگەڵ ئەوەشدا هەندێک ڕەوشتی بەرزیان تێدابوو مرۆڤی جوان دەکردو مایەی سەرسامی و سەرسوڕمان بوو، لەو ڕەوشتانە :

١ـ **بەخشـــندەیی**: زۆر لەناوخۆیاندا شانازیان بەم خەسڵەتەوە دەکرد ، نیوەی شیعرەکانیان لەسەر ئەم خەسڵەتە ئەهۆنیەوە ، وەسفی خۆیان و خراپەی خەڵکی تریان تێدا دەوت ، جاری وادەبوو لەپۆژێکی سەرماو سۆڵەو برسێتیدا پیاوێک میوانێکی دەهات ، هیچ لەماڵەکەیدا نەبوو بیداتێ جگە لە وشترەکەی کە ژیانی خۆی وخێزانەکەی لەسەر وەستابوو، خەسڵەتی بەخشندەیی دەیگرت و وشترەکەی بۆ میوانەکەی سەر دەبڕی ، لەوەش گەورەتر زۆرجار بۆ خۆێن خۆشکردنی چەندین باری قورس و ماڵ و ساماندێکی زۆریان خەرج دەکرد ، بۆئەوەی دڵۆپێک خوێن نەڕژێت مرۆڤێک زایەنەبێت و بەمەشەوە فەخروشانازیان دەکرد بەسەرسەرکردەو سەرۆکەکانی تردا .

لەئاکامی بەخشندەیی خۆیاندا وەسفی (مەی) یان دەکرد ، ئەک لەبەر زاتی (مەی) یەکە ، بەڵکو لەبەرئەوەی ڕێگەیەکەیە بۆ بەخشندە بوون لەسەر خودی خۆیان ، بۆیە بەداری میوان دەوت (الکرم) ، بەو مەیەشیان دەوت کەلیێ دروست ئەکرا (بنت الکرم) ، ئەگەر سەیری دیوانەکانی سەردەمی نەفامیی بکەیت چەند باسێکی گرنگ لەشانازی بەخۆوە کردن و وەسف و سەناکردن دەبینیت ، (عەنتەرەی) ی کوڕی (شداد)ی (عبسی) لە(معلقە) کەیدا دەڵێت:

وَلَقَدْ شربتُ مِنَ الْمَدامَةِ بَعدَما ... رَكَدَ الهواجرُ بالمَشُوفِ الْمُعْلَمِ

بِزُجاجَةٍ صَفراءَ ذات أسِرَّةٍ ... قُرِنَتْ بأزْهَرَ بالشَمالِ مُفَدَّمِ

فاذا شَرِبتُ فانني مُستَهلِكٌ ... مالي ، وَعِرضي وافرٌ لم يُكْلَمِ

واذا صَحَوتُ فما أقصِّرُ عن ندًى ... وكما علمْتِ شمائلي وتكرُمي

هەر لەئاکامی ئەو بەخشندەییەی کە هەیانبوو خۆیان بە قومارەوە سەرقاڵ دەکرد، چونکە وایاندەزانی ڕێگەیەکە بۆ بەخشندەبوون و هەرچیەکیان ببردایەتەوە

دەیانبەخشی بەهەژاران ، یان هەرپشکێکی سەرکەوتوان زیادبوایە دەبەخشرایەوە ، بۆیە دەبینی قورئان نکۆڵی لەهەندێك قازانجی قومارو مەی خواردنەوە ناکات و دەفەرموێت : ﴿وَإِثْمُهُمَآ أَكْبَرُ مِن نَّفْعِهِمَا﴾ البقرة/٢١٩ واتە: بەراستی زیانیان لە سوودیان زیاترە .

٢ ـ وەفاداری و نەمەك شوناسی ، وەفاداری وەکو ئایین دەستی پێوە دەگیرا ، بە لایانەوە ئاسان بوو بۆ وەفاداریی منالی خۆیان بکوژن و ماڵیان کاول بکەن ، لەو بارەیەوە ئەوەندە بەسە کە بەسەرهاتی (هانیء)ی کوڕی (مسعود الشیبانی) و (السموأل) ی کوڕی (عادیا) و (حاجب)ی کوڕی (زراره التمیمی) بزانین.

٣ـ دەروون بەرزی و قەبوولْ نەکردنی زوڵم و ژێردەستەیی ، لەئەنجامی ئەوەدا ئازایەتیەکی لەڕادە بەدەریان هەبوو ، غیرەت پەروەر بوون ، زوو هەڵدەچوون ، ووتەیەکیان بژێنەوتایە بۆنی بێغیرەتیو ترسنۆکی و مل نەوی کردنی تێدابێت شمشێریان هەڵدەکێشاو شەڕیان دەکرد ، لەو پێناوەشدا چەندین جەنگ و هەرایان بەڕپا کردووەو باکیان نەبووە لە هیچ قوربانیەك .

٤ـ سەرڕاستی و بەدەمەوەچوونی کار، ئەگەر نیازی هەرکارێکیان بکردایەو گەورەییان تێدا ببینیایە ، هیچ هۆیەك ساردی نەدەکردنەوە ، گیانیشیان لە مەترسیدا بوایە بەدەمیەوە دەچوون.

٥. ئارامگرتن و لەسەرخۆیی و ئاغربی، هەمیشە شانازیان پێوە دەکرد ، ئەم سیفەتەیان بەگەورەیی تێدا بوو زۆر ئازاو نەبەرد بوون لە جەنگدا.

٦ـ وەك خەڵکێکی خێڵەکی و دەشتەکی سادەو بێ گرێ بوون، بەجەنجاڵیەکانی شارستانێتی سەرقاڵ نەبووبوون و فرۆفێڵیان نەدەزانی ، دەرەنجامی ئەوەش ، ڕاستگۆیی و سپاردەناسی سیفەتیان بوو، حەزیان لەخیانەت و بێئەمەکی نەبوو.

دەبینین ئەم ڕەوشتە بەرزانە – لەگەڵ مەوقیعیەتی دوورگەی عەرەب لە جیهاندا – بوونە هۆی هەڵبژاردنی پێغەمبەر ﷺ بۆ هەڵگرتن و لەئەستۆگرتنی پەیامی خوایی و سەرکردایەتی مرۆڤایەتی و کۆمەڵگای بەشەریی، چونکە ئەو ڕەوشتانە هەرچەندە هەندێکیان لەکۆتاییدا ئەنجامی خراپیان هەبوو، بەڵام لەکۆی

هەمویدا کۆمەڵێك ڕەوشتی بەنرخ بوون ، بەسوودێکی گشتی گەورەو دەگەڕانەوە بۆ کۆمەڵگا ئەگەر دەستکاریەکیان بکرایە ، ئەوەش ئیسلام لە ئەستۆی گرت .

لەوانەیە دوای وەفاداری بەسوودترین ڕەوشتی عەرەب نەفس بەرزی بێ لەگەڵ بەدەمەوە چوونی کارو ڕاپەڕاندنی ، چونکە ناکرێت شەڕەنگیزی و فەسادو خراپە ڕیشە کێش بکرێت و دادی لەجێگەدا بچێنرێت بەو سیفەتانە نەبێت.

بەدەر لەو سیفەتانە سیفەتی ڕەوشتی بەرزی تریان هەبوو لێرەدا جێگەی باس نییە.

ڕەچەڵەکی پێغەمبەر ﷺ و بنەماڵەکەی

ڕەچەڵەکی پێغەمبەر ﷺ

ڕەچەڵەکی پێغەمبەر ﷺ بەشی هەیە:

بەشێکیان هەموو سیرەتناس و ڕەچەڵەک زانەکان یەکدەنگن لەسەری، نەوەش نەو بەشەیانە کەدەگەڕێتەوە سەر (عدنان)، بەشێکیشیان جێگەی پا جیایی یە، هەندێکیان لەسەری وەستاون و هەندێکی تریشیان قسەیان لەسەرکردووە، ئەمەشیان سەبارەت بەبەشی سەرەوەیە تا ئیبراهیم، بەشێکیان گومانمان نییە کە شتی هەڵەی تێدانیە، ئەوەش هەواڵی پێش (ئیبراهیم)، هەتا دەگاتە (ئادەم)، پێشتر چەند ئاماژەیەکمان لەو بارەیەوە کرد، ئەمەش دریژەکەیەتی:

بەشی یەکەم: موحەممەد ﷺ کوڕی عەبدوڵلاّی کوڕی (عبد المطلب)ە کە ناوی (شیبە)یە، کوڕی هاشم کە ناوی (عمرو)ی کوڕی (عبدمناف)ە کە ناوی (المغیرە)یە، کوڕی (قصی) کە ناوی (زید)ە، کوڕی (کلاب)ی کوڕی (مرە)ی کوڕی (کعب)ی کوڕی (لؤی) کوڕی (غالب)ی کوڕی (فهر) ئەم پیاوە ناوی (قریش)ە، خێڵی قوڕیش ناوەکەی لەوەوە هاتووە، کوڕی (مالیك)ی کوڕی (النضر) کە ناوی (قیس)ە، ی کوڕی (کنانە) کوڕی (خزیمە) کوڕی (مدرکە)، کە ناوی (عامر)ە کوڕی (إلیاس) کوڕی (مضر) کوڕی (نزار) کوڕی (معد) کوڕی (عدنان)ە [1].

بەشی دووەم: سەرەوەی عەدنان، (عەدنان) کوڕی (أد) کوڕی (همیسع) کوڕی (سلامان) کوڕی (عوص) کوڕی (بوز) کوڕی (قموال) کوڕی (أبی) کوڕی (عوام) کوڕی (ناشد) کوڕی (حزا) کوڕی (بلداس) کوڕی (یدلاف) کوڕی (طابخ) کوڕی (جاحم) کوڕی (ناحش) کوڕی (ماخی) کوڕی (عیض) کوڕی (عبقر) کوڕی (عبید) کوڕی (الدعا) کوڕی (حمدان) کوڕی (سنبر) کوڕی (یثربی) کوڕی (یحزن) کوڕی (یلحن) کوڕی (أرعوی) کوڕی (عیض) کوڕی (یشان) کوڕی (عیصر) کوڕی (أفناد) کوڕی (إیهام) کوڕی (مقصر) کوڕی (ناحث) کوڕی (زارح) کوڕی (سمی) کوڕی (مزی) کوڕی (عوضة) کوڕی (عرام) کوڕی (قیدار) کوڕی (إسماعیل) کوڕی (ئیبراهیم) علیه السلام [2].

---

[1] / ابن هشام ١،٢/١ (تلقیح فهوم أهل الأثر) ٥،٦ . رحمة للعالمین ١١،١٢،١٣/٢ ج١ ، ٥٢.

[2] / شێخی عەلامە (احمدسلیمان المنصورفوری) ئەم بەشەی بەگێڕانەوەی کلبی نووسیوە، لەگەڵ (ابن سعد) بە لێکۆڵینەوەیەکی وورد ، رحمه للعالمین ١٤/٢، ١٥،١٦،١٧ لە سەرچاوەکانیشدا جیاوازیان زۆرە.

بەشی سێیەم: سەروی ئیبراهیم ﷺ ، کە کوڕی (تارح) کە ناوی (آزر)ە کوڕی (ناحور) کوڕی ساروع . یان ساروغ . کوڕی فالخ کوڕی (عابر) کوڕی (شالخ) کوڕی (أرفخشد) کوڕی (سام) کوڕی (نوح) ﷺ کوڕی (لامك) کوڕی (متوشلخ) کوڕی (أخنوخ) ـ کە دەڵێن ئیدریسە ﷺ کوڕی (یرد) کوڕی (مهلائیل) کوڕی (قینان) کوڕی (ئانوشە) کوڕی (شیت)ە کوڕی (ئادەم)ە ﷺ.

بنەماڵەی پێغەمبەرێتی

بنەماڵەی پێغەمبەر ﷺ بەبنەماڵەی (هاشمی) ناسراوە ، بەهۆی (هاشم)ی باپیریەوە کەکوڕی (عبد مناف)ە ، کەواتە باباسێکی (هاشم)و ئەوانەی دوای ئەو بکەین:

١. هاشم . هەروەکو لەسەرەتادا ووتمان . چاودێرو زێوانی کابەی بەدەست بوو ، لەکاتێکدا کە (بنو عبدمناف) لەگەڵ (بنو عبدالدار) لەسەر دابەشکردنی پلەو پایەکان رێکەوتن ، (هاشم) پیاوێکی ناودارو دەوڵەمەند بوو، یەکەم کەس بوو شۆربای بۆ حاجیان دروست کرد ، ناوی (عمرو) بوو ، بۆیە ناوی نرا (هاشم) چونکە نان بدەیی بوو ، یەکەم کەسێك بوو کە کاروانی بازرگانی شام و یەمەنی رێکخست بۆ قورەیش لەم بارەیەوە شاعیرێك دەڵێت :

عمرو الذی هشم الثرید لقومه قوم بمکة مسنتین عجاف
سنت الیه الرحلتان کلاهما سفر الشتاء ورحلة الأصیاف

لەبارەی بەسەرهاتی ئەو پیاوەوە ، دەڵێن : جارێکیان بەبازرگانی چوو بۆ شام ، کە گەرایەوە بۆ مەدینە (سلمی)ی کچی (عمرو)ی خواست کە یەکێك بوو لە (بنی عدی بن النجار) ، لەلای ژنەکەی مایەوە ، پاشان چوو بۆ شام ، ژنەکەی سکی بەو(عبدالمطلب)ە وە پڕ بوو ، لەو سەفەرەدا (هاشم) لە (غزە)ی خاکی فەلەستین کۆچی دوایی کرد ، لە ساڵی (٤٩٧ زایینیدا) (عبد المطلب) لە دایك بوو ، ناوینا (شیبە) چونکە چەند تاڵێکی سپی لە سەریدا بوو[1] ، (سەلمی)ی دایکی لە یەثریب مایەوە لەماڵی باوکیدا بەخێوی کرد ، هیچ کەسێك لە کەس و کاری هاشم لە شاری (مەککە)دا بەمەیان نەدەزانی.

---

[1] / إبن هشام ٢،٣،٤/١ تلقیح فهوم اهل الأثر ل٦، پوختەی (السیر للطبري) ل٦، رحمة للعالمین ١٨/٢، سەرچاوەکان ڕاجیاییان هەیە لەناو بردنەکاندا بۆیە لە هەندێ سەرچاوەدا ناوەکان کەوتوون .

(هاشم) چوار کوڕی هەبوو کە بریتی بوون لە : (أسد) و (أبو صیفی) و (نضلة) و (عبدالمطلب).

لەگەڵ (٥) کچدا کە بریتی بوون لە : (شفاء) و (خالدە) و(ضعیفة) و (رقیە) و (جنە)[1].

٢ـ عبد المطلب ، پێشتر زانیمان کە چاودێری و زێوانی کابە لە دوای (هاشم) کەوتە دەست (عبدالمطلب)ی کوڕی (عبدمناف) ، ئەم پیاوە مرۆڤێکی بەڕێزو پایەدار بوو قوڕیش ناویان نابوو (فیاض) چونکە زۆر نان بدە بوو، کاتێک (شیبە). عبدالمطلب . گەورەبوو، (المطلب) بیستیەوەو ناردی بەشوێنیدا ـ کەهات بینی چاوی پڕبوو لە ئاو ، باوەشی پێداکرد ، لەپشت خۆیەوە لەسەر ووڵاخەکەی داینا ، (عبدالمطلب) ڕازی نەبوو هەتا دایکی مۆڵەتی نەدا ، دایکیشی نەیویست بینێرێت . (المطلب) پێی ووت: ئەم کوڕە بۆڵای مااڵ و مووڵکی باوکی دەڕواتەوە ، بۆڵای (بیت الحرام) . ئەنجا مۆڵەتیدا، کە لەگەڵ خۆیدا هێنایەوە بۆ مەککە لەپشت خۆیەوە سواری کردبوو خەڵکی ووتیان: ئەوە (عبد المطلب)ە ، ئەویش وتی: دایک ڕۆڵەڕۆتان بۆ بکات ئەوە برازامە کوڕی (هاشم)ە ، (عبد المطلب) لای مایەوە ، هەتاکو پێگەیشت ، دوای ئەوە (المطلب) لە (بردمان)ە خاکی یەمەن مرد، (عبد المطلب) هاتە جێگەی، ئەوەی باوو باپیرانی دەیانکرد، ئەم لەوان زیاتری دەکرد ، پلەوپایەو ناوداریەکی پەیداکرد کەس پێش خۆی نەیبوو ، خەڵکی خۆشیان دەویست ، سامی لەدڵی خەڵکدا هەبوو[2].

کە (المطلب) کۆچیدوایی کرد، (نوفل) هەڵی کوتایە سەر (عبدالمطلب) و کەلو پەل و شمەکی ئەوی زەوتکردو بردی بۆ خۆی ، (عبدالمطلب)یش داوای کرد لە قوڕەیش پشتیوانی لێبکەن تا ئەو کەلوپەلە لەمامی بسەنێتەوە ، وتیان: ئێمە ناتوانین خۆمان فرێ دەینە نێوان تۆو مامت ، ئەنجا نامەی نووسی بۆ خاڵوانی لەخێڵی (بنی النجار)و بەچەند شیعرێک نامەیەکی بۆ هۆنینەوە ، خاڵەکەی (ابو سعد)ی کوڕی (عدی) و (٨٠) سوارەی لەگەڵ خۆیدا هێنا نەوەستان هەتا (ابطح)ی نزیک مەککە لەوێ دابەزین ، (عبدالمطلب) یان پێگەیشت ، پێی وت: خاڵە .. حەز

---

[1] / إبن هشام ١٣٧/١، رحمة للعالمین ٢٦/١، ٢٤/٢ .
[2] / إبن هشام ١٣٧/١، ١٣٨ .

دەکەم لە ماڵەکەم دابەزیت ، ئەویش وتی: نەخێر سوێندبێت هەتا بە(نوفل) نەگەم وازناهێنم ، کەوتەپرێ هەتا گەیشتە ئەنجومەنی قوڕەیش و پێش سپیانیان لەوێ بوون ، (نوفل) هەستایە سەرپێ ، (أبوسعد) شمشێری لێ هەڵکێشا ووتی : (نوفل)، سوێندبێت بەخاوەنی بەیت ئەگەر ئێستا ئەوکەلوپەلە نەدەیتەوە دەست ئەو خوشکەزایەم بەم شمشێرە ئەتکوژم ، (نوفل) وتی: هەمو کەلوپەلەکانم داوەتەوە بە(عبد المطلب) ، پێش سپیەکانی قوڕەیش شایەتیان بۆدا ، ئەنجا (أبوسعد) هاتە دەرەوەو لەماڵی (عبدالمطلب) دابەزی سێ ڕۆژ مایەوە ، عەمرەی کردو گەڕایەوە بۆ مەدینە ، کە ئەوە ڕووی‌دا ، (نوفل) پەیمانی بەست لەگەڵ (بنی عبد الشمس) کوڕی (عبدمناف) دژ بە (بنی هاشم) ، کەخێڵی (خزاعە)ش بینیان (بنی النجار) هاتن بە دەم (عبد المطلب)ەوە ، وتیان: چۆن کوڕی ئەوانە کوڕی ئێمەشە ، حەق وایە ئێمە زیاتر بچین بەهانایەوە –چونکە دایکی عبد مناف لەوانە – چوونە ناو (دار الندوە) پەیمانیان بەست لەگەڵ (بنی هاشم) دژ بە (بنی عبدالشمس) و (نوفل) ، هەر ئەم پەیمانە بوو لەئاکامدا بووە هۆی (فتح)ی مەککە ، هەروەکو لە دواییدا باسی دەکەین[1].

[1] / کورتەی کتێبی (سیرة الرسول) نووسینی (شێخ محمد عبد الوهاب) ل ٤١-٤٢.

گرنگترین رووداوێك بەسەر (عبد المطلب) دا هاتبێت لەبارەی (بیت)ەوە دوو شت بوو[1] :

هەڵکەندنی بیری (زەمزەم) و رووداوی (الفیل) ،

خۆڵاسەی یەکەم ئەوەیە :

(عبدالمطلب) لەخەودا فەرمانی پێکرا لەشوێنێکی دیاریکراودا بیرێك هەڵکەنێت ، دەستی کرد بەهەڵکەندن ، ئەوشتانەی تێدا دۆزیەوە کە لە کاتی خۆی (جرهم) یەکان تێیدا حەشاریان دابوو وەکو: (شمشێرو قەڵغان و دوو ئاسکە ئاڵتونیەکەو شمشێرەکانی دا لە دەرگای کابەو دوو ئاسکەکەشی بەدەرگاکەدا کردو دەستی کرد بە دابەشکردنی ئاوی زەمزەم بۆ حاجیان ، کە ئاوی زەمزەم دەرکەوت قوڕەیش دەستیان کرد بە ململانێ لەگەڵ (عبد المطلب) داو پێیان وت: بمانکە هاوبەشی خۆت ، وتی: قەبوڵی ناکەم ، ئەمە کارێکی تایبەتە بەخۆمەوە ، وازیان لێ نەهێنا هەتا بردیانە لای فاڵگرەوەکەی (بنی سعد) ، نەگەڕانەوە هەتا خوای گەورە ئەوەی نیشاندان کەئاوی زەمزەم تایبەتە بە (عبد المطلب)ەوە ، لەوێدا (عبد المطلب) ئاهی کرد ئەگەر خوا (١٠) کوڕی پێ ببەخشێت کە بتوانن پشتی بگرن ئەوا یەکێکیان لەپاڵ کابەدا بکاتە قوربانی.

کورتەی رووداوی دووەم ئەوەیە :

(ئەبرەهەی سەباحی حەبەشی) جێگەداری (نجاشی) لەیەمەندا ، کاتێك سەیری کرد خێڵەکانی عەرەب پوودەکەنە کابە ، کڵێسایەکی لە (صنعاء)دا دروست کرد ، بۆ ئەوەی پرویان لە کابە وەربگێڕێت ، کابرایەکی خێڵی (کنانە) ئەمەی بەر گوێ کەوتبوو ، چوو بووە ناو پەرستگاکەو پیسایی تێدا کردبوو، کە ئەبرەهە بە مەی زانی ڕقی هەستا ، بە سوپایەکی زەبەللاحی شەست هەزار کەسیەوە بە نیازی ڕووخاندنی کابە کەوتە ڕێ ، لەناو سوپاکەدا (٩) یان (١٣) فیلی تێدا بوو ، ئەبرەهە سواری فیلە گەورەکەیان بوو کەوتەڕێ تاگەیشتە ناوچەی (مغمس) لەوێدا سوپاکەی کۆ کردەوە ، فیلەکانی ئامادە کرد بۆ شاڵاوبردن و خۆشی سازدا بچێتە ناو مەککەوە ، لەکاتێکدا کە لە شیوی (محسر) دا بوون لەنێوان (مزدلفە) و (منی)دا ، فیلەکە ڕۆیشت و ڕاست نەبۆوە بەرەو کابە ، کە ڕوویان پێدەکردە باکوور

---

[1] / إبن هشام ١٤٢/١-١٤٧.

باشور یان پۆژەەلأت پای دەکرد کە پوویان وەردەچەرخاند بەرەو کابە چۆکی دادەدا ، لەو حالأتەدا هەموو فیلەکان مانیان گرتبوو ، خوای گەورە بالندەیەکی زۆری نارد سەریان ، وورد بەردی بەسەردا باراندن تەفروتوونای کردن وەکو کای خوراویان لێ هات ، بالندەکانیش وەک پەڕەسێلکە وەهابوون ، هەربالندەیەک سێ بەردی هەلگرتبوو ، بەردێک بە دەنووک ، دووبەردی وەک دەنکە نۆکیش بەقاچیانەوە ، بەر هەرکەسێکیان بکەوتایە پەلوپۆی دەشکاندو لەناوی دەبرد ، هەموویان بەرنەکەوتن ، زیندوەکان بەشپرزەیی تێکڕژان و ڕایانکرد شەپۆلیان ئەدا ، بەملاولادا دەکەوتن و هەلأنەدەستانەوە ، ئەبرەهەش (خوا) دەردێکی بۆ نارد سەرپەنجەکانی پڕزین ، کە گەیشتەوە (صنعاء) وەک جوجک بچوک بوو بوەوە ، دڵی وەستاو مرد.

قوڕەیش بەدەوروبەری شیوو دۆڵەکانی مەککە بلأوەیان کردبوو خۆیان دابووە پاڵ شاخەکان ، لە ترسی سوپاکە ، کە سوپاکە تەفرو تونا بوو ، ئەوانیش بە سەلامەتی گەڕانەوە بۆ ناو ماڵەکانیان[1].

ئەم پووداوە لەمانگی (محرم)دا بوو، پێش لەدایک بوونی پێغەمبەر ﷺ بە (٥٠) یان (٥٥) پۆژ - بەپێی پای زۆرینە- کەبەرامبەرە لەگەڵ سەرەتای مانگی مایسی ساڵی (٥٧١ز)دا، ئەمە نوقلأنەیەکی خێربوو خوای گەورە بەخشی بەپێغەمبەر ﷺ و بنەماڵەکەی ، چونکە کاتێک سەیری (بیت المقدس) دەکەین دەبینین موشریکانی دوژمنی خودا هەڵیان کوتایە سەر ئەم قیبلەیە ، لەکاتێکدا خەڵکەکەی موسڵمان بوون هەروەکو لەسەردەمی (بوختەنەسر)دا پووی‌دا ، ساڵی (٥٨٧ پ.ز) و پۆمەکانیش لەساڵی (٧٠ز) دا، بەڵأم دەبینین (کابە) لەکاتێکدا کە جێنشینەکانی موشریک بوون کەچی نەسرانیەکان نەیانتوانی زاڵ بن بەسەریدا ، لە بارودۆخێکدا ئەم پووداوە پووی‌دا ، هەواڵەکە گەیشتە زۆرینەی شارنشینەکانی ئەوکاتە ، کە پەیوەندیەکی پتەویان لەگەڵ پۆمەکاندا هەبوو ، فارسەکانیش لەبۆسەدا بوون بۆیان وچاوەڕوانی چارەنووسی پۆمەکانیان دەکرد، دوای هەواڵەکە خێرا فارسەکان هاتن بۆ (یەمەن) ، ئەم دوو دەوڵەتە نوێنەرایەتی جیهانی شارستانیان دەکرد، ئەم پووداوە سەرنجی دونیای بەلای خۆیدا ڕاکێشاوەو بەڵگەی ئەو شەرەف و پیرۆزیە گەورەیە بوو کە خوا بەخشیویەتی بە (بیت الله) و

[1] / ابن هشام ٤٣/١ هەتا ٥٦ ، هەروەها (تفهیم القرآن) ٦٦/٤٦٢ هەتا ٤٦٩.

ئەوەش دەسەلمێنێت ئەوە تەنها مانێکی (مقدس)ە لەسەر زەویداو هەر کەسێکی خەڵکی ئەم (بیت)ە ، بانگەشە بۆ (نبوة) بکات جەخت لەسەر ئەو پووداوە دەکاتەوە ، ئەمە لێکدانەوەی فەلسەفەی شاراوەی خوایی‌یە بۆ پشتیوانی و پشتگیری کردنی خوای گەورە بۆ موشریکەکان و دژ بەکۆمەڵێک ئیماندار مەسیحی بەشێوەیەک لەسەرو جیهانی دونیاوە بێت ، عبدالمطلب (١٠) دە کوڕی هەبوو ، بریتی بوون لە:

(حارث) و (زبیر) و (أبوطالب) و (عبدالله) و (حمزة) و(أبو لهب) و (غیداق) و(مقوم) و (صفار) و (عباس) ، گوتراویشە گوایە (١١) کوڕ بوون ، یانزە هەمیان ناوی (قثم) بووە ، هەندێکی تر دەڵێن (١٣) بوون ، (عبد الکعبه) و (حجل) یان بۆ زیاد کردوە ، وتراوە (عبدالکعبه) (مقوم)ە و ، (حجل)یش (غیداق)ە ، لەناو کوڕەکانیدا کەسێک نیە بەناوی (قثم)ەوە ، (٦) کچیشی هەبووە: (أم الحکیم) - البیضاء . و (وبرة) و (عاتکه) و (صفیه) و (أروی) و (أمیمه)[1] .

٣- (عبدالله) باوکی پێغەمبەرە ﷺ ، دایکیشی (فاطمة)ی کچی (عمرو)ی کوڕی (عائذ)ی کوڕی (عمران)ی کوڕی (مخزوم)ی کوڕی (یقظة)ی کوڕی (مرة)یە، (عبدالله) باشترین کوڕی (عبدالمطلب) بوو لە هەموشیان خۆشەویستتر بوولای (عبدالمطلب) ، شۆرەتەکەی (ذبیح)ە ، ئەمەش لەبەر ئەوە بوو کاتێک کوڕی دەیەمی بوو ، زانی کە دەتوانن پشتی بگرن ، هەوانی نەزرەکەی پێدان ، ناوی لە تیرو پشکەکاندا نووسین ، تیرەکەی لێدا ، بۆ عبدالله دەرچوو ، (عبدالمطلب) عەبدوڵلاڵی کوڕی بردو چەقۆیەکی هێناو بردیە بەردەم کابە بۆ سەربڕینی ، قوڕەیش و خاڵەکانی عەبدوڵلاڵ لەخێڵی (بەنی مەخزوم) و (أبو طالب)ی برای نەیانهێشت ، (عبدالمطلب) پێی وتن : چی بکەم لەنەزرەکەم ؟ وتیان: بڕۆ بۆلای ژنە فالگرەوەکەو پرسیاری لێ بکە ، ئەویش چووە لای ، فەرمانیدا کە تیروپشکەکە بۆ عەبدوڵلاڵ و (دە) وشتر بکرێت ، ئەگەر تیرو پشکەکە کەوتە سەر عەبدوڵلاڵ (دە) وشتری تری بۆ زیاد بکەن هەتاکو پەروەردگاری ڕازی دەبێت! ، ئەوجا ئەگەر کەوتە سەر وشترەکان با سەریان بڕێت ، (عبدالمطلب) گەڕایەوە تیروپشکی کرد بۆ (عەبدوڵلاڵ) و (دە) وشتر ، کەوتە سەر (عەبدوڵلاڵ) ، ئەمەی دووبارە کردەوە هەموجارێک لەسەر عەبدوڵلاڵ دەردەچوو ئەویش (دە) (دە) وشتری زیاد دەکرد ، کە وشترەکان ژمارەیان

---

[1] / بڕوانە (تلقیح فهوم أهل الأثر) ل (٨،٩) هەروەها (رحمة للعالمین) ٥٦،٦٦/٢.

گەیشتە (١٠٠) دانە ، تیروپشکەکە بۆ وشترەکان دەرچوو ، هەموویانی کردە قوربانی ، ئەنجا وازی لێ هێنان و نەیهێڵاً مرۆڤ و ئاژەڵی درندەیان لێ نزیك بێتەوە ، تا ئەوکاتە حەقی خوێنی مرۆڤ (دە) وشتر بوو لەناو قوڕەیشدا ، دوای ئەو ڕووداوە بوو بە (١٠٠) وشتر ، کە ئیسلامیش هات قەبوڵی کرد ، لە پێغەمبەریشەوە ﷺ دەگێڕنەوە ، فەرموویەتی : (أنا إبن الذبيحين) واتە: من کوڕی هەردوو (ذبیح)ە کەم ، کە (إسماعیل) و (عەبدوڵڵا)ی باوکیەتی[1] .

(عبدالمطلب) ، (ئامینە)ی کچی (وەهەب)ی هەڵبژارد بۆ هاوسەرێتی (عەبدوڵڵا) ی کوڕی ، ئامینە لەو ڕۆژەدا بەڕێزترین ئافرەتی قوڕەیش بوو لەبنەماڵەو پلەی کۆمەڵایەتیدا ، باوکی سەرۆکی (بنی زهرة) بوو خاوەنی بنەماڵەو ڕەچەڵەك و پلەوپایەوە بوو ، (عەبدوڵڵا) لە مەککە ئامینەی گوێزایەوە ، پاش ماوەیەکی کەم (عبدالمطلب) ، عەبدوڵڵای نارد بۆ مەدینە خورمایان بۆ بکرێت ، لەوێ مردوو ، ڕیوایەتێکی تر دەڵێت ناردی بۆ بازرگانی بۆ وولاتی شام ، لەگەڵ کاروانێکی قوڕەیشدا بوو، کە لەمەدینە دایەزین نەخۆش کەوتوو ، هەرلەوێ وەفاتی کرد ، لە مانی (النابغة الجعدی) ئەسپەردە کرا بەپێی ڕایی مێژوونوسان ، لەوکاتەدا (عبدالله) تەمەنی (٢٥) سانّ بوو ، مردنەکەشی پێش لەدایك بوونی پێغەمبەر بووە ﷺ ، گێڕانەوەیەکیش دەڵێت: دوای لەدایك بوونی پێغەمبەر ﷺ بەدوومانگ وەفاتی کردووە[2] کەهەوانی گەیشتەوە مەککە (آمنة) بەجوانترین شیعر بۆی لاوانەوە، ووتی:

عفا جاب البطحاء من إبن هاشم ... وجاور لحداً خارجاً في الغماغم

دعته المنايا دعوة فأجابها ... وما تركتْ في الناسِ مثل إبن هاشم

عَشيّة راحوا يحملون سريره ... تعاوره أصحابه في التزاحُمِ

فإن تك غالته المنايا وريبها ... فقد كان معطاءً كثير التراحمِ[3]

ئەوەی لە (عەبدوڵڵا) بەجێما، (٥) وشتر، مێگەلێك و، کەنیزەکێکی حەبەشی بوو بەناوی (بەرەکە) شۆرەتەکەی (أم أيمن) ە ، ئەم ژنە دایەنی پێغەمبەر بوو ﷺ.[1]

---

[1] / بڕوانە :(إبن هشام) ١٥١/١ تا ١٥٥، (رحمة للعالمين) ٨٩،٩٠/٢، (سيرة الرسول) نووسینی (شێخ عبدالله) ل ١٢ ، ٢٢ ، ٢٣ .

[2] / بڕوانە: إبن هشام ١٥٦/١ ـ ١٥٨، (فقه السيرة) نووسینی (الغزالي) ل٤٥، (رحمة للعالمين) ٩١/٢.

[3] / بڕوانە (طبقات ابن سعد) ٦٢/١.

لەدایبیك بوون و چل ساڵ پێش پێغەمبەرێتی

(لەدایبیك بوون)

سەروەری پێغەمبەران ﷺ لەشیوی (بنی هاشم)ی مەككە ، سەرلەبەیانی دووشەممە (۹)ی ڕەبیعی یەكەمی ساڵی (فیل)ە كە لەدایبیك بوو ، چل ساڵ بوو سەردەمی مەلیكی كیسرا (نەوشیروان) تێپەڕی بوو، ئەو ڕۆژە بەرامبەرە لەگەڵ (۲۰) یان (۲۲)ی مانگی (چوار)ی ساڵی (۵۷۱)ی زایین، بەپێی ئەو لێكۆڵینەوەیەی زانای گەورە (محمد سلیمان المنصورفوری) و لێكۆڵەری بواری گەردونناسی (محمود پاشا) كردوویانە[۲].

(إبن سعد) دەگێڕێتەوە كە دایكی پێغەمبەر ﷺ وتویەتی: كە (محمد) لەدایك بوو نوورێك لە داوێنم دەرچوو كۆشكەكانی شامی ڕوونكردەوە، ئیمامی ئەحمەد لە (عرباض)ی كوڕی (ساریە) وە شتێكی نزیك لەوە دەگێڕێتەوە[۳].

دەگێڕنەوە پێش لەدایبیك بوونی پێغەمبەر ﷺ هەندێك پێشبینی ڕووی داوە لەوانە ، چواردە باڵەكۆنەی هەیوانەكەی كیسرا كەوتۆتە خوارەوەو ئەو ئاگرەی هەزار ساڵ بوو دەیانپەرست كوژایەوە ، كڵێساكانی دەوروبەری دەریاچەی (ساوە) ڕووخان ، پاش ئەوەی كە درزیان بردبوو ، ئیمامی (بەیهەقی) ئەمەی گێڕاوەتەوە[۴]، هەرچەندە (محمد الغزالی) دان بەمەدا نانێت[۵].

كە لەدایبیك بوو، دایكی ناردی بەشوێن (عبدالمطلب)ی باپیریدا بۆ ئەوەی مژدەی ئەم كوڕەزایەی بدەنێ ، (عبدالمطلب) لەئامێزی گرت و بردی بۆ كابەو سوپاسی خوای كردو پارایەوە ، ناوی (محمد)ی بۆ هەڵبژارد ـ شایانی وتنە ئەم ناوە لەناو عەرەبدا باونەبوو . لە حەوتودا خەتەنەی كرد كە ئەمە دابی عەرەب بوو[۶].

لەدوای دایكی، یەكەم ژنێك كە شیریدا بە (محمد) ﷺ (ثویبة)ی كەنیزەكی (أبو لهب) بوو ، شیری كوڕێكی خۆی دایە ناوی (مسروح) بوو، پێشتریش شیری بە (حمزە)ی كوڕی (عبد المطلب) مامی پێغەمبەر ﷺ دابوو، پاشتریش شیری دا بە (أبو سلمه) كوڕی (عبد الأسد المخزومی)[۷].

۱/ بڕوانە (مختصر سیرة الرسول) (عەبدوڵلای نەجدی) ل۱۲، تلقیح فهوم أهل الأثر ل٤، (صحیح مسلم) ۹۶/۲.

۲/ بڕوانە (محاضرات تاریخ الأمم الإسلامیة) نووسینی :الخضري ٦٢/١، رحمة للعالمین ٣٨،٣٩/١.

۳/ بڕوانە (مختصر سیرة الرسول ﷺ) نووسینی شێخ (عبدالله النجدی) ل۱۲ . (إبن سعد) ٦٣/١

۴/ هەمان سەرچاوەی پێشوو

۵/ بڕوانە (فقه السیرة) نووسینی (محمد الغزالی) ل ٤٦

۶/ إبن هشام ١٥٩،١٦٠/١. (محاضرات تاریخ الأمم الإسلامیة (الخضري) ٦٢/١. ووتەیەك هەیە دەڵێ بە خەتەنە كراوی لەدایبیك بووە. بڕوانە (تلقیح فهوم أهل الأثر)ل٤. (إبن القیم) دەڵێ: لەرووەوەیەكی راست لەو بارەیەوە نیە . بڕوانە (زاد المعاد) ١٨/١.

۷/ بڕوانە (تلقیح فهوم أهل الأثر ل ٤)، (مختصر سیرة الرسول ﷺ) نووسینی شێخ (عبدالله النجدی) ل ١٣ .

نەریتی عەرەب وەهابوو شارنشینەکانیان دەگەڕان بۆ دایەن بۆ منالەکان لەبەر ئەوەی لە نەخۆشی شار بە دور بن ، هەتاکو جەستەیان پتەوو بازویان بەهێز بێت و ، هەر لەمنالیەوە زمانی عەرەبی بەپاراوی فێربن ، (عبد المطلب) بەدوای زۆر دایەندا گەڕا بۆ پێغەمبەر ﷺ، دایەنێکی لەخێڵی (بەنی سعد)بۆ دۆزیەوە ، ناوی (حلیمە) کچی (ابو ذؤیب) بوو ، هاوسەرەکەی ناوی (الحارث) کوڕی (عبد العزی) شۆرەتی (أبو کبشە) بوو لەهەمان خێڵ.

پێغەمبەر ﷺ لەوێ چەند خوشک و برایەکی شیریی هەبوو ، لەوانە (عبدالله) کوڕی (حارث) ، (أنیسە) کچی (الحارث) و ، (حذافة) یان (جذامة) کچی (الحارث) ـ ناوی پاستەقینەی (شیماء)ە ، ئەم ژنە هەموو جارێک پێغەمبەر ﷺ ، هەروەها (ابو سفیان) کوڕی (الحارث) کوڕی (عبد المطلب) ئامۆزای پێغەمبەرە ﷺ ، لە باوەش دەگرت.

(حمزە)ی مامی پێغەمبەر ﷺ لای دایەنێک بوو لەهەمان خێڵی دایەنەکەی پێغەمبەر ﷺ خێڵی (بنی سعد) کوڕی (بکر)ە ، دایەنەکەی لەوکاتەدا شیریدا بە پێغەمبەر ﷺ کە لەئامێزی (حلیمە)دا بوو ، بەم شێوەیە (حمزە) بۆ شیریی پێغەمبەرە ﷺ لە دوو سەرەوە ، لەسەری (ثویبة) و سەری (سعدیە)وە [1].

(حلیمە) لەبارەی بەرەکەت و پیرۆزی پێغەمبەرەوە ﷺ شتی سەیر دەگێڕێتەوە ، باوازی لێ بهێنین خۆی بەدرێژی بۆمان باس بکات ، (إبن إسحاق) دەڵێت:

(حلیمە) دەیوت: کە لەگەڵ هاوسەرەکەی و کوڕێکی شیرەخۆرەیداو کۆمەڵێک ژنی تری خێڵی (بەنی سەعدی کوڕی بەکر)دا دەڕواتە دەرەوە بەمەبەستی وەرگرتنی منالە شیرە خۆرەکان ، حەلیمە وتی: ئەو دەرچونەمان لەسانێکی وشکیدا بوو هیچ لەمانداا نەبوو، دەڵێت: بەسواری گوێدرێژێکی سپی دەرچوین مەشکەیەکمان پێبوو سوێندبێت دڵۆپێکی تێدا نەبوو، نەماندەتوانی هیچ شەوێک بخەوین لەبەر گریانی ئەو منالەمان کە لەتاو برسێتی دەیکرد ، مەمکەکانم ئەوەندە شیریان تێدا نەبوو تێری بکەن ، مەشکەش هیچ شتێکی تێدا نەبوو بیدەمێ ،

---

[1] / زاد المعاد ١٩/١.

چاوەڕوانی بارانبارین و بوژانەوە بوین ، بەسواریی ئەو گوێدرێژە چوومە دەرێ ، گوێدرێژەکەم ئەوەندە لاوازبوو هاوەڵەکانم بەزەییان پێمدا دەهاتەوە ، هەتا گەیشتینە مەککە بەشوێن منالە شیرەخۆرەکاندا دەگەڕاین ، ژنمان تێدا نەبوو پێغەمبەری نیشان بدرێت و قەبوڵی بکات ، چونکە دەیانوت بێ باوکە ، هۆکەشی ئەوەبوو ئێمە چاوەڕوانی یارمەتیەک بوین لە باوکی منالەکەوە ، دەمانوت ئەم منالە بێ باوکە ، دەبێت دایک و باپیرەی بتوانن چی بکەن ؟

بۆیە حەزمان لێ نەبوو ، ژنمان تێدا نەما ساوایەک هەڵنەگرێت من نەبێت ، کە خۆمان کۆکردەوە وتم بە هاوسەرەکەم: سوێند بێت بەخوا پێم ناخۆشە لەگەڵ هاوەڵەکانمدا بگەڕێمەوە منالێکم وەرنەگرتبێت ، بەخوا دەڕۆم ئەو منالە بێباوکە هەڵدەگرم ، هاوسەرەکەی وتی: قەیدی نییە ، بەڵکو خوای گەورە بەهۆیەوە بەرەکەتێ بنێرێت بۆمان ، حەلیمە دەڵێت: چووم و هێنام ، هیچ پاڵی پێوە نەنام بۆ هەڵگرتنی تەنها ئەوە نەبێت کە منالی ترم دەست نەکەوت ، دەڵێت: وەرم گرت و گەڕامەوە نێو کاروانەکەم ، هەر کەخستمە باوەشم مەمکەکانم شیریان لێ دەچۆڕا ، ئەوەندەی خواردەوە تا تێر بوو ـ ئەنجا براکەشی مژی تا تێر بوو ـ پاشان نووست ، پێشتر هەرگیز لەگەڵی نەدەنووستین ، مێردەکەم هەستا چوو بۆ لای مەشکەکەوە سەیری کرد پڕە ، دەستی پێدا هێنا شیری لێ هاتە دەرەوە ، تێری لێ خواردەوە منیش تێر بووم ، خۆشترین شەومان کردەوە ، حەلیمە دەڵێت: کە پۆژ بوەوە مێردەکەم وتی: ئەرێ حەلیمە دەزانی! سوێند بێت بەخوا شنەیەکی پیرۆزمان بەرکەوتووە ، حەلیمە دەڵێت : وتم: منیش ئاوات دەخوازم وابێت ، حەلیمە دەڵێت: پاشان دەرچووین ، من سواری گوێدرێژەکەم بووم ، منالەکەشم لەگەڵ خۆمدا سوار کرد ، سوێند بێت بەخوا بەسواریی ئەوەندە پۆشتم گوێدرێژی کەسیان ئەو ماوەیان نەدەبڕی ، وای لێ هات هەندێک لە هاوەڵەکانم دەیانوت: ئەرێ کچەکەی (ابی ذؤیب) ، دایک پۆڵە پۆت بۆ بکات!

کەمێک لەسەرمان بوەستە ، ئەمە ئەو گوێدرێژە نەبوو کە پێی هاتیت لەگەڵماندا؟

منیش پێم دەوتن: بەرێ وەڵاڵ ! ئەوە خۆیەتی ، ئەوانیش دەیانوت: سوێند بێت شتێکی لێ هاتووە ، حەلیمە دەڵێت " پاشان گەیشتینەوە ماڵەکانی خۆمان لە ناوچەی (بەنی سەعد) ، پێم وانییە هیچ زەویەکی خودا هەبوو بێت لەوە

وشك و بێئاوتر ، دوای ئەوە مێگەلەکەم بەو شێوەیەی دەمان برد بەتێری و گوانی پڕ لە شیرەوە دەگەڕایەوە ، دەمان دۆشی و لێمان دەخواردەوە ، هیچ کەسێك لەوان یەك دڵۆپی لەگوانی مێگەلەکەیدا نەئەدۆشی و، گوانی مێگەلەکانیان هیچی تێدا نەبوو ، وای لێ هاتبوو ئامادەبوان دەیانوت بەشوانەکانیان: هاوار بۆ ئێوە لەو شوێنەدا مێگەلەکە بەرەڵڵا بکەن کەشوانەکەی کچی (ابی ذؤیب) تیایدا مێگەلەکە ئەلەوەڕێنێت ، ئەمجارەش مێگەلەکانیان بەبرسێتی و گوانی خاڵیەوە دەگەڕانەوە ، مێگەلەکەی منیش بە تێریی و گوانی پڕ لە شیرەوە دەهاتنەوە ، بەردەوام نازو نیعمەتی خودامان بەسەرخۆمانەوە دەبینی هەتا دوو ساڵ و شیر بڕینەوەکەی پێغەمبەر ﷺ گوزەرا کە گەورە بوو لە منااڵەکانی تر نەدەچوو ، هێشتا نەگەیشبووە دوو ساڵ منااڵێکی قەڵەوو جوان بوو ، حەلیمە دەڵێت: هێنامانەوە بۆاڵی دایکی و سوڕ بووین لەسەر ئەوەی لامان بمێنێتەوە ، بەهۆی ئەو بەرەکەتەوە کە بەسەرماندا ڕژابوو ، قسەمان لەگەڵ دایکیدا کردو ، من پێم وت: حەزدەکەم کوڕەکەم لەاڵ بەجێ بهێڵیت هەتا گەورە دەبێ، چونکە لەپەتای ناو مەککە ئەترسم، حەلیمە دەڵێ: زۆر نەماینەوە هەتا جارێکی دی پێی دایینەوەو لەگەڵ خۆمان هێنامانەوە[1].

بەو شێوەیە پێغەمبەری خوا ﷺ لەناو خێڵی (بنی سعد)دا مایەوە ، هەتا ساڵی چواردەم یان پێنجەمی[2] تەمەنی لەو ساڵەدا ڕووداوی سنگ لەت کردن ڕوویدا ، (مسلم) لە (انس)ەوە وە دەگێڕێتەوە لە پێغەمبەرەوە ﷺ کە جارێکیان جبرەئیل هاتە خزمەتی ، لەکاتێکدا کە لەگەڵ منااڵەکانی تردا یاریی دەکرد ، گرتی و دای بەزەویدا ، سنگی لەت کردو ، دڵی دەرهێنا خوێن پارەیەکی تێدا دەرهێنا ، فەرمووی : ئەمە پشکی شەیتانە لە تۆدا ، پاشان دڵەکەی لە تەشتێکی ئاڵتونی پڕ لە ئاوی زەمزەمدا شۆرد ، پاشان هێنایەوەیەك و ، خستیەوە شوێنی خۆی ، بە هەڵەداوان منااڵەکان ڕایانکرد بۆ لای دایکی - واتە دایەنەکەی - وتیان : محمد کوژرا ، کە هاتەوە لایان چون بە دەمیەوە ڕەنگی زەرد هەڵگەڕا بوو[3].

---

[1] / إبن هشام ، ١٦٤/١،١٦٣،١٦٢.

[2] / ئەمە ڕای زۆرینەی سیرەت نووسەکانە، بەڵگی گێڕانەوەکەی (إبن إسحاق) ئەوە دەگەیەنێ کە لە ساڵی سێیەمدا ڕووی دابێ ، بڕوانە (سیرەتی إبن هشام) ١٦٥/١،١٦٤.

[3] / صحيح مسلم ، باب الإسراء ٩٣/١.

بەرەو دایکە بەسۆزەکەی

دوای ئەو پرۆداوە حەلیمە زۆر لە محمد ئەترسا هەتا گێڕایەوە بۆ دایکی، لای دایکی مایەوە هەتا تەمەنی گەیشتە شەش ساڵ [1] ئامینە پێی باش بوو لەیادی کۆچی مێردەکەیدا سەردانی گۆڕەکەی بکات لە یەثریب ، لە مەککە دەرچوو ، ماوەیەکی پێنج سەد کیلۆمەتری دایەبەر ، محمدی بێ باوک پۆڵەکەیەتی ﷺ و کارەکەرەکەیان (ام ایمن) و (عبدالمطلب)ی سەرپەرشتیاری لەگەڵدا بوو ، لەوێ مانگێک مایەوە ، پاشان گەڕایەوە: لەڕێگەی گەڕانەوەدا نەخۆشیی لەکۆڵی نەبوەوە ، هەر لەسەرەتای ڕێگەوە لەگەڵیدا بوو ، لە (ئەبواء)ی نێوان مەککەو مەدینە کۆچی دوایی کرد [2] .

بەرەو لای باپیرە سۆزدارەکەی

(عبدالمطلب) هێنایەوە بۆ مەککەو، هەموو هەست و سۆزێکی دڵی دابوە کوڕەزا بێ باوکەکەی ، کە تووشی کارەساتێکی نوێ بوو برینە کۆنەکانی هێنایەوە سۆ ، ئەوەندە بەزەیی بەودا هاتەوە بەئەندازەی ئەوە بەزەیی بە پۆڵەکانی خۆیدا نەدەهاتەوە ، هەرگیز بەتەنها جێی نەدەهێشت و، ڕێزی ئەدا بەسەر منااڵەکانی خۆیدا ، (ابن هشام) دەڵێ : (عبدالمطلب) هەموو جارێک لەسێبەری کابەدا فەرشێکی بۆ ڕادەخرا ، کوڕەکانی لەدەوری ئەو فەرشە دادەنیشتن، کەچی پێغەمبەر ﷺ هێشتا منااڵێکی تازە پێگەیشتوو بوو دەچووە پاڵی باپیرەی ، مامەکانی دەیانویست دووری بخەنەوە (عبد المطلب) پێی دەوتن: واز لەو کوڕەم بهێنن سوێند بێت شان و شەوکەتێکی هەیە ، پاشان لەگەڵی دادەنیشت ، دەستی بەسەریدا دەهێناو دڵی پێخۆش دەکرد [3] .

لە تەمەنی هەشت ساڵ و دوومانگ و دە ڕۆژدا (عبد المطلب)ی باپیرەی پێغەمبەر ﷺ لە مەککە کۆچی دوایی کرد ، پێشتر وای بەباشزانی کە بیخاتە ژێر ڕکێف و چاودێری (أبو طالب)ی مامیەوە [4] .

---

[1] / تلقيح فهوم الأثر ل٧، إبن هشام ١٦٨/١.

[2] /إبن هشام ١٦٨/١، تلقيح فهوم اهل الأثر ل٧، کۆپاسەکانی (تاريخ الأمم الإسلامية) للخضري ٦٣/١، (فقه السيرة)ة غەزالی ل٥٠.

[3] / إبن هشام ١٦٨/١.

[4] / تلقيح فهوم الأثر ل ٧ ، إبن هشام ١٦٩/١.

بۆ ئـامێزی مـامـە بـەبەزەییەکـەی

(أبو طالب)یش بەجوانترین شێوە مافی برازایەتی پێداو، خستیە نێو کوڕەکانی خۆی و، پێش ئەوانیشی خست ، رێزێکی تایبەتی دایە ، بۆ ماوەی چل ساڵ پشتی گرت و، پاراستی و، خۆشی و ناخۆشی لەبەر خاتری ئەوبوو . لە شوێنی خۆیدا کورتەیەك لەوەش دەدوێین.

داوای باران بارینی پێ دەکەن

(ابن عساکر) دەگێڕێتەوە لە (جلهمە)ی کوڕی (عرفطة)وە فەرموی: کاتێك چوومە مەککە خەڵکەکەی لە وشکی و بێ بارانیدا دەژیان ، خێڵی قوڕەیش وتیان:

ئەرێ ئەبو تاڵیب ! دەشت ودەرمان بێ ئاوە ، ماڵ و مناڵمان وشك بوونەوە ، ئادەی دۆعا بارانەیەك بکە ، (ابو طالب) هاتە دەرەوە مناڵێکی لەگەڵدا بوو ، وەکو خۆرێکی تێر وابوو کە تازە چەند پەڵە هەورێکی سورباوی لەسەر لاچوبێت و چەند مناڵێکی تری بەدەوردا بوو ، ئەبو تاڵیب دەستی گرت و، پشتیدا بەدیواری کابەوە ، پەنای بۆ پەنجەی مناڵەکە برد ، لەو کاتەدا پەڵەی هەور بەئاسمانەوە نەبوو ، لە چەند گۆشەیەکی ئاسمانەوە پەڵە هەور پەیدا بوو، لێزمەی کردو ئاو تەقی ، شیوەکە پڕ بوو لە ئاوو دەشت و دەر سەوز بوەوە ، (ابو طالب) لەدێرێکدا ئاماژە بەمە دەکات و دەڵێت:

وأبيض يستسقي الغمام بوجهه ثمال اليتامى عصمةً للأرامل [1]

---

[1] / (مختصر سيرة الرسول ﷺ) نووسینی (عبدالله النجدي) ل ١٥،١٦.

بـوحــەیرای ڕاهـیـب

کاتێک پێغەمبـەر ﷺ تەمەنی گـەشتە دوانزەساڵ – وتراویشە دوومانگ و دە ڕۆژیش[1] (ابوطالب) لەگـەڵ خۆیدا بـۆ بازرگانی بردی بۆ شام ، هـەتا گەیشتنە بوسرا – کە سەر بە شامەو بەشێکە لە(حوران) ، لەو کاتەدا بەشێك بوو لـەو ناوچە عەرەبیـەی کـەوتبوە ژێـر دەسـەلاتی ڕۆمەکانـەوە ـ لـەو شوێنەدا ڕاهیبێك هـەبوو بـە (بوحـەیرا) نـاوی دەرکـرد بـوو ، نـاوی (جرجیس) بـوو ، کـە کاروانەکـە گەیشت (بوحـەیرا) چوە دەرەوە بۆلایـان ، ڕێزی لێنـان، پێش ئەوکاتـە (بوحـەیرا) نەدەهاتـە دەرەوە بۆلایـان و پێغەمبـەری خـوای بـە سیفەتەکانیدا ناسیـەوە ، دەستی گـرت و وتی بە (أبوطالب): ئەمە سەردارى جهانیانە ، خـوای گـەورە ئـەم مرۆڤـە بەرەحمـەت دەنێرێت بۆ جیهانیان ، (ابو طالب) وتی: تۆ چۆن دەزانیت؟ بوحـەیرا وتی: کاتێك ئێوە لە عەقەبەوە هاتن دارو بەرد نەما کڕنووش نـەبات ، ئەوانـە جگـە لـە پێغەمبـەر کڕنووش بۆ کەس نابەن ، من بەهۆی مۆری پێغەمبەرێتیەوە دەیناسمەوە کـە وەکـو وێنەی سێوێك لەسەر دەفەی شانیەتی و باسەکەی لە کتێبەکانماندا هەیـە ، داوای کرد لە (أبوطالب) خێرا بیگێرێتەوە ، نـەیبات بـۆ شام ، لـە ترسـی جولەکـە ، بۆیـە مامی لەگەڵ چەند کوڕێکیدا ناردیەوە بۆ مەککە[2].

جـەنگـی فوججـار (الفُجَـار)

لەتەمـەنی (١٥) سـاڵیدا بـوو، جـەنگی (فجـار) لـەنێوان قـورەیش و هاوپەیمانـەکانی خێڵـی کەنانـە لەلایـەك و لـەنێوان (قـیس)ی (عـیلان)دا ڕووی‌دا ، سەرکردەی قورەیش و هەموو کەنانە (حرب)ی کوڕی (أمیـە) بوو بـەهۆی تەمـەن و نـەو پلەوپایـە کۆمەڵایەتیـەوە کـە لەناویانـدا هـەیبوو ، لـە سـەرەتای ڕۆژەکەیـدا ـ سەرکەوتن بۆ (قەیس) بوو بەسەر کەنانەدا ، تانزیکی نیوەڕۆ کەنانە سەرکەوت بەسەر (قیس)دا، ئەو جەنگە ناونرا جەنگی (فجار) چونکە حورمەت و سنوورەکانی تێدا شکاو لەمانگە حەرامەکاندا بوو . پێغەمبەر ﷺ لەو جەنگەدا بەشدار بوو، تیری بۆ ئامۆزاکانی ئامادە دەکرد.[3]

---

[1] / (إبن الجوزي) له (تلقيح فهوم اهل الأثر ... ل ٧) دا وتوويەتی.

[2] / (مختصرسيرة الرسول) نووسینی (شێخ عبدالله النجدی) ل١٦، إبن هشام ١/١٨٢،١٨٣،١٨١،١٨٠، لـه (كتاب الترمذي) دا هاتووە کە بیلال لەگەڵدا ناردووە، (تحفة الأحوذي) نەمەش هەڵەیەکی ڕوونە، چونکە پێنەچێت بیلال لەوکاتەدا لەدونیادا نەبووبێت، ئەگەر لەڕێانیشدا بووبێت لەگەڵ مامی و نەبوبەکردا نەبووە، (زاد المعاد)١ / ١٧.

[3] / إبن هشام ١/١٨٧،١٨٦،١٨٥،١٨٤، قلب جزيرة العرب ل ٢٦٠ ، کۆیاسەکانی (تاريخ الأمم الإسلامية) نووسینی (الخضري) ٦٣/١.

پەیمانی فضول

دوای ئەوجەنگە لە(ذی القعدة)ی حەرامدا پەیمانی (فضول) مۆرکرا، خێڵەکانی قوڕەیش لەسەری کۆبوونەوە لەوانە: بەنو هاشم ، بەنو عبد المطلب ، ئەسەدی کوڕی عبد العزی ، زوهرەی کوڕی کیلاب ، تەیمی کوڕی موپرە ، لەبەر پلەوپایەو ڕیش سپێتی (عبدالله بن جدعان) لە ماڵەکەی ئەودا کۆبوونەوە ، پەیمانیانداو کۆبوونەوە لەسەر ئەوەی هەر ستەمدیدەیەکیان لەمەککەدا بینی لەسەری بکەنەوە ، دەبوونە دارەدەست دژ بە ستەمکارەکە هەتا مافەکەیان لێ وەردەگرتەوە ، پێغەمبەر ﷺ ئەو پەیمانەشی بینی ، پاش ئەوەی خوای گەورە بە نیعمەتی پێغەمبەرێتی ڕێزی لێ گرت فەرموی: لە ماڵەکەی عەبدوڵڵای کوڕی جەدعاندا پەیمانێکم دیوە بەلامەوە لە (حمر النعم) خۆشترە ، ئەگەر لە ئیسلامیشدا بۆی بانگ بکرێم ، بەدەمیەوە دەڕۆم .[1]

گیانی ئەو پەیمانە دژ بەو دەمارگیریە بوو کەسیستمی خێڵایەتی دەیوروژاند ، لەبارەی هۆی ئەو پەیمانەوە وتراوە ، پیاوێکی زوبێدی بەشمەکەوە دێتە مەککە ، (عاص)ی کوڕی (وائل)ی (سەهمی) لێی دەکڕێت و، پارەکەی ناداتێ ، ئەویش هاناى برد بۆ هاوپەیمانەکانی (عبدالدار)و(مخزوم)و(جمح) و (سهم) و (عدی) و ئەوان گوێیان پێنەداو نەهاتن بەهانایەوە ، چووە سەر بەرزاییەکەی (أبی قبیس) ، بەدەنگی بەرز دەستی کرد بەخوێندنەوەی چەند شیعرێك و باسی لە ستەمدیدەیی خۆی دەکرد ، (زبیر)ی کوڕی (عبدالمطلب) چوو بەپیریەوەو وتی: بۆچی ئەم پیاوە پشت گوێ خراوە؟ تائەوانەی لەپەیمانی (فضول)دا ناویان هاتبوو کۆبوونەوە ، چوونە لای (عاصی)ی کوڕی (وائل) و مافەکەیان لێوەرگرتەوە پاش ئەوەی پەیمانەکەیان بەست .[2]

---

[1] / إبن هشام ١١٣/١، ١٣٥، (مختصر سيرة الرسول) نووسینی (شێخ عبدالله النجدی) ل٣١،٣٠

[2] / هەمان سەرچاوەی کۆتایی ل ٣١،٣٠ .

ژیانی کۆڕەوەری

پێغەمبەر ﷺ لە سەرەتای تەمەنیدا کارێکی دیاری کراوی نەبوو ، بەڵام بە ڕیوایەتی جۆراوجۆر دەڵێن شوانی بۆخێڵی (بەنی‌سەعد) کردوە[1] ، لەناو مەککەشدا بەپارەیەکی کەم[2] بۆ مەککەییەکان شوانی کردووە ، لەتەمەنی بیست و پێنج ساڵیدا وەک بازرگانێک بەماڵی خەدیجەوە (ڕەزای خوای لێبێت) چوو بۆ شام ، (ابن إسحاق) دەڵێت : خەدیجەی کچی خوەیلید ئافرەتێکی بازرگانی خاوەن ماڵ و پلەوپایە بوو، پیاوانی بە کرێ دەگرت بەپارەی خۆی و، قازانج بەشەراکەتی لەگەڵ دەکردن ، قوڕەیش خێڵێکی بازرگان بوون، جاکاتێک هەواڵی ڕاستگۆیی و سپاردە پاکیی و ڕەوشت بەرزی پێغەمبەر ﷺ بەخاتوو خەدیجە گەیشتەوە ناردی بەشوێنیدا ، داوای لێ کرد کە بازرگانی بکات و هاموشۆی شام بکات، لە بەرامبەریشدا قازانجی باشتری دەداتێ لەوەی دەیدا بە بازرگانەکانی تر، پێغەمبەر ﷺ داواکەی خەدیجەی پەسەندکرد ، لەگەڵ غولامێکی ئەودا کە ناوی (مەیسەرە) بوو ، بەو پارەیەوە بەرەو شام کەوتەڕێ و ، غولامەکەی خەدیجەش (ڕەزای خوای لێبێت) لەگەڵی دەرچوو[3].

خوازبێنی خەدیجە (ڕەزای خوای لێ بێت)

کاتێک گەڕایەوە بۆ مەککە ، خەدیجە (ڕەزای خوای لێ بێت) ئەمانەت و بەرەکەتی زۆری لەپارەکەدا بینی ، کە پێشتر شتی وای نەدیبوو ، غولامەکەشی هەرچی دیبوو لە پێغەمبەر ﷺ بۆی گێڕایەوە لە خۆشخوانی و سیفاتی ڕێزدارانەو ، بیرێکی پەسەندو ڕاستگۆیی و ڕەویەیەکی دەستپاکانە ، ئەوەی بەشوێنیدا دەگەڕا دۆزیەوە . پێشتریش ئاغاو سەرەک خێڵە قوڕەیشییەکان داوایان کردبوو - پێیان ڕازی نەدەبوو- ڕازی دڵی خۆی باسکرد بۆ (نەفیسە) کچی (مەنیە)ی دەستە خوشکی، نەفیسە چوو بۆلای پێغەمبەر ﷺ و قسەی لەگەڵدا کرد کە خەدیجە بخوازێت، پێغەمبەر ﷺ ڕازیی بوو، قسەی لەگەڵ مامەکانیدا کرد ، مامەکانی چوون بۆلای مامی خەدیجەو خوازبێنیان کرد، دوای ئەوە ڕێ و ڕەسمی ژنهێنانەکە تەواو

---

[1] / إبن هشام ١٦٦/١.
[2] / (فقه السيرة) نووسینی محمد الغزالي .
[3] / إبن هشام ١٨٧/١، ١٨٨.

بوو، (بنو هاشم) و (مضر) ئامادەی عەقدەکە بوون ، ئەمە پاش گەرانەوەی بوو لە شام بە دوو مانگ ، بیست وشتری بۆ کردە مارەیی ، تەمەنی خەدیجە (رەزای خوای لێ بێت) لەوکاتەدا چل سالێ بوو ، لەو ئان و ساتەدا لەپرووی عەقڵ و بنەچەو سەروەتەوە چاکترین ژنی خێڵەکەی بوو ، یەکەم ژن بوو پێغەمبەر ﷺ خواستی و ژنی بەسەردا نەهێنا هەتا وەفاتی کرد[1] .

جگە لە (ئیبراهیم) هەموو منالەکانی پێغەمبەر ﷺ لە خەدیجەن ، یەکەمجار (قاسم)ی لێ بوو . شۆرەتی (أبو القاسم) لەمەوەیە ، پاشان (زەینەب) و (رقیە) و (أم کلثوم) و (فاطمة) و (عبدالله) کە شۆرەتی (طیب)ە و (طاهر)یشی هەبوو ، هەموو کوڕەکانی لە منالێدا مردوون ، بەڵام کچەکانی هەموویان بەئیسلامدا گەیشتن و موسڵمان بوون و کۆچیشیان کرد ، بەڵام هەر لە ژیانی پێغەمبەردا ﷺ وەفاتیان کرد ، جگە لە فاطمة (رەزای خوای لێ بێت) کە شەش مانگ دوای خۆی وەفاتی کرد[2] .

---

[1] / إبن هشام ١/١٩٠،١٨٩،(فقه السيرة)ی محمد الغزالي ل ٥٩، تلقيح فهوم أهل الأثر ل٧.

[2] / هەمان سەرچاوەی یەکەم ١/١٩٠-١٩١، دووەم ل٦٠ی، (فتح الباری) ٧/٥٠٧، لەنێوان سەرچاوەکاندا جیاوازییەکی کەم هەیە راستترینیانمان وەرگرتووە.

بنیاتنانی کابه و کێشەی ناوبژیوانیەکە

لە تەمەنی سی و پێنج ساڵی تەمەنی پێغەمبەردا ﷺ قوڕەیش دەستی کرد بە بنیاتنانی کابە ، چونکە تا ئەو کاتە هێشتا کابە وشکە کەڵەکێک بوو کەمێک لەسەروو بالأی مرۆڤەوە بوو ، بەرزیەکەی لەسەردەمی (إسماعیل)ەوە نۆ باڵ بوو ، بنمیچی نەبوو ، چەند دزێک گەنجینەکەی ناویان دزی بوو ، لەگەڵ ئەوەشدا – بە پێی ئەوەی ئاسەوارێکی کۆن بوو بەهۆی ڕێچکەی ئاوو بارانەوە – تووشی داڕمان و داخوران هاتبوو ، دیوارەکانی درزیان بردبوو ، پێنج ساڵ پێش پێغەمبەرێتی ﷺ سێلاوێکی خوڕ مەککەی ڕامااڵی بوو ، بەڕەو ماڵی خودا هاتبوو ، کابە خەریکبوو بە تەواوی بڕوخێت ، بۆیە قوڕەیش ناچاربوون لەترسی ڕووخان تازەی بکەنەوە ، بڕیاریان وابوو ماڵی حەاڵ نەبێت چیدی تێ نەخەن و ، مارەیی زۆرە ملێ و کڕین و فرۆتی سوو ، مافی خەڵکی تێکەاڵو نەکەن ، لە ڕووخاندنیشی دەترسان ، بۆیە وەلیدی کوڕی موغەیرەی مەخزومی دەستی کرد بەڕووخاندنی و کە خەڵکی تریش بینیان ئەو هیچی لێ نەهات بەدوایدا دەستیان کرد بەڕووخاندنی کابەو ، لەسەری بەردەوام بوون تاگەیاندیانە بناغەکەی ئیبراهیم ﷺ پاشان ویستیان دەست بکەنەوە بەبنیاتنانەوەی ، دیوارەکانی کابەیان دابەشکرد هەربەشێکیان دانا بۆ خێڵێک-تابنیاتی بنێتەوە ، هەرخێڵەو لەاڵی خۆیەوە بەردی کۆدەکردەوەو دەستیان کرد بەبیناکردنەوەی کابە ، وەستای بیناکە کابرایەکی ڕۆمی بوو ناوی (باقوم) بوو، کاتێک دیوارەکە گەیشتە ئاستی دانانی بەردە ڕەشەکە ڕاچیاوازیی دروست کرد لەوەدا کەکێ شەرەفی دانانی بەردەکەی پێ ببڕێت ، مشت و مڕەکە چواریان پێنج شەو بەردەوام بوو ، تا دەهات گەرمتر دەبوو ، بەشێوەیەک خەریک بوو لەناو حەرەمدا جەنگێکی خوێناوی بەرپا ببێت ، بەاڵم (أبو أمیە)ی کۆڕی موغیرەی مەخزومی پێشنیازی ئەوەی بۆ کردن کە کەسێک بکەن بەناو بژیوان کە یەکەم کەس بێت لە دەرگاکەی مزگەوتەوە بێتە ژورەوە ، ئەوانیش ڕازی بوون ، ویستی خودا وابوو ئەو کەسە پێغەمبەر بوو ﷺ ، کەبینیان هاواریان کرد: ئەوە پیاوە دەست پاکەکە هات ، پێی ڕازین ، ئەوە محمەد ، کە گەیشتە لایان ، مەسەلەکەیان تێگەیاند ئەویش داوای پارچە قوماشێکی کرد ، بەردەکەی خستە ناوەوە ، داوای

کرد له سەرەك هۆزە پێکداهاتوەکان هەموویان چمکی قوماشەکە بگرن ، پێی ووتن بەرزی بکەنەوە ، تا ئاستی شوێنەکەی ، ئەنجا بەدەستی خۆی هەڵی گرت و لەجێگەی خۆیدا داینا ، ئەمە شێوازێکی ژیرانە بوو قوڕەیش پێی ڕازی بوو.

کەلەبەری (طیبة) لای قوڕەیشەوە کورتی دەهێنا ، بۆیە لەلای سەرەوە بەشی شەش بالّ هێنایانە پێشەوە ، ئەمە بە (حجر) و (حطیم) نـاوزەدە ، دەرگاکەیان لە زەوی بەرز کردەوە بۆ ئەوەی هەر کەسێك خۆیان نەیانەوێت نەڕواتە ژوورەوە ، کە دیوارەکانی پانزە بالّ بەرز بوەوە لەسەر شەش ستوون بنمیچەکەیان بۆ دانا.

دوای تەواوبوون کابە شێوەیەکی چوارگۆشەی وەرگرت بەرزیەکەی (١٥) مەتر بوو ، دریژی ئەو باڵەی کە بەردە ڕەشەکەی تێدا بوو ، لەگەڵ بەرامبەرەکەیدا ١٠ بە ١٠ مەتر بوو، بەردەکە لە بەرزیی مەترونیوێکەوە لە تەوافگەکەوە دانرابوو ، ئەو لایەش دەرگاکەی تێدا بوو لەگەڵ بەرامبەرەکەیدا ١٢ بە ١٢ بوو ، دەرگاکەی دوو مەتر بەرز بوو ، لە دەرەوەش بینایەك چواردەوری دابوو ژێرەکەی ، تێکڕای بەرزیەکەی (٠,٢٥ م)و تێکڕایی پانیەکەشی (٠,٣٠م) بوو، پێیان دەوت (شاذورات) ، لەڕاستیدا ئەوە بنەڕەتی (بیت) بوو کەچی قوڕەیش وازیان لێهێنا بوو[١].

[١] / لەبارەی وردودرشتی بیناکردەوەی کابەوە بڕوانە (ابن هشام) ١٩٢/١٢ هەتا ١٩٧، هەروەها (فقـه السـيرة)ای غەزالی ٦٣،٦٢ ، (صحيح البخاري) باب فجل مكةو بنيانها ٢١٥/١ و کۆپاسەکانی (تأريخ الأمم الإسـلامية) نووسینی (حضري) ٦٤،٦٥/١.

ژیننامەیەکی خێرای پێش بوون بە پێغەمبەر ﷺ

ژیانی پێغەمبەر ﷺ باشترین خەسڵەتی تۆیژەکانی ئوممەتی هەڵگرتبوو ، نموونەیەکی بەرز بوو لەبیری ڕاست و، دیدی ڕێك و ڕاست ، خوا زیرەکی و فیکر ڕەسەنی و ڕێکسازیەکی زۆری لە ئامرازو ئامانجدا پێ بەخشیبوو، ئەو بێدەنگیە دڕێژخایەنەی یارمەتی تێڕامانی زۆرو ئاڵوەدایی بیرو دۆزینەوەی ڕاستی ئەدا ، بەو عەقڵە تێرو سروشتە پاك و بێگەردەی خۆی لاپەڕەکانی ژیان و کاروباری خەڵك و بارودۆخی کۆمەڵانی خەڵکی خوێندبوەوە ، بەڵای هیچ جۆرە خوراڤەیەکدا نەدەچوو ، لەسەر بنەمای بەرچاو ڕوونی لە کاروباردا هاوبەشی ژیانی خەڵکی دەکرد ، هەر چاکەیەکی بەدی بکردایە بەشداری تێدا دەکرد ، وەگەرنا دەگەڕایەوە باری گۆشەگیرییەکەی خۆی ، هەرگیز مەی نەدەخواردەوە ، هەر قوربانیەکیش لەبەر دەستدا بدرایە بەزەویدا لێی نەدەخوارد ، ئامادەی بۆنەو ئاهەنگە بت پەرستیەکان نەدەبوو ، بەڵگە هەر لەسەرەتای نەشونمایەوە ڕقی دەبوەوە لەو پەرستراوە پووچەڵانە، شت نەبوو لەوانە بێزارتربێ لەدڵیدا ، تاقەتی بیستنی سوێندخواردنی نەبوو بە (لات) و (عوزا)[1].

گومانی تێدا نیە کە قەدەری خوایی پاراستوویەتی ، کاتێك ڕەوتی نەفس و ئارەزووی دەجوڵا بۆ سەیرکردنی هەندێك لە لەزەتەکانی دونیاو، ڕازی دەبوو بە شوێنکەوتنی هەندێك لە باوە ناباشەکان ، ئیدی چاودێری خوایی دەهاتە گۆڕێ و نەیدەهێشت ئەوکارە بکات ، (ابن الأثیر) دەگێڕێتەوە: پێغەمبەر ﷺ فەرموی: (هەرگیز من ئەو کارانەی سەردەمی نەفامیم بەدڵدا نەهاتوو دووجار نەبێت ، هومور جارێکیش خوای گەورە دەیپاراستم ، دوای ئەوە ئیتر هیچ بەدڵمدا نەهات هەتا خوای گەورە پەیامی بۆناردم ، شەوێکیان بەو شوانەم وت کە لەگەڵمدا مێگەلەکەی دەلەوەڕاند لەسەرو مەککەوە چاوێکت لەمەڕەکانم بێت هەتا دەچمە مەککەو شەوانە دەکەم هەروەکو گەنجانی مەککە دەیکەن" وتی بڕۆ ، دەڕچووم هەتا گەیشتمە یەکەم مالی مەککە گوێم لە لێدانی جوزەلە بوو ، وتم : ئەوە چیە؟ وتیان : ئەوە شایی فلانە بۆ فلانە کەس ، دانیشتم بۆ گوێگرتن ، خوای گەورە

---

[1] / قسە و باسەکەی لەگەڵ بوحەیرا دا بەڵگەیە لەسەری ، بڕوانە (ابن هشام) ١٢٨/١ .

گوێیەکانمی داخست تانووستم ، خەبەرم نەبۆوە هەتا گەرمی خۆرەتاو هەڵی ساندم ، گەڕامەوە بۆلای هاوەڵەکەم پرسیاری لێکردم ، منیش هەواڵەکەم دایە ، پاشان شەوی دی هەمان شتم وتەوە ، چوومە ناو مەککەوە وەکو شەوی یەکەمم لێ هاتەوە .. دوای ئەوە ئیتر هیچ خراپەیەک نەهات بەدڵمدا)[1]

هەروەها (بوخاری) دەگێڕێتەوە لە (جابر)ی کوڕی (عبدالله)وە ، دەڵێت: کاتێک کابە بنیاتنرا پێغەمبەرﷺ و (عباس) بەردیان دەگواستەوە ، (عباس) وتی بە پێغەمبەر ﷺ کراسەکەت بنألێنە لەملت لەزبریی بەردەکان دەتپارێزێت ، کراسەکەی هەڵدایەوە دەستبەجێ لەهۆش خۆی چوو ، چاوەکانی بۆ ئاسمانیان دەپروانی ، پاشان هۆشی هاتەوەو فەرمووی: کوا کراسەکەم ، کراسەکەم ؟

ئەوجا ئیتر کراسەکەی لەبەر کرایەوە[2] ، لە گێڕانەوەیەکیشدا ، دوای ئەوە هیچ کاتێک عەورەتی دەرنەکەوتووە[3] .

پێغەمبەر ﷺ لەناو قەوم وخزمانیدا بەکۆمەڵێک ڕەوشتی بەرزو خۆشخوانیو ڕێزدارانە ناسرابوو ، پیاوترین مرۆڤی خێڵەکەی بوو ، لە هەموویان بەڕەوشتترو ، بە ئارامترو، ڕاستگۆترو، نەرم و نیانترو ، خێرەومەندترو ، کارچاکترو ، پەیمان پارێزترو، سپاردە پارێزتر بوو ، هەتا خەڵک ناویان نا بە (ئەمین) دەست پاک ، بەهۆی ئەو هەموو هەڵس و کەوتە چاک و خەسڵەتە باشانەیەوە بوو ، بەڕاستی هەر وەکو دایکی ئیمانداران خەدیجە (ڕ) دەفەرموێت : خەمەکانی لەکۆڵ دەناو ، برسیی تێردەکرد، میوانی خۆشنوود دەکردو یارمەتی تەواوی بێنەوایانی دەدا[4] .

---

[1] / لەبارەی ڕاستێتی ئەو فەرموودەیەوە جیاوازی هەیە ، حاکم و زەهەبی بەڕاستی دەزانن ، (ابن کثیر) یش لە (البدایەوالنهایه) بەلاوازی دادەنێ .٢٨٧/٢ .

[2] / صحیح ابخاري . باب بنیان الکعبة ٥٤٠/١.

3 / هەمان سەرچاوە لەگەڵ شەرحی قەستەلانیدا.

[4] / صحیح البخاري ٣/١.

(ئەشکەوتی حەراء) و
سێبەری پێغەمبەرێتی و پەیامی ئاسمان

کاتێک تەمەنی پێرۆزی لە چل ساڵ نزیک بووەوە ، تیرامانەکانی ڕابوورد‌ووی ، بیری کەنارگیری و خۆ دوورخستنەوەی لادروست کردبوو ، ژیانی گۆشەگیری لا خۆشەویست کردبوو ، هەموو جارێک خورماو ئاوی لەگەڵ خۆیدا دەبردو دەچوو بۆ ئەشکەوتی حەراء لەکێوی نوور ، ئەم کێوە دوومیل لە مەککەوە دوورە . ئەشکەوتێکی بچوکە درێژیەکەی چوارباڵ و، پانیەکەشی یەک باڵ و سێ چارەکە باڵی ئاسنە ، هاوسەرەکەشی لێیەوە نزیک بوو ، مانگی ڕەمەزانی لەوێ بەسەر دەبرد ، نانی دەدا بە هەر هەژارێک ڕووی تێ بکردایە ، کاتەکانی بەخواپەرستی و بیرکردنەوە لە دەوروبەرو دیمەنەکانی گەردوون بەسەردەبرد ؛ لەو تواناداهێنەرەی پشتەوەی دروست کراوەکان وورد دەبۆوە ، لەهەمان کاتدا دڵ ئارام نەبوو لەو بیروباوەڕی شیرکە لەق و لۆق و ، ڕوبینا بۆشانەی گەلەکەی لەسەری بوو، بەڵام هیچ ڕێبازێکی ڕوون و بەرنامەیەکی دیاریی کراوو ، ڕێگەیەکی ئامانجداری لەبەردەستدا نەبوو دڵی پێی ئارام ببێت و پێی ڕازی بێت[1] .

هەڵبژاردنی پێغەمبەریش ﷺ بۆ ئەو ژیانە گۆشەگیریە ، خواستێکی خوایی لە پشتەوە بوو ، بۆ ئەوەی سازی بکات بۆ کارە گەورەکە ، هەرگیانێکیش چاوەڕوانی ئەوەی لێ بکرێت کەکاریگەری هەبێت لەسەر واقیعی ژیانی مرۆڤایەتی و بەرەو ئاڕاستەیەکی تر وەری چەرخێنێت پێویستە ئەو گیانە هەندێک کات خەڵوەت کێشی بکات و ، لەسەر قاڵیەکانی زەوی و هەراو هوریاو خەمەکانی ژیان و خەمە بچوکوکانی خەڵک خۆی دابڕێت.

بەو شێوەیە خوای گەورە پلانی بۆ محمد دارشت ﷺ لەکاتێکدا کە بۆ سپاردە گەورەکەو ، گۆڕینی ئاڕاستەی زەمین و ، ڕێککردنەوەی ڕێبازی مێژوو ئامادەی دەکرد ، ئەم گۆشەگیریەی بۆ ڕێکخست پێش پێسپاردنی ئەرکی پەیامەکە بەسێ ساڵ ، یەک مانگ لەو گۆشەگیریە تێپەڕی کرد ، لەگەڵ گیانی ئەو بوونە ڕەهایەدا ، لەو غەیبە شاراوەیەی پشت سروشت ورد ئەبوەوە ، هەتا کاتی ئەوە هات ، مامەڵە لەگەڵ ئەو غەیبەدا بکات .[2]

---

[1] / رحمة للعالمين ٤٧/١ ، ابن هشام ٢٣٥/١ ، ٢٣٦ ، في ظلال القرآن ، جزء ٢٩ / ١٦٦.
[2] / هەمان سەرچاوەی دوایی ١٦٦/٢٩ ، ١٦٧.

جـبریل ﷺ بـەنیگـاوە دادەبـەزێت

کە چل ساڵی لەتەمەن تەواوکرد ، ئەمەش چڵەپۆپەی کاملبوونی مرۆڤە ، گوتراویشە لەو تەمەنەدا پێغەمبەران ڕەوانە دەکرێن . لەو تەمەنەیدا ئاسەوارەکانی پێغەمبەرێتی لەپشت ئاسۆی ژیانەوە خەریک بوو ڕەنگی ئەدایەوە و دەدرەوشایەوە ، ئەو ئاسەوارانەش بریتی بوون لە خەونەکان ، هیچ خەونێکی نەدەبینی مەگەر وەک سپێدەی بەیان دەهاتەدی ، شەش مانگ بەسەر ئەو حاڵەدا تێپەڕی کرد . ماوەی پێغەمبەرێتیش (٢٣) ساڵە ، ئەم خەونانە بەشێکن لە (٤٦) بەشی پێغەمبەرێتی ، کە ڕەمەزانی ساڵی سێیەمی گۆشە گیریەکەی گوزەرا لە ئەشکەوتی (حەراء)دا خواستی خواوەند وەهابوو ، کە بەشێک لەڕەحمەتی خۆی بڕژێنێت بەسەر خەڵکی سەر زەویدا، ئەوەبوو بە پێغەمبەرێتی شکۆمەندی کرد، جبریل ﷺ چەند ئایەتێک لە قورئانی بۆ هێنایە خوارەوە[1] .

پاش ڕامان و وردبوونەوە لەبەڵگەو نیشانەکان دەتوانین ئەو ڕۆژە دیاری بکەین بە شەوی دوو شەممەی بەروارى بیست و یەکی مانگی ڕەمەزان . کە بەرامبەرە لەگەڵ (١٠) ئۆگستسی ساڵی (٦١٠)ی زایین ، لەوکاتەدا بەڕێکی تەمەنی پیرۆزی چل ساڵی قەمەریی و شەش مانگ و ، دوانزەڕۆژ بووە ، ئەوەش دەکاتە (٣٩) ساڵی خۆرێی و سێ مانگ و دوانزە ڕۆژ[2] .

---

[1] / (ابن حجر) دەڵێت: بەیهەقی گێڕاوێتیەوە: کەماوەی خەونەکانی (٦) مانگ بووە. بینا لەسەرئەوە دەست پێکردنی پێغەمبەرێتی بەخەون لەمانگی لەدایبک بوونەکەیدا دەستی پێکردووە کە ڕەبیعی یەکەمە ، پاش تەواو کردنی چل ساڵ و. دەست پێکردنی نیگای بێدارێش لەڕەمەزاندایە (فتح الباری) ١/٢٧

[2] / میژوونوسان لەو یەکەم مانگەدا کەخوای مەزن شکۆنامەی پێغەمبەرێتی داوە بەپێغەمبەر ﷺ و. دابەزینی نیگادا جیاوازیان هەیە، کۆمەڵێکی زۆر بۆئەوە دەچن کە لەمانگی ڕەبیعی یەکەمدابێ، کۆمەڵێکی تریش پێیان وایە کە لە ڕەمەزاندایە، کەمینەیەکیش دەڵێن مانگی ڕەجەبە (بروانە. مختصر سیرة الرسول . نوسینی شێخ عبدالله بن محمد بن عبدالوهاب النجدی ل٧٥) نێمە ڕای دووەمیان بەلاوە پەسەندە . واتە مانگی ڕەمەزانە . بەبەڵگەی ئایەتی ﴿ شهر رمضان الذی أنزل فیه القرآن ﴾ البقرة/١٨٥ هەروەها ئایەتی: ﴿ إنا أنزلناه في ليلة القدر ﴾ القدر ١/ زانراویشە کە شەوی قەدر لەڕەمەزاندایە ، ئەم شەوە لەم ئایەتەشدا ئاماژەی پێ کراوە: ﴿ انا أنزلناه في ليلة مباركة إنا كنا منذرين﴾ الدخان/٣ ، هەربەبەر ئەوەش پاڵدانی بەحەپانەوە لە ڕەمەزاندا بوو. هەربۆیداو لەو مانگەدا جبریل دابەزیە سەری وەک زانراوە.

پاشان گوتەبێژان لەیاریکردنی ئەو ڕۆژەشدا ڕاجیاوازن. وتراوە: ڕۆژی حەوتەمە. وترایشە ڕۆژی حەدەمەمە، وترایشە ڕۆژی هەژدەمەمە (بروانە مختصر سیرةالرسول) (کەباسکرا) ل٧٥، هەروەها (رحمة للعالمین ٤٩/١) ، (الخضری)یش لەکۆباسەکانیدا سورە لەسەرئەوەی کە ڕۆژی (١٧) هەمە، (محاضرات تاریخ الأمم الإسلامیة) نووسینی (الخضری) ٦٩/١.

بەڵام نێمە پێمان وایە کە ڕۆژی (٢١) هەمە، لەگەڵ ئەوەشدا کەسمان نەدیوە لە سیرەنناسەکان ئەمەی وتبێ . لەگەڵ ئەوەدا کە هەموویان یان زۆربەیان لەسەر ئەوەن کە پەیامداربوونی لە ڕۆژی (٢) شەممەدا بووە، ئەوەی پاڵپشتیانە ئەو فەرموودەیەیە کەپێشەوایانی فەرموودە لە(ئبی قتادە) ڕ، دەیگێڕنتەوە پرسیارکرا لە پێغەمبەر

باگوێ بگرین بۆ عائشە (ڕ) تا بەسەرهاتی ئەو ڕووداوەمان بۆ بگێڕێتەوە کە بریتی بوو لەکڵپەیەکی نووری لاهوت و، دەستی کرد بەکردنەوەی دەروازەی تاریکستانەکانی کوفرو سەرلێشێواوی ، هەتا ئاڕاستەی ژیانی گۆڕی و، ڕێڕەوی مێژووی وەرچەرخاند ، عائشە (ڕ) دەفەرموێت:

سەرەتا کە نیگا بۆ پێغەمبەر هات ﷺ بەخەونی ساڵحان دەستی پێکرد ، هەرخەوێکی دەبینی وەکو سپێدەی بەرەبەیان دەهاتەدی ، پاشان ژیانی گۆشە گیری لا خۆشەویست بوو ، بەتەنها لە ئەشکەوتی حەڕائدا دەمایەوە ، چەندین شەو لەوێدا دەمایەوە پێش ئەوەی بگەڕێتەوە بۆ ناو ماڵ و مناڵی و، توێشوی بۆ هەڵبگرێت ، پاشان دەگەڕایەوە لای خەدیجەو بەهەمان شێوە توێشوی وەردەگرت ، هەتا هەق و ڕاستی بۆهات لە ئەشکەوتی حەڕائدا ، فریشتەکە هاتە لای فەرمووی: اقْرَأْ، دەفەرموێت : وتم: نازانم بخوێنم ، گرتمی و گوشیمی بەخۆیەوە تا هەناسەم توندبوو ، پاشان بەریدام و فەرمووی: اقْـرَأْ، وتم: من خوێندەوارنیم ، گرتمی و گوشیمی بەخۆیەوە بۆجاری سێیەم، پاشان بەریدام و، فەرمووی: ﴿اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ {١} خَلَقَ الْإِنسَانَ مِنْ عَلَقٍ {٢} اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ {٣}﴾[1]، واتە: بخوێنە بەناوی پەروەردگارتەوە ، کە مرۆڤی لەخوێنپارە بەدی هێناوە ، بخوێنە هەر پەروەردگاری تۆ شکۆدارە ، پێغەمبەر ﷺ بەو چەند ئایەتەوە گەڕایەوە دڵی دەلەرزی ، هاتەوە بۆ ماڵەوە بۆلای خێزانی ، (خەدیجەی کچی خوەیلد) فەرمووی: دامپۆشن ، دامپۆشن ، دایانپۆشی هەتا ترسەکەی نیشتەوە، بە خەدیجەی فەرموو: ئاخۆ ئەمە چی بێت تووشم هاتووە ؟ ئەنجا بەسەرهاتەکەی بۆ گێڕایەوەو فەرمووی: بەڕاستی ترسم هەبوو شتێکم لێ قەومابێت ، خەدیجە فەرمووی: نەخێر ،

ﷺ لە بارەی ڕۆژووی ڕۆژی دووشەممەوە، فەرموی: (لەو ڕۆژەدا لەداییك بووم و نیگام بۆ هات ، لەدەربڕینێکدا: ئەوە ڕۆژێکە تیایدا لەداییك بوم و بوم بەپێغەمبەر یان نیگام بۆهات) صحیح مسلم ٣٦٨/١، احمد/٢٩٧، ٢٩٩، البیهقی٥/٣٠٠،٣٦٨، الحاکم ٢٦٠٢/٢ ڕۆژی دووشەممەی ڕەمەزانی ئەو ساڵ . . تەنها لەگەڵ ڕۆژی (٧) دا ڕێك دەکەوێت، لەگەڵ چواردەو، بیست و یەك و، بیست و هەشتدا، ڕیوایەتە ڕاستەکانیش بەڵگەن لەسەرئەوەی شەوی قەدر لە شەوە تاکە کۆتاییەکانی ڕەمەزاندا نەبی ڕوونادەن ، لەو شەوانەشدا ئاڵووێر دەکات، ئەگەر بەراوردێك بکەین لەنێوان ئایەتی: ﴿إنا أنزلناه في ليلة القدر﴾ هەروەها گێڕانەوەی فەرموودەکەی (أبی قتادە) کە بە پێغەمبەر بوونی پێغەمبەر ﷺ لەڕۆژی دووشەمم دا بووەو لەنێوان ژمێریی ساڵنامەی زانستیدا کە تیایدا دووشەممە کە دەکەوێتە ناومانگی ڕەمەزانی هەمان ساڵەوە ئەوەمان بۆ دیاری دەکات کەپێغەمبەربوونی پێغەمبەر ﷺ لە شەوی بیست و یەکی ڕەمەزاندا بووە.

[1] / ئایەتەکان تا ﴿عَلَّمَ الْإِنسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ﴾ هاتە خوارەوە .

سوێندبێت هەرگیز خوای گەورە سەرت شۆڕ ناکات، تۆ پەیوەندی خزمایەتی بەجێدەهێنیت، یارمەتی نەدار دەدەیت ، هەژار تێردەکەیت و ڕێز لەمیوان دەگریت و ، یارمەتی لێقەوماوان دەدەیت.

خەدیجە (ڕ) لەگەڵ خۆیدا بردیە دەرەوە هەتا گەیشتە ماڵی (ورقە)ی کوڕی (نوفل)ی کوڕی (اسد)ی کوڕی (عبد العزی) کە ئامۆزای خەدیجە بوو (ڕ) - پیاوێک بوو لە سەردەمی جاهیلیدا ببوە فەڵە ، بەعیبری)یش دەینووسی ، چەندەی بیویستایە ئینجیلی بەعیبری دەنوسیەوە ، پیاوێکی بەتەمەن بوو چاوی لەدەست دابوو، خەدیجە پێی ووت: ئامۆزا ! گوێ لە برازاکەت بگرە ، وەرەقە پێی وت: ئەریّ برازا چی دەڵێیت؟ پێغەمبەری خوا ﷺ چی دی بوو بۆی گێڕایەوە ، وەرەقە پێی وت: ئەمە ئەو (ناموس)ەیە کەخوا بۆ موسای نارد خواردەوە، خۆزگە لەو ڕۆژگارەدا گەنج بوومایە ، بریا ئەوکاتە زیندوو بوومایە کاتێک گەلەکەت وەدەرت دەنێن ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئایا بەڕاستی شار بەدەرم دەکەن؟ وەرەقە وتی: بەڵێ ، هیچ پیاوێک پەیامی لەو شێوەیەی تۆی نەهێناوە دوژمنایەتی لەگەڵدا نەکرا بێت ، ئەگەر فریای ئەو ڕۆژە کەوتم پشتیوانیەکی گەورەت لێ دەکەم ، پاشان وەرەقە زۆری نەخایاند کۆچی دوایی کردو نیگاش دابڕا [1].

(طبری) و (ابن هشام) دەڵێن: پێغەمبەر ﷺ پاش ئەوەی لەناکاو نیگای بۆ هات لە ئەشکەوتەکە چووە دەرەوەو پاشان گەڕایەوەو گۆشەگیری دڕێژە پێدا ، لە پاش ئەوە گەڕایەوە بۆ مەککە ، گێڕانەوەکەی (طبری) تیشک دەخاتە سەر هۆی دەرچوونەکەی پێغەمبەر ﷺ ئەمەش دەقەکەیەتی:

پاش باسی هاتنی نیگا ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: (لە هەموو دروست کراوەکانی خوادا شت نەبووە لەلام لە شاعیر یان شێت زیاتر ڕقم لێیان بوو بێتەوە ، چاوم بەرایی نەدەهات سەیریان بکەم ، دەفەرموێت: وتم: مەحاڵە قوڕەیش من بە شاعیر یان شێت ناوزەد بکەن! دەڕۆمە سەر ئەوکێوە بەرزەوخۆمی لێوە فڕیّ دەدەم ، خۆم دەکوژم و دەحەوێمەوە ! دەفەرموێت: بەو مەبەستەوە چوومە دەرەوە ، گەیشتمە دامێنی چیاکە گوێم لێ بوو دەنگێک لە ئاسمانەوە دەڵێت: ئەی

---

[1] / صحيح البخاري ٢،٣/١ بوخاری دەریهێناوە لەگەڵ بوونی جیاوازیەکی کەم لەدەربڕینەکەی هەردوو کتێبی (التفسير) و(تعبير الرؤيا).

محەممەد!! تۆ پێغەمبەری خودایت ، من جبرەئیلم ، فەرمووی: سەرم بەرزکردەوە بۆ ئاسمان بینیم جبریلە پێیەکانی لە ئاسۆگەی ئاسمان توندکردووەو دەڵێت: ئەی موحەممەد! تۆ پێغەمبەری خوایت ، من جبریلم. دەفەرموێت وەستام سەیرم ئەکرد ، ئەوەی بۆی هاتبووم لەبیری بردمەوە ، لەشوێنی خۆم نەدەجوڵام ، چاوم دەگێڕا بەئاسۆکانی ئاسماندا سەیری هەر لایەکم دەکرد جبریلم دەبینی ، ڕەق وەستام نە بۆ پێشەوە ، نە بۆ دواوە جوڵەم نەدەکرد ، تا ئەوکاتەی پیاوەکانی خەدیجە هاتن بە شوێنمدا و گەشتمەوە شاری مەککە من هەر لە شوێنی خۆمدا وەستابووم ، پاشان جبریل ﷺ دیار نەماو منیش گەڕامەوە بۆ ماڵەوە)[1] چوومە لای خەدیجە خۆم بە لایدا لارکردەوەو سەرم خستە کۆشی ، وتی: (أبا القاسم)! لەکوێ بویت؟ سوێند بێت ناردم بەشوێنتدا هەتا گەیشتنە مەککەو گەڕانەوە بۆ لای من ، پاشان منیش ئەوەی بینیبوو بۆم گێڕایەوە ، وتی: مژدەت بێ بێت ئامۆزا ، خۆت قایمکە ، سوێندم بەوکەسەی گیانی خەدیجەی بەدەستە ئومێددەخوازم تۆ ببیتە پێغەمبەری ئەم ئوممەتە[2]، پاشان هەستاو چوو بۆلای وەرەقەو هەواڵەکەی پێدا ، وتبووی: (قدوس) (قدوس) ، سوێند بەوکەسەی گیانی وەرەقەی بەدەستە ، ناموووسە گەورەکەیە هاتووە ، هەر ئەوەیە کە هاتوە بۆ موساش ﷺ ، ئەو پیاوە پێغەمبەری ئەم ئوممەتەیە ، ئەی خەدیجە پێی بڵێ: باخۆی قایم بکات ، خەدیجە (ر) گەڕایەوەو وتەکانی وەرەقەی بۆ گێڕایەوە ، کە پێغەمبەر ﷺ چلە کێشیەکەی تەواوکردو گەڕایەوە – بۆ مەککە – وەرەقەی پێگەیشت ، پاش ئەوەی هەواڵەکەی لە خۆی بیست وتی: سوێندم بەوکەسەی گیانی منی بەدستە ، تۆ پێغەمبەری ئەم ئوممەتەیت، ئەو ناموووسە هەرە گەورەیەت بۆ هاتووە کە هات بۆ موساش ﷺ[3].

---

[1] / دەقەکەی طبری ۲/۲۰۷.
[2] / دەقەکەی (ابن هشام) ۱/۲۳۷-۲۳۸.
[3] / کورتەی (ابن هشام) ۱/۲۳۸.

پـچـڕانی وەحـــی

سـەبارەت بـەماوەی پچـڕانی وەحـی ، (إبـن سـعد) لـە (إبـن عبـاس)ە وە دەگێڕێتـەوە کـە چـەند ڕۆژێك بووە[1] ، پاش چاوگێڕانی خێرا بەهـەموو باسـەکەدا هـەر ئەمە پەسـەندە ، بەڵام ئەو گوتەیـەی کـەدەڵێت بۆماوەی سێساڵ یان دووساڵ ونیو بەردەوام بووە بـەهیچ جۆرێك ڕاست نییە ، ئێرەش جێگەی ڕەتکردنـەوەی ئەوە نیە. ئەوەندە هەیـە لـەماوەی دابڕانەکـەدا پێغەمبـەر ﷺ بەخـەمباری و ماتیـەوە دانیشـتبوو، سەرسوڕمان و واق وڕمان دایگرتبوو ، (بوخاری) دەگێڕێتەوە لە (کتاب التعبیر)دا ئەمە دەقەکەیـەتی: (وەحـی بۆ ماوەیـەك وەسـتا هـەتا پێغەمبـەر ﷺ خـەمباربوو بە شێوەیەك چـەندجارێك دەچـووە سـەر لوتکـەی شـاخێکەوە تـاخۆی فـڕێ بداتـە خـوارەوە[2] هـەر کەدەگەیشتە لوتکەی چیاکە بۆ ئەوەی خۆی فڕێ بدات جبریل عليه السلام خۆی نیشان دەدا، دەیفەرموو: ئەی موحوممـەد بەڕاستی تۆ پێغەمبـەری خودایت ، ئیتر بێ تاقەتیەکـەی دەڕەویـەوەو ، دەروونـی هـێمن دەبوەوەو دەگەڕایـەوە ، دابڕانـی وەحیەکە بیخایەندایـە هەمان کاری دووبارە دەکردەوەو کە دەگەیشتە لوتکەی چیاکە جبریل عليه السلام جارێکیتر خۆی نیشان دەدایەوەو هەمان شتی پێ دەوتەوە[3].

جبریـــل عليه السلام جارێکی تر وەحی دەهێنێتە خوارەوە

(إبن حجر) دەڵێت: وەسـتانی وەحـی بۆ چـەند رۆژێك لەبەرئـەوە بوو کـە پێغەمبەر ﷺ ترس و لەرزەکەی بنیشێتەوەو، ئارەزووی دیداری نوێی تێدا دروست بێتـەوە[4]، کـە چـیدی تارماییـەکانی سەرسـامی ڕەویـەوەو ، هێماکـانی ڕاسـتی دەرکەوت ، پێغەمبەر ﷺ باوەڕی یەقینی پەیداکرد کە بۆتە پێغەمبەری خودا ، ئەو کەسەش هاتۆتە لای باڵوێزی وەحیەو هەواڵی ئاسمانی بۆ دەهێنێت و ئالوودە بون و چاوەڕوانیشی بۆ هاتنی وەحی بووە هۆیەك بۆ دامەزراندن و ئەگەری هاتنـەوەی بۆ جارێکی تر ، ئەوەبوو جارێکیتر جبریل هاتەوە بۆلای ، (بوخاری) دەگێڕێتـەوە لە (جابر)ی کوڕی (عبدالله)وە کـەگوێی لێ بوو پێغەمبـەر ﷺ جارێکیان باسـی کاتی هاتنە خوارەوەی نیگای دەکرد ، فەرمووی:

---

[1] / فتح الباري ١/٢٧، ١/٣٦٠.
[2] / لە هەندێ نووسخەدا لە جیاتی (عدا)ی عەرەبیەکە وشەی (غدا) هاتووە.
[3] / صحيح البخاري ، التعبير باب أول ما بدىء به رسول الله من الوحى الرؤيا الصالحة ٢/٣٤.
[4] / فتح الباري ١/٢٧.

(جارێکیان بەڕێگادا دەڕۆیشتم گوێم لەدەنگێك بوو لەئاسمانەوە هات ، سەرم بەرز کردەوە بۆ ئاسمان ، بینیم هەمان ئەو فریشتەیە کە لە ئەشکەوتەکەی حەرائدا هات بۆلام لەسەر کورسیەك دانیشتوە لەنێوان ئاسمان و زەویدا ، دەستەو ئەژنۆ نەویەوە هەتا کەوتمە سەرزەوی ، هاتمەوە ماڵەوە وتم: دامپۆشن، دامپۆشن ، دامپۆشن ، خوای گەورە ئایەتی نارد خوارەوە: ﴿يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ﴾ هەتا ئایەتی ﴿فَاهْجُرْ﴾ ، دوای ئەوە بەدوای یەکدا بەگەرم و گوڕی وەحی هاتە خوارەوە)[1].

چەند باسێك لە ڕوونکردنەوەی بەشەکانی وەحیدا

پێش ئەوەی باس لە وردو درشتی ژیانی پەیام و پێغەمبەرێتی بکەین ، پێمان باشە بەشەکانی وەحی بزانین بەوپێیەی سەرچاوەی پەیامەکەو وزە بەخشی بانگەوازەکەیە ، (ابن القيم) لەباسی پلەکانی وەحیدا دەڵێت:

یەکەمیان: خەونی ڕاستەقینەیە، ئەم جۆرەش سەرەتای دەستپێکردنی وەحی بوو.

دووەمیان: ئەو بەشانەی کە فریشتەکە دەیخستە مێشك و دڵیەوە بێئەوەی بیبینێت ـ هەروەکو پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: (روح القدس) فووی کردوە بەدەروونمدا کە هیچ نەفسێك نامرێت هەتا ڕۆزیەکەی تەواو نەکات ، لەخوا بترسن و، بەڕێکوپێکی بەدوایدا بگەڕێن ، دڕەنگ هاتنی ڕۆزی واتان لێ نەکات کە بەتاوان کردن بەدوایدا بگەڕێن ، چونکە ئەوەی لای خودایە بەتاعەت نەبێت ناسەندرێت.

سێهەم: پێغەمبەری خوا ﷺ هەندێك جار جبریلی لەشێوەی پیاوێکدا دەبینی و گفتوگۆی لەگەڵدا دەکرد بێدارببو کە قسەی لەگەڵدا کرد ، لەوحاڵەتەدا هەندێك جار هاوەڵانیش دەیانبینی.

چوارەم: هەندێجار لەشێوەی دەنگی زەنگێکدا دەهات ، ئەمەشیان لە هەموویان قورستر بوو کە فریشتەکەی لەگەڵدا دەهات ، تاڕادەیەك نێو چاوانی ئارەقەی لێ دەچۆڕا لە ڕۆژی زۆر ساردیشدا ، ئەو وڵاخەی بەسەریەوە بوو لەو کاتەدا چۆکی دادەدایە سەر زەوی ، جارێکیان وەحی بۆهات ڕانی لەسەر ڕانی (زەید)ی کوڕی (ثابت) دانابوو ، ئەوەندە قورس بوو خەریك بوو ئازاری بدات.

---

[1] / صحيح البخاري . كتاب التفسير . باب ﴿ والرجز فاهجر ﴾ ٢/٧٣٣.

پێنجـــەم: فریشتەکەی لە وێنەی ڕاستەقینەی خۆیدا دەبینی ، ئەوندە مەشیئەتی خودای لەسەر بوو وەحی بۆ دەمێنا ، هەروەکو خوای گەورە لە سورەتی (النجم)دا باسی کردوە ، تەنها دووجار بەم شێوەیە ڕووی داوە وەحی بێتە خوارەوە.

شـەشـەم: ئەوەی خوای گەورە بۆی ناردووە، لە بەرزیی ئاسمانەکانەوە شەوی بڵندبوونەوە وەک فەرزکردنی نوێژ پەرستشی تریش.

حەوتـەم: کەلامی ڕاستەوخۆی خوای گەورە بۆ پێغەمبەر ﷺ هەروەکو لەگەڵ (موسا)ی کوڕی (عمران)دا قسەی فەرموو ، ئەم پلەوپایەیە بەڕوونی و یەکلایی بڕاوەتەوە بۆ موسا ﷺ لەدەقی قورئانداو ، بۆ پێغەمبەری خۆشمان ﷺ لە ڕووداوی شەوڕەویدا ، هەندێك لەزانایان پلەی تریشیان بۆ زیادکردوە وەکو قسەی ڕاستەو خۆی بێ (حجاب) لەگەڵ بەندەدا ، ئەمەش مەسەلەی ڕاجیاوازیی نێوان (سەلەف) و (خەلەف)ە ، لەگەڵ پوختەیەکی ئاسانی باسی پلەی یەکەم و هەشتەمدا کۆتایی هات[1].

---

[1] / بڕوانە : (زاد المعاد) ١٨/١ .

فـەرمانی بانگـەوازکـردن بۆ لای خواوەند ،

بـاسـەکـانی

پێغەمبەری خوا ﷺ لەچەند ئایەتێکدا چەندفەرمانێکی پێگەیشت لەوانە : ﴿ يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ {١} قُمْ فَأَنذِرْ {٢} وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ {٣} وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ {٤} وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ {٥} وَلَا تَمْنُن تَسْتَكْثِرُ {٦} وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ {٧} ﴾ ئەمانە کۆمەڵێك فەرمانن بە پوالەت ئاسان و سادەن ، بەڵام بە مەوداوو مەبەست قوونڵن ، کاریگەریان لەسەر ناخ و حەقیقەت گەلێك گەورەیە .

١ـ مەبەستی ئاگادارکردنەوەکە ئەوەیە کەکەس لەیاخی بوان بەجێ نەهێڵێت لەجیهانی بونەوەردا ئاگاداریان نەکاتەوە لەئاکامە خراپەکانی یاخی بوون هەتا ئەو کاتەی پاتەکاندن و هوشیار بوونەوەکە لەدڵیدا پوودەدا.

٢ـ مەبەست لەگەورە زانینی پەروەردگار ئەوەیە: کە هیچ کەسێك خۆی بەگەورە نەزانێت ، گەورەیتی تەنها بۆ خودای تاك و تەنها بمێنێتەوە.

٣ـ مەبەستی جل و بەرگ پاککردنەوەو وازهێنان لەهەموو چەپەڵیەك ئەوەیە کە بگاتە پاککردنەوەی ناخ و دەرەوەو دەروون پاکژی لەهەموو پیسی و چەپەڵیەك و بەرزبوونەوە تابەرزترین پلەوپایە لەژێر پەحمەتی زۆری خواوەندو ڕێنوماییی نوورەکەیدا ، تاببێتە بەرزترین نموونە لەکۆمەڵگای مرۆڤیداو، دڵان بەلای خۆیدا کەمەندکێش بکات و، سەرلێشێواوانیش سامیان لێ بنیشێت و ، دونیا لە هەموو لایەکەوە پرووی تێ بکەن.

٤ ـ مەبەست لە بەزۆر نەزانینی نازو نیعمەتەکانیش بۆ ئەوەیە مرۆڤ کردەوە و کۆششەکانی خۆی بەگەورەو زۆر نەزانێت ، بەڵکو هێشتا دەبێت هەوڵ بدات کار لە دوای کار بکات و هەوڵ و قوربانی و کۆششی زۆر بکات ، پاشان ئەوەش لەبیر خۆی ببات‌ەوە و لەپێناویی خوادا هەست کردن بەماندوو بوونی تێدا نەمێنێت.

٥ . لەکۆتا ئایەتەکەشدا ئاماژەیەکی تێدایە بۆ ئەو ئازارەی توشیان دەبێت لەلایەن سەرسەختەکانەوە لە بێ گوێیی و سووکایەتی پێکردن و گاڵتەجاڕی و ، هەتا هەوڵدان بۆ کوشتنی خۆی و هاوەڵەکانی و" فەوتاندنی هەموو ئیماندارانی

دەوروبەری ، پاشان خوای گەورە فەرمان دەدات کە بەهەموو توانایەکەوە دان بەخۆدا بگرێت ، نەك لەبەر حەزی دەروونیی خۆی بەڵکو لەبەر ڕەزامەندی پەروەردگارەکەی.

(اللە أكبر)! ئەم فەرمانانە لەڕواڵەتدا چەندە سادەن و لەهەمان کاتدا چەند کاریگەرو سەرنج ڕاکێشن ، کاریگەریان چەند قوونڵە ، چەندە گەورەشن کاتێك گەردەلوولێکی بەهێز دروست دەکەن و هەردوو دونیا دەهێننەوەیەك و یەکانگیری یەکتریی دەکەن .

هەمان ئەو ئایەتانە چەندین ماددەی بانگەوازو پێڕاگەیاندنیان تێدایە ، خودی بێدارکردنەوەکە دەخوازێت کە هەندێك کار هەبێت پاداشتی خاوەنەکەی سزا بێت ، لەبەر ئەوەی هەموو کەسێك دەزانێت کە لەدونیادا پاداشتی هەموو کەسێك نادرێتەوە لەسەر ئەوەی دەیکات ، بەڵکو لەوانەشە نەکرێت مرۆڤ پاداشتی هەموو کارەکانی وەربگرێت ، بێدار کردنەوە دەخوازێت کە ڕۆژێك هەبێت بۆ پاداشت جگە لە دونیا ، ئەمەشە کە بە ڕۆژی قیامەت یان (جزاء) یان (دین) ناودەبرێت ، ئەمەش دەخوازێت کە ژیانێکی تر هەبێت جگە لەم ژیانەی ئێمەی تێدا دەژین ، ئەویش قیامەتە.

ئایەتەکانی تریش داوادەکەن لەبەندەکان یەکتاپەرستی ساغ بن و هەموو کارو بارەکان بۆ خواوەندی گەورە بگێڕنەوەو ، واز لە نەفس ڕازیی کردن و خەڵك ڕازی کردن بهێنن بۆ ڕازی کردنی خودا.

کەواتە ئەو بابەتانە لەم چەند خاڵدا خەست دەبنەوە:

أ ـ یەکتاپەرستی .

ب ـ باوەڕ بەڕۆژی دوایی .

ج ـ هەستان بەخۆ پاکژکردن ، ئەوەش بەوازهێنان لەکاری خراپ و بەدو هەستان بەکردنی چاکەو کارە خێرەکان.

و ـ باوەڕبوون بەوەی کە هەموو کاروبارێکی دونیا بۆ لای خوا دەگەڕێتەوە .

هـ ـ ئەمانە دوای باوەڕ هێنان دێن بە پەیامەکەی موحەممەد ﷺ و چوونە ژێر باری ئاڕاستەو فەرمایشتە بە پێزەکانی.

سەرەتای ئایەتەکان بانگەشەیەکی بالأیان لەئامێزگرتووە بەبریاری پەروەردگاری بالأدەست ، پێغەمبەر ﷺ دانرا کە بەئەو ئەرکە گەورەیە هەستێت و لەناو جێگەی گەرم و گوڕو خەوی درێژخایەندا ، خوای‌گەورە دەریکێشایە نێو جیهادو تێکۆشان و زەحمەت : ﴿ يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ {١} قُمْ فَأَنذِرْ {٢}﴾ ، هەروەکو گوترا بێت: ئەو کەسەی بۆ خۆی بڕی بەبێ کێشە دەڕی ، بەڵام تۆ ئەی موحەممەد کە ئەم ئەرکە گەورەیەت هەڵگرتووە لەخەوت چی؟ لەحەوانەوەت چی؟ یان لەجێگەی گەرم و نەرم و ، ژیانی هێمنانەو، ڕابواردنێکی پڕ چێژت چی! هەستە بۆ ڕاپەڕاندنی ئەوکارە گەورەیەی چاوەڕێتە ، بۆ ئەو بارەگرانەی بۆت دانراوە ، هەستە بۆ کۆشش و زەحمەت ، بۆ هەوڵ و ماندوو بوون ، هەستە کاتی خەوو حەوانەوە کۆتایی هات ، لە ئەمڕۆ بەدواوە جگە لە شەونخونی بەردەوام و، جیهادی درێژخایەن و پڕ لە زەحمەت هیچی تر نیە ، هەستە ڕاچەنەو خۆت ئامادە بکە بۆ ئەو کارە.

بەڕاستی وشەیەکی گەورەو ترسناکە ، لەنێو گەرم و گوڕی جێگەو لە مااڵێکی هێمن و ئامێزێکی گەرمەوە دەری دەکێشێت و، پاڵی پێوەدەنێت بۆ ململانێیەک ، لەنێوان کێشمە کێش و هێنان و بردندا ، لەنێوان ڕاکێشان و بەردانی مرۆڤەکان و واقیعی ژیانیشدا وەکو یەک.

پێغەمبەری خوا ﷺ لەوەڵامدا هەستایە سەرپێ ، تاماوەی زیاتر لە بیست ساڵی تەواو بەپێوە بوو! ئارام نەبوەوەو نەحەوایەوە ، نە بۆخۆی و نە بۆ کەس و کاری نەژیا ، هەستاو دەستی کرد بەبانگەواز بۆڵای خواوەند ، ئەو قورساییە گرانەی لە ئەستۆ گرت و قورسایی سپاردە گەورەکەی ئەم سەر زەمینەو، ئۆبالی هەموو مرۆڤایەتی، باری گرانی بیروباوەڕ ، باری خەبات و تێکۆشان لە بواره جیا جیاکاندا نوچی پێدانەدا ، لەناو شەپۆ درێژخایەنەکەدا بۆماوەی زیاتر لەبیست ساڵ مایەوە ، لەماوەیەدا هیچ کارێك لە کارێکی تری نەدەکرد ، لەو کاتەوە ئەو بانگەوازە ئاسمانیە شکۆدارەی بیست و ، ئەو ئەرکە پڕ مەترسیەی وەرگرت .. خوای گەورە لەجیاتی ئێمەو هەموو مرۆڤایەتی باشترین پاداشتی بداتەوە[1].

ئەو چەند لاپەڕەیەی دواییش جگە لەوێنەیەکی بچووکی ئاسانی ئەو جیهادە درێژخایەنە پڕ لە زەحمەتە نەبێت ، کە پێغەمبەر لەو ماوەیەدا پێی هەستاوە ، چیدی نیە.

---

[1] / فی ظلال القرآن ، تەفسیری هەردوو سوورەتی (المزمل) و (المدثر) ج ١٦٨/٢٩ ، ١٦٩ ، ١٧٠، ١٧١، ١٨٢.

﴿ ڕۆڵ و قۆناغەکانی بانگەواز ﴾

دەکرێت سەردەمی بانگەوازە موحەممەدیەکە بکەین بە دوو ڕۆڵی سەرەکی کە هەریەکێکیان بەتەواوی لەوی تریان جیایە ، ئەوانیش:

١ ـ ڕۆڵی مەککەیی ، کە نزیکەی سیانزە ساڵە.

٢ ـ ڕۆڵی مەدینەیی ، دە ساڵی تەواوە.

پاشان هەریەکێک لەو دوو ڕۆڵە چەند قۆناغێکی تێدایە هەرقۆناغێک تایبەتمەندێتی خۆی هەیە جیایە لە قۆناغەکانیتر ، ئەمەش بەپوونی دەردەکەوێت لەو بارودۆخەی کە بانگەواز لەو دوو ڕۆڵدا پێیدا گوزەراوە:

دەکرێت ڕۆڵی مەککی بکەین بە سێ قۆناغی سەرەکیەوە :

قۆناغی بانگەوازی نهێنی ، سێ ساڵە.

١. قۆناغی ئیعلانکردن بانگەواز لەمەککەدا ، لەسەرەتای ساڵی چوارەمی پێغەمبەرێتیەوە هەتا کۆتایی ساڵی دەیەم.

٢. قۆناغی بانگەواز بۆ دەرەوەی مەککەو ، بلاوبوونەوەی لەناویاندا ، لە کۆتاییەکانی ساڵی دەیەمی پێغەمبەرێتیەوە بۆ کۆچکردنی پێغەمبەر ﷺ بەرەو مەدینە.

٣. سەبارەت بەقۆناغەکانی ڕۆڵی مەدینە لەکاتی خۆیدا دێینەوە سەری .

قـۆنـاغی یـەکـەم

﴿ جیـهـــادی بـانگـــەواز ﴾

سێ سالْ بانگەوازی نهێنـــی

وەکو زانراوە کە مەککە مەڵبەندی ئایینی عەرەبەکان بوو ، زێوانەکانی کابەو پارێزەرو چاودێری بتە پیرۆزەکانی تری تێدا بوو ، شوێنێکیش وابێ گەیشتن بەئامانجی ئیسلاح کردن تیایدا گرانتر دەبێت و، وەک لەوەی لێوەی بەدوور بێت، کارەکە پێویستی بەهیممەتێکە بەڵو کارەساتەکان نەیلەرزێنن ، لەبەردەم ئەو بارودۆخەدا پێویست وابوو کە بانگەوازکە لەسەرەتایدا بەنهێنی بڕوات ، بۆ ئەوەی خەڵکی مەککە نەوروژێنێ.

نـــەوەی یەکـــەم

حالەتێکی سروشتییە کەپێغەمبەر ﷺ ئیسلامەکەی بۆ نزیکترین کەس لە خۆی و خزم و خوێش و هاوڕێیانی ڕانوێنێت ، ئەوەبوو بانگی کردن بۆ ئیسلام ، هەرکەسێکی بناسیایەو بیزانیایە کەخێری تێدایە یان دەیناسین بانگی دەکردن ، بە خۆشەویستی خوداو ڕاستی و چاکە دەیناساندن ، ئەوانیش بەهۆی ڕاستگۆیی و چاکەخوازێتییەوە دەیانناسی، ئەوانەی پۆژێک لەپۆژان گومانیان نەبووبێت لە گەورەیەتی پێغەمبەر ﷺ و مەزنێتی عەقڵی و ڕاستێتی هەواڵەکانی باوەڕیان پێ دەهێنا ، ئەمانە لەمێژووی ئیسلامەتیدا بەپێشینە یەکەمینەکان ناسراون (السابقون الأولـون) لـە پێشەنگی هەموویانەوە هاوسەری پێغەمبـەر ﷺ خەدیجەی دایکی ئیماندارانِ (ڕ)و ، غولامەکەی (زەید)ی کوڕی (حـارثـە)ی کوڕی (شەرحەبیل)ی (کەلبی) و[1] (عەلی کوڕی ئەبو تالیبی) ئامۆزای کەتا ئەوکاتە منالێک بوو لەئامێزو چـاودێری پێغەمبـەردا ﷺ دەژیـا، هـەروەها (ئەبوبـەکری سـدیق)ی دۆسـتی و خۆشەویستی ، ئەمانە لە یەکەم پۆژەکانی بانگەوازدا باوەڕیان هێناو موسوڵمان بوون[2] .

پاشان ئەبوبەکر لەبانگکردندا بۆ ئیسلام کەوتە چالاکی نواندن ، پیاوێکی ئاسانگیرو خۆشەویست و هـۆگری خـەڵک بـوو ، ڕەوشت بـەرزو چاکەخواز بـوو ،

---

[1] / ئەم پیاوە پێشتر ئەسیر کرابوو، کرابووە کۆیلە، خەدیجە کڕیبوویـەوە، بەخشیبوی بەپێغەمبەرﷺ، جارێکیان باوکی زەیدو مامەکەی هاتبوونە لای پێغەمبەرﷺ تا ببینەوە بۆ ناو گەل و خێڵەکەیان، بەڵام (زەید) پێغەمبـەری هەڵبژارد ﷺ بەسەر باوک و مامیدا، بۆیە بەپێی ئەریتی ئەوکاتەی عەرەب کردیە کوڕی خۆی، لەبەرئەوە دەیان وت : زەیدی کوڕی موحەممەد، تا ئیسلام هات و یاسای بەرژە کردنی پوچەڵکردنەوە.

[2] / رحمه للعالمين ١/٥٠.

پیاوانی خێڵەکەی دەهاتنە لای و هۆگری دەبوون ، بەهۆی زانست و بازرگانیەکەی و ، مەجلیسی گەرمیەوە ، دەستی کرد بەبانگکردنی ئەوانەیان کە متمانەی پێیان هەبوو لەژێر فەرمانی دەرنەئەچوون ، بەو بانگەشەیەی ئەبوبەکر ، (عوثمان)ی کوڕی (عفقان)ی (ئومەوی) و(زبیر)ی کوڕی (عەوام)ی (اسد)ی و(عبد الرحمان)ی کوڕی (عوف) و (سعد)ی کوڕی (ابی وقاص)ی (زهری)و (طلحة)ی کوڕی (عبدالله)ی (تمیمی) موسوڵمان بوون .

ئەو هەشت کەسە کە پێش خەڵک کەوتن لە موسوڵمان بووندا ، بوونە نەوەی یەکەم و پێشڕەوانی ئیسلام .

ئەوانەش لە موسوڵمانە سەرەتاییەکان بوون ، (بلال)ی کوڕی (رباح)ی (حەبەشی) ، بەدوای ئەواندا ئەمینداری ئوممەت[1] (ابو عبیدە)ی کوڕی (جەڕاح) لەخێڵی (حارث)ی کوڕی (فەهرو) ، (ابو سلمە)ی کوڕی (عبد الأسد)و ، (ارقم)ی کوڕی (ابو ارقم)ی (مەخزومی)ان و، (عوثمان)ی کوڕی (مەظعون) و هەردوو براکەی (قدامە) و (عبدالله)و ، (عبیدە)ی کوڕی (حارث)ی کوڕی (مطلب)ەکوڕی (عبدالمناف) و (سعید)ی کوڕی (زید)ی (عدوی) و ، هاوسەرەکەی (فاطمة)ی کچی (خطاب)ی (عدوی) خوشکی (عمر)ی کوڕی (خطاب) و، (خباب)ی کوڕی (ارت) و (عبدالله)ی کوڕی (مسعود)ی (هزلی) و خەڵکی تریش.

ئەمانە بریتی بوون لە (السَّابِقُون الأَوَّلُونَ) واتە پێشینە یەکەمینەکان ، ئەمانە لە لق و پۆپەکانی قورەیش بوون ، (إبن هشام) بەزیاتر لە چل کەس[2] ئەژماری کردوون ، لە باسی هەندێکیشیاندا قسەو تێبینی هەیە .

(إبن إسحاق) دەڵێت: پاش ئەوەی پۆل پۆل خەڵک موسوڵمان دەبوون لە ژن و پیاو هەتا ناوی ئیسلام لەناو مەککەدا بڵاوبوەوەو خەڵک قسەوباسیان لێدەکرد[3] .

ئەوانە بەنهێنی موسوڵمان بووبوون، پێغەمبەریش ﷺ بەنهێنی کۆ بوونەوەی لەگەڵدا دەکردن و رێنوومایی دەکردن ، چونکە هێشتا بانگەواز نهێنی و تاکە کەسیی بوو ، (نیگا)ش بەدوای یەکدا بەگەرمی دوای سورەتی (المُدَّثِّر) دەهاتە خوارەوە ، ئەو ئایەت و پارچە سورەتانەی لەو رۆژگارەنەدا دەهاتە خوارەوە کورت

---

[1] / لەبارەی ئەم شۆرەتەوەو بڕوانە (صحیح البخاری)، مناقب ابی عبیدە بن الجراح ٥٣٠/١.
[2] / بڕوانە سیرەتی إبن هشام ٢٤٥/١ هەتا ٢٦٢ .
[3] / هەمان سەرچاوە ٢٦٢/١.

بوون و، چەند برگەو وەستانێکی جوانیان تێدابوو، بەئاوازێکی هێمن و سەرنج ڕاکێشی هاوچەشن لەگەڵ ئەو کەش و هەوایەدا چرپەیەکی ناسکی دەکرد، باسی دەروون پاککردنەوەو قەدەغەکردنی پیسی بەچەپەڵیەکانی دونیای تێدابوو ، وەسفی بەهەشت و دۆزەخی بەشێوەیەک دەکرد وەکو لەبەرچاو بن ، دەستی ئیماندارانی دەگرت بۆ کەش و هەوایەکی تری جیا لەو واقیعە مرۆڤیەی تێیدا دەژیان .

نوێژ

نوێژ یەکێک بوو لەو شتانەی هەر لەسەرەتادا فەرمانی لەسەر دابەزی ، (مقاتل)ی کوڕی (سلیمان) دەڵێت: لە سەرەتای ئیسلامدا خوای گەورە دووڕکات نوێژی بەیانی و دووڕکات نوێژی خەوتنانی فەرز کرد ، بەبەڵگەی ئایەتی: ﴿وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ ﴿٥٥﴾﴾ غافر، (ابن حجر) دەڵێت: گومانی تێدانیەیە کە پێغەمبەر ﷺ پێش شەوڕەوی نوێژی کردوە ، هەروەها هاوەڵانیش ، جیاوازی لەوەدایە ئایا (٥) نوێژەکە ئەوکاتە واجب بوو بوون یان نەء؟ گوتراوە کە نوێژێکی پێش خۆر هەڵهاتن و نوێژێکی پێش خۆرئاوا بوون فەرز بووە (تەواو).

هەروەها (حارث)ی کوڕی (أسامە) لە ڕێگەی (ابن لهیعە) وە بە (موصول)یی لە زەیدوە دەڵێت: پێغەمبەری خوا ﷺ لەسەرەتای هاتنی وەحیدا جبریل (ع) هاتەلای ، دەست نوێژی فێرکرد ، کە لە دەست نوێژ بوەوە بەمشتێک ئاو داوێنیشی پاک کردەوە ، (ابن ماجە)ش بەم مانایە ڕیوایەتێکی کردوە ، بەهەمان شێوە لە (براء) ی کوڕی (عازب) و (إبن عباس)ەوە، لەفەرمودەیەکی (إبن عباس)دا هاتوە، ئەمەش لە سەرەتای فەرز بوونەکەدا بووە[1] .

(إبن هشام) دەڵێت: کەکاتی نوێژ دەهات پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵەکانی دەچوونە شیوەکان ، بە دوور لەچاوی قوڕەیشیەکان نوێژەکانیان بەنهێنی دەکرد ، جارێکیان (أبو طالب) پێغەمبەر ﷺ و عەلی بینی بوو نوێژیان کردبوو، قسەی لەگەڵدا کردبووون ، کە بەڕوونی لەمەسەلەکە تێگەیشتبوو داوای لێکردبوون کەدامەزراو بن[2] .

---

[1] / مختصر سيرة الرسول ﷺ . نوسینی : شێخ عەبدوڵلای نەجدی ل ٨٨ .
[2] / إبن هشام ١/٢٤٧ .

هەواڵەکە بە سەرجەمیی دەگاتە قوڕەیش

پاش سەیرکردنی چەندلایەنێکی پرووداوەکان دەردەکەوێت کە بانگەواز – لەو قۆناغەدا – با نەیێنی و تاکە کەسیش بووبێت ، بەڵام هەواڵەکانی گەیشتبوەوە قوڕەیش کەچی گوێیان پێ نەئەدا.

(محمدالغزالی) دەڵێت: ئەم هەواڵانە دەگەیشتەوە بەقوڕەیش بەڵام هیچ گرنگیان پێ نەدەدا ، لەوانەیە وایان زانیبێت (محمد ﷺ) یەکێکە لە (دیانەکان) ، کە ئەوانە بوون لەبارەی خوایەتی و مافەکانیەوە قسەوباسیان دەکرد، وەکو گوتەکانی (أمیە)ی کوڕی (صلت) و (قس)ی کوڕی (ساعدە) و (عمرو)ی کوڕی (نفیل)و هی تریش، بەڵام بەنهێنی سوسەی بڵاوبوونەوەی هەواڵ و پەرشبوونی ئاسەوارەکەیان دەکردو، ڕۆژ لە دوای ڕۆژ چاوەڕوانی چارەنووس و بانگەوازەکەیان دەکرد[1].

***** ***** ***** *****

سێ ساڵ تێپەڕی بانگەواز هێشتا لە قۆناغی تاکە کەسی و نهێنییدا بوو، لەو ماوەیەدا کۆمەڵێك ئیمانداری باش لەسەر بنەمای برایەتی و هاوکاریی و گەیاندن و پشتیوانی کردنی پەیامەکە پەروەردە بوون ، پاش ئەوە (نیگا) هاتە خوارەوە داوای دەکرد لەپێغەمبەر ﷺ لەبەرامبەر خێڵەکەیدا خۆی ئاشکرا بکات و، ڕووبەڕوی بێرو باوەڕە پووچەکەیان بێتەوەو شاڵاو بکاتە سەر بتەکانیان.

[1] / فقه السيرة ل ٧٦

قـۆنـاغـــی دووەم

﴿ بـــانگـــەوازی ئـــاشکـــرا ﴾

یەکەم فەرمانی .. ئاشکرا کردنی بانگەواز

لەو بارەیەوە یەکەم ئایەت دابەزی ئایەتی ﴿وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ ﴿٢١٤﴾﴾ بوو لە سوورەتی (الشعراء) ، ئەو سوورەتەی ئەم ئایەتەی تێدایە سوورەتی (الشعراء) ە ، لە سەرەتاکەیدا باسی (موسا عليه السلام) هاتووە هەر لەسەرەتایی بەپێغەمبەر بونیەوە هەتا کۆچ کردنی لەگەڵ بەنی ئیسرائیلداو، رزگاربونیان لە فیرعەون و تاقمەکەی و، نغرۆکردنی فیرعەون و دەستەکەی لەگەڵیداو، ئەم چیرۆکە باس لەهەموو ئەو قۆناغانە دەکات کە (موسا عليه السلام) پێیدا گوزەراوە ، سەبارەت بە بانگەوازکردنی فیرعەون و گەلەکەی بۆ لای خوای گەورە.

پێم وایە ئەم وردو درشتیە لەکاتێکدا هێنراوە کە پێغەمبەر ﷺ فەرمانی پێدرا بانگەشەی گەلەکەی بکات بۆ لای خوا، بۆئەوەی نموونەیەك لەبەردەم خۆی و هاوەڵەکانیدا هەبێت لە بەدرۆخستنەوەو چەوساندنەوەی خەڵك بۆیان لەگەڵ ئاشکرا کردنی بانگەوازەکەیاندا، هەتا لەم سەرەتایەوە بەرچاو پونیەکیان هەبێت لەسەر داهاتووی بانگەوازەکەیان .

لەلایەکی ترەوە باسی چارەنووسی بەدرۆخەرەوانی پێغەمبەرانی تێدایە ، وەك گەلی نوح و، عاد و، ثمود و، گەلی ئیبراهیم و، گەلی لوط ، خاوەن ئەیکەکان – زیاد لەوەش باسی فیرعەون و گەلەکەی باسکراوە – بۆئەوەی یاخیبوانیش بزانن کاتێك ئەوانە لە پەیامی بەدرۆخستنەوەی پێغەمبەران بەردەوام دەبن چ چارەنووسێك چاوەڕێیانەو، هەتا ئیماندارانیش بزانن کە چارەنووسی باش چاوەڕوانی ئەوانە نەك یاخیبوان.

بانگەواز لەناو خزماندا

یەکەم کارێك پێغەمبەری خوا ﷺ کردی پاش هاتنەخوارەوەی ئەم ئایەتە ، ئەوە بوو خێڵی بەنوهاشمی بانگ کرد ، ئەوانیش ئامادەبوون ، چەند کەسێکی کورانی (عبد المطلب)ی (عبد مناف)یشیان لەگەڵدا بوو ، چل و پێنج پیاو دەبوون ، (أبو لهب) هاتە پێشەوە وتی: ئەمانە هەموو مام و ئامۆزاکانی تۆن ، قسە بکەو واز لە (صابیيء)یەکان بهێنە ، ئەوەش بزانە خێڵەکەی تۆ توانای بەسەر هەموو عەرەبدا ناشکێت ومنیش نزیکترین کەسم دەستی تۆ بگرم ، کەسەکانی باوکی

خۆتت بەسە ، خۆ ئەگەر لەسەر ئەم حاڵەت بمێنیتەوە ئەوە بەڵای ئەوانەوە ئاسانترە کەچەند بنەماڵیەکی قوڕەیش بە پاڵپشتی عەرەبەکان بدەن بەسەرتدا ، بەراستی کەسم نەدیوە شتێکی لەوەی تۆ خراپتری بۆ خزمانی باوکی خۆی هێنابێت ، پێغەمبەر ﷺ بێدەنگ بوو، لەو مەجلیسەدا هیچ قسەیەکی نەکرد.

پاشان جارێکیتر بانگیکردنەوەو فەرمووی: ((سوپاس بۆ خوای گەورە، حەمدو سەنای دەکەم، داوای کۆمەکیی لێدەکەم ، باوەڕم پێیەتی، پشتی پێ دەبەستم، شایەتی دەدەم جگە لەخوای تاک وتەنها هیچ خوایەکیتر ڕاست نیە، هاوبەشی نیە، پاشان فەرمووی : پێشڕەو هەرگیز درۆ لەگەڵ کەسەکانی خۆیدا ناکات ، سوێندم بەو کەسەی جگە لەو خوایەکیتر ڕاست نیە ، من پێغەمبەری خوام بۆلای ئێوە بەتایبەتی و، بۆلای خەڵک بەگشتی نێرراوم ، سوێند بەخوا دەمرن هەروەکو چۆن دەخەون، زیندووش دەکرێنەوە هەروەکو چۆن لەخەو هەڵدەستن و، لەسەر کردەوەکان لێتان دەپرسرێتەوە، چارەنووس یان بەهەشتی هەمیشەیی یان دۆزەخی هەمیشەیی)) .. ئەبو تاڵیب وتی: چەندە پێمان خۆشە یارمەتیت بدەین و، بەئامۆژگاریەکانت ڕازین ، ئای کەچەندە متمانەشمان بەقسەکانت هەیە ، ئەمانەش کەسەکانی باوکی تۆن لێرە کۆبوونەتەوە ، من یەکێکم لەوانە بەڵام لەوان خێراتر دێم بەدەمتەوە ، برۆ بەردەوامبە لەسەرئەوەی فەرمانت پێدراوە، سوێندبێت بەخوا بە بەردەوامی دەبمە قەڵغانت و دەتپارێزم، بەڵام نەقسم ڕێگەم نادا لەئایینی (عبد المطلب) جیابمەوە.

(ئەبو لەهەب) وتی: وەڵاهی ئەمە زۆرخراپە، خەڵکینە دەستی بگرن پێش ئەوەی بەرۆکی خەڵکیتر بگرێت، ئەبوتاڵیبیش وتی: سوێندبێت بەخوا هەتا لەدونیادا بین بەرگری لێ دەکەین.[1]

---

[1] / ابن الأثير ، فقه السيرة ل ٧٧ ، ٧٨ .

لەسەر کێوی سەفا

پاش ئەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ دڵنیابوو لەپەیمانەکەی ئەبو تاڵیب بە پاراستنی، لەکاتێکدا کە فەرمانی خوا ڕادەگەیەنێت ، ڕۆژێکیان چووە سەر کێوی (سەفا) و هاواری کرد: (یا صباحاه) بنەماڵکانی قوڕەیشی لێ کۆبوەوە ، بانگی کردن بۆ یەکتاپەرستی و باوەڕ بەپەیامەکەی و رۆژی دوایی ، (بوخاری) لە (إبن عباس)وە بەشێکی ئەو بەسەرهاتە دەگێڕێتەوە ، دەڵێت: کە ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە ﴿ وأنذر عشيرتك الأقربين ﴾ پێغەمبەری خوا ﷺ چووە سەر کێوی سەفا ، هاواری کرد: ئەرێ خێڵی بەنی فەهر! خێڵی بەنی عەدی لقەکانی قوڕەیش)) ، هەتا کۆبونەوە ، ئەو کەسەش خۆی نەهاتایە کەسێکی دەنارد بزانێت چیە ، قوڕەیش و ئەبو لەهەب هاتن ، فەرمووی: (ئەگەر هەواڵتان بدەمێ چەند سوارێك لەودیو ئەو دۆڵەوە دەیەوێت بدات بەسەرتاندا، باوەڕم پێدەکەن ؟) وتیان: بەڵێ، جگە لەڕاستی هیچی ترمان لێ نەبینیویت، فەرمووی: من ئاگاداری ئێوە دەکەمەوە لە سزایەکی توند)) ئەبولەهەب وتی: ئەمرۆش دەستت بە قوڕدا چێت ، بۆ ئەمە ئێمەت کۆکردۆتەوە؟ ئەنجا فەرمووی ﴿ تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ ﴾ هاتە خوارەوە.[1]

هەروەها (مسلم) لە (أبی هریرە) وە (ڕ) بەشێکی ئەو ڕووداوەمان بۆ دەگێڕێتەوە ، دەڵێت: کاتێك ئەم ئایەتە ﴿ وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ ﴾ هاتە خوارەوە ، پێغەمبەری خوا ﷺ گوتارێکی ئاڕاستەی گشت و تایبەت کرد ، فەرمووی: (خێڵی قوڕەیش خۆتان لەدۆزەخ ڕزگار بکەن ، خێڵی بەنی کەعب! خۆتان لە دۆزەخ رزگار بکەن ، فاتمەی کچی موحەممەد! خۆت لە دۆزەخ رزگار بکە ، سوێندم بەخوا من لەبەردەم خوادا هیچ بەدەست نیم ، تەنها ئەوەیە ئێوە خزمن منیش ئەو پەیوەندی خزمایەتیە زیندوو دەکەمەوە))[2].

ئەم ئامۆژگاریە بەرزانە جوانترین شێوەی گەیاندن بوو ، پێغەمبەر ﷺ بۆ نزیکترین کەسی خۆی ڕوون کردەوە ، کە متمانەدان بەو پەیامە زیندوکردنەوەی پەیوەندی نێوان ئەوان و خۆیەتی ، بۆیە دەمارگیرێتی خزمایەتی کە بنەمای ژیانی عەرەبی لەسەر دامەزرا بوو لەناو گەرماو گەرمی ئەم ئاگادار کردنەوە خواییەدا توایەوە .

---

[1] / صحيح البخاري ٧٠٢/٢ . ٧٠٣ ، ریوایەتەکە لە (صحیح)ی موسلیمیشدا دەرهێنراوە ١١٤/١ .
[2] / صحيح مسلم ١١٤/١ . صحيح البخاري ٣٨٥/١ ، ٧٠٢/٢ ، مشكاة المصابيح ٤٦٠/٢ .

بەدەنگی بەرزگوتنی حەق و دژەکاری موشریکان

هێشتا ئەم دەنگە سەداو دەنگدانەوەی لەمەککەو دەوروبەریدا مابوو ، ئایەت هاتە خوارەوە: ﴿ فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ {٩٤}﴾ الحجر ، ئیدی پێغەمبەری خوا ﷺ دەستی کرد بەهەڵمانینی پرووی ڕەشی پڕپوچێتی و بێسەرو بەرێتی شیرک و، بەهای ڕاستەقینەی بتەکانی باس دەکردو ، نموونەی لەسەر دەستەوسان بوونیان دەهێنایەوەو ، بەبەڵگەوە ڕوونی دەکردەوە کە هەرکەسێك بیانپەرستێت و بیانکاتە هۆی گەیشتن بە پەروەردگار ، ئەوە لە گومڕابوونێکی ڕوونداید.

جامی تووڕەیی مەککەییەکان پڕبوو، دەنگوباس و ناڕەزایی پەیدا بوو ، ئەوەتا گوێیان لێیە یەکێك بەئاشکرا باس لە سەرلێشێواوێتی بتپەرستان دەکات ، وەك هەورە بروسکە چەخماخەی دەداو ئەو کەشوهەوا لە دێر زەمانە هێمنەی شڵقاند بەسەریەکدا ، قوڕەیش ڕاچەنی و خۆی ئامادەکرد بۆ یەکلاکردنەوەی ئەو شۆڕشە هەڵگیرساوە ، کە وا خەریکە نەریتە باوەکانیان ڕادەماڵێت.

قوڕەیش ڕاچەنی چونکە دەیزانی کە مانای بەیەکخوایەتی (اللّٰه)و ، باوەڕ بوون بەپەیام و ڕۆژیدوایی مانای ملکەچی تەواوو خۆ بەدەستەوەدانی ڕەها دەگەیەنێت ، بەشێوەیەك کەخۆیان هیچ خواست و ویستێکیان لەسەر خۆیان و ماڵیان نامێنێت ، سەرباری غەیری خۆیان ئەمەش مانای سفربوونی دەسەڵات و لووت بەرزیان بەسەر غەیری عەرەبدا دەگەیەنێت ، کەپێشتر مۆرکێکی ئایینی هەبوو ، دەبێت لەمەودواش ڕەزامەندی خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ بخەنە پێش ڕەزامەندی خۆیانەوەو ، واز لەو ستەمە بهێنن کە لەخەڵکی ڕەش و ڕووتیان دەکردو، ئەو خراپانەی کە بەیانی و ئێوارە ئەنجامیان دەدا ، ئەم مانایەیان باش دەزانی بۆیە دەروونیان قەبوڵی ئەوبارە سەرشۆڕپەیی نەدەکرد، نەك لەبەر ڕێزداریی و خێرو چاکەیان ﴿ بَلْ يُرِيدُ الْإِنسَانُ لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ {٥}﴾ القيامة، ئەوەیان بەباشی دەزانی ، بەڵام چی بکەن لەبەردەم پیاوێکی ڕاستگۆی دەستپاکدا ، کە نموونەی بەرزترین بەهای مرۆڤی و بنەماکانی ڕەوشتەو ، پێشتر هاو وێنەو هاوتایان لەمێژووی باوو باپیرانی گەلانی تردا نەبینیوە؟ چی بکەن؟ واق وڕما بوون ، ناهەقیشیان نەبوو لەوەدا.

پاش هێنان و بردنی زۆر چاریان نەما جگە لەچوونە لای (ابو طالب)ی مامی، بۆئەوەی داوای لێبکەن دەستی برازاکەی بگرێت لەو بارەداو، پێیان وابوو کە شێلگیرانە تر قسە بکەن و بڵێن: بانگەشە بۆ وازهێنان لە خواکانیان ، باس کردنیان بە بێکەڵک و بێتوانایی قسەوتن و سووکایەتی کردنە بەخواکان و، بەگەمژەزانینی ئەو باووباپیرانەیە کە لەسەر ئەو ڕێبازە بوون ، ئەم ڕێگەیان پێ باش بوو خێرا دەستیان کرد بەگرتنە بەری.

شاندێکی قوڕەیش بۆ لای ئەبو تاڵیب

(ابن إسحاق) دەڵێت: چەند پیاوێك لەگەورەکانی قوڕەیش چوونە لای ئەبو تاڵیب ، وتیان: ئەبو تاڵیب برازاکەت قسە بەخواکانمان دەڵێت ، ئایینەکەمانی عەیبدار کردووە ، عەقڵمان بەسووک دەزانێت ، باپیرانمان بەسەرلێشێواو دەزانێت ، یان دەستی بگرە ، یان وازمان لێ بهێنە باخۆمان لەگەڵیدا یەکلای بکەینەوە ، تۆ بۆ خۆت وەك ئێمەیت ، کەواتە ئێمە لەکۆڵ تۆشی دەکەینەوە ، لە وەڵامدا ئەبوتاڵیب بەنەرمیی وەڵامی دانەوەو ، بەشێوەیەکی جوان دەستی پێوەنان و ئەوانیش بڵاوەیان کرد ، پێغەمبەریش ﷺ لەکارەکەی خۆی بەردەوام بوو ، ئایینی خوای ڕوون دەکردەوەو ، بانگەشەی بۆ دەکرد[1].

ئە نجوومەنی ڕاوێژکاریی ڕێگەگرتن لە حاجیان بۆ گوێ نەگرتن لە بانگەواز

لەوچەند ڕۆژەدا مەسەلەیەکیتر قوڕەیشی سەرقاڵ کردبوو ، ئەویش ئاشکرا کردنی بانگەواز بوو ، کە پێش وەرزی حەج چەند مانگێکی بەسەر تێپەڕی بوو ، قوڕەیش دەیزانی شاندەکانی عەرەب لە هەموولایەکەوە دێن بۆ لایان ، پێیان وابوو کەدەبێت شتێك بەو شاندە عەرەبانە بڵێن لەبارەی موحەممەدەوە ﷺ هەتاکو بانگەوازەکەی هیچ کاریگەریەکی لەسەر دەروونیان نەبێت ، لەگەڵ وەلیدی کوڕی موغەیرە کەوتنە قسەوباس لەسەر ئەو مەسەلەیە ، وەلید پێی وتن: با یەك ڕاتان هەبێت لەسەری ، ڕا جیاواز مەبن و هەندێکتان یەکتری بەدرۆ بخەنەوە ، قسەی یەکتری ڕەت بکەنەوە ، وتیان : تۆ ئەو قسەیە بڵێ ، وتی: نەخێر ئێوە بیڵێن! من دەبیستم ، وتیان: دەڵێن: فالگرەوەیە ،

---

[1] / إبن هشام ٢٦٥/١.

وتـی: نەخێر سوێند بێت بەخوا فاڵگرەوە نیە ، ئێمە فاڵگرەوەمان دیوە ، ئەو قسانە نەدەنگی فاڵچییەو نەسەروای ئەوە ،

وتیان: کەواتە شێتە ،

وتـی: شێتیش نیە ، ئێمە شێتمان دیوەو دەیناسین ، ئەو دڵەڕاوکێ و فێ لێهاتن و تێکچوونی شێتی نیە ،

وتیان: دەڵێن: شاعیرە ،

وتی: شاعیریش نیە ، ئێمە هەموومان کێش و سەرواوو کورت و درێژو شێوازەکانی شیعر دەزانین ، ئەوە شیعر نیە ،

وتیان : دەڵێن جادووگەرە ،

وتـی: وەڵاهی جادووگەریش نیە ، ئێمە جادووگەرو جادوەکانیانمان بینیوە ، ئەمە گرێ و فووپێدانی ئەوان نیە ،

وتیان: کەواتە چی بڵێن ؟

وتی: سوێندم بەخوا قسەکانی شیرینیەکیان تێدایە ، بنەڕەتەکەی ڕەگی داکوتاوەو، لق و پۆپەکەشی بەروبومدارە، ئێوە هەرچیەک لەوقسانە بکەن دەزانرێت کەڕاست نیە ، نزیکترین قسەیەکیش لەگوتەکانی ئەوەوە جادوگەرە ، بڵێن: گوتەیەکی هێناوە جادووە ، جیاوازی دەخاتە نێوان کوڕو باوک و، مرۆڤ و براکەی و، ژن و میردو ، مرۆڤ و خێڵەکەیەوە ، بەم قسەیە بڵاوەیان لێ کرد[1].

هەندێک ڕیوایەتیش دەڵێت: کاتێک وەلید هەموو قسەکانی ئەوانی ڕەت کردەوە ، وتیان: ئەو ڕایەی خۆتمان پێ بڵێ کەگومانی تێدا نەبێت ، پێی وتن: لەسەرم بوەستن تابیرێکی لێ بکەمەوە ، وەلید بیری دەکردەوە ، هات و ئەو ڕایەی پێ وتن کە پێشتر باسکرا[2].

لەبارەی وەلیدەوە خوای گەورە شانزە ئایەتی لەسورەتی (المُدَّثِّر) لە (١١-١٦) ، ناردە خوارەوە، لەسۆنگەی ئایەتەکاندا شێوازی بیرکردنەوەی وەلید دیارە، دەفەرموێت : ﴿ إِنَّهُ فَكَّرَ وَقَدَّرَ {١٨} فَقُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ{١٩} ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ{٢٠} ثُمَّ نَظَرَ{٢١} ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ {٢٢} ثُمَّ أَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَ {٢٣} فَقَالَ إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ يُؤْثَرُ {٢٤} إِنْ هَذَا إِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ {٢٥}﴾.

---

[1] / هەمان سەرچاوە ٢٧١/١.

[2] / بروانە (فی ظلال القرآن) ٢٩،١٨٨.

واتە: وەلید بیری کردەوەو ئەندازەگیری بۆ کرد ، خوا بیکوژێت چۆن بیری کردەوەو ئەندازەگیری کرد ، پاشان خوا بیکوژێت چۆن ئەندازەگیری کرد ، پاشان ڕووی گرژ کردو پەلەی کرد ، پاشان پشتی هەڵکردو بەلووت بەرزیەوە وتی: ئەمە جگە لە جادویەکی زاڵکراو چیدی نیە ، ئەمە جگە لەقسەی مرۆڤ چیدی نیە.

پاش ئەوەی کە ئەنجوومەن لەسەرئەو بڕیارە یەکدەنگیان کرد دەستیان کرد بەجێبەجێ کردنی ، لەسەر ڕێگەی هاتووچۆی خەڵك دادەنیشتن لەو وەرزەدا ، هەر کەسێك بەلایاندا دەگوزەرا وریایان دەکردەوە لەپێغەمبەر ﷺ و باسی خراپی ئەویان بۆ دەکرد[1].

ئەوەی کاری هەرەگەورەی لەئەستۆ گرتبوو (أبو لهب) بوو ، پێغەمبەری خوا ﷺ لەو وەرزەدا بەدوای خەڵکیدا دەچووە ماڵەکانیان و لە (عکاظ) و (مجنة) و (ذی المجاز) پێیان دەگەیشت و بانگی دەکردن بۆلای خوا، (أبولهب)یش بەدوایەوە بوو ، دەیوت : خەڵکینە بەگوێی مەکەن ئەو پیاوە هەڵگەڕاوەیەکی درۆزنە[2].

ئەمەش کارێکی کرد لەو وەرزەدا عەرەب باسی پێغەمبەر ﷺ ببەنە دەرەوە و ، باس و خواسی لەهەموو شوێنەکانی ولاتی عەرەبدا بلاوبوەوە.

---

[1] / إبن هشام ۲۷۱/۱.

[2] / ئەم کردەوەیە ترمذی ریوایەتی کردوە لە طارقی کوڕی عبدالله ی محاربیەوە//الإمام احمد ٤٩٢ ، ٣٤١/٤ لە مەسنەلەکەیدا هاتووە.

چەند شێوازێك بۆ ڕووبەڕووبونەوەی بانگەواز

کاتێك قورەیش سەیری کرد هیچ یەکێك لەو هۆیانە موحەممەد ﷺ لانادەن لە بانگەوازەکەی ، جارێکی تر کەوتنە بیرکردنەوە ، بۆ سەرکوتکردنی ئەو بانگەوازە چەند شێوازێکیان هەڵبژارد ، کە لەم خاڵانەدا خۆی دەبینیەوە :

١. گاڵتە پێکردن و سووکایەتی کردن و ، بە درۆ خستنەوەو پێ پێکەنین و ، بەمەش مەبەستیان سەرشۆڕ پێکردنی موسڵمانەکان و ، لاوازکردنی هێزە مەعنەویەکەیان بوو ، پێغەمبەریان ﷺ بەتۆمەتی بێماناو ، جنێوی هەرزەیانە تاوانبار دەکرد ، بەشێت بانگیان دەکرد: ﴿ وَقَالُواْ يَا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ ﴾ الحجر/٦، مۆرکی جادوویی و درۆیان دەدایە پاڵی ﴿ وَعَجِبُوا أَن جَاءهُم مُّنذِرٌ مِّنْهُمْ وَقَالَ الْكَافِرُونَ هَذَا سَاحِرٌ كَذَّابٌ﴾ ص/٤، بەتێڕوانینی داخ لەدڵانەو هەڵچونێکی خێراو شێتانەوە مامەڵیان لەگەڵدا دەکردو ڕوویان دەدایە ﴿ وَإِن يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ ﴾ القلم/٥١ ، ئەگەر دانیشتایەو هاوەڵنە هەژارەکانی بەدەوریدا خڕبونایەتەوە گاڵتەیان پێدەکردن و دەیانوت: ئائەمانە هاونشینەکانی موحەممەدن کەخوا فەزڵی داون بەسەر ئێمەدا ﴿ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْهِم مِّن بَيْنِنَا ﴾ الأنعام/٥٣، خوای گەورە فەرمویەتی: ﴿أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ ﴾ الأنعام/٥٣، واتە: ئایا خوای گەورە زاناتر نیە بەو کەسانەی سوپاسگوزارن؟ ئەوانە هەروەکو خوای گەورە بۆمان باس دەکات ﴿ إِنَّ الَّذِينَ أَجْرَمُوا كَانُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا يَضْحَكُونَ ، وَإِذَا مَرُّوا بِهِمْ يَتَغَامَزُونَ ، وَإِذَا انقَلَبُوا إِلَىٰ أَهْلِهِمُ انقَلَبُوا فَكِهِينَ ، وَإِذَا رَأَوْهُمْ قَالُوا إِنَّ هَٰؤُلَاءِ لَضَالُّونَ ، وَمَا أُرْسِلُوا عَلَيْهِمْ حَافِظِينَ ﴾ المطففين ٢٩ــ٣٣.

٢. شێواندنی فەرمایشتەکانی و وروژاندنی گومان و ، بلاوکردنەوەی پڕو پاگەندەی درۆو، هەواڵی ناڕاست لەبارەی ئەو فەرمایشتانەوەو ، دەربارەی زاتی کەسێتی خۆی و، زۆرکردنی ئەو هەواڵانە بۆئەوەی عەوامی خەڵك بواری نەمێنێت بیر لە بانگەوازەکەی بکاتەوە ، لەبارەی قورئانەوە دەیانوت: ﴿ وَقَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ اكْتَتَبَهَا فَهِيَ تُمْلَىٰ عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴾ الفرقان/٥ واتە: ئەمە ئەفسانەی گەلانی پێشینەو نوسیویەتیەوەو بەیانی و ئێوارە بەسەریدا دەخوێنرێتەوە، یان﴿ إِنْ هَٰذَا إِلَّا إِفْكٌ افْتَرَاهُ وَأَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ ﴾ الفرقان/٤ واتە: ئەو قورئانە جگە لەهەڵبەستراوێك چیتر نیەو چەند کەسێکی تر یارمەتیان داوە ، هەروەها دەیان وت:﴿ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ ﴾ النحل/١٠٣ واتە: بێگومان ئەو قورئانە مرۆڤ، فێری کردوە ، هەروەها لەبارەی

پێغەمبەرەوە ﷺ دەیانوت: ﴿ مَالِ هَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ ﴾ الفرقان/٧ واتە: ئەم پێغەمبەرە چیەتی ، وەکو خەڵکی ئاسایی دەخوات و بەبازاڕدا دێت و دەچێت ، لە قورئانیشدا نموونەی زۆر هەیە بۆ ڕەتدانەوەی هەواڵەکانیان پاش هێنانی یان نەهێنانی.

٣. دژایەتی کردنی قورئان و وێناکردنی بەئەفسانەی پێشینان و، سەرقاڵ کردنی خەڵک پێیانەوە، دەڵێن جارێکیان (نضر)ی کوڕی (حارث) بە قوڕەیشیەکانی وت: ئەرێ خێڵی قوڕەیش! شتێکتان بەسەردا هاتووە وا هێشتا نەتانتوانیوە چارە دۆزی بۆ ئەو پیاوەبکەن ، موحەممەد لەناوتاندا غەوڵامێکی منداڵ بوو ڕەزامەند ترینتان بوو، ڕاستگۆترینتان بوو ، لەهەموتان سپاردەناستر بوو ، تا ئەوکاتەی تاڵی سپیتان لەڕیشیدا بینیو ئەوەی بۆی هێنان کەهێناویەتی ، وتتان: جادوگەرە ، سوێندە بەخوا جادووگەرنیە ، ئێمە جادوگەران و فوکردن و گرێکانمان دیوە ، وتتان: فاڵگرەوەیە سوێندم بەخوا فاڵگرەوەش نیە ، ئێمە فاڵگرو ورتەورت و سەرواکانیانمان دیوە ، وتتان: شاعیرە ، نەخێر سوێندم بەخوا شاعیریش نیە ، ئێمە شیعرو جۆرەکانی و کێش و سەرواکانیمان دیوە ، وتتان شێتە ، سوێندم بە خوا شێتیش نیە ، ئەو پیاوە تەنگە نەفەس بوون و خوت خوتەو ، تێکەڵ و پێکەڵیی شێتی نیە ، ئەرێ خێڵی قوڕەیش سەیرێکی کاروباری خۆتان بکەن ، سوێندم بەخوا کارێکی گەورەتان بە سەردا هاتوە.

پاشان (نضر) چوو بۆ (حیرە) ، لەوێ فێری حیکایەتی مەلیکەکانی فارس و، بەسەرهاتەکانی ڕۆستەم و ئەسپەندیار بوو، هەرکاتێك پێغەمبەر ﷺ لەشوێنێکدا دانیشتایە بۆ یادخستنەوەی خواو ئاگادارکردنەوە لەهەڕەشەو تۆڵەی خوایی، (نضر) لەپشتیەوە دەوەستاو دەیوت: وەڵاڵەی موحەممەدو قسەکانی لە من باشتر نیە ، پاشان دەستی دەکرد بەباسی مەلیکەکانی فارس و ڕۆستەم و ئەسپەندیارو پاشان دەیوت: ئیدی موحەممەد بە چ شتێك قسەکانی لەقسەکانی من باشترن؟![1].

گێڕانەوەکەی (ابن عباس) دەڵێت : (نضر) چەند کەنیزەکێکی کڕی بوو ، لەهەرکەسێکی ببیستایە حەزی بەلای پێغەمبەردا هەیە ﷺ یەکێك لەو کەنیزەکانەی بۆ دەنارد خواردنی دەدایەو شەرب نۆشی پێدەکردو گۆرانی بۆ دەوت هەتا وای لێ

[1] / ابن هشام١/٣٥٨،٣٠٠،٢٩٩، تفهيم القران ٨،٩/٤، هەروەها . مختصر سيرة الرسول ﷺ نوسينى (شێخ عەبدوڵلای نەجدی) ل١١٨،١١٧.

دەکرد حەزی لە ئیسلام نەدەما ، لەبارەی ئەوەوە ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە ﴿ وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَن سَبِيلِ اللَّـهِ ﴾ لقمـان/٦ [1] ، واتە: هەندێك کەس مەجلیسی گاڵتەو گەپ بەپارە ساز دەکات بۆ ئەوەی سەر لەخەڵکی تێك بدات.

٤ـ هەوڵیاندا سەوداگەرێك بکەن تیایدا ئیسلام و جاهیلیەت لەنیوەی ڕێگادا یەك بگرن ، بەوەی موشریکان واز لەهەندێك لەو حاڵەتانەی ئێستایان بهێنن و ، پێغەمبەرش ﷺ واز لەهەندێك داخوازیی خۆی بهێنێت ﴿وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ﴾ القلـــم/٩ واتە: حەزیان دەکرد تۆ کەمێك نەرم بیت تائەوانیش شل بوونایە ، گێڕانەوەیەکیش هەیە (ابن جریر) و (طبرانی) گێڕاویانەتەوە دەڵێت: موشریکان داوایان خستە بەردەم پێغەمبەر ﷺ کە ئەو سانێك خواکانی ئەوان بپەرستێت و، موشریکانیش سانێك خواکەی ئەم بپەرستن گێڕانەوەیەکی (عبد بن حمید)یش هەیە دەڵێت: موشریکان وتیان ئەگەر تۆ بەخواکانی ئێمە ڕازیی بیت ئێمەش خواکەی تۆ دەپەرستین [2] .

هەروەها (ابن إسحاق) بەسەنەدێکی خۆی دەڵێت: لەکاتێکدا کە پێغەمبەر ﷺ بە دەوری کابەدا تەوافی دەکرد ، ئەم موشریکانە ڕێگەیان گرت - (أسود)ی کوڕی (أسد)ی کوڕی (عبدالعزی) و (ولید)ی کوڕی (سفیره) و (أمیە)ی کوڕی (خلف) و (عاص)ی کوڕی (وائل)ی سەهمی . ئەمانە شەوکەت دارەکانی خێڵی خۆیان بوون . وتیان: موحەممەد وەرە با ئەوە بپەرستین کە تۆ دەیپەرستی ، تۆش ئەوەی ئێمە بپەرستە ، بەو شێوەیە هەردوولامان لەو مەسەلەیەدا هاوبەش دەبین ، ئەگەر ئەوەی تۆ دەیپەرستیت خێری تێدا بێت پشکێکمان بەردەکەوێت ، ئەگەر ئەوەی ئێمەش خێری تێدابێت تۆ پشکێکت بەردەکەوێت ، خوای گەورە لەبارەیانەوە ئەم سورەتەی دابەزاند ﴿ قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ، لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ ﴾ الكافرون [3] , خوای گەورە بەم جیا بوونەوە یەکلاکەرەوەیە کۆتایی بەو دانوستانە پێکەنیناوەیەی موشریکان هێنا ، لەوانەشە جیاوازیەکە لەوەدابێت کە موشریکان دوای ئەو هەوڵە هەوڵی تریشیان دابێت.

---

[1] / تفهیم القران ٩/٤ .
[2] / تفهیم القرآن ٢٠٥،٥٠١/٦.
[3] / إبن هشام ٣٦٢/١.

ئەشکەنجەدان

موشریکان لە سەرەتای سالّی چوارەمی پێغەمبەرێتیەوە وردە وردە زیاتر کاریان کرد لەسەر ئەو شێوازانەی پێشتر باسمان کرد بۆ وەستاندنی بانگەواز ، هەتا تێپەڕبوونی چەند هەفتەو مانگێك لەسەری بەردەوام بوون ، هێشتا سەریان نەکردبووە چەوساندنەوەو ئەشکەنجەدان ، بەڵام کاتێك بینیان ئەو شێوازانە ڕێگە لەبانگەوازی ئیسلامی ناگرێت ، جارێکیتر کۆبوونەوە، لێژنەیەکی (١٥) کەسیان دروستکرد لە گەورەکانی قوڕەیش، سەرۆکەکەیان (ابو لهب)ی مامی پێغەمبەر بوو ﷺ ، پاش ڕاوێژو بیرکردنەوە ئەو لێژنەیە بڕیارێکی یەکلاکەرەوەی دژ بەپێغەمبەری خوا ﷺ و هاوەڵەکانی دا ، ئەو لێژنەیە بڕیاریدا کەم و کووڕی نەکات لەدژایەتی کردنی ئیسلام و ئازاردانی پێغەمبەرەکەی و ئەشکەنجەدانی شوێنکەوتوانیداو بە چەندین شێوەو جۆر ئازارو ئەشکەنجەیان بدات[1].

بڕیاریانداو سووربوون لەسەر جێبەجێ کردنی، سەبارەت بە موسڵمانەکان . بەتایبەتی لاوازەکانیان . ئەشکەنجەدانیان ئاسان بوو، سەبارەت بەپێغەمبەریش ﷺ کەسێتیەکی سەربەرز سەنگین و کەم وێنەبوو، لەبەرچاوی دۆست و دوژمنانیشدا گەورە بوو، بەچاوی ڕێزەوە سەیر دەکرا ، مەگەر مرۆڤە سووك و دەروون نزمەکان وەگەرنا کەس زاتی نەدەکردو نەیدەتوانی کاری ناشیرین و سوکایەتی بەرامبەر بکات ، لەگەڵ ئەوانەشدا لەپەنای ئەبوتاڵیبدا بوو ، (أبو طالب) یش یەکێك بوو لە پیاوە ماقوڵەکانی مەککە ، وەجاخزادە بوو ، لەنێوان خەڵکیدا ڕیش سپی و قسە بیسراو بوو ، کەس نەیدەتوانی قسەی بشکێنێت یان دەست بۆ سایەی درێژ بکات ، ئەم ڕەوشە قوڕەیشی بەدگومان و هەراسان کردبوو، بەڵام ئەو ئارامگرتنە هەتاکەی لەبەردەم بانگەوازێکدا کە چاوی لە دووی سەرۆکایەتی ئایینی و ، سەرمەشقەیەتی دونیاشیانە.

دەستیان کرد بەدەستدرێژ کردنە سەر پێغەمبەر ﷺ و، لەسەرو هەموویانەوە ئەبو لەهەب ، ئەم پیاوە هەر لەڕۆژی یەکەمەوەو پێش ئەوەی قوڕەیش ئەو نیازە بکات ئەم هەڵوێستەی هەبوو ، پێشتریش باسمان کرد کە پێغەمبەر ﷺ لە دیوەخانی بەنی هاشم و، سەرکێوی سەفادا چێکرد ، لەهەندێك گێڕانەوەدا هاتووە – کاتێك پێغەمبەر ﷺ لەسەر سەفا بوو – (ئەبو لەهەب) بەردێکی هەڵگرت بۆ ئەوەی بیدا بە پێغەمبەردا ﷺ [2].

---

[1] / رحمة للعالمين ٦٠،٥٩/١.
[2] / تفهيم القرآن ٩/٤.

(ابو لهب) هەردوو کچەکەی پێغەمبەری خوا ﷺ، (رقیە) و (أم کلثوم)ی خواستبوو بۆ هەردوو کوڕەکەی خۆی ، (عتبە) و (عتیبە) لەپێش پێغەمبەرێتیدا ، لە دوای هاتنی پێغەمبەرێتی بەتوندوتیژیەوە هەردوکیانی بە (عتبە)و(عتیبە) تەلاقدا [1].

کاتێک عەبدوڵلاّ - کوڕی دووەمی پێغەمبەر ﷺ وەفاتی کرد - ئەبولەهەب قریوەی لێدەهات و پایەکرد بۆلای هاوەڵانی و دەیوت ئەوە موحەممەدە ، تەمەنی دوابڕاو بوەو نەوەی نیە [2].

پێشتریش وتمان کە (ابو لهب) لە وەرزی حەج و نێو بازاڕەکاندا هەمیشە بە دوای پێغەمبەرەوە بوو ﷺ ، بۆ بە درۆخستنەوەی ، (طارق)ی کوڕی (عبدالله)ی (محاربی) دەگێڕێتەوە: کارەکانی (أبو لهب) لە بەدرۆخستنەوەدا نەوەستابوو بەڵکو بەرد بارانیشی دەکردو قاچی پیرۆزی بریندار دەکرد [3].

(أم جميل)ی ژنی (أبو لهب) کە ناوی (أروی)ی کچی (حرب)ی کوڕی (أمیه) یەو خوشکی (أبو سفیان) ە . لە دژایەتی کردنی پێغەمبەردا ﷺ هیچی لە مێردەکەی کەمتر نەبوو ، درك و دااڵی دەهێناو شەوانە لەسەرە ڕێگاو بەردەرکی ماڵەکەی پێغەمبەردا ﷺ دای دەنا، ژنێکی زمان سەڵیتەو دەم پیس بوو ، بوختان و درۆی زۆری بەدەم پێغەمبەری خواوە ﷺ دەکردو ئاگری شەڕی هەڵدەگیرساندو، جەنگی کوێرانەی دژ بە پێغەمبەر ﷺ دەوروژاند ، بۆیە قورئانی پیرۆز بە (حمالة الحطب) ناوی بردووە.

کاتێك (أم جميل) بیستی کە لەبارەیەوە قورئان هاتۆتە خوارەوە هات بۆلای پێغەمبەر ﷺ لەناو مزگەوتەکەی کابەدا دانیشتبوو ، ئەبوبەکری صدیقیشی لەگەڵدا بوو ، پڕ بەدەستی بەردی پێ بوو ، هاتە سەرسەریان و وەستا چاوی دەگێڕا بۆ پێغەمبەرﷺ ، جگە لە ئەبوبەکر کەسی تری نەدەبینی، وتی: ئەبوبەکر: کوا هاوەڵەکەت ؟

بیستومە گوایە قسەی پێ وتووم، سوێندبێت ئەگەر بیدۆزمەوە ئەم بەردانە دەکێشم بەدەم و چاویدا، سوێندبێت شاعیریشم، ئەنجا ئەم شیعرەی وت:

مُذَمَّماً عصينا و أمرَهُ أبَينا وَ دِينَهُ قَلَيْنا

---

[1] / تفهيم القرآن ٦/٥٠١،٥٠٥.
2 / إبن هشام١/٣٦٢.
[3] / رحمة للعالمين ١/٥٩،٦٠

پاشان ڕۆشت ، ئەبوبەکر فەرمووی : پێغەمبەری خوا ئایا دەزانیت کە ئەیبینیت ؟ فەرمووی: ئەیبینیم ، خوای گەورە لەناستی منداا کوێری کرد[1].

هەروەها (ئەبوبەکری بەززار) ئەم بەسەرهاتە دەگێڕێتەوە ، تیایدا هاتووە کاتێک بەسەر ئەبوبەکردەوە وەستا وتی: ئەرێ ئەبوبەکر هاوەڵەکەت هەجووی کردوین ، ئەبوبەکر فەرمووی: نا سوێندبێت بەپەروەردگاری ئەم خانووە ، نە شیعر دەبێژێت و نە لەدەمی دێتە دەرەوە ، (ام جمیل) وتی: تۆ کابرایەکی باوەڕ پێکراویت.

(أبو لهب) هەموو ئەوکارە خراپانەی دەکرد لەکاتێکدا مام و دراوسێی پێغەمبەر بوو ﷺ ، مااڵەکەی لکابوو بەماڵەکەی پێغەمبەرەوە ﷺ ، وەکو هەموو دراوسێکانی تری ئازاریان دەدا کاتێک لە ماڵەوە بوایە.

(إبن إسحاق) دەڵێت : ئەوانەی لەماڵەکەیدا ئازاری پێغەمبەری خوایان دەدا ﷺ بریتی بوون لە (أبولهب) و(الحكم)ی کوڕی (أبی العاص)ی کوڕی (أمیه) و ، (عقبه)ی کوڕی (أبی معیط) و، (عدی) کوڕی (حمراء الثقفی) و (إبن الأصداء الهذلی) - ئەمانە دراوسێی بوون . کەسیان ڵێ موسوڵمان نەبوو جگە لە (الحكم)ی کوڕی (أبی‌العاص)[2]، یەکێکیان پیسی ئاژەڵی لەکاتی نوێژکردندا دەکرد بە سەریدا ، یەکێکی تریان هەمووی دەخستە ماڵەکەیەوە، هەتا وای ڵێهات ژورێکی تەرخان کردبوو بۆ نوێژکردن بۆئەوەی لێیانەوە دیارنەبێت ، پێغەمبەری خوا ﷺ هەر کاتێک ئەو پیسییەیان لەبەر ماڵەکەیدا فڕێدایە، بەسەرەدارێک دووری دەخستەوە و لەبەر دەرگاکەیدا دەوەستاو، پاشان دەیفەرموو: ئەرێ خێڵی (عبد مناف) ! ئەمە چۆن دراوسێیەتیەکە ؟ پاشان پیسیەکەی لەسەر ڕێگەکە لادەبرد[3].

(عقبه)ی کوڕی (أبی معیط) شتێکی زیاد کردبوو لەسەر سەختی و ناپوختیدا ، (بوخاری) دەگێڕێتەوە لە (إبن مسعود)ەوە ﷺ دەڵێت : کە پێغەمبەر ﷺ لەناو (بیت)دا نوێژی دەکرد (أبوجهل) و هاوڕێکانی دانیشتبوون ، هەندێکیان بەوانی تریان دەوت: کێ دەتوانێت پاشەڕۆی ئاژەڵ بهێنێت و لەکاتی سوژدەدا بیخاتە سەرپشتی موحەممەد ، سەرسەختترین کەسی خێڵەکە (عقبه)ی کوڕی (أبی معیط)[4] هەستاو سەیرێکی کرد ، هەتا پێغەمبەری خوا ﷺ سوژدەی برد پاشماوە

---

[1] / سەیری (سیرە إبن هشام) ١/٣٣٥،٣٣٦.

[2] / ئەو پیاوە باوکی خەلیفەی ئومەوی (مەروان)ی کوڕی (حەکەم)ە.

[3] / إبن هشام ٤١٦/١

[4] / لە (صحیح البخاري)دا ئەمە بەڕاشکاوی هاتووە ٥٤٣/١.

سەروپێیەکەی لەنێوان هەردووشان و پشتی پیرۆزیدا دانا ، منیش سەیرم ئەکرد ، بریا دەسەلأتم هەبوایە ، دەڵێت: (ئەبوجهل) و تاقمەکەی دەستیان دەکردە پێکەنین و بەدەم گەمەو گاڵتەوە بەلای یەکتریدا لارئەبونەوە ، مێشتا پێغەمبەری خوا ﷺ لە سوژدەدا بوو، سەری بەرز نەکردبوەوە هەتا (فاطمة) هات و پیسیەکەی لەسەر پشتی لابرد ، پێغەمبەر ﷺ سەری بەرز کردەوە ، پاشان فەرمووی: (اللهم عليك بقريش) واتە: خوایە خۆت چارەی قوڕەیش بفەرموو ، ئەمەی سێجار وتەوە ، ئەوان ئەم نزایەیان بەلاوە سەخت بوو ، (إبن مسعود) دەفەرمێت : قوڕەیش بڕوای وابوو کە دۆعا لەمەککەدا گیرادەبێت ، پاشان پێغەمبەر ﷺ لەنزاکەدا ناوی بردن فەرمووی خوایە خۆت چارەی ئەمانە بکە (أبو جهل) و (عتبه) کوڕی (ربيعه) و (شيبه) کوڕی (ربيعه) و (وليد) کوڕی (عتبه) و (أميه) کوڕی (خلف) و (عقبه) کوڕی (أبی معيط) ناوی حەوتەمیشی بردبوو بەڵأم ڕاوی لەبەری نەکردووەو دەڵێت : سوێندم بەو کەسەی گیانی منی بەدەستە هەموو ئەوانەی پێغەمبەری خوا ﷺ ناوی بردبوون بەکوژراوی لە (قليب)ی بەدردا هەموویانم بینی[1].

(ئومەییە)ی کوڕی (خەلەف) هەرکاتێك پێغەمبەری خوای بیینیایە ﷺ لاقرتێی پێدەکردو خراپەی دەوت ، لەبارەیەوە ئایەت هاتە خوارەوە: ﴿ وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ ﴾ (إبن هشام) دەڵێت: (الهمزه) ئەو کەسەیە کە بەئاشکرا جنێو بدات و ، چاوشۆڕی پێ بکات و لاقرتێی پێ بکات. (اللمزه)ش ئەوکەسەیە بەنهێنی کەسانی تر عەیبدار دەکات و ئازاریان دەدات[2].

خۆ (أبی) کوڕی (خلف)ی براشی لەگەڵ (عقبه)ی کوڕی (أبی معيط) دا یەك ڕیز بوون ، جارێکیان (عقبه) لای پێغەمبەری خوا ﷺ دانیشت و گوێی بۆ گرت ، کە ئەو هەواڵە گەشتەوە بە (أبی) سەرزەنشتی کردو ڕەخنەی لێگرت و داوای لێکرد کە تف بکات لە پێغەمبەر ﷺ . ئەویش تفی تێکرد . هەر خودی (أبی) جارێکیان پارچە ئێسقانێکی وردوخاش کردو پاشان بەرەو ڕووی پێغەمبەر ﷺ بەهەوادا فووی لێکرد[3].

(أخنس)ی کوڕی (شريق)ی (ثقفي) لەو کەسانە بوو ئازاری پێغەمبەریان دەدا ﷺ ، قورئانی پیرۆز بە نۆ خاڵ ئەم پیاوەی وەسف کرد ، کە بەڵگەن لەسەر ئەو

---

[1] / صحيح البخاري ، كتاب الوضوء ، باب إذا ألقى على المصلى قذر أو جيفة ٣٧/١.
[2] / ابن هشام ٣٥٦/١،٣٥٧.
[3] / هەمان سەرچاوە ٣٦٢/١،٣٦١.

حالەتەی هەی بووە ، لەم ئایەتەدایە : ﴿ وَلَا تُطِعْ كُلَّ حَلَّافٍ مَّهِينٍ {١٠} هَمَّازٍ مَّشَّاءٍ بِنَمِيمٍ {١١} مَّنَّاعٍ لِّلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ {١٢} عُتُلٍّ بَعْدَ ذَٰلِكَ زَنِيمٍ {١٣} ﴾ القلم .

هەندێ جار ئەبوجەهلیش دەهاتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ گوێی لەقورئان دەگرت ، پاشان هەڵدەستا باوەڕی نەدەهێناو ملکەچیش نەدەبوو ، پیاوێکی بێ ئەدەب و بێ باک بوو، بەقسە ئازاری پێغەمبەری دەدا ﷺ ڕێگەی دەگرت لە ڕێبازی خوایی ، پاشان دەچوو فیزیدەکرد بەوکارەیەوە ، شانازیی دەکرد بەوکردە شەرمنگێزەیەوە ، هەر وەکو شتێکی باشی کردبێت ، ئەم ئایەتە لەبارەی ئەوەوە هاتە خوارەوە: ﴿ فلا صدق ولا صلى ﴾ هتد[1].

هەر لەیەکەم ڕۆژەوە کە پێغەمبەری بینی ﷺ لەحەرەمدا نوێژی دەکرد ڕێگەی لێ دەگرت ، جارێکیان بەلای پێغەمبەردا تێپەڕی نوێژی دەکرد لەو شوێنەدا (أبو جهل) وتی: ئەی موحەممەد (من نەموت ئەمکارە نەکەیت ، هەرەشەی لێکرد پێغەمبەری خواش ﷺ لەگەڵی تووندبوو پیایدا هەڵشاخا، وتی: ئەی موحەممەد بەچی هەرەشەم لێ دەکەیت ؟ سوێندبێت من لەمابەینی ئەم دووشیوەدا زۆرترین پیاوم بەدواوەیە ، ئایەت هاتە خوارەوە ﴿ فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ ﴾[2] ، لەگێڕانەوەیەکی تریشدا پێغەمبەر ﷺ بەڕۆکی (ئەبو جەهل) ی گرت و ڕایوەشاندو فەرمووی: ﴿أَوْلَىٰ لَكَ فَأَوْلَىٰ {٣٤} ثُمَّ أَوْلَىٰ لَكَ فَأَوْلَىٰ {٣٥}﴾ دوژمنی خوا وتی: هەرەشەم لێ دەکەیت موحەممەد؟ سوێندبێت نە تۆ نە خواکەت ناتوانن هیچ شتێك بکەن ، منیش پایەدارترین کەسی نێوان ئەم دوو کێوەم [3].

(أبو جهل) بەم پیاهەڵشاخانە وەنەبێت هۆشی بەبەردا هاتبێتەوە، بەڵکو لە دوایدا زیاتر سەرسەخت بوو، (مسلم) لەئەبو هورەیرەوە ﷺ دەگێڕێتەوە فەرمویەتی : ئەبوجەهل وتی: موحەممەد لەنێوان ئێوەدا نێوچەوانی دەخاتە سەر زەوی ؟ وترا: بەڵێ، وتی: سوێندم بەلات و عوززات ، ئەگەر بینیم پێ دەخەمە سەر گەردنی ، لە پڕێکدا (أبو جهل) هاتەوە ، دەستی بەدەموچاویەوە گرتبوو ، تاقمەکەی وتیان: ئەوە چیتە (أبو الحكم)؟ وتی: لەنێوان من و ئەودا چاڵێکی پڕ لە ئاگر پەیدابوو پریشکی ئەدا، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ئەگەر لێم نزیك ببوایەتەوە فریشتە پرزۆڵیان دەکرد[4].

---

[1] / فی ظلال القرآن ٢١٢/٢٩

[2] / هەمان سەرچاوە ٢٠٨/٣٠.

[3] / هەمان سەرچاوە ٣١٢/٢٩

[4] . (مسلم) لە (صحيح) مکەیدا گێڕاویەتەوە.

ئەم دەستدرێژیانە تایبەت بوون بەپێغەمبەرەوە ﷺ لەگەڵ کەم وێنەیەتی کەسێتیی پڕ لە ڕێزو سامیەکەی لەناخی خەڵکانی گشتی و تایبەتیدا لەگەڵ ئەو بەرگریەی (أبو طالب) لێی دەکرد کە گەورەترین پیاوی ڕێزداری مەککە بوو، بەڵام ڕەوشەکە بۆ موسوڵمانان . بەتایبەتی لاوازەکانیان لێپێچانەوە بەرامبەریان سەخت ترو تاڵتر بوو، لەهەمان کاتدا هەرخێڵێک تاکە موسوڵمانبوەکانی خۆی بە چەندین جۆر ئەشکەنجە دەدا ، ئەو کەسەش خێڵی نەبوایە ئەوباش و ئاغاکان بەچەندین شێوە ئەشکەنجەیان دەدان، ئەوەندە ترسناک بوو دڵی ئارامگریش حەوسەڵەی بیستنی نیە.

ئەبو جەهل هەرکاتێک بیبیستایە یەکێک موسوڵمان بووە ئەگەر خاوەن پلەو پایەو بەرگری بوایە سەرزەنشتی دەکردو ڕەخنەی لێدەگرت و هەڕەشەی خەسارۆ مەندی مالْ و سامان و پلەوپایەی لێ دەکردو، ئەگەر لاوازیش بوایە لێی دەدا و هەڵی دەخەڵەتاند[1].

مامی (عثمان)ی کوڕی (عفان) ﷺ دەیپێچا لەحەسیرێکی دروستکراو لەگەڵای دار خورما پاشان لە ژێریەوە قانگی دەدا [2].

کاتێکی (أم مصعب)ی کوڕی (عمیر) بیستی کوڕەکەی موسوڵمان بووە ، بێ نان و ئاوی کردو لەماڵەوە دەری کرد ، لەکاتێکدا کە خۆشترین گوزەرانی هەبوو ، پێستی لەشی وەک کارژی مار هەڵی دابوو.[3]

(بیلال)یش کە کۆیلەی بەردەست (أمیە)ی کوڕی (خلف الجمحی) بوو ، ئومەییە پەتێکی دەخستە ملیو ، دەیدایە دەست منالاْن و، بەدەوری شاخەکانی مەککەدا دەیانگێڕا، بەشێوەیەک ئاسەواری پەتەکە لەسەر ملی دیاربوو ، ئومەییە هەموو جارێک دەیبەستەوە بەدار لێی ئەداو، ناچاری دەکرد لەبەر گەرمای خۆردا دانیشێت، هەندێک جاریش بەزۆر برسیی دەکرد لەوانەش سەختتر لەگەرمای نیوەڕۆدا کەخۆر گەرم دەبوو بیلالی دەهێنایە دەرەوە لەسارای مەککەدا پاڵی دەخست ، پاشان فەرمانی ئەدا بەردێکی گەورەیان دەخستە سەرسنگی، پاشان پێی دەوت: سوێندم بێت، ئەوە حاڵت دەبێت تادەمرێت یان کافر دەبیت بە ئایینی موحەممەد ، لات و عوززا دەپەرستیت ، ئەویش دەیوت: (أحد ، أحد) ، هەتا

---

[1] / ابن هشام ۱/۳۲۰.
[2] / رحمة للعالمين ۱/۵۷.
[3] / هەمان سەرچاوە ۱/۵۸. هەروەها (تلقيح فهوم أهل الأثر) ل٦٠.

جارێکیان ئەبوبەکر ﵁ بەلایدا تێپەڕی و بینیی ئەوانە چیدەکەن لە بەرامبەر ئەو غولامە ڕەش پێستە کڕیەوە، گوتراویشە کڕیویەتیەوە بە حەوت یان پێنج ئۆقیە زیوو، پاشان ئازادی کردووە[1].

عەمماری کوڕی یاسریش ﵁ کۆیلەی (بنی مخزوم) بوو، خۆی و باوکی و دایکی موسڵمان بوون، موشریکان – لەسەروو هەموویانەوە أبوجهل– بەرەو (أبطح) دەیانبردنە دەرەوە کاتێك کە لمەکە سوور دەبوەوە ، بەو گەرمایە ئازاریان دەدان ، پێغەمبەری خوا ﷺ بەلایاندا تێپەڕی پێی فەرموون: ئال و بەیتی یاسر ئارام بگرن! ژوانی ئێوە بەهەشتە ، یاسر لەژێر ئەشکەنجەدا وەفاتی کرد ، ئەبو جەهلیش یەك نێزەیدا لەدامێنی سومەییە –دایکی عەممار– و شەهیدی کردو ، بووە یەکەم شەهیدی ئیسلام، سزاکەی لەسەر عەممار توندکرد ، جارێك بە گەرماو جارێکیش بەدانانی بەردێکی سورەوەبوو لەسەر سنگی و جارێکی تریش بە تەنگەنەفەس کردن سزایان دەدا ، دەیانوت: وازت لێناهێنین هەتا جنێونەدەی بە موحەممەد ، یان لەبارەی لات و عوززاوە قسەی باش بکەیت ، بەناچاری ڕازی بوو، پاشان بەدەم گریەو عوزر خواییەوە هاتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ ، خوای گەورە ئایەتی ناردە خوارەوە ﴿ مَن كَفَرَ بِاللَّهِ مِن بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلاَّ مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالإِيمَانِ ﴾ النحل/ ١٠٦[2].

هەروەها (ابو فكيهه) کە ناوی (أفلح) بوو ، کۆیلەی (بنی عبدالدار) بوو ، بە گوریس قاچیان دەبەستەوەو پاشان لەسەر دەم بەزەویدا ڕایان دەکێشا[3].

(خباب)ی کوڕی (أرت)یش کۆیلەی (أم أنمار)ی کچی (سباع)ی خوزاعی بوو، موشریکان چەندین جۆری ئەشکەنجەیان دەدا ، قژی سەریان دەگرت و ڕایاندەکێشا ، ملیان بادەدا بەتوندی و چەندجارێك لەسەر سکڵی گەشکراو دایان دەنا، پاشان بەردێکیان لەسەر سنگی دانا ، بۆ ئەوەی نەتوانێت هەستێتەوە[4].

(زنیرە) و (نهدیه) و کچەکەیان و (أم عبیس) کۆیلە بوون و موسڵمان بوو بوون ، موشریکان بەهەمان ئەو شێوەیەی باسمان کرد سزای ئەمانیشیان دەدا ،

---

[1] / رحمة للعالمين ١/٥٧، تلقيح الفهوم ل٦١ ، إبن هشام ١/٣١٧،٣١٨.

[2] / إبن هشام ١ ٣١٩،٣١٢٠، فقه السيرة نوسيني محمد الغزالي ل٨٢ . (العوفي) هەندێ لەوانەی گێڕاوەتەوە لە (إبن عباس)ەوە . بڕوانە (مختصر السيره للشيخ عبدالله) ل٩٢.

[3] / رحمة للعالمين ١/٥٧ ، من إعجاز التنزيل ل ٥٣.

[4] / هەمان سەرچاوە ١/٥٧ ، تلقيح فهوم اهل الأثر ل٦٠.

کەنیزەکێکی (بنی مؤمل) ، کەخێڵێکن لە (بەنی عەدی) موسڵمان بووبوو ، (عومەر) ی کوڕی (خەتاب) – کە لەوکاتەدا هێشتا موشریك بوو– دەکەوتە لێدانی ، هەتا بێتاقەت نەبوو، ئەنجا دەیوت : وازم لێ نەهێنا لەبەرئەوە نەبێت کە بێتاقەت بووم[1].

(ابوبکر) ئەو کەنیزەکانەشی کڕی و ڕزگاری کردن، هەروەکو چۆن (بلال) و (عامر)ی کوڕی (فهیرە)ی کڕیەوە [2].

هەندێك لەموشریکان چەند هاوەڵێکیان دەخستە ناو پێستی وشترو مانگاوەو، دوای ئەوە فڕێیان دەدانە بەر گەرماکەوە ، زۆربەندی ئاسنینیان دەکردە بەری هەندێکی ترو لەسەر گابەردی زۆر گەرم دایان دەنان[3].

لیستی ئەوانەی لە پێناوی خوادا ئەشکەنجەدەدران زۆرن ، بە هەرکەسێکیان بزانیایە کە موسڵمان بووە ڕێگەیان پێدەگرت و ئازاریان دەدا.

---

[1] / رحمة للعالمين ٥٧/١ ، ابن هشام ٣١٩/١.
[2] / إبن هشام ٣٠٩,٣١٨/١.
[3] / رحمة للعالمين ٥٨/١.

مـاڵـەکـەی ئـەرقـەم

لەبەردەم ئەو هەموو چەوساندنەوەیەدا پێغەمبەر ﷺ بەدانایانە نەیدەهێشت بەگوتارو کردار شوێنکەوتوانی ئیعلانی خۆیان بکەن و ، بەنهێنی نەبوایە لەگەڵیان کۆ نەدەبوەوە، چونکە ئەگەر بەئاشکرا لەگەڵیان کۆببوایەتەوە موشریکان نەیاندەهێشت پرۆسەی خۆپاککرنەوەو فێرکردنی کیتاب و داناییان لەگەڵدا ئەنجام بدات ، کە لەوانەبوو ئەوە ببێتە هۆی پێکدادانی هەردوولا، ئەو ئاشکرا کردنە لەسااڵی چوارەمی پێغەمبەرێتیدا بەکردەیی پرووی دا ، لەکاتێکدا کە هاوەاڵن لە (شیعاب) کۆببوونەوەو، بەنهێنی نوێژیان دەکرد ، هەندێک لە بێ باوەڕانی قوڕەیش بەدیانکردن، جنێویان پێدان و شەپیان لەگەڵدا کردن؛ (سعد) ی کوڕی (أبی وقاص) دای لە یەکێکیان و خوێنی لەسەری هێنا ، ئەوە یەکەم خوێنێک بوو کە لەپێناوی ئیسلامدا ڕژێنرا [1] .

گومانی تێدانیە کە ئەگەر پێکدادانەکە زۆر ببوایەو درێژەی پێدرایە دەبووە هۆی تێکشکاندنی موسڵمانەکان و تەفروتونا کردنیان ، بۆیە خۆاڵدان کارێکی ژیرانە بوو، زۆرینەی هاوەاڵن ئیسلامەتی و خواپەرستی و بانگەوازو کۆ بونەوەکانی خۆیان بەنهێنی دەکرد، بەاڵم پێغەمبەری خوا ﷺ لەناو موشریکاندا بەئاشکرا بانگەشەی و خواپەرستی خۆی دەکرد ، هیچ شتێک بەری پێنەدەگرت ، بەاڵم بە نهێنی کۆبونەوەی لەگەاڵ موسوڵمانەکاندا دەکرد ، ئەوەش بۆ بەرژەوەندی ئەوان و ئیسلامیش بوو، خانوەکەی (أرقم)ی کوڕی (أبی الأرقم)ی مەخزومی لەسەر گردی (سەفا) بوو ، لەبەرچاوی زاڵمان و دیوەخانەکانیان دوور بوو ، پێغەمبەر ﷺ لە سااڵی پێنجەمی پێغەمبەرێتیەوە کردبوویە مەڵبەندێک بۆ بانگەوازەکەی و ، کۆبونەوەی لەگەاڵ موسوڵمانەکاندا [2] .

---

[1] / إبن هشام ٢٦٣/١، مختصر سيرة الرسول . لمحمد بن عبد الوهاب . ل٦٠.
[2] / هەمان سەرچاوەی دوایین ل٦١.

کۆچی یەکەم بەرەو حەبەشە

سەرەتای چەوساندنەوەکان لە ناوەندو کۆتایی ساڵی چوارەمی پێغەمبەرێتیدا بەکزی دەستی پێکرد ، پاشان پۆژ لەدوای پۆژو مانگ لەدوای مانگ زیاتر بوو هەتا لەناوەڕاستی ساڵی پێنجەمدا تووندو تیژتر بوو ، هەتا جێگەیان لە مەککەدا پێ لەق بوو ، ناچاری کردن بیر لەکارێک بکەنەوە کە لەو سزا سەختە پزگاریان بکات ، ئا لەوساتە پر لە نەهامەتیە تاریکەدا سورەتی (الكهف) هاتە خوارەوە، وەکو وەڵامێک بۆ هەموو ئەو پرسیارانەی موشریکان لە پێغەمبەریان کردبوو ﷺ ، سورەتەکە سێ چیرۆکی تێدابوو ، چەند ئامازەیەکی کاریگەری تێدابوو لەلایەنی خواوەندی گەورەوە بۆ بەندە ئیماندارەکانی ، بەسەرهاتی هاوەڵانی ئەشکەوتەکە ڕێنومایی دەکات بۆ کۆچکردن و وازهێنان لە شوێنی کوفرو دەست دریژی لەئایین و مەترسی لەسەر ئایینەوە بەپشت بەستن بە خوای گەورە ﴿وَإِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ فَأْوُوا إِلَى الْكَهْفِ يَنشُرْ لَكُمْ رَبُّكُم مِّن رَّحْمَتِهِ وَيُهَيِّئْ لَكُم مِّنْ أَمْرِكُم مِّرْفَقًا﴾ الكهف /١٦.

چیرۆکی (خضر) و(موسا)ش ﷺ ، ئەوە دەگەیەنێت کە هەموو جارێک بارودۆخ بەپێی ڕووکاری دەرەوە بەرێوە ناچێت و بەهەمان شێوە نایەتە دی ، لەوانەیە ئەنجامەکە بەتەواوی پێچەوانەی ڕووکارەکە بێت ، ئەمەش ئامازەیەکی نهێنی تێدایە بۆ ئەو جەنگەی کە دژ بەموسڵمانەکان دەکرێت کە لەداهاتودا ئاکامەکەی هەڵدەگەڕێتەوە ، ئەو زاڵمە موشریکانەش . ئەگەر باوەڕ نەهێنن . لەبەردەم ئەو مرۆڤە لاوازە تێکشکاوانەدا شکست دەهێنن .

هەروەها چیرۆکی (ذی القرنین) ئەوە دەگەیەنێت خوای گەورە سەرزەمین دەکاتە میراتگری ئەو بەندانەی خۆی دەیەوێت ، ڕزگاربوونی ڕاستەقینەش لە پێناوی ئیماندایە نەک کوفر، خوای گەورەیش هەمیشە – سات ناساتێک– یەکێک لەو بەندانەی خۆی دەنێرێت بۆ ڕزگارکردنی ژێردەستەکان لە (یاجوج)و (مأجوج) ی ئەو ڕۆژگارە، ئەوانەش کە شایستەی میراتگریی سەرزەمینن بریتین لە بەندە ساڵحەکانی خوا، پاشان سورەتی (الزمر) هاتەخوارەوە ئامازەیەکی تێدایە بۆ کۆچ کردن و، ئەوەش ڕادەگەیەنێت کە سەرزەمین بەر تەسک نیە : ﴿لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَٰذِهِ

الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَأَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُم بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾ الزمر/١٠ پێغەمبەری خوا ﷺ دەیزانی (أصحمە)ی (نەجاشی) مەلیکی حەبەشە مەلیکێکی دادپەروەرە، لەسایەیدا زوڵم لەکەس ناکرێت ، بۆیە فەرمانیدا بە موسوڵمانەکان بەخۆیان و ئایینەکەیانەوە هەڵێن بەرەو حەبەشە.

لە رەجەبی ساڵی پێنجەمی پێغەمبەرایەتیدا یەکەم پۆڵی هاوەڵانی نارد بەرەو حەبەشە ، کە پێکهاتبوو لە (١٢) پیاوو چوار ژن ، سەرۆکەکەیان (عثمان)ی کوڕی (عفان) بوو ، خاتوو (رقیە)ی کچی پێغەمبەر ﷺ و هاوسەری لەگەڵدا بوو ، پێغەمبەر ﷺ لەبارەیانەوە فەرمووی : (ئەوە یەکەم مالّە لەدوای مالّەکەی ئیبراهیم و لوط ، (سەلامی خوایان لەسەر) کۆچی کردبێت)[1].

ئەو پۆلە بەشێوەی دزەکردنێکی شەوانە بەرێ کەوتن هەتا قوڕەیش پێیان نەزانێت . بەرەو دەریا ڕۆشتن ، ڕوویان کردە کەناری (شعیبە) ، قەدەر دوو کەشتی بازرگانی بۆ ژێر بارخستن بەرەو حەبەشە هەڵی گرتن و قوڕەیش پێی نەزانین ، بەدوایاندا بەرێ کەوتن ، بەڵام کاتێک قوڕەیش گەیشتە کەناری دەریا ، موسوڵمانەکان گەیشتبونە شوێنی ئارامییو ، لەناو حەبەشەدا بەجوانترین شێوە میواندارییان کرابوو[2].

لە ڕەمەزانی هەمان ساڵدا پێغەمبەر ﷺ بەرەو حەرەم دەرچوو ، لەوێدا ژمارەیەکی زۆری قوڕەیش وەستا بوون ، ئاغاو قسەبیسراوەکانیان تێدابوو، لە ناویاندا مایەوە ، دەستی کرد بەخوێندی سورەتی (النجم) ، ئەو بێباوەڕانەش پێشتر هیچیان لەبارەی کەلامی خوداوەندەوە نەبیستبوو ، چونکە شێوازی بەردەوامیان بریتی بوو لەو قسەیەی کە بەگوێی یەکدا چرپاندبوویان ، دەیانوت : ﴿ لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَغْلِبُونَ ﴾ فصلت/ ٢٦ ، کاتێک کە لەناکاودا ئەم سورەتەی بەسەردا خوێندنەوەو ، بۆ یەکەمجار وتەیەکی خودایی قەشەنگ و سەرنج ڕاکێش بەر گوێیان کەوت – کە زمان و دەربڕین دەستەوسان بوو لە پەی بردن بەجوانی و گەورەییەکەی – سەراسیمەی بوون و هەریەکەیان کەوتنە گوێ بۆ هەڵخستنیو،

---

[1] / مختصر سيرة الرسول . نوسينى شێخ عبدالله ى نةجدى ل ٩٢،٩٣، هةروةها (زادالمعاد)١/٢٤، رحمة للعالمين١/٦١.

[2] / رحمة للعالمين١/٦١، زاد المعاد ١/٢٤.

جگە لەواق وڕمان هیچی دییان بەبیردا نەدەهات، هەتا لەکۆتایی سورەتەکەدا کۆمەڵێك زەنگی خەتەرناکی دڵهەژێنی دا بەگوێیاندا پاشان فەرمووی : ﴿ فَاسْجُدُوا لِلَّهِ وَاعْبُدُوا ﴾ النجم/ ٦٢، پاشان کڕنووشی برد ، کەس خۆی پێنەگیراو هەموو سوژدەیان برد ، لەڕاستیدا ئەوە کاریگەریی جوانبێژی هەق بوو کە سەرسەختی و لوت بەرزی ملهوڕان و گاڵتەجارانی هێنا بەچۆکدا ، ئەوە بوو خۆیان پێنەگیراو سوژدەیان بۆ خواوەندی گەورە برد[1] .

کاتێك هەستیان کرد بەقورسیی کەلامی خودا زمانیان لووڵی خواردو لەدەستیان دەرچوو ، ئەوکارەیان کرد کەهەموو توانایان خەرج کردبوو بۆ سڕینەوە و لەناوبردنی ، لەهەموولایەکەوە لۆمەو سەرزەنشت پرووی تێکردن، لەو کەسە موشریکانەوە کە دیمەنەکەیان نەدیبوو ، ئیدی موشریکان کەوتنە هەڵبەستنی درۆ بەدەم پێغەمبەرەوە ﷺ کە گوایە بەوشەی ڕێزلێنان باسی بتەکانی ئەوانی کردووەو ، لە بارەیانەوە فەرموویەتی: (تلك الغرانقةُ العلى ، وإنَّ شَفَاعَتَهُنَّ لَتُرتَجى) ، ئەم هەڵبەستراوە ڕوونەیان هێنا ، بۆ ئەوەی عوزر خواهی بهێنێنەوە لە بەرامبەر ئەو سوژدەیەدا کە لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ بردبویان ، ئەمەش لەبارەی خێڵێکی درۆزنەوە هیچ سەیر نیە کە فێڕی تێچاندن و درۆ هەڵبەستن بووبن[2] .

ئەم هەواڵە گەیشتەوە بەکۆچکردوەکانی حەبەشە ، بەڵام بەشێوەیەکی جیا لە شێوە ڕاستەقینەکەی وایان پێگەیشتبوو کە قوڕەیش موسوڵمان بووە ، بۆیە لە شەوالی هەمان ساڵدا گەڕانەوە بۆمەکە ، ماوەی یەك سەعات پێش گەیشتنە مەککە ، ڕاستیی مەسەلەکەیان زانی ، هەندێکیان جارێکیدی گەڕانەوە بۆ حەبەشە ، ئەوانی دیکەش یان بەنهێنی ، یان لەپەنای پیاوێکی قوڕەیشدا چوونەوە مەککە[3].

پاشان بەڵێ چەوساندنەوەی قوڕەیشیەکان لەسەریان تونديوو ، خێڵەکانیان هەڵیان کوتایە سەریان ، قوڕەیش میواندارییی کردنی نەجاشیان بەلاوە گران بوو ، پێغەمبەر ﷺ چارێکی تری نەبوو جگە لەوەی ئاماژە بکات بەکۆچێکی تر بۆ حەبەشە ، ئەم کۆچەی دووەم زۆر لەکۆچی یەکەم سەختتر بوو، چونکە

---

[1] / (بخاری) بەسەرهاتی سوژدە بردنەکە بەکورتی لە (ابن مسعود) و (ابن عباس) وەرگێڕاوەتەوە ، بڕوانە باب سجدة النجم، باب سجود المسلمين والمشركين١/١٤٦، باب ما لقي النبي ﷺ واصحابه في المشركين بمكة ١/ ٥٤٣.

[2] / تفهيم القرآن ٥/ ١٨٨، لێکۆڵەرەوان لە مەسەلەی بەسەرهاتی (غرانقە) دا ئەم بۆچوونەیان هەیە.

[3] / هەمان سەرچاوە ٥/ ١٨٨، زاد المعاد ١/ ٢٤، ٢/ ٤٤، ابن هشام١/ ٣٦٤.

قوڕەیش بەئاگا هاتبوەوەو بڕیاری ڕێگەگرتنی دابوو، بەڵام موسوڵمانەکان خێراتر دەرچوون ، ئەم جارەش خوای گەورە سەفەرەکەی بۆ ئاسان کردن، پێش ئەوەی دەستی قوڕەیشیان پێ بگات ، خۆیان گەیاندە نەجاشی.

لەم جارەشدا لەپیاوان هەشتاو سێ کەس کە (عمار) یان تێدابوو (هەر چەندە گومانیشی تێدایە) لەگەڵ دوانزە یان نۆزدە ژندا کۆچیان کرد[1] ، عەللامە (محمد سلیمان المنصور فوری) جەخت لەسەر ڕای یەکەم دەکاتەوە[2].

داوێکی قوڕەیش بۆ کۆچکەرانی حەبەشە

موشریکان لەسەر دڵیان زۆرگران بوو کە کۆچکەران پەناگەیەکیان دەست کەوێت بۆ خۆیان و ئایینەکەیان ، بۆیە دوو پیاوی زیرەکی ژیریان هەڵبژارد کە بریتی بوون لە: عەمری کوڕی عاص و عەبدوڵڵای کوڕی ئەبی ڕەبیعە – پێش ئەوەی موسوڵمان بن – چەندین دیاری جوانیان پێدا ناردن بۆ نەجاشی و بەتریکەکانی دەوروبەری ، پاش ئەوەی ئەم دوو پیاوە دیاریەکانیان دایە دەست بەتریکەکان ، ڕێککەوتن لەسەرئەوەی داوابکەن لەنەجاشی کە ئەو موسوڵمانانە دوور بخاتەوە ، هەردوکیان هاتنە لای نەجاشی ، دیاریان پێشکەش بەویش کردو پاشان قسەیان لەگەڵدا کردو وتیان:

(ئەی مەلیك ، چەند گەنجێکی سەرلێشێواو هاتونەتە وڵاتەکەت ، ئەوانە لە ئایینی گەلەکەیان جیابونەتەوە ، نەهاتوونەتە نێو ئایینەکەی تۆ ، ئایینێکی داهێنراوی خۆیان هێناوە ، نە ئێمە نە تۆ نایزانین ، ئێمە پیاوماقوڵانی خێڵەکانی خۆیانمان بەدوادا ناردوون لەباوان و مام و خێڵەکانی خۆیان، بۆئەوە بیانەیتەوە دەستیان ، ئەوان باشتر دەیانناسن و چاکتر دەزانن لەسەر چی ڕەخنەیان لێدەگرن و سەرزەنشتیان دەکەن :

بەتریکەکان وتیان : ئەی مەلیك ئەم دوانە ڕاست ئەکەن!

بیانەڕەوە دەستیان ، با بیانگێڕنەوە بۆ لای خێڵ و وڵاتی خۆیان ،

بەڵام نەجاشی پێی وابوو کەدەبێت کێشەکە تاووتوێ بکرێت و گوێ لە هەموولایەك بگیرێت، ناردی بەشوێن موسوڵمانەکاندا، بانگێشتی کردن ، هەموویان

---

[1] / بڕوانە (زاد المعاد) ٢٤/١، رحمه للعالمين ٦١/١.

[2] / بڕوانە دوا سەرچاوە .

هاتن ، هەموویان لەسەر ڕاستی گوتن ڕێککەوتبوون ئاکامەکەی هەرچیەک بێت ، **نەجاشی** پێی وتن: ئەم ئایینە چیە کەئێوە خۆتان لە گەلەکەتان پێ جیا کردۆتەوەو بەو پێیە نەهاتوونەتە نێو ئایینەکەی من و ئایینی هیچ میللەتێک ؟

جەعفەری کوڕی ئەبو تالیب کە ـ قسەکەری موسڵمانەکان بوو ـ وتی:

ئەی مەلیک ، ئێمە خەڵکێکی نەفام بووین ، مردوومان دەخواردو بتمان دەپەرست ، کردەوەی خراپمان دەکرد ، پەیوەندی خزمایەتیمان دەپچڕاندو ، لەگەڵ دراوسێدا خراپ بووین ، بەهێزەکانمان لاوازەکانمانی دەخوارد، لەسەر ئەوحاڵەتە بوین ، هەتا خوای گەورە لەخۆمان پێغەمبەرێکی بۆ ناردین ، باوان و ڕاستگۆیی سپاردە ناسێتیی و داوێن پاکیەکەی دەناسین ، بانگی کردین بۆ پەرستنی خوداو یەکتاپەرستیو ، وازهێنان لەو داوبەردانەی خۆمان و باوو باپیرانمان دەمانپەرست و فەرمانی پێداین ڕاستگۆبین ، سپاردە پارێزبین و، پەیوەندی خزمایەتی بەجێ بهێنین و ، چاک بین لەگەڵ دراوسێداو ، دەست هەڵگرین لە حورمەت شکێنی و خوێن ڕشتن و، وازبهێنین لەفاحیشەو، قسەی ناڕاست و، خواردنی ماڵی بێباوک و، تۆمەتبارکردنی ئافرەتانی داوێن پاک و ، فەرمانی پێداین تەنها خودا بپەرستین و، هاوبەشی بۆ پەیدا نەکەین و نوێژ بکەین و زەکات بدەین و ڕۆژو بگرین . لەسەر ئەو ئایینە خواییە کە بۆی هێنایین شوێنی کەوتین و، هاوبەشمان بۆ خوا دانەناو هەرچیەکمان لەسەر حەرامکرا حەرامماں کردو ، هەرچیەکیشمان بۆ حەڵاڵکرا حەڵاڵمان کرد ، کەچی خێڵەکەمان بە گژماندا هاتن ، خێڵەکەمان تووشی بەڵایان کردین ، بۆئەوەی بمانگێڕنەوە بۆ سەر بتپەرستی و حەڵاڵ کردنەوەی ئەو شتە پیسانەی حەرامماں کرد بوو ، کاتێک زۆریان بۆ هێنایین تەنگەتاویان کردین و زوڵمیان بەرامبەر کردین و نەیانهێشت ئایینداریی خۆمان بکەین ، ئیدی دەرچوین بەرەو وڵاتەکەت ، تۆمان بەسەر خەڵکی تردا پەسەند کردو ، حەزمان لەنزیکی تۆ کردو ، ئاواتمان خواست کە لای تۆ ستەممان لێ نەکرێت.

نەجاشی پێی وت: ئایا شتێکت لەبەرە لەوەی خودا بۆ پێغەمبەرەکەتانی ناردووە ؟ **جەعفەر** فەرمووی : بەڵێ !

نەجاشی پێی وت : بۆم بخوێنە .

سەرەتای (سوورەتی مەریەم)ی بۆ خوێندەوە ، سوێندبێت نەجاشی ئەوەندە گریا هەتا ڕیشی تەڕبوو، کەشیشەکانیش ئەوەندە گریان هەتا سەحیفەکانی بەردەمیان تەڕبوو ، پاشان **نەجاشی** پێی وتن : سوێند بێت ئەمەو ئەوەی عیسا

هێناویەتی لەیەک چاوگەوە هاتوە ، بەنوێنەرەکانی قورەیشی وت: بڕۆنەوە ، سوێند بێت هەرگیز ئەمانەتان پێ نادەمەوە ڕووی کردە (عەمر)ی کوڕی (عاص) و هاوەڵەکەی . هەتا چوونە دەرەوە ، (عەمر) بە (عبدالله)ی وت : سوێند بەخوا سبەینێ وابۆیان دێمەوە لە ڕەگەوە دەریانکێشم ، (عبدالله) پێی وت: شتی وانەکەیت ، ئەوانە خزمن با لەگەڵ ئێمەشدا جیاواز بن ، بەڵام (عەمر) لەسەر ڕاکەی سوور بوو ، بۆ سبەینێ وتی بە **نەجاشی** : ئەی مەلیک . ئەمانە لەبارەی عیسای کوڕی مەریەمەوە شتی خراپ دەڵێن ، نەجاشی ناردیەوە بەشوێنیانداو لەبارەی مەسیحەوە پرسیاری لێ کردن ، موسوڵمانەکان ترسان ، بەڵام بە یەکدەنگی بڕیاریاندا ڕاستگۆبن و هەرچیەکیش ڕوبدات گوێ نەدەنێ ، کە چوونە لای و پرسیاری لێکردن ،

جەعفەر وتی : ئەوە دەڵێین کە پێغەمبەرەکەمان ﷺ بۆی هێناوین ، عیسا بەندەو پەیامبەرەو ڕوح و وتەی خوداوەندە ، داویەتی بەمەریەمی داوێن پاک .

نەجاشی داڕێکی لەسەر زەوی هەڵگرت ، پاشان وتی: سوێند بەخودا ئەوەی عیسای کوڕی مەریەم گوتویەتی لەم دارە تێنەپەڕیوە ، بەتریکەکانی کەوتنە مقۆ مقۆ ، وتی : سوێند بەخوا هەرچیەک بکەن ئەوە هەڵوێستی منە.

پاشان وتی بەموسوڵمانەکان : ئێوە لەخاکی منداا لە ئەماندان ، هەر کەسێک قسەتان پێ بڵێت باجی لێ دەسەنرێت ، ئەمەی سێ جار وتەوە ، پێم خۆش نیە بەئەندازەی شاخێک ئالتوونم هەبێت و ئازاری ئێوە بدەم.

پاشان وتی بەدەست و پێوەندەکانی : دیاریەکان بدەنەوە بەو دوانە ، پێویستم پێیان نیە ، وەڵاهی کە خوا مولکەکەی پێدامەوە بەرتیلی لێ وەرنەگرتم ، تامنیش بەرتیلی تێدا وەربگرم ، لەبارەی بەگوێی کەسی نەکرد ، تامنیش لە فەرمانی ئەودا بەگوێی خەڵکی بکەم ، (ام سلمه) کە ئەم چیرۆکە دەگێڕێتەوە دەڵێت : ئەو دوانە بە سەرشۆڕیەوە دیاریەکانیان دڕایەوە بەسەریاندا، ئێمەش لە باشترین جێگەو لەنزیک چاکترین دراوسێوە بوین[1] .

ئەمە گێڕانەوەکەی (ابن إسحاق)ە، کەسیتر دەڵێن: ناردنی شاندەکەی (عەمر) بۆلای نەجاشی دوای بەدر بووە ، هەندێکی تر دەڵێن دووجار بووە بە وەفد[2] بەڵام ئەو پرسیارو وەڵامانەی لەگفتوگۆی نێوان نەجاشیو جەعفەردا ڕووی‌دا لە وەفدەکەی

[1] / ابن هشام . بەکورت کراوەیی ۳۳٤/۱، ۳۳۵، ۳۳۸، ۳۳۷.
[2] / کورتکراوەی (سیرە) نوسینی شێخ عبدالله نەجدی ل۹٦، ۹۸ ، لەو لاپەڕانەدا وردو درشتی پرسیارەکانی تێدایە.

دووەمدا هەمان ئەو پرسیارو وەڵامانەیە کە (إبن إسحاق) باسی کردون ، پاشانیش ناوەڕۆکی ئەو پرسیارانە دەڵێت :- کە لەیەکەم چاوپێکەوتندا بووە لەگەڵ نەجاشیدا - فێڵی موشریکان شکستی هێنا ، داوەکەیان دۆڕاو ، بۆیان دەرکەوت کەناتوانن داخی دڵی خۆیان هەڵڕێژن ، مەگەر لەژێر دەسەڵاتی خۆیاندا، بۆیە بیرۆکەیەکی ترسناکیان بۆ هات، پێیان وابوو ڕزگاربوون لەو مرۆڤە بلیمەتە بەدەست کۆتاکردنی دەبێت ، یان کوشتنی بەڵام چی بکەن (أبو طالب) دەوری داوە ناهێڵێت دەستیان بیگاتێت ؟ بڕیاریاندا لەو بارەیەوە قسە لەگەڵ (أبو طالب) دا بکەن .

قـوڕەیش هـەڕەشـە لە (أبو طالب) دەکـات

ئاغاکانی قوڕەیش هاتنە لای ئەبوتاڵیب و پێیان وت : (أبو طالب) تۆ پیاوێکی بەتەمەنیت و خاوەن پلەوپایەیت لەناو ئێمەدا ، داوامان لێ کردیت دەستی برازاکەت بگریت نەتگرت ، سوێندبێت ئێمە ئارامیمان لێبڕا ، لەقسەوتن بە باوانمان و، گاڵتەکردن بەعەقڵمان و، لەکەدارکردنی خواکانمان، وازناهێنین تادەستی نەگریت ، یان دائەبەزینە مەیدانی تۆو ئەویش ، تایەکێکمان لەناو دەچین.

(أبو طالب) ئەو هەڕەشە نواندنەی قوڕەیشیی بەلاوە گەورە بوو، ناردی بەشوێن پێغەمبەردا ﷺ و پێی وت: ئەرێ برازاکەم خزمەکانت هاتنە لام ، ئەوەو ئەوەیان پێ وتم ، منیش و خۆیشت بهێڵە کارێکم پێ مەکە نەتوانم هەڵی بگرم ، پێغەمبەری خوا ﷺ وایزانی مامی پشتی تێ کردوەو، لەلاوازیدا پشتیوانی ئەوی پێ ناکرێت ، فەرموی: مامەکەم! سوێند بێت بەخوا ئەگەر لەسەر دەستی ڕاستم خۆرو لەسەر دەستی چەپم مانگ دابنێن لەپای ئەوەدا واز لەم کارە بهێنم ، ئەوە هەرگیز دەست بەرداری نابم . هەتا خوای گەورە سەری دەخات یان لەپێناویدا دەڕۆم . پاشان دڵی گەرم بوو گریاو، هەستا، کە رۆشت (أبو طالب) بانگی کرد، کە گەڕایەوە پێی وت : برازاکەم بڕۆ حەز بەچی دەکەیت بیڵێ ، سوێندم بەخوا ناتدەم بە دەست کەسەوە[1] ، ئەنجا ئەم بەیتەی وت:

والله لن يصلـوا إليك بجمعهم ... حتى أوسد في التراب دفينـا

فأصدع بأمرك ماعليك غضاضة ... وأبشر وقر بذاك منك عيوناً[2]

---

[1] / إبن هشام ١/٢٦٥،٢٦٦.

[2] / مختصر سيرة الرسول نوسينى (شێخ محمد عبدالوهاب) ى نەجدى ل٦٨.

جارێکی تر قوڕەیش لەبەردەم (أبو طالب) دا

کاتێك قوڕەیش بینیان پێغەمبەر ﷺ بەردەوامە لەسەر کارەکەی و ، زانیان کە (أبو طالب)یش ئامادەنیە پشتی بەر بدات و، بڕیاریداوە کە لێیان جیابێتەوەو دژایەتیان بکات لەسەرئەوە ، (عمارە)ی کوڕی (وەلید)ی کوڕی (مغیرە)یان بردە لای و پێیان وت: ئەم کوڕە پێکەوتووترین گەنجی قوڕەیش و جوانترینیانە ، بیبە بۆخۆت لای خۆت ڕاگیری بکەو پشتیوانی بکە ، بیکە بە کوڕی خۆت ، برازاکەی خۆتمان بدەرە دەست چونکە دژی ئایینی تۆو ئایینەکەی باوو باپیرانی تۆیەو ، یەکدەنگی خێڵەکەتی شێواندوەو بە بێعەقڵیان دەزانێت ، ئێمەش دەیکوژین ، ئەوجا دەبێتە پیاوێك بەپیاوێك (أبوطالب) وتی: ئای کە سەودایەکی خراپم لەگەڵدا دەکەن ، کوڕەکەتانم دەدەنێ بۆ ئەوەی بەخێوی بکەم بۆتان ، منیش کوڕەکەمتان بدەمێ بۆ ئەوەی بیکوژن ، سوێندم بەخوا هەرگیز شتی وانابێت . (مطعم) ی کوڕی (عدی) کوڕی (نوفل)ی کوڕی (عبدمناف) وتی: سوێندبێ (أبو طالب) خێڵەکەت لەگەڵتدا بەویژدان بوون و، هەوڵیشیاندا بۆ رزگاربونت لەو شتەی حەزت لێی نیە، وادەبینم کە تۆ ناتەوێ هیچیان قەبوڵ بکەیت ، (أبوطالب) وتی: وەڵڵاهی ئێوە هەرگیز لەم کارەدا لەگەڵ من بەویژدان نەبوون . بەڵام تۆ بڕیارت داوە من سەرشۆڕ بکەیت وخێڵەکەم بهێنیتە سەرم ، بڕۆ چیت لەدەست دێ بیکە[1] .

سەرچاوە مێژووییەکان کاتی ئەو دووشاندەیان دیاریی نەکردووە ، بەڵام پاش ڕامان لە بەڵگە بەردەستەکان دەردەکەوێت کە هەردووکیان لە ناوەڕاستی ساڵی شەشەمی پێغەمبەرێتیدا بوون و ، ماوەی نێوان هەردوو شاندەکەش زۆر کەم بوە.

بیرۆکەی ستەمکاران بۆ لەناو بردنی پێغەمبەر ﷺ

پاش شکستهێنانی دووشاندەکەی قوڕەیش کەوتنەوە سەر توندوتیژیی دڕندەیەتی خۆیان بەشێوەیەکی توندتر لەپێشوو، لەماوەی ئەوچەند ڕۆژەشدا بیرۆکەی لەناو بردنی پێغەمبەر ﷺ بەشێوازێکی تر پەیدا بوو ، ئەم بیرۆکەیەو ئەو دڕندەیەتیەبوو کەبووە هۆی بەهێزبوونی ئیسلام بەدوو پاڵەوانی شکۆداری خەڵکی مەککە، ئەوانیش:(حمزە)ی کوڕی (عبدالمطلب) و(عمر)ی کوڕی (خطاب) بوو ﵁.

لە نموونەی ئەو دڕندەیەتیە جارێکیان (عتیبە)ی کوڕی (أبی لهب) هاتە لای پێغەمبەر ﷺ و وتی: من باوەڕم نیە بە ﴿ وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَى ﴾ و ﴿ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى﴾ ، ئەنجا کەوتە ئازاردانی و ، کراسەکەی دڕاندو، تفی لێکرد، بەڵام تفەکەی بەر

---

[1] / إبن هشام ١/٢٦٦،٢٦٧.

نەکەوت ، ئەنجا پێغەمبەر ﷺ دۆعای لێکردو فەرمووی: خوایە سەگێك لە سەگەکانی خۆتی تێبەردە ، ئەوەبوو دۆعاکەی پێغەمبەر ﷺ گیرابوو، جارێکیان (عتیبە) لەگەڵ چەند کەسێکی قوڕەیشدا چووبوونە دەرەوە تاگەیشتبوونە شوێنێك لە شامدا پێی دەڵێن (زرقاء) ، لە شەودا شێرێك بەسەریاندا دەگەڕێت ، ئنجا (عتیبە) دەڵێت: مالۆیران خۆم ، وەڵاڵەی ئێستا ئەو شێرە دەمخوات ، هەروەکو موحەممەد دۆعاکەی لێکردم ، کوشتمی لەکاتێکدا کە ئەو لە مەککەیەو، منیش لە شام ، شێرەکە هەڵمەتی بردە سەری لەناو ئەوانی تردا سەری لێکردەوەو کوشتی[1] .

نموونەی تریش دەگێڕنەوە کە (عقبە)ی کوڕی (ابی معیط) لەکاتی سوژدە بردندا پێی نایە سەر ملی پیرۆزی هەتا چاوەکانی ئاویان لێ تکایە خوارەوە[2] .

بەڵگەش لەسەر ئەوەی سەرانی ستەمکار نیازی کوشتنیان هەبوو ، ئەو گێڕانەوەی (ابن إسحاق)ە کە لەفەرمودەیەکی دریژدا دەیگێڕێتەوە ، دەڵێت: ئەبو جەهل وتی: ئەرێ خێڵی قوڕەیش، ئەو موحەممەدە جگە لە لەکەدارکردنی ئابینەکەمان و، قسەوتن بە باپیرانمان و، گاڵتەکردن بەعەقڵمان و، سووکایەتی کردن بەخواکانمان هیچی تر ناکات ، من پەیمان دەدەم بەخوا بەبەردێکەوە بۆی دادەنیشم پێم هەڵنەگیرێت، لەگەڵ سوژدە بردنیدا دەیدەم بەسەریدا ، ئەوجا یان لەگەڵمدا بێن یان دەستم بگرن ، با ئیتر دوای ئەوە (بنو عبدمناف) چی دەکات بیکات ، وتیان: وەڵاڵەی هیچت لێ ناکەین ، بڕۆ چیت دەوێت بیکە.

کە پۆژ بوەوە (أبوجهل) هەروەکو باسی کردبوو بەردێکی هەڵگرت ، دانیشت و چاوەڕوانی پێغەمبەری دەکرد ﷺ ، پێغەمبەر ﷺ وەك هەموو ڕۆژێك بەرەبەیان هات ، دەستی کرد بەنوێژ ، قوڕەیشیش لەیانەکانیاندا دانیشتبون ، چاوەڕوانی کارەکەی (أبوجهل) یان دەکرد ، کە پێغەمبەر ﷺ سوژدەی برد ، (أبو جهل) بەردەکەی هەڵگرت ، پاشان بەرەو ڕووی پێغەمبەر چوو ﷺ ، هەر کەلێی نزیك بوەوە سەری شۆڕ کردو بە زەردەهەڵگەڕاوی گەڕایەوە ، لەترساندا دەستی بە بەردەکەوە ڕەق بوو بوو ، تا بەردەکەی فڕێدا ، چەند پیاوێکی قوڕەیش چوونە لای پێیان وت : (أبا الحكم) ئەوە چیتە ؟ وتی: هەستام ئەوەی پێ بکەم کە دوێنی بە ئێوەم وت ، کە لێی نزیك بوومەوە نێرە وشترێکی گەورە بەری ڕێگەکەی لێگرتم ، شتی وەك ئەوە گەردن بەرزم نەدیبوو ، وێنەی ئەو قەدو کەڵەو دەم و ددانەم بەرچاو نەکەوتبوو . خەریك بوو بمخوات .

---

[1] / تفهيم القرآن ٥٢٢/٦ . من الإستيعاب . والإصابة ، دلائل النبوة ، الروض الأنف ، مختصر سيرة الرسول نوسینی (شێخ عەبدوللای نەجدی) ل١٣٥.

[2] / هەمان سەرچاوەی دوایی ل١١٣.

(ابن إسحاق) دەڵێت: پێغەمبەر ﷺ بۆی باس کردم و فەرمووی ئەوە جبریل بوو ﷺ ئەگەر نزیک تر ببوایەتەوە دەیبرد[1].

دوای ئەوە ، ئەوەی ئەبوجەهل کردی بەپێغەمبەر ﷺ ، بوە هۆی موسوڵمان بوونی (حەمزە) ﷺ کە باسەکەی دێت.

سەرانی قوڕەیشیش هێشتا خەریک بوو بیرۆکەی لەناوبردنەکە لەدڵیاندا دەگەیشت ، (ابن إسحاق) لە (عبدالله)ی کوڕی (عەمر)ەوە دەگێڕێتەوە ، دەڵێت: چوومە لایان لە (حجر) کۆببوونەوە ، باسی پێغەمبەری خوایان کرد ﷺ وتیان : هەرگیز نەماندیوە ئەوەندەی ئەو پیاوە لەگەڵ کەسی تردا دان بەخۆدا بگرین ، لەسەر کارێکی زۆر گەورەش ئارامیان گرتوە ، لەوکاتەدا پێغەمبەری خوا ﷺ دەرکەوت ، هات هەتا ڕووکنی وەرگرت ، پاشان بەلایاندا گوزەڕاو تەوافی کرد ، بەهەندێک قسەی بێ تام لاقرتێیان پێکرد ، ئەوەم لەنێوچەوانی پێغەمبەردا ﷺ بەدی کرد ، کەجارێکیتر بە بەردەمیاندا هاتەوە ، هەمان شتیان کردەوە ، دیسان و لەدەموچاویدا هەستم پێکردەوە ، پاشان بۆ جاری سێیەم تێپەڕیەوە بەهەمان شێوەیان کردەوە ، هەستاو پاشان فەرمووی : (ئەرێ تاقمی قوڕەیشیان ئایا گوێ دەگرن ، سوێندم بەو کەسەی گیانی منی بەدەستە ، قوربانیم هێناوە بۆ سەر بڕین) قوڕەیش قسەکەیان بەجددی وەرگرت، هەتا وایان لێ هات هەروەکو باڵندە لەسەر سەریان نیشتبێتەوە نەدەجوڵان ، بەشێوەیەک تووندوتیژترینیان لە باشترین جێگەدا دایناو وتی: (ابو القاسم) تکایە بلاوەی لێ بکەن سوێند بێت بە خوا تۆ پیاوێکی نەزان نیت.

بۆ سبەینێ کۆبوونەوە باسیان دەکرد ، لەپر لێیانەوە دەرکەوتەوە ، بە هەموویانەوە هەڵیانکوتایە سەری ، چواردەوریان گرت ، یەکێکیان یەخەی کراسەکەی گرت ، ئەبوبەکر نەیهێشت ، دەگریاو دەیوت: ئایا پیاوێک دەکوژن کە تەنها دەڵێت خوا پەروەردگارمە؟ ئەنجا بلاوەیان لێ کرد.(ابن عمرو) دەڵێت: ئەمە سەختترین هەڵوێست بوو من لە قوڕەیشم بینی ، کە لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ کردبێتیان[2]. (بەکورتی کۆتایی هات).

لەگێڕانەوەکەی بوخاریدا لە عروەی کوڕی زوبێرەوە هاتوە ، دەڵێت: ووتم بە (عمرو)ی کوڕی (عاص) هەوالّم بدەرێ لەبارەی تووندترین کاری موشریکانەوە کە لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ کردبێتیان وتی: کاتێک پێغەمبەر ﷺ لە ژووری کابەدا نوێژی دەکرد (عقبە)ی کوڕی (ابی معیط) هات ، کراسەکەی ئاڵاند لە ملی ، توند گرێیدا ،

---

[1] / إبن هشام ۱/۲۹۸،۲۹۹.
[2] / إبن هشام ۱/۲۸۹،۲۹۰.

ئەبوبەکر پەیدابوو هەردوو شانی (عقبه)ی گرت و، لە پێغەمبەری دوورخستەوە ﷺ و فەرمووی: ئایا ئێوە پیاوێك دەکوژن کە تەنها دەڵێت خوا پەروەردگارمە؟ [1].

لە فەرموودەکەی (اسماء)یشدا: دەنگێك کەوتە بەرگوێی ئەبوبەکر ، وتی: ئەبوبەکر بگە بە هاوڕێکەت ، ئەنجا لای ئێمە خێرا دەرچوو ، چوار پرچی شۆڕی بەسەرەوە بوو ، لەگەڵ دەرچوونەکەیدا هاواری ئەکرد : ئایا پیاوێك ئەکوژن : تەنها لەبەر ئەوەی ئەڵێت خوا پەروەردگارمە ؟ ئەنجا قوڕەیشیەکان سەرقاڵی بوون و هاتن بەرەو پرووی ئەبوبەکر ، کەهاتەوە لامان هیچی بەسەرەوە نەمابوو ، پێمان نەزانی تاهاتەوە لامان [2].

موسوڵمـان بوونی (حـەمزە ﷺ)

لەناو ئەو کەشوهەوا پڕ لە هەورى ستەم و دەستدرێژیەدا بروسکە چەخماخەی داو رێگەی زێر دەستەکانی پۆشن کردەوە، ئەو پرووداوەش بریتی بوو لەموسڵمانبوونی حەمزە ﷺ، لەکۆتاییەکانی ساڵی شەشەمی پێغەمبەرێتیدا موسوڵمان بوو، زیاتر پێدەچێت لەمانگی (ذی الحجة) دا موسوڵمان بووبێت.

هۆی موسوڵمان بونیشی ئەوەیە جارێکیان (ابوجهل) بەلای پێغەمبەردا ﷺ تێپەڕی لە (سەفا) بوو ، دەستی بۆ بردو ئازاری‌دا ، پێغەمبەری خوا ﷺ بێ دەنگ بوو هیچی نەوت ، پاشان (ابوجهل) بەردێکی کێشا بەسەری پیرۆزیدا بریندارى کرد، هەتا خوێنی لێهات، ئەنجا وازی لێ هێناو چوەوە یانەی قوڕەیشیان لەناو کابەداو ، لەگەڵیان دانیشت ، کەنیزەکێکی (عبدالله)ی کوڕی (جدعان) مالەکەیان لەسەر (سەفا) بوو چاوی لێبوو، حەمزە لە ڕاو دەگەڕایەوە تیروکەوانەکەی لەملدا بوو، کەنیزەکە چوو بەدەمیەوەو چی لە (ابو جهل) دی بوو بۆی گێڕایەوە ، حەمزە تووڕە بوو – نەبەردترین و ئازاترین گەنجی قوڕەیشیی بوو – بەپەلە ڕۆشت ، لەگەڵ کەس نەوەستا ، خۆی ئامادە کردبوو بۆ (ابو جهل) کە پێی گەیشت لێی بدا ، کەچووە مزگەوتەوە لەسەر سەری وەستاو ، پێی وت: وەستای فیتنە ، ئایا جنێو بە برازاکەم دەدەیت لەکاتێکدا من لەسەر ئایینی ئەوم ؟ پاشان بە کەوانەکەی کێشای بەسەریدا بە خراپی بریندارى کرد ، چەند پیاوێك لەخێڵی (بنی مخزوم) – خێڵەکەی ابو جهل– وروژان و، (بنو هاشم) – خێڵی حەمزە –

---

[1] / صحيح البخاري ، باب ماذكر مالقي النبي ﷺ وأصحابه من المشركين بمكة ٥٤٤/١.
[2] / مختصر سيرة الرسول ، نوسینی شێخ عبدالله ی نەجدی ل ١١٣ .

وروژان ، (ابو جهل) هاواری کرد: واز له (ابو عماره) – واته حەمزه – بهێنن ، چونکه جنێوی خراپم به برازاکەی داوه[1].

له سەرەتا موسوڵمان بوونی حەمزه بریتی بوو له تووڕه بوونی پیاوێك لەبەر سوکایەتی کردن بەکەسەکەی ، پاشان خوای گەورە دڵی گوشاد کردو دەستی گرت بەم پەیامە پیرۆزەوە[2] ، موسوڵمانەکانیش زۆر شانازیان پێوە دەکرد.

موسوڵمان بوونی (عومەر) ی کوڕی (خەطاب) ﷺ

هەر لەو کەش و هەوا پر لە جەورو ستەمەدا بروسکەیەکی تر چەخماخەی داو ، ڕووناکیەکی زۆرتری هەبوو لە چەخماخەی یەکەم ، ئەویش موسوڵمان بوونی عومەری کوڕی خەتاب بوو ﷺ ، لەمانگی (ذی‌الحجة)ی ساڵی شەشەمی پێغەمبەرێتیدا موسوڵمان بوو[3] ، ئەمەش پاش سێ ڕۆژ بوو لە موسوڵمان بوونی حەمزە ﷺ[4] ، پێشتر پێغەمبەر ﷺ نزای کرد بوو بۆ موسوڵمان بوونی: (ترمذی) لە (ابن عمر)ەوە دەری هێناوەو بەڕاستی- دەزانێت ، هەروەها (طبرانی) لە (ابن مسعود) و (انس)ەوە دەگێڕێتەوە پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: (خوایە بە خۆشەویستترینی یەکێك لەم دوو پیاوە ئیسلام سەربخەیت : بە عومەری کوڕی خەتاب یان بە (ابی جهل)ی کوڕی هشام) دەرکەوت خۆشەویستریانیان عومەری کوڕی خەتابە ﷺ[5].

پاش چاوگێڕانیش بەهەموو ڕیوایەتەکاندا کە لەبارەی موسوڵمان بونیەوە گێڕاونەتەوە دەردەکەوێت کە بەشێوەیەکی لەسەرخۆ ئیسلامەتی چووەتە دڵیەوە ، پێش ئەوەی باسی کورتەی بەسەرهاتەکە بکەین پێمان باشە ئاماژە بە سیفاتە سۆزداریی و پڕ لە هەستەکانی بکەین ﷺ.

عومەر ﷺ بەتەبیعەت تیژیی و ئازایەتی ناسراو بوو، چەندین جار موسوڵمانەکان ئازاریان بەدەستی چەشتبوو، دیارە کە لەناخیدا هەستێکی دژبەیەك لە کێشەدا بوو ، ڕێزگرتنی لەو نەریتانەی باووباپیران دایان نابوو ، ئالوودەبوونی لەگەڵ ئارەزوەکانی سەرخۆش و ڕابواردنیشدا ، پاشان سەرسوڕمانی بەڕەقی موسوڵمانەکان و بەرگە گرتنیان لەبەردەم بەڵاکاندا لەپێناو بیرواوەڕدا ، پاشان ئەو هەموو گومانەی ڕووی کردبووە دڵی – وەك هەموو بیرمەندێك – لەوەدا کە لەوانەیە ئەوەی ئیسلام

---

[1] / مختصر سيرة الرسول ﷺ نوسینی (شێخ محمد بن عبد الوهاب) ل٦٦، رحمه للعالمين ٦٨/١، إبن هشام ٢٩١/١.

[2] / ریوایەتێك بەڵگەیە لەسەری شێخ عەبدوڵلای نەجدی باسی کردوە لە (مختصر السيرة)دا ل١٠١.

[3] / تاريخ عمر بن خطاب نوسینی (إبن الجوزي) ل١١.

[4] / باسی ئەوەش دێت .

[5] / الترمذی ، أبواب المناقب ، مناقب أبی حفص ، عمر بن الخطاب ٢٠٩/٢.

خەڵکی بۆ بانگ دەکات گەورەترو پاکتربێت لەهی تر ، بۆیە کەهەڵدەچوو بەزوویش خاو دەبوەوە . (وتەی محمد غەزالی‌یە)[1].

کورتەی گێڕانەوەکان پاش کۆکردنەوەی هەمویان - لەبارەی موسوڵمان بونیەوە ئەوەیە شەوێکیان بەناچاری لە مااڵ دەچێتە دەرەوە- دەچێتە ناو حەرەم و ، دەڕواتە ناو سیتری کابەوە ، لەوێدا پێغەمبەر ﷺ نوێژدەکات و تازە دەستی کرد بوو بە خوێندنی سورەتی (الحاقە) . عومەر گوێی لێ دەگرێت ، دەکەوێتە زێر کاریگەری وشەکانیەوە ، دەڵێت: لەدڵی خۆمدا وتم : وەڵاهی هەروەکو قورەیش دەڵێن ، ئەمە شاعیرە ، ئەنجا ئەمەی خوێندەوە : ﴿ إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ {٤٠} وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ قَلِيلًا مَا تُؤْمِنُونَ {٤١} ﴾ الحاقە ، دەڵێت: وتم فاڵگرە ، فەرموی : ﴿ وَلَا بِقَوْلِ كَاهِنٍ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ {٤٢} تَنزِيلٌ مِّن رَّبِّ الْعَالَمِينَ {٤٣} ﴾ هەتا کۆتایی سورەتەکە دەڵێت : ئیدی ئیسلام چووە دڵمەوە[2].

ئەوە کەوتنی یەکەم تۆوی ئیسلام بوو لەدڵی عومەردا ﷺ ، بەاڵم تۆێکڵی ڕەوتە جاهیلیەکەو، دەمارگیریە باوەکەو، شانازی کردن بەئاییینی باپیرانەوە بەسەریدا زاڵ بوو بوو، هەمیشە دەی چڕپاند بەگوێی دڵیدا ، شێتگیرانە درێ بە ئیسلام کاری دەکردو ، گوێی نەئەدایە ئەو هەستەی لەپشت ئەو تۆێکڵەوە خۆی حەشار دابوو.

هەر لەبەر ئەو تەبیعەت تونەی و دژایەتی کردنەی بۆ پێغەمبەر ﷺ ، جارێکیان شمشێری هەڵگرت و بەنیازی لەناو بردنی پێغەمبەر ﷺ چووە دەرەوە ، لە ڕێگەدا (نعیم)ی کوڕی (عبدالله النحام العدوی) بینی[3] ، یان پیاوێک لەخێڵی (بنی زهرە)[4] . یان پیاوێک لەخێڵی (بنی مخزوم)[5] ، پێی وت: نیازی کوێت هەیە (عومەر)؟ وتی : ئەمەوێت موحەممەد بکوژم ، کابرا وتی: ئیدی چۆن لەدەست (بنی هاشم) و (بنی زهرە) قوتارت دەبێت ئەگەر موحەممەد بکوژیت؟ عومەر پێی وت: هەرچی سەیرت دەکەم تۆش وازت

---

[1] / فقه السیرة ل ۹۳،۹۲.

[2] / تاریخ عمرین الخطاب نوسینی (ابن الجوزی) ل٦، ڕیوایەتێکی (إبن إسحاق) کە لە (مجاهد) و (عطاء)ەوە دەگێڕێتەوە لەمەوە نزیکە ، بەاڵم لەکۆتاییەکەیدا لەو جیایە ، سەیرکە (سیرە إبن هشام) ۱/۳٤٦-۳٤۸، هەروەها ئەوەی (إبن الجوزی) لە(جابر)ەوە هێناویەتی لەمەوە نزیکە، ئەویش لەکۆتاییدا جیاوەبێتەوە. بڕوانە (تاریخ عمرین الخطاب) ل۹۰ ۱۰.

[3] / ئەمە لەسەر ڕیوایەتەکەی (إبن إسحاق)ەو ، سەیرکە (إبن هشام)۱/۳٤٤.

[4] / ئەمەی لە(انس)ی کوڕی (مالیک)ەوە گێڕاوەتەوە، بڕوانە (تاریخ عمرین الخگاب) ل۱۰ و، مختصر سیرە الرسول نوسینی شێخ عبدالله ی نەجدی ل۱۰۲.

[5] / ئەوەی لە (إبن عباس)ەوە گێڕاوەتەوە ، بڕوانە دوا سەرچاوە ل۱۰۲.

لەو ئایینە هێناوە کە لەسەری بوین ، کابرا پێی وت: ئەرێ عومەر هەواڵێکی سەیرترت پێ بڵێم ! خوشکەکەت و زاواکەت وازیان هێناوەو چوونە سەر ئایینی موحەممەد ، عومەر بەڕەقی و تووڕەییەوە هەستا چوو بۆماڵی خوشکەکەی ، خەبابی کوڕی ئەرەتیان لەلابوو هەردووکیانی فێری قورئان دەکرد ، لاپەڕەیەکیش لە سورەتی (طـه) پێ بوو بۆی دەخوێندنەوە ، لەپشتیانەوە بۆی دەخوێندنەوە ، کە خەباب هەستی کرد بەهاتنی عومەر لەماڵەکەدا خۆی حەشاردا ، (فاطمة)ش . خوشکەکەی عومەر . لاپەڕەکەی شاردەوە ، کاتێکیش عومەر لە دەرگای ماڵەکە نزیک بووبوەوە گوێی لەدەنگی خەباب بوو بۆی دەخوێندەوە ، کە هاتە ژورەوە وتی: ئەو دەنگە چی بوو کە لەئێوەم دەبیست؟ وتیان: تەنها قسەوباسێکی نێوان خۆمان بوو ، وتی: لەوە دەچێت لەئایینی خۆتان هەڵگەڕابنەوە ، زاواکەی پێی وت: ڕات چییە ئەگەر ڕاستی لەئایینەکەی تۆدا نەبێت؟ عومەر هەر ئەمەی بیست هەڵی کوتایە سەری و بەتوندی لێی‌دا ، (فاطمة)ی خوشکی ویستی لەژێر دەستیدا مێردەکەی دەربهێنێت ، زۆڵەیەکی توندی کێشا بەدەم و چاوی ئەویشدا خوێنی لێهات . لە گێڕانەوەکەی (إبن إسحاق)دا دەڵێت: لێیداو بریندارای کرد . ئەنجا (فاطمة) بە تووڕەییەوە پێی وت: ئەرێ عومەر چیت دەوێت ئەوەتا هەق لە ئایینەکەی تۆدا نییە ، شایەتی‌دا جگە لە خوا هیچ پەرستراوێکی تر مافی پەرستنیان نیەو ، شایەتی بدە کە موحەممەد پێغەمبەری خوایە.

کە عومەر ئائومێد بوو ، بینی خوێن لە دەم و چاوی خوشکەکەی دێتە خوارەوە پەشیمان بوەوەو شەرم دایگرت ، وتی: ئەو نوسراوەم بدەنێ کە لاتانە با بیخوێنمەوە ، خوشکەکەی وتی: تۆ پیسی ، تەنها پاکان دەستی لێدەدەن ، هەستە خۆت بشۆ ، هەستاو خۆی شۆرد ، ئەنجا نوسراوەکەی بەدەستەوە گرت ، خوێندیەوە :﴿ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴾ وتی: ئەمانە کۆمەڵێک ناوی پاک و پیرۆزن ، پاشان (طـه)ی خوێند ، هەتا گەیشتە ﴿ إِنَّنِي أَنَا اللَّهُ لا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَأَقِمِ الصَّلاةَ لِذِكْرِي ﴾ طـه : ١٤، وتی: ئای ئەم گوتانە کە جوان و شکۆدارن ، ئادەی موحەممەدم نیشان بدەن.

کە (خباب) قسەکەی عومەری گوێ لێ بوو هاتە دەرەوە ، وتی: مژدە بێت عومەر ، لە خوا داواکارم کەنزاکەی پێغەمبەر ﷺ بێ بۆت کە شەوی پێنج شەممە فەرموی: (خوایە ئیسلام سەربخە بەعومەری کوڕی خەتاب یان بەئەبوجەهلی کوڕی هشام) پێغەمبەری ﷺ خواش لەناو ئەو خانوەدایە کە لەناو قەدی (سەفا) دایە.

عومەر شمشێرەکەی بەدەستەوە گرت ، چووە ماڵەکە ، دای لە دەرگا ، پیاوێک لە کونی دەرگاکەوە سەیری کرد ، بینی عومەرە شمشێرەکەی بەدەستەوەیە ، خێرا

هەوالّی‌دا بە پێغەمبەر ﷺ ، هەموویان کۆبوونەوە ، حەمزە پێی وتن: چیتانە ؟ وتیان: عومەرە ، وتی: جابا عومەر بێت ، ئادەی دەرگاکەی بۆ بکەنەوە ، ئەگەر خێری بوێت بۆی دەکەین ، ئەگەر بۆ شەپیش هاتبێت بە شمشێرەکەی خۆی دەیکوژین ، پێغەمبەری خوا ﷺ وەحی بۆ دەهات ئەنجا هاتە دەرەوە لە ژوورەکەدا عومەری بینی ، بەرۆک و تاقمەکەی عومەری گرت و بەتوندی پای وەشاند ، پێی فەرموو: هێشتا واز نامێنیت (عومەر) هەتا سەرشۆڕیەکەی (وەلید)ی کوڕی (موغەیرە)ت بەسەردا نەیەت ؟ خوایە ! ئەوە عومەری کوڕی خەتابە ، خوایە بە عومەری کوڕی خەتاب ئیسلامەکەت سەر بڵند بکە ، عومەر دەستبەجێ فەرموی: (أشهد أن لا إله إلا الله ، وأنك رسول الله) موسوڵمان بوو موسوڵمانەکانی ناو ماڵەکە دەستیان کرد بەگوتنی (الله أكبر) بەشێوەیەك خەڵکی مزگەوت گوێیان لێیان بوو[1].

بەڕاستی عومەر خاوەنی ئازایەتیەکی کەم وێنە بوو ، موسوڵمان بوونی هەرایەکی لەناو موشریکاندا دروست کرد سەرشۆڕو زەلیلی کردن و ، پۆشاکی سەر بڵندی و پایە بەرزی و ئاسوودەیی بەموسوڵمانانیش بەخشی.

(ابن إسحاق) بە سەنەدێکی خۆی لە (عمر)ەوە وە دەگێڕێتەوە ، عومەر فەرموی: کە موسوڵمان بووم تووندو تیژبی و دوژمنایەتی خەڵکی مەککەم کەوتەوە بیر بۆ پێغەمبەر ﷺ ، دەڵێت : وتم : ئای ئەبوجەهل ، خێرا چووم تەقەمدا لە دەرگاکەیان هاتە دەرەوە ، وتی: بەخێر بێیت ، چی تۆی هێناوە بۆ ئێرە ؟ وتی: هاتووم پێت بڵێم کە باوەڕم هێناوە بە خوا موحەممەدی پێغەمبەری و، متمانەشم داوە بەو پەیامەی هێناویەتی ، دەڵێت : دەرگاکەی بەسەردا داخستم و، وتی : خوا لەناوت بەرێت ، بەڕاستی شتێکی خراپت هێنا[2].

(ابن جوزی) دەڵێت: عومەر فەرمووی : هەرپیاوێك موسڵمان ببوایە پیاوانی لێ کۆ دەبوەوە لێیان دەداو ئەویش لێی دەدان ، کاتێك موسڵمان بووم چووم بۆ لای خاڵم . کە (عاصی) کوڕی (هاشم)ە . هەواڵم دایە چووە ژوورەوە ، دەفەرموێت چووم بۆ لای گەورە پیاوێکی قورەیش . کە لەوانەیە ئەبوجەهل بێت . هەواڵم دایە ، ئەویش لە داخاندا چووە ژوورەوە[3].

هەروەها (ابن هشام) و (ابن الجوزی)یش بەکورتی دەگێڕنەوە، کە عومەر ﷺ موسوڵمان بوو هات بۆ لای (جمیل)ی کوڕی (معمر الجمحی) – دەم نەوێستاوترین

---

[1] / تاريخ عمر بن الخطاب ل١١،١٠،٧. ، مختصر سيره الرسول نوسينى شێخ عبدالله ى نەجدى ل١٠٢،١٠٣، إبن هشام ٣٤٤/١-٣٤٦.

[2] / دوا سترضاوة ٣٤٩/١،٣٥٠.

[3] / تاريخ عمر بن الخطاب . نوسينى (ابن الجوزى) ل٨.

پیاوی قوڕەیش بوو – عومەر هەواڵی دایە کە موسوڵمان بوە ، (جمیل) بەدەنگی بەرز هاواری کرد (إبن الخطاب)یش لە ئایین هەڵگەڕایەوە ، عومەر بەدوایەوە بوو دەیوت: درۆ ئەکا من موسوڵمان بووم ، لێی وروژان ، کەوتە شەڕ لەگەڵیاندا هەتا خۆر لەسەریان گەرم بوو ، ئیدی عومەر ماندوو بوو دانیشت ، هاتنە سەری ، پێی وتن : چیتان لە دەست دێت بیکەن ، سوێند بەخوا دەخۆم ئەگەر سێ سەد پیاو بوینایە یان بۆمان بەجێ دەهێشتن یان دەبوایە بەجێتان بهێڵایە[1].

دوای ئەوە موشریکان چون بۆ ماڵەکەی ویستیان بیکوژن ، (بوخاری) لە (عبدالله)ی کوڕی (عمر)ەوە دەگێڕێتەوە فەرمووی: لەکاتێکدا عومەر بەترسەوە لە ماڵەکەیدا بوو، (عاص)ی کوڕی (وائل السهمی) . (أبو عمرو) هات بۆ لای ملوانکەیەکی جوان و کراسێکی ڕووپۆش بە ئاوریشمی لەبەردا بوو ، لەخێڵی (بنی سهم) بوو ، ئەمانە لە جاهیلیەتدا پشتیوانی ئێمە بوون ، پێی وت: چیتە؟ فەرموی: خێڵەکەت ئەڵێن : ئەگەر موسوڵمان بوبم دەمکوژن ، وتی ڕێگەیان پێ نادرێت بگەنە لات . پاش ئەوەی ئەم قسەیەی کرد ئیتر دڵنیا بووم . (عاص) چووە دەرەوە ، بینی خەڵکی ناو دۆڵەکەیان پرکردوە ، پێی وتن : بۆ کوێ ئەچن ؟ وتیان: ئەوە عومەری کوڕی خەتابە لە ئایین هەڵگەڕاوەتەوە ، وتی: ڕێگە نیە ، ئیدی خەڵکەکە بیرێکیان کردەوە[2] ، لەگێڕانەوەیەکی (إبن إسحاق) دا: وەڵاڵمی وەکو پۆشاکێك وابوون لەسەری لاچووبن[3].

ئەمە سەبارەت بە موشریکان ، سەبارەت بە موسوڵمانەکانیش ، موجاهید لە (إبن عباس)ەوە ئەگێڕێتەوە : دەڵێت: پرسیارم کرد لە عومەری کوڕی خەتاب ، بەهۆی چیەوە ناونرایت (الفاروق) فەرموی: حەمزە پێش من بە سێ ڕۆژ موسوڵمان بوو . پاشان بەسەرهاتی موسوڵمانبوونەکەی بۆ گێڕایەوەو لەکۆتاییدا فەرموی : وتم : واتە دوای ئەوەی موسوڵمان بووم . پێغەمبەری خودا ئایا ئێمە بژین و بمرین لەسەر هەق نین ؟ فەرموی : بەڵێ ! سوێندم بەو کەسەی گیانی منی بەدەستە ، ئێوە بژین و بمرن لەسەر هەقن ، فەرمووی ، منیش وتم : ئیتر بۆچی خۆمان بشارینەوە ؟ وتم : سوێندم بەو کەسەی تۆی بەهەق ناردووە دەڕوینە دەرەوە ، بردمانە دەرەوە لە دوو ڕیزدا ، حەمزە لەیەکێکیاندا بوو ، منیش لەوی تریاندا بووم دەنگی پێمان لە خرمەی هارینی باراش دەچوو، هەتا چووینە مزگەوتەوە ، دەفەرموێت: قوڕەیش سەیری من و

---

[1] / هەمان سەرچاوە ل٨ ، إبن هشام ٣٤٨/١، ٣٤٩.
[2] / إبن هشام ٣٤٩/١.
[3] / صحيح البخاري . باب إسلام عمر بن الخطاب . ٥٤٥/١.

حەمزەیان دەکرد ، تووشی خەمۆکیەک بوون پێشتر شتی وایان بەسەردا نەهاتبوو ، لەو رۆژەوە پێغەمبەر ﷺ ناوی نام (الفاروق)[1] .

(ابن مسعود) یش ﷺ دەیفەرموو: نەماندەتوانی لەپاڵ کابەدا نوێژ بکەین هەتا عومەر موسوڵمان بوو[2] .

لە (صهیب)ی کوڕی (سنان الرومی)یەوە ﷺ فەرموی: کە عومەر موسوڵمان بوو ئیسلامەتی دەرکەوت و، بەئاشکرا بانگی بۆ دەکراو، لە دەوری کابە بەئەڤقە دادەنیشتین ، تەوافی بەیتمان دەکرد ، هاوتاییمان دەکرد لەگەڵ ئەوانەدا کە لەگەڵماندا توند بوون و ، ڕەدی هەندێك لەوانەشمان دەدایەوە کە قسەیان دەکرد[3] .

هەروەها لە (ابن مسعود)ەوە فەرمووی: لەو کاتەوە عومەر موسوڵمان بوو سەرمان بڵند بوو[4] .

نوێنەری قوڕەیش لەبەردەمی پێغەمبەری خوادا ﷺ

پاش موسوڵمان بوونی ئەو دووپاڵەوانە ڕێزدارە – حەمزەی کوڕی عەبدول موتەلیب و عومەری کوڕی خەتاب ﷺ – هەوری خەمەکان دەڕەوینەوە موشریکانیش بۆ سزادان و ئەشکەنجەدانی موسوڵمانەکان بەئاگا هاتنەوە ، هەوڵیاندا سەودایەك لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ بکەن بەڕشتنی هەر نازو نیعمەتێك پێویست بکات بەسەریدا ، هەتا وازی پێ بهێنن لە بانگەوازەکەی ، ئەو هەڕارانە بەوەیان نەدەزانی هەرچیەك خۆری لەسەر هەڵدێت لەبەردەم بانگەوازەکەیدا بەهای باڵی مێشولەیەکی نیە ، هەرچیەکیان ویست نائومێد بوون و شکستیان هێنا.

(ابن إسحاق) دەڵێت: (یزید)ی کوڕی (زیاد) لە (محمد)ی کوڕی (کعب القرظی) یەوە بۆی گێڕایەوە وتی: (عتیبە)ی کوڕی (ربیعە) ، پیاوماقوڵێك بوو، جارێکیان لەیانەکەی قوڕەیشدا وتی: ئەرێ خێڵی قوڕەیش بۆ نەچم بۆلای موحەممەدو قسەی لەگەڵدا بکەم ؟ . لەوکاتەدا پێغەمبەر ﷺ بەتەنها لە مزگەوتەکەدا بوو . (عتیبە) وتی: دەچم هەندێك پێشنیار دەخەمە بەردەستی لەوانەیە بەهەندێکیان ڕازی بێت ، چی ویست دەیدەینێ و ، وازمان لێ بێنێت ؟ ئەمە کاتێك بوو حەمزە موسوڵمان بوو بوو، هاوەڵانی پێغەمبەریش ﷺ زیاترو

---

[1] / تاریخ عمر بن الخطاب نوسینی إبن الجوزی ٦-٧.
[2] / مختصر سیرة الرسول . نوسینی شێخ عبدالله ی نەجدی ل١٠٣.
[3] / تاریخ عمر بن الخطاب ، نوسینی (إبن الجوزی) ل١٣.
[4] / صحیح البخاری . باب إسلام عمر بن الخطاب ٥٤٥/١.

زۆرتر دەبوون ، وتیان : ئەی بۆ نا ، (ابو الولید) هەستە بڕۆ بۆلای ، قسەی لەگەڵدا بکە ، (عتبە) چوو بۆلای ، هەتا لەنزیکیەوە دانیشت ، وتی: ئەرێ برازا ، تۆ خۆت دەزانی چ پلەو پایەیەکت لەناو خێڵ و چ ڕێزێکت لەناو خزماندا هەیە ، ئەوەی تۆ هێناوتە بۆ کەسەکانت کارێکی گەورەیەو بەهۆیەوە دوبەرەکیت تێکستوون ، گاڵتە بەعەقڵیان دەکەیت ، ئایینی باووباپیرانت عەیبدار کردووە ، هەرچیەکیش باپیرانیان کردویانە تۆ بە کوفری دەزانیت ، گوێم لێ بگرە هەندێك کاروبار دەخەمە بەردەستت بیرێکی لێبکەیتەوە ، لەوانەیە هەندێکیان قەبوڵ بکەیت ، دەڵێ ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : (ابو الولید) هەر چیەکت هەیە بیڵێ گوێم لێتە ، وتی : برازا ، ئەو شتەی تۆ هێناوتە ئەگەر مااڵت پێی دەوێت ، هەموومان مااڵ و سامانی خۆمانت بۆ کۆدەکەینەوە هەتا دەبێتە دەوڵەمەندترینمان ، ئەگەر گەورەییت دەوێت دەتکەینە سەرۆکی خۆمان ، هیچ کارێك بە بێ تۆ ناکەین ، ئەگەر مەلیکایەتیت دەوێت دەتکەینە مەلیکی خۆمان ، ئەگەر ئەوەش بۆت دێت ڕێیەکە و ناتوانیت دووری بخەیتەوە لە خۆت ئەوا حەکیمت بۆ بانگ دەکەین ، مااڵ و سامان خەرج دەکەین هەتا چاك دەبیتەوە ، چونکە لەوانەیە تووشی شتێك هاتبیت یان هەروەکو ئەوەی پێ وت : هەتا (عتبە) لە قسەکانی بوەوە ، پێغەمبەر ﷺ بە تەواوی گوێی لێ گرتبوو ، فەرمووی : (ابو الولید) لێ بوبیتەوە ؟ وتی : بەڵێ ، فەرمووی : تۆش گوێ لە من بگرە ، وتی: باشە ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ، حم (١) تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (٢) كِتَابٌ فُصِّلَتْ آيَاتُهُ قُرْآناً عَرَبِيّاً لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (٣) بَشِيراً وَنَذِيراً فَأَعْرَضَ أَكْثَرُهُمْ فَهُمْ لا يَسْمَعُونَ (٤) وَقَالُوا قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّةٍ مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ﴾ فصلت ، پاشان پێغەمبەر ﷺ لەسەر خۆیندنەوەکەی بەردەوام بوو ، (عتبە) گوێی لێ گرتبوو ، دەستی خستبوە پشتی و پاڵی پێوە دابوەوە ، گوێی لێ دەگرت ، پاشان پێغەمبەر ﷺ گەیشتە سوژدە کە سوژدەی برد ، پاشان فەرموی (ابو الولید) ئەوەیە کە بیستت ، ئەوە تۆو ئەو ، (عتبە) هەستاو چوو بۆلای هاوەڵەکانی ، هەندێکیان بەیەکتریان وت : سوێند دەخۆین بەخوا ئەو ڕەنگ و ڕووەی (ابو الولید) هەیەتی ئەوەنە بوو کە پێی ڕۆیشت ، کە هاتەوە لایان دانیشت ، وتیان : ئەوە چیتە (ابو الولید) ؟ وتی: من گوێم لەقسەیەك بوو ، سوێند بەخوا هەرگیز لەو جۆرەم گوێ لێ نەبوە ، وەڵاهی ئەوە نە شیعرە ، نە جادووە ، نە فاڵە ، ئەی خێڵی قوڕەیش بەگوێم بکەن و ئەمە بخەنە گەردنی من ، واز لەو کابرایە بهێنن و خۆتانی لێ کەنار بگرن ، وەڵاهی ئەو قسەیەی من لێم بیست لە داهاتوودا شەوکەتێکی گەورەی دەبێت ، ئەگەر عەرەب

لەناوی بەرن ئەوا بە غەیری خۆتان لەکۆڵتان دەبێتەوە ، ئەگەر بەسەر عەرەبییشدا زاڵ بێت ئەوا مۆڵکی ئەو مۆڵکی ئێوەشە ، سەربەرزی ئەو هی ئێوەیە و ، دڵخۆشترین کەس دەبن بە ئەو ، وتیان : وەڵاڵەی (ابو الولید) ئەڵێی بە زمانی سیحری لە تۆش کردوە ؟ (عتبە) وتی: ئەوە ڕای منە لەبارەی ئەو پیاوەوە ، چیتان پێ باشە ئەوە بکەن [1].

لە ڕیوایەتێکی تردا (عتبە) گوێی گرتبوو هەتا پێغەمبەر گەیشتە ئایەتی: ﴿ فَإِنْ أَعْرَضُوا فَقُلْ أَنذَرْتُكُمْ صاعِقَةً مِثْلَ صاعِقَةِ عادٍ وَ ثَمُودَ ﴾ ئیدی (عتبە) بەترس و لەرزەوە هەستاو، دەستی خستە سەردەمی و دەیوت: بیکە بەخاتری خوداو خزمایەتی! لەترسی هەڕەشەکە هەستابوو ، ئەوەی وتبوو بەقوڕەیش کە وتبووی.[2]

(ئەبو طالب)

(بەنی هـاشم) و (بەنی عبد المطلب) کۆ دەکاتەوە

ئاڕاستەی بارودۆخ و ڕەوشەکە گۆڕانی بەسەردا هات ، بەڵام هێشتا (ابو طالب) ترسی لە برازاکەی هەبوو کە موشریکان شتێکی لێ بکەن ، کە سەیری ڕووداوەکانی پێشتری دەکرد . کاتێك موشریکان هەڕەشەی شەڕیان لەگەڵدا کردبوو، پاشان هەوڵی سەودایاندا لەگەڵیدا بە (عمارە)ی کوڕی (ولید) هەتا پێغەمبەریان بداتێ بیکوژن ، هەروەها ڕۆشتنی (ابوجهل) بۆلای بەبەردێك بیکوژێت و، هەوڵی (عقبە) بۆ خنکاندنی برازاکەی بەجلەکانی خۆی و خەریك بوو بیخنکێنێت و هەروەها دەرچوونی (إبن الخطاب) بەشمشێرەکەیەوە بۆ کوشتنی برازاکەی . ئەبوطالب بیری لەو ڕووداوانە دەکردەوە ، بۆنی شەڕێکی دەکرد دڵی هێنایە لەرزە ، بۆی ساغ بوبوەوە کە موشریکان بڕیاری شاردنەوەی ئۆباڵی ئەم دەدەن و، برازاکەی دەکوژن ، ئەوجا (حەمزە) یان (عومەر) یان هەر کەسێکی تر هیچ دادێکی نادەن ئەگەر کەسێك هەڵی کوتایە سەر برازاکەی و لە ناکاودا کوشتی.

(ابوطالب) لەمە دڵنیابوو، لەسەر هەقیش بوو، ئەوان بەناشکرا کۆبوونەوە بۆ کوشتنی پێغەمبەر ﷺ ، قوڕئان ئامۆژەی کردووە بەو بڕیارەی قوڕەیش و فەرمویەتی : ﴿أَمْ أَبْـرَمُوا أَمْراً فَإِنَّـا مُبْرِمُونَ﴾ الزخرف/٧٩ کەواتە دەبێت (ابو طالب) چی بکات !

---

[1] / إبن هشام ١/٢٩٣، ٢٩٤.
[2] / تفسير ابن كثير ٦/١٥٩ . ١٦١.

که بینی قوڕەیش گردبونەتەوە دژ بەبرازاکەی ، هەستا لەناو بنەماڵەکەیدا لە (بنی هاشم) و بنی (عبد المطلب) کە هەردوو پۆڵەی (عبد مناف) بوون ، بانگی کردن بۆ بەرگری کردن لە برازاکەی و پشتیوانی کردنی ، ئەوانیش بە موسوڵمان و کافرەوە وەک دەمارگیریی هاوسێیەتی عەرەبی هاتن بەدەمیەوە ، تەنها (أبو لهب)ی برای نەبێت ، کە لەوان جیابوەوەو لەگەڵ قوڕەیشدا بوو[1] .

پەیوەندی دابڕینی گشتی

سەبارەت بەموشریکان . چوار پووداوی گەورە لەماوەی چوار هەفتەدا ، یان لە کەمترین ماوەدا پوویاندا ، لەوانە ، موسوڵمان بوونی حەمزە ، پاشان عومەرو ، پاشان ڕەتکردنەوەی سازشی پێغەمبەر ﷺ لەگەڵیانداو، پاشان یەکگرتنی (بنو مطلب) بە موسوڵمان و کافرەوە بۆ پاراستنی ژیانی پێغەمبەرو بەرگریی لێ کردنی ، موشریکان سەرسام بووبوون ، ناهەقیشیان نەبوو ، ئەوان دەزانن ئەگەر موحەممەد بکوژن خوێنی هەمویان لەشیوی مەککەدا دەڕژێت ، لەوانەشە ببێتە هۆی لە ڕەگەوە دەرکێشانیان ، ئەوەیان دەزانی بۆیە بیریان لەزوڵمێکی تر دەکردەوە جگە لە کوشتن ، بەڵام کاریگەرتر لەوەی دوایی کردیان.

پەیماننامەی ستەم و دەست درێژی

هەموو قوڕەیش لە (ضیف)ی (بنی کنانه) لە شیوی (المحصب) کۆبونەوەو پەیمانیاندا دژ بە (بنی هاشم) و (بنی عبد المطلب) کە ئیتر لەمەودوا نە ژن و ژنخوازی و، نە کڕین و فرۆشتن و ، هاوەڵمیی کردن و، تێکەڵاوی و، هاتوچۆو ، قسەیان لەگەڵدا نەکەن ، هەتا پێغەمبەریان تەسلیم نەکەن بۆ کوشتنی ، لەو بارەیەوە پەیماننامەیەکیان نووسی چەند بەڵێن و پەیمانێکی تێدابوو کە (هەرگیز هیچ جۆرە سوڵحێکیان لەگەڵدا نەکرێت و ، بەزەییان پیایاندا نەیەتەوە ، هەتا پێغەمبەریان تەسلیم دەکەن بۆ کوشتنی)

(إبن القيم) دەڵێت گوتراوە: کە (منصور)ی کوڕی (عکرمه)ی کوڕی (هاشم) نوسیویەتی ، گوتراویشە کە (نضر)ی کوڕی (حارث) نوسیویەتی ، بەڵام قسەی ڕاست ئەوەیە کە (بغیض)ی کوڕی (عامر)ی کوڕی (هاشم) نوسیویەتی ، پێغەمبەر ﷺ نزای لێ کردوە هەردوو دەستی ئیفلیج بوون[2] .

---

[1] / إبن هشام ٢٦٩/١. مختصر سيرة الرسول ، نوسینی عبدالله ی نەجدی ل ١٠٦.
[2] / زاد المعاد ٤٦/٢.

ئەو پەیمانە تەواوبوو بەسترا ، نووسخەکە بەدیواری ناوەوەی کابەدا هەڵواسرا ، هەموو (بنو هاشم) و(بنو عبدالمطلب) بە کافرو موسوڵمانەوە لایەنگر بوون جگە لە (ابو لهب) بۆیە هەموویان لە شیوی (أبوطالب) دا سەرەتای شەوی مانگی (المحرم) سانّی حەوتەمی پێغەمبەرێتی بەندی کران.

سێ سانّ لە شیوی (أبو طالب) دا

ئابڵوقەکە توندبوو ، هەموو ئاوو خۆراکێکیان نەما ، موشریکان نەیان دەهێشت هیچ خۆراك و کڕین و فرۆشتن و بازرگانیەك بێتە مەککەو نەیکڕن ، هەتا وای لێهات زۆریان بۆهات کەوتنە خواردنی گەڵای دارو چەرم ، بەشێوەیەك لەپشت شیوەکەوە دەنگی ئاهوحەسرەتی ژن و منانّەکانیان دەبیسرا کە لەبرساندا هاواریان دەکرد ، مەگەر بە - نهێنی- وەگەرنا هیچ شتێکیان پێ نەدەگەیشت ، لە ڕۆژانی مانگە حەرامکراوەکاندا نەبێت نەیاندەتوانی هیچ ڕۆژێك بۆ شت کڕینیش بێنە دەرەوە ، ئەو کاتانە شمەکیان لەو کاروانانە دەکڕی کە لە دەرەوە دەهاتنە ناو مەککە ، خەڵکی مەککەش نرخی شتەکانیان بەکڕین بەرز دەکردەوە بۆ ئەوەی پێیان نەکڕدرێت.

حەکیمی کوڕی حوزام پێدەچوو گەنمی پێ بێت بۆ خەدیجەی پوری . پ. جارێکیان (أبوجهل) هاتە سەر ڕێ و لێی نەدەبووەوە نەیدەهێشت تا (أبو البختری) کەوتە نێوانیان و ، یارمەتیدا گەنمەکە بۆ پوری بەرێت.

(أبو طالب) زۆر لەگیانی پێغەمبەر ﷺ دەترسا ، بۆیە کاتێك خەڵك بەرەو خەوتن دەڕۆشتن فەرمانی دەدا بە پێغەمبەر ﷺ لە جێگەکەیدا بنوێت ، هەتا ئەو کەسەی نیازی کوشتنی هەیە ئەوە ببینێت ، کە خەڵك دەخەوتن فەرمانی دەدا بەیەکێك لە کوڕەکانی یان براکانی یان ئامۆزاکانی تا لەسەر جێگاکەی پێغەمبەر ﷺ بخەون ، ئەنجا دەی وت بە پێغەمبەر ﷺ کە لەسەر جێگای یەکێکیان بخەوێت.

پێغەمبەری خوا ﷺ و موسوڵمانەکان لە ڕۆژانی وەرزی حەجدا دەچوونە دەرەوە ، بەخەڵك دەگەیشتن بانگیان دەکردن بۆ ئیسلامەتی ، پێشتریش وتمان کە (ئبولهب) چی دەکرد.

هەڵوەشاندنەوەی پەرەی پەیمانەکە

سێ ساڵی ڕەبەق تێپەڕی کرد ڕەوشەکە وەکو خۆی بوو ، لەمانگی موحەڕڕەمی[1] ساڵی دەیەمی پێغەمبەرێتیدا پووداوی هەڵوەشاندنەوەی پەڕەکەو دراندنی پەیمان نامەکە ڕوویدا ، ئەمەش لەبەرئەوە بوو کەهەندێك لەقوڕەیش پێی ڕازی بوون و هەندێکیشیان پێی ڕازی نەبوون ، بۆیە هەڵوەشاندنەوەیان دەدا.

ئەوەی بەوکارە هەستا (هشام)ی کوڕی (عمرو) لە (بنی عامر بن لؤی) بوو . شەوانە بەنهێنی خواردنی دەبرد بۆ شیوەکە . ئەم پیاوە چوو بۆلای (زهیر)ی کوڕی (أبی أمیه المخزومی) . دایکی (عاتکه)ی کچی (عبد المطلب) بوو، پێی وت: ئەی زوهەیر ، من بەتەنها چی بکەم ؟ وەڵڵامی یەك پیاوی ترم لەگەڵدا بوایە ئەو پەیماننامەیەم ئەدڕاند ، وتی: من پیاوێکم دۆزیەوە ، وتی کێیە ؟ وتی: منم ، زوهەیر وتی: کەواتە پیاوی سێیەمم بۆ بدۆزەرەوە.

چوو بۆ لای (أبو البختری)ی کوڕی (هشام) ، چی وتبوو بە (مطعم) بەویشیی وت ، وتی: جا کەس هەیە هاوکاری ئەم کارە بکات ؟

وتی: بەڵێ ، وتی: کێیە ؟

وتی: (زهیر)ی کوڕی (أمیه)و، (مطعم)ی کوڕی (عدی) و، منیش لەگەڵتدام،

وتی: پێنجەممان بۆ پەیدا بکە.

چوو بۆ لای (زمعه)ی کوڕی (أسود)ی کوڕی (المطلب)ی کوڕی (أسد) ، قسەی لەگەڵدا کردو ، باسی خزمایەتی و مافەکانی بۆ کرد ، پێی وت: ئایا بۆ ئەو کارەی منی بۆ بانگ دەکەی کەسی تر هەیە ؟

وتی: بەڵێ و ناوی ئەوانی تریشی وت، ئەنجا لە (الحجون) کۆبوونەوەو، پەیمانیان بەست لەسەر هەڵوەشاندنەوەی پەڕەی پەیماننامەکەو ، زوهەیر وتی: من دەست پێ دەکەم و یەکەم کەستان دەبم بۆ ئەو کارە.

بۆ ڕۆژی سبەینێ کەچوونە یانەکانی خۆیان ، زوهەیر هاتەدەرەوە ملوانکەیەکی لەملدا بوو ، حەوت جار تەوافی کرد بەدەوری کابەدا ، پاشان ڕووی کردە خەڵك و، وتی: ئەی خەڵکی مەککە ڕەوایە ئێمە نان بخۆین و، جل لەبەر بکەین و، کەچی (بەنی هاشم)یش بەرەو فەوتان بڕۆن و ، نەکەس شتیان پێ بفرۆشێت و نەکەس شتیان لێ بکڕێت ؟

---

[1] / بەڵێیە لەسەر ئەوەی کە(أبوطالب) پاش هەڵوەشاندنەوەی لاپەڕەکە بەشەش مانگ مردووە، راستترینیش ئەوەیە لەبارەی مردنی (أبو طالب)ەوە کە لەمانگی (رەجەب) دا بوە، ئەوەش دەڵێ : لە ڕەمەزاندا مردووە، ماناى وایە پاش هەڵوەشاندنەوەی لاپەڕەکە بە هەشت مانگ و چەند ڕۆژێ مردووە.

وەڵاڵەی دانانیشم هەتاکو ئەو پەڕە ستەمکارە دوابڕاوە نەدرێنرێت.

(ابو جهل) – کە لە گۆشەی مزگەوتەکەدا دانیشتبوو – وتی: درۆ ئەکەیت ، وەڵاڵەی نابێت بدرێت ، (زمعه) هەڵیدایەو وتی: وەڵاڵەی (ابو جهل) تۆ درۆ ئەکەیت ، ئێمە ڕازی نەبووین بەنووسینی ئەو پەیماننامەیە کاتێک نوسراوە ، ئەنجا (ابو البختری) وتی: (زمعه) ڕاست ئەکا . ئێمە ڕازی نابین بەوەی تێیدا نوسراوەو دانی پێدا نانێین.

(مطعم)ی کوڕی (عدی) وتی: ئێوە ڕاست ئەکەن هەرکەسێکیش وەک ئێوە نەڵێت خۆی و ئەوەی نوسیویەتی دەدەینە دەست خوا.

ئەنجا (هشام)ی کوڕی (عمرو)یش بەو شێوەیەی وت.

ئەبوجەهل وتی: ئەمە کارێکە بەشەو تەگبیری بۆ کراوە ، لەشوێنێکی تردا پرس و ڕای لەسەر کراوە ، (ابوطالب)یش لەلایەکی مزگەوتەکەدا دانیشتبوو ، هات بۆ لایان چونکە خوای گەورە هەواڵی دابوو بەپێغەمبەر ﷺ کە پەڕەی پەیماننامەکە چی لێهاتووەو ، چۆن خۆرەی بۆ ناردووەو ، هەرچی باسێکی تێدایە لە ستەم و دابڕینی پەیوەندی خزمایەتی و زۆرداریی خواردوویەتی جگە لە باسی خودای گەورە ، ئەم هەواڵەیدا بەمامی، (ابو طالب) هەستاو چوو بۆلای قوڕەیش و هەواڵی پێدان کە برازاکەی ئەوەو ئەوەی فەرمووە ، ئەگەر درۆی کرد ئێمە لادەچین خۆتان چاری بکەن ، ئەگەر ڕاستیشی کرد دەبێت لەو ستەم و دابڕینە پاشگەز ببنەوە ، وتیان: بەڕاستی بە ویژدانیت.

پاش ئەوەی گفتوگۆ لەنێوان ئەو کۆمەڵەو (ابوجهل)دا بەردەوام بوو، (مطعم) هەستا پەڕەکە بدرێنێت ، سەیری کرد خۆرە هەمووی خواردووە جگە لە وشەی پیرۆزی (باسمك اللهم) و، هەرچیەك ناوی خودای تێدا بووبێت نەیخوارد بوو.

پاشان پەڕەی پەیماننامەکە هەڵوەشێنرایەوەو ، پێغەمبەر ﷺ و ئەوانەی لە شیوەکەدا لەگەڵی بوون هاتنە دەرەوە ، موشریکان نیشانەیەکی گەورەی پێغەمبەرێتی موحەممەدیان بینی ﷺ ، بەڵام هەرەوکو خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ﴾ القمر/٢ ، بەو نیشانە گەورەیەش ملیان نەداو کوفرەکەیان خەستتر بوەوە[1] .

---

[1] / وردو درشتی ئەم دابڕینە لە (صحيح البخاری)دا کۆکردەوە، باب نزول النبی بمکه ٢١٦/١، باب تقاسم المشرکین علی النبی ٥٤٨/١، هەروەها (زاد المعاد) ٤٦/٢، وە ابن هشام ٣٥١،٣٧٤/١ – ٣٧٧، هەروەها (رحمه للعالمین) ٧٠،٦٩/١، هەروەها (مختصر سیره الرسول) (نوسینی عەبدوللای نەجدی) ل ١٠٦-١١٠، هەروەها (مختصرالسیره) نوسینی (شێخ محمد بن عبدالوهاب النجدی) ل٦٨-٧٣، لەنێوان ئەو سەرچاوانەشدا جیاوازیەکی زۆرکەم دەبینرێ؛ ئێمەش ئەو ڕایەمان پەسەند کردووە، کە پاش تێڕامان بە لامانەوە باشترېوە.

دواین شاندی قوڕەیش بۆ لای (أبو طالب)

پێغەمبەری خوا ﷺ لە شیوەکە هاتە دەرەوە ، دەستی کردەوە بەکارەکەی خۆی ، قوڕەیشیش هەرچەندە وازیان لەدابڕینەکە هێنابوو، بەڵام هێشتا کاریان دەکرد بۆ فشار خستنەسەر موسڵمانەکان و ڕێگەگرتن لەڕێبازی خودا، (أبو طالب)یش بەردەوام چوار دەوری برازاکەی دابوو ، بەڵام تەمەنی لە هەشتا تێپەڕی بوو ، ئازارو ئەشکەنجەو ڕووداوە گەورە یەک لەدوای یەکەکانی ئەو چەند ساڵە – بەتایبەتی ئابڵوقەی شیوەکە – جومگەکانی لاوازو بێ هێز کردبوو ، پشتی چەماندبوەوە ، هێشتا چەند مانگێک بەسەر هاتنە دەرەوەیدا نەڕۆشتبوو لە شیوەکە ، نەخۆشی بەرۆکی گرتبوو لێی نە ئەبوەوە . ئیدی موشریکان لە شۆڕەتی خۆیان دەترسان لەناو عەرەبدا کەئەگەر دوای مردنی (أبو طالب) شتێکی لێ بکەن حورمەتیان دەشکێت ، بۆیە جارێکی تر هەوڵیاندا بە ئامادەبوونی (أبو طالب) شاندێکی تر بنێرن بۆ قسەکردن لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ و ئەوەی بدەنێ کە پێشتر رازی نەبوون بیدەنێ ، شاندێکیان نارد کە دادەنرێت بەدواییەن شاند بۆلای (أبو طالب).

(إبن إسحاق) و هەندێکی تر دەڵێن: کە (أبوطالب) کەوتە جێگەو ، هەواڵی کەفتەکاربوونی گەیشتەوە بەقوڕەیش هەندێکیان بەیەکتریان دەوت: (حمزە) و (عمر) موسوڵمان بوون ، هەواڵی موحەممەدیش بەناو هەموو تیرەکانی قوڕەیشدا بڵاوبۆتەوە ، با بڕۆین بۆ لای (أبو طالب) ، بەڵکو دەستی ئەو بگرێت و ، خاتری ئێمەش بگرێت ، وەڵڵاهی هیچ متمانەیەکمان نیە کە لە دواڕۆژدا هەموو شتێکمان زەوت نەکەن ، لە دەربڕینێکی تردا : بەڕاستی ئەترسین ئەم پیرە پیاوە بمرێت و ، ئەو پیاوە (موحەممەد ﷺ) شتێکی لێ بێت و عەرەبیش ئێمەی پێ عەیبدار بکات و پێمان بڵێن : وازیان لێ هێنا تا مامی مرد ئەنجا دەستیان بۆ برد.

چوون بۆلای (أبوطالب) و قسەیان لەگەڵدا کرد ، شاندەکە پیاوماقوڵانی قوڕەیش بوون بریتی بوون لە: (عتبە بن ربیعە) و (شیبە بن ربیعە) و (ابو جهل بن هشام) و (أمیە بن خلف) و (أبوسفیان بن حرب) لەگەڵ چەند پیاوماقوڵێکی تریاندا – نزیکەی بیست و پێنج کەس دەبوون – وتیان : (أبو طالب) خۆت دەزانیت کە لەناو ئێمەدا چ پلەوپایەیەکەت هەیە ، خۆشت دەبینیت کە چیت لێ هاتووە ، دەترسین شتێکت لێ بێت و دەزانی کێ لەنێوان ئێمەو برازاکەتدایە ، بانگی بکە ، چی لەلای ئێمەیە بیدەرێ ، چ مافێکی ئێمەش لای ئەوە بۆمان وەرگرە ، باوازمان لێ بهێنێت و ئێمەش وازی لێ دەهێنین ، واز لە ئایینەکەمان بهێنێت ، ئێمەش واز لە

ئایینەکەی ئەو دەهێنین ، (ئەبوطالب) ناردی بەشوێنیدا ، هات بۆلای ، پێی وت: برازاکەم ، ئەمانە پیاوماقوڵانی خێڵەکەتن ، لەبەر تۆ کۆبوونەتەوە ، تا هەق و حساب لەگەڵ یەکتریدا بکەن ، پاشان هەواڵی ئەوەی پێدا کە ئەوانە بۆچی هاتوون ، لەگەڵ دەست نەهێنانە رێگە لەلایەن هیچ لایەکەوە بۆ لاکەی تر.

پێغەمبەری خوا ﷺ پێی فەرموون: پێتان چۆنە ئەگەر گفتێکتان بدەمێ باسی بکەن ، بەو گوتەیە دەبنە خاوەنی هەموو عەرەب و، عەجەمیش ملتان بۆ دەدەن ، لە دەربڕینێکی تردا ، پێغەمبەر ﷺ پووی کردە (ابو طالب)و فەرمووی: ئەمەوێت ئەوان لەسەر وشەیەك ڕێك بکەون ، کە عەرەب ملیان بۆ کەچ بکات و، بەو پێیەی عەجەمیش جزیەیان بداتێ ، لەدەربڕینێکی تریشدا فەرمووی: مامە ، بۆچی بانگیان ناکەیت بۆ شتێك باشترە بۆیان؟ وتی: تۆ بۆ چیان بانگ دەکەیت؟ فەرمووی: بانگەشەیان دەکەم بۆ ووشەیەك بیلێن تا بەووشەیە عەرەب ملیان بۆ بدات و، ببنە خاوەنی عەجەمیش ، دەربڕینێکیش هەیە، لە ڕیوایەتەکەی (إبن إسحاق) دا دەڵێت ، فەرمووی: یەك وشە هەیە بیلێن ، دەبنە خاوەن هەموو عەرەب و، عەجەمیش ملتان بۆ کەچ دەکەن ، کە ئەم وتەیەی فەرموو ، هەموویان وەستان و سەرسام بوون ، نەیاندەزانی چۆن ئەو تەنها قسە بەسوودە ڕەت بکەنەوە تائەو ئاست و سنووڕە ؟ پاشان (ابو جهل) وتی: ئەو وشەیە چیە؟ بەسەری باوکت دە وشەیشت دەدەینێ ، فەرمووی: بڵێن (لاإله إلا الله) و، واز لەوەبهێنن کە دەیبەرستن ، دەستیان کرد بەچەپڵەلێدان و، وتیان: ئەرێ موحەممەد تۆ ئەتەوێت هەموو خواکان بکەینە یەك خواوەند؟ بەڕاستی تۆ شتێکی سەیر ئەڵێیت.

پاشان هەندێکیان بەیەکتریان دەوت: سوێند بەخوا ئەو پیاوە هیچ شتێکتان ناداتێ لەوەی ئێوە دەتانەوێت ، بڕۆن بەدەم ئایینی باوو باپیرانتانەوە ، هەتا خوا ئەم کێشەیەتان بۆ یەکلا دەکاتەوە ، پاشان بڵاوەیان لێ کرد.

لەبارەی ئەوانەوە ئایەت هاتە خوارەوە: ﴿ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ، ص وَالْقُرْآنِ ذِي الذِّكْرِ {١} بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي عِزَّةٍ وَشِقَاقٍ {٢} كَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَبْلِهِم مِّن قَرْنٍ فَنَادَوْا وَّلَاتَ حِينَ مَنَاصٍ {٣} وَعَجِبُوا أَن جَاءهُم مُّنذِرٌ مِّنْهُمْ وَقَالَ الْكَافِرُونَ هَذَا سَاحِرٌ كَذَّابٌ {٤} أَجَعَلَ الْآلِهَةَ إِلَهًا وَاحِدًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عُجَابٌ {٥} وَانطَلَقَ الْمَلَأُ مِنْهُمْ أَنِ امْشُوا وَاصْبِرُوا عَلَى آلِهَتِكُمْ إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ يُرَادُ {٦} مَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي الْمِلَّةِ الْآخِرَةِ إِنْ هَذَا إِلَّا اخْتِلَاقٌ {٧} ﴾ ص[1].

[1] / إبن هشام ٤١٧/١ . ٤١٩، تفهيم القرآن ٣١٦/٤ – ٣١٨، (مختصر سيرة الرسول) نوسينى (شێخ عبدالله ى نەجدى) ل٩١.

سالّی ماتەمینی

کۆچی دوایی ئەبو طالب

نەخۆشی بەرۆکی (ابو طالب)ی بەرنەدا ، زۆری پێ نەچوو وەفاتی کرد لە مانگی رەجەبی[1] سالّی دەیەمی پێغەمبەرێتیدا ، پاش شەش مانگ لەهاتنە دەرەوەیان لەشیوی ئەبو طالب[2]، وتراویشە: لەمانگی رەمەزاندا پێش وەفاتی خەدیجە ـ ر. بە سێ ڕۆژ وەفاتی کردوە.

لە (صحیح)یشدا هاتووە لە (المسیب)ەوە: کاتێك (أبو طالب) کەوتە گیانەلاّ ، پێغەمبەر چووە لای ، (ابوجهل)یش لەلای دانیشتبوو ، فەرمووی: مامە ، بلّێ (لاإله إلاالله) ، بەم وشەیە داوای لێخۆش بونت بۆ بکەم لەلای خودا ، (أبوجهل) و (عبدالله)ی کوڕی (أمیه)ش دەیانوت: (أبو طالب) ، ئایا لە ئایینی (عبد المطلب) پەشیمان دەبیتەوە؟ وازیان لێ نەهێنا هەر قسەیان لەگەلّدا دەکرد تا دواوشەی پێ وتن: لەسەر ئایینی (عبد المطلب)م ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: داوای لێخۆش بونت لێ دەکەم هەتا لێم قەدەغە نەکرێت ، ئایەت هاتە خوارەوە: ﴿ مَاكَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُواْ أَن يَسْتَغْفِرُواْ لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُواْ أُوْلِي قُرْبَى مِن بَعْدِمَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴾ التوبة/ ١١٣، هەروەها ئایەت هاتە خوارەوە: ﴿ إِنَّكَ لَاتَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ ﴾[3].

پێویستیش ناکات باس لەدەست ڕۆیشتوویی (أبو طالب) بکەین ، بە ڕاستی ئەو قەلأیەبوو کە بانگەوازی ئیسلامی خۆیی پێ دەپاراست لەشالاّوی گەورەو بێعەقلّەکانی قوڕەیش ، بەلاّم لەسەر ئایینی پیرەکانی پێش خۆی مایەوە ، بەتەواوەتی ڕزگاری نەبوو ، لە (صحیح) داهاتووە لە (عباس)ی کوڕی (عبد المطلب) دەو بەپێغەمبەری ووت ﷺ: نەتتوانی هیچ بۆ مامت بکەیت ، لەکاتێکدا ئەو پەرژینی تۆ بوو ، بۆ تۆو لەبەر تۆش تووڕە دەبوو؟ فەرمووی: (أبو طالب) لە تەنکاوی ئاگردا دایانناوە ، ئەگەر من نەبومایە ئەوا لەپلەی خوارەوەی دۆزەخدا دەبوو[4].

---

[1] / تاریخ الإسلام، نوسینی (شا ئەکبەرخان نەجیب ئابادی ١٢٠/١، لەسەرچاوەکانیشدا جیاوازیەکی زۆرمەیە سەبارەت بەومانگەی (ابوطالب)ی تێدا مردووە، ئەم ڕایەمان بەلاوە پەسەندترە چونکە زۆرینەی سەرچاوەکان لەسەرئەوە کۆکن کە شەش مانگ پاش ڕزگاربوون لەشیوەکی (أبو طالب) وەفاتی کردووەو، ئابلۆقەکەش سێ سالّ بوە، ئەگەر ئابلۆقەکە شەوی بەدری موحەڕەمی سالّی حەوت دەستی پێکردبێ ، ئەوا لەرەجەبی سالّی دەیەمی پێغەمبەرێتیدا کۆچی دوایی کردوە.

[2] / مختصر سیرة الرسول ، نوسینی شێخ عبدالله ی نەجدی ل١١١.

[3] / صحیح البخاری ، باب قصة ابی طالب ٥٤٨/١.

[4] / صحیح البخاری ، باب قصة ابي طالب ٥٤٨/١.

هەروەها لە (أبی سعید الخدری)یەوە ، دەڵێت کە گوێی لێ بوو پێغەمبەر ﷺ – باسی مامی لەلادا کرا – فەرمووی: بەڵکو تکا کردنم بۆی لە ڕۆژی قیامەتدا سوودی پێ ببەخشێت ، لە تەنکاوی ئاگردا دادەنرێت تا دەگاتە هەردوو قولە پێی[1].

دوا ماڵئاوایی خەدیجە - ڕ -

پاش کۆچی دوایی (ابوطالب) بەدوومانگ یان سێ مانگ – لەگەڵ بونی جیاوازی لەڕاکاندا – دایکی ئیمانداران خاتوو خەدیجەی گەورەژن (ڕەزای خوای لێ بێت) وەفاتی کرد ، کۆچی دواییەکەی لەمانگی ڕەمەزانی ساڵی دەیەمی پێغەمبەرێتیدا بوو ، لەو کاتەدا تەمەنی (٦٥) ساڵ بوو ، پێغەمبەریش ﷺ تەمەنی پەنجا ساڵ بوو[2].

خاتوو خەدیجە (ڕەزای خوای لێ بێت) یەکێك بوو لە نیعمەتە چاکەکانی خودا بەسەر پێغەمبەرەوە ﷺ ، بۆ ماوەی چارەکە سەدەیەك لەگەڵیدا مایەوە هەمیشە لە ساتەکانی دڵەڕاوکێدا سۆزی بۆ دەنواندو لەکاتە سەختەکانیدا پشتیوانی دەکردو، لە گەیاندنی پەیامەکەیدا هاوکاریی دەکردو، لەقۆناغەکانی جیهادی سەختدا هاوبەشی دەکردو بەخۆیی و مالّ و سامانی دڵنەوایی دەکرد ، پێغەمبەری خوا ﷺ لەبارەیەوە فەرمویەتی: (لە کاتێکدا کە خەڵك باوەڕیان پێ نەدەکردم ئەو باوەڕی پێهێنام ، کاتێك خەڵك بەدرۆیان دەخستمەوە ئەو متمانەی پێدەبەخشیم ، کاتێك خەڵك لە یارمەتی خۆیان بێ بەشیان کردم ، ئەو کردمیە هاوبەشی سامانەکەی خۆی، خوای مەزن منداڵەکانی ئەوی بۆ هێشتمەوەو ، لە غەیری ئەو نەیهێشتەوە)[3].

لە (صحیح)یشدا هاتووە لە (أبی هریرە)وە ﷺ فەرمووی: جبریل ﷺ هاتە لای پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: پێغەمبەری خوا ﷺ ئەوە خەدیجەیە ، بەڕێوەیە ، دەفرێکی پێیە یان پێخۆری تێدایە یان خواردن یان شەراب ، ئەگەر هاتەلات سڵاوی پەروەردگاری پێبگەیەنەو ، مژدەی بدەرێ بە بەهەشتێك کە نە دەنگە دەنگی تێدایە نە ماندوو بوون[4].

---

[1] / هەمان سەرچاوە .
[2] / (ابن الجوزی) لە (التلقیح)دا جەخت دەکاتەوە لەسەر مردنی (خەدیجە) ڕ- لە ڕەمەزانی ئەو ساڵەدا ل٧، هەروەها عەلامە (المنصور فوری) لە (رحمة للعالمین) ١٦٤/٢، چەندینی تر هەمان ڕایان هەیە.
[3] / لە (مسند)ەکەیدا گێڕاوێتیەوە ١١٨/٦.
[4] / صحیح البخاری ، باب تزویج النبی ﷺ خدیجة وفضلها ٥٣٩/١.

دابارینی خەمەکان

لەچەند رۆژێکدا ئەو دووڕووداوە خەمناکە ڕوویاندا ، هەستی خەم و ئازارەکان دڵی پێغەمبەریان ﷺ هێنایە لەرزە ، پاشان قوڕەیش کەوتنە دابارانـدنی کارەساتەکان ، زاتی زیاتریان دەکرد بەسەریدا ، پاش مردنی (ابو طالب) بە ئاشکرا ئازارو ناڕەحەتیان بۆ دروست دەکرد، خەمەکانی ڕۆژ لەدوای ڕۆژ کەڵەکە دەبوون ، هەتا بێئومێد بوو لێیان و کەوتەڕێ بەرەو (طائف) بەئومێدی بەدەمەوە هاتنی بانگەوازەکەی یان پەنادانی و پشتیوانی کردنی دژ بەخێڵەکەی، کەسی نەبینی جێگەی بکاتەوە کەسیش پشتیوانی نەکرد، لەگەڵ ئەوەشدا زۆر ئازاریاندا ، کارێکیان پێکرد خێڵی قوڕەیش پێیان نەکردبوو.

چەند قورسایی ئازارەکانی خەڵکی مەککە بۆ سەر پێغەمبەر بوایە ، ئەوەندە لەسەر هاوەلانی توند نەبوو، هەتا جارێکیان ئەبوبەکری صدیق ﷺ پەنای برد بۆ کۆچکردن لە مەککە ، لەشار دەرچوو هەتا گەیشتە (برد الغماد)و دەیویست بەرەو حەبەشە بڕوات ، (إبن الدغنه) گەڕاندیەوەو پەنای دا[1].

(إبن إسحاق) دەڵێت: کاتێک (ابوطالب) وەفاتی کرد ، قوڕەیش ئەوەندە ئازاری پێغەمبەریان ﷺ دەدا لەژیانی (ابو طالب)یشدا هەرگیز ئەو زاتەیان نەدەکرد ، هەتا بێ عەقڵێک لە بێ عەقڵەکانی قوڕەیش ڕێگەی پێگرت و، خۆڵی کرد بەسەری پیرۆزیدا ، کە گەڕایەوە ماڵەوە ، خۆڵەکە هەر بە سەریەوە بوو ، یەکێک لەکچەکانی هەستا چوو بۆ لای و بەدەم گریانەوە سەرو دەم وچاوی سڕی ، پێغەمبەری خواش ﷺ پێی وت: کچم مەگری ، خوای گەورە باوکت دەپارێزێت ، لەبەر خۆیەوە دەیفەرموو: قوڕەیش کارێکیان نەکرد زۆر ئازارم بدات ، هەتا (ابو طالب) وەفاتی کرد[2].

بەهۆی بەدوای یەکدا هاتنی ئێش و ئازارەکان لەو ساڵەدا ، پێغەمبەر ﷺ ئەو ساڵەی ناونا ساڵی خەمەکان ، هەر بەو شۆڕەتەشەوە لە میژوودا ناسرا.

---

[1] / شا نەکبەخان نەجیب ئابادی ڕشکارانە وتوێەتی ئەم ڕووداوە لەرسالەدا بوە، بڕوانە (تاريخ الإسلام) ١/١٢٠، بەسەرهاتەکە بە بڕێکی لە (إبن هشام) دا هاتوە ١/٣٧٢-٣٧٤، (صحيح البخاري) دەفاتوە ١/٥٥٢،٥٥٣.

[2] / إبن هشام ١/٤١٦.

لە (شەوال)ی ئەو ساڵەدا - واتە ساڵی (١٠)ی پێغەمبەرێتی- پێغەمبەری خوا (سودە)ی کچی (زمعە)ی خواست ، لەو ئافرەتانە بوو کە دەمێک بوو موسوڵمان بوو بوو ، کۆچی دووەمیشی کردبوو بۆ حەبەشە ، هاوسەرەکەی (سکران)ی کوڕی (عمرو) موسوڵمان بوو بوو لەگەڵیدا کۆچی کردبوو ، لەخاکی حەبەشە وەفاتی کردبوو، یان پاش گەڕانەوە بۆ مەککە ، کەگەیشتنەوە جێ ، پێغەمبەری خوا ﷺ خوازبێنی کرد ، ئەوە یەکەم ژنهێنانی پێغەمبەر بوو ﷺ دوای وەفاتی خەدیجە ، پاش چەند ساڵێک سەرەکەی خۆی بەخشی بە عائشە[1].

هۆیەکانی دان بەخۆدا گرتن و دڵ قایم بوون

لێرەدا عاقڵ حەیران دەبێت و، مرۆڤ ژیرەکان لەنێوان خۆیاندا دەپرسن:

ئەو هۆکارانە چی بوون وایان لە موسوڵمانەکان کردبوو بگەنە ئەو ئاستە بەرزو سنوورە سەر سوڕهێنەرە لەدڵ قایمیدا؟

چۆن ئارامیان گرت لەژێر ئەو چەوساندنەوەیەدا کە موچوڕک بە جەستەی مرۆڤدا دەهێنێت و، ولأت دەهێنێتە لەرزە؟

بەدەر لە ئەو هەستەی بەناخی دڵەکاندا دێت و دەچێت ، باشتر وایە کە ئامارژە بکەین بەهەندێک لەو هۆکارانە ، با بەشێوەیەکی خێراش بێت :

١. هۆی سەرەکی لەو مەسەلەیەدا بەپلەی یەکەم ، باوەڕبوونە بەخوای تاک و تەنهاو بەڕاستی ناسینی ، چونکە باوەڕی تەواو ئەگەر لەدڵەکاندا بچەسپێت لەشاخەکان قورستر دەبێت ، خاوەنی ئەو ئیمانە پتەوو ئەو یەکلابوونەوە تەواوە - زەحمەتەکانی دونیا هەرچەندە زۆرو گەورەو زەبەللاح بن - لەپاڵ باوەڕەکەیدا . وەک قەوزەیەکی سەر سێلاوێکی توند دەیانبینێت کە هاتبێت بەنداوە پتەوو قەڵ سەختەکان بڕمێنێت ، ئیدی گوێ نادا بەهەموو ئەو زەحمەتانە ، لەبەردەم شیرینی ئیمان و لەزەتی مل کەچی و خۆشی باوەڕەکەیدا خۆی دەگرێت ﴿ فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاء وَأَمَّا مَا يَنفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الأَرْضِ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الأَمْثَالَ ﴾ الرعد/١٧.

لەم هۆکارە چەند هۆیەکی تریش دەکەونەوە کە ئەم دڵ قایمی و ئارامگریە بەهێز تر دەکەن ئەویش :

---

[1] / رحمة للعالمين ١٦٥/٢. تلقيح فهوم أهل الأثر ل١٠.

٢. سەرکردایەتیەک دلأن کەمەندکێشی خۆی دەکات، پێغەمبەری خوا ﷺ سەرکردەی بالأی هەموو ئوممەتی ئیسلامیی بەڵکو هەموو مرۆڤایەتی بوو. مەزنترین سیفەتی لەجوانیی ڕەوشت و بەرزیی نەفس و ڕەوشت بەرزیی و پیاوەتی و سیفاتی ڕێزدارانەی تێدابوو، بەشێوەیەک دڵەکانی بۆلای خۆی کەمەندکێش دەکردو، نەفسەکان خۆیان دەکردە قوربانی ، لە گەورەییدا مرۆڤی ئاشوفتە دەبوو، بەجۆرێک هیچ کەسێک ئەو شانو شەوکەتەی نەبوو ، لە چڵە پۆپەی ڕێزو چاکەخوازی و خێرو شکۆداریدا بوو، ئەوەندە داوێنپاک و سپاردەناس و ڕاستگۆ بوو ، لەهەموو ڕووەکانی خێروچاکەوە بە شێوەیەک بوو تەنها ساتێک دوژمنەکانی گومانیان لێی نەبوو، چ جای دۆست و هاوەڵەکانی، وشەیەکی لەدەم دەرنەئەچوو لێی بێگومان نەبوونایە.

سێ کەسی قوڕەیش کۆبوونەوە، پێشتریش هەریەکێکیان بەنهێنیەوە گوێی گرتبوو بۆ قورئان خوێندنی پێغەمبەرو ﷺ پاشان نهێنیەکەیان ئاشکرا بوو ، یەکێکیان پرسیاری کرد لە (أبو جهل) – کە یەکێک بوو لەو سێ کەسە – ڕات چۆنە سەبارەت بەوەی لە موحەممەدت بیست ؟ وتی: چیم بیست ؟ ئێمەو خێڵی (بنو عبدمناف) لەسەر پلەو پایە کێشەمان هەبوو ، نان بدەییان کرد ئێمەش کردمان ، کاروانیان بارکرد ئێمەش کردمان ، بەخشندەییان کرد ئێمەش کردمان ، هەتا لەکۆتایی کێبڕکێکەدا یەکسان بوین ، ئێمە وەکو ئەسپی پێشبڕکێ وابوین ، ئەنجا ئەوان وتیان: ئێمە پێغەمبەرمان هەیە لەئاسمانەوە وەحی بۆدێت ، ئیدی چۆن بەوەدا بگەین ؟ وەڵڵاهی هەرگیز باوەڕی پێ ناهێنین و متمانەی پێ نادەین[1].

(أبو جهل) هەموو جارێک دەیوت: ئەی موحەممەد ئێمە تۆ بەدرۆ ناخەینەوە بەڵکو ئەو پەیامە بەدرۆ دەخەینەوە کە هێناوتە خوای مەزن ئایەتی نارد خوارەوە: ﴿ فَإِنَّهُمْ لاَ يُكَذِّبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ ﴾ الأنعام/ ٣٣ [2].

پۆژێکیان بێ باوەڕەکان سێ جار لاقرتێیان پێکرد ، لە سێیەمدا فەرمووی : خێڵی قوڕەیش ، پەیامی لەناو بردنتانم پێیە ، ئیدی ئەو قسەیە هەموویانی گرت ، وای لێ هێنان سەرسەختترینیان بەجوانترین شێوە ڕووبەڕوی دەهات.

---

[1] / ابن هشام ٣١٦/١.

[2] / (ترمذی) ڕیوایەتی کردوە لە ڕافەی سورەتی (الأنعام) دا ١٣٢/٢.

کاتێك كه پاشماوەی سەروپێی ئاژەڵیان كرد بەسەریدا لەكاتی سوژدەدا نزای لێ كردن ، دوای ئەوە پێكەنینیان نەما ، تووشی دڵەڕاوكێ و خەفەت هاتن و ، دڵنیا بوون لەوەی كە تیادەچن.

پێغەمبەر ﷺ نزای كردبوو لە (عتبە)ی كوڕی (ابی لهب) باوەڕی تەواوی هەبوو ئەو دۆعایە گیرا دەبێت ، لەكاتێكدا كە شێرەكەی بینی وتی: سوێند بێت هەر ئەوكاتە . موحەممەد . كە لە مەككە بوو كوشتمی.

(ابی) كوڕی (خلف)یش هەڕەشەی كوشتنی لێكرد ، فەرمووی: بەڵكو (إنشاء الله) من ئەتكوژم ، كە لە ڕۆژی (ئوحود)دا (ابی) ملی بڕیندار بوو – بڕینەكەشی سەخت نەبوو – (ابی) ئەیوت: موحەممەد هەر لە مەككە پێی وتم: من تۆ ئەكوژم ، وەڵلاهی ئەگەر تفیشم تێ بكات ئەمكوژێت [1]. ئەوا دێت.

(سعد)ی كوڕی (معاذ) – كاتێك لەمەككە بوو – بە (امیە)ی كوڕی (خلف)ی وت: گوێم لێبوو پێغەمبەری خوا فەرموویەتی: موسوڵمانەكان دەتكوژن ، بەتەواوی زەندەقی چوو بوو، بڕیاری دابوو لەمەككە نەچێتە دەرەوە ، كاتێك (ابوجهل) لە ڕۆژی بەدردا ناچاری كرد بڕواتە دەرەوە چوو باشترین وشتری لەمەككەدا كڕی تا بتوانێت پێی هەڵبێت ، ژنەكەی پێی وت: ئەبو سەفوان ، ئەرێ لەبیرت چوو كەبرا یەثریبیەكە چی پێ وتی؟ وتی: نەوەڵلاّ لەبیرم نەچووە نامەوێت لەگەڵیدا دەرچم مەگەر لە نزیكەوە [2].

ئەوە حاڵی دوژمنەكانی بوو ، خۆ هاوەڵەكانی ، ئەوە وەكو گیان و ڕۆح چوو بووە جەستەیانەوە ، بوو بووە دڵ و چاو بۆیان ، خۆشەویستی ڕاستەقینە وەكو ئاوی خوێ بەرەو لای دەڕۆا ، وەكو موگناتیس چۆن وورده ئاسن بۆ خۆی ڕادەكێشێت بەو شێوەیە دڵ و دەروونی ئەوانی بەلای خۆیدا كەمەندكێش كردبوو.

فَصُورَتُـهُ هَيولى كُلِّ جِسْمٍ وَمَغنـاطِيسُ أفئدة الرِّجالِ

لەئاكامی ئەو خۆشەویستیە بێوێنەیەدا وایان لێ هاتبوو ، پێیان خۆش بوو لەگەردنیان بدرێت نەك نینۆكێكی پێغەمبەر ﷺ بڕیندار ببێت یان دڕكێك بە پێیدا بچێت.

---

[1] / إبن هشام ٨٤/٢

[2] / بروانة (صحيح البخاری) ٥٦٣/٢.

ڕۆژێکیان له مەککە ئەبوبەکری کوڕی (ابی قحافە) بە تونەی لێی درا ، جا (عتبە)ی کوڕی (ربیعە) لێی نزیک بوەوە ، بە دوو نەعلی زیر کەوتە لێدانی و، دەیهێنان بەدەم و چاویداو ، چووە سەر سکی و، وای لێهات دەم و چاوی نەدەناسرایەوە ، خێڵی (بنو تمیم) ئەبوبەکریان لەناو پارچە قوماشێکدا هەڵگرت ، تا بردیانەوە ماڵەکەی ، هیچ گومانێکیان نەمابوو کە دەمرێت ، سەر لەئێوارە کە هۆشی هاتەوە وتی: ئەرێ پێغەمبەری خوا ﷺ چی لێ بەسەر هاتووە ، جا بە زمانی بەدو هەرزەیانە کەوتنە گیانی و تانەیان لێدا ، پاشان هەستان و وتیان بە (أم الخیر)ی دایکی: بزانە بەڵکو شتێکی بدەیتێ بیخوات یان قومێک ئاوی بدەرێ ، کە دایکی چووە لای زۆری لێ پاڕایەوە شتێك بخوات ، کەچی ئەو دەیوت: ئەرێ پێغەمبەری خوا چی لێهات ؟ دایکی وتی: وەڵڵاهی نازانم هاوەڵەکەت چی لێ هاتووە ، پێی وت: بڕۆ بۆ لای (أم جمیل)ی کچی خەتاب و پرسیار لەو بکە ، دایکی چووە دەرەوە تاگەیشتە لای (أم جمیل) پێی وت: ئەبوبەکر هەواڵی موحەممەدی کوڕی عەبدوڵلاً ئەپرسێت ، (أم جمیل) وتی: من نە ئەبوبەکر ئەناسم و نە موحەممەدی کوڕی عەبدوڵلاً ، ئەگەر پێت خۆشە لەگەڵت دێم بۆلای کوڕەکەت ، وتی: بەڵێ ، ئیدی پێکەوە ڕۆشتن تاگەیشتنە لای ئەبوبەکر سەیریان کرد نیوە گیانە ، (أم جمیل) نزیك بوەوە ، هاواری لێ هەستاو ، وتی: وەڵڵاهی ئەو کەسانەی وایان لە تۆ کردووە تاقمێکی بێ باوەڕو لە سنوور دەرچوون و ، لە خوا دەپاڕێمەوە کە تۆڵەت بسێنێت ، (ئەبوبەکر) وتی: ئەرێ پێغەمبەری خوا چی کرد؟ وتی: ئەوە دایکت وەستاوە گوێی لێیە، ئەبوبەکر وتی: گوێ مەدەرێ لێی مەترسە .

(أم جمیل) وتی: لەش ساغەو هیچی نیە ، ئەبوبەکر وتی: لەکوێیە ؟ وتی: لە ماڵی (إبن الأرقم) ە ، ئەبوبەکر وتی: ئاهم کردووە کە نەخواردن بخۆم و نە ئاو بخۆمەوە هەتا نەڕۆمە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ ، چاوەڕوانیان کرد ، هەتا ئەبوبەکر ئێشەکەی هێور بوەوە ، خەڵك بێدەنگ بوون ، بردیانە دەرەوە ، چوونە ژێربالیەوە هەتا بردیانە ژوورەوە بۆلای پێغەمبەری خوا ﷺ [1] .

لەچەند جێگەیەکی ئەم باسەدا قسە لەسەر دیمەنێکی خۆشەویستی و قوربانیدان دەکەین ، بەتایبەتی ئەو پرووداوانەی کە لە ڕۆژی ئوحوددا ڕوویانداو ، کارەساتی خوبەیب و چەندین نموونەی تر.

---

[1] / البداية والنهاية ٣/٣٠.

٣. هەست کردن بەبەرپرسیارێتی . هاوەڵانی پێڕدار بەتەواوی هەستیان دەکرد بەوبارە گەورەیەی کە گەسەرشانی مرۆڤایەتی دانراوە، ئەم بەرپرسیارێتیە هەرگیز بێ‌ڵایەن وەستان و خۆڵ کەناردانی نیە ، ئەو کارەساتەی لەئەنجامی ڕاکردن و خۆ قوتارکردنەوە پەیدا دەبێت گەلێک زیاترن لەوانەی کە لەئەنجامی ئەو چەوساندنەوەیە تووشی دەبن و ئەو خەسارۆمەندیەی بەدواياندا دێت – و بەدوای مرۆڤایەتیشدا دێت – ئەمەش هەرگیز ناپێورێت بەو زەحمەت و ماندوو بوونەی کە تووشیان دەبوو لە چوونە ژێرباری ئەو ئازارانەدا.

٤. باوەڕبوون بەڕۆژی دوایی – ئەمەش ئەو هەستەی تێدا بەهێز دەکردن – واتە هەست کردن بە بەرپرسیارێتی ، ئەوان لەسەر بڕوایەکی تەواوبوون بەوەی ڕۆژێک لە ڕۆژان هەڵدەستنەوە بۆ بەردەم بارەگای پەروەردگاری هەموو جیهان ، لەسەر هەموو کارە وردو گەورەکانیان لێپرسینەوەیان لەگەڵدا دەکرێت یان ئەوەیە بەرەو دۆزەخ دەڕۆن ، یان بەرەو بەهەشتێکی نەبڕاوە ، ئیدی ژیانیان لەنێوان ترس و ئومێددا بەسەر دەبرد ، ئومێدیان بەڕەحمەتی خودایان زۆربوو ، لەسزاکەشی دەترسان و، بەم شێوەیە بوون: ﴿ وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوا وَّقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَى رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ ﴾ المؤمنون/٦٠، دەشیانزانی کە دونیا بەخۆشی و ناخۆشییەکانیەوە لای خودا بانّی مێشووڵەیەک ناهێنێت لە بەرامبەر ئاخیرەتدا ، ئەم مەعریفە قوڵ و بەهێزە هەموو زەحمەتەکانی دونیاو تانّی و سوێریەکانی لەسەر ئاسان کردبوون ، بەشێوەیەک زۆرگوێیان نەئەدایە.

٥. قورئانی پیرۆز لەوماوە ناخۆشە ترسناکەدا ئایەت و سورەتەکانی دەهاتنە خوارەوەو بەڵگەسازیان دەکرد بۆ ڕاستیەکانی ئیسلام – ئەو ڕاستیانەی کە لەسەری دەڕۆشتن – بەچەند شێوازێکی سەرسوڕهێنەرو سەرنج ڕاکێش و ، ڕێنومایی موسوڵمانەکانی دەکرد بۆ کۆمەڵێک بنەما کە قەدەری خوا وابووە گەورەترین و جوانترین کۆمەڵگای مرۆڤیی لەسەر دروست ببێت لەهەموو دونیادا – ئەویش کۆمەڵگای ئیسلامیە – و هەست و نەست و ڕەوتی موسوڵمانەکان لەسەر ئارامیی و خۆ ڕاگرییی ڕادەهێنێت ، نموونەت بۆ دەهێنێتەوەو، باس حوکمەکەت بۆ ڕوون دەکاتەوە: ﴿ أَمْ حَسِبْتُمْ أَن تَدْخُلُواْ الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُم مَّثَلُ الَّذِينَ خَلَوْاْ مِن قَبْلِكُم مَّسَّتْهُمُ الْبَأْسَاء وَ الضَّرَّاء وَزُلْزِلُواْ حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُواْ مَعَهُ مَتَى نَصْرُ اللّهِ أَلا إِنَّ نَصْرَ اللّهِ قَرِيبٌ ﴾ البقرة/٢١٤ ،

هەروەها ئایەتی :﴿ الٓمٓ {١} أَحَسِبَ النَّاسُ أَن يُتْرَكُوا أَن يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ {٢} وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ {٣}﴾ العنكبوت.

ئەو ئایەتانە دادەبەزینە خوارەوە وەلأمی بێدەنگکەری بێباوەڕو سەر سەختەکانی دەدایەوەو، هیچ بواریکی فرووفێڵی بۆ نەدەهێشتنەوە ، پاشان جارێکی تر لەئاکامی خراپ ئاگاداری ئەکردنەوە کە ئەگەر بێت و لەسەر لادان و سەرسەختی خۆیان بەردەوام بن ، هەندێك جار بەشێوەیەکی پڕوون وئاشکراو ، بە بەڵگە هێنانەوە لەسەر ڕۆژگارە یەك لەدوای یەکەکانی خوداوەند ، پووداوە مێژوویییەکان کەبەڵگەن لەسەر یاسانوێنی خوداوەند سەبارەت بەپاڵگرو دوژمنەکانی خودا قسەی لەگەڵدا دەکردن ، هەندێك جاریش بەمیهرەبانی لەگەڵیان دەدواو ، مافی تێگەیاندن و ڕێنوێنی و ئاڕاستەکردنی پێدەبەخشین ، تا وازبهێنن لەو سەر لێشێواویە ئاشکرایەی تێیدا دەژین.

قورئانی پیرۆز دەستی موسوڵمانانی بەرەو جیهانێکی تر گرتبوو ، لە چەشمەندازەکانی گەردوون و، جوانیی پەروەردگارێتی و ، تەواوێتی خوداوەندو ، ئاسەواری بەزەیی و میهرەبانیی ، دەرەوشانەوەی ڕەزامەندی ئەوەندەی پیشان دەدان ئاواتی پێ بخوازن و هیچ لەبەردەمیاندا نەوەستێت.

لەدوو توێی ئەو ئایەتانەدا چەندین گوتاری تێدایە بۆ موسوڵمانەکان ، تیایدا مژدەیان دەداتێ بەڕەحمەت و، ڕەزامەندیی و بەهەشتی پڕ لە نازونیعمەتی نەبڕاوەو ، وێنەی دوژمنە بێباوەڕو ستەمکارەکانی پێ نیشان دەدان ، کە دادگایی دەکرێن و، سەرو ماڵیان تیایدا دەچێت و، لەسەر ڕوو بەرەو دۆزەخ پەلکێش دەکرێن گڕەی دۆزەخیان بەردەکەوێت.

٦. مژدەدان بەسەرکەوتن – لەگەڵ ئەوەشدا موسوڵمانەکان هەر لە یەکەم ڕۆژەوە کە توشی تووندوتیژیی و چەوساندنەوە بوون – بەڵکو پێشتریش . دەیانزانی کە هاتنە ناو ئیسلام مانای هێنانی بەڵأ مردن نیە ، بەڵکو بانگەوازی ئیسلامی – هەر لەیەکەم ڕۆژیەوە – ئامانجی سەرکوتکردنی جاهیلییەتی نەفامان و سیستمە زاڵمەکەیان بوو ، یەکێك لە ئامانجە سەرەکییەکانیشیی بریتی بوو لە بااڵدەست کردنەی هەژموونی خۆی بەسەر زەمین و هەڵوێستی سیاسیی لەجیهاندا ، بۆ ئەوەی پێشڕەوێتی کۆمەڵگای مرۆڤایەتی بکات بەرەو ڕەزامەندی خودا ، لە بەندەیی کردنی بەندەکانەوە دەریان بهێنێت بەرەو بەندەیی کردنی پەروەردگار پزگاریان بکات.

قورئانی پیرۆز بەم مژدانەوە دادەبەزی - جارێك بەڕاستەوخۆو جارێك بە لاوەکی - لەوکاتە سەختو سەرشکێنانەی دەستی نابوە بینی موسوڵمانەکانەوە ، خەریکبوو دەیخنکاندن و، لەناوی دەبردن ، ئایەتەکانی قورئان دادەبەزین باسی ڕووداوی پێغەمبەرە پێشینەکان و گەلەکانی پێشووی بۆ دەکردن کە هەڵدەستان بەدژایەتی کردن و بەدرۆخستنەوەیان ، ئەو ئایەتانە باسی لە ئەو حاڵەتانەی دەکرد کە هاوشێوەی تەواوی بارودۆخی موسوڵمانەکانی مەککە بوو لەگەڵ کافرانداً ، پاشان باسی لەو ژانە دەکرد کە لەئەنجامی ئەو بارودۆخەدا تەفروتونا بوونی بێباوەڕان و ستەمکارانی لێ هاتە کایەوەو ، لەئاکامیدا بەندەکانی خوا بوونە میراتگری ماڵ و حاڵیان ، ئەو بەسەرهات و چیرۆکانە ئامارژەیەکی ئاشکرای تێدابوو بۆ شکستهێنانی خەڵکی مەککە لە داهاتوودا و ، سەرکەوتنی موسوڵمانەکان و بانگەوازی ئیسلامیی.

لەو ماوەیەدا چەند ئایەتێك هاتە خوارەوە مژدەی سەرکەوتنی ئیماندارانی تێدا بوو:

﴿ وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ {١٧١} إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنصُورُونَ {١٧٢} وَإِنَّ جُندَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ {١٧٣} فَتَوَلَّ عَنْهُمْ حَتَّى حِينٍ {١٧٤} وَأَبْصِرْهُمْ فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ {١٧٥} أَفَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُونَ {١٧٦} ﴾ الصافات ، هەروەها فەرمووی: ﴿ سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ{٤٥} ﴾ ، وە فەرمووی: ﴿ جُندٌ مَّا هُنَالِكَ مَهْزُومٌ مِّنَ الْأَحْزَابِ {١١} ﴾ ص ،

لەبارەی ئەوانەشەوە کە کۆچیان کرد بۆ حەبەشە

﴿ وَالَّذِينَ هَاجَرُواْ فِي اللّهِ مِن بَعْدِ مَا ظُلِمُواْ لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَلَأَجْرُ الآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُواْيَعْلَمُونَ {٤١} ﴾ النحل ،

هەروەها لەبارەی چیرۆکی یوسفەوە پرسیاریان لێکرد، ئایەت هاتە خوارەوە :

﴿ لَّقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِّلسَّائِلِينَ {٧} ﴾ يوسف ،

واتە: پرسیارکەران کە خەڵکی مەککەن هەموو شکستی براکانی یوسف دەبینن و، وەکو ئەوان ملکەچ دەبن ، لەباسی پێغەمبەرانی تردا فەرمووی:

﴿ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُواْ لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُم مِّنْ أَرْضِنَآ أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا فَأَوْحَى إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ الظَّالِمِينَ {١٣} وَ لَنُسْكِنَنَّكُمُ الأَرْضَ مِن بَعْدِهِمْ ذَلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي وَخَافَ وَعِيدِ {١٤} ﴾ ابراهيم .

لەکاتێکدا شەڕی نێوان فارسەکان و ڕۆمەکان هەڵگیرسابوو، موشریکان حەزیان بەسەرکەوتنی فارسەکان دەکرد چونکە موشریکبوون، موسوڵمانەکانیش حەزیان

بەسەرکەوتنی رۆمەکان بوو، بەو پێیەی باوەڕیان بەخوداو پێغەمبەران و وەحی و کتێبە ئاسمانیەکان و پۆژێی دوایی هەبوو ، ئاکامەکە بەسەرکەوتنی فارسەکان کۆتایی هات ، خوای مەزن مژدەی سەرکەوتنی پۆمەکانی ناردە خوارەوە لەچەند ساڵی داهاتووداو ، هەرچەندە تەنها ئەو مژدەیەی تێدا نەبوو، بەڵکو مژدەی سەرکەوتنی ئیماندارانیشیی تێدابوو کاتێک فەرمووی : ﴿ وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ ﴿٤﴾ بِنَصْرِ اللَّهِ ﴾ الروم.

خودی پێغەمبەر ﷺ بۆخۆی ناوبەناو لەو جۆرە مژدانەی دەدا، کە کاتێک وەرزی حەجیش دەهات و، لە بازاڕی (عکاظ) و (ذي المجاز)دا لەناو خەڵکیدا هەڵدەستایەوە بۆ گەیاندنی پەیامەکەی تەنها مژدەی بەهەشتی پێ نەئەدان و بەس، بەڵکو ڕاشکاوانە پێی دەوتن: خەڵکینە بڵێن : (﴿ لا إله إلاّ الله ﴾ ڕزگار دەبن ، دەبنە خاوەنی هەموو عەرەب ، عەجەمیش ملتان بۆ دەدەن ، کە مردیشن دەبنە میرو مەلیکی بەهەشت) [1].

پێشتریش زانیمان کەپێغەمبەر ﷺ چۆن وەلأمی (عتبە)ی کوڕی (ربیعە)ی دایەوە کاتێک ویستی سەودای دونیایی لەگەڵدا بکات و ، ئەو تکاو ڕجایەی (عتبە) کردی پاش دەرکەوتنی ڕاستێتی پێغەمبەر ﷺ .

هەروەها دوا وەلأمی پێغەمبەر ﷺ بۆ دواشاندی قوڕەیش کەهاتنە لای (ابو طالب) ، ئەوەبوو پێی وتن کە تەنها یەک وشەیان لێ داوا دەکات بیڵێن بۆ ئەوەی عەرەب ملیان بۆ کەچ بکات و ببنە خاوەنی عەجەمیش.

خەبابی کوڕی ئەرەت دەڵێت: چوومە خزمەت پێغەمبەر ﷺ بوردەکەی لە خۆی ئاڵاند بوو، لەژێر سێبەری کابەدا بوو، بەدەست موشریکانەوە ئازاری زۆرمان چەشتبوو، وتم: لەخوا ناپاڕێیتەوە بۆمان؟ دەموچاوی پیرۆزی سوور بووەوە دانیشت، فەرمووی: گەلانی پێش ئێوە بەشانەی ئاسن گۆشت و ماسوولکەیان لە گۆشتیان جیادەکردەوە کەچی ئەوە لەدینەکەیان پەشیمانی نەدەکردنەوە ، خوای گەورەش ئەم دینەی خۆی سەردەخات ، هەتا وای لێدێت سوار لە (صنعاء)ەوە بەرەو (حضرموت) دەڕوات لەهیچ ناترسێک جگە لەخوا – ڕوونکردنەوەی ڕاوی ئەوەشی زیادکردوە – هەروەها گورگیش بۆسەر مەڕەکانی[2]، لەگێڕانەوەیەکیشدا هاتووە ، (بەڵأم ئێوە پەلە دەکەن)[3].

---

[1] / (ترمذی) ڕیوایەتی کردوە . پێشتریش چەند جارێک باس کرا.
[2] / صحيح البخاري ١/٥٤٣.
[3] / هەمان سەرچاوە ١/٥١٠.

ئەم مژدانە نەبێنی و شاراوە نەبوون ، بەڵکو ئاشکراوو بڵاوبوون ، بێ باوەڕان پێیان دەزانی ، هەروەکو موسوڵمانەکانیش دەیانزانی ، هەتا (أسود)ی کوڕی (مطلب) و هاونشینانی کە هاوەڵانی پێغەمبەریان دەبینی ﷺ لەسەر ئەوە لاقرتێیان پێدەکردن و دەیانوت: ئەوا مەلیکەکانی سەرزەمین بۆتان هات ، ئەوانە زاڵ دەبن بەسەر مەلیکەکانی کیسراو قەیسەردا ، پاشان فیکەیان دەکێشاو چەپڵەیان لێ دەدا[1].

لەبەردەم ئەم هەموو مژدانەدا بەداهاتوویەکی پڕوناک و پرشنگدار لە دونیادا ، لەگەڵ بوونی ئەو ئومێدە چاکە گەورەیە کە هەبووە لەو مژدانەداو تاپلەی گەیشتنە بەهەشت ڕۆشتووە ، هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ پێیان وابوو کە ئەو چەوساندنەوانەی بەسەریاندا دادەبارێت و ئەو کارەسات و بەڵایانەی لە هەموو لایەکەوە چواردەوری گرتوون ، هیچ نین جگە لە (هەورێکی تەنکی هاوینەو پاش ماوەیەکی تر دەڕەونەوە).

بەو شێوەیە پێغەمبەر ﷺ هەمیشە گیانی ئیماندارانی بەخۆشیەکانی ئیمان ئاو دەداو ، دڵ و دەروونیانی بەفێرکردنی دانایی و قورئانی پیرۆزو بە پەروەردەیەکی قوڵ ڕای دەهێنان ، دەروونەکانی بۆ پلەکانی بڵندیی ڕۆح و بێگەردیی دڵ و خاوێنی ڕەوشت و خۆ ئازادکردن لەدەسەڵاتی مادیدیگەرایی و بەرەنگاریی ئارەزووخوازی و گەرانەوە بۆلای خاوەنی ئاسمانەکان و زەمین بەرز دەکردەوە کڵپەی دڵەکانی گەش دەکردەوەو لە تاریکستانەکانەوە دەری دەهێنان بۆ نێو نووری خودا فێری ئارامیی لەسەر ئازارو لێبودنی جوان و ڕامکردنی دەروونی دەکردن ، بۆیە زیاتر دڵی هاوەڵان بەئایینەکەدا دەچەسپاو لە ئارەزوو بازی دوردەکەوتنەوە لەپێناوی خودا دەسوتان و حەزوشەوقیان بۆ بەهەشت زیاترو سوورببوونیان لەسەر زانست و تێگەیشتن لە ئایین و خۆ سەرزەنشت کردن و نەفس پەروەردەکردن و زاڵبوون بەسەر سۆزداریداو جڵەوکردنی هەڵچوون و داچوون و خۆبەستنەوە بەئارامیی و هێمنی و لەسەرخۆیی ، تیایاندا زیاتر دەبوو.

[1] / فقه السيرة ل ٨٤.

قـۆنـاغی سـێیـەم

﴿ بـانگەوازی ئیسلام لە دەرەوەی مەککەدا ﴾

پێغەمبەر ﷺ لە (طائف) دا

لە (شەوال)ی[1] ساڵی (١٠)ی پێغەمبەرێتی (واتە لەکۆتایی مانگی (مەی) یان سەرەتایی یۆنیوی ساڵی ٦١٩ی زایین)دا ، پێغەمبەر ﷺ بەرەو (طائف) دەرچوو، ئەم شارۆچکەیە (٦٠) میل لەمەککەوە دوورە، بەپێ لەهەردوو سەرەوە ماوەکەی بڕی ، (زید)ی کوڕی (حارثة)ی غولامی لەگەڵدابوو ، لەڕێگەدا بەلای هەرخێڵێکیدا بگوزەرایە بانگی دەکردن بۆ ئیسلام ، کەسیان بەدەمیەوە نەهاتن ، کە گەیشتە (طائف) چووە لای سێ برا لەخێڵی (ثقیف) ، ئەوانە بریتی بوون لە (عبد یالیل) و (مسعود) و (حبیب) کوڕی (عمرو)ی کوڕی (عمر)ی (ثقفي) بوون لەگەڵیان دانیشت و بانگی کردن بۆلای خوداو سەرخستنی ئیسلام ، یەکێکیان وتی: ئەگەر خوا تۆی ناردبێت شەرت بێت پۆشاکی کابە بدڕێنم ، ئەوی تریان وتی: جگە لە تۆ خوا کەسی نەدۆزیوەتەوە؟

سێیەمیشیان وتی: وەڵڵاهی هەرگیز قسەت لەگەڵدا ناکەم ، ئەگەر تۆ پێغەمبەریت لەوە ترسناکترین کە من ڕەتی قسەی تۆ بدەمەوە ، ئەگەر لەگەڵ خواشدا درۆ بکەیت پێویست ناکا قسەت لەگەڵدا بکەم ، ئیدی پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموی : ئەگەر ئەوەی دەتانەوێت بیکەن ئەوا تکاتان لێ دەکەم ئاشکرام مەکەن.

پێغەمبەرﷺ لەناو خەڵکی (طائف) دا (دە ڕۆژ) مایەوە ، پیاوماقوڵ نەما نەڕواتە لای و قسەی لەگەڵدا نەکات ، پێیان وت : لێرە بڕۆ دەرەوە ، ئەنجا گەنج و بێعەقڵەکانیان لێهاندا ، کەویستی بڕواتە دەرەوە ، کاڵ فام و کۆیلەکان کەوتنە دوای بەجنێودان و هاوار لێ کردن ، هەتا خەڵکی لەدەور کۆبوەوە ، بەدوو ڕیز بە دەوریدا وەستان و کەوتنە بەردباران کردنی و قسەی ناشیرینیان پێدەوت ، قاچیان دایە بەربەرد ، هەتا نەعلەکانی پڕبوون لەخوێن ، (زید)ی کوڕی (حارثة) ش خۆی دەدایە بەری ، هەتا بەردێک بەر سەری کەوت و شکاندی ، بەشوێنیەوە بوون هەتا ناچاربوو خۆی بکات بەباخێکی (عتبه) و (شیبه)ی کوڕانی (ربیعه)دا ، کە سێ میل لە (طائف)ەوە دوورە ، کە چووە ناو باخەکەوە ئەوان گەڕانەوە ، پێغەمبەر ﷺ چووە ژێر دارمێوێک ، لەژێر سێبەرێکدا پاڵیدا بە دیوارێکەوە ، کە هێورو ئارام بوەوە ، نزا بەناوبانگەکەی کرد کە پڕپەتی لە خەمی دڵ و بێتاقەتی دەرهەق ئەو مامەڵە خراپەی تووشی هات و، بێزاربوونی لەدەست باوەڕ نەهێنانی هیچ کەسێک پێی ، ئەنجا فەرمووی:

---

[1] / (النجيب آبادي) لە (تاريخ الإسلام) دا ١/١٢٢، ڕاشکاوانە ئەم ڕایەی وتووە ، ئەمەش لای من پەسەندە

(خوایە ، لاوازی هێزو کەم توانایی و بێ دەسەلاتیم بەدەست خەڵکەوە بۆ لای تۆ دەهێنم ، ئەی بەبەزەییترینی هەموو بە بەزەییەکان ـ تۆ پەروەردگاری ژێردەستەکانی ، تۆ خاوەنی منی ، بەکێم دەسپێریت ؟ بەدووڕە کەسێك نازارم بدات ؟ یان بە دوژمنێك کارت داوەتە دەست ؟ ئەگەر تۆ تووڕە نەبوییت من باکم نیە ، بەڵام بێ وەیی کردنی تۆ بۆ من دڵگوشاد تڕە ، پەنا دەگرم بەنووری ڕووی پیرۆزی تۆ کە هەموو تاریکستانەکانی ڕووناك کردۆتەوەو ، کاروباری دونیاو ئاخیرەتی لەسەر دامەزراوە لەوەی تووڕەیی خۆتم بەسەردا دابارێنیت ، یان خەشمت بم گرێت ، پازو نیاز هەر بۆ لای تۆیە هەتا پازی دەبیت ، (وَلاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَةَ إِلاَّ بِاللهْ) .

کە هەردوو کوڕەکەی ڕەبیعە بەو شێوەیە بینیان بەزەییان پێیدا هاتەوە ، غولامێکی نەسرانیان هەبوو ، ناوی (عداس) بوو ، بانگیان کرد ، پێیان وت: بڕۆ بۆشکێك لەو تڕێیە ببە بۆ ئەو پیاوە ، کە بردی و داینا لەبەردەم پێغەمبەری خوادا ﷺ دەستی بۆ درێژ کردو فەرمووی: (بِسْمِ اللهِ) پاشان دەستی کرد بە خواردنی.

عەدداس وتی: خەڵکی ئەم شوێنە ئەو وتەیە بەکار ناهێنن ،

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: تۆ خەڵکی چ شوێنێکیت ؟

چ ئایینێکت هەیە؟

وتی: من نەسرانیم ، خەڵکی (نینوی)م ،

پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: خەڵکی شاری پیاوە چاکەکەیت (یونس)ی کوڕی (مەتی) !

پێی وت : تۆ چوزانیت (یونس)ی کوڕی (مەتی) کێیە؟

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ئەو برای منە ، پێغەمبەر بوو، منیش پێغەمبەرم ،

ئەنجا (عداس) کەوت بەسەر دەست و قاچیداو کەوتە ماچ کردنی.

کوڕەکانی (ربیعە)ش یەکێکیان بەوی تریانی وت: ئەوە غولامەکەشی لێ هەڵگێڕایتەوە، کە (عداس) هاتەوە پێیان وت: دایکت ڕۆڵە ڕۆت بۆ بکات ئەوە چیە؟

وتی : گەورەم ، لەسەر زەمینداا لەم پیاوە باشتر نیە ، بەڕاستی هەواڵێکی پێداوم جگە لە پێغەمبەر کەس نایزانێت ،

پێیان وت: دایکت ڕۆڵە ڕۆت بۆ بکات (عداس) ، نەکەیت لە ئایینەکەت وەرت بگێڕێت ، ئایینەکەی خۆت باشترە لە ئایینەکەی ئەو.

پێغەمبەری خوا ﷺ پاش دەرچوونی لەباخەکە بەدڵشکاوی و خەمباریەوە بەرەو مەککە گەڕایەوە ، کە گەیشتە (قرن المنازل) خودای گەورە (جبریل)ی نارد بۆ لای ، فریشتەی شاخەکانی لەگەڵدا بوو ، داوای لێ کرد کە پێگەی بدات ئەو دوو کێوە بەسەر خەڵکی مەککەدا بهێنێتەوە یەک.

(بوخاری) وورد درشتی چیرۆکەکە – بەسەنەدی خۆی – دەگێڕێتەوە:

لە (عروە)ی کوڕی (زبیر)ەوە ، جارێکیان عائشە (خوا لێی رازی بێت) بۆی گێڕاوەتەوە کە فەرموویەتی بە پێغەمبەر ﷺ : ئایا ڕۆژی خراپتر لە (أحد) ت بەسەردا هاتوە؟

فەرمووی: ئەوەی بینیم لەخێڵەکەت کە بینیم ، خراپترین شتێک لێم بینین ڕۆژی (عقبه) بوو ، کە خۆم پیشانی (عبد یا لیل)ی کوڕی (عبد کلال) داو ، بە هیچ شێوەیەک بەدەممەوە نەهات ، ئیتر بە کۆڵێک خەم و خەفەتەوە دەرچووم ، لە (قرن الثعالب) نەبێت هۆشم نەهاتەوە – کە ناسراویشە بە (قرن المنازل) – سەرم بەرزکردەوە بینیم هەورێک سێبەری بۆ کردووم لێی وورد بوومەوە ، سەیر دەکەم (جبریل)ی تێدایە ، بانگی لێکردم ، فەرمووی : خوای گەورە گوێی لە گوتەکانی گەلەکەت بوو کەپێیان وتی: ئەوە خودای گەورە فریشتەی بۆ ناردویت بۆ ئەوەی بەخواستی خۆت فەرمانی بەسەردا بدەیت ، ئەنجا فریشتەی شاخەکان بانگی کردم و سلاوی لێکردم ، پاشان فەرمووی : ئەی موحەممەد ئەوە منم ، چیت دەوێت ، ئەگەر دەتەوێت ئێستا ئەو دووشاخەیان بەسەردا دەهێنمەوە ، دوو شاخەکەش (أبو قبیس) و (قیقعان) بوون، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: (بەڵکو ئومێد دەکەم خوای گەورە لەپشتی ئەمانە نەوەیەک بخاتەوە بەتەنها خودای گەورە بپەرستێت و هیچ هاوبەشێکی بۆ بڕیار نەدات)[1].

لەو وەڵامەدا کە پێغەمبەر ﷺ دەیداتەوە کەسێتی بێ وێنەی دەردەکەوێت ، کە ئەوەندە لەسەر ڕەوشتێکی بەرز بوە دەرک بە سنوورەکەی ناکرێت.

پێغەمبەر ﷺ لە ئاقار ئەو سەرکەوتنە غەیبیەدا هۆشی بەبەردا هاتەوەو دڵی ئارام بوەوە، کەخوای گەورە لەسەروی حەوت ئاسمانەوە بۆی ناردبوو، پاشان بە ڕێ کەوت بەرەو مەککە، هەتا گەیشتە شیوی (النخله)و چەند ڕۆژێک لەوێدا مایەوە

[1] / صحيح البخاري. كتاب بدء الخلق ٤٥٨/١ ، مسلم . باب ما لقي النبي ﷺ من اذي المشركين والمنافقين ١٠٩/٢.

، لەشیوی (النخله) دووجێگە هەیە بۆ هەوارگە خستن باشە کە بریتین لە (السیل الکبیر) و (الزیمە) ، بەهۆی ئەو ئاوو لەوەڕە زۆرەوە کە تیایاندایە ، بەڵام سەرچاوەیەکمان نەبینی شوێنی هەوارگە خستنەکەی پێغەمبەرمان پێ بڵێت ﷺ.

لەو ماوەیەدا کە لەوێدا بوو ، خوای گەورە چەند کەسێکی لە پەریيان بۆ نارد ، خوای گەورە لە دوو شوێنی قورئاندا باسی کردوون ، لە سورەتی (الأحقاف) دا ﴿ وَإِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوا أَنصِتُوا فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا إِلَى قَوْمِهِم مُّنذِرِينَ {٢٩} قَالُوا يَا قَوْمَنَا إِنَّا سَمِعْنَا كِتَابًا أُنزِلَ مِن بَعْدِ مُوسَى مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَإِلَى طَرِيقٍ مُّسْتَقِيمٍ {٣٠} يَا قَوْمَنَا أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ وَآمِنُوا بِهِ يَغْفِرْ لَكُم مِّن ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ {٣١} ﴾ .

هەروەها لە سورەتی (الجن) دا: ﴿ قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا {١} يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ وَلَن نُّشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا {٢}﴾ هەتا تەواوی ئایەتی ژمارە (١٥).

لە ڕەوتی ئەو ئایەتانەو . هەروەها ڕەوتی ئەو گێڕانەوانەدا کە لەڕاڤەی ئەم ڕووداوەدا هاتووە . ڕوون دەبێتەوە کە پێغەمبەر ﷺ ئاگای لە ئامادەبوونی ئەو پەریانە نەبووە، کاتێک پێی زانیوە کەخوای گەورە بەو ئایەتانە ئاگاداری کردۆتەوە ، ئەو ئامادەبوونەشیان یەکەم جار بووە ، ڕەوتی گێڕانەوەکانیش ئەوە دەخوازێت کە چەند جارێکی تریش هاتبنەوە.

بەڕاستی ئەو ڕووداوەش سەرکەوتنێکیتر بوو کەخوای گەورە لەگەنجینە شاراوەکانی خۆی ئەو سەربازانەی بەخشی بەپێغەمبەرﷺ کەکەس نازانێت ژمارەیان چەندە، پاشان ئەو ئایەتانەی لەوبارەیەوە هاتنەخوارەوە لە دووتوێیاندا چەندین مژدەی سەرکەوتنی بانگەوازەکەی پێغەمبەری تێدابووﷺ، کەهیچ هێزێکی گەردونیش ناتوانێت ڕێ لە سەرکەوتنی بگرێت: ﴿ وَمَن لَّا يُجِبْ دَاعِيَ اللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ وَلَيْسَ لَهُ مِن دُونِهِ أَوْلِيَاء أُوْلَئِكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ {٣٢} ﴾ الأحقاف ، هەروەها ﴿ وَأَنَّا ظَنَنَّا أَن لَّن نُّعجِزَ اللَّهَ فِي الْأَرْضِ وَلَن نُّعْجِزَهُ هَرَبًا {١٢}﴾ الجن.

لەبەردەم ئەم سەرکەوتن و مژدانەدا ، هەوری خەم و نائومێدیەکان ڕەوینەوە ، کە ماوەیەک بوو هەر لە ڕۆژی دەرچونیەوە لە (طائف) لاسەریان گرتبوو ، هەتا بڕیاریدا بگەڕێتەوە بۆ مەککەو ، دەست بکات بە تێهەڵچونەوەی پیشاندانی ئیسلام و گەیاندنی پەیامی نەمری خودای بەچالاکی و دڵ گەرمیەکی زۆرەوە.

لەوێدا (زید)ی کوڕی (حارثة) پێی وت: چۆن دەڕۆیتەوە بۆ ناویان لەکاتێکدا که ئەوان دەریان کردویت ؟ مەبەستی قوڕەیش بوو، فەرمووی : ئەی زەید ، ئەوەی تۆ دەیبینی خوای گەورە دەرووی خێری لێ دەکاتەوە ، پێغەمبەرو ئایینەکەشی سەر دەخات.

پێغەمبەری خوا ﷺ بەرەو مەککە کەوتەڕێ هەتا لەمەککە نزیک بووەوە ، لە (حراء) مایەوە ، پیاوێکی خێڵی (خزاعە)ی نارد بۆلای (اخنس)ی کوڕی (شریق) تا پەنای بدات ، وتبوی : من پەیمانم داوە ، پەیماندەریش ناتوانێت پەنای کەسی تر بدات ، ئەنجا ناردی بۆ لای (سهیل)ی کوڕی (عمرو) ، (سهیل) وتبوی: (بنی عارم) هەرگیز بەسەر (بنی کعب)دا پەنای کەس نادەن ، ناردی بۆلای (مطعم)ی کوڕی (عدی) ، (مطعم) وتبوی : بەڵێ من پەنای دەدەم ، پاشان چەکی بەست و کوڕان و خێڵەکەی بانگ کردو پێی وتن: چەك ببەستن ، لەسەر ڕوکنەکانی (بیت) دا بوەستن ، ئەوە من موحەممەدم پەنا داوە ، پاشان ناردی بەشوێن پێغەمبەردا ﷺ کە بێتە ناو مەککەوە ، تەشریفی هاتە ژوورەوە زەیدیشیی لەگەڵدا بوو نەوەستا تاچوە (بیت الحرام) ، (مطعم)ی کوڕی (عدی) چوە سەرپشتی وشترەکەی و هاواری کرد: ئەی خێڵی قوڕەیش ، من موحەممەدم پەناداوە ، هیچ کەسێك لە ئێوە هەڵنەکوتێتە سەری ، ئەنجا پێغەمبەری خوا ﷺ گەیشتە ڕوکنی کابەو وەری گرت و پاشان دوو ڕکات نوێژی کردو، گەڕایەوە بۆ ماڵەوە ، (مطعم)ی کوڕی (عدی) و کوڕەکانی بەچەکەوە چوار دەوریان گرتبوو ، هەتا چووە ماڵەکەیەوە.

وتراویشە: که (أبوجهل) یش دەڵێت: ئێمەش پەنای کەسێك دەدەین که تۆ پەنای بدەیت[1].

پێغەمبەری خوا ﷺ ئەم پیاوەتیەی (مطعم)ی لەبەرچاو بوو، لەبارەی دیلەکانی بەدرەوە فەرموی: ئەگەر (مطعم)ی کوڕی (عدی) لەژیاندا بوایەو لەبارەی ئەم دیلانەوە قسەی بکردایە هەموویانم بۆ بەردەدا[2].

---

[1] / طولضنی وردو درشتی ڕوداوەکەی (طائف) مان لەم سەرچاوانە نەکردوو ، إبن هشام ١/٤١٩- ٤٢٢ ، زاد المعاد ٢/٤٦،٤٧، هەروەها (مختصر سيرة الرسول ﷺ) نوسینی شیخ عەبدوللا نەجدی ل ١٤١، ١٤٣، هەروەها (رحمة للعالمين) ١/٧١-٧٤، هەروەها (تاريخ الإسلام) نوسینی (نجيب ئابادی) ١/١٢٤،١٢٣.

[2] / صحيح البخاری ٢/٥٧٣.

بانگ کردنی خێڵ و تاکەکان بۆ ئیسلام

لە مانگی (ذی القعدة)ی ساڵی (١٠) ی پێغەمبەرێتیدا ، لەکۆتاییەکانی یۆنیۆ یان سەرەتاکانی یۆلیۆی ساڵی ٦١٩ی زایینیدا ، پێغەمبەری خوا ﷺ گەڕایەوە مەککە ، بۆ ئەوەی سەر لەنوێ خێڵ و تاکەکانی قوڕەیش بۆ ئیسلامەتی بانگ بکات و، بەهۆی نزیکبوونەوەی وەرزی حەجەوە خەڵک بەپێ و سواری وشتری لەڕەوە لە هەموولایەکەوە دەهاتن بۆ بەجێهێنانی ئەرکی حەج و، بۆئەوەی سوودیان دەستکەوێت و ، لەچەند پۆژێکی دیاری کراودا یادی خوا بکەن ، پێغەمبەری خوا ﷺ ئەم دەرفەتەی قۆستەوە ، خێڵ بەخێڵ دەچووە لایان و باسی ئیسلامی بۆ دەکردن ، هەروەکو چۆن لە ساڵی چوارەمی پێغەمبەرێتیدا بانگی دەکردن.

ئەو خێڵانەی باسی ئیسلامی بۆ کردن

(زهری) دەڵێت: ئەو خێڵانەی کە ناوەکانیان هەیەو پێغەمبەری خوا ﷺ بانگی کردون بۆ ئیسلام و خۆی تەشریفی چوەتە لایان بریتین لە (بنو عامربن صعصعة) و (محارب بن خصفة) و (فزارة) و (غسان) و (مرّة) و (حنيفة) و (سليم) و (عبس) و (بنی نصر) و (بنو البكاء) و (كندة) و (كلب) و (الحارث بن كعب) و (عذرة) و (حضارمة) ، کەسیان نەهاتن بە دەمیەوە[1].

ئەو خێڵانەی (زهری) باسیان دەکات ، باس کردنی ئیسلام بۆیان لە یەک ساڵدا نەبووەو، لەیەک وەرزیشدا نەبووە ، بەڵکو لەنێوان ساڵی چوارەمی پێغەمبەرێتی تا دوا وەرزی پێش کۆچ کردن بووە ، ساڵێکی دیاری کراو نییە بۆ باسکردنی ئیسلام لەگەڵ خێڵێکی دیاریکراودا ، بەڵێ هەندێک خێڵ هەبووە (عەلامە المنصورفوری) دەڵێت: لە ساڵی (١٠)[2]ی پێغەمبەرێتیدا باسی ئیسلامی بۆکراوە، ئەمەش کورت کراوەکەیەتی:

١. خێڵی (بنو كلب) ، پێغەمبەر ﷺ چوەلای تیرەیەکیان ، پێی دەڵێن (بنو عبدالله) بۆلای خوا بانگی کردن و خۆی پێناساندن ، هەتا پێی دەگوتن: ئەی خێڵی (بنی عبدالله) خوای گەورە ناوێکی جوانی ناوە لەباوکتان ، کەچی هیچیان لێ وەرنەگرت.

٢. (بنو حنيفه) ، چووە ناو ماڵەکانیان بانگی کردن بۆلای خواو ، خۆی پێ ناساندن ، هیچ کەسێکی عەرەب لەمان خراپتر وەڵامیان نەدایەوە.

---

[1] / (ترمذی) ئەمەی گێڕاوەتەوە، بڕوانە (مختصر سيره الرسول) نوسینی (شێخ عبدالله ی نەجدی) ل١٤٩.
[2] / رحمة للعالمين ١/٧٤، نەجیب ئابادیش پێی لەسەر دادەگرێ ، بڕوانە (تاريخ الإسلام) ١/١٢٥.

۳. چوو بۆلای (بنی عامر بن صعصعه) . بانگی کردن بۆ لای خوا . خۆی پێ ناساندن . (بحیره)ی کوڕی (فراس) که یەکێک بوو لەپیاوەکانیان وتی: وەڵڵاهی ئەگەر دەستی ئەم کوڕەی قوڕەیش بگرم ، هەموو عەرەبی پێ قووت دەدەم ، پاشان وتی: ڕات چیە ئەگەر ئێمە بەڵێنت بدەینێ و، پاشان ئەگەر خوا سەری خستی بەسەر نەیارەکانتدا ، ئایا کارو باری دوای تۆ بۆ ئێمە دەبێت ؟ فەرمووی : کاروبار بۆ خودایە ، ویستی لەسەر کێ بوو لەسەر ئەوی دادەنێت ، ئەنجا (بحیرە) وتی بە پێغەمبەر ﷺ ، پێویستمان بەم کارەی تۆ نیە ، گوێیان پێنەدا.

کە (بنو عامر) گەڕابوونەوە بۆ شوێنی خۆیان ، قسەیان کردبوو بۆ ڕیش سپیەکی خۆیان کە لەبەر پیریی نەیتوانی بوو بڕوات بۆ حەج ، پێیان وت: کوڕێکی قوڕەیشی لە (بنی عبدالمطلب) هاتە لامان ، دەیوت من پێغەمبەرم ، بانگی کردین بۆ ئەوەی پشتی بگرین و لەگەڵیدا بین و، بیهێنین بۆ شوێنی خۆمان ، کابرای پیرەسالّ کێشای بەسەری خۆیداو، پاشان وتی: ئەی خێڵی (بنی عامر) ئەریّ ناکرێت فریای کەون؟ ئەو پیاوە پەل و پۆکەی لە (مطلب)ە؟ سوێندم بەو کەسەی گیانی فلانە کەسی بەدەستە ، هیچ نەوەیەکی (إسماعیل) ئەوە هەڵنابەستێت ، ئەوەش وتوویەتی هەقە ، ئەریّ لەوکاتەدا عەقڵتان لەکوێ بوو؟

ئیماندارانی دەرەوەی مەککە

هەروەکو پێغەمبەر ﷺ باسی ئیسلامی بۆ خێڵ و شاندەکان دەکرد ، خۆی بەتاکە تاکەی خەڵکیش دەناساند لەلای هەندێکیان وەڵامی باشی دەستکەوت ، چەندپیاوێکیش پاش ماوەیەکیکەم لەو وەرزە باوەڕیان پێهێنا، ئەمەش دیمەنێکی ئەوانە:

۱. (سوید بن صامت) شاعیرێکی زیری خەڵکی (یثرب) بوو ، بەهۆی ئازایەتی و شاعیرێتی و پلەوپایەو بنەماڵەکەیەوە ناویان نابوو (الکامل) ، بۆ (حەج) یان (عومرە) هاتبوە مەککە ، پێغەمبەڕی خوا ﷺ بانگی کرد بۆ ئیسلام ، پێی وت: لەوانەیە ئەوەی لای تۆیە لەوەبێت کە لەلای منە ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموی تۆ چیت پێیە؟ وتی: دانایی لوقمان، فەرموی: بۆم باس بکە، باسی کرد، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموی: ئەمە گوتەی جوانە، بەڵام ئەوەی لای منە جوانترە لەوە، ئەوەش قورئانێکە خوای گەورە بۆمی ناردۆتە خوارەوە ، نوورو ڕێنوێنیە ، ئەنجا هەندێک قورئانی بەسەردا خوێندەوەو ، بانگی کرد بۆ ئیسلام بوون ، موسوڵمان بوو ، وتی:

بەراستی ئەمە گوتەیەکی جوانە، کەڕۆیشتەوە بۆ مەدینە زۆری پێنەچوو لەڕۆژی (بعاث)دا کوژرا[1]، موسوڵمان بوونەکەی سەرەتای ساڵی (١١)ی پێغەمبەرێتی بوو[2].

٢. (إیاس)ی کوڕی (معاذ)، کوڕێکی گەنجی (یثرب)ی بوو، لەگەڵ شاندێکی خێڵی (أوس) دا هاتبوون بۆ ئەوەی پەیمان ببەستن لەگەڵ قورەیشدا دژ بە خزمانیان لە (خزرج)، ئەمەش پێش جەنگی (بعاث) بوو کە لەسەرەتای ساڵی (١١)ی پێغەمبەرێتیدا ڕووی‌دا ، چونکە ئاگری شەڕ لەنێوان هەردوو خێڵەکەی (یثرب)دا هەڵگیرسابوو. ئەوسیەکان لە خەزرەجیەکان کەمتر بوون . کە پێغەمبەری خوا زانی هاتوون بۆ مەککە چووە لایان و لەگەڵیاندا دانیشت و، پێی وتن: ئایا لەم هاتنەتاندا حەزتان لە چاکە هەیە ؟ وتیان: ئەوە چاکەیە چیە؟ فەرمووی: من پێغەمبەری خوام ، خوای گەورە منی ناردووە بۆ لای عەبدەکانی ، بانگیان دەکەم بۆ خوداپەرستی و وازهێنان لە (شرك)و ، (قورئان)ی بۆ ناردووم ، پاشان باسی ئیسلامی بۆ کردن و ، قورئانی بۆ خوێندنەوە ، (إیاس) ی کوڕی (معاذ) وتی: خزمینە وەڵلاهی ئەمە باشترە لەوەی بۆی هاتوون ، (أبو الحیسر) . (أنس بن رافع) . کە پیاوێك بوو لە شاندەکەدا . مشتێك خۆڵی (بطحاء)ی هەڵگرت و کردی بەدەم و چاوی (إیاس)دا و ، وتی: وازمان لێ بێنە ، ئێمە بۆ کارێکی‌تر هاتووین ، (إیاس) بێ‌دەنگ بوو پێغەمبەری خوداش ﷺ هەستاو ، ئەوانیش بەبێ ئەوەی هیچ پەیمانێك لەگەڵ قورەیشدا ببەستن گەڕانەوە بۆ مەدینە.

پاش گەڕانەوەیان بۆ مەدینە زۆری پێ نەچوو (إیاس) مرد ، لەکاتی سەرە مەرگدا زیکری (لاإله إلا الله) و (الله أکبر) و (الحمد لله) و (سبحان الله)ی دەکرد ، کەس گومانی نەبوو لەوەی کە بە موسوڵمانی مردووە)[3].

٣. (أبوذر الغفاري) . خەڵکی دەوروبەری (یثرب) بوو ، کاتێك هەواڵی وەحی بۆ هاتنی پێغەمبەر بەرگوێی کەوت (سوید)ی کوڕی (صامت) و (إیاس)ی کوڕی (معاذ) بەهەمان شێوە کەوتە بەرگوێی (أبوذر)یش ئەمەش بووە هۆی موسوڵمان بوونی[4].

(بخاری) لە (إبن عباس)ەوە دەگێڕێتەوە:

---

[1] / هەمان سەرچاوە ١/٤٢٥-٤٢٧، هەروەها (رحمه للعالمین) ١/٧٤.
[2] / تاریخ الإسلام ، نوسینی (نجیب ئابادی) ١/١٢٥.
[3] / (إبن هشام) ١/٤٢٧-٤٢٨، هەروەها (تاریخ الإسلام) نوسینی (نجیب ئابادی) ١/١٢٦.
[4] / هەمان سەرچاوەی کۆتایی ١/١٢٨.

ئەبوذەر وتی: من پیاوێکی (غەفاری) بووم ، هەواڵمان پێگەیشت کە پیاوێك لە مەککە دەرکەوتوە ، دەڵێت من پێغەمبەرم ، وتم بە براکەم: بڕۆ بۆڵای ئەو پیاوەو قسەی لەگەڵدا بکەو، هەواڵەکەیم پێ بدەرەوە ، پێی گەیشتبوو ، پاشان گەڕایەوە ، وتم چیت پێیە؟

وتی : وەڵاڵمی پیاوێکم دی فەرمان بەکاری چاك دەکات و نادەکات لە هەموو خراپەیەك ،

پێم وت : دڵم ئاو ناخواتەوە ، هەستام تووشەبەرەو داڕێکم گرت بە دەستمەوە، بەرەو مەککە کەوتمەڕێ ، خۆم والێکرد کە نایناسم و ، حەزم لەچارەی نیە ، لەئاوی زەمزەمم خواردەوەو چوومە مزگەوت ، عەلی بەلامدا تێپەڕی کرد ،

وتی: پێدەچێت تۆ پیاوێکی نامۆ بیت؟

دەڵێت : وتم: بەڵێ ،

وتی: کەوتە ڕێ بۆ ماڵەوە ، منیش لەگەڵیدا ڕۆیشتم ، نە ئەو پرسیاری لە من کرد نە منیش هیچ پرسیارێکم لەو کرد ، کە ڕۆژ بوەوە چووم بۆ مزگەوتەکەو ، هەواڵم نەپرسی ، کەسیش نیە هەواڵی ئەوم بداتێ ،

دەڵێت: عەلی بەلامدا تێپەڕی وتی: ئایا هێشتا ماڵی کابرات نەدۆزیوەتەوە؟

دەڵێت وتم : نەء ،

وتی: کەواتە وەرە لەگەڵم ،

دەڵێت: پێی وتم: کابرا چیت ئەوێت ؟

چی تۆی هێناوە بۆ ئەم شارە؟

دەڵێت : پێم وت : ئەگەر لای کەس قسە نەکەی پێت ئەڵێم ،

وتی: باشە وادەکەم ،

دەڵێت : وتم : هەواڵمان پێگەیشتوە کەپیاوێك لێرە هەڵکەوتووە دەڵێت من پێغەمبەری خودام ، براکەم نارد بۆ لای قسەی لەگەڵدا بکات ، گەڕایەوەو ئاوی دڵی نەدام ، حەزم کرد خۆم ببینم.

عەلی پێی وت ﷺ : ڕێگەت دۆزیوەتەوە ، ڕووی منیش لەوێیە ، چۆن من چوومە ژورەوە تۆش بڕۆ ژورەوە ، ئەگەر کەسێکم دی جێگەی مەترسی بێت بۆ تۆ

دەچمە پاڵ دیوارەکەو خۆم بەچاککردنی ئەعلەکانمەوە خەریک دەکەم و ، تۆ بەڕێی خۆتەوە بڕۆ ، ئەو ڕۆشت ، لەگەڵیدا ڕۆشتم هەتا چووە ژورەوە ، لەگەڵیدا چوومە ژورەوە بۆ لای پێغەمبەر ﷺ ، عەرزم کرد: باسی ئیسلامم بۆ بکە ، بۆی باس کردم ، دەستبەجێ موسوڵمان بووم ، پێی فەرموومو: ئەبوذەر، ئەم کارە بپۆشەو بانهێنی بێت ، بگەڕێرەوە بۆ شارەکەت ، کە هەواڵی سەرکەوتنی ئێمەت پێگەیشت ئەوجا وەرەوە ، منیش وتم: سوێند بەو کەسەی تۆی بەهەق ناردوە لەناویاندا بەدەنگی بەرز هاوار ئەکەم ، ئەنجا چوومە مزگەوت قوڕەیشی لێ بوو ، وتم: ئەی خێڵی قوڕەیش ، من شایەتی دەدەم (أشهد أن لا إله إلاّ الله) و (أنّ محمداً عبده ورسوله) وتیان : ئادەی بڕۆنە گیانی ئەو هەڵگەڕاوەیە ، بۆم هەستان ، لێدانێک لێ درام کە بمرم ، عەباس فریام کەوت ، خۆیدا بەسەرمدا ، پاشان ڕووی تێکردن و فەرمووی :

دایک ڕۆڵە ڕۆتان بۆ بکات ئایا پیاوێکی غەفاری دەکوژن؟ لەکاتێکدا کە ڕێگەی بازرگانی و هاتوچۆتان بەسەر خێڵی غەفارەوەیە؟ ئیدی وازیان لێ هێنام ، کە ڕۆژ بوەوە ، گەڕامەوە ، ئەنجا هەمان وشەکەی دوێنێم وتەوە ، وتیان: ئادەی هەستن بۆ ئەو هەڵگەڕاوەیە ، وەکو دوێنێیان لێ کردمەوە ، عەباس فریامکەوت ، خۆیدایەوە بەسەرمداو وەکو قسەکانی دوێنێی فەرموومەوە[1].

٤. (طفیل)ی کوڕی (عمرو)ی (دوس)ی . پیاوماقوڵێکی شاعیرو ژیرو سەرۆکی تیرەی (دوس) بوو ، تیرەکەی لە هەندێ ناوچەی (یەمەن)دا میرنشینیەکی هەبوو ، لە ساڵی (١١)ی پێغەمبەرێتیدا هات بۆ مەککە ، خەڵکەکەی پێش ئەوە بگات بەخێرهاتنیان کرد ، جوانترین سلاویان لێکردو بەشکۆدارترین شێوە ڕێزیان گرت و ، پێیان وت: ئەی (طفیل) ، تۆ هاتویتە ولاتی ئێمە ، ئەم پیاوەی لەناوماندا دەرکەوتوە گێچەڵمان پێدەگێڕێت و، جیاوازی تێخستوین، کاروبارمانی پەرتەوازە کردووە، گوتەکانی لەجادوو ئەچن ، کوڕ لەباوک و ، لەبراکەی و، هاوسەر لە یەکتری جیادەکاتەوە ، ئێمە بەهۆی ئەو پیاوەوە ترسمان هەیە لەسەر خۆت و خێڵەکەت ، لەبەرئەوە قسەی لەگەڵدا مەکەو گوێیشی لێ مەگرە.

(طفیل) دەڵێت: وەڵاڵمی وازیان لێ نەهێنام هەتا بڕیارمدا کە نەقسەی لەگەڵدا بکەم و نەبیدوێنم ، هەتا وام لێ هات کە چووم بۆ مزگەوت گوێم بەشتێک

[1] / صحيح البخاري . باب قصة زمزم ٤٩٩/١-٥٠٠ ، باب إسلام ابي ذر ٥٤٤/١،٥٤٥.

ئاخنی ، نە بادا شتێك لە قسەكانیم بەرگوێ بكەوێت ، دەڵێت: چوومە مزگەوت ، دەبینم لەپاڵ كابەدا نوێژ دەكات ، لە نزیكیەوە پاوەستام ، خوا ویستی گوێم لە هەندێك قسەی بێت ، بەراستی گوێم لە وتەیەكی شیرین بوو . لەدڵی خۆمدا وتم: دایك ڕۆژە ڕۆم بۆ بكات ، من پیاوێكی خاوەن عەقڵم و شاعیرم ، چاك و خراپ لە من ون نابن، چی ڕێگەم لێ دەگرێ كە گوێ لە قسەی ئەم پیاوە بگرم ؟ ئەگەر پێم باش بوو وەری دەگرم ، خۆ ئەگەر خراپیش بوو پەتی دەكەمەوە ، وەستام هەتا گەڕایەوە بۆ ماڵەكەی ، شوێنی كەوتم تاچوە ژورەوەو چووم بۆلای و باسی هاتنی خۆم بۆ كردو ، باسی ترساندنی خەڵك لەوو، ئاخنینی گوێم بەپارچە پەڕۆیەك پاشان گوێ گرتنم بۆ هەندێ لەگوتەكانی بۆ گێڕایەوەو ، پێم وت: باسی ئەم كارەی خۆتم بۆ بكە ، باسی ئیسلامی بۆ كردم ، قورئانی بەسەردا خوێندمەوە ، وەڵاڵەی هەرگیز گوێم لەقسەی لەوە جوانتر نەبوو بوو ، كارنەبوو لەوە دادپەروەرانەتر . دەست بەجێ باوەڕم هێناو شایەتی هەقم داو ، پێم وت: من لەناو تیرەكەمدا قسەبیسراوم و، دەگەڕێمەوە بۆ لایان و، بانگیان دەكەم بۆ ئیسلامەتی ، دۆعام بۆ بكە بەڵگەیەكم هەبێت ، پێغەمبەری خوا ﷺ دۆعای كرد بەڵگەكەش ئەوەبوو خوای گەورە نوریكی وەك گڵۆپی لەنێوچەوانیدا خولقاند ، وتی: خوایە بانەم بەڵگەیە لە دەم وچاومدا نەبێت ، چونكی دەترسم بڵێن: ئەوە خوا پێی نواندوە ، ئیتر نوورەكە چووە ناو قامچیەكەی ، باوك و هاوسەرەكەی بانگ كرد بۆ ئیسلام هەردووكیان موسوڵمان بوون ، خێڵەكەی لەموسوڵمان بوونداً دڕەنگ هاتن بەدەمیەوە ، بەڵام هەر وازی لێ نەهێنان هەتا لە دوای (خەندەق)[1] ە وە كۆچی كرد بۆ مەدینەو حەفتا یان هەشتا بنەماڵەی خێڵەكەی لەگەڵدا بوو ، لە ئیسلامدا هەوڵ و خەباتێكی باشی كرد ، لە جەنگی بڕۆژی (یەمامە)دا شەهید بوو[2].

٥. (ضماد الأزدی) : لەخێڵی (ازد شنوءة) ی یەمەن بوو، خەریكی نوشتە كردن بوو ، گەیشتە مەككە گوێ لەبێ عەقڵەكانیان بوو دەیانوت: موحەممەد شێتە ، وتی: ئەگەر من بڕۆمەوە لای ئەو كابرایە بەڵكو خودا لەسەر دەستی منداً شیفای بدات ، پێی گەیشت ، پێی وت: ئەی موحەممەد ، من نوشتە دەكەم ، ئایا پێت

---

[1] / بڕلكو دوای (حدیبیة) ش هاتة مەدینەو خزمەت ئیغەمبەریش ﷺ، سەیركة (ابن هشام) ٣٨٥/١.

[2] / ابن هشام ٣٨٢/١-٣٨٥، رحمةللعالمین ٨٢،٨١/١، مختصر سیرة الرسول ، نوسینی شێخ عبدالله ی نەجدی ل١٤٤ ، تاریخ الإسلام نوسینی (نجیب ئابادی) ١٢٧/١.

باشه بۆت بکەم ؟ پێغەمبەر ی خوا ﷺ فەرمووی: ((إن الحمد لله نحمده ونستعينه ، من يهد الله فلا مضل له ، ومن يضلله فلا هادي له ، وأشهد أن لا إله إلا الله وحده لاشريك له ، وأشهد أن محمداً عبده ورسوله ، أما بعد)).

وتی: ئەو وشانەم جارێکی تر بۆ بڵێرەوە ، پێغەمبەری خوا ﷺ سێجار بۆی وتەوە ، کابرا وتی: من گوێم لەقسەی فاڵگرو جادوگەرو گوتەی شاعیران بووە ، هەرگیز گوێم لە هاوڕێنەی ئەم قسانەی تۆ نەبووە، بەڕاستی گەشتونەتە فەرهەنگی دەریاکان ، دەستت بێنە با لەسەر ئیسلام بەیعەتت بدەمێ ، بەیعەتی دا بەپێغەمبەر ﷺ[1].

شەش شنەبای فێنک لە خاکی (یثرب)ەوە

لە وەرزی حەجی ساڵی (١١) ی پێغەمبەرێتیدا . یۆلیۆی شاڵی ٦٢٠ی زایینی . بانگەوازی ئیسلامیی چەند تۆوێکی چاکی بەدی کرد ، خێرا بوونە چەند درەختێکی باڵابەرز ، موسوڵمانان خۆیان خستە ژێرسێبەری فێنکی لەدەست گەرمەی ستەم و ستەمی ساڵانی پێشوو.

یەکێک لە داناییەکانی پێغەمبەر ﷺ ئەوەبوو، کاتێک تووشی بەدرۆ خستنەوەو ڕێگە لێگرتن دەبووەوە ، لەلایەن خەڵکی مەککەوە ، لەتاریکایی شەودا بەسەر خێڵەکاندا دەگەڕا ، هەتا هیچ کەسێک لەموشریکەکانی مەککە نەتوانن ڕێگەی لێ بگرن[2].

بەو شێوەیە شەوێکیان دەرچوو ، ئەبوبەکرو عەلی لەگەڵدا بوو ، بەسەر ماڵەکانی (ذهل) و (شيبان) و (بن ثعلبة)دا گوزەراو لەبارەی ئیسلامەوە قسەی لەگەڵدا کردن . لەنێوان ئەبوبەکرو پیاوێکیْ خێڵی (ذهل)دا پرسیارو وەڵامێکی خۆش ڕووی‌دا ، (بنو شيبان) یش وەڵامێکی نومێد بەخشانەیان دایەوە ، بەڵام لە قەبوڵ کردنی ئیسلامدا وەستان[3].

پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ بەعەقبە)ی (منی) دا تێپەڕی ، گوێی لەدەنگی چەند پیاوێک بوو قسەیان دەکرد[4]، چووە لایان ، شەش گەنجی (یثرب) یی بوون ، هەموویان لە (خزرج) بوون ، بریتی بوون لە:

---

[1] / (موسلیم) ڕیوایەتی کردوە ، مشكاة المصابيح ، باب علامات النبوة ٥٢٥/٢

[2] / تاریخ الإسلام نوسینی (نجیب ئابادی) ١٢٩/١.

[3] / بروانە ، مختصر سيرة الرسول ، نوسینی (شێخ عەبدوڵڵای نەجدی) ل١٥٠ -١٥٢.

[4] / رحمة للعالمين ٨٤/١.

(أسعد بن زرارە)	لە خێڵی	(بنی النجار)
(عوف بن الحارث بن رفاعة ، إبن عفراء)	لەخێڵی	(بنی‌النجار)
(رافع بن مالك بن العجلان)	لە خێڵی	(بنی زریق)
(قطبة بن عامر بن جديدة)	لە خێڵی	(بنی سلمە)
(عقبە بن عامر بن نابی)	لەخێڵی	(بنی حرام بن كعب)
(جابر بن عبدالله بن رئاب)	لەخێڵی	(بنی عبيد بن غنم)

یەکێك لەخۆشیەکانی خەڵکی (یثرب) ئەوەبوو، کە لە جوولەکە هاوپەیمانەکانیان دەبیست لە مەدینەدا کە یەکێك لە پێغەمبەران لەو ڕۆژگارانەدا دەردەکەوێت ، ئەوجا شوێنی دەکەوین ، ئەوجا ئێمە (جولەکە) لەگەڵ ئەو پێغەمبەرەدا دەبین ئێوە دەکوژین وەکو (عاد) و (إرم)[1].

کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ پێیان گەیشت ، پێی فەرموون : ئێوە کێن ؟ وتیان: ئێمە چەند کەسێکی خەزرەجین ، فەرمووی: هاوپەیمانەکانی جولەکە؟ وتیان: بەڵێ ، فەرمووی: دادەنیشن قسەتان لەگەڵدا بکەم؟ وتیان: بەڵێ، لەگەڵیدا دانیشتن ، ئەنجا پێغەمبەر ﷺ کرۆکی ئیسلام و بانگەوازەکەی بۆ باس کردن و، بانگی کردن بۆلای خوای گەورە ، هەروەها قورئانی بۆخوێندنەوە . هەندێکیان بەئەوانی تریان وت: ئەرێ دەزانن وەڵلاەی خەڵکینە ، ئەمە ئەو پێغەمبەرەیە کە جولەکە هەڕەشەیان پێی لە ئێوە دەکرد ، نەکەن بهێڵن پێشتان بکەون ، دەستبەجێ وەلاەی بدەنەوە موسوڵمان بین.

ئەوانە پیاوە زیرەکانی (یثرب) بوون ، دووبەرەکی و شەڕی ناوخۆ ماندووی کردبوون ، کە زۆر نەبوو گوزەرا بوو ، هەتا ئەو کاتەش کێشەکەی بەهەڵگیرساوەیی مابوەوە ، ئومێدیان وابوو کە بانگەوازە ببێتە هۆیەك بۆ وەستاندنی شەڕ ، وتیان: ئێمە لەحاڵێکدا خێڵەکەمان بەجێهێشتوە هیچ خێڵێك لەونامەدا بەئەندازەی ئەوان دوژمنایەتیان لەناودا نیە ، لەخودا داواکارین کە بەهۆی تۆوە کۆیان بکاتەوە ، دەچینەوە لایان ، بانگیان دەکەین بۆ لای تۆ ، ئەگەر لەسەر دەستی تۆدا یەك بگرن ، هەرگیز ڕێیان لەکەسێك ناکەوێت پایە بڵندتر بێت لە تۆ .

ئەو کۆمەڵە خەڵکە گەڕانەوە بۆ مەدینە پەیامی ئیسلامیان بۆ بردن ، وای لێهات ماڵێك لە ماڵەکانی (انصار)دا نەما باسی پێغەمبەری تێدا نەبێت ﷺ[2].

---

[1] / زاد المعاد ٢/٥٠، إبن هشام ١/٤٢٩،٥٢١.
[2] / هەمان سەرچاوە ١/٤٢٨-٤٣٠.

خواستنی عائشە لە لایەن پێغەمبەرەوە ﷺ

لەشەوانی ئەو ساڵەدا ـ ساڵی (١١)ی پێغەمبەرێتی ـ پێغەمبەری خوا ﷺ عائشەی (صَدیقە)ی خوازبێنی کردو (ڕ) ، لە شەوانی ساڵی یەکەمی کۆچیدا گواستیەوە[1].

شەوڕەوی و بڵند بوونەوە

لەو قۆناغەدا بانگەوازەکەی پێغەمبەر ﷺ لەنێوان سەرکەوتن و چەوساندنەودا بێ وچان ڕێگەی دەبڕی ، چەند ئەستێرەیەکی کز لە ئاسۆیەکی دوورەوە وەدیار دەکەوتن ، ئەوە بوو پووداوی شەوڕەوی و بڵند بوونەوە ڕووی دا.

بەچەند وتەیەکی جیاواز کاتی دیاری کردنەکەی قسەی لەسەرە:

١. وتراوە: شەوڕەوی لەیەکەم ساڵی پێغەمبەرێتیدا ڕوویداوە، ڕای (طبری)یە.

٢. وتراوە: پێنج ساڵ دوای پێغەمبەرێتی بووە ، (نەوەوی) و (قرطبی) ئەمەیان بە لاوە پەسەندترە.

٣. وتراویشە: لە شەوی (٢٧)ی مانگی ڕەجەبی ساڵی (١٠)ی پێغەمبەرێتیدا بوە ، (عەللامە المنصور فوری) ئەم ڕایەی پەسەند کردوە.

٤. وتراوە: پێش کۆچ بە (١٦) مانگ بووە ، واتە لە ڕەمەزانی ساڵی (١٢)ی پێغەمبەرێتیدا.

٥. وتراوە: پێش کۆچ کردن بەساڵێک و دوومانگ بووە ، واتە لە (محرم)ی ساڵی (١٣)ی پێغەمبەرێتیدا.

٦. وتراوە: ساڵێک پێش کۆچ کردن بووە ، واتە لە (ربیع الأول) ی ساڵی (١٣)ی پێغەمبەرێتیدا.

سێ گوتەی یەکەم بەوە ڕەت کراوەتەوە کە (خەدیجە) (ڕ) لە ڕەمەزانی ساڵی (١٠) پێغەمبەرێتیدا وەفاتی کردوە ، وەفات کردنەکەشی پێش فەرز کردنی (٥) نوێژەکە بووە ، ڕای جیاواز نیە لەوەدا کە فەرز کردنی پێنج نوێژەکە لە شەوی (إسراء)دا بووە[2].

بەلآم هەر سێ وتەکەی دواوە بەڵگەیەکم نەدی پەسەندی بکەم ، هەرچەندە ڕەوتی سورەتی (الإسراء) بەڵگەیە لەسەر ئەوەی شەوڕەوی دواتر ڕوویداوە.

---

[1] / تلقیح فهوم اهل الأثر ل١٠، صحیح البخاری ٥٥١/١.

[2] / بۆ ئەم ڕایانە بڕوانە، زادالمعاد ٤٩/٢، مختصر سیرەالرسول ، شێخ عەبدوڵلآی نەجدی ل ١٤٨-١٤٩، رحمة للعالمین ٧٦/١، (تاریخ إلإسلام) نوسینی (نجیب ئابادی) ١٢٤/١.

هەروەها پێشەوایانی (فەرموودە) وردو درشتی ئەم ڕووداوە دەگێڕنەوە ، ئێمەش زۆر بەکورتی دەیخەینە ڕوو:

(إبن القيّم) دەڵێت: ڕاست وەهایە کەپێغەمبەری خوا ﷺ بەجەستەی شەوڕەوی پێکراوە ، لەمزگەوتی حەرامەوە بۆ (بيت المقدس) ، بەسواری بوراق و بەهاوڕێیەتی (جبريل) عليه السلام لە (بيت المقدس) دابەزیوە ، نوێژی بەئیمامەت بۆ پێغەمبەران کردوەو، جڵەوی بوراقیشی بەئەڵقەی دەرگاکەی مزگەوتەوە بەستۆتەوە.

پاشان هەر لەو شەوەدا لە (بيت المقدس)ەوە بۆ ئاسمانی دونیا بڵند کرایەوە ، (جبريل) عليه السلام داوای کردنەوەی ئاسمانی یەکەمی کرد ، بۆی کرایەوە ، لەوێدا باوکی مرۆڤایەتی (ئادەم)ی بینی سلاوی لێ کرد ، بەخێرهاتنی کردو ، وەڵامی دایەوە ، دانیی‌نا بە پێغەمبەرێتیەکەیدا ، لەلای ڕاستیەوە خوای گەورە گیانی هەموو پێغەمبەرانی نیشانداو ، لەلای چەپیشیەوە گیانی تاوانبارانی نیشاندا.

پاشان بەرزکرایەوە بۆ ئاسمانی دووەم ، بۆی کرایەوە ، تیایدا یەحیای کوڕی زەکەریاو عیسای کوڕی مەریەمی بینی عليه السلام ، پێیان گەیشت و سلاوی لێ کردن ، وەڵامیان دایەوەو، بەخێرهاتنیان لێ کردو ، دانیان نا بە پێغەمبەرێتیەکەیدا.

پاشان بڵند کرایەوە بۆ ئاسمانی سێیەم ، یوسفی تێدا بینی عليه السلام ، سلاوی لێ کرد ، وەڵامی دایەوەو بەخێرهاتنی لێ کردو ، دانی نا بە پێغەمبەرێتیەکەیدا.

پاشان بەرز کرایەوە بۆ ئاسمانی چوارەم ، ئیدریسی تێدا بینی عليه السلام ، سلاوی لێ کردو ، بەخێرهاتنی لێ کردو، دانی نا بە پێغەمبەرێتیەکەیدا.

پاشان بەرز کرایەوزە بۆ ئاسمانی پێنجەم ، هارووتی کوڕی عمرانی تێدا بینی عليه السلام ، سلاوی لێکردو ، بەخێرهاتنی کردو ، دانی نا بە پێغەمبەرێتیەکەیدا.

پاشان بڵند کرایەوە بۆ ئاسمانی شەشەم ، بە موسای کوڕی عمران گەیشت عليه السلام ، سلاوی لێکردو ، بەخێرهاتنی کردو ، دانی نا بە پێغەمبەرێتیەکەیدا.

کە موسای بەجێهێشت عليه السلام گریا ، پێی وترا: بۆچی دەگریت ؟ فەرمووی : دەگریم چونکە کوڕێك نێراوە لەدوای منەوە ، ئەوانەی لەئوممەتی ئەو دەڕۆنە بەهەشتەوە لە ژمارەی ئەوانەی ئومەتی من زیاترن.

پاشان بەرزکرایەوە بۆ ئاسمانی حەوتەم ، گەیشت بە ئیبراهیم عليه السلام ، سلاوی لێکردو ، بەخێرهاتنی کردو ، دانی نا بە پێغەمبەرێتیەکەیدا.

پاشان بەرز کرایەوە بۆ (سدرة المنتهى) و، ئەنجا بڵند کرایەوە بۆ (البيت المعمور).

پاشان بەرز کرایەوە بۆ لای (الجبّار ﷻ) ، ئەوەندە لێی نزیک بوەوە هەتا بەئەندازەی دووکەوان یان کەمتری مابوەوە ، ئەنجا ئەوەی ویستی (وەحی) کرد بۆ پێغەمبەر ﷺ ، (٥٠) نوێژی لەسەر کردە ئەرک ، گەرایەوە هەتا بەلای موسادا تێپەری ﷺ ، پێی فەرموو : بەچی فەرمانی پێکردی ؟ فەرمووی بەپەنجا نوێژ ، فەرمووی : ئوممەتەکەت بەرگەی ئەوە ناگرێت ، بگەڕێرەوە بۆلای پەروەردگارت داوای لێ بکە سووکی بکات لەسەر ئوممەتەکەت ، لای کردەوە بەلای جبریلدا ، وەکو بییەوێت رای ئەو وەربگرێت ، ئاماژەی فەرموو: بەڵێ، ئەگەر حەزت لێ بێت ، جبریل بەرزی کردەوە هەتا چوە خزمەت خوای گەورە ، لەجێگەی خۆیدابوو . ئەمە قسەی بوخاریە لەچەند رێگەیەکەوە . ئەنجا دە نوێژی لەسەر کەمکردەوە، پاشان دابەزیەوە هەتا بەلای موسادا ﷺ تێپەڕی، هەواڵی پێدا، فەرموی: بگەڕێرەوە لای پەروەردگارت و داوای سووک کردنی لێ بکە ، بەردەوام لەهاتوچۆدا بوو لەنێوان موسا ﷺ و خوای گەورەدا، هەتا بۆی کرد بەپێنج نوێژ، موسا ﷺ فەرمانیپێدا کەداوای سووککردن بکاتەوە ، فەرمووی: شەرم دەکەم لەپەروەردگارم بەڵام ڕازی دەبم و ملکەچم ، کە دورکەوتەوە بانگ وێژێك هاواری کرد: من بڕیاری فەریزەکەم داو سەرشانی بەندەکانم سووک کرد . تەواو[1].

پاشان (ابن القيم) باس لە ڕاجیاوازیەك دەکات سەبارەت بەچاوپێکەوتنی پێغەمبەر ﷺ بۆ پەروەردگاری گەورە ، پاشان باسی قسەیەکی (ابن القيم)ی کردوە لەو بارەیەوە ، پوختەی قسەکە ئەوەیە کە بینین بەچاو لەبنەڕەتدا نەسەلماوەو ئەمە قسەیەکە هیچ یەکێك لەهاوەڵان نەیان فەرموە ، ئەوەش باس دەکرێت لە (ابن عباس)ەوە کە بە ڕەهایی و بە دڵی بینیویەتی ، ئەوا یەکەم دڕ بە دووەم نیە.

پاشان دەڵێت: ئایەتی ﴿ ثم دنا فتدلى ﴾ النجم/٨ ، ئەم نزیکبوونەوەیە ئەو نزیکبوونەوە نیە لە سورەتی (الإسراء)دا هاتووە ، ئەوەی لەسوورەتی (النجم)دا هاتوە نزیکبوونەوەی (جبریل)ە ﷺ نزیکبوونەوەکەش ، هەروەکو عائشەو (ابن مسعود) دەڵێن : ڕەوتی ئایەتە بەڵگەیە لەسەری ، نزیك بوونەوەکە لەسورەتی (الإسراء)دا ڕوونە کەمبەست پێی نزیکبوونەوەی پەروەردگاری گەورەو، لە سورەتی (النجم)دا باس لەوە ناکات ، بەڵکو ئەوەی تێدایە کە جارێکی تر لە (سدرە

[1] / زاد المعاد ٢/٤٧، ٤٨.

المنتهى) بینیویەتیەوە ، ئەوەش (جبریل)ە ﷺ ، پێغەمبەر ﷺ دووجار لەسەر شێوەی پەروەزی جبریلی بینیوە: جارێك لەسەر زەمین ، جارێکیش لە (سدرە المنتهى) ، (والله اعلم) . تەواو.[1] .

پووداوی سنگ لەت کردنەکەش جارێکی تر لێی پووی دایەوە ، لەو سەفەرەدا کۆمەڵێك شتی جۆراو جۆری بینی:

شیرومەی خرایە بەردەستی ، شیرەکەی هەڵبژارد ، پێی وترا: ڕێگەی فیترەتت هەڵبژارد یان فیترەتت پێکا ، خۆ ئەگەر مەیەکەی هەڵبژاردایە ئوممەتەکەت سەری لێ تێکدەچوو.

هەروەها چوار پرووباری بینی لە بەهەشتدا : دوو پرووباری دیارو ، دوو پرووباری نادیار ، دوو دیارەکە بریتی بوون لە نیل و فورات ، ماناکەشی ئەوەیە کە پەیامەکەی نیشتەجێی ئەو دوو شیوە بەپیتە دەبێت لە نیل و فوراتداو ، خەڵکەکەی دەبنە هەڵگرانی ئیسلام نەوە لەدوای نەوە ، ماناکەی ئەوە نیە کە ئاوی ئەو دوو پروبارە لە بەهەشتەوە هەڵدەقوڵێت.

هەروەها مالیکی دەرگاوانی دۆزەخی بینی ، پێنەدەکەنی ، لە پرووکاریدا گەشی و خۆشی دیار نەبوو ، هەروەها بەهەشت و دۆزەخی بینی.

هەروەها بخۆرانی مالّی هەتیوانی بینی قاپۆڵەیان هەبوو وەك وشتر ، پارچە ئاگری وەك مشتە بەرد دەکرا بە دەمیانداو ، لە دەرچەیانەوە دەچووە دەرەوە.

سووخۆرەکانیشیی دەبینی سکیان گەورە بووبوو ، نەیاندەتوانی لە جێگەی خۆیان بجوڵێن، بۆ پیشاندانی دۆزەخ ئال و بەیتی فیرعەون بەلایاندا تێدەپەڕین و پێیان پێدادەنان.

زیناکارەکانیشیی بینی گۆشتێکی پاکو قەڵەوو گۆشتێکی هەڵاوساوی بۆگەنیان لەبەردەستدا بوو ، لەگۆشتە پیسە بۆگەنەکەیان دەخواردو ، وازیان لە گۆشتە پاکە قەڵەوەکە هێنا بوو.

هەروەها ئەو ژنانەشی بینی کە منالّی زۆڵ دەخەنەوە ، بە مەمکەکانیان هەڵواسرا بوون.

---

[1] /زادالمعاد٢/٤٧، ٤٨. هەروەها سەیرکە(صحیح البخاری)١/٥٠..٤٥٥، ٤٥٦، ٤٧٠، ٤٧١، ٤٨١، ٥٤٨، ٥٤٩، ٥٥٠ ...٢/٦٨٤، (صحیح مسلم) ١/٩١، ٩٢، ٩٣، ٩٤، ٩٥، ٩٦.

هەروەها کاروانێکی خەڵکی مەککەی بینی لەچوون و گەڕانەوەدا بوو، وشترێکیان لەپێشەوە بوو دیاریی کرد، لەسەریان وەستا ئاوی لەدەفرێکی سەر داپۆشراویان خواردەوە ئەوان نووستبوون ، پاشان دەفرەکەی بە سەرداپۆشراوی هێشتەوەو ڕۆشت ، ئەوەش بوو بەبەڵگەی بانگەوازەکەی لە بەرەبەیانی شەوی شەو ڕەیدا[1].

(ابن القیم) دەڵێت: کاتێك پێغەمبەر ﷺ ڕۆژی کردەوە لەناو قوڕەیشدا هەواڵی پێدان ، کە خودا چی لە ئایەتە گەورەکانی خۆی نیشاندداوە ، ئیدی بەدڕۆخستنەوەو ئازاردان و زیان پێگەیاندنیان زیاتری کرد ، داوایان لێ کرد وەسفێکی (بیت المقدس) یان بۆ بکات ، خوای گەورە هێنایە پێش چاوی ، تا بەباشی دیاری کرد ، ئەنجا هەواڵی نیشانەکانی پێدان ، ئەوانیش نەیاندەتوانی بەڕەچڕچی یەك وشەی بدەنەوە ، ئەنجا هەواڵی ڕێگەی هاتن و چونی کاروانەکەشی پێدان و ، پێشیی وتن کە ڕ کاتێك دەگاتە جێ ، هەواڵیشی پێدان سەبارەت بە یەکەم وشتری پێش کاروانەکە ، هەواڵەکەش بەڕاستی وادەرچوو کە پێغەمبەر ﷺ فەرمووی ، کەچی ئەو هەواڵە زیاتر تووڕەی کردن و ، زیاتر لە کوفرو بێباوەڕیدا نغرۆی کردن [2].

گوتراوە: بۆیە (ابوبکر) ﷺ ناونراوە (صدیق) چونکە دەستبەجێ ئەم ڕووداوەی بەڕاست زانی ، لەکاتێکدا بەدڕۆیان خستەوە[3].

کورترین و گەورەترین وشە لەبارەی هۆو حیکمەتی ئەو گەشتەوە وترابێت ئەم ئایەتە پیرۆزەیە ﴿ لنریه من آیاتنا ﴾ الأسراء (١) واتە: بۆ ئەوەی ئایەتی خۆمانی نیشان بدەین ، ئەمەش سوننەتی پێغەمبەرانە (س) فەرمویەتی : ﴿ وَكَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ {٧٥} ﴾ الأنعام ، واتە : بەو شێوەیە مەلەکوتی ئاسمانەکان و زەمینمان نیشانی ئیبراهیم داو ، بۆ ئەوەی یەقین پەیدا بکات ، هەروەها بە (موسا)ی فەرموو: ﴿ لِنُرِيَكَ مِنْ آيَاتِنَا الْكُبْرَى {٢٣}﴾ واتە : بۆ ئەوەی ئایەتە گەورەکانی خۆمانت نیشان بدەین ، مەبەستی ئەو (إراده) یەشی پوون کردەوەو فەرمووی: ﴿ وليكون من الموقنين ﴾ ، پاش ئەوەی کە پێغەمبەران (س) پشت بەبینینی

---

[1] / سەرضاوەکانی ئیشو ، ابن هشام ١/٤٠٦،٤٠٤،٤٠٣،٤٠٢،٣٩٧.

[2] / زاد المعاد/٤٨، مەروەها سەیرکة (صحیح البخاری) ، ٢/٦٨٤، و(صحیح المسلم) ١/٩٦، (ابن هشام) ٤٠٣،٤٠٢/١.

[3] / هەمان دوا سەرضاوە ١/٣٩٩.

ئایەتە خواییەکان دەبەستن ئەوەندەیان زانیاری یەقین دەست دەکەوێت ئەندازەی نیە ، هەواڵیش وەک دیاری کردن نیە ، ئەوانە ئەوەندە ئازار دەنۆشن کەس بەرگەی ناگرێت ، هەموو هێزەکانی دونیا لەبەردەمیاندا بااڵی مێشوولەیەو باکیان لێی نیە با بەسزاو ئازاریش تاو بدرێن.

ئەو حیکمەت و نهێنیانەی لەپشت وردەکاری ئەم گەشتەوەن ، بواری باس لێکردنیان بریتیە لەپەرتووکی نهێنیەکانی شەریعەت ، بەاڵم هەندێك پاستی سادە هەن کە لەکانیاوی ئەم گەشتەوە هەڵدەقوڵێن و بەقوڵپ دێنە دەرەوە بەرەو باخچەکانی سیرەتی پێغەمبەر ﷺ .

پێم باش کە بەکورتی هەندێکیان تۆمار بکەم :

خوێندەر لە سورەتی (الأسراء)دا دەبینێت کە خوای گەورە باسی بەسەرهاتی شەوڕەوی لەیەك ئایەتدا کردوە ، پاشان دەستی کردوە بەباسی ئاپروچوون و تاوانەکانی جولەکەو ، پاشان ئاگاداری کردنەوە کە ئەم قورئانە بۆ ئەو میللەتەیە کە شیاوترە لەوانەشە خوێندەر واهەست بکات کە هیچ پەیوەندیەك لەنێوان دوو ئایەتەکەدا نەبێت ، لەڕاستیدا مەسەلەکە وانیە ، خوای گەورە بەم شێوازە ئاماژە دەکات بەوەی کە شەوڕەوی بەرەو (بیت المقدس) بوە ، چونکە جولەکە لە سەرکردایەتی کۆمەڵگای مرۆڤیی وەلا دەخرێن ، بەهۆی ئەو تاوانانەوە کە هیچ بوارێکی بۆ مانەوەیان لەسەر ئەو پلەوپایە نەهێشتۆتەوە ، لە داهاتویەکی نزیکیشدا خوای گەورە ئەو پلەیە بە کردەیی دەبەخشێت بەپێغەمبەرەکەی ﷺ و، هەردوو پلەوپایەی بانگەوازی ئیبراهیمی بۆ کۆدەکاتەوە ، ئیدی کاتی گواستنەوەی سەرکردایەتی ڕۆحی هاتوە لە ئوممەتێکەوە بۆ ئوممەتێکی تر ، لە ئوممەتێکەوە کە مێژووی خۆی پڕکردووە لەناپاکی و فێڵ و تاوان و دەست درێژی ، بۆ ئوممەتێك کەچاکەو خێڕوبێری لێ دەڕژێت و پێغەمبەرەکەی ﷺ ڕۆژانە وەحی بۆ دادەبەزێت.

بەاڵم ئەم سەرکردایەتیە چۆن دەگوازرێتەوە ، لەکاتێکدا کە پێغەمبەر ﷺ بە لانەوازی لەناو شاخەکانی مەککەدا خۆی حەشاردراوە ، ئەم پرسیارە پەردە لە ڕووی ڕاستیەکی تریشدا هەڵدەماڵێت ، کە ئەوەیە ڕۆڵی ئەم بانگەوازە ئیسلامیە خەریکە بەرەو کۆتایی و تەواو بوون دەڕوات ، ئیدی ڕۆڵێکی تر دەست پێ دەکات کە لە ڕەوگەیدا جیایە لە ڕۆڵی یەکەم ، لەبەرئەوەیە کە دەبینین هەندێك لە ئایەتەکان

ئاگادارکردنەوەیەکی پوون و هەڕەشەیەکی سەختی تێدایە سەبارەت بە موشریکان ﴿وَإِذَا أَرَدْنَا أَن نُّهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاهَا تَدْمِيرًا ﴿١٦﴾﴾ الأسراء ، واتە : ئەگەر ویستمان بڕیار بدەین بەفەوتاندنی هەر شارێك وا لە خۆشگوزەرانەکانیان دەکەین لە سنوور دەرچن ئەوسا بڕیاری خوایان بەسەردا دەچەسپێت و مالّ وحاڵیان وێران دەکەین . ﴿ وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ مِن بَعْدِ نُوحٍ وَكَفَى بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا ﴿١٧﴾﴾ الأسراء ، واتە: پاش نوح چەندین گەلی ترمان لەناو برد ، خوای تۆ بەسە بۆ ناسین و بینینی گوناهی بەندەکانی ، بەپاڵ ئەم ئایەتانە کۆمەڵێك ئایەتی تریش هەیە کە بنەماو بەندو پرەنسیپەکانی ژیار بۆ موسوڵمانان پوون دەکاتەوە کە کۆمەڵگای ئیسلامیانی لەسەر بنیات دەنرێت ، هەروەکو هاتبنە سەر زەویەك تیایدا کاروبار لە هەموو پوویەکەوە بەدەستی خۆیان بێت و، یەکەیەکی یەکگرتویان دروست کردبێت کە کاروباری کۆمەڵی لەسەر بەرنوە بچێت ، هەروەها ئاماژەیەکی تێدایە بۆ ئەوەی کە پێغەمبەر لەداهاتویەکی نزیکدا شوێن و پەناگەیەك دەدۆزێتەوە کە تیایدا نیشتەجێ ببێت و، ببێتە مەڵبەندێك بۆ بڵاوکردنەوەی بانگەوازەکەی لە هەموو جیهاندا ، ئەمەش یەکێکە لەنهێنیەکانی ئەم قۆناغە پیرۆزە ، پەیوەستە بە باسەکەمانەوە ، بۆیە بەباشمان زانی باسی بکەین.

هەر لەبەرئەم حیکمەتەو هاووێنەکانیەتی پێمان وایە کەدیاردەی شەو ڕەوی پێش بەڵێنی عەقەبەی یەکەم یان لەنێوان هەردوو بەڵێنی عەقەبەدا پووی داوە، (والله أعلم).

بەیعەتی عەقەبەی یەکەم

پێشتر وتمان کە شەش کەس لە خەڵکی (یثرب) لە وەرزی حەجی ساڵی (١١)ی پێغەمبەرێتیدا موسوڵمان بوون ، بەڵێنیاندا بەپێغەمبەر ﷺ کە پەیامەکەی بە کەسوکاریان بگەیەنن.

لەئاکامی ئەوەدا کە وەرزی داهاتوو هاتە پێشەوە . لە وەرزی حەجی ساڵی (١٢)ی پێغەمبەرێتیدا ، بەرامبەر بە ساڵی (٦١٢)ی زایین بوونە (١٢) پیاو ، پێنج کەسیان لەو شەش کەسە بوون کە پێشتر پەیوەندیان کردبوو بە پێغەمبەرەوە لە ساڵی رابوردوودا . شەشەمیان کە ئامادە نەبوو (جابر)ی کوڕی (عبدالله)ی کوڕی (رئاب) بوو . لەگەڵ حەوت کەسی تر کە بریتی بوون لە :

١. (معاذ)ی کوڕی (الحارث) ، (إبن العفراء) لە (بنی النجار) خەزرەجی
٢. (ذکوان)ی کوڕی (عبد القیس) لە (بنی زریق) خەزرەجی
٣. (عبادە)ی کوڕی (صامت) لە (بنی غنم) خەزرەجی
٤. (یزید)ی کوڕی (ثعلبة) هاوپەیمانی (بنی غنم) خەزرەجی
٥. (العباس)ی کوڕی (عبادە)ی کوڕی (حنظلة) لە (بنی سالم) خەزرەجی
٦. (ابوالهیثم)ی کوڕی (التیهانی) لە(بنی عبد الأشهل) ئەوسی
٧. (عویم)ی کوڕی (ساعدە) لە (عمرو بن عوف) ئەوسی

دوانەکەی کۆتایی لە (ئەوس) و ئەوانی تریش لە خێڵی (خەزرەج) بوون[1].

ئەمانە لە (عەقەبە)ی (مینا)دا وەک بەیعەتی ژنان کە لەفەتحی مەککەدا دابەزی ، بەیعەتیان دا بە پێغەمبەر ﷺ.

بوخاری لە(عبادە)ی کوڕی (صامت)ەوە دەگێڕێتەوە لە پێغەمبەرەوە ﷺ فەرمووی: وەرن ، بەیعەتم بدەنێ کە هاوەڵ بۆ خودا پەیدا نەکەن و دزی نەکەن و زینا نەکەن و پۆڵەکانتان نەکوژن و بوختانی دەست و داوێن هەڵنەبەستن و لەهیچ چاکەیەکدا سەرپێچیم نەکەن ، هەرکەسێک لەئێوە وادەی خۆی بردەسەر ئەوە پاداشتی لەسەرخوایە ، هەرکەسێکیش سنووری یەکێک لەوانە ببەزێنێت و لە دونیادا سزابدرێت دەبێتە مایەی سرینەوەی گوناهەکەی ، هەرکەسێکیش سنووری بەزاندو خودا بۆی

[1] / رحمة للعالمین ٨٥/١ . إبن هشام ٤٣١/١،٤٣٢،٤٣٣.

پۆشی ئەوا کاروبارو سەرەنجامی بۆلای خوا دەبێت ، ئەگەر ویستی سزای دەدات ، ئەگەر ویستیشیی لەسەر بوو لێی خۆش دەبێت ، فەرمووی : بەیەتیان پێدا . لە پوو نوسێکی تردا دەڵێت : . لەسەر ئەوە بەیەتمان پێدا[1].

نوێنەری ئیسلام لە مەدینەدا

پاش ئەوەی بەیعەت تەواوبوو وەرزی حەجیش کۆتایی هات ، پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ ئەو بەیعەتدەرانەدا یەکەم نوێنەری خۆی نارد بۆ (یثرب) ، بۆ ئەوەی شەریعەتی ئیسلام فێری موسوڵمانەکانی (یثرب) بکات و لەئایینداا شارەزایان بکات و هەستێت بە بڵاو کردنەوەی ئیسلام لەنێوان ئەو کەسانەدا کەهێشتا لەسەر شیرک مابوونەوە ، بۆ ئەو مەبەستەش گەنجێک لە گەنجە موسوڵمانە سەرەتاییەکانی نارد ، ئەویش (مصعب) ی کوڕی (عمیر)ی (عبدری) بوو ﷺ.

سەرکەوتنێکی گەم وێنە

(مصعب)ی کوڕی (عمیر) لەماڵی (أسعد)ی کوڕی (زراره) دابەزی ، بە لێبڕانێکی زۆرەوە دەستی کرد بەبڵاوکردنەوەی ئیسلامەتی لەناو خەڵکی (یثرب) دا ، تا بە پیاوە قورئان خوێنەکە ناسرا.

یەکێک لەجوانترین ئەوحاڵەتە سەرکەوتوانەی لەبانگەوازەکەیدا دەیگێڕنەوە ئەوەیە ، جارێکیان (أسعد)ی کوڕی (زراره) بردیە دەرەوە بەرەو ماڵی (بنی عبدالأشهل) و (بنی ظفر)، چوونە ناوباخێکی (بنی ظفر)ەوە ، لەسەردەمی بیرێک دانیشتن ناوی بیری (مرّه) بوو، چەند پیاوێکی موسوڵمانیان لەدەور خڕ بوەوە . (سعد)ی کوڕی (معاذ) و (أسعد)ی کوڕی (حضیر) کە لەوکاتەدا لەسەر باوەڕی شیرک بوون . کە ئەم دووانە بەمەیان زانی (سعد) بە (أسید)ی وت: ئادەی بڕۆ بۆلای ئەو دوو پیاوە کە هاتوون لاوازو کەم دەستەکانمان گێل بکەن و پیایاندا هەڵبشاخێ و ، ڕێگەیان مەدە جارێکی بێنەوە ماڵەکەمان ، (أسعد)ی کوڕی (زراره) کوڕی پورمە لەبەر ئەو ناتوانم ، ئەگەر وانەبوایە خۆم دەڕۆشتم.

(أسید) ڕمەکەی هەڵگرت بەرەو ڕوویان چوو ، کاتێک (أسعد) بەدی کرد وتی بە (مصعب): ئەوە گەورەی هۆزەکەیەتی دێتەلات ڕاستگۆیانە هەموشتێکی پێ بڵێ .

---

[1] / صحيح البخاري ، باب بعد حلاوة الإيمان ١/٧، باب وفود الأنصار ١/٥٥٠،٥٥١، واللفظ من هذا الباب ، وباب قوله تعالى: إذا جاءك المؤمنات ٢/٧٢٧، باب الحدود كفارة٣/١٠٠٣.

(مصعب) وتی: ئەگەر دانیشت قسەی لەگەڵدا دەکەم ، (أسید) هات و بەسەریانەوە وەستاو دەستی کرد بەقسە پێوتنیان و وتی : چی ئێوەی هێناوەتە ئێرە؟ دەتانەوێت لاوازەکانمان فریو بدەن ؟ ئەگەر خۆتان خۆشدەوێت دور کەونەوە ، (مصعب) پێی وت : دانیشەو گوێمان لێ بگرە ، ئەگەر بەدڵت بوو وەری بگرە ، ئەگەر بەدڵیشت نەبوو چی دەکەیت بیکە، (أسید) وتی: باشت وت ، پاشان ڕمەکەی چەقاند بەزەیداو دانیشت، (مصعب) لەبارەی ئیسلامەوە قسەی بۆ کردو ، قورئانی بۆ خوێندەوە ، دەڵێت : سوێند بەخودا . پێش ئەوەی قسە بکات ئیسلاممان لە ڕواڵەت و گەشتی و بەدەمەوە هاتنیدا دەبینی . پاشان وتی: ئەم وتانە چەند جوان و شیرینن ؟ ئەگەر مرۆڤ بیەوێت بڕواتە ناو ئەم ئایینەوە چی دەکات ؟

پێیان وت : خۆت بشۆ ، جلەکانت پاکژکەرەوە ، پاشان شایەتومانی هەق بهێنە ، پاشان دووڕکات نوێژ بکە ، هەستا خۆی شۆردو ، جلەکانی پاک کردەوەو ، شایەتومانی هێناو ، دووڕکات نوێژی کردو ، پاشان وتی: پیاوێکی ترم لەگەڵدایە ئەگەر شوێناتن بکەوێت ، یەک کەسی خێڵەکەی نامێنێت شوێنتان نەکەوێت ، ئێستا ڕێگەتان نیشان دەدەم بۆ لای ئەو پیاوە . (سعد بن معاذ) ە . ڕمەکەی هەڵگرت و چوو بۆلای (سعد) لەناو خێڵەکەیدا بوو ، لەناو کۆڕیاندا دانیشتبوون، (سعد) وتی: سوێندبێت ئەم ڕەنگ و ڕووەی (أسید) ئەوە نەبوو کەپێیەوە ڕۆشت لای ئێوە.

کاتێك (أسید) گەیشتەوە کۆڕەکە (سعد) پێی وت: ئەریّ چیت کرد؟ وتی: قسەم کرد لەگەڵ هەردووکیاندا ، هیچ شتێکی وەهام لێ نەبینین ، ڕێگەم لێ گرتن وتیان : چی دەڵێیت وادەکەین .

بۆیان گێڕامەوە کە (بنی حارثة) چوون بۆ (أسعد)ی کوڕی (زرارە) تا بیکوژن . لەبەر ئەوەی دەیانزانی کە ئەو پورزای تۆیە . تا تۆڵەت لێ بکەنەوە ، ئیدی (سعد) هەستاو تووڕە بوو ، ڕمەکەی هەڵگرت و ، چوو بۆیان ، کاتێك کە هەردووکیان بینی بەئارامیی دانیشتبوون ، زانیی کە (أسید) وێستوویەتی گوێیان لێ بگرێت ، بەسەر سەریانەوە وەستاو دەستیکرد بەقسە پێوتنیان ، پاشان وتی: بە (أسعد)ی کوڕی (زرارە)ـ: (أبو أمامة) ، سوێند بێت بەخوا ئەگەر خزمایەتی نێوانمان نەبوایە ئەوەم لێ قەبوڵ نەدەکردی ، ئایا تۆ کەسێك دەهێنیتە ماڵمان کە ئێمە پێمان خۆش نیە ؟

پێشتریش (أسعد) بە (مصعب)ی وتبوو: سوێند بە خوا ، پیاوێك بەڕێوەیە خێڵێك شوێنی کەوتون ، ئەگەر ئەمە شوێنت بکەوێت هیچ کەسێکی خێڵەکەی دوا ناکەوێت ، (مصعب) وتی بە (سعد)ی کوڕی (معاذ): دادەنیشی قسەت بۆ بکەین ؟

ئەگەر پێت خۆش بوو قایل بە ، ئەگەر پێشت خۆش نەبوو ڕەتی کەرەوە ، (سعد) وتی: قسەیەکی باشت کرد ، پاشان دەستی خستە سەر ڕمەکەی و دانیشت و ، (مصعب) باسی ئیسلامی بۆ کردو ، قورئانی بەسەردا خوێندەوە ، دەڵێت: سوێند بە خوا پێش ئەوەی بێتە گۆ ئیسلامەتیمان لە ڕواڵەت و بەدەمەوە هاتنیدا بینی ، پاشان وتی: ئەری ئێوە چیدەکەن ئەگەر موسوڵمان بێن وتیان: خۆت دەشۆرێرت و ، جلەکانت پاکژ دەکەیتەوە پاشان شایەتومانی هەق دەهێنیت ، پاشان دوو ڕکات نوێژ دەکەیت ، ئەویش وەهای کرد.

پاشان ڕمەکەی هەڵگرت و چوەوە بەڕەو کۆڕەکەی ، کە بینیان وتیان : سوێند دەخۆین بەخوا ئەم ڕەنگ و ڕوەی ئەوە نەبوو کە پێیەوە ڕۆشت.

کە وەستا بەسەریانەوە وتی : ئەی خێڵی (عبد الأشهل) ، ئایا ئێوە ڕاتان بەرامبەر بە من چۆنە لەناو خۆماندا ؟ وتیان : تۆ گەورەی ئێمەیت و ڕاوبۆچونت لە هەموومان باشترەو لە هەموومان قسە ڕۆشتووترین ، وتی: گوتەی ژن و پیاوتان لەسەر من حەرامە هەتاکو باوەڕ دەهێنن بە خودا و پێغەمبەرەکەی ، ئیدی پیاوو ژنیان تێدا نەما موسوڵمان نەبن ، تەنها یەك پیاو نەبێت . ئەویش (أصیرم) بوو ، کە لە ڕۆژی ئوحوددا موسوڵمان بوو ، شەڕێکی باشی کردو شەهید بوو ، یەك سوژدەی بۆ خوا نەبردبوو ، پێغەمبەر ﷺ لە بارەیەوە فەرمووی: ﴿ (أصیرم) ئەو پیاوە بوو کاری کەمی کردو پاداشتی زۆری پێ ڕا ﴾.

(مصعب) لە ماڵەکەی (أسعد)ی کوڕی (زرارە)دا مایەوەو خەڵکی بانگ دەکرد بۆ ئایینی ئیسلام ، تا وای لێهات ماڵی (انصار)ەکان نەما پیاوو ژنی موسوڵمانی تێدا نەبێت ، جگە لەماڵی (بنی أمیە)ی کوڕی (زید) و (خطمة) و (وائل) ، کە (قیس)ی کوڕی (أسلت)ی شاعیریان تێدا بوو . هەمویان بەگوێیان دەکرد . نەیهێڵا موسوڵمان بێن هەتا سااڵی شەڕی خەندەق کە سااڵی پێنجەمی کۆچییە.

پێش هاتنی وەرزی حەجی داهاتوو . واتە حەجی سااڵی سیانزەهەم . (مصعب) ی کوڕی (عمیر) گەڕایەوە بۆ مەککە ، مژدەی سەرکەوتنی دا بە پێغەمبەر ﷺ و بەسەرهاتی خێڵەکانی (یثرب)ی بۆ گێڕایەوەو باسی بەهرەی چاك و هێزو لێهاتنی خەڵکی شارەکەی بۆ کرد[1].

[1] / إبن هشام ٤٣٥/١ ، ٤٣٦ ، ٤٣٧ .. ٢ / ٩٠، هەروەها (زاد المعاد) ٥١/٢.

بەیعەتی عەقەبەی دووەم

لەوەرزی حەجی ساڵی سیانزەهەمی پێغەمبەرێتیدا - یۆنیۆی ساڵی ٦٢٢ زایین - حەفتاو ئەوەندە کەس لەموسوڵمانەکانی (یثرب) هاتن بۆ حەج، لەگەڵ حاجیە موشریکەکانی خێڵەکانیاندا هاتبوون ، ئەو موسوڵمانانە لەنێوان خۆیاندا پرسیاریان دەکرد . کاتێک کە لە (یثرب) بوو یان هێشتا لە ڕێگەدا بوون . داخۆ تاکەی بێدەنگ بین لەوەی پێغەمبەر ﷺ بەناو شاخەکانی مەککەدا بگەڕێت و دەربکرێت و بترسێت ؟

کە گەیشتنە مەککە لەنێوان ئەوان و پێغەمبەردا ﷺ چەند پەیوەندیەکی نهێنی ئەنجامدرا، بووەهۆی ڕێککەوتنی هەردوولا لەسەرئەوەی لەڕۆژانی (تشریق) دا لەو شیوەدا کۆببنەوە کە دەکەوێتە (عەقەبە) لای (حجرە)ی یەکەمی (مینا)وە ، بەمەرجێک ئەو دانیشتنە لەتاریکی شەوداو بەنهێنیەکی تەواو ئەنجام بدرێت.

بالێگەڕێن سەرکردەیەکی ئەنساریی وەسفی ئەو کۆبوونەوە مێژوونووسان بۆ بکات ، کە ڕەوگەی خۆی لە ڕۆژانی ململانێی نێوان بتپەرستی و ئیسلامدا گۆڕی ، (کعب)ی کوڕی (مالك)ی ئەنساری ﷺ دەڵێت:

{چووین بۆ حەج کردن ، ژمانمان بەست لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ لە عەقەبەدا لە ناوەندی ڕۆژانی (تشریق)دا ئەوشەوە هاتە پێشەوە کە بەڵێنمان دابوو تیایدا بە پێغەمبەر ﷺ بگەین ، (عبدالله)ی کوڕی (عمرو)ی کوڕی (حرام)مان لەگەڵدابوو ، کە یەکێک بوو لە گەورەو پیاوماقوڵەکانمان ، لەگەڵ خۆماندا بردمان . ئێمە ئەم مەسەلەیەمان لە هەموو موشریکانی خێڵەکەمان شاردبۆوە . قسەمان لەگەڵیدا کردو پێمان وت: (ابو جابر): تۆ یەکێکیت لە گەورەکانی ئێمەو، پیاوماقوڵێکی ناومانی ، پێمان خۆش نیە بەو حاڵەتەییت و ببیتە سووتەمەنی دۆزەخ ، پاشان بانگمان کرد بۆ ئایینی ئیسلام و هەواڵی پێغەمبشتنمان دایە لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ لە عەقەبە ، دەستبەجێ موسوڵمان بوو، لەگەڵمان هات بۆ عەقەبەو، یەکێک بوو لە نەقیبەکان }.

(کعب) دەڵێت: ئەو شەوە لەگەڵ خێڵەکەماندا لەناو کاروانەکەدا نوستین ، تاسێیەکی شەو تێپەڕی لەکاروان دەرهاتین بەرەو ژوانەکەی پێغەمبەر ﷺ بەرێ کەوتین، بەدزیەوە وەک پشیلە دەربازبوین ، تاهەموومان لەشیوەکەی (عەقەبە)دا کۆ بوینەوە ، ئێمە حەفتاو سێ پیاوو دوو ژنیشمان لەگەڵدابوو ، کەبریتی بوون لە (نسیبە)ی کچی (کعب) - دایکی عەمارە - لەخێڵی (مازن)ی کوڕی (نجار)و (اسماء)ی کچی (عمرو) - دایکی منیع - لەخێڵی (سلمە).

لە شیوەکەدا کۆبوونەوە و چاوەڕوانی پێغەمبەرمان دەکرد ، هەتا تەشریفی هێناو، (عباس)ی کوڕی (عبد المطلب)ی مامی لەگەڵدابوو ، کە هەتا ئەوکاتە لەسەر ئایینی شیرك بوو . بەڵام حەزی دەکرد کە ئامادە ببێت بۆ کاری برازاکەی و ، لێی دڵنیابێت و ، یەکەم کەسیش بوو قسەی کرد[1].

سەرەتای گفتوگۆ و لێکدانەوەکەی (العباس)

بۆ مەترسی بەرپرسیارێتیەکە

پاش ئەوەی ژمارەی ئامادەبوان تەواوبوو قسەوباسەکان بۆ بەستنی هاوپەیمانی ئایینی و سەربازیی دەستی پێکرد، یەکەم کەسێك قسەی کرد (العباس)ی کوڕی (عبد المطلب) بوو ، کە مامی پێغەمبەرە ﷺ ، دەستی کرد بە قسەکردن بۆ ئەوەی ڕاشکاوانە . باسی مەترسێتی ئەو بەر پرسیارێتیە بکات ، کە دەخرێتە سەرشانیان لە ئاکامی ئەم هاوپەیمانێتیەدا ، وتی :

{ ئەی گرۆی خەزرەج – لەو کاتەدا بە (انصار)مان دەوت (خزرج) – بە (خەزەج) و (أوس)یشەوە ، ئێوە دەزانن کە موحەممەد کەسی ئێمەیە ، ئەمانهێڵاوە کەسێك لەوانەی لەسەر ئەم بیروباوەڕەی ئێمەیە دەستدرێژی بکاتە سەری ، ئەم لەناو خێڵەکەیدا سەربەزۆ پارێزراوە ، ئەم بۆ خۆی حەزی بەهاتنە لای ئێوەیە ، ئەگەر ئێوە دەزانن کە دەتوانن ئەو بەڵێنەی پێتانداوە بیبەنە سەرو، ڕێ لە نەیارەکانی بگرن و، ئەوە فەرموو بەرپرسیارێتی لەسەر شانی خۆتانە ، ئەگەر دەشزانن کە تەسلیمی دەکەن و پاش دەرچوونتان لێرە سەری شۆڕدەکەن ئەوا هەر لەئێستاوە وازی لێبهێنن ، چونکە لەناو خزم وحاڵی خۆیدا سەربڵندو پارێزراوە }.

(کعب) وتی: پێمان وت : هەرچیەکت وت گوێمان لێ بوو، پێغەمبەری خوا ئێستا جەنابت بفەرموو ، بۆ خۆت و خودای خۆت چیت پێ خۆشە ئەوە بکە[2].

ئەم وەڵامە بەڵگەیە لەسەرئەو بڕیارو لێڕان و ئازایەتی و باوەڕو دڵسۆزیەی ئەنسار لە بەرگەگرتنی ئەو بەرپرسیارێتیە گەورەیەو، چونە ژێربارى ئاکامە ترسناکەکەیدا هەیانبوە

پاش ئەوە پێغەمبەر ﷺ پونکردنەوەی خۆی بۆدان و، بەیعەت ئەنجامدرا.

---

[1] / إبن هشام ١/٤٤٠،٤٤١.
[2] / هەمان سەرچاوە ١/٤٤١،٤٤٢.

بەندەکانی بەیعەتەکە

پێشەوا ئەحمەد لە (جابر)ەوە بەدوورودرێژی دەگێڕێتەوە ،

جابر دەڵێت: وتمان: پێغەمبەری خودا ، لەسەر چی بەیعەتت پێ بدەین ؟

فەرمووی :

١. لەسەر بەگوێ کردن لە خۆشی و ناخۆشیدا .

٢. لەسەر خەرجی کێشان لە بوون و نەبونیدا.

٣. لەسەر فەرمان کردن بەچاکە و نا کردن لە خراپە.

٤. لەسەر ئەوەی کار بۆ خودا بکەن و ، گوێ لە قسەی لۆمەکاران نەگرن.

٥. لەسەر ئەوەی ئەگەر هاتمە لاتان پشتیوانیم لێ بکەن ، بەرگریم لێبکەن لەوەدا کە بەرگری دەکەن لەخۆتان و هاوسەرانتان و پۆڵەکانتان ، لەپای ئەوەدا بەهەشت هی ئێوەیە}[1].

لەگێڕانەوەکەی (کعب)دا - کە (ابن إسحاق) دەیگێڕێتەوە - لە بەندی کۆتایی‌دا (کعب) دەڵێت : پێغەمبەری خوا ﷺ قسەی کرد ، قورئانی خوێندەوەو ، بانگەشەی کرد بۆ لای خودا ، خەڵکی هاندا بۆ ئیسلامەتی ، پاشان فەرمووی: لەسەر ئەوە بەیعەتتان لەگەڵ دەبەستم کە بەرگریم بکەن لەوەدا بەرگریی لە ماڵ و منداڵی خۆتان دەکەن ، دەستبەجێ (البراء)ی کوڕی (معرور) دەستی هێناو وتی: بەڵێ، بەو کەسەی تۆی بەڕاستی کردووە بەپێغەمبەر بەرگریت لێ دەکەین وەک چۆن بەرگری لەخۆمان دەکەین ، ئەی پێغەمبەر بەیعەتمان لەگەڵ ببەستە ، سوێند بەخوا ئێمە پشتاوپشت کوڕانی جەنگ و شەڕ بوین.

(أبو الهيثم)ی کوڕی (التيهان) قسەکەی بە (البراء) بڕی و وتی: پێغەمبەری خودا ، لەنێوان ئێمەو جولەکەدا بەڵێننامەیەک هەیە ، ئەگەر ئەوان پچڕاندیان و ئێمەش لەگەڵ تۆدابین ، ئایا وازمان لێ ناهێنیت و بگەڕێیتەوە بۆ ناو خزمەکانت؟

دەڵێت: پێغەمبەری خوا ﷺ زەردەخەنەیەکی کرد ، پاشان فەرمووی: خوێن بە خوێنە ، وێرانکاری بەوێرانکاریە ، من لەئێوەم و ئێوەش لە منن ، جەنگ دەکەم لەگەڵ ئەو کەسەدا کە ئێوە جەنگی لەگەڵدا دەکەن ، ئاشتی دەکەم لەگەڵ ئەو کەسەدا کە ئێوە ئاشتی لەگەڵدا دەکەن[2].

---

[1] / ئیمامی ئەحمەد بە (إسناد)ێکی (حسن) ڕیوایەتی کردوە. (الحاكم) و (ابن حبان) بەڕاستیان زانیوە. بڕوانە (مختصر سيرة الرسول). شێخ عەبدوڵلای نەجدی ل١٥٥. هەروەها (ابن إسحاق) ڕیوایەتێکی لەو شێوەیە لە (عبادة بن صامت)ەوە گێڕیتەوە. دێڕێکی زیادەی تێدایە. (وهو أن لا ننازع الأمر أهله) بڕوانە (ابن هشام) ٤٥٤/١.

[2] / ابن هشام ٤٤٢/١.

جەختکردنەوە لەسەر مەترسیدارێتی بەیعەتەکە

پاش ئەوەی قسەوباس کرا لەسەر مەرجەکانی بەیعەتەکەو بڕیاریاندا لەسەر مۆرکردنی ، دوو پیاو هەستان لەوانەی کە ئەوەی یەکەمی موسوڵمانەتی بوون و لە سااڵی (١١) و (١٢)ی پێغەمبەرێتیدا موسوڵمان بووبوون ، یەك لەدوای یەك هەستان ، بۆئەوەی هەریەکەیان ترسناکێتی مەسەلەکە بۆ ئەو خەڵکە ڕوون بکەنەوە ، تا بەبەرچاو ڕوونیەکی تەواو نەبێت بەیعەتی پێنەدەن و هەتا بشزانن کە ڕادەی قوربانی دانی ئەو خەڵکە چەندێکەو لەوەش دڵنیا بن.

(إبن إسحاق) دەڵێت : کاتێك کۆبوونەوە بۆ بەیعەتدان (العباس)ی کوڕی (نضلة) وتی: ئەرێ ئێوە دەزانن لەسەر چی بەیعەت دەدەن بەو پیاوە ؟

وتیان : بەڵێ ، وتی: ئێوە بەیعەتی دەدەنێ لەسەر شەڕکردن لەگەڵ ڕەش و بۆری خەڵك ، ئێوە ئەگەر وادەزانن تاڵانکردنی ماڵتان کارەساتەو بەکوژرانی پیاوماقوڵانتان دەستبەجێ دەیدەنەوە دەست کافران ، ئەوە سوێند بەخوا ئەگەر وابکەن سەر شۆڕیی دونیاو قیامەت دەبینن ، خۆ ئەگەر وادەزانن بەڵێن دەبەنەسەر سەرباری لەناوچونی ماڵ و سامان و کوژرانی پیاوماقوڵان . ئەوا دەست بدەنە دەستی ، چونکە بەڕاستی سوێندم بەخودا خێری دونیاو ئاخیرەتی تێدایە.

وتیان: ئێمە سەرباری کارەساتی ماڵ و سامان و کوژرانی پیاوماقوڵان بەیعەت دەدەین ، ئەی پێغەمبەر ، ئەگەر ئێمە وەفاداریمان هەبێت چیمان بە چارەنووس دەبێت ؟

فەرمووی: (بەهەشت) ، وتیان دەستت بهێنە ، دەستی درێژ کرد ، هەموویان بەیعەتیان پێدا[1].

لەگێڕانەوەکەی (جابر)دا هاتوە ، فەرمووی : هەستاین بەیعەتی بدەینێ ، (أسعد)ی کوڕی (زرارە) کە لەو حەفتا کەسە کەم تەمەنتر بوو دەستی پێغەمبەری گرت ﷺ و وتی: خەڵکی (یثرب) بە کاوەخۆ ، ئێمە پشتی وشترەکانمان نەشکاندوە کەچوین بۆلای مەگەر زانیومانە کە ئەو پێغەمبەری خوایە ، دەرکردنی ئەو لە ڕۆژگاری ئەمڕۆدا خۆ جیا کردنەوەیە لە هەموو عەرەب و ، کوژرانی باشەکانتان و ، شمشێرەکان دەتانبڕن و ، ئەگەر دان بەخۆدا دەگرن لەسەر ئەوانە فەرمون بەیعەتی بدەنێ و ، پاداشتان لای خودایە ، یان ئەوەیە لەخۆتان دەترسن ئەوە وازی لێ بهێنن ، ئەمە دەبێتە دەرفەت بۆتان لە لای خوا[2].

---

[1] / هەمان سەرچاوە ١/٤٤٦.

[2] / ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردوە لە فەرمودەیەکی (جابر)ەوە.

بەستنی بەیعەتەکە

پاش دانپێدانانی بەندەکانی بەیعەتەکەو ، پاش ئەو جەختکردنەوەو دڵنیا بوونە ، ئیدی بەستنی بەیعەتەکە بە تەوقە دەستی پێکرد - (جابر) - پاش ئەوەی قسەکەی (سعد)ی کوڕی (زرارە)ی گێڕایەوە، وتیان : ئەی (أسعد) دەستتمان لەسەر لابدە . سوێند بەخوا واز لەم بەیعەتە ناهێنین و ، بەجێی ناهێڵین[1].

ئیدی (أسعد) زانی کەڕاەیی ئامادەیی خەڵکەکە چەندە بۆ قوربانیدان لەو رێگەیەیەداو لەوە دڵنیابوو ، . ئەم بۆخۆی بانگخوازێکی گەورەبوو ، لەگەڵ (مصعب)ی کوڕی (عمیر)دا بوو ، بێگومان سەرۆکی ئایینی ئەو بەیعەتدەرانە بوو . یەکەم کەس بوو بەیعەتی‌دا . (إبن إسحاق) دەڵێت : (بنو النجار) دەڵێن (أبو أمامه) واتە (أسعد)ی کوڕی (زرارە) یەکەم کەس بوو دەستی هێنا بۆ بەیعەت[2].

پاش ئەوەش بەیعەتە گشتیەکە دەستی پێکرد ، (جابر) دەڵێت : پیاو لەدوای پیاو هەڵدەستاین و بەیعەتمان لێ وەردەگیرا پێغەمبەریش ﷺ لەپای ئەوەدا بەڵێنی بەهەشتی پێدەداین[3].

بەڵام بەیعەتی هەردوو ژنەکە کە ئەو پووداوەیان بینی تەنها بەگفت بوو، پێغەمبەری خوا ﷺ هەرگیز تەوقەی لەگەڵ هیچ ژنێکی بێگانەدا نەکردوە[4].

دوانزە نەقیبەکە

پاش ئەوەی بەیعەت تەواوبوو پێغەمبەر ﷺ داوای هەڵبژاردنی (١٢) سەرۆکی کرد بۆ ئەوەی ببنە نەقیب بەسەر کەسەکانیانەوەو، بۆ ئەوەی لەجیاتی ئەوان بەندەکانی ئەم بەیعەتە جێبەجێ بکەن ، وتی بەخەڵکەکە: ئادەی دوانزە کەسم لە خۆتان بۆ بهێنن دەرەوە تا ببنە نەقیب بەسەرتانەوە.

دەستبەجێ هەڵبژێررن ، بریتی بوون لە (٩) کەسی خەزرەجی و (٣) کەسی ئەوسی ، ئەمەش ناوەکانیانە:

نەقیبەکانی خەزرەج

١. (أسعد)ی کوڕی (زرارە)ی کوڕی (عدس).
٢. (سعد)ی کوڕی (ربیع)ی کوڕی (عمر).

---

[1] / هەمان سەرچاوە.
[2] / (إبن إسحاق) دەڵێ: (بنو عبدالأشهل) دەڵێن: بەڵکو (ابوالهیثم بن التیهان) بوە، هەروەها (کعب)ی کوڕی (مالك) دەڵێ: بەڵکو(البراء)ی کوڕی (معرور) (إبن هشام/١/٤٤٧) دەڵێم: لەوانەیە ئەوان ئەو گفتوگۆی بەیعەتەیان جلێب کردبێ ، وەگەرنا باشترین کەسێ بۆ پێش خستن لەو شوێنەدا (أسعد)ی کوڕی (زرارە)یە، (والله أعلم).
[3] / (مسند) ی ئیمامی ئەحمەد.
[4] / سەیرکە (صحیح مسلم) باب (کیفیة بیعة النساء) ١٣١/٢.

٣. (عبدالله)ی کوڕی (رواحه)ی کوڕی (ثعلبة).
٤. (رافع)ی کوڕی (مالك)ی کوڕی (عجلان).
٥. (البراو)ی کوڕی (معرور)ی کوڕی (صخر).
٦. (عبدالله)ی کوڕی (عمرو)ی کوڕی (حرام).
٧. (عباده)ی کوڕی (الصامت)ی کوڕی (قیس).
٨. (سعد)ی کوڕی (عباده)ی کوڕی (دلیم).
٩. (المنذر)ی کوڕی (عمرو)ی کوڕی (خنیس)

نەقیبەکانی ئەوس

١. (أسید)ی کوڕی (حضیر)ی کوڕی (سماك).
٢. (سعد)ی کوڕی (خیثمة)ی کوڕی (حارث).
٣. (رفاعه)ی کوڕی (عبد المنذر)ی کوڕی (زبیر)[1].

کاتێك ئەم نەقیبانە هەڵبژێرران پێغەمبەر ﷺ بەڵێننامەیەکی تری لێ وەرگرتن ، بەو سیفەتەی کە سەرۆك و بەرپرسن.

هەروەها پێی فەرموون : ئێوە وەك کەفالەتیی حەواریییەکانی (عیسا)ی کوڕی (مەریەم) دەبنە کەفیلی سەر گەلەکەتان ، منیش کەفیلی ئوممەتەکەی خۆم . واتە موسوڵمانەکان . وتیان : بەڵێ وایە[2].

فێڵبازێك پە یماننامەکە ئاشکرا دەکات

کاتێك کە پەیماننامەکە بەسترا ، خەڵکەکە خەریك بوو بڵاوەیان لێ دەکرد ، فێڵبازێك قاوی لێدان ، ئەو ئاشکرا کردنە لە کاتی دواساتی دانیشتنەکەدا بوو ، نەدەکرا هەموو سەرکردەکانی قوڕەیشیی بەنهێنی پێ ئاگادار بکرێت تا لەناکاودا لەناو شیوەکەدا بدەن بەسەر موسوڵمانەکاندا ، ئەو فێڵبازە چووە سەرگردۆلکەیەك و بەدەنگێکی بەرز هاواری کرد: ئەرێ خەڵکی شار ، بۆ نایەن بۆ سەیری موحەممەدو شوێنکەوتوانی ؟ ئەوەتا بۆ جەنگی ئێوە کۆبوونەتەوە.

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی : { ئەوە دڕندەکەی عەقەبەیە ، سوێندم بەخودا کە دەستم بەتاڵ بوو ئەوجا دەزانم چیت بەسەردەهێنم } پاشان فەرمانیدا بە پەیماندەرەکان بڵاوەی لێ بکەن بەرەو کاروانەکانیان[1].

---

[1] / وتراوە لە جیاتی (رفاعه) ، (ابو الهیثم)ی کوڕی (التیهان) بوە.
[2] / إبن هشام ١/٤٤٣، ٤٤٤، ٤٤٦ .

ئامادەگی ئەنسارەکان بۆ لێدانی قوڕەیش

کاتێک دەنگی ئەم فیلبازە کەوتە بەرگوێ، (عباس)ی کوڕی (عبادە)ی کوڕی (نضلة) وتی: سوێندم بەو کەسەی تۆی بەهەق ناردووە ، ئەگەر ئارەزوو بکەیت سبەینێ بە شمشێرەکانمان ئەدەین بەسەر خەڵکی (منی)دا ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: {ئێمە هێشتا فەرمانی ئەوەمان پێ نەدراوە ، بەڵام ئێوە بگەڕێنەوە بۆ مەنزڵگاکانتان} ئیدی ئەوانیش گەڕانەوە و نووستن هەتا بەیانی[1].

قوڕەیش نارەزایی دەردەبڕێت بۆ سەرۆکەکانی (یثرب)

کاتێک ئەم هەواڵە کەوتە بەرگوێی قوڕەیشەکان ، تووڕەی کردن و تووشی خەم و خەفەت و دڵەڕاوکێی کردن ، چونکە ئەوان دەیانزانی کە ئاکامی ئەوجۆرە بەیعەتانە چی دەبێت ، دەشیانزانی ئەنجامەکانی بۆ مال و گیانیان چەندە خراپ دەبێت ، بۆیە هەر کەڕۆژ بووەو شاندێکی گەورەی سەرکردەو لەخوا یاخیەکانی مەککە بەرەو خێوەتگاکانی (یثرب) بەرێ کەوتن ، بۆ ئەوەی نارەزایی توندی خۆی لەسەر ئەو پەیماننامەیە بخاتە ڕوو بۆیان ، شاندەکە وتی :

خێڵی خەزرەج ، هەواڵمان پێگەیشتوە کە ئێوە هاتوون بۆلای ئەو پیاوەی خزمی ئێمە ، بۆ ئەوەی لەژێر دەستی ئێمە دەری بکەن و بەیعەتی بدەنێ بۆ جەنگ کردن لەگەڵماندا ، ئێمەش سوێندتان بۆ دەخۆین کام خێڵی عەرەب هەیە حەز ناکەین بەئەندازەی ئێوە ناخۆشیی بکەوێتە نێوانمانەوە[2]، لەکاتێکدا موشریکە خەزرەجیەکان هیچیان لەبارەی ئەم بیعەتەوە نەدەزانی ، چونکە لەکەشێکی نهێنی تەواوداو لەنیوە شەودا ئەنجام درابوو ، ئەو موشریکانە کەوتنە سوێند خواردن: کە هەرگیز شتی وانەبوە و، ئێمە پێمان نەزانیوە ، هەتا هاتنە لای (عبدالله)ی کوڕی (ابی)ی کوڕی (سلول) ، ئەو وتی: ئەمە قسەیەکی پووچە ، شتی وانەبوە ، خێڵەکەی من ناکرێت شتی وەها بکەن ، ئەگەر من لە (یثرب) بومایە خێڵەکەم بەبێ پرسی من شتی وەهایان نەدەکرد.

موسوڵمانەکانیش سەیری یەکتریان دەکردو ، خۆیان بێدەنگ کرد ، هیچ یەکێکیان بە بەڵێ یان نەو وەڵامیان نەدانەوە.

ئیدی سەرکردەکانی قوڕەیش باوەڕیان کرد بەموشریکان و بە نائومێدی گەڕانەوە.

---

[1] / زاد المعاد ٢/٥١.
[2] / ابن هشام ١/٤٤٨.
[3] /هەمان سەرچاوە ١/٤٤٨.

دڵنیابوونی هەواڵەکە لای قوڕەیش و ڕاوەدونانی بەیعەتدەران

سەرکردەکانی قوڕەیش خەریکبوو تەواو باوەڕیان دەکرد کە هەواڵەکە درۆیە ، گەڕانەوە بۆ مەککە ، بەڵام هەر سوسەیان دەکردو بەشوێنیدا دەچوون و لێی ورد دەبونەوە . تابۆیان ساغ بوەوە کەهەواڵەکە ڕاستەو بەیعەتەکەش بەکرداری ڕووی داوە ، ئەمەش لەکاتێکدا بوو کە حاجیان بەرەو شوێنی خۆیان گەڕابوونەوە ، ئیدی سوارەکانیان کەوتنە شوێن (بیرب)ی‌یەکان ، بەڵام پاش نەوەی لەدەست دەرچوو بوون ، بەڵام توانیان (سعد)ی کوڕی (عبادە) و (المنذر)ی کوڕی (عمرو) بەدی بکەن ، شوێنیان کەوتن ، (المنذر) هەڵات ، بەڵام (سعد) یان گرت ، بەقەیتانی نەعلەکانی دەستیان بگەردنیەوە بەستەوە ، دەستیانکرد بەلێدانی و بەقژی سەری ڕایانکێشا تا کردیان بەناو مەککەدا ، لەو کاتەدا (مطعم)ی کوڕی (عدی) و (الحارث)ی کوڕی (حرب)ی کوڕی (أمیە) هاتن و ڕزگاریان کرد لەدەستیان . چونکە (سعد) کاروانەکانی ڕێگەی مەدینەی بۆ پەنادەگرتن کاتێک ئەنساریەکان سەیریان دەکرد وا (سعد) دیار نیە پرس و ڕایان کرد کە بەدوایدا بگەڕێنەوە ، لەم کاتەدا لێیانەوە دەرکەوت ، ئیتر بە یەکەوە گەیشتنەوە مەدینە[1] .

ئەمە بەیعەتی عەقەبەی دووەم بوو . کە بەبەیعەتی عەقەبەی گەورە . ناسراوە، لە کەش و هەوایەکدا سازدرا کە پڕی بوو لە سۆزی خۆشەویستی و بۆ یەکتربوون و سەرجەم گردکردنی پارچەکانی تری موسوڵمانان و ، متمانەو ئازایەتی و نەبەردی لەو ڕێگەیەدا ، ئیماندارێکی خەڵکی مەدینە سۆزی دەجوڵا بۆ برا ئیماندارە لاوازە مەککەییەکەی و لەسەری دەکردەوەو لە ستەمکارەکەی تووڕە دەبوو ، لەبەر خوا خۆشەویستی بۆی دەجوڵا.

ئەم هەست و سۆزە بەرەنجامی ڕەوتێکی بەرگوزاری نەبوو کە پاش چەند ڕۆژێک دامرکێتەوە ، بەڵکو سەرچاوەکەی بریتی بوو لەباوەڕ بەخوداو پێغەمبەران و کتێبەکانی ، باوەڕێک لەبەردەم هەرهێزێکی زاڵم و ستەمکاردا نەجوڵێت ، بیرو باوەڕێک کە ڕەشەباکەی هەڵی کرد شتی سەیر بهێنێتە کایەوە ، بەو باوەڕە ئیمانداران توانیان لەسەر لاپەڕەکانی مێژوو چەندین پرۆسە ئەنجام بدەن، چەندین شوێنەواری وەهای تێدا جێ بهێڵن ، کە لە کۆن و نوێدا هاوێنەی نەبوو بێت و، لە داهاتووشدا مەحاڵ بێت شتی وەها ڕوو بدات.

---

[1] / زاد المعاد ٥١/٢، (إبن هشام) ٤٤٨/١، ٤٤٩، ٤٥٠.

پاش ئەوەی کە بەیعەتی عەقەبەی دووەم تەواوبوو ، ئیسلامیش سەرکەوتنی بەدەست هێنا لەدامەزراندنی نیشتمانێکدا بۆ خۆی لەناوەندی بیابانێکدا کە شەپۆلی دەخوارد لە کوفرو نەفامیدا . ئەویش پڕ مەترسیترین دەستکەوت بوو کە لەسەرەتای بانگەوازدا دەست ئیسلام کەوت . ئیدی پێغەمبەری خوا مۆڵەتیدا بە موسوڵمانەکان کۆچ بکەن بۆ ئەو نیشتمانە.

مانای کۆچ جگە لە بەفیڕۆدانی بەرژەوەندی و قوربانیدان بەماڵ و رزگاربوونی گیان چیدی نەبوو ، لەگەڵ هەست بەوەی کە هەموو ئەو ماڵ و سامانە تاڵان دەکرێت ، سەرباری ئەگەری تیاچوون لەسەرەتا یان کۆتایی رێگەدا ، دەیانزانی کە بەرەو چارەنووسێکی نادیار دەڕۆن و ، لێیان ڕوون نیە کە چ دڵەڕاوکێ و ناخۆشیەک دێتە ڕێگەیان.

موسوڵمانەکان کەدەستیان کرد بەکۆچ کردن و ، ئەمانەشیان دەزانی ، موشریکانیش هەر کاتێک هەستیان بەمەترسی بکردایە هەوڵیان دەدا نەهێڵن بڕۆنە دەرەوە ، ئەمەش چەند نموونەیەکە لەوە :

١. (ئبو سلمە)و هاوسەرو کوڕەکەی یەکەم کۆچکەر بوون . سااڵێک. پێش عەقەبەی هەرە گەورە بەپێی ڕاوو بۆچونی (إبن إسحاق) کۆچی کرد . کەیستی لە مەدینە دەربچێت ژن براکانی پێیان وت : هەقمان نیە بەخۆتەوە ، بەاڵم چۆن ڕێگە دەدەین خوشکەکەمان بەریت بەرەو ولاتێکی تر؟ بۆیە ژنەکەیان لێ سەندەوە ، کەسوکاری (أبوسلمە) تووڕە بوون ، وتیان: ئێمەش ڕێگە نادەین کوڕەزاکەمان لەگەڵ ژنەکەدا بێت کە ئێوە نەهێڵن لەگەڵ کوڕەکەماندا بڕوات ، هەریەکە پەلی کوڕەکەی بەلای خۆیدا ڕاکێش دەکرد ، ئەوە بوو لە ژنەکەیان سەندو بردیان ، (أبو سلمە)ش بە تەنها بەرەو مەدینە بەڕێ کەوت ، (أم سلمە)ش دوای کۆچکردنی هاوسەرەکەی و وون بونی کوڕەکەی هەموو بەیانیانێک دەچوە سارای (أبطح) تێر دەگریا تا ئێوارێ ، حاڵ و گوزەرانی بەم شێوەیە تا یەک ساڵ گوزەراند ، تا دڵی یەکێک لە خزمانی نەرم بوو ، وتی: ئەرێ ناکرێت ئەم ژنە هەژارە دەرکەن بەرەو لای مێردەکەی ؟ ئێوە جیاتان کردەوە لە مێردو منااڵەکەشی ، ئەوانیش وتیان پێی : ئەگەر پێت خۆشە بڕۆ بۆاڵی مێردەکەت ، (أم سلمە) هەستا کوڕەکەی لە خزمانی مێردەکەی سەندەوەو ، کەوتەڕێ بەرەو مەدینە . کۆچێک ماوەکەی پێنج سەد کیلۆمەترە . یەک بەندەی خوای لەگەڵدا

نەبوو ، تا گەیشتە ناوچەی (التنعیم) لەوێدا (عثمان)ی کوڕی (طلحة)ی کوڕی (أبی طلحة)ی بینی ، کە لەحاڵی تێگەیشت بەڕێی کرد تا گەیاندیە مەدینە ، کاتێک سەیرێکی (قباء)ی کرد پێی وت: پیاوەکەت لەو گوندەدایە، پشت بەخوا بڕۆ ناوبەوە ، ئنجا خۆی بەرەو مەککە گەڕایەوە[1].

٢. کاتێک (صهیب) وبستی کۆچ بکات ، کافرانی قوڕەیش پێیان وت: کەهاتیتە ناومان خزمەتکارێکی کەم دەست بویت ، لەناو ئێمەدا مالّ و سامانەکەت زۆر بوو ، گەیشتیتە ئەم حالّەت ، پاشان دەتەوێت بەخێزان و مالّەوە دەرچیت؟ سوێند بێت هەرگیز شتی واناببێت . (صهیب) پێی وتن: ئەگەر مالّەکەتان بدەمێ وازم لێ دەهێنن ؟ وتیان: بەڵێ ، وتی: ئەوە منیش مالّ و سامانەکەم بەخشی بەئێوە . ئەو هەواڵە گەیشتەوە بە پێغەمبەر ﷺ فەرموو بووی: بەڕاستی (صهیب) قازانجی کرد ، بەڕاستی (صهیب) قازانجی کرد[2].

٣. (عمر) ی کوڕی (خطاب) و (عیاش)ی کوڕی (أبی ربیعه) و ، (هشام) ی کوڕی (عاصی) کوڕی (وائل) ئەوانیان دانا لە شوێنێک بەیەکتری بگەن لەبەرەبەیاندا ، پاشان لەوێوە کۆچ بکەن بەرەو مەدینە ، (عمر) و (عیاش) لەکات و شوێنی دیاری کراودا بەیەکگەیشتن کەچی (هشام) دیار نەبوو.

کە گەیشتنە مەدینەو لە (قباء) دابەزین ، (ابو جهل) و (حارث)ی برای چوون بۆ لای (عیاش) کە دایکی هەرسێکیان یەکێکە . پێیان وت: دایکت ئاهی کردوە کە شانە بەر سەری نەکەوێت و نەچێتە بەر سێبەر هەتا تۆ دەبینێت ، (عیاش) دڵی نەرم بوو ، (عمر) ﷺ فەرمووی: (عیاش) سوێندم بەخوا ئەوانە دەیانەوێت لەسەر ئایینەکەت هەڵت بگێڕنەوە وریایان بە ، سوێندم بەخوا ئەگەر ئەسپێک بداتە سەری دایکت شانە هەڵدەگرێت ، سوێند بێت ئەگەر گەرمای مەککە لێی بدا پارەکاتە بەر سێبەر ، (عیاش) بەگوێی (عمر)ی نەکردو لەبەر سوێندەکەی دایکی لەگەڵیاندا گەڕایەوە ، (عمر) پێی وت: مادامەکی دەڕۆیتەوە ئەو وشترە هێمنە چاکەی من بەرە ، پشتی بەرنەدەیت ، ئەگەر گومانت بەشتێک برد خۆت پێ دەربباز بکە . بەسواری وشترەکە گەڕایەوە ، تاگەیشتنە نیوەی ڕێگە ، (ابو جهل) پێی وت: ئەرێ (عیاش) بەڕاستی لەسەر پشتی ئەم وشترە بێ تاقەت بووم ، سوارم ناکەیت لە پشت خۆتەوە؟

---

[1] / إبن هشام ١/٤٦٨، ٤٦٩، ٤٧٠.
[2] / هەمان سەرچاوە ١/٤٧٧.

(عیاش) وتی: بەڵێ باشە ، وشترەکەی دانیشاند ویستی لەسەری دابەزێت ، کە نزیکی زەوی بوەوە پەلامارياندايەو دەست و قاچیان بەست ، دوای ئەوە بەڕۆژی ڕووناك کردیان بەناو شاری مەککەدا دەیانوت بە خەڵك : خەڵکی مەککە ، سەرلێشێواوەکانتان ئاوا لێ بکەن ، هەروەکو ئێمە کردمان[1].

ئەمە سێ حاڵەت بوون بۆ هەرکەسێك موشریکان پێیان بزانیایە کە دەیەوێت کۆچ بکات بۆ مەدینە ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا خەڵك پۆل پۆل بەدوای یەکدا کۆچیان دەکرد ، پاش دوومانگ و چەند ڕۆژێك لەدوای بەیعەتی عەقەبەی گەورەوە لەناو مەککەدا جگە لە (پێغەمبەر ﷺ) و (ئەبوبکر) و (علی) کەس نەمابۆوە ، کە بەفەرمانی پێغەمبەر ﷺ بە کارەکان هەڵدەستان ، مەگەر کەسێك موشریکان بیانگرتایە ، پێغەمبەریش ﷺ یاتاخ و کەل و پەڵی پێچابوەوە چاوەڕوانی دەکرد تا فەرمانی پێ بکرێت بەدەرچوون ، (ئەبوبکر) یش کەل و پەڵی ئامادە کرد[2].

(بخاری) لە (عائشە)وە دەگێڕێتەوە ، فەرموویەتی : پێغەمبەر ﷺ فەرمووی بە موسوڵمانەکان من مااڵی کۆچەکەتانم دیوە باخی خورمای زۆری تێدایە ، هەندێك کۆچیان کرد بەرەو مەدینە ، زۆرینەی ئەوانەش کۆچیان کردبوو بەرەو حەبەشە گەڕانەوە بۆ مەدینە ، (ئەبوبکر)یش خۆی ئامادە کرد بەرەو مەدینە بەڕێ بکەوێت ، پێغەمبەری خوا ﷺ پێی فەرموو ، جارێ پەلە مەکە ، تکادەکەم مۆڵەتم بدرێت، (ئەبوبکر) پێی فەرموو: دایك و بابم بە قوربانت بێت ، ئایا ئومێد دەکەیت کە مۆڵەت بدرێیت ؟ فەرموی: بەڵێ ، ئیتر (ئەبوبکر) خۆی هێشتەوە بەدیار پێغەمبەرەوە ﷺ بۆ ئەوەی هاوڕێیەتی بکات ، پێشتریش بۆ ماوەی چوار مانگ دوو وشتری چاکی دابەستبوو بەگەلأی (سمر)[3].

---

[1] / (هشام) و (عیاض) لەکۆت و زنجیری کافراندا مابوونەوە، تا پێغەمبەر ﷺ کۆچی کرد، جارێکیان فەرموی:- کێ دەتوانێ (عیاض) و (هشام) م بۆ بهێنێ؟ وفەیدی کوڕی وفەید وتی: من دەیانهێنم بۆت پێغەمبەری خوا ، وفەید بە پەنامەکی هاتەوە ناو مەککە، ژنێکی بینی خۆراکی بۆ دەبردن شوێنی کەوت تا جێگەکەیانی دۆزیەوە، لەخانوبەکی بێ بنمیجدا گیرابوون، کە ئێوارە داهات بەسەر دیوارەکەیدا سەرکەوت کۆت و زنجیرەکانی پچڕاندو سواری وشترەکەی خۆی کردن تامەدینە ، سەیرکە (ابن هشام/١/٤٧٤، ٤٧٥، ٤٧٦، هاتنی (عمر) یش بۆ مەدینە لەگەڵ (٢٠) هاوڵی تردا بوو.(صحیح البخاری) ١/٥٥٨.

[2] / زاد المعاد ٢/٥٢٥.

[3] / صحیح البخاری ، باب هجره النبی ﷺ و اصحابه ١/٥٥٢.

کاتێك موشریکان هاوەڵانی پێغەمبەریان دەبینی ﷺ خۆیان ئامادە کردوەو دەرئەچن و، مالْ و منالْ سامانەکەیان بەرەو ئەوس و خەزرەج دەبەن، خەم و دڵەڕاوکێیەکی دایگرتن، تووشی خەمۆکیەك بوون شتی وەهایان بەخۆیانەوە نەدیبوو ، مەترسیەکی گەورە هاتبوە پێشیان، کەمەرەشەی لەقەوارە ئابووری و بتپەرستیەکەیان دەکرد، دەرکیان کردبوو بەگەورەیەتی کەسێتی پێغەمبەر ﷺ و کاریگەرێتی لەسەر خەڵك و تێروتەواوێتی سەرکردەیی ڕێنومایی مرۆڤەکانداو، ئەو لێهاتن و هیممەت و ڕاسالْی و گیان فیداییەی هاوەڵانی هەیانبوو لەڕێگاکەیداو ، ئەو تواناو هێزو دەسەلاْتەی (أوس) و (خزرج) هەیانەو، ئەو حەزی ئاشتی و چاکسازیەی ژیرەکانی هەردوو خێڵەکە هەیانە بۆ نەهێشتنی جیاوازی نێوانیان ، پاش ئەوەی چەندین سالْی پێشتر شەڕی ناوخۆیان دی بوو.

هەروەها دەیانزانی کە مەدینە چ جێگەوتەیەکی ستراتیژی گرنگی هەیە سەبارەت بەو ڕێگە بازرگانیەی کە بەکەناری دەریای سووردا لە یەمەنەوە بەرەو شام دەڕوات ، خەڵکی مەککەش سالاْنە بڕی چارەکە ملیۆنێك دیناری ئالْتون بازرگانییان بەرەو شام دەبرد، ئەمە جگە لەو بڕەی دەستی خەڵکی (طائف) و شوێنەکانی تر دەکەوت ، دیاریشە کەبنەڕەتی بازرگانی لەوشوێنەدا پشتی بە ئاسایشی ئەوڕێگەیە بەستبوو.

شاراوەش نەبوو لای قوڕەیشیەکان کەبانگەوازی ئیسلامی لە(یثرب)دا چڕ دەبێتەوە ، ئەوجا چ مەترسیەکی دەبێت و خەڵکەکەیان چ ڕووبەڕوو بوونەوەیەکیان لەگەڵدا دەکەن.

ئیدی موشریکان بەتەواوی هەستیان کرد بەو مەترسیەی هەڕەشە دەکات لەقەوارەیان، دەگەڕان بەشوێن باشترین ئامرازدا کەئەو مەترسیە لەخۆیان دور بخەنەوە، کە هۆ سەرەکیەکەی هەڵگری ئالاْکەیەتی ئەویش پێغەمبەری ئیسلامە ﷺ.

لە ڕۆژی (٥) شەممەی (٢٦)ی مانگی (صفر) سالْی (١٤) هەمی پێغەمبەرێتیدا ، هاوڕێك لەگەڵ (١٢)ی مانگی دیسەمبەری سالْی (٥٧٠)ی زاییینی[1] واتە پاش نزیکەی

[1] / ئەم مێژوەمان پاش لێکۆڵینەوەیەك وەرگرت کە (عەلامە) (محمد سليمان المنصور فوری) لە (رحمة للعالمين) دا تۆماری کردوە ، ٩٥/١، ٩٧، ١٠٢، ٤٧١/٢.

دوومانگ و نیو لەبەیەعەتی عەقەبەی گەورە . پەرلەمانی مەککە (دارالندوە) لەسەرەتای ڕۆژەکەیدا[1] ترسناکترین کۆبوونەوەیان ئەنجامدا لەمێژووی خۆیاندا ، لەو کۆبوونەوەیەدا نوێنەری هەموو تیرە قوڕەیشیەکان ئامادەبوون ، بۆ ئەوەی بکۆڵنەوە لەئەخشەیەکی یەکلا کەرەوە کە هەڵگری ئالای بانگەوازە ئیسلامیەکە لەناو بەرێت و ، بۆ هەتا هەتایی نووری تیشکەکەی بکوژێننەوە.

سەرە زۆر دیارەکانی ئەو کۆبوونەوە ترسناکە لە نوێنەرانی قوڕەیش بوون کە بریتی بوون لە :

(١) (أبو جهل)ی کوڕی (هشام) لەجیاتی تیرەی (بنی مخزوم).

(٢) (جبیر)ی کوڕی (مطعم) و(طعمیة)ی کوڕی (عدی) و (الحارث)ی کوڕی (عامر) ، لەجیاتی (بنی نوفل) کوڕی (عبد مناف).

(٣) (شیبه) و (عتبه) کوڕانی (ربیعه) بوون، (أبو سفیان)ی کوڕی (حرب)، لە جیاتی (بنی عبد الشمس)ی کوڕی (عبد مناف).

(٤) (النضر)ی کوڕی (حارث) ئەو کەسە بوو کە سەروپێڵی ئازەڵی کرد بەسەری پێغەمبەردا ﷺ ، لەجیاتی (بنی عبد الدار).

(٥) (أبو البختری) کوڕی (هشام) ، (زمعه)ی کوڕی (أسود) و ، (حکیم)ی کوڕی (حزام) لەجیاتی (بنی أسد)ی کوڕی (عبد العزی).

(٦) (نبیه) و (منبه) هەردوو کوڕەکەی (الحجاج) . لەجیاتی (بنی سهم).

(٧) (أمیه)ی کوڕی (خلف) ، لەجیاتی (بنی جمح).

کاتێك هاتن بۆ (دار الندوه) شەیتان لەشێوەی پیاوێکی شکۆدارەدا هاتە ڕێگەیان ، تاجە گوڵینەیەکی بەسەرەوە بوو، لەبەردەکەکەیدا وەستابوو ، وتیان: ئەم پیاوە پیرە کێیە ؟ وتی: پیرە پیاوێکی نەجدیم بیستم کە خۆتان بۆچی ئامادە دەکەن، ئامادەبووم تاگوێم لەگوتەکانتان بێت، بەڵکو لەئامۆژگاری و بۆچوونەکانی خۆی بێبەشتان نەکات، وتیان: قەیدی نیە وەرە ژورەوە، لەگەڵیاندا چوە ژورەوە.

---

[1] / ئەوەی بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە کۆبوونەوەکە لە سەرەتای ڕۆژدا ئەنجام دراوە ، ئەو ڕیوایەتەیە کە (إبن إسحاق) دەیگێڕێتەوە دەڵێ: جبریل هەواڵی ئەو پیلانەیدا بەپێغەمبەرﷺ و مۆڵەتی پێدا کەکۆچ بکات، پاشان ئەو ڕیوایەتەش کە (بوخاری) دەیگێڕێتەوە لە فەرمودەیەکی (عائشه)وە کەپێغەمبەرﷺ لە قرچەی نیوەڕۆدا هات بۆ لای (أبوبکر) و پێی فەرموو

قسەوباسی پەرلەمانیی و
کۆدەنگی لەسەر بڕیارێکی زاڵمانە بۆ شەهیدکردنی پێغەمبەر ﷺ

هەرئەوەندەی ئەندامانی کۆبوونەوەکە تەواوبوون دەستکرا بەپێشنیارو چارەسەرەکان ، گفتوگۆ درێژەی کێشا ، (ابو الأسود) وتی: لەم شارەدا دەری دەکەین و لێرە نایهێڵین ، گوێ نادەینێ بۆکوێ دەڕوات ، یان لەکوێدا دەگیرسێتەوە ، ئەو کاتە بارودۆخمان چاك دەبێت و وەك جارانمان لێ دێت.

پیرە پیاوە نەجدیەکە وتی: نەخێر ئەوە ڕایەکی باش نیە ، ئەدی نابینن قسەی چەند شیرین و کاریگەرە ، چەندە بەتوانایە لە کەمەندکێش کردنی دڵی مرۆڤەکاندا ؟ سوێند بێت ئەگەر وابکەن بڕواتە ناو هەرخێڵێکی تری عەرەب ئەوجا حاڵتان خراپتر دەبێت ، پاشان پێش خۆیان دەدات بۆ سەر ئێوە ، هەتاکو پێتان پێدا دەنێت لە وڵاتی خۆتاندا ، ئەوجا چی بوێت پێتان دەکات ، ڕایەکی تر بڵێن.

(ابو البختری) وتی: لە زنجیرە بەندی ئاسنیدا بیبەستنەوەو ، لەژوورێکدا دایبنێن ، پاشان چاوەڕێی بکەن تاوەکو چارەنووسی شاعیران . زهیرو نابغە . ی لێ دێت ، هەر کەسێك بەو تووڕەی مەرگەدا بڕوات تووشی دەردەسەری ئەوان ئەبێت.

پیرە نەجدیەکە وتی : نا نا سوێندتان بۆ دەخۆم کە ئەوە ڕایەکی پەسەند نیە ، سوێندبێت ئەگەر . وەکو خۆتان دەڵێن . بیبەستنەوە . ئەوا لە پشت دەرگاوە خۆی قوتار دەکات بۆلای هاوەڵەکانی و، لەوانەیە بدەن بەسەرتاندا لە دەستانی بسێنن ، پاشان بەهۆیەوە زۆر بێن و بەسەرتاندا زاڵ بێن، بەڕاستی ئەمەیان ڕا نیە ، ڕایەکی تر بڵێن.

پاش ئەوەی پەرلەمانی قوڕەیش ئەم دوو پێشنیارەی ڕەتکردەوە ، پێشنیارێکی گوناهکارانەی خرایە بەردەست هەموو ئەندامەکانی ڕەزامەندیان نواند لەسەری ، ئەو پێشنیارە سەرکردەی تاوانبارەکانی مەککە (ابو جهل)ی کوڕی (هشام) خستیە ڕوو، (ابو جهل) وتی: سوێندم بەخودا من ڕایەکم هەیە باوەڕ ناکەم هێشتا ئێوە ڕێتان لێی کەوتبێت ، وتیان چیە (ابا الحکم)؟ وتی: پێم وایە لە هەر تیرەیەك گەنجێکی ئازای جوامێری بەجەرگ بهێنین و ، هەریەکەیان شمشێرێکی برندەی بدەینە دەست ، ئەوانە بڕۆنە سەری و ، بەیەکەوە بیدەنە بەر شمشێرو بیکوژن ، ئەوجا ڕزگارمان دەبێت ، ئەگەر وایانکرد خوێنەکەی بەناوخێڵ و تیرەکاندا بلاوەدەکات، ئەوجا (بنو عبدمناف) ناتوانن شەڕ لەگەڵ هەموو تیرەکاندا بکەن و، داوای (فدیە)مان لێدەکەن ئێمەش دەیاندەینێ.

پیرە نەجدیەکە وتی: ئەمە قسەی تەواوە ، منیش تەنها ئەم ڕایەم پێ پەسەندە ، ئیدی پەرلەمانی مەککە یەک دەنگیاندا بەو بڕیارە تاوانکاریەو، نوێنەرەکان گەڕانەوە بۆماڵەکانیان ، دەستبەجێ دەستیان کرد بەجێبەجێ کردنی ئەم بڕیارە[1].

کۆچ کردنی پێغەمبەر ﷺ

کاتێک کە بڕیارە تاوانکاریەکە دەرچوو بەکوشتنی پێغەمبەر ﷺ ، جبریل عليه السلام بە (وەحی) خوای گەورەوە دابەزیە خوارەوە بۆلای و هەواڵی پیلانەکەی قوڕەیشیی پێ ڕاگەیاندو ، هەواڵیشیی دایە کەخوای گەورە مۆڵەتی پێداوە کۆچ بکات و کاتی کۆچەکەشی بۆ دیاری کردوەو پێی فەرموو: ئەمشەو لەناو ئەو جێگەیەتدا مەمێنە کە شەوانی تر تیایدا دەمایتەوە[2].

بۆ نیوەڕۆ پێغەمبەر ﷺ چوو بۆ لای (أبوبکر) رضي الله عنه . بۆ ئەوە ڕێک بکەوێت لەگەڵیدا لەسەر قۆناغەکانی کۆچەکەیان ، (عائشە) (ر) دەگێڕێتەوەو دەڵێت: لەماڵەکەی (أبوبکر)دا دانیشتبوین ، لە قرچەی نیوەڕۆدا بوو کەسێک هات و وتی بە (أبوبکر) : ئەوە پێغەمبەری خوایە ، سەروچاوی پۆشیوە ، ئەمە لەکاتێکدا بوو کە هەرگیز لەو کاتەدا نەدەهات بۆلامان ، خێرا (أبوبکر) هەستاو فەرمووی: دایکم و بابم بەقوربانی بێت ، سوێند بێت دیارە شتێکی گرنگ هێناوێتی لەم کاتەدا.

(عائشە) دەڵێت: پێغەمبەری خوا ﷺ هات ، داوای مۆڵەتی هاتنە ژورەوەی کرد ، (أبوبکر) فەرمووی: ئەوانە هەموو کەسی خۆتن ، دایک و بابم بەقوربانت بێت ، پێغەمبەری خوا فەرمووی : مۆڵەتی دەرچوونم پێدراوە ، (أبوبکر) فەرمووی : کەواتە هاوڕێیەتی سەفەرت دەکەم ، دایک و باوکم قوربانت بێت ؟ پێغەمبەری خوا فەرمووی : بەڵێ[3].

پاش ڕێککەوتن لەسەر پلانی کۆچکردنەکە ، پێغەمبەری خوا ﷺ گەڕایەوە بۆ ماڵەکەی خۆی ، چاوەڕوانی هاتنی شەوی دەکرد.

---

[1] / سەیرکة (إبن هشام) ١/٤٨٠، ٤٨١، ٤٨٢.
[2] / إبن هشام ١/٤٨٢ ، زاد المعاد ٢/٥٢.
[3] / صحيح البخاري ، باب هجرة النبي ﷺ واصحابه ١/٥٥٣.

گەمارۆدانی ماڵەکەی پێغەمبەر ﷺ

گەورە تاوانبارانی قوڕەیش ڕۆژەکەیان بەخۆسازدان بۆ نەخشە داڕێژاوەکەوە بەسەربرد کە پەرلەمانی مەککە (دارالندوە) سەرلەبەیانیەکەی پەیمانی لەسەردابوو، بۆ ئەو مەبەستەش یانزە سەرۆک لەو گەورە تاوانبارانە دانرابوون کە بریتی بوون لە:

١. (ابو جهل) کوڕی (هشام).
٢. (الحکم) کوڕی (ابی العاص).
٣. (عقبه) کوڕی (ابی معیط).
٤. (النضر) کوڕی (حارث).
٥. (أمیه) کوڕی (خلف).
٦. (زمعه) کوڕی (أسود).
٧. (طعیمة) کوڕی (عدی).
٨. (أبو لهب).
٩. (أبی) کوڕی (خلف).
١٠. (نبیه) کوڕی (الحجاج).
١١. براکەی (منبه) کوڕی (الحجاج)[1].

(إبن إسحاق) دەڵێت: کاتێک کە تاریکایی شەوداهات چاودێری دەرگای ماڵەکەیان کرد تا بخەوێت ، ئەوجا بدەن بەسەر ماڵەکەیدا[2].

متمانەو بڕوای تەواویان هەبوو بەسەرکەوتنی ئەم پیلانە خراپەیان ، تاوای لێ هات (ابوجهل) بەشێوەیەکی لەخۆبایی بوون و گاڵتەجاڕیەوە بەهاوەڵەکانی بڵێت: موحەممەد دەڵێت ئەگەر لەسەر ئەوکارە شوێنی بکەون دەبنە مەلیکی عەرەب و عەجەم ، پاشان زیندوو دەکرێنەوە دوای مردن ، ئەوجا باخچەی هاوو‌ێنەی باخچەکانی ئوردنتان پێ دەدرێت ، ئەگەر وانەکەن لەناودەچن ، پاش مردنیش زیندوو دەکرێنەوە و پاشان ئاگرتان بۆ داخ دەکرێت و تیایدا دەسوتێنرێن[3].

کاتی جۆبەجێ کردنی ئەو پیلانە دوای نیوەشەو بوو، بەبێداریی مانەوە چاوەڕوانی سەعاتی سفریان دەکرد ، بەڵام خودا بالادەستە بەسەر هەموشتێکدا ، مولکی ئاسمانەکان و زەمینی بەدەستە ، هەرچیەکی خواست دەیکات ، ئەو پەنای مرۆڤان دەدات بەبێ ئەو کەس ناتوانێت پەنا بدات ، ئەوجا ئەو کارەی کرد کە پێشتر پێغەمبەرەکەی پێ دواند بوو ﴿ وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُواْ لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ ﴾ الأنفال/ ٣٠.

---

[1] / زاد المعاد ٥٢/٢.
[2] / إبن هشام ٤٨٢/١.
[3] / هەمان سەرچاوە ٤٨٣/١.

پێغەمبەر ماڵەکەی بەجێ دەهێڵێت

لەگەڵ ئەوەدا کە قوڕەیش بەتەواوی خۆیان بۆ پیلانەکە سازکردبوو کەچی بەتەوای شکستیان هێنا، لەوکاتە تەنگەتاوەدا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی بە (علی) کوڕی (ابی طالب): { لەجێگاکەی مندا بنوو، خۆت بەم بورەیەی من داپۆشە کە (حضرمی) یەکی سەوزە، لە ژێریدا بنوو، دڵنیابە شتێکت تووش نابێت کە پێت ناخۆش بێت } پێغەمبەر ﷺ نەریتی وابوو کە بخەوتایە لەژێر ئەو بورەیەدا دەنووست [1].

پاشان پێغەمبەر ﷺ چووە دەرەوە، بەنێوان ڕیزەکانیاندا تێپەڕی، مشتێک خۆڵی هەڵگرت پڕاندی بەسەریاندا، ئیدی خوای گەورە لەناستیدا هەموویانی کوێر کردو نەیانبینی، ئەم ئایەتەی دەخوێند: ﴿ وَجَعَلْنَا مِن بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لاَ يُبْصِرُونَ ﴾ یس/۹، پیاویان تێدا نەبوو کەخۆڵ بەسەریەوە نەبێت، پێغەمبەر ﷺ چوو بۆ ماڵی (أبوبکر). لەکوخێکی ماڵی (أبوبکر)ەوە. بەشەو دەرچوون هەتا گەیشتە ئەشکەوتی (ثـور) بەرەو ڕووی (یەمەن)[2].

جەنگاوەرە ئابڵوقەدەرەکانیش چاوەڕێی سەعاتی سفر دەکەن، پێش هاتنی کاتی دیاریکراو نیشانەی بێ ئومێدی و شکستیان تێدا دەرکەوت. پیاوێک کەلەوێدا لەگەڵیان نەبوو هاتەلایان و کەبینی لەبەردەم دەرگاکەی ماڵی پێغەمبەردا ﷺ وەستاون، پێی وتن: چاوەڕێی چی دەکەن؟ وتیان: موحەممەد، کابرا وتی: دەک داوەشێن و خوا لەناوتان بەرێت، وەڵڵاهی ئێستە بەبەردەمتانداً دەرچوو، خۆڵی کردوە بەسەر هەموتانداو، چوو بەدەم کاری خۆیەوە، وتیان: وەڵڵاهی نەمانبینیوە، ئنجا هەستان و تەپوتۆزەکەی سەریان تەکاند.

بەڵام لەکونی دەرگاکەوە سەیرێکیان کرد (علی) یان بینی، وتیان: سوێندبێت ئەوە موحەممەدە نووستووەو بوردەکەی داوە بەخۆیدا، بەو شێوەیە نەجوڵان تارۆژ بوەوە، ئنجا (علی) لەجێگەکە هەستاو هاتەدەرەوە، کەوتە بەردەستیان، لەبارەی پێغەمبەرەوە ﷺ پرسیاریان لێکرد، وتی: هیچ لەو بارەیەوە نازانم[3].

---

[1] / هەمان سەرچاوە ٤٨٢/١، ٤٨٣.
[2] / هەمان سەرچاوە ٤٨٣/١، زاد المعاد ٥٢/٣.
[3] / هەمان دوو سەرچاوەی پێشوو.

لە ماڵەکەوە بۆ ئەشکەوت

پێغەمبەری خوا ﷺ لە شەوی (٢٧)ی مانگی(صفر)ی ساڵی (١٤)ی پێغەمبەرێتی بەرامبەر بە ١٢-١٣ی سێبتێمبەری ساڵی ٦٢٢ی [1] زایینی ماڵەکەی بەجێ هێشت و چوو بۆ ماڵی هاوڵەکەی (ئەبوبکر) کە خەڵک لە هاوڕێیەتی و مال و سامانی ئەمین بوون . پاشان لەدەرگایەکی پشتەوە ماڵەکەیان بەجێهێشت ، تا بەپەلە لەمەککە دەرچن پێش ئەوەی بەرەبەیان هەڵبێت.

لەکاتێکدا کە پێغەمبەر ﷺ دەیزانی قورەیش سەرومڕانە بەشوێنیدا دەگەڕێن و ، یەکەم ڕێگاش کە زەینی ئەوانی بەلادا بچێت لەسەرەتادا ڕێگەی سەرەکیە کە بەرەو باکوورو مەدینە دەچێت ، کەچی ئەم ڕێگەیەکی تەواو پێچەوانەی هەڵبژارد ، کە ڕێگەی باشووری مەککەیەو ، بەرەو یەمەن دەچێت ، بەدرێژی (٥) میل ڕێگەی گرتەبەر ، تاگەیشتە شاخێک ناسرابوو بەشاخی (ثور) ، شاخێکی بەرز ، ڕێگاکەی زۆرسەخت و ناخۆشە ، تاشە بەردی زۆرەو سەرکەوتن پیایدا زەحمەتە ، لەبەرئەوە پێیەکانی پێغەمبەر ﷺ بریندار بوون - گوتراویشە : لەسەر لاپێ دەڕۆیشت تا شوێنەوارەکەی بسڕێتەوە بۆیە قاچی پڕۆزی دامالڕابوو ، هەرکامیان بێت ، (ئەبوبکر) لەکۆڵی گرت کەگەیشتە شاخەکەو ، خۆی لێ توند کردەوە تاگەیاندیە ئەشکەوتێک لە لوتکەی شاخەکەدا ، ئەو ئەشکەوتە لە میژوودا بە ئەشکەوتی (ثور) ناسراوە [2] .

لەناو ئەشکەوتەکەدا

کە گەیشتە نزیک ئەشکەوتەکە ، (ئەبوبکر) وتی: سوێند بەخوا ناڕۆیتە ژوورەوە دەبێت لەپێشدا من بڕۆم ، نەبادا شتێکی تێدابێت با بەرمن بکەوێت ، چووە ناوی دەستێکی پێداهێنا ، دیوارەکەی کونێکی تێدابوو کراسەکەی دڕاندو کونبڕی کرد ، دووکونی تری تێدا مابوو هەردووقاچی خستە سەریان ، پاشان وتی بەپێغەمبەر بفەرموو بۆ ژوورەوە ، پێغەمبەری خوا ﷺ چووە ژوورەوە ، سەری خستە سەرکۆشی ئەبوبەکرو نوست ، قاچێکی ئەبوبەکر کە لەکونەکەدا بوو شتێک پێوەیدا ، لە جێگەی خۆی نەجوڵا نەبادا خەبەری بێتەوە ، لەتاو ئازار دڵۆپێک فرمێسکی چاوی کەوتە سەردەموچاوی پێغەمبەر ﷺ ، فەرمووی: چیە (ئەبوبکر) وتی: گەزراوە ، دایک و بابم بەقوربانت بێت ، پێغەمبەر ﷺ تفی کردە سەری چاک بوەوەو ئازاری نەما [3] .

---

[1] / ڕحمه للعالمین ٩٥/١، سەرەتا ئەو مانگی (صفر)ە لەساڵی چوارەمەمی پێغەمبەرێتیەوە دەست پێ دەکات ئەگەر سەرەتایی ساڵی بەمانگی (محرم) دابنێین . خۆ ئەگەر سەرەتایی ساڵ لەوێوە دابنێین کە خوای گەورە (وەحی) نارد بۆ پێغەمبەر ﷺ بەبێگومان ئەو مانگی (صفر)ە لەساڵی سیانزەهەمەوە دەست پێ دەکات ، زۆربەی ئەوانەی لە سیرەدا دەنوسن کە لەوانەیە ئەم پایە پەسەند بکەن ، زۆربار هەڵدەکەن لە ڕێکخستنی ڕووداوەکاندا ، ئێمە لێرەدا سەرەتای ساڵمان بەمانگی (محرم) داناوە .

[2] / ڕحمه للعالمین ٩٥/١ ، مختصر سیرة الرسول نوسینی شێخ عەبدوڵلای نەجدی ل ١٦٧.

[3] / (زێن) لەعومەری کوڕی خەتابەوە ﷺ ڕیوایەتی کردوە، دوای ئەوە ژاری مارەکە گەڕایەوەو ئارەسکی لەکاتی وەفاتیدا و ئەوەش هۆی مردنی بوو ، بڕوانە (مشکاة المصابیح) ، باب مناقب (ابی بکر) ٥٥٦/٢.

سێ شەو لە ئەشکەوتەکەدا مانەوە ، شەوی هەینی و شەوی شەممەو شەوی یەک شەممە[1] ، (عبدالله)ی کوڕی (ابوبکر) لەلایان دەمایەوە ، عائشە دەڵێت: (عبدالله) کوڕێکی گەنجی وریای زیر بوو ، لە سەحەردا لای ئێمە دەردەچوون لە مەکە وڕۆژی دەکردەوە ، هەرچی هەواڵێکی ببیستایە کە شەو داهات دەیهێنایەوە بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ ، (عامر)ی کوڕی (فهیرە)ش غولامی (ابوبکر) بوو مێگەلێکی لەو دەوروبەرەدا دەلەوەڕاند ، کاتی خەوتنان مێگەلەکەی لێ نزیک دەکردنەوە تا شیریان دەخوارد ، ئەنجا پێش تاریک و ڕوونی بەیانی دەگەڕایەوە بەرەو مەکە ، (عامر) هەموو شەوێکی ئەو سێ شەوە بەم شێوەیەی دەکرد ، هەموو جارێکیش (عامر)ی کوڕی (فهیرە) بە مێگەلەکەیەوە شوێنی (عبدالله)ی کوڕی (ابوبکر) دەکەوت کە لەمەکە دەرئەچوو بۆئەوەی جێگە پێیەکانی بسڕێتەوە[2].

کاتێک قوڕەیش دڵنیابوو لەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ لەدەست دەرچوو لە شەوی جێبەجێ کردنی پیلانەکەدا شێت بوون ، یەکەم شتێک کردیان لێدانی (علی) بوو، ڕاپێچیان کرد بەرەو مەکە ، ماوەیەک بەندیان کرد ، بەئومێدی ئەوەی هەواڵێکی لێوە وەربگرن لەبارەی پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵەکەیەوە[3].

کاتێک کە هیچیان لە (علی) دەستنەکەوت ڕۆشتن بۆ ماڵی (ابوبکر) ، لە دەرگایاندا ، (أسماء)ی کچی (ابوبکر) هاتە دەرەوە ، پێیان وت: کوا باوکت ؟ وتی: سوێند بەخوا نازانم باوکم لە کوێیە ؟ (ابوجهل) . کە پیاوێکی دەم پیسی هەرزەگۆ بوو . دەستی بەرز کردەوە شەپازلەیەکی لێدا گوارەکەی گوێی کەوتە خوارەوە[4].

لەدانیشتنێکی خێرای نائاساییدا قوڕەیش بڕیاری بەکارهێنانی هەموو ئامرازێکیدا بۆ گرتنی ئەو دوو پیاوە ، بۆیە هەموو ئەو ڕێگانەی لەهەر چوارلاوە دێنە سەر مەکە ، خستیانە ژێر چاودێریەکی تونددی چەکدارەوە ، هەروەها بڕیاری خەلاتێکی گەورەیدا کە بریتی بوو لە دیاریی (١٠٠) وشتر بۆ هەرپەکێک کە بتوانێت یەکێک لەو دوانە بەزیندوویی یان بەمردوویی تەسلیم بە قوڕەیش بکاتەوە[5].

ئیدی هەرچی سوارچاک و پیادەو پێڕەڵگریان هەیە کەوتنە گەڕان ، بەشاخ و دۆڵ و دەشت و گردۆلکەدا ، بەڵام بێ هووده بوو.

---

[1] / سەیری (فتح الباری) بکە ٧/٣٢٦.
[2] / (ابن هشام) ١/٤٨٦.
[3] / رحمه للعالمین ١/٩٦.
[4] / (ابن هشام) ١/٤٨٦.
[5] / بروانە (صحیح البخاری) ١/٥٥٤.

موشریکان هەتا دەمی ئەشکەوتەکەش هاتن ، بەڵام خودا بالأدەستە ، (بوخاری) دەگێڕێتەوە لە (أنس)ەوە لە (ابوبکر)ەوە ﷺ دەڵێت: لە ئەشکەوتەکەدا لەگەڵ پێغەمبەردا بووم ﷺ . سەرم بەرز کردەوە قاچ و قولی موشریکەکانم بینی، وتم: پێغەمبەری خوا ﷺ خۆ ئەگەر یەکێکیان سەیری خوارەوە بکات دەمانبینێت ، فەرمووی : بێدەنگ بە (ابوبکر) ، ئێمە دوانین خودا سێیەممانە ، لە دەربڕینێکی تردا : (ابوبکر) چی دەڵێیت لەبارەی دووکەسەوە کە سێیەمیان خودا بێت !![1]

بەڕاستی موعجیزەیەک بوو کەخودا پێغەمبەرەکەی پێ شکۆدارکرد ﷺ ، لە کاتێکدا کەچەند هەنگاوێکیان مابوو بگەنە پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵەکەی کەچی گەرانەوە.

کەوتنە ڕێ بەرەو مەدینە

کاتێک کەکەف و کۆی گەرانی موشریکان دامرکایەوە، کاری مەفرەزەکانی گەڕان کۆتایی هات ، ڕووژانی قوڕەیش پاش ئەو ڕاونانە سێ ڕۆژە سەرسەختانەیە هێور بوەوە بەبێ هیچ ئەنجامێک ، ئیدی پێغەمبەری خوا ﷺ و هاوەڵەکەی خۆیان ئامادە کرد بۆ دەرچوون بەرەو مەدینە.

(عبدالله)ی کوڕی (أریقط اللیثي)ی بەکرێ گرتبوو ، کە ڕێبەرو شارەزای ڕێگە بوو . تا ئەوکاتە موشریک بوو، ئەمان متمانەیان پێی هەبوو ، هەردوو وشترەکەی خۆیان دابوو بەدەستی و بەڵێنیان بەیەکتری دابوو کە دوای سێ شەوو بە هەردوو وشترەکەوە بێتە بەردەم ئەشکەوتەکە ، کاتێک کە شەوی دووشەممە هات ، سەرەتای ڕەبیعی یەکەمی ساڵی (١)ی کۆچی / بەرامبەر بە (١٦)ی سێیتێمبەری ساڵی (٦٢٢)ی زایینی ، (عبدالله)ی کوڕی (أریقط) بەخۆی و وشترەکەوە هات بۆلایان ، لەوێدا (ابوبکر) وتی بەپێغەمبەر ﷺ: دایک و بابم بەقوربانت بێت ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ، یەکێک لەو دوو وشترە هەڵبژێرە ، ئەنجا باشترینیانی لێ نزیک کردەوە ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: بە نرخی خۆی.

(اسماء)ی کچی (ابوبکر)یش (ڕ) خۆراکەکەی بۆ هێنان و ، بڕی چووبوو بیخاتە تووێشە بەرەیەکەوە، کەبڕێ کەوتن، چوو ویستی خۆراکەکە بخاتە کەشکۆڵێکەوە ، سەیری کرد تووێشە بەرەی نییە ، ئیدی پشتێنەکەی کرد بەدوو پارچەوە خۆراکەکەی

---

[1] / (صحیح البخاری) ١/٥١٦، ٥٥٨، ترسەکەی (ابوبکر) لەبەرخۆی نەبوو، بەڵکو نەو گێڕانەوەیە کە دەڵێ : کاتێ نەوبەکر پێغەمگرانی بینی خەمی پێغەمبەری لێنیشت ﷺ و پێی فەرموو: ئەگەر من بکوژرێم یەک پیاوم ، بەڵام ئەگەر تۆ بکوژرێیت یەک ئوممەت دەفەوتێت ، لەوێدا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ﴿ لاتحزن إن اللـه معنـا ﴾ ، بروانە مختصر سیرة الرسول نووسینی شێخ عبدولأای نەجدی ل١٦٨.

کرده یەکێکیان و وەک کەشکۆڵ هەڵی واسی ، پارچەکەی تریشی کردەوە بە پشتوێن ، لەوێدا ناونرا بە (ذات النطاقین)[1].

پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ و (ئەبوبکر) ﷺ بەرێ کەوتن ، (عامر)ی کوڕی (فهیرە)یش لەگەڵیاندا کەوتەرێ ، رێبەرەکە ، (عبدالله)ی کوڕی (اریقط) ، رێگەی کەنار دەریای پێگرتن.

یەکەمجار کە لەئەشکەوتەکەوە دەرکەوتن پووی کردە باشوور بەرەو یەمەن و ، پاشان پووی کردە ڕۆژئاوا بەرەو کەنار دەریا ، تاگەیشتە رێگەیەک کەسی پێدا نەچوو بوو ، لەنزیکی کەناری دەریای سورەوە پووی کردەوە باکورو ، بەرێیەکدا ڕۆشت - مەگەر بەکەمیی - وەگەرنا کەس رێی لێ نەکەوتبوو.

(ابن إسحاق) باسی ئەو شوێنانەی کردوە کە پێغەمبەری خوا ﷺ لەو رێگەیەدا پیایدا گوزەراوەو دەڵێت : کاتێک رێبەرەکە دەریکردن بەرەو خواروی مەککە کەوتنەرێ ، پاشان بەرێی کردن بەرەو کەنار دەریا تا لەرێگە لایاندا لە خارووی (عسفان)ەوە ، پاشان خستنیە رێ بەرەو خواروی (امج) ، پاشان بەرێی خستن تا لە رێگە لای دایەوە پاش ئەوەی کە لە (قدید) گوزەرا ، ئەنجا لەوێش دەری کردن کەوتنە رێ بەرەو (خرار) ، ئەنجا بەرەو (ثنیة المرة) ، پاشان بەرەو (لقف) ، ئەنجا لە دەروازەی (لقف) دەرچوون و ، چوونە ناو دەروازەی (مجاج) ، پاشان بەرەو (مرجح مجاج) پاشان چوونە (مرجح ذی العضوین) ، پاشان بۆ (بطن ذی الکشر) ، پاشان بەرەو (جداجد) ئەنجا بەرەو (الأجرد) ، پاشان بۆ (ذا سلّم) ، لە (بطن أعداء مدلجة تعهن)ەوە بەرەو (عبابید) ، پاشان لە (الفاجه) تێپەرین ، پاشان دابەزینە ناو (العرج) ، پاشان بەرێ کەوتن بەرەو (ثنیة العائر) . لەلای ڕاستی ڕەکوبەوە . هەتاکو دابەزینە ناو (بطن رئم) و پاشان گەیاندنیە (قباء)[2]، ئەمەش نموونەیەکە لەو ڕووداوانەی لەرێگەدا بەسەریاندا هات :

١- (بوخاری) دەگێڕێتەوە لە (ئەبوبکر)ی (صدّیق)ەوە ﷺ دەڵێت: ئەو شەوە بەرێ کەوتین تاسبەینێ گەرمای نیوەڕۆ بەرێوە بوین ، رێگە چۆڵ و هۆڵ ، کەسی بە سەرەوە نەبوو ، بەردێکی درێژمان بینی سێبەرێکی هەبوو هێشتا خۆر نەچوو بووە سەری ، دابەزین ، لەژێربردا شوێنێکم چاککرد بۆ پێغەمبەر ﷺ تا لەسەری بخەوێت ، فەروەیەکم لەسەری داخست و ، وتم : لێرە بخەوە پێغەمبەری خوا ﷺ ،

---

[1] / صحیح البخاری ٥٥٣/١ ، ٥٥٥ ، هەروەها ابن هشام ٤٨٦/١.
[2] / ابن هشام ٤٩١/١ ، ٤٩٢.

من باوەشێنت دەکەم ، نوست ، هەستام باوەشێنی بکەم ، بینیم وا شوانێك مێگەلەکەی داوەتە بەرو بەرەو بەرەکە دێت ، دەیویست وەك ئێمە بچەوێتەوە ، پێم وت : تۆ شوانی کێیت ؟ وتی : شوانی پیاوێکی مەککەیی یان مەدینەییم ، وتم : ئایا مێگەلەکەت شیریان تێدایە ؟ وتی: بەڵێ ، وتم : ئایا دەیاندۆشیت ؟ وتی : بەڵێ ، مێیەکی گرت ، وتم: گوانی مێیەکە لە خۆڵ و موو پیسیی بتەکێنە ، کەمێك شیری دۆشیە ناو دەفرێکی پێستەوە ، خۆشم دەفرێکی ئاوم پێبوو ، بردم بۆ پێغەمبەر ﷺ تالیی تێراوبێت دەستنوێژی لێ هەڵبگرێت ، هاتمەوە بۆلای پێغەمبەر ﷺ پێم ناخۆش بوو هەڵی بسێنم ، وەستام تاخۆی هەستا ، ئاوەکەم کرد بەسەر شیرەکە تا بەشی خواردەوەی سارد بوەوە ، وتم: بخۆرەوە پێغەمبەری خوا ﷺ ، ئەوەندەی خواردەوە تا تێر بوو ، پاشان فەرمووی : ئایا کاتی ئەوە نەهاتوە کە بڕوین ؟ وتم : بەڵێ ، دەڵێت: ئیدی بەڕێ کەوتین[1] .

٢. نەربتی (أبوبکر) ﷺ وابوو لە پشت پێغەمبەرەوە دەڕۆشت ﷺ ، پیر دەهاتە بەر چاوو دەناسرا ، بەڵام پێغەمبەری خوا ﷺ گەنج دیاربوو نەدەناسرا ، کەسێك کە بە (أبوبکر) دەگەیشت پێی دەوت: ئەو پیاوە کێیە لەگەڵتدایە؟ دەیوت: ئەم پیاوە ڕێنومایی ڕێگەم بۆ دەکات ، پرسیارکەر وایدەزانی مەبەستی ڕێگەیە، مەبەستیشی ڕێگەی ڕێنومایی چاکە بوو[2] .

٣. (سراقە)ی کوڕی (مالك) شوێنیان کەوتبوو ، سوراقە دەڵێت : لەکاتێکدا کە لەناو خێڵەکەمدا (بنی مدلج) دانیشتبووم ، پیاوێك هاتەلام وتی: (سراقە) ئێستە من لەکەنار دەریاوە تارمایی چەند پیاوێکم بینی ، وابزانم موحەممەدو هاوەڵەکانی بن ، (سراقە) دەڵێت: ئیتر زانیم کە ئەوانن ، پێم وت : نا ئەوان نین ، بەڵام تۆ فلآن و فلآنت بینی لەبەرچاوی خۆمانەوە دەرچوون ، پاش کەمێك مامەوە ، دوای هەستام ، فەرمانمدا بە کەنیزەکەکەم کە ئەسپەکەم بۆ دەرکات لە پشت گردێکەوە بۆم ڕاگرێت ، ئنجا ڕمەکەم هەڵگرت و لەپشتی ماڵەکەمەوە دەرچووم ، ڕمەکەم سەروخوار کردەوە ، تاگەیشتمە ئەسپەکەم سواری بووم ، بەڕێ کەوتم زانیم کە نزیکی کردومەتەوە تاچەند هەنگاوێکم مابوو بگەمە لایان ، ئەسپەکەم سەرسمێکیداو لەسەری کەوتمە خوارەوە، جارێکیتر سوار بوومەوە، وامدەزانی نزیکم دەکاتەوە تاچەند هەنگاوێکم مابوو لێیانەوە، ئەسپەکەم سەرسمێکی تریداو

---

[1] / صحیح البخاری ١/٥١٠.
[2] / بوخاری ئەمەی لە (انس)ەوە گێڕاوەتەوە ١/٥٥٦.

کەوتمە خوارەوە، هەستام، دەستم برد بۆ هەگبەی تیرەکانم ، تیرەکانم دەرهێنا تیرو پشکم کرد، ئایا ئەوانە زیانم پێ دەگەیەنن یان نەء ؟ ئەوەم بۆ دەرچوو کەپێم ناخۆشە ، جارێکی تر سواربومەوەو گوێم نەدا بەتیروپشکەکە ، ئەسپەکە نزیکی کردمەوە تائەوەندەی گوێم لە خوێنندەکەی پێغەمبەر بوو ﷺ و لای نەدەکردەوە ، بەلام (ابوبکر) زۆرلای دەکردەوە . ئنجا هەردوو دەستی ئەسپەکەم بەناو لمەکەدا ڕۆچوون تا سەر ئەژنۆیان ، کەوتمە خوارەوە ، ئاوزەنگیم لێدا هەستایەوە ، خەریکبوو دەستەکانی لە لمەکە دەردەهێنا ، کە بەپێوە وەستا شوێن دەستەکەی لەسەر زەویەکە تەپو تۆزێکی پرشنگدار وەک دووکەڵی لێوە دەردەچوو ، دیسانەوە تیروپشکم کردەوە ، ئەوەم بۆ دەرچوو کە پێم ناخۆشە ، هاوارم لێ کردن کە پەنام بدەن ، وەستان ، سواری ئەسپەکەم بووم تاگەیشتمە لایان ، پاش ئەوەی کە بەسەرمدا هات گەشتمە ئەو بڕوایەی ، کە پێغەمبەر ﷺ و پەیامەکەی سەردەکەون ، عەرزم کرد: پێغەمبەری خوا خێڵەکە خەڵاتیان داناوە بۆ هەر کەسێک تۆ بدۆزێتەوە ، هەواڵی ئەوەم پێدان کە خەڵکی دەیانەوێت چییان لێ بکەن ، نان و خۆراکم خستە بەردەستیان گوێیان نەدایەو ، هیچ پرسیارێکیشیان لێ نەکردم ئەوەندە نەبێت : پێیان وتم : خەڵکمان لێ چەواشە بکە ، داوام لێ کرد کە نوسراوێکی دڵنیابوونم بۆ بنوسێت ، فەرمانیدا بە (عامر)ی کوڕی (فهیرە) ، ئەویش لەسەر پارچە قوڕپێک بۆی نووسیم ، پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ ڕۆشت [1] .

لە ڕیوایەتێکی تری (ابوبکر)ەوە دەڵێت: کەوتینە ڕێ ، خەڵکەکەش بەدوامانداا دەگەڕان کەس لەوان نەیتوانی پێمان بگات جگە لە (سوراقە)ی کوڕی (مالك) کوڕی (جعشم) کە سواری وڵاخەکەی بوو بوو ، وتم : پێغەمبەری خوا ئەرێ ئەو ئەسپ سوارە خەریکە پێمان دەگات ، فەرمووی : ﴿ لَاتَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا ﴾ [2].

(سوراقە) گەڕایەوە بینی خەڵك بەشوێن پێغەمبەردا دەگەڕێن ﷺ ، ئەویش پێی دەوتن کە تازە فریایان ناکەون و لە دەستیان دەرچوون ، ئەو پیاوە بەیانیەکەی بەدوایانداا دەگەڕا کەچی سەر لەئێوارە پاسەوانی دەکردن [3] .

---

[1] / هەمان سەرچاوە ۵۵٤/۱، شوێنی خێڵی (بنی مدلج) لەنزیك (رابغ)ەوە بوو ، سوراقە لەو شوێنەوە شوێنیان کەوتبوو کە لە (قدید)ەوە سەردەکەوتن ، زاد المعاد ۵۲/۲ ، وا دەرئەکەوێت ڕۆژی سێیەم بووبێ.

[2] / صحیح البخاری ۵۱٦/۱.

[3] / زاد المعاد ۵۳/۲.

٤. لەو سەفەرەیدا پێغەمبەر ﷺ بەلای خێوەتەکەی (ئم معبد)ی خوزاعیدا تێپەڕی کرد ، ژنێکی کەلەگەتی بەتاقەت بوو لەناو خێوەتەکەیدا بوو، نان وئاوی دەدا بە هەرکەسێك بەوێدا بڕۆشتایە ، پرسیاریان لێ کرد ، ئایا هیچی لەلایە؟ وتی: سوێند بەخوا هەرچیەکم ببوایە پێم دەدان ، ئەوەتا مەڕەکانم لاوازن ، ئەم ساڵە ساڵی وشکیی بوو.

پێغەمبەری خوا ﷺ سەیری مەڕێکی کرد لە خوار خێوەتەکەوە ، پێی فەرموو: ئەرێ (ئم معبد) ئەی ئەو مەڕە چیە ؟ وتی: ئەوە لەبەر لەپیی لەمێگەلەکە جێماوە ، فەرمووی : ئەی شیری تێدایە ؟ (ئم معبد) وتی: بەخوا لەوە لاوازترە شیری تێدابێت ، فەرمووی : مۆڵەتم دەدەیت بیدۆشم .؟ وتی: بەڵێ بەقوربانت بم ، ئەگەر شیری تێدا دەبینی بیدۆشە ، پێغەمبەری خوا ﷺ دەستی پیرۆزی هێنا بەگوانەکەیدا ، ناوی خوای هێناو دۆعای کرد ، گوانەکەی پڕ بوو ، لێی دەچۆڕا ، داوای دەفرێکی کرد کە کۆمەڵێك تێر بکات ، ئەوەندەی تێ دۆشی سەر ڕێژ بوو، دای بە (ئم معبد) لێی خواردەوە تا تێر بوو ، ئەنجا دای بەهاوەڵەکانی تا ئەوانیش تێر بوون ، پاشان خۆی خواردیەوە ، ئەنجا جارێکی تر گوانەکەی تێدا دۆشیەوە ، تا دەفرەکە پڕبوو ، ئەنجا (ئم معبد) یان بەجێ هێشت و ڕۆشتن.

زۆری پێنەچوو (ئبو معبد)ی مێردی گەڕایەوە چەن بزنێکی وشك هەڵاتوی لاوازی دابوە بەرخۆی ، کە شیرەکەی بینی سەری سوڕما ، وتی: ئەمەت لەکوێ بوو؟ لەکاتێك دا کە مەڕەکە لاوازە ، هیچ شیریش لەماڵەکەدا نەبوو؟ (ئم معبد) وتی: نەوەڵڵا ئەوەندە نەبێت پیاوێکی پیرۆز بەئێرەدا تێپەڕی کرد قسەی ئاواو ئاوای دەکرد ، ئەوە حاڵ و وەزعی بوو ، (ئبو معبد) وتی: سوێند بەخوا ئەمە ئەو پیاوەیە کە قوڕەیش بەدوایدا دەگەڕێت ، ئەرێ (ئم معبد) بۆم وەسف بکە پیاوێکی چۆن بوو؟ بەپیاهەڵدانێکی جوان وەسفی کرد بەزمانێکی شیرین باسی کرد گوێگر وای دەزانی مرۆڤەکەی لەبەردەمدایە . ئەو وەسفانە لەکۆتایی باسەکە باس دەکەین ، (ئبو معبد) وتی: وەڵڵاهی ئەمە پیاوەکەی ناو قوڕەیشە کە ئەوەیان وتووە دەیڵێن لەبارەیەوە ، ئەڵێی بڕۆم لەگەڵیدا بم ، هەرکاتێك بوارم هەبوو مەرج بێت شوێنی بکەوم ، پاش ماوەیەك لەدەوروبەری مەککەدا ڕۆژانە گوێیان لەدەنگێك بوو بەدەنگی بەرز هاواری دەکرد قسەکەرەکەیان نەدەبینی دەیوت :

جزى اللّه رَبُّ العَرشِ خَيْرَ جزاءه رفيقـــين حلاّ خَيْمَتَي أُمّ مَعْبَدِ
هُما نَزَلا بـــالبِرّ وارتَحَـــلا بـــه وأفلح مـــن أمسى رفيق محمَّدِ
فيا لقصَيٍّ مـــا زوى اللّهُ عنكـــم به من فعـــالٍ لايُحاذى وسؤددِ
ليهن بنى كعب مكـــانُ فتـــاتِهم ومقعدُها للمؤمنين بـــمرصَـــدِ
سلوا أختكم عن شاتِها وإنـــائها فإنكُم إنْ تسألوا الشـــاةَ تَشْهَدِ

(أسماء) دەڵێت: نەماندەزانی کە پێغەمبەر بەرەو کوێوە دەرچووە ، جنۆکەیەک لە خواروو مەککەوە پەیدابوو ئەم دێرە شیعرانەی دەوتەوە ، خەڵکیش بەشوێنیدا دەڕۆشتن تەنها گوێیان لە دەنگەکە بوو کابرایان نەدەبینی ، تا لە سەرەوە بۆی دەردەچوو ، (أسماء) دەڵێت: کە گوێمان لەو شیعرە بوو ئیتر بۆمان دەرکەوت کە بەرەو مەدینە تەشریفی ڕۆشتووە[1].

٥ـ لەڕێگەدا پێغەمبەری خوا ﷺ گەیشت بە (أبا بريدة) ، کە سەرەک خێڵێک بوو ، بۆ گەڕان بەدوای پێغەمبەردا ﷺ دەرچوو بوو ، لەگەڵ (أبوبكر)دا ، بەو ئومێدەی ئەو خەڵاتە گەورەیەی دەستکەوێت کە قورەیش پایگەیاندبوو ، کە ڕووبەڕووی پێغەمبەر ﷺ بوەوە ، دەستبەجێ لەشوێنی خۆیدا لەگەڵ حەفتا پیاوی خۆیدا موسوڵمان بوون ، پاشان میزەرەکەی داگرت و، بەستی لەڕمەکەی و کردی بەپەرچەم کەڕاگەیاندنێک بێت بۆ ئەوەی مەلیکی ئاسایش و ئاشتی هاتوە تا دونیا پربکات لە دادودادپەروەری[2].

٦ـ هەر لە ڕێگادا پێغەمبەری خوا ﷺ گەیشت بە(الزبير) ، کە لەقافڵەیەکی موسوڵمانداندا بوو ، بازرگان بوون تازە لە شام دەگەڕانەوە ، (الزبير) پێغەمبەری خواو ﷺ (أبوبكر)ی بە بەرگی سپی پۆشی[3].

---

[1] / زاد المعاد ٢/٥٣ ، ٥٤.
[2] / رحمه للعالمين ١/١٠١.
[3] / بوخاری ئەوەی لە (عروه)ی کوڕی (الزبير)ەوە گێڕاوەتەوە.

دابەزین لە (قباء)

لە پۆژی دوو شەممەی (٨)ی ڕەبیعی یەکەمی ساڵی (١٤)ی پێغەمبەرێتی - کە ساڵی یەکەمی کۆچیەو بەرامبەرە لەگەڵ (٢٣)ی سێپتێمبەری ساڵی (٦٢٢)ی زایین - پێغەمبەری خوا ﷺ لە (قباء) دابەزی [1].

(عروە)ی کوڕی (الزبیر) دەڵێت : موسوڵمانەکان هەواڵیان بیستبوو کە پێغەمبەر ﷺ لە مەککە دەرچوە ، هەموو بەیانیانێ دەهاتنە دەرەوە ، چاوەڕوانیان دەکرد تا گەرمای نیوەڕۆ ، ڕۆژێکیان پاش چاوەڕوانیەکی زۆر گەڕانەوە بۆ ماڵەوە ، کاتێک کەچوونەوە ماڵەکانیان ، پیاوێکی جولەکە بەسەر یەکێک لە دار خورماکانیانەوە بوو ، سەیری دەکرد ، پێغەمبەری خوا ﷺ و هاوەڵەکانی بینی لەناو تراویلکەدا سپیبیان دەکردەوە ، کابرای جولەکە خۆی پێ نەگیراو بەدەنگی بەرز هاواری کرد ، ئەی خێڵەکانی عەرەب ، ئەوە باپیرەتانە کە چاوەڕوانیتان دەکرد ، موسوڵمانان هەموو بەرەو چەکەکانیان وروژان [2].

(إبن القیم) دەڵێت: لەناو خێڵی (عمرو)ی کوڕی (عوف) سروودی (وجبت) و (الله أکبر) دەبیسرا ، موسوڵمانان بەهاتنی پێغەمبەر لەخۆشیدا تەکبیرەیان دەکردو ، چونە دەرەوە بۆ بەخێرهاتنی، چوونە خزمەتی و سڵاوی پێغەمبەرانەیان لێ کرد ، ئەڵقەیان بە دەوریدا بەست و لەدەوری خڕبوونەوە ، ئارامیی لێ نیشتبوو ، (وەحی) بۆ دابەزی : ﴿ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمَلَائِكَةُ بَعْدَ ذَٰلِكَ ظَهِيرٌ﴾ التحریم/٤ [3].

(عروە)ی کوڕی (زبیر) دەڵێت : چوونە خزمەت پێغەمبەر ﷺ ، بەڵای ڕاستدا لای دا ، تا لەناو خێڵی (بنی عمرو)ی کوڕی (عوف)دا دابەزی ، ئەمە لە پۆژی دوو شەممەی مانگی ڕەبیعی یەکەمدا بوو ، ئەنجا ئەبوبەکر هەستا بۆ خەڵکەکەو ، پێغەمبەری خواش ﷺ بەبێدەنگی دانیشتبوو ، هەندێک لەو ئەنساریانەی کە هێشتا

---

[1] / رحمه للعالمین ١٠٢/١ لەو ڕۆژەدا پێغەمبەر ﷺ تەمەنی پیرۆزی (٥٣) ساڵی تەواو بوو بێ زیادوکەم ، (١٣) ساڵی تەواویش گوزەرابوو بەسەر بەپێغەمبەر بوونیدا بەپێی ڕای ئەوانەی دەڵێن: لە (٩)ی ڕەبیعی یەکەمی ساڵی (٤١)ی فیلدا ، شکۆدار بووە بەپێغەمبەرێتی، ئەوەش کە دەڵێت لە ڕەمەزانی ساڵی (٤١) ی فیلدا شکۆدار بووە بەپێغەمبەرێتی . بەپێی ئەم ڕایە . لەم ڕۆژەدا ، دوانزە ساڵ و پێنج مانگ و (١٨) ڕۆژیان (٢٢) ڕۆژی تەواو تێپەڕ بووە بەسەر پێغەمبەرێتیەکەیدا ﷺ.

[2] / صحیح البخاری ٥٥٥/١.

[3] / زاد المعاد ٥٤/٢.

پێغەمبەری خودایان نەدیبوو ، دەهاتنە خزمەتی بۆ سلاو لێکردنی - لە پووتوسێکدا - دەهاتنە لای (ابوبکر) ، تا خۆر بەر پێغەمبەر کەوت ﷺ ، ئەنجا بە کراسەکەی سێبەری کرد بۆ سەری ، ئیدی لەوێدا خەڵک زانیان کامەیان پێغەمبەری خوایە[1].

هەموو خەڵکی مەدینە هاتبوونە دەرەوەی شار بۆ پێشوازی ، پۆژێکی کەم وێنە بوو کە هەرگیز مەدینە لە مێژوودا شتی وای بەخۆوە نەدیبوو ، جولەکەش پاستگۆیی مژدەکەی (حبقوق) پێغەمبەریان بینی کە دەڵێت: (خودا لە تەیمانەوە هات و ، قدوسیش لە شاخی فارانەوە)[2].

پێغەمبەری خوا ﷺ لە (قباء) لە مااڵی (کلثوم)ی کوڕی (الهدم) دابەزی ، وتراویشە لە مااڵی: (سعد)ی کوڕی (خیثمة) دابەزیوە ، یەکەم پاستترە ، (علی) کوڕی (ابی طالب) یش لەمەککەدا بۆ ماوەی سێ پۆژ مایەوە ، هەتاکو سپاردەکانی پێغەمبەر ﷺ ی دایەوە کە خەڵک لەلای دایان نابوو ، پاشان بە پێ کۆچی کرد بۆ مەدینە ، لە (قباء) پێیان گەیشت ئەویش لە مااڵی (کلثوم)ی کوڕی (الهدم) دابەزی[3].

پێغەمبەری خوا ﷺ لە (قباء) چوار پۆژ مایەوە: دووشەممەو سێشەممەو چوار شەممەو پێنج شەممە[4]، مزگەوتی (قباء)ی دروست کردو نوێژی تێدا کرد ، ئەوە یەکەم مزگەوت بوو لە دوای پێغەمبەرێتیدا بنیاتنرا بێت لەسەر تەقوا ، کە پۆژی پێنجەم هات پۆژی هەینی بوو ، بەفەرمانی خوا سوار بوو ، (ابوبکر) یش لە پشتیەوە بوو ، ناردی بەشوێن مااڵی (بنی نجار)ی خاڵوانی - دا هەموویان بە چەکەوە هاتن ، بەرەو مەدینە کەوتەڕێ ، لەخێڵی (بنی سالم) کاتی جومعە هات ، هەموویانی کۆکردەوە لەناو مزگەوتی شیوەکەدا - نزیکەی سەد پیاو دەبوون[5].

---

[1] / صحیح البخاری ۱/۵۵۵.

[2] / صحیفه (حبقوق) (۳:۳)

[3] / زاد المعاد ۲/۵٤ ، إبن هشام ۱/٤۹۳ ، رحمه للعالمین ۱/۱۰۲.

[4] / ئەمە ریوایەتەکەی (إبن إسحاق)ە ، سەبرکە (إبن هشام ۱/٤۹٤) ، عەللامە (المنصور الفوری) ئەم پایەی پەسەند کردووە ، بروانە (رحمه للعالمین ۱/۱۰۲) ، لە (صحیح البخاری) یشدا هاتوە کە (۲٤) شەو لە (قباء) دا ماوەتەوە ، ٦۱/۱ هەروەها دەڵێن لە دە شەو زیاتر ۵۵۵/۱ ، چواردە شەو ۵٦۰/۱ ، (إبن القیم) ئەم پایەی کۆتایی پەسەند کردوە ، لەکاتێک دا کەخۆی دەڵێت: پۆژی دابەزینی لە (قباء) پۆژی دووشەممە بوو ، پۆژی دەرچوونیشی پۆژی هەینی بوو ، بەیەکیشەوە لە (۱۲) پۆژ تێناپەڕێت ئەگەر باسەکە دور هەڵە بێت.

[5] / (صحیح البخاری) ۱/۵۵۵ ، ۵٦۰، زاد المعاد ۲/۵۵ ، إبن هشام ۱/٤۹٤ ، رحمه للعالمین ۱/۱۰۲.

چوونە ناو مەدینە

پاش ئەنجامدانی نوێژی هەینی پێغەمبەر ﷺ چووە ناو مەدینە ، لەو ڕۆژەوە (یثرب) ناونرا بە (مدینة الرسول) شارەکەی پێغەمبەر ﷺ، بەکورتی ناونرا (مدینة) بەپاستی ڕۆژێکی پیرۆزبوو، هەموو مالێ و ڕێگاوبانەکان دەزرنگایەوە بەدەنگی سوپاسگوزاری و تەسبیحات کردن ، کچانی ئەنساریش بەم دێرە شیعریە لەخۆشیدا گۆرانیان دەوت : [1]

أشرق البدر علينا من ثنيات الوداع
وجب الشكر علينا ما دعا للّٰه داع
أيها المبعوث فينا جئت بالأمر المطاع

ئەنساریەکان خاوەن سەروەت و سامانی زۆر نەبوون ، کەچی هەموو یەکێکیان حەزی دەکرد پێغەمبەر ﷺ لەماڵەکەی دابەزێت ، بەڵای هەر ماڵێکی ئەنساریید دەگوزەرا جڵەوی وشترەکەیان دەگرت و پێیان دەوت: وەرە بۆڵای ئەم هەموو حەشامات و تواناو چەک و هێزو دەسەڵاتە ، ئەویش خۆش خۆش دەیفەرموو: وازی لێ بهێنن ئەوە فەرمانی پێدراوە ، وشترەکە ڕۆشت تاگەیشتە ئەم شوێنەی ئێستای مزگەوتی پێغەمبەر ﷺ و چۆکی دادا ، لەسەری دانەبەزی هەتا جارێکی هەستایەوەو کەمێکی تر ڕۆیشت ، ئەنجا گەڕایەوەو هاتەوە شوێنی یەکەم و چۆکی داو دانیشت .

ئەنجا پێغەمبەر ﷺ لەسەری دابەزی - ئەم شوێنەش لەناو خێڵی (بنی النجار)ی خاڵوانیدا بوو.

ئەوەش ڕێنوماییەکی خوایی بوو ، چونکە خۆی حەزی دەکرد لەڵای خاڵۆوانی دابەزێت بۆ ڕێز لێ گرتنیان ، خەڵک کەوتنە قسەوباس لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ بۆ ئەوەی لای ئەوان دابەزێت ، (أبوأيوب الأنصاري) خێرا دەست پێشخەری کرد بۆ جڵەوی وشترەکەو بردیە ماڵەکەی خۆیەوە ، پێغەمبەری خوداش ﷺ فەرمووی ، مرۆڤ دەبێت لەگەڵ ولاخ و کەل و پەلەکەی خۆیدا بێت ، (أسعد)ی کوڕی (زرارە)ش هات جڵەوی وشترەکەی گرت و بەلایەوە بوو [2] .

---

[1] / (ابن القيم) دەڵێت: وتنی ئەو شیعرانە لە ڕۆژی گەڕانەوەی (تبوك) دابوە و بەهەڵەدا چووە ئەو کەسەی وا بزانێت لەڕۆژی تەشریف هێنانیدا بوە بۆ مەدینە (زادالمعاد۱۰۴/۳). بەڵام (ابن القيم)یش بەڵگەیەکی دڵنارامکەری لەوبارەیەوە نەهێناوە، عەڵلامە (المنصور فوری) دەڵێت ئەوە شیعری پێشوازی مەدینەیە، چەند بەڵگەیەکیشی هێناوە کە ناکرێت بدرێتەوە بەسەر خاوەنەکەیدا . بروانە (رحمة للعالمين) ۱۰۶/۱.

[2] / رحمة للعالمين ۱۰۶/۱ ، زاد المعاد ۵۵/۳.

لە ریوایەتەکەی (أنس)دا کە لای (بوخاری)یە هاتووە ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: چ ماڵێك نزیکە ؟ (أبوأیوب) وتی: ماڵەکەی من پێغەمبەری خوا ﷺ ، ئەمەش دەرگاکەیەتی ، فەرمووی: کەواتە هەستە جێگەیەکمان بۆ ئامادە بکە ، وتی: کەواتە پشت بە خوا هەستن [1].

پاش چەند ڕۆژێکی تر (سودە)ی هاوسەری و هەردوو کچەکەی (فاطمة) و (أم کلثوم) و (أسامە)ی کوڕی (زید) و (أم أیمن) گەیشتن ، (عبدالله)ی کوڕی (أبوبکر) هەموویانی هێنابوو بەمناڵەکانی (أبوبکر)یشەوە ، هەروەها عائشەیان تێدا بوو ، بەڵام (زەینەب)ی کچی پێغەمبەر ﷺ کە ژنی (أبی العاص) بوو مێردەکەی نەیهێشتبوو تا لەدوای شەڕی (بدر)ەوە ئەویش کۆچی کرد [2].

(عائشە) دەڵێت : کە پێغەمبەری خوا ﷺ گەیشتە مەدینە ، (أبوبکر) و (بلال) نەخۆش کەوتن ، چوومە لایان وتم : بابە ، چیتە ؟ ئەرێ : (بیلال) چیتە ؟ عائیشە دەڵێت : هەر کاتێك (أبوبکر) (تا) بیگرتایە ئەم شیعرەی دەخوێندەوە :

كُـــل إمرئٍ مصبَحٍ في أهله والموت أدنى من شراك نعله

(بیلال)یش کەنەخۆشیەکەی لەکۆڵ بوایەتەوە، سەری دەردەهێناو دەیوت:

ألا ليت شعري هل أبيتن ليلة بواد وحولي أذخر و جليلُ

وهَـــل أرَدن يوماً ميـــاه مجنَّةٍ وهل يَبْدونْ لي شامةٌ وطفيلُ

عائشە دەڵێت : هاتم بۆ لای پێغەمبەری خوا ﷺ و هەواڵم پێدا ، ئەویش ئەم نزایەی کرد بۆ مەدینە : (اللهم حبب إلينا المدينة كحبنا مكة أو أشد حباً ، و صححها ، و بارك في صاعها ومدّها ، وأنقل حمّاها ، فأجعلها بالجحفة)[3] واتـە: "خوایە ، مەدینەشمان لەلا خۆشەویست بکە بەئەندازەی خۆشەویستی مەککەو زیاتریش و ، ڕاساڵیکە ، گەزو پێوانە و مامەڵەی پیرۆز بکە ، بیپارێزیت بیخەیتە (جحفە) وە .

تائێرە بەشێك لەژیانی پێغەمبەر ﷺ کۆتایی هات و ، خولێکی بانگەوازی ئیسلامی کۆتایی هات ، کە خولی بانگەوازی مەککەیە.

---

[1] / صحيح البخاري ٥٥٦/١.
[2] / زاد المعاد ٥٥/٢.
[3] / صحيح البخاري ٥٨٨/١ ، ٥٨٩.

﴿ ژیان لەناو مەدینەدا ﴾

دەکرێت سەردەمی قۆناغی مەدینەیی بکەین بە سێ بەشەوە :

١. قۆناغێك كە چەند كێشەو ناشوبیكی تێدا وروژێنراو لە ناوخۆوە چەندین كۆسپ و تەگەرە دانران و دوژمنان هەڵیانكوتایە سەر مەدینە بۆ لەرِیشە دەرهێنانی سەوزاییەكانی شار ، ئەم قۆناغە كۆتایی دێت بە سوڵحی (حودەیبیە) لە مانگی (ذی القعدة)ی ساڵی (٦) كۆچیدا .

٢. قۆناغی شەرِوەستان لەگەڵ سەركردایەتی بتپەرستیداو ، لە رِەمەزانی ساڵی (٨) كۆچیدا، كۆتایی دێت بەفەتحی مەككە ، ئەمەش قۆناغی بانگەوازی مەلیكەكانە بۆ ئیسلام.

٣. قۆناغی پۆڵ پۆڵ موسوڵمان بوونی خەڵك ، ئەمەش قۆناغی هاتنی شاندی خێڵ و تیرەكانە بۆ مەدینە ، ئەم قۆناغە تا كۆتایی ژیانی پێغەمبەر ﷺ درێژ دەبێتەوە لە رەبیعی یەكەمی ساڵی (١١) ی كۆچیدا.

قۆناغی یەکەم

بارودۆخی ئەو کاتەی مەدینە لەکاتی کۆچکردنەکەدا

کۆچ کردن تەنها مانای ئەوە نەبوو ، کە ڕزگاربوون بێت لە گۆبەنگ و گاڵتە جاڕی بتپەرستان و بەس ، بەڵکو لەگەڵ ئەوەشدا کۆچکردن بریتی بوو لەبنیاتنانی کۆمەڵگای نوێ لەوڵاتێکی هێندا، لەبەرئەوە بوو بەئەرک لەسەر هەموو موسوڵمانێکی خاوەن توانا کە بەشداری بکات لە دروستکردنی ئەو نیشتمانە نوێیەداو هەوڵی پتەو کردن و بەرزکردنەوەی پلەوپایەی بدات .

گومانی تێدانیە کەپێغەمبەری خوا ﷺ تەنها پێشەواو سەرکردەو ڕێنوما بوو لە بنیاتنانی ئەو کۆمەڵگایەدا، هەموو مەسەلەکان بەبێ سێودوو بۆڵای خۆی دەگەڕایەوە.

ئەو خەڵکانەی کە پێغەمبەر ﷺ لەمەدینەدا ڕووبەڕوویان دەبوەوە سێ جۆر بوون ، هەریەکێك لەو جۆرانە جیاوازیەکی ئاشکرای هەبوو لەگەڵ ئەوانی تردا ، هەر جۆرێك پرسیارو کێشەیەکی تایبەتی ڕووی تێ دەکرد کە جیا بوو لەوانی دی ، ئەو سێ جۆرەش بریتی بوون لە :

١ . مرۆڤە پوختە بەڕێزەکانی هاوەڵی (ڕ) .

٢ . ئەو موشریکانەی کە هێشتا باوەڕیان نەهێنا بوو ، ئەمانە تیرەو هۆزەکانی مەدینە بوون .

٣ . جولەکە ،

i / ئەو مەسەلانەی ڕووبەڕووی هاوەڵەکانی دەبوەوە بریتی بوو لە بارو دۆخی شاری مەدینە ، کە سەبارەت بەئەوان جیابوو لەو بارودۆخەی کە لەمەککەدا بینیبوویان ، ئەوان لە مەککەدا با لەدەوری یەك وشەش کۆبوونەتەوەو ، بەدیهێنانی یەك ئامانجیش مەبەستیان بووبێت ، بەڵام بەچەند مانگێکی جیاوازو دورلەیەك دابەش بووبوون ، زۆربەدەست و چەوساوە بوون ، هیچ کاروبارێکیان بەدەستەوە نەبوو ، بەڵکو کاروبار بەدەست دوژمنەکانیانەوە بوو ، لەبەرئەوە ئەو موسوڵمانانە نەیاندەتوانی کۆمەڵگایەکی ئیسلامی نوێ دروست بکەن بەو کەرەستانەی ، کە هەر کۆمەڵگایەکی مرۆڤی لە دونیادا ناتوانێت دەستبەرداری ببێت ، لەبەرئەوە دەبینین سورەتە مەککەییەکان باس لە وردو درشتی پرەنسیپە ئیسلامیەکان دەکەن ، لەگەڵ ئەو یاسایانەی کە لەسەر ئاستی تاك کاری پێ دەکرێت و ، هاندانی تاك بۆ چاکەو خێرو بنەماکانی ڕەوشت و ، دورکەوتنەوە لە خراپەو تاوانەکان .

بەڵام لە مەدینەدا هەر لەیەکەم ڕۆژەوە کاروبارەکان بەدەست خۆیانەوە بوو ، هیچ کەس بااڵدەست نەبوو بەسەریانەوە ، پێویست بوو لەسەر شانیان کە ئیدی بە مەسەلەکانی ژیاریی و ئاوەدانی و ، گوزەران و ئابووری و سیاسەت و حکومەتداری و مەسەلەی شەڕو ئاشتییەوە سەرقاڵ بن ، لەگەڵ پااڵوتنێکی تەواوی مەسەلەکانی حەاڵڵ و حەرام و خواپەرستی و ڕەوشت و هەرچی مەسەلەیەکیتر کە پەیوەندیدار بێت بە مەسەلەکانی ژیانەوە .

کاتی ئەوە هاتبوو کەکۆمەڵگایەکی نوێ دروست بکەن، کۆمەڵگایەکی ئیسالمی ، لە هەموو قۆناغەکانی ژیاندا جیابێت لە کۆمەڵگای نەفامیو، ناوازە بێت لەناو هەر کۆمەڵگایەکی تری جیهانیداو ببێتە نوێنەری ئەو بانگەوازە ئیسالمیەی لەپێناویدا موسوڵمانەکان چەندین جۆری چەوساندنەوەو ئەشکەنجەیان چەشت لەمەودای (١٠) ساڵدا .

شاراوەش نیە کە پێکهێنانی هەر کۆمەڵگایەك لەسەر ئەو شێوازە ناکرێت بە ڕۆژێك ، یان مانگێك ، یان ساڵێکیش ئەنجام بدرێت ، بەڵکو پێویستی بەکاتێکی دوورو درێژ هەیە ، کە تیایدا یاسادانان و نوسینەوەو هۆشیارکردن و مەشق پێکردنی لەسەرخۆ ئەنجام بدرێت ، سەبارەت بەیاسا کە خودای گەورە خۆی ڕێکی خست ، پێغەمبەری خواش ﷺ جێبەجێی دەکردو ، ڕێنومایی بۆدەکردو ، عەقڵ و پەروەردەی موسوڵمانی لەسەر پێدەگەیاند ﴿ هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِّنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ ﴾ الجمعة/ ٢، واتە: خوای گەورە لەناوەندی نەخوێندەواراندا پێغەمبەرێکی لەخۆیان نارد ، ئایەتەکانی ئەویان بەسەردا دەخوێنێتەوەو پاکیان دەکاتەوەو فێری کیتابی خوداو داناییان دەکات ، هاوەاڵنیش بە دڵ و گیان ڕوویان کردبوە خوای گەورە ، خۆیان بەئەحکامەکانی دەپازاندەوەو مژدەیان پێدەدات : ﴿وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَاناً ﴾ الأنفال / ٢، واتە: کاتێك ئایەتەکانیان بەسەردا دەخوێنرایەوە باوەڕیان زیادی دەکرد ، ئەم باسانەش جێگەی قسەوباسی ئێمە نین ، بۆیە بەپێی پێویست ئاماژەی بۆ دەکەین .

گەورەترین شت سەبارەت بەموسوڵمانەکان کە پێغەمبەر ﷺ ڕووبەڕووی دەبوەوەو، هەرئەوەش لەسەر ئاستە باڵاکە جێگەی مەبەست بوو لە سەرووی بانگەوازی ئیسالمی و، پەیامی موحەممەدەوە ﷺ ، ئەمەش کێشەیەکی ناکاوی سەرپێی نەبوو ، جگە لەوانە چەندین کێشە هەبوو پێویستی بەچارەسەری پەلە هەبوو .

کۆمەڵی موسوڵمانان دووبەش بوون :

بەشێکیان لە خاک و ئاوو مالْ و حاڵی خۆیاندا بوون ، ئەوەندەیان بەلاوە گرنگ بوو کە پیاو لەماڵی خۆیدا بیۆەی بێت ، ئەوانە **ئەنساریەکان** بوون ، لەناو خۆیاندا دۆزمانیەتیەکی هەمیشەیی و لێک دوریەکی تەواویان هەر لەدێر زەمانەوە هەبوو ، لەپاڵ ئەمانیشەوە بەشێکی تر هەبوون ، ئەمانیش **کۆچکەران** بوون . هەموو شتێکیان لەدەست چووبوو . تەنها خۆیان دەرچوو بوون بۆ مەدینە ، شوێن و پەناگەیەکیان نەبوو . کارێکیشیان نەبوو گوزەرانی خۆیانی پێ بە ڕێ بکەن ، مالْ و سامانێکی ئەوتۆشیان نەبوو حاڵی خۆیانی پێ ڕاست بکەنەوە ، ژمارەی ئەو پەنابەرانە کەم نەبوو ڕۆژ بە ڕۆژ زیادیان دەکرد ، پێشتریش مۆڵەتی کۆچ درابوو بەهەموو ئەو کەسانەی باوەڕیان بەخواو پێغەمبەرەکەی هێناوە ، زانراویشە کەشاری مەدینە سەروەت و سامانێکی زۆری نەبوو ، بەو کۆچ کردنە هاوسەنگی ئابووری شارەکە لاسەنگ بوو ، لەوکاتە تەنگانەیەشدا هێزە نەیارەکانی ئیسلام نیمچە ئابڵوقەیەکی ئابووریان لەسەر دانابوو ، بۆیە بارودۆخ خراپتر بوو، دەرامەتیش کەم بووە.

ب / کۆمەڵێکی تر . کە بریتی بوون لە موشریکانی ناو خێڵەکانی مەدینە ، هیچ دەسەڵاتێکیان بەسەر موسوڵمانەکاندا نەبوو ، تیایاندا هەبوو لەسەر گومان دەژیاو دوودڵ بوو لەوەی واز لەئاینی باووباپیرانی بهێنێت ، بەڵام هیچ جۆرە دژایەتی و ڕقەبەرایەتیەکی بەرامبەر بەئیسلام و موسوڵمانەکان نەبوو ، زۆریان پێ نەچوو موسوڵمان بوون مرۆڤی ئایین پەروەریان لێ دەرچوو .

تیایشیاندا هەبوو کەدوژمنایەتی و ڕقێکی زۆری لەدڵدا بوو بەرامبەر بە پێغەمبەر ﷺ و موسوڵمانان ، بەڵام کەسێکیان نەیدەتوانی درێ بەموسوڵمانەکان بوەستێت ، بەڵکو ناچاربوو خۆشەویستی و دڵسافی خۆی بەپێی بارودۆخەکە نیشان بدات، لەسەروی ئەوانەوە (عبدالله)ی کوڕی (ئبی) وەستابوو ، کەپاش جەنگی (بعاث) هەردوو خێڵی (أوس) و (خزرج) لەسەر سەرۆکایەتی ئەو ڕێک کەوتبوون و ، پێشتریش بەو شێوەیە لەسەر سەرۆکایەتی هیچ کەسێ کۆ نەبووبونەوە ، جێگەو پلەوپایەیان بۆ ڕازاندبۆوە ، بۆ ئەوەی بیخەنە سەر کورسی و تاجی مەلیکایەتی لەسەر دابنێن ، خەریکبوو دەبوە مەلیکی مەدینە بەهۆی هاتنی ناکاوی پێغەمبەر ﷺ و لێتەکینەوەی خێڵەکەی لێی ، (عبدالله) پێی وابوو کە پێغەمبەر ﷺ مەلیکایەتی لێ زەوت کردوە، بۆیە لەناخەوە دژایەتی پێغەمبەری دەکرد ﷺ . کە بینی بارودۆخەکە ڕێگەی موشریک بونی نادات و بەرژەوەندیە دونیاییەکانی خۆی

له دەست دەدات ، دوای جەنگی بەدر ئیسلامەتی خۆی دەرخست، بەڵام لەدڵدا بەکافری مایەوە، دەرفەتی بۆ نەهێرەخسا کە فرتوفێڵێك بەکاربهێنێت دژ بەپێغەمبەر ﷺ و موسوڵمانەکان نەیکات ، . هاوپێکانیشی لەو سەرانەی کە بێبەش بووبوون لەگەڵ خۆیدا بەشداریان دەکردو پشتیوانی جێبەجێ کردنی پلانەکانی ئەویان دەکرد ، هەندێ جاریش هەرزەو دەروون نەخۆشە موسوڵمانەکانیان بەکاردەهێنا وەك کرێگرتەی خۆیان ، بۆ جێبەجێ کردنی نەخشەکانیان.

ج / کۆمەڵی سێیەم بریتی بوون لە – جولەکە – هەروەکو پێشتریش باسمان کرد ، ئەمانە لەرۆژگارەکانی چەوساندنەوەی ئاشووری و رۆمانیدا لایان دابوو بەلای (حجاز) داو، لەراستیدا عیبری بوون ، بەڵام پاش پاشە کشەکەیان بۆ حیجاز شەقڵی عەرەبیان وەرگرت لە جلوبەرگ و زمان و ژیاریاندا، تاوای لێ هات ناوی خێڵ و کەسەکانیشان بوو بەعەرەبی، لەگەڵ عەرەبەکاندا پەیوەندی ژن ژنخوازی و خزمایەتیان دروستکرد ، بەڵام هەر بە رەگەزە دەمارگیریەکەی خۆیان مانەوەو لەگەڵ توخمی عەرەبدا هەرگیز تێکەڵنەبوون، بەڵکو هەمیشە شانازیان بە رەگەزە ئیسرائیلیە جولەکایەتیەکەی خۆیانەوە دەکردو بەچاوێکی سووکایەتی زۆرەوە سەیری عەرەبەکانیان دەکرد تا رادەیەك پێیان دەوتن (امیّ) نەخوێندەوار ، بەمانای گەمژەیی و وەحشیگەری و دواکەوتوو ، پێیان وابوو هەموومالّی عەرەب بۆ ئەوان رەوایەو ، چۆن پێیان خۆشە دەتوانن بیخۆن : ﴿ قَالُواْ لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الأُمِّيِّينَ سَبِيلٌ ﴾ آل عمران/٧٥، واتە: (جولەکە دەیانوت ئێمە سەبارەت بەئوممیەکان دەربەستی هیچ نین، هیچ تاقەتێکی ئەوەیان نەمابوو ئایینەکەیان بلاّوبکەنەوە بەڵکو ئایینیان کردبوە ، فاڵگرتنەوە جادوگەری و فوپیاکردن و نوشتەو شتی لەو جۆرەو ، بەو شێوەیە خۆیان بەخاوەن زانست و ڕێزو پێشڕەویی رۆحانیی دەزانی .

لەشێوازی کاسپی و گوزەراندا شارەزابوون ، بازرگانی دانەوێڵەو خورماو شەراب و کالایان بەدەستەوە بوو، دانەوێڵەو کالاو شەرابیان دەهێناو خورماکەیان دەنارد ، جگە لەمانە کاری تریشیان هەبوو ، قازانجی دوو ئەوەندەیان لە بەشێکی زۆری عەرەب وەردەگرت و ، بەوەشەوە نەدەوەستان ، بەڵکو سووخۆریشیان دەکرد ، قەرزیان دەدا بە پیرو پیاوماقوڵانی عەرەب ، بۆ ئەوەی شاعیران پیایاندا هەڵدەن و ، لەناو خەڵکیدا بەپارە خەرجکردنی بێهودەو بێکەڵك شۆرەت و ناوبانگ پەیدا بکەن ، پاشان دەچوون زەوی وزارو مەزراو باخچەکانی ئەو سەرە عەرەبانەیان بە رەهن دەگرت ، پاش ماوەی چەند ساڵێك تێدەپەڕی دەبووە موڵکی خۆیان .

جولەکە پیلانگێڕو ئاژاوەچی و سەرسەخت و خراپەکار بوون ، لەنێوان خێڵە عەرەبە دراوسێکاندا دۆزمنایەتی و کێشەیان دروست دەکرد، هانی هەندێکیان دەدا دژ بەوانی تریان بەفێڵی پەنامەکی وەها ئەو خێڵانە هەستیان پێ نەدەکردو ، دەکەوتنە جەنگی خوێناوی بەردەوام لەگەڵ یەکتریدا ، بەردەوام جێگە دەستی جولەکە بۆ ئاگری شەڕ ، ئاژاوەکەیان گەشتر دەکردەوە هەرکاتێک بینییان خەریکە دەکوژێتەوە ، پاش ئەم هەموو فێڵو تەڵەکەیە کە لەهەموولایەکەوە دەست دابویە، لەئاستی ئەو پرووداوانەدا کە بەسەر عەرەبدا دەهات بێدەنگ دەبوون، بەڵێ هەمیشە قەرزی سوداری زۆریان پێدەدان تاکو خەرجی شەڕیان بۆ ئاسان بکەن ، بەمکارە دوو سوودیان دەستدەکەوت ، کە لەلایەکەوە قەوارە جولەکەیێتیەکەی خۆیان دەپاراست و لەلایەکی تریشەوە، بازاڕی سوودیان دەجوڵاندو، سوودەکەیان بە چەندین چەندانە دەخواردو ، سامانێکی زۆریان دەست دەکەوت .

لەناو (یثرب) دا سێ هۆزی جولەکەی بەناوبانگی تێدا بوو:

١. (بنو قينقاع) ، کە هاوپەیمانی (خەزرەج) یەکان بوون و دانیشتووی ناو شاری مەدینە بوون.

٢. (بنو النضير).

٣. (بنو قريظة) ، ئەم دوو هۆزەی دواین هاوپەیمانی (أوس) بوون ، ماڵەکەیان لە قەراغ شاردا بوو ، ئەم هۆزانە بوون ، کە هەر لەدێر زەمانەوە جەنگی نێوان (أوس) و (خەزرەج) یان دەوروژاند ، بەخودی خۆشیان لە جەنگی (بعاث) دا بەشداریان کردبوو ، هەرلایەکیان لەگەڵ هاوپەیمانی خۆیاندا .

بێگومان چاوەڕوان دەکرا کە جولەکە بەچاوی ڕق و کینەوە نەبێت سەیری ئیسلام نەکەن ، پێغەمبەریش ﷺ لە ڕەگەزی ئەوان نەبوو تا سوکنایی دڵیان بێت و واز لەو دەمارگیریە بهێنن کە زاڵ بووبوو بەسەر دەروون و عەقڵیەتیاندا ، پاشان ئیسلامیش بانگەوازێک بوو بۆ ڕێکخستن و ئاشناکردنی دڵەکان بەیەکترو ، بۆ کوژاندنەوەی ئاگری دۆزمنایەتی دووبەرەکیی و ، بانگەشەی دەکرد بۆ سپاردە ناسیی لەکاروبارو ، بۆ پابەندبوون بەخواردنی ماڵی حەڵاڵ ، ئەمانەش مانای ئەوەبوو، کە چیدی لەمەودوا هۆزە عەرەبەکان بەیەکتر ئاشنا دەبنەوەوە، ڕزگاریان دەبێت لە میکرۆبەکانی جولەکەو چالاکیە بازرگانیەکانیان دەوەستێتو لەو ماڵی سووەو بێبەش دەبن کەسەروەت و سامانەکەیانی لەسەر وەستاوە ، بەڵکو لەوانەیە ئەو هۆزانە بێداربنەوە، مەسەلەی ئەوماڵە سوانەی جولەکە وەریانگرتووەو ، هەستن بەگێڕانەوەی ئەو زەوی و باخ و بێستانەی لەدەستیان داوەو لەباتی سوودا داویانە بەجولەکە.

جولەکە ئەم هەموو لێکدانەوانەیان بۆخۆیان کردبوو، هەر لەوکاتەوە کە دەیانزانی ئیسلام دەیەوێت ئارامی لەناو (یثرب)دا بەرقەرار بکات ، لەبەرئەوە دوژمنایەتی و کینەیەکی زۆریان لە دڵدا هەڵگرتبوو بۆ ئیسلام و پێغەمبەر ﷺ لەو کاتەوە کە چوونە ناو (یثرب) هەرچەندە تاماوەیەک زاتی دەرخستنی ئەو ڕق و کینەیان نەکرد تا ماوەیەک .

ئەوەش لە ڕیوایەتێکی (إبن إسحاق) دا دەردەکەوێت کە دەڵێت:

لەدایکی ئیماندارانی (صفية) وە (ڕەزای خوای لێبێ)، (إبن إسحاق) دەڵێت: (صفية) کچی (حيي) کوڕی (أخطب) بۆی گێڕامەوەو وتی:

خۆشەویستترین منداڵی باوکم و، (أبو یاسر)ی مامم بووم ، هەرگیز نەمبینیون منداڵێکی تری خۆیان پێ ببێت و من لەگەڵ خۆیاندا نەبەن ، دەڵێت : کاتێک پێغەمبەری خوا ﷺ هات بۆ مەدینە ، لە (قباء) لەماڵی (بنی عمرو)ی کوڕی (عوف) دابەزی ، لە بەرەبەیانێکی تاریکدا باوکم (حيي) کوڕی (أخطب) و مامم (أبو یاسر)ی کوڕی (أخطب) چوون بۆلای ، (صفيه) دەڵێت : نەگەڕانەوە تا خۆڕئاوابوون، دەڵێ : وەک دوو پەک کەوتەی تەمبەڵی بەسەریەکدا کەوتوو لەسەرخۆ دەهاتن ، (صفيه) دەڵێت : ئامبازیان بووم وەک جاران، سوێندیان بەخوا کەسیان لایان لێ نەکردمەوە ، لەگەڵ ئەو هەمووخەمەدا کەهەیانبوو، ئەنجا گوێم لێ بوو مامم بەباوکمی وت : ئەڕێ ئەوە خۆی بوو ؟

وتی : ئەڕێ وەڵڵا خۆی بوو ، مامم وتی : تۆ دەیناسیت و دڵنیاییت ؟

باوکم وتی : بەڵێ ، مامم وتی : چی لەدڵتایە بۆی ؟

باوکم وتی : سوێندبێت تا لە ژیاندا بم دژایەتی دەکەم [1] .

ڕیوایەتەکەی (بوخاری) یش بە هەمان شێوە بەڵگەیە کە لەبارەی ئیسلام بوونی (عبدالله)ی کوڕی (سلام) وە ﷺ دەیگێڕێتەوە . ئەم پیاوە یەکێک بوو لە زانا بلیمەتەکانی جولەکە ، کاتێک کەلە (بنی النجار) بیستبووی بەتەشریف هێنانی پێغەمبەر ﷺ بۆ مەدینە بەخێرایی هاتبوو، چەند پرسیارێکی لێکردبوو کە جگە لەپێغەمبەر کەس ناتوانێت وەڵامی بداتەوە ، کاتێک وەڵامی پرسیارەکانی بیست دەستبەجێ باوەڕی پێ هێنابوو ، پاشان وتبووی بەپێغەمبەر ﷺ: جولەکە گەلێکی بوختانکەرن ، ئەگەر بزانن موسوڵمان بووم پێش ئەوەی تۆ پرسیاریان لێ بکەیت

[1] / (إبن هشام) ١ / ٥١٨ ، ٥١٩ .

ئەوا لای جەنابت دڕۆم بەدەمەوە هەڵدەبەستن ، بۆیە پێغەمبەر ﷺ ناردی بەشوێن جولەکەدا هاتن ، ئەنجا (عبدالله)ی کوڕی (سلام) هاتە ژورەوە ، پێغەمبەر ﷺ پرووی کردە جوەکان و فەرمووی : (عبدالله)ی کوڕی (سلام) لەناوتاندا پیاوێکی چۆنە ؟

وتیان زاناترین کەسی ئێمەیەو کوڕی زاناترین کەسمانە ، باشترینمانەو کوڕی باشترینمانە . (لەگێڕانەوەیەکی تردا) گەورەمانەو کوڕی گەورەمانە (لە گێڕانەوەیەکی تردا) باشترینمانەو کوڕی باشترینمانە ، ڕێزدارترینمانەو کوڕی ڕێزدارترینمانە ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەی ئەگەر زانیتان کە موسوڵمان بوە ؟

وتیان : پەنا دەگرین بە خوا لە شتی وەها (دووجار تا سێجار ئەمەیان وتەوە) . ئەنجا (عبدالله)ی کوڕی (سلام) هاتە دەرەوە ، وتی: (أشهد أن لا إله ألاّ اللّه وأشهد أنّ محمداً رسول الله) ، هەموویان وتیان : خراپترینمانە کوڕی خراپترینمانەو ، دەستیان کرد بەجنێو پێدانی. لە (دەربڕینێکیشدا) وتی: خێڵی جولەکە لەخوا بترسن، سوێندم بەو خودایەی کەجگە لەئەو کەسێتر خودانیە ئێوە دەزانن کە ئەو پیاوە پێغەمبەری خوایەو، بەڕاستی هاتووە، کەچی پێیان وت: تۆ درۆ دەکەیت[1] .

ئەمە یەکەم ئەزموون بوو ، کە لە یەکەم ڕۆژی چوونە مەدینەوە پێغەمبەری خوا ﷺ لە جولەکەی وەرگرت .

ئەمە سەبارەت بەناوخۆ ، لە پرووی دەرەکیشەوە ، دیارە کە سەرسەختترین هێزی دژ بەئیسلام بریتی بوو لە قورەیش ، کە لەماوەی دە ساڵدا ، لەو کاتەوە کە موسوڵمانەکان لەبن دەستیاندا بوون . هەموو جۆرەکانی تۆقاندن و هەڕەشەو تەنگەتاو کردن و سیاسەتی برسیی کردن و ئابلۆقەدانی دژ بەئەوان تاقیکردەوە ، چەندین جۆری ئەشکەنجەو ئازاربەڵایان بەسەرداهێنان و، جەنگێکێکی دەروونی سەروبڕو پڕو پاگەندەیەکی بەرفراوانی بەرنامە بۆ داڕێژراویان لەگەڵدا ئەنجامدان و ، پاشانیش کە موسوڵمانەکان کۆچیان کرد بەرەو مەدینە (قورەیش) هەستا بە دەست بەسەراگرتنی ماڵ و سامانیان و نەیهێشت ژن و منداڵەکانیان لەگەڵ خۆیاندا ببەن و هەستا بەسزادان و گرتنی ئەو کەسانەی توانایان بەسەریاندا هەبوو ، بەهەشەوە نەوەستان ، بەڵکو پیلانیان دانا بۆ کوشتنی پێشڕەوی بانگەوازەکە ﷺ و لەناوبردنی بانگەوازەکەو ، هیچ کەم تەرخەمیەکی نەکرد لە جێبەجێ کردنی ئەم پیلانەدا . پاش

---

[1] / سەیرکە (صحيح البخاري) ٤٥٩/١ ، ٥٥٦ ، ٥٦١ .

ئەمانە . کە موسوڵمانەکان خۆیان ڕزگارکرد بەرەو شوێنێک کە پێنج ساڵ کێلۆمەتر لە مەککەوە دوورە . بەحوکمی ئەو پلەوپایە سەرکردایەتیە دونیایی و سەرمەشقییە ئایینیەی هەیانبوو لەناو عەرەبدا هەستان بەڕۆڵی سیاسیانەی خۆیان، بەو سیفەتەی کەنیشتەجێ حەرەم و دراوسێی ماڵی خواو سادینەکانیشن ، بۆیە موشریکەکانی تری ناودورگەی عەرەبیان فریودا دژ بەخەڵکی مەدینە ، تا شاری مەدینە وای لێهات ، بوو بەنیمچە داپراوێکی مەحکەم ، داهاتی کەم بوەوە ، لەکاتێکدا کە ژمارەی پەنابەران ڕۆژ بە ڕۆژ زۆرتر دەبوو ، گومان نیە کە (حاڵەتی جەنگ) دەبێت ڕووبدات لەنێوان زاڵمانی خەڵکی مەککەو موسوڵمانەکانی نێو نیشتمانە نوێیەکەیاندا ، بۆیە گێلیە کە ئۆباڵی خەتای ئەو جەنگە بخرێتە ئەستۆی موسوڵمانەکانەوە [1] .

موسوڵمانەکان مافی خۆیان بوو کەدەست بەسەر ماڵ و سامانی موشریکەکاندا بگرن ، هەروەکو ئەوان ماڵ و سامانی ئەمانیان تاڵان کردو ، بەڕەچی ئازارو ئەشکەنجەکانیان بدەنەوە ، کۆسپ لەڕێی ژیانیاندا دروست بکەن هەروەکو موشریکان وایانکرد لە موسوڵمانەکان و هەوڵیاندەدا ڕێگەیەک بدۆزنەوە بۆ تەفروتونا کردنی موسوڵمانەکان و لەبن هێنانی بەرو بومیان .

ئەمانە ئەو کێشەو دۆزانە بوون کە پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ هاتنیدا بۆ مەدینە ڕووبەڕوویان دەبوەوە .

پێغەمبەری خوا ﷺ هەستا بەڕۆڵی پەیامدارێتی و سەرکردایەتی لە مەدینەدا ، بەئەندازەی شایستەیی هەر کۆمەڵێک بەزەیی و ڕەحمەت یان تۆندی و هەق لێ کردنەوەی پێدان . گومان نیە کە ڕەحمەت زۆرتربوو لەتوندو تیژیەکانی . هەتا لەماوەی چەند ساڵێکدا جڵەوی کاروبار گەرایەوە دەست ئیسلام و هەڵگرانی ، خۆێنەرانی بەڕێزیش ئەم ڕاستیانە لەم لاپەڕانەدا دەبینن :

بنیاتنانی کۆمەڵگەیەکی نوێ

وەکو وتمان هاتنی پێغەمبەر ﷺ بۆ شاری مەدینە ، لەناو (خێڵی بنی النجار)دا لە ڕۆژی هەینی (١٢)ی ڕەبیعی یەکەمی ساڵی (١)ی کۆچیدا بوو بەرامبەر بە (٢٧) سێپتێمبەری ساڵی (٦٢٢)ی زایین ، لە زەویەکی بەردەم ماڵی (ابو ایوب)دا دابەزی و فەرمووی: خوایاربێت ئێرە مەنزڵگایە، پاشان چووە ماڵی (ابی ایوب).

---

[1] / دوا وتە لێرەدا می (محمد الغزال) یە لە (فقه السيرة) ١- ل١٦٢ .

بنیاتنانی مزگەوتی پێغەمبەر ﷺ

دوای ئەوە ، یەکەم هەنگاوی پێغەمبەر ﷺ ، بریتی بوو لە دروست کردنی مزگەوتی پێغەمبەر ﷺ لە ئەو جێگەیەدا کە وشترەکەی چۆکی دادا ، فەرمانی دا بە بنیاتنانی مزگەوت ، زەویەکەی لە دوو کوڕی بێ باوك کڕی ، خۆشیی بەشداری کرد لە بنیاتنانەکەداو ، خشت و بەردی دەهێنا و دەیفەرموو :

اللهم لاعيش إلا عيش الآخرة فـأغفر للأنصـار والمهاجرة

هەروەها دەیفەرموو :

هـذا الحمـال لاحمـال خيبر هـذا أبـرُّ ربنـا و أطهـر

ئەمەش بوبوە هۆی زیاتر چالاك کردنی هاوەڵان لە بینا کردنەکەداو، هەیانبوو دەیوت:

لَئِـن قَعَدنـا والنـبيُّ يعمَل لـذاك منـا العملُ المضلّلُ

لەو شوێنەدا گۆڕی موشریکان و کەلاوەی کۆن و خورماو درەختی غەرقەی تێدابوو ، پێغەمبەر ﷺ فەرمانیدا، گۆڕەکان دەرهێنرانەوەو، کەلاوەکان تەختکران و، دارودرەختەکانیش بڕران ڕیزکران لەبەردەم قیبلەی مزگەوتەکەدا، ئەوکاتە (بیت المقدس) قیبلە بوو ، هەردوو پایەکەی لەبەرد بوو ، دیوارەکانیشی لەخشت و قوڕو ، سەرەکەیشی بەگەڵای دارخورما گیرابوو، ستونەکانیشی ساقی دارخورما بوو، زەمینەی مزگەوتەکەش لم و چەو بوو، سێ دەرگای بۆکرا، درێژیەکەی لە قیبلەگاکەوە بۆ کۆتاییەکەی سەد باڵ دەبوو ، هەردوولاکەشی بەو ئەندازەیە یان کەمتر ، بناغەکەی نزیکەی سێ باڵ دەبوو .

بەپەنایەوە چەند ماڵێك دروست کران ، ماڵەکانی (الحجر) ، کە لەخشت بوون و سەریشیان بە لق و پۆپ و گەڵاو ساقی دارخورما گیرابوو ، ئەمانە (حجر) ژووری هاوسەرەکانی بوو ﷺ ، پاش تەواوبوونی ژوورەکان ، ئیدی پێغەمبەر ﷺ لە ماڵی (أبو أيوب) ەوە گواستیەوە بۆ ئەوێ [1] .

مزگەوتیش تەنها بۆ بەجێهێنانی نوێژەکان نەبوو بەس ، بەڵکو زانکۆیەك بوو ، موسوڵمانەکان تیایدا فەرمایشت ئامۆژگاریەکانی ئیسلامیان تێدا وەردەگرت و ببوە سەکۆیەك بۆ بەیەك گەیشتن و هۆگریی و یەکترناسینی هەموو توخمە جیاوازە خێڵەکیەکان ، کەدەمێك بوو جەنگ و ڕەوتی دەمارگیری نەفامیانەی ناوخۆیان دووبەرەکیی خستبوە ناویانەوە ، هەروەها مزگەوت بوو بووە بنکەیەك

---

[1] / صحيح البخاري ٧١/١ ، ٥٥٥ ، ٥٦٠ ، زاد المعاد ٥٦/٢.

بۆ بەڕێوەبردنی هەموو کاروبارەکان و دەرچوونی بڕیارەکان و پەرلەمانێک بۆ بەستنی ئەنجومەنی پاوێژو جێبەجێ کاری .

لەگەڵ ئەوەشدا مافێک بوو بۆ نیشتەجێ بوونی ژمارەیەکی زۆر لەو کۆچکەرە پەنابەرە هەژارانەی لەناو شاری مەدینەدا نە مافیان هەبوو نە کەس و کارو نە کەرەکاڵ.

هەر لەسەرەتای کۆچەوە بانگ دانرا ، ئەو ئاوازە بڵندە جوانەی ڕۆژانە پێنج جار ئاسۆکانی دەوروبەری دەهەژاندو ، هەموو جیهانی بوونەوەری پێدەزرنگایەوە ، بەسەرهاتی خەونەکەی (عبدالله)ی کوڕی (زید)ی کوڕی (عبد ربه)ش لەو بارەیەوە زانراوە، (ترمذی) و (أبو داود) و(أحمد) (ابن خزیمه) ڕیوایەتیان کردوە [1] .

بە برا کردنی موسوڵمانەکان

هەروەکو پێغەمبەر ﷺ هەستا بەبنیاتنانی مزگەوت وەکو مەڵبەندێکی کۆ بونەوەو پێک ئاشنابوون ، هەستا بەکارێکی تریش کە لەجوانترین ئاسەوارەکانی مێژووە ، ئەویش بریتیە لە برایی کردنی نێوان کۆچەرو ئەنساریەکان ، (ابن القیم) دەڵێت : پاشان لە مانی (انس)ی کوڕی (مالك)دا ، کۆچکەران و ئەنساریەکانی کرد بە برا ، نەوەد کەس دەبوون ، نیوەیان کۆچکەرو نیوەکەی تریشیان ئەنسار بوون ، لەسەر بەدەمەوەچونی یەکتری کردنی بەبراو ، بەدەر لەخزمانیش دوای مردن میراتگری یەکتربن ، تا جەنگی بەدر هات و ، ئایەت هاتە خوارەوە فەرمووی : ﴿وَأُوْلُواْ الأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَى بِبَعْضٍ﴾ الانفال / ٧٥ ، کە میرات بردنی پەتکردەوە بەبێ پەیوەندی برایەتی ، گوتراویشە کە برایەتی دروست کرد لەنێوان کۆچکەران و ئەنسارەکاندا بۆ جاری دووەم ، بەڵام دیارە ڕای یەکەم پەسەندە ، کۆچکەرانیش برایەتی ئیسلام و برایەتی هاومانی و خزمایەتی و کەسایەتیان پێ باشتر بوو لە دروست کردنی هەر برایەتیەکی جیا لە کۆچکەران لەگەڵ ئەنساریەکاندا [2] .

مانای ئەو برایەتیەش بریتی بوو لەوەی - هەروەکو موحەممەد غەزالی وتویەتی - کە پێویستە دەمارگیریی جاهیلیەت بتوێتەوە ، دەمارگرژی نەمێنێت مەگەر بۆ ئیسلام و جیاوازی و هەڵاواردنی باوان و ڕەنگ و نیشتمان وەلانرێت و کەس پێشی کەسێکی تر نەکەوێت مەگەر بە پیاوەتی و لە خوا ترسان .

پێغەمبەری خوا ﷺ ئەم برایەتیەی کرد بە عەقدێکی کارا ، نەک قسەیەکی بێ بناغە ، کردی بەکارێک وابەستەی خوێن و مال و ببێت نەک تەنها سڵاوێک بێت و زمان ئاڵ و وێری پێ بکات و هیچ شوێنەوارێکی نەبێت .

---

[1] / بروانە (بلوغ المرام) نوسینی (ابن حجر العسقلانی) ل١٥ .
[2] / زاد المعاد ٢/٥٦.

بەڕاستی سۆزی خۆبەخت کردن و بەدەم یەکەوە چون و هۆگری کردن تێکەڵاو بوو بوو لەگەڵ ئەو برایەتیەداو کۆمەڵگای نوێی پڕ کردبوو لەجوانترین نموونەی هەڵس وکەوت [1] .

(بوخاری) دەگێڕێتەوە ، کاتێك ئەو کۆچکەرانە هاتنە مەدینە ، پێغەمبەری خوا ﷺ برایەتی دروست کرد لەنێوان (عبد الرحمن) و (سعد)ی کوڕی (الربیع)دا . وتی بە (عبد الرحمن) من لە هەموو ئەنسارەکان زیاتر مالّ و سامانم هەیە ، مالّەکەم دابەش دەکەم نیوەی بۆ من و نیوەکەی تریشی بۆ تۆ ، دوو ژنیشم هەیە سەیریان بکە کامەیانت پێ باشە بۆت تەلاّق دەدەم ، کە عیددەی بەسەرچوو بیخوازە ، (عبد الرحمن) پێی وت: خوا کەس و خێزان و مالّ و منالّت لێ پیرۆز بکات ، ئەرێ بازارەکەتان لە کوێیە ؟ بازارەکەی (بنو قینقاع) یان پێ نیشاندا ، کە گەڕایەوە لە بازاڕ گوارەو ئالّتونێکی باشی پێ بوو ، پاشان بەردەوام بوو ، پاشان جارێکیان هاتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ زەرد هەڵگەڕا بوو ، پێغەمبەر ﷺ پێی فەرموو : ئەرێ چیتە ؟ وتی: ژنم هێناوە، پێی فەرموو: چیت بۆ کردووە بەمارەیی؟ وتی: گولّێکی ئالّتون [2] .

هەروەها (ابو هریرە) دەڵێت: ئەنسارەکان وتیان بە پێغەمبەر ﷺ ، دار خورماکانمان بۆ دابەش بکە لەنێوان ئێمەو براکانماندا ، فەرمووی: نەخێر ، وتیان : کەواتە یارمەتیمان بدەن ، ئێمەش لەبەروبوومدا هاوبەشتان دەکەین ، وتیان: گوێڕایەڵین [3] .

ئەمەش بەڵگەیە لەسەرئەو خۆشحاڵیو ڕێزلێنانەی ئەنسارەکان کردوویانە بۆ برا کۆچکەرەکانیان ، لە قوربانیدان و خۆبەختکردن و خۆشەویستی و دڵپاکی ، ئەوەش دەردەخات کە کۆچکەران چەندە پێزان بوون بۆ ئەو ڕێزلێنانەو ، چۆن خراپ بەکاریان نەهێناوەو، هەر ئەوەندەیان بردوە بەشیان بکات و پاگیریان بکات.

بەڕاستی ئەو برایەتی کردنە داناییەکی کەم وێنەو ، چارەسەرێکی جوان بوو بۆ زۆرێك لەو کێشانەی کە موسوڵمانان ڕووبەڕووی دەبوونەوە ، کە پێشتریش ئاماژەمان بۆ کردن .

---

[1] / فقه السیرة ل ١٤٠ – ١٤١ .

[2] / صحیح البخاري / باب إخاء النبي ﷺ المهاجرین والأنصار ٥٥٣/١.

[3] / صحیح البخاري ٣١٢/١.

بەڵگەنامەی هاوپەیمانێتی ئیسلامی

هەروەکو پێغەمبەری خوا ﷺ هەستا بەبەستنی برایەتی نێوان ئیمانداران ، هەستا بەبەستنی پەیماننامەیەکیش کە هەموو جۆرەکانی هەستی نەفامی و ڕەوتی خێڵگەری تێدا وەلانان و، بواری نەهێشتەوە بۆنەریتی نەفامی ، ئەمەش چەند بەندێکە بە کورتی:

ئەمە نوسراوێکە لە موحەممەدی پێغەمبەرەوە ﷺ لەنێوان ئیمانداران و موسڵمانانی قوڕەیش و (یثرب)و شوێنکەوتوەکانیانو ئەوانەی جیهادیان لەگەڵدا دەکەن:

١. هەموویان یەک ئوممەتن .

٢. کۆچکەرانی قوڕەیش لەسەر ماڵی خۆیان دەبن ، خوێنی یەک دەدەن ، فیدیەی ئەسیرەکانی خۆیان دەدەن بەچاکەو ، دادپەروەریش لەنێوان ئیماندارانداا ، هەر تیرەیەکی ئەنساریەکانیش لەسەرحاڵی خۆیان دەبن خوێنی کوشتنە یەکەمینەکان دەدەن بەیەک ، هەرتایەفەیەکی ئەوانیش دەبێت فیدیەی ئەسیرەکانیان بدەن بەچاکە ودادپەروەریش بکەن لە نێوان ئیماندارانداا .

٣. دەبێت ئیمانداران هەرکەسێکی قەرزارو خاوەن منااڵیان لەناوخۆیاندا بینی فیدیەی بۆ بدەن یان یارمەتی بدەن بە چاکە.

٤. دەبێت ئیمانداران دژ بەوکەسانە ببنەوە کە دەست درێژی دەکەنە سەریان ، یان کەسێک داوای بەرگری و لابردنی زوڵمێک یان تاوانێک بکات یان دەست درێژیەک یان خراپەیەک لەگەڵ ئیمانداراندا بکات و هاوکاریی بکرێت.

٥. دەست لەناو دەستە بۆ هەرکەسێک دژ بەکۆمەڵ بێت ، بامنااڵی یەکێکیشیان بێت.

٦. نابێت ئیمانداڕێک ئیماندارێکی تر بکوژێت لەبەر کافرێک .

٧. نابێت ئیماندار پشتیوانی کافرێک بکات دژ بە موسوڵمانێک .

٨. زیممەتی خودایی مافێکە پەنای بچوکترین کەسیان دەدات .

٩. هەرکەسێک سەر بەئێمە بێت لە جولەکە ، ئەوا پشتیوانی و پێشڕەوێتی دەکەین، زوڵمیان لێ ناکرێت و کەسیش گەلەکۆمەکیان دژ ناکات.

١٠. ئاشتیی موسوڵمانەکان یەکێکەو، نابێت ئیماندارێک ئاشتی بکات و ئەوی دی نەیکات ، لەکاتی شەڕکردنیش لەپێناوی خوادا هەمان شتە ، مەگەر بە یەکەوەو بەدادپەروەرانە لەنێوان هەموولایەکدا ئەنجامی بدەن.

١١. ئیمانداران وەکو یەکن لەوەدا کە خوێنیان ڕشتوە لە پێناوی خوادا .

١٢. نابێت هیچ موشریکێك مالێ و سامانێك یان کەسێکی قوڕەیشی پەنا بدات ، نابێت ڕێ بگرێت لە ئیمانداڕێك .

١٣. هەرکەسێك بەناهەق وبێگوناە بەقەستی ئیمانداڕێك بکوژێت دەکوژرێتەوە ، مەگەر کەس و کاری کوژراوەکە ڕازی بن بە سوڵح کردن لێی خۆش بن.

١٤. هەموو ئیمادارانن لەسەر ئەم دەستوڕەن بۆیان نیە دژی بوەستنەوە.

١٥. هیچ ئیمانداڕێك بۆی نیە پشتیوانی پەیمانشکێنێك بکات و ڕێگەی بکاتەوە ، هەر کەسێك پشتیوانی بکات یان ڕێگەی بکاتەوە ئەوا نەفرەت و تووڕەیی خودای بەسەردا ببارێت لە ڕۆژی قیامەتدا ، هیچ گوتەو شایەتێکی لێ وەرناگیرێت .

١٦. ئێوە ئەگەر لە هەر شتێکدا جیاواز بوون ، ئەوا دەبێت بیگێڕنەوە بۆ خودای گەورەو پێغەمبەرەکەی (محمد ﷺ) [1] .

[1] / (ابن هشام) ٥٠٢/١ ، ٥٠٣.

کاریگەری هۆ دەروونیەکان لە کۆمەڵگادا

بەم داناییی و زیرەکیە بێ ویَنەیە ، پێغەمبەر ﷺ بنەماکانی کۆمەڵگایەکی نوێی دامەزراند ، ئەم دیاردەیەش شوێنەوارێکی تری ئەو مانا جوانانە بوو کە ئەو مرۆڤە بەرزانە بەهۆی ڕێزو شکۆداری پێغەمبەرەوە ﷺ هەیانبوو .

پێغەمبەری خوا ﷺ لەسەر زانست و پەروەردەو دەروون پاکی و ڕەوشتە جوانەکان ڕای هێنابوون ، بەئەدەبی خۆشەویستی و برایەتی و بەرزی و شکۆداری و خواپەرستی و ملکەچی بۆ خوا پەروەردەی دەکردن .

جارێکیان پیاوێك پرسیاری لێ کرد : کام جۆری ئیسلامەتی چاکە ؟

فەرمووی: نان بدەیت ، سڵاو بکەیت لەو کەسەی دەیناسیت و لەوەش نایناسیت[1] .

(عبدالله)ی کوڕی (سلام) دەڵێت : کاتێك پێغەمبەر ﷺ تەشریفی هێنا بۆ مەدینە چوم بۆ خزمەتی ، کە دەم و چاویم بینی ، دەستبەجێ زانیم کە ئەوە دەم وچاوی مرۆڤی درۆزن نیە ، یەکەم شت کە فەرمووی : خەڵکینە سڵاوبکەن ، نان بدەن ، پەیوەندی خزمایەتی پتەوبکەن ، بەشەواندا کاتی خەوتنی خەڵك نوێژبکەن ، ئەوجا بەباشی دەڕۆنە بەهەشتەوە[2] .

هەروەها دەیفەرموو: (هەر کەسێك دراوسێیەکەی لە خراپەکانی بێوەی نەبێت ناڕواتە بەهەشتەوە)[3] .

هەروەها دەیفەرموو: (موسوڵمان ئەو کەسەیە کە موسوڵمانان بێوەی بن لە دەست و زوبانی)[4] .

هەروەها فەرموویەتی: (هیچ یەکێك لە ئێوە باوەڕەکەی تەواونیە هەتا ئەوەی بۆخۆی پێی خۆشە بۆ براکەشی پێی خۆشبێت)[5] .

فەرموشیەتی: (ئیماندارانە وەکو یەك پیاو وەهان ، ئەگەر چاوێکی گل بکات هەموگیانی ئێشی دەکات ، خۆ ئەگەر سەریشی ئێشی کرد ئەوا هەموگیانی دەداتە ئازار)[6] .

---

[1] / (صحيح البخاري) ٦/١ ، ٩ .
[2] / (ترمذی) ڕیوایەتی کردوە لەگەڵ (ابن ماجة) و (الدارمی) ، مشكاة المصابيح ١٦٨/١.
[3] / (مسلم) ڕیوایەتی کردوە ، مشكاة المصابيح ٤٢٢/٢.
[4] / (صحيح البخاری) ٦/١.
[5] / (صحيح البخاری) ٦/١.
[6] / (مسلم) ڕیوایەتی کردوە ، مشكاة المصابيح ٤٢٢/٢

هەروەها دەیفەرموو: (ئیماندار بۆ ئیماندار وەک خشتی دیوار وەهایە کە یەکتریان گرتبێت)[1].

فەرموشیەتی: (کینەو ڕقەبەرایەتی یەکتری مەکەن ، چاوچنۆکی بەیەک مەبەن ، چاڵ بۆیەک هەڵمەکەنن ، ببنە بەندەی خوداو برای یەکتری و بۆ هیچ موسوڵمانێک ڕەوا نیە زیاتر لە سێ ڕۆژ قسە لە براکەی دابڕێنت)[2].

هەروەها دەیفەرموو: (موسوڵمان برای موسوڵمانە ، نە زوڵمی لێ دەکات و نە سەری شۆڕدەکات ، هەرکەسێک بەدەم پێداویستی برا موسوڵمانەکەیەوە بڕوات خودای گەورەش بەدەم پێداویستی ئەوەوە دەڕوات ، هەرکەسێکیش ناخۆشیەک لەسەر موسوڵمانێک نەهێڵێت خوای گەورە ناخۆشیەکی قیامەتی لەسەر لادەبات ، هەر کەسێکیش لەکەی موسوڵمانێک بپۆشێت خوای گەورە لە ڕۆژی قیامەتدا لەکەکانی ئەو دەپۆشێت)[3].

هەروەها دەیفەرموو: (بەزەییتان بەخەڵکی زەویدا بێتەوە تا ئەو کەسەی لە ئاسمانداید ڕەحمتان پێ بکات)[4].

هەروەها دەیفەرموو: (ئیمانداران ئەو کەسە نیە کە خۆی تێر دەبێت و ئاگای لێیە کە دراوسێیەکەشی برسیە)[5].

دیسان دەیفەرموو: (جنێودان بەئیماندار فاسق بوونەو، شەڕ لەگەڵ کردنیشی کوفرە)[6].

پێغەمبەری خوا ﷺ ، لادانی کۆسپەکانی ڕێگەی بە سەدەقە دادەناو ، وەکو بەشێک لە بەشەکانی ئیمان سەیری دەکرد[7].

هەروەها هانی دەدان لەسەر خەرجی کێشان و، ئەوەندە باسی لایەنە باشەکانی دەکرد لەخۆشیدا دڵی گەشکەی دەکردو دەیفەرموو . سەدەقە گوناهەکان دەسڕێتەوە، هەروەکو ئاو ئاگر خامۆش دەکات[8].

هەروەها فەرموویەتی : (هەر موسوڵمانێکی موسوڵمانێکی تر لەسەر ڕووتی بپۆشێت ، خوای گەورە بەسەوزیی بەهەشت دەپێوشێت ، هەر موسوڵمانێکیش

---

[1] / (متفق علیه) مشکاة المصابیح ٤٢٢/٢ ، صحیح البخاری ٨٩٠/٢.
[2] / صحیح البخاری ٨٩٦/٢.
[3] / (متفق علیه) ، (مشکاة المصابیح) ٤٢٢/٢.
[4] / (سنن ابي داود) ٣٣٥/٢ ، (جامع الترمذی) ١٤/٢.
[5] / (البیهقي) له (شعب الإیمان) دا ڕیوایەتی کردوە ، (مشکاة المصابیح) ١٢/١ ، ١٦٧.
[6] / صحیح البخاری ٨٩٣/٢
[7] / فەرمودەکە لەو بارەوە لە (صحیحین) دا ڕیوایەت کراوە ، بروانە (مشکاة المصابیح) ١٢/١، ١٦٧
[8] / (أحمد)و(ترمذی) و (إبن ماجة) ڕیوایەتیان کردوە ، مشکاة المصابیح ١٤/١

ئەسەر برسێتی موسوڵمانێك تێر بكات ، خوای گەورە لە ڕۆژی قیامەتدا لە (رحیق المختوم) تێراوی دەكات)[1] .

هەروەها فەرموویەتی: (خۆتان لەئاگر بپارێزن ، با بەلەتە خورمایەكیش بێت ، ئەگەر نەبوو بەوشەیەكی جوان)[2] .

بەپاڵ ئەوەشەوە بەگەرمی هانی دەروون بەرزیی دەداو ، باسی شكۆداری ئارامگری و قایل بوونی دەكردو ، سوالّ كردنی بەڕووزەردی و ئابڕووچوون و شێوانی دەم و چاوی سوالّكەر دادەنا[3] . مەگەر كەسێك زۆر ناچاربێت ، هەروەكو چۆن لەبارەی چاكەو پاداشتی حالەتەكانی عیباداتەوە قسەی بۆ دەكردن ، هەروەها بەشێوەیەكی تۆكمە پابەندی نیگای ئاسمانی دەكردن قورئانی دەخوێندەوە بەسەریانداو ، ئەوانیش دەیانخوێندەوە ، تائەم پێوتنەوەیە ببێتە مایەی بێدارکردنەوەیان سەبارەت بەو مافانەی كە لەسەریانە ، وەكو ئەركی بانگەوازو ، گەیاندنی پەیام.

بەو شێوەیە وردەو وزەكانیانی بەرز كردەوەو ، بە بەرزترین بەهاو پلەو نمونەی جوان دەوڵەمەندی كردن ، تاوای لێهات بوونە وێنەیەك لە چلّەپۆپەیەكدا وەستان كە هێشتا مرۆڤایەتی بەخۆیەوە نەدیویە .

(عبدالله)ی كوڕی (مسعود) (ڕ) فەرمویەتی: هەركەسێك دەیەوێت ڕەویە وەربگرێت بارەویەی كەسێك وەربگرێت كەمردووە، چونكە زیندوو متمانەی سەر لێنەشێوانی پێ ناكرێت ، ئەوە هاوەڵانی موحەممەد ﷺ ، باشترین مرۆڤی ئومەمت بوون ، ساغترین دڵ و ، قوڵترین زانست و ، كەمترین ئەركیان هەبوو ، خوای گەورە هەڵی بژاردن بۆ هاوەڵێتی پێغەمبەرەكەی و سەرخستنی ئایینەكەی ، كەواتە ئێوەش ڕێزیان بگرن و شوێنیان بكەون ، چەندە دەتوانن دەست بگرن بە ڕەوشت و سیرەتیانەوە ، چونكە ئەوانە لەسەر ڕێنومایی ڕاست و ڕەوا بوون[4].

پاشان ئەو پێغەمبەرە سەركردە گەورەیە ﷺ ئەوەندە خەسڵەتی مەعنەوی و دیارو ، تێرو تەواوی و بەهرەو گەورەیی و فەزیلەت ڕەوشت بەرزی و كردەوەی چاكی تێدابوو ، دڵانی بەلای خۆیدا كەمەندكێش دەكردو ، گیانی مرۆڤەكانی ئاشوقتەی خۆی كردبوو ، وتەیەكی لەدەم دەرنەچوو خێرا هاوەڵەكانی ﷺ

---

[1] / (سنن أبي داود)و(جامع الترمذي)، (مشكاة المصابيح) ١٦٩/١.
[2] / (صحيح البخاري) ١٩٠/١، ٨٩٠/٢.
[3] / لەو ڕوەوە سەیركە (ابو داود) و(ترمذی) و(نەسائی) و(ابن ماجة) و(دارمی) ، بڕوانە مشكاة المصابيح ١٦٣/١.
[4] / (زێن) ڕیوایەتی كردوە ، (مشكاة المصابيح) ٣٢/١.

دەستبەجێ فەرمان بەردارییان دەکردو ، هەر ڕێنومایی و ئامۆژگاریەکی بکردنایە خۆیان پێ دەڕازاندەوە .

بەو جۆرە کارانە پێغەمبەر ﷺ توانی لەمەدینەدا کۆمەڵگەیەکی نوێ بنیات بنێت ، کە جوانترین و شکۆدارترین کۆمەڵگا بێت لەمێژوودا، چارەسەرێک دابنێت بۆ کێشەکانی ئەو کۆمەڵگایە ، تا لەسایەیدا مرۆڤایەتی ئاهێک هەڵبکێشێت، پاش ئەوەی کە لەناو تاریکستان و ئاڵو وێرەکانی ڕۆژگاردا شکستەو ماندووبوو.

بەم جۆرە وورەبەرزیەوە توخمە سەرەکیەکانی کۆمەڵگا گەشتنە پلەی تەواوێتی و پووبەپووی هەموو تەوژمەکانی ڕۆژگار بوونەوە ئاراستە پێ گۆڕین و ڕەوگەی مێژووشی لەگەڵ خۆیدا وەرچەرخاند.

پەیماننامەیەک لەگەڵ جولەکەدا

پاش ئەوەی کە پێغەمبەر ﷺ کۆچی کرد بۆ مەدینەو ، دڵنیابوو لە چەسپاندنی بناغەکانی کۆمەڵگای نوێ ، کەبریتی بوو لەدامەزراندنی یەکێتیەکی عەقیدەیی سیاسیی و نیزامی لەژێوان موسوڵمانەکاندا ، پێی وابوو کە دەبێت هەستێت بەڕێکخستنی پەیوەندیەکانی خۆی لەگەڵ ناموسوڵمانەکانیشدا ، لەو بوارەشدا خەمێکی هەبوو کە بریتی بوو لەدابینکردنی ئاسایش و ئاشتی و ئاسوودەیی و خێروچاکە بۆ هەموو مرۆڤایەتی ، لەگەڵ یەکخستنی ناوچەکە لەیەک پەیماننامەدا ، بۆیە لەو بوارەدا یاسای لێبوردن و لێخۆشبونی هێنایە کایەوە کە پێشتر لەو جهانی پڕ لەدەمارگیری و خۆسەپاندنەدا باونەبوو .

نزیکترین کەسانێکی لەو جۆرەش کەدراوسێی مەدینە بوون لە ناموسوڵمانەکان ، بریتی بوون لە جولەکە - هەروەکو پێشتر باسمان کرد - ئەمانە هەرچەندە لە دڵەوە دژایەتی موسوڵمانەکانیان دەکرد ، بەڵام هێشتا هیچ جۆرە بەرەنگاری و دژایەتیەکیان دەرنەخستبوو ، پێغەمبەری خوا ﷺ پەیماننامەیەکی لەگەڵدا مۆرکردن و تەواوی ئازادی پێدان لەماڵ پەیداکردن و ئایینداری خۆیانداو ، هیچ پەنای نەبردە بەر سیاسەتی دورخستنەوە یان دەست بەسەرا گرتن یان ڕکابەرێتی.

ئەم پەیماننامەیە وەکو بەشێک لەو پەیماننامەیە هاتە گۆڕێ کە لەنێوان موسوڵمانانداو بەسترا بوو، هەروەکو پێشتر باسی لێوەکرا ، ئەمەش گرنگترین بەندەکانی ئەو پەیماننامەیە : -

بەندەکانی پەیماننامەکە

١. جولەکەکانی (بنی عوف) ئوممەتێکن لەگەڵ ئیماندارانداً ، جولەکە ئاینی خۆیان هەیەو موسوڵمانەکانیش ئاینی خۆیان هەیە ، موسوڵمانەکان و هاوپەیمانەکانیشیان ئاینی خۆیان هەیە ، غەیری خێڵی (بنی عوف) یش هەمان حاڵەتیان هەیە .

٢. جولەکە خەرجی خۆیان لەسەر خۆیانە ، موسوڵمانەکانیش خەرجی خۆیان لەسەر خۆیانە.

٣. هەمویان پشتگیری یەکتری دەکەن دژ بە هەرکەسێك دژایەتی ئەو پەیماننامەیە بکات .

٤. لەنێواندا مۆچیاری و ئامۆژگاری و چاکەکردن هەیە بەبێ هیچ جۆرە خراپەکارییەك.

٥. هەموو کەسێکی ستەملێکراو پشتیوانی لێ دەکرێت .

٦. جولەکە لەگەڵ ئیماندارانداً یەکدەنگ دەبن چەندە جەنگیان لەگەڵدا بکرێت.

٧. زەوی ناو شاری (یثرب) حەرامە لەپێناو بەرقەرارکردنی ئەم پەیماننامەیەدا.

٨. هەرچییەك ڕووبدات لەنێوان مۆرکەرانی ئەم پەیماننامەیەدا لە شەڕو دەمەقاڵی کەترسی لێکەوتنەوەی خراپەی لێ بکرێت ، ئەوا ڕووبەڕووی پەراوی خودای گەورەو، پێغەمبەری خودا ﷺ دەکرێتەوە بۆ چارەسەر کردنی .

٩. هیچ قوڕەیشیەك و هاوپەیمانێکیان نابێ لە مەدینەدا پەنا بدرێن.

١٠. هەمویان دەبێت پشتیوانی یەکتری بکەن دژ بەوانەی هەڵدەکوتنە سەر (یثرب) ، هەرکەسە بەپێی بوون و توانای خۆی.

١١. ئەم پەیماننامەیە چاوپۆشی ناکات لە زاڵم و تاوانبار[1] .

بەبەستنی ئەم پەیماننامەیە مەدینە و دەوروبەری بووە دەوڵەتێکی یەکگرتوو کە پایتەختەکەی شاری مەدینەیەو سەرۆکەکەیشی - ئەگەر دروست بێت بڵێین - پێغەمبەر بوو ﷺ، بڕیاری یەکلایی و دەسەلاتی باڵادەست تیایدا کەوتە دەست موسوڵمانەکان و ، بەو شێوەیە مەدینە بووە پایتەختێکی ڕاستەقینەی ئیسلام.

بۆ فراوانکردنی ناوچەی ئاشتی و ئاسایش ، پێغەمبەری خوا ﷺ بەڵێنیدا لە داهاتوودا هاوشێوەی ئەم پەیماننامەیە بەپێی بارودۆخەکە لەگەڵ هۆزەکانی تردا ببەستێت ، باسی ئەوەش لەدواییدا دێت .

---

[1] / بروانە إبن هشام ١/٥٠٣ ، ٥٠٤.

خەباتی خوێناوی

(شەڕ فڕۆشتنی قوڕەیش بە موسوڵمانەکان لەدوای کۆچەوەو پەیوەندی کردنیان بە (عبدالله)ی کوڕی (أبی) یەوە)

وەکو وتمان ئەوەی کافرەکانی مەککە کردیان بەموسوڵمانەکان لە بەڵاو ئازارو ئەشکەنجەدان دڕ بەموسوڵمانەکان و ئەوەش کە لەکاتی کۆچکەردنیدا پێیان کردن و ، شایستەی ئەوەی کردن کە دەستیان لێ بکرێتەوە و شەڕیان لەگەڵدا بکرێت ، سەرباری ئەوە هێشتا هۆشیان نەهاتبوەوەو وازیان لە دەستدرێژی نەدەهێنا ، بەڵکو هەرکە زانیان موسوڵمانەکان دەربازبوون و پێ و شوێنێکی نیشتەجێ بوونیان لە مەدینەدا دۆزیوەتەوە ، ئەوەندەی تر ڕقیان هەستاو ، نامەیان نووسی بۆ (عبدالله)ی کوڕی (ابی) کوڕی (سلول) ، لەوکاتەدا موشریک بوو بەسیفەتی ئەوەی سەرۆکی ئەنسار بوو پێش کۆچ کردنی پێغەمبەر ﷺ بۆ مەدینە - دیارە کە هەموویان پێش ڕۆیشتنی پێغەمبەر ﷺ لە دەوری خڕبوونەوەو خەریک بوو دەیانکردە سەرۆکی خۆیان ، بە تەشریف بردنی پێغەمبەر ﷺ ئەو هەلەی لەدەست چوو - لەنامەکەدا ڕاشکاوانە بەخۆی و هاوڕێکانیان وتبوو: -

ئێوە ڕێگەی ئەو پیاوەی لای ئێمەتان کردۆتەوە ، ئێمەش سوێند دەخۆین یان دەبێت شەڕی لەگەڵدا بکەین یان دەبێت دەری بکەن ، یان بە هەموومانەوە دێینە سەرتان ، هەتا دەتانکوژین و، ژن و مانْتان حەڵاڵ دەکەین[1] .

لەگەڵ گەیشتنی ئەو نامەکەدا (عبدالله)ی کوڕی (أبی) دەستی کرد بەجێبەجێ کردنی فەرمانی برا موشریکە مەکەییەکانی ، داخی زۆریشی لە دڵدا بوو بۆ پێغەمبەر ﷺ ، کە دەیبینی بەهاتنی موڵک و دەسەڵاتی نەما - (عبد الرحمن)ی کوڕی (کعب) دەڵێت : کاتێک ئەو نامەیە گەیشتە دەست (عبدالله)ی کوڕی (أبی) ، ئەو بتپەرستانەی لەگەڵیدا بوون خێرا کۆبوونەوە بۆ شەڕکردن لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ ، کە ئەو هەواڵە گەیشت بە پێغەمبەر ﷺ بینینی و فەرمووی پێیان : (هەڕەشەکانی قوڕەیش ئەوەندە کاری تێ کردوون ، ئەوەندەی بەخۆتانی دەکەن ئەوان ئەوەندەیان پێ ناکرێت ، دەتانەوێت شەڕ لەگەڵ ڕۆڵەو براکانی خۆتاندا بکەن ، کە ئەوەیان لە دەمی پێغەمبەر ﷺ بیست بلاوەیان لێکرد)[2] .

---

[1] / (ابو داود) باب خبر النضير.

[2] /(ابو داود) باب خبر النضير.

(عبدالله)ی کوڕی (أبی) کوڕی (سلول) که بینی هاوڕێیەکانی خاوو خلیچک بەدەمیەوە هاتن شەڕی نەکرد ، بەڵام دیارە کەدەستی تێکەڵاو کردبوو لەگەڵ قوڕەیشدا، هەر دەرفەتێکی ببینیایە دەیقۆستەوە بۆ ئازاوەنانەوە لەنێوان موسوڵمانان و موشریکاندا ، جولەکەکانیشی لەخۆ گرتبوو ، بۆئەوەی لەسەر ئەو خراپەکاریە یارمەتی بدەن ، بەڵام دانایی پێغەمبەر ﷺ لەئاستێکدا بوو نەخشەکانی پووچەڵ دەکردنەوە [1] .

ڕاگەیاندنی ڕێگە گرتن لە زیارەتی کابە

پاش ماوەیەک (سعد)ی کوڕی (معاذ) بۆ عومرە کردن بەرەو مەککە کەوتە ڕێ ، لە ماڵی (أمیە)ی کوڕی (خلف) لە مەککە لای‌دا ، وتی بە ئومەییە : بەڵکو دەرفەتێکم بۆ وەربگری تەوافێکی کابە بکەم ، بە پۆژی پووناک بردیە دەرەوە ، (أبو جهل) یان پێکەیشت وتی : ئەرێ (أبو صفوان) ئەوە کێیە لەگەڵتدا ؟ وتی: ئەوە (سعد)ە ، (أبو جهل) وتی: کە دەتبینم ئەو پیاوە لادەرانەتان پەنا داوەو ئێستاش تەواف دەکەیت خەریکە کوێرابیم دابێت و ، وتوشتانە پشتیوانیان دەکەن و یارمەتیان دەدەن ، سوێند بەخوا ئەگەر لەگەڵ (أبو صفوان)دا نەبوویتایە بەسەلامەتی نەدەگەیشتیتەوە بۆ مەدینە ، (سعد)یش بەدەنگی بەرز پێی وت و نەڕاندی بەسەریا: سوێندم بەخودا ئەگەر ڕێگەم لێ بگریت ، مێیش ڕێگەی هاتوچۆی مەدینەت لێ دەگرم کە زۆر لەوە سەختترە بۆت [2] .

قوڕەیش هەڕەشە لە کۆچکەران دەکات

پاشان قوڕەیش هەواڵیان نارد بۆ موسوڵمانەکان و پێیان وتن : وانەزانن کە چوونەتە (یثرب) لە دەستمان قوتارتان بوە ، دێینە سەرتان ڕیشە کێشتان دەکەین لەناو ماڵەکانتاندا وشک و تەڕتان قات و قڕ دەکەین [3] .

ئەوە تەنها هەڕەشەیەکی پووت نەبوو ، پێغەمبەری خوا ﷺ دڵنیابوو کە قوڕەیش شتێک دەکەن بۆیە خۆی شەونخونی دەکرد ، یان هاوەڵان پاسەوانیان دەکرد ، (مسلم) لە (صحیح)ەکەیدا دەگێڕێتەوە لە (عائشە)ەوە (ڕ)کە فەرموویەتی:

---

[1] / لەو بارەیەوە بڕوانە (صحيح البخاري) ٢/٦٥٥ ، ٦٥٦ ، ٩١٦ ، ٦٢٤.
[2] / (صحيح البخاري) ، كتاب المغازي ، ٢/٥٦٣.
[3] / رحمة للعالمين ١/١١٦.

پێغەمبەر ﷺ خۆی لەدەروازەی چوونە ژوورەوەی مەدینەدا ئێشکگری دەکرد، ئەنجا فەرمووی : خۆزگە پیاوچاکێك ئەمشەو پاسەوانیی دەکردم ، (عائشە) دەڵێت: لەم قسانەدا بوین ، گوێمان لەدەنگی چەکداکێشانی چەك بوو ، فەرمووی: ئەوە کێیە ؟ وتی: (سعد)ی کوڕی (أبی وقاص) ە ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی بەم شەوە چی تۆی هێناوەتە ئێرە ؟ وتی: دڵم ترسی لێ نیشت بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ ، هاتم پاسەوانیی بکەم ، پێغەمبەری خوا ﷺ نزای خێری بۆ کرد ، ئەنجا نووست [1] .

ئەم پاسەوانێتیە تەنها چەند شەوێك نەبوو ، بەڵکو شەوانە بەردەوام بوو ، لە (عائشە) ەوە (ڕ) دەڵێت: پێغەمبەری خوا ﷺ شەو پاسەوانیی دەکرد ، هەتا ئایەت هاتە خوارەوە : ﴿ واللهُ یعصمك من الناس ﴾ ئیدی پێغەمبەری خوا ﷺ سەری لە کلاوپۆڕێکەوە هێنایە دەرەوەو فەرمووی بەخەڵك: (خەڵکینە بڵاوەی لێ بکەن و بڕۆنەوە خوای گەورە من دەپارێزێت) [2] .

مەترسیەکە تەنها لەسەر پێغەمبەر نەبوو ﷺ ، بەڵکو موسوڵمانەکانیشی گرتبووەوە ، (ابی) کوڕی (کعب) (ڕ) دەگێڕێتەوە: کە پێغەمبەری خوا ﷺ هاوەڵەکانی هاتنە مەدینەو ئەنساریەکان پەنایاندان ، ئیدی عەرەب چوار دەوریان گرتن ، موسوڵمانەکان بەچەك و تفاقی شەڕەوە نەبوایە نەدەنوستن.

مۆڵەتدان بە شەڕکردن

لە ئەم بارودۆخە پڕ مەترسیەدا کە هەڕەشەی لە قەوارەی موسوڵمانەکان دەکرد لەناو مەدینەدا ، ئەوەشی دەگەیاند کە قوڕەیشیەکان نایەنەوە بەهۆشی خۆیاندا ، واز لەو سەرسەختییەی خۆیان ناهێنن ، خوای گەورە مۆڵەتی شەڕکردنیدا بەموسوڵمانەکان و ، نەیکردە ئەرك بەسەریانەوەو فەرموی : ﴿ أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ ﴾ الحج/٣٩ ، واتە : مۆڵەت درا بە ئەوانەی ماوەیەکە شەڕیان لەگەڵ دەکرێت و ستەملێکراون ، خوای گەورە بالادەستە بۆ سەرخستنیان .

خوای گەورە ئەم ئایەتەی لەناو کۆمەڵە ئایەتێکی تردا ناردە خوارەوە کە ئەم مۆڵەت پێدانە بۆ لابردنی ناهەقیی و بەرقەرار کردنی دروشمە گەورەکانی

---

[1] / (مسلم) باب فضل (سعد) کوڕی (أبي وقاص) ٢٨٠/٢ دەقەکە هی ئەوە ، هەروەها (صحيح البخاري) - باب الحراسة في الغزو في سبيل الله ٤٠٤/١.

[2] / جامع الترمذی ، أبواب التفسير ١٣٠/٢.

خودا بوو ، خوای گەورە فەرمووی : ﴿ الَّذِينَ إِن مَّكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنكَرِ ﴾ الحج/٤١ ، واتە : ئەو ئیماندارانە کەسانێکن ئەگەر لەسەر زەمیندا سەریان بخەین نوێژ دەکەن و زەکات دەدەن و فەرمان بەچاکە دەکەن و نا لە خراپەکاری دەکەن .

ڕاستیەکەو گومانی تێدانیە کە ئەو مۆڵەتدانە لەمەدینەداو دوای کۆچ هاتۆتە خوارەوە، نەک مەککە ، بەڵام بەتەواوی ناتوانین کاتی هاتنە خوارەوەکەی دیاریی بکەین.

مۆڵەتی شەڕکردن هاتە خوارەوە . بەڵام لەو بارودۆخەدا کە قورەیش بەدەسەڵات و هێزی خۆیدا زۆری دەنازی ، پێویست بوو کە دەست بگرن بەسەر ڕێگەی بازرگانی مەککەو شامداو ، بۆیە پێغەمبەر ﷺ بۆ ئەو دەست بەسەرا گرتنە دوو نەخشەی دانا :

یەکەم / بەستنی پەیماننامەی هاوپەیمانێتی یان دەست درێژی نەکردن لەگەڵ هۆزەکانی نزیک ئەو ڕێگەیەدا ، یان ئەوانەدا کە لە نێوان ئەو ڕێگەیەو مەدینەدا نیشتەجێ بووبوون ، پێشتر باسی پەیماننامەکەیمان کرد لەگەڵ جولەکەدا ، هەروەها پەیماننامەی هاوپەیمانەی یان دەستدرێژی نەکردنی بەست لەگەڵ خێڵی (جهینه) ، پێش دەست پێکردنی چالاکی سەربازیی ، ئەو مالانە جێگەو مالەکانیان بەسێ قۆناغ لە مەدینەوە دووربوون ، لەکاتی ناردنی مەفرەزە سەربازیەکاندا پەیماننامەی لەگەڵ ئەوانەدا بەست .

دووەم / ناردنی چاودێری یەک لە دوای یەک بۆ سەر ئەو ڕێگەیە .

غەزاو سریەکانی پێش بەدر[1]

بۆ جێبەجێ کردنی ئەو دوو نەخشەیە لەناو موسوڵمانەکاندا چالاکی سەربازیی کرداریی دوای هاتنە خوارەوەی ئایەتی مۆڵەتەکە دەستی پێکرد ، دەستیان کرد بەچەند جوڵانەوەیەکی سەربازیی وەک دەوریەی چاودێری کردن ، ئەو دەوریانە کاریان بریتی بوو لە دۆزینەوەو زانینی رێگاکانی دەوروبەری مەدینەو ، ئەو تولە رێگانەی کە دەچوونەوە سەر مەککەو ، بەستنی پەیماننامە لەگەڵ ئەو هۆزانەی لەسەر ئەو رێگەیە بوون و ، خۆدەرخستن بەپرووی موشریکانی (یثرب) و جولەکەکانی و عەرەبە دەشتەکیەکانی دەوروبەریدا ، کە موسوڵمانەکان بەهێزن و ، وەکو جاران کەمدەست و لاوازنین و ، پەیامێکی ئاگادار کردنەوەش بێت بۆ قورەیش لەسەر ئەو ملهوڕیەی هەیەتی ، تا بە ئاگا بێتەوە لەو بێباکی و لەخۆبایی بونەی خۆی و هەست بکات بەگەورە بوونی ئەو مەترسیەی پرووی کردۆتە ئابووریەکەی و شێوازی گوزەرانی و مل بدات بۆ ئاشتی و وازبهێنێت لە شەڕ فرۆشتن بەموسوڵمانەکان لەناو خانەو لانەی خۆیاندا، وازبهێنێت لەدژایەتی کردنی ئایینی خودا ، ئەشکەنجەدانی ئیماندارانی ناو مەککە ، بۆ ئەوەش موسڵمانەکان ئازادبن لەگەیاندنی پەیامی خوداوەند بە هەموولایەکی دورگەی عەرەبیدا .

ئەمەش چالاکی ئەو سریانەیە بە کورتی:

۱. سریەی (سیف البحر) ، لە رەمەزانی ساڵی (۱)ی کۆچیدا بوو ـ بەرامبەر بە مارتی ساڵی (٦٢٣)ز ـ پێغەمبەر ﷺ حەمزەی مامی کردە سەرۆکی ئەم سریەیە ، سی کەسی لە کۆچکەران نارد لەگەڵیدا ، بۆ رێگەگرتن لە کاروانێکی قورەیش کە لە شامەوە دەهاتەوە ، کاروانەکە (أبو جهل)ی کوڕی (هشام) ی لەگەڵدا بوو بە سێ سەد چەکدارەوە ، گەیشتنە (سیف البحر) لە ناوچەی (العیص) دا [2] ، هەردوولا بە یەکگەیشتن ڕیز بوون بۆ شەڕ ، (مجدی) کوڕی (عمرو الجهنی) کە هاوپەیمانی هەردوولا بوو کەوتە بەینەوە ، لەیێانیاندا وەستا ، بەو هۆیەوە شەڕ پرووی نەدا .

ئالاکەی (حەمزە) یەکەم ئالابوو کە پێغەمبەر ﷺ بەستبووی ، ئالایەکی سپی بوو ، بەدەست (أبو مرثد كناز) کوڕی (حصين الغنوی) یەوە بوو.

---

[1] / مێژوونوسان بەو دەرچوونانە دەڵێن (غزو) (غزا) کەپێغەمبەر ﷺ خۆیی تێدا چوربێتە دەرەوە ، جا جەنگی تێدا کردبێ یان نەء، هەردەرچونێکیش یەکێک لە سەرکردەکانی دەرچوبێ پێیان وتوە (سریە).

[2] / العیص . بەکەسرە . شوێنێکە دەکەوێتە نێوان (ینبع)و(مروە) بە پرووی دەریای سووردا.

٢. سریەکەی (رابـغ) ، لە شەوالی ساڵی (١) ی کۆچیدا ـ ئەپریلی ساڵی (٦٢٣ز) ـ پێغەمبەری خوا ﷺ، (عبیدە)ی کوڕی (حارث)ی کوڕی (المطلب) نارد بەشەست سواری کۆچکەرانەوە ، گەیشت بە (أبو سفیان) . بە دووسەد کەسەوە . لەناو (رابغ) دا . هەردوولا بەرامبەریەک وەستان دەستیان کرد بە شەڕەتیر . بەڵام جەنگی ڕووبـەڕوو بوونـەوە ڕووی نەدا .

لەو (سریە) دا دووکەس لەسوپای مەککە هاتنە ناو موسوڵمانەکان ، ئەوانیش بریتی بوون لە (مقداد)ی کوڕی (عمرو البهرانی) و (عتبە)ی کوڕی (غزوان المازنی) ، پێشتریش موسوڵمان بوو بوون ، لەگەڵ کافراندا چووبوونە دەرەوە تا دەستیان لە شوێنێک گیر بێت بۆ گەیشتن بە موسوڵمانەکان ، ئالأکەی (عبیدە) سپی بوو ، (مسطح)ی کوڕی (أثاثة)ی کوڕی (المطلب)ی کوڕی (عبد مناف) هەڵی گرتبوو .

٣. سریەی (الخرّار) ، لە (ذی القعدة)ی ساڵی (١)ی کۆچیدا ـ بەرامبەرە لەگەڵ مایۆی ساڵی (٦٢٣ز) ـ پێغەمبەر ﷺ ، (سعد)ی کوڕی (أبی وقاص)ی لەگەڵ بیست سواردا نارد بۆ ڕێگەگرتن لە کاروانێکی قوڕەیش ، بەڵێنی لێ وەرگرتن کە لە (الخرّار) نەگوزەرێن ، کەوتنەڕێ بە شەو دەڕۆشتن و بە ڕۆژ کەمینیان دادەنا ، تا لە ڕۆژی پێنجەمدا گەیشتنە (الخرّار) ، هەواڵیان پرسی کاروانەکە ڕۆژێک پێش ئەمان دەرچوو بوو .

ئالأکەی (سعد) (ڕ) سپی بوو ، (مقداد) ی کوڕی (عمرو) هەڵی گرتبوو.

٤. غەزای (أبواء) یان (ودّان) [1] ، لە (صفر)ی ساڵی (٢)ی کۆچیدا ـ بەرامبەر بە ئۆگستۆسی ساڵی (٦٢٣ز) ـ پێغەمبەر ﷺ خودی خۆی چووە دەرەوە ، پاش نەوەی (سعد)ی کوڕی (عبادە)ی لەدوای خۆی لە مەدینە بەجێهێشت ، لەگەڵ (حەفتا) پیاوی تایبەتی کۆچکەراندا چوە دەرەوە ، بۆ ڕێگە گرتن لە کاروانێکی قوڕەیش کە گەیشتبوە (ودّان) ، بەڵام پێیان نەگەیشت لەو غەزایەدا پێغەمبەری خوا ﷺ پەیماننامەیەکی هاوپەیمانی لەگەڵ (عمرو)ی کوڕی (مخشی الضمری) دا بەستۆ کە لەو ڕۆژگارەدا سەرۆکی خێڵی (بنی ضمرة) بوو ، ئەمەش دەقی پەیماننامەکەیە :

---

[1] / (ودّان) . شارە لەسەر دالەکە بێت . شوێنێکە لەنێوان مەککەو مەدینەدا ، لەنێوان (ودّان) و (رابغ) دایە بەدیوی مەدینەدا (٢٧) میلە دوورە ، (أبواء) پش شوێنێکە لە نزیک (ودّان) موە .

(ئەمە نووسراوی موحەممەد پێغەمبەری خودایە بۆ (بنی ضمرة) . ئەوان بێوەی دەبن لە مالٌ و حاڵی خۆیاندا تا دەریای صوفە ئاوی تێدابێت . پشتیوانی دەکرێن دژ بە هەر کەسێك لەگەڵیاندا بجەنگێت جگە لە دژایەتی ئایینی خودا ، ئەگەر پێغەمبەریش ﷺ ئەوانی بانگکرد بۆ پشتیوانی لێ کردنی دەبێت هاوکاریی بکەن)[1] .

ئەمە یەکەم غەزایە کە پێغەمبەر ﷺ خۆی پێی هەستابێت ، ماوەی (١٥) شەوی پێچوو ، ئاڵاکەی سپی بوو ، (حمزە)ی کوڕی (عبد المطلب) هەڵی گرتبوو.

٥. غەزای (بواط) ، لە مانگی ڕەبیعی یەکەمی ساڵی (٢)ی کۆچیدا - بەرامبەر بەمانگی سێیتێمبەری ساڵی (٦٢٣ ز) - پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵ دووسەد هاوەڵیدا چووە دەرەوە بەمەبەستی ڕێگە گرتن لە کاروانێکی قوڕەیشی کە (امیە)ی کوڕی (خلف)ی تێدا بوو ، لەگەڵ سەد پیاوی قوڕەیشی و ، دوو هەزار پێنج سەد وشتر ، پێغەمبەر ﷺ لەلایەکی تەرەوە گەیشتە (بواط) لەڕێگەی (رضوی)[2] وەو لەئەنجامدا بەکاروانەکە نەگەیشتن .

لەو غەزایەدا پێغەمبەر ﷺ، (سعد)ی کوڕی (معاذ)ی بەسەر مەدینەوە بەجێهێشت، ئاڵاکەی سپی بوو، بەدەست (سعد)ی کوڕی (أبی وقاص)ەوە بوو.

٦. غەزای (صفوان) . لەمانگی ڕبیعی یەکەمی ساڵی (٢) ی کۆچیدا - بەرامبەر بە ساڵی (٦٢٣) ز - (کرز)ی کوڕی (جابر الفهری) بەهێزێکی سووکەڵەی موشریکانەوە هێرشێکی هێنایە سەر لەوەڕگەکانی مەدینەو ، هەندێك مەڕو ماڵاتی بەتاڵانی برد . پێغەمبەری خوا ﷺ حەفتا پیاوی لەگەڵ خۆیدا بردو کەوتە پاوەدوونانی ، تاگەیشتە شیوێك پێی دەڵێن: (صفوان) بەڕووی بەدردا ، بەڵام بە (کرز)و تاقمەکەی نەگەیشت ، ئەوەبوو بەبێ شەڕ گەڕایەوە ، ئەم غەزایە بە ناوی غەزای بەدری یەکەمیش ناوی دەبرێت .

لەم جەنگەدا (زید)ی کوڕی (حارثة)ی بەسەر مەدینەوە دانا ، ئاڵاکە سپی بوو ، (علی) کوڕی (ابو طالب) هەڵی گرتبوو (ڕ) .

---

[1] / بڕوانە (المواهب اللدنیه) ١/٧٥ . و شەرحەکەی نوسینی / زەرقانی .

[2] / (بواط) . (ضمة) لەسەر بانەکە بێت . لەگەڵ (رضوی) دوو گردە شاخن بەشێکن لە شاخی (جهینة) ، بەرەو ڕێگەی شام ، لە نێوان (بواط) و (مدینة) دا چوار شەو و ڕۆژ ڕێگەیە .

٧. غەزای (ذی العشیرة) . لە جەمادی یەکەم و ، جەمادی ئاخیرەتی ساڵی (٢) ی کۆچیدا - بەرامبەر بە نۆقەمبەرو دیسەمبەری ساڵی (٦٢٣)ز - پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵ (١٥٠) کەس ، هەندێك دەڵێن (٢٠٠) کەسی کۆچکەراندا چوە دەرەوەو ، بە زۆر کەسی نەبرد ، بە نۆرە سواری نۆ وشتر دەبوون ، دەیانویست رێگە لە کاروانێکی تری قوڕەیش بگرن ، کە بەرەو شام دەچوو ، هەواڵی دەرچوونی لە مەککەوە هات کە بڕێکی زۆر پارەی قوڕەیشی تێدایە ، کە پێغەمبەر ﷺ گەیشتە (ذی العشیرة[1]) ، بینی بەچەند رۆژێك پێشتر تێپەڕ بوون ، هەر ئەم کاروانە بوو ، کە بۆی چووە دەرەوەو کاتێکیش گەڕایەوە بووە هۆی ڕووداتی غەزای بەدری گەورە .

دەرچوونی پێغەمبەر ﷺ لەکۆتاییەکانی مانگی جەمادی یەکەمدا بوو ، گەڕانەوەشی لە سەرەتای مانگی جەمادی ئاخیرەدا بوو . هەروەکو (إبن إسحاق) دەڵێت . لەوانەیە هەرئەمەش بووبێتە هۆی جیاوازی ڕاوبۆچوونی سیرەت نووسەکان لەبارەی دیاریکردنی ئەو مانگەوە.

لەم غەزایەدا پێغەمبەر (ابو سلمه)ی کوڕی (عبد الأسد المخزومی) دانا بەسەر مەدینەوە ، ئالأکە لەم جەنگەشدا سپی بوو ، (حمزه)ی کوڕی (عبد المطلب) هەڵی گرتبوو (ڕ) .

٨. سریەی (نخله)، لەمانگی ڕەجەبی ساڵی (٢)ی کۆچیدا - بەرامبەر بە یەنایەری ساڵی (٦٢٣ز) - پێغەمبەر (عبد الله)ی کوڕی (جحش الأسدي) نارد بۆ (نخله) لەگەڵ (١٢) پیاوی کۆچکەردا، هەر دووکەسەو بەنۆرە سواری وشترێك دەبوون .

پێغەمبەری خوا ﷺ نوسراوێکی بۆ نووسیی و ، فەرمانی پێدا ، تا ماوەی دوو ڕۆژە ڕێ نەیکاتەوە ، پاشان سەیرێکی بکات ، (عبدالله) ڕۆشت ، پاش دوو ڕۆژەڕێ نامەکەی کردەوە ، ئەمەی تێدا نوسرا بوو :

(هەرکاتێك سەیری ئەم نووسراوەی منت کرد ، بڕۆ هەتا دەگەیتە (نخله) لەنێوان مەککەو تائیفدا ، چاودێریەکی کاروانەکەی قوڕەیش بکەو ، هەواڵمان بۆ بهێنەرەوە، (عبدالله) پاش خوێندنەوەی نامەکە وتی: بەسەرچاوان) ، ئینجا هەواڵەکەیدا بەهاوڕێکانی ، زۆری لەکەسیان نەکرد ، وتی : هەرکەسێك حەزی لە شەهید بوونە باهەستێت ، هەرکەسێکیش لە مردن دەترسێت بانەیەت ، بەڵام خۆم هەڵدەستم ، ئیدی هەموویان هەستان ، لەکاتی ڕێگە پۆشتندا (سعد)ی کوڕی (أبي وقاص) و (عتبه)ی

[1] / (العشيره) ناوچەیەکە لە نزیك (ینبع)ەوە.

کوڕی (غزوان) وشترەکەیان لێ ون بوو بە دوایدا دەگەڕان ، بەو هۆیەوە دواکەوتن ، (عبدالله)ی کوڕی (جحش) کەوتەڕێ تا گەیشتە (نخله) لەوێ دابەزی ، کاروانێکی قوڕەیش بەوێدا تێپەڕی ، شەراب و بەردی بەنرخ و شمەکی بازرگانی پێبوو ، (عمرو)ی کوڕی (الحضرمی) و (عثمان) و (نوفل)ی هەردوو کوڕی (عبدالله)ی کوڕی (مغیره) و (الحکم)ی کوڕی (کیان) غولامی (بنی المغیره) یان لەگەڵدا بوو ، موسوڵمانەکان کەوتنە مشتومڕ لەنێوان خۆیاندا وتیان : ئێستا ئێمە لەدوایین ڕۆژی ڕەجەبداین کە مانگێکی حەرامە ، ئەگەر شەڕی تێدا بکەین ئەوا سنووری مانگەکەمان بەزاندووە ، ئەگەر ئەمشەویش وازیان لێ بهێنین ئەوا دەگەنەوە حەرەم ، بۆیە بڕیاریاندا کە لێیان بدەن ، یەکێکیان تیرێکی دا لە (عمرو)ی کوڕی (الحضرمی) و کوشتی ، ئەنجا (عثمان) و (الحکم) یشیان بەدیلی گرت و ، (نوفل) ڕای کرد ، پاشان بەکاروانەکەی (عمرو) و دوو دیلەوە گەڕانەوە بۆ مەدینە ، پێنجیەکیان لێ جیاکردەوە ئەوە یەکەم پێنجیەک بوو لەئیسلامدا . هەروەها یەکەم کۆژراو بوو لە ئیسلامداو ، یەکەم دیلیش بوو لە ئیسلامدا .

پێغەمبەری خوا ﷺ ئەو کارەی پێ ناخۆش بوو ، فەرمووی : من فەرمانم پێ نەدابوون بە شەڕکردن لەمانگی حەرامدا ، سەبارەت بەکاروان و هەردوو دیلەکەوە وەستاو هیچی نەکرد.

موشریکانیش لەو ڕووداوەدا دەرفەتێکی باشیان دەستکەوت بۆ تاوانبار کردنی موسوڵمانەکان بەوەی گوایە شتێکیان حەلاڵ کرد کەخوا حەرامی کردوە ، قسەو قسەڵۆکی زۆری تێداکرد ، تا وەحی هاتەخوارەوەو ئەو قسەو قسەڵۆکانەی یەکلاکردەوەو جەختی لەسەرئەوە کرد ، کەئەوەی موشریکان دەیکەن زۆر گەورەترە لەوەی موسوڵمانەکان کردوویانە ....

﴿ يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِندَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ ﴾ البقرة / ٢١٧ ، واته : پرسیارت لێدەکەن لەبارەی مانگی حەرامەوە کە ئایا شەڕ تێیدا حەرامە یان نەء ، بڵێ : کوشتار تێیدا تاوانێکی گەورەیە ، هەروەها دژایەتی کردنی ڕێبازی خوداو و کافر بوون پێی و دەرکردنی خەڵکەکەی لە مزگەوتی حەرام گەورەترە لەو تاوانەی موسوڵمانەکان کردوویانە ، ئاشووب و ئاژاوەگێڕیی لە کوشتن خراپترە .

وەحی لێرەدا بەئاشکرا دەڵێت ئەو گۆبەنگەی موشریکان ناویانتەوە بۆ وروژاندنی گومان و دڵەڕاوکێ لەسیرەتی ژیانی چەکدارە موسوڵمانەکاندا هیچ بەهانەیەکی نیە ، چونکە حورمەتە پیرۆزەکان لە دژایەتی کردنی ئیسلامدا هەموو

شکێنراون و ، خەڵکەکەی چەوسێنراوەتەوە ، ئایا کە موسوڵمانەکان بڕیار درا لەسەر بەسەراگرتن و زەوت کردنی مالْ و موڵکیان وکوشتنی پیَغەمبەرەکەیان لەناو مزگەوتی حەرامدا تاوان نەبوون ؟ کەواتە ئەو هۆیە چیە ئێستاکێ پیرۆزی گێڕاوەتەوە بۆ ئەو حورمەتانە و شکاندنیان لە ئەمڕۆ دا بوەتە تاوان ؟

گومانی تێدانیە کە ئەو پرۆپاگەندەیە موشریکان بلاّویان کردەوە جۆرێك بوو لە بێ مێشکی و ڕووەڵماڵراوی ، دوای ئەوە پیَغەمبەر ﷺ هەردوو دیلەکەی بەڕەڵلاّ کردو ، خوێنی کوژراوەکەشی دا بە کەس و کارەکەی [1] .

ئەمانە گرنگترین سریەو غەزاکانی پێش جەنگی بەدر بوون ، لەهیچ یەکێکیاندا مالْ تالاّنکردن و پیاوکوشتن ڕووی نەدابوو ، مەگەر دوای ئەو تاوانانەی کە موشریکان لە ژێر سەرۆکایەتی (کرز)ی کوڕی (جابر الفهری)دا ئەنجامیاندا ، کەواتە دەست پێشخەریەکە لەموشریکانەوە بوو لەگەڵ ئەو هەموو کاروکردەوە ناشیرینانەی کە پێشتریش ئەنجامیان دابوو .

پاش ئەو دەست وەشاندنەی سریەکەی (عبدالله)ی کوڕی (جحش) ترسی موشریکان زیادی کردو ، لە بەردەمیاندا مەترسیەکی گەورەو ڕاستەقینە بەرجەستە بوو ، ئەوەی لێی ترسابوون هاتەدی ، بۆیان دەرکەوت کە شاری مەدینە لە وریایی و بۆسەیەکی مەحکەمدان و ، چاودێری هەموو جموجوڵێکی بازرگانیان دەکەن و ، دەتوانن تا ماوەی (٣٠٠) میل داکشێن بەرەو مەککەو ، لێیان بکوژن و دیلیان لێ ببەن و ، مالیان تالاّن بکەن و ، بەبێوەیی بگەڕێنەوە شوێنی خۆیان ، موشریکان هەستیان کرد کە بازرگانیەکەی بەرەو شامیان لەبەردەم مەترسیەکی هەمیشەییدایە ، بەڵام لەجیاتی ئەوەی بەئاگاییەوە ڕێگەیەکی نەرم نیانی بگرن ، وەکو چۆن خێڵی (جهینه) و (بنو ضمرة) ئەو ڕێگەیان گرت - کەچی زیاتر ڕق ئەستوور بوون و ، گەورە و سەرکردەکانیان بڕیاری جێبەجێ کردنی هەرەشەکانی خۆیاندا بە قڕ کردنی موسوڵمانەکان لەخانەی خۆیاندا ، هەر ئەم کەللە شەقیە بوو ڕاپێچی کردن بۆ بەدر، خوای گەورە دوای سریەکەی (عبدالله)ی کوڕی (جحش) مۆڵەتی شەڕ کردنی پێدا بوون لە شەعبانی ساڵی (٢) ی کۆچیدا پێدا بوون ، لەو بارەیەوە چەند ئایەتێکی نارده خوارەوە ﴿ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُم مِّنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلاَ

---

[1] / دڕێژەی باسی ئەم سریە و غەزایانەمان لە (زاد المعاد ٨٣/٢ ، ٨٤ ، ٨٥ ، هەروەها (ابن هشام) ٥٦١/١ ، تا ٦٠٥، هەروەها (رحمه للعالمين)ەوە وەرگرت /١١٥، ١١٦، ٢١٥/٢، ٢١٦، ٤٦٨، ٤٦٩، ٤٧٠، لە سەرچاوەکانیشدا جیاوازیەك هەیە لە ڕیزکردنی ئەو غەزاو سریانەدا ، دیاریکردنی ئەوانەش کە لەدەرەوەیدان ، لەوەشدا پشتمان بەلێکۆلینەوەکەی (عەللامە ابن القیم) و (عەللامە المنصور فوری) بەست.

ثُقَاتِلُوهُمْ عِندَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِن قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاء الْكَافِرِينَ {١٩١} فَإِنِ انتَهَوْاْ فَإِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ {١٩٢} وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لاَ تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلّهِ فَإِنِ انتَهَواْ فَلاَ عُدْوَانَ إِلاَّ عَلَى الظَّالِمِينَ {١٩٣} وَقَاتِلُواْ فِي سَبِيلِ اللّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلاَ تَعْتَدُواْ إِنَّ اللّهَ لاَ يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ {١٩٠} ﴾ واته: لەپێناوی خودا شەڕ بکەن لەگەڵ ئەو کەسانەدا کە شەڕتان لەگەڵدا دەکەن ، دەست درێژی مەکەن ، خوای گەورە دەست درێژکارانی خۆش ناوێت ، لەکوێدا بەدیتان کردن بیانکوژن ، وەدەریان بنێن هەروەکو ئێوەیان دەرکرد ، ئاشوب لە کوشتن خراپترە ، لەپاڵ مزگەوتی حەرامدا شەڕیان لەگەڵ مەکەن ئەگەر ئەوان شەڕیان کرد بیانکوژن ، ئەوە سزای کافرانە ، ئەگەر وازیان هێنا ئەوە خودای گەورە لێبوردەو بەبەزەییە ، شەڕیان لەگەڵدا بکەن تا ئاشووب دروست نەبێت و ملکەچ بوون تەنها بۆ خودا بێت ، ئەگەر ئەوان وازیان هێنا ئەوا دەست درێژی ڕەوا نیە ، مەگەر بۆ سەر زاڵمان .

پاشان زۆری پێ نەچوو خوای گەورە چەند ئایەتێکی لە جۆری تر بۆ ناردنە خوارەوە ، کە فێری شێوازی شەڕیان دەکات و ، هانیان دەدات ، هەندێک لە ئەحکامەکانیان بۆ ڕوون دەکاتەوە ﴿ فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّى إِذَا أَثْخَنتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثَاقَ فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاء حَتَّى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا ذَلِكَ وَلَوْ يَشَاء اللَّهُ لَانتَصَرَ مِنْهُمْ وَلَكِن لِّيَبْلُوَ بَعْضَكُم بِبَعْضٍ وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَن يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ {٤} سَيَهْدِيهِمْ وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ {٥} وَيُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ عَرَّفَهَا لَهُمْ {٦} يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَنصُرُوا اللَّهَ يَنصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ {٧} ﴾ محمد[1] ، واته : ئەگەر کافرانتان بینی بدەن لەملیان تا زاڵ دەبن بەسەریاندا بیانبەستنەوە ، جا یان بەریان بدەن یان خوێن باییان لێ وەربگرن لە فیدیەدا بیاندەن تا ئەو کاتەی جەنگ کۆتایی دێت ، بەو شێوەیە گەر خودا بیەوێت سەرتان دەخات بەسەریاندا ، بۆ ئەوەی بە هەندێکیان ئەوانی دی تاقی بکاتەوە ، ئەوانەش کە لەپێناوی خوادا شەهید بوون خودا پاداشتیان زایە ناکات ، ڕێنوماییان دەکات و کاروباریان چاک دەکات و ، دەیانخاتە ئەو بەهەشتەوە کە بۆی باس کردوون ، ئەی ئیمانداران ئەگەر ئایینی خودا سەربخەن ، خودای گەورەیش ئێوە سەر دەخات و پێەکانتان دەچەسپێنێت .

پاشان کەوتە سەرکۆنەکردنی ئەو کەسانەی بەبیستنی فەرمانی شەڕ دڵیان کەوتە لەرزەو هەڵەرزین : ﴿ فَإِذَا أُنزِلَتْ سُورَةٌ مُّحْكَمَةٌ وَذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُ رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي

---

[1] / مامۆستا سەیید (ابو الأعلى المودودی) لێکۆڵینەوەیەکی بەبەڵگەوە نەنجامداوە ، تیایدا دەڵێت : کە سورەتی (محمد) پێش جەنگی بەدر هاتۆتە خوارەوە ، بڕوانە (تفهيم القرآن) ٥/ ١١ ، ١٢ .

قُلُوبِهِم مَّرَضٌ يَنظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ ﴾ محمد ، واتە: ئەگەر سورەتێکی موحکەم بهاتایە خوارەوەو باسی شەڕی تێدابوایە ، دەتبینی ئەوانەی دڵیان نەخۆشە بەشێوەیەك سەیرت دەکەن ، دەڵێتی زەندەقیان چووە .

واجب بوونی جەنگ و خۆ بۆ ئامادەکردنی بەپێی بارودۆخی ئەوکاتە زۆر جێگەی خۆی بوو ، ئەگەر سەرکردەیەك هەبوایە کوڕی رۆژگار بێت فەرمانی دەدا بە سەربازەکانی کەئامادەباشی وەربگرن بۆ هەموو بارێکی نائاسایی ، بارو دۆخەکە دەیخواست کەشەرێکی خوێناویی لەنێوان هەق و ناهەقدا ڕووبدات، قورسایی ڕووداوەکە سریەی (عبدالله)ی کوڕی (جحش) لێدانێکی سەختبوو حورمەت و لووت بەرزی موشریکانی شکاندو ، ئازاری پێگەیاندن و ، وای لێکردن دەتوت لەسەر سکڵ دەژین.

ئایەتەکانی فەرمان بەشەڕیش لەناوەڕۆکدا شەپێوری نزیك بوونەوەی شەڕیان لێدەداو، نیشانیان دەدا کە سەرکەوتن و زاڵبوونی کۆتایی بۆ موسوڵمانەکانە ، سەیرکە چۆن خوای گەورە فەرماندەدا بەدەرکردنی موشریکان هەروەکو چۆن ئەوان ئەمانیان دەرکردو ، فێریشان دەکات کە ئەحکامەکانی سوپای سەرکەوتوو لەگەڵ دیلەکاندا چۆنە ، چۆن دوژمن کەفتەکار دەکەن و زاڵ دەبن بەسەریاندا ، تا ئەوکاتەی جەنگ کۆتایی دێت، ئەمانە هەموو ئاماژەی سەرکەوتنی کۆتایی موسوڵمانەکانی تێدایە، بەڵام ئەمانە هەموو بەشاراوەیی مانەوە، بۆ ئەوەی هەموو کەسێك بەئەندازەی دڵگەرمی خۆی لەپێناو خوادا بجەنگێت .

لەو ڕۆژانەدا - لە شەعبانی ساڵی (٢)ی کۆچیدا - بەرامبەر بە فەبرایەری ساڵی (٦٢٤ز) - خوای گەورە فەرمانیدا بەوەرچەرخاندنی ڕووگە (قیبلە) لە (بیت المقدس)ەوە بۆ (بیت الحرام) ، ئەمەش سوودەکەی ئەوەبوو ئەو دڵ نەخۆش و دووڕووە جولەکانەی هاتبوونە ناو ڕیزەکانی موسوڵمانانەوە بۆ نانەوەی پشێوی هەموویان دەرکەوتن و ناشکرابوون وگەڕانەوە سەردۆخی جارانی خۆیان و، بەو شێوەیە ریزەکانی موسوڵمانان لە بەشێکی زۆری تاقمی خیانەتکارو خراپەکار ڕزگاری بوو پاك بوەوە .

لە وەرچەرخانی قیبلەشدا ئاماژەیەکی نهێنی تێدایە بۆ دەست پێکردنی قۆناغێکی نوێ ، کە بەگرتنە دەستی ئەو قیبلەیە کۆتایی دێت ، سەیر نیە کە قیبلەی کۆمەڵێك بەدەست کۆمەڵێکی تردەوە بێت ! خۆ ئەگەر بە دەستیشیانەوە بێت دەبێت ڕۆژێك لە ڕۆژان لەدەستیان دەربهێنرێت و ڕزگار بکرێت .

پاش ئەم فەرمان و ئاماژانە چالاکی موسوڵمانەکان پەرەی‌سەند، ئارەزوویان بۆ جیهاد کردن لەپێناوی خواو گەیشتن بەدوژمندا لەشەڕێکی یەکلاکەرەوەدا ، زیادی کرد.

غـەزای گـــەورەی بـــەدر

یەکەم جەنگی یەکلاکەرەوەی ئیسلام

هۆیەکانی غەزاکە

هەروەکو لەباسی غەزای (العُشیرە)دا باسمان کرد کاروانێکی قوڕەیش لە مەککەوە بۆ شام لەدەست پێغەمبەر ﷺ قوتار بوو ، کە کاتی گەڕانەوەی لە شامەوە بۆ مەککە نزیک بووەوە . پێغەمبەری خوا ﷺ (ظلمة)ی کوڕی (عبدالله) و (سعید)ی کوڕی (زید)ی نارد بەڕەو باکور ، بۆئەوەی سوسەیەکی ئەو ناوچەیە بکەن . گەیشتنە ناوچەی (حوراء) لەوێ مانەوە هەتا (ابو سفیان) بەکاروانەکەوە بەوێدا تێپەڕی کرد ، خێرا گەڕانەوە بۆ مەدینەو ، هەواڵەکەیاندا بە پێغەمبەر ﷺ ، کاروانەکە پێکهاتبوو لە سامانێکی زۆر گەورەی خەڵکی مەککە ، هەزار وشتری بارکراو بە مااڵ ، بەهایان لە پەنجا هەزار دینار ئاڵتوون کەمتر نەدەبوو ، تەنها چل پاسەوانیشیان لەگەڵدا بوو.

دەرفەتێکی زێڕین بوو بۆ سەربازگەی مەدینەو دەست وەشاندنیش لەو کاروانە لە ڕووی سەربازی و سیاسیی و ئابووریەوە گورزێکی کەمەرشکێن دەبوو ، ئەگەر موشریکان ئەو سامانەیان لەکیس بچوایە ، لەبەرئەوە پێغەمبەر ﷺ لەناو موسوڵمانداندا بانگی کردو فەرمووی: ئەوە کاروانەکەی قوڕەیشە مااڵ و سامانی ئەوانی تێدایە ، بڕۆنە دەرێ بۆیان سابەڵکو خودا بیکات بەدەستکەوتتان .

هیچ کەسێکی بەدەرچوون ناچار نەکرد ، بەڵکو وازی لێهێنان بۆ حەزی خۆیان ، چونکە چاوەڕوانی نەدەکرد بەو شێوەیە هەڵتەقێت بەڕووی سوپای مەککەدا . لەجیاتی دەست بەسەراگرتنی کاروانەکە . ئەو پێکدادانە تووندوتیژە لە شەڕی بەدردا بقەومێت ، هەروەها زۆرێك لە مەدینە مانەوە چونکە پێیان وابوو ئەم دەرچوونە وەکو دەرچوونی سریەکانی تری پێغەمبەرە ﷺ ، بۆیە پێغەمبەریش ﷺ سەرزەنشتی هیچ کەسێکی نەکرد کە نەهاتبێت بۆ ئەو غەزایە.

هێزی سوپای ئیسلام و دابەشکردنی سەرکردایەتیەکان

پێغەمبەری خوا ﷺ خۆی ئامادەکرد بۆ دەرچوون ، سێسەدو چواردە تا (١٧) کەسی لەگەڵ خۆیدا برد (٣١٣ ، ٣١٤ پیاو) ٨٢ یان ٨٣ یان ٨٦ کەس لە کۆچکەران و ، (٦١) کەس لە (ئەوسیەکان) و (١٧٠) کەسیش لە خەزرەجیەکان ،

ئەو دەرچوونەیان ، ئەوەندە بەهەند وەرنەگرت و ، ئامادەگی باشیان بۆ نەکرد ، تەنها دوو ئەسپ سواریان لەگەڵدا بوو ، (زبیر)ی کوڕی (عوام) و (مقداد)ی کوڕی (اسود الکندی) و حەفتا وشتریان پێ بوو هەردوو تا سێ پیاو بەنۆرە سواریان دەبوون ، پێغەمبەری خودا ﷺ لەگەڵ (علی) و (مرثد)ی کوڕی (ابي مرثد)ی (غنوی)دا بە نۆرە سواری یەك وشتر دەبوون .

(ابن أم مکتوم)ی بۆ نوێژ ئیمامەت بەسەر مەدینەوە بەجێ هێشت ، کە گەیشتنە (الروحاء) ئەوجا (أبو لبابە)ی کوڕی (عبد المنذر)ی ناردەوە ، کردیە سەرداری مەدینە .

ئالا گشتیەکەشی کە ڕەنگی سپی بوو دایە دەست (مصعب)ی کوڕی (عمیر)ی (القرشی العبدری).

سوپاکەشی کرد بەدوو کەتیبەی سەرەکیەوە :

١. کەتیبەی کۆچکەران، ئالاکەیانی دایەدەست (علی) کوڕی (أبي طالب) (ڕ).

٢. کەتیبەی ئەنسار ، ئالاکەیانی دایە دەست (سعد)ی کوڕی (معاذ).

(زبیر)ی کوڕی (عوام)ی کردە سەرۆکی بەشی ڕاست ، (مقداد)ی کوڕی (عمرو) یشی کردە سەرۆکی بەشی لای چەپ ئەم دوانە هەروەکو وتمان تەنها دوو ئەسپ سواری ناو سوپاکەی پێغەمبەر بوون ﷺ . لەناوەڕاستیشدا (قیس)ی کوڕی (أبی صعصعە)ی دانا ، سەرکردایەتی گشتیش وەك سەرۆکی بالادەست خۆیەوە بوو ﷺ .

سوپای ئیسلام بەرەو بەدر دەجوڵێت

پێغەمبەری خوا ﷺ بەو سوپا نائامادەوە کەوتەڕێ ، لە(نقب)ی مەدینە دەرچوو ، بەسەر ئەو ڕێگە سەرەکیەدا ڕۆشت کە بەرەو مەککە دەچێت ، تاگەیشتە بیری (الروحاء) کەمێك لەوێ مایەوەو ، ڕێگەی مەککەی خستەلای دەستی چەپیەوە لایدا بەلای ڕاستدا لەسەر (نازیە - مەبەستی گەیشتن بوو بە بەدر - لایەکی گرت ، هەتا گەیشتە شیوێك پێی دەڵێن : (رهقان) لەنێوان (نازیە) و تەنگەبەری (صفراء) دا ، پاشان بەناو تەنگەبەرەکەدا تێپەڕی تا نزیك بووەوە لە (الصفراء) ، لەوێدا (بسیس)ی کوڕی (عمر الجهینی) و (عدی) کوڕی (ابي الزغباء الجهني)ی نارد بۆ بەدر تا هەواڵگۆزیەکی لەبارەی کاروانەکەی قوڕەیشەوە بۆ بکەن .

جارەدرێك لە مەككەدا

سەبارەت بەهەواڵی کاروانەکە - کە (ابو سفیان) بەرپرسی بوو - زۆر خۆی دەپاراست ، (ابو سفیان) دەیزانی کە رێگەی مەککە پڕیەتی لە مەترسی و زوو زوو گوێی هەڵدەخست بۆ هەواڵ و، پرسیاری دەکرد لەهەر ئەسپ سوارێك کەپێی بگەشتایە، زۆری پێنەچوو هەواڵگرەکانی هەواڵیان پێدا کەموحەممەد ﷺ هاوەڵەکانی کۆکردۆتەوە تادەستێ لەکاروانەکە بوەشێنن، دەستبەجێ کابرایەکی بەکرێ گرت ناوی (ضمضم)ی کوڕی (عمرو الغفاری) بوو ناردی بۆ مەکەکە، تا لەوێ دەست بکات بەهاوار هاوار کەفریای کاروانەکەیان بکەون و، نەهێڵن دەست موحەممەد ﷺ و ، هاوەڵەکانی بکەوێت ، (ضمضم) بەسواری وشترەکەیەوە هەر لە دۆڵەکەی سەرەتای مەککەوە بەپێوە وەستاو، لوتی وشترەکەی قڵیشاندبوو ، جڵەوی وولاخەکەی بەرەڵڵا کرد بوو، یەخەی دادڕیببوو ، هاواری دەکرد ، خێڵی قوڕەیش ، قوڕ بپێون ، قوڕ بپێون ، مااڵ و سامانەکەتان کە لەگەڵ (ابو سفیان) دایە ، موحەممەدو هاوەڵەکانی ڕێگەیان پێگرتوە ، بڕوا ناکەم پێیان بگەن - فریاکەون ، فریاکەون .

خەڵکی مەککە خۆیان ساز دەکەن بۆ شەڕ

دەستبەجێ خەڵك بەپەلە هاتنەدەرەوە وتیان: لەموحەممەدو هاوەڵەکانی وایە ئەمەش کاروانی (حضرمی) یەکەیە ؟ شتی واناباێت ، دەبێت بزانێت کەوانیە ، یەك یەك و دووبدوو هاتنە دەرەوە ، ئەو کەسەش خۆی نەهاتایە کەسێکی دەنارد ، خۆیان ئامادەکرد بۆ دەرچوون ، جگە لە (ابی لهب) هیچ کەس لە سەرانی قوڕەیش دوانەکەوت ، لەجیاتی خۆی پیاوێکی نارد کە قەرزاری بوو ، هەرچی هۆزو تیرەی دەوری خۆیان هەیە کۆیان کردەوە ، هەموو تیرەکانی قوڕەیش کەوتنە ڕێ جگە لە (بنی عدی) کە هیچ کەسێکیان ئامادە نەبوو.

ژمارەی سوپای مەککە

ئەم سوپایە لە سەرەتای بەڕێکەوتنیدا هەزارو سێسەد کەس بوو ، سەد ئەسپ سوارو شەش سەد زنجیربەندیان لەگەڵدابوو، ژمارەی وشترەکانیان ئەوەندە زۆر بوو بەتەواوی نەدەزانران ، سەرکردەی گشتیان (أبو جهل)ی کوڕی (هشام) بوو ، ئەوانەی پێداویستیان بۆ سوپاکە ئامادەکردبوو نۆکەس بوون لەسەرانی قوڕەیش ، پۆژێك نۆ وشترو پۆژێکیش دە وشتریان بۆ سوپاکە سەردەبڕی.

گیروگرفتنی هۆزەکانی (بنی بکر)

کاتێك ئەم سوپایە کەوتەڕێ ، قوڕەیش وەبیری کەوتەوە کە لەگەڵ (بنی بکر)دا دوژمنایەتی و شەڕیان هەیە ، لەوە دەترسان کە لەپشتەوە لێیان بدەن و ، بکەونە نێوان دوو ئاگرەوە ، خەریکبوو ئەوە پەشیمانیان بکاتەوە ، بەڵام لەوکاتەدا ئیبلیس لە شێوەی (سراقە)ی کوڕی (مالك)ی کوڕی (جعشم المدلجی)دا - کە سەرۆکی خێڵی (کنانە)یە - هاتە لایان و پێی وتن: من دڵنیاتان دەکەم لەوەی کە (کنانە) لە پشتەوە بێت بۆتان و شتێکتان لێ بکات کە پێتان ناخۆش بێت .

سوپای مەککە دەکەوێتە جووڵە

ئیدی لە مالێ دەرچوون ، هەروەکو خودای گەورە دەفەرموێت : ﴿ بَطَراً ورِئَاءَ الناسِ وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللهِ ﴾ ، کەوتنە ڕێ هەروەکو پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێت : (بەچەك و تفاقیانەوە بۆ جەنگان لەگەڵ خوداو پێغەمبەرەکەیدا کەوتنە ڕێ) ، ﴿وَغَدَوا على حردٍ قَادِرِين ﴾ ، دەستیان کردە جووڵە بەرەو لایی پێغەمبەری خوا ﷺ و هاوەڵەکانی ، چونکە زاتی ئەوەیان کردوە پەلاماری کاروانەکەیان بدەن ، بەشێوەیەکی زۆر خێرا سوپاکە بەرەو باکوورو ڕاستەی بەدر کەوتەڕێ ، ڕێچکەی شیوی (عسفان) یان گرتەبەر ، پاشان (قدید) و (جحفە) و لەوێدا لەلایەن (أبو سفیان)ەوە وە نامەیەکیان پێگەیشت کە تیایدا پێیان دەڵێت: ئێوە بۆ ئەمە دەرچوون کە کاروانەکەو پیاوەکانتان و مالێ و سامانەکەتان ڕزگار بکەن ، ئەوە خودا ڕزگاری کرد کەواتە بگەڕێنەوە.

کاروانەکە دەرباز دەبێت

(أبو سفیان) کاروانەکەی بەرێگەی سەرەکیدا دەبرد ، بەڵام بەوڕیایی و خۆ پارێزیەوە ، چالاکیەکی زۆری دیدەوانیانەی ئەنجام دەدا ، کە لەبەدر نزیکبوەوە کەوتەپێش کاروانەکەوە، تالەوێدا (مجدی) کوڕی (عمرو)ی بینی ، لەبارەی سوپاکەی مەدینەوە پرسیاری لێکرد ، وتی : کەسێکم نەدیتوە نەیناسم ، لەپشت ئەو گردەو دوو وشترسوارم بینی وشترەکانیان لەپشت ئەو گردەوە یخ دابوو ، پاشان کەمێك ئاویان بردو ڕۆشتن ، دەستبەجێ (أبو سفیان) چووە شوێنی یخ دانەکەیان و ، کەمێك لە پشقلی وشترەکانی هەڵگرت و تێکیدا ، بینی ناوکی تێدایە ، وتی : وەڵلاهی ئەمە ئالفی شاری (یثرب)ە ، خێرا گەڕایەوە بۆ لای کاروانەکەو ، ئاراستەی کاروانەکەی کردە ڕووەو ڕۆژئاوا و ڕێگەی کەنار دەریا ، ئیدی لە ڕێگە سەرەکییەکە لای داو خستیە لای چەپییەوە ، بەو شێوەیە کاروانەکەی لە دەست سوپای موسوڵمانەکان قوتارکرد ، دوای ئەوە ئەو نامەیەی نووسی بۆ مەککەییەکان کە لە ناوچەی (الجحفە)دا بارگەیان خستبوو.

بڕیاردانی سوپای مەککە بە گەڕانەوە و دروست بوونی دووبەرەکی تیایدا

کە سوپای مەککە نامەکەی پێگەیشت خەریکبوو بگەڕێتەوە ، لەوێدا (ابو جهل) بە لووت بەرزی و لەخۆبایی بونێکەوە هەستایە سەرپێ و وتی : سوێند بەخوا ناگەڕێنەوە تا نەچینە سەر ئاوی بەدر ، سێ ڕۆژ تیایدا دەمێنینەوە ئاژەڵ سەر دەبڕین و ، مەی دەخۆینەوە ، کەنیزەکەکان گۆرانیمان بۆ دەڵێن و سەمادەکەن و هەموو عەرەب هەواڵی ئەم هاتن و کۆبوونەوەیەمان ببیستن و بەبەردەوامی لێمان بترسن.

بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا (اخنس)ی کوڕی (شریق) داوای کرد بگەڕێنەوە کەچی کەسیان بەگوێیان نەکرد ، خۆی و کوڕەکانی و (بنی زهرە) گەڕانەوە چونکە هاوپەیمان و سەرۆکیان بوو لەم خۆ ئامادەکردنەدا - بۆیە یەک کەسی خێڵی (زهرە) شەڕی بەدری نەدی و نزیکەی سێ سەد پیاو دەبوون ، (بنو زهرە) پاووبۆچوونەکانی (اخنس)ی کوڕی (شریق) یان پێ خۆش بوو ، بۆیە بەبەردەوامی قسە بیسراو شکۆدار بوو لەناویاندا .

(بنوهاشم) یش ویستیان بگەڕێنەوە ، (ابو جهل) پییاندا هەڵشاخاو وتی : ئەم تاقمەمان لێ جیا نابێتەوە تا دەگەڕێنەوە بۆ مەککە .

سوپای مەککە دوای گەڕانەوەی (بنو زهرە) ژمارەیان هەزار چەکدار دەبوو - بەڕەو بەدر کەوتە ڕێ - بەردەوام بوو تا گەیشتە نزیکی بەدرو لەوێ دابەزین ، لە پشت گردێکەوە کە دەکەوێتە (العدوه القصوی) لەسەر سنووری شیوی بەدر دابەزین.

تەنگاوی هەڵوێستی سوپای ئیسلامی

هەواڵگریی سوپای مەدینە هەواڵێکیان هێنا بۆ پێغەمبەر ﷺ - کە هێشتا لە شیوی (ذفران) دابوو - سەبارەت بە دەربازبوونی کاروانەکەو هاتنی سوپاکەی مەککە ، پاش وورد بوونەوە لەو هەواڵانە تەواو دڵنیابوو کە هیچ بوارێک نەماوە بۆ خۆ لادان لەجەنگێکی خوێناوی و پێویستە لەو شەڕە بەگیانێکی لەخۆ بوردوانەو ئازایانەو بەغیرەتانەوە بڕۆنە پێشەوە ، چونکە گومانی تێدانیە کە ئەگەر واز لە سوپای مەککە بهێنرێت بەو ناوچەیەدا بگەڕێت ئەو مەسەلەیە پلەوپایەی سەربازیی قورەیش بەهێز دەکات و دەسەڵاتی سیاسیانەی بەرفراوانتر دەکات و ، هەڵوێست و بڕیاری موسوڵمانەکانیش لاوازو سووک دەکات ، بەڵکو لەوانەش لەوەدوا بزاڤی ئیسلامیی ببێتە جەستەیەکی بێ گیان و، هەرکەسێک ڕقی لە ئیسلام بێت لە ناوچەکەدا زاتی ئەوە بکات شەڕی پێ بفرۆشێت .

پاش هەموو ئەوانەش ، چ کەسێك دەتوانێت دەستی سوپاکەی مەککە بگرێت لە هەڵکوتانە سەر شاری مەدینەو شەڕەکە نەگوێزرێتەوە بۆ پاڵ قەڵاو قوللەکانی مەدینەو ، هەڵنەکوتێتە سەر خەڵکی مەدینە لە شارەکەی خۆیاندا ؟ نەخێر ، ئەگەر سوپای مەدینە هیچ جۆرە پەشیمانیەکی نیشان بدایە ، گەورەترین کاریکەری خراپی دەبوو لەسەر سام و هەیبەت و ناوبانگی موسوڵمانەکان.

ئە نجوومەنی ڕاوێژکاریی

بەهۆی ئەو گۆڕانکاریە ترسناکە ناکاوەوە پێغەمبەری خوا ﷺ ئەنجوومەنێکی ڕاوێژکاریی سەربازیی بالأی دامەزراند ، تیایدا ئامارژەی کرد بۆ ڕەوشە دروست بوەکە ، ڕا گۆڕینەوەی لەگەڵ سەرکردەکانیدا ئەنجامدا ، لەوێدا دڵەڕەزە کەوتە دڵی هەندێك خەڵکەوەو ، لەو شەڕە خوێناویە ترسان ، ئەمانە ئەو کەسانە بوون کەخودا لە بارەیانەوە فەرمووی : ﴿ كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِن بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقاً مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ {٥} يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَمَا تَبَيَّنَ كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنظُرُونَ {٦}﴾ الأنفال ، سەبارەت بەسەرکردەکانی سوپاکەش ، ئەبوبەکر (ڕ) لەناویاندا هەستاو کۆمەڵێك قسەی باشی کرد ، پاشان (عمر)ی کوڕی (خطاب) هەستاو قسەی باشی کرد ، پاشان (مقداد)ی کوڕی (عمرو) وتی : پێغەمبەری خوا بڕۆ بەدەم ئەو کارەوە کە خودا نیشانی داویت ، ئێمە لەگەڵتدا دەبین ، وەڵاهی ئەوەت پێ ناڵێن کە (بنو إسرائيل) بە موسایان وت : بڕۆ تۆو خوداکەت شەڕبکەن ئێمەش لەگەڵتان شەڕدەکەین، سوێندم بەوکەسەی تۆی بەهەق ناردوە ئەگەر بمانبەیت بۆ (برك الرماد)یش ئەوا سەرسەختانە لەگەڵت دێین هەتا دەیگەیتێ ، ئەنجا پێغەمبەری خوا ﷺ گوتەیەکی جوانی پێ فەرموو دۆعای خێری بۆ کرد، ئەو سێ سەرکردەیە لە کۆچکەران بوون ، کۆچکەرانیش کەمینەی سوپاکە بوون ، پێغەمبەری خوا ﷺ حەزی دەکرد ڕای سەرکردە ئەنساریەکان بزانێت ، چونکە ئەوان زۆرینەی سوپاکەی بوون و ، قووڕسایی شەڕەکەش دەکەوتە سەرشانی ئەوان ، لەگەڵ ئەوەشدا دەقەکانی پەیماننامەی عەقەبە نەیکردبووە ئەرك لە سەریان کە شەڕ لەدەرەوەی شارەکەیاندا بکەن ، پاش گوتەی ئەو سێ سەرکردەیە فەرمووی: (خەڵکینە ڕای خۆتانم پێ بڵێن) مەبەستی ئەنساریەکان بوو ، ئیدی (سعد)ی کوڕی (معاذ) سەرکردەو هەڵگری ئاڵای ئەنساریەکان دەرکی پێکرد کە مەبەستی ئەوانە ، وتی: وەڵاهی دەڵێی مەبەستت ئێمەیە پێغەمبەری خوا ؟ فەرموی : بەڵێ .

(سعد) وتی: ئێمە باوەڕمان پێت هێناوە ، متمانەمان پێداویت ، شایەتیمان داوە ئەوەی تۆ هێناوتە ڕاستیە ، لەسەر ئەو بنەمایە پەیمان و بەڵێنماندداوە کە گوێڕایەڵت بین پێغەمبەری خوا ، بڕۆ بۆ ئەو مەبەستە خۆت دەتەوێت ، سوێندم بەو کەسەی تۆی بەهەق ناردوە ، بماندەیت بە گڕ ئەو دەریایەدا لەگەڵت دێین و ، یەک پیاومان دواناکەوێت و، ناترسین لەوەی سبەینێ بچین بەگڕ دوژمندا ، ئێمە لەم جەنگەدا دان بەخۆدا دەگرین ، ڕاستگۆین لە ڕووبەڕوو بونەوەدا ، بەڵکو خوای گەورە بەهۆی ئێمەوە شتێکت نیشان بدات کە دڵ و چاوتی پێ خۆشنوود بێت ، بمانخەرە ڕێ لەسەر بەرەکەتی یەزدان .

لە ڕیوایەتێکشدا (سعد)ی کوڕی (معاذ) وتی بەپێغەمبەری خوا ﷺ : لەوانەیە ترست لەوە هەبێت کە ئەنساریەکان تەنها ئەوە بە ئەرک دەزانن کە لە مالّ و حاڵی خۆیاندا پشتت بگرن ، ئەوە من لەجیاتی ئەوان قسە دەکەم و وەڵام دەدەمەوە ، بڕۆ بۆ ئەو کارەی خۆت پێت باشە ، ئەوەی کە تۆ بیبەیت بەلامانەوە خۆشترە تا ئەوەی بەجێی دەهێڵیت ، فەرمایشت بفەرموو بەهەر شتێك کاری ئێمەش بەدوای فەرمانی تۆوەیە ، سوێندم بەخوا ئەگەر بڕۆیت هەتا دەگەیتە (برك الرماد)ی (غمدان) یش لەگەڵت دێین ، وەڵاڵەی ئەگەر بچیتە ئەو دەریایەوە لەگەڵت دێین .

ئیدی پێغەمبەرﷺ بەو قسانەی (سعد) زۆر دڵخۆش بوو ، پاشان فەرمووی: (بکەونە ڕێ مژدەتان لێ بێت ، خوای گەورە مژدەی تێکشکاندنی یەکێك لەو دوو تاقمەی پێداوم - وەڵاڵەی دەڵێی دیمەنی کوشتارگەی ئەو تاقمەم لە پێش چاوە) .

سوپای ئیسلام دڕێژە بە ڕۆشتنی دەدات

پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ لە (ذفران) ڕۆشت ، بە لاپاڵێکدا ڕۆشت پێی دەڵێن (الأصافر) ، پاشان بەرەو خوار بوەوە بۆ شوێنێك پێی دەڵێن (الدیه) ، ئەنجا (الحنان)ی خستە لای دەستی ڕاستیەوە - کە بریتیە لە گردێکی لماوی گەورەی بەقەد شاخێك - پاشان لە نزیك چاوگەکانی (بدر)ەوە دابەزین .

پێغەمبەر ﷺ هەڵدەستێت بە پرۆسەیەکی دیدەوانی

لەوێدا پێغەمبەر ﷺ خۆی و هاوەڵەکەی ئەشکەوتی (ابوبکر الصدیق)(ڕ) ، هەستان بەئەنجامدانی کارێکی دیدەوانی و چاودێری کردن ، لەکاتێکدا کە دەسوپرانەوە بەدەوری سەربازگەکەدا پیاوێکی پیری دەشتەکیان بینی ، پێغەمبەری خوا ﷺ پرسیاری لێ کرد لەبارەی قوڕەیش و موحەممەدو هاوەڵەکانیەوە پرسیاری لەبارەی هەردوو سوپاکەوە لێ کرد لەبەر نەبێنی پاراستن ـ بەڵام کابرای پیر وتی : هەواڵتان پێ نادەم هەتا پێم نەڵێن ئێوە کێن ؟ پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی : ئەگەر هەواڵمان بدەیتێ پێت دەڵێن ، کابرا وتی : مانای وایە ئەمەیان بەوەیان ؟ فەرمووی : بەڵێ .

پیاوە پیرەکە وتی : هەواڵم زانیوە کە پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵەکانی فلانە ڕۆژو فلانە ڕۆژ دەرچوون ، ئەگەر ئەم هەواڵە ڕاست بێت کە پێم گەیشتوە ئێستا ئەو لە فلانە شوێن و فلانە شوێندایە . ئەو شوێنەی وت کە سوپاکەی مەدینەی تێدا بوو . هەروەها هەواڵم پێگەیشتوە قوڕەیش ڕۆژی ئەوەندەو ئەوەندە لە مەککە دەرچوون ، ئەگەر ئەو هەواڵە ڕاست بێ کە بە من گەیشتوە ئەوا ئێستا لە فلانە شوێن و فلانە شوێندان ـ دەقاو دەق ئەو شوێنەی وت کە سوپاکەی مەککەی تێدا بوو ـ .

کە کابرا لە قسەکانی بوەوە ئەنجا وتی : ئەی ئێوە کێن ؟ پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : (ئێمە لە ئاوەوە هاتوین) ، پاشان کابرایان بەجێ هێشت ، کابرای پیرەیش لەبەر خۆیەوە دەیوت : ئاو ؟ تۆ بڵێی ئاوی عێراق بێت ؟

بە دەست خستنی گرنگترین زانیاریی
لە بارەی سوپاکەی مەککەوە

لەئێوارەی ئەو رۆژەدا پێغەمبەر ﷺ سەرلەنوێ هەواڵگرەکانی ناردەوە بۆ زانینی هەواڵەکانی دوژمن ، سێکەسی کۆچکەران هەستان بەئەنجامدانی ئەوکارە ، (علی) کوڕی (أبی‌طالب) و، (الزبیر)ی کوڕی (عوام) و، (سعد)ی کوڕی (أبی وقاص) لەگەڵ چەند هاوەڵێکی تردا ، چوونە سەر ئاوەکەی بەدر ، دوو غوڵامیان بینی ئاویان دەبرد بۆ سوپاکەی مەکەک ، هەردوکیان گرتن و ، هێنایانن بۆ لای پێغەمبەر ﷺ لەو کاتە نوێژی دەکرد ، لێکۆڵینەوەیان لەگەڵداکردن بۆ قسە لێدەرهێنان ، دوو غوڵامەکە وتیان: ئێمە ئاوگێڕی قوڕەیشین ناردوینین بۆ ئاو هێنان ، ئەوانەی لێیان دەپرسینەوە ، باوەڕیان بەم قسانە نەکرد حەزیان دەکرد خزمەتکاری (أبو سفیان) بن ، بۆئەوەی دەست بەسەر کاروانەدا بگرن - بۆیە زۆر بەتوندی لێیاندا ، تا ناچاریان کردن کە بڵێن: ئێمە خزمەتکاری (أبو سفیان) ین، ئیتر بەڕەڵڵایان کردن.

کە پێغەمبەر ﷺ لە نوێژەکەی بوەوە سەرزەنشتی کردن و فەرمووی: کە ڕاستیان وت لێتاندان کە درۆیان لەگەڵدا کردن بەڕەڵڵاتان کردن ، سوێند بەخودا ڕاستیان وت ، ئەوانە خزمەتکاری قوڕەیش بوون .

پاشان هەردوو غوڵامەکەی بانگ کردوو فەرمووی پێیان : هەواڵی قوڕەیشم پێ بڵێن ، وتیان : ئەوان لە پشتی ئەو گردەوەن کە لە (العدوه القصوی) وەدیارە ، فەرمووی : ژمارەیان چەندە ؟ وتیان : زۆرن ، فەرمووی : ژمارەیان چەندە ؟ وتیان نازانین، فەرمووی: ڕۆژی چەند وشتر سەردەبڕن؟ وتیان: ڕۆژێك (۹) دانەو ڕۆژێکیش (۱۰) دانە ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی : سوپای قوڕەیش لەنێوان نۆ سەد تا هەزار کەسن ، پاشان پێی فەرموون ، لە پیاو ماقوڵانی قوڕەیش کێیان لەگەڵدایە ؟ وتیان : (عتبه) و (شیبه) هەردوو کوڕەکەی (ربیعه) و، (أبو البختری) کوڕی (هشام) و(حکیم)ی کوڕی (حزام) و (نوفل) ی کوڕی (خویلد) و، (الحارث)ی کوڕی (عامر) و ، (طعیمة)ی کوڕی (عدی) و ، (النضر)ی کوڕی (الحارث)و (زمعه)ی کوڕی (الأسود) و، (أبو جهل)ی کوڕی (هشام) و، (أمیه)ی کوڕی (خلف) و، چەندین پیاوی تر کە ئاویان بردن .

پێغەمبەری خوا ﷺ ڕووی کردە سوپاکەی خۆی و فەرمووی پێیان : (ئەوە مەککەیە جگەرگۆشەکانی خۆی فڕێداوەتە بەر دەستتان) .

بـــاران بـــارین

لەو شەوەدا خودای گەورە بارانێکی باراند ، بوو بە رەحمێکەو تۆف بۆ موشریکان و نەیهێڵا بێنە پێشەوە، بۆ موسوڵمانەکانیش بووە نەرمە بارانێك و پاکی کردنەوەو پیسی و چەپەڵی شەیتانی لێ دورخستنەوەو زەوی بۆ پتەو کردن لەمەکەی بۆ سفت و ساف کردن و پێیانی پێ جێگیرکردن و رێگەی بۆ خۆشکردن و دڵەکانی پێ ڕاگیرکردن.

سوپای ئیسلام پێشڕەوی دەکات بۆ گرنگترین خاڵە سەربازیەکان

پێغەمبەری خوا ﷺ سوپاکەی جوڵاند ، بۆ ئەوەی پێش موشریکان بگەنە ئاوی بەدرو نەهێڵن ئەوان دەستی بەسەردا بگرن ، لەگەڵ کاتی خەوتناندا چووە بەشی خوارەوەی ئاوەکانی بەدر ، لێرەدا (الحباب)ی کوڕی (المنذر) وەکو شارەزایەکی سەربازیی هەستاو وتی : پێغەمبەری خوا ، ئایا ئەم شوێنە کەهەڵت بژاردووە ، بە وەحی بۆت هاتۆتە خوارەوەو ، ئێمە بۆمان نیە کەقسەی تێدا بکەین ؟ یان ڕاو بۆچوون وفێڵیکی سەربازیەو بەس ؟ فەرمووی: ئەمە ڕاوبۆچوون و تەکنیکی سەربازیەو پلانی شەڕە ، ئەنجا وتی: کەواتە پێغەمبەری خوا ئەم شوێنە گونجاو نیە ، بفەرموو خەڵکەکە هەستێنە تا دەڕۆینە نزیکترین ئاو لە قوڕەیشەوە لەوێ دادەبەزین و هەموو چاوگەکانی تر پڕ دەکەینەوەو دەیرۆخێنین و ، لەسەر ئەوەی خۆشمان ئەستێڵێك دروست دەکەین و پڕی دەکەین لە ئاو ، ئەنجا شەڕ دەکەین لەگەڵیان ، ئێمە ئاو دەخۆینەوەو ئەوان ناتوانن بیخۆنەوەو شەکەت ئەبن ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ئامادەت بۆ ڕایەکی باش کرد .

ئیدی پێغەمبەری خوا ﷺ سوپاکەی هەستاند ، تاهاتنە نزیکترین چاڵاو لە دوژمنەوە ، لەنیوە شەودا لەوێ دابەزین ، پاشان ئەستێڵەکەیان دروست کردو ، هەموو چاوگەکانی تریان پڕ کردەوە .

بنکەی سەرکردایەتی

پاش ئەوەی موسوڵمانەکان لەسەر ئاوەکە دابەزین ، (سعد)ی کوڕی (معاذ) پێشنیاری ئەوەیکرد بۆ پێغەمبەر ﷺ ، کە موسوڵمانەکان بنکەیەکی سەرکردایەتی بۆ دروست بکەن ، بۆ حاڵەتی ناکاوی و ئەگەریی ڕووداندا هەر تێکشکانێك بەر لە سەرکەوتن ، وتی بەپێغەمبەر ﷺ: (پێغەمبەری خوا، پێت چۆنە کوخێکت بۆ دروست بکەین و کەلوپەل و تفاقەکەت بۆ ئامادەبکەین، پاشان ڕووبەڕووی دوژمنەکەمان

دەبینەوە، ئەگەر خوا کردی و سەرکەوتین بەسەر دوژمنەکەماندا ، ئەوە بەدڵی خۆمانە ، خۆ ئەگەر سەریش نەکەوتین ئەوا کەلوپەلەکەت بێنچەرەوەو سواری ولاخەکەت ببەو بگەڕێرەوە بۆلای ئەوانی ترمان کە بەجێمان هێشتن ، سوێندبێت بەخوا چەند کەسێکمان لەدوا بەجێماوە لەئێمە زیاتر تۆیان خۆش دەوێت و ئەگەر بیانزانیبایە تۆ تووشی شەڕەبیت هەرگیز دوا نەدەکەوتن ، خوای گەورە بەهۆی ئەوانەوە دەتپارێزێت ، ئەوان گوێڕایەڵیت دەکەن و ، لەگەڵتدا خەبات دەکەن .

پێغەمبەری خوا ﷺ زۆری پێ خۆش بوو ، دۆعای خێری بۆکردن ئیدی موسوڵمانەکان کوخێکیان لەسەر گردێکی بەرز بۆ دروست کردو ، کەوتە باکووری ڕۆژهەڵاتی مەیدانی شەڕەکەوەو بەسەر گۆڕەپانی شەڕەکەدا دەیڕوانی ، هەروەها چەند گەنجێکیان هەڵبژارد لە ئەنساریەکان بەسەرپەرشتی (سعد)ی کوڕی (معاذ) بۆ چوار دەوری کوخەکەو پاراستنی پێغەمبەری خوا ﷺ .

سازدانی سوپاکەو بەسەر بردنی شەو

پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ سوپاکەی سازکردو[1] چووە شوێنی شەڕەکەو بە دەستی ئامازەی دەکرد بۆ چەند جێیەک دەیفەرموو : خوا یار بێت سبەینێ ئەوە شوێنی کوژرانی فلانە کەسە ، خوا یاربێت سبەینێ ئەوەش شوێنی کوژرانی فلانە کەسە[2] ، پاشان لە بن ساقی درەختێکدا دەستی کرد بە نوێژ کردن ، موسوڵمانەکانیش ئەو شەوەیان بەشێوەیەکی هێمن و بێ خەم بەسەر برد ، تەواو ئارام بوونەوە ، پشووی تەواویاندا ، ئاواتەخواز بوون سبەینێ مژدەکانی پەروەردگار بەچاوی خۆیان ببینن : ﴿ إِذْ يُغَشِّيكُمُ النُّعَاسَ أَمَنَةً مِّنْهُ وَيُنَزِّلُ عَلَيْكُم مِّن السَّمَاءِ مَاءً لِّيُطَهِّرَكُم بِهِ وَيُذْهِبَ عَنكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ وَلِيَرْبِطَ عَلَى قُلُوبِكُمْ وَيُثَبِّتَ بِهِ الأَقْدَامَ {١١} ﴾ الأنفال ، واتە: کاتێك کە خەوەنوچکە دەیبردنەوەو شلی کردن و بەتەواوی پشوتانداو باران دەباری بەسەرتاندا ، بۆ ئەوەی پاکتان بکاتەوەو پیسی شەیتانتان لێ دور بخاتەوەو دڵەکانتان دامەزراو بکات و پێیەکانتان دامەزرێنێت .

ئەو شەوە شەوی هەینی بوو، بەروارى حەڤدەی ڕەمەزانی ساڵی دووەمی کۆچی ، پێغەمبەری خوا ﷺ لە (٨) یان (١٢) ی ئەو مانگەدا لەشاری مەدینە دەرچوو بوو.

---

[1] / بروانە (جامع الترمذی) لە (باب الجهاد) ، (باب ما جاء في الصف والتعبئة) ٢٠١/١.

[2] / (مسلم) ڕیوایەتی کردوە لە (انس) ، بروانە (مشكاة المصابيح ٥٤٣/٢ .

سوپاکەی مەککە لە مەیدانی شەڕدا و کەوتنەوەی دوویەرەکی لەناویاندا

قوڕەیشییش ، شەویان لە (العدوه القصوی) کردەوە ، کە پۆژ بوەوە پۆلەکانیان کەوتنە ڕێ و لەڕێی (الکثیب)وە دابەزینە شیوەکەی (بدر) ، چەند کەسێکیان هاتن لە ئەستێلەکەی پێڤەمبەری خوا ﷺ ئاو بخۆنەوە ، فەرمووی: وازیان لێ بهێنن ، هەرچیەکیان هاتە سەرئاوەکە کوژراو نەگەڕایەوە ، جگە لە (حکیم)ی کوڕی (حزام) کە نەکوژراو دوای ئەوە موسوڵمان بوو ، موسڵمانێکی باشی لێ دەرچوو ، ئەم پیاوە کە زۆری بۆ بهاتایەو سوێندی بخواردایە ، دەیوت : سوێندم بەو کەسەی کە ڕۆژی بەدر ڕزگاری کردم ، کە قوڕەیش هێور بوەوە (عمیر)ی کوڕی (وهب)ی (جمحی) بۆ ئەوەی ژمارەی سوپاکەی مەدینە بزانن ، لە دوورەوە (عمیر) بەدەوری سوپاکەدا هات و چوو ، پاشان گەڕایەوە بۆلایان و پێی وتن: موسوڵمانەکان سێ سەد کەسن ، کەمتر یان زۆرترن لەو ژمارەیە ، بەڵام کەمێك لەسەرم بوەستن تا بزانم لەشوێنی دیکەوە بۆسەیان نیە یان کۆمەکیان بۆ نەهاتوە ؟ بەناو شیوەکەدا ڕۆشت هەتا دورکەوتەوە ، هیچی بەدی نەکرد ، گەڕایەوە بۆ لایان وتی: هیچم نەدی ، بەڵام خێڵی قوڕەیش بەڵو کارەساتێکم دی مەرگیان هەڵگرتبوو ، (یثرب) مەرگی ناکاویان هەڵگرتوە، کۆمەڵێکم دی جگە لە شمشێرەکان هیچ پشت و پەناگەیەکیان نیە ، وە دەزانم هەتا هەریەکێکیان کەسێك لە ئێوە نەکوژێت ناکوژرێت ، خۆ ئەگەر ژمارەیەکتان لێ بکوژن ئیدی ژیان هیچ مانایەکی نیە ، ئێوەش پرس و ڕایەکی خۆتان بکەن .

لەوێدا چەند نەیارێکی تریش دڕ بە (ابو جهل) ڕاستبوونەوە - کە بەرگرییەکی سەرسەختی لەسەرکردنی شەڕەکە دەکرد - ئەو نەیارانە داوایان دەکرد سوپاکە بگەڕێتەوە بۆ مەککە بەبێ شەڕکردن ، (حکیم)ی کوڕی (حزام) بەناو خەڵکیدا دەگەڕاو ، هاتە لای (عتبه)ی کوڕی (ربیعه) و پێی وت : (ابو الولید) تۆ ڕیش سپی قوڕەیشیت ، گوێ لە قسەت دەگرن ، ئەگەر ڕێگایەکی خێرت نیشاندەم بەگوێم دەکەیت ؟ وتی : ئەو ڕایە چییە (حکیم) ؟

(حکیم) وتی: ئەو خەڵکە بگەڕێنیتەوە بۆ مەککە ، خوێنی هاوپەیمانەکەشت (عمرو)ی کوڕی (الحضرمی) لەئەستۆ بگریت - کە لە سریەکەی (النخله) دا کوژرا - (عتبه) وتی: وامنیش ئەوەم کردو تۆ زامنی من بویت، کێشەکەم لە هاوپەیمانەکەمدایە کە دەبێت من خوێنەکەی بدەم و هەرچی زیانێکی ماددیشی لێکەوتووە بۆی ببژێرم.

پاشان (عتبه) بە(حکیم)ی وت: بڕۆلای (ابا الحنظلیة) - (أبا جهل) - (الحنظلیة) مەبەستی دایکی بوو، بەڕاستی جگە لەئەو ترسی کەسم نیە مەسەلەکە تێك بدات.

پاشان (عتبه)ی کوڕی (ربیعه) هەستاو وتارێکیداو وتی : ئەرێ خێڵی قوڕەیش ، ئەگەر ئێوە بگەن بە موحەممەدو هاوەڵەکانیشی هیچی ئەوتۆتان دەست ناکەوێت ، سوێند بێت ئەگەر لێیان بکوژن ، بەدڵێك سەیرتان دەکات وەکو ئامۆزای یان خاڵوزایەکی یان کەسێکی عەشرەتەکەیتان کوشتبێت ، داواتان لێدەکەم بگەڕێنەوە وازبهێنن لە موحەممەدو بزانن لەگەڵ عەرەبدا چی دەکات ، ئەگەر ئەوان لەناویان برد ئەو خواستی ئێوەیە ، ئەگەر واش نەبوو ئەوا پێتان دەگاتەوەو شتێکتان پێ ناکرێت لەگەڵیدا .

(حکیم)ی کوڕی (حزام) ڕایکرد بەرەو لای (أبو جهل) - و قەڵغانەکەی هەڵگرتبوو - وتی (أبو جهل) : (أبو الحکم) (عتبه) منی نارد بۆلای تۆ ئەمەو ئەوەت پێ بڵێم ، (أبو جهل) فووی تێکراو وتی: وەڵڵاهی ئەم پیاوە هەر لەگەڵ موحەممەدو هاوەڵەکانی بینی چاوبەستی ئێکرا ، نەخێر شتی وانیە ، وەڵڵاهی ناگەڕێینەوە تا خوا بەلایەکماندا دەیخات ، (عتبه) هیچی نیە ، ئەوەندە نەبێت کە موحەممەدو ڕەش و ڕووتەکانی دەوروبەری بینیوەو . کوڕەکەی ئەویشیان لەگەڵدایە کە ئاوی (حذیفة) یە ، کاتێك موسوڵمان بوەو کۆچی کردوە لەگەڵ موحەممەددا - لە لەناوچونی کوڕەکەی دەترسێت و بەوە دەتانترسێنێت .

کاتێك کە قسەکەی (أبو جهل)ی پێگەیشت کە وتبوی : جادوەکەی هەڵاوساوە ، (عتبه) وتی : دەبێت (أبو جهل) بزانێت کێ جادوەکەی هەڵاوساوە ، من یان ئەو ؟ (أبو جهل) دەست و بردی کرد نەبادا ئەم ناڕەزاییە گەورەتر ببێت ، لە دوای ئەم قسەوباسە ناردی بەشوێن (عامر)ی کوڕی (الحضرمی) دا . کە برای (عمرو)ی کوڕی (الحضرمی) بوو ، ئەو پیاوەی کە لە سریەکەی (عبدالله)ی کوڕی (جحش) دا کوژرابوو - پێی وت : - عوتبە - ئەوە هاوپەیمانەکەتە دەیەوێت خەڵکی بگێڕێتەوە ، خۆشت بەچاوی خۆت تۆڵەی خۆتت بینی ، هەستە مردوەکەت بلاوێنەوە ، بۆ مەرگی براکەت بگری ، (عامر) هەستا ، سەری پەتی کردو ، هاواری کرد : ئەی هاوار بۆ عەمر ، ئەی هاوار بۆ عەمر ، خەڵکەکەی گەرم کردو ، دڵنیابوون لەو شەڕەی ڕووی تێ کردوون ، هەموو بیرکردنەوەیەکی ئاسایی لێ تێکدان کە پێشتر (عتبه) بانگەشەی بۆ دەکردن و ، دەنگی ناڕەزایی کپ بوەوەو سوودی نەبوو .

هەردوو سوپاکە لە یەکتر دەرکەوتن

کاتێک کە موشریکەکان دەرکەوتن و ، هەردوو کۆمەکەکە یەکتریان بینی ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : (خوایە ، ئەوە قوڕەیشە بەفیزو شانازیەوە بەرەو ئێرە دێت ، بەرەنگاری تۆ دەبێتەوەو پێغەمبەرەکەت بەدرۆ دەخاتەوە ، خوایە چاوەڕوانی ئەو سەرکەوتنەم کە بەڵێنت پێداوم ، خوایە ئەم سەرلەبەیانیە سەریان شۆڕکە) ، پێغەمبەر ﷺ لەدورەوە - (عتبە)ی کوڕی (ربیعە)ی بینی لەناو سوپاکە بەسەر وشترێکی سورباوەوە بوو ، فەرمووی : (ئەگەر لەناو ئەو خەڵکەدا خێر هەبێت لەو پیاوەدایە ، کە بەسەر ئەو وشترە سورباوەوەیە ، خۆ ئەگەر بەگوێی بکەن ڕزگاریان دەبێت).

پێغەمبەری خوا ﷺ ڕیزەکانی موسوڵمانەکانی ڕێککردو ، لەو کاتی ڕێککردنەدا شتێکی سەیر ڕووی‌دا ، پێغەمبەری خوا ﷺ تیرێکی بەدەستەوە بوو بەکلکی تیرەکە ریزەکانی ڕێك دەکرد ، (سواد)ی کوڕی (غزیە) لە ڕیزەکە کەمێك هاتبوە پێشەوە ، پێغەمبەر ﷺ بەکلکی تیرەکە دای لە سکی و پێی فەرموو: (سواد) ڕێك بوەستە ، (سواد) وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ بەڕاستی ئازارت دام ، تۆڵەم دەوێت ، پێغەمبەری خوا ﷺ کراسەکەی هەڵدایەوەو سکی پیرۆزی بۆ دەرخست و فەرمووی: فەرموو هەقی خۆت بکەرەوە . (سواد) باوەشی پێداکردو ، سکی پیرۆزی پێغەمبەری ماچ کرد ﷺ، فەرمووی: (سواد) چی وای لێ کردی ئەم کارە بکەیت ؟ وتی : پێغەمبەری خوا ، ئەوە دەبینیت کە هەردوو سوپاکە بەرامبەر یەك وەستاون ، ویستم دوا هەڵوێستم ئەوە بێت کە پێستم بەر پێستت بکەوێت ، پێغەمبەری خوا ﷺ دۆعای خێری بۆ کرد .

کە ریزەکان ڕێك بوون فەرمانی‌دا بەسوپاکەی کە شەڕ دەست پێنەکەن ، تا دوا فەرمانی لێ وەرنەگرن ، پاشان فەرمانێکی تایبەتی سەبارەت بەشەڕ بۆ دەرکردن، فەرمووی: ئەگەر زۆریان بۆ هێنان تیربارانیان بکەن، تیرەکانتان بهێڵنەوە[1]، شیر هەڵمەکێشن تادێنە سەرتان[2]، ئەنجا گەرایەوە بۆ ناو کوخەکە، خۆی و ئەبوبەکر بوون، (سعد)ی کوڕی (معاذ) بەمەفرەزەکەیەوە لەسەر دەرگای کوخەکەدا وەستان بۆ پاراستن.

---

[1] / صحیح البخاری ٢/٥٦٨.
[2] / سنن أبي داود له (سل السیوف عند اللقاء) ٢/١٢.

لەناو موشریکەکانیشدا (أبو جهل) لەو رۆژەدا نوقلانەی لێدەداو دەیوت: خوایە کامەیان سیلەی خزمایەتی دەپچڕێنی و ، شتێکی بۆ هێناوین کە نایزانین ، ئەم بەرەبەیانە لە ناوی بەریت ، خوایە کێمان لای تۆ خۆشەویسترەو زیاتر تۆ لێی پرازیت ئەمڕۆ سەری بخە ، لەبارەی ئەم نوقلانە لێدانەی (أبو جهل)ەوە بوو ، ئایەت هاتە خوارەوە ﴿ إِن تَسْتَفْتِحُواْ فَقَدْ جَاءكُمُ الْفَتْحُ وَإِن تَنتَهُواْ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَإِن تَعُودُواْ نَعُدْ وَلَن تُغْنِيَ عَنكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْئًا وَلَوْ كَثُرَتْ وَأَنَّ اللّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ {١٩}﴾ الأنفال، واتە موشریکان ـ ئەگەر ئێوە نوقلانەی سەرکەوتنی خۆتان لێبدەن ئەوا سەرکەوتن و پزگاربوون بەڕێوەیە ، ئەگەر وازبهێنن ئەوە باشترە بۆتان ، خۆ ئەگەر بگەڕێنەوە ئێمەش دێینەوە بۆتان ، ئەوسا ئەو کۆمەڵەشتان ناتوانێت هیچتان بۆ بکات با زۆریش بێت ، خوای گەورەش لەگەڵ ئیماندارانداییە.

کاتی سفر و یەکەمین سووتەمەنی جەنگ :

یەکەم قوربانی جەنگەکە (اسود)ی کوڕی (عبدالاسد المخزومی) بوو. کابرایەکی دڕندەی بێ ڕەوشت بوو . لەناو سوپاکەدا هاتە دەرەوەو وتی: ئاهم کردووە یان دەبێت لەو ئەستێڵکە ئاو بخۆمەوە ، یان دەبێت تێکی بدەم ، یان دەبێت لەو پێناوەدا بمرم .(حەمزە) بۆی چووە دەرەوە کە بەیەکگەیشتن (حەمزە) شمشێرێکی لێدا لاقی لەڕانی کردەوە بەو حاڵەوە خەریکبوو دەگەیشتە ئەستێڵکەکە ، لەسەر گازی پشت کەوت و خوێنی لاقی ڕووەو هاوەڵەکانی فیچقەی کرد ، ئەنجا لەسەر دەست بەرەو ئەستێڵکە ڕۆشت دەیویست سوێندەکەی بەجێ بهێنێت بەڵام (حەمزە) کەوتە سەری شمشێرێکی لێداو خستیە ناو ئەو ستێڵکەکەوەو کوشتی.

شەڕە شمشێر

ئەمە یەکەم کوشتن بوو کە ئاگری شەڕەکەی هەڵگیرساند ، دوای ئەو سێ کەس لەچاکترین سوارچاکانی قوڕەیش هاتنە دەرەوە ، هەرسێکیان لەیەک بنەماڵە بوون ، بریتی بوون لە (عتبه) و (شیبه)ی برای هەردووکیان کوڕی (ربیعه) بوون ، لەگەڵ (ولید)ی کوڕی (عتبه)دا ، کە لەریزەکە هاتنە دەرەوە داوای شەڕە شمشێریان کرد ، سێ گەنجی ئەنساری بۆیان چوونە دەرەوە، (عوف) و(معوذ) و هەردوو کورەکەی (الحارث) و (عفراء) ناوی دایکیان بوو ـ لەگەڵ (عبدالله)ی کوڕی

(رواحه) دا ، پێیان وتن : ئێوه کێن ؟ وتیان : چەند کەسێکی ئەنسارین وتیان : ئێوه هاوشانی ڕێزداری ئێمەن ، کارمان بەئێوه نیه ، ئامۆژاکانی خۆمانمان دەوێت ، پاشان یەکێکیان هاواری کرد : موحەممەد ، لەناو خزمانی خۆماندا هاوشانمان بۆ بنێرە دەرەوه ، ئەنجا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : (عبیدە)ی کوڕی (حارث) هەستە ، (حمزة) هەستە ، (علی) هەستە ، کاتێك هەستان و لێیان نزیك بوونەوه پێیان وتن : ئێوه کێن ؟ هەواڵیان پێدان . وتیان : بەڕاستی ئێوه هاوشانی ڕێزدارن ، ئەنجا (عبیدە) کە بەتەمەنترینی هەرسێکیان بوو کەوته شەڕ لەگەڵ (عتبە)ی کوڕی (ربیعه) و (حمزه) ش لەگەڵ (شیبه) و (علی)یش لەگەڵ (ولید)دا [1] ، (حمزه) و(علی) زۆریان پێنەچوو بەرامبەرەکانی خۆیان کوشت ، بەڵام (عبیدە) و بەرامبەرەکەی دوو شمشێریان دا لەیەکتر هەریەکەیان بەرامبەرەکەی خوێناوی کرد ، پاشان (علی) و (حمزه) هەڵیان کوتایه سەر (عتبه) و کوشتیان و (عبیدە) یان هەڵگرت ، قاچی برابوەوه ، زمانی شکاو بێدەنگ بوو ، چوار تا پێنج ڕۆژ لە پووداوی بەدر لە (الصفراء) وەفاتی کرد ، لەکاتێکدا کە موسڵمانەکان لە ڕێگەی گەڕانەوەدا بوون بەرەو (مدینه) .

(علی) سوێندی بەخودا دەخوارد کە ئەم ئایەتە لەبارەی ئەوانەوە هاتۆتە خوارەوە: ﴿ هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ ﴾ ئایەتەکە . واتە : ئەمانە دوو ڕکابەر بوون لەسەر خودای خۆیان ململانێیی یەکتریان کرد .

شالاوی گشتی

کۆتایی ئەم شەڕە شمشێرە سەرەتایەکی خراپ بوو بۆ موشریکان ، هەر لێرەوە باشترین شۆڕە سوارو سەرکردەی خۆیان لەدەستدا ، تەواو شێت و هار بوون ، بەیەك جارەکی شالاویان هێنایە سەر موسڵمانەکان ، موسوڵمانەکانیش پاش داوای یارمەتی لە پەروەردگاریان ، هانایان بۆ برد ، دڵیان بۆ یەکلایی کردەوەو ، لە هەڵوێستی بەرگریدا بوون ، بەدەم وتنی (احد) (احد)ەوە زیانی باشیان گەیاند بەبێ باوەڕان .

---

[1] ئەمە گوتەی (ابن اسحاق)ەو، لەگێرانەوەیەکی (احمد) و (ابی داود)دا ،(عبیدە) لەگەڵ (ولید) دا شەڕی کردووە ، (علی)یش لەگەڵ (شیبه) و (حمزه)ش لەگەڵ (عتبه)دا ، بڕوانە (مشکاة المصابیح) ٢/ ٣٤٣.

پێغەمبەر ﷺ لەخوا دەپارێتەوە

پێغەمبەری خوا ﷺ هەر لەکاتی گەڕانەوەیەوە دوای ڕێککردنی ڕیزەکانی سوپاکەی لە پەروەردگاری دەپارایەوە کە ئەو بەڵێنەی بۆ بهێنێتە دی وادەی پێداوەو دەیفەرموو : (خوایە ئەو داخوازیەم بۆ بهێنەجێ، خوایە داوای وادەو بەڵێنەکەت لێدەکەم) . دۆعای کرد تاشەڕ گەرم بوو، بگرەو بەردەو سەداو شەپیوری شەڕ بەرز بووەوە ، بەیەکدا هاتن ، دەنگی شەڕ گەیشتە گومبەدی ئاسمان ، ئەنجا فەرمووی : (خوایە ئەگەر ئەمڕۆ ئەم کۆمەڵە ئیماندارە لەناو بچن ئیدی تۆ ناپەرستڕێیت ، خوایە ئەگەر ویستت لەسەر بێت لەمەودوا هەرگیز ناپەرستڕێت) . زۆر لەخوا پاپایەوە تا بوورەکەی لەسەر شانی پیرۆزی کەوتە خوارەوە ، (ابوبکر) جارێکی دی خستیەوە سەرشانی و فەرمووی : ئیتر بەسە پێغەمبەری خوا ، بەڕاستی زۆر لە خودای خۆت پاڕایتەوە .

خوای گەورە نیگای نارد بۆ فریشتەکانی و فەرمووی : ﴿أَنِّي مَعَكُمْ فَثَبِّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا سَأُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ﴾ الأنفال/١٢، واتە : من (خوداوەند) لەگەڵتانم ئێوەش ئیمانداران قایمکەن ، ترس و بیم دەخەمە دڵی بێ باوەڕانەوە ، هەروەها بە پێغەمبەری فەرموو : ﴿ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِأَلْفٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُرْدِفِينَ ﴾ الأنفال/٩ ، من (پەروەردگار) بەهەزار فریشە پشتیوانیتان لێ دەکەم ، واتە فریشتەکان پۆل بەدوای پۆلدا دێن بۆ پشتیوانیتان .

دابەزینی فریشتەکان

پێغەمبەری خوا ﷺ وەنەوزێک بردیەوەو، پاشان سەری بەرزکردەوە ، فەرمووی: (ابوبکر) مژدە بێت ، ئەوە سەرکەوتنی خوایی بەڕێوەیە ، ئەوە جبریلە جڵەوی ئەسپەکەی گرتووە ، سەرشانی تۆزی بەسەرەوەیە .

پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ لە کوخەکە هاتە دەرەوە بەچەک و قەڵغانەوە ، بە پەلە هەنگاوی ناو فەرمووی : ﴿ سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ ﴾ القمر:٤٥، واتە: خوا یار بێت ئەو تاقمە دەبەزن و ڕادەکەن، پاشان مشتێ خۆڵی هەڵگرت و ڕووەو سوپاکەی قوڕەیش فڕێدا، موشرێک نەما هەندێک لەو تەپوتۆزە نەچێت بەدەم و لوت وچاویدا ، لەو بارەوە ئایەت هاتە خوارەوە ﴿ فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى﴾ الانفال /١٧، واتە : تۆ فڕێت نەدا ، ئەوە خودا بوو فڕێیدا.

هێرشی دژەوانە

ئیدی پێغەمبەر ﷺ فەرمانی بەسوپاکەی کە پەرچە هێرش دژەوانە بکەن ، فەرمووی : دەستیان لەسەر توندبکەن و ، هانیدان بۆ جەنگ و فەرمووی : سوێندم بەو کەسەی گیانی موحەممەدی بەدەستە هەر یەکێك لە ئێوە ، ئەمرۆ شەڕ بکات و پوو بە پوویان بوەستێت ، پانەکات و بکوژرێت خوای گەورە دەیخاتە بەهەشتەوە ، لەکاتێکدا کەهانی دەدان بۆ شەرکردن لەگەڵ کافران، فەرمووی : هەستن بڕۆن بەدەم بەهەشتێکەوە کە پانتاییەکەی بەئەندازەی ئاسمانەکان و زەمینە ، (لەوێدا) (عمر)ی کوڕی (حمام) وتی : بەخ بەخ ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : چی وای لێکردی کە بڵێیت بەخ بەخ ؟ وتی : سوێند بێت بەخوا تەنها ئەوەپاڵی پێوەنام کەئومێدم وایە لەو کەسانەبم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : تۆ لەو کەسانەیت ، (عمیر) چەند دەنکە خورمایەکی لەمشتدا بوو، دەستی کردبوو بە خواردنیان ئەنجا دەیوت ئەگەر من بمێنم تا ئەم هەموو دەنکە خورمایە دەخۆم ئەوە ژیانێکی درێژخایانە هەموی فرێداو ، چووە ناو شەڕەکە شەڕی کرد هەتا کوژرا [1] .

بەهەمان شێوە (عوف)ی کوڕی (الحارس) ـ ابن عفراء ـ پرسیاری لێکرد وتی : پێغەمبەری خوا ، چ شتێکی بەندە خوای گەورە دەخەنێنێت !

فەرمووی : خۆ فرێدانە ناو دوژمن بەسەری پووتەوە ، ئەنجا زرێبەندەکەی داکەندو فرێیدا ، شمشێری دەرهێنا دەستی کرد بەشەڕ هەتا کوژرا .

کاتێك کە پێغەمبەر ﷺ فەرمانی بەپەرچە هێرش ، شاڵاوەکانی دوژمن گەرم و گوریان نەمابوو ، خاوبووبوونەوە ، ئەم نەخشە زیرانە پۆڵی زۆری هەبوو لە بەرز کردنەوەی هەڵوێستی موسڵمانەکاندا ، کاتێك کەفەرمانی توندکردنەوەو دەست لێداگرتنیان بۆ دەرچوو چالاکی و گوڕی شەرکردنیان هێشتا لە سەرەتادا بوو ، بۆیە هەستان بەشاڵاوێکی پاماڵەری ترسناك ، شمشێریان بەهەموولایەکدا پاداوەشاندو هەر سەر بوو دەپەڕی ، جموجوڵیان زیاترو توندتربوو کەبینیان پێغەمبەری خوا بە زرێبەندەکەیەوە قەڵەمبازی داو فەرمووی : ﴿سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ﴾ موسڵمانەکان شەڕێکی بەهێزیان کرد ، فریشتەکانیش پشتیوانیان کردن ، لەگێڕانەوەکەی (ابن سعد) داهاتووە لە(عکرمە)ەوە دەڵێت : لەو شەڕەدا

---

[1] مسلم ریوایەتی کردووە ٢/ ١٩٣ ، مشكاة المصابيح ٢/ ٣٣١ .

سەری خەڵک دەپەڕی کەس نەیدەزانی کێ لێی داوە ، دەستی مرۆڤ دەقرتاو نەدەزانرا کێ لێیداوە، (ابن عباس) یش فەرمویەتی: لەکاتێکدا کە موسڵمانێک بەشوێن موشرێکێکدا پای دەکرد گوێی لە وەشاندنی دەنگی قامچی بوو بەسەر سەریەوە هاواری دەکرد : حەیزوم هات ، سەیرێکی کابرای موشرێکی کرد لە بەردەمیدا کەوتووە ، ئەنجا پیاوە ئەنساریەکە چووە خزمەت پێغەمبەر ﷺ و ڕووداوەکەی بۆ گێڕایەوە، فەرمووی: ڕاست دەکەیت ، ئەوە کۆمەکی ئاسمانی سێیەم بوو هات [٢] . (ابوداود المازنی) دەڵێت : لەناو شەڕەکەدا شوێن کابرایەکی موشرێک کەوتم تاشمشێرێکی لێبدەم ، کەچی پێش ئەوەی من شمشێرەی لێبدەم سەری کابرا پەڕی ، ئیدی زانیم کە شمشێرەکەی من نەیکوشت ، پیاوێکی ئەنساریش (عباس)ی بەدیلی دابویە بەری خۆی و هێنایە بەردەم پێغەمبەر ﷺ ، (عباس) وتی : وەڵڵاهی ئەم کابرایە منی ئەسیر نەکردووە ، بەڵکو پیاوێکی قژ کورتی جوان خاس بەسەر ئەسپێکی ماڕۆوە بوو ئەسیری کردم ، ئێستا ئەو کابرایە لەناو سوپاکەدا نابینم ، کابرای ئەنساری وتی: پێغەمبەری خوا من خۆم دیلم کردووە ، پێغەمبەری خوا ﷺ پێی فەرموو : بێدەنگبە خوای گەورە بەفریشتەیەکی ڕێزدار پشتیوانی کردویت .

ئیبلیس لە گۆڕەپانی شەڕ پاشەکشە دەکات

کاتێک ئیبلیس بینی فریشتەکان چی بەموشرێکەکان دەکەن بەرودوا تێی تەقاند تا ئەوکاتەش لەشێوەی (سراقە)ی کوڕی (مالك الجعشم المدلجی)دا لەگەڵ موشرێکاندا مابوەوە ، (الحرس)ی کوڕی (هشام) وایدەزانی کە خودی (سراقە)یە بۆیە دەستەوەدامێنی بوو، نەیدەهێشت بڕوات ، ئەویش بۆکسێکیدا لەسەر سنگی (الحارس) خستیو ڕایکرد، موشرێکەکانی پێیان وت : سوراقە بۆ کوێ ڕائەکەیت ، ئەی تۆ نەبووی کە دەتوت من پەناەری ئێوەم و بەجێتان ناهێڵم ؟ وتی ئەوەی من ئەبینم ئێوە نابیبینن ، من لەخودا دەترسم ، بەڕاستی خوا خاوەن سزای تونده ، پاشان ڕای کردو هەتا خۆی فڕێدایە ناو دەریاوە .

---

[٢] مسلم هاوشێوەی ئەمەی گێڕاوەتەوە ٢/ ٩٣ لەگەڵ هی تریش .

شکستی کەمەرشکێن

ئیدی شپرزەیی و نیشانەکانی زێرکەوتن لەناو موشریکاندا دەرکەوت و ، ریزەکانیان لەبەردەم ئەم شالاوە تووندو تۆڵەکانی موسڵمانانەدا هەرەسی هێناو شەڕ لەکۆتایی نزیکبوەوەو موشریکان کەوتنە خۆ قوتارکردن و هەلاتنی بێ بەرنامەو موسڵمانەکانیش کەوتنە سەریان هەندێکیان لێکوشتن و هەندێکیشیان بەدیلی گرت تا بەتەواوی تێکیان شکاندن .

مانەوەی (ابو جهل)

ستەمکاری هەرە گەورە (ابوجهل) ، کە لە سەرەتادا نیشانەی شپرزەیی و بێ سەروبەری لەریزەکانیدا بینی هەوڵیدا لەسەرەتاوە ڕای بگرێت ، دەستی کرد بە هاندانی سوپاکەی ، بەدڕندەیەتی و لەخۆبایی بوونێکەوە پێی وتن : گوێ مەدەنە ڕاکردنی سوراقە ، ئەو لەگەڵ موحەممەددا وادەی هەبوو ، تەنانەت کوژرانی (عتبە) و (شیبە) و (ولید)یش نەتانترسێنێت ئەوانە پەلەیان کرد، سوێندبێت بەلات) و (عزی) ناگەڕێینەوە تا هەموویان دەسبەست نەکەین ، نامەوێت بیانکوژن ، بەڵکو دەبێت بیانگرن ، تا پیشانیان بدەین چ کارێکی خراپیان کردووە .

بەڵام زۆری پێنەچوو ڕاستی ئەو لەخۆبایی بوونەی ئاشکرابوو، ئەوەندەی نەبرد ریزەکانیان لەبەردەم شالاوی بەجەرگانەی موسڵمانەکاندا تێکشکاو خۆی نەگرت ، بەڵێ چەند کەسێکی موشریکی بەدورا مایەوە ، بە شمشێرو ڕمەکانیان پەرژینێکیان بۆ دروست کرد ، بەڵام گەردەلوولی شالاوەکە ئەوەشی تێکشکاند بەسەریەکداو لەبنەوە دەریانکێشان ، ئەنجا (ابوجهل) خۆی تەنها مایەوە ، موسڵمانەکان بینیان بەسەر ئەسپەکەیەوە دەهات ودەچوو، دوو غولامی ئەنساری چاوەڕوانی ڕژاندنی خوێنی بوون.

کوژرانی (ابو جهل)

(عبدالرحمن) ی کوڕی (عوف) دەڵێت : لەناو ریزەکاندا شەڕم دەکرد ، بەلای ڕاست و چەپی خۆمدا لام کردەوە ، دوو کوڕی منالکارم بینی و ترسام لەوێدا شتێکیان لێبێت ، یەکێکیان بەدزی هاوەڵەکەیەوە پێی وتم : ئەرێ مامە ، ئەبو جەهل کامەیە ؟ وتم : کوڕم چی لێ ئەکەیت ؟ منالەکە وتی : بیستومە جنێوی داوە بە پێغەمبەر ﷺ ، سوێندم بەو کەسەی گیانی منی بەدەستە تارماییەکەی

ببینم یان دەیکوژم یان دەبێت بمکوژێت ، بەڕاستی سەرم سوڕما لەو ئازایەتیە ، دەڵێت : ئەنجا ئەوی تریشیان ئیشارەتێکی لێکردم ، هەمان شتی هاوەڵەکەی پێ وتم : منیش (ابوجهل) م بینی بەناو خەڵکەکەدا دەهات و دەچوو ، پێم وتن : ئەوەتا دەبینن ؟ ئەوە (ابوجهل) ە ، دەڵێت : هەڵیان کوتایە سەری و دایانە بەر شمشێرو کوشتیان ، ئەنجا ڕۆشتنەوە بۆلای پێغەمبەر ﷺ ، پێی فەرموون: کامتان کوشتان ؟ هەریەکەیان وتی : من کوشتومە فەرمووی: شمشێرەکانتان سڕیوە؟ وتیان: نەخێر، پێغەمبەری خوا ﷺ سەیری هەردوو شمشێرەکەی کرد، فەرمووی : هەردووکتان کوشتوتانە. پێغەمبەر ﷺ فەرمانیدا بەداڕشتنی کەل و پەلەکەی (ابوجهل) بۆ (معاذ)ی کوڕی (عمرو)ی کوڕی (جموح) ، دوو کەسەکەش (معاذ)ی کوڕی (عمرو)ی کوڕی (الجموح) و (معوذ) کوڕی (عفراء) بوون [1].

(ابن اسحاق) دەڵێت : (معاذ)ی کوڕی (عمرو) کوڕی (جموح) وتی : گوێم لێ بوو دەیانوت : (ابوجهل) لە بن درەختێکی دڕکاویدایە ، شمشێر بەدەستەکانیان چاندبوو بەدڕکی دەوری درەختەکەو وەدەیانوت : (ابوالحکم) کەس نایگاتێ ، کە ئەوەم بیست ، بوو بە خەمم بۆیە بۆی چووم ، کە لێی نزیک بوومەوە شمشێرێکم دا لە قاچی پەڕاندم ، قاچی بەو شێوەیە لەبەرچاوم وەکو دەنکۆڵەیەک وابوو لەژێر لێدانێکدا دەرپەڕێت . دەڵێت : (عکرمە)ی کوڕی شمشێرێکیدا لە لاشانم قۆڵم پەڕی بەپێستی لاتەنیشتەمەوە مایەوە ئەو برینە ماندووی کردم ، ئەو ڕۆژە بەو شێوەیە لەگەڵ شەڕکردندا بەدوای خۆمدا ڕام دەکێشا ، کە زۆر ئازاری دام خستمە ژێر پێم و ڕامکێشا تا لێبوەوە و فڕێمدا [2] ، بەو حاڵەوە (معوذ)ی کوڕی (عفراء) بەلای (ابوجهل)دا تێپەڕی ، شمشێرێکی لێدا خستی ، بەنیوە گیانی بەجێی هێشت ، (معوذ) بەردەوام بوو لەشەڕ تا شەهید کرا .

کە شەڕ تەواوبوو پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموی : کێ دەتوانێت هەواڵێکی (ابوجهل) بزانێت کە چی لێ بەسەر هاتووە ؟ خەڵک بلاوەیان لێکرد بەدوای (ابو جهل) دا ، (عبدالله)ی کوڕی (مسعود) ڕەزای خوای لێ بێت ، چووە سەری لە دوا هەناسەیدا بوو ، پێی نا بەسەر گەردنیدا ڕیشی گرت ، بۆ ئەوەی سەری لە لاشەی

---

[1] صحيح البخاري ٤٤٤/١ ، ٥٦٨/٢٢ مشكاة المصابيح ٢٣٥/٢ دیارە کەپێغەمبەر داڕنینی کەلوپەلەکانی (ابو جهل)ی بەبەکێکیان سپاردوە ، چونکە ئەوی تر لە جەنگەکەدا شەهید کراوە .

[2] ئەو (معاذ) تاوە (ڕەزای خوای لێ بێت) تا سەردەمی خەلیفە (عوسمان) ی کوڕی (عەففان) (ڕەزای خوای لێبێت) ژیا .

جیا بکاتەوە ، وتی: خوا سەری شۆڕ کردیت ئەی دوژمنی خوا ، وتی : بە چی سەری شۆڕکردم؟ من جگە لەپیاوێك کە قەومەکەی کوشتویانە چیدی هیچ لەکەیەکم لەسەر نییە ، یان سەرباری ئەوەی پیاوێکتان کوشتوە ؟ هەروەها وتی : خۆزگە کردەیەك بیکوشتمایە پاشان وتی: پێم بڵێ کێ سەرکەوتووە ؟ وتی : خوداو پێغەمبەرەکەی ﷺ ، لەوکاتەدا کە (ابن مسعود) قاچی خستبووە سەر گەردنی وتی: بەابن مسعود) هەی شوانی مێگەل لە شوێنێکی بەرزدا راوەستاویت - (عبدالله)ی کوڕی (مسعود) لە مەککەدا شوانی مێگەل بوو - پاش ئەم قسانە (ابن مسعود) سەری لەلاشەی جیاکردەوەو ، بردی بۆلای پێغەمبەری خوا ﷺ و وتی : پێغەمبەری خوا ، ئەوە سەری دوژمنەکەی خوایە ، پێغەمبەری خوا ﷺ سێجار فەرمووی: (هو الله الذي لا اله الا هو) ؟ پاشان فەرمووی : (الله اكبر ، الحمد لله الذي صدق وعده ، ونصر عبده ، وهزم الاحزاب وحده) ئادەی نیشانم بدەن ، دەڵێت : ڕۆشتین لاشەکەیمان پیشاندا فەرمووی : ئەمە فیرعەونی ئەم ئوممەتە بوو .

چەند دیمەنێکی ئیمانیی لەم جەنگەدا

پێشتر باسی دوونمونەی جوانمان کرد لەلایەن (عمیر)ی کوڕی (الحمام) و (عوف)ی کوڕی (الحارث) - ابن الفراء - ، لەو جەنگەدا چەند دیمەنێکی سەرنج ڕاکێش وەدەرکەوت ، کە تیایدا هێزی بیرووباوەڕ خۆی دەنوێنێت ، لەو جەنگەدا باوکان بە ڕۆڵەکانیان گەیشتن ، برا بە برا دەگەیشت بیرووباوەڕیان یەك نەبوو ، شمشێر یەکلایی کردنەوە ، ژێردەستەکان ڕووبەڕووی سەردەستەکانیان بوونەوەو ، داخی دڵی خۆیان پێ ڕشتن.

[1]. (ابن اسحاق) لە (ابن عباس)ەوە دەگێڕێتەوە ، کە پێغەمبەر ﷺ بەیارانی فەرموو : من دەزانم هەندێك لە پیاوەکانی (بنی هاشم) و هی تریش بەزۆرە ملێ لەگەڵ ئەوانەدا هێناوون ، هیچ کارێکیان نیە بە شەڕکردن لەگەڵ ئێمەدا ، هەر کەسێك لەخێڵی (بنی هاشم)ی بینی نەیکوژێت ، هەرکەسێك (ابو البختری) کوڕی (هشام)ی بینی نەیکوژێت ، هەرکەسێك (عباس)ی کوڕی (عبدالمطلب)ی بینی با نەیکوژێت ، ئەو پیاوە بە زۆر هێناوەتە دەرەوە . (ابو حذيفة)ی کوڕی(عتبة) وتی : ئایا ئێمە باوان و ڕۆڵەو براو خێزانەکەی خۆمان بکوژین و ، واز لە (عباس) بهێنین ؟ وەڵاڵەی ئەگەر پێی بگەم

بەشمشێر لەتی دەکەم ، ئەم قسەیە گەیشتووە بەپێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی : بە (عمر)ی کوڕی (خطاب) : (ابو حفص) ئەرێ دەکرێت مامی پێغەمبەر بەشمشێر لە دەم و چاوی بدرێت؟ (عمر) فەرمووی : پێغەمبەری خوا ، رێگەم بدە بدەم لە گەردنی ، وەڵاهی دووڕوو بوەتەوە .

(ابو حذيفة) هەموو جارێک دەیووت: زۆر لەو قسەیە دەترسام کە لەکاتی خۆیدا کردم ، پێم وایە مەگەر شەهیدی وەگەرنا هیچ شتێک نایسڕێتەوە ، ئەوەبوو لەشەڕی (یمامە)دا بەشەهیدی سەری نایەوە .

٢. قەدەغە کردنی کوشتنی (ابو البختری)یش لەبەر ئەوەبوو کە لەمەککەدا لە هەموو قوڕەیشیەکان زیاتر ئازاردانی پێغەمبەری پێ ناخۆش بوو، هیچ ئازاری نەدەداو، پێغەمبەری خوا ﷺ هیچ شتێکی خراپی پێنەگەیشتوە لەلایەن (ابو البختری)یەوە ، ئەو پیاوە یەکێک بوو لەو کەسانەی کە هەستان بۆ ڕاپاندنی پەیماننامەی پەیوەندی بڕین لەگەڵ (بنی هاشم) و (بنی عبد المطلب) دا.

کەچی لەگەڵ ئەوەشدا لە شەڕەکەدا (ابوالبختری) کوژرا ، هۆکەشی ئەوەبوو کە (مجذر)ی کوڕی (زیاد)ی (بلوی) لەناو شەڕەکەدا پێی گەیشتبوو ، هاوڕێیەکی لەگەڵدا بوو ، پێکەوە شەڕیان دەکرد ، (مجذر) پێی دەڵێت : ئەی (ابو البختری) پێغەمبەری خوا لێی قەدەغە کردوین تۆ بکوژین ، (ابوالبختری) وتی : ئەی هاڕێکەم ؟ (مجذر) وتی : نەخێر واز لەهاوڕێکەت ناهێنین ، ئیدی (ابوالبختری) وتی : وەڵاهی دەبێت هەردووکمان پێکەوە بمرین ، پاشان دەستیان دایە شەڕ لەگەڵ یەکتردا ، (مجذر) ناچاربوو بیکوژێت .

٣. (عبدالرحمن)ی کوڕی (عوف) و (امیە)ی کوڕی (خلف) لەسەردەمی جاهیلیدا لە مەککە هاوڕێی یەک بوون ، لە پۆژی شەڕی بەدرا (عبدالرحمن) بەلایدا تێپەڕی لەگەڵ (علی) کوڕیدا وەستابوو، دەستی گرتبوو، (عبدالرحمن) پش چەند قەڵغانێکی دەستکەوتی پێبوو ، وتی بە(عبدالرحمن) : هیچت پێیە بۆ من ؟ خۆ من لەهەموو ئەو قەڵغانانەی دەستت باشترم ، بەڕاستی هەرگیز ڕۆژی وەک ئەمڕۆم نەدیوە ، ئایا پیۆیستتان بە شیر نیە ؟ مەبەستی ئەوەبوو کە هەر کەسێک دیلی کردووە بە وشترێکی شیردەری چاک فیدیەی دەداتێ - (عبدالرحمن) قەڵغانەکانی فرێداو پاشان وتی : ئومەییە پێی وتم : لەوکاتەدا من لەنێوان ئومەییەو کوڕەکەیدا وەستابووم : ئەو پیاوەتان کێ بوو کە

پەڕی سیمرغی دابوو لە بەرۆکی ؟ وتم : ئەوە (حزە)ی کوڕی (عبدالمطلب) بوو ، وتی : هەرچیمان بەسەردا هات ئەو پیاوە پێی کردین.

(عبدالرحمن) دەڵێت: هەردووکیانم دایەبەرخۆم لەدوورەوە بیلال هەردووکیانی بینی کە لەگەڵمدا بوون، ئومەییە لەمەککەدا بەبەردەوامی ئەشکەنجەی بیلالی دەدا ، بیلال هاواری کرد : هەی سەری کوفرو بێباوەڕی (ئومەییە)ی کوڕی (خلف) خوا بمکوژێت ئەگەر نەیکوژم ، وتم : کورە بیلال نەکەی ، ئەوە دیلی منە ، وتی : خوا بمکوژێت ئەگەر نەیکوژم ، وتم : ئەرێ کوڕی ژنە ڕەشەکە گوێت لێمە ؟ ئەو هەر وتی : خوا بمکوژێت ئەگەر نەیکوژم ، پاشان بەدەنگی بەرز هاواری کرد ، ئەی ئەنسارەکانی خودا ، ئەمە سەری کوفر (امیە)ی کوڕی(خلف) ە ، بمرم ئەگەر نیکوژم ، دەڵێت : چوار دەوریان گرتین و خستیانە نێوکەوانەوە . من بەرگریم لێدەکرد ، دەڵێت : پیاوێکیان لەناکاو شمشێرێکیدا لە قاچی کوڕەکەی خستی ، (امیە) هاوارێکی وای کرد شتی وام هەرگیز گوێ لێ نەبووبوو ، منیش وتم : خۆت قوتارکە ئێمە ناتوانین ڕزگارت بکەین ، ئەنجا ئەوان هەڵیان کوتایە سەریان دانیانە بەر شمشێر هەتا سارديان کردنەوە ، هەموو جارێ (عبدالرحمن) دەیوت : خوا ڕەحم بە بیلال بکات ، بێ قەزابێت . من قەڵغانەکانیشم لەکیس چوو ، لە دیلەکانیشمدا دڵی ئێشاندم .

لە(زاد المعاد) یشدا هاتووە ، کە(عبدالرحمن)ی کوڕی (عوف) بە(امیە)ی وت : دانیشە ئەویش دانیشت (عبد الرحمن) خۆیدا بەسەریدا ، لەژێر (عبد الرحمن) یشەوە دایانە بەر شمشێر هەتا کوشتیان لەمەندێك شوێنەوە قاچ و قۆڵی (عبد الرحمن) یشیان بریندار کرد [1] .

٤. (عمر) کوڕی (خطاب) ﷺ لەو ڕۆژەدا خاڵی خۆی کوشت ، کە ناوی (العاص) کوڕی (هشام)ی کوڕی (المغیرە) بوو.

٥. (ابوبکر)ی (الصدیق) (ر) لەناو شەڕەکەدا هاواری کرد لە کوڕەکەی (عبد الرحمن) کە لەو کاتەدا لەگەڵ موشریکاندا بوو . وتی : پیسی خراپ چیت کرد لە مالْ و سامانەکەم ؟ (عبدالرحمن) یش وتی :

لــم یق غــیر شکــة و یعبوب وصــارم یقتــل ضلال الشیب

٦. کە موشریکان دەستیان هەڵگرت و تەسلیم بوون ، پێغەمبەری خوا ﷺ لە کوخەکەی‌دا بوو، (سعد)ی کوڕی (معاذ)یش بەشمشێرەکەی دەستی

---

[1] زاد المعاد ٢/ ٨٩ .

پاسەوانیی بەردەرگاکەی دەکرد ، پێغەمبەری خوا ﷺ لەڕەنگ و ڕووی (سعد) دا ئەوەی دەخوێندەوە کە پێی ناخۆشە ئەوانەیان دیل کردووە، پێی فەرموو: ئەرێ (سعد) دەڵێی ئەو بارو دۆخەت پێناخۆشە ؟ وتنی : بەڵێ پێغەمبەری خوا. ئەمە یەکەم کارەساتە کە بەسەر موشریکاندا هاتبێت ، کوشتنیانم بەلاوە چاکتر لە هێشتنەوەیان .

۷. شمشێرەکەی (عکاشە)ی کوڕی (محصن الاسدی) لەو ڕۆژەدا قرتا ، هاتە لای پێغەمبەر ﷺ ئەویش کۆتەرە دارێکی دایەو فەرمووی : (عکاشە) بەمە شەڕ بکە ، کە لەپێغەمبەری خوای وەرگرت ﷺ ڕای وەشاند ، بەدەستیەوە بوو بەشمشێرێکی درێژی، ڕەقی بڕندە ، شەڕی پێکرد تا خودای گەورە فەتحی نارد بۆ موسڵمانەکان ، ئەو شمشێرە ناونرا بوو (العون) ، پاشانیش لەلای مایەوە شەڕی پێدەکرد ، تا لە جەنگەکانی هەڵگەڕاوەکاندا شەهید کرا.

۸. پاش تەواوبوونی شەڕەکە (مصعب)ی کوڕی (عمیر العبدری) بەلای براکەیدا تێپەڕی کە ئاوی (ابو عزیز) بوو ، بەدەست یەکێک لە ئەنسارییەکانەوە دیل کرابوو، (مصعب) بە ئەنساریەکەی وت: توند دەستی بگرە ، دایکی دەوڵەمەندە، بەڵکو لەباتی ئەودا خوێنبایی بداتێ ، (ابو عزیز) وتی بە (مصعب) ئەمەیە وەسێتی تۆ بۆ من ؟

(مصعب) وتی : ئەو کابرا ئەنساریە برای منە نەک تۆ .

۹. کاتێک کە پێغەمبەر ﷺ فەرمانیدا بە ئەسپەردەکردنی لاشەی موشریکان لە (قلیب)دا و لاشەی (عتبە)ی کوڕی (ربیعە) یان ڕاکێشا بەرەو (قلیب) ، پێغەمبەر ﷺ سەیرێکی دەم و چاوی (ابو حذیفة)ی کوڕی کرد ، بینی زەرد هەڵگەڕابوو فەرمووی: (ابو حذیفة) ئەڵێی لەبارەی باوکتەوە شتێکت لەدڵدایە ؟ وتی: نەخێر پێغەمبەری خوا ، سوێند بەخوا هەرگیز بەدگومانیم بۆ دروست نەبووە لەکۆڕانی باوکمدا ، بەڵام سەیرم دەکرد ، کە باوکم خاوەن عەقڵ ئاغریی و ئازایی و ڕێزێکی تایبەتیە ، ئاواتم و خواست کە ئەوە ڕێنومایی بکردایە بۆ ئیسلام ، کاتێک کەبینیم کوژرا ، ئەوەم بیرکەوتەوە کە ئەو لەسەر کوفرو مردوە ئەوە زۆر ناڕەحەتی کردم ، پێغەمبەری خوا ﷺ گوتەیەکی جوانی پێ فەرموو ، دۆعای فێری بۆ کرد .

تەرمەکانی هەردوولا

شەڕەکە بەشکاندنێکی خراپی موشریکان و سەرکەوتنێکی گەورەی موسڵمانان کۆتایی هات لەموسڵمانەکان (١٤) چواردەکەس شەهیدبوون ، شەش کۆچەری و هەشت ئەنساریی.

موشریکانیش تووشی زیانێکی گەورە هاتن ، حەفتایان لێکوژراو حەفتاشیان لێ بەدیل گیرا ، زۆرینەشیان سەرکردەو فەرماندەو پاڵەوانەکانی قوڕەیش بوون .

کەجەنگەکە کۆتایی هات پێغەمبەری خوا ﷺ بەسەر کوژراوەکانەوە وەستاو پێی فەرموون: بەراستی ئێوە خراپترین کەسی پێغەمبەرەکەتان بوون ، بەدرۆتان خستمەوە لەکاتێکدا خەڵک هات بەدەمەوە، سەرتان شۆڕکردم لە کاتێکدا کە خەڵک پشتیوانیان لێکردم ، دەرتان کردم کەچی خەڵک جێگەی کردمەوە ، پاشان فەرمانیدا - رایان کێشان و خستنیانە یەکێک لە چاڵەکانی بەدرەوە .

لە (ابي طلحة)ەوە ، پێغەمبەر ﷺ لە رۆژی بەدردا فەرمانیدا ، بیست و چوار فەرماندەی قوڕەیشیان فرێدایە ناو پەنا شیوێکی بەدرەوە ، نەریتی وابووە بەسەر هەر کۆمەڵێکدا سەربکەوتایە لە ساراکەدا سێشەو دەمایەوە ، لە رۆژی سێیەمدا کەلە بەدر بوون فەرمانیدا کاروانەکەی رێکخەن، پاشان رۆشت هاوەڵەکانی بەدواییدا رۆشتن، چووە سەرچاڵی گۆڕەکان و، دەستی کرد بە بانگ کردنیان هەریەکەیان بەناوی خۆیان و باوکیانەوە ، فلانی کوڕی فلان ، فلانی کوڕی فلان ، ئایا باشتر نەبوو ئەگەر بەگوێی خوداو پێغەمبەرەکەیتان بکردایە ؟ ئەوە ئێمە بەمە گەیشتین کە خودا بەڵێنی پێدابووین ، ئایا بەراستی ئێوەش بەوە گەیشتن کەخودا وادەی پێدابوون؟ (عمر) ﷺ وتی: پێغەمبەری خوا چ جەستەیەکی بێ گیان قسەی کردووە ؟ پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی : سوێندم بەو کەسەی گیانی منی بەدەستە ئێوە باشتر لەوان ئەو قسانەی من نابیستن ، لەگێڕانەوەیەکی تردا ، بەراستی ئێوە زیاتر لەوان نابیستن ، بەڵام ئەوەیە کەناتوانن وەڵام بدەنەوە [1] .

---

[1] متفق علية ، مشكاة المصابيح ٢/٣٤٥.

(مەککە) هەوالّی ژێرکەوتنەکەی پێدەگات

موشریکان لەمەیدانی بەدردا بەشێوەیەکی ناڕێک هەلاتن و بەشیوو دۆلەکاندا پەرش و بلاّوبوونەوەو بەترسەوە بەرەو مەککە پایاندەکردو لە شەرماندا نەیاندەزانی چۆن بڕۆنە مەککەوە .

(ابن اسحاق) دەلێت : یەکەم کەسێک هەوالّی کارەساتەکەی گەیاندە مەککە (الحسیمان)ی کوڕی (عبدالله الخزامی) بوو ، وتیان: چ هەوالێکت پێیە ؟ وتی: (عتبە)ی کوڕی (ربیعە) و (شیبە)ی کوڕی (ربیعە) و (ابوالحکم) کوڕی (هشام) و (امیە)ی کوڕی (خلف) کوژراون لەگەلّ چەند پیاوێکی تردا کە - ناوی بردن - کەدەستی کرد بەژماردنی سەرکردە کوژراوەکانی قوڕەیش ، (صفوان)ی کوڕی (امیە) کە لە (الحجر)دا دانیشتبوو ، وتی : وەلّلاهی عەقلّ نایگرێت ئادەی هەوالّی منی لێ بپرسن ، وتیان : ئەی (صفوان)ی کوڕی (امیە) چی لێهات ؟ وتی : ئەوەتا لە (حجر)دا دانیشتووە ، وەلّلاهی چاوم لێ بوو باوک و برا کەی بەیەکەوە کوژران .

(ابو رافع) غولاّمەکەی پێغەمبەر ﷺ دەڵێت : خزمەتکاری (عباس) بووم ، هاتبوە ناومانەوە بۆ ئەهل و بەیت ، (عباس) موسڵمان بوو ، (ام الفضل)و منیش موسڵمان بووین ، (عباس) ئیسلام بوونەکەی شاردبۆوە (ابولهب) نەچوو بوو بۆ شەڕی بەدر ، کە هەوالّەکەی بەدر هات دەمکوت بوو سەری شۆڕ کرد ، هەستمان بەخۆشی و سەربەزری دەکرد ، من پیاوێکی لاوازبووم دەفرم دروست دەکرد ، لە ژوورەکەی زەمزەمدا هەلّم دەکۆڵی ، سوێندبێت لەوێدا دانیشتبووم خەریکی هەلّکۆڵینی دەفرەکانم بوو (ام الفضل) یش لەپاڵمدا دانیشتبوو ، ئەو هەوالّەی پێمان گەیشت زۆر دلّی خۆش کردبووین ، (ابو لهب) بەبێزاری و بێتاقەتیەکی زۆرو داخ لەدڵیەوە بەرەو لای ئێمە دەهات ، هات و لەپاڵ (حجر)دا دانیشت ، پشتی کردە من ، لەوحالّەدا دانیشتبووم ، خەڵک وتیان: ئەوە (ابوسفیان)ی کوڕی (حارث) ی کوڕی (عبدالمطلب) هات ، (ابولهب) پێی وت : ئادەی وەرە بۆلام ، سوێند دەخۆم هەموو هەوالّەکەت لەلایە ، دەڵێت : لەلای دانیشت ، خەڵک لەدەوری کۆ بوونەوەو ، وتی : برازا هەوالّم بدەرێ بزانم باردۆخەکە چۆن بوو؟ (أبو سفیان) وتی : وەلّلاهی هەر ئەوەندەمان خۆش بوو چوویینە شەڕەکەوە خێرا شانمان بۆ شل کردن ، بەئارەزووی خۆیان لێیان کوشتین و بەدیل گرتین ، وەلّلاهی سەرباری ئەوەش من لۆمەی کەس ناکەم ، هەندێک پیاومان پێگەیشت سەرتاپا سپی بەسواری ئەسپی ماڕوو لەنێوان ئاسمان و زەمیندا وەستابوون ، وەلّلاهی ئەوانە هیچیان نەهێشت ، هیچ کەسیش نەیدەتوانی بەرامبەریان بوەستێت .

(ابو رافع) دەڵێت : چمکێکی (حجر)م بەرز کردەوەو وتم : وەڵاهی ئەوانە فریشتە بوون ، دەڵێت: (ابولهب) دەستی بەرزکردەوەو یەک زللەی توندی لێدام ، منیش ڕەتم دایەوە ، هاتە گیانم دامی بەزەویدا ئەنجا کەوتە لێدانم ، من پیاوێکی لاواز بووم ، (ام الفضل) هەستا کۆڵەکەیەکی هەڵگرت و کێشای بەسەریدا ، خوێنی لێهێناو پێی وت: کە زانیت ئاغای لێرەنیە بێکەس کوژت کرد ، (ابو لهب) سەری شۆڕکردو لێیدا ڕۆیشت ، سوێند بەخوا تەنها حەوت شەوی تر ژیاو ، خوای گەورە گەرو گوڵی کردو کوشتی ، (ئەوەش دەردێکە عەرەب نوقلاێنەی شەڕی پێ لێدەدەن ، بۆیە کوڕەکانیشی وازیان لێهێنا ، تاماوەی سێ ڕۆژ کەس نزیکی تەرمەکەی نەدەکەوتەوەو کەسیش هەوڵی نەدەدا بینێژێت کەکوڕەکانی لەقسەو باسی خەڵک ترسان ، ئیتر هەستان چاڵێکیان بۆ هەڵکەند بەدار پاڵیان پێوەنا بۆناو چاڵەکەو لەدورەوە خۆڵیان بۆ فڕێدا تابەتەواوی دایانپۆشی).

بەم شێوەیە ، خەڵکی ، هەواڵی شکستەکەی مەیدانی بەدریان پێگەیشت ، ئەم هەواڵە کاریگەریەکی زۆرخراپی کردە سەریان ، گەشتە ڕادەیەک شین و واوەیلایان قەدەغە کرد بۆ مردوەکانیان ، نەبادا موسڵمانەکان ئۆخەی بکەن .

یەکێک لەو نوکتە خۆشانە کە ڕووی‌دا ئەوەبوو ، (اسود)ی کوڕی (عبدالمطلب) سێ کوڕی لە شەڕی بەدرا بەرکەوتبوون و کوژرا بوون ، زۆر حەزی دەکرد بۆیان بگری ، چاوی کوێر بوو ، شەوێک گوێی لەلاوانەوەیەک بوو ، غوڵامەکەی نارد؟ وتی بەڵکو ئەمە خوایە ڕێگەی لاوانندنەوەیان دابێت ، ئەرێ تۆ بڵێی ئەمە قوڕەیش بن و بۆ کوژراوەکانیان بگرین؟ بەڵکو ساخوا ڕێگەم بدەن بگریم بۆ (ابي حكمية)ی کوڕم . خەریکە جەرگم دەسوتێت ، غوڵامەکەکە گەڕایەوەو وتی : ئەو لاوانەوەیە شینی ژنێکە بۆ وشترە ونبوەکەی دەگری، ئیتر (اسود) خۆی پێنەگیراو ئەم شیعرەی وت:

ابكـي أن تضـل لهـا بعير	ويمنعهـا من النوم السهود
فـلا تبكي على بكر ولكن	على بدر تقـاصرت الجدود
علـى بدر سراة بني هصيص	ومخـزوم ورهط أبي الوليد
وبكي ان بكيت علـى عقيل	وبكي حارثـاً أسد الاسود
وبكـيهم ، ولا تسمي جميعاً	ومـا لأبي حيكمة من نديد
ألا قد سـاد بعدهم رجـال	ولولا يوم بدر لـم يسودوا

(مەدینە) هەواڵی سەرکەوتنەکەی پێدەگات

کە خودای گەورە سەرکەوتنی بەخشی بەموسڵمانان ، پێغەمبەری خوا ﷺ دوو مژدەدەری نارد بۆ خەڵکی مەدینە، بۆئەوەی بەخێرایی مژدەکە یان پێ بگەیەنێت ، (عبدالله)ی کوڕی (رواحە)ی نارد بۆ خەڵکی سەرەوەو (زید)ی کوڕی (حارثة) یشی نارد بۆ خەڵکی خوارەوە .

جولەکەو دووڕووەکان کەوتبوونە جموجوڵ لەناومەدینەدا بە بلاّو کردنەوەی پڕوپاگەندەی درۆ ، زیاد لەوەش هەواڵی شەهید بوونی پێغەمبەریان بلاّوکردەوە ﷺ کاتێک کە یەکێک لە دووڕوان (زید)ی کوڕی (حارثة)ی بینی بە سواری ((القصوراء) وشترەکەی پێغەمبەرەوە بوو ، وتی : ئەرێ وەڵلاّ موحەممەد کوژراوە ، ئەوەش (قصوراء)ەو دەیناسینەوە ، ئەوەش (زید) ە لە ترساندا نازانێت چی بڵێت و سەری شۆڕ کردەوەو شکاوە .

کە هەردوو پیاوە کە گەیشتنە مەدینە موسڵمانان دەورەیان دان ، گوێیان گرت بۆ بیستنی هەواڵەکە ، تا بەتەواوی دڵنیابوون لە سەرکەوتنی موسوڵمانان ، ئیتر خۆشی هەموولایەکی گرتەوە ، هەموولایەکی مەدینە پڕ بوو لە دەنگی (لااله‌الاالله و الله‌اکبر) سەرانی ئیماندران - ئەوانەی لەمەدینەدا بوون - هاتنە دەرەوە بۆ سەر ڕێگاکانی شار بە مەبەستی پێشوازی کردن و پیرۆزبایی کردن لە پێغەمبەری خوا ﷺ ، بەبۆنەی ئەو سەرکەوتنە گەورەیەوە .

(اسامە)ی کوڕی (زید) دەڵێت: لەکاتێکدا کە تازە (رقیە)ی کچی پێغەمبەری خوامان ﷺ ئەسپەردە دەکرد کە خێزانی (عفان)ی کوڕی (عفان) بوو ، هەواڵی سەرکەوتنەکەمان پێگەیشت ، ئەوکاتە پێغەمبەری خوا ﷺ من و (عثمان)ی هاوسەری بەدیاریەوە دانابوو .

سوپاکەی پێغەمبەر ﷺ بەرەو مەدینە بەرێ دەکەوێت

پێغەمبەری خوا ﷺ سێ ڕۆژ دوای کۆتایی هاتنی جەنگەکە لە بەدر مایەوە ، پێش بەرێکەوتنی لەشوێنی مەیدانی شەڕەکە ڕاجیاوازی لەنێوان سوپاکەدا لەسەر مەسەلەی دەستکەوتی شەڕ دروست بوو ، کە جیاوازیەکە تووندتر بوو پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانیدا هەرچی کۆکراوەتەوە بیگێڕنەوە ، هەموو دەستکەوتەکانیان هێنایەوە . پاشان وەحی هاتە خوارەوە بۆ چارەسەرکردنی ئەم کێشەیە :

لە (عبادە)ی کوڕی (صامت)ەوە دەڵێت : لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ دەرچووم ، شەڕی بەدرم لەگەڵدا بینی ، خوای گەورە کافرانی ژێرخست ، هەندێك لە موسڵمانەکان ڕاودوویان کەوتن هەندێکیان لێ کۆشتن و هەندێکیان بەدیلی لێگرتن ، کۆمەڵێکی تریش چوون بۆ کۆکردنەوەی دەستکەوت و تالانی ، هەندێکی تریش چاوەدێری پێغەمبەریان دابوو ﷺ نەبادا دوژمن پەلاماری بدەن لەناکاودا ، هەتا شەو داهات ، ئەوانەی کە تالانی شەڕەکەیان کۆ کردبوەوە ، لەبەینی خۆیاندا دەیانوت : خۆمان کۆمان کردۆتەوە ، بەش کەسی پێوە نیە ، ئەوانەش کە بەدوای دوژمندا ڕایان کردبوو هەڵیاندایەو وتیان : ئێوە لەئێمە شیاوترنین ، ئێمە بووین دوژمنمان دوورخستەوەو ڕاومانناان ، ئەوانەش کە چاوەدێری پێغەمبەریان گرتبوو ﷺ وتیان : ئێمەش لەوە دەترساین کە لەناکاودا بێنە سەر پێغەمبەر ﷺ بۆیە بەوەوە سەرقاڵ بووین، خوای گەورە ئایەتی ناردەخوارەوە: ﴿ يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنفَالِ قُلِ الْأَنفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنْ كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴾ الانفال:١، واتە: پرسیارت لێدەکەن ئەی موحەممەد لەبارەی ئەنفالەوە ، تۆش بڵێ : ئەنفال بۆ خوداو پێغەمبەرەکەیەتی لەخودای گەورە بترسن و نێوەندی خۆتان چاك بکەن و، بەگوێی خواو پێغەمبەرەکەی بکەن ، ئەگەر بەڕاستی ئیماندارن ، ئیدی پێغەمبەری خوا ﷺ لەنێوان موسڵماناندا دابەشی کرد [1].

پاش سێ ڕۆژەکەی بەدر پێغەمبەر ﷺ سوپاکەی جوڵاند بەرەو مەدینەو ، دیلە موشریکەکانیشی پێ بوو ، هەروەها ئەو بڕە ئەنفالەشی پێ بوو کە لەکافرانی شەڕی بەدردا دەستی کەوتبوو ، (عبدالله)ی کوڕی (کعب)ی کردبووە بەرپرس بەسەریەوە ، کە لەتەنگاوی (الصفراء) دەرچوون ، لەسەر گردۆلکەیەکی نێوان تەنگاوەکەو (نازیە) پاش ئەوەی کە پێنجیەکی لێدەرکرد ئەنجا دەستکەوتەکەی

---

[1] (احمد) دەریهێناوە ٥/ ٣٢٣ ، ٣٢٤ ، هەروەها (حاکم) ٢/ ٣٢٦ .

بەیەکسانی دابەش کرد ، کە گەیشتنە ناوچەی (الصفراء) پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانیدا بەکوشتنی (نظر)ی کوڕی (حارث) ، ئەم کابرایە هەڵگری ئالای موشریکان بوو لە شەڕی بەدرا ، یەکێک بوو لە تاوانبارە هەرە گەورەکانی قوڕەیش و خراپترین هەڵوێستی هەبوو بەرامبەر بەئیسلام و زۆر ئازاری پێغەمبەری خوای دەدا ﷺ ، (علی) کوڕی (ابو طالب) دای لەگەردنی .

کە گەیشتنە ناوچەی (عرق الظبیة)ش فەرمانیدا بەکوشتنی (عقبە)ی کوڕی (ابي معیط) ، پێشتریش باسمان کرد کە چۆن ئازاری پێغەمبەری دەدا ﷺ ، هەر ئەم بوو لەکاتی نوێژدا سەروپێڵی ئاژەڵی کرد بەسەر سەری پیرۆزی پێغەمبەردا ﷺ ، ئەوەبوو عەباکەی لە ملی پێغەمبەری ئالاندو ویستی بیتاسێنێت و ، خەریک بوو بیکوژێت ئەگەر ئەبوبەکر نەبوایە ﷺ ، کە فەرمانیدا بەکوشتنی وتی : کوڕەکانم کێیان هەیە ئەی موحەممەد ؟ فەرمووی : دۆزەخ [1] ، (عاصم)ی کوڕی (ثابت الانصاري) کوشتی ، گوتراویشە (علی) کوڕی (ابو طالب) .

کوشتنی ئەو دوو ستەمکارە لە ڕووی سەربازییەوە پێویست بوو ، ئەوانە تەنها دیلی جەنگ نەبوون ، بەڵکو بە زاراوەی نوێ تاوانباری جەنگ بوون .

شانەکانی پیرۆزبایی

کە پێغەمبەر ﷺ گەیشتە (روحاء) سەرانی موسڵمانەکانی پێگەیشت ، ئەوانەی کە پێشتر لەگەڵ بیستنی مژدەی سەرکەوتنەکەدا بەهۆی دوونێراوەکە هاتبوونە دەرەوەی شار - هاتنە خزمەتی بۆ پیرۆزبایی کردن ، لەوێدا (سلمە)ی کوڕی (سلامە) پێی وتن: لەسەرچی پیرۆزبایمان لێدەکەن ؟ وەڵڵامی ئەوانەی شەرمان لەگەڵداکردن چەند پیرە پیاوێکی سەرساف بوون وەک وشتر ، پێغەمبەری خوا ﷺ دەستی کرد بەپێکەنین ، پاشان فەرمووی: برازا ، خۆ ئەوانە ئەنجوومەنی قوڕەیش بوون.

(اسید)ی کوڕی (حضیر) یش وتی: پێغەمبەری خوا ، سوپاس بۆ ئەو خودایەی سەری خستیت ، دڵی ئارام کردیت ، وەڵڵامی پێغەمبەری خوا ، هەرگیز دواکەوتنم لە بەدردا لەبەرئەوە نەبوو کە پێم وابووبێت شەڕ دەکەیت لەگەڵ دوژمندا ، بڕوام وابوو کە مەسەلە کاروانەکەیە بۆیە نەهاتم ، ئەگەر بمزانیبایە بەدوژمن دەگەیت هەرگیز دوا نەدەکەوتم ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی : ڕاست دەکەیت .

---

[1] خاوەنی سەرچاوە (صحیح)ەکان ئەمەیان ڕیوایەت کردووە ، بڕوانە (سنن ابی داود) لەگەڵ پەراوێزەکەی

پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ بەسەرکەوتوویی و سەری بەرزەوە چووە ناو مەدینەوە، هەرچی دۆزمنی ناوەوەو دەرەوە هەبوو زەندەقیان لێی چوو بوو ، ژمارەیەکی زۆری خەڵکی مەدینە موسڵمان بوون ، لەوکاتەوە (عبدالله)ی کوڕی (ابی) و تاقمەکەی بە پرواڵەت و ئاشکرایی هاتنە ناو ئیسلامەوە .

دیلەکان دوای خۆی بەڕۆژێك گەیشتنەوە مەدینە، دابەشی کردن بەسەر هاوەڵانیداو وەسیەتی خێری بۆ کردن ، هاوەڵان خۆیان خورمایان دەخواردو ، لەبەر وەسیەتەکەی پێغەمبەر ناniان دەدا بەدیلەکان .

مەسەلەی دیلەکان

کە پێغەمبەری خوا ﷺ گەیشتەوە مەدینە ، لەبارەی دیلەکانەوە ڕاوێژی بە (ابوبکر)ی هاوەڵی کرد ﷺ، فەرمووی : پێغەمبەری خوا ، ئەوانە ئامۆزاو براو خزمانی عەشرەتن ، من پێم باشە فیدیەیان لێ وەربگرێت ، بەو پارەیەی وەری دەگرین هێزمان دەبێت بەسەر کافراندا ، سا بەڵکو خوا هیدایەتیان بداو ببنە پشتیوانێك بۆ ئێمە.

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی بە (عمر)ی کوڕی(خطاب) تۆچی دەڵێیت ؟ (عمر) وتی : وەڵاهی من لەگەڵ ڕایەکەی (ابوبکر) دانیم ، پێم وایە کە تۆ بوار بدەیت من فلانە کەسی خزمم بکوژم ، (علی)ش (عقیل)ی کوڕی (ابوطالب) بکوژێت و (حمزة)ش فلانە کەسی برای بکوژێت ، تاپیشانی بدەین لای خوای خۆمان کە هیچ دڵ نەرمیەکمان تێدا نییە بەرامبەر بەموشریکان ، ئەمانەش سەران و پێشڕەو سەرکردەکانی کوفرن.

(عمر) دەڵێت : پێغەمبەری خوا ﷺ مەیلی بەلای ڕایەکەی (ابوبکر)دا بوو ، قسەکەی منی بەدڵ نەبوو ، خوێنبایی لێ وەرگرتن ، بۆ ڕۆژی سەرلەبەیانی چوومە خزمەت پێغەمبەر ﷺ بینیم لەگەڵ ئەبوبەکردا دەگریان - وتم : پێغەمبەری خوا تۆو هاوەڵەکەت بۆچی دەگرین ؟ ئەگەر گریانم بۆ هات منیش دەگریم ، وەگەرنا خۆم دەگریەنم بۆ گریانی ئێوە ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی : سەبارەت بە مەسەلەی دیلەکان کە هاوەڵەکانت ڕای خۆیان وت : بە وەرگرتنی خوێنبایی ، کەچی سزاکەیانم پێ نیشاندرا لە ئەو درەختە لێمانەوە نزیکتربوو . ئامازەی بۆ درەختێکی نزیك کرد[1].

---

[1] تاریخ عمر بن الخطاب ، نوسینی (ابن الجوزی) ل ٣٦

خوای گەورە ئایەتی نارده خوارەوە : ﴿ مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ، لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴾ الانفال : ٦٧ ــ ٦٨ واتە: بۆ هیچ پێغەمبەرێك نیە كە دیل گل بداتەوە تاكاتێك پایەداربێ جێگر دەبێت لە زەویدا ، مەگەر كەل و پەل و شمەكی دونیاتان دەوێت ؟ خۆ خوای گەورە ئەو جیهانی دەوێت بۆتان و سەرفرازی قیامەتی ئێوەی مەبەستە ، خوا بالادەستە و دانایە ، خۆ ئەگەر بڕیارنەدەی خودا نەبوایە لەسەر ئەو شتانەی كە وەرتانگرت لەبەرامبەر ئازادكردنی دیلەكانەوە ئەوە تووشی سزایەكی سەخت دەبوون.

ئەو (كتاب)ەش كە لە ئایەتەدا دەڵێت : پێشتر هاتووە مەبەستە پێی ئایەتی : ﴿فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً﴾ محمد : ٤ ، واتە : یان منەتیان بەسەردا بكەن بەڕیان بدەن ، یان فیدیەیان لێ بسێنن ، ئایەتەكە باسی مۆڵەتی وەرگرتنی فیدیەی تێدایە وەگەرنا سزا دەدران ، سەرزەنشتەكە بۆ ئەوە دابەزی ، چونكە ئەوان پێش جێگیر بوون و پایەداربوون دیلیان گلدایەوە ، پاشان فیدیەیان وەرگرت لەو تاوانبارانەی كە دیلی شەڕ نەبوون ، بەڵكو تاوانباری جەنگ بوون ، ئەوانە یاسای نوێش وازیان لێناهێنێت و دادگاییان دەكات ، زۆرجاریش حوكمی دادگا لەبارەیانەوە كوشتن یان بەندیی كردن دەبێت هەتا مردن .

ئەوەبوو بڕیارەكە بەپێی بۆچوونەكەی (ابوبكر) ڕ جێگیربوو ، قسەیان لە دیلەكان وەرگرت ، هەر فیدیەیەكیش چوارهەزار درهەم بوو تا سێ هەزاردرهەم و تا هەزاردرهەم، خەڵكی مەككە خوێندەواریان هەبوو خەڵكی مەدینە خوێندەواریان نەبوو ، هەركەسێكیان نەیتوانیایە فیدیە بدات، دە منداڵیان دەدایە دەست فێری خوێندەواریان بكەن ، كە فێری بكردنایە بەڕەڵای دەكردن.

پێغەمبەری خوا ﷺ بەبێ بەرامبەر هەندێكی تر لەدیلەكانی ئازادكرد ، لەوانە (المطلب)ی كوڕی (حنطب) و(صیفی) كوڕی (ابی رفاعه) و (ابوعزه الجمحی) ئەمەی بە ئەسیری گرتەوە لە ئوحودداو كوشتی و باسەكەی لەدواییدا دێت .

(ختنه ابی العاص) یشی بەڕەڵا كرد بەمەرجێك دەستبەرداری (زینب) ببێت، پێشتریش (زینب) پارەومااڵی ناردبوو بۆ بەردانی (ابی العاص) ملوانكەیەكی تێدانابوو كەلای خەدیجە بوو ، بەو ملوانكەیەوە شووی كردبوو (ابی العاص) كاتێك پێغەمبەر ﷺ ملوانكەكەی بینی دڵی نەرم بوو ، داوای كرد لەهاوەاڵنی كە (ابی العاص) بەبەدن بەمەرجێك ڕێگە بدات كە (زینب) كۆچ بكات بۆ مەدینەو

دەستبەرداری ببێت ، (ابو العاص) پازی بوو ، پێغەمبەریش بەریدا و (زید)ی کوڕی (حارثة) و پیاوێکی تری ئەنساری نارد بەشوێن زەینەبی کچیداو پێی فەرموون : لە (بطن یأجج) بمێننەوە تا زەینەب بەوێدا دەگوزەرێت لەگەڵ خۆتاندا بیهێننەوە. هەردووکیان دەرچوون و لەسەرەوە لەگەڵ خۆیاندا هێنایانەوە ، بەسەرهاتی کۆچەکەی زەینەب زۆرو دوور درێژ خەمناکە .

(سهیل)ی کوڕی (عمرو) لەناوو دیلەکاندا بوو ، وتاربێژێکی کارامەبوو ، (عمر) فەرمووی : پێغەمبەری خوا هەردوو دانی پێشەوەی (سهیل)ی کوڕی (عمرو) دەربهێنە بازمانی تێی بگیرێت و ، بۆ ئەوەی لەمەودوا لەهیچ شوێنێکدا نەبێتە هۆی شێواندنی دەم و چاوی مرۆڤ و ، خەشم و قینی خوا لە ڕۆژی قیامەتدا.

(سعد)ی کوڕی (النعمان) چوو بۆ (عومرە) لەوێ (ابو سفیان) گرتی و بەندی کرد ، (عمرو) کوڕی (ابوسفیان) لەناو دیلەکاندا بوو، ناردیانەوە بۆ (ابو سفیان) ئەویش لە بەرامبەریدا (سعد)ی بەرەڵلا کرد .

قورئان لەبارەی شەڕەکەوە دەدوێت

لەبارەی ئەو جەنگەوە سورەتی (الانفال) هاتە خوارەوە ، ئەم سورەتە قسە لێکردنێکی خوداییە - ئەگەر ڕاست بێت بڵێین - لەبارەی ئەو جەنگەوە ، ئەم شێوە لێدوانە زۆر جیایە لەو گوتانەی کە مەلیك و سەرکردەکان دوای سەرکەوتن لێی دەدوێن .

خوای گەورە باری سەرنجی موسڵمانەکان - یەکجار - ڕادەکێشێت بۆ ئەو کەم و کورتی و لاوازیە ڕەوشتیانەی کەهێشتا تیاندا مابوەوە ، هەندێکیان لێوەشایەوە ، بۆئەوەی هەوڵبدەن خۆیان کامڵتر بکەن و دەروونیان پاکژ بکەنەوە لەو کەم و کورتیانە.

پاشان باسی پشتیوانی خوداوەندو سەرخستنی خۆیی بۆ موسڵمانەکان کردو تا لەخۆیان بایی نەبن و بەنازایەتی و قارەمانێتی خۆیان بوغرا نەبن و تووشی فیزو دەمار زلی نەبن و ، پشت بەخودای گەورە ببەستن و ، ملکەچ بن بۆ فەرمانی خوداو پێغەمبەر ﷺ .

پاشان ئەو ئامانج و مەبەستە گەورەانەی ڕوون کردەوە کە لەپێناویدا پێغەمبەر ﷺ ئەم غەزا خوێناویە ترسناکەی ئەنجامداو ، ڕێنوماییی کردن بۆ ناسینی ئەو خەسڵەت و ڕەوشتانەی بوونە هۆی سەرکەوتن لە شەڕەکاندا.

پاشان گوتاری ئاڕاستەی موشریکان و دووڕووان و جولەکەو دیلەکانی شەڕەکە کردو ، ئاموژگاریەکی باشی کردن ، بەشێوەیەك کە ڕێنوماییان بکات بۆ ملکەچ بوون بۆ ڕاستی و وابەستە بوون پێیەوە .

پاشان لەبارەی دەستکەوتی شەڕەوە گوتاری ئاراستە کردن و ، پرەنسیپ و بنەما سەرەکیەکانی ئەم مەسەلەیەشی بۆ کردن بەیاسا .

پاشان هەموو ئەو یاسایانەی بۆ ڕوون کردنەوە کە تایبەتن بەجەنگ و ئاشتیو، لەو قۆناغەدا زۆر پێویست بوو کە بانگەوازی ئیسلامی پێدا دەگوزەرا ، تاجەنگی موسڵمانەکان جیاوازیەکی هەبێت لەگەڵ ئەو جەنگانەدا کەخەڵکی جاهیلیەت ئەنجامیان دەدا و ، باڵادەستی و گەورەیێتی ئەوان دەرکەوێت لە ڕەوشت و بەهاو نموونە جوانەکانداو ، بۆ دونیاش بسەلمێنێت کە ئیسلام تەنها بۆچوونێکی تیۆریی نیە و بەس ، بەڵکو بە شێوەیەکی کرداریی شۆڕشگێڕانەتوانی ڕاددەهێنێت لەسەر ئەو بنەماو پرەنسیپانەی بانگەشی بۆ دەکات .

پاشان لەسەر چەند بەندێکی یاساکانی دەوڵەتی ئیسلامی پەسەندکرد کە لەڕووی مافەوە جیاوازی دەکات لەنێوان دانیشتوانی نێو سنوورەکانی و نیشتەجێیانی دەرەوەی سنوری دەوڵەتی ئیسلامیدا.

لەسااڵی دووەمی کۆچپشدا ڕۆژووی مانگی ڕەمەزان و سەرفیترە فەرز کران و ، پشکی جۆرەکانی تری زەکاتیش دیاریکران و ، بەو پێیە فەریزەی زەکات و پشکەکانی باسیان لێوەکراو بوونەهۆی بار سووککردنی بژێوی ئەو کۆچکەرە پەنابەرانەی کە نەیاندەتوانی هیچ جۆرە کاسبیەک بکەن .

یەکێک لەجوانترین هەڵوێستەکان ئەوەبوو کە یەکەم جەژنێک لە ژیانی موسڵمانانا بریتی بوو لەو جەژنەی کەوتە مانگی شەوالی ساڵی دووەمی کۆچی ، لەئاکامی ئەو سەرکەوتنە گەورەیەدا کە لەبەدردا بەدەستیان هێنا ، چەندە جوانە جەژنی لەو شێوەیە پڕ لەئاسوودەیی و خۆشی خودا بیهێنێت و نێوچەوانیان بەتاجی سەرکەوتن وسەربڵندی برازێنێتەوە .

چەند گەورەە ئەو دیمەنی نوێژانەی ئەنجامیان دەدا پاش دەرچوونیان لەماڵەکانیان ، بە ڕەزامەندی خودا پڕ دەبوو ، ئاشوفتەی بەزەیی و ڕەزامەندی ئەو دەبوون لەدوای ئەو نازو نیعمەتانەی بەسەریاندا ڕژاندی و ، سەری خستن و باسی کردن و فەرمووی : ﴿ وَاذْكُرُوا إِذْ أَنْتُمْ قَلِيلٌ مُسْتَضْعَفُونَ فِي الْأَرْضِ تَخَافُونَ أَنْ يَتَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ فَآوَاكُمْ وَأَيَّدَكُمْ بِنَصْرِهِ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴾ الانفال : ٢٦ واتە : لە یادتان بێت ، کاتێک ئێوە کەمینەیەکی لاوازو زێردەست بوون و لەوە دەترسان خەڵک لە زەوی خۆتاندا وەدەرتان بنێن ، کەچی خودای گەورە پەنای دان و سەری خستن و لە ڕۆزی جوان بەشی دان ، سا بەڵکو سوپاسی خودا بکەن .

چالاکی سەربازیی لەنێوان بەدر و ئوحوددا

غەزای بەدر یەکەم ڕووبەڕوو بوونەوەبوو لەنێوان موسڵمانان و موشریکاندا ، جەنگێکی یەکلاکەرەوە بوو ، دەسەڵات و سەرکەوتنێکی وای بەخشی بە موسڵمانەکان کە هەموو عەرەب شایەتیان بۆ بدەن ، ئەوانەی کە زۆر بێ تاقەت بوون بەئەنجامی شەڕەکە بریتی بوون لەوانەی ڕاستەوخۆ شەڕەکەیان دۆڕاندبوو ، لە موشریکان ، یان ئەوانەی سەرکەوتن و سەرفرازی موسوڵمانەکانیان بەگورزی کەمەرشکێن بۆ قەوارەی ئاستی و ئابووری خۆیان دەزانی کە ئەوانیش جولەکە بوون ، هەر لەوکاتەوە کە موسڵمانەکان لەجەنگی بەدرا سەرکەوتنیان بەدەست هێنا ئەو دووتاقمە ڕق و کینە داخی دڵیان کەف و کۆی دەدا دڕ بە موسڵمانەکان : ﴿لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِّلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا﴾ المائدة :٨٢ واتە: دەبینیت کە داخ لەدڵترین کەس بەرامبەر بە ئیمانداران جولەکە و موشریکانن ، تاقمێکی کەش دروست بوون بۆ هاوپشتی ئەم دوو تاقمەی تر ئەمانە بەڕواڵەت هاتنە ناو ئیسلام ، لەناو مەدینەدا هیچ ڕێزو هەیبەتێکیان نەمابوو ئەوانیش (عبدالله)ی کوڕی (ابی) و تاقمەکەی بوون ، ئەم تاقمە ڕق و کینەیان لەوان کەمتر نەبوو .

تاقمی چوارەمین بریتی بوون لە عەرەبە دەشتەکیەکانی دەوروبەری مەدینە ، مەسەلەی کوفرو ئیمان بەلایانەوە زۆر گرنگ نەبوو ، بەڵام خەڵکی تاڵانی و فەرهود بوون ، ئەمانە دڵەڕاوکێیان پێ کەوتبوو، بەم سەرکەوتنە شڵەژان ، لەوە دەترسان کەلە مەدینەدا دەوڵەتێکی بەهێزی وەها دروست ببێت ئەو هێزو دەسەڵاتەیان نەهێڵێت کە لە ڕێگەی تاڵانکارییەوە دەستیان دەکەوت ، بۆیە کەوتنە ڕقەبەرایەتی لەگەڵ موسڵمانەکانداو بوون بە دوژمنیان.

بەم شێوەیە لە هەموولایەکەوە مەترسی چواردەوری موسڵمانەکانی دابوو ، لە هەموولایەکەوە ، بەڵام لە شێوازی مامەڵەدا جیاوازیان هەبوو لەگەڵ موسڵمانانداو ، هەر کۆمەڵێکیان ڕێگەی تایبەتی خۆی گرت بۆگەیشتن بەئامانجەکانی خۆی ، لەکاتێکدا کە خەڵکی دەوروبەری مەدینە خۆیان بەموسڵمانی دەردەخست لە ژێرپشەوە ڕێگەی پڕ لە پیلان و دەسیسەو شەڕ پێفرۆشتن و ڕقیان دەگرتەبەر، گروپێکی جولەکە دوژمنایەتی خۆیان ئاشکرا دەکردو، بێشەرمانە ڕقەبەرایەتیو کینەیان دەنواند، مەککەش هەڕەشەی لێدانێکی تۆڵەی کەمەرشکێنی دەکردو

بانگەشەی بۆ تۆڵەسەندنەوە دەکرد، خۆی ئامادە دەکردو شەپوری جەنگی گشتی لێدەداو، زمانحاڵی دەنارد بۆ موسڵمانەکان تاپێیان بڵێت:

ولابـــد من يوم اغر محجل يطول استمـــاعي بعده للتوادب

هەرواش بوو، قوڕەیش کەوتە پێش جەنگێکی ترسناک بەڕەو قەڵاکانی مەدینە ، ئەو شەڕەش لە مێژوودا بە شەڕی (احد) ناسراوەو ، پڕۆڵێکی خراپی هەبوو لەسەر هەیبەت و ناوبانگ و سامی موسڵمانەکان.

موسڵمانەکان پڕۆڵی گرنگیان بینی لەزاڵ بوون بەسەر ئەو مەترسیانەدا کەتیایدا بلیمەتیی سەرکردایەتیی پێغەمبەر ﷺ لەحاڵەتی وریایی و پارێزی لەو مەترسیانەو بەرنامە دانان بۆ زاڵ بوون بەسەریدا دەرکەوت ، لەم چەند دڕێژەی دواییدا چەند دیمەنێکی بچوکیان دەخەینە ڕوو .

غەزای (بنی سلیم) لە (کدر) دا

یەکەم هەواڵێکی هەواڵگرەکانی مەدینە گەیاندبێتیان بەپێغەمبەر ﷺ دوای جەنگی بەدر ئەوە بوو ، کە تیرەی (بنی سلیم) لەناو خێڵی (غطفان)دا هێزەکانیان کۆ دەکەنەوە بۆ هەڵکوتانە سەر مەدینە ، پێغەمبەر ﷺ بە دووسەد سوارەوە لەناکاو دای بەسەر ئەو تیرە خۆئامادەکردوانەداو لەناو جێگەکانی خۆیاندا شپرزەی کردن ، لە شوێنێکدا کەپێی دەڵێن (الکدر) جۆگە ئاوێکی (بنی سلیم) بوو لە (نجد) ، لەسەر ڕێگەی بازگرانی ڕۆژهەڵاتی نێوان مەککەو شام ، لەوێدا گەیشتە سەریان (بنو سلیم) فریانەکەوتن و هەڵاتن و لە شیوەکەدا پێنج سەد وشتریان بەجێهێشت و دەست سوپای مەدینە کەوت ، پێغەمبەری خوا ﷺ پاش ئەوەی پێنجیەکی لێدەرکردو دابەشی کردن بەسەر موسڵمانانەکاندا ، هەر پیاوێکیان دوو وشتری بەرکەوت ، غولامێکیشیان دەستگیرکرد ناوی (سپار) بوو ، پێغەمبەری خوا ﷺ ئازادی کرد ، لەو جێگە و مااڵنەدا سێ ڕۆژ مایەوەو پاشان گەڕایەوە بۆ مەدینە.

ئەم غەزایە لەشەوانی ساڵی(٢)ی کۆچیدا بوو ، پاشگەڕانەوە لە بەدر بە حەوت ڕۆژ ، لەو شەڕەدا لەدوای خۆی (سباع)ی کوڕی (عرفطە)ی بەجێهێشت بەسەر شانی مەدینەوە دەشڵێن : (ابن ام مکتوم)ی بەجێهێشتووە [١].

---

[١] زاد المعاد ٢/٩٠ ، ابن هشام ٢/٤٣ ، ٤٤ ، مختصر سيرة الرسول ، نووسینی شێخ عەبدوڵلای نەجدی ٢٣٦/٤

پیلانێك بۆ تیرۆركردنی پێغەمبەر ﷺ

لەئەنجامی شکستەکەی بێباوەڕاندا لەشەڕی بەدر ، زۆر ڕقیان هەستابوو ، مەککە وەکو ئاوی سەرئاگر کولّ قوڵبی دەدا دژ بەپێغەمبەر ﷺ ، تا دوو پالەوانیان نەخشەیان دانا بۆ لەناوبردنی ئەوکەسەی جیاوازیی تێداناونەتەوەو ئەو شکستەی بەسەردا هێناون بەڕای ئەوان گوایە ئەوکەسە (پێغەمبەرە ﷺ)، پاش غەزای بەدر بە چەند ڕۆژێك (عمیر)ی کوڕی (وهب) الجمحی، لەگەلّ (صفوان)ی کوڕی (امیه) لەپالّ دیواری کابەدا دانیشتبوون (عمیر) یەکێك بوو لەپیاوە شەیتان و فێڵبازەکانی قوڕەیش و لەناوشاری مەککە زۆر ئازاری پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵەکانی دەدا، (وهب) ی کوڕیشی لای موسڵمانەکان دیل بوو، باسی کوژراوەکانی قولەیب و کارەساتەکانی کرد، (صفوان) وتی: سوێندبێت دوای ئەوان ژیان هیچ مانایەکی نییە.

(عمیر) پێی وت: وەڵلاهی ڕاست دەکەیت ، سوێندبەخوا منیش ئەگەر ئەوقەرزەم لەسەر نەبوایەو مالّ و منداڵەکەم نەبوایە کە دەترسم بمرن ، ئێستا سوار دەبووم دەچووم موحەممەدم دەکوشت ، بەهانەشم هەیە ، کوڕەکەم لای ئەوان دیلە.

(صفوان) ئەمەی بەهەلزانی و وتی: من قەرزەکەت دەدەمەوە ، خاوو خێزانیشت لەگەلّ خاوو خێزانی خۆمدا دەبن ، تا لە ژیاندا بن و دڵیان دەدەمەوە ، هەرچیەکم هەبێت دەیاندەمێ .

(عمیر) پێی وت : با ئەم مەسەلەیە لەنێوان من و تۆدا بێت . وتی : باشە .

پاشان (عمیر) فەرمانیدا شمشێرەکەیان بۆ تیژ ژەهراوی کرد ، ئەنجا کەوتەڕێ بەرەو مەدینە ، گەیشتە مەدینە لە کاتێکدا کەلە (پالّ دەرگای مزگەوتەکەدا بوو ، وشترەکەی ڕادەگرت ، (عومەر)ی کوڕی (الخطاب) ، لەگەلّ کۆمەڵە موسڵمانێکی تردا خەریکی باسی شەڕەکەی بەدر بوون لە دورەوە بینی ، (عومەر) (ڕ) فەرمووی: ئەوە (عمیر)ە سەگی دوژمنی خودایە ، بۆ شەڕ نەبێت هیچی بەدەستەوە نیە ، پاشان چوو بۆلای پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : پێغەمبەری خوا ﷺ ئەوە دوژمنی خوایە شمشێری بەدەستەوەیە هاتووە بۆ مەدینە ، فەرمووی : بۆم بکەرە ڕوورەوە ، کە (عمیر) هات ، عومەر (ڕ) بەقایشی شمشێرەکەی دەسبەستی کردو ، بەپیاوێکی ئەنساری وت: بڕۆنە ڕوورەوە لای پێغەمبەری خودا بوەستن و ، ئاگاتان لەم پیاوە خراپە بێت ، دڵنیانەبن لێی ، پاشان بردیە ڕوورەوە ، کە پێغەمبەری ﷺ بەو شێوە بینی فەرمووی : (عمر) دەستی بکەرەوە ، ئەنجا ڕووی

کرده (عمیر) و فەرمووی : نزیك بەرەوە ، نزیك بوەوە ، (عمیر) وتی: (انعموا صباحا) ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : خوای گەورە بەسلاوێکی تر فێری کردووین کە لەوەی تۆ باشترە ، بەسلاو فێری کردووین ، ئەمە مەرحەبایی خەڵکی بەهەشتە .

پاشان فەرمووی : (عمیر) چی تۆی هێناوە ؟ (عمیر) وتی: هاتووم بۆلای ئەو دیلەی لاتانە بەڵکو لەگەڵیدا چاك بن ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : ئەی ئەو شمشێرە چیە لەخۆت داوە ؟ وتی : خوا لەناوی بەرێت چ شمشێرێکە ، ئەمە چی بۆ ئێمە کردووە؟ فەرمووی : ڕاستم لەگەڵدا بڵێ بۆچی هاتویت ؟ عمیر وتی : تەنها بۆ ئەوە هاتووم.

پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: نەخێر وانیە ، ڕۆژێکیان تۆو (صفوان) لەپاڵ دیواری کابەدا دانیشتبوون ، باسی کوژراوەکانی (قلیب) تان دەکرد ، پاشان تۆ وتت : ئەگەر قەرزم بەسەرەوە نەبوایەتەو لەماڵ و منداڵم نەترسامایە نێستا دەچووم موحەممەدم دەکوشت ، ئەوەبوو (صفوان) قەرزو بژێوی ماڵ و منداڵەکانتی لە ئەستۆی گرت لەسەر ئەوەی تۆ من بکوژیت ، دڵنیاشبە خودا ناهێڵێت تۆ من بکوژیت .

(عمیر) وتی : شایەتی دەدەم کە تۆ پێغەمبەری خوایت ، پێغەمبەری خوا ئێمە هەموومان بەدرۆمان دەخستیتەوە کە تۆ هەواڵت لەئاسمانەوە پێدەگەیشت و نیگات بۆ دەهات ، ئەم مەسەلەیە تەنها لەنێوان من و (صفوان)دا بوو ، وەڵڵاهی ئەم هەواڵە جگە لەخودا کەس بەتۆی نەگەیاندوە ، سوپاسی خواەدکەم کە ڕێنوێنی کردم بۆ ڕێبازی ئیسلامەتی و ، ملی ئەم ڕێیەی پێگرتم ، پاشان شایەتومانی بەهەقی هێنا ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: براکەتان تێبگەیەنن لە ئاینەکەیی و ، فێری قورئان خوێندنی بکەن و ، دیلەکەشی بۆ بەربدەن .

(صفوان) یش لەمەککە زوو زوو دەیوت بەخەڵکی مەککە : مژدە بێت هەواڵێکی ئەوەندە خۆش دەبیستن پووداوێك تۆڵەی بەدرتان لەبیر دەباتەوە ، هەموو جارێك پرسیاری لەڕێبواران و ئەسپ سواران دەکرد لەبارەی (عمیر)ەوە ، تا یەکێکیان هەواڵی موسڵمان بوونەکەی دایە ، (صفوان) سوێندی خوارد کە قسەی لەگەڵدا نەکات و ، هیچی نەداتێ .

(عمیر) هاتەوە بۆ مەککەو مایەوەو خەڵکی بانگ دەکرد بۆ ئیسلامەتی ، لەسەر دەستیدا زۆرکەس موسڵمان بوو[1] .

---

[1] ابن هشام ، ١/٦٦١ ، ٦٦٢ ، ٦٦٣ .

غەزای (بنو قینقاع)

پێشتر باسی ئەو پەیماننامەیەمان کرد کە پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ جولەکەدا بەستی ، زۆر سوور بوو ، لەسەر جێبەجێ کردنی ئەو خاڵانەی لەپەیماننامەکەدا هاتبوون ، هەرواش بوو هیچ موسڵمانێک کارێکی نەکرد پێچەوانەی دەقێکی پەیماننامەکە بێت . بەڵام جولەکە ، کە میژووی خۆیان پڕکرد بوو لەخیانەت و ناپاکی و پەیمانشکێنی ، زۆری پێنەچوو سەرحاڵەتە کۆنەکانی خۆیان و ، دەستیان کرد بەپیلان و گۆبەنگانەوە شەڕ فرۆشتن و ئاژاوەگێڕی و شڵەقاندنی ڕیزەکانی موسڵمانان ، ئەمەش چەند نموونەیەکە :

نموونەیەک لە فرت و فێڵی جولەکە

(ابن اسحاق) دەڵێت : (شاس)ی کوڕی (قیس)* جولەکە بوو ، زۆر بە تەمەن بوو ، زۆرێش بێباوەڕ بوو، ڕق و کینەی لەدڵدا بوو بەرامبەر بەموسڵمانان و، حەسوودی پێ دەبردن ، جارێکیان بەلای کۆمەڵێک لەهاوەڵانی پێغەمبەردا ﷺ تێپەڕی ، لە ئەوس و خەزرەجدا دانیشتبوون قسەوباسی خۆیان دەکرد، زۆری پێناخۆش بوو کە بەو شێوەیە ئەوانی بینی وەکو برا لەژێر سێبەری ئیسلامدا دەژیان، پاش ئەو دوژمنایەتییەی کە لەسەردەمی جاهیلیەتدا هەیانبوو ، وتی: ئەوە خێڵی (قیلە) لەم شارەدا پێکەوە دانیشتوون ، وەڵاهی ئەگەر ئاوابن ئێمە هیچ بڕیارێکمان بۆ جێبەجێ ناکرێت ، وتی بەگەنجێکی جولەکە کە لەگەڵیدا بوو ، بڕۆ بۆلایان ، لەگەڵیان دانیشە ، پاشان باسی ڕۆژی (بعاث) بکەو پێشتر چی پوویداوە ، هەندێک لەو شیعرانەی ئەو کاتانەیان بەسەردا بخوێنەرەوە ، گەنجە چی پێ وترا بوو ئەنجامیدا ، ئیدی ئەوان کەوتنە قسەوتن بەیەک و ، شانازی بەخۆوە کردن . تا دوو پیاویان ئامبازی یەکتری بوون و دەستیان کرد بەشەڕە قسە، پاشان یەکێکیان وتی بەئەوی تریان: ئەگەر حەزتان لێیە شەڕی ئەهلی هەڵدەگیرسێنینەوە، هەردوولا تووڕەبوون هەستانەوە بۆ یەکترو وتیان بەیەک : دەست بدەنە چەک ، چوونە دەرەوە بۆ شەڕ خەریک بوو شەڕ هەڵگیرسێت .

هەواڵ گەیشتەوە بەپێغەمبەر ﷺ لەگەڵ کۆچکەراندا چوو بۆ لایان، تا گەیشتە لایان ، فەرمووی : گرۆی موسڵمانان ، بۆ خاتری خوا ، تازە دەست دەکەنەوە بەقسەوباسی سەردەمی جاهیلیەت ؟ لەکاتێکدا کە من هێشتا لەناوتاندام ، پاش ئەوەی خودا ڕێنوماییی کردن بۆ ئیسلام و ڕێزی لێنان و ، بەئایینی ئیسلام پەیوەندی جاهیلیەتی بڕی و ، لەکوفر ڕزگاری کردن و ، دڵی هەمووتانی کرد بە یەک ؟

ئیدی خەڵکەکە زانیان کە ئەمە لەشەیتانەوە بووەو ، دەسیسەی دوژمنانیانە ، دەستیان کرد بەگریان ، پیاوانی هەردوولا دەستیان کردەوە ملی یەک، پاشان ملیان کەچ کردەوەو لەگەڵ پێغەمبەری خوا ﷺ بلاوەیان لێکردو دڵ و دەروونیان پاک بووەوە لە فێڵی (شاس)ی کوپی (قیس) [1].

ئەمە نمونەیەک بوو لەو کارانەی جوولەکە پێی هەڵدەستان و هەوڵیان دەدا بەهۆیەوە ئاژاوەو شەڕ لەناو موسڵماناندا دەست پێ بکەن و ، کۆسپ دابنێن لەبەردەم ڕێبازی بانگەوازی ئیسلامیدا ، هەر لەو ڕێگەیەوە چەندین پلان و نەخشەیان هەبوو ، پڕوپاگەندەی درۆیان بلاودەکردەوەو ، پڕۆی نیوەڕۆ باوەڕیان دەهێنا ، ئێوارەکەی کافر دەبوونەوە ، بۆئەوەی گومان لەدڵی مرۆڤە دڵ لاوازەکاندا بچێنن ، دەستیان دەنوقاند لە بەرامبەر ئەوانەدا کە باوەڕیان هێنابوو پەیوەندی دارایی لەگەڵیاندا هەبوو ، قەرزیان لە لای هەر موسڵمانێك بوایە شەوو ڕۆژ دەچوونە سەری ، ئەگەر قەرزاریشیان بوونایە دەیانخواردو بە ناهەقی نەیاندەدایەوەو ، دەیانوت : کاتێك تۆ قەرزت لای ئێمە هەبوو کە لەسەر ئایینی باوو باپیرانی خۆت بویت ، ئێستاکە وازت هێناوە هەقمان نیە بەسەرتەوە [2].

ئەمە ڕەفتاریان بوو لە پێش شەڕی (بدر)دا ، سەرباری ئەو پەیمانناماەیەی کە لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ بەستبوویان ، پێغەمبەری خوا ﷺ و هاوەڵەکامنی ئارامیان لەسەری دەگرت ، نەبادا شتێك ڕوو بدات و مەبەستیان بوو کەهێمنی و ئاشتی ناوچەکە بپارێزن.

---

(1) ابن هشام ١/٥٥٥ ، ٥٥٦ .

(2) ڕانایانی بواری تەفسیر چەندین نمونەیان باس کردوە لەکردەوەکانیان (تەفسیری سورەی (ال عمران) دا .

بنو قینقاع په یمان ده‌شکێنن

کاتێك (بنو قینقاع) بینیان که‌خودای گه‌وره سه‌رکه‌وتنێکی گه‌وره‌ی‌دا به موسڵمانان له‌شه‌ڕی به‌دراو ، ده‌سه‌ڵاتیان په‌یدا کردو سام و شه‌وکه‌تیان چووه دڵی گه‌وره‌و بچوکه‌وه ، ئاستی ڕق و کینه‌یان زیاتری کردو به‌ئاشکرا دوژمنایه‌تیان ده‌کردو ده‌ستدرێژی ئازاردانیان که‌وته به‌رچاوان.

له هه‌موویان کینه له دڵتر داخ له دڵتر (کعب)ی کوڕی (اشرف) بوو . دوایش باسه‌که‌ی دێت . هه‌روه‌ها خراپترین و شه‌رەنگێزترین تایه‌فه‌ی جوله‌که (بنو قینقاع) بوون ، نیشته‌جێی ناو شاری مه‌دینه بوون . له گه‌ڕه‌کێکدا بوون به‌ناوی خۆیانه‌وه ناویان نابوو ، - زۆربه‌یان زه‌رەنگه‌رو ئاسنگه‌رو وه‌ستای قاپ و قاچاخ بوون ، له‌به‌ره ئه‌م ڕه‌وشته‌یان هه‌موو یه‌کێکیان چه‌کی جه‌نگی هه‌بوو ، ژماره‌ی شه‌ڕکه‌رانیان حه‌وت سه‌د که‌س ده‌بوون ، ئازاترین جوله‌که‌ی مه‌دینه بوون ، یه‌که‌م تاقمیش بوون که وادەو به‌ڵێنیان شکاند له‌ناو جوله‌که‌دا.

کاتێك که‌خودای گه‌وره موسڵمانه‌کانی له شه‌ڕی به‌درا سه‌رخست ، ملهوڕیی ئه‌مان زیادی کرد ، ده‌ستیان کرد به‌زیاتر شه‌ڕفرۆشتن و ڕق هه‌ستاندنی موسڵمانان ، ئازاوه‌یان ده‌نایه‌وه ، گاڵته‌یان پێده‌کردن ، وای لێهات شه‌ڕیان به ژنه موسڵمانه‌کان ده‌فرۆشت.

کاتێك که مه‌سه‌له‌که گه‌وره بوو ده‌ست درێژیه‌کانیان توندتر بوو ، پێغه‌مبه‌ری خوا ﷺ کۆی کردنه‌وه ، وتاری بۆدان و بانگه‌شه‌ی کردن بۆ مه‌نتیقی عه‌قڵ و ڕێنوێنی و ، ئاگاداری کردنه‌وه له هه‌ر ده‌ست درێژی و دوژمنکاریه‌ك ، به‌ڵام ئه‌وان له شه‌ڕەنگێزی و لووت به‌رزیدا پێی زیاتریان لێ ڕاکێشا.

(ابوداود) و ئه‌وانی تر ده‌گێڕنه‌وه له(ابن اسحاق)ه وه (ر) ده‌ڵێت: که پێغه‌مبه‌ری خوا ﷺ له‌شه‌ڕی به‌دردا سه‌رکه‌وت به‌سه‌ر قوڕەیشداو، گه‌ڕایه‌وه بۆ مه‌دینه، جوله‌که‌کانی له‌بازاڕی (بنو قینقاع)دا کۆکرده‌وه، پێی فه‌رموون : خێڵی جوله‌که ، ملکه‌چ بن پێش ئه‌وەی ڕووداوێکی وەك ئه‌وەی قوڕەیشتان به‌سه‌ردابێت . وتیان : ئه‌ی موحه‌ممه‌د ، له خۆت بایی مه‌به که‌چه‌ند پیاوێکت له‌قوڕەیش کوشتوه ، ئه‌وانه هه‌رزه‌بوون شه‌ڕیان نه‌ده‌زانی ، ئه‌گه‌ر شه‌ڕمان له‌گه‌ڵدا بکه‌یت ئه‌وجا ده‌زانیت که خه‌ڵکی شه‌ڕکه‌ر ئێمه‌ین ، تۆ تا ئێستا شه‌ڕت له‌گه‌ڵ خه‌ڵکی وەك

ئیمەدا نەکردووە ، خوای گەورە ئایەتی نارەوە : ﴿ قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ إِلَى جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمِهَادُ قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأُخْرَى كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأْيَ الْعَيْنِ وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَنْ يَشَاءُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِأُولِي الْأَبْصَارِ ﴾ آل عمران ١٢،١٣ [١]. واتە : بڵێ بە بێباوەڕان زێردەکەون و حەشر دەکرێن بەرەو دۆزەخ و خراپترین شوێن ، لەو دووکۆمەڵەدا کە بەیەکگەیشتن بەڵگەو پەندێکی تەواوی تێدا بوو بۆ ئێوە ، کۆمەڵێکیان لەپێناوی خوادا جەنگی دەکردو ، کۆمەڵێکیشیان کافر بوون ، بەو ئەندازەیە کۆمەڵێکی تریان بەچاوی خۆیان دەبینی ، خوای گەورە خواستی لەسەر بێت پشتیوانی هەرکەسێک دەکات خۆی بیەوێت ، ئەمە پەندی تێدایە بۆ بینایان .

وەڵامی (بنو قینقاع) بۆ ئەم ئایەتانە ڕاگەیاندنی جەنگ بوو ، بەڵام پێغەمبەر ﷺ ڕقەکەی خواردەوەو موسڵمانیش دانایان بەخۆیاندا گرت ، چاوەڕوانی ڕۆژگار بوون ، زۆری پێنەچوو لەناو مەدینەدا (بنو قینقاع) ناژاوەو پشێویان دروست کردو ، بە دەستی خۆیان چاڵی مەرگیان بۆ خۆیان هەڵکەندو، ڕێگاکانی ژیانیان لەخۆیان بڕی .

(ابن هشام) لە (ابی عون)ەوە دەگێڕێتەوە ، جارێکیان ژنە عەرەبێک شمەکی هێنابوو، لە بازاڕی (بنو قینقاع) فرۆشتی ، لای کابرایەکی زەرەنگەر دانیشت ، چەند جولەکەیەک داوایان لێکرد کە دەموچاوی خۆی دەربخات ، ڕازی نەبوو ، زەرنگەرەکە لایەکی کراسەکەی بەستەوە بەپشتیەوە ژنەکە ئاگای لێنەبوو . کە هەستا عەورەتی دەرکەوت ، جولەکەکانت کەوتنە گاڵتەو پێکەنین ، ژنەکە هاواری لێ هەستا ، پیاوێکی موسڵمان ئامبازی زەرەنگەرە جولەکەکە بوو کوشتی ، جولەکەکانی تر هەڵیان کوتایە سەر پیاوە موسڵمانەکەو کوشتیان ، کەسوکاری پیاوە موسڵمانەکە هانای هێنا بۆ موسڵمانەکان دژ بە جولەکە شەڕ دەستی پێکرد لەنێوان ئەمان و جولەکەی (بنو قینقاع) دا [٢].

---

[١] سنن ابی داود لەگەڵ (عون المعبود) ١١٥/٣ ، ابن هشام ٥٥٢/١ .
[٢] ابن هشام ٤٧/٢ ، ٤٨ .

ئابڵوقەدان و خۆ بەدەستەوەدان و دەرکردن

ئیدی پێغەمبەر ﷺ ئارامی لێ برا ، (لبابە)ی کوڕی (عبد المنذر)ی بەسەر مەدینەوە داناوئالای موسڵمانای‌دا بەدەست (حمزە)ی کوڕی (عبد المطلب)ەوە ﷺ سەربازانی خودای ڕێکخست بەرەو (بنو قینقاع) کەبینیان واسوپای موسڵمانەکان هات، ڕایانکردە ناو قەڵاکانیانەوە، موسڵمانان بەتوندی ئابڵوقەیاندان، ئەم ڕوودواوە لەڕۆژی شەممەی نیوەی مانگی شەوالی ساڵی (٢)ی کۆچیدا بوو، ئابڵوقەکەکە ماوەی (١٥) ڕۆژی خایاند تا شەوی یەکەمی مانگی (ذي القعدة) ترسێکی زۆر کەوتە دڵیانەوە ئەو ترسە بوو کە خودا بیویستایە هەر کۆمەڵێک سەر شۆڕ بکات دەیخستە دڵیانەوە . ئیدی ملیان کەچ کرد بۆ فەرمانی پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەردنی خۆیان و مالّ و منداڵ و ژنیاندا ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانیدا بانْبەست کران .

ئیدی (عبدالله)ی کوڕی (ابی) کوڕی (سلول) بەدەوری دووڕووانەی خۆی هەستا، زۆرلاڵایەوە لەپێغەمبەر ﷺ کە چاوپۆشیان لێبکات ، وتی: ئەی موحەممەد" داوات لێدەکەم چاک بە لەگەڵ هاوپەیمانەکانم . (بنو قینقاع) هاوپەیمانی (خزرج) بوون - پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵی گەرم و گوڕ نەبوو ، (ابی) جارێکی تر وتیەوە ، پێغەمبەر ﷺ ڕووی لێ وەرچەرخاند ، دەستی گرت بەئەڵقەیەکی قەڵغانەکەیەوە ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی : بەرم بدەو ، تۆڕە بوو هەتا دەموچاوی پیرۆزی ڕەش داگەڕا ، پاشان فەرمووی: دایکت ڕۆڵەڕۆت بۆ بکات بەرم بدە، بەڵام کابرای دووڕوو هەر سوور بوو ، وتی : ئەوەڵلاّ بەرت نادەم هەتا چاک نەبیت لەگەڵ دۆستەکانمدا ، چوارسەد کەس سەربەتی و سێ سەدی کلاوپۆش لە هەموو حالّەتێک بەرگریان لێکردووم ، ئێستا تۆ دەتەوێت لە بەرەبەیانێکدا درووێنەیان بکەیت؟ سوێند بێت من کابرایەکم دەترسم شتێکم بەسەردابێت .

ئەم پیاوە دووڕووەکە هێشتا مانگێک بەسەر موسڵمان بونیدا نەگوزەرا بوو - پێغەمبەری خوا ﷺ دڵی ڕاگیرکرد ، بەخشینی بە ئەوو فەرمانی پێدان کە لەمەدینە دەرچن و لەنزیکیەوە نیشتەجێ نەبن ، ئەوەبوو دەرچوون بەرەو (اذرعات)ی شام ، کەمێکیان لەوێ مانەوە ئەوانی تریان لەناوچوون .

پێغەمبەری خوا ﷺ مالّ و سامانەکەیانی لێ سەندن و دووقەڵغان و سێ شمشێرو سێ ڕمی لێدەرهێنا لەگەڵ پێنجیەکی دەستکەوتەکانیان ، ئەوکەسەش هەستا بەکۆکردنەوەی دەستکەوتی شەڕەکە (محمد)ی کوڕی (مسلمه) بوو [١].

---

[١] زاد المعاد (٢/ ٧١ ، ٩١ ، ابن هشام ٢/ ٤٧ ، ٤٨ ، ٤٩) .

غەزای قاوت (سویق)

لەکاتێکدا کە (صفوان)ی کوڕی (امیە) و (جولەکە) و دووڕووان خەریکی دەسیسەو پیلانگێڕان بوون ، (ابو سفیان) بیری لەکارێکی کەم زیانی ناوبانگ زل دەکردەوە ، کە بەخێرایی بیکات ، تا پلەوپایەی خێڵەکەی پێ بپارێزێت و ، هێزی خۆی دەربخات ، ئاهی کردبوو کە ئاو بەرسەری نەکەوێت تا شەڕ لەگەڵ موحەممەددا نەکات ، دووسەد سواری لەگەڵ خۆیدا بردو تا سوێندەکەی بجێ بهێنێت لەسەر جۆگە ئاوێکی ڕوو بەشاخی (نیب) دابەزی نزیك بوو لە مەدینە بەلآم نەیوێرا بەڕۆژ هێرش بکاتە سەر مەدینە ، هەستا بەئەنجامدانی کارێك کە لەچەتەگەریی دەچوو ، بەشەو بەشێوەیەکی نهێنی نزیك قەراغی شار بۆوەو ، چووەلای (حیی) کوڕی (اخطب) دای لە دەرگا ، نەیوێرا بیکاتە ژوورەوە ، چوو بۆ لای (سلام)ی کوڕی (مشکم) سەرۆکی (بنی النضیر) و خاوەنی گەنجینەکەیان بوو لەوکاتەدا ، داوای هاتنە ژوورەوەی کرد ، فەرموویان لێکرد ، ڕێزی گرت و شەرابی پێشکەش کرد ، هەواڵەکەی لای کەس نەدرکاند ، دوای ئەوە (ابو سفیان) هاتەوە لای هاوڕێکانی و ، مەفرەزەیەکی ناردن و ، چوونە سەر شوێنێکی قەراغی شاری مەدینە پێیان دەوت (عەریق) لەوێدا باخێکی خورمایان سووتاندو ، پیاوێکی ئەنساری هاوپەیمانێکیان بینی هەردووکیان کوشت و ، ڕایان کردەوە بەرەو مەککە.

هەواڵەکە گەیشتەوە بەپێغەمبەر ﷺ دەسبەجێ بەدوایاندا چوو ، بەلآم ئەوان خێرا تر ڕایان کردبوو ، لەپڕێگە (قاوت) یەکی زۆریان فرێدا بوو لەگەڵ برێکی زۆر خۆراك و شمەك بۆ ئەوەی لە ڕاکردندا سووکەڵە بن ، ئەوەبوو دەربازبوو بوون لەدەستیان، پێغەمبەری خوا ﷺ گەیشتە (قرقرة الکدر)، پاشان گەڕایەوە، موسڵمانان هەموو قاوەتەکەیان کۆکردەوە، ئەم بگرەو بەردەیان ناونا (غەزای قاوت)، ئەم غەزایە لە مانگی ذیالحجة ساڵی (٢) کۆچی دوای جەنگی بەدر بەدوو مانگ ڕوویدا ، پێغەمبەر ﷺ لەوشەڕەدا (ابا لبابە)ی کوڕی (عبدالمنذر)ی بەسەر مەدینەوە جێهێشت [١].

---

[١] زاد المعاد ٢/٩٠ ، ٩١ ، ابن هشام ٢/٤٤ ، ٤٥ .

غەزای (ذي امر)

ئەم غەزایە گەورەترین شالاوی سەربازیە کە پێغەمبەری خوا ﷺ پێش جەنگی ئوحودو سەرۆکایەتی کردبێت ، ئەم شالاوەی لە (محرم)ی سالی (٣) ی کۆچیدا ئەنجامدا .

هۆیەکەی ئەوەبوو ، هەواڵگرەکانی مەدینە هەواڵیاندا بەپێغەمبەر ﷺ کە کۆمەڵێکی زۆری خێڵی (بني ثعلبة) و (محارب) کۆبوونەتەوەو، دەیانەوێت بدەن بەسەر شاری مەدینەدا پێغەمبەری خوا ﷺ، لەگەڵ چوارسەدو پەنجا جەنگاوەری پیادەو سوارو بەڕێ کەوت، (عثمان)ی کوڕی (عفان)ی بەسەر مەدینەوە بەجێهێشت.

لە ڕێگەدا کابرایەکیان گرت ناوی (جبار) بوو لە خێڵی (بنی ثعلبة) کرایە ژوورەوە بۆ لای پێغەمبەر ﷺ پێغەمبەری خوا ﷺ بانگی کرد بۆ ئیسلام موسڵمان بوو ، کردی بە هاوەڵی بیلال و بو بەڕێبەری موسڵمانەکان بۆ سەر شوێنی دوژمن.

دوژمنان کە هەواڵی هاتنی سوپاکەی مەدینەیان بیست بە شاخ و داخەدا بڵاوەیان لێکرد، پێغەمبەریش ﷺ بەخۆی و سوپاکەیەوە گەیشتە شوێنی کۆبوونەکەیان کە لەسەر ئاوێك بوو، پێیان دەوت (ذي امر) لەو شوێنەدا هەموو مانگی (صفر)ەکەی بەسەر برد ، لەسانی (٣)ی کۆچیدا بوو، یان نزیکبوبوەوە لەو ساڵە، ئەم مانەوەیە بۆ ئەوەبوو عەرەبە دەشتەکیەکان هەست بەهێزو دەسەڵاتی موسڵمانەکان بکەن و لێیان بترسن ، پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ گەڕایەوە بۆ مەدینە[٢].

کوشتنی (کعب) ی کوڕی (أشرف)

(کعب)ی کوڕی (اشرف) داخ لەدڵترین جولەکە بوو ، دژ بە ئیسلام و موسڵمانان ، زۆر ئازاری پێغەمبەری دەدا ﷺ و بە ئاشکرا دژایەتی دەکرد.

لەتیرەی (طيء)ی - بنی نبهان - بوو، دایکی لەخێڵی (بني النضير) بوو، کابرایەکی دەوڵەمەندی سەرومڕی قۆزی ناو خێڵەکانی عەرەب بوو، یەکێك بوو لە شاعیرەکانیان، قەلاکەی کەوتبوە باشووری ڕۆژهەلاتی مەدینە لە پشت ماڵەکانی (بني النضير)ەوە.

---

[٢] ابن هشام ٤٦/٢ ، زاد المعاد ٩١/٢ ، دەڵێن هەوڵەکەی (دعثور) یان (غورث)ی (محارب)ی لەم غەزایەدا بووە ، بەڵام پاستتر ئەوەیە کە لە غەزایەکی تردا بووە ، بروانە صحيح البخاری ٢/ ٥٩٣

که هەوالّی یەکەم سەرکەوتنی موسڵمانەکان و کوشتنی پالّەوانەکانی قوڕەیشی پێگەیشت لەبەردرا وتبوی : ئەریّ ئەو هەوالّە ڕاستە؟ ئەوانە پیاوماقوڵ و شای خەڵکین ، وەڵاهی ئەگەر موحەممەد ئەوانەی کوشتبێ ژێرزەوی بۆ من باشترە لەسەر زەوی .

که هەوالّی سەرکەوتنی موسوڵمانەکانی بیست ، دەستی کرد بەجنێودان و خراپە وتنی پێغەمبەر ﷺ موسڵمانەکان و پیاهەڵدانی دوژمنەکانیان و ، هاندانیان دژ بە پێغەمبەر ، بەوەشەوە نەوەستا ، سواربوو بۆلای قوڕەیش لەلای (المطلب)ی کوڕی (ابی وداعه السهمی) دابەزی ، دەستی کرد بەخوێندنەوەی شیعرو گریان بۆ کوژراوە موشریکەکانی (قلیب) ، بۆ ورژاندنی غیرەتیان و قوڵترکردنەوەی ڕق و کینەیان دژ بە پێغەمبەرو ، بانگی دەکردن بۆ شەڕکردن لەگەڵیدا ، کاتێك لە مەککە بوو (ابو سفیان) و موشریکان پرسیاریان لێکرد : ئایا ئایینی ئێمەت بەلاوە خۆشەویستترە یان ئایینەکەی موحەممەدو هاوەڵەکانی ؟ کاممان لەسەر ڕێگەی هیدایەتە ؟ وتی : بەڕاستی ئێوە لەسەر ڕێگەی هیدایەتن ، باشترن ، لەم بارییەوە ئایەت دابەزی ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيباً مِنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَؤُلاءِ أَهْدَى مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلاً﴾ النساء : ٥٠ واتە : ئایا سەیری کەسانێك ناکەیت کە بەهرەیەکیان لە کتێبی ئاسمانی پێدراوە ، کەچی لەگەڵ ئەوەشدا باوەڕیان بەفاڵچی و جادووگەریی هەیە ، دەربارەی ئەوانەش کە کافرن دەڵێن : ئەوانە چاکترن و ڕێبازی ڕاستریان گرتووە لەوانەی کە باوەڕیان بە ئایینی ئیسلام هێناوە.

پاشان (کعب) بەو شێوەیە گەڕایەوە بۆ مەدینە ، دەستی کرد بە هەرزە گوێی کردن بەرامبەر بەژنانی هاوەڵانی پێغەمبەری خوا ﷺ بەو زمانە پیس و خراپەی ئازاری دەدان.

ئیدی پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی : ((کێ دەتوانێت (کعب)ی کوڕی (اشرف) لەناو بەرێت ؟ چونکە بەڕاستی ئازاری خوداو پێغەمبەری داوە)) (محمد)ی کوڕی (مسلمه) و (عباد)ی کوڕی (بشر) و (ابو نائله) که ناوی (سلکان)ی کوڕی (سلامه) بوو برای شیری (کعب) بوو ، هەروەها (الحارث)ی کوڕی (اوس) و (ابو عبس)ی کوڕی (حبر) خۆیان تەرخان کرد بۆ ئەو کارە . فەرماندەی مەفرەزەکە (محمد)ی کوڕی (مسلمه) بوو.

ڕیوایەتەکان لەبارەی کوشتنی (کعب)ی کوڕی (اشرف)ەوە دەڵێن :- کە پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : کێ دەتوانێت (کعب) بکوژێت ، چونکە بەڕاستی ئازاری خوداو پێغەمبەرەکەی داوە؟ (محمد)ی کوڕی (مسلمە) وتی: من ئامادەم پێغەمبەری خوا ، ئایا حەز دەکەی بیکوژم؟ فەرمووی: بەڵێ ، وتی: مۆڵەتم بدەرێ با خۆم بڕۆم قسەیەکی لەگەڵدا بکەم ، فەرمووی: بڕۆ قسەی لەگەڵدا بکە.

(محمد)ی کوڕی (مسلمە) چوو بۆلای (کعب) و پێی وت : بەڕاستی ئەم پیاوە پێغەمبەر ﷺ هاتۆتە لامان وداوای سەدەقەمان لێ دەکات ، شکست وماندووی کردووین.

(کعب) وتی : بێگومان کە ئێوە لێی بێزارن .

(محمد)ی کوڕی (مسلمە) وتی : ئێمە بەم حاڵە شوێنی کەوتووین ، حەز ناکەین بەجێی بهێڵین تابزانین چی لێ بەسەر دێت ؟ ئێستا هاتووین بە قەرز هۆقەیەك یان چەند هۆقەیەککمان بدەیتێ.

(کعب) وتی : باشە ، بارمتەم دەوێت .

(ابن مسلمە) وتی : چیت دەوێت بۆت بارمتە بکەین ؟

وتی : ژنەکانتان.

(ابن مسلمە) وتی : چۆن ژنەکانمان دادەنێین ، لەکاتێکدا تۆ قۆزترین پیاوی عەرەبیت ؟

(کعب) وتی : کوڕەکانتانم لە لا دابنێن.

(ابن مسلمە) وتی : چۆن کوڕەکانمان لای تۆ بێت ، جنێو بە هەریەکێکیان بدرێت و پێیان بوترێت : ئەمە بارمتەی هۆقەیەك یان دوو هۆقەیە . بەڵام چەکت بۆ بارمتە دەکەین.

بەڵێنی پێدا کە بێتەوە بۆلای . (ابو نائلە)ش هەمان شێوەی (محمد)ی کوڕی (مسلمە)ی کرد ، چوە لای (کعب)و چەند ساتێك شیعریان بۆ یەکترین خوێندەوە ، پاشان پێی وت : (ابن الْشرف) دایکت سنگت بۆ بکوتێت ، من بۆ شتێك هاتوومە لات ئەمەوێت بۆت باس بکەم ، بەمەرجێك نەیدرکێنیت.

(کعب) وتی : باشە.

(ابو نائلة) وتی : هاتنی ئەم کابرایە مەبەستی (پێغەمبەر بوو ﷺ) بوو بە بەڵا بۆ ئێمە ، عەرەب کەوتنە دژایەتی کردنمان و ، ئابڵوقەیان لەسەردانایین ،

هەموو ڕێگاکانیان لێگرتین ، تا ماڵ و منداڵمان زایەبوو ماندوو بووین ، خۆمان و ماڵ و مناڵمان تیاچووین ، قسەو گفتوگۆ بەردەوام بوو بەو شێوەیەی کە لەگەڵ (ابن مسلمە)دا ڕوویدا (ابو نائلە) لە قسەکانیدا وتی : چەند هاوەڵێکم لەگەڵدایە هەمان ڕاوبۆچوونی منیان هەیە ، حەزم کرد بیانهێنم شتیان پێ بفرۆشیت و چاك بیت لەگەڵیاندا.

(ابو نائلە) و (محمد بن مسلمە) لەوەدا کە مەبەستیان بوو سەرکەوتنیان بەدەست هێنا ، ئیدی (کعب) بەلایەوە ئاسایی بوو کە چەکی پێ بدینایەو لەگەڵ ئەوانیتریشدا بونایە .

لە شەوێکی مانگەشەوی چواردەی مانگی رەبیعییەکەمی ساڵی (٣)ی کۆچی ، مەفرەزەکە لەگەڵ پێغەمبەردا کۆبوەوەوە لەگەڵیان چوو هەتا (بقیع الغرقد) و ڕەوانەی کردن و ، پاشان ئامۆژگاریی کردن و فەرمووی : (بڕۆن بە ناوی خواوە ، خوایە هاوکاریان بکە) ، پاشان گەڕایەوە ماڵ و دەستی کرد بەنوێژکردن و پاڕانەوە لە پەروەردگار.

مەفرەزەکە گەیشتە قەڵاکەی (کعب)ی کوڕی (اشرف) ، (ابو نائلە) بانگی لێکرد ، هەستا بێتەخوارەوە بۆلایان ژنەکەی کە هێشتا تازەبووك بوو پێی وت : لەم دڕەنگ وەختەدا بۆ کوێ دەچیت ؟ گوێم لە دەنگێکە دەڵێیت خوێنی لێ دەتکێت.

(کعب) وتی: ئەوە (محمد)ی کوڕی (مسلمە)ی برام و (ابونائلە)ی برای شیریمە ، پیاوی پایەدار ئەگەر بۆکوشتنیش بانگ بکرێت دەڕوات بەدەمیەوە ، پاشان هاتەدەرەوە بۆلایان بۆنی عەتری لەخۆی دابوو ، پرچی بەردابوەوە.

پێشتر (ابو نائلە) بەهاوەڵەکانی وت ، ئەگەر (کعب) هات من قژی دەگرم و بۆنی پێوە دەکەم ، کە بینیتان من بە تەواوی دەستم لەسەری گیربوو ، ئێوە بە شمشێر لێی بدەن ، کە (کعب) دابەزیە ناویان ساتێك قسەی لەگەڵدا کردن ، پاشان (ابو نائلە) پێی وت : (ابن الاشرف) دەکرێت بە شیوی (عجوز) دا کەمێك بچینە خوارەوەو قسەکانی ترمان لەوێ تەواو بکەین ؟ وتی : ئەگەر ئێوە پێتان خۆش بێت قەیدی نیە . دەرچوون و کەوتنە پیاسە کردن ، لە ڕێگەدا (ابو نائلە) وتی : شەو نییە لەم شەوە بۆنخۆشتر ، (کعب) کەیفی دەهات ، وتی : بۆنخۆشترین ژنی عەرەب لای منە ، (ابو نائلە) وتی : مۆڵەتم دەدەیت بۆنێکی سەرت بکەم ؟ وتی : بەڵێ دەستی خستە ناو قژی بۆنی کردو وتی : بە هاوەڵەکانی چەند بۆنی خۆشە.

پاشان کەمێکی تر پۆشتن ، ئەنجا (ابو نائلە) وتی : ئایا جارێکی تریش بۆنی بکەمەوە ؟ (کعب) وتی : بەڵێ : (ابو نائلە) دەستی خستە قژی (کعب) تا تووندگرتی و دەستی لێی گێڕبوو ، وتی: دوژمنی خوا بکوژن ، دایانە بەر شمشێر ، هەرماڵبوو نەمرد ، ئەنجا (محمد)ی کوڕی (مسلمە) پاچێکی هەڵگرت لە پشتیەوە چەقاندیە سەر سێبەندەی و خۆیدا بەسەریدا تا نووکی پاچەکە لەبەرموسەڵانیەوە دەرچوو ، (کعب)ی دوژمنی خوا هاوارێکی ئەوەندە تووندی لێ بەرز بوەوە ، هەموو قەڵاکەی بەخەبەر هێناو مرد ، خەڵکی ناو قەڵا هەموویان ئاگریان داگیرساند ، مەفرەزەکە گەڕایەوە لە کاتی لێدانەکەیدا (الحارث) کوڕی (اوس) سەرە نوکی هەندێک لە شمشێرەکان کەمێک بریندار کردبوو بوو ، خوێنی لەبەر دەچوو ، کاتێک مەفرەزەکە گەیشتەوە (حرة العرض) سەیریان کرد (الحارث) یان لەگەڵدا نیە ، کەمێک وەستان سەیریان کرد واهات ، شوێنی جێگە پێیەکانیی کەوتبوو ، هەڵیانگرت ، تاگەیشتە (بقیع الغرقد) (الله اکبر) یان کردو پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی : یاخوا سەرفراز بن ، ئەوانیش وتیان : لەگەڵ تۆدا پێغەمبەری خوا ، ئەنجا سەری دوژمنی خوایان فرێدایە بەردەمی ، سوپاسی خوای کرد لەسەر ناوبردنی (کعب) ، ئەنجا تفی کردە سەر برینەکەی (حارث) چاک بووەوە ئازاری نەما [1].

کە جولەکە بەکوشتنی (کعب)ی ستەمکاریان زانی ترس و سام و نیشتە دڵە سەختەکانیان و ، تێگەیشتن کە ئیتر پێغەمبەر لە بەکارهێنانی هێزدا سڵ ناکات لە کەسێک کە ئاموژگاری دادی نەدا ، ڕێز لە بەرژەوەندی کۆمەڵگای ئیسلامەتی و ئاسایش و پەیماننامەکان نەگرێت ، بۆیە کەسیان نەیوێرا ورتەی لە دەمەوە دەربێت لەسەر کوشتنی (کعب) ، بەڵکو بێدەنگ بوون و ، وایان نیشاندا کە پابەندی پەیماننامەکان دەبن و ، ملیان کەچ کردو ، مارە ژەهراویەکان خێرا خۆیان کردەوە بەکونەکانیاندا بۆ خۆشاردنەوە.

بەو شێوەیە پێغەمبەر ﷺ بۆ ماوەیەک یەکلابوەوە بۆ ڕووبەڕووبونەوەی ئەو مەترسیانەی پێشبینی دەکرد لەدەرەوەی مەدینەوە ڕووی تێ بکەن ، موسڵمانەکان بەو شێوەیە کەمێک باری سەرشانیان لەناوەوە سووک بوو ، کەدەمێک بوو ئەگەری ئەوەیان دانابوو لە پڕێکدا دەستێک بوەشێنینن .

---

[1] دڕێژەی ئەم بەسەر هاتەمان وەرگرتووە لە (ابن هشام) ٥١/٢ ،٥٢، ٥٣ ، ٥٤ ، ٥٥، ٥٦ـ ٥٧ ، هەروەها لە (صحیح البخاری) ١/ ٣٤١ ، ٤٢٥ ، ٢/ ٥٧٧ ، هەروەها لە (سنن ابی داود) هەروەها لە (سنن ابی داود) لەگەڵ (عون العبید) ٤٢/٢ ، ٤٣ ، و (زاد المعاد) ٩١/٢

غەزای (بحران)

ئەم غەزایە گروپێکی گەورەی گەڕۆک بوو سێ سەد جەنگاوەر دەبوون ، پێغەمبەری خوا ﷺ سەرۆکایەتی کردن لە مانگی (ربیعی دووەمی) سالّی (٣)ی کۆچیدا بەرەو شوێنێك ناوی (بحران) بوو ، شوێنێکە لە (حیجاز) سەر بە ناوچەی (نزع)ەو مانگی رەبیعی دووەم و پاشان مانگی جەمادی یەکەمیشی لە (سالّی سێی کۆچی) لەوێ بردە سەر ، پاشان گەڕایەوە بۆ مەدینە ، شەڕی تووش نەبوو[1] .

سریەکەی (زید) ی کوڕی (حارثة)

ئەم سریەیە دواترین و سەرکەوتووترین سریەی گەرۆکی شەڕ بوون کە موسڵمانەکان پێش ئوحود پێی هەستابن ، لەمانگی جەمادی دووەمی سالّی (٣)ی کۆچیدا پووی‌دا.

درێژەی باسەکەم بەم شێوەیە ، دوای جەنگی بەدر قوڕەیشیەکان کەوتبوونە دڵە راوکێ و پشێوی ، هاوین هات و وەرزی کاروانی پڕەو شام نزیکتر بوەوە ، خەمێکی کەیان بۆ دروست بوو.

(صفوان)ی کوڕی (امیە) کە بۆ سەرۆکایەتیی کاروانی ئەمسالّی قوڕەیشیەکان بەرەو شام هەڵبژێردرا بوو ، وتی بەقوڕەیش: موحەممەدو هاوەڵەکانی ڕێگەی بازرگانیان لێ تێکداوین ، نازانین چی بکەین لەهاوەڵەکانی و ، ئەوانە کەنار دەریا جێ ناهێڵن ؟ خەڵکی کەناری دەریاش لەگەڵیانن و زۆربەشیان چوونەتە ناویانەوە ، نازانین لەکوێوە بڕۆین؟ ئەگەر لێرە دانیشن و هیچ نەکەین مالّەکەمان دەخوێن و، هیچی نامێنێت ، ژیانی مەککەش بەندە بەبازرگانی هاوینەوە بۆ شام و بەزستانەوە بۆ حەبەشە.

لە بارەی ئەم مەسەلەیەوە گفتوگۆی زۆر کرا ، (اسود)ی کوڕی (عبد المطلب) بە (صفوان)ی وت : لاشانی ڕێگەی کەنار دەریا بەردەو ڕێگەی عێراق بگرەبەر . ئەوە ڕێگەیەکی زۆر دوورو درێژەو دەبێت بەناو (نجد)دا بڕۆیت بەرەو شام و لە دووریەکی زۆرەوە لای ڕۆژهەلاّتی مەدینە بگریت ، قوڕەیش هیچیان لە بارەی ئەو ڕێگەیەوە نەدەزانی ، (اسود)ی کوڕی (عبد المطلب) ئامارّەی کرد بۆ (صفوان) کە (فرات)ی کوڕی (حیان) لەخێڵی (بنی بکر بن وائل) بکاتە ڕێبەری و ڕێنوینی بکات بۆ ئەو سەفەرە.

---

[1] ابن هشام ٢ ، ٥٠ ، ٥١ . زاد المعاد ٢/٩١ جیاوازی هەیە لەسەر هۆی ئەم جەنگە . وتراوە کە هەواڵگرانی مەدینە ، هەواڵیان دا بە پێغەمبەر ﷺ کە (بنی سلیم) هێزێکی زۆریان کۆکردۆتەوە بۆ هەڵکوتانە سەر مەدینە و دەوروبەری . وتراویشە: بەڵکو سوپاکەی بۆ قوڕەیش دەرچووە ، (ابن هشام) و (ابن القیم) باشی ئەم ڕایەیان کردووەو قسەیان لەسەر ڕای یەکەم نەکردوە ، چونکە مالّەکانی (بنی سلیم) نا کەو ئەوناوچەی (نـزع) بەڵکو دەکەوێتە (نجـد) و زۆر دوورن لەناوچەی (نـزع) ەوە .

کاروانەکەی قوڕەیش دەرچوو (صفوان)ی کوڕی (امیە) بەڕێسی بوو ، بەڕێگە تازەکەدا چوون ، بەڵام هەواڵی ئەم کاروانەو ئاڕاستەی ڕێگەکەش گەیشتەوە مەدینە ، ئەمەش بەشێوەیەك بوو ، (سلیط)ی کوڕی (نعمان) موسڵمان بوو بوو . لە دانیشتنێکی شەراب خواردنەوەدا دانیشتبوو ـ ئەوکاتە هێشتا شەراب حەرام نەکرابوو . لەگەڵ (نعیم)ی کوڕی (مسعود الاخصی) دا ئەوکاتە هێشتا موسڵمان نەبوو بوو کاتێك کە سەرخۆش دەبێت و ، وردو درشتی ڕێگەی کاروانەکەو نەخشەکەی لەدەم دەرئەچێت ، دەسبەجێ (سلیط) خۆی دەگەیەنێتە لای پێغەمبەر ﷺ بەسەرهاتەکەی بۆ دەگێڕێتەوە .

خێرا پێغەمبەری خوا ﷺ سەد سوارێك کۆدەکاتەوە بە سەرۆکایەتی (زید)ی کوڕی (حارثة الکلبي) سازیان دەکات و ، بەپەلەو لەناکاودا دەدەن بەسەر کاروانەکەدا . لەکاتێکدا کاروانچیان لەسەر کانیاوێکی خاکی (نجد) لایاندا بوو پێی دەڵێن (قردە) دایان بەسەر هەموو کاروانەکەدا ، (صفوان) و پاسەوانەکانی جگە لە ڕاکردن و خۆ قوتار کردن هیچیان بۆ نەمایەوە.

موسڵمانەکان ڕێبەری کاروانەکە (فرات)ی کوڕی (حیان) یان دەستگیر کرد ، وتراوە دوانی تریشی لەگەڵدابووە بریکی زۆر دەفری زیویان غەنیمەت کرد کە کاروانەکە هەڵی گرتبوو ، نرخی شتەکان بە سەدهەزار خەمڵێنرا ، پێغەمبەری خوا ﷺ پاش دەرکردنی پێنج یەك هەموو دەستکەوتەکەی دابەشکرد بەسەر بەشداربوانی سریەکەداو لەوێشدا لەسەر دەستی پێغەمبەردا ﷺ ، (فرات)ی کوڕی (حیان) موسڵمان بوو [1] .

ئەمە کارەساتێکی سەخت و نەگبەتیەکی گەورەبوو لەدوای بەدر تووشی موشریکان بوو ، ئەوندەی تر دڵەڕاوکێی قوڕەیش زیادی کردو خەم و پەژارە دڵی گرتن ، ئیدی لەبەردەمیاندا هیچ نەما جگە لەدوو ڕێگە ، یان ئەوەیە وازبهێنن لە ملهوڕی و لوتبەرزی خۆیان و ڕێگەی ئاشتی و ئاشتبوونەتەوە بگرنەبەر لەگەڵ موسڵمانەکاندا ، یان دەبێت هەستن بەجەنگێکی سەرانسەریی وەها کە ڕۆڵ و پلەوپایەی جارانیان بۆ بگێڕێتەوەو ، هێزی موسڵمانان سەرکوت بکەن ، بەشێوەیەکی دەسەڵاتیان نەهێڵێت لەم شوێن و ئەو شوێندا ، مەکەکە ڕێگەی دووەمی هەڵبژارد ، داواکاری تۆڵەکردنەوەو خۆ ئامادەکردن بۆ شەڕکردن لەگەڵ موسڵمانەکاندا زیادی کرد بە خۆسازدانێکی تەواوەتی و، بەنیازی هەڵکوتانە سەر موسڵمانەکان لەماڵەکانی خۆیاندا ، ئەمانەو ئەو پرووداوانەی پێشتریش ڕێ خۆشکەرێکی بەهێزبوون بۆ هەڵگیرسانی شەڕی ئوحود.

---

[1] ابن هشام ٢/٥٠ ، ٥١ فقه السيرة ل ١٩٠ ، رحمة للعالمين ٢/ ٢١٩ .

(غەزای ئوحود) و
خۆ ئامادەکردنی قورەیش بۆ شەڕی تۆڵەسێن

مەکەک ئاگر لەجەرگ و هەناوی بەربوو بەهۆی کارەساتی جەنگی بەدرو ئەو شکستە گەورەو کوژرانی پیاوماقوڵان و پاڵەوانەکانیانەوە، ئارەزووی تۆڵەو هەق سەندنەوەیان لەناخدا دەجوڵاندن ، تاڕادەیەک گریانیان لەسەر کوژراوانی بەدر قەدەغە کردبوو ، بەخێرایش نەچوون بەدەم دیلەکانیانەوە نەبادا موسڵمانەکان هەست بکەن بەڕادەی خەم و پەژارەی دڵیان.

پاش غەزای بەدر قورەیشیەکان ڕێککەوتن لەسەر هەستان بەجەنگێکی سەرانسەری دژ بەموسڵمانەکان بەشێوەیەک شیفای دڵیان بدات و، ئاگری دەروونیان دامرکێنێتەوە دەستیان کرد بەخۆسازدان بۆ ئەو جەنگە .

(عکرمە)ی کوڕی (ابو جهل) و (صفوان)ی کوڕی (امیه) و (ابوسفیان)ی کوڕی (حرب) و (عبدالله)ی کوڕی (ابی ربیعه) لە هەموو سەرکردەکانی تری قورەیش زیاتر دڵیان گەرم بوو بۆ ئەنجامدانی ئەو شەڕە.

یەکەم کارێک کردیان ئەوەبوو ئەو کاروانەی بەهۆیەوە جەنگی بەدر پوویدا دەستیان بەسەراگرت و، وتیان بەو کەسانەی مااڵیانی تێدابوو، ئەی گرۆی قورەیش، موحەممەد تاقیکردونەتەوە چاکترینی کەسەکانی ئێوەی کوشت ، بەم سامانە یارمەتیمان بدەن با جەنگی پێ بکەین بەگەڵ موحەممەددا ، بەڵکو تۆڵەی ڵێبکەینەوەو ، بەدەمیانەوە هاتن و ، فرۆشتیان بریتی بوو لە هەزار وشترو پارەکەش بایی پەنجا هەزار درهەم بوو ، لەم بارەیەوە خوای گەورە ئایەتی ناردە خوارەوە : ﴿ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَسَيُنفِقُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ ﴾ الانفال : ٣٦ واتە : بێباوەڕان پارەو مااڵی خۆیان خەرج دەکەن بۆاداڵن لەڕێگەی خودا ، ئەوانە پارەی خۆیان خەرج دەکەن و ، پاشان لە دواڕۆژدا دەبێتە پەشیمانی بۆیان و ژێرێش دەکەون.

پاشان ڕێگەی خۆبەخشی کرایەوە بۆ هەرکەسێک حەزیکات ، لە حەبەشی و خێڵی کینانەو تیهامە بۆ شەڕ کردن لەگەڵ موسڵمانەکاندا ، بۆ ئەم مەبەستەش چەندین ڕێگەی هاندانیان گرتەبەر ، تاڕادەیەک (صفوان)ی کوڕی (امیه) هەستا بەفریودانی (اباغره)ی شاعیر کە لە شەڕی بەدردا بەدیلی گیرا بوو ، پێغەمبەر ﷺ

بەبێ بەرامبەر بەری دابوو ، پەیمانی لێ وەرگرتبوو کە دژی نەوەستێتەوە (صفوان) کلاوی نابوە سەر ئەم پیاوەکە هەستێت بەهاندانی خێڵەکان دژ بەموسڵمانەکان و ، بەڵێنی پێدابوو کە ئەگەر لە شەڕەکە بەزیندویی هاتەوە دەوڵەمەندی بکات ، ئەگەر مردیش کەفالەتی کچەکانی بکات ، ئیدی (ابو غرە) هەستا بەهاندانی تیرەکان بە شیعرەکانی و هەست و ناخی دەبزواندن ، هەروەها شاعیرێکی تریشیان هەڵبژارد بوو بۆ هەمان کار ناوی (مسافع)ی کوڕی (عبد مناف الجمحی) بوو.

(ابو سفیان) پش پاش گەڕانەوەی لە جەنگی (قاوت) و بێ ئومێد بوونی و زایەکردنی بڕێکی زۆر لە ئاڵف و قاوتی سوپاکەی لە هەموو کەسێك زیاتر هانی خەڵکی دەدا دژ بە موسڵمانەکان.

ئەوەی زیاتر قوڕەکەی خەست کردەوە ، ئەگەر ڕاست بێ بڵێین: ئەوەی بڵیسەی ئاگرەکەی زیاترکرد ئەو کارەساتە بوو کە لەم دواییدا بەسەر قوڕەیشدا هات لەڕێگەی سریەکەی (زید)ی کوڕی (حارث) و ئەو زیانە گەورەیە پشتی ئابووریی قوڕەیشی نوشتانەوە، ئەوەندە قارووخەفەتی خستبووە دڵیانەوە سنووری نەبێت ، ئیدی پەلە کردنی قوڕەیش بۆ یەکلایی کردنەوەی مەسەلەکە لەنێوان خۆیان و موسڵمانەکاندا زیاتری کرد.

ژمارە و سەرکردایەتی سوپای قوڕەیش

کەسانێ هاتەوە مەککەییەکان ئامادەیی تەواویان وەرگرتبوو ، سێهەزار جەنگاوەر لە قوڕەیش و هاوپەیمانەکانیان و حەبەشیە موشریکەکان کۆببونەوە ، سەرکردەکانی قوڕەیش پێیان وابوو کە ژنان لەگەڵ خۆیاندا بەرن ، تا ئەوە کاریگەری زیاتر بێت بۆ ڕاکێشانی پیاوان و بەرگری کردن لەحورمەت و شەرەفیان ، ژمارەی ژنان لە شەڕەکەدا (١٥) بوو، بەهۆی سێ هەزار وشترەوە سوپاکەیان گوێزایەوە، دووسەد سوارچاکیش [1] بەدرێژایی ڕێگاکە لەئەم لاولای سوپاکەوە دەڕۆشتن، حەوت سەد قەڵغانی خۆپارێزیشیان پێ بوو.

سوپای مەککە دەکەوێتە جوڵە

پاش ئەم ئامادەگییە ، سوپای مەککە کەوتەرێ بەرەو مەککە، ئاهو حەسرەتە کۆنەکە ئاگری بەردابوو لەجەرگیان و، ئەم شەڕە سوکنایی بەدڵدا دەهێنان .

---

[1] زاد المعاد ٢/٩٢ باسکراوە لە (فتح الباری) یشدا باسی سەد ئەسپ هاتووە ٧/ ٣٤٦ .

هەوالگریەکانی پێغەمبەر ﷺ

هەوالی جووڵەی دوژمنیان پێدەگات

(عباس)ی کوڕی (عبدالمطلب) چاودێری جموجوڵ و ئامادەگی سەربازەکانی قورەیشی دەکرد هەرکە ئەم سوپایە کەوتە جووڵە، (عباس) نامەیەکی بەپەلەی نووسی بۆ پێغەمبەر ﷺ، درێژەی دەنگوباسی سوپاکەی تێدا بوو.

نێررراوەکەی (عباس) بەپەلە کەوتەڕێ ، ئەوەندە خێرا ڕۆشت ماوەی نێوان مەککەو مەدینەی بە سێ ڕۆژ بڕی کە پێنج سەد کیلۆمەتر دەبێت ، نامەکەی دایە دەست پێغەمبەر ﷺ لە مزگەوتی (قباء) بوو .

(ابی) کوڕی (کعب) نامەکەی بۆ خوێندەوە، فەرمانی پێدا کەنهێنی بپارێزێت و ، بەپەلە گەڕایەوە بۆ مەدینەو باسی مەسەلەکەی لای سەرکردەکانی کۆچکەران و ئەنساریەکان کرد.

خۆ ئامادەکردنی موسڵمانان بۆ حاڵەتی ناکاو

ئاگاهی لەمەدینەدا لێ درا ، پیاوان هەمیشە چەکیان پێ بوو ، لەکاتی نوێژیشدا لێیان نەدەکردەوە نە بادا شتێك ڕوو بدات .

مەفرەزەیەکی ئەنساریەکان کە (سعد)ی کوڕی (معاذ) و (اسید)ی کوڕی (حضیر)یان تێدا بوو هەستان بەپاسەوانی کردنی پێغەمبەر ﷺ بەچەکەوە تا بەرەبەیان لەبەر دەرکەکەیدا دەوەستان .

لەسەر هەموو ڕێگەکانی دەرەوەی مەدینە مەفرەزەی چەکدار دانرابوون ، بۆ حاڵەتی ناکاویش چەند گرووپێکی موسڵمانەکان . بۆ زانینی جموجوڵی دوژمن . هەڵدەستان بە چاودێری کردنی ئەو ڕێگاوبانەی کە لەوانەبوو موشریکان لێیەوە هێرش بهێنن بۆ سەر موسڵمانەکان .

سوپای مەککە بەرەو قەڵاکانی مەدینە دەکەوێتە ڕێ

سوپاکەی قورەیش لەڕێگە سەرەکیە باوەکەی ڕۆژئاواوە کەوتەڕێ ، کەگەیشتنە ناوچەی (الابواء) ، لەوێدا (هند)ی کچی (عتبه) ، ژنی (ابو سفیان) پێشنیاری کرد گۆڕی دایکی پێغەمبەر ﷺ هەڵبدەنەوە ، بەڵام سەرکردەکانی قورەیش ڕێگەیان نەداو ، ترسان لە چارەنووسی خراپی هەستان بەو جۆرەکارانە .

پاشان سوپاکەی مەککە کەوتەوە ڕێ تا لە مەدینە نزیك بوەوە ، دۆڵی (العقیق)ی گرتەبەر پاشان لێیەوە لای‌دا بەرەو لای ڕاست، تا لەنزیك ئوحودەوە لەشوێنێکدا کاروانیان خست پێی دەڵێن (عینین) لە ناوەوەی (السبخة)دا ، لەسەر

جۆگە ئاوێکی دەمی دۆڵەکەدا کە دەکەوێتە باکوری مەدینەوە . رۆژی هەینی شەشی مانگی شەوالی ساڵی سێیەمی کۆچی لەم شوێنەدا ئۆردوگان دروست کرد.

ئەنجوومەنی ڕاوێژکاری پێکهات

بۆ دانانی ئەخشەی بەرگری کردن

هەواڵگرییەکانی مەدینە هەواڵەکانی مەککەیان یەک لە دوای یەک هێنا ، تادواین هەواڵ کە دروست کردنی سەربازگەکە بوو ، لەوێدا پێغەمبەری خوا ﷺ ئەنجومەنێکی بالای ڕاوێژکاری دانا ، ئاڵووێری ڕاوبۆچوونەکانی تێدا کرابوو ، بۆ هەڵوێست وەرگرتن و، هەواڵی خەونێکی خۆی پێڕاگەیاندن و، فەرمووی: (وەڵڵاهی خودا بەخێری بگێڕێت ئەمشەو خەونێکم بینی ، مانگایەکی سەربڕاوم بینی و ، بینیم نوکی شمشێرەکەم کەلێکی تێکەوتبوو ، هەروەها سەیرم کرد دەستم چوو بوو بەقەڵغانێکی پتەودا، ئەنجا پێغەمبەر ﷺ خەونەکەی واتێکدایەوە ، کە لەسەر بڕینی مانگاکە بریتیە لە شەهیدبوونی هەندێک لە هاوەڵەکانی و، کەلبوونی شمشێرەکەش بەپێکرانی پیاوێکی ئال و بەیتی خۆی لێکدایەوە ، قەڵغانەکەشی بەشاری مەدینە لێکدایەوە.

پاشان ڕای خۆی خستە بەردەست هاوەڵەکانی و پێ وابوو کە باشترواید لە مەدینە نەڕۆنە دەرەوەو، خۆیان لەقەڵاکانیدا پەنابدەن، ئەگەر موشریکان لە سەربازگەکەیاندا مانەوە ئەوا جێگەو ڕێگەیان زۆرخراپ دەبێت و هیچ سوودێکیشی نابێت ، ئەگەر هاتنە ناو مەدینەیشەوە موسڵمانان شەڕی کۆڵان و کۆڵانیان لەگەڵدا دەکەن و ، ژنانیش لەسەر ماڵەکانەوە . ئەمە ڕای پێغەمبەر بوو (عبدالله)ی کوڕی (ابی) کوڕی (سلول) سەرکردەی دووڕوان کە بەسیفەتی یەکێک لە سەرکردەکانی خەزرەج لەوێدا ئامادە بوو، هەمان ڕای پێغەمبەری هەبوو ، وا دیاربوو هەماهەنگ بوونی ڕایەکەی لەگەڵ ڕاوبۆچونەکەی پێغەمبەردا لەبەرئەوە نەبوو کە ئەو هەڵوێستە بەڕاست بزانێت ، بەڵکو بۆ ئەوەبوو تابتوانێت ژێر بەژێری خۆی لە شەڕەکە بدزێتەوەو کەس پێی نەزانێت ، ویستی خوای گەورەش وابوو کەخۆی و هاوڕێکانی بۆ یەکەمجار لەبەردەم موسڵمانەکاندا ئابڕووبان بچێت و ، ئەو دەمامکەیان بەسەرەوە لاچێت کە بێباوەڕی و دووڕوویەکەیانی حەشاردابوو ، موسڵمانەکانیشی لە تەنگەتاوترین ساتدا ئەو مارە ژاراویانە ببینن کە لەناو کارژۆ بەرگ و دەمامکەکانیاندا دەجوڵانەوە .

هەندێك لەو هاوەڵە دڵگەرمانەی کە پۆژی بەدریان لەکیس چوو بوو ، داوایان کرد لە پێغەمبەر ﷺ کە بچێتە دەرەوەو ، زۆریان لێکرد تا پازی بێت ، تاوای لێهات یەکێکیان وتی : پێغەمبەری خوا ئاوانمان دەخواست بۆ ئەم پۆژەو لە خوا دەپاپاینەوە کە بێتە دی ، ئەوەتا خوای گەورە بۆی هێناوین و نزیك بۆتەوە ، بۆ دەرەوە بۆلای دوژمنەکانت ، باوانەزانن لێیان دەترسین.

(حمزە)ی کوڕی (عبد المطلب)ی مامی پێغەمبەر خوا ﷺ سەرمەشقی ئەو دڵگەرمانە بوو ، پێشتریش بڕندەی شمشێرەکەی خۆی لە غەزای بەدرا دیبوو . وتی: بە پێغەمبەری خوا ﷺ : سوێندم بەو کەسەی قورئانی بۆ تۆ ناردووە دەم لە نان نادەم هەتا لە دەرەوەی مەدینەدا شەڕیان لەگەڵدا نەکەم.

پێغەمبەریش ﷺ لەبەردەم پای زۆرینەدا پایەکەی کشانەوەو ، پای گشتی جێگیر بوو ، کە چوونە دەرەوە لە مەدینە ، پووبەڕوو بوونەوە لە مەیدانی جەنگدا.

بەش بەشکردنی سوپای ئیسلام و دەرچوونی بۆ مەیدانی جەنگ

پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ نوێژی هەینی بۆ خەڵکەکە کرد ، وتارێکی بۆدان و هانی دان بۆ خۆکۆکردنەوەو جیهاد کردن و ، هەواڵی پێدان کە ئەگەر ئارام بگرن سەردەکەون ، فەرمانی پێدان کە خۆیان ئامادە بکەن بۆ دوژمن ، خەڵکی بەوە دڵخۆش بوون .

پاشان نوێژی عەسری پێکردن ، خەڵکی لە هەموولایەکەوە کۆبووبوونەوە ، پاشان چووە ماڵەوە ، هەردوو هاوەڵەکەی (ابوبکر) و (عمر)ی لەگەڵدا بوو ، مێزەریان لەسەری پێچاو ، خۆشی چەکی بەست و ، دوو زنجیر بەستی لەبەر کردو شمشێری کردە مل و هاتە دەرەوە بۆ ناو خەڵك .

خەڵك چاوەڕوانی دەرچوونی پێغەمبەریان دەکرد ، (سعد)ی کوڕی (معاذ) و (اسید)ی کوڕی (حضیر)یش بە خەڵکەکەیان وتبوو : ئێوە پێغەمبەرتان ناچارکرد ﷺ بۆ دەرچوون لە مەدینە ، کارەکە بدەنەوە دەستی خۆی ، هەموویان پەشیمان بوونەوە لەو کارەی خۆیان ، کە پێغەمبەر ﷺ هاتە دەرەوە ، عەرزیان کرد : پێغەمبەری خوا بەڕاستی مەبەستمان سەرپێچی کردنی فەرمانی تۆ نەبوو ، چۆنت پێ خۆشە وابکە ، ئەگەر حەز دەکەیت لە مەدینە بمێنیتەوە بەو شێوەیە بکە ،

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی : هەر پێغەمبەرێك جل و بەرگی شەڕی پۆشی نابێت لای بدات ، تا ئەو کاتەی خودا نێوان ئەو دوژمنەکەی یەکلا دەکاتەوە [1] .

پێغەمبەر ﷺ سوپاکەی کرد بەسێ بەشەوە :

١. کەتیبەی کۆچکەران ، ئالأکەیانی دایەدەست (مصعب)ی کوڕی (عمیر)ی (العبدری)

٢. کەتیبەی خێڵی ئەوس لە ئەنساریەکان ، ئالأکەیانی دایەدەست (اسید)ی کوڕی (حضیر)

٣. کەتیبەی خێڵی خەزرەج لەئەنساریەکان، ئالأکەیانی دایەدەست (حباب)ی کوڕی (المنذر)

سوپاکە لەهەزار چەکدار پێکهاتبوو ، سەد زنجیربەست و پەنجا ئەسپ سورایان تێدابوو [2] ، وتراویشە کەهیچ ئەسپ سواریان لەگەڵدا نەبوە، (ابن ام کتوم)ی بۆ نوێژکردن بەجێهێشت لە مەدینە بەسەر ئەوانەوە کەمابوونەوە ، ئەنجا فەرمانیدا بەڕێکەون ، سوپاکە بەرەو باکوور کەوتەڕێ ، هەردوو (سعد)ەکە بە زنجیربەندەوە بەبەردەم پێغەمبەردا ڕۆشتن کە لە (ثنیة الوداع) تێنەپەڕین پێغەمبەر ﷺ کەتیبەیەکی چەکداری پۆشتەو پەرداخی بینی بەجیا لەسوپاکە بەڕێوە دەهاتن ، فەرمووی : ئەوانە کێن ؟ هەواڵی درایە ئەوانە جولەکە هاوپەیمانەکانی خەزرەجن [3] ، حەزدەکەن لەگەڵتاندا بەشداری شەڕی موشریکان بکەن ، فەرمووی : ئایا ئەوانە موسڵمان بوون ؟ وتیان : نەخێر ، ئیدی پێغەمبەر ﷺ ڕازی نەبوو یارمەتی لە کافران وەربگرێت بۆ شەڕکردن لەگەڵ موشریکاندا.

نمایش کردنی سوپاکە

کاتێك گەیشتە شوێنێك پێی دەڵێن: (الشیخان) سەیرێکی سوپاکەی کرد ، هەرچیەکی بینی کەم تەمەن بوو کەبەرگەی ئەو شەڕە ناگرێت گێڕایەوە، ئەوانە ئەم کەسانەیان تێدابوو ، (عبدالله)ی کوڕی (عمر)ی کوڕی (خطاب) و (اسامە)ی کوڕی

---

[1] / ئەحمەدو نەسائی و حاکم و (ابن اسحاق) گێڕاویانەتەوە .

[2] / (ابن القیم) لە (الهدی ٢/٩٣) دا ئەمەی وتووە ، (ابن حجر) دەڵێت ئەمە هەڵەیەکی ئاشکرایە ، (موسی) کوڕی (عقبه) سوورە لەسەر ئەوەی هیچ سوارێکیان لەگەڵدا نەبووە ، (واقدی) یش دەڵێت پێغەمبەر ﷺ ئەسپەکەی (ابی برده) یان لەگەڵدا بووە ، (فتح الباری) ٧/ ٣٥٠.

[3] / (ابن سعد) ڕیوایەتی کردووە ، تیایدا هاتووە ئەو تاقمە (بنی قینقاع) بوون ٢/٣٤ ، پوونیشە کەپێشتر (بنو قینقاع) لەناوچەکە دەرکرابوون.

(زید) و (اسید)ی کوڕی (ظهیر) و (زید)ی کوڕی (ارقم) و (عرابه)ی کوڕی (اوس) و (عمرو)ی کوڕی (حزم) و (ابوسعید الخدری) و (زید)ی کوڕی (حارثة)ی ئەنساری و (سعد)ی کوڕی (حبه)و، لەناویاندا باسی (براء) ی کوڕی (عازب)یش کراوە، بەڵام بوونی فەرموودەکەی لە بوخاریدا بەڵگەیە لەسەر بەشداری کردنی لەو غەزایەدا.

پێغەمبەر ﷺ ڕێگەی دابە (رافع)ی کوڕی (خدیج) و (سمرە)ی کوڕی (جندب) هەر چەندە منااڵیش بوون ، لەبەرئەوەی (رافع) لە تیر هاویشتندا کارامە بوو ، (سمرە) وتی : من بەهێزترم لە (رافع) و دەیدەم بە زەویدا ، کە ئەو هەواڵە درا بە پێغەمبەر ﷺ فەرمانی پێدان زۆرانبازیەک بگرن ، زۆرانبازیان گرت (سمرە) ، (رافع)ی دا بەزەویدا ، ئەنجا پێغەمبەری خوا ﷺ مۆڵەتی بەویشدا بەشداری بکات .

مانەوە لەنێوان ئوحود و مەدینەدا

لەوێدا بوون ئێوارەیان بەسەرا هات ، نوێژی شێوانی کردو ، پاشان نوێژی خەوتنانیشی کردو ، لەوێدا مایەوە . پەنجا پیاوی هەڵبژارد بۆ پاسەوانی سەربازگەکەو دەورو خوڵی بدەن ، (محمد)ی کوڕی (مسلمە)ی ئەنساری سەرکردەیان بوو ، پاڵەوانی سریەکەی کوشتنی (کعب)ی کوڕی (اشرف) ، (ذکوان)ی کوڕی (عبد قیس) یش بە تایبەتی پاسەوانیی پێغەمبەری دەکرد ﷺ .

یاخی بوونی (عبدالله) ی کوڕی (ابی) و هاوڕێکانی

پێش کەمێک لەهەڵهاتنی بەرەبەیان دەرچوو ، کە گەیشتە (شوط) نوێژی بەیانی کرد ، زۆر نزیکبوو لە دۆزمنەوە، دەیبینین و ئەوانیش ئەمیان دەبینی ، لەوێدا (عبدالله)ی کوڕی (ابی) دووڕوو یاخیبوو، بەخۆی و سێسەد جەنگاوەرەوە پاشەکشەی کرد کە دەیکردە سێیەکی سوپاکەو پێیان وتن: نازانین لەسەرچی خۆمان بدەین بەکوشت ؟ خۆی واپیشاندا کە ناڕەزایە لەسەر ئەوەی پێغەمبەر ﷺ وازی لە ڕاکەی ئەو هێناوەو بەگوێی خەڵکی تری کردووە.

گومانیش نەبوو لەوەدا کەئەو خۆ تاککردنەوەیە لەبەرئەو هۆیە نەبوو پیشانی دا گوایە پێغەمبەر ﷺ وازی لەڕاکەی ئەو هێناوە ، وەگەرنا دەرچوونی لەگەڵ سوپاکەی پێغەمبەردا ﷺ هیچ مانایەکی نەبوو ، بگەرە ئەگەر هۆیەکەی ئەوە بوایە هەر لەسەرەتاوە لەسوپاکەی جیادەبوەوە، بەڵکو مەبەستی سەرەکی لەو یاخی بوونە – لەوکاتە هەستیارەدا – ئەوەبوو پشێوی و شپرزەیی لەناو سوپای

موسڵمانەکاندا بنێتەوەو لەبەرچاو گوێی دوژمنەکانیاندا زۆربەی سوپاکە لە پێغەمبەر ﷺ بتەکێتەوەو، ئەوەشی بەدەوریدا دەمێنێتەوە ورەیان بڕوخێت و ، دوژمنیش لەبەرامبەردا ورەی بەرزبێتەوەو، بەو دیمەنە سەریان بڵندبێت و زوو هەڵمەت بهێنن بۆ لەناوبردنی پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵە دڵسۆزەکانی و ئنجا کەش و هەوا بڕەخسێتەوە بۆ گەڕانەوەی سەرۆکایەتی بۆ ئەو دووڕووەو هاوڕێکانی.

خەریکبوو کابرای دووڕوو لەکارەکەیدا سەرکەوتن بەدەست بهێنێت دوو کۆمەڵی ناو موسڵمانەکانیش (بنو حارثة) لەخێڵی (اوس) و (بنومسلمة)ش لە (خەزرەج) شکست بهێنن ، بەڵام خوای گەورە ڕاگیری کردن ، پاش ئەو شپرزەییە کە خەریکبوو بگەڕێنەوەو پاشەکشە بکەن دڵیان دامەزرایەوە ، لەوێدا خودای گەورە دەفەرموێت: ﴿ إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلا وَاللَّهُ وَلِيُّهُمَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴾ ال عمران:١٢٢ واتە : خەریکبوو دوو دەستە لەئێوە پەشیمان ببنەوە ، بەڵام خوا یارو یاوەریان بوو ، دەبا ئیمانداران هەرپشت بەخوا ببەستن.

(عبدالله)ی کوڕی (حرام) یش - باوکی جابر - هەوڵیدا ئەو دووڕووانە بە ئەرکی خۆیان بیربخاتەوە لەو بارودۆخە ناسکەدا ، شوێنیان کەوت بەتانەو تەشەر لێدان و ، هانیدان بەگەڕانەوە بۆناو سوپاکەو پێی دەوتن : وەرن لەپێناوی خوادا شەڕ بکەن یان هیچ نەبێت بەرگری لەخۆتان بکەن ، وتیان: ئەگەر بمانزانیایە شەڕ دەکەن نەدەگەڕاینەوە ، ئەنجا (عبدالله)ی کوڕی (حرام) وازی لێهێنان و پێی وتن : خوا لەوەولاترتان ببات ، دوژمنانی خوا ، خوای گەورەیش هەرگیز پشتی پێغەمبەرەکەی بەرنادات.

خوای گەورە لەبارەی ئەو دووڕووانەوە فەرموویەتی: ﴿ وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ نَافَقُوا وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوِ ادْفَعُوا قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ قِتَالاً لَاتَّبَعْنَاكُمْ هُمْ لِلْكُفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ ﴾ ال عمران : ١٦٧ واتە : با ئەو دووڕووانە بزانن کەپێیان گوترا وەرن شەڕ بکەن لەپێناوی خوادا ، یان هیچ نەبێت بەرگری بکەن ، وتیان ئەگەر شەڕمان بزانیبایە شوێنتان دەکەوتین ، ئەوانە لەکوفرەوە زیاتر نزیکن تا لە باوەڕ ، ئەوەی بە دەمیان دەیڵێن ئەوە نیە کە لە دڵیاندایە ، خودای گەورە دەزانێت چیان لەناخدا حەشارداوە.

پاشماوەی سوپای ئیسلام بەرەو ئوحود

پاش ئەم یاخی بوون و کشانەوەیە پێغەمبەری خوا ﷺ سوپاکەی هەستاند - کە حەوت سەد جەنگاوەر دەبوون - بەرێکەوتن بەرەو دوژمن ، سوپای دوژمن لەنێوان ئەمان وکێوی ئوحوددا لەچەند شوێنێکدا بارگەیان خستبوو، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: چ پیاوێك دەتوانێت لەم نزیکانەوە دەرمان کات لە رێگەیەکەوە بەسەریاندا نەڕۆین؟

(ابو خثیمة) وتی: من دەتوانم پێغەمبەری خوا ﷺ پاشان رێگەیەکی کورتی هەڵبژاردو بەرەو ئوحود بەناو (حرە)ی (بني حارثة)و مەزراکانیاندا تێدەپەڕیو ، سوپای موشریکانی دەخستە پشتی خۆیەوەو بەدیوی ڕۆژئاوادا.

سوپای موسڵمانەکان لەو رێگەیەدا تێپەڕی بەلای باخی (مربع)ی کوڕی (قیظي) کە دووڕوویەکی کوێر بوو - کە هەستی بەهاتنی سوپاکە کرد بەمشت خۆڵی هەوا دەدا بە ڕووی موسڵمانەکانداو ، دەیوت: ئەگەر تۆ پێغەمبەری خوایت رێگەت نادەم بچیتە ناو باخەکەمەوە ، چەند موسڵمانێك پەلاماریان دایە بیکوژن ، پێغەمبەر فەرمووی : مەیکوژن ئەو چاوو دڵی کوێر بۆتەوە.

پێغەمبەر ﷺ چووە ناوەوە ، تاگەیشتە شیوەکەی کێوی ئوحود ، بەو شێوەیە سوپای دوژمن کەوتە نێوان موسڵمانەکان و شاری مەدینەوە.

نەخشەی بەرگری

لەوێدا پێغەمبەر ﷺ هێزەکەی کۆکردەوە ، ڕیزی کردن بۆ شەڕ ، مەفرەزەیەکی تیرهاوێژی کارامەی لێ هەڵبژاردن ، پەنجا کەس دەبوون ، (عبدالله)ی کوڕی (جبیر)ی کوڕی (النعمان)ی ئەوسی بەدری کردە بەرپرسیان ، فەرمانی پێدان لەسەر گردێك کۆببنەوەو کەدەکەوێتە بەشی باشووری شیوی (قناة) لەدواییدا بەشاخی تیرهاوێژەکان ناوی دەرکرد - دەکەوتە باشووری سوپای موسڵمانەکانەوە ، نزیکەی سەدو پەنجا مەتر لە بارەگای سوپای موسڵمانەکانەوە دوور بوو .

مەبەست لەوەش ئەوچەند وشەیە بوو کەپێغەمبەر ﷺ ئاراستەی تیر هاوێژەکانی کردو فەرمووی بەسەرکردەکەیان : بەتیر هاوێشتن ئەسپ سوارەکانمان لێ دووربخەرەوە ، نەبادا لەپشتەوە بدەن بەسەرماندا ، شەرمان بردەوە یان ژێرکەوتین شوێنی خۆت بەجێ مەهێڵە نەبادا لەرێگەکەی تۆوە بدەن بەسەرماندا [1] ، پاشان فەرمووی بە تیر هاوێژەکان : پشتەوەمان بپارێزن ، ئەگەر بینیتان کوژراین مەیەن بەدەمانەوە ، ئەگەر بینیشتان دەستکەوت کۆدەکەینەوە بەشداری مەکەن

---

[1] ابن هشام ٢/٦٥ ، ٦٦ .

[٢] لە ڕیوایەتێکی بوخاریدا هاتووە ، فەرموویەتی: ئەگەر ئێمەتان دی پەلەوەر سەری هەڵکەندین شوێنەکەتان جێ مەهێڵن تا دەنێرم بەشوێنتاندا ، خۆ ئەگەر ئێمەتان دی ئەوانمان فراندو چوین بەسەریاندا ، شوێنی خۆتان جێمەهێڵن تا دەنێرم بەدواتاندا [٣] .

بەدانانی ئەو گروپە لەسەر شاخەکەو پێدانی ئەو فەرمانە تونده سەربازیە ، پێغەمبەری خوا ﷺ ئەو تەنها کەلێنەشی گرت کە لەوانەوە بوو ئەسپ سواری بێ باوەڕەکان دزەی لێوە بکەن بەرەو ڕیزی موسڵمانەکان و گەمارۆیان بدەن.

سەبارەت بەپاشماوەی سوپاکەی ، (منذر)ی کوڕی (عمرو) لەسەر باڵی ڕاست دانا ، (الزبير)ی کوڕی (عوام) یشی لەسەر باڵی چەپ دانا بە هاوپشتی (مقداد)ی کوڕی (اسود) (الزبير) کاری ڕووبەڕووبونەوەی ئەسپ سوارەکانی (خالد)ی کوڕی (وليد)ی پێ سپێرا بوو، لەپێشەنگی ڕیزەکانیشدا کۆمەڵێک پیاوی هەڵبژاردەی ئازای لە موسڵمانەکان دانا کەلەناو خەڵکدا بە زیری و پاڵەوانێتی ناویان دەرکردبوو ، ئەوانەی کە سەنگ و قورسایی سەربازییان هەبوو.

بەڕاستی نەخشەکەی پێغەمبەر ﷺ نەخشەیەکی دانایانەی وردبوو ، لێهاتوویی سەرکردەیەتی سەربازی پێغەمبەری تێدا دەردەکەوت ﷺ کە هەرگیز ناکرێت بۆ هیچ سەرکردەیەک هەرچەندە شیاوو لێهاتووبێت بتوانێت نەخشەیەکی پتەوترو وردتر لەوەدا بنێت ، باشترین مەیدانی شەڕەکەی هەڵبژارد ، لەگەڵ ئەوەشدا کەدوای دوژمن چوە ئەوێ ، پشت و لای ڕاستی خۆی بەشاخەکە پاراست ، لای چەپ و پشتی خۆیشی بەوە پاراست . کاتێک کە شەڕ هەڵدەگیرسێت بە پڕکردنەوەی ئەو تەنها کەلێنەی کە لە ڕیزی موسڵمانەکاندا هەبوو ، سەربازگەکەیشی لە شوێنێکی بەرزدا دانا تاپاڵی پێوەبدا ئەگەر هات و توشی شکست بوون و ، پەنا نەبات بۆ هەڵاتن و بکەوێتە دەستی دوژمنەکانی و دیل بکرێن و ئەگەر دوژمنان بۆی سەرکەوتن زیانی گەورەیان پێ بگەیەنێت ، دوژمنەکانیشی ناچارکرد کە لەشوێنێکی نزمدا سەربازگە دابنێن بەشێوەیەک زۆرگران بێت کەهیچ تاڵانیەکی سەرکەوتنەکەیان دەستکەوێت ئەگەر سەرکەوتن و ، بەزەحمەت بتوانن دەربچن ئەگەر زێرکەوتن ، کەمی ژمارەکەشی بە هەڵبژادنی کۆمەڵە پیاوێکی هەڵبژاردەی ئازاو دیار قەرەبوو کردەوە .

بەو شێوەیە سوپاکەی پێغەمبەر ﷺ لە ڕۆژی شەممە حەوتی مانگی شەوالی (٣)ی کۆچیدا ڕیزی بەست .

---

[٢] (احمد) و (طبراني) و (حاكم) لە (بان عباس)ەوە گێڕاویانەتەوە ، بروانە (فتح الباری)٧/٣٥٠.
[٣] صحيح البخاري ، كتاب الجهاد ١/ ٤٢٦ .

پێغەمبەر ﷺ گیانی ئازایەتی دەکا بەبەری سوپاکەیدا

پێغەمبەر ﷺ فەرمانیدا شەڕ نەکەن هەتا فەرمانیان دەداتێ ، دوو زنجیر بەندی پۆشی و هانی هاوەڵەکانیدا بۆ شەڕ کردن و دان بەخۆداگرتن و تووندوتۆڵی لە ڕووبەڕوو بوونەوەداو دەستی کرد بەهاندانی هاوەڵەکانی بەگیانی دڵ گەرمی و ئازایەتی ، هەتا شمشێرە بڕندەکەی خۆی دەرهێناو بانگی کردە هاوەڵانی فەرمووی : کێ بەهەقی خۆی ئەم شمشێرە هەڵدەگرێت ؟ چەند پیاوێك هەستان وەری بگرن ، لەوانە (علی) کوڕی (ابي طالب) و (الزبیر)ی کوڕی (عوام) و (عمر)ی کوڕی (خطاب) ، هەتا (ابو دجانە)ی کوڕی (سماك)ی کوڕی (خرشە) بۆی هەستا ، وتی: پێغەمبەری خوا هەقەکەی چیە؟ فەرمووی: ئەوەندە بدەی لە دوژمنان تا لار دەبێتەوە ، وتی : من بەهەقی خۆی هەڵی دەگرم ، پێغەمبەری خوا ﷺ شمشێرەکەی دایە .

(ابو دجانە) پیاوێکی ئازابوو ، لەجەنگدا دڕەی دەکرد ، پەڕۆیەکی سووری هەبوو هەرکاتێك لەسەری ببەستایە خەڵکی دەیزانی تامردن شەڕ دەکات، کە شمشێرەکەی وەرگرت بەو پەڕۆسوورە سەری بەست و، دەستیکرد بەخۆ ڕاوەشاندن لەنێوان هەردوو سوپاکەدا ، لەوێدا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەمە ئەو ڕۆشتنەیە کە خودا پێی ناخۆشە جگە لەم شوێنە.

ڕێکخستنی سوپاکەی مەککە

موشریکانیش بەپێی سیستمی ریزبەندی سوپاکەیان ڕێکخست سەرکردایەتی گشتی بەدەست (ابی سفیان)ی کوڕی (حرب)ەوە بوو ، کە لە ناوەڕاستی سوپاکەدا وەستابوو ، لای ڕاستەوە (خالد)ی کوڕی (ولید) یان دانا لەو کاتەدا موشریك بوو - لەلای چەپیشەوە (عکرمە)ی کوڕی (ابی جهل) یان دانابوو ، جەنگاوەرانی پیادەش (صفوان)ی کوڕی (امیە) سەرۆکیان بوو ، سەرکردەی تیر هاوێژەکانیشیان (عبدالله)ی کوڕی (ابی ربیعە) بوو.

ئالآکەش بەدەست مەفرەزەکەیەوە بوو لەخێڵی (بنی عبدالدار) ئەمەش پلەو پایەی ئەوان بوو هەر لەوکاتەوە (بنو عبد المناف) لەنێوان خۆیاندا ئەو پلەوپایەیان دابەشکرد کەلە (قصی) کوڕی (کلاب)ەوە بۆیان مابوەوە - هەروەکو لەسەرەتادا باسمان کرد - کەس لەوەدا ململانێی لەگەڵدا نەدەکردن ، وەکو پابەندبونێك بەمیراتێکەوە کە پشتاوپشت بۆیان مابوەوە ، بەڵام سەرکردەی گشتی . ابو سفیان - ئەوەی بیرخستنەوە کە لە بەدردا تووشی (قریش) بوو کاتێك کە هەڵگری ئالآکەیان (نضر)ی کوڕی (الحارث) بەدیل گیرا ، بۆ ڕق هەستاندن و

وروژاندنیان وتی : خێڵی (بنی عبد الدار) لە ڕۆژی بەردا ئاڵاکەی ئێمەتان سەرشۆڕ کردو بینیتان چیمان بەسەرا هات ، خەڵک دەست لە ئاڵاکەی دەوەشێنرێت کە نەما ئەوانیش نامێنن ، جا یان ئەوەیە ئاڵاکەمان بەرز ڕابگرن ، یان بیدەنەوە دەستی خۆمان ئێمە دەپارێزین .

(ابو سفیان) لەئامانجەکەیدا سەرکەوتوو بوو ، خێڵی (بنو عبدالدار) زۆر بە تووندی لەقسەکەی (ابو سفیان) سەغڵەت بوون خەریکبوو هەستن بۆی و هەڕەشەبان لێکردو، وتیان پێی: ئێمە ئاڵاکەمان دەدەینەوە دەست تۆ ؟ سبەینێ دەبینی لە کاتی شەڕدا چی دەکەین، ئەوەبوو لەشەڕەکەدا مانەوە هەتا تاك و تەرایان کوژرا.

مانۆڕێکی سیاسیانە لەلایەن قورەیشەوە

پێش دەست پێکردنی جەنگەکە قورەیش ویستی دووبەرەکی بخاتە ناو ڕیزی موسڵمانەکانەوە (ابو سفیان) پیاوێکی نارد بە ئەنساریەکانی وت : وازیان لێ بهێنن با شەڕ لەگەڵ کەس و کارەکانی خۆماندا بکەین و واز لە ئێوە دەهێنین و ، پێویستمان بەشەڕی ئێوە نیە، بەڵام ئەم هەوڵە چ سوودێکی هەیە لەبەردەم باوەڕێکدا کێو بەچۆکدا دەهێنێت ، ئەنساریەکان بەتوندی ڕەتیان دایەوەو قسەی خراپیان پێ وت .

کاتژمێری سفر نزیك بوەوە هەردوولا لەیەکتر نزیك بوونەوە ، قورەیش بۆ هەمان مەبەست هەوڵێکی تریان دایەوە ، بەکرێگیراوێکی خیانەتکار هاتە دەرەوە بەناوی (ابا عامر الفاسق) ناوەکەی (عبد عمرو)ی کوڕی (صیفی) بوو ، بە (راهب) ناودەبرا ، پێغەمبەری خوا ﷺ ناوی‌نا (فاسق) لەجاهلیەتدا سەرۆکی خێڵی (اوس) بوو، کە ئیسلام هات ئەم لێی هەڵگەڕایەوەو ، بەئاشکرا دژایەتی پێغەمبەری کرد ﷺ لەمەدینە چوە دەرەوە بۆلای قورەیش و دژ بە پێغەمبەری خوا ﷺ هانی دەدان بۆ ئەوەی شەڕی لەگەڵدا بکەن، وادەی دابوو بەقورەیشیەکان کە ئەگەر خێڵەکەی بینیان دەست بەجێ شوێنی دەکەون قورەیشیش مەیلیاندا بەلایدا .

یەکەم کەس کە هاتە دەرەوە بۆ موسڵمانەکان لەناو ئەحابیشدابوو لەگەڵ دوو کۆیلەی مەککەییدا ، (ابوعامر) خێڵەکەی ناسیەوەو هاواری لێکردن و ، وتی : ئەی خێڵی ئەوس ، من (ابو عامر)م ، وتیان : خوا لە ئێمەت بسێنێت هەی فاسق ، (ابو عامر) وتی : خێڵەکەم دوای من تووشی شەڕ بوون کە شەڕ دەستی پێکرد بە تووندی شەڕی لەگەڵدا کردن و بەردبارانی کردن .

بەم شێوەیە قوڕەیش لەهەوڵی دووەمیشدا شکستی هێنا ، کەبتوانێت دوو بەرەکی بخاتە نێوان ئیماندارانەوەو ئەم کارەشیان بەڵگەبوو لەسەرئەو ترس وهەیبەتەی کە لەموسڵمانەکانیان دەکرد ، لەگەڵ زۆری و گەورەیی چەك و تفاقی جەنگیان.

هەوڵەکانی ژنانی قوڕەیش لە دڵ گەرم کردندا

ژنانی قوڕەیش بەئەندازەی خۆیان لەشەڕەکەدا بەشداریان کرد ، (هند)ی کچی (عتبە) هاوسەری (ابو سفیان) دەیجوڵاندن ، ژنان بەناو ریزەکاندا دەهاتن و دەچوون و دەفیان لێدەدا ، پیاوانیان دەوروژاند ، هانیان دەدان بۆ شەڕکردن ، باسی قارەمانێتیان بۆدەکردن ، خەڵکە کۆست کەوتوو دڵبریندارەکانیان دەبزواند ، جار جارەش ئاڵا هەڵگەرەکانیان دەدواندو دەیانوت :

وَيهـا بَني عَبـد الدار وَيهـا حُمـاة الاديَـار

ضَربـاً بِكُـلِ بَتّـار

جارێکیش هانی خێڵەکەی خۆیان دەدا بۆ شەڕکردن و شیعریان دەوت :

ان تُقبِلـوا نعُـانق وَنَفـرِشُ النمَـارِق

او تُدبِـروا نُفـارِق فِـراقَ غَيـر وامِق

یەکەم سووتەمەنی جەنگەکە

هەردوو سوپاکە لێك نزیك بوونەوە ، وردە وردە جەنگ دەستی پێکرد ، یەکەم سووتەمەنی شەڕەکە ئاڵا هەڵگری موشریکان (طلحة) کوڕی (ابي طلحة العبدري) بوو ، ئازاترین سوارچاکی قوڕەیش بوو ، موسڵمانەکان ناویان نابوو بەرانی کەتیبەکە ، سواری وشترێك بووبوو ، بانگەشەی کرد بۆ شەڕە شمشێر ، لەبەر ئازایەتی کەس نەیوێرا لێی نزیك ببێتەوە ، بەڵام (الزبیر) بۆی چووە پێشەوە ، نەیهێڵاً دەست بکاتەوە وەك شێر هەڵی کوتایە سەری بۆ سەر وشترەکەی و ، فڕێدایە خوارەوە ، دای بەزەویدا بەشمشێرەکەی سەری بڕی .

پێغەمبەری خوا ﷺ ئەم زۆرانبازیە کەم وێنەیەی بینی (الله اکبر)ی کردو موسڵمانەکانیش بەدوایدا وتیانەوەو ، دەست خۆشی کرد لە (الزبیر)و لەبارەیەوە فەرمووی : هەموو پێغەمبەرێك حەواریەکی هەیە ، حەواریەکەی من (زبیر)ە [1]

---

[1] خاوەنی (السیرە الحلبیە) باسی کردووە ١٨/٢.

گەرم بوونی جەنگ لە دەوری ئالا هەڵگرەکە و لەناوبردنی

پاشان جەنگ هەڵگیرسا ، شەڕ گەرم بوو لەنێوان هەردوولادا، لە هەموولایەکی مەیدانەکەوە هەرابوو ، قورسایی شەڕەکە بەدەوری ئالاهەڵگرەکەی موشریکەکاندا هەڵدەسوڕا ، دوای کوژرانی (طلحة)ی سەرکردەیان یەکێکی دیکە لە (بنو عبدالدار) کەناوی (عثمان) بوو ئالاکەی هەڵگرت و هاتەناو مەیدانی جەنگەکەوە دەیوت :

ان علی أهل اللواء حقــاً ان تخضب الصعدة أوتندقــا

(حمزة) هەڵی کوتایە سەری ، شمشێرێکی‌دا لەشانی و دەستی پێوە قرتاند تا ناوکی هەڵدڕێت و سیەکانی دەرکەوتن.

پاشان (ابو سعد)ی کوڕی (ابو طلحة) ئالاکەی هەڵگرت (سعد)ی کوڕی (ابی وقاص) یەك تیری دا لە ملی ، زمانی دەرپەڕییە دەرەوەو دەسبەجێ مرد ، وتراویشە (ابو سعد) هاتۆتە دەرەوە بۆ زۆرانبازی (علی) کوڕی (ابي طالب) بۆی چووەتە دەرەوە ، پاش دووڵیدان (علی) لێیداوەو کوشتویەتی .

پاشان (مسافع)ی کوڕی (طلحة)ی کوڕی (ابی طلحة) ئالاکەی بەرزکردەوە ، (عاصم)ی کوڕی (ثابت)ی کوڕی ((ابي الافح) تیرێکی لێداو کوشتی ، پاش ئەوە (کلاب)ی برای ئالاکەی هەڵگرت (الزبیر)ی کوڕی (عوام) هەڵی کوتایە سەری کوشتی ، پاشان (الجلاس)ی برایان ئالاکەی هەڵگرت ، (طلحة)ی کوڕی (عبدالله) لێی داو کوشتی وتراویشە (عاصم)ی کوڕی (ثابت)ی کوڕی (ابی الافلح) یەك تیری لێداو کوشتی .

ئەوانە شەش کەس بوون لەیەك ماڵدا ، مالی (ابي طلحة) (عبدالله) کوڕی (عثمان) لەخێڵی (بنی عبدالدار) هەموویان بەدەوری ئالاکەی بێ باوەڕاند کوژران . پاشان (ارطاة) کوڕی (شرحبیل) لە (بنی عبدالدار) ئالاکەی هەڵگرت ، (علی) کوڕی (ابي طالب) کوشتی ، وتراویشە: (حمزە) کوشتویەتی . پاشان (شریح)ی کوڕی (قارظ) هەڵی گرت ، ئەویش (قزمان) کوشتی ئەو پیاوە دووپوو بوو لەبەر خێڵگەریی لەگەڵ موسڵمانەکاندا شەڕی دەکرد نەك بۆ ئیسلام - پاشان (ابو زید عمرو) کوڕی (عبد مناف العبدری) ئالاکەی هەڵگرت ، (قزمان) ئەویشی کوشت ، پاشان کورێکی (شرحبیل) هەڵی گرت (قزمان) ئەویشی کوشت.

ئەوانە دە کەس بوون لە (بنی عبدالدار) ئالأ هەڵگربوون - سەروبەر لەناوچون - کەسیان نەما ئالأکە هەڵگرێت ، غولأمێکی حەبەشی ناوی (صواب) بوو ئالأکەی هەڵگرت ، ئازایەتیەکی کەم وێنەو زیاتری نواند کە پێشتر هەڵیان گرت و کوژران ، شەڕی کرد تا هەردوو دەستی قرتێنرا ، خۆیدا بەسەر ئالأکەو بەمل گرتی نەبادا بکەوێت تا ئەوە بوو کوژرا ، ئەم غولأمە لەوکاتەدا دەیوت : خوایە ئەرێ هیچ بەهانەیەک ماوە ، بەڕاستی بەهانە نەما.

پاش ئەوەی غولأمەکە کوژرا ، ئالأکە کەوتە سەرزەوی ، کەس نەما هەڵی بگرێت تاکۆتایی شەڕەکە لە زەویدا بوو.

شەڕ لە شوێنەکانی تردا

لەکاتێکدا کە قورسایی جەنگەکە بەدەوری ئالأکەدا بوو، شەڕ لە شوێنەکانی تریشدا گەرم بوو ، گیانی باوەڕ لەناو ئیماندارانداا جۆشی دەخوارد ، وەک شالأوی لافاو هەڵمەتیان دەبردو هیچ بەربەستێک لەبەردەمیاندا خۆی ڕانەدەگرت و دەیانوت : (بمرن ، بمرن) ئەمە دروشمیان بوو لەجەنگی ئوحوددا .

(ابو دجانە) بەپەڕۆ سوورەکەی سەریەوە هات ، شمشێرەکەی پێڤەمبەری خوای بەدەستەوە بوو ﷺ سوور بوو لەسەر پێدانی هەقی شمشێرەکە ، ئەوەندە شەڕی کرد چوە ناویانەوە ، هەر موشرێکێکی پێ بگەیشتایە دەیکوشت ، درزو شڵۆقی خستە ناو ڕیزی موشریکانەوە ، (زبیر)* ی کوڕی (عوام) دەڵێت : شتێک لە دڵمدا دروست بوو کاتێک داوام کرد لەپێغەمبەر ﷺ شمشێرەکەم بداتێ و نەیدامێ ، کەچی دایە دەست (ابو دجانە) لەدڵی خۆمدا وتم : بەکوڕی (صفیە)ی پوریم و ، لە قوڕەیشم ، بۆشی هەستام ، پێش ئەویش داوام کرد دای بەو نەیدا بەمن ، وەڵاڵەی دەبێت سەیر بکەم بزانم ئەم پیاوە چی دەکات ؟ شوێنی کەوتم ، پەڕۆ سوورەکەی دەرهێنا ، سەری پێبەست ، ئەنساریەکان وتیان : ئەرێ وەڵاڵ (ابو دجانە) پەرچەمی مردنی بەست (ابو دجانە) بەدەم چوونە ناو سوپاکەوە دەیوت :

انـا الذي عـاهدني خليلي ونحن بـالسفح لدى النخيل

ان لا اقوم الدهر في الكيول اضرب بسيف الله والرسول

هەرچی پێ بگەیشتایە دەیکوشت ، کابرایەکی موشریک هەر بریندارێکی موسڵمانی بدیایە دەچووە سەری و دەیکوشت لەگەڵ (ابو دجانە) لەیەک نزیک بوونەوە ، لەخوا پاڕامەوە لەگەڵ (ابو دجانە) شەڕ بکات ، شەڕیان کردو چەند

شمشێرێکیاندا لەیەکتر، کابرای موشریك شمشێرێکی‌دا لە(ابو دجانە) بە قەڵغانەکەی خۆی پاراست ، ئەنجا (ابو دجانە) یەك شمشێری لێداو کوشتی [1].

پاشان (ابو دجانە) کەوتە تێك و پێك شکاندنی پیزەکانی موشریکان ، تا گەیشتە سەرۆکی ژنانی قورەیش ، نەیناسی کە ژنە ، (ابو دجانە) دەڵێت : کەسێکم دی دەم و چاوی مردوەکانی دەرنیەوە ، بۆی وەستام ، شمشێرێکم لێ ڕاست کردەوە بیکوژم ، قیژاندنی ، ژن بوو ، حەزم نەکرد بەشمشێری پێغەمبەری خوا ﷺ ژن بکوژم ، ئەو ژنە (هند)ی کچی (عتبە) بوو ، (زبیر)ی کوڕی (عوام) دەڵێت : (ابو دجانە)م بینی شمشێرەکەی لەسەرسەری (هند)ی کچی (عتبە) بەرز کردەوە لێ بدات، پاشان دەستی گێڕایەوە، منیش لەدڵی خۆمدا وتم : خودا و پێغەمبەرەکەی باشتر دەزانن [2].

(حمزة)ی کوڕی (عبدالمطلب) یش وەك شێری دڕ وروژابوو دەجەنگاو بێ باکانەو چاونەترسانە خۆی فڕێدایە ناوجەرگەی شەپەکەو ، وەك چۆن پەروپوش لەبەردەم هەوادا پەرش و بڵاو دەکات بەو شێوەیە پاڵەوانەکانی قورەیش لەبەردەم (حمزە)دا بە چواردەوردا بڵاوەیان لێ کرد ، لەگەڵ ئەو بەشداریە کاریگەریەی کردی لە تەفروتونا کردنی ئاڵا هەڵگرانی موشریکەکاندا ، پاڵەوانەکانی تریشی تەفروتونا کردن تا ئەوەبوو لە ڕیزی پێشەوە شەهید بوو ، بەڵام نەك لە پووبەڕوو بوونەوەی پاڵەواناندا ، بەڵکو وەك لە تاریکی نیوە شەودا پایەداران دەکوژرێن ئاوا شەهید کرا.

کوژرانی شێری خودا (حمزە) ی کوڕی (عبدالمطلب)

بکوژی (حمزة) (وەحشی) کوڕی (حرب) دەڵێت : غولامی (جبیر)ی کوڕی (مطعم) بووم ، (ظعیمة)ی کوڕی (عدی) مامی لەڕۆژی بەدردا کوژرا بوو ، کە قورەیش کەوتەڕێ بۆ ئوحود (جبیر) پێی وتم : ئەگەر تۆ (حمزە)ی مامی موحەممەدم بۆ بکوژیت ئازادت دەکەم ، دەڵێت : لەگەڵ خەڵکیدا دەرچووم ، من پیاوێکی حەبەشی بووم ڕمباز بووم کە ڕمم فرێ بدایە کەمجار هەڵەم دەکرد . کە دووسوپاکە بە یەك گەیشتن گەرام بەشوێن (حمزە)دا ، تا لەناو قەرەباڵغەیەکەدا ببینم وەك شۆرە سواریکی لێهاتوو دڕی ئەدا بەڕیزەکان و لەهەرچیەکی دەدا هەڵنەدەسایەوە ، خۆم ئامادەکرد لێی دەم ، خۆم لە پاڵ درەختێکدا یان بەردێکدا حەشاردا تا لێم نزیك بێتەوە پێش من

---

[1] ابن هشام ٢/ ٦٨ ، ٦٩ .
[2] هەمان سەرچاوە ٢/ ٦٩ .

(سباع)ی کوڕی (عبد العزی) لێی نزیك بوەوە ، کە (حمزە) بینی هاواری لێکرد : وەرە هەی کوڕی ژنە خەتەنەچیەکە - دایکی (سباع) ژنانی خەتەنە دەکرد - وەحشی دەڵێت : یەك شمشێری دا لەملی (سباع) ئەوندە خێرا بوو وامزانی بەری نەکەوت.

دەڵێت : ڕەمەکەم ئامادەکرد ، کە قەرەوڵم بۆ گرت تێم گرت ، دای لە کەلەکەی ، هەناوی بڕی و لە پشتیەوە دەرچوو ، وێستی بەرەو ڕووم بێت نەیتوانی و کەوت ، وازم لێهێنا تا مرد ، پاشان چوومە سەری ڕمەکەم دەرهێناو گەڕامەوە نێو سەربازگە ، لەوێ دانیشتم کارم بەکەسی تر نەبوو ، بۆیە ئەویشم کوشت تا پزگاربم ، کە گەڕامەوە بۆ مەککە ئازاد کرام[1] .

بالأدەست بوون بەسەر ڕەوشەکەدا

لەگەڵ ئەو ژیانە زۆرەی بەر موسڵمانان کەوت بە شەهیدبوونی شێری خوداو پێغەمبەرەکەی ﷺ (حمزە)ی کوڕی (عبد المطلب) ، موسڵمانەکان زاڵ بوون بەسەر شەڕەکەدا ، لەو ڕۆژەدا (ابوبکر) و(عمر)ی کوڕی (خطاب) و (علي) کوڕی (ابو طالب) و(الزبیر)ی کوڕی (عوام) و (مصعب)ی کوڕی (عمیر) و (طلحة)ی کوڕی (عبیدالله) و (عبدالله)ی کوڕی (جحش) و(سعد) کوڕی (معاذ) و(سعد)ی کوڕی (عباده) و(سعد)ی کوڕ (الربیع) و (انس)ی کوڕی (النضر) و چەندینی تر شەڕێکیان دەکرد وەی دوژمنانی خوای ڕووخاندبوو ، پەرتەوازەی کردبوون.

لە ئامێزی ژنەوە بۆ ناو بریسکەی شمشێرو ڕم

یەکێك لە پاڵەوانە کەم وێنەکانی ئەو ڕۆژە (حنظلة)ی شۆراو بوو - ئاوی (حنظلة)ی کوڕی (ابی عامر)ە ، ئەم (ابو عامر)ە بریتییە لە ڕاهیبە فاسقەکەی پێشتر باسی لێوە کرا ، (حنظلة) تازە ژنی گواستبوویەوە ، کە گوێی لەدەنگی جەنگ بوو . لەو کاتەدا کەهێشتا تازە زاوا بوو . دەستبەجێ ژنەکەی بەجێ هێلاو چوو بۆ جیهاد ، کە گەیشت بەسوپای موشریکان لەمەیدانی جەنگدا ، خۆی کرد بەناو پیزەکانیاندا ، تا گەیشتە سەر سەرکردەی موشریکان (ابو سفیان)ی کوڕی (حرب) ، خەریکبوو لەناوی بەرێت ئەگەر خودا شەهید بوونی بەنسیب نەکردایە ، ئەوەبوو کەوتە سەر (ابو سفیان) و بەگیری هێنا تا (شداد)ی کوڕی (اسود) شمشێرێکی لێداو شەهیدی کرد.

---

[1] ابن هشام ٢/ ٦٩ ، ٧٠ ، ٧١ ، ٧٢ صحیح البخاری ٢/ ٥٨٣ . (وحشی) لەدوای جەنگی (طائف)ەوە موسڵمان بوو، هەربەو ڕمەی دەستی (مسیلمة)ی درۆزنی کوشت و، شەڕی (یرموك) یشی دڕ بە ڕۆمەکان بینی.

پشکی تیر هاوێژەکان لە شەڕەکەدا

ئەو گروپەی پێغەمبەری خوا ﷺ لەسەر شاخەکە داینابوون دەستی بالآیان هەبوو لە پاراستنی هاوسەنگی شەڕەکە لە بەرژەوەندی موسڵمانان ، ئەسپ سوارەکانی مەککە بەیارمەتی (ابو عامر)ی فاسق سێ جار هێرشیان هێنا بۆ تێکشکاندنی بانّی چەپی سوپای موسڵمانەکان ، تابگەنەوە پشتی موسڵمانەکان و شپرزەو پەرتەوازەیان بکەن و، شکستیان پێ بهێنن ، بەڵام تیرهاوێژەکان تیر بارانیان کردن و نەیانهێڵا نزیک بکەونەوە [1].

شکست خواردنی سوپای موشریکان

بەو شێوەیە شەڕ بەقورسی بەردەوام بوو ، سوپا بچوکەکەی ئیسلام کۆنترۆڵی مەیدانەکەی کرد ، موشریکان وەریان ڕووخا ، لە هەموولایەکەوە ڕیزەکانیان هەرەسی هێناو تێکشکا ، وەک ئەوە وەهابوو ئەو سێهەزار موشریکە ڕووبەڕووی سێهەزار موسڵمان بووبنەوە، نەک چەند سەد جەنگاوەرێک ، موسڵمانەکان جوانترین وێنەی قارەمانێتیان نیشاندا.

هەرچی قوڕەیشیشە هەموو توانایەکی خۆی خستەگەڕ بۆ وەستاندنی هێرشی موسڵمانەکان هیچ سوودی نەبوو زیاتر سست دەبوون ، شەوکەتیان نەما ، تا وای لێهات کەس نەیدەوێرا لەئاڵاکە نزیک ببێتەوە دوای کوشتنی (صواب) بۆ ئەوەی هەڵی بگرێت و شەڕکەرەکان بەدەوری خۆیدا کۆبکاتەوە، بۆیە دەستی کردە پاشەکشێ و، پاشان هەڵاتن ئەوەی لەبیرچوو کە لەدڵی خۆیدا باس و خواسی تۆڵە سەندنەوەو ، گێڕانەوەی نەمریی بۆ قوڕەیش دەکرد.

(ابن اسحاق) دەڵێت: پاشان خوایگەورە سەرکەوتنی خۆی بۆ ناردنە خوارەوەو ، بەڵێنەکەی بۆ هێنانەدی ، بەشمشێر ڕەدویان کەوتن هەتا لە سەربازگەشدا هەڵیان بڕین ، ئیتر سەرکەوتن هیچ گومانێکی تێدا نەما ، (عبدالله)ی کوڕی (زبیر) لە باوکیەوە دەگێڕێتەوەو، فەرموویەتی: وەڵڵاهی بەچاوی خۆم (هند) کچی (عتبە)و کارەکەرەکانیم بینی ڕایاندەکردو شپرزە بووبوون و هەرچیان هەبوو لە زۆرو لەکەم فرێیان دابوو... هتد [2] لەفەرموودەیەکی (براء) یشدا لە (صحیح

---

[1] بڕوانە (فتح الباری) ٧/ ٣٦٤ .
[2] ابن هشام ، ٢/ ٧٧ .

البخاری)دا هاتووه: کاتێک کەوتینە شەڕ رایانکرد، تاوای لێهات ژنەکانیانم بینی خۆیان بە گوریس بەستبۆوە ، قاچەکانیان بەرز دەکردەوە تا خرخاڵەکانی پێیان دەرکەوت[٣]، موسڵمانەکان شوێنیان کەوتن ، بەچەک تێیان بەربوون و ،کەوتنە کۆکردنەوەی تاڵانی جەنگ.

هەڵە گەورەکەی تیرهاوێژان

لەکاتێکدا کە خەریک بوو سوپا خنجیلانەکەی ئیسلام سەرکەوتنێکی گەورەی تری تۆمار دەکرد بەسەر سوپاکەی مەککە کەهیچی کەمتر نەبوو، لەلایەن زۆرینەی تیر هاوێژەکانەوە هەڵەیەکی گەورە ڕووی دا ڕەوشەکەی تەواو سەرەو لێژ کردەوەو ، بووە هۆی گەیاندنی زیانێکی گەورە بەموسڵمانەکان ، خەریکبوو ببێتە هۆی شەهید کردنی پێغەمبەریش ﷺ و ، کارێکی خراپی کردە سەر ناوبانگیان و ، ئەو سام و بیمەی هەیانبوو لەدوای جەنگی بەدرەوە.

پێشتریش باسی ئەو فەرمانە تووندوتیژانەمان کرد کە پێغەمبەری خوا ﷺ ئاراستەی ئەو تیرهاوێژانەی کرد ، بەمانەوە لەجێگەی خۆیاندا لە هەموواڵەتێکدا سەرکەوتن بێت یان ژێرکەوتن ، کەچی لەگەڵ ئەو فەرمانە تووندو تیژانەشدا ، کاتێک بینیان موسڵمانەکان تاڵانی جەنگی بێباوەڕان دەماشنەوە ، خۆشەویستی دونیا سواری ملیان بوو ، هەندێکیان بەپەکتریان وت: فریاکەون تاڵانێتان لەدەست نەچێت . ئەوە هاوڕێکانتان سەرکەوتن ، چاوەڕێی چی دەکەن ؟

بەڵام (عبیدالله)ی کوڕی (جبیر)ی سەرکردەیان ، گوتەکانی پێغەمبەری خودای بیر خستنەوەو پێی وتن : ئەرێ لە بیرتان چوو پێغەمبەری خوا ﷺ چێ پێ فەرموون ؟

بەڵام زۆرینەیان گوێیان نەدایە ئەو بیرخستنەوەیەو ، وتیان : ئێمەش دەڕۆین بۆ لای ئەو خەڵکەو غەنیمەت کۆ ئەکەینەوە[١]. پاشان چل پیاو لەو تیر هاوێژانە کێوەکەیان چۆڵکردو، هاتنە خوارەوە بۆناو سوپاکە بۆ کۆکردنەوەی تاڵانی بەو شێوەیە پشتی موسڵمانەکان چۆڵ بوو ، جگە (ابن جبیر)و نۆ کەسی تری هاوڵی کە لەوێدا مانەوەو بریارپاندا کەلەوێدا بمێننەوە تا لەناوەچن یان مۆڵەت دەدرێن، ئیدی ئەوانیتر کێوەکەیان بەجێهێشت و هاتنە خوارەوە.

---

[٣] صحیح البخاری ٢/ ٥٧٩ .

[١] (بخاری) ئەمەی گێڕاوەتەوە ، لە فەرموودەیەکی (براء) کوڕی (عازب) دەو ١/ ٤٢٦ .

خالیدی کوڕی وەلید هەڵدەسێت بەئابڵوقەدانی سوپای ئیسلامی

(خالد)ی کوڕی (ولید) ئەم دەرفەتە ئالتونیەی قۆستەوە ، بەخێراییەکی زۆر بە پشتی شاخەکە سوڕایەوە ، تا گەیشتەوە پشتەوەی سوپای ئیسلام ، زۆری پێنەچوو ، (عبیدالله)ی کوڕی (جبیر) و هاوەڵەکانی لەناوبردو ، پاشان هێرشی بردە سەر موسڵمانەکان لەپشتەوەو ، ئەسپ سوارەکانی هاوڕێی هاوارێکیان کرد موشریکە هەڵاتووەکان زانیان کەشتێکی نوێ ڕووی داوە ، هەڵگەڕانەوە بەڕووی موسڵمانەکانداو ، ژنێکیان کە (عمرة) کچی (علقمه)ی (حارثیة) بوو ئاڵا خۆڵاوێکەی لەسەر زەوی هەڵگرتەوەو ، موشریکانی بەدەوریدا خڕبوونەوەو هاتنەوە پەنایەوەو ، کەوتنە بانگ کردنی یەکتر تاکۆبوونەو بۆ موسڵمانەکان ، خۆیان گرتەوە بۆ شەڕ ، موسڵمانەکانیش لە بەرودواوە ڕێگەیان لێ گیرا ، کەوتنە نێوان ئەوان و دەستکەوانەکەوە .

هەڵوێستی نەبەردانەی پێغەمبەر ﷺ لەبەردەم ئابلوقەکەدا

پێغەمبەری خوا ﷺ لەوکاتەدا لەگەڵ مەفرەزەیەکی بچووکدا بوو - کە نۆ کەس بوون لەهاوەڵەکانی[1] لەپشتەوە سوپای موسڵمانەکاندا بوون[2] ، چاودێری ئازایەتی موسڵمانەکانی دەکرد کەچۆن موشریکان ڕاودەنێن، لەپڕێکدا لەلایەن ئەسپ سوارەکانی خالیدەوە بەتەواوی درا بەسەریاندا ، تەنها دووڕێگە چارەی لەبەردەمدا بوو، یان ڕزگاری بێت بەخێرایی - بەخۆی و هاوەڵەکانیەوە بەرەو پەناگە بێوەکەی خۆی و واز لە سوپا ئابلووقەدراوەکەی بهێنێت بەرەو چارەنووسی چاوەڕوانکراوی بڕوات، یان خۆی بخاتە بەرمەترسی و هاوەڵەکانی بانگبکات تا لەدەوری کۆببنەوەو بیانکاتە بەربەستێکی بەهێزو لەناو سوپاکەی قوڕەیشدا دڕیان پێ بدات بەرەو گردۆڵەکانی ئوحود.

لێرەدا ئازایەتی و لێهاتوویی پێغەمبەر ﷺ دەرکەوت ، بەدەنگی بەرز هاواری کرد هاوەڵانیو فەرمووی: (بەندەکانی خوا) باش دەیزانی کەموشریکان پێش موسڵمانەکان گوێیان لەدەنگی دەبێت ، بەڵام خۆی خستە نێو مەترسیەکەو لەوکاتە ناسکەدا هاواری لێکردن .

---

[1] لە (صحیح)ی (مسلم) داهاتووە (۱۰۷/۲) پێغەمبەر ﷺ لەرۆژی (ئوحود) دا (۷) ئەنساری و (۲) قوڕەیشی هەڵبژارد لەگەڵیدا بن .

[2] ئەم ئایەتە بەڵگەیە لەسەر ئەو حالەتە ﴿ والرسول یدعوکم فی اخراکم ﴾ ۳/ ۱۵۳ .

پەرتەوازە بوونی موسڵمانەکان لە شەڕەکەدا

موسڵمانەکان کەوتنە ناو ئابڵوقەکەوە هەندێکیان عەقڵ لەکەللەیاندا نەما ، جگە لەخۆیان چی دیان مەبەست نەبوو ، کەوتنە هەڵاتن و ، مەیدانی شەڕەکەیان بەجێ هێشت و ، بێ ئەوەی بزانن چی لەدواوەیە ؟ هەندێك لەوانە تا ناو مەدینە بە ڕاکردن نەوەستابوون ، هەندێکی تریان بەرەو بەرزایی شاخەکە ڕایانکرد ، کۆمەڵێکی تریشیان گەڕانەوە ناو سوپای موشریکان ، لێك پژان و لەیەکتری جیا نەدەکرانەوە ، موسڵمانەکان بەهەڵە هەندێکیان لەیەکتری کوشت ، بوخاری لە عائشەوە دەگێڕێتەوە فەرموویەتی : لە ڕۆژی شەڕی ئوحوددا موشریکان بەئاشکرا شکان ، ئیبلیس هاواری کردە موشریکان خەڵکینە بگەڕێنەوە دواوە ، پێشەنگە هەڵاتوەکە گەڕایەوە ، لەگەڵ دواییەکەدا یەکیان گرتەوەو هاتنەوە دەست (حذیفة) سەیری کرد باوکی بینی هاواری کردە موسڵمانەکان وتی: موسڵمانینە ئاگاتان لە باوکم بێت مەیکوژن ، موسڵمانەکان ئەوەندە شپرزە بوون پێیان نەزانی و کوشتیان ، (حذیفة) وتی : خوا لێتان خۆشبێت ، (عروە) دەڵێت : وەڵڵاهی دوای ئەوەش (حذیفة) هەر پیاوێکی چاك بوو تا وەفاتی کرد [1].

ئەم کۆمەڵەیان بەتەواوی بەیەکدا هاتن و ، پشێویان تێدا دروست بوو ، لە یەکتری وون بوون و ، نەیاندەزانی ڕوو لەکوێ بکەن ، لەو حاڵەتە ناخۆشەدا بوون ، یەکێك هاواری کرد (محمد) کوژرا ، ئیدی عەقڵیان لەسەردا نەماو ، چەکەکانیان فرێدا ، هەندێکی تریان بیریان لەوە دەکردەوە خۆیان بدەن بە دەستەوە بۆ (عبدالله)ی کوڕی (ابی) سەرکردەی دووڕووەکان ، بۆ ئەوە لە دەست (ابو سفیان) پەنایان بدات.

(انس)ی کوڕی (نضر) بەڵای ئەمانەدا تێپەڕی بینی چەکیان فرێداوە ، پێی وتن : چاوەڕوانی چی دەکەن ؟

وتیان: پێغەمبەری خوا ﷺ شەهید کراوە ، وتی: ئیتر دوای ئەو ژیانتان بۆ چییە ؟

---

[1] صحیح البخاری ١/٥٢٩ ، ٢/٥٨١ فتح الباری ٧/٣٥١ ، ٣٦٢ ، ٣٦٣ ، ، جگە لەبوخاری ئەوانی دیکەش گوتویانە کە پێغەمبەر ﷺ وێستی خوێنەکەی بدات ، (حذیفە)وتی : خوێنەکەیم کرد بە سەدەقە بۆ موسڵمانان ، بەو هەڵوێستە (حذیفە)ئەوەندەی تر لای پێغەمبەر ﷺ خۆشەویست بوو ، بڕوانە (مختصر سیرة الرسول) نوسینی شێخ عەبدوڵڵای نەجدی ل ١٤٦ .

هەستن لەسەر ئەو رێگەیە بمرن کە ئەوی لەسەر مرد ، پاشان وتی : خوایە من داوای لێبوردنت لێ دەکەم لەسەر ئەوەی ئەمانە دەیکەن (مەبەستی ئەو کۆمەڵە موسڵمانە بوو) بێ بەریشم لەکاری ئەو موشریکانە ، پاشان چووە پێشەوە (سعد)ی کوڕی (معاذ)ی پێگەیشت ، وتی : بۆ کوێ دەچی (ابو عمر) ؟

(انس) وتی: هەست بەبۆنی بەهەشت دەکەم (سعد) ، لەپاڵ کێوی ئوحوددا هەستی پێ دەکەم ، پاشان خۆی فرێدایە ناو شەڕەکە هەتا شەهیدکرا ، لەبەر زۆری برینەکانی نەناسرایەوە ، دوای شەڕەکە - تاخوشکەکەی بەسەری پەنجەکانیدا ناسیەوە، هەشتاو ئەوەندە برینی جێگەی لێدانی ڕم و شمشێرو تیری پێوەبوو[1].

(ثابت)ی کوڕی (دحدام) یش خێڵەکەی بانگ کردو وتی : ئەی خەڵکی ئەنسار ، کە موحەممەد مرد بێت ئەوە خودا زیندووەو نامرێت ، لەسەر دینەکەتان شەڕ بکەن ، خوا پشتیوانتانەو سەرتان دەخات ، چەند کەسێکی ئەنساری لەگەڵیدا هەستانەوەو هەڵیان کوتایە سەر کەتیبەکەی (خالد) کەوتنە جەنگ لەگەڵیان ، تا (خالد) بە ڕم کوشتی و دوای ئەو هاوەڵەکانیشی کوژران[2].

پیاوێکی کۆچکەران بەلای ئەنساریەکدا تێپەڕی خەڵتانی خوێن بووبوو ، وتی: فلانەکەس زانیوتە کە موحەممەد شەهیدکراوە؟ کابرای ئەنساری وتی: ئەگەر موحەممەد ﷺ کوژرا بێت ئەوە بۆ خۆی پەیامەکەی گەیاندوە ، ئێوەش لە پێناوی ئایینەکەتاندا شەڕ بکەن[3].

بەم شێوە قارەمانێتیە موسڵمانەکان وڕەیان بەرز بوەوەو هاتنەوە هۆش خۆیان و وازیان لە بیرۆکەی خۆ بەدەستەوەدان و پەیوەندی کردن بە (ابن ابی) یەوە هێناو دەستیان دایەوە چەک و شاڵاویان کردە سەر تەوژمی موشریکان لەکاتێکدا کە دەیانویست بگەنە بنکەی سەرکردایەتی موسڵمانەکان چونکە بیستبویان هەواڵی شەهید کردنی پێغەمبەر ﷺ درۆیە و هەڵبەستراوە ، ئەمەش هێزو تینی پێدانەوەو توانیان لەو ئابڵوقەیە خۆیان ڕزگار بکەن و ، بنکەیەکی پتەو لەمەیدانەکەدا دروست بکەن و شەڕێکی قارەمانانە تۆمار بکەن .

---

[1] زاد المعاد ٢/٩٣،٩٦ (صحيح البخاري) ٢/٥٧٩ .
[2] السيرة الحلبية ٢/٢٢ .
[3] زاد المعاد ٢/ ٩٦ .

کۆمەڵێکی تریش جگە لە پێغەمبەر ﷺ هیچ خەمێکی تریان نەبوو ، بەخێرایی لەدەوری خڕبوونەوەو لەهەر چوارلاوە پاراستیان ، لە سەرووی هەموویانەوە (ابوبکر)ی (صدیق) و (عمر)ی کوڕی (خطاب) و (علی) کوڕی (ابي طالب) و چەند کەسێکی دیکە بوون ئەمانە لەپێشەوەی شەرکەراندا بوون ، بەڵام کە هەستیان کرد بەبوونی مەترسی لەسەر جەستەی پیرۆزی پێغەمبەر ﷺ کەوتنە ڕیزی پێشەوەی بەرگری کەران .

گەرم بوونی شەڕ بە دەوری پێغەمبەردا ﷺ

لەکاتێکدا کە کۆمەڵێ لەموسڵمانەکان کەوتبوونە ئابڵوقەکەو ، لە هەموو لایەکەوە لێیان دەدرا ، لەملاشەوە شەڕ بەدەوری پێغەمبەردا ﷺ گەرم بووبوو ، پێشتریش وتمان کاتێك موشریکان دەستیان کرد بەئابڵوقەدانی موسڵمانەکان ، پێغەمبەری خوا ﷺ ، جگە لە نۆ کەس کەسێکی دیکەی لەگەڵدا نەبوو ، کە بانگی کردە موسڵمانەکان و فەرمووی : ئادەی وەرن بۆ لام ، من پێغەمبەری خوام ، موشریکان گوێیان لەدەنگی بوو ناسیانەوە ، هاتنە سەری بەهەمو هێزێکیانەوە شالاویان بۆ هێنا پێش ئەوەی کەسێك لە موسڵمانەکان بگاتەوە لای ، لەنێوان موشریکان و ئەو نۆ کەسەدا شەڕێکی توند پووی‌دا کەتیایدا وێنەیەك لە پاڵەوانێتی و ئازایەتی و گیانی خۆبەخت کردن دەرکەوت.

(موسلیم) دەگێڕێتەوە لە (انس)ی کوڕی (مالك)ەوە وە دەڵێت : لە ڕۆژی ئوحوددا پێغەمبەری خوا لەگەڵ نۆ کەسی هاوەڵیدا مایەوە ، حەوتیان ئەنساری و دووانیان کۆچکەران بوون ، کە ئابڵوقەیاندان و زۆریان بۆ هێنان، فەرمووی : کێ دەتوانێت ئەمانەمان لێ دور بخاتەوە ، بەهەشتی بەنسیب دەبێت ؟ یان ئەو دەبێتە هاوڕێی من لە بەهەشتدا ؟ پیاوێکی ئەنساری چووە پێشەوە کەوتە شەڕ هەتا شەهید بوو ، پاشان هاتنەوە سەری بەم شێوەیە شەڕ بەردەوام بوو تا حەوت ئەنساریەکە شەهید بوون ، پێغەمبەری خوا ﷺ بە هەردوو هاوەڵە قوڕەیشیەکەی فەرموو : (بەڕاستی ویژدانمان نەبوو لەگەڵ هاوەڵەکانی ترماندا) [1].

دواییں شەهیدی ئەو حەوت کەسە (عمارە)ی کوڕی (یزید)ی کوڕی (سکن) بوو ، شەڕی کرد ، برینەکانی زۆریان بۆ هێناو کەوت [2].

---

[1] صحیح مسلم باب غزوه احد ۱۰۷/۲ .

[2] پاش ساتێك کۆمەڵێ لەموسڵمانەکان گەڕانەوە بۆلای پێغەمبەر ﷺ و هەڵیان کوتایە سەر ئەو بێباوەڕانەی بەسەر (عمارە) دەوە بوون ، دەریان هێناو بردیانە لای پێغەمبەر ﷺ قاچی بۆ کرد بەسەرین ، بەو حاڵەوە کاتێ سەری لەسەر ڕانی پێغەمبەر بوو ﷺ کۆچی دوایی کرد ، (ابن هشام) ۸۱/۲ .

ناخۆشترین کات لەژیانی پێغەمبەردا ﷺ

پاش کەوتنی (عمارە)ی کوڕی (سکن) ، پێغەمبەری خوا ﷺ بەتەنها لەگەڵ دوو قوڕەیشیەکەدا مایەوە ، لە (صحیحین)دا هاتووە لە (ابی عثمان)ەوە ، دەڵێت: لەو ڕۆژەدا جگە لە (طلحة)ی کوڕی (عبید الله) و (سعد)ی کوڕی (ابی وقاص)[٣] کەس بەدەوری پێغەمبەردا ﷺ نەمابوو ، ئەو ساتەوەختە ناخۆشترین کات بوو لەژیانی پێغەمبەردا ﷺ تێپەڕیت و، دەرفەتێکی ڕەخساویش بوو بۆ موشریکان، موشریکانیش هیچ دوانەکەوتن لە قۆستنەوەی ئەو دەرفەتەدا ، هەڵگەڕانەوە سەر پێغەمبەر ﷺ و بەنیاز بوون لە ناوی بەرن ، (عتبە)ی کوڕی (ابی وقاص) بەردێکی تێگرت کێشای بە دانی پێرۆزیدا دانە خڕێنەکەی خوارەوەی شکاند ، (عبدالله)ی کوڕی (شهاب الزهری) یش نێو چەوانی پێرۆزی بریندار کرد ئەسپ سوارێکی سەرسەخت کە ناوی (عبدالله)ی کوڕی (قمئة) لە دوورەوە هات شمشێرێکیدا لەلا شانی پێرۆزی ، تامارەی یەک مانگ ئازاری هەبوو، بەڵام نەیتوانی زنجیربەندەکانی شانی بڕێت، پاشان شمشێرێکی تریدا لەسەر ڕوومەتی پێرۆزی تووندبوو وەکو یەکەمیان بەشێوەیەک ئەڵقەبەندی زنجیرەکەی سەرسنگی پێرۆزی لە ڕوومەتی گیربوو، ئەنجا وتی: دەبخۆ ئەوە منم (ابن قمئة) پێغەمبەری خواش ﷺ لەکاتێکدا کە خوێنی نێوچاوانی دەسڕی فەرمووی : خوا لەت و پەتت بکات [١].

لە (صحیح)یشدا هاتووە ، دانە چوارینەکەی پێغەمبەر ﷺ شکاو ، سەری بریندار بوو ، خوێنی لێ دەچۆڕاو دەیفەرموو : چۆن گەلێک ڕزگاریان دەبێت ئاوا پێغەمبەرەکەیان بریندار بکەن و دانی بشکێنن ، لەکاتێکدا ئەو بۆ لای خوا بانگیان بکات ، خوای گەورە ئایەتی نارد خوارەوە : ﴿ ليس لك من الامر شيء أو يتوب عليهم أو يعذبهم فانهم ظالمون ﴾ [٢] واتە : تۆ هیچ شتێکت لەکاروباری بەندەکان بەدەست نیە ، هەموو شت بەدەستی خوا خۆیەتی ئەگەر تەوبە و پەشیمانی یان لێ وەربگرێت ، یان سزا ئازاریان بدات (خوا سەربەست و بێباکە) چونکە ئەوانە ستەمکارن .

---

[١] صحيح البخاري ١/ ٥٣٧ ، ٥٨١/٢ .

[٢] خوای گەورە دژعاکەی پێغەمبەری گیراکردو ﷺ لە (ابن عائذ)ەوە دەڵێت: جارێکیان (ابن قمئة) بۆ مااڵ دەچوو ، چیگەکەی برد بۆ سەرشاخێک ، مەڕێک شاخی لێ توند دەکات و لەبەرزایی شاخەکەوە فڕێی دەداتە خوارەوەو لەت و پەت دەبێت ، (فتح الباری) ٢٧٣/٧ ـ لای (طبراني یش هاتووە ، خوا بەرانە کێوێکەی تێ بەرداو ، بەقۆچ لێی دا تا پارچە پارچەی کردو خستیە خوارەوە (فتح الباری ٧/ ٢٦٦)

[٣] صحيح البخاري ٢/ ٥٨٢ ، هەروەها (صحيح مسلم) ٢/ ١٠٨ .

لەگێڕانەوەیەکی (طبراني) یدا هاتووە پێغەمبەر ﷺ لەو پۆژەدا فەرمووی : خودای گەورە زۆر ڕقی هەستا لەو گەلەی دەم و چاوی پێغەمبەرەکەیان خوێناوی کرد ، پاش کەمێك وەستان فەرمووی : خوایە لە گەلەکەم خۆش ببەو چونکە هیچ نازانن [٣].

بەو شێوەیەش لە (صحیح)ی (مسلم)دا هاتووە فەرموویەتی : پەروەردگارم لە گەلەکەم ببورە چونکە هیچ نازانن [٤] هەروەها (الشفاء)ی قازی (العیاض)دا هاتووە فەرموویەتی : خوایە گەلەکەم هیدایەت بدە چونکە نازانن [٥].

گومانی تێدانیە کە موشریکان مەبەستیان لەناو بردنی پێغەمبەر بوو ، بەڵام هەردوو هاوەڵە قوڕەیشیەکەی (سعد)ی کوڕی (ابی وقاص) و (طلحة)ی کوڕی (عبید الله) قارەمانێتیەکی کەم وێنەیان نیشاندا ، بەهەردووکیانەوە یەك بواریان نەدا موشریکان بێنە پێشەوەو ، کارامەترین تیر هاوێژی عەرەب بوون ، زۆر هەوڵیاندا تا لە کۆتاییدا هەموو هەوڵەکانی موشریکانیان لەگەیشتندا بەپێغەمبەر پووچەڵ کردەوە .

پێغەمبەری خوا ﷺ تیرەکانی خۆی هەڵڕشت بۆ (سعد)ی کوڕی (ابی وقاص) و پێی فەرمو : تیربارانیان بکە دایك و باوکم بەقوربانت بێت [١] ئەمەش بەڵگەیە لەسەر شیاوێتی (سعد) ، چونکە پێغەمبەر دایك و بابی پێکەوە نەکردوە بە قوربانی کەس جگە لە (سعد) [٢] .

سەبارەت بە (طلحة)ش ، نەسائی لە(جابر)ە وە بەسەرهاتێك دەگێڕێتەوە ، باس لە کۆبوونەوەی موشریکان دەکات بە دەوری پێغەمبەردا ﷺ کاتێك کەچەند کەسێکی ئەنساری لەگەڵدا بوو ، (جابر) دەڵێت : موشریکان چاویان کەوت بە پێغەمبەری خوا ﷺ بۆی چوون ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : کێ دەتوانێت ئەوانە بگێڕێتەوە ؟ (طلحة) وتی: من ، پاشان (جابر) باسی هاتنە پێشەوەی ئەنساریەکان و یەك لەدوای یەك شەهیدبونیانی کرد بەو شێوەیەی لە ڕیوایەتەکەی (مسلم) دا هات ، کە هەموو ئەنساریەکان شەهید کران (طلحة) چووە پێشەوە ، (جابر) دەڵێت

---

[٣] فتح الباری ٣٧٣/٧ .
[٤] صحیح مسلم باب غزوة احد ٢/ ١٠٨ .
[٥] (کتاب الشفاء بتعریف حقوق المصطفی)٨١/١ .
[١] صحیح البخاری ٤١٧/١ ، ٢/ ٥٨٠ ، ٥٨١ .
[٢] هەمان سەرچاوەی پێشوو .

: (طلحة) به ئەندازەی یانزە کەس شەڕی کرد تا شمشێرێك درا لە دەستی و پەنجەکانی قرتاند ، وتی : باشە پێغەمبەر ﷺ پێی فەرموو : ئەگەر (بسم الله) ت بکردایە بە بەرچاوی خەڵکەوە فریشتەکان هەڵیان دەگرتی ، دەڵێت پاش ئەوەی خوای گەورە دەستی موشریکانی کۆتا کرد [٣] لەلای (حاکم) لە (الاکلیل) دا هاتووە دەڵێت : لە ڕۆژی (ئوحود) دا سی و نۆ کەس یان سی و پێنج کەس بریندار بوون ، پەنجەی شایەتومان و ناوەڕاستی (طلحه)ش لەکار کەوت [٤] .

(بخاری)یش دەگێڕێتەوە لە(قیس)ی کوڕی (ابی حازم)ەوە، دەڵێت: دەستی (طلحة)م بەئیفلیجی بینی لەڕۆژی ئوحوددا بەرگری پێکردبوو لە پێغەمبەری خوا ﷺ [٥] .

(ترمذي)یش دەگێڕێتەوە ، کە پێغەمبەر ﷺ لەوڕۆژەدا لە بارەیەوە فەرمووی : هەر کەسێك دەیەوێت سەیری شەهیدێك بکات کە بەسەر زەویدا دەڕوات باسەیری (طلحة)ی کوڕی (عبید الله) بکات [٦] .

(ابو داود)ی (طیالیسي) دەگێڕێتەوە لە (عائشه)ەوە ، کە وتوویەتی هەرکاتێك لای (ابوبکر) باسی ڕۆژی (احد) بکردایە دەیفەرموو : ئەو ڕۆژە ڕۆژی (طلحة) بوو [٧] .

هەروەها (ابوبکر) لەبارەیەوە فەرموویەتی :

یــا طلحة بن عبید الله قد وجبت لك الجنان وبوأت ألمها العینــا [٨]

لەوکاتە ناسك و ساتەناخۆش و تەنگەدا خوای گەورە لەپشت پەردەوە سەرکەوتنی نارد ، لە (صحیحین)دا هاتووە لە (سعد)ەوە دەڵێت : ڕۆژی (احد) دوو پیاوی سەرتاپا سپیم بینی لە پاڵ پێغەمبەردا ﷺ شەڕیان دەکردو بەسەختی دەجەنگان . نە پێش و نە پاشی شەڕەکە نەم دیبوون ، لە ڕیوایەتێکدا بە مانا (جبریل) و (میکائیل) هاتوون [٩] .

---

[٣] فتح الباري ٧/ ٣٦١ . هەروەها (سنن النسائی) ٢/ ٥٢ . ٥٣ .
[٤] هەمان سەرچاوەی یەکەم ٧/ ٣٦١ .
[٥] صحیح البخاری ١ ٥٢٧ . ٢/ ٥٨١ .
[٦] مشکاة المصابیح ٢/ ٥٦٦ / (چاپی دار الفکر) ، ابن هشام ٢/ ٨٦ .
[٧] فتح الباری ٧/ ٣٦٧ .
[٨] کورتەی (تاریخ دمشق) ٨٧/٧ لەپەراوێزی (ذور الذهب) هوه لا ١١٤ .
[٩] صحیح البخاري ٢/ ٥٨٠ .

سەرەتای کۆبوونەوەی هاوەڵان بەدەوری پێغەمبەردا ﷺ

ئەم پوودااوانە بەخێراییەکی زۆرو لەیەک چاوتروکاندا پوویاندا ، هاوەڵە لێهاتوە لێوەشاوەکانی پێغەمبەر ﷺ کە لەپێشەوە دەجەنگان ، لەگەڵ بینیان پەوشەکە گۆڕا ، یان کەگوێیان لەدەنگی پێغەمبەر بوو ﷺ دەسبەجێ چوون بە دەمیەوە ، ئەبادا پێش ئەمان تووشی شتێک ببێت ، بەڵام کاتێک گەیشتن ، پێغەمبەری خودایان بەو خوێن و برینەوە بینی و جەستەی شەش شەهیدە ئەنساریەکەشیان بەدی کرد سەیریان کرد حەوتەمیان بەسەختی بریندارەو ، (سعد) و (طلحة)ش قارەمانانە شەڕ دەکەن کەگەیشتن پەڕێنێکی ئەستووریان بە چواردەوری پێغەمبەردا ﷺ کێشا بەلاشەو چەکەکانیان تۆندو تۆڵ لە شالاوەکانی دوژمن پاراستیان ، یەکەمین کەسێک کە گەڕایەوە لای ، هاوەڵەکەی غار (ابو بکر الصدیق) بوو ﷺ .

(ابن حبان) لە (عائشە)ەوە وەی دەگێڕێتەوە کە فەرموویەتی : (ابوبکر الصدیق) فەرمووی : لە ڕۆژی جەنگی ئوحوددا خەڵک بەدەوری پێغەمبەردا نەمان ﷺ ، یەکەم کەس بووم گەڕامەوە بۆ خزمەتی ، پیاوێکم بینی لە نزیکیەوە شەڕی دەکردو پێغەمبەری دەپاراست ، وتم : لەوانەیە (طلحة) بێت ، دایک و بابم بەقوربانت بێت ، یاخوا (طلحة) بێت ، دایک و بابم بەقوربانت بێت ، هێشتا دەستم نەکردبووەوە (ابو عبیدە) گەیشتە لام ، وەک باڵدار باڵی گرتبۆوە ، پێم گەیشتەوە ، تەکانماندا بۆ لای پێغەمبەر ﷺ بینیمان (طلحة) کەتووە ، گیانی یەکپارچە خوێنە ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: بگەنە لای براکەتان ئەوا بەهەشتی مسۆگەرکرد، پێغەمبەر خۆشی پوومەتی پیرۆزی تێرێکی بەرکەوتبوو ، دوو ئەڵقەی زنجیر بەندەکەی سنگیشی لە پوومەتی پیرۆزیدا چەقی بوون ، چووم دەری بهێنم (ابو عبیدە) وتی : سوێندت دەدەم بەخوا ئەگەر وازم لێ نەهێنی باخۆم دەری بهێنم ، ئەنجا بەدەمی شیرەکەی دەری هێنا نەبادا پێغەمبەر ﷺ ئازاری زۆری پێ بگات . لەئەنجامدا دانێکی (ابو عبیدە) کەوت ، (ابوبکر) دەفەرموێت : چووم ئەڵقەی زنجیر بەندەکە دەربهێنم (ابو عبیدە) بۆ ئەویش سوێندی خوارد کەخۆی دەری بهێنێت ، بەدانی ئەڵقەکەی گرت ڕای کێشاو دەری هێنا، دانێکی تریشی کەوت، پاشان پێغەمبەر ﷺ فەرمووی فریای براکەتان بکەون ، دەسبەجێ چوینە لای (طلحة) تاچارەسەرێکی بکەین ، دە برین زیاتری پێوەبوو[1] ، ئەمەش

---

[1] زاد المعاد ٢/٩٥ .

بەڵگەیەکی تر‌ە لەسەر ئازایەتی و شیاوێتی (طلحة) و ئەو بەرەنگاریەی کردوویەتی لە پێغەمبەر ﷺ .

لەو ئانوساتە دژوارەدا کۆمەڵێك لەموسڵمانە پاڵەوانەکان بەدەوری پێغەمبەردا ﷺ کۆبوونەوە، لەوانە (ابو دجانه) و (مصعب)ی کوڕی (عمیر)و (علی) کوڕی (ابي طالب) و (سهیل)ی کوڕی (حنیف)و (مالك)ی (سنان) باوکی (ابی‌سعید الخدری) و (ام عمارة نسیبیة)ی کچی (کعب المازنیه) و (قتادة)ی کوڕی (النعمان) و (عمر)ی کوڕی (الخطاب) و (حاطب)ی کوڕی (ابی بلتعه) و (سهیل)ی کوڕی (حنیف) و (ابو طلحة).

زیاد بوونی فشاری موشریکان

هەروەها ژمارەی موشریکان سات لەدوای سات زیاتری دەکردو ، فشارو زۆر بۆهێنانیان قورستر دەبوو ، فشاریان لەسەر موسڵمانەکان زیاتری دەکرد ، تاپێغەمبەر ﷺ کەوتە چاڵێکەوە لەو چاڵانەی (ابو عامر الفاسق) هەڵی کەندبوون ، ئەژنۆی پیرۆزی بریندار بوو ، (علی) دەستی گرت و هێنایە دەرەوەو (طلحة)ی کوڕی (عبید الله) باوەشی پێداکرد تا هەڵی ساندەوە ، (نافع)ی کوڕی (جبیر) دەڵێت: گوێم لێ بوو یەکێك لەکۆچکەران دەیوت : من جەنگی ئوحودم بینیوە ، چاوم لێبوو تیر وەك باران دادەباری بەسەر پێغەمبەردا ﷺ هیچی بەرنەکەوت ، (عبدالله)ی کوڕی (شهاب الزهری)یشم بینی لەو ڕۆژەدا هاواری دەکرد : ئەرێ موحەممەدم نیشاندەن خوا بمکوژێت ئەگەر بهێڵم دەربچێت ، پێغەمبەری خواش لەپاڵیدا بوو ، کەسی لەگەڵدا نەبوو ، پاشان تێپەڕیی (صفوان) زۆر سەرزەنشتی کابرای کردو پێی وت : لە پاڵتدا بوو کابرا وتی : وەڵڵاهی نەمبینی ، وەڵڵاهی ئەو پیاوە دەستی ئێمەی ناگاتێ ، هەر چوارمان بۆی چووین ، بەڵێنماندار ئاهو سوێندمان کرد کە دەبێت بیکوژین ، کەچی نەمانتوانی[1] .

---

[1] زاد المعاد ٢/ ٩٧ .

قارەمانێتی کەم وێنە

موسڵمانەکان لەو ڕۆژەدا قارەمانێتیەکی کەم وێنەو قوربانیەکی گەورەیان پێشکەش کرد ، کە لە مێژوودا ڕووی نەداوە ، (ابو طلحة) (خۆی کردبوو بەپەرژین بۆ پێغەمبەر ﷺ و سنگی بەرز دەکردەوە تا پێغەمبەر ﷺ لەتیری دوژمنان بپارێزێت . (انس) دەڵێت : لە ڕۆژی ئوحوددا خەڵک بەدەوری پێغەمبەردا ﷺ نەمان ، کەچی (طلحة) بە تیرو کەوانەکەی بەرگری ئەدەکرد ، کابرایەکی تیرئەندازە بوو، لەو ڕۆژەدا دوو تا سێ کەوانی بەدەستەوە شکا هەرکەسێکی بەلادا بگوزەرایە ، پێغەمبەری خوا ﷺ پێی دەفەرموو: تیرەکانت هەڵڕێژە بۆ (ابو طلحة) دەڵێت: پێغەمبەر ﷺ سەیری ناو شەپەکەی دەکرد (ابو طلحة) دەیوت : دایک و بابم بە فیدات بێت سەرت نەوی کە نەبادا تیرێکت بەر بکەوێت ، گیانم پێش گیانت بە قوربان دەکەم .[٢]

هەر لە (انس)وە دەڵێت: (ابو طلحة) لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ بەیەک قەڵغان خۆیان دەپاراست ، (ابو طلحة) دەستی ڕاست بوو ، کە تیرێکی دەهاویشت پێغەمبەری خوا ﷺ سەری بەرز دەکردەوە بزانێت بەرکوێ دەکەوێت [٣].

(ابو دجانە)ش لەبەردەم پێغەمبەردا ﷺ وەستاو پشتی کردبوو بەقەڵغان ، ئەو هەموو تیرەی بەردەکەوت جوڵەی نەدەکرد.

(حاطب) کوڕی (ابي بلتعة)ش کەوتە سەر (عتبە)ی کوڕی (ابی وقاص) کە دانە خرنیەکەی پێغەمبەری خوای شکاندبوو شمشێرێکی لێدا سەری لەلاشەی کردەوە، پاشان شمشێری هەڵگرت و ئەسپەکەشی هێنایەوە (سعد)ی کوڕی (ابی وقاص) زۆر دەگەڕا بەشوێن ئەو برایەیدا تابیکوژێت ، بەڵام دەستی نەکەوت ، ئەوەبوو (حاطب) کوشتی.

(سهل)ی کوڕی (حنیف) یش یەکێک بوو لە تیرهاوێژە پاڵەوانەکان ، پەیمانیدا بوو بەپێغەمبەر ﷺ هەتا مردن ، ئەویش ڕۆڵێکی کاریگەری بینی لە دوورخستنەوەی موشریکاندا.

پێغەمبەر ﷺ خۆیشی تیری دەهاویشت ، لە (قتادە)ی کوڕی (نعمان)ەوە ، دەڵێت: پێغەمبەر ئەوەندە تیری هاویشت تاجەمسەری کەوانەکەی شەقیبرد ،

---

[١] صحيح البخاري ٢/ ٩٨١ .
[٢] هەمان سەرچاوە ١/ ٤٠٦ .

ئەنجا (قتادە)ی کوڕی (نعمان) هەڵی گرت لەلای ئەوبوو ، لەو ڕۆژەدا چاوی بەسەختی بریندار بوو تا کەوتە بەر ڕوومەتی ، پێغەمبەری خوا ﷺ هەڵیگرتەوە گێڕایەوە شوێنی خۆی ، لە جاران چاکترو تیژتر دەیبینی.

(عبد الرحمن)ی کوڕی (عەوف) لەو ڕۆژەدا شەڕی کرد تا ناوەمی بریندار بوو دانەکانی دواوەی شکان ، زیاتر لە بیست شوێنەوە بریندار بوو ، هەندێك لەو برینانە بەقاچیەوە بوون شەلیان کردبوو.

(مالك)ی کوڕی (سنان) باوکی (ابی سعید الخدری) خوێنی سەر ڕوومەتی پێغەمبەری خوای مژی ﷺ تاپاکی کردەوە . پێغەمبەری خوا ﷺ پێی فەرموو: تفی کەرەوە وتی: وەڵڵاهی تفی ناکەمەوە ، پاشان چوو بۆ شەڕ کردن ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی : هەرکەسێك دەیەوێت سەیری مرۆڤێکی بەهەشتی بکات ، با سەیری ئەو پیاوە بکات ، (مالك) لەو شەڕەدا شەهید کرا .

(ام عمارە) ش شەڕی کرد ، لەگەڵ چەند موسڵمانێکی تردا چوونە ڕێگەی (ابن قمئة) ، (ابن قمئة) شمشێرێکیدا لەشانی (ام عمارە) بەسەختی بریندارى کرد، ئەویش بەشمشێرەکەی چەند شمشێرێکیدا لە (ابن قمئة). بەڵام ئەو دوو زنجیرەندەی پێوەبوو هیچی لێنەهات. (ام عمارە) مایەوە هەرشەڕی دەکرد تا لەدوانزە شوێندا بریندارببو.

(مصعب)ی کوڕی (عمیر) جەسوورانە شەڕی دەکرد، بەرگری دەکرد لەپێغەمبەر ﷺ دژ بەهێرشەکانی (ابن قمئة) و هاوڕێکانی ، ئالای موسڵمانەکانی بەدەستەوە بوو ، دایان لەدەستی ڕاستی لێ بوەوە، ئەنجا بەدەستی چەپی ئالاکەی گرت ، لەڕووی بێ باوەڕاندا مایەوە تادەستی چەپیشی بڕا، پاشان خۆیدا بەسەریدا، بەسنگ و ملی ئالاکەی گرت تا شەهید کرا ، (ابن قمئة) شەهیدی کرد ، وایدەزانی پێغەمبەری خوایە ﷺ چونکە زۆر لەو دەچوو ، خێرا (ابن قمئة) ڕای کرد بەرەو لای موشریکان و هاواری کرد : موحەممەد کوژرا [1].

---

[1] بڕوانە (سیرة ابن هشام) ۲/۷۳ ، ۸۰ ، ۸۱ ، ۸۲ ، ۸۳ ، و (زاد المعاد) ۲/ ۹۷ .

بلاوبوونەوەی هەواڵی شەهید بوونی پێغەمبەر ﷺ و کاریگەریی لەسەر جەنگەکە

چەند ساتێك بەسەر ئەو هاوارەدا تێنەپەڕی بوو ، دەسبەجێ هەواڵی کوژرانی پێغەمبەر ﷺ لەناو هەردوولادا بلاوبوەوە ، ئەمە ئەو ساتە بوو کە تیایدا وڕەی هەندێك لە ئابڵوقەدراوەکان ڕووخا ، ئەوانەی دوور بوون لە پێغەمبەرەوە هێزی ئەژنۆیان شکا ، شڵەژان و شپرزەیی کەوتە ڕیزەکانیان و ، پشێوی تێدا دروست بوو هاوکات ئەو هاوارە وڕەو جۆشی موشریکانیشی زیاتر بەرز کردەوە شالاوەکانی زیاتر کردن .

چونکە باوەڕیان وابوو گەیشتونەتە ئامانجی خۆیان ، هەندێکی تریشیان خەریکی شێواندنی جەستەی موسڵمانە شەهیدەکان بوون.

پێغەمبەر ﷺ بەردەوامە لەجەنگ و هەڵوێستەکەی وەرگرتەوە

کە (مصعب) شەهیدکرا ، پێغەمبەری خوا ﷺ ئالاکەی دایە دەست (علی) کوڕی (ابی طالب) شەڕێکی ئازایانەی کرد ، هاوەڵەکانی تریش شەڕی قارەمانانەیان کردو بەرگری سەختیان دەکرد .

ئیدی پێغەمبەر ﷺ توانی ڕێگە بە سوپاکەی ببڕێت و لەو گەمارۆدانە ڕزگاریان بکات ، ڕووی تێ کردن ، (کعب)ی کوڕی (مالك) ئیەکەم کەس بوو ناسیەوەو بەدەنگی بەرز هاواریکرد : موسڵمانینە مژدەبێت پێغەمبەری خوا زیندووە ، ئامارژەی بۆکرد بێ دەنگ بێت ، بۆئەوەی موشریکان بەشوێنەکەی نەزانن ، بەڵام دەنگەکە کەوتە بەر گوێی موسڵمانەکان و، خێراهاتن بۆلای و نزیکەی سی کەسێك دەبوون بەدەوریدا خڕبوونەوە.

پاش ئەو کۆبوونەوەیە پێغەمبەر ﷺ دەستی کرد بە پاشەکشەیەکی ڕێك بەرەو لاپاڵی شاخەکە ، ڕێگە بڕی دەکرد بەناو موشریکە هێرش بەرەکاندا ، موشریکان هێرشەکانیان تووندتر دەکرد ، بۆ ڕێگە گرتن لەو پاشەکشێیە بەڵام لەبەر دەم بەرەنگاری شێرانەی سەربازانی ئیسلامدا هیچیان بۆ نەکرا .

یەکێك لە ئەسپ سوارە موشریکەکان بەناوی (عثمان)ی کوڕی (عبید الله)ی کوڕی (مغیرە) هات بەرەو ڕووی پێغەمبەرو ﷺ وتی : خوا بمکوژێت گەر بهێڵم دەربازبێت ، پێغەمبەری خوا خۆی هەستا بۆ ڕووبەروو بوونەوەی بەڵام ئەسپەکەی کەوتە یەکێك لە چاڵەکانەوە، ئەنجا (حارث) کوڕی (ضمّة) چوو بۆی ، شمشێرێکیدا لەقاچی ئەسپەکەی خستیە خوارەوە ، دای بەزەویداو کوشتی و شمشێرەکەی بردو گەڕایەوە بۆلای پێغەمبەر ﷺ .

(عبدالله)ی کوڕی (جابر) که ئەسپ سواربێکی موشریکان بوو هات بۆ (حارث)ی کوڕی (ضمّة) شمشێرێکیدا له شانی و بریندار کرد ، موسڵمانەکان هەڵیان گرت ، بەڵام (ابو دجانه) بواری نەدایەوە هەڵی کوتایە سەر (عبدالله) و بەخۆی و پەڕۆ سوورەکەی سەریەوە ، بۆی چوو شمشێرێکی لێداو سەری پەراند.

لەکاتی ئەم شەڕە سەختەدا ، موسڵمانان بۆ دڵ ئارام بوونەوەیان لەلایەن خواوە خەوەنوچکە دەیبردنەوە ، هەروەکو قورئانی پیرۆزیش باسی کردووە (ابو طلحة) دەڵێت : من یەکێک بووم لەوانەی لەڕۆژی ئوحوددا خەوەنوچکە دەیبردمەوە تاڕادەیەک چەند جارێک شمشێرەکەم لەدەست کەوتەخوارەوە دەکەوت و هەڵم دەگرتەوە، دەکەوت و هەڵم دەگرتەوە[1].

بەو قارەمانێتیە ئەو کەتیبەیە لە پاشەکشەیەکی ڕێکدا توانیان بگەنەوە لاپاڵی شاخەکەو ڕێگە بڕێکیش بکەن بۆ پاشماوەی سوپاکەیان بەرەو ئەو ڕێگە بێوەیە ، کە شاخەکەی بەپاڵەوەیە ، بەو شێوەیە زیرەکی (خالد) لەبەردەم لێهاتوویی پێغەمبەردا شکستی خوارد.

کوژرانی (ابی) کوڕی (خلف)

(ابن اسحاق) دەڵێت : کە پێغەمبەر ﷺ گەیشتەوە لاپاڵی شاخەکە ، (ابی) کوڕی (خلف)ی بەدی کردو وتی: کوا موحەممەد خوا بمکوژێت ئەگەر نەیکوژم ؟ هاوەڵان وتیان : پێغەمبەری خوا یەکێکمان بەری لێبگرین ؟ فەرمووی وازی لێ بهێنن . کە لێی نزیک بوەوە پێغەمبەری خوا ﷺ ڕمێکی لە (حارث)ی کوڕی (ضمّة) وەرگرت ، کە لێی وەرگرت ، تەکانێکی ئەوەندە تووندیدا موچڕکی دەهێنا بەجەستەدا ، ئەنجا ڕووبەڕووی وەستا ، لەنێو دەفەی شانی و زنجیر بەندەکەیەوە کونێکی بەدی کرد ڕمەکەی تێگرت ، چەقیە شوێنی خۆی و لەسەر ئەسپەکە هەڵیدایە خوارەوەو لە خۆڵەکەدا گەوزاندی ، بریندەکەی گەورە نەبوو تەنها ملی ڕووشاند بوو ، خوێنی زۆری تێزا ، وتی : وەڵڵاهی موحەممەد کوشتمی ، پێیان وت: وەڵڵاهی زەندەقت چووە لە موحەممەد ، بریندەکەت باش نیە ، وتی : لەکاتی خۆیدا لە مەککە پێی وتوم : من دەتکوژم[2]. وەڵڵاهی ئەگەر تفی لێ بکردمایە دەیکوشتم ، دوژمنی خوا لەکاتی گەرانەوەدا بەرەو مەککە لە (سرف) مرد [3]، لە

---

(1) / صحيح البخاري ٥٨٢/١.

(2) ئەوە لەکاتێکدا بوو لەمەککەدا کە (ابی) پێی دەگەیشت دەیوت: ئەی موحەممەد ئەسپێکم هەیە هەموو ڕۆژێک ناڵفی زەرەتی دەدەمێ ، بەو ئەسپە ڕۆژێک دەتکوژم . پێغەمبەریش دەیفەرموو : بەڵکو انشاء الله من دەتکوژم .

(3) ابن هشام ٨٤/٢ ، (زاد المعاد) ٢/ ٩٧ .

ڕیوایەتەکەی (ابی اسود) لە (عروە)وە هاتووە دەڵێت : (ابی) وەکو گا دەیبۆڕاندو دەیوت : سوێند بێت ئەو ئازارەی بە منەوەیە ئەگەر بەهەموو خەڵکی (ذي المجاز) یشەوە بوایە دەمردن[1].

(طلحة) پێغەمبەری خوا هەڵدەسێنێتەوە

لەکاتی پاشە کشە کردنی پێغەمبەردا ﷺ بەرەو شاخەکە بەردێک کەوتە بەردەمی دەستی پێوەگرت بۆ ئەوەی بڕواتە سەری ، نەیتوانی چونکە کەمێک گۆشتی گرتبوو ، دوو زنجیر بەندیشی بەستبوو ، بەسەختیش بریندارکرابوو ، (طلحة)ی کوڕی (عبدالله) چووە ژێر باڵی پیرۆزی و ، هەڵی ساندەوە تا لەسەری وەستاو ، فەرمووی : بەڕاستی (طلحة) بەهەشتی حاسڵ کرد[2].

دوا هێرشی موشریکان

کەپێغەمبەری خوا ﷺ گەیشتەوە بنکەی سەرکردایەتیەکەی لەبناری شاخەکەدا ، موشریکان شاڵاوی خۆیان دەست پێکرد بۆ دەست وەشاندنی تەواو لە موسڵمانەکان (ابن اسحاق) دەڵێت : لەکاتێکدا کە پێغەمبەری خوا لەبناری شاخەکەدا بوو، چەند ئەسپ سوارێکی قوڕەیش کە (ابو سفیان) و(خالد)ی کوڕی (ولید) سەرۆکایەتیان دەکرد بەشاخەکەدا هەڵدەزنان ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی : (خوایە مەهێڵە بچنە سەرمانەوە) ، ئەوەبوو (عمر)ی کوڕی (خطاب) لەگەڵ چەند پیاوێکی ئەنساریدا چوون بۆیان و بەرەو خوارەوە ڕاویان نانەوە[3].

لە (مغازی الاموی)دا هاتووە موشریکان چوونە سەر شاخەکە ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی (سعد) : دووریان بخەرەوە . دەیفەرموو : بەرپەرچیان بدەرەوە - (سعد) وتی : پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی : چۆن خۆم تەنها دووریان بخەمەوە ؟ سێجار ئەمەی وتەوە (سعد) لە هەگبەکەیدا تیرێکی دەرهێناو گرتیە پیاوێکیان و کوشتی ، (سعد) دەڵێت : پاشان تیرەکەی خۆشم وەشاند بۆ یەکێکیان و کوشتم ، پاشان چووم و دەرم هێناو گرتمەوە یەکێکی تریان نەویشم کوشت ، ئیتر لە شاخەکە هاتنە خوارەوەو دابەزین، وتم : ئەمە تیرێکی پیرۆزە، خستمەوە هەگبەکەی خۆم ، ئەو تیرە لای (سعد) مایەوە هەتا مرد، پاشان کەوتەلای کوڕەکانی[4].

---

(١) مختصر سيرة الرسول ﷺ نووسینی شێخ عەبدوڵلای نەجدی ل ٢٥ .
(٢) ابن هشام ٢/ ٨٦ .
(٣) هەمان سەرچاوە .
(٤) زاد المعاد ٢/ ٩٥ .

شێواندنی جەستەی شەهیدەکان

ئەوە دواین هێرش بوو موشریکان دژ بە پێغەمبەر ﷺ کردیان ، لەکاتێکدا کە ئەوان تەواو نەیاندەزانی پێغەمبەر ﷺ چی لێ بەسەرهاتووە ، نیمچە متمانەیەکیان هەبوو لەکوشتنی - بۆیە گەرانەوە بۆ بنکەکانی خۆیان ، دەستیان کرد بە خۆئامادەکردن بۆ گەرانەوە بەرەو مەکە ، هەریەکەیان سەرقاڵ بوو بەشتێکەوە بەهەمان شێوە ژنەکانیشیان سەرقاڵی شێواندنی جەستەی شەهیدەکان بوون ، گوێ و لوت و ئەندامەکانی لەشیان دەبڕین و سکیان هەڵدەدڕین ، (هند)ی کچی (عتبە) جگەری (حمزە)ی دەرهێنا . خستیە دەمیەوە بۆی قوت نەدەدرا ، تفی کردەوە ، لە پارچە لوت و گوێی کوژراوەکان تەزبیح و ملوانکەی هۆنیبوەوە [1] .

ڕادەی ئامادەیی پاڵەوانە موسوڵمانەکان بۆ شەڕکردن تا کۆتایی جەنگەکە

لەدوا ساتی جەنگەکەدا دوو شت ڕووياندا، کە بەڵگەن لەسەر ڕادەی ئامادەگی پاڵەوانە موسوڵمانەکان بۆ شەڕ کردن و ڕادەی بەرخۆدانیان لەپێناوی خوادا .

1. (کعب)ی کوڕی (مالك) دەڵێت : من یەکێك بووم لەوانەی دەرچووم و ڕزگارم بوو ، حاڵەتی شێواندنی موسڵمانەکانم لەلایەن موشریکانەوە بینی، خۆم پێنەگیراو گەرامەوە ، بینیم کابرایەکی موشریك کەلوپەل کۆدەکاتەوەو بەسەر لاشەی موسڵمانەکاندا دەگوزەرێ و دەڵێت: سەری موسڵمانەکان وەك سەروپێ کۆبکەنەوە ، لەو لاشەوە پیاوێکی موسڵمان چاوەڕێی دەکرد دەماخی پۆشیبوو ، بەدوایدا ڕۆشتم ، پاشان سەیری موسڵمان و کافرەکەم کرد بینیم کافرەکە لە سیماو ئامادە باشیدا چاکتر بوو ، چاوەڕێم کردن تا بەیەکگەیشتن موسوڵمانەکە یەك شمشێری لێدا کردی بەدووکەرتەوە ، ئەنجا ڕووی هەڵماڵی و پێی وتم: پێت چۆن بوو (کعب) ؟ من (ابو دجانە)م [2] .

---

(١) ابن هشام ٢/ ٩٠ .

(٢) البداية والنهاية ١٧/٤ .

٢. چەند ژنە ئیمانداریّك دوای كۆتایی جەنگەكە هاتبوونە ناو گۆڕەپانی شەڕەكە ، (انس) دەڵێت (عائشە)ی كچی (ابوبكر) و (ام سلیم)م بینی پووبان پۆشیبوو چاوم لە خزمەتكارەنیشیان بوو شەربەی ئاویان پردەكردو دەیانخستە سەرشانیان دەیانكرد بەدەمی براكانیانەوە ، پاشان دەگەڕانەوە پڕیان دەكردەوە ، جارێكیتر دەهاتنەوە دەیانكردەوە بەدەمیانەوە[1] (عمر) دەڵێت : (ام سلیم) لە ڕۆژی ئوحوددا شەربەی بۆ پڕ دەكردین لە ئاو [2] ، (ام ایمن) لەناو ئەو ژنانەدا بوو كاتێك بینی هەندێ موسوڵمانی هەڵاتوو دەیانەوێت بەرەو مەدینە بڕۆن ، مشتێك خۆڵ فڕێدەدا بەرەو ڕوویان و ، پێی دەوتن : ئەوە تیرەوكەوان و ئەوە شمشێرەكانتان ، پاشان خۆی دەسبەجێ گەڕایەوە بۆ مەیدانی جەنگ ، ئاوی دەكرد بەدەمی بریندارەكانەوە ، (حبان)ی كوڕی (عرفە) تیرێكی لێدا ، كەوت و گیانی دەركەوت ، دوژمنی خوا دەستی كرد بەپێكەنین ، پێغەمبەر ﷺ ئەوەی زۆر بەلاوە ناخۆش بوو ، تیرێكی بێنووكی دایەدەست (سعد)ی كوڕی (ابی وقاص)ە وە و پێی فەرموو: بیهاوێژە (سعد) تیرەكەی گرتە (حبان) و دای لە ملی، بەپشتاكەوت و گیان و عەورەتی دەركەوت . پێغەمبەری خوا ﷺ ئەوەندە پێكەنی تا دانەخرێكانی دواوەی دەركەوت ، پاشان فەرمووی بەڕاستی (سعد) تۆڵەی (ام ایمن)ی كردەوە ، دۆعاكەی گیرا كرد [3] .

پاش گەیشتنی پێغەمبەر ﷺ بە لاپاڵی شاخەكە

كە پێغەمبەر ﷺلەبنكەكەی خۆی بە لاپاڵەكەوە ئارامی گرت ، (علی) كوڕی (ابو طالب) چووە دەرەوە قەڵغانەكەی پڕكرد لە ئاوی (مهراس) ، وتراویشە : بەردێكی كون بووە زۆر فراوان بووە ، وتراویشە : ناوی چاڵاوێكە لە (ئوحوددا) ، لەوێ ئاوی هێنا بۆ ئەوەی پێغەمبەر ﷺ لێی بخواتەوە ، بۆنێكی ناخۆشی هەبوو نەیخواردەوە ، خوێنەكەی دەم و چاوی پێ شۆردو ئاوی كرد بەسەری خۆیداو فەرمووی : تووڕەیی خودا بەر ئەو كەسە كەوت كە دەم و چاوی پێغەمبەرەكەی بریندار كرد [4] .

---

[1] / صحيح البخاري ٤٠٣/١ ، ٥٨١/٢ .
[2] / هەمان سەرچاوە ٤٠١/١ .
[3] / السيرة الحلبية ٢٢/٢ .
[4] / ابن هشام ٨٥/٢ .

(سهل) دەڵێت : وەڵاهی من دەزانم کێ بوو بڕینەکەی پێغەمبەری خوای شۆردو کێ ئاوی دەکرد بەدەستیداو بە چیش تیمارکرا؟ (فاطمە)ی کچی شۆردی (علی) کوڕی (ابی طالب)یش بەقەڵغانەکە ئاوی دەکرد بەدەستیدا کە (فاطمە) بینی ئاوەکە خوێنەکە لانابات و زیاتری دەکات پارچە حەسیرێکی هێناو سوتاندی و نوساندی بەبڕینەکەی پێغەمبەرەوە ﷺ ئەنجا خوێنەکە وەستایەوە [1] .

(محمد)ی کوڕی (مسلمە) ئاوێکی پاک و سازگاری هێنا ، پێغەمبەری خوا ﷺ تێری لێخواردەوەو نزای خێری بۆ کرد [2] ، نوێژی نیوەڕۆشی لەبەرسەختی بڕینەکەی بەدانیشتنانەوە کردو موسڵمانەکانیش هەر بەدانیشتنەوە نوێژیان لەدوایەوە دابەست [3] .

خۆشحاڵبوونی (ابو سفیان) دوای جەنگەکەو قسەکردنی لەگەڵ (عمر)دا

کە موشریکەکان خۆیان سازدا بۆ گەڕانەوە ، (ابو سفیان) هات بەرەو شاخەکە ، بانگی کرد : ئایا (محمد) تان لەناودایە ؟ وەڵامیان نەدایەوە . وتی: ئەی (ابی قحافە) تان لەگەڵدایە ؟ وەڵامیان نەدایەوە ، وتی: ئەی (عمر)ی کوڕی (خطاب) تان لەناودایە ؟ وەڵامیان نەدایەوە - پێغەمبەری خوا ﷺ نەیدەهێشت وەڵامی بدەنەوە ئەنجا (ابو سفیان) وتی : ئەوانەمان لەناو برد ،

(عمر) خۆی پێڕانەگیراو وتی: دوژمنی خوا ناوی هەرکەسێکت برد هەموویان زیندوون ، خوا هێشتوونی بۆ داخی دڵی تۆ ،

(ابو سفیان) وتی: لاشەکانی ئێوەیان شێواندوە من فەرمانم پێنەداون پێشم ناخۆش نەبووە.

پاشان وتی: بەرز بێت (هبل)

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی : ئەریّ وەڵامی نادەنەوە ؟ وتیان: چی بڵێین ؟ فەرمووی: بڵێن : خودا گەورەترو بڵندە تر.

پاشان (ابو سفیان) وتی : ئێمە (عزی) مان هەیە و ئێوە نیتانە.

---

[1] / صحيح البخاري ٢/ ٥٨٤/٢ .
[2] / السيرة الحلبية ٢/ ٣٠ .
[3] / ابن هشام ٢/ ٨٧ .

پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی : ئایا وەڵامی نادەنەوە ؟ وتیان : چی بڵێین ؟ فەرمووی : بڵێن : خوا خاوەنمانەو ئێوە خاوەنتان نیە.

(ابو سفیان) وتی : لە نازونیعمەتداین و ئەوەمان زۆرباشە ، ئەم پۆژە بەڕۆژەکەی بەدر ، جەنگیش سەر بەسەرە ، (عمر) وەڵامی دایەوەو ، فەرمووی : هیچ وەکو یەك نین ، کوژراوەکانی ئێمە لە بەهەشتدان، کوژراوەکانی ئێوەش لە دۆزەخدان.

پاشان (ابو سفیان) وتی : ئەرێ (عمر) گوێم بۆ ڕابگرە ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی بە (عمر) : بڕۆ بزانە چی دەڵێت ؟

(عمر) هات بۆلای (ابو سفیان) ، (ابو سفیان) پێی وت : ئەی (عمر) سوێندت دەدەم بە خوا ، ئەرێ موحەممەدمان کوشتوە یان نەء؟ (عمر) فەرمووی : سوێندم بەخوا ، نەخێر ، ئێستا پێغەمبەری خوا ﷺ گوێی لە قسەکانتە ، (ابو سفیان) وتی : بەڕاستی بەلای منەوە تۆ ڕاستگۆترو چاکتری تا (ابن قمئه)[1] .

بەڵێنی بەیەکگەیشتنەوە لە بەدردا

ابن اسحاق دەڵێت: کە (ابو سفیان) و پیاوەکانی دەوروبەری بڵاوەیان لێکرد بانگی کردە موسڵمانەکان و وتی: وادەمان ساڵی داهاتوو دەبێت لە بەدردا . پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی بەیەکێك لەهاوەڵەکانی ، بڵێ : باشە ، ئەوە لەنێوان ئێمەو ئێوەدا وادەیە[2] .

دڵنیابوون لە هەڵوێستی موشریکەکان

پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ (علی) کوڕی (ابی طالب)ی ناردو پێی فەرموو : دوا بەدوایان بڕۆ بزانە بەنیازی چین ؟ چی دەکەن ؟ ئەگەر سواری وشترەکانیان بوون و وازیان لە ئەسپەکانیان هێنا ئەوە بەڕەو مەککە دەڕۆن ... خۆ ئەگەر سواری ئەسپەکانیان بوون و وشترەکانیان دایەبەر ئەوە بۆ مەدینە دەڕۆن ، سوێندم بەخوا ئەگەر بەڕەو مەدینە بڕۆن ئەوا بەدوایاندا دەڕۆم و ، شەڕیان لەگەڵدا دەکەم ، (علی) دەفەرموێت: بەدوایاندا دەڕچووم و سەیرم کرد بزانم چی دەکەن ، ئەوەبوو لە ئەسپەکانیان دابەزین و سواری وشترەکانیان بوون و ، ڕوەو مەککە گەڕانەوە[3] .

---

[1] / ابن هشام /٩٣ ، ٩٤ ، زاد المعاد ٩٤/٢ ، صحیح البخاری ٥٧٩/٢ .

[2] ابن هشام ٩٤/٢ .

[3] / ابن هشام ٩٤/٢ ، له (فتح الباری) یشدا هاتوە ، ئەم کەسەی بەدوای موشریکەکاندا چوو (سعد)ی کوڕی (ابی وقاص) ە ، (٢٤٧/٧) .

گەڕان بەدوای شەهیدو بریندارەکـاندا

پاش بلاوە لێکردنی قورەیش موسڵمانەکان کەوتنە گەڕان بەدوای شەهیدو بریندارەکاندا ، (زید)ی کوڕی (ثابت) دەڵێت : لەڕۆژی ئوحوددا پێغەمبەری خوا ﷺ ناردمی تا بگەڕێم بەشوێن (سعد)ی کوڕی (ربیع)دا پێی فەرمووم : ئەگەر بینیت سلاوی منی پێ بگەیەنەو پێی بڵێ : پێغەمبەری خوا ﷺ سلاوت لێدەکات و دەڵێت : حاڵی چۆنە ؟ (زید) دەڵێت : لەناو کوژراو بریندارەکاندا دەگەڕام ، بینیم کەوتوەو لەدوا ساتەکانی هەناسەیدایە ، زیاتر لە حەفتا برینی پێوەیە ، لەنێوان لێدانی ڕم و شمشێرو ، تیردا ، وتم : (سعد) پێغەمبەری خوا ﷺ سلاوت لێدەکات و پێت دەڵێت : حاڵت چۆنە ؟ وتی : سلاو لەپێغەمبەری خوا ﷺ دەکەم ، هەرزی بکە : پێغەمبەری خوا هەست بەبۆنی بەهەشت دەکەم ، بڵێ: بەخزمانی ئەنساریشم: ئەمڕۆ لەبەردەم خوادا هیچ بیانوییەکتان نیە ئەگەر دەستی دوژمن بگاتە پێغەمبەرو ئێوەش بە بەرچاوەوە بن ، ئەمەی وت و گیانی پاکی سپارد[1].

لەنێو بریندارەکاندا (اصیرم) - (عمرو)ی کوڕی (ثابت)یشیان بینی نوزەیەکی تێداماببو ، ئەم پیاوە پێشتر باسی ئیسلامیان بۆ دەکرد پشتی هەڵدەکرد، دەیانوت: ئەم (اصیرم)ە چی هێناوەیەتی بۆ شەڕ ؟ کە ئێمە بەجێیمان هێشت حەزی بەم کارە نەبوو ، پاشان پرسیاریان لێکرد : چی تۆی هێناوە ؟ ئایا بۆ خێڵگەرایەتی هاتووین ، یان بۆ بەگری لە ئیسلام ؟ وتی : بۆ بەرگری کردن لە ئیسلام هاتووم، باوەڕم هێنا بەخوداو پێغەمبەرەکەی و ، پاشان بەپاڵ پێغەمبەرەوە ﷺ دەجەنگام ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی : ئەو پیاوە خەڵکی بەهەشتە ، (ابو هریرە) دەڵێت : ئەم پیاوە فریای یەک نوێژ نەکەوت بیکات بۆ خوا[2].

هەر لەناو بریندارەکاندا (قزمان) یان بینی - وەک پاڵەوان لە شەڕەکەدا دەجەنگا ، بەتەنها خۆی ، حەوت تاهەشت موشریکی کوشت - بینیان برینە سەختەکانی خستویانە ، هەڵیانگرت و بردیانە ماڵی (بني ظفر) ، موسڵمانەکان مژدەیان دەدایە ، (قزمان) وتی : وەڵاڵمی تەنها بۆ خێڵەکەم ئەمەم کردووە ، ئەگەر ئەوە نەبوایە هەرگیز شەڕم نەدەکرد ، کە برینەکەی زۆری بۆ هێنا خۆی کوشت .

---

(١) زاد المعاد ٢/٩٦ .

(٢) هەمان سەرچاوە ٢/٩٤ ، ابن هشام ٢/٩٠ .

که باسی ئەم پیاوە بکرایە لای پێغەمبەری خوادا ﷺ دەیفەرموو : خەڵکی دۆزەخە[1] . ئەمە چارەنووسی هەرکەسێکە لەپێناوی خوادا نەجەنگێت - با لەژێر ئاڵای ئیسلام و لەناو سوپاکەی پێغەمبەری خوادا و هاوەڵانیشدا شەڕ بکات.

بەپێچەوانەی ئەوەشەوە لەناو کۆڕاوەکاندا پیاوێکی تێدابوو لە جولەکەی (بني ثعلبة) بوو ، ئەم پیاوە وتبوی بە جولەکە خزمەکانی : ئەی خێڵی جولەکە وەڵڵاهی ئێوە دەزانن کە سەرکەوتنی موحەممەد بەسەر ئێوەدا بەهەق بوو ، پێیان وتبوو : ئەمڕۆ ڕۆژی شەممەیە ، پێی وتبوون : خوا شەممەکەشتان بیرێت ، ئەنجا شەمشێری هەڵگرتبوو تاقمی لەخۆ بەستبوو ، وتبووی : ئەگەر کۆڕام ماڵەکەم بۆ موحەممەدە ، چی لێدەکات بابیکات ، ئیتر لەگەڵ سوپای موسڵمانانداندەرچوو ، شەڕی کرد تاکوژرا ، پێغەمبەری خوا ﷺ لە بارەیەوە فەرمووی : (مخيريق - کە ناوی جولەکەکەیە) باشترین کەسی جولەکە بوو[2] .

کۆکردنەوەی شەهیدەکان و ئەسپەردەکردنیان

پێغەمبەری خوا ﷺ چووە سەر شەهیدەکان و فەرمووی : من شایەتم بەسەر ئەم شەهیدانەوە ، هیچ کەسێک بریندار نابێت لەپێناوی خوادا ، مەگەر خودا لە ڕۆژی دواییدا زیندووی دەکاتەوە ، خوێن لە برینەکەی دەچۆڕێت ڕەنگەکەشی ڕەنگی خوێنە ، بۆنەکەشی بۆنی (میسك) ٥[3] .

هەندێک لە هاوەڵان ویستیان شەهیدەکانیان بگوازنەوە بۆ مەدینە ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانیدا بیانگێڕنەوە لەوێدا بیانناێژن کە شەهید کراون ، نە شۆڕێن ، هەر بەو شێوەیە پاش لابردنی تاقم و زنجیربەستەکانیان بە جلەکانیانەوە بیانناێژن ، دوان و سیانی دەخستە یەک گۆڕەوە ، دوو شەهیدی دەخستە یەک جلەوەو ، دەیفەرموو : کامەیان قورئانی زیاتری لەبەربوو ؟ ئەگەر ئاماژەیان بکردایە بۆ هەرکەسێکیان لە گۆڕیچکەکەدا ئەوەیانی پێش دەخست دەیفەرموو : خوایە من شایەتم لە ڕۆژی قیامەتدا بەسەر ئەمانەوە ، (عبدالله)ی کوڕی (عمرو)ی کوڕی (حرام) و (عمرو)ی کوڕی (جموح)ی لەیەک گۆڕدا ناشت بەهۆی ئەو خۆشەویستیەوە کە لە نێوانیاندا هەبوو[4] .

---

[1] / هەمان سەرچاوەی پەکەم ٢/٩٧، ٩٨ ابن هشام ٢/٨٨ .
[2] / ابن هشام ٢/٨٨ ، ٨٩ .
[3] / هەمان سەرچاوە ٢/ ٩٨ .
[4] / زاد المعاد ٢/٩٨ ، صحيح البخاری ٢/٥٨٤ .

لاشەکەی (حنظلة) یان بۆ نەدەدۆزرایەوە ، بەدوایدا گەڕان ، لەشوێنێکی بەرزدا بینیان کەوتوەو ئاوی لێدەچۆڕێت ، هەواڵ درا بەپێغەمبەر ﷺ فەرمووی بەهاوەڵان ئەوە فریشتەکانن دەیشۆرن ، پاشان فەرمووی : پرسیار بکەن لەخێزانی بزانن چیيە ؟ پرسیاریان کرد لەخێزانی ، هەوالی پێدان ، لێرەوە (حنظلة) ناونرا فریشتە شۆر (غسيل الملائكه).

کاتێك پێغەمبەر ﷺ حاڵی (حمزة)ی مامی بینی چی لێ هاتبوو - کە مامیەتی و برای شیریشیەتی - زۆر بێتاقەت بوو ، (صفية)ی پوری کە خوشکی (حمزة)یە ویستی براکەی ببینێت ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی بە (زبير)ی کوڕی ، بە (صفية) بڵێ با بڕوات ، بابراکەی بەو شێوەیە نەبینێت ، (صفية) وتی : بۆچی ؟ هەواڵم پێگەیشتوە کە لاشەی براکەمیان شێواندوە ، ئەوە لەپێناوی خواداية ، ئێمە ڕازین کە لەبەر خوا ئەوەمان بەسەردا هاتوە ، ئارام دەگرم و چاوەڕوانی پاداشتم لەخوا ، پاشان هاتە سەری ، تێر سەیری کرد ، نوێژی لەسەر کردو . دۆعای خێری بۆ کرد - وتی (انا لله وانا اليه راجعون) و داوای لێبوردنی لەخوا بۆ کرد - پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانیدا لەگەڵ (عبدالله)ی کوڕی (جحش)دا - کە خوشکەزاو برای شیریی بوو ئەسپەردە بکرێت.

(ابن مسعود) دەڵێت : هەرگیز پێغەمبەرمان نەدیوە ﷺ ئەوەندە بەکوڵ بگری بەئەندازەی ئەو ڕۆژەی کە بۆ (حمزة) ی کوڕی (عبد المطلب) گریا ، ئەنجا ڕوی کردە قیبلە و ، پاشان لەسەر تەرمەکەی وەستا ، دەستی کرد بەگریان و دەنگی لێ بەرز بوەوە فرمێسك بارانی کرد [1] .

بەڕاستی دیمەنی شەهیدەکان خەمناك و دڵتەزێن بوو ، (خباب) دەڵێت: (حمزة) کفنی نەبوو، بوردەیەکی گوڵەنگ سپی نەبێت ، کەدەدرا بەسەریدا قاچی دەردەکەوت ، کە دەدرا بەسەر قاچیدا سەری دەردەکەوت ، تادرا بەسەریداو قاچەکانیشی بە گەڵای (اذخر) داپۆشرا - گەڵایەکی سەوزی بۆن خۆشە [2].

(عبد الرحمن) کوڕی (عوف) دەڵێت : (مصعب)ی کوڕی (عمير) شەهید کرا ، ئەو لە من باشتر بوو ، لە بوردەیەکدا کفن پۆشکرا ، کە سەری پێدادەپۆشرا قاچەکانی دەردەکەوت . کە قاچەکانیان دادەپۆشی سەری دەردەکەوت ، (خباب) یش هەمان شتی گێڕاوەتەوە ، ئەوەشی تێداهاتوە : پێغەمبەری خوا ﷺ پێمانی فەرموو : بەو بوردەیە سەری داپۆشن و قاچەکانیشی بە گەڵای (اذخر)[3] .

---

(١) (ابن شاذان) ڕیوایەتی کردوە، بڕوانە (مختصر سيرة الرسول ﷺ نوسينی شێخ عەبدوڵڵای نەجدی ل٥٥ .
(٢) (احمد) ڕیوایەتی کردوە ، مشكاة المصابيح ١/ ١٤٠.
(٣) (صحيح البخاری) ٢/٥٧٩ ، ٥٨٤ .

پێغەمبەر ﷺ وەسف و سەنای خوا دەکات و دەپارێتەوە

ئیمامی ئەحمەد گێڕاوێتیەوە ، لە ڕۆژی ئوحوددا کە موشریکان گەرانەوە ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی بە ئیمانداران : ڕیز بن هەتا وەسف و سەنایەکی خودای خۆم بکەم ، هەموویان بەچەند ڕیزێك لە پشتیەوە وەستان . فەرمووی :

(خوایە سوپاسی تۆ دەکەم ، خوایە هەر تۆ دەست دەگرێتەوە لەوەی والآت کردوە، والآشی دەکەیت بۆئەوەی گرتووتە ، سەر لەهەرکەسێك بشێوێنیت تازە هیدایەت نادرێت ، گومڕاش نابێت ئەو کەسەی تۆ ڕێنومایی بکەیت ، بەری ناکەوێت ئەو کەسەی تۆ لێی قەدەغە بکەیت ، کەس ناتوانێت ڕێگە بگرێت لەشتێك تۆ بیبەخشیت ، نزیککەرەوە نیە بۆ هەرچیەك تۆ دووری بخەیتەوە ، دوور خەرەوەش نیە بۆ هەرچیەك تۆ بتەوێت نزیکی بخەیتەوە ، خوایە : بەرەکەت و بەزەیی و چاکە و ڕۆزی خۆتمان بەسەردا ببارێنە)).

((خوایە داوای بەهەشتی (نعیم)ی (مقیم)ت لێ دەکەم ، ئەو نیعمەتەی لاناچێت و فەنا نابێت، خوایە: داوای کۆمەکیت لێدەکەم لە ڕۆژی لێقەوماندا ، داوای هێمنایەتیت لێ دەکەم لە ترس و دڵەڕاوکێدا ، خوایە : من پەنادەگرم بەزاتی خۆت لەخراپەی ئەو شتەی پێت داوین یان خراپەی ئەوەی لێت قەدەغە کردووین ، خوایە : ئیمانمان لەلا خۆشەویست بکەو لەدڵەکانماندا بیڕازێنەرەوە ، کوفرو لەسنوور دەرچوون و یاخی بوونیشمان لەلا ناشیرین بکەو، ڕێنوینیمان بکە، خوایە بەموسڵمانی بمانمرێنە، بە موسڵمانی بمانژێنە، بمانگەیەنە بەسالّحان با سەرشۆڕو سەرلێشێواونەبین ، خوایە: ئەی لەناوبەری ئەو کافرانەی پێغەمبەرەکەت بەدرۆ دەخەنەوە، ڕێگە دەگرن لە ڕێبازەکەی تۆ ، خوایە سزاو خەشمی خۆتیان بەسەردا ببارێنە ، خوایە بکوژی کافران ئەوانەی ئەهلی کیتابن ، ئەی خوای هەق و ڕاستی ، نزامان قەبوڵ بفەرموو)

گەڕانەوە بۆ مەدینە و هەڵوێستی پڕ لە خۆشەویستی و بۆ خوا بوون

کە پێغەمبەری خوا ﷺ لە ئەسپەردەکردنی شەهیدەکان و وەسف و سەنای خودا بوەوە گەڕایەوە بەرەو مەدینەو ، لەوێدا هەڵوێستە جوانەکانی خۆشەویستی و گیانفیدایی لە ئافرەتە ئیماندارەکانەوە دەرکەوت ، هەروەکو لە پیاوە ئیماندارەکانیشدا لەکاتی شەڕەکەدا دەرکەوت .

لە رێگەدا (حمنة) کچی (جحش)ی پێگەیشت ، سەرە خۆشی لێکرا بە بۆنەی شەهید بوونی (عبدالله)ی کوڕی (جحش)ی برایەوە ، وتی: (انا لله وانا الیه راجعون) و داوای لێخۆشبوونی بۆکرد، پاشان سەرەخۆشیان لێکرد بەهۆی شەهیدبوونی (حمزة)ی خاڵیەوە ، هەمان شتی کرد، پاشان سەرەخۆشیان لێکرد بەهۆی شەهیدبوونی (مصعب) ی مێردیەوە ، ئەنجا هاواری کرد هەلهەلەی کێشا ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : هاوسەری ئەم ژنە لە شوێنێکی زۆر باشدایە [1].

بەلای ژنێکی تریشدا تێپەرین لەخێڵی (بنی دینار) بوو ، لە پۆژی ئوحوددا مێردەکەی و براکەی و باوکی شەهید بووبوون ، کە سەرەخۆشیان لێکرد، وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ حاڵی چۆنە ؟ وتیان : حاڵی باشە (دایکی فلآنە کەس) ، سوپاس بۆ خوا بەو شێوەیە کە تۆ پێت خۆشە ، وتی :پیشانم بدەن باخۆم ببینم ، نیشانیاندا ، کە بینی ئەنجا وتی : هەموو کارەساتێك دوای تۆ ئاسانە [2] .

دایکی (سعد)ی کوڕی (معاذ)یش بە پاکردن دەهات ، لەو کاتەدا (سعد) جلەوی ئەسپەکەی گرتبوو، وتی بەپێغەمبەر ﷺ ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەوە دایکمە ، فەرمووی : مەرحەبای لێ بێت ، بۆی وەستا ، کەنزیك بوەوە سەرە خۆشی لێکرد بەهۆی شەهید بوونی (عمرو)ی کوڕیەوە ، دایکی (سعد) وتی : ئەوەندە خەمم بوو کە تۆم بینی ، ئیتر هەربەلآیەك بێت ئاسانە ، پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ نزای کرد بۆ کەسوکاری شەهیدانی (ئوحود)و فەرمووی: دایکی (سعد) مژدەت لێبێت و مژدە بدە بە کەسوکاریان، دایکی (سعد) وتی: پێغەمبەری خوا ئێمە ڕەزامەندین، کێ دوای ئەم مژدە خۆشە بۆ مردووی خۆی دەگڕی ؟ پاشان وتی : پێغەمبەری خوا ، نزایش بکە بۆ ئەوانەی دوای ئەوان ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : خوایە خەمی دڵەکانیان مەهێڵەو کارەساتەکەیان بۆ قەرەبوو بفەرموو ، ئەوانەی دواوەش چاك و خێردار بکە [3].

---

[1] ابن هشام ٢/٩٨ .
[2] هەمان سەرچاوە ٢/ ٩٩ .
[3] السيرة الحلبية ٢/٤٧ .

پێغەمبەری خوا ﷺ دەگاتەوە مەدینە

پێغەمبەری خوا ﷺ ئێوارەی ئەو ڕۆژە ، ڕۆژی شەممەی حەوتی مانگی شەوالی ساڵی سێی کۆچی گەیشتەوە مەدینە ، کە چووە ماڵەوە شمشێرەکەی دا بەدەست (فاطمة)ی کچیەوە ، فەرمووی : ((کچم ئەو شمشێرە بشۆ باخوێنەکەی پێوە نەمێنێت ، وەڵاهی باش بەدەستمەوە هات)) ، هەروەها (علی)ی کوڕی (ابی طالب)یش فەرمووی : ئەم شمشێرەی منیش بشۆ ، بەڕاستی لەگەڵمدا ڕاستگۆ بوو ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی : ڕاستە تۆ ڕاستگۆ بوویت لەو شەڕەدا ، بەڕاستی (سهل)ی کوڕی (حنیف) و (ابو دجانه) ش ڕاستگۆ بوون[1] .

ژمارەی کوژراوەکانی هەردوولا

زۆرینەی سەرچاوەکان لەسەرئەوە ڕێکن کەکوژراوی موسڵمانەکان (٧٠) کەس بووەو ، زۆرینەیان لە ئەنسارەکان بوون ، شەست و پێنج پیاویان لێ شەهید کرا ، چل و یەک کەسیان لە خەزرەج و بیست و چواریان لە خێڵی ئەوس ، جولەکەیەکیش کوژرا ، لەکۆچکەرانیش تەنها چوار پیاو شەهید بوون .

سەبارەت بەکوژراوی موشریکان ، (ابن اسحاق) دەڵێت : بیست و دوو کەسن ، بەڵام پاش ئەنجامدانی ژمارێکی وردو وورد بونەوەیەکی تەواو لەسەر درێژەی شەڕەکەو باسی (مغازی)نووس و (اثر)ناسەکان ، کەئەنجامەکەی بۆ ژمارەی کوژراوەکانی موشریکەکان لەهەموو قۆناغەکانی شەڕدا، ئەوە دەگەیەنێت ژمارەی کوژراوەکانی موشریکەکان لەجەنگی ئوحوددا سی و حەوت کەسن نەک بیست و دوو، (والله اعلم)[2] .

حاڵەتی ناڕاسایی لەناو مەدینەدا

شەوی یەک شەممە ، هەشتی شەوالی ساڵی سێی کۆچی ، موسڵمانەکان لەناو مەدینەدا بەشێوەیەکی ناڕاسایی ڕۆژیان کردەوە ، ماندوێتی تەواو شەکەتی کردبوون ، بەو شەکەتی و ماندوێتیەیە ڕێگا دەرکەیەکانی شاری مەدینەیان لە دەرەوە گرتبوو بەتایبەتی پاسەوانێتی پێغەمبەری سەرکردەیان دەکرد ﷺ ، گومان و دڵەڕاوکێیان بوو، نەبادا موشریکەکان لەپڕێکدا بدەن بەسەر شاری مەدینەدا .

---

[1] / ابن هشام ٢/١٠٠٠

[2] / سەیرکە (سیرة ابن هشام) ٢/١٢٢ ، ١٢٤ ، ١٢٥ ، ١٢٦ ، ١٢٧ ، ١٢٨ ، ١٢٩ ، هەروەها (فتح الباري) ٧/٣٥١ و غەزای (احد) نوسینی (محمد احمد باشمیل) ل ٢٧٨ ، ٢٧٩ ، ٢٨٠.

پێغەمبەری خوا ﷺ بیری لە پەوشەکە دەکردەوە ، لەوە دەترسا کە موشریکان بیر لەوە بکەنەوە کە ئەوان سوودێکی ئەوتۆیان لەو سەرکەوتنە نەبینی کە لەمەیدانی شەڕدا بەدەستیان هێناو لەوانەیە پەشیمان ببنەوەو جارێکی دی بگەڕێنەوەو بدەن بەسەر شاری مەدینەدا ، بۆیە بڕیاریدا پرۆسەی ڕاوەدونانی سوپای مەککە دەست پێ بکات .

(مغازی) نووسان دەڵێن : پێغەمبەر ﷺ لەناو خەڵکیدا جاڕیداو ، هانیدان بۆ ڕۆشتن بەڕەو ڕووبەڕووبوونەوەی دوژمن ، ئەمەش لەبەیانی ڕۆژی دوای جەنگی ئوحوددا بوو، واتە لەڕۆژی هەشتی مانگی شەوالی سێی کۆچیدا ، فەرمووی : تەنها ئەو کەسانەمان لەگەڵدا دەرچن کە پێڕێ بەشداری شەڕیان کردبوو ، (عبدالله)ی کوڕی (ابی) وتی : بێم لەگەڵت ؟ فەرمووی : نەخێر ، موسڵمانەکانیش لەگەڵ ئەوەدا بریندارێکی زۆریان هەبوو، لەترس و دڵەڕاوکێدا بوون ، هاتن بەدەمیەوە ، وتیان: بەسەرچاوان پێغەمبەری خوا ، (جابر)ی کوڕی (عبدالله)ش داوای مۆڵەتی کرد، وتی: پێغەمبەری خوا، پێم خۆشە لەهەموو ڕووداوو هەڵوێستەکاندا لە خزمەتتدا بم ، ئەو ڕۆژە باوکم بەلای کچەکانەوە بەجێی هێشتم ، مۆڵەتم بدە ، با لەخزمەتتدا بێم ، پێغەمبەر ﷺ مۆڵەتی دا.

پێغەمبەری خوا ﷺ و موسڵمانەکان ڕۆشتن ، تاگەیشتنە (حمراء الاسد) ، کە (هەشت میل) لە مەدینەوە دوورە ، لەوێدا سەربازگەیان دانا.

لەوێدا (معبد)ی کوڕی (ابی معبد الخزاعی) هاتە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ و موسڵمان بوو ، دەشڵێن : لەسەر بت پەرستی مابووەوە ، بەڵام دڵسۆز بوو بۆ پێغەمبەر ﷺ بەهۆی ئەو هاوپەیمانێتیەوە کە لەنێوان (خزاعە) و (بنی هاشم)دا هەبوو ، وتی : ئەی موحەممەد ، بەڕاستی زۆرمان پێناخۆش بوو ، ئەو کارەساتە هات بەسەر تۆو هاوەڵەکانتدا ، دەخوازین کە خوا شیفات بدات ، پێغەمبەری خوا ﷺ پێی فەرموو : کە بڕوات (ابو سفیان) بەچە ترسێن بکات.

ئەو ترسەی پێغەمبەر ﷺ هەیبوو لە گەڕانەوەی موشریکان جارێکیتر بۆ مەدینە ڕاست دەرچوو ، سوپای موشریکان کاتێک لە (روحاء) دادەبەزن ، کە (سی و شەش میل) لەمەدینەوە دوورە، دەکەونە سەرزەنشت کردنی یەکتری ،

هەندێکیان بەوانی تریان دەڵێن : هیچتان نەکرد ، تەنها سامی ئەوانتان شکاند ، پاشان وازتان هێنا لە سەرە گەورەکانیان ، دەتوانن خۆیان کۆکەنەوە بۆتان ، بگەڕێنەوە با لەپیشەوە دەریان بکێشین .

پێ دەچێت ئەم ڕایە سادە بوو بێت ، چونکە بێئاگا بووە لەهێزو توانای هەردوولا ، لەبەرئەوە لێپرسراوێکیان کە (صفوان)ی کوڕی (امیە)یە وتی : خەڵکینە شتی وانەکەن ، لەوە دەترسم ئەوانەش کە دەرنەچووبوون بۆ شەڕ ئەمجارە ئەوانیش بێنە دەرەوە ، بگەڕێنەوە ئەوە بردنەوەی ئەمجارە بۆ ئێوە بوو ، دڵنیانیم لەوەی ئەگەر بگەڕێنەوە سەربکەون ، بەڵام پێش ئەوەی (ابو سفیان) لە بنکەکەی خۆی بجوڵێت (معبد)ی کوڕی (ابی معبد) گەیشتە سەری ، (ابو سفیان) ئەوکاتە نەیدەزانی کە موسڵمان بووە ، پێی وت : هەواڵی چیت پێیە ؟ (معبد) یش کە جەنگێکی دەروونی سەختی کرد لەگەڵ (ابو سفیان)دا وتی: موحەممەدو هاوەڵەکانی بە ژمارەیەکی زۆرەوە کە هەرگیز نەمدیوە بۆتان هاتوون ، داخیان لەدڵدایە بۆ شەڕکردن لەگەڵتاندا ، ئەوانەش کە ئەو ڕۆژە لەگەڵی نەچوو بوون ئەمڕۆ لەگەڵی هاتوونەتە دەرەوە بۆتان ، پەشیمانن لەوەی کە بەشداریان نەکردوە ، ئەوەندە ڕق ئەستوورن بەرامبەرتان شتی وەهام نەدیوە.

(ابوسفیان) وتی : دایك و ڕۆڵە ڕۆت بۆ بکات ، ئەوەچی دەڵێت ؟ (معبد) وتی: وەڵاهی حەزدەکەم پێش ئەوەی بڕۆیت سەیرێکی پێش و پاشی سوارەکان بکەیت ، یان لەپشتی ئەوگردەوە سەیرێکی پێشەنگی ئەسپەکانی بکەیت.(ابو سفیان) وتی: سوێند بێت ئێستا خۆمان کۆکردۆتەوە تا لە ڕەگ و ڕیشەوە دەریان بهێنین . (معبد) وتی : شتی وانەکەیت ، من بۆ تۆمە.

ئیدی لەوێدا سوپای مەککە وەی ڕووخا ، ترس و بیمیان لێ نیشت ، کەوتنە سەر ئەوەی بەخێرایی بگەڕێنەوەبۆ مەککە ، بەڵام (ابو سفیان) هەستا بەجەنگێکی ڕۆڕپاگەندەیی دوژمنکارانەو دژ بەسوپای ئیسلامی ، سابەڵکو سوپای ئیسلام والێ بکات شوێنیان نەکەون ، بێگومانیش کە خۆی لە ڕووبەڕوو بوونەوە لادەدا ، ئەوەبوو کاروانێکی (عبد القس) بەرەو مەدینە دەڕۆیشت ، پێی وتن : دەکرێت ئەم قسەیەم بگەیەنن بەموحەممەد؟ ئەگەر ئەمەتان کرد ، کە هاتن بۆ مەککە ، لەعکاظ) کاروانەکەتان بۆ باردەکەم لە شەرابی (زبیب) ؟ وتیان : بەڵێ ، باشە.

وتی : بڵێن بە موحەممەد ، کە ئێمە خۆمان کۆکردۆتەوە بۆیان ، بۆ ئەوەی ڕەگ و ریشەی خۆی و هاوڵەکانی لەبن دەرکێشین.

کاروانەکە بەڵای پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵەکانیدا گوزەران ، لەکاتێکدا کە لە (حمراء الاسد) بوون ، ئەو قسانەیان پێ وتن کە (ابو سفیان) پێی وتبوون ، وتیان : خەڵکی بۆتان کۆبوونەتەوە ، خۆتان لادەن ، ئەم قسەیە ئیمانی موسڵمانەکانی زیاتر کردو ، وتیان : ﴿ وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ لَمْ يَمْسَسْهُمْ سُوءٌ وَاتَّبَعُوا رِضْوَانَ اللَّهِ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ ﴾ آل عمران : ١٧٣- ١٧٤.

پێغەمبەری خوا ﷺ پاش هاتنی بۆ ئەو شوێنە (حمراء الاسد) لە ڕۆژی یەک شەممەدا ڕۆژانی دووشەممەو سێ شەممەو چوارشەممەش مایەوە واتە (٩- ١٠- ١١)ی مانگی شەوالی سێی کۆچی ، پاشان گەڕایەوە بۆ مەدینە ، پێش گەڕانەوە بۆ مەدینە (ابا عزە)ی (جحمی) یان گرت - ئەمە ئەو پیاوە بوو کە لە ڕۆژی بەدردا گیراو ، بەمۆی هەژاریی و زۆریی کچەکانیەوە بەبێ بەرامبەر بەڕەڵا کرابوو ، بەمەرجێك دوژمنایەتی موسڵمانەکان نەکات ، کەچی پەشیمان بوبوەوە و خیانەتی لە پێغەمبەر کرد ﷺ ، بە شیعر خوێندنەوە هانی خەڵکی دەدا دژ بەموسڵمانەکان هەروەکو پێشتریش باسمان کرد ، لەجەنگی ئوحودیشدا لەگەڵ موشریکاندا چووە دەرەوە بۆ شەڕی موسڵمانەکان ، کە پێغەمبەری خوا ﷺ گرتی ، وتی: موحەممەد بەڕەڵام بکەو ، مەمکوژە لەبەر خاتری کچەکانم ، پەیمانت دەدەمێ کە جارێکیتر شتی لەو شێوەیە نەکەم ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: بەرت نادەم بڕۆیتەوە بۆ مەککەو شان ڕاوەشێنێت و بڵێت : دووجار موحەممەدم فریودا ، هەرگیز نابێت مرۆڤی ئیماندار دووجار لەکونێکدا بگەزرێت ، پاشان فەرمانیدا بە (زبیر) یان (عاصم)ی کوڕی (ثابت) و کوشتیان.

هەروەها فەرمانی کوشتنیدا بەسەر سیخوڕێکی مەککەدا ، کە (معاویە)ی کوڕی (مغیرە)ی کوڕی (ابی العاص) بوو ، کە دەکاتە باپیرەی (عبد الملك)ی کوڕی (مروان) لەسەری دایکیەوە ، ئەمەیش لەکاتێکدا بوو کە ڕۆژی (ئوحود) موشریکان دەگەڕانەوە بۆ مەککە ، ئەم کابرایە هات بۆلای (عثمان) کوڕی (عفان)ی ئامۆزای (ڕ) ، (عثمان) لە پێغەمبەری خوا پەناپەری بۆ وەرگرت ، بەمەرجێك ئەگەر دوای سێ ڕۆژ بینرا لەناو بڕێت ، کە شاری مەدینە سوپای ئیسلامی تێدا نەما ، ئەم کابرایە

هەرمایەوە ، لەوێ سیخوڕی دەکرد بۆ قورەیش و زیاتر لە سێ ڕۆژەکەشی بەسەردا چوو کە سوپاکە گەڕایەوە بۆ مەدینە ، (معاویە) ڕای کرد ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی‌دا بە (زید)ی کوڕی (حارثة) و (عمار)ی کوڕی (یاسر) شوێنی بکەون ، ئەوانیش شوێنی کەوتن گرتیان و کوشتیان [1].

گومانیشی تێدایە نیە کە غەزای (حمراء الاسد) غەزایەکی سەربەخۆ نیە ، بەڵکو بەشێکە لەغەزای ئوحودو تەواوکەریەتی و لایەڕەیەک لەلایەڕەکانی ئەو جەنگە.

ئەوە جەنگی ئوحود بوو بەدوورو درێژی و هەموو قۆناغەکانیەوە ، تۆڕێڕەوانیش چەندین جار بەدوای دوا چارەنووسی ئەو جەنگەدا چوون ، کە ئایا شکست بوە یان نەء؟ ئەوەش کە گومانی تێدا نیە ئەوەیە سەرکەوتنی سەربازیی بۆ موشریکان بوو ، کۆنترۆڵی تەواوی مەیدانی شەڕەکەشیان کرد ، زیانی گیانی ناو موسڵمانەکانیش زۆرترو گەورەتر بوون ، هەندێک لە ئیمانداران‌یش بەتەواوەتی شکستیان هێناو ، دەورانی شەڕ لە بەرژەوەندی سوپای مەککە بوو ، بەڵام هەندێک خاڵ هەیە وامان لێدەکات ، ئەو سەرکەوتنە ناو نەنێین (نصر) یان (فتح).

گومانی تێدانیە ، کەسوپای مەککە نەیتوانی سەربازگەی موسڵمانەکان بگرێت ، زۆرینەی سوپاکەی مەدینەش ڕایان نەکرد - لەگەڵ ئەو هەموو شێرزەیی و پشێوییە گشتیەدا کە لەناویاندا کەوتەوە - بەڵکو شەڕی پاڵەوانانە یان کردو لە دەوروبەری سەرکردەیەتیەکەی خۆیاندا مانەوە ، حاڵیش نەگەیشتە ئەوەی سوپای مەککە ڕاویان بنێت ، تەنها سەربازێکی موسڵمان لەو شەڕەدا بەدیلی نەکەوتە دەست موشریکان ، سەرباری ئەوە بێباوەڕان نەیانتوانی دەست بگرن بەسەر تالآنی و دەستکەوتەکانی موسڵمانانداء، ئەنجا کافران نەیانتوانی لایەڕەی سێیەمی جەنگەکە لەگەڵ موسڵمانەکاندا تەواو هەڵدەنەوە لەکاتێکدا کەهێشتا سوپای موسڵمانەکان لەشوێنی خۆیدا مابوەوەو ، لە مەیدانی شەڕەکەشدا ڕۆژێک یان دوو ڕۆژ یان سێ ڕۆژ نەمانەوە کە ئەمە نەریتی هەموو سەرکەوتوەکانی ئەو ڕۆژگارە بوو ، بەڵکو بەخیرایی مەیدانی شەڕەکەیان بەجێ هێلاو پاشەکشەیان کرد ، پێش

---

[1] درێژەی غەزای ئوحود (حمراء الاسد)مان لەم سەرچاوانە وەرگرت: ابن هشام ٦٠/٢ تا١٢٩، زاد المعاد ٩١/٢ تا١٠٨، فتح الباری٣٤٥/٧ تا٣٧٧ لەگەڵ (صحیح البخاری)دا، هەروەها (مختصرسیرەالرسول) نوسینی (شێخ عەبدوللای نەجدی ل٢٤٢ تا٢٥٧، لەشوێنی خۆیشیدا خۆیندرمان هەوڵەکەی سەرچاوەی تر کردووە.

ئەوەی موسڵمانەکان بەجێی بهێڵن ، زاتیشیان نەبوو بچنە ناو مەدینەوە بۆ تالأنکردنی مالٌ و کەنیزەک ، لەگەڵ ئەوەدا کە چەند هەنگاوێک لە مەیدانی شەڕەکەوە دوور بوو ، بگرە بە تەواوی چۆڵ و هۆڵ بوو .

ئەمانە هەموو ئەوەمان بۆ دەردەخەن کە ئەوەی بۆ قوڕەیش هەڵکەوت ، دەرفەتێک بوو، توانیان تیایدا زیانێکی گەورە بەموسڵمانەکان بگەیەنن، کەچی نەیاتوانی سوپای ئیسلام تەفروتوانا بکەن ، بەتایبەتی دوای گەمارۆدانەکە ، زۆرجاریش سەرکردەی دونیا تووشی زیانی لەو جۆرە دەبن کە موسڵمانەکان تووشیان بوو . بۆیە هەرگیز ناکرێت ئەوە ناو بنێین سەرکەوتن و فەتح.

بەڵکو پەلەکردنی (ابوسفیان) بۆ پاشەکشەو گەڕانەوە ، بەهۆی ئەوەوە بوو دەترسا ئەگەر لاپەڕەی کۆتایی شەڕەکە هەڵبداتەوە تۆشی شکست ببێت ، کەسەیری هەڵوێستی (ابوسفیان) دەکەین لەغەزای (حمراء الاسد)دا ئەوەمان بۆ ڕوون دەبێتەوە.

کەواتە ئەو جەنگە بۆ خۆی جەنگێکی دابڕاو نەبوو، هەر دەستەیەکیان ئەندازەیەک بردنەوەو شکستی بەرکەوت ، پاش هەریەکەیان بەشێوەیەمک لە شەڕ کشانەوە بێئەوەی لە گۆڕەپانی شەڕ رابکات و بنکەکەی بەجێ بهێڵێت بۆ داگیرکردنی دوژمن ، ئەمەیە مانای جەنگی دانەبڕاو ، ئایەتیش ئامازە دەکات بۆ ئەوە دەفەرموێت ﴿وَلَا تَهِنُوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ إِنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمُونَ وَتَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ مَا لا يَرْجُونَ﴾ النساء : ١٠٤ . واتە : کەم و کوڕی مەکەن لە داواکردنی دوژمندا ئەگەر ئێوە ئازارتان پێ بگات ئەوانیش وەک ئێوە ئازاریان پێدەگات ، بەڵام ئێوە ئومێدێکتان بەخوا خۆتان هەیە کە ئەوان نیانە ، دەبینین ئایەتەکە هەردوو ئۆردوەکەی لەئێش پێگەیشتن و ئازاردا بەیەک چواند ، ئەمەش ئەو مانایە دەدا بەدەستەوە کە هەردوو هەڵوێستەکە لە یەک دەچن و ، هەردوولا گەرانەوە بەبێ سەرکەوتن.

قورئان لەبـارەی جەنگەکـەوە دەدوێت

قورئانی پیرۆز هاتەخوارەوە تیشکی دەخستەسەر هەموو قۆناغە گرنگەکانی ئەم جەنگەو رای خۆشی خستەروو سەبارەت بەوەڕیانەی ئەم شکستە گەورەیان لێ کەوتەوە ، ئەو لایەنە لاوازانەشی پوون کردەوە کە پێشتر لە هەر کۆمەڵێکی ئیمانداری تردا لەهەڵوێستی یەکلاکەرەوەی لەم جۆرەدا هەبوون ، هەروەها سەبارەت بەو ئامانجە بەرزە گەورانەی دانراون بۆ ئەوەی ئەم ئومەتە دەستی بکەوێت ، کە جیاوازی لەگەڵ ئەوانی دیکەدا ئەوەیە ﴿ كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ ﴾ آل عمران : ١١٠.

هەروەها قورئان باسی دووروانی کردو ئابڕووی بردن ، هەرچی لەناخیاندا بوو لە دژایەتی کردنی خودا و پێغەمبەر ﷺ هێنایە دەرەوە ، ئەو دڵەڕاوکێ و خوت خوتانەی دڵی هەندێك لەباوەڕ لاوازە موسڵمانەکانیشی گرتبوو هەڵماڵی ، کە دووڕووان و خێڵی جولەکەی برایان . لەپیلان گێڕو فیتنەچیان - دەیانوروژاند ، هەروەها ئامارۆشی کرد بۆ حیکمەت و مەبەستە گرنگەکانی جەنگەکە.

لەبارەی شەڕەکەوە نزیکەی شەست ئایەت لە سورەتی ال عمران هاتە خوارەوە کە بە یەکەم قۆناغی جەنگەکە دەست پێدەکات : ﴿ وَإِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ ﴾ ال عمران : ١٢١ واتە : کە بەرەبەیان لای ماڵەکەت دەرچوویت و جێگەو ڕێزەکانی ئیماندارنت دیاری کرد بۆ شەڕ ، لەکۆتایشدا لێدوانێکی هەمەلایەنە دەدات لەسەر ئاکام و حیکمەتەکانی ئەم جەنگە ، خوای گەورە فەرمویەتی : ﴿مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتَّى يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَجْتَبِي مِنْ رُسُلِهِ مَنْ يَشَاءُ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَإِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا فَلَكُمْ أَجْرٌ عَظِيمٌ﴾ ال عمران : ١٧٩ واتە : خوا واز لە ئیمانداران ناهێنێت هەر وەکو ئەوەی کە ئێستا ئێوە هەن ، تا پیس و پاك لەیەکتری جیا نەکاتەوە ، نەبوە کە خودای گەورە غەیبتان نیشان بدات ، بەڵکو خودا بەویستی خۆی لەپێغەمبەرەکان هەڵدەبژێرێت ، باوەڕبهێنن بەخواو پێغەمبەرەکەی ، ئەگەر ئیمان بهێنن و لەخوا بترسن پاداشتێکی گەورەتان هەیە.

حیکمەت و وانەکـانی جەنگی ئوحود

(ابن القیم) بەدرێژی باسێکی ئەم بابەتەی کردووە [1] (ابن حجر) یش دەڵێت : زانایان وتویانە : لە بەسەرهاتی ئوحودو ئەو زیانانەدا کە بەموسڵمانەکان گەیشت، دەیان پەندو ئامۆژگاری خودایی گەورەی تێدایە، لەوانە: ئاگادار کردنەوەی موسڵمانەکان لەچارەنووسی هەر یاخی بونێك و چارەڕەشی گوناهکردن و وەك چارەنووسی ئەو تیر هاوێژانەی پێغەمبەر ﷺ لەسەر شاخەکە دابنابوون و پێی فەرموبوون کە بەجێی نەهێڵن ، لەوانەش نەریتی پێغەمبەران (س) وایە کە تاقی بکرێنەوەو بەڵام سەرەنجام هەر بۆ ئەوانە ، حیکمەتیش لەوەدا ئەوەیە ئەگەر هەمیشە سەرکەون ناحەزیان تێدەکەوێت و، راستگۆ لەدرۆزن جیاناکرێتەوە ، خۆئەگەر هەمیشە شکستیش بهێنن ئەوا مەبەستی ناردنی پێغەمبەران (س) نایەتە دی ، بۆیە حیکمەت وابوو کە هەردوو هەڵوێستەکە کۆبکرێتەوە بۆ جیا کردنەوەی راستگۆ لە درۆزن ، چونکە دووڕوویی دووڕووان لە موسڵمانەکانەوە دیارنەبوو ، کە ئەو بەسەرهاتە پرووبدا ، دووڕووان ناخی خۆیان دەرخست بەگوتارو کردار ، ئیدی هیچ بەنهێنی نەمایەوەو ئیمانداران تێگەیشتن کە لە خانوو ماڵەکانی خۆیاندا دوژمنیان بۆ پەیدابوو ، خۆیان بۆ ئامادەکردن و خۆپارێزیان لێ کردن ، لەو بەندانەی تریش خوای گەورە چەندین جێگەو پلەوپایەی لە دیوانی شکۆداری خۆیدا ئامادە کردووە بۆ ئیماندارانێك کە بەکردەوە نایگەنێ ، بەڵکو دەبێت تاقیکردنەوەو ئەزمونیش بکرێن تابگەنە ئەو شوێن و پلەوپایانە، هەر لەو پەندانەش شەهیدبوون بەرزترین پلەی ئەولیایە ئەوەتا خوای گەورە بۆی هێنانە پێشەوە ، لەو بەندانەش خوای گەورە دەیەوێت دوژمنانی لەناو بچن ، بۆیە ئەو هۆیانە دەهێنێتە کایەوە بۆ ئەوەی بەهۆی کوفرو دەستدرێژی ستەمکاریانەوە بەدەستی ئەولیاکانی خۆی لەناویان بەرێت بەو شێوەیەش گوناهی ئیمانداراتی سڕی و کافرانیشی تەفرو تونا کرد [2] .

---

[1] / بروانە (زاد المعاد) ٩٩/٢ تا ١٠٨/ .
[2] / فتح الباری ٣٤٧/٧ .

سریە و نێررراوەکانی نێوان (ئوحود) و (ئەحزاب)

ئەو کارەساتە کاریگەرییەکی خراپی هەبوو لەسەر ناوبانگی ئیمانداران ، هەیبەتیان نەما لەناودڵاندا ، سەرئێشەو کێشەناوەکی و دەرەکیەکان بۆ سەر ئیمانداران زیاتری کرد ، مەترسی لە هەموولایەکەوە پووی کردە مەدینە ، جولەکەو دووڕووەکان و عەرەبە موشریکەکان بەئاشکرا دژایەتی پێغەمبەری خوایان دەکرد ﷺ ، هەندێکیان خەریک بوو دەست لەکۆمەڵی ئیمانداران بوەشێنن ، زیاد لەوەش بە نیاز بوون لەناویان بەرن و ، بنبڕیان بکەن.

هێشتا دوومانگ بەسەر ئەو جەنگەدا تێنەپەڕی بوو ، (بنو اسد) خۆیان سازدا بۆ هەڵکوتانە سەر شاری مەدینە ، پاشان تیرەی (عضل) و (قارە) لە مانگی سەفەری ساڵی چواری کۆچیدا هەستان بە فێڵێك ، بووە هۆی کوژرانی دە هاوەڵی پێغەمبەر ﷺ ، لەهەمان مانگدا (بنو عامر) یش هەستان بەهەمان فێڵ ، بووە هۆی کوژرانی حەفتا هاوەڵی تری پێغەمبەر ﷺ ، ئەو ڕووداوە بە کارەساتی بیری (مؤونة) ناسراوە ، هەر لەو ماوەیەدا (بنو نضیر)ی جولەکەش زاتیان کرد بەئاشکرا دوژمنایەتیان دەربڕی و لە ڕەبیعی یەکەمی ساڵی چواری کۆچیدا داوێکیان نایەوە بۆ شەهید کردنی پێغەمبەر ﷺ ، (بنو غطفان) یش زاتیان دایە بەرخۆیان ، بەنیازبوون لە (جمادی) یەکەمی ساڵی چوارەمی کۆچیدا بدەن بەسەر مەدینەدا .

هەیبەت و سامی موسڵمانەکان کە بەهۆی جەنگی ئوحودەوە ـ بۆ ماوەیەك ـ نەما بوو موسڵمانەکانی خستە بەر مەترسیەوە ، بەڵام دانایی و گەورەیێتی پێغەمبەر ﷺ ، ڕووی ئەو تەوژمانەی وەرچەرخاندو جارێکیتر سام و بیمی بۆ موسڵمانەکان گێڕایەوەو سەرلەنوێ سەری بەرزو بڵندکردنەوە ، یەکەم کارێك کەپێی هەستا ڕاونانەکەی (حمراء الاسد) بوو ، بەمە ئەندازەیەکی زۆری لەناوبانگی سوپاکە پاراست ، ئەم کارە جولەکەو دووڕووەکانی سەرسام و سەرگەردان کرد، پاشان هەستان بەچەند مانۆرێکی ترو سامی بۆ گێڕانەوە . بەڵکو زیاد لەوەش لەم چەند پەڕەیەی دواییدا چەند باسێکی لەو بارەیەوە تێدایە .

سریەی (ابی سلمە)

یەکەم کۆمەڵێک کە دوای نسکۆکەی ئوحود هەستان دژ بە موسڵمانەکان خێڵی (بنو اسد)ی کوڕی (خزیمە) بوون ، هەواڵگرەکانی مەدینە هەواڵیان هێنا ، کە (طلحة) و (سلمة) هەردوو کوڕەکەی (خویلد) لەگەڵ گوێ مشتەکانیان کۆبونەتەوەو بانگەشەی خێڵی (بنی اسد) دەکەن بۆ جەنگ کردن دژ بە پێغەمبەری خوا ﷺ.

خێرا پێغەمبەر ﷺ سریەیەکی نارد ژمارەیان - سەدو پەنجا کەس دەبوو لە کۆچکەران و ئەنسارەکان ، (ابو سلمە) ی کردە سەرۆکیان و ئاڵاکەی دایەدەستی ، (ابو سلمە) لە پرێکدا دای بەسەر (بنی اسد)دا لەناو خانەو ماڵی خۆیاندا ، پێش ئەوەی ئەوان هێرشەکەیان دەست پێ بکەن پەرتەوازەیان کردن ، موسڵمانەکان ژمارەیەکی زۆر وشترو مەڕیان دەستکەوت و دانیانە بەرو گەڕانەوە بۆ مەدینە بێ ئەوەی تووشی هیچ شەڕێک بن .

ناردنی ئەم سریەیە لە سەرەتای دەرکەوتنی هیلاڵی مانگی موحەڕەمی ساڵی چوارەمی کۆچیدا بوو ، کە (ابو سلمە) گەڕایەوە شوێنی خۆی ، شوێنی زامێکی کە لە ئوحوددا بریندار بوو بوو سەری هەڵدایەوەو لێی پیس کرد ماوەیەکی پێ چوو پاشان کوشتی [1].

ناردنی (عبدالله) ی کوڕی (انیس)

لەڕۆژی پێنجەمی هەمان مانگدا - موحەڕەمی ساڵی چوارەمی کۆچی - هەواڵ گەرەکان هەواڵیان هێنا کە (خالد)ی کوڕی (سفیان)ی (هذلی) خەڵک کۆ دەکاتەوە بۆ جەنگ لەگەڵ موسڵمانەکان ، پێغەمبەری خوا ﷺ (عبدالله) ی کوڕی (انیس)ی بۆ نارد تا لەناوی بەرێت .

(عبدالله) ماوەی هەژدە شەوی پێ چوو هەر نەهاتەوە بۆ مەدینە ، پاشان لە ڕۆژی شەممەدا کە مانگی موحەڕەم حەوت ڕۆژی مابوو گەڕایەوە (خالد)ی کوشتبوو [2]. کەلە سەرەکەی لەگەڵ خۆیدا هێنا بوو ، لەبەردەم پێغەمبەردا داینا ، پێغەمبەری خوا گۆچانێکی دایە ، (عبدالله) وتی : پێغەمبەری خوا ﷺ ئەمە نیشانە بێت لەنێوان من و تۆدا لە ڕۆژی قیامەتدا ، کە کاتی مردنیشی نزیک بوەوە وەسێتی کرد کە ئەو دارە بخرێتە نێو کفنەکەیەوە [3].

---

[1] زاد المعاد ۱۰۸/۲ .

[2] واتە (خالد) ی کوڕی (سفیان) ی (هذلی) .

[3] هەمان سەرچاوە ۱۰۹/۲ ، ابن هشام ۶۰۹/۲ ، ۶۲۰ .

شاندەکەی (رەجیع)

لە مانگی سەفەری هەمان ساڵدا - واتە ساڵی چوارەمی کۆچی ، چەند کەسێك لە خێڵی (عضل) و (قارە) هاتنە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ و ، وتیان ئیسلامەتیمان تێدایەو ، داوایان کرد کە چەند کەسێکیان بۆ بنێرێت تا فێری ئایینەکەیان بکات و قورئانیان پێ بخوێنێتەوە ، پێغەمبەری خوا ﷺ شەش کەسی لەگەڵدا ناردن ، لە ریوایەتەکەی (ابن اسحاق) و لای (بوخاری) یش هاتووە کە بریتی بوون لە (١٠) کەس و (مرثد)ی کوڕی (ابی مرثد)ی (غنوی) دەکاتە ئەمیریان ، لەگوتەیەکی (ابن اسحاق) و (بخاری)یشدا هاتووە، کە ئەمیرەکەیان (عاصم)ی کوڕی (ثابت) بوە ، باپیرەی (عاصم)ی کوڕی (عمر)ی کوڕی (خطاب) بووە (لەگەڵ شاندەکەدا دەڕۆن ، تادەگەنە ناوچەی (رجیع) کە ئاوێکی خێڵی (هذیل)ە بە ڕووی (حجاز)دا لەنێوان (رابغ) و (جدە) دایە ، تیرەیەکی خێڵی (هذیل)ە بە ڕووی (حجاز)دا لەنێوان (رابغ) و (جدە) دایە ، تیرەیەکی خێڵی (هذیل) یان لێدەنگدان پێیان دەوتن (بنو لحیان) ، نزیکەی سەد کەسێکی تیر هاوێژ شوێنیان کەوتن ، بەشوێنیاندا چوون تاگەیشتنە سەریان ، لە هەموولایەکەوە چواردەوریان دان لە کەسە موسڵمانەکە پەنایان برد بووە لای (فدفد) پێیان وتن : وادەو پەیمانتان دەدەینێ ئەگەر خۆتان بەدەستەوە بدەن کەستان لێ نەکوژین . بەڵام (عاصم) دانەبەزی و شەڕی لەگەڵیاندا کرد ، بەتیر حەوت کەسیان لێ کوژڕا ، تەنها (خبیب) و (زید)ی کوڕی (الدثنة) و پیاوێکی تریان لێماوەوە ، بێباوەڕان جارێکیتر وادەو پەیمانیان پێدان نەیانکوژن ، ئەنجا خۆیاندا بەدەستەوە ، بەڵام ئەوان بێ پەیمان دەرچوون ، بەپەتی وشتەرکانیان هەرسێکیان بەستنەوە ، سێیەم پیاویان وتی : ئەمە سەرەتای پەیمان شکاندنە بەدوای خۆیاندا ڕایان کێشا ویستیان بیدەنە بەر ، لەگەڵیان نەڕۆیشت کوشتیان ، ئەنجا (خبیب) بە بەندەیی لە مەککە مایەوە ، پاشان بڕیاریاندا بیکوژن ، بۆیە لە (حرم) بەرەو (تنعیم) بردیانە دەرەوە کە ویستیان چوارمێخەی بکێشن ، فەرمووی : مۆڵەتم بدەن با دوو ڕکات نوێژ بکەم ، وازیان لێ هێناو دوو ڕکات نوێژەکەی کرد ، پاشان سڵاوی دایەوەو فەرمووی : وەڵلاهی ئەگەر گومانتان وانەبوایە کە گوایە لەترسم نوێژی زیاترم دەکرد ، پاشان فەرمووی : خوایە قڕیان تێدەی ، کوشت و بڕیان بکەیت ، تاقیان نەهێڵیت لەسەر زەویدا ، پاشان ئەم شیعرەی خوێندەوە [1] .

---

[1] دەقی شیعرەکە بەعەرەبی بەم دێڕە دەست پێ دەکات ، (لقد اجمع الاحزاب حولي والبوا قبائلهم واستجمعوا كل مجمع) بۆ خوێنەری کوردی دڵسۆز دەقی شیعرەکەمان بەکوردی نوسیوەو ، کە ڕێزداری مامۆستا (نوری فارس حەمە خان) لەکتێبی (التاج الجامع للاصول) کوردیەکەی بەشی هەشتەمدا بڵاوی کردۆتەوە.

دەست و پـام بەکۆت لە لەشم بـارە　　بۆم هەڵخـــراوە پەتی سێدارە
دوژمن لەدەورم بەبێ شومـــــارە　　لـێوە کرۆژەی چوون فیشکەی مارە
خاووخێزانی ئەو گورگە هـــارە　　هاتوون بۆ سەیری منی بێچـارە
کەسی بێکەسان خۆی ئاگـاداڕە　　لەحاڵی دڵم چەندە زامـــــارە
بۆخۆم غەریبم لەم دوورە شـارە　　ئەڵهـام بینینی ڕووخساری یارە !
هەمیشە دڵم لای کەس و کـــارە　　دڵم لە زۆری زۆردار بێـــــزارە !
وەڵێ نەبـــــاتم لە زارا ژارە　　لەجێی ڕووی نازیز چارەی بەدکارە !
سکاڵام لەلای خوای کردگـــارە　　تۆڵەم بسێنێت لە چـــی زۆرەدارە
عەرشی تۆ خودا قیبلـەی هەژارە　　تاقە ڕوانگەی بەندەی بێچـــارە
بێچارەیی من لە عالەم دیـــارە　　جـەستەم پڕ لە خار بوە نە مجارە
ئەوەی ناوی تۆی لە نـــاوی زارە　　لە سەرە مەرگـــــا شادو ڕزگارە
بۆ ڕەزامەندی تۆ ئەم نـــازارە　　دەکێشم ، باکم نییە لەم بـــارە !
ئەگەر مەیلت بێ گوڵ و گوڵـزارە　　کـــەلاوە کۆنیش کۆشك و تەلارە !
دەڵێن کافربە سەرت قوتـــارە　　گەر وابێت مردن دەکرم بە پـــارە
چاوم بەوێنەی هەوری بەهـــارە　　خونچەی گوڵ بەدەم شەونم لەزارە
لە مەرگ سڵناکەم مردن یەکجارە　　سەرم شۆڕ ناکەم بۆ ئەو خوێنخوارە
ماددەم بۆنیسلام دەمدەن لەم دارە　　بە پێی خۆم دەچمە بەر پێی قەنارە

(ابوسفیان) وتی بە(خبیب) : ئایا حەزدەکەیت ئێستا لەگەردنی موحەممەد بدەین و ، تۆش بڕۆیتەوە بۆ ناو ماڵ و منداڵی خۆت ؟

فەرمووی : نەخێر سوێندم بەخوا حەز ناکەم لەناو ماڵ و منداڵی خۆمدا بم و ئەویش یەك دڕکی بەپێدا بچێت.

پاشان لەخاچپاندا پاسەوانیان دانا بەدیاریەوە ، (عمرو)ی کوڕی (امیە)ی (ضمری) هات و شەو بەفیلێك لاشەکەی لێکردەوەو ، بردی ناشتی ، ئەوکەسەی (خبیب) ی شەهیدکرد (عقبة)ی کوڕی (حارث) بوو ، (خبیب) لەجەنگی بەدردا (حارث)ی باوکی کوشتبوو.

لە (صحیح) یشدا هاتوە کە (خبیب) یەکەم کەس بوو ، دوو ڕکات نوێژی پێش شەهید بوونی دامێنا ، دەڵێن لەکاتی بەند بونەکەیدا بینراوە کە بۆشکێ تری و خورمای خواردوە ، لەکاتێکدا ئەو دوو مبوەیە لە هەموو مەککەدا نەبووە.

(زید)ی کوڕی (دثنه)ش، (صفوان)ی‌کوڕی (امیه) لەجیاتی باوکی کوشتیەوە.

قوڕەیش خەڵکیان نارد بۆ هێنانی لاشەی (عاصم) تا بیفرۆشن بە قوڕەیش ، لە شەڕی بەدرا (عاصم) یەکێک لە گەورەکانی قوڕەیشی کوشتبوو ، کە چوونە سەر لاشەکەی دەبینن کۆمەڵێکی زۆر زەردەوالە بەسەریەوە وەستاون ، بواریان نەدەدا کەس نزیک بێتەوە ، خەڵکەکە هیچیان بۆ نەکراو گەڕانەوە ، پێشتر (عاصم) نزای لای خوا کردبوو کەدەستی موشریک بەرجەستەی نەکەوێت و دەستی ئەویش بەموشریک نەکەوێت کە (عمر) ئەم هەواڵەی (عاصم)ی پێگەیشت ، فەرمووی : خوای گەورە دوای مردنیش جەستەی ئیماندار دەپارێزێت هەروەکو لە ژیانیشدا دەیپارێزێت [1].

کارەساتی بیری (معونه)

لەو مانگەدا کە پرووداووی (رجیع) پووی‌دا ، کارەساتێکی تریش پووی‌دا کە خەمناکترو ترسناکتر بوو لەیەکەم ، ئەو کارەساتە بەکارەساتی بیری (معونة) ناسراوە.

پوختەکەی ئەوەیە کە (ابو براء) (عامر)ی کوڕی (مالك) کە بە (ملاعب الاسنه) بانگ دەکرا ، هاتە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ بۆ مەدینە ، پێغەمبەر ﷺ بانگی کرد بۆ ئیسلام موسڵمان نەبوو ناڕازیش نەبوو ، وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ ئەگەر بکرێت هەندێک لە هاوەڵەکانت بنێرە بۆلای خەڵکی (نجد) تاخەڵکی بانگ بکەن بۆ ئایینەکەت ، ئومێدم وایە کە بەدەمتەوە بێن ، فەرمووی : دەترسم خەڵکی (نجد) شتێکیان لێ بکەن ، (ابو براء) وتی : من پەنایان دەدەم ، پێغەمبەری خوا چل پیاوی لەگەڵیاندا نارد - لە گوتەیەکی (ابن اسحاق) داو لە (صحیح) یشدا هاتووە کە حەفتا کەس بوون ئەوەش کە لە (صحیح)دا هاتووە (منذر)ی کوڕی (عمرو)ی کردە میریان کە لە خێڵی (بنی ساعده) بوو شۆرەتەکەی (المعتق) بوو ئەوانە لە پیاوە هەڵبژاردەو پیاوماقوڵ و قورئان خوێنەکان بوون ، لەناو مەدینەدا بە ڕۆژ یان داریان دەهێنا دەیانفرۆشت و پارەکەیان دەدا بەموسڵمانەکانی خەڵکی (صفه)و قورئانیان بەوانە دەوتەوەو ، شەونوێژیان دەکرد ، ئەم کۆمەڵە گەیشتنە بیری (معونه) - ناوچەیەکە دەکەوێتە نێوان هەوارگەی خێڵی (بنی عامر) و سارای (بنی سلیم) لەوێ دابەزین ، پاشان بە (حرام)ی کوڕی (ملحان)دا کە برای (ام سلیم)ە نامەکەی پێغەمبەری خوایان نارد بۆ دوژمنی خوا

---

[1] ابن هشام ١٦٩/٢ تا ١٧٩ (زاد المعاد) ١٠٩/٢ صحیح البخاری ٥٦٨/٢ ، ٥٦٩ ، ٥٨٥ .

(عامر)ی کوڕی (طفیل) سەیری نەکرد ، فەرمانیدا پیاوێک لەپشتەوە رمێکی لێداو شەهیدی کرد ، کە ڕەمەکە لەسنگەیەوە دەرچوو ، خۆێن فیچقەی کرد ، (حرام) هاواری کرد : (الله اکبر) بە پەروەردگاری کابەی شەریف سەرکەوتم .

پاشان خێرا دوژمنی خوا داوای کرد لە (بنی عامر) دەست بکەن بەشەڕ لەگەڵ ئەوانی تریشدا ، ئەوان نەهاتن بەدەمییەوە لەبەر پەنادانی (ابو براء) ، داوای کرد لە خێڵی (بنی سلیم) لەو خێڵە تیرەی (عصفه) (رعل) و (ذکوان) چوون بەهانایەوە تا گەمارۆی هاوەڵەکانی پێغەمبەریاندا ﷺ دەستیان کرد بە شەڕ تا دواکەسیان شەهید کران. جگە لە (کعب)ی کوڕی (زید)ی کوڕی (نجار) بە برینداری خۆی کرد بوو بە مردوو لەنێوان کوژراوەکاندا ، ئەم پیاوە ژیا تا لە ڕۆژی (خندق) دا شەهید کرا.

(عمرو) کوڕی (امیه الضمری) و (منذر)ی کوڕی (عقبه) لە دەرەوەی سەربازگە بوون ، کەهاتنەوە لەدوورەوە داڵ و قەڵەڕەشیان بینی بەسەر سەربازگەوە دەسوڕانەوە ، ((منذر) دابەزی و کەوتە شەڕ لەگەڵ موشریکاندا تا لەگەڵ هاوەڵانی شەهیدکرا . (عمرو)ی کوڕی (امیه الضمری) یش بەدیل گیرا ، کە هەواڵ درا (عمرو) لە خێڵی (بنی مضر)ەوە (عامر) کێشای بەنێوچاوانی خۆیدا، ڕزگاری کرد لەپای ڕزگارکردنی بەندەیەکدا کە لەگەردنی دایکیدا بوو...

(عمرو)ی کوڕی (امیه الضمری) گەڕایەوە بۆلای پێغەمبەر ﷺ ، هەواڵی ئەو کارەساتە جەرگ بڕەی پێ بوو ، شەهید بوونی ئەو حەفتا هاوەڵە کارەساتی ئوحودی وەبیر هێنایەوە ، ئەوانەی ئوحود لە شەڕێکی ڕوون و ئاشکرادا شەهید بوون ، بەڵام ئەمانەی (معونه) بەهۆی ناپیاویی و پەیمانشکێنییەوە شەهید کران .

کە (عمرو)ی کوڕی (امیه) لە ڕێگەدا بوو گەیشتە (مرمره) لە سەرەوەی (قناة)دا ، لە ژێر سێبەری درەختێکدا دابەزی بحەوێتەوە ، دوو پیاوی خێڵی (بنی کلاب) یش دابەزین لە هەمان شوێندا ، کە نوستن (عمرو) هەردووکیانی کوشت ، پێی وابوو کە هەقی هاوەڵەکانی سەندۆتەوە ، کەچی لە ڕاستیدا ئەو دوانە پەیمانی پێغەمبەریان لە گەردندا بوو ﷺ ، (عمرو) بەوەی نەزانییبوو ، کە هاتەوە هەواڵیدا بە پێغەمبەر ﷺ کەچی کردووە ، فەرمووی : تۆ دوو کەست کوشتوە دەبێت خوێنەکەیان بدەم و سەرقاڵی کۆکردنەوەی فیدیەکەی بم لای موسڵمانان و جولەکە هاوپەیمانەکانیان [1] ، هەر ئەمەش بووە هۆی هەڵگیرسانی غەزای (بنو نضیر) .

---

[1] بڕوانە (سیرة ابن هشام) ١٨٣/٢ تا ١٨٨ ، (زاد المعاد) ١٠٩/٢ ، ١١٠ صحيح البخاري ٢/ ٥٨٤ ـ ٥٨٦ .

پێغەمبەری خوا ﷺ زۆر خەفەتی بەم کارەساتەو کارەساتی (رجیع)یش خوارد کە لە ماوەی چەند ڕۆژێکی کەمدا ڕووياندا[٢] ، بەتەواوی خەم و پەژارە دایگرت [٣] ، تا گەیشتە نزاکردن لە ئەو خێڵ و تیرانەی ئەو ناپیاویی و پەیمانشکێنییەیان کردبوو بەرامبەر بەهاوەڵەکانی ، لە (صحیح) داهاتووە لە (انس) ەوە ، دەڵێت : پێغەمبەر ﷺ سی بەرەبەیانی لەسەر یەک نزای دەکرد لەو کەسانەی هاوەڵەکانیان شەهید کرد لە بیری (معونە)دا ، لەنوێژی بەیانیدا دژەای دەکرد لەخێڵی (رعل) و (ذکوان) و (لحیان) و (عصبة)و دەیفەرموو : بەڕاستی (عصبة) لەخواو پێغەمبەرەکەی یاخیبوو، تا قورئانیش لەبارەیانەوە هاتە خوارەوە تا سڕڕایەوە بەو هەواڵەی لەلایەن خواوە درا بە پێغەمبەر ﷺ کە دەڵێت: شەهیدان وتیان: ئێمە بەخودای خۆمان گەیشتین لێمان ڕازی بوو ئێمەش ڕەزامەند بووین ، ئیتر پێغەمبەر ﷺ وازی لە دۆعای (قنوت)ەکەی هێنا[٤].

غەزای (بنی النضیر)

پێشتر وتمان : کە جولەکە داخی زۆریان لەدڵدا بوو بەرامبەر بە موسڵمانەکان ، بەڵام نەیاندەویرا شەڕو پێکدادان بکەن، بەڵکو پەنایان دەبردە بەر فێڵ و پیلانی ژێر بە ژێری ، بەتاشکرا ڕقە بەرایەتی و دوژمنایەتیان دەکرد ، چەندین جۆری فێڵ و تەڵەکەیان بەکاردەهێنا ، بۆ ئازاردانی موسڵمانەکان ، دوای ڕووداوی (بنی قینقاع) و کوژرانی (کعب)ی کوڕی (اشرف) زۆر لەخۆیان دەترسان، بێدەنگو سەرکز دانیشتبوون .

بەڵام دوای ڕووداوی (ئوحود) زاتیان دایەبەرخۆیان دەستیان کردەوە بە دوژمنایەتی و پەیمانشکێنی و بەنهێنیش پەیوەندیان کرد بەدووڕوان و موشریکانی مەککەوەو بۆ بەرژەوەندی ئەوان کاریان دەکرد[١] .

پێغەمبەری خوا ﷺ دانی بەخۆدا گرت تادوای کارەساتی (رجیع) و (معونە) کە زاتیان دایەبەرخۆیان و هەستان بەپیلانێک بۆ شەهید کردنی خودی پێغەمبەر ﷺ .

---

[٢] واقدی وتوویەتی : هەواڵی هاوەڵەکانی (رجیع) و (معونە) لەیەک شەودا بە پێغەمبەر ﷺ گەیشت .

[٣] (ابن سعد) لە (انس)ەوە دەگێڕێتەوە دەڵێت: هەرگیز نەمدیوە پێغەمبەرﷺ بەئەندازەی هەواڵی هاوەڵانی بیری (معونە) خەم و پەژارە دڵی گرتبێت، بڕوانە: مختصرسیرة الرسول ﷺ نوسینی: شێخ عەبدوڵلای نەجدی.ل.٢٦٠.

[٤] (بخاری) ٢/٥٨٦ ، ٥٨٧ ، ٥٨٨ .

[١] / ئەم باسە لەوێوە وەرگیراوە کە (ابو داود) لە (باب خبر النضیر)دا گێڕاوێتیەوە ٣/ ١١٦ ، ١١٧ . (عون المعبود ، شرح سنن ابی داود).

پوودارەکەش بەم شێوەیە ، پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵ چەند هاوەڵێکدا چوو بۆ لایان تاقسەیان لەگەڵدا بکات بۆ خوێنبایی ئەو دووپیاوەی خێڵی (کیلاب) کە (عمرو) ی کوڕی (امیە) بەهەڵە کوشتبوونی، بەمەش دەبووە ئەرک لەسەر جولەکە بەپێی بەندەکانی ڕێککەوتننامەکە ، جولەکەکان وتیان: باشە (ابو القاسم) ، لێرە دانیشە تا کارەکەت بۆ جێبەجێ دەکەین ، پێغەمبەری خوا ﷺ لەپاڵ دیوارێکی ماڵە جولەکەیەکدا دانیشت تا لەسەر وادەی خۆیان پارەکە بهێنن ، (ابوبکر) و (عمر) و (علی) و کۆمەڵێکی تریش لە هاوەڵان لەگەڵیدا دانیشتن.

جولەکەکانیش لەملاوە سەریان کرد بەیەکدا ، شەیتان سەرسەختیەکی تری پێکردن ، پیلانیان دانا بۆ شەهید کردنی پێغەمبەر ﷺ ، وتیان : کێ لە ئێوە دەتوانێت ئەم بەردە گەورەیە هەڵگرێت و بەری داتەوە بەسەر سەریداو بیکوژێت...؟ سەرسەختترینیان (عمرو)ی کوڕی (جحاش) وتی: من دەتوانم. (سلام)ی کوڕی (مشکم) پێی وتن شتی وامەکەن ، وەڵڵاهی هەواڵی دەدرێتێ لەبارەی ئەم کارەتانەوە ، ئەمەش پەیمانشکێنیە لەنێوان ئێمەو ئەودا ، بەڵام لەسەر خیانەتەکەیان سوور بوون .

(جبریل) (ع) لەلایەن پەروەردگارەوە دابەزی بۆ سەر پێغەمبەر ﷺ هەواڵی پیلانەکەی پێ فەرموو ، خێرا پێغەمبەر ﷺ لەجێگەکەی خۆی هەستاو چوو بەرەو مەدینە ، هاوەڵەکانی بەدوایدا ڕۆشتن ، وتیان ، پێغەمبەری خوا ﷺ نەمانزانی بۆ هەستایت ؟ ئەویش هەواڵی نیازە خراپەکەی جولەکەی پێدان .

زۆری پێ نەچوو پێغەمبەر ﷺ (محمد)ی کوڕی (مسلمە)ی نارد بۆلای (بنی النضیر) و پێی وتن : (لە مەدینە بڕۆنە دەرەوەو دراوسێیەتیم مەکەن ، دە ڕۆژ بوارتان دەدەمێ ، دوای ئەو ماوەیە هەرکەسێکتان ببینم دەدەم لە ملی) . ئیدی جولەکە جگە لە دەرچوون هیچ دەرفەتێکی تریان نەما ، چەند ڕۆژێك مانەوە بۆ خۆ سازکردن ، بەڵام سەرۆکی دووڕووان (عبدالله)ی کوڕی (ابی) هەواڵی بۆ ناردن کە بمێننەوەو دەرنەچن و بڕۆنە ناو قەڵاکانتانەوە ، دووهەزار کەسم لەگەڵدایە لەگەڵتان دێن بۆ ناو قەڵاکەتان و خۆیان لەپێناوی ئێوەدا دەدەن بەکوشت : ﴿ لَئِنْ أُخْرِجْتُمْ لَنَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ وَلَا نُطِيعُ فِيكُمْ أَحَداً أَبَداً وَإِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّكُمْ ﴾ الحشر: ١١، ئەنجا هاوپەیمانەکانتان (قریظة) و (غطفان) پشتان دەگرن .

لێرەدا جولەکە ئاهێکیان هاتەوە بەبەرداو ، بڕیاریاندا دوژمنایەتی پێغەمبەر ﷺ بکەن ، (حی) کوڕی (ئەخطب)ی سەرکردەیان چاوی بڕیە ئەو قسانەی سەرکردەی دووڕوان بۆی دەکرد ، بۆیە هەواڵی نارد بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ و پێ وت : ئێمە لەماڵ و حاڵی خۆمان ناڕۆینە دەرەوە چیت لە دەست دێت بیکە.

بێگومان ڕەوشەکە سەبارەت بەموسڵمانەکان زۆرناخۆش بوو ، چونکە بەگژدا چوونی دوژمنان لەوماوە تەنگەتاوە هەڵایساوەدا ئاسان نەبوو ئەنجامەکەی دیار نەبوو ، بینیشمان کە چۆن عەرەب لێیان هەڵگەڕانەوەو ، هەموو شاندەکانی پێغەمبەریان شەهید کرد ، پاشان جولەکەی (بنی النضیر) بەهێزو پڕچەك بوون ، خۆ بەدەستەوە دانیان ئاسان نەبوو ، دەرفەتی شەڕکردنیش لەگەڵیاندا مەترسی تێدابوو ، ئەو گۆڕانکاریانەش کەدوای کارەساتی بیری (معونە)و پێش ئەوەش هاتبوونە کایەوە موسوڵمانەکانی زۆرتر هەستیار کرد بوو بەرامبەر بەتاوانی تیرۆرو پەیمانشکێنی دوژمنان کە ڕۆژانە بەکۆمەڵ و تاك تووشی دەبوون و ، ڕقیان بەرامبەر بەو تاوانبارانە ئەستوورتر دەبوو ، بۆیە بڕیاریان دابوو شەڕبکەن لەگەڵ جولەکەی (بنی النضیر)دا پاش ئەو نیاز خراپیەی کردیان دژ بە پێغەمبەر ﷺ ، کە ئەنجامەکەی هەرچیەك بێت کە پێغەمبەری خوا ﷺ وەڵامەکەی (حیی) کوڕی (ئەخطب)ی پێگەیشتەوەو خۆی و هاوەڵان بەیەك دەنگ وتیان : (الله اکبر) . پاشان هەستا بۆ تەمێ کردنی (بني النضیر) و (ابن ام مکتوم)ی لەسەر مەدینە داناو چوو بۆیان (علی) کوڕی (ابی طالب) ئاڵای هەڵگرت کە گەیشتە ئەوێ ئابڵوقەی قەڵاکانیدان .

(بنو النضیر) خۆیان خزاندە نێو قەڵاکانیان ، تیایدا دانیشتن و لەوێوە بەردیان دەگرتە موسڵمانەکان ، باخە خورماو بێستانەکانیان کۆمەکی دەرەکیان بوو لەو پشت ئەستوریەدا ، بۆیە پێغەمبەر ﷺ فەرمانیدا بەبڕین و سوتاندنیان ، لەو بارەیەوە (حسان) وتویەتی :

وهان علی بني سراة بني لؤي حریق بالبویرة مستطـــیرٌ

بویرە : لەو دێڕە شیعریەدا ناوی باخە خورماکانی (بني نضیرة) ، لەو بارەیەوە ئایەت هاتە خوارەوە ﴿ مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لِينَةٍ أَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَائِمَةً عَلَى أُصُولِهَا فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَلِيُخْزِيَ الْفَاسِقِينَ ﴾ الحشر : ٥ ، واتە : هەر ساقی دارخورمایەك دەبڕن یان دەیهێڵنەوە هەمووی بە ئیزنی خودایە .

(قریظة) نزیك نەکەوتنەوە ، (ابن ابی) و (غطفان) و هاوپەیمانەکانیشیان خیانەتیان لێکردن ، کەسیش هەوڵی نەدا خێرێکیان بۆ ببات ، یان بارێکیان لەسەر کەم بکات، لەبەرئەوە خوای گەورە ژیانی ئەوانەی چواند بەژیانی شەیتان و فەرمووی:﴿ كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِّنكَ ﴾ الحشر : ١٦ واتە : وەك شەیتانیان لێهات کە وتی بە مرۆڤ کافربە ، کە کافر بوو ئەنجا پێی وت: من بەدەرم لە تۆ.

گەمارۆدانەکە زۆری نەخایاند . تەنها شەش شەو بەردەوامی هەبوو . وتراویشە پانزە شەوی خایاند . تاخوای گەورە دڵی پرکردن لەترس و بیم ، ملیان کەچ کردو خۆیان ئامادە کرد بۆ خۆبەدەستەوەدان و چەك فرێدان ، هەواڵیان نارد بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ کە ئێمە لە مەدینە دەردەچین ، پێغەمبەریش ﷺ ڕازی بوو بەمەرجێك تەنها خۆیان و ژن و منداڵ دەربکەن ، هەرچیەکیش وشتر هەڵی بگرێت ببیەن جگە لەچەك .

بەوە ڕازی بوون و ، بەدەستی خۆیان ماڵەکانیان ڕووخاند ، بۆ ئەوەی دەرگاو پەنجەرەکانی لەگەڵ خۆیاندا ببەن ، زیادلەوەش هەندێکیان کۆڵەکەو دارە ڕای ماڵەکانیان هەڵگرت و، منداڵ و ژنەکانیان لەگەڵ خۆیاندا برد، هەموشتێکیان لە شەش سەد وشتر بارکرد، گەورەکانیان وەکو (حیی)ی کوڕی (اخطب) و (سلام)ی کوڕی (ابی الحقیق) بەرەو (خیبر) ڕۆشتن ، هەندێکیشیان چوون بەرەو شام ، تەنها دوو پیاویشیان موسڵمان بوون کە (یاسین)ی کوڕی (عمرو) و (ابو سعد)ی کوڕی (وهب) بوون ، ماڵەکانی خۆیان بردەوە .

پێغەمبەری خوا ﷺ دەستی گرت بەسەر چەکی (بنو نضیر)داو ، زەوی و ماڵ و مووڵکی ئاسەندن ، لەناو چەکەکاندا پەنجا قەڵغان و ، پەنجا زنجیر بەست و سێسەدو چل شمشێریان تێدابوو.

ماڵ و مووڵکی (بنو نضیر) تایبەت بوو بۆ پێغەمبەر ﷺ لە کوێدا بخوازێت دایبنێت ، پێنجیەکی نەکرد چونکە خوا هەموویدا بەخۆی و دایەشی نەکرد بەسەر هەموو موسڵمانانا ، بەڵکو دابەشی کرد بەسەر کۆچکەرانی یەکەمداو ، سەرو پشکی‌دا بە (ابو دجانە) و (سهل)ی کوڕی (حنیف) لەبەر هەژاریان ، پێغەمبەر ﷺ خەرجیەك ماڵی خانەوادەی دەکێشاو ، ئەوەشی کە مایەوە لە چەك و تفاق و کەرەستەی شەڕ لەپێناوی خوادا دەیبەخشی .

غەزای (بنو النضیر) لە ڕەبیعی یەکەمی ساڵی چوارەمی کۆچیدا بوو ، بەرامبەر بە (ئۆگستۆس)ی ساڵی ٦٣٥ی زایین ، لەم غەزایەدا خودای گەورە سورەتی (الحشر)ی بە تەواوی نارد خوارەوەو ڕێبازی دووڕوانی ئاپڕوو بردو ، ئەحکامەکانی (فيء)ی ڕوونکردەوەو هەڵیدا بە باڵای کۆچکەران و ئەنسارداو ڕەوایەتی برین و سوتاندنی دارو زەوی دوژمنی ڕوونکردەوە لەحاڵەتی جەنگداو ئەو کارەی دانەنا بەبەشێک لە بڵاو کردنەوەی خراپە لەزەویداو هەروەها ئیمانداراتی ڕاسپارد کە پابەندی لە خوا ترسان و خۆ ئامادە کردن بن بۆ ئاخیرەت ، پاشان کۆتایی سورەتەکەی هێنا بەوەسف و سەنای زاتی خۆی و ناوو سیفەتە جوانەکانی .

(ابن عباس) بە سورەتی (الحشر)ی دەوت : سورەتی (النضیر) [1] .

غەزای (نەجد)

بەو سەرکەوتنەی موسڵمانەکان بەدەستیان هێنا بەبێ قوربانی لە غەزای (بنو نضیر)دا زیاتر دەسەڵاتیان ڕەگ و ڕیشەی داکوتا ، دووڕوەکانیش سەریان کزکردو ئیتر نەیانوێرا بەئاشکرا دژایەتی بکەن ، ئەمەش بواری زیاتری ڕەخساند بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ کە یەکلابێتەوە بۆ سەرکوتکردنی ئەو دەشتەکیانەی هەمیشە ئازاری موسڵمانەکانیان دەداو فێری کوشتنی شاندی موسڵمانەکان بووبوون و پەیمانشکێنیان دەکرد [2] ، خەریک بوو زاتی ئەوە بکەن بدەن بەسەر مەدینەشدا.

پێش ئەوەی پێغەمبەر ﷺ هەستێت بە تەمێ کردنی ئەو ئەعرابانە ، هەواڵی بۆهات کە کۆمەڵێکی دەشتەکی لەخێڵی (بنی محارب) و (بنی ثعلبة)ی (غطفان) خۆیان کۆکردۆتەوە بۆ شەڕ ، پێغەمبەر ﷺ خێرا بۆیان چووە دەرەوە بە تانوپۆی نەجدا گەڕاو ، ترس و بیمێکی زۆری خستە دڵی ئەو عەرەبە دەشتەکیە سەرسەختانەوە ، تا جارێکی تر زاتی دەست وەشاندن نەکەن وەک ئەوەی پێشتر دەیانکرد لەگەڵ موسڵمانەکاندا .

---

[1] / ابن هشام ١٩٠/٢ ، ١٩١ ، ١٩٢ ، زاد المعاد ٧١/٢، ١١٠ ، صحيح البخاري ٢/ ٥٧٤ ، ٥٧٥ .

[2] / وتەیەکی (محمد الغزالی)یە لە (فقه السیره)دا هاتووە ، ل ٢١٤.

وای لێهات ئەو عەرەبە دەشتەکیانەی کە فێری تالانی و چەتەگەری بووبوون لەگەڵ دەیانبیست موسڵمانەکان هاتوون دەترسان و خۆیان دەخزاندە کون و کەلەبەری شاخەکانەوە ، بەو شێوەیە موسڵمانەکان زەندەقی ئەو خێڵە عەرەبە چەتانەیان بردو ترسیان لەدڵیاندا ڕواندو خۆشیان بە بێ وەی گەڕانەوە .

(مغازی) نووس و (سیرەت) نووسەکان لەو بارەیەوە باسی شەڕێك دەکەن موسڵمانەکان لەخاکی (نجد)دا کردوویانە لەمانگی ڕەبیعی دووەم یان جەمادی یەکەمی ساڵی چوارەمی کۆچیدا ، ئەو غەزایە ناودەنێن غەزای (ذات الرقاع) . ڕوودانی جەنگەکە لەو ماوەیەدا گومانی تێدانیە ئەمەش هەلومەرجی ڕەوشی مەدینە دەیخواست ، وەزیری هاتنەوەی شەڕی بەدرو بەڵێنی (ابو سفیان) لەکاتی بلاوە پێکردنی سوپاکەدا نزیك بووبوەوە ، بەجێهێشتنی مەدینە ، لەگەڵ وازهێنان لەعەرەبە دەشتەکەیان بەو هەموو ملهوڕی و سەرسەختیەی خۆیانەوە ، دەرچوون بۆ ئەو شەڕە ترسناکە هەرگیز لە بەرژەوەندی سیاسیانەی جەنگ نەبوو ، بەڵکو پێویست وابوو نینۆکی ئەوانە بقرتێنێت و پێش دەرچوون بۆ هەر شەڕێکی گەورە دەستیان کۆتا بکات .

سەبارەت بە ئەو جەنگەش کەپێغەمبەر ﷺ سەرۆکایەتی کردو، لەمانگی (ڕەبیع) یان (جەمادی یەکەمی) ساڵی چوارەمی کۆچیدا بوو ، بێگومان کە غەزای (ذات الرقاع) نیە چونکە (ابو هریرە) و (ابو موسی)ی (اشعری) هەردووکیان شەڕی (ذات الرقاع) یان دیوە ، (ابو هریرە) بۆ خۆی پێش جەنگی (خیبر) بەچەند ڕۆژێك موسوڵمان بوو ، هەروەها (ابو موسی)ی (اشعری) یش لەخەیبەردا موسڵمان بوو ، کەواتە غەزای (ذات الرقاع) دوای جەنگی خەیبەر ڕوویداوە ، بەڵگەش لەسەر دواکەوتنی ئەوەیە کە پێغەمبەر ﷺ نوێژی ترسی تێدا کردووە ، یەکەم نوێژێکی ترسیش کە ئەنجام درا لە غەزای (عسفان) دابوو ، گومانیشی تێدانیە کە غەزای (عسفان) دوای جەنگی (خەندەق) ە ، غەزای خەندەقیش لە کۆتاییەکانی ساڵی پێنجەمی کۆچیدا ڕوویداوە.

غەزای (بەدری دووەم)

کە موسڵمانەکان دڕکی عەرەبە دەشتەکیەکانیان دەرکێشاو دەستیان کۆتاکردن ، خۆیان ئامادەکرد بۆ شەڕکردن لەگەڵ دوژمنە هەرە گەورەکەیاندا ، سالێ هاتەوە ، ژوانی دیاریکراو بۆ ڕووبەروو بوونەوە لەگەڵ قوڕەیشدا هاتەوە کە لە غەزای ئوحوددا دیاری کرابوو ، مافی پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵەکانی بوو کە بڕۆنە دەرەوە بۆیان تا ڕووبەڕووی (ابو سفیان) و خێڵەکەی ببنەوەو ، جارێکیتر شەپۆری شەڕ لێبدەنەوە لەگەڵیاندا [1] .

لە مانگی (شعبان)ی سالّی (٤)ی (ینایر)ی سالّی ٦٢٦ی زاینیدا ، پێغەمبەری خوا ﷺ بەخۆی و هەزارو پێنج سەد کەسەوە لە مەدینە دەرچوو ، دە سواری لەگەڵدا بوو (علی) کوڕی (ابو طالب) ئالاکەی هەڵگرتبوو ، (عبدالله)ی کوڕی (رواحه)ی بەسەر مەدینەوە بەجێهێشت ، گەیشتە بەدر ، لەوێ مایەوە چاوەڕوانی موشریکانی دەکرد.

(ابو سفیان)یش بەخۆی و (دوو هەزار) موشریکەوە لە مەککە دەرچوون پەنجا ئەسپ سواریان لەگەڵدا بوو ، تا گەیشتە (مر الظهران) کە قۆناغێك لە مەککەوە دوورە لە (مجنه) دابەزی کە شوێنێکی ئەو ناوچەیەیە .

(ابو سفیان) بەسستی و بێتاقەتی لە مەککەوە دەرچوو ، بیری لەئەنجامی شەڕکردن دەکردەوە لەگەڵ موسڵمانەکاندا ، ترسی لێ نیشتبوو ، سام دای گرتبوو ، کە لە (مر الظهران) دابەزی بەتەواوی وەری ڕووخا ، فێڵێکی دۆزیەوە بۆ گەڕانەوە ، وتی بە هاوڕێکانی لەخەڵکی قوڕەیش ، سالێك بچن بۆ شەڕ باشە کە سالّی تێڕاویی و سەوزایی بێت و دەرختی تێدا ئاوبدەن و تێر شیرو ماست بخۆن ، ئەمسالێشتان سالّی ووشك و بێئاویە ، من دەگەڕێمەوە ئێوەش بگەڕینەوە .

پێدەچێت سوپاکەش ترس و سام گرتبێتی ، هەموویان گەڕانەوە ، بێئەوەی یەك کەس ناڕەزایی بۆ ئەم هەڵوێستە نیشان بدات و سوورببێت لەسەر شەڕکردن لەگەڵ موسڵمانەکاندا .

موسڵمانەکانیش بۆ ماوەی هەشت ڕۆژ لە بەدر مانەوە چاوەڕوانی دوژمنیان دەکرد ، هەرچی شمەکێکی بازرگانیان پێبوو فرۆشتیان بەدوو درهەم و

---

[1] / وتەیەکی (محمد الغزالی)یە لە (فقه السیره)دا هاتووە ، ل ٣١٥.

یەك درهەمیان قازانج کرد ، پاشان گەڕانەوە بەرەو مەدینەو ئیدی جڵەوی دەسەڵات و دەست لەپێشی کەوتەوە دەست خۆیان ، سام و ترسیان لەدڵی خەڵکیدا زیاتری کردو بوونە بااڵدەستی ناوچەکە .

ئەم غەزایە بەغەزای (بدر الموعد) یان (بەدری دووەم) یان (بدر الاخرە) یان (بدر الصغری)ش ناوبانگی هەیە[1] .

غەزای (دومة الجندل)

کە پێغەمبەری خوا ﷺ لە بەدر گەڕایەوە ، ناوچەکە هێمنی و ئاشتی تێدا بااڵ بوەوە ، دەستی بەتاڵ بوو بۆ ڕووکردنە سنوورەکانی عەرەب ، تاهەموو هەواڵستەکان بۆ خۆی یەکال بکاتەوەو دۆست و دوژمن دان بەوەدا بنێن .

دوای ڕووداوی بەدری بچووك لەمەدینەدا شەش مانگ مایەوە، پاشان هەواڵی بۆ هات ، کە خێڵەکانی دەوروبەری (دومە الجندل) کە ناوچەیەکی نزیکە لە شامەوە ڕێگریی و چەتەگەری لە کاروانەکان دەکەن و، هەرچیەك بەالیاندا تێپەڕێت ڕاوەڕووتی دەکەن ، خەریکی خۆ کۆکردنەوەن و دەیانەوێت بدەن بەسەر مەدینەدا ، پێغەمبەری خوا ﷺ (سباع)ی کوڕی (عرفطة) (غفاری) بەسەر مەدینەوە داناو، هێشتا مانگی ڕەبیعی یەکەم (٥) شەوی مابوو لەسااڵی (٥)ی کۆچیدا بەهەزار سوارەوە بۆیان دەرچوو ، پیاوێکی ڕێبەری لەگەڵ خۆیدا برد لەخێڵی (بني عذرة) ، ناوی (مذکور) بوو.

بە شەو دەڕۆشت و بەڕۆژ خۆی پەنادەدا، بۆئەوەی لەپڕێکدا بدا بەسەر دوژمناندا ، دەمەو شێوان لێیان نزیکبوەوە، هێرشی کردە سەر مەڕومااڵت و موڵکەکانیان، دەستکەوتێکی زۆری دەستکەوت و هەندێکیشیان هەڵهاتن.

خەڵکی ناو (دومة الجندل) هەریەکەیان بەالیەکدا هەڵهاتن کە موسڵمانەکان چوونە سەر شوێنەکانیان کەسی تێدا نەمابوو ، پێغەمبەری خوا ﷺ چەند ڕۆژێك مایەوە . سریەو تیپی سەربازی بە هەموالیەکدا نارد، کەسی نەدیەوە پاشان گەڕایەوە بۆ مەدینە ، لەو غەزایەدا پێغەمبەر ﷺ ڕێککەوتنی ئاشتی مۆر کرد لەگەڵ (عینە)ی کوڕی (حصن) لە (دومە الجندل) کە شوێنێکی بەناوبانگە لەنزیك شامەوە ، هەتا دیمەشق بە پیادە ڕێ پێنج شەو دەبێت ، لە مەدینەش پانزە شەو دوورە .

---

[1] / بۆ درێژەی باسی ئەم غەزایە بروانە (ابن هشام) ٩٠٢/٢ ، ٢١٠ هەروەها (زاد المعاد) ١١٢/٢ .

بەم دەستپێشخەریە خێراو پلانە ژیرە دەست و بردانە ، پێغەمبەری خوا ﷺ سەرکەوتنی بەدەست هێنا لە بەرقەرارکردنی ئاسایش و کۆنترۆڵ کردنی ناوچەکەدا ، چەرخی پۆژگاریش جارێکی دی بە بەرژەوەندی موسڵمانان هەڵگەڕایەوە ، هەموو ئەو سەرئێشە ناوەکیانەش سووک بوون، دووڕووان بێدەنگ بوون و سەریان شۆڕکردو تیرەیەکی تری جولەکەش دەرکران ، ئەعرابە دەشتەکیەکانیش سەریان شۆڕکردو ئەوانی دیکەش خۆیان بەرواڵەت کردە دۆست و پارێزەری بەڵێن و پەیماننامە ، کەفو کۆی هەڵچوونی قوڕەیشیش دامرکایەوە، دەرفەتێکی باش بوو بۆ موسڵمانەکان ڕەخسا تا پەیامی خوای جیهانیان بە دەوروبەردا بڵاوبکەنەوە.

غەزای (ئەحزاب)

پاش ئەو شەڕو سریانەی کە زیاتر لە ساڵێکی خایاند هێمنی و ئاسایش بڵاو بوەوەو دورگەی عەرەب هێور بوەوە ، بەڵام جولەکە هەمیشە لە ئاکامی پەیمانشکێنی و خیانەتکاری و پیلانگێڕانی خراپی خۆیانەوە تووشی چەندین جۆری سەرشۆڕی و نەهامەتی دەبوون - ئەوانە هێشتا هۆشیان نەهاتبوەوە بەبەردا ، پەندیان وەرنەگرتبوو لە هەموو ئەوخیانەت و خراپەکاریانە ، ئەوە بوو پاش دوورخستنەوەیان بۆ خەیبەر چاوەڕوانی ئەنجامی بگرەو بەردەی نێوان موسڵمانەکان و بت پەرستەکانیان دەکرد . کە پۆژگاریش بە بەرژەوەندی موسڵمانەکان وەرچەرخاو دەسەڵات و هەژموونی خۆیان بەسەر ناوچەکەدا سەپاند ، ئیتر جولەکە ناخیان جۆشی دەخوارد ، ڕق و کینەی دڵیان ئەوەندەی تر زیادی دەکرد .

دیسان دەستیان کردەوە بەپیلان گێڕان دژ بەموسڵمانەکان و خۆیان سازدا بۆ دەست وەشاندنێکی وەها لە موسڵمانەکان کە ئیتر ڕاست نەبنەوە ، بەڵام ئەوان زاتی ئەوەیان نەدەکرد ڕووبەڕوو ئەو کارە بکەن ، نەخشەو پیلانیان دانا بۆ ئەو مەبەستە.

بیست پیاو لەسەرکردەکانی جولەکەو پیاوانی (بنی النضیر) کەوتنەڕێ بۆلای قوڕەیش لەمەککەو هانیاندان بۆ شەڕکردن دژ بەپێغەمبەر ﷺ و پشتیوانی خۆیان دەربڕی و بەڵێنی سەرکەوتنیان پێدان، قوڕەیشیش کەپێشتر بۆ وادەی ساڵانەکەی بەدر نەیوێرا بوو بڕواتە دەرەوە، لێرەدا دەرفەتێکی گونجاوی دەستکەوت بۆ کڕینەوەی ناوبانگی وونبووی خۆی ، بۆیە ڕازی بوون .

پاشان شانده جولەکەکە چوون بۆلای (غطفان) چییان بە قوڕەیش وتبوو بە ئەمانیشیان وت ، ئەوانیش هاتن بەدەمیانەوە ، ئەنجا شانەکە بەناو خێڵ و تیرەکانی عەرەبدا گەڕاو ژمارەیەکی تریشیان ڕازی کرد کەلەگەڵیان بن، بەو شێوەیە سەرکردەکانی جولەکە سەرکەوتنیان بەدەست هێنا لەجۆشدانی بێباوەڕاندا دژ بەبانگەوازەکەی پێغەمبەر ﷺ .

ئەوەبوو لەباشوورەوە (قوڕەیش) و (کنانە) و هاوپەیمانەکانیان لە (تهامە) بە سەرکردایەتی (ابو سفیان) لەگەڵ چوار هەزار کەسدا کەوتنەڕێ ، لە (مر الظهران) (بنو سلیم) یشیان پێگەیشت ، لە ڕۆژهەڵاتیشەوە خێڵەکانی (غطفان) (بنو فزارة) بەسەرکردایەتی (عینیە)ی کوڕی (حصن) و (بنی مرە)ش بە سەرکردایەتی (الحارث)ی کوڕی (عوف) و (بني اشجع) بە سەرکردایەتی (مسعر)ی کوڕی (رخیلة) و (بنو اسد) و چەندین خێڵی تریش لەگەڵیان دەرچوون بەرەو مەدینە.

ئەو هەموو خێڵ و گرۆهانە لەسەر وادەیەکی دیاریکراوی خۆیان بەرەو مەدینە کەوتنە جوڵە .

پاش چەند ڕۆژێك بە چواردەوری شاری مەدینەدا سوپایەکی زەبەلاحی دەهەزار کەسی کۆبوەوە ژمارەی ئەو سوپایە لەوا نەبوو لە ژمارەی خەڵکی هەموو شاری مەدینە بەژن و پیاوو منداڵیشەوە زیاتر بووبێت .

خۆ ئەگەر ئەو سوپا گەورەیە لەناکاودا بیاندایە بەسەر قەڵاکانی مەدینەدا گەورەترین مەترسی دروست دەکرد لەسەر موسڵمانەکان و تەفروتونای دەکردن و لەوانەش بوو لە ڕەگوڕیشەوە دەریانبکێشێت، بەڵام سەرکردایەتی شاری مەدینە هۆشیاربوو، پێشتر چاوو ڕووی خۆی لەسەر هەموو ڕێگاکان دانابوو، چاوەڕوانی بارو دۆخەکەی دەکرد، دیابوو کەداهاتوو چی لەگۆڕێدایە هێشتا ئەو سوپایە لەجێگەی خۆی نەجوڵابوو، هەواڵ هات بۆ پێغەمبەر ﷺ دەربارەی ئەو سوپا زەبەلاحە ترسناکە.

دەستبەجێ پێغەمبەری خوا ﷺ ئەنجومەنێکی ڕاوێژکاری باڵای پێکهێنا بۆ باسی شێوەی بەرگری کردن لەشاری مەدینە، پاش گفتوگۆکردن لەنێوان سەرکردەو ئەندامانی شورادا، پێکهاتن لەسەر بڕیارێك کەهاوەڵی خۆشەویست (سەلمان - ر -) خستیەڕوو، سەلمان وتی: پێغەمبەری خوا، ئێمە لەوڵاتی فارسدا کە گەمارۆ بدرایناید بە چواردەوری خۆماندا یەغانمان لێدەدا . نەخشەی خەندەك هەڵکەندن پێشتر عەرەب نەیبیستبوو - .

دەستبەجێ پێغەمبەری خوا ﷺ دەستی کرد بەجێبەجێ کردنی نەخشەکە ، ڕای سپارد کە هەر دە پیاو دەبێت چل گەز لەو خەندەکە هەڵکەنن .

موسڵمانەکان بەخێرایی دەستیان کرد بەهەڵکەندنی خەندەک و، پێغەمبەری خواش ﷺ هانیدەدان و لەگەڵیاندا بەشداری دەکرد ، (بوخاری) دەگێڕێتەوە لە (سهل)ی کوڕی (سعد)ەوە، دەڵێت: لەخەندەکەکەدا لەگەڵ پێغەمبەری خوادا بووین ﷺ ئەوان هەڵیان دەکەندو ئێمەش بەکۆڵ خۆڵەکەیمان دەبردە دەرەوە ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی :

اللهم لاعيش الا عيش الاخرة فاغفر للمهاجرين والانصار [1]

هەروەها لە(انس)ەوە: پێغەمبەری خوا ﷺ چوو بۆناو خەندەکەکە لە بەرە بەیانێکی ساردا سەیری کرد ئەوەتا (ئەنسار)و(کۆچکەران) خەریکی چاڵ هەڵکەندن ، هیچ کۆیلەیەکیان نەبوو ئەوەیان بۆ بکات ، کە بینی وا بەوشێوەیە شەکەت و ماندوو برسین فەرمووی :

اللهم لاعيش الا عيش الاخرة فـاغفر للانصار والمهاجرة

ئەوانیش وەڵامیان دایەوە وتیان :

نحن الذيـــن بايعـــوا محمداً على الجهـــاد مابقينـــا ابدا [2]

(براء)ی کوڕی (عازب)یش دەڵێت: چاوم لێ بوو پێغەمبەر ﷺ خۆڵی دەگواستەوە لەتاو تەپ و تۆز سنگی پێغەمبەرم نەدەبینی ، ئەو ڕۆژە ، پێغەمبەری خوا ﷺ قژی پیرۆزی زۆربوو ، گوێم لێ بوو جۆشی خواردبوو لەگەڵ شیعرێکی (ابن رواحه)دا کە لەکاتی خۆڵ بارکردندا دەیوت :

اللهم لولا انت مـاهتدينـا و لا تصدقنـا و لا صلينـا
فـانـزلن سكـينة علينـا وثبت الاقـدام ان لاقينـا
ان الالـى قـدبغـوا علينا وان ارادوا فتنـة ابينـا

دەڵێت : ئەم دێڕەی کۆتایی درێژ دەکردەوە ، لە ڕیوایەتێکیدا هاتووە کە ئەم دێڕە هاتوە:

ان الالى قد بغوا علينا وان ارادوا فتنة ابينا [3]

موسڵمانەکان لەگەڵ ئەوەدا کە بەم گورج و گۆڵیەوە کاریان دەکرد برسێتی هەناوی پێ نەهێشتبوون ، (انس) دەڵێت : خەڵکی خەندەک پڕ بەمشتێک جۆیان بۆ

---

[1] / صحيح البخاري (با غزوة الخندق) ۲/ ۵۸۸ .
[2] / هەمان سەرچاوە .
[3] / هەمان سەرچاوە ۲/ ۵۸۹ .

دەهێنرا کە کەمێك زەیت یان بەزیان تێکەڵاو دەکرد لەبەر کۆنی ڕەنگی دەگۆڕاو ، ئەوەندە ڕەق و بۆن ناخۆش بوو لەبەر بینیان دەگیرا [1] .

(ابو طلحة) دەڵێت : دەردەدڵی خۆمان بردە لای پێغەمبەر ﷺ و سکی خۆمان نیشاندا کەیەکی بەردێکمان پێوە بەستبوو لەتاو برسێتی کەچی ئەو کە سکی هەڵدایەوە دوو بەردی لەتاو برسێتی بەستبوو [2] .

لەکاتی هەڵکەندنی خەندەکەکەدا نیشانەیەکی پێغەمبەرێتی پووی‌دا ، (جابر)ی کوڕی (عبدالله) بینی وا پێغەمبەر ﷺ بەتەواوی لاوازو زەرد هەڵگەڕاوە ، چوەوە ماڵێ مەڕێکی سەربڕی بۆئەکەی وت جامێك جۆی کرد بە ئارد، ئەنجا بەپەنامەکی پێغەمبەری ﷺ ئاگادارکرد ، کە لەگەڵ چەند هاوەڵێکدا تەشریف بهێنن ، پێغەمبەری خواش ﷺ هەرچی کەسی ناو خەندەکەکە هەیە بانگی کرد ، کە هەزار کەس دەبوون ، هەمویان لەو خواردنەیان خواردو تێربوون هێشتا پارچە گۆشتەکە لەناو دەفرەکەدا مابوو ، نانەکەش وەك خۆی مابوەوە [3] .

خوشکەکەی (نعمان)ی کوڕی (بشیر) مشتێك خورمای هێنابوو بۆ خەندەکەکە تا باوك و خاڵۆکەی لێی بخۆن ، بەڵای پێغەمبەری خوادا ﷺ تێپەڕیی داوای خورماکەی لێ کرد ئەویش هەمووی کردە تویشە بەرەیەکەوە ، ئەنجا پێغەمبەر ﷺ خەڵکی خەندەکی بانگ کرد ، هەموویان لێیان خوارد ، خوارماکە لە زیادبوندا بوو ، هەموویان لێیان خواردو هەستان ، تویشە بەرەکە ئەوەندە پڕ بووبوو سەرو بەر لێی دەڕژا [4] .

موعجیزەیەکی لەودوانە گەورەتر لە خەندەکەکەدا پویدا ، (بوخاری) لە (جابر)ەوە دەگێڕێتەوە ، دەڵێت : لە ڕۆژی هەڵکەندنی خەندەکەکەدا ، تاشە بەردێکی گەورە هاتە بەردەممان ، هاتنە خزمەت پێغەمبەر ﷺ وتیان : ئەمە تاشە بەردێکی گەورەیە لە خەندەکەکەدا چی بکەین ؟ فەرمووی : من خۆم دادەبەزم ، لەو کاتەدا سکی پیرۆزی لەتاو برسێتی بە بەردێك بەستبوو ، سێ ڕۆژ بوو دەممان لە هیچ نەدابوو ، پێغەمبەری خوا ﷺ پاچێکی هەڵگرت ، یەك پاچی لێدا وردو خاشی کردو وەك لمی لێهات [5] .

(براء) دەڵێت : لەو ڕۆژەدا لە چاڵێکیاندا بەردێك هاتە ڕێگەمان هەرچیەکیان لێکرد دادی نەدا ، پاچ و چەکوش کاری تێ نەدەکرد ، سکاڵامان بردە لای پێغەمبەری

---

[1] / هەمان سەرچاوە ٢/ ٥٨٨ .
[2] / (ترمذي) ڕیوایەتی‌کردوە لە (مشكاة المصابيح) ٢/ ٤٤٨ .
[3] / بوخاری ئەم ڕووداوەی گێڕاوەتەوە ٢/ ٥٨٨ ، ٥٨٩ .
[4] / (ابن هشام) ٢/ ٦١٨ .
[5] / صحيح البخاري ، ٢/ ٥٨٨ .

خوا ﷺ ، تەشریفی هێنا پاچێکی هەڵگرت و فەرمووی : (بسم الله) یەك پاچی لێدا ، پاشان فەرمووی (الله اکبر) ئەوا کلیلەکەی ولاتی شامم پێدرا وەڵلاهی چاوم لە کۆشکە سوورەکانیەتی ، پاشان جارێکی تر لێیدایەوە پارچەیەکی تری لێ شکاند ، فەرمووی (الله اکبر) مولکی فارسم پێدرا ، وەڵلاهی ئێستا چاوم لە کۆشك و تەلارەکانی شاری (مدائن) ە ، پاشان بۆ سێیەم جار لێیدایەوە ، فەرمووی : (بسم الله) ، ئەنجا ئەوی تریشی وردوخاش کردو فەرمووی (الله اکبر) ، کلیلەکانی ولاتی یەمەنم درا بەدەست ، وەڵلاهی لەم جێگەیەی خۆمەوە چاوم لە دەروازەکانی شاری (صنعاء) [1] .

(ابن اسحاق)یش هەمان ئەو ریوایەتە لە(سلمان)ی فارسیەوە دەگێڕێتەوە(ر) [2] .

شاری (مەدینە) جگە لە باکووری لە هەموولایەکەوە بەشاخ و بەردەڵان و باخ و بێستانی دارخورما گیرابوو ، پێغەمبەری خوا ﷺ وەکو شارەزاییەکی سەربازیی لێهاتوو دەیزانی کە سوپایەکی زەبەللاحی لەو شێوەیە تەنها لە باکورەوە دەتوانێت هێرش بهێنێتە سەر شارەکە بۆیە خەندەکەکەی لە باکورەوە هەڵکەند .

موسڵمانەکان بەردەوام بوون لەسەر هەڵکەندنی خەندەکەکە ، بەرێژەیی پۆژەکە خەریك بوون ، ئێواران دەگەڕانەوە ماڵەوە ، تا بەپێی نەخشە دانراوەکەی پێغەمبەر ﷺ خەندەکەکە تەواوکرا ، پێش ئەوەی سوپا زەبەللاحەکەی موشریکان بگاتە قەراغ شاری مەدینە [3] .

قوڕەیش بەچوار هەزار کەسەوە گەیشتنە نزیك مەدینە ، بەکۆمەڵ لە (اسیال) ی ناوچەی (رومە) لەنێوان (جرف) و (زغابە)دا دابەزین ، (غطفان) و شوێنکەوتوانیان لەخۆڵکی (نجد)یش بە شەش هەزار کەسەوە هاتن و بەڕووی (ئوحود) دا لە (ذنب لقمي) دابەزین .

﴿ وَلَمَّا رَأَى الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزَابَ قَالُوا هَذَا مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَمَا زَادَهُمْ إِلَّا إِيمَاناً وَتَسْلِيماً ﴾ الاحزاب :٢٢ واتە : کاتێك ئیمانداران ئەو گرۆهانەیان بینی وتیان: ئەمە ئەو بەڵێنەبوو کە خوداو پێغەمبەرەکەی فەرموویان ، بەڕاستی خوداو پێغەمبەرەکەی ڕاستیان فەرمو : ئەمەش جگە لەباوەڕ بەرزبوونەوەو ملکەچ بوون بۆ خودا، هیچ کاریگەریەکی لێنەکردن.

---

[1] / سنن النسائي ٥٦/٢ ، هەروەها (احمد) لە (مسند) ە کەیدا دەستەواژەکە هی نسانی نیە ، تێیداهاتووە کە لەماوەلێکەوە گێڕاوەتەوە .

[2] / ابن هشام ٢١٩/٣ .

[3] / هەمان سەرچاوە ٣٣٠/٣ ، ٣٣١ .

بەڵام دووڕوان و دڵ نەخۆشەکان ، دڵیان کەوتە لەرزە داخوریان لە ترسی ئەو سوپایە ﴿وَإِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا﴾ الاحزاب : ١٢ واتە : دووڕوەکان و ئەوانەی دڵەکانیان نەخۆشە وتیان: ئەوەی خوداو پێغەمبەرەکەی بە ئێمەیان وت جگە لە لەخۆبایی بوون چی دیکە نەبوو .

پێغەمبەری خوا ﷺ سێهەزار چەکداری لەگەڵدا بوو ، پشتیان کردە شاخی (سلع) و خەندەکەکەیان خستە نێوان خۆیان و بێباوەڕان ، دروشمیان ئەوەبوو: (سەرناکەون) (ابن ام کتوم)ی بەسەر مەدینەوە بەجێهێشت و ، فەرمانیدا بەژن و منداڵ لە مااڵەکاندا بمێننەوە .

کە موشریکەکان وێستیان هێرش بهێنن و بدەن بەسەر مەدینەدا ، خەندەکێکی پانیان بینی لەبەردەمیاندا هەڵکەندرابوو ، بەناچاری گەمارۆی موسڵمانەکانیاندا ، ئەوان کاتێک دەرچوو بوون هیچ جۆرە خۆ ئامادەکردنێکیان نەکردبوو بۆ ئەو نەخشەیە ، چونکە ئەو پلانە وەکو وەیانوت ـ فێڵێکە پێشتر خێڵەکانی عەرەب نەیانزانیوەو ، بەهیچ شێوەیەک خۆیان بۆ ساز نەدابوو.

موشریکان لە داخ و ڕقی بێسنوریاندا بەچوار دەوری خەندەکەکەدا دەهاتن و دەچوون، بەدوای خاڵێکی الوازدا دەگەڕان ، تاڵیوەی دزەبکەن ، موسڵمانەکانیش بە وردی چاودێری جموجوڵی موشریکەکانیان دەکرد ، تیربارانیان دەکردن بۆ ئەوەی لێی نزیک نەکەونەوەو ، لێیەوە بکەنە ئەم بەرەوە .

هەندێک لە سوارەکانی قوڕەیش زۆر بێتاقەت بوون بەوە کە بێسوود بەدەوری خەندەکەکەدا بێن و بچن و چاوەڕوانی ئەو گەمارۆیە بکەن ، ئەوە نەریتی ئەوان نەبوو ، بۆیە کۆمەڵێکیان خۆیان پێ ڕانەگیرا لەوانە (عمرو)ی کوڕی (عبدود) و (عکرمە)ی کوڕی (ابو جهل) و (ضرار)ی کوڕی (خطاب) چەند کەسێکی تریان تێدابوو ، ڕێگەیەکی بەرتەسکیان بەدی کرد لەو ڕێگەیەوە کردیانە ئەم بەرەوە ، ئەسپەکانیان کەوتە ناو قوڕاوێک لەنێوان شاخی (سلع)دا ، (علی) کوڕی (ابو طالب) و چەند موسڵمانێکیتر بۆیان چوون و دەرچەکەیان لێگرتن (عمرو) داوای شەڕە شمشێری کرد (علی) کوڕی (ابو طالب) چووە مەیدانی ، وتەیەکی لە دەم دەرچوو کابرای گەرم کرد (عمرو) یەکێک بوو لە پاڵەوانە ئازاکانی موشریکان ، هات ئەسپەکەی خستیە خوارەوە لەداخدا سکی هەڵدڕی و دای لە دەم و چاوی ، ئەنجا چوو بۆ (علی) دەستیان کرد بە شەڕ زۆر یەکتریان هێناو برد ، تا (علی) ﷺ کوشتی ، ئەوانەی کە لەگەڵیدا بوون لەترساندا لەهەمان دەرچەکەوە کەلێی هاتبوون هەڵهاتن ، ئەوەندە ترسان (عکرمە) لەکاتی ڕاکردندا ڕمەکەی لە بیرچوو .

لە ڕۆژەکانی تریشدا موشریکان چەند هەوڵێکی تریاندا بۆ پەرینەوە لە خەندەکەکەیان بۆ کردنەوەی ڕێگەیەک بۆ پەرینەوە ، بەڵام موسڵمانەکان بەرگریەکی ئازایانەیان دەکرد ، لەو دوڕەوە تیر بارانیان دەکردن و نەیاندەهێڵا لە خەندەکەکە بێنە ئەمبەرەوە تا شکستیتیان پێ هێنان .

بەهۆی سەرقاڵبوونی موسڵمانەکانەوە بەو شەڕە تیرەوە پێغەمبەری خوا ﷺ موسڵمانەکان هەندێك نوێژیان لە کیس چوو ، لە (صحیحین) داهاتووە لە (جابر)ەوە (ر) : (عمر)ی کوڕی (خطاب) لە ڕۆژی خەندەکدا هات و ، دەستی کرد بە قسە وتن بە کافرانی قوڕەیش وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ ئەوەندە نوێژەکەم دواکەوت خەریك بوو ڕۆژ ئاوابێت پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی : وەڵاهی منیش نوێژەکەم بۆ نەکرا ، (جابر) دەڵێت : لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ لە (بطحان) دابەزین ، ئەنجا دەستنوێژی شۆردو ئێمەش دەستنوێژمان شوشت ، پاش خۆرئاوا بوون نوێژی عەسرمان کرد ، پاشان نوێژی شێوانیشمان کرد[1].

پێغەمبەری خوا ﷺ بۆ لەدەست چوونی ئەم نوێژانە زۆر بێتاقەت بوو تا نزای کرد لە موشریکان ، لە (بخاری)دا هاتووە لە (علی) یەوە ﷺ دەڵێت: پێغەمبەر ﷺ لە ڕۆژی خەندەکدا فەرمووی : خوا ماڵ و گۆڕیان پڕبکات لەئاگر، هەروەکو چۆن سەریان قاڵکردین لە نوێژەکانمان تا خۆر ئاوابوو لەکیسمان چوو [2].

هەروەها لە(مسند)ی پێشەوا ئەحمەدو (شافعی)دا هاتووە، ئەو موشریکانە پێغەمبەری خوایان ﷺ سەرقاڵ کرد لە نوێژی نیوەڕۆو ئێوارەو شێوان و خەوتنان ، ئەوەبوو هەموویانی پێکەوە کرد ، پێشەوا (نووی) دەڵێت : شێوازی کۆکردنەوەی ئەو ڕیوایەتانە ، بەوەدەبێت کە غەزای خەندەك چەند ڕۆژێکی خایاندوە ، هەندێك نوێژی لە ڕۆژێکدا کردووەو هەندێکی تریشی لەچەند ڕۆژێکی تردا کردووە، تەواو[3].

لێرەوە تێدەگەین کە هەوڵدانی موشریکان بۆ پەرینەوە بۆ ئەمبەری خەندەکەکەو بەرگری کردنی موسوڵمانەکان ماوەی چەند ڕۆژێکی خایاندوە ، بەڵام لەبەرئەوەی خەندەکەکە کەوتبوە نێوانیانەوە هیچ شەڕێکی خوێناوی و ڕاستەوخۆ لەنێواندا ڕووی نەدا ، بەڵکو تەنها شەڕەشیرو تیرو ڕمبازی تاکەکەسی هەبوو .

---

(1) صحيح البخاري ٢/٥٩٠ .
(2) هەمان سەرچاوە .
(3) (مختصر سيرة الرسول) ﷺ نوسینی شێخ عەبدوڵلای نەجدی ل٢٨٧ ، هەروەها شەرحی (مسلم) لەلایەن (نووی)یەوە ١/ ٢٢٧ .

لەو شەڕەتیرەدا چەند پیاوێك لەهەردوولا کوژران کە بەپەنجەکان دەژمێردرێن شەش کەس لە موسڵمانەکان و دە کەس لە موشریکەکان بە تیر کوژران یەکێك یان دوانیش بە شمشێر کوژران .

لەو تیرئەندازییەدا (سعد)ی کوڕی (معاذ) تیرێك بەربالّی کەوت شارەگێکی بڕی ، کابرایەکی قوڕەیشی بەناوی (حبان العرفه)وە لێیدا، بۆیە نزای لێکردو فەرمووی: خوایە تۆ دەزانیت هیچ شتێك لەلام ئەوەندە خۆشەویست نیە بەئەندازەی ئەوەی لە پێناوی تۆدا خەبات بکەم و دژ بەکەسانێك پێغەمبەرەکەی تۆیان بەدرۆ خستۆتەوە شار بەدەریان کردووە ، خوایە وادەزانم کەبەم جەنگە لەنێوان ئێمەو ئەواندا شەڕ کۆتایی پێدێت ، خوایە ئەگەر شەڕێکمان لەگەڵ قوڕەیشدا ماوە بمهێڵە بۆیان ، تا لەپێناوی تۆدا لەگەڵیاندا بجەنگم ، خۆ ئەگەر شەڕ کۆتایی پێدەهێنیت ئەوا ئەم ڕەگی دەمارەم بتەقێنەو باپێیەوە بمرم [1] لەکۆتایی نزاکەیدا فەرمووی : خوایە نەمکوژی هەتا سەرشۆڕی (بنو قريظة) بەچاوی خۆم دەبینم [2] .

لەکاتێکدا کەموسڵمانەکان لەناو بەرەکانی جەنگدا ڕووبەڕووی سەرسەختیەکان دەبونەوە ، لەملاشەوە مارو دوپشکی پیلانگێڕیی لەکونەکانی خۆیدا گێنگڵی دەداو دەیوست بدا بەجەستەی موسڵمانەکانەوە ، بۆیە گەورە تاوانباری (بني نضير) (حيى) کوڕی (اخطب) چووە مااڵەکانی (بنو قريظة) و سەرەدا لە (کعب)ی کوڕی (اسد القرظي) کە سەرۆکی (بني قريظة) بوو ، مۆرکەری گرێبەندو پەیمانی جولەکەی (بنو قريظة) بۆو لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ ، پەیمانی دابوو بەپێغەمبەر ﷺ ، کە ئەگەر هاتوو تووشی شەڕهات پشتی بگرێت هەروەکو پێشتر باسکرا ، (حيى) دای لەدەرگای مااڵەکەی، (کعب) لەسەری داخست، وازی لێ نەهێنا تا دەرگاکەی پێکردەوە ، (حيى) وتی : من سەر بەرزیی هەتایی و دەریای (طام) م بۆهێناوی ، هەموو قوڕەیشم بە پیاوماقوڵ و سەرکردەیانەوە هێناوەتە (مجمع الاسيال) لە (رومه) ، (غطفان) و هەموو سەرکردەو پیاو ماقوڵەکانی ئەوانیشم لە (ذنب نقمي) دابەزاندوە بەتەنیشت (ئوحود)ەوە، بەڵێن و پەیمانیان پێداوم کەتا لە ڕەگ و ڕیشەوە موحەممەد دەرنەکێشن وازنەهێنن.

(کعب) پێی وت: وەڵاڵەی تۆ زەلیلیی ڕۆژگارو دەریایەکی بێئاوت بۆ هێناوم ، تەنها دەنگی هەیەو ڕەنگی نیە، خوا لەناوت بەرێت (حيى) ! وازم لێبهێنە

---

[1] / صحيح البخاري ٣/ ٥٩١ .
[2] / ابن هشام ٣/٢٢٧ .

بانەم حاڵەم ڵێ تێك نەچێت ، من جگە لەڕاستگۆیی و ئەمەکداریی هیچی ترم لە موحەممەد نەدیوە.

(حیی) هەر وازی ڵێ نەهێناو لەکۆڵی نەبۆوە ، تا(کعب) ڕێگەی‌دا ، بەمەرجێك پەیمانی بداتێ ئەگەر هاتوو قوڕەیش و غەطفان گەڕانەوە، لەگەڵ موحەممەددا هیچیان پێنەکرا ئەوا (حیی)یش لەگەڵ (کعب)دا بچێتە قەڵاکانی ئەوانەوە بۆ ئەوەی وەکو یەك زیانیان بەربکەوێت (کعب)یش خۆی بێلایەن کرد لەو بەڵێن و پەیمانەی کە هەیبوو لەگەڵ موسڵمانەکانداو هەڵیوەشاندەوە ئیتر چووە ڕیزی موشریکان و بەرەی دژ بە موسڵمانەکانی گرت[1] .

بەکردەیش (بنو قریظة) هەستان بەچەند کارێکی سەربازیی ، (ابن اسحاق) دەڵێت : (صفیە)ی کچی (عبدالمطلب) لەناو قەڵایەکدا بوو (حسان)ی کوڕی (ثابت) یشیان لەگەڵدا بوو، (حسان) لەو قەڵایەدا لەگەڵ ژن و منداڵەکاندا دانرابوو ، (صفیة) دەڵێت : پیاوێکی جولەکە بەلامانداا تێپەڕی و بەدەوری قەڵاکەدا هاتوچۆی دەکرد ، (بنو قریظة) کەوتبوونە جەنگ و پەیمانیان شکاندبوو، کەسێکیش نەبوو لەو ناوەدا بەرگریمان ڵێ بکات ، پێغەمبەری خوا ﷺ و موسڵمانەکان لە سەنگەرەکاندا بەرامبەر دوژمن وەستابوون و ، هەرکەسێك بیدایە بەسەرماندا کەس نەیدەتوانی بیگێڕێتەوە ، وتم بە (حسان) کوڕە ئەوە جولەکەیە بەدەوری قەڵاکەدا دێت و دەچێت دڵنیانیم کە پشتەوەی موسڵمانان ئاشکرا نەکات بۆ بێباوەڕان ، دەبینی کە پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵان سەرقاڵن و لێرەنین ، ئادەی (حسان) دابەزە بیکوژە ، کەچی (حسان) وتی : وەڵاهی تۆ دەزانی ئەوە بەمن ناکرێت ، (صفیة) دەڵێت : کۆڵەکەیەکم هەڵگرت لە قەڵاکە دابەزیمە خوارەوە ، کێشام بەسەریدا کوشتم پاشان گەڕامەوە ناو قەڵاکەو ، وتم (حسان) دابەزە چەك و تفاقەکەی لێبکەرەوە ، لەبەرئەوە پیاوە من نەمتوانی لێی بکەمەوە ، کەچی (حسان) وتی : پێویستم پێی نیە[2] .

ئەم کارە گەورەیەی پوری پێغەمبەر ﷺ ڕۆڵێکی گەورەی هەبوو لە پاراستنی ژن و منداڵی موسڵماناندا ، پێدەچێت جولەکەکان وایان زانیبێت کە ئەو قەڵایە پڕە لە

---

[1] / ابن هشام ۲۲۰/۲ ، ۲۲۱ .

[2] / ابن هشام ۲۲۸/۲، ئەم فەرموودەیە وا لێکدەرێتەوە کە(حسان) پیاوێکی ترسنۆك بووبێ، هەندێك لەزانایان ئەو بۆچوونەیان بەڕەچ داوەتەوەو بەخراپی دەزانن، چونکە فەرموودەکە بچڕان لە (اسناد)ەکەیدا هەیە ئەگەر ڕاست بوایە(حسان)ی پێناشرین دەبوو، خۆ ئەگەر ڕاستیش بێ ئەوە پێدەچێ (حسان) لەو ڕۆژەدا نەخۆش بو بێ، ئەمە باشترین لێکدانەوەیە.

چەکداری سوپای ئیسلام و زەحمەتە کەس بتوانێت بچێتە سەریان . لەکاتێکدا کە هیچ پیاوێکی چەکداری تێدا نەبوو بۆیە نەیانوێرا جارێکی تر ئەوکارە دووبارە بکەنەوە ، بەڵام بە بەردەوامی نامەو قسەیان دەنارد بۆ بت پەرستەکان وەک بەڵگەیەکی کردبێت بۆ دانەپاڵی موشریکان، تاڕادەیەک موسڵمانەکان بیست وشتری ئازوقەی جولەکەیان گرت کە بۆ سوپای موشریکانیان ناردبوو .

هەواڵی پەیمانشکێنیەکە گەیشتە پێغەمبەری خوا ﷺ و موسڵمانەکان ، بۆیە دەستبەجێ دەستی کرد بەلێکۆڵینەوە تاهەڵوێستی (بنو قریظة)ی بۆ ڕوون بێتەوە ، لە ڕووی سەربازییەوە حسابی بۆ بکات ، بۆ لێکۆڵینەوەی هەواڵەکە هەردوو (سعد) ە کە ، (سعد)ی کوڕی (معاذ) و (سعد)ی کوڕی (عبادە)و (عبدالله)ی کوڕی (رواحه)و (خوات)ی کوڕی (جبیر)ی ناردو پێیانی فەرموو : بڕۆن بزانن ئەو هەواڵە ڕاستە ، کە لەبارەی ئەوانەوە پێمان گەیشتوە ؟ ئەگەر ڕاست بوو بە ئیشارەتێک تێم بگەیەنن کەلێی حاڵی ببم و هەواڵەکە لەناو خەڵکدا بڵاوەمەکەنەوە ، خۆ ئەگەر لەسەر بەڵێن و پەیمانی خۆیان مابوونەوە ئەوا ئاشکرای بکەن بۆ خەڵک . کەمەفرەزەکە نزیکبوونەوە لەجولەکە ، هەڵوێستیان زۆر ناشیرین و بێڕێز بوو، بەئاشکرا دوژمنایەتیان کردن و جنێویاندا بە خۆیان و بە پێغەمبەری خوا ﷺ ، هەروەها وتیان: پێغەمبەری خوا کێیە؟ هیچ بەڵێن و پەیمانێک لەنێوان ئێمەو موحەممەددا نیە، موسڵمانەکان گەڕانەوەو بەئیشارەت تێیان گەیاند کە جولەکە پەشیمان بونەتەوەو پەیمانیان شکاندووە ، وتیان : وەکو (عضل) و (قارە)ن ، واتە پەیمانشکێنیان کردووە (عضل) و (قارە) ئەوانە بوون کە خیانەتکاریەکەی (رجیع) یان ئەنجامدا.

لەگەڵ ئەوەدا کە ویستیان هەواڵەکە بشارنەوە بەڵام خەڵک بەدەموویاندا تێگەیشتن کە مەسەلەکە چۆنە، هەستیان کرد ڕووبەڕووی مەترسیەکی گەورە دەبنەوە.

بەڕاستی ساتە وەختێکی ترسناک بوو بۆ موسڵمانەکان ، هیچ بەربەستێک نەبوو لەنێوان موسڵمانەکان و جولەکەی (بنو قریظة)دا کە لەپشتەوە لێیان بدەن ، لەبەردەمیشەوە سوپایەکی زەبەللاحی ئەوەندە گەورە وەستابوو ئەستەم بوو بتوانن خۆیانی لێ لابدەن ، ژن و منداڵەکانیشیان لەبەردەم ئەو پەیمانشکێنانەدا بوو بەبێ هیچ بەربەستێک ، بەشێوەیەک بوون هەروەکو خودای گەورە دەفەرموێت : ﴿وَإِذْ زَاغَتْ الْأَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ

وَزُلْزِلُوا زِلْزَالًا شَدِيدًا ﴾ الاحزاب : ١٠،١١ واتە : چاوەکان ئەبڵەق بوون و ، دڵەکانتان هاتبوە گەروو ، گومانی جۆراو جۆرتان هەبوو لە بەرامبەر بەڵێنەکانی خوا بە سەرخستنی ئیمانداران ، ئا لەو کاتەدا ئیمانداران تووشی تاقیکردنەوە بوون و زەمین لەرزەیان پێکەوت، تاهەندێکیان دەیانوت: موحەممەد بەڵێنی گەنجینەی کیسراو قەیسەرمان دەداتێ ، کەچی کەسمان ناوێرێت بڕوات بۆ سەرئاو ، هەندێکی تریشیان لەبەردەم کۆمەڵێک خەڵکی خزمیاندا وتیان : مااڵمان بەدەرەوەیە مۆڵەتمان بدە بابڕۆینەوە ماڵێ ، چونکە لەدەرەوەی مەدینەدان ، هەتا خێڵی (بنو سلمە) خەریکبوو بگەڕێنەوەو شکست بهێنن ، لەبارەی دووڕوەکانەوە ئایەت هاتە خوارەوە : ﴿وَإِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا وَإِذْ قَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ يَا أَهْلَ يَثْرِبَ لا مُقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُوا وَيَسْتَأْذِنُ فَرِيقٌ مِنْهُمُ النَّبِيَّ يَقُولُونَ إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ وَمَا هِيَ بِعَوْرَةٍ إِنْ يُرِيدُونَ إِلَّا فِرَارًا﴾ الاحزاب : ١٢ ، ١٣ واتە : ئا لەوکاتەدا دووڕوەکان و دڵ نەخۆشەکان دەیانوت: بەڕاستی بەڵێنی خواو پێغەمبەرەکەی تەنها لەخۆبایی بوون بوو ، دەستەیەکیش لە دووڕوەکان وتیان : خەڵکی (یثرب) ئەمە شوێنی مانەوەتان نیە ، بگەڕێنەوە بۆ ناوشار ، دەستەیەکیشیان مۆڵەتیان لە پێغەمبەر ﷺ دەخواست و دەیانوت ماڵەکانمان بەدەرەوەیە لەڕاستیدا وانەبوو ، ئەوانە تەنها دەیانەوێت لە مەیدانی جەنگەکە هەڵبێن.

پێغەمبەریش ﷺ کە هەواڵی پەیمانشکێنی (بنو قریظة)ی پێگەیشت جلەکانی دا بەسەر خۆیداو بۆ ماوەیەک پاڵکەوت ، تا بەاڵو کارەساتەکە تەواو لەسەر موسڵمانان سەخت بوو ، پاشان هیوای هاتەوە بەبەردا و ، هەستایەوەو فەرمووی : (الله اکبر ، مژدەی سەرکەوتنتان لێ بێت موسڵمانان) پاشان دەستی کرد بەنەخشە دانان بۆ ڕووبەڕوو بوونەوەی بارودۆخەکە ، وەکو بەشێکیش لەو نەخشەیە ، مەفرەزەی پاسەوانی دەنارد‌ەوە بۆ مەدینە نەبادا لەناکاوداو لەپشتەوە شاڵاو بکرێتە سەرێن و منااڵکان ، بەاڵم هەڵوێستەکە پێویستی بەهاتنە پێشەوەیەکی یەکلاکەرەوە هەبوو ، کە هەموو گرۆهەکانی پێ سەرشۆڕ بکات ، بۆ ئەو مەبەستە ویستی سوڵحێک بکات لەگەڵ (عینیە) کوڕی (حصن) و (حارث)ی کوڕی (عوف) کە هەردووکیان سەرکردەی (غطفان) بوون ، لەسەر سێیەکی بەروبومەکانی مەدینە ، لە بەرامبەر ئەوەدا بەخۆیان و سوپاکەیانەوە بگەڕێنەوە ، موسڵمانەکانیش یەکلابینەوە بۆ سوپاکەی قوڕەیش ، کە هێزو زەبرو زەنگیان دەناسی و باش تاقیان کردبۆوەو لەناویان بەرن .

پێغەمبەری خوا ﷺ پرسی بەهەردوو (سعد)ەکە کرد، ئەوان وتیان : پێغەمبەری خوا ﷺ (ئەگەر خوا ئەم فەرمانەی پێداویت ئەوا قسەمان نیە ، ئێمە کاتێک خەڵکێکی بت پەرست و گومڕابووین ، ئەوانە نەیانتوانیوە دەنکە خورمایەکی ئێمە بخۆن مەگەر بەئاڵ و وێریان فرۆشتن ، ئێستا پاش ئەوەی خوا بەئیسلام ڕێزی گرتین و هیدایەتی داین و بەتۆوە سەری بەرز کردینەوە ، تازە بچین مااڵی خۆمانیان بدەینێ ؟ وەڵاهی جگە لە شمشێر هیچی تریان نادەینێ ، پێغەمبەری خوا ﷺ هەڵوێستەکەیانی پێ چاک بوو ، فەرمووی : ئەمە ڕاوێژێکە بەئێوەی دەکەم بۆ ئەوەم کرد ، کەبینیم عەرەب لە هەموو لایەکەوە هاتونەتە سەرمان وتم : بەم پێشنیارە کەمێک بارەکە سووک بکەین .

پاشان خوای گەورە کارێکی پەخساندو دوژمنی پێ سەرشۆڕ کردو دایمرکاندنەوە ، خودا کردی ئەوەبوو پیاوێکی (غطفان)ی بەناوی (نعیم)ی کوڕی (مسعود)ی کوڕی (عامر)ی (اشجعی) (ر) هاتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ و وتی : پێغەمبەری خوا ﷺ من موسڵمان بووم ، کەسوکارم بەموسڵمان بونم نازانن ، فەرمانم پێ بدە بەئارەزووی خۆت بۆت جێبەجێ دەکەم ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی تۆ تەنها پیاوێکی ، دەتوانی کێ پەشیمان بکەیتەوە بیکە ، چونکە شەڕ تەکتیک و فێڵە ، خێرا (نعیم) چوو بۆلای (بنی قریظة) کە لەسەردەمی نەفامیدا دۆستیان بوو . چووە ناویان وتی: خەڵکینە ئێوە دەزانم من ئێوەم چەندە خۆش دەوێت ، دەشزانن چەندە نیوانمان خۆشە ، وتیان : ڕاست دەکەیت ، وتی : حاڵی قورەیش وەکو ئێوە نیە ، ئەم شوێنە شوێنی ئێوەیەو ماڵ و منداڵی ئێوەی تێدایە ، ناتوانن بەجێی بهێڵن و بڕۆن بۆ شوێنێکیتر ، قورەیش و (غطفان)یش هاتوون بۆ شەڕی موحەممەدو هاوەڵەکانی ئێوەش پشتان گرتوون ، لەکاتێکدا کەشوێن و ماڵ و ژن و منداڵیان لە شوێنێکی دیکەیە ، ئەگەر دەرفەتێکیان دەست بکەوێت دەی قۆزنەوە ، ئەگەر هیچیان پێنەکرا ئەوا بەجێتان دەهێڵن و دەڕۆنەوە بۆ شوێن و مەنزڵگای خۆیان ، ئەنجا موحەممەد لەپای ئەوەدا تۆڵەتان لێدەکاتەوە ، وتیان : (نعیم) چی بکەین باشە ؟ (نعیم) وتی : لەگەڵیاندا شەڕ مەکەن تا بارمتەیان لێ وەرنەگرن ، وتیان : ئەمە ڕایەکی زۆر باشە .

پاشان (نعیم) چوو بۆلای (قورەیش) ، پێی وتن : خۆتان دەزانن کەمن چەندە ئێوەم خۆشدەوێت ؟ وتیان: بەڵێ، وتی: جولەکە پەشیمان بونەتەوە لەو پەیمانشکێنیەی کردیان بەرامبەر بەموحەممەدو هاوەڵەکانی ، بۆیە هەواڵیان داوە

به موحەممەد کە چەند بارمتەیەک لە ئێوە وەربگرن و بیدەن بە موحەممەد ، پاشان دەڕۆنەوە پاڵ ئەو دژ بە ئێوە شەڕ دەکەن ، ئەگەر داوای بارمتە یان لێ کردن نەیاندەنێ ، پاشان چوو بۆ لای (غطفان) و هەمان شتی پێوتن .

شەوی شەممە بوو ، لەمانگی شەوالی ساڵی پێنجەمی کۆچیدا، سوپای قوڕەیش و غەتەفان ناردیان بەشوێن جولەکەی (بنو قریظة)داو پێیان وتن: ئەمە جێگەو مەنزڵگای ئێمە نیە ، هیچمان بەدەستەوە نەما ، هەستن بابدەین بەسەر موحەممەدا ، جولەکە وەڵامیان نارەوە کە ئەمڕۆ ڕۆژی شەممەیە ، ئێوە باش دەزانن کە پێشینەکانی ئێمە لەو ڕۆژەدا شەڕیان کرد چیان بەسەرهات ، زیاد لەوەش ئێمە شەڕتان لەگەڵ ناکەین تا بارمتەمان بۆ نەنێرن ، کە پەیامنێرەکانی جولەکە ئەم هەواڵەیان هێنا ، قوڕەیش و (غطفان) وتیان : وەڵڵاهی (نعیم) ڕاستی پێگوتین ، وەڵامیان نارەوە بۆ جولەکە کە وەڵڵاهی ئێمە کەستان بۆ نانێرین ، وەرنە دەڕەوە با شەڕ بکەین لەگەڵ موحەممەد ، (بنو قریظة)ش وتیان : وەڵڵاهی (نعیم) ڕاستی پێ وتین ، ئیتر هەردوولا پشتی یەکتریان بەردا ، دووبەرەکی کەوتە نێوانیانەوە و وڕەیان ڕووخا .

موسڵمانەکانیش لەخوا دەپارانەوەو دەیانوت : خوایە لەکەمان بپۆشەو دڵمان ئارام بکەڕەوە ، پێغەمبەری خواش ﷺ نزای کرد لە ئەحزاب و فەرمووی : خوایە ، ئەی نێرەری قورئان ، دادگەری خێرا ، خوایە ، ئەحزابەکان سەر شۆڕ بکەیت ، خوایە ژێریان بخەیت و جێگەیان پێ لێژ بکەیت .

خوای گەورە نزای پێغەمبەر ﷺ و موسڵمانەکانی گیرا کرد ، پاش ئەوەی کە دووبەرەکی کەوتە نێو ڕیزی موشریکەکانەوە ، پشتیان لە یەکتری کردو ، خوای گەورە ڕەشەبایەکی توندی بۆ ناردن ، دەوارو خێمەکانی لێ هەڵپێکان و شپرزەی کردن ، هەموو ئاگرەکانی کوژاندنەوەو ، ئارامی لێ هەڵگرتن چەندین سەربازی لە فریشتەکان بۆ ناردن جێگە پێیەکانی پێ لەق کردن و ترس کەوتە دڵیانەوە .

لەو شەوە تاریکە سەرمایەدا ، پێغەمبەری خوا ﷺ (حذیفە)ی کوڕی (یمان) ی نارد هەواڵی سوپای موشریکانی بۆ بهێنێت ، کەچوو بەو حاڵە شپرزەیەوە بەدی کردن ، سەرنجیدا خەریکی خۆسازدانن بۆ ڕۆیشتن ، گەرایەوە بۆلای پێغەمبەر ﷺ ، هەواڵی ڕۆیشتنی سوپاکەی پێدا ، خودای گەورە بە ڕق و کینەی خۆیانەوە ناچاری گەڕانەوەی کردن وهیچیشیان دەستکەوت نەبوو ، خودای گەورە نەیهێشت موسڵمانان تووشی شەڕ بن ، ئەوەبوو بەڵێنی خۆی بەجێهێناو سەری

سەربازەکانی خۆی بڵندکردەوە ، پێغەمبەرەکەی سەرخست و ئەحزابەکانی ژێرخست و پێغەمبەریش ﷺ گەڕایەوە بۆ مەدینە .

غەزای خەندەک لەسااڵی پێنجەمی کۆچی لەمانگی شەوالدا ڕووی‌دا بەپێی ڕاستترین گێڕانەوە ، موشریکان لەو شەڕەدا بۆ ماوەی یەک مانگ یان نزیکەی مانگێک گەمارۆی موسڵمانەکانیانداو ، بەکۆکردنەوەو لێک نزیک کردنەوەی ڕیوایەتەکانیش دەردەکەوێت کە لەسەرەتای دەستپێکردنی ئابڵوقەکە لە مانگی شەوالدا بووە کۆتاییەکەشی کەوتۆتە مانگی (ذي القعدة)ەوە ، لای (ابن سعد)یش هاتوە ، کە پێغەمبەر ﷺ لەڕۆژی چوارشەممەی هەفتەی سێیەمی مانگی (ذي القعدة) دا لە خەندەکەک گەڕایەوە بۆ مەدینە .

غەزای ئەحزاب غەزای کوشتارو زیان نەبوو ، بەڵکو شەڕی دەروونی بوو ، کوشتارێکی خوێناوی ئەوتۆ تێدا ڕووی نەدا ، بەڵام یەکلاکەرەوەترین جەنگیش بوو لە مێژووی ئیسلامیدا ، بەسەر شۆڕیی موشریکان کۆتایی هات و پەیامێکی‌دا بەگوێی دونیادا کە هەموو عەرەب چیتر ناتوانێت ئەو هێزە بچوکە چالاکەی مەدینە لەناو بەرێت ، چونکە هەموو عەرەب نەیاندەتوانی کۆمەڵێکی گەورەتر کۆبکەنەوە کە لە شەڕی ئەحزابدا کۆیان کردبوەوە ، لەبەرئەوە پێغەمبەر ﷺ دوای ئەوەی خوای گەورە بلاوەی کرد بە سوپای ئەحزاب فەرمووی : ئیتر لەمەودوا ناتوانن بێنە سەرمان بەڵکو ئێمە دەچینە سەریان) [1].

---

[1] صحيح البخاري ٢/٥٩٠ .

غەزای (بني قريظة)

لەو ڕۆژەدا کە پێغەمبەر ﷺ تەشریقی گەڕایەوە بۆ مەدینە ، لە نیوەڕۆدا (جبریل ﷺ) هاتەلای لەو کاتەدا لەماڵی (ام سلمە) خۆی دەشۆرد، پێی فەرموو : دەڵێی چەکت داناوە؟ خۆ هێشتا فریشتەکان چەکیان دانەناوە ، منیش لەسەر داوای ئەوان هاتمەوە لات ، خۆت و هەرکەسێکت لەگەڵدایە هەر ئێستە بکەونە ڕێ بەرەو (بنو قريظة) ، ئەوا منیش لەپێشتەوە دەڕۆم قەڵاکانیان لەژێر پێدا دەلەرزێنم و ، ترس و بیم دەخەمە دڵەکانیانەوە ، جبریل لەکەژاوەیەکی فریشتەییدا بەڕێ کەوت .

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانیدا بانگکەرێك بانگ بدا بەگوێ خەڵکیداو بڵێ هەرچی گوێی لێیەو گوێڕایەڵە با لە (بنو قريظة) نەبێت نوێژی عەسر نەکات ، (ابن ام كلثوم)ی بەسەر مەدینەوە بەجێهێشت و ئاڵاکەی دایەدەست (علی) کوڕی (ابی طالب) و بەرەو (بنو قريظة) پێشی خست ، (علی) کەوتە پێشەوە هەتا لە قەڵاکانیان نزیك بوەوە گوێی لە وتەیەکی ناشیرین بوو وترا بەپێغەمبەری خوا ﷺ .

پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵ کاروانێکی کۆچکەران و ئەنساردا کەوتەڕێ ، تا لەسەر بیرێکی (بنی قريظة) دابەزی پێیان دەوت بیری (انا) ، موسوڵمانەکان دەستەو نەزەر لە خزمەتیدا بوون ، کەوتنە ڕێ ، لە ڕێگەدا بوون کاتی نوێژی عەسر هات ، هەندێکیان وتیان : لە (بنو قريظة) نەبێت نوێژ ناکەین ، هەندێکی تریشیان وتیان : مەبەست لەو فەرمایشتەی پێغەمبەر ﷺ ئەوە نەبووە کە نوێژ لە (بنو قريظة) بکرێت بەڵکو مەبەستی پەلە کردن بووە بەرەو (بنو قريظة) بۆیە لە ڕێگە نوێژەکەیان کرد ، پێغەمبەری خوا ﷺ سەرزەنشتی هیچ کۆمەڵێکیانی نەکرد .

بەو شێوەیە سوپای ئیسلام بەڕێ کەوت بەرەو (بنو قريظة) ، پۆل پۆل بە پێغەمبەری خوا گەیشتن ﷺ ، بریتی بوون لە سێ هەزار چەکدار ، سی ئەسپ سواریان لەگەڵدا بوو ، لەقەڵاکانی (بنو قريظة) نزیك بوونەوەو گەمارۆیاندان.

کە ئابڵوقەکەیان لەسەر توند بوو ، (کعب)ی کوڕی (اسد)ی سەرکردەیان سێ پێشنیاری خستە بەردەستیان یان موسڵمان بن و بڕۆنە سەر ئاینەکەی موحەممەد ﷺ ، ئەوجا خوێن و مالّ و ژن و منداڵیان سەلامەت دەبن ، پێشی وتن : دەزانن کە موحەممەد ﷺ پێغەمبەری خوایە ، ئەمە ئەو کەسەیە ئێوە لەکتێبەکەی

خۆتاندا بەدی دەکەن ، یان ئەوەیە بەدەستی خۆیان ژن و منداڵی خۆیان بکوژن و بەشمشێری دەستەوە بێنە دەرەوە بۆ محەممەد ﷺ یان بەسەریدا زاڵ دەبن ، یان سەرلەبەریان دەکوژرێن ، یان ئەوەیە هێرش بکەنە سەر پێغەمبەری خوا ﷺ و هاوەڵەکانی و لە پۆژی شەممەدا لێیان بدەن ، چونکە ئەوان دڵنیان کە ئێمە لە پۆژی شەممەدا شەڕ ناکەین ، کەچی ئەوان بەدەم هیچ پێشنیارێکی (کعب)ەوە نەهاتن ، ئیتر (کعب)ی سەرۆکیان بە تووڕەیی و بێزارییەکەوە پێی وتن : لەوەتی لە دایبیك بوون پیاوتان تێدا هەڵنەکەوتووە بتوانێت بڕیارێك بدات .

پاش بەڕەڕێ دانەوەی هەر سێ پێشنیارەکە (بنو قریظة) هیچی بۆ نەمایەوە ئەوە نەبێت کە لە قەڵاکانیان دابەزن بۆ حوکم و بڕیاری پێغەمبەری خوا ﷺ ، بەڵام ویستیان پەیوەندیەك بکەن بەهەندێك لە هاوپەیمانە موسڵمانەکانیانەوە ، سا بەڵکو بزانن ئەگەر دابەزین بۆ حوکمی پێغەمبەر ﷺ چیان لێ بەسەردێت ، داوایان کرد لەپێغەمبەر ﷺ ، کە (ابو لبابه) یان بۆ بنێرێت قسەیەکی لەگەڵدا بکەن و پاوێژی پێ بکەن ، (ابو لبابه) بەحوکمی ئەوەی مالٌ و منداڵەکەی کەوتبوە ناوچەی ئەوانەوە ، هاوپەیمانیان بووە ، (ابو لبابه) چوو بۆلایان کە بینیان ژن و منداڵەکانیان دەستیان کرد بە هاوارو شین و گریان ، دڵی نەرم بوو بۆیان ، وتیان (ابا لبابه) پێت وایە کە ملکەچ بین بۆ حوکمی موحەممەد ؟ وتی : بەڵێ بەدەستی ئیشارەتی کرد بۆ گەردنی - مەبەستی ئەوەبوو کە سەرتان دەبڕێت - یەکسەر (ابو لبابه) پەشیمان بوەوە زانی کە خیانەتی کردووە لە خوداو پێغەمبەرەکەی ﷺ ، بۆیە خێرا ئەوێی بەجێهێشت و نەگەڕایەوە بۆ لای پێغەمبەر ﷺ ، چوو بۆ مزگەوتی مەدینە ، خۆی بەکۆڵەکەی مزگەوتەوەکەوە بەستەوەو سوێندی خوارد کە خۆی نەکاتەوە هەتا خودی پێغەمبەر ﷺ بەدەستی خۆی دەیکاتەوە ، سوێندیشی خوارد هەرگیز نەپواتە خاکی (بنی قریظة) ، کە هەواڵی بەسەرهاتەکەی گەیشتەوە بەپێغەمبەر ﷺ پێشتریش چاوەڕوانی زۆری (ابو لبابه)ی کردبوو . فەرمووی : ئەگەر بهاتایە بۆ لام لێی خۆش دەبوم ، بەڵام مادام ئەو کارەی کردووە من ئەو کەسە نیم کە بەرەڵای بکەم تا خوا تەوبەی لێ قەبوڵ نەکات .

لەگەڵ ئەوەشدا کە (ابو لبابه) پێی وتبوون کەچی (بنو قریظة) بە ناچاریی ملکەچ بوون بۆ فەرمانی پێغەمبەر ﷺ ، لەکاتێکدا کە دەیانتوانی بۆ ماوەیەکی

دوورو درێژ بەرگەی گەمارۆکەش بگرن ، چونکە ئازووقەیان زۆر بوو کانیاو کارێز لە قەلاکەدا هەبوو ، سەرباری پتەوی قەلاکەیان و، سەرباری ئەوەش دونیا سارد‌بوو موسڵمانەکان بەبەر ئەو سەرماوسۆلەیەوە بوون و شەڕی خەندەق شەکەتی کردبوون و، نەیان دەتوانی درێژە بەکارە جەنگیەکان بدەن ، بەڵام جەنگی (بنی قریظة) جەنگێکی دەروونی بوو ، خوا ترسی خستبوە دڵەکانیانەوە ، وەیان بە تەواوی ڕووخا بوو ، گەیشتە پارادیەک (علی) کوڕی (ابی طالب) و (الزبیر)ی کوڕی (عوام) چوونە پێشەوە ، (علی) ڕووی کردە ئیمانداران و هاواری کرد: ئەی گروهی ئیمانداران وەڵڵامی یان دەبێت وەکو حەمزە شەهیدم بکەن یان قەلاکەیان دەکەمەوە.

ئیتر جولەکە خۆیان پێڕانەگیراو لە قەلاکەیان هاتنە خوارەوە بۆ حوکمی پێغەمبەر ﷺ ، دەسبەجێ فەرمانیدا بە گرتنی پیاوەکانیان ، بەسەرپەرشتی (محمد)ی کوڕی (مسلمه) کۆت و زنجیرکران ، ژن و منداڵەکانیش بەجیا لە جێیەکی تردا دانران ، خێڵی (اوس) چوونە خزمەت پێغەمبەر ﷺ وتیان : پێغەمبەری خوا ﷺ خۆت دەزانی چیت کرد بە (بنو قینقاع) ئەوان هاوپەیمانی خێڵی خەزرەجی برامان بوون ، ئەمانیش دۆستی ئێمەن ، چاک بە لەگەڵیاندا ، فەرمووی : ئایا ئێوە ڕازین پیاوێك لەخۆتان فەرمان بدا بەسەریاندا ؟ وتیان : بەڵێ :- فەرمووی : ئەوە بڕیارم دایە دەستی (سعد)ی کوڕی (معاذ) وتیان: ئێمەش ڕازین .

پێغەمبەر ﷺ ناردی بە شوێن (سعد) کوڕی (معاذ)دا ، لە مەدینە بوو ، بەهۆی ئەو بریندارەوە کە دەماری دەستی بڕی بوو نەیتوانی بوو لەگەڵ موسڵمانان بڕواتە دەرەوە بۆ ئەم جەنگە ، سواری گوێدرێژێك کراو ، هات بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ ، خزمەکانی چوونە لای و پێیان وت : چاک بە لەگەڵ دۆستەکانت ، پێغەمبەری خوا ﷺ تۆی کردووە بە ناوبژیوان تا چاکەیان لەگەڵدا بکەیت ، (سعد) یش بێدەنگ بوو وەلامی کەسی نەدایەوە کە زۆریان بۆ هێنا (سعد) وتی: بەڕاستی کاتی ئەوە هاتوە ئیتر (سعد) گوێ نەداتە لۆمەی لۆمەکاران ، کە گوێیان لەو قسانە بو هەندێکیان بە غەمباری گەڕانەوە بۆ مەدینە .

کە (سعد) گەیشتە لای پێغەمبەر ﷺ فەرمووی بەهاوەلان : ئادەی هەستن بڕۆن بەدەم گەورەکەتانەوە ، کە دایانبەزاند وتیان : (سعد) (بنو قریظة) بۆ

فەرمانی تۆ هاتنە خوارەوە ، وتی : ئایا حوکم و بڕیاری منیان بەسەردا جێبەجێ دەکرێت ؟ وتیان : بەڵێ ، وتی : بەسەر موسڵمانەکانیشدا؟ وتیان : بەڵێ ، وتی : بەسەر ئەو کەسەشدا کە لێرەیە ؟ لەوێدا پووی وەرچەرخاندو بەدەست ئیشارەتی کرد بۆ ئەو پرەی پێغەمبەری لێ وەستا بوو ، لەبەر پڕۆو گەورەیی پێغەمبەر ﷺ وای کرد ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : بەڵێ ، فەرمانت جێبەجێ دەکرێت بەسەر منیشدا ، (سعد) وتی: من فەرمان دەدەم بەکوشتنی پیاوەکانیان و ئەسیر کردنی ژن و منداڵەکانیان و دابەش کردنی ماڵ و سامانەکەیان ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: بەڕاستی (سعد) بە حوکمی خودا کارت کرد لە سەرووی حەوت چینی ئاسمانەوە.

حوکمەکەی (سعد) دادپەروەری تێدابوو ، (بني قريظة) زیاد لەوەی کە خیانەتی گەورەیان کرد لە پێغەمبەری خوا ﷺ ، هەزارو پێنج سەد شمشێرو دووهەزار ڕم و سێ سەد قەڵغان و پێنج سەد زنجیر بەست و خودەی سەریان کۆ کردبوەوە بۆ جەنگی موسڵمانەکان ، ئەم شتانە دوای گرتنی قەڵاکەیان کەوتە دەست موسڵمانەکانەوە.

ئەنجا پێغەمبەر ﷺ فەرمانیدا (بنو قريظة) بەندکران لەماڵی کچی (الحارث)دا کە ژنێك بوو لە (بني النجار) لەبازاری مەدینەداو چاڵیان بۆ هەڵکەنرا ، پاشان فەرمانیدا پۆڵ پۆڵ نێرران بۆ خەنەکەکان ، لەوێدا درا لەملی هەموویان . ئەوانەیان کە هێشتا مابوونەوە سەرەیان نەهاتبوو بە (کعب)ی کوڕی (اسد)ی سەرکردەیان دەوت : تۆ بڵێی لەم خەنەکەدا چیمان لێ بکرێت ؟

(کعب) وتی : ئێوە بەهەموو تەمەنتان عاقڵ نابن ، ئەی نابینن بەسەرە بانگتان دەکەن و ئیتر ناگەڕێنەوە ؟ وەڵاهی هەموتان دەکوژن . ژمارەیان شەش سەد تا حەوت سەد پیاو دەبوون درا لەملی هەموویان .

بەو شێوەیە سەری ماری ژاراوی پەیمانشکێنی و خیانەتکاری پان کرایەوە ، ئەوانە پەیمانیان شکاندو لەکاتێکی زۆر ناخۆش و تەنگدا ئەو چەند هەزار کەسەیان هێنایە سەر موسڵمانەکان و بەوکارە بوونە گەورەترین تاوانباری جەنگ و خۆیان شایستەی دادگای کردن و لەناوبردن کرد.

لەناو کۆڕاوەکاندا شەیتانەکەی (بنو نضير) و یەکێك لە گەورەترین تاوانبارەکانی جەنگی تێدابوو کە (حيى) کوڕی (اخطب) باوکی (صفية)ی خێزانی

پێغەمبەر بووە ﷺ. ئەوەبوو لەگەڵ (بنو قريظة)دا چووبوە ناو قەڵاکەیانەوە ، وەک وەفادارێک بۆ (کعب)ی کوڕی (اسد) کە لە سەرەتادا هاتەلای و پەیمانشکێنیەکەی جەنگی ئەحزابی پێکرد کەهێنرا بۆ کوشتن ، ملوانکەیەکی لەملدا بوو پارچە پارچەی کردبوو بۆ ئەوەی دەست موسڵمانەکان نەکەوێت ، دەستی بەگەردنیەوە پێچرابوو ، وتی بەپێغەمبەری خوا ﷺ : وەڵاهی هەرگیز لەسەر دۆزمنایەتی تۆ پەشیمان نیم ، بەڵام هەر کەسێک ململانێ لەگەڵ خوادا بکات ژێردەکەوێت ، پاشان بەدەنگی بەرز وتی : خەڵکینە بۆ فەرمانی خوا قەیدی نیە ، ئەمەش قەزاو قەدەرێکی نوسراوەو ، خوا لەسەر (بنو اسرائیل)ی نوسیوە ، پاشان ملی کەچ کردو درا لە ملی.

لەناو (بنو قريظة) تەنها یەک ژنیان لێ کوژرا ، لەبەر ئەوەی لەسەربانەوە جەنجەرێکی فرێدابوو بەسەر (حلاد)ی کوڕی (سوید)داو کوشتبووی ، لەبەرامبەر ئەوەدا کوژرایەوە.

پێغەمبەر خوا ﷺ فەرمانیدا بەکوشتنی هەرپیاوێکیان کە مووی لێ هاتبێت و ، هەرچیەک مووی لێنەهاتبایە وازی لێدەهێنا ، (عطية القرظي) یەکێک بوو لەوانەی مووی لێنەهاتبوو ، وازی لێهێنراو موسڵمان بوو ، ماوەیەکیش لە خزمەت پێغەمبەردا بوو ﷺ .

(ثابت)ی کوڕی (قیس)یش (زبیر)ی کوڕی (باطا)و منالەکەی بەخشی ، زبیر چاکەیەکی لای (ثابت) هەبوو ، (ثابت) پێی بەخشیەوەو ، پێی وت : پێغەمبەری خوا ﷺ تۆی لەبەر من بەخشی و مالّ و منداڵەکەشی بە من بەخشی ، ئەوا دەیاندەمەوە دەست خۆت . بەڵام (زبیر) کەزانی هەموو پیاوەکانی (بنو قريظة) کوژران (ثابت) دەستم دامێنێت منیش بگەیەنە بەخزمە کوژراوەکانی ترم ، ئەویش دای لەملی و گەیاندی بە خۆشەویستانی خۆی لە خزمە جولەکەکانی ، (ثابت) کوڕێکی (زبیر)ی لای خۆی هێشتەوە ناوی (عبدالرحمن) بوو ، پاشان موسڵمان بوو ، ماوەیەکیش لە خزمەت پێغەمبەری خوادا بوو ، (ام منذر) (سلمی) کچی (قیس)ی (نجاری) داوای بەخشینی (رفاعه) کوڕی (صموئیل)ی (قرظي) کرد لە پێغەمبەر ﷺ ئەویش بەخشی ، ماوەیەک مایەوەو دوایی موسڵمان بوو، ماوەیەکیش لە خزمەت پێغەمبەری خوادا بوو ﷺ .

جولەکە لە شەوی دابەزینەکەیاندا چەند کەسێکی تریشیان موسڵمان بوون ، گیانی خۆیان و مانڵ و منداڵیان پاراست ، لەو شەوەدا (عمرو) لە قەڵاکە هاتە دەرەوە ، ئەم پیاوە لە پەیمانشکێنیەکەی (بني قريظة)دا بەشداری نەکردبوو لە دژی پێغەمبەری خوا ﷺ ، بۆیە لەکاتی هاتنە دەرەوەدا (محمد)ی کوڕی (مسلمه) سەرکردەی پاسەوانەکانی پێغەمبەر بینی کەناسیەوە بەریدا ، پاشان دیار نەما نازانرێت چی لێ بەسەرهات .

پێغەمبەری خوا ﷺ مانڵ و سامانەکەی (بنو قريظة)ی دوای دەرهێنانی پێنجیەک دابەش کرد ، بۆ ئەسپ سوار سێ پشکی دانا ، دوو پشک بۆ ئەسپەکە یەک پشکیش بۆ سوارەکە ، بۆ پیادەش یەک پشکی دانا ، دیلەکانیشی نارد بۆ (نجد) بەسەر پەرشتی (سعد)ی کوڕی (زيد) (انصاری) و لەجیاتیاندا ئەسپ و چەکی هێنا.

لە ژنەکانیان پێغەمبەری خوا ﷺ (ريحانه)ی کچی (عمرو)ی کوڕی (خناقه)ی هەڵبژاردو لەلای بوو هەتا کۆچی دوایی کرد ، ئەمە گوتەی (ابن اسحاق)ه[1] . (کلبی)یش دەڵێت : پێغەمبەری خوا ﷺ ئەم ژنەی ئازاد کردو لە سااڵی (٦)ی کۆچیدا ماڕەی کرد ، لەکاتی گەڕانەوەی پێغەمبەردا ﷺ لە حەجی ماڵئاوایی کۆچی دوایی کردو لە گۆڕستانی (بقيع) ئەسپەردە کرا[2] .

کە شەڕی (بنو قريظة) کۆتایی هات نزاکەی (سعد)ی کوڕی (معاذ) (ر) هاتە دی ، کە پێشتر لە باسی غەزای ئەحزابدا باسمان لێوە کرد . پێغەمبەری خوا چادێرێکی بۆ هەڵدا لە نزیک مزگەوتەوە بۆ ئەوەی زوو زوو سەری لێ بدا ، کە کێشەی (قريظة) تەواو بوو برینەکەی (سعد) کولایەوە ، (عائشه) دەڵێت : کە خوێنی لێهات خوێنی دەستی ڕۆیشت بۆ ناو خێوەتەکەی (بنی غفار) کە لەناو مزگەوتەکەدا بوو ، (بنی غفار) هاواریان لێهەستا و ، وتیان : ئەرێ خەڵکی ناوخێوەت ، ئەو خوێنە چیە لای ئێوەوە بەرەو خێوەتەکەی ئێمە دێت ، سەیریان کرد خوێنی (سعد)ه و لە برینەکەی دەچۆڕێت ، لە ئەنجامی ئەم خوێن بەر بوونە (سعد) کۆچی دوایی کرد[3] .

---

[1] / بروانە (ابن هشام) ٢/٢٤٥.
[2] / تلقيح فهوم اهل الاثر ل ٢.
[3] / صحيح البخاري ٢/ ٥٩١ .

له (صحیحین) یشدا هاتوه له (جابر)ه وه ، له پێغەمبەری خواوه ﷺ فەرمووی : بەڕاستی عەرشی خوا بەمردنی (سعد)ی کوڕی (معاذ) هاتەلەرزە[1] . (ترمذي) فەرموودیەکی (صحیح)ی له (انس)ه وه هێناوه دەفەرموی : که تەرمەکەی (سعد)ی کوڕی (معاذ)یان خستە سەرشان ، دووڕوەکان وتیان : ئەم تەرمە چەندە سووکەڵەیە ! پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی : فریشتەکان هەڵیان گرتبوو[2] .

له ئابڵوقەدانەکەی (بنو قریظة)دا پیاوێکی موسڵمان شەهید کرا ، ئەویش (خلاد)ی کوڕی (سوید) بوو که لەسەر قەڵاکەوە ژنە جولەکەیەک جەنجەڕێکی فرێدابوە خوارەوە بەسەریدا ، هەر لەو ئابڵوقەیەدا (ابو سنان) کوڕی (محصن) برای (عکاشه)ش وەفاتی کرد.

(ابو لبابه)ش شەش شەو بەکۆڵەکەکەی مزگەوتەوە مایەوە ، لەکاتی نوێژەکاندا ژنەکەی دەهاتە لای و دەیکردەوە بۆ نوێژ ، پاشان دەگەڕایەوە خۆی دەبەستەوە بەکۆڵەکەکەوە ، پاشان لە پارشوێکدا هەواڵی وەرگتنی تەوبەکەی (ابو لبابه) درا بە پێغەمبەر ﷺ لەکاتێکدا کە لە ماڵی (ام سلمه) بوو ، لەبەردەم ژوورەکەیدا وەستابوو ، وتی بە (ابا لبابه) : مژدەت لێ بێت خوای گەورە تەوبەی لێ قەبوڵ کردیت ، خەڵکی وروژان بۆ بەردانی (ابو لبابه) ، پازی نەبوو وتی: دەبێت پێغەمبەری خوا ﷺ خۆی بمکاتەوە ، کاتێک کە پێغەمبەر ﷺ خۆی تەشریفی چوو بۆ نوێژی بەیانی کردیەوو بەرەڵڵای کرد .

غەزای (بنو قریظة) له مانگی (ذي القعدة)ی ساڵی (٥)ی کۆچیدا ڕووی‌دا ، ئابڵوقەدانەکەش ماوەی (٢٥) بیست و پێنج شەوی خایاند[3] .

لەغەزای ئەحزاب و (بنو قریظة)دا خوای گەورە چەندین ئایەتی له سورەتی ئەحزاب ناردەخوارەوە ، تیایدا باسی گرنگترین لایەنی حاڵەتی ئیمانداران و دووڕووان و سەرشۆڕیی ئەحزاب و ئاکامەکانی پەیمانشکێنی جولەکەی کرد بوو.

---

[1] / صحيح البخاري ١/ ٥٣٦ ، صحيح مسلم ٢/ ٢٩٤ ، جامعه الترمذي ٢/٢٢٥ .

[2] / جامع الترمذي ٢/٢٢٥ .

[3] / ابن هشام ، ٢/٢٢٧ ، ٢٢٨ ، لەبارەی دروێژەی ئەم باسەوە بروانە (ابن هشام) ٢/٢٣٣ تا ٢٧٣و (صحيح البخاري) ٢/ ٥٩٠ ، ٥٩١ ، (زاد المعاد) ٢/٧٢، ٧٣ ، ٧٤ (مختصر سيرة الرسول) نوسینی شێخ عەبدوڵلای نەجدی ل ٢٨٧ .

چالاکی سەربازیی دوای ئەو جەنگە

کوژرانی (سلام)ی کوڕی (ابی الحقیق)

(سلامی کوڕی ابی الحقیق) کە شۆرەتەکەی (ابو رافع)ە ، یەکێک بوو لە گەورە تاوانبارەکانی جولەکەو ئەوانەی ئەحزابیان دژ بەموسڵمانەکان کۆکردەوەو بە ئازوقەو مال وسامان کۆمەکی دەکردن[1] ، ئازاری زۆری پێغەمبەری دەدا ﷺ ، کە موسڵمانەکان لە غەزای (بنو قریظة) بوونەوە ، خێڵی (خەزرەج) مۆڵەتیان لە پێغەمبەری خوا ﷺ وەرگرت بۆ کوشتنی.

پێشتریش چەند پیاوێکی ئەوسی (کعبی کوڕی اشرف) یان کوشت . خەزرەجیش پێیان خۆش بوو شکۆمەندیان وەکو ئەوەی (ئەوس) دەست بکەوێت. بۆیە پەلەیان بوو لە وەرگرتنی ئەو مۆڵەتە.

پێغەمبەری خوا ﷺ مۆڵەتی پێدان کە بیکوژنو ڕێگەی نەدان دەست لە ژن و منداڵ بکەنەوە، مەفرەزەیەکی خەزرەجی کەبریتی بوو لە (٥) کەس دەرچوون، هەموویان لە تیرەی (بنی سلمە)ی (خەزرەجی) بوون ، (عبدالله)ی کوڕی (عتیك) سەرۆکیان بوو.

مەفرەزەکە دەرچوون بەرەو خەیبەر ڕوویان کردە قەڵای (ئەبو ڕافع) ، کاتێك خۆر ئاوا بوو کە نزیك بوونەوە لە قەڵاکە ، خەڵك بەرەو حەوانەوەو خەوتن دەچوون ، (عبدالله)ی کوڕی (عتیك) بەهاوەڵەکانی وت: لەشوێنی خۆتان دانیشن ، من ئەڕۆم ، قسەی خۆش لەگەڵ کابرای دەرگاواندا دەکەم و دەڕۆمە ژوورەوە . لە دەرگاکە نزیك بووەوە ، پاشان جلەکانی بەخۆیەوە ئاڵاند وەکو بیەوێت سەر ئاوێك بکات ، لەو کاتەدا خەڵك چووبوونە ژوورەوە ، کابرای دەرگەوان هاواری لێکرد: ئەرێ کابرا گەر دەتەوێت وەرە ژوورەوە چونکە من دەرگاکە دادەخەم.

(عبدالله)ی کوڕی (عتیك) وتی: چوومە ژوورەوەو خۆم حەشاردا ، کە خەڵك هەموو چوونە ژوورەوە ، کابرا دەرگاکەی داخستو کلیلەکانی بەدارێکدا هەڵواسی ، دەڵێت: هەستام کلیلەکانم هێناو ، دەرگاکەم کردەوە ، (ئەبو ڕافع) لەوێ شەوی بەسەر نەبرد ، لەگەڵ پیاوێکی هاوخوانی خۆیا بوو ، کە پیاوەکەی بەجێیان هێشت بۆی چوومە سەرەوە ، لە ژوورێکی سەرەوەیا بوو ، ئەچوومە هەر ژوورێك دەرگاکەم لەسەر دائەخرا ، وتم لەدڵی خۆما: ئەوانەی لەگەڵمان چاوەڕوانی دەستی منن تابیکوژم ، چووم و گەیشتمەلای ، لەگەڵ ژنەکەیدا لەژوورێکی تاریکابوون ،

---

(١) بڕوانە (فتح الباری) ٧/٣٤٣.

نەمدەزانی لەکوێی ژوورەکەدایە ، بانگم کرد: (ئەبا ڕافع) ، وتی: ئەوە کێیە ؟ هەڵمەتم برد بەرەو شوێنی دەنگەکەو بێ‌ئەوەی بزانم لەکوێدایە شمشێرێکم لێدا ، سوودی نەبوو ، هاواری لێ هەستا ، لە ژوورەکە چوومە دەرەوەو کەمێک لە نزیکەوە وەستام ، پاشان چوومەوە ژوورەوەو بۆ سەرەوە ، وتم: ئەو دەنگە چی بوو (ئەبو ڕافع)؟ وتی: دایکت بە دۆزەخ چێ ، پیاوێک لەماڵەکەدا شمشێرێکی لێدام، (عبدالله) وتی: یەک شمشێری ترم لێدا خستم ، هێشتا نەمردبوو ، ئەنجا نوکی شمشێرەکەم خستە سەرسکیو خۆمدا بەسەریدا تا نوکەکەی لە پشتیەوە دەرچوو ئیتر زانیم کوشتومە، خێرا گەڕامەوە دەرگاکانم یەک یەک کردەوە تاگەیشتمە پلیکانەیەک قاچم دانا ، وامزانی گەیشتومەتە سەر زەوی ، شەوێکی مانگەشەو بوو کەوتم ، لاقم شکا ، بەمێزەڕێک بەستم ، پاشان دەرچووم بەرەو دەرگای دەرەوەو لەوێ وەستام ، وتم: ئەمشەو ناچمە دەرەوەو هەتا نەزانم کوشتومە یان نەء؟

لەگەڵ خوێندنی کەڵەشێری بەیانیدا لەسەر دیواری قەڵاکەوە باوکەڕۆو برادۆ بۆ (ئەبو ڕافیع) دەستی پێکرد ، ئەیانوت: بازرگانەکەی ڕێی (حیجاز)م ڕۆ ، خێرا گەڕامەوە بۆ لای هاوەڵەکانم ، وتم: ڕزگارمان بوو ، (ئەبا ڕافیع)یش کوژرا ، گەڕاینەوە تاچوویەنە خزمەت پێغەمبەر ﷺ قسەم لەگەڵدا کردو باسی قاچە شکاوەکەشم بۆ کرد . فەرمووی: قاچت ڕاکێشە ، قاچم درێژ کرد ، دەستی پیرۆزی پێدا هێنا ، ئازاری تیدا نەما.[1]

ئەمە گێڕانەوەی (بخاری)یە ، لە (ابن اسحاق)یشەوە ، ئەڵێت: هەموو ئەندامانی مەفرەزەکە چوونە سەر (ئەبو ڕافع)و بەشدار بوون لەکوشتنیداو ئەو کەسەی بە شمشێرەکەیەوە خۆیدا بەسەریداو کوشتی (عبدالله)ی کوڕی (انیس) بووە، ئەوەشی تێدا هاتووە کە بەشەو کوشتویانەو، لاقی (عبدالله)ی کوڕی (عتیک)یش شکاوەو هەڵیان گرتووەو خۆیان فڕێ داوەتە جۆبارێک تا لێیانەوە دیارنەبن ، جولەکەش مەشخەڵی ئاگرەکانیان دادەگیرسێنن‌و بەدوایاندا دەگەڕێن ، کە ئائومێددەبن‌و دەگەڕێنەوە بۆلای (ئەبو ڕافع)، تاقەمی مەفرەزەکەش کە دەگەڕێنەوەو (عبدالله)ی کوڕی (عتیک) هەڵدەگرن‌و دێنەوە بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ[2].

دەرچونی ئەم سریەیە لەمانگی (ذي القعدة) یان (ذي الحجة) ی ساڵی (٥)ی کۆچیدا بوو[3].

---

(١) صحيح البخاري ٢/٥٧٧

(٢) ابن هشام ٢/٢٧٥،٢٧٣

(٣) رحمة للعالمين ٢/٢٣٣، لەگەڵ ئەو یاسانەیا کەلە سەرچاوەکانی تر وەرگیراون لە غەزای ئەحزاب و (قريظة).

سریەی (محمد) ی کوڕی (مسلمە)

دوای تەواوبونی جەنگی (ئەحزاب) و (قریظة) ، ئەم سریەیە کە بریتی بوو لە (٣٠) ئەسپ سوار یەکەم سریە بوو دەرچوو. ئەم سریەیە بەرەو (قرطاء) دەرچوو ، بەلای (ضریة)ی ناوچەی (بکرات)ی خاکی (نجد) تێپەڕی ، ماوەی نێوان (ضریة) و (مەدینە) حەوت شەو ڕێگەیە ، دە شەو لە مانگی (محرم)ی ساڵی (٦)ی کۆچی کەوتنە ڕێ بەرەو ناوەوەی خێڵی (بکر بن کلاب) کە دایان بەسەریاندا خێڵەکە هەڵات ، موسڵمانەکان مەڕو وشترو مالاتەکەیان دانەبەر، مانگی (محرم) یەک شەوی مابوو لە شەوەکەیدا گەیشتنەوە مەدینەو (ثمامة)ی کوری (أثال) گەورەی (بنی حنیفه) یان لەگەڵ خۆیاندا هێنا بوو، کە بەنیاز بوو بوو بە فەرمانی (مسیلمە)ی درۆزن پێغەمبەری خوا ﷺ شەهید بکات[1].

موسڵمانەکان گرتبویان کەهێنایان بەیەکێك لەپایەکانی مزگەوتەوە بەستیانەوە ، پێغەمبەری خوا ﷺ پێی فەرموو: چیت ئەوێت ؟ وتی: چاکەم پێبیە ، ئەگەر بمکوژیت خاوەن خوێنم هەیە ، خۆ ئەگەر بەڕەڵم بکەیت سوپاسگوزارت دەبم ، ئەگەر ماڵ و سامانت ئەوێت ، داوا بکە چەندت ئەوێت پێت ئەدرێت . پێغەمبەری خوا ﷺ بەجێی هێشت ، جارێکی تر پێغەمبەر ﷺ بەلایدا تێپەڕیو هەمان شتی پێ فەرموو ، ئەویش وەك جاری یەکەم وەڵامیدایەوە ، پاشان جاری سێیەمیش لێدوانەکە دووبارە بووەوە ، ئەنجا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: (ثمامة) بەرەڵا بکەن. بەرەڵایان کرد ، چوو بۆ باخە خورمایەکی نزیك مزگەوت خۆی شۆرد ، پاشان هاتەوەو موسوڵمان بوو ، وتی: وەڵامی لە هەموو دنیادا کەسێك نەبوو لە تۆ زیاتر ڕقم لێی بێت ، ئێستا دەمو چاوو ڕووی تۆ بەلامەوە لە هەموو دنیا خۆشەویسترە ، وەڵاهی هیچ ئایینێکیش لە دنیایا نەبووە بەئەندازەی ئاینەکەی تۆ ڕقم لێی بوو بێت ، ئێستا بووە خۆشەویسترین ئاین لەلام ، کاتێکیش ئەسپ سوارەکانی تۆ گرتمیان بەنیازی عومرە بووم. پێغەمبەری خوا ﷺ مژدەی پێداو، فەرمانی دایە عومرەکەی بکات ، کە (ثمامة) هات بۆ مەککە ، قوڕەیش پێیان وت: (ثمامة) تۆ لەئایینی باپیرانت هەڵگەڕاویتەوە ، وتی: نەخێر وەڵاهی لەگەڵ موحەممەدا بووم‌و موسوڵمان بووم ، سوێند بێت بەخوا لە (یمامة) وە یەك دەنکە

---

(١) السيرة الحلبية ٢٩٧/٢

گەنم ناگاتە لای ئێوە هەتا پێغەمبەر ﷺ فەرمانم پێ نەدات . لە یەمامەوە گەنم دەهات بۆ مەککە ، (ثمامة) گەڕایەوە بۆ ولاتی خۆی ، ڕێگەی گرت لە ناردنی گەنم بۆ مەککە ، تا قوڕەیشی ماندوو بێ تاقەت کرد ، نامەیان نووسی بۆ پێغەمبەر ﷺ ، داوایان لێ کرد لەبەر خاتری خزمایەتی نامە بنووسێت بۆ (ثمامة) ، تا ڕێگە بدات خواردن بڕوات بۆ مەککە ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی پێدا کە ڕێگە بدات.[1]

غەزای (بنو لحیان)

(بنو لحیان) ئەو خێڵەبوون کە خیانەتیان کرد لە دە هاوەڵەکەی پێغەمبەر ﷺ لە (الرجیع) داو بوونە هۆی شەهید کردنیان ، شوێن و مەنزڵگاکانیان لەناو (حجان)دا بوو ، بەڕەو سنوری مەککە ، هێشتا بگڕەو بەردەی نێوان موسڵمانەکان و (قریش) و (اعراب) لەگەڕمەیدا بوو ، پێغەمبەر ﷺ پێی باش نەبوو کە زۆر بڕۆنە ناوەوەو لەگەڵ دوژمنە هەرە گەورەکە نزیک ببنەوە کاتێک کە شەڕی ئەحزاب کۆتایی هات ، سوپاکە بە سەرشۆڕی گەڕایەوە ، وەیان دابەزی بوو ، بزێوی و جموجۆڵیان نەمابوو ، تاڕادەیەک ملکەچی ئەمری واقع بوون ، پێغەمبەر ﷺ لەو قۆناغەدا پێی باش بوو کە کاتی ئەوە هاتووە تۆڵەی ئەو هاوەڵە شەهیدانەی خۆی لە (بنو لحیان) بکاتەوە ، لە مانگی (ربیع الاول)ی ساڵی (٦)ی کۆچیدا بە دووسەد کەسەوە بۆیان چووە دەرەوە ، (ابن ام مکتوم)ی بەسەر مەدینەوە بەجێهێشت ، وای نیشاندا کەبەرەو شام دەڕۆن ، پاشان بەخێرایی ڕۆیشتن تا گەیشتنە ناوچەرگەی (غران) کە دۆڵێکە لەنێوان (امج) و (عسفان)دا ، ئەو شوێنەی هاوەڵەکانی تێدا شەهید بوو ، لەوێدا نزای لێخۆشبوونی بۆ کردن ، (بنو لحیان) بەمەیان زانیو بەرەو شاخ ڕایانکرد ، کەسیان دەست نەکەوت ، دوو ڕۆژ لەوێ مانەوەو بە چوارلادا سریەیان نارد ، کەسیان دەستگیر نەبوو ، ئەنجا ڕۆیشتن بەرەو (عسفان) ، پێغەمبەر ﷺ دە ئەسپ سواری نارد بۆ (کراع الغمیم) تا قوڕەیش بەر گوێی بکەوێت ، پاشان گەڕانەوە بۆ مەدینە ، چوارده شەویان پێ چوو.

---

(١) زاد المعاد ١١٩/٢، مختصر سیرة الرسول، نووسینی شێخ عەبدوللای نەجدی ل٢٩٣/٢٩/٢.

بە بەردەوامی ناردنی مەفرەزەو سریەکان

پاشان پێغەمبەر ﷺ بە بەردەوامی کەوتە ناردنی مەفرەزەو سریە بە هەر چوارلادا ، ئەمەش چەند حالەتێکە ، لەوانە:

١. سریەی (عکاشە)ی کوڕی (محصن) بە چل کەسەوە دەرچوو بەرەو (غمر) ، کە کانیاوێکی (بنی ئەسەد) ە ، خێڵەکە ڕایانکرد ، لەو سریەیەدا موسڵمانەکان دووسەد وشتریان دەستکەوتو گەڕانەوە بۆ مەدینە.

٢. سریەی (محمد)ی کوڕی (مسلمە) بەرەو (ذی القصة) ، لەمانگی (ربیع)ی یەکەم یان دووەمی ساڵی (٦) کۆچیدا. (ابن مسلمە) لەگەڵ دە پیادا دەرچوون بەرەو (قصە)و مەنزڵگاکانی (بنی ثعلبة) سەد کەس دەبوون ، ئەوان پێشتر زانیبوویان بۆسەیان دانا بۆ سریەکە ، لەکاتی نوستندا هەموویان شەهیدکردن جگە لە (محمد)ی کوڕی (مسلمە) کە بەبرینداری هەڵهاتبوو.

٣. سریەی (ابی عبیدە)ی کوڕی (جراح) بەرەو (ذي القصة) لە مانگی (ربیع)ی دووەمی ساڵی (٦)ی کۆچیدا. پێغەمبەری خوا ﷺ بەدوای شەهید بوونی مەفرەزەکەی (محمد)ی کوڕی (مسلمە)دا ناردنی. چل پیاوی لەگەڵدا بوو ، ڕۆیشتن گەیشتنە شوێنی ڕووداوەکە ، بە شەو دەڕۆشتن ، لەگەڵ بەرەبەیاندا دایان بەسەر (بنی ثعلبة) دا ، ناچاریان کردن هەڵبێن بەرەو شاخ ، پیاوێکیان لێ گرتن لەدوایدا موسڵمان بوو ، وشترو مەڕو مااڵتەکەیان لەگەڵ خۆیاندا هێنایەوە بۆ مەدینە.

٤. سریەی (زید)ی کوڕی (حارثة) بەرەو (جموم) ، لە مانگی (ربیع)ی دووەمی ساڵی (٦)ی کۆچیدا ، (جموم) ئاوێکی (بنی سلیم)ە ، لە (مر الظهران) ، (زید) ژنێکی خێڵی (مزینە)ی گرت ناوی (حلیمە) بوو ، شوێنی (بنی سلیم)ی نیشاندان ، چوونە سەری و دیل و وشترو مەروماڵێکی زۆریان دەستکەوت ، کە (زید) گەڕایەوە پێغەمبەری خوا ﷺ ژنە (مزینە) یەکەی ئازاد کردو دای بەشوو.

٥. سریەی (زید) بەرەو (عیص) ، لە مانگی (جمادی الاولی)ی ساڵی (٦)ی کۆچیدا ، بە سەدو حەفتا سوارەوە ، لەو سریەیەدا مالٌ و سامانی قورەیش گیرا ، سەرۆکی کاروانەکە (ابو العاص)ی زاوای پێغەمبەر بوو ﷺ ، (ابو

العاص) دەربار بوو ، هاتە لای (زینب)ی هاوسەری کە کچی پێغەمبەرە ﷺ هانای بۆ برد ، کە داوای مالّو سامانەکەی بۆ بکات لە پێغەمبەر ﷺ ، ئەویش هەوالّی نارد بۆ پێغەمبەر ﷺ ، پێغەمبەریش ﷺ بەخەڵکی وت مالّو سامانەکە بگێڕنەوە بۆ (ابو العاصی) بێ ئەوەی زۆر بکات لە هیچ کەسێک ، زۆروکەم و گەورەوبچوکیان دایەوە ، (ابو العاصی) گەڕایەوە بۆ مەککە ، هەموو سپاردەکانی دایەوە بەخاوەنەکانیان ، ئەنجا موسڵمان بوو ، پاشان کۆچی کرد ، دوای ئەوە پێغەمبەر ﷺ زەینەبی بەپێی نیکاحی یەکەم کە سێ سالّ و نیوی خایاند ، پێدایەوە هەروەکو لە فەرمودەی (صحیح) دا [1] هاتووە ، بەپێی نیکاحی یەکەم پێی دایەوە ، چونکە هێشتا ئایەتی حەرامکردنی ژنی موسڵمان لە کافران نەهاتبووە خوارەوە سەبارەت بەوەش گوایە فەرمودە هەیە دەڵێت: بە نیکاحێکی نوێ (زینب)ی پێدرایەوە ، یان پاش شەش سالّ پێی درایەوە ، ئەوە ڕاست نیە ، سەبارەی ئەوەی لە ڕووی (سند) یشەوە ڕاست نیە[2]، سەبارەت بەو کەسانەی دەست دەگرن بەو فەرمودە لاوازانەوەو، دەڵێن: (ابو العاص) لەکۆتایی سالّی هەشتی کۆچیدا پێش فەتح موسڵمان بووە ، پاشان دژەوانەی خۆیان دەبنەوەو ، دەڵێن: زەینەب لەکۆتایی سالّی هەشتەمی کۆچیدا وەفاتی کرد ، پێشترێش کە بە بەڵگەوە قسەمان کرد لەسەر کتێبی (بلوغ المرام) ، (موسای کوڕی عەقەبە) بۆچوونی وایە کە ئەو ڕووداوە لەسالّی (٧)ی پێش مەسەلەی (ابو بصیرە)و هاوەڵەکانی ڕووی داوە ، بەڵام ئەمە لەگەڵ فەرمودە ڕاست و لاوازەکەشدا یەک ناگرێتەوە.

٦. دیسان سریەیەکی تری (زید) بۆ (طرف) یان (طرق) لە (جمادي الآخرة)ی سالّی (٦)ی کۆچیدا. (زید) بە (١٥) کەسەوە دەرچوو بۆ (بنی ثعلبة) ، کە گەیشتنە سەریان ڕایان کرد ، لەوە ترسان کە پێغەمبەری خوا ﷺ خۆی دابێتی بەسەریاندا ، (زید) لەو سریەیەدا بیست وشتری دەست کەوت ، چوار شەوی پێ چوو.

---

[1] / بڕوانە (سنن ابی داود) لەگەڵ شەرحەکەیدا (عون المعبود) (باب /الی متی ترد علیه إمرأتة اذا اسلم بعدها).

[2] / بۆ قسە کردن لەسەر هەردوو فەرمودەکە بڕوانە (تحفة الأحوذي) ٢/١٩٥،١٩٦.

٧. دیسانەوە سریەیەکی تری (زید) بۆ (وادی القری) لە (رجب)ی ساڵی (٦)ی کۆچیدا . (زید) (١٢) پیادەی بردو پۆیشت بەرەو (وادی القری) بۆ پەیدۆزی جمو جۆڵی دوژمن ئەگەر لەوێ بن ، خەڵکی (وادی القری) هێرشیان کردە سەریان ، نۆ کەسیان لێ شەهید کردن ، سیانیان پزگاریان بوو (زید) یەکێك بوو لەو سیانە[1].

٨. سریەی (خبط) کە لە (رجب)ی ساڵی (٨)ی کۆچیدا باسی دەکرێت ، بەڵام رەوتی پرووداوەکە واپیشان دەدات کە پێش سوڵحی حودەیبیە بووە ، (جابر) دەڵێت: پێغەمبەری خوا ﷺ بەسەرۆکایەتی (ابو عبیدة)ی کۆڕی (الجراح) لەگەڵ سێسەد سواردا ئێمەی نارد تاچاوەڕوانی کاروانێکی قوڕەیش بکەین ، تووشی برسێتیەکی زۆر بووین ناچاربووین گەڵای (خبط)مان خوارد ، بۆیە سوپاکە ناونرا سوپای (خبط) سێسەر وشتر سەربڕا ، پاشان سیانی ترو ، پاشان سیانی تر ، پاشان (ابو عبیدة) قەدەغەی کرد ، لەناو دەریادا گیاندارێکمان ڕاو کرد ، پێی دەڵێن (عنبر) ، بۆ ماوەی پانزە ڕۆژ لێمان خوارد ، لێی تێر بووین و گیان و جەستەمان هاتە سەر خۆو چاك بووینەوە ، پاشان (ابو عبیدة) باڵی یەکێك لەو گیاندارانەی هەڵگرت ، سەیری کەڵەگەتترین پیاو و بەرزترین وشتری کرد ، خستیە سەری و ، لێمان خوارد ، تاگەیشتینە مەدینە ، چوینە خزمەت پێغەمبەر و ﷺ باسی ئەو گیاندارەمان بۆ کرد ، فەرمووی: (ئەوە ڕۆزی خودایە بۆ ئێوەی ناردووە ، ئەگەر پارچەی گۆشتەکەتان پێماوە بەشمان بدەن ، ئێمەش پارچەیەکمان نارد خزمەتی.[2] لەبەرئەوە بوو وتمان : کە ڕەوتی ئەم سریەیە وانیشان دەدات کە پێش (حدیبیة) بوو بێت ، چونکە موسڵمانەکان دوای پەیمانی حودیبیە ڕێیان نەگرت لە کاروانەکانی قوڕەیش.

---

[1] / رحمة العالمین ٢/٢٢٦،سەبارەت بە سریەکانیش سەیری سەرچاوەی ناو براو بکە، لەگەڵ (زاد المعاد) ٢/١٢٠، ١٢١، ١٢٢، هەروەها پەراوێزی (تلقیم فهوم اهل الاثر) / لاپەرە ٢٨،٢٩.

[2] / صحیح البخاری ،٢/٦٢٥، ٦٢٦، (صحیح مسلم) ، ٢/١٤٥، ١٤٦.

غەزای (بنو المصطلق) یان غەزای (مریسیع)
لە شەعبانی ساڵی (٦) ی کۆچیدا

ئەم غەزایە هەرچەندە پەل‌و پۆی زۆری نەبووە ، لەلایەنی سەربازییەوە ، بەڵام چەند ڕووداوێکی تێدا ڕوویدا ، پشێوی خستە ناو کۆمەڵگای ئیسلامییەوە ، بووە هۆی ئابڕوچوونی دووڕوان ، دانانی چەند دەقێکی یاسایی تەعزیری کە وێنەیەکی تایبەتی شکۆداری و دەروون پاکی بەخشیە کۆمەڵگای ئیسلامی ، با لە سەرەتاوە باسی ئەم غەزایە بکەین ، پاشان باسی ئەو ڕووداوانە دەکەین.

ئەو غەزایە لەمانگی (شعبان)ی ساڵی شەشی کۆچیدا ڕوویداوە (بەپێی ڕاسترین گێڕانەوە)[1] ، هۆیەکەشی ئەوە بوو ، هەواڵ گەیشت بەپێغەمبەر ﷺ کە گەورەی خێڵی (بنی المصطلق) (حارث)ی کوڕی (ابی ضرار) خۆی و خێڵەکەی و هەرچیەکی پێ کۆکرابێتەوە لەگەڵ خۆیدا بەرپێی کردون بۆ شەڕکردن لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ ، پێغەمبەریش ﷺ (بریدە)ی کوڕی (حصیب)ی (اسلمی) نارد بۆ هەواڵ زانین ، چوو بۆلایان ، (حارث)ی کوڕی (ابی ضرار)ی بەدی کردن‌و گەڕایەوە بۆ لای پێغەمبەری خودا ﷺ ، هەواڵەکەی پێدا.

پاش ئەوەی لە ڕاستی هەواڵەکە دڵنیا بوو، هاوەڵانی کۆکردەوەو ، بەخێرایی بۆیان دەرچوو ، دوو شەو لە مانگی شەعبان تێپەڕی بوو ، ئەمجارەیان کۆمەڵێک دووڕوو لەگەڵیدا دەرچوون کە پێشتر لە هیچ غەزایەکدا لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ دەرنەچوو بوون ، (زید)ی کوڕی (حارث)ی بەسەر مەدینەوە دانا (وتراویشە

---

[1] / بەڵگە لەسەر ئەو گێڕانەوەیە کە لەڕووداوی (افک)دا هاتووە دەڵێت" ڕووداوەکە دوای واجب بوونی حیجاب بووە، ئایەتی حیجابیش لەبارەی زەینەبەوە دابەزی ، لەکاتەدا زەینەب خێزانی پێغەمبەربوو ﷺ، پێغەمبەری خودا لەبارەی (عائیشە) وە پرسیاری لێ کردووە ؟ زەینەب وتی: چاوگوزنی خۆم دەپارێزم هیچ نازانم، (عائیشە) دەڵێت: لەناو هاوسەرەکانی‌پێغەمبەردا ﷺ تەنها (زەینەب) لە من خانومانتر بوو، سەبارەت بەوەش کە لە ڕووداوی (افک) هەڵبەستنەکەدا هاتووە گوایە (سعدی کوڕی معاذ)و (سعدی کوڕی عبادة) بووە بەکێشەیان لەبارەی درۆ بەستەکانی ڕووداوەکە ، زانراوە کە (سعدی کوڕی معاذ) دوای غەزای (بنوقریظة) وەفاتی کرد، پێدەچێت ئەمە هەڵەی ڕاوی بێت، (ابن اسحاق) ڕووداوی بوختان هەڵبەستنەکە دەگێڕێتەوە لە (زهری)یەوە لە (عبداللەی کوڕی عبداللەی کوڕی عتبە) وە لە (عائیشە)وە، باسی (سعدی کوڕی معاذ)ی نەکردووە بەڵکو باسی (اسدی کوڕی حضیر) لەئاراداییە، (ابومحمدی کوڕی حزم) دەڵێت: ئەمە ڕاستەو هیچ گومانی تێدا نیەو، باسی (سعدی کوڕی معاذ)یشی کردووە. (بروانە (زادالمعاد ١١٥/٢)). جێگەی سەرسوڕمانە کە (محمد الغزالی) ئەوە دەداتە پاڵ (ابن قیم) کە غەزای (مریسیع)ی بەیەکێک لەغەزاکانی سەدەی پێنجەم داناوە (فقه السیرة ل٢٢٣) لەکاتێکدا کە گوتەکانی لە (الهدی) دا (١١٥/٢) دژ بەوە دەوەستێتەوە.

(ابونر)ی دانا)و ، وتراویشه (ثمیلة)ی کوڕی (عبدالله)ی (لیثی) دانا. (حارث)ی کوڕی (ضرار) سیخوڕێکی دانا بوو ، بۆ ئەوەی هەواڵی سوپای ئیسلامی بۆ بهێنن ، موسوڵمانەکان گرتیان و کوشتیان .

کاتێك هەواڵی هاتنەکەی پێغەمبەر ﷺ و کوشتنی سیخوڕەکە گەیشتەوە بە (حارث) و هاوڕێکانی ، زەندەقیان چوو زۆر ترسان هەرچی عەرەبێکی دەشتییەکان لەگەڵدا بوو بلاوەیان لێ کرد ، پێغەمبەری خودا ﷺ گەیشتە ناوچەی (مریسیع) کە ناوی ئاوێکە لە ئاوەکانی (بني المصطلق) لە ناوچەی (قدید)دا بەرەو کەناری دەریا ، خێرا خۆیان ئامادە کرد بۆ شەڕ پێغەمبەر ﷺ هاوەڵەکانی ڕیز کرد ، ئالای کۆچەرانی دایە دەست (ابوبکر الصدیق) ، ئالای ئەنسارەکانیشی دایە دەست (سعد)ی کوڕی (عبادة) ، چەند ساتێك تێربارانی یەکتریان کرد ، پاشان پێغەمبەر ﷺ فەرمانیدا بەهێرش کردنێکی تەواو ، سەرکەوتنیان بەدەست هێنا. موشریکان شکستیان هێنا ، ئەوەی کوژرا کوژراو ژن و مناڵ و سامان و وشترو مەڕومااڵتیان کەوتە دەست موسوڵمانەکان ، لە موسوڵمانەکانیش تەنها یەك پیاو شەهید بوو ، ئەویش پیاوێکی ئەنساری بە هەڵە کوشتی وایزانی لە ڕیزی موشریکەکاندایە.

(مغازی) نووسو (سیرەت) ناسەکان دەڵێن ، (ابن قیم) دەڵێت: ئەوە هەڵەیە ، شەڕو کوشتار ڕووی نەداوە ، دای بەسەریاندا لەسەر ئاوەکەو دەستی گرت بەسەر ژن و مناڵو مااڵو ساماندا ، هەروەکو لە (صحیح)دا هاتووە: پێغەمبەری خودا ﷺ دای بەسەریانداو ئەوان ڕایانکرد ، ئەنجا فەرمووەکەی باس کرد[1]. کۆتایی .

یەکێك لە کۆیلەکراوەکان (جویریە)ی کچی (الحارث) بوو ، کەوتە پشکی (ثابت)ی کوڕی (قیس) ، وە ئەویش بە (مکاتبة) ئازادی کرد ، پێغەمبەری خوا ﷺ پارەی (مکاتبة) کەی بۆداو مارەی کرد ، بەو ژنهێنانە هەموو موسوڵمانەکان و هەرچی کەسیان لە خزم و کەس و کاری (جویریە)و (بنی المصطلق) ئازاد کرد کە موسوڵمان بوون وتیان: تازە ئەوانە بوونە خزمی پێغەمبەر ﷺ[2].

سەبارەت بەو ڕووداوانەش کە لەو شەڕەدا ڕوویاندا ، لەبەرئەوەی کە سەرچاوەکانیان سەرکردەی دووڕوان (عبدالله)ی کوڕی (ابی)ی و هاوڕێکانی بوون ، وا باشە کە سەرەتا باسی کردەوەکانیان بکەین لەکۆمەڵگای ئیسلامیدا.

---

[1] / بڕوانە (صحیح البخاری) ، (الکتاب عتق) ۳٤٥/۱ ، هەروەها بڕوانە (فتح الباری) ۳٤۱/۷.
[2] / زاد المعاد ۱۱۲/۲ . ابن هشام ، ۲۸۹/۲ ، ۲۹۰ ، ۲۹٤ ، ۲۹٥.

رۆڵی دووڕوان پێش غەزای (بني المصطلق)

پێشتر وتمان کە (عبدالله)ی کوڕی (ابی) زۆر ڕقی لەئیسلام و موسوڵمانان دەبووەوە ، بەتایبەتی زۆر ڕقی لە پێغەمبەری خودا بووە ﷺ ، چونکە (ئەوس) و (خەزرەج) لەسەر سەرۆکایەتی ئەم ڕێکەوتبوون و یەک دەست بوون بۆ کردنی مەلیکی خۆیان ، لەو کاتەدا ئیسلام چووە ناویانەوە ، ڕوویان لە (ابن ابی) وەرچەرخاندو ڕوویان کردە پێغەمبەر ﷺ ، بۆیە پێی وابوو ، کە پێغەمبەر ﷺ مولکەکەی لێ داگیر کردوە.

ئەم ڕق و کینەیەی (ابن ابی) هەر لەسەرەتای کۆچەوە دەرکەوت پێش ئەوەی کە واپیشانی بدات موسوڵمانەو ، پاش ئەوەش کە خۆی وەک موسوڵمانێک نیشادا. جارێکیان پێغەمبەر ﷺ سواری گوێدرێژێک بووبوو ، بۆ زیارەی (سعد)ی کوڕی (عبادة) دەچوو ، بەڵای مەجلیسەکەی (عبدالله)ی کوڕی (ابی)دا تێپەڕی (عبدالله) لووتی سوور هەڵگەڕاو وتی: مەیەنە سەرمان ، کە پێغەمبەر ﷺ لە مەجلیسەکەدا قورئانی خوێند ، (عبدالله) وتی: لە ماڵەکەی خۆت دانیشەو ، ئەم مەجلیسانەمان لێ مەشێوینە.[1]

ئەم هەڵوێستەی (عبدالله) پێش ئاشکرا کردنی ئیسلامەتییەکەی بوو ، کە دوای شەڕی بەدریش بەڕواڵەت خۆی وەک موسوڵمان خستە ڕوو ، بەبەردەوامی دوژمنایەتی خوداو پێغەمبەر ﷺ و ئیمانداران دەکردو تەنها بیری لەلای پەرتەوازە کردن و تێکدانی کۆمەڵگای ئیسلامیو سوککردنی گوتاری ئیسلام بوو ، دۆستایەتی لەگەڵ دوژمنانی خوادا دەکرد ، وەک پێشتریش وتمان دەستی وەردایە مەسەلەکەی (بنو قینقاع)ەوە ، بەهەمان شێوە لە شەڕی ئوحوددا ئەو پەیمانشکێنی و خیانەتەی ئاشکرا کرد دژ بەموسوڵمانانو ، هەوڵی ئاژاوەو پشێوی نانەوەیدا لەناو موسوڵمانەکاندا.

یەکێک لەفێڵ و تەڵەکە خراپەکانی ئەم دووڕووە ئەوەبوو، پاش خۆدەرخستنی بەموسوڵمان ، هەموو ڕۆژێکی هەینی کەپێغەمبەری خودا ﷺ دادەنیشت بۆ وتار خوێندنەوە ، دەیووت: خەڵکینە ئەوە پێغەمبەری خودایە لەنێوان ئێوەدا ، ڕێزدارترین و شکۆدارترین کەسە لەلای خوا ، پشتیوانی بکەن ،

---

[1] / ابن هشام ٥٨٤/١ ، ٥٨٧ ، صحيح البخاري ٩٢٤/٢ ،(صحيح مسلم) ٩/٢

پشتگیری لێ بکەن ، گوێرایەڵی بکەن. ئەنجا پێغەمبەری خودا ﷺ هەڵدەساو وتاری دەخوێندەوە. یەکێک لە ڕەفتارە بێ ئەقڵیەکانی ئەم پیاوە ئەوە بوو کە لەڕۆژی هەینی دوای جەنگی ئوحوددا و پاش ئەو خیانەتو پەیمانشکێنیەی ئەنجامی دابوو، هەستاو شتەکانی پێشتری وتەوە ، موسوڵمانەکان لە چوارلاوە چمکی جلەکانیان ڕاکێشاو پێیان وت: دانیشە دوژمنی خوا ، تۆ پیاوی ئەو قسانە نیت ، تۆ ئەو کەسەیت کە ئەو خیانەتو پەیمانشکێنیەت کرد. کابرا بەسەر شان و ملی خەڵکیدا هەنگاوی ناو چووە دەرەوەو بەدەم ڕێگەوە دەیووت: دەڵێی من شتی خراپم وتووە ، من وتومە پشتی بگرن. کابرایەکی ئەنساری لەبەر دەرگاکەی مزگەوتدا یەخەی گرتو پێی وت: دایك ڕۆڵە ڕۆت بۆ بکات ، بگەڕێوە تا پێغەمبەری خوا ﷺ داوای لێ خۆشبوونت بۆ بکات. کەچی وتی: وەڵاهی هیچ پێویستیم بەداوای لێ خۆشبوونی ئەو نیە.[1]

پەیوەندی هەبوو لەگەڵ (بني نضير)داو پیلانی دەگێڕا لەگەڵیاندا دژ بەموسوڵمانەکان ، تا جارێکیان پێی وتن: ئەگەر ئێوە دەربکرێن ئێمەش لەگەڵتاندا دەردەچین ، ئەگەر شەڕتان لەگەڵدا بکرێت ئێمەش پشتیوانیتان لێ دەکەین ، لە شەڕی (ئەحزاب)یشدا خۆی و هاوڕێکانی دەستیان کرد بەپشێوی نانەوە ، ترس و دڵەڕاوکێی خستە ناودڵی موسوڵمانەکانەوە بەشێوەیەك کە خوای گەورە باسی لێوە دەکات لە سورەی (احزاب)دا: ﴿ وَإِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلاَّ غُرُورًا ﴾ تا ئایەتی ﴿ يَحْسَبُونَ الأَحْزَابَ لَمْ يَذْهَبُوا وَإِنْ يَأْتِ الأَحْزَابُ يَوَدُّوا لَوْ أَنَّهُمْ بَادُونَ فِي الأَعْرَابِ يَسْأَلُونَ عَنْ أَنْبَائِكُمْ وَلَوْ كَانُوا فِيكُمْ مَا قَاتَلُوا إِلاَّ قَلِيلاً ﴾، واتە: ئەوانە وایاندەزانی کە ئەحزاب ئەوێ بەجێ ناهێڵن ، خۆ ئەگەر بگەڕێنەوە ، ئەو دووڕووانە حەزیان دەکرد لە بیابانو دەوارنشینەکان بونایەو لەوێوە هەواڵی ئێوەیان بزانییایە ، خۆ ئەگەر لەناوتاندا بوونایە ، مەگەر بە کەمی وەگەرنا شەڕیشیان نەدەکرد.

سەرباری ئەوە هەموو دوژمنانی ئیسلام جولەکەو دووڕووان و موشریکان باش دەیانزانی کە هۆی سەرەکی سەرکەوتنەکانی سوپای ئیسلام بریتی نیە لەهۆی ماددی و ، زۆری چەك و جبەخانەو زۆمارەی سەرباز ، بەڵکو هۆیەکەی ئەو

---

[1] ابن هشام ٢/١٠٥ .

بەهاو ڕەوشت هەڵس و کەوت و جوانانە بوو کەسەراپای کۆمەڵگای ئیسلامی و هەموو کەسێکی پەیوەندیداری بەم ئاینەوە جاوان کرد بوو ، دەیزانی کە چاوگەی ئەو جوانیانە پێغەمبەری خوایە ﷺ کە بەرزترین نمونەی ڕەوشت بوو ، بە بەهاو ڕەوشتی جوانی خۆی دونیای سەراسام کرد بوو.

دەیانزانی کە پاش ئیدارەکردنی جەنگەکان لە مەودای پێنج ساڵدا ، زاڵ بوون بەسەر ئەو ئایینەدا بەڕێگای چەک شتێکی ناستەمە ، بۆیە بڕیاریاندا شاڵاوی جەنگێکی پڕو پاگەندەیی بەرفراوان دژ بەڕەوشت و نەریتی ئەم ئاینە بەرپابکەن و کەسێتی پێغەمبەریان ﷺ کردە یەکەم ئامانجی ئەو شاڵاوە پڕوپاگەندەیە ، دووڕووەکانیش تابووری پێنجەمی ئەو شاڵاوە بوون لەناو ڕیزی موسوڵمانەکاندا ، بەحوکمی ئەوەی دانیشتووی مەدینە بوون ، هەرکاتێکیان بویستایە دەیانتوانی تەماس بکەن بە موسوڵمانەکانەوە گەمە بەهەست و سۆزی ئاینیان بکەن . (ابن ابی) سەرۆکی دووڕووان و هاوڕێکانی ئەو ئەرکەیان لەئەستۆ گرت. ئەم پیلانە لەدوای جەنگی ئەحزابەوە دەرکەوت ، کاتێك کە پێغەمبەر ﷺ دایکی ئیماندارانی (زینب)ی کچی (جحش)ی مارە کرد ، پاش ئەوەی (زید) تەلاقیدا ، نەریتی عەرەب وەهابوو کوڕی بە کوڕکراو (تبنی) وەکو کوڕی باوك و دایکی سەیریان دەکرد ، پێیان وابوو کە ژنی کوڕی بە کوڕکراو حەرامە لەسەر ئەو کەسەی کە کردویەتی بە کوڕی خۆی ، کە پێغەمبەر ﷺ زەینەبی مارە کرد ، دووڕووان دوو کەلێنیان بەدی کرد. کە بۆ ئاژاوەنانەوە دژ بە پێغەمبەر ﷺ ، دەست بدات.

یەکەم / ئەم ژنە پێنجەم ژنی پێغەمبەرە ﷺ. لەکاتێکدا قورئان مۆڵەتی نەداوە بە چوار ژن زیاتر، چۆن ئەم ژنەیانە پاست دەردەچێت؟

دووەم / زەینەب خێزانی بە کوڕکراوەکەی پێغەمبەرە ﷺ ئەمە گوناهێکی هەرە گەورەیە ، بەپێی داب و نەریتی عەرەب ، بۆیە لەو بارەیەوە کەوتنە پڕوپاگەندەو وتی وتی ، دەیان بەسەرهات و قسەی پڕوپوچیان ڕێکخست و ، وتیان : موحەمەد لەپڕێکدا دیوێتی دڵی پێدا چووە و عاشقی بووە ، کە (زید)ی کوڕیشی بەمەی زانیوە تەلاقی داوە بۆ موحەمەد ئەو پڕوپاگەندەیان بەشێوەیەکی قوڵ و بەر بلاو بڵاو کردۆتەوە تائێستاش ئاسەواری لەناو کتێبەکانی تەفسیرو فەرمووەی ئەمڕۆشدا هەر ماوە ، ئەم پڕوپاگەندەیە کاریگەری خراپی هەبووە

لەسەر دڵو دەروونی دەروون نەخۆشەکان تا ئایەت هاتەخوارەوەو ڕوونی کردەوە ، ئاوی بەسەر کەف‌و کۆی دڵەکاندا کردو ، ئامانجشی کرد بە بەر فراوانی ئەو ڕوپاگەندەیەی دژ بەپێغەمبەری خوا ﷺ ئەنجام درا ، بەشێوەیەک سەرەتای سورەتی ئەحزابی پێدەکاتەوەو دەفەرموێت: ﴿ يَاأَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلاَ تُطِعْ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴾ الأحزاب. واتە: ئەی پێغەمبەر ﷺ ، لەخوا بترسەو بەگوێی کافران‌و دووڕووان مەکە ، خودای گەورە خۆی زانا و دانایە.

ئەمە چەند ئامانجێکی سەرپێی‌و، وردە هەڵوێستە لەو کارە دزێوانەی دووڕووان پێش جەنگی (بني المصطلق) پێی هەڵدەسان ، پێغەمبەریش ﷺ بەدانبەخۆدا گرتن و ئارام گرتن و نەرمی ڕووبەڕوویان دەبۆوە ، بەگشتی موسوڵمانەکانیش بەئارام گرتن خۆیان لە شەڕی نیاز خراپان دەپاراست ، چونکە ڕۆژ لەدوای ڕۆژ بەهۆی ئایڕو چونییانەوە زیاتر ئاشکرا دەبوون ، هەروەکو خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿ أَوَلاَ يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لاَ يَتُوبُونَ وَلاَ هُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴾ التوبة/ ١٢٦. واتە: ئایا ئەو دووڕووانە نابینن کە هەموو ساڵێک یەک جار یان دووجار تاقی دەکرێنەوەو ئایڕوویان دەچێت و کەچی هەر تەوبەش ناکەن و، بیر ناکەنەوە؟

ڕوٚئی دووڕووان لە غەزای (بني المصطلق) دا

لە شەڕی (بني المصطلق)دا ، دووڕووان لەگەڵ موسوڵمانەکان چوونە دەرەوە ، هەروەکو خوای گەورە فەرموویەتی ﴿ لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ إِلاَّ خَبَالاً وَلَأَوْضَعُوا خِلاَلَكُمْ يَبْغُونَكُمُ الْفِتْنَةَ ﴾ لەو دەرچوونەدا بواریٚکی تری گوٚبەنگو ئاژاوەگێڕیان بوٚ کرایەوە ، پشێوی‌و ئاژاوەیەکی ترسناکیان لە ڕیزی موسوڵمانەکاندا نایەوەو ، دەستیان کرد بەئاژاوە دڕی خودی پێغەمبەر ﷺ ، ئەمەش دریٚژەی ئەو باسانەیە:

١- دووڕووان وتیان: ﴿ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الأَعَزُّ مِنْهَا الأَذَلَّ ﴾ المنافقون /٨ پاش لێبوونەوە لە جەنگی (مریسیع) ، پێغەمبەر ﷺ لەسەر ئاوەکەی (مریسیع) خێوەتی هەڵدا ، خەڵک هاتن بوٚ ئاو بردن ، (عمر)ی کوڕی (خەتاب) ، کابرایەکی کرێکرتەی لەگەڵدا بوو ناوی (جهجاه)ی غەفاری بوو، ئەم پیاوە لەسەر ئاوەکە لەگەڵ (سنان)ی کوڕی (وبر)ی (جهنی)دا بوو بە دەمەقاڵییان وە شەڕ دروست بوو، کابرای (جهنی) هاواری کردە ئەنساریيەکان ، (جهجاه)یش هاواری کردە کوٚچەران ، پێغەمبەر ﷺ پێی فەرموون: ئایا بانگەشە بەدروشمی جاهلی دەکەن ، لەکاتێکدا هێشتا من لەناوتاندام؟ وازی لێ بهێنن ئەمە بوٚگەنەو خراپە. ئەم هەواڵە گەیشتەوە بە (عبدالله)ی کوڕی (ابی). لەناو خزمانیدا خوٚی تووڕە کرد ، (زید)ی کوڕی (ارقم) کە کوڕێکی منٚدر منداڵ بوو لەوێدا دانیشتبوو ، (عبدالله) وتی: ئەمەشیان کرد؟ هاتنە سەرمان‌و ماڵو حاڵیان لێ داگیر کردین ، وەڵاڵهی ئێمەو ئەوان وەک ئەوە وایە ، یەکەم بڵێت: سەگەکەت تێر بکە با بتخوات ، سوێندەدەخوٚم بەخوا کەگەڕاینەوە بوٚ مەدینە دەبێت ڕێزدارەکەمان بێ ڕێزەکەمان شاربەدەر بکات. پاشان ڕووی کردە ئەوانەی دەوروبەری‌و پێی وتن: دەبخوٚن دەی ، ئەمە خوٚتان بەخوٚتان کرد ، هێناتانن بوٚ سەر خاک‌و ئاوی خوٚتان ، ماڵتان لەگەڵ بەش کردن ، وەڵاڵهی ئەگەر نانیان نەدەنێ لەوێ بار بەدکەن‌و دەڕۆن ، (زید)ی کوڕی (ارقم) هەواڵی ئەم قسانەی دا بەمامی ، مامیشی گوتەکانی گێڕایەوە بوٚ پێغەمبەر ﷺ لەو کاتەدا (عمر) دانیشتبوو ، (عمر) وتی: پێغەمبەری خودا فەرمان بدە بە (عباد)ی کوڕی (بشیر) با بیکوژێت. فەرمووی: (عمر) چی بڵێین ، ئەگەر خەڵکی وتیان محەمەد هاوەڵەکانی خوٚی دەکوژێت؟ نا نەخێر شتی وا ناکەم ، فەرمان بدە با بڕوٚین و بار بکەین. ئەم بڕیارە لەکاتێکدا بوو کە هەرگیز پێغەمبەری خوا ﷺ تیایدا کوٚچ و ڕەوی نەدەکرد ، خەڵکیش لەگەڵیدا هەستان ، (اسید)ی کوڕی (حضیر)ی پێگەیشت سڵاوی لێ کردو عەرزی کرد: قوربان هەرگیز لەم کاتانەدا سەفەر ناکەیت ، خێرە؟ فەرمووی: ئەی پێت نەگەیشتوە ئەو برادەرەتان چی دەڵێت؟ - مەبەستی (ابن

ابی) بوو - وتی: چی بووە؟ فەرمووی: (ابن ابی) وتویەتی: کە گەڕاینەوە بۆ مەدینە سوێند بێت ڕێزدارەکەمان بێ ڕێزەکەمان شار بەدەر بکەین ، (اسد) وتی: پێغەمبەری خودا ﷺ تۆ ڕێزدارایت ، ئەگەر حەز دەکەیت شار بەدەری بکە ، پاشان وتی: پێغەمبەری خودا ﷺ لەگەڵی نەڕەو نیان بە ، وەڵلاهی کە خوا تۆی بۆ ناردین خەڵکی خەریکی تاج و کورسی دروست کردن بوون بۆ ئەوەی بیکەینە سەرۆکی مەدینە ، ئەو پێی وایە تۆ موڵکەکەت لەو زەوت کردووە.

پاشان ئەو ڕۆژە ، پێغەمبەر ﷺ خەڵکەکەی جوڵاند تا سەر لە ئێوارەو شەوەکەشی تا ڕۆژ بووەوە بۆ سبەینێ خەویان لێ کەوت ، پاشان دابەزینو ماندوو شەکەت بوونو نوستن ، ئەمەش بۆ ئەوە بوو خەڵکی سەرقاڵ بکات لەو قسەو باسانەو وازبهێنن لە وتی وتی.

(ابن ابی)یش کەزانی (زید)ی کوڕی (ارقم) قسەکانی گێڕاوەتەوە بۆ پێغەمبەر ﷺ ، هات سوێندی خوارد بۆ پێغەمبەر ﷺ وتی: من شتی وەهام نەگوتووەو ، شتیوا بەدەمی مندا نەهاتوە. هەندێك لەو ئەنسارانەی لەوێدا دانیشتبوون وتیان: پێغەمبەری خوا ، لەوانەیە منداڵە بەهەڵەدا چووبێت ، باش قسەکەی بەگوێدا نەچووبێت و ، هەروا گێڕابێتیەوە ، (زید) وتی: دوای ئەو قسەیە توشی خەمێکی زۆر بووم ، لە ماڵەوە دانیشتم خوای گەورە ئایەتی نارد خوارەوە: ﴿ إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ... ﴾ تا ئایەتی ﴿ هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنفِقُوا عَلَى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّى يَنفَضُّوا... ﴾ تائایەتی ﴿لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ ﴾، (زید) دەڵێت: پێغەمبەری خوا ﷺ ناردی بەشوێندا و چوومە خزمەتی ، ئایەتەکانی بۆ خوێندمەوە ، فەرمووی: خوای گەورە ڕاستیی قسەکەی تۆی دەرخست.[1]

(عبدالله)ی کوڕی (ابی) دووڕوو. کە یەکێك بوو لە هاوڕێ چاکەکانی پێغەمبەر ﷺ خۆی بێ گوناه کرد لە تاوانەکانی باوکی و ، لە دەروازەی شاری مەدینەدا وەستا، شمشێرەکەی دەرهێنا، کە باوکی هات پێی وت: وەڵلاهی ڕێگەت نادەم بڕۆی هەتا پێغەمبەری خوا ئیزنت نەدات، ئەوە تۆ زەلیل و سەرشۆڕیت و پێغەمبەریش ڕێزدارو شکۆدارە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ تەشریفی هێنا و ئیزنی دا بە (عبدالله) کە ڕێگەی باوکی بکات تا بڕواتە شارەوە ، ئەویش ڕێگەی دا بڕوات ، پێشتریش (عبدالله)ی کوڕی (ابن ابی) مۆڵەتی وەرگرتبوو لە پێغەمبەری خوا ﷺ و عەرزی کردبوو: پێغەمبەری خوا ئەگەر ئەتەوێت بیکوژیت فەرمانم پێ بدە ، وەڵلاهی سەریت بۆ دەهێنم.[2]

---

[1] / بڕوانە (صحیح البخاری) ٤٩٩/١ ، ٧٢٧/٢ ، ٧٢٨ ، ٧٢٩ ، (ابن هشام) ٢٩٠/٢ ، ٢٩١ ، ٢٩٢.
[2] / هەمان سەرچاوە. (مختصر سیرة الرسول) نوسینی (شێخ عبد الله) ی نەجدی ل ٢٧٧.

ڕووداوی هەڵبەستنەکە (حادثة الأفك)

هەر لەو غەزایەدا بوو ڕووداوی هەڵبەستنەکە سەری هەڵدا ، کورتەکەی ئەوەیە (عائشە) لەو سەفەرەدا لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ دەرچوو بەهۆی تیروپشکەوە ، پێغەمبەر ﷺ نەریتی وابوو کە دەرچوایە تیروپشکی بۆ هاوسەرەکانی دەکرد. کە لە غەزاکە گەڕانەوە لە چەند شوێنێك دابەزین ، عائیشە بۆ کارێکی پێویستی خۆی چووە دەرەوە ، ملوانکەیەکی خوشکەکەی وەن کرد کە لەو سەفەرەدا لە ملی کردبوو ، گەڕایەوە بۆ ئەوەی بیدۆزێتەوە ، ئەوانەش کە کەژاوەکەیان هەڵگرتبوو لەبەر سوکەڵەیی عائیشە ، هەستیان نەکردبوو کە لەناو کەژاوەکەدا نییەو بردبوویانەوە ، چونکە عائیشە لاوازو کەم کێش بوو ، ئەوانەش کەژاوەکەیان هەڵگرتبوو چەند کەسێك بوون ، ئەگەر یەك یان دوو کەسێك بوونایە هەستیان پێدەکرد ، لەم لاشەوە عائیشە گەڕایەوە بۆ مەنزڵگای کەژاوەکەی خۆی ، پاش دۆزینەوەی ملوانکەکە ، سەیری کرد کەسی لێ نەماوە ، لە شوێنی خۆیدا دانیشت ، دەیزانی کە پاش ئەوەی زانیان هەڵیان نەگرتووە دەگەڕێنەوە بۆی ، بەڵام خوا بەخواست و ویستی خۆی کاروباری دونیا هەڵدەسوڕێنێت ، بەسەر عەرشی خۆیەوە. ئەوە بوو (عائیشە) کە گەڕایەوە خەو زۆری بۆهێناو نوست ، بەدەنگە دەنگی (صفوان)ی کوڕی (معطل) خەبەری بۆوە کە دەیووت: (انا لله وانا اليه راجعون) ئەوە ژنەکەی پێغەمبەرە؟ (صفوان) لەکاروانی سوپاکە دواکەوتبوو چونکە پیاوێکی خەواڵو بوو ، کە (عائیشە) ی بینی ناسییەوە ، پێشتر پێش دابەزینی ئایەتی حیجاب بینیبوی ، ئیرتجاعی کردو چۆکی بەحوشترەکەی داداو ، لێی نزیك کردەوە ، (عائیشە) سواری وشترەکە بوو ، بێ ئەوەی یەك گوتەی لەگەڵدا بڵێت: (عائیشە)ش جگە لە وشەی (انا لله وانا اليه راجعون) هیچی تری لێ نەبیست ، پاشان (صفوان) جڵەوی وشترەکەی گرتو ، بردیەوە بۆلای سوپاکە ، کەلە (نحر الظهيرة) لای دابوو ، کە خەڵك ئەوەیان بینی هەرکەس بەویستی خۆی قسەی کرد، دوژمنی خوا (عبدالله)ی کوڕی (ابی)ی دڵ نەخۆش کەلێنێکی دەستکەوت کەلێیەوە ڕقوکینەی پڕ لەدووڕوویی خۆی لێوە بڕژێنێت ، دەستی کرد بەهۆنینەوەی چیرۆکی هەڵبەستراوو ، بلاوکردنەوەی لەشوێنە قەرەباڵغەکاندا هەرجارەی بەشێوەیەك دەیگێڕایەوە ، هاوڕێکانیشی لێی جەم بوو بوون ، کە گەیشتنەوە شاری مەدینە دووڕوان تەواو دەستیاندایە بلاوکردنەوەی پڕوپاگەندەو بوختانی ناشیرین ، پێغەمبەریش ﷺ بێدەنگ بوو هیچی

نەدەوت ، پاشان ڕاوێژی کرد بە هاوەڵەکانی - کە وەحی دواکەوت - (علی) وتی: تەڵاقی بدەو ، ژنێکیتر بهێنە ، ئەمەی بە ئاماژە وت نەک بەئاشکرا ، (اسامە)و چەند کەسێکی تر وتیان: تەڵاقی مەدەو ، گوێ مەدەرە قسەوباسی دوژمنان. پێغەمبەری خوا ﷺ چووە سەر مینبەرو چاوی دەگێڕا بۆ (عبدالله)ی کوڕی (ابی) نەیبینی. (اسید)ی کوڕی (حضیر) دەردەڵی خۆی بۆ ڕشت ، (سعد)ی کوڕی (عبادە)ش - کە گەورەی خەزرەج و خێڵەکەی (ابن ابی) بوو - دەمارگیری خێڵایەتی گرتیو بوو بەدەمەقاڵێیان ، پێغەمبەری خوا ﷺ بێدەنگی کردنو پاشان خۆشی بێدەنگ بوو.

(عائیشە) کە گەڕایەوە نەخۆشیەکی سەختی گرت ، بێ ئەوەی لەبارەی ڕووداوی هەڵبەستنەوە (افك) هیچ بزانێت ، ئەوە نەبێت کە کەم لوتفیەکی لە پێغەمبەر هەست پێکرد بوو ، کە ئەگەر جاران بەو شێوەیە نەخۆش بوایە وانەدەبوو ، کە چاك بوەوە لەگەڵ دایکی (مسطح) شەو چوونە دەرەوە بۆ دەست بە ئاوگەیاندن ، دایکی (مسطح) سانمەیەکی کرد ، دوعایەکی شەڕی کرد لە کوڕەکەی ، (عائیشە) ئەوەی پێ ناخۆش بوو ، دایکی (مسطح) هەواڵەکەی گێڕایەوە بۆ (عائیشە) ، (عائیشە) گەڕایەوەو مۆڵەتی خواست لە پێغەمبەر ﷺ تا بڕواتەوە ماڵی باوکی و لەوێ هەواڵەکە بزانێت ، پاشان هات بۆ ماڵی باوکی و مەسەلەکەی بۆ ڕوون بۆوە ، دەستی کرد بەگریان ، دوو شەو ڕۆژێك دەگریا ، خەو نەدەچووە چاوی ، فرمێسکەکانی وشك نەدەبونەوە وایدەزانی ئەو گریانە جەرگی دەبڕێت ، پێغەمبەری خوا ﷺ هات بۆ لای (عائیشە)و پاش شایەتمان ، فەرمووی: (عائیشە ، لەبارەی تۆوە ئەوەو ئەوەم پێگەیشتوە ، ئەگەر بێ گوناە بیت ئەوا خوا بێ گوناهیت دەردەخات ، خۆ ئەگەر بەنیازی تاوانێکیش بوو بیت ئەوا داوای لێ خۆش بوون بکەو بگەڕێوە بۆ لای خوای خۆت ، چونکە ئەگەر عەبد گوناهێکی کردو دانیپدا بەگوناهەکەیداو گەڕایەوە بۆ لای خوا ، ئەوا خوا تۆبەی لێ گیرا دەکات . ئیدی فرمێسکەکانی (عائیشە) کەم بووە ، وتی بە باوکو دایکی وەڵام بدەنەوە ، نەیاندەزانی چی بڵێن ، (عائیشە) وتی: وەڵاهی دەزانم ، کە ئەو قسەیە چووە بەگوێتانداو ئێستا لەدڵتاندا جێگیر بووەو باوەڕتان پێ کردوە ، ئەگەر پێتان بڵێم " بێگوناهم - خوا دەزانێت کە بێگوناهم - ئێوە باوەڕم پێ ناکەن ، خۆ ئەگەر دان بنێم بەهەرشتێکدا - خوا ئەزانێت کە من بێگوناهم - ئەو کاتە ئێوە باوەڕم پێ دەکەن ، وەڵاهی هیچ وتەیەکم نییە بەئێوەی بڵێم جگە لەگوتەکەی باوکی یوسف ، کە فەرمووی: ﴿ فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى

مَا تَصِفُونَ ﴾ واته: ئارام گرتنێکی جوان ، ئارام دەگرم ، خوا یارمەتی دەرم بێت ، بەسەر ئەوەدا ئێوە باسی دەکەن . پاشان ڕۆیشتو نوست . لەو کاتەدا وەحی هاتە خوارەوە ، پێغەمبەری خوا ﷺ دڵی خۆش بوو پێدەکەنی ، یەکەم وشە لە دەمی پیرۆزی دەرچوو فەرمووی: عائیشە ، خوای گەورە بێگوناهیی تۆی ڕاگەیاند . دایکی (عائیشە) پێی وت: هەستە بڕۆ بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ . (عائیشە)ش بە نازی بێ گوناهی و بەمتمانەی تەواوی خۆشەویستی پێغەمبەرەوە وتی: وەڵاهی ناچم بە دەمیەوە ، جگە لە خوا سوپاسی کەس ناکەم.

ئەو ئایەتانەی لە بارەی (افك)ەوە هاتنە خوارەوە بریتی بوون لە ﴿ إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ ﴾... تا دە ئایەت.

ئەوانەی بەشداریان کردبوو لە هەڵبەستنی تۆمەتەکەدا ، جەڵدیان لێدرا ، کە بریتی بوون (مسطح)ی کوڕی (اثاثة)و (حسن)ی کوڕی (ثابت)و (حمنە)ی کچی (جحش) ، یەکی هەشتا جەڵدەیان لێدرا ، بەڵام (عبدالله)ی کوڕی (ابی) کە پۆڵی گەورەی بینی لە تۆمەتە ترسناکەکەداو قورئان پێی فەرموو: ﴿ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ ﴾ هیچ جەڵدەی لێ نەدرا چونکە جەڵدە لێدان کەمکەرەوەی سزای دۆزەخ بوو بۆ ئەو ، خوای گەورەیش هەڕەشەی سزای سەختی کرد لە (ابن ابی) لە قیامەتدا ، یان پێدەچێت لەبەر هەمان هۆی نەکوشتنەکەشی بوو بێت.[1]

بەو شێوەیە پاش یەک مانگ ، هەوری گومان و دڵەڕاوکێ و پشێوی لەئاسمانی شاری مەدینەدا ڕەوییەوە ، سەرکردەی دووڕووان بەشێوەیەک ئابڕووی چوو دوای ئەوە نەیتوانی لەهیچ جێگەیەک سەر بەرزبکاتەوە ، (ابن ابی) دەڵێت: دوای ئەوە هەرچیەک ڕووی بدایەو قسەیەکی بکردایە هاوڕێ و خزمانی پێش هەمووکەس لۆمەو سەرزەنشتیان دەکردو پێیدا هەڵدەشاخان. پێغەمبەری خوا ﷺ بەعومەری فەرموو: ئێستا بارودۆخەکەت پێ چۆنە؟ وەڵاهی ئەو ڕۆژەی تۆ وتت بمانکوشتایە دەیان کەسمان لێ ڕاست دەبۆوە ، ئەگەر ئەوانە ئێستا فەرمانیان پێبدرێت خۆیان دەیکوژن . عومەر فەرمووی: پێغەمبەری خوا ﷺ وەڵاهی فەرمانی پێغەمبەری خوا ﷺ گەورەترە لە فەرمانی من[2].

---

(١) صحيح البخاري ١/٣٦٤ ، ٢/٦٩٦ ، ٦٩٧ ، ٦٩٨، (زا د المعاد) ١١٣/٢ ، ١١٤، ١١٥، (ابن هشام) ٢٩٧/٢ ، تا ٣٠٧.

(٢) ابن هشام ٢٩٣/٢.

١. سریەی (عبدالرحمان)ی کوڕی (عوف) بەرەو ماڵەکانی (بني کلب) لە (دومة الجندل) ، لە (شعبانی ساڵی ٦ی کۆچی)دا ، پێغەمبەری خوا ﷺ (عبد الرحمن)ی دانیشاندو پێی فەرموو: ئەگەر بەگوێیان کردی ئەوا کچی مەلیکەکەیان مارەبکە. (عبدالرحمن) بۆ ماوەی سێ ڕۆژ لەناویاندا مایەوەو بانگی کردن بۆ ئیسلام ، خەڵکەکە ئیسلام بوون و (عبدالرحمن) کچی سەرۆکەکەیانی مارەکرد کە ناوی (تماضر)ی کچی (اصبغ) بوو ، ئەم ژنە بە دایکی (ابو سلمة) ناسرا.

٢. سریەی (علی) کوڕی (ابی طالب) بۆ (بنی سعد)ی کوڕی (بکر) لە ناوچەی (فدک) ، لە مانگی (شعبانی ساڵی ٦ی کۆچی)دا ، ئەوەش بەو شێوەیە بوو، هەواڵ هات بۆ پێغەمبەر ﷺ کە لەو شوێنەدا کۆمەڵێک کۆبوونەتەوەو دەیانەوێت یارمەتی جولەکە بدەن ، پێغەمبەریش ﷺ (علی) بۆ ناردن بە دووسەد پیاوەوە . (علی) بە شەو دەڕۆیشتو بە ڕۆژ خۆی پەنا دەدا ، پیاوێکی سیخوڕی ئەوانیان گرت ، دانیان بەوەدا کە ئەمان ناردوویانە بۆلای جولەکەی خەیبەر تاپێیان بڵێت پشتیوانیان لێ دەکەین بەمەرجێک خورمای خەیبەریان بدەنێ. سیخوڕەکە شوێنی کۆبونەوەی خێڵی (بنی سعد)ی پێ وتن ، (علی) لەناکاودا دای بەسەریاندا ، پێنج سەد وشترو هەزار سەر مەڕی دەستکەوتو ، (بنی سعد)یش بەکەژاوەی ژنەکانیانەوە ڕایان کرد ، سەرۆکەکەیان (وبرا)ی کوڕی (علیم) بوو.

٣. سریەی (ابی‌بکر الصدیق) یان (زید)ی کوڕی (حارثة) بۆ (وادی القری) ، لە (رەمەزانی ساڵی ٦ی کۆچی)دا. تیرەی (فزارە) بەنیازی تیرۆر کردنی پێغەمبەر بوون ﷺ (ئەبوبەکری صدیق)ی بۆ ناردن. (سلمة)ی کوڕی (اکوع) دەڵێت: لەگەڵیدا چوومە دەرەوە ، نوێژی بەیانیمان کردو دامان بەسەریاندا ، چوینە سەر ئاوەکە ، (ابوبکر) چەند کەسێکی لێ کوشتن ، کۆمەڵێکی تێدا بینین کە ژن‌و منالەکانیان لەگەڵدا بوو ، ترسام کە پێش من بگەنە شاخەکە ، تیرێکم هاویشتە بەردەمیان ، کە تیرەکەیان بینی لە پێش خۆیانەوە وەستان ، ژنێکیان لەناودا بوو ناوی (ام قرفة) بوو ، پارچە پێستێکی ناسکی بەسەرەوە بوو ، کچێکی

لەگەڵدا بوو ، هەموویانم دایە بەرو هێنامنن بۆلای (ابوبکر) ، ئەو کچە لە دابەشکردنەکەدا بەر من کەوت ، من دەستم بۆ جلەکانیشی نەبرد ، پێغەمبەر ﷺ هەواڵی کچەکەی (ام قرفة)ی پرسی ، ناردی بۆ مەککەو لەگەڵ دیلێکی موسوڵماندا گۆڕییەوە.[1]

ئەم (ام قرفة)یە شەیتانێکی فێڵباز بوو دەیویست پێغەمبەری خوا ﷺ شەهید بکات ، سی کەسی سوارچاکی خزم و خۆیشی خۆی ساز کردبوو بۆ کوشتنی پێغەمبەر ﷺ ، ئەوەبوو خۆی و هەر سی سوارەکە کوژران و بەسزای خۆیان گەیشتن.

٤. سریەی (کرز)ی کوڕی (جابر)ی (فهری)[2] بۆ (عرنیین) ، لە مانگی (شەوالی سانی ٦ی کۆچی)دا ، ئەوەش لەبەرئەوە بوو کۆمەڵێك لەخێڵی (عگل) و (عرینە) خۆیان بەموسوڵمان نیشاندا ، هاتنە مەدینەوەو حاڵیان باش نەبوو پێغەمبەری خوا ﷺ ، ناردنی بۆلای وشتر گەلێکو ، پێی فەرموون: کە لەشیرەکەی بخۆنەوە ، کە چاك بوونەوە شوانەکەی پێغەمبەریان کوشت ﷺ ، ئەنجا هەڵگەڕانەوەو وشترەکانیان دایەبەرو ڕایسانکرد ، پێغەمبەریش ﷺ (کرز)ی (فهری) نارد بەشوێنیاندا لەگەڵ (٢٠) هاوەڵدا ، ئەنجا نزای کرد لە (عرنی)یەکانو فەرمووی: خوایە سەریان لێ تێك بدەیتو ، دنیایان لێ بەرتەسك بکەیتەوە . خوای گەورە سەری لێتێکدان. دۆزرانەوەو ، دەستو قاچیان بڕاو ، چاویان دەرهێنرا ، لە تۆڵەی ئەو تاوانە گەورەیەی کە کردبوویان ، پاشان فڕێدرانە بەر گەرماکە تا مردن[3] . ڕووداوەکەیان لە (صحیح)دا هاتووە لە (انس)ەوە.[4]

سیرەتناسەکان دوای ئەوە باسی سریەی (عمرو)ی کوڕی (امیة)ی (ضمری) دەکەن لەگەڵ (سلمة)ی کوڕی (ابي سلمة)دا ، لە مانگی (شەوالی سانی ٤ی کۆچی)دا ، ئەو سریەیە ڕۆشتووە بۆ مەککە بەمەبەستی کوشتنی (أبو سفیان) ، چونکە (ابو سفیان) عەرەبێکی دەشتەکی نارد بوو بۆ شەهید کردنی پێغەمبەر ﷺ ، بەڵام هەردوو نوێنەرەکە سەرکەوتوو نەبوون لەبەجێهێنانی کارەکەیاندا . دەڵێن: لە ڕێگا (عمرو) سێ کەسی کوشتووە. هەروەها دەڵێن : کە (عمرو) لەو سەفەرەیدا لاشەکەی (خبیب)ی

---

[1] / (صحیح البخاری)دا هاتووە ٨٩/٢ ، وتراوە کە ئەو سریەیە لە سانی حەوتی کۆچیدا دەرچووە.
[2] / ئەمە ئەوکەسە بوو کە شالاوە ناکارەکەی کردە سەرمەدینە لەغەزای (صفوان)دا پێش جەنگی بەدر، پاشان موسوڵمان بوو لە ڕۆژی فەتحی مەککەدا شەهید بوو.
[3] / زاد المعاد ١٢٢/٣.
[4] / صحیح البخاری ٦٠٢/٢.

بردۆتەوە . لەڕاستیدا زانراوە کە (خبیب) دوای ڕووداوی (رجیع) بەچەند ڕۆژێك یان چەند مانگێك شەهیدکراوە ، ڕووداوی (رجیع)یش لەمانگی (صفری ساڵی ٤ی کۆچی)دا ڕووی داوە. نازانم تۆبڵییت ئەو دووسەفەرە لەسیرەتنووسەکان تێکەڵ بووبێت، یان هەردوو مەسەلەکە لەیەك سەفەردا بووە لەساڵی (٤ی کۆچی)دا ، عەللامە (المنصورفوری) نکۆڵی لەوە دەکات کە ئەو سریەیە سریەی شەڕ یان سریەی شەڕەتیر بووبێت (والله أعلم).

ئەمە ئەو (سریە)و (غەزا)یانە بوون کە لەدوای غەزای (أحزاب)و (بني قریظة)وە ڕوویان داوە ، لەهیچ غەزایەکیاندا شەڕی خوێناوی سەخت ڕووی نەداوە ، ئەوەی ڕووی داوە پێکدادانێکی سووك بووە ، ئەو دەوریاتانەش تەنها بۆ پەیدۆزی و چاودێری دوژمن بووە ، یان بۆ دەرس دادانی خێڵێك بووە ، بۆ ترساندنی عەرەبی دەشتەکی و ئەو دوژمنانەی کەهێشتا لە دەرفەت دەگەڕان و جموجۆڵیان دەکرد، پاش تێرامانیش لە بارو دۆخەکە دەردەکەوێت کەچەرخی ڕۆژگار دوای جەنگی (ئەحزاب) پێشکەوتنی بەخۆوە بینی و، دوژمنانی ئیسلام لەورەبەردان و ڕووخانی یەکجارەکیدا بوون ، هیچ ئومێدێکیان نەمابوو بۆ لێدان و ئازاردانی بانگەوازی ئیسلامی، ئەم پێشکەوتنە بەڕوونتر لەپەیمانی حودەیبیەدا دەردەکەوێت ، شەڕ وەستانەکە بۆ خۆی داننان بوو بەهێزو دەستەڵاتی ئیسلامیداو ، ڕازی بوون بەمانەوەی لەخاکی دورگەی عەرەبیدا.

(ڕووداوی حودەیبیە)

لە مانگی (ذی القعدة) ی ساڵی ٦ی کۆچیدا

هۆی عەمرە کردنی حودەیبیە

کە ئەو هەموو گۆڕانە بەرژەوەندی موسوڵمانەکان ، وردە وردە سەرەتاکانی فەتحی گەورەو سەرکەوتنی ئیسلام دەرکەوتن ، ڕێخۆشکەری کرا بۆ ئەوەی موسوڵمانەکان مافی خۆیان لەخودا پەرستیدا بەجێ بهێنن و بڕۆنە ناو ئەو مزگەوتە پیرۆزەی کە موشریکان شەش ساڵ دەبوو لەموسوڵمانەکانیان حەرام کردبوو.

پێغەمبەری خوا ﷺ خەونکی بینی ، لەمەدینەدا بوو ، خۆی و هاوەڵەکانی چوونە ناو (بیت الحرام) ، کلیلی کابەی پیرۆزی وەرگرتو تەواف و عەمرەیان کردو هەندێکیان قژەسەری هەندێکی تریان کەمکردەوە ، ئەم هەواڵەی فەرموو بە هاوەڵەکانی زۆر دڵیان خۆشبوو، وایانزانی ئەم ساڵ دەڕۆنەوە ناو مەککەوە ، ئەنجا پێغەمبەر ﷺ هەواڵی فەرموو بەهاوەڵەکانی خۆیان سازبدەن بۆ سەفەری عومرە.

خۆ کـۆکردنەوەی موسوڵمانەکـان

خێڵە عەرەبەکانی دەوروبەریش خۆیان سازدا بۆ ئەوەی لەگەڵیاندا بڕۆن ، زۆربشیان دواکەوتن ، پێغەمبەری خوا ﷺ جلەکانی شوشت و سواری (قصواء) بوو ، (ابن ام مکتوم) یان (نمیلة)ی (لیثی) بەسەر مەدینەوە بەجێهێشت ، لەسەری مانگی (ذي القعدة)ی ساڵی٦ی کۆچیدا تەشریفی دەرچوو لەمەدینە، (ام سلمة)ی هاوسەری و هەزارو چوارسەد کەس ، یان هەزارو پێنج سەد کەسی لەگەڵدا بوو ، چەکی جەنگ کردنی بەتەواوی نەبرد ، مەگەر تفاقی ڕێبواران ، شمشێریش لە کێلان ئاخنرا.

موسوڵمانەکان بەرەو مەککـە دەجوڵێن

پێغەمبەر ﷺ بەرەو ڕووی مەککە کەوتە جوڵە ، کەگەیشتە (ذي الحليفة)، (هدی) یەکەی دیاریکردو ، بەرگی ئیحرامی پۆشی بۆ ئەوەی خەڵک دڵنیابن لەوەی کە جەنگ ناکات، پێش خۆی چاودێرێکی ناردبوو لەخێڵی (خزاعە) تاهەواڵی قورەیشی بۆ بهێنێت ، کەگەیشتە (عسفان) چاودێرەکەی گەڕایەوەو وتی: کە من لەوێ هاتمەوە (کعبی) کوڕی (لؤی) حەبەشیەکانی بۆ کۆکردوینەتەوەو، کۆمەڵێکی تریشی خڕکردۆتەوەو دەیانەوێت شەڕت لەگەڵدابکەن و نەهێڵن بچنە (بیت)ەوە .

پێغەمبەریش ﷺ ڕاوێژی کرد بە هاوەڵەکانیو فەرمووی: ئایا پێتان وایە کەبدەین بەسەر حاڵو ماڵی ئەوانەدا کە یارمەتی ئەوانەیان داوەو دەستیان لێ بوەشێنین؟ ئەوجا دەستەو ئەژنۆ دادەنیشن بەخەم و خەفەتەوە دەژین ، خۆ ئەگەر ڕزگاریشیان بێت ئەوا خوا بیانکوژێت ، یان دەتانەوێت ڕووبکەینە (بیت)ەوە ، هەرکەسێک هاتە ڕێمان شەڕی لەگەڵدا بکەین؟ (ابوبکر) فەرمووی : خواو پێغەمبەرەکەی باشتر لێی دەزانن ، ئێمە بۆ عومرە هاتووین ، نەهاتوین بۆ شەڕی کەس . پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئیدی سەری لێ بنێنەوەو دڵنارام بن. ئەوانیش هێواش بوونەوە.

هەوڵدانی قورەیش بۆ ڕێگەگرتن لە موسوڵمانەکان

کە قورەیش هەوالی دەرچوونی پێغەمبەریان بیست ﷺ کۆبوونەوەیەکیان بەستو بڕیاریاندا کە هەرچۆنێک بووە ، ڕێگە بگرن لەوەی کە موسوڵمانەکان بڕۆنە (بیت)ەوە. پاش ئەوەی پێغەمبەر ﷺ پشتی کردە حەبەشیەکان ، کابرایەکی خێڵی (بنی کعب) هەوالی هێنا کە قورەیش لە (ذي طوی) دابەزیوە ، دووسەد سواری (خالد)ی کوڕی (ولید)یش ، لە (کراع الغمیم)دا خۆیان ئامادە کردوە ، لەسەر ئەو ڕێگا سەرەکییەی کە دەڕواتەوە بۆ مەککە ، (خالد) ویستی ڕێ لە موسوڵمانەکان بگرێت ، بەخۆیو دوو سەد سوارەکەیەوە بەرامبەریان ڕاوەستا، کاتێک بینی لە نوێژی نیوەڕۆدا کڕنوشو سوژدە دەبەن ، وتی: بەڕاستی بێئاگا بوون ، ئەگەر بمانداید بەسەریاندا لەناومان دەبردن ، پاشان بڕیاریدا کە لەکاتی نوێژی عەسردا بدات بەسەریاندا ، بەڵام خوای گەورە حوکمی نوێژی ترسی نارد خوارەوە . (خالد) ئەو دەرفەتەشی لەکیس چوو.

ڕێگە گۆڕین و هەوڵی خۆلادان لە شەڕی خوێناوی

پێغەمبەری خوا ﷺ ڕێگەیەکی خراپو سەختی گرتەبەر بەناو شیوو دۆڵەکاندا ، بەلای ڕاستداو بەپشت (الحمش) دا لەڕێگەیەکەوە کەوتەڕێ لەسەر (ثنیة المرار) جێگەوتەی (حودەیبیە) لە خواروی مەککەوەو ، لەو ڕێگە سەرەکیە لای‌دا کە لە (تنعیم)ەوە وە ڕاستەخۆ دەڕواتە ناو حەرەم ، ئەو ڕێگەی خستەلای چەپی خۆی ، کە (خالد) بینی سوپای ئیسلام لەڕێگە سەرەکیەکەی لای داوە بەرەو لای قورەیش دایە غارو ئاگاداری کردن.

پێغەمبەری خوا ﷺ کەوتەڕێ تاگەیشتە (ثنیة المرار) لەوێدا وشترەکەی چۆکی دادا ، خەڵکی وتیان: (قصواء) مانی گرتوە ناڕوات. پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: (قصواء) مانی نەگرتوە ئەوە خوی ئەو نیە ، بەڵام ڕووداوی سااڵی فیلەکە گرتوویەتی. پاشان فەرمووی: سوێندم بەو کەسەی گیانی منی بەدەستە داوای هەر شتێکم لێ بکەن کە ڕێزی تێدا بێت بۆ پێڕۆزەکانی خواوەند دەیاندەمێ. پاشان خوڕیە (قصواء) هەستایەوە ، کەوتەڕێ تاگەیشتە حودەیبیە ، لەسەر ئاوێکی کەم دابەزینو موسوڵمانەکان بەمشت کەم کەم ئاویان لێ دەخواردەوە ، زۆری پێنەچوو هەستان ، خەڵکەکە لەبەر تینوێتی هانایان برد بۆلای پێغەمبەر ﷺ پێغەمبەریش ﷺ تیرێکی لەهەگبەی تیرەکانی دەرهێناو فەرمانی پێدان بیخەنە نێو ئاوەکە ، ئەوەندە ئاوی تێهات تا هەموویانی تێر ئاو کرد ئەنجا ڕۆشتن.

(بدیل) دەکەوێتە نێوان پێغەمبەری خوا ﷺ و قوڕیشەوە.

کە پێغەمبەری خوا ﷺ سەقامگیر بوو ، (بدیل)ی کوڕی (ورقاء)ی (خزاعی) لەگەڵ چەند کەسێکی (خزاعە)یبدا هاتنە خزمەتی‌و، خێڵی (خزاعە) نهێنی پۆشی پێغەمبەر بوون ﷺ لەناو خەڵکی (تهامە)دا. (بدیل) وتی: کە هاتم (کعب)ی کوڕی (لؤی) بەژمارەیەکی زۆرەوە هاتوونەتە سەر ئاوی حودەیبیەو گروگاڵیشیان لەگەڵ خۆیاندا هێناوە، بەنیازن شەڕت لەگەڵدا بکەنو نەهێڵن بڕۆیتە مەککەوە ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئێمە بۆ شەڕ نەهاتووین، بەڵکو هاتووین عومرە بکەین ، شەڕو کوشتاریش قوڕەیشی شەکەتوماندوو کردووە، ئەگەر بیانەوێت وادەیەکیان لەگەڵدا دادەنێم بۆ گفتوگۆ ، با وازبهێنن لە پەیوەندی نێوان منو خێڵە عەرەبەکان ، با ئەوان بەخواستی خۆیان بێت چوونە پەیمانی هەرکەسێک بابڕۆن ، وەگەرنا با کۆبن، خۆ ئەگەر بەوەش ڕازی نەبوون سوێندم بەو کەسەی گیانی منی بەدەستە، لەسەر ئەم کارە شەڕیان لەگەڵدا ئەکەم تا لەڕێیدا لەناوئەچم ، یان خوا سەری دەخات.

(بدیل) وتی: ئەم وتەیەی تۆیان پێ دەگەینم ، هات بۆ لای قوڕەیش و پێی وتن: من لای موحەممەدەوە هاتووم بۆلاتان ، گوێم لێ گرت گوتەیەکی وت ، ئەگەر پێتان باشە بۆتان باس دەکەم . گەمژەو هەرزەکارەکانیان وتیان: پێویستمان بەگوێگرتن نیە لە قسەکانی ئەو ، ڕیش سپیو پیاو ماقوڵەکانیان وتیان: پێمان بڵێ چی وت؟ (بدیل) وتی: ئاوای وتو ئاوای وت ، ئیدی (قوڕەیش) (مکرز)ی نارد

بۆ لای پێغەمبەر ﷺ ، کە پێغەمبەر بینی لە دوورەوە فەرمووی: ئەوە کابرایەکی پەیمان شکێنە. کە هات دەستی کرد بەقسە کردن ، پێغەمبەر ﷺ هەمان ئەو شتانەی پێ فەرموو کە بە (بدیل) و هاوەڵەکانی فەرموو بوو ، (مکرز)یش گەڕایەوە بۆ لای (قوڕیش)و هەواڵەکەی پێدان.

شاندەکانی قوڕەیش

پاشان کابرایەکی خێڵی (کنانە) ناوی (حلیس)ی کوڕی (علقمە) بوو. وتی: ڕێگەم بدەن بامن بڕۆم بۆلای ، وتیان: بڕۆ. کە هاتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵەکانی ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ئەوە فلاّن کەسە لەخێڵێکە زۆر حەزیان لە وشترە ، وشترەکانی نیشاندەن ، نیشانیانداو خەڵکەکە بەدەم هاتنەوە (تلبیە)یان دەکرد ، کە (حلیس) ئەو حاڵەی بینی وتی: (سبحان الله) هیچ مانای نیە ئەمانە نەهێڵرێت بچنە بەیتەوە. ئەنجا گەڕایەوە بۆلای هاوڕێکانیو پێی وتن: ئەو هەموو وشترە قەڵەوو دابەستانەم بینی ، پێم باش نیە ڕێگەیان لێ بگیرێت ، دوای ئەوە گفتوگۆو قسەو باسێک لەو نێوانەدا دەستی پێ کرد.

(عروە)ی کوڕی (مسعود)ی (ثقفی) وتی: ئەو پیاوە ـ واتە پێغەمبەر ﷺ ـ ڕایەکی ژیرانەی خستۆتە بەردەستان پێی ڕازی بن ، ڕێگەی منیش بدەن باقسەیەکی لەگەڵدا بکەم، وتیان: بڕۆ. چووە خزمەتیو قسەی لەگەڵدا کرد ، پێغەمبەری خوا ﷺ قسەیەکی لەجۆری قسەکانی (بدیل)ی پێ وت، (عروە) وتی بە پێغەمبەر ﷺ: موحەممەد ، چۆن مرۆڤ کەسوکاری خۆی ڕیشە کێش دەکات ، ئایا پێش خۆت بیستوتە هیچ کەسێک خزم‌وخوێشی خۆی ڕاماڵێت؟ خۆ ئەگەر ئەوی تریشیان بێت وەڵاڵەی من کۆمەڵێک دەمو چاوو هەرچیو پەرچی دەبینم لە پشتتەوەن هەر کە لێت قەوما ڕادەکەن و بێکەس دەمێنیتەوە ، ئەبوبەکر هەڵدایەو وتی: قوڕ بەسەر عەقڵی تۆو (لات)یش ، ئێمە هەڵدێینو ڕادەکەین؟ (عروە) وتی: ئەوە کێ بوو وەڵامی دایەوە؟ وتیان: ئەبوبەکرە. وتی: وەڵاڵەی چاکەت بەسەرمەوە نەبوایە دەمزانی چۆن وەڵامت دەدەمەوە. ئەنجا دەستی کرد بە قسە کردن لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ ، کەقسەی دەکرد دەستی دەبرد بۆ ڕیشی پیرۆزی پێغەمبەر ﷺ ، (مغیرە)ی کوڕی (شعبە)ش بەپشت سەری پێغەمبەرەوە ﷺ وەستابوو، شمشێرێکی بەدەستەوە گرتبوو ، شتێکی دابوو بەسەریدا، لەگەڵ دەست بردنی (عروە) دا بۆ

ڕیشی پێغەمبەر ﷺ ، خێرا (مغیرە) بەکلکی شمشێرەکەی دەیدا بەسەر دەستی (عروە)دا پێی دەوت: دەستت دوور خەرەوە لە ڕیشی پێغەمبەر ﷺ . (عروە) سەری بەرز کردەوەو وتی: ئەوە کێیە؟ وتیان: (مغیرە)ی کوڕی (شعبە)یە، (عروە) وتی: هەی پەیمانشکێنی، ئەرێ من نەبووم پینەو پەڕۆم بۆ دەکردی بۆ پەیمانشکێنیەکەت؟ (مغیرە) لەسەردەمی نەفامی خۆیدا ببوە هاوڕێی چەند کەسێک هەموویانی کوشتبوو ، مالّو سامانەکەشی بردبوون ، پاشان چووە خزمەت پێغەمبەر ﷺو موسوڵمان بوو ، پێغەمبەریش ﷺ پێی فەرموو: ئێمە ئیسلامەتیەکەت قبوڵ دەکەین ، بەڵام مالّ و سامانەکەتمان ناوێت . (مغیرە) برازای (عروە) بوو.

﴿ وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ ﴾

کاتێک کە گەنجە هەڵەشەو تینو بە جەنگەکانی قورەیش بینیان گەورەکانیان حەزیان لە ئاشتیە، بیریان لە نەخشەیەک کردەوە ئەو سوڵحە هەرەس پێ بێنێن ، بڕیاریاندا شەو بەدزیەوە بڕۆن و ئاگر بەردەنە سەربازگەی موسوڵمانەکانو ، ئاگری شەڕ هەڵگیرسێنن ، ئەوەبوو هەستان بەجێبەجێ کردنی بڕیارەکەیان ، حەفتا تا هەشتا کەسیان شەو چوون لەشاخی (تنعیم) دابەزین، هەوڵیاندا دزە بکەنە ناو سەربازگەی موسوڵمانەکان، بەڵام (محمد)ی کوڕی (مسلمە) سەرۆکی پاسەوانەکانی پێغەمبەر ﷺ هەموویانی قۆڵ بەست کرد ، پێغەمبەر ﷺ لەبەر مەسەلەی سوڵح کردن لێیان خۆش بوو بەرەڵای کردن، لەوبارەیەوە ئایەت هاتە خوارەوە: ﴿ وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ ﴾ الفتح/٢٤. واتە : هەر خوای گەورە بوو ، کە نەیهێشت کافرەکان دەستان لێ بکەنەوە ، دەستی ئێوەشی گرتەوە لەوان ، دوای ئەوەی کە لەناو جەرگەی مەککەدا سەری خستن بەسەریاندا.

شاندی (عثمان)ی کوڕی (عفان) بۆ لای قوڕەیش

لەوێدا پێغەمبەر ﷺ پێی باش بوو کە نێراوێکی خۆی بنێرێت بۆلای قوڕەیش ، تا ئامانجو مەبەستی خۆیان بۆ قوڕەیش ڕوون بکاتەوە لەو سەفەرە ، (عومەر)ی بانگ کرد تابینێرێت بۆلایان ، پۆزشی هێنایەوەو وتی پێغەمبەری خوا ﷺ من کەسێکم نیە لەناو خێڵی (بنی کعب)دا لەسەرم بکەنەوە ، ئەگەر ئازار بدرێم لەبەرئەوە (عثمان)ی کوڕی (عفان) بنێرە ، خێڵەکەی لەوێیە ، تۆ هەرچیەک بفەرموویت دەتوانێت بیگەیێنێت . ئەوەبوو پێغەمبەر ﷺ (عثمان)ی نارد بۆلای قوڕەیش ، فەرمووی: پێیان بڵێ ئێمە نەهاتووین بۆ جەنگ ، بەڵکو هاتوین بۆ عومرە ، بانگەشەیان بکە بۆ سەر ئیسلامەتی ، ئەنجا فەرمانی پێدا کە سەردانی ژن و پیاوە ئیمانداڕەکانی ناو شاری مەککە بکات و مژدەی فەتحیان بداتێ و پێیان بڵێت کە خوا ئاینەکەی خۆی لە مەککەدا سەردەخات ، تاوای لێ دێت کەس باوەڕەکەی خۆی لەناو شاردا نەشارێتەوە.

(عثمان) دەرچوو لە (بلدح) بەقوڕەیشیەکان گەیشت وتیان: بۆ کوێ دەڕۆیت ؟ وتی: پێغەمبەر ﷺ بەوەو بەوە نارد‌ومی. وتیان: تێگەیشتین چی دەڵێیت ، بڕۆ بەدەم کارەکەتەوە ، (ابان)ی کوڕی (سعید)ی کوڕی (عاص) چوو بە دەمیەوە ، بەخێڕهاتنی کردو ئەسپەکەی بۆ زین کردو سواری کردو پەنایداو خستیە پشت خۆی تاگەیشتنە مەککە ، پەیامەکەی پێغەمبەری ﷺ گەیاند بەسەرکردەکانی قوڕەیش ، کە لێبووەوە پێیان وت: دەتوانی تەواف بکەیت بە دەوری کابەدا ، بەڵام (عثمان) ئەو داوایەی ڕەت کردەوەو وتی: تەواف ناکەم تا پێغەمبەری خوا ﷺ تەواف نەکات.

هەواڵی شەهیدکردنی (عثمان) و بەیعەتی (رضوان)

قوڕەیش (عثمان) یان لای خۆیان گل دایەوە ، لەوانەیە بۆ ئەوە بوو بێت کە لەنێوان خۆیاندا پرس‌وڕا بکەن لەسەر ڕەوشەکەو بڕیارێك بدەن و بە(عثمان)دا وەڵامی نامەکە بنێرنەوە. بەڵام گیرخواردنەکە زۆری خایاند. لەناو موسوڵمانەکاندا هەواڵی شەهید بوونی (عثمان) بڵاوبووەوە، پێغەمبەر ﷺ کەئەو هەواڵەی پێگەیشت فەرمووی: ئێرە بەجێ ناهێڵین تا ڕووبەڕووی قوڕەیش دەبینەوە . پاشان موسوڵمانانی بانگ کرد بۆ بەیعەتدان ، هەموویان بەیعەتیاندا بە پێغەمبەر ﷺ کە لە

دوژمن ڕانەکەن ، هەندێکیشیان بەیعەتی مردنیاندا بەپێغەمبەر ﷺ ، یەکەم کەس بەیعەتیدا (ابو سنان)ی (اسدی) بوو ، (سلمة)ی کوڕی (اکوع)یش سێ جار بەیعەتی مردنیدا بە پێغەمبەر ﷺ ، جارێکیان لە سەرەتاو جارێکیان لەناوەڕستداو دواجاریش لەکۆتاییدا. ئەنجا پێغەمبەر ﷺ دەستی پیرۆزی خۆیشی گرتو فەرمووی: ئەمەش لەجیاتی (عثمان). کە بەیعەتەکە تەواوبوو (عثمان)یش گەڕایەوەو بەیعەتیدا بەپێغەمبەر ﷺ ، کەس لەم بەیعەتە دوانەکەوت جگە لە کابرایەکی دووڕوو، ناوی (جدی) کوڕی (قیس) بوو. پێغەمبەری خوا ﷺ ئەم بەیعەتەی لە ژێر درەختێکدا لەموسوڵمانەکان وەرگرت ، (عمر)ی کوڕی (خطاب) دەستی گرتبوو ، (معقل)ی کوڕی (یسار) یش لق وپۆپی درەختەکەی بەرزدەکردەوە ، بۆ ئەوەی ئازاری پێغەمبەر نەدات ، ئەمەیە بەیعەتی ڕیزوان (بیعة الرضوان) ، کەخودای گەورە لە بارەیەوە ئایەتی ناردە خوارەوە: ﴿ لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنْ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ ﴾ الفتح/١٨. واتە: خودای گەورە ڕازی بوو لە ئیمانداران کاتێك لەژێر درەختەکەدا بەیعەتیان بەتۆدا.

بەستنی پەیمانی ئاشتبوونەوەو بەندەکانی

قوڕەیش هەستی بەتەنگەتاوی ڕەوشەکە کرد ، بەپەلە (سهیل)ی کوڕی (عمرو) یان نارد بۆ بەستنی پەیمانەکە ، جەختیان لێ کردەوە کە دەبێت سالێکیتر بێنەوە بۆ ناو مەککە ، بۆئەوەی خێڵە عەرەبەکان نەڵێن بە زۆرە ملی خۆیان کرد بەمەککەدا. (سهیل) هات ، کە پێغەمبەر ﷺ بینی فەرمووی: ئەم پیاوە هات کار ئاسانیتان بۆ بکات ، مادامەکی ئەمەیان ناردبێت کەواتە قوڕەیش سوڵحی پێ خۆشە. (سهیل) هاتو قسەی زۆری کرد ، هەردوولا ڕێکەوتن لەسەر ڕێسا سەرەکیەکانی پەیمانەکە ، کە بریتین لە:

١. پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ موسوڵمانەکاندا ئەمساڵ دەگەڕێنەوەو ناڕۆنە مەککەوە ، سااڵی داهاتوو دێنەوە دەڕۆنەوە مەککەو سێ ڕۆژ دەمێننەوە ، چەکی سواریان پێببێت و شمشێر لەکێڵاندا بێت ، نابێت قوڕەیش بەهیچ شێوەیەك ڕێگەیان پێ بگرێت.

٢. وەستاندنی جەنگ لەنێوان هەردوولادا بۆماوەی دە ساڵ ، ژیان و ماڵی خەڵکی تیایدا پارێزراو بێت و کەس دەست درێژی نەکاتە سەر کەسی تر.

٣. هەرکەسێک دەیەوێت ببێتە هاوپەیمانی محەممەد ئازادە هەر کەسێکیش دەیەوێت ببێتە هاوپەیمانی قوڕەیش ئازادە ، هەرخێڵێکیش پاڵ دەدات بە هەر لایەکەوە دەبێتە بەشێک لەو لایەنە، تۆشی هەر دەستدرێژیەک ببێت دادەنرێت بەدەست درێژی بۆ لایەنە گەورەکە.

٤. هەر پیاوێک بەبێ پرسی خاوەنەکەی بڕواتە لای محەممەد - واتە هەڵبێت - دەبێت محەممەد بیداتەوە بە قوڕەیش ، هەرکەسێکیش لای محەممەدەوە ڕابکات بۆ لای قوڕەیش ئەوا نادرێتەوە بە محەممەد.

پاشان پێغەمبەر ﷺ (علی) بانگ کرد بۆ ئەوەی پەیمانەکە بنوسێت .

پێی فەرموو بنووسە: (بسم الله الرحمن الرحیم).

(سهیل) وتی: ئێمە نازانین مانای (رحمن) چیە ، بنوسە (باسمك اللهم) .

پێغەمبەر ﷺ فەرمووی بە (علی): بنوسە (باسمك اللهم) .

پاشان علی نووسی: لەسەر ئەم پەیمانە محەممەدی پێغەمبەری خوا ڕێکەوت لەگەڵ (سهیل)دا.

(سهیل) وتی: ئەگەر باوەڕمان وابویە کە تۆ پێغەمبەری خوایت ، ڕێگەمان لێ نەدەگرتی بۆ چوونە ناو بەیتەوەو شەڕمان لەگەڵدا نەدەکردیت ، بنووسە (موحەممەد)ی کوڕی (عبدالله).

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: با ئێوەش بەدرۆم بخەنەوە من هەر پێغەمبەری خوام . بەڵام فەرمانی فەرموو بە (علی) کە بنوسێت (موحەممەد)ی کوڕی (عبدالله)و وشەی (رسول الله) بکوژێنێتەوە ، (علی) نەیکوژاندەوە ، ئەنجا پێغەمبەر ﷺ بەدەستی خۆی کوژاندیەوە.

پاشان پەیمانەکە تەواوکرا کە مۆرکرا خێڵی (خزاعة) چوونە ناو هاوپەیمانی پێغەمبەرەوە ﷺ، لەسەردەمی (عبد المطلب)یشەوە هاوپەیمانی (بنی هاشم) بوون، هەروەکو لە سەرەتا ئاماژەمان پێکرد ، بۆیە هاتنە ناو ئەم هاوپەیمانێتیە ، ئەمەش درێژەپێدانی ئەو پەیمانە کۆنە بوو، خێڵی (بنوبکر)یش چوونە هاوپەیمانیی قوڕەیشەوە.

گێڕانەوەی (أبی جندل)

لەکاتی نوسینی نوسراوەکەدا (أبوجندل)ی کوڕی (سهیل) بەکۆتو زنجیرەکەیەوە خۆی کرد بەناو موسوڵمانانداو ، لەبەشی خواروویی مەککەوە دەرچوو بوو ڕای کردبوو هەتا مەدینە نەوەستابوو ، (سهیل) کە (ابوجندل)ی بینی ، وتی بە پێغەمبەر ﷺ ئەمە یەکەم کەس دەبێت کەداوای دەکەمەوە بەپێی پەیمانەکە. پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: هێشتا تەواومان نەکردوە. (سهیل) وتی: وەڵاهی هەرگیز دادەبینیت لەلا ناکەم ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: مۆڵەتم بدەریّ بابێتە ناومانەوە. (سهیل) وتی: وەڵاهی ڕێگەی نادەم بێتە ناوتانەوە. فەرمووی: داوات لێ دەکەم بماندەرەوە. وتی: شتێوا ناکەم

ئەنجا (سهیل) شەپازلەیەکی کێشا بەدەمو چاوی (ابا جندل)دا ، بەرۆکی گرت و بەدوای خۆییدا ڕایکێشا تا بیباتەوە بۆلای موشریکان ، (ابو جندل) بەدەنگی بەرز هاواری کرد: ئەریّ موسوڵمانینە ئێوە ڕازین من بگێڕێنەوە بۆ ناو موشریکان و لە ئاینەکەم وەرمگێڕێنەوە؟! پێغەمبەری خوا ﷺ هەستاو فەرمووی: (ابا جندل) ئارام بگرەو چاوەڕوانی پاداشتی خوابە ، خوا یارمێت ، خوای گەورە چارەسەرێک بۆ تۆو هاوڕێکانت دەدۆزێتەوە . ئێمە تازە بەڵێنو پەیمانمان بەستووە لەگەڵ ئەواندا پەیمانی ئاشت بوونەوەمان بەستوە ، ئێمە ئەو وادەیەمان پێداون ، ئەوانیش بەڵێنیان بەئێمە داوە ، نابێت پەیمانشکێنیان لەگەڵدا بکەین.

(عمر) هەستایە سەرپێو بەپاڵ (ابی جندل)ەوە دەڕۆیشت و پێی دەوت: (ابو جندل) ئارام بگرە، ئەوانە موشریکن، خوێنیان وەک خوێنی سەگ وایە. کلکی شمشێرەکەی لێ نزیک کردەوە ، (عمر) دەڵێت: ئاواتم دەخواست شمشێرەکەی منی بفڕاندایەو بییدایە لەملی باوکی ، (ابوجندل) بەزەیی بەباوکیدا هاتەوەو ، ئەو ئاواتەی (عمر)یش نەهاتە دی.

قوربانی کردن و سەرتاشین بۆ خۆکردنەوە لە عومرە

کە پێغەمبەر ﷺ لە نووسینی پەیمانەکە بوەوە فەرمووی: هەستن ، قوربانی بکەن . دوای سێ جار دووبارە کردنەوەش هەر هەڵنەستان ، کە کەس هەڵنەستا ئەنجا تەشریفی چووە ژوورەوە بۆ لای (أم سلمە) باسەکەی بۆ گێڕایەوە کە خەڵک چیدەکەن ، (أم سلمە) فەرمووی: پێغەمبەری خوا ئەگەر تۆ ئەوەت پێ خۆشە ، هەستە بچۆ دەرەوە ، لەگەڵ کەسدا قسە مەکە تا قوربانیەکەی خۆت سەردەبڕیت ،

ئەنجا بانگ بکە با سەرت بۆ چاك بکەن . پێغەمبەری خوا ﷺ تەشریفی هەستاو چووە دەرەوە قسەی لەگەڵ کەسدا نەکرد تا ئەو کارەی کرد ، قوربانیەکەی سەربڕی و سەرتاشەکەی بانگ کرد سەری تاشی ، کە موسوڵمانەکان ئەوەیان بینی هەموویان هەستان قوربانیان کردو دەستیان کرد بەتاشینی سەری یەکتری ، خەریکبوو لە خەمو پەژارەدا یەکتری خونیناوی بکەن ، وشترو مانگای حەوت ساڵەیان سەربڕی ، پێغەمبەر ﷺ وشترێکی سەربڕی کاتی خۆی هی (ابا جهل) بوو لوتەوانەیەکی زیوی لە لوتدا بوو ، بۆ ئەوەی رقی موشریکەکان هەستێنێت ، ئەنجا پێغەمبەری خوا ﷺ سێ جار دوعای خێری کرد بۆ ئەوانەی سەریان تاشی و یەکجاریش بۆ ئەوانەی کورتیان کردەوە ، هەر لەو سەفەرەدا بوو خوای گەورە ئایەتی سەبارەت بە (کعب)ی کوڕی (عجرە) نارد خوارەوە کە تایبەتە بەفیدیەی ئازار (أذی)، بۆ ئەو کەسانەی بەهۆی (ڕۆژوو) یان (سەدەقە) یان (نسك) سەریان تاشی .

نەگێڕانەوەی ژنانی ئیماندار کۆچکەر

پاشان چەند ژنێکی ئیماندار هاتن بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ و کەسوکاریان لەسەر دەقی پەیمانەکە هاتن بەدوایاندا تابیاندەنەوە، پێغەمبەری خوا ﷺ ڕازی نەبوو، بە بەڵگەی بوونی وشەیەك کە لەپەیماننامەکەدا نوسرابوو دەڵێت: (بەمەرجێك هەر پیاوێکی ئێمە هات بۆلای تۆ ، با لەسەر ئاینەکەی تۆش بێت دەبێت بۆمان بگێڕیتەوە)[1]. بۆیە ڕاستەوخۆ ژنان نەکەوتنە بەردەقی ڕێکەوتننامەکە. ئایەتیش لەبارەیانەوە هاتەخوارەوە ﴿ يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّ ﴾ تاگەیشتە ئایەتی ﴿ بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ ﴾ ، ئەنجا پێغەمبەری خوا ﷺ ئەو ژنانەی تاقیکردەوە تابزانێت ئیماندارن یان نەء ، بەم ئایەتە ﴿ يَاأَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَى أَنْ لَايُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا ﴾... هتد. هەرژنێك دانی بنایە بەم مەرجانەدا ، پێغەمبەر ﷺ پێی دەفەرموو: ئەوا بەیعەتم پێدایت. پاشان نەیدەگێڕانەوە بۆ موشریکان. بەوجۆرە پیاوە موسوڵمانەکان ژنە کافرەکانی خۆیان تەڵاقدا، لەو ڕۆژەدا (عمر) دووژنی هەبوو موشریك بوون هەردووکیانی تەڵاقدا ، (معاویە) یەکێکیانی خواست و، ئەویشیان شووی کرد بە (صفوان)ی کوڕی (أمیە).

---

[1] / صحيح البخاري ٢٨٠/١

چی لە بەندەکانی پەیماننامەکە هاتە کایەوە

ئەمە بریتی بوو لە پەیمانی حودەیبیە ، بە لێکدانەوەی بەندەکانیو وردکردنەوەی پێشینەی ئەو پەیمانە فەتحێکی گەورە دەردەکەوێت بۆ موسوڵمانەکان ، چونکە پێشتر قورەیشیەکان دانیان نەدەنا بەموسوڵمانەکاندا ، بەڵکو ئامانجیان ڕیشە کێش کردنی موسوڵمانەکان بوو ، چاوەڕوان بوون ڕۆژێك لە ڕۆژان کۆتایی تەمەنیان ببینن و ، بە هەموو توانایەکەوە هەوڵیاندەدا بانگەوازی ئیسلام شکست پێ بهێنن و لەخەڵکی دوورخەنەوە بەو سیفەتەی کە خۆیان بەنوێنەری سەرمەشقەیەتی ئایینی و تەختی دونیایی لەدورگەی عەرەبدا، تەنها بادانەوەیەکیش بەلای ئاشتبوونەوەدا مانای دانپیانان دەگەیەنێت بەموسوڵمانەکانداو ، ئەومانایە دەبەخشێت کە قورەیش ناتوانێت بەرەنگاری موسوڵمانەکان بکات ، پاشان بەندی سێیەمی پەیماننامەکە ئەوە دەگەیەنێت کە قورەیش سەر دەستەیەتی دونیایی و دەستەڵاتە ئاینیەکەی لەبیر چووەو جگە لە بەرژەوەندی خۆی هیچی تری مەبەست نیە ، خۆ ئەگەر خەڵکانی ترو پاشماوەی خەڵکی دوورگەی عەرەبی هەموویان موسوڵمان بن قورەیش بەلایەوە گرنگ نیە ، بەهیچ جۆرێك خۆی لەوە ناگەیەنێت. ئایا ئەمە شکستێکی تەواو نیە بۆ قورەیش؟ سەرکەوتنێکی گەورەو ڕوون نیە بۆ موسوڵمانەکانیش؟ ئەو جەنگە خوێناویانەی لەنێوان موسوڵمانانو بێباوەڕاندا ڕوویان دابوو- سەبارەت بە موسوڵمانەکان - ئامانج تیایدا مالّ تالأن کردن و مرۆڤ کوشتنو خەڵك لەناو بردن نەبوو ، یان بۆ زۆر بۆ هێنانی دوژمن نەبوو تا موسوڵمان ببێت ، بەڵکو مەبەست لەو جەنگانە بریتی بوو لە دابینکردنی ئازادی تەواو بۆ خەڵك لە هەڵبژاردنی بیروباوەڕو ئایندا ﴿ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيَكْفُرْ ﴾ واتە: کێ باوەڕ دەهێنێت با باوەڕ بهێنێت و کێ نایەوێت با کافر بێت. بۆ ئەوەی هیچ هێزێك نەکەوێتە نێوان ئەوان و بیروباوەڕەکەیانەوە، ئەو ئامانجەش بەهەموو پێداویستیەکانەوە هاتەدی و بەڕێگەیەکیش کە هەرگیز ناکرێت لە ڕێگەی شەڕو شۆڕەوە ئەو سەرکەوتنە گەورەیە تۆمار بکرێت موسوڵمانەکانیش بە دابین کردنی ئەو ئازادیە سەرکەوتنی گەورەیان لەبواری بانگەوازدا بەدەست هێنا ، لەکاتێکدا پێش وەستانی شەڕ ژمارەی موسوڵمانەکان نەدەگەیشتە سێ هەزار کەس ، کەچی لە ماوەی دوو ساڵدا لەو کاتەدا کە فەتحی مەککە کرا ژمارەی موسوڵمانەکان دە هەزار کەس بوون.

بەندی دووەمی پەیمان نامەکەش بریتی بوو لە بەشی دووەمی ئەو فەتحە گەورەیە، خوای گەورە فەرمووی: ﴿ وَهُمْ بَدَءُوكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ ﴾ دەرچوونی مەفرەزەی موسوڵمانەکانیش بۆ بەئاگا هێنانەوەی قوڕەیش بوو لەملهوڕیی و دژایەتی کردنی ئایینی خوداو ئاکامی خراپی ئەو ڕێبازەیان ، موسوڵمانەکانیش هەوڵیاندەدا وەکو یەک بن ، هەریەکەیان بەپێی تواناو لێهاتنی خۆی کاربکات چونکە ڕێکەوتن لەسەر وەستانی جەنگ بۆماوەی دە ساڵ سنوور دانانێکە بۆ ئەو سەرسەختییەو سنوور شکێنیەو بەڵگەیە لەسەر شکست هێنانی ئەو لایەنەی شەڕی دەستپێکرد.

خۆ ئەوە بەندی یەکەمیش سنوورداننانە بۆ ڕێگەگرتنی قوڕەیش لە چوونە ناو (بیت الحرام) . ئەوەش شکستێکی تر بوو بۆ قوڕەیش ، لە پەیمانەکەدا شتێکی تێدا نەبوو ئاوی دڵی قوڕەیش بدا جگە لەوەی کە سەرکەوتوو بوو لەوەدا کە نەیهێشت موسوڵمانەکان بۆ ئەو ساڵە بڕۆنە (بیت الحرام)ە وە.

قوڕیش ئەو سێ کەلێنەیدا بەدەستەوە بۆ موسوڵمانەکان و لە بەرابەریدا یەک کەلێنی دەستکەوت ، ئەویش خاڵێکە لە بەندی چوارەمدا هاتووەو زۆر بێ نرخەو بەهایەکی وای نیەو زیانێکی ئەوتۆی بە موسوڵمانان نەدەگەیاند ، دیارە کە موسوڵمان مادامێکی بەموسوڵمانەتی مابێتەوە هەرگیز لە خودای پێغەمبەرەکەی ڕاناکاتو ، لە شاری ئیسلامەتی هەڵنایەت ، لەکاتێکدا ڕادەکات کە بەنهێنی یان ئاشکرا هەڵگەڕابێتەوە لە ئیسلام ، خۆ ئەگەر هەڵگەڕابێتەوە ئەوە موسوڵمانان پێویستییان پێی نیە، جیابوونەوەشی لە کۆمەڵگای ئیسلامی باشترە لە مانەوەی تیایدا ، ئەمەش ئەوخاڵە بوو پێغەمبەر ﷺ ئاماژەی بۆ کرد بە فەرموودەی: هەرکەسێک لە ئێمە بڕواتە لای ئەوان خوا لەوەوڵاتری ببات[1] . ئەو کەسەش خەڵکی مەککەیەو موسوڵمان دەبێت با نەشتوانێت پەنا بهێنێت بۆ شاری مەدینە. خۆ زەوی خوا بەفراوانە ، ئایا خاکی حەبەشە بەفراوان نەبوو بۆ موسوڵمانەکان لەو کاتەشدا کە حەبەشیەکان هیچیان لە ئیسلام نەدەزانی؟ ئەمە ئەو فەرمایشتە بوو کە پێغەمبەر ﷺ ئاماژەی پێدا: هەرکەسێکیش لای نەوانەوە بێت بۆلای ئێمە ئەوە خوا دەرووی لێ دەکاتەوە[2].

---

[1] / صحيح مسلم (باب صلح الحديبية) ٢/١٠٥.
[2] / هەمان سەرچاوە.

وەرگرتنەوەی نۆ موسوڵمانەکان ئەگەر بەڕواڵەت سەروەریەکی تێدا بێت بۆ قوڕەیش ، بەڵام لەناخدا بەڵگەیە لەسەر بێزاریی و ساردبوونەوەو وەڕەس بوونی قوڕەیش و ترسی زۆریان لەو قەوارە بتپەرستییەی هەیانبوو ، هەروەکو هەستیان بەوە کردبێت کە خەریکە دەکەونە لێواری هەرەسێکی چارەڕوانکراو ، پێویستە خۆیانی لێ لادەن. لەوڵاشەوە ڕێگەدانی پێغەمبەر ﷺ بەوەرنەگرتنەوەی نۆ موسوڵمانەکان بەڵگەیە لەسەر ئەوەی دەیەوێت جێگە پێی خۆی زیاتر قایم بکات و متمانەی تەواوی بەخۆی هەیەو لەو جۆرە مەرجانە ناترسێت.

خەمداگرتنی موسوڵمانەکان و گفتوگۆی (عمر) لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ

ئەمە کرۆکی ڕاستەقینەی بەندەکانی شەڕ وەستانە، بەڵام دوو دیاردە هەبوون ، بوونە هۆی خەمو پەژارەیەکی زۆر بۆ موسوڵمانەکان ، یەکەمیان: پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : ئێمە دەڕۆینە (بیت)و تەوافی تێدا دەکەین . ئەی بۆچی ئێستا دەگەڕێتەوەو تەوافیش ناکات؟ دووەمیان: ئەو پێغەمبەری خوایە ﷺ و لەسەر ڕاستیە ، خوای گەورەش بەڵێنی سەرخستنی ئایینەکەی داوە ، ئەی بۆچی فشارەکانی قوڕەیشی قبوڵ کردو ، موسوڵمانەکانیشی ملکەچی خاڵەکانی قوڕەیش کرد؟

ئەم دوو دیاردەیە گومانو دڵەڕاوکێیان لە دڵی موسوڵمانەکاندا پەیدا کرد. هەستی ئیمانداراتی پێ بریندار بوو، بەشێوەیەک خەمی دواڕۆژی پەیماننامەکە موسوڵمانەکانی داگرت. لەوانەیە لەهەموویان غەمبارتر (عمر)ی کوڕی (خطاب) بووبێت ، ئەوەبوو هاتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ وتی: پێغەمبەری خوا ، ئایا ئێمە لەسەر ڕاستی نینو ئەوانیش لەسەر ناهەق؟ فەرمووی: بەڵێ. وتی: ئایا کوژراوەکانی ئێمە لە بەهەشتدا نینو هی ئەوانیش لە دۆزەخدا؟ فەرمووی: بەڵێ. وتی: کەواتە ئیتر بۆچی ملکەچی لەئاینی خۆماندا بکەین؟ بۆچی بگەڕێینەوە کە هێشتا خودا حوکمی نێوانمانی نەکردووە؟ فەرمووی: کوڕی (خطاب) من پێغەمبەری خودام و سەرپێچی فەرمانەکانی خواناکەم ، خوای گەورە پشتیوانیم دەکاتو ، هەرگیز دەستبەردارم نابێت . وتی: ئەی بەڕێزت نەتفەرموو کە ئێمە دەڕۆینە (بیت)ەوەو تەوافیشی بە دەوردا دەکەین؟ فەرمووی: بەڵێ، بەڵام ئایا من پێم وتیت کەئەمساڵ ئەڕۆینە بەیتەوە؟ عومەر وتی: نەخێر. فەرمووی: دڵنیابە دێیتەوە (بیت)و تەوافیشی بەدەوردا دەکەیت.

پاشان (عمر) هەستاو چوو بۆلای (ابوبکر) ، هەرچی وتبوو بە پێغەمبەر ﷺ بەویشی وت ، (ابوبکر)یش هەمان وەڵامی پێغەمبەری دایەوە ، ئەمەیشی بۆ زیاد کرد: ئەی (عومەر) دەست بگرە بەچمکی کراسەکەیەوە تا نەمریت ، وەڵلامی پێغەمبەر ﷺ لەسەر هەق و راستیە.

پاشان ئایەت هاتە خوارەوە ﴿ إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا ﴾ واتە: بەڕاستی ئێمە فەتحێکی گەورەو ڕوونمان بۆ تۆ ئەنجامدا. ئەنجا پێغەمبەر ﷺ نارەی بەشوێن (عومەر)داو ئایەتەکانی بۆ خوێندەوە. وتی: پێغەمبەری خوا بەڕاستی ئەوە فەتحە؟ فەرمووی: بەڵێ. دڵی ئارام بوەوەو گەڕایەوە.

پاشان (عمر) لە هەڵچوونەکەی خۆی پەشیمان بووە. جا دەڵێت: چەندین کارم کرد بۆ سڕینەوەی ئەو کارەم ، بەردەوام خێرم دەکردو ڕۆژووم دەگرتو نوێژم دەکردو بەندەم ئازاد دەکرد لە پای ئەو کارەدا کە لێم وەشایەوە لە ترسی ئەو قسانەدا کردبووم ، تائاواتم خواست خێری بەدواوە بێت.[1]

چارەسەربوونی قەیرانی ژێردەستەکان

کە پێغەمبەری خوا ﷺ گەڕایەوە بۆ مەدینەو ، سەقامگیر بوو تیایدا ، پیاوێکی موسوڵمان لەوانەی کە لە مەککەدا ئازاردەدران هەڵهات بۆ مەدینە ، ئەویش (ابو بصیر) ی خێڵی (سیف)ی هاوپەیمانی قوڕەیش بوو ، موشریکان دووپیاویان نارد بەشوێنیدا بۆ لای پێغەمبەر ﷺو پێیان وت: کە لەسەر پەیمانەکە هاتووین بماندەیتەوە ، پێغەمبەری خوا ﷺ (ابو بصیر)ی پێدانەوە ، دوو پیاوەکە (ابو بصیر)یان بردو گەڕانەوە تاگەیشتنە (ذي الحليفة) ، لەوێ دابەزین بۆ حەوانەوەو خورماخواردن ، (ابو بصیر) بەیەکێکیانی وت: وەڵلامی سەیر ئەکەم شمشێرەکەت زۆرچاکە ، ئەوی تریان لەکێلانەکە دەری هێناو ، وتی: بەڵێ زۆر چاکە ، من چەند جارێک تاقیم کردۆتەوە. (ابوبصیر) وتی: ئادەی پیشانم بدە باسەیرێکی بکەم. کابرای پێ خستە ژێرو بە شمشێرەکە کوشتی. ئەوی تریشیان ڕایکردو گەڕایەوە بۆ مەدینە ، بەڕاکردن خۆی کرد بەناو مزگەوتدا ، کە پێغەمبەر

---

[1] بۆ دریژەی ئەم باسە بڕوانە ، فتح الباري ٤٣٨/٧ تا ٤٥٨ ، صحيح البخاري ٣٧٨/١ ، ٣٧٩ ، ٣٨٠ ، ٣٨١ ، ٢٩٨/٢ ، ٦٠٠ ، ٧١٧ ، صحيح مسلم ١٠٤/٢ ، ١٠٥ ، ١٠٦ ، ابن هشام ٣٨٠/٢ تا ٣٢٢ ، زاد المعاد ١٢٢/٢ ، ١٢٣ ، ١٢٤ ، ١٢٥ ، ١٢٦ ، ١٢٧ ، مختصر سيرة الرسول ﷺ شێخ عەبدوڵای نەجدی ل٢٠٧ ، تا٣٠٥ ، تاريخ عمر بن الخطاب، نوسینی (ابن الجوزی) ل٣٩،٤٠.

ﷺ لە دوورەوە بینی فەرمووی: ئەو کابرایە شتێکی لێ بەسەر هاتوە. کە گەیشتە لای پێغەمبەر ﷺ وتی: هاوڕێکەمی کوشت ، منیش ئەکوژرێم. ئەنجا (ابو بصیر) پەیدابوو وتی: پێغەمبەری خوا ، ئیدی خوا ئێمەی لەسەر ئەستۆی تۆدا لابرد ، ئەوە ئێمەت گێڕایەوە بۆ لایان‌و خوای گەورە لە دەستیان ڕزگاری کردم. پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: دایک ڕۆڵە ڕۆی بۆ بکات ، ئەم پیاوە کەسێکی تری لەگەڵدا بێت شەڕ هەڵئەگیرسێنێت. کە (ابو بصیر) گوێی لەم قسەیە بوو تێگەیشت کە دەیداتەوە دەست مەککەیەکان ، بۆیە لەوێ دەرچوو تاگەیشتە (سیف البحر). لەوڵاشەوە (ابوجندل)ی کوڕی (سهیل) لە دەست موشریکەکان هەڵهات‌و پەیوەندی کرد بە (ابو بصیر)ەوە ، وای لێهات هەر کەسێک لەناو قوڕەیشدا موسوڵمان بوایە خۆی دەگەیاندە (ابو بصیر) ، تا گروپێکیان لێ دروست بوو ، هەر بیانبیستایە کاروانێکی قوڕەیش بەرەو شام بەڕێوەیە ئەمان ڕێگەیان پێ دەگرت‌و دەیانکوشتن‌و ماڵ‌و سامانەکەیان بەتاڵانی دەبرد ، قوڕەیش بە ناچاری خەڵکیان نارد بۆ لای پێغەمبەر ﷺ و تکای خزمانەیان لێ کرد کە ئەوانە بهێنێتەوە ژێر ڕکێفی خۆی‌و هەر کەسێک پەیوەندی پێیانەوە کرد نەگەڕێتەوە ژیانی سەلامەت دەبێت. ئیتر پێغەمبەر ﷺ ناردی بەدوایانداو هەموویان گەڕانەوە بۆ مەدینە.[1]

موسوڵمان بوونی پاڵەوانەکانی قوڕەیش

لە سەرەتاکانی سااڵی (۷)ی کۆچیدا پاش ئەم شەڕ وەستانە (عمرو)ی کوڕی (عاص)و (خالد)ی کوڕی (ولید) و (عثمان)ی کوڕی (طلحة) موسوڵمان بوون ، کە هاتنە خزمەت پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : ئەوە مەککەیە جگەرگۆشەکانی خۆی خستە بەردەستان[2].

---

[1] / هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[2] / ڕاوبۆچوونی جیاواز هەیە لەسەر سااڵی موسوڵمان بوونی ئەو هاوەاڵنە، زۆرینەی سەرچاوەکانی تایبەت بەناوی کەسێتیەکان ئەڵێن سااڵی هەشتەمە، بەاڵم بەسەرهاتی موسوڵمانبوونی (عمرو)ی کوڕی (عاص) اڵی نەجاشی دیارەو ئەزانرێت، (خالد) و (طلحة)ش کاتێک موسوڵمان بوون کە (عمرو) لە حەبەشە گەڕایەوە دوای ئەو گەڕانەوەیە کەوتەڕێ بەرەو مەدینەو ئەمان لەڕێگەدا بینییان‌و، هەرسێکیان چونە خزمەت پێغەمبەر ﷺ موسوڵمان بوون ، ئەوەش ئەو مانایە ئەگەیێنێت کە لە سەرەتاکانی سااڵی (۷)ی کۆچیدا موسوڵمان بوون . (واللە اعلم).

قـۆنـــاغـی دووەم

هـــەنگـــــاوێکـــی نـــــوێ

پەیمانی حودەیبیە لەسەرەتادا هەنگاوێکی نوێ بوو لەژیانی ئیسلامەتی و موسوڵمانەکاندا ، قۆڕەیش کە بەهێزترین دەسەڵات و سەرسەختترین دوژمنی ئیسلام بوو ، بە پاشەکشە کردنی ئەو هێزە گەورەیە لە مەیدانی شەڕو ئامێز گرتنەوەی بۆ هێمنیی و ئاشتی ، بەهێزترین باڵ لە هەر سێ باڵی ئەحزاب تێکشکا ـ (قۆڕەیش) و (غطفان) و (جولەکە) ـ کە قۆڕەیش نوێنەری بتپەرستان بوو ، تووندوتیژی بتپەرستانی پێ کەم بووە لە دورگەی عەرەبیداو وریان ڕووخا ، بۆیە دوای ئەو پەیمانە نابینین (غطفان) شەڕ فرۆشی بکات ، ئەوەی هەبوو تەنها لەلایەنی جولەکەی خەیبەرەوە دەکرا.

جولەکەش لەدوای دەرکردنیان لە(یثرب) خەیبەریان کردە حەشارگەی فێڵ و تەڵەکەو پیلانگێڕی ، شەیتانەکانیان لەو قەڵایەدا زاووزێیان دەکردو ئاگری شەڕیان هەڵدەگیرساندو عەرەبە دەشتەکیەکانی دەوری مەدینەیان لە پێغەمبەری خوا ﷺ هەڵدەگێڕایەوەو بەنیازی لەناوبردنی پێغەمبەر ﷺو موسوڵمانەکان بوون ، یان هیچ نەبێت زیانێکی گەورەیان پێ بگەێنن ، لەبەرئەوە یەکەم هەنگاوێکی یەکلاکەرەوە کە پێغەمبەر ﷺ بردیە پێشەوە ، بریتی بوو لە ئەنجامدانی شەڕێکی یەکلاکەرەوە دژ بە ئەو حەشارگەی پیلان و ئاشووبگێڕیە.

ئەم قۆناغی شەڕوەستانو پەیمان بەستنەش دەرفەتێکی باشی دا بە موسوڵمانەکان ، بۆ بلاّو کردنەوەو گەیاندنی بانگەوازی ئیسلامیی ، بۆیە چالاکی موسوڵمانەکانیش دوو ئەوەندە زیادی کرد ، چالاکیەکانیشیان لەم ڕووەوە زیاتر خستە سەر لایەنی سەربازی ، بۆیە ئەم قۆناغە دەکەین بە دوو بەشەوە:

١. چالاکی لەبواری بانگەوازدا ، یان نامە نوسین بۆ پاشاو میرەکان.

٢. چالاکی سەربازیی.

پێش ئەوەی باسی چالاکیە سەبازییەکان بکەین لەم قۆناغەدا ، دەچینە سەر باسی نامە نوسین بۆ پاشاو میرەکان ، چونکە بانگەوازی ئیسلامیی لە پێشترە ، بگرە ئەمە ئەو مەبەستو ئامانجەیە کە موسوڵمانەکان لەپێناویدا توشی ئەو هەموو ئازارو چەرمەسەریە بوون.

نامە نووسین بۆ پادشاو میرەکان

لەکۆتاییەکانی ساڵی شەشەمدا کاتێك پێغەمبەر ﷺ لە حودەیبیە گەڕایەوە نامەی نوسی بۆ پاشاکانو تیایدا بانگی کردن بۆ ئیسلامەتی.

کە ویستی نامە بنوسێت بۆ ئەو پاشایانە عەرزی کرا:

هەر نامەیەك مۆری لەسەر نەبێت ئەوان وەری ناگرن ، بۆیە پێغەمبەر ﷺ موستیلەیەکی زیوی لە دەست کردو ئەم نەخشەی لەسەر هەڵکەند : (مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللهِ) ، نەخشەکەش سێ دێڕ بوو، (محمد) یەك دێڕ ، (رسول) یەك دێڕ ، (اللّــه) یەك دێڕ ، بەم شێوەیە: (مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللّــه) .[1]

لەنێو هاوەڵەکانیدا چەند کەسێکی شارەزاو وریای هەڵبژارد بۆ ناردنی نامەکانو ، ناردنی بۆلای پاشاکانی دونیا ، عەلامە شێخ (المنصور فوری) لەسەر ئەوەیە کە پێغەمبەر ﷺ ئەو نێراوانەی لەسەرەتای مانگی (موحەرەمی ساڵی حەوتەمی کۆچی) دا ناردووە پێش دەرچوونی بۆ خەیبەر بەچەند ڕۆژێك[2]. ئەمەش دەقی ئەو نامانەو ئاکامەکانیشیانە.

١ـ نامە بۆ (نەجاشی) پادشای حەبەشە

نەجاشی ناوی (أصحمە)ی کوڕی (أبجر) بوو ، پێغەمبەر ﷺ بە(عمرو)ی کوڕی (أمیة)ی (ضمیری)دا نامەیەکی لەکۆتایی ساڵی شەشەم) یان (موحەرەمی ساڵی حەوتەمی کۆچی)دا بۆ نووسی. (طبري) دەقی نامەکەی باسکردوە، بەڵام سەیر کردنێکی وردی نامەکە دەردەکەوێت کەئەوە دەقی ئەو نامەیە نیە کە لەدوای سوڵحی حودەیبیە نووسیویەتی، پێدەچێت ئەو نامەیە بێت کە بە (جعفر)دا ناردویەتی ئەو کاتەی خۆیو هاوەڵەکانی کۆچیان کرد بەرەو حەبەشە لە سەردەمی مەککەدا ، چونکە لەکۆتایی نامەکەدا باسی ئەو کۆچەرانەی بەم دستەواژەیە کردووە : (ئەوا (جعفر)ی ئامۆزامو چەند کەسێکی ترم لە موسوڵمانان نارد بۆ لاتان ، ئەگەر هاتنە لات دانیان بدەو ئازاریان مەدە) . (بیهقی)یش لە (ابن اسحاق)ەوە باسی دەقی نامەیەك دەکات کە پێغەمبەر ﷺ بۆ (نەجاشی) نوسیوەو دەڵێت: (ئەمە نامەیەکە لەموحەمەدی پێغەمبەرەوە بۆ نەجاشی (أصحم) گەورەی حەبەشە، سڵاو لەو کەسەی شوێنی هیدایەت دەکەوێت، باوەڕ بهێنە بەخوا پێغەمبەرەکەی ، شایەتومان بهێنە کەخودا

---

[1] / صحيح البخاري ٢/٨٧٢ ، ٨٧٣.
[2] / رحمة للعالمين ١/١٧١.

یەکەو هاوەڵی نیە ، نە هاوڕێی هەیەو نە ڕۆڵە ، هەروەها شایەتی بدە کە موحەممەد بەندەو پێغەمبەری خوایە ، بەبانگەوازی ئیسلام بانگت دەکەم ، من پێغەمبەری خودام موسوڵمانبە سەلامەت دەبیت ، ﴿ قُلْ يَاأَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلاَّ نَعْبُدَ إِلاَّ اللَّهَ وَلاَ نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلاَ يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ ﴾ خۆ ئەگەر ملکەچ نەکەیت ئەوا گوناهی هەموو نەسرانیەکانی گەلەکەت لە ئەستۆی تۆدایە.

تۆێژەری پایەبەرز دکتۆر (حمیدالله باریس) دەڵی نوسراوێکی هێناوە ، کە پێش ماوەیەک دەستی کەوتوە - هەروەکو (ابن قیم)یش هێناویەتی بەجیاوازی تەنها یەک وشە - دکتۆر ئەرکی زۆری کێشاوە تاگەیشتوە بەو ئەنجامەو سوودی لەداهێنانە نوێیەکانیش وەرگرتووە ، وێنەی نامەکەشی لەکتێبەکەیدا هێناوە بەم شێوەیە:

﴿ بِسْمِ اللهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ ﴾

لە موحەممەدی پێغەمبەری خواوە بۆ نەجاشی گەورەی حەبەشە ، سڵاو لەو کەسەی شوێنی هیدایەت کەوتووە ، پاشان: سوپاسگوزاری خودا دەکەم ، ئەو خوایەی کە (مَلِك) و (قُدّوس) و (مُؤمِن) و (مُهَيمِن) دەوە. هیچ هاوەڵی نیە ، شایەتی دەدەم کە (عیسا)ی کوڕی (مریم) (روح) و (کلمە)ی خوایەو بەخشیوویەتی بە (مریم)ی پاکداوێنی ڕەوشت بەرزو دووگیان بە (عیسی) ، هەروەکو ئادەمی بەدی هێنا ، من ئەم بانگەوازە دەکەم بۆڵای یەکتایی خوداو سووربوون لەسەر گوێڕایەڵی کردنی، داوات لێدەکەم شوێنم بکەوە ، باوەڕ بهێنە بەو پەیامەی بۆ من هاتووە ، من پێغەمبەری خوام ﷺ ، ئەوە من خۆت و سەربازەکانت بانگ دەکەم بۆڵای خوا ، من پەیامەکەم گەیاندو ئامۆژگاریم کرد ، مۆچیاریم قەبوڵ بکە ، سڵاو لەو کەسەی شوێنی هیدایەت دەکەوێت.[1]

دکتۆری ڕێزدار جەخت دەکاتەوە کە ئەمە دەڵی ئەو نوسراوەیە پێغەمبەر ﷺ بۆ نەجاشی نووسیوە لە پاش سوڵحی حودەیبیە ، دەڵەکەش پاش لێوردبوونەوە گومانی تێدانیە کەبەڵگەیەک نیە لەسەر ئەوەی ئەو نوسراوە دوای سوڵحی حودەیبیە نوسرا بێت ، ئەوەش کە (بیهقی) لە (ابن اسحاق)ەوە هێناویەتی لەو نوسینانە دەچێت کە پێغەمبەر ﷺ نوسیویەتی بۆ پادشاو میرە نەسرانیەکان لەدوای

[1] / بڕوانە کتێبی (رسول اکرم کی سیاسی زندگی) بەزمانی (ئوردو). ل١٠٨ ، ١٠٩، ١٢٢، ١٢٣، ١٢٤ ، ١٢٥. لە (زاد المعاد)یشدا هاتووە دەڵەکە دەڵێت: (أسلم انت بدل والسلام علی من اتبع الهدی) بڕوانە (زاد المعاد) ٣/٦٠.

حودیبیەوە ئەم ئایەتەی تێدایە ﴿ قُلْ يَاأَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ ﴾ هتد ، هەروەها نەریتی وابوو کە لەو نووسراوانەدا ناوی (اصحمە) بەراشکاوی بهێنێت ، سەبارەت بەو دەقەش دکتۆر (حمیدالله) هێناویەتی ، پێم وایە دەقی ئەو نوسراوە بێت پێغەمبەر ﷺ پاش مردنی (أصحمە) نوسیویەتی بۆ جێنشینەکەی ، ئەمەش هۆی سەرەکی نەنووسینی ناوەکەی (اصحمە)یە. ئەم شێوە ڕیزکردنەش لای من بەڵگەیەکی یەکلاکەرەوەی لەسەرنیە جگە لەو شایەتیە ناوەکیانەی مانای دەقی نوسراوەکان دەیدات بەدەستەوە. سەیر ئەوەیە دکتۆر (حمیدالله) جەخت دەکات لەسەر ئەوەی گوایە ئەو دەقەی (بیهقی) هێناویەتی لە (ابن عباس)ەوە، دەقی ئەو نامەیەیە کە پێغەمبەر ﷺ دوای مردنی (أصحمە) نوسیویەتی بۆ جێنشینەکەی ، لەکاتێکدا کە ناوی (اصحمە) بەڕوونی لەدەقی نامەکەدا هاتووە (والعلم عند الله)[1]. کە (عمرو)ی کوڕی (امیة)ی (ضمری) نامەکەی پێغەمبەر ﷺ ی دایە دەست نەجاشی ، لێی وەرگرتو خستیە سەر چاوانی و لەسەر تەخت هاتە خوارەوە بۆ سەر زەویەکە ، لەسەر دەستی (جعفر)ی کوڕی (ابو طالب)دا موسوڵمان بوو ، بەو بۆنەیەوە نامەی نوسی بۆ پێغەمبەر ﷺ ئەمەش دەقەکەیەتی:

﴿ بِسْمِ اللهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ ﴾

بۆ پێغەمبەری خوا ، لە نەجاشی (اصحمە)ەوە سلاڤو ڕەحمەتو بەرەکاتی خوات لێ بێت ئەی پێغەمبەری خوا ، سلاڤ لەو خوایەی کە هیچ خوایەکی تری نیە ، پاشان:

ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەو نامەیەتم پێگەیشت کە بۆت ناردبووم و باسی (عیسی)ت تێدا کرد بوو ، بە پەروەردگاری ئاسمان و زەمین ، بەئەندازەی تاڵە مووێك باسی (عیسا) جیاوازی نیە لەوەی تۆ ، ئەو بەو شێوەیە کەتۆ فەرمووتە ، لەوە تێگەیشتین کە بۆت ناردوین ، ئێمەش ئامۆزاکەت و هاوەڵەکانی تۆمان دااەداو لەنزیك خۆمانەوە نیشتەجێمان کردن ، بەڕاستگۆیانەو متمانەوە شایەتی دەدەم : تۆ پێغەمبەری خوایت ، بەیعەتم داوە بەئامۆزاکەت و لەسەر دەستی ئەودا خۆم دایەدەست پەروەردگاری جیهانیان.[2]

---

[1] / بۆ ڕیزەی ئەم باسانە بڕوانە کتێبی دکتۆر (حمیدالله) (رسول اکرم کی سیاسی زیندگی) ل١٠٨ تا ١١٤، لە لاپەرە ١٢١ تا ١٣١.

[2] / زاد المعاد ٦١/٣

پێغەمبەری خوا ﷺ داوای کردبوو لە نەجاشی کە (جەفر) و کۆچکەرەکانی بۆ بنێرێتەوە ، ئەویش دوو کەشتی بۆ گرتن و لەگەڵ (عمر)ی کوڕی (امیة)ی (ضمری)دا ناردنیەوە ، کە گەیشتنەوە مەدینە پێغەمبەر ﷺ لە خەیبەر بوو.[1]

نەجاشی لە (رەجەبی ساڵی نۆی کۆچە)دا دوای جەنگی (تەبوک) کۆچی دوایی کرد ، پێغەمبەر ﷺ خەمی بۆ خواردو نوێژی (غائب)ی بۆ کرد. کە مرد پادشایەکی تر هاتە جێگای ، پێغەمبەر ﷺ نامەی بۆ ئەویش نارد بەڵام نازانرێت موسوڵمان بوو یان نەء ؟[2]

٢ـ نامە بۆ (مقوقس)ی پادشای مصر

پێغەمبەری خوا ﷺ نامەی نووسی بۆ (جریج)ی کوڕی (متی)[3] کە شۆرەتەکەی (مقوقس)ە ، پادشای میسرو ئەسکەندەریە بوو ، بەم شێوەیە:

﴿ بِسْمِ اللهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ ﴾

لە موحەمەدی بەندەی خوداو پێغەمبەریەوە بۆ (مقوقس) گەورەی قیبتیەکان ، سڵاو لەوکەسەی لەسەر هیدایەتە، پاشان ، بەبانگەوازی ئیسلام بانگت نەکەم، موسوڵمانبە سەلامەت دەبیت ، موسوڵمانبە ، خودای گەورە دووجار پاداشتت دەداتەوە ، خۆ ئەگەر ملکەچ نەبوویت ئەوا ئۆزاڵی هەموو قیبتیەکان لەگەردنی تۆدایە ﴿ قُلْ يَاأَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلاَّ نَعْبُدَ إِلاَّ اللَّهَ وَلاَ نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلاَ يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ ﴾.[4]

(حاطب)ی کوڕی (ابي بلتعة)ی هەڵبژارد بۆ گەیاندنی ئەم نامەیە ، کە (حاطب) چووە لای (مقوقس) پێی وت: پێش تۆ کابرایەک لەم ولاتەدا بانگەشەی خوایەتی دەکرد ، خوا کردنی بەپەندی دونیاو ئاخیرەت ، تۆڵەی پێسەندو تۆڵەشی لێسەندنەوە ، تۆش پەند لەوە وەربگرە ، باکەس پەند لە تۆ وەرنەگرێت.

---

[1] / ابن هشام ٢/٣٥٩.

[2] / لەوانەیە ئەمە لەوەوە وەرگیرابێ کە (مسلم) لە (انس) ەوە ڕیوایەتی کردووە ٢/٩٩

[3] / ئەمە لەسەر ڕاو بۆچونی عەللامە (المنصور فوری) لە کتێبی (رحمة للعالمین)دا ١/١٧٨ ، دکتۆر (حمیدالله) دەڵێت: ئەو کابرایە ناوی (بنیامین) بووە، بڕوانە (رسول اکرم کی سیاسی زندگی) ل١٤١.

[4] / ئەم دەقە (ابن القیم) لە (زاد المعاد)دا باسی کردووە ٦١/٣، ئەوەش دکتۆر (حمیدالله) باسی کردووە کەوێنەی ئەو کتێبەیە ڕووتی کردوە لەمەندیک وشەدا لەگەڵ ئەم دەقەدا جیاوازی هەیە ، دەقەکە دەڵێت: (اسلم تسلم یؤتیک الله) هەروەها تێدا هاتووە (إثم القبط) لەجیاتی (إثم اهل القبط)، بڕوانە: (رسول اکرم کی سیاسی زندگی) ل١٣٦.

(مقوقس) وتی: ئێمە ئایینی خۆمان هەیە ، وازی لێ ناهێنین مەگەر بۆ ئاینێکی لەوە باشتر.

(حاطب) وتی: ئێمە بەبانگەوازی ئیسلام بانگت ئەکەین کە لەجێگەی هەموو ئاینەکانی تر ، پێغەمبەری خوا ﷺ خەڵکی بانگ کرد بۆ ئەم ئاینە قوڕەیش لە هەموو کەس توندتر بەرپەرچیان دایەوە ، جولەکە لە هەمووکەس زیاتر دوژمنی بوون ، نەسرانیەکان لە هەمووکەس نزیکتر بوون لێیانەوە ، سوێند دەخۆم کە مژدەدانی (موسا) بەهاتنی (عیسی) وەک مژدەدانی (عیسی) وەهایە بەهاتنی (محەمەد). بانگ کردنی تۆ بۆ لای قورئان وەکو بانگکردنی شوێنکەوتوانی تەورات وەهایە بۆ ئینجیل. هەر پێغەمبەرێکیش بەگەلێك گەیشتبێت بووە بەمیللەتی ئەو پێغەمبەرە ، پێویست بووە کە گوێڕایەڵی بکەن ، تۆش یەکێکیت لەو کەسانە بەرۆژگاری ئەم پێغەمبەرە گەیشتویت . ئێمە لە ئایینی مەسیح قەدەغەت ناکەین ، بەڵکو فەرمانت پێ دەکەین.

(مقوقس) وتی: من وردبوومەتەوە لەپەیامی ئەم پێغەمبەرە ، بینیوومە فەرمان نادات بەشتی خراپ، ڕێگەیش ناگرێت لەهیچ کارێکی باش ، نەساحیرەو نەجادووگەری درۆزن ، لەپاڵ ئەوەشدا من بەڵگەی پێغەمبەرایەتیم تێدا بینیوە بە دەرخستنی نهێنیەکانو هەواڵدان بە شتە پەنامەکیەکان ، لێم بوەستە بیرێکی لێ دەکەمەوە.

ئەنجا نامەکەی لێ وەرگرتوخستیە ناو دەفرێکی عاجەوە، مۆری کردو دایە دەست کەنیزەکێکی خۆی و پاشان نوسەرێکی بانگ کردو بە عەرەبی نووسی بۆ پێغەمبەر ﷺ :

﴿ بِسْمِ اللهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ ﴾

بۆ محەممەدی کوڕی عبدالله لە (مقوقس) گەورەی (قبط)ەوە ، سلاوت لێ بێت ، پاشان ، نوسراوەکەتم خوێندەوە ، لەوە تێگەیشتم کە تێیدا باست کردووەو بانگی بۆ دەکەیت، دەشزانم کە پێغەمبەرێك ماوەو بەڕێوەیە ، پێم وابوو کە لەشامەوە دەربکەوێت. ڕێزم گرت لەنێراوەکەت . دوو کەنیزەکت بۆ دەنێرم ، کە لەناو قیبتیەکاندا پلەوپایەیان هەیە ، لەگەڵ جل و بەرگدا ، هێسترێکیشم بۆ ناردیت تاسواری بیت ، جارێکیتر سلاوت لێ بێت.

لەوە زیاتر هیچی نەوت‌و موسوڵمانیش نەبوو، دوو کەنیزەکەکەش (ماریە)و (سیرین) بوون ، هێستەکەش ناوی (دڵدڵ) بوو ، تا سەردەمی (معاویە)ش هەر مابوو[1] ، پێغەمبەریش ﷺ (ماریە)ی کردە کەنیزەکی خۆی‌و هاوسەری‌و (ابراهیم)ی لێ بوو ، (سیرین)شی دا بە (حسان)ی کوڕی (ثابت)ی (انصاري).

٣ـ نامە بۆ (کیسرا) ی پادشای فارسەکان

هەروەها پێغەمبەر ﷺ نامەی نووسی بۆ کیسرای پادشای فارسەکان ، بەم شێوەیە:

﴿ بِسْمِ اللهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيم ﴾

لە موحەممەد پێغەمبەری خوداوە بۆ کیسرای گەورەی فارسەکان ، سڵاو لەو کەسەی شوێنی هیدایەت دەکەوێت و باوەڕدەهێنێت بە خوداو پێغەمبەرەکەی و شایەتی‌دەدا کە جگە لە (اللە) خودایەکی تر نیەو موحەممەدیش بەندەو پێغەمبەرێتی ، من بەبانگەوازی خودایی بانگت دەکەم ، من پێغەمبەری خودام بۆ هەموو خەڵک ، تا زیندوان بێدار بکەمەوە و بەهانەش بەدەست کافرانەوە نەهێڵێت ، موسوڵمانبە سەلامەت دەبیت ، خۆ ئەگەر ملکەچ نەکەیت ئۆبالّی گوناهی هەموو ئاگرپەرستان لە ئەستۆی تۆدایە.

ئەم نامەیەشی دایەدەست (عبدالله)ی کوڕی (حذافة)ی (سهمی) ، دایەدەست لێپرسراوی (بحرین) ، جانازانێن لێپرسراوی (بحرین) بەیەکێک لە پیاوەکانی خۆیدا ناردی یان (عبدالله)ی (سهمی) نارد ، هەرکامێکیان بێت کە نامەکە خوێندرایەوە بۆ کیسرا دراندی ، بە لەخۆبایی بونێکەوە وتی: چۆن دەبێت بەندەیەکی بێبەها لە ڕەعیەتەکەی خۆم ناوی خۆی لەپێش ناوی منەوە بنووسێت ؟

کە ئەو هەواڵە گەیشتەوە بەپێغەمبەر ﷺ فەرووی: خوا موڵکەو دەسەڵاتی لەناو بەرێت. هەرواش بوو ، کیسرا نامەیەکی نووسی بۆ (بازان)ی سەرکاری لە یەمەن و پێی وت: دوو پیاوی جەربەزەی خۆت بنێرە بۆ ئەو پیاوەی لە حیجازەوە بۆم بهێنە. (بازان) دوو پیاوی خۆی ناردو نامەیەکیشی پێدا ناردن بۆ پێغەمبەر ﷺ و تیایدا فەرمانی دابوو بەپێغەمبەر ﷺ کە لەگەڵ هەردوو پیاوەکەیدا بڕوات بۆلای کیسرا. کە گەیشتنە مەدینەو بەپێغەمبەر ﷺ گەیشتن یەکێکیان وتی: شاهانشاه (پادشای شاهان) نامەی نووسیوە بۆ شابازان و فەرمانی پێداوە کەتۆی بۆ بەرێت،

---

[1] / زادالعاد ٦١/٣.

ئیمەشی ناردوە تا لەگەڵمان بێیت‌و، هەڕەشەشیان کرد پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی پێدان سبەینێ بێنەوە.

لەو کاتەدا ئاشوبێك هەستابوو دژ بە کیسرا لەناو بنەماڵەکەی خۆیدا پاش ئەوەی سەربازەکانی کیسرا لەبەردەم سوپای قەیسەردا تێك شکابوون (شیرەوەیهی) کوڕی کیسرا باوکی خۆی کوشت و دەستی گرت بەسەر مولکەکەیدا بۆ خۆی، ئەم ڕووداوە لەشەوی سێشەممە پاش تێپەڕبوونی دە ڕۆژدا بوو بەسەر مانگی (جماد الاول) ی ساڵی حەوتەمی کۆچی)دا.[1]

پێغەمبەری خوا ﷺ هەواڵەکەی بە وەحی پێگەیشت ، کە سبەینێ هاتنەوە ئەم هەواڵەی پێدان ، وتیان: تۆ دەزانی چی دەڵێیت؟ ئێمە کەمتر لەم قسەیەشمان پێ قەبوڵ نەدەکرا ، ئایا ئەمەشت لەبارەوە بنووسین‌و بیدەین بەپادشای گەورە؟ فەرمووی : بەڵێ ئەم هەواڵەی لەبارەی منەوە پێبدەن و پێی بڵێن: ئەم ئایین و دەسەڵاتەی من دەگاتە ئەو شوێنەی کیسرای پێگەیشتوە! لەو شوێنەدا کۆتایی دێت کە سم و نائی ئەسپی نەگاتێ و پێیشی بڵێن: ئەگەر موسڵمان ببێت هەرچیەك لەژێر دەستیدایە دەیدەمەوە بەخۆت‌و دەتکەمەوە بەمیری ڕۆڵەکانی گەلەکەت ، هەردوو پیاوەکە بەبیستنی ئەو وتانە گەڕانەوە و هەواڵەکەیان دا بە(بازان) ، زۆری پێنەچوو هەواڵی کوژرانی (کیسرا) گەیشت ، لە نامەیەکدا کە (شیرەوەیهی) نووسیبوی بۆ بازان تیایدا وتبووی: چاوەڕوانی ئەو پیاوە بکە کە پێشتر باوکم نامەی لەبارەوە بۆ نووسیبووین ، جارێ لەسەری بوەستە هەتا فەرمانی منت پێ دەگات . ئەمە بووە هۆی موسڵمان بوونی بازان و ئەوانەی لەگەڵیدا بوون لە فارسەکانی ولاتی یەمەن.[2]

٤ ـ نامە بۆ قەیسەری پادشای ڕۆمەکان

بوخاری لەمیانەی فەرموودەیەکی درێژدا دەڵێ ئەو نامەیەی گێڕاوەتەوە کە پێغەمبەر ﷺ نادرویەتی بۆ (هەرقل)ی پادشای ڕۆمەکان، ئەمەش دەقەکەیەتی:

﴿ بِسْمِ اللَّـهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴾

لە موحەممەد بەندەو پێغەمبەری خوداوە بۆ (هەرقل) گەورەی ڕۆمەکان ، سلاو لەو کەسەی شوێنی هیدایەت دەکەوێت، موسوڵمانبە سەلامەت دەبیت،

---

[1] / فتح الباری ١٢٧/٨.

[2] / محاضرات تاریخ الامم الاسلامیة للخضری ١٤٧/١ ، فتح الباری ١٢٧/٨، ١٢٨ ، هەروەها بروانە : (رحمة للعالمین)

موسڵمانبه خودای گەورە دووچەندانە پاداشتت دەداتەوە، ئەگەر ملت نەدا ئەوا گوناهی هەموو ئەریسییەکان لەگەردنتایە ﴿ قُلْ يَاأَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ ﴾[٢].

بۆ گەیاندنی ئەم نامەیە (دحیە)ی کوڕی (خلیفە)ی (کلبی) هەڵبژارد ، فەرمانی پێدا کە بیداتە دەست گەورەی (بصری) تائەویش بیداتە دەست (هرقل) ، بوخاری لە (ابن عباس)ەوە دەگێڕێتەوە کە (ابو سفیان)ی کوڕی (حرب) هەواڵی پێداوە جارێکیان (هرقل) دەنێردێت بە شوێنیاندا ، ئەمان لەکاروانێکی بازرگانیدا دەبن لەشام ، ئەوکاتە بووە کەمۆڵەتی وەستانی شەڕەکە والأکرابوو، (ابو سفیان)و گرۆهەکەی چوون بۆلای (هرقل) لەئیلیاء بوو[٣] (هەرقل) بانگی کرد بۆ دیوەخانی خۆی و هەموو گەورەکانی ڕۆمی بەدەوردا بوو، بانگی کردن و وەرگێڕێکی بانگ کرد و وتی: کێ لەئێوە لەهەموتان خزمایەتی نزیکترە لەو پیاوەوە کە دەڵێت من پێغەمبەرم؟

(ابو سفیان) وتی : من ، وتم : من لە هەموویان نزیکترم .

(هەرقل) وتی : خۆی و هاوەڵەکانیم لێ نزیک بکەنەوە ، با لەپشتیەوە بوەستن ، پاشان وتی بە وەرگێڕەکەی: من دەمەوێت پرسیار لەو پیاوە بکەم لەبارەی ئەو پیاوەوە کە دەڵێت من پێغەمبەرم ، ئەگەر درۆی لەگەڵدا کردم بەدرۆی بخەنەوە ، (ابو سفیان) دەڵێت: لە شەرمی ئەوەدا نەبوایە کە دەترسام بەدرۆم بخەنەوە دڕۆم بەدەمەوە دەکرد.

پاشان وتی: یەکەم پرسیار لێی کردم ئەوە بوو: ئەم پیاوە ڕەچەڵەکو بنەماڵەی لەناوتاندا چۆنە؟ وتم : خاوەن بنەماڵەیەکی خانەدانە .

وتی : پێش ئەو کەسی تر لەناوتاندا لەم جۆرە قسانەی ئەوی کردوە؟

وتم : نەخێر .

وتی : ئایا هیچ یەکێک لە باووباپیرانی پادشا بوون؟ وتم: نەخێر.

---

[٢] صحیح البخاری ١ /٤، ٥

[٣] قەیسەر لەوکاتەدا لە (حمص)ەوە هاتبوو بۆ (ئیلیاء) . بیت المقدس . بۆ سوپاسکردنی خوداوەند لەسەر ئەو شکستەی بەسەر فارسەکاندا هێنابووی (بڕوانە صحیح المسلم ٢/٩٩). پێشتر فارسەکان (پەرویز)ی کیسرایان کوشتبو، سوئحیان لەگەڵ ژمەکاندا کردبوو لەسەر پێدانەوەی هەموو ئەوخاکوزەویانەی لەوڵاتی قەیسەردا داگیریان کردبوو، ئەوخاچەشیان بژگێزابوونەوە کەئەسرانیەکان دەڵێن گوایە (مەسیح)ی لەسەر خاچ دراوە ، قەیسەر هاتبوو بۆ ئیلیا و(بیت المقدس) لەسائی (٦٢٩)ی زایینیدا واتە (سائی حەوتی کۆچی) بژنەوەی خاچەکە لەشوێنی خۆیدا دابنێتەوەو سوپاسی خوابکات لەسەرئەو سەرکەوتنە گەورەیە.

وتی : ئایا سەردەستەو گەورەکانتان شوێنی کەوتوون یان ژێردەستن و لاوازەکانتان ؟ وتم: ژێردەستەکان.

وتی : ئایا زیاد ئەکەن یان کەم دەکەن؟ وتم: زیاد ئەکەن .

وتی : ئایا دوای باوەڕهێنان بەئایینەکەی کەس لێی وەڕس دەبێت و پەشیمان ببێتەوە؟ وتم : نەخێر .

وتی: ئایا پێش ئەم حاڵەتەی پێشتر ئێوە درۆتان لێ دیوە؟ وتم: نەء .

وتی: ئایا پەیمانشکێنی دەکات؟

وتم: نەء . ئێمە ئێستا لەگەڵیدا شەڕمان وەستاندوەو ناشزانین چی دەکات تیایدا .

وتی: هیچ وشەیەکی دیکەم نەدی غەیری ئەم وشەیە شتی لەدڵدا دروست بکات

وتی: شەڕتان لەگەڵدا کردوە؟ وتم: بەڵێ

وتی: چۆن شەڕتان لەگەڵدا کردووە ؟

ابو سفیان دەڵێت وتم : شەڕ بە نۆبە بووە جارێك ئێمە سەرکەوتوین و جارێکیش ئەو

وتی: بەچی فەرمانتان پێ دەدات؟

وتم: دەڵێت تەنها خودابپەرستن ، هاوەڵی بۆ پەیدامەکەن ، واز لە قسەی باوو باپیرانتان بهێنن ، فەرمانمان پێدەدات بەنوێژو دەستو دەم پاکی و پەیوەندی خزمایەتی.

(هرقل) وتی بەوەرگێڕەکە: پێی بڵێ لەبارەی باوان و ڕەچەڵەکیەوە پرسیارم لێ کردیت وتت: خاوەن بنەماڵەو خانەدانە ، پێغەمبەرانیش لەناو خانەوادەوە بنەماڵەو گەلەکانیاندا دەنێرێن ، پرسیارم لێ کردیت ئایا پێشتر کەس ئەم قسانەی ئەوی گوتوە وتت: نەخێر ، وتم: ئەگەر پێشتر کەسێکی دیکە ئەم قسەیەی پێشتر کردبێت ئەوا ئەم لاسایی ئەودەکاتەوە ، پرسیارم کرد ئایا کەسێك هەیە لە باپیرانی ئەم پیاوە پادشا بووبێت ، ئەگەر لەباوو باپیرانیدا پادشا هەبوایە دەمووت: ئەم کابرایە داوای تەختی باووباپیرانی خۆی دەکات ، پرسیارم لێ کردیت ئایا پێشتر درۆتان لێ دیوە ، وتتان: نەخێر ، منیش لەدڵی خۆمدا وتم: مەحاڵە درۆ بەدەم خەڵکیەوە نەکات و بچێت درۆ بەدەم خواوە بکات، پرسیارم لێکردیت ئایا گەورەو سەردەستەکانتان شوێنی دەکەون

یان ژێر دەستەکانتان ، وتت: ژێردەستەکان شوێنی دەکەون ، هەمیشە شوێنکەوتوانی پێغەمبەران ژێردەستەکان بوون ، پرسیارم لێ کردیت: ئایا زۆرتر دەبن یان کەم دەبنەوە ، تۆ وتت: زۆر دەبن ، ئیمانیش بەو شێوەیە هەتا تێرو تەواو دەبێت ، پرسیارم لێ کردیت ئایا پاش چوونە ناو ئاییەنەکەی کەسی لێ وەرس دەبێت و پەشیمان ببنەوە؟ وتت: نەخێر، ئیمانیش بەو شێوەیەیە هەتا بەتەواوی خۆشیەکەی دەچێتە دڵەوە ، پرسیاریشم لێکردیت فەرمان بەچی دەدات؟ وتت: فەرمانمان پێ دەدات بە یەک خوا پەرستیو هاوەڵدانەنان بۆ خودا وازهێنان لە بتپەرستیو فەرمانمان دەدا بە نوێژ کردن و دەم ودەست پاکی و خۆنەگەم ئەم قسانە ڕاست بن ئەوا ڕۆژێک لە ڕۆژان دەگاتە ئەم جێگە پێیەی منیش ، وامدەزانی لەناو ئێوەدا نەبێت ، نەمدەزانی کە لەناو ئێوەدا دەرکەوتوە ، خۆ ئەگەر بمزانیایە دەتوانم بچمەلای هەڵیم دەکرد بۆ ببینینی ، ئەگەر لەگەڵیدا بومایە قاچەکانیم بۆ دەشۆرد. پاشان بانگی کرد نامەکەی پێغەمبەریان بۆهێنا ﷺ و خوێندیەوە ، کە لەخوێندنەوەی نامەکە بوەوە ، بوو بەدەنگ دەنگو گەڕەلاوژێ ، فەرمانیدا کراینە دەرەوە ، لەکاتی کردنەدەرەوەیاندا وتم بەپیاوەکانی: بەڕاستی فەرمانی (ابن أبی کبشه) ی بەجێ هێنا ، ئەو پیاوە پادشای (بنی الأصفر)یش لێی دەترسێت ، متمانەی تەواوم پەیدا کرد بەکارەکەی پێغەمبەر ﷺ و گومانم نەبوو کە سەردەکەوێت تاخوای گەورە ئیسلامەتی خستە دڵمەوە.[1]

(ابو سفیان) ئەم کاریگەریەی نامەکەی پێغەمبەرمان ﷺ بەسەر (هەرقل)ەوە بۆ دەگێڕێتەوە ، کاریگەریەکە ئەوەندە زۆر بوو خەڵاتی (دحیە)ی کوپی (خلیفە)ی (کلبی) کرد بەپاڕەو جلوبەرگ ، کە (دحیە) گەڕایەوە گەیشتە (مسمی) لە ڕێگەدا چەند کەسێکی خێڵی (جذام) ڕوتیان کردەوە هیچیان پێ نەهێشت ، (دحیە)ش پێش ئەوەی بڕواتە مالێ چووە خزمەت پێغەمبەر ﷺ و هەواڵەکەی پێدا ، پێغەمبەر ﷺ خێرا (زید)ی کوڕی (حارثة)ی بە پێنج سەد پیاوەوە نارد بۆ (حسمی) لەپشت (وادی القری) وەیە ، (زید) دای بەسەر خێڵی (حزام)دا ، کوشتارێکی زۆری لێ کردن و مەڕو ماڵاتو ژنەکانی هێنان، هەزار وشترو پێنج هەزار سەر مەڕ بوو لەگەڵ سەد کەنیزەکدا.

لەنێوان پێغەمبەر ﷺ و خێڵی (جذام)دا دۆستایەتی هەبوو ، خێرا (زید)ی کوڕی (رفاعە)ی (جذام)یی کە یەکێک بوو لەسەرانی ئەو خێڵە ناڕەزایی دەربڕی لای پێغەمبەر ﷺ ، چونکە پێشتر خۆی و چەند پیاوێکی تری خێڵەکە موسڵمان بوو

---

[1] / صحیح البخاری ١/ ٤ ، صحیح مسلم ٢/ ٩٧، ٩٨، ٩٩.

بوون و لەکاتی ڕاووڕووت کردنەکەشدا پشتیوانیان لە (دحیە) کردبوو ، پێغەمبەر ﷺ ناڕەزاییەکەی وەرگرت و فەرمانیدا بەگێڕانەوەی دەستکەوت و کەنیزەکەکان.

زۆرینەی (سیرەت) نووسەکان پێش سوڵحی حودەیبیە باسی ئەم سریەیە دەکەن ، ئەمەش هەڵەیەکی ڕوونە ، گومانی تێدانیە کە ناردنی نامە بۆ قەیسەر دوای سوڵحی حودەیبیە بوو ، لەبەرئەوە (ابن قیم)یش دەڵێت: بێ گومان کە ئەم ڕووداوە دوای سوڵحی حودەیبیە بووە.[1]

٥ ـ نامە بۆ (منذر) ی کوڕی (ساوی)

پێغەمبەر ﷺ نامەیەکی نووسی بۆ (منذر)ی کوڕی (ساوی) فەرمانڕەوای (بحرین)و تیایدا بانگی کرد بوو بۆ ئیسلام ، نامەکەشی بە (علاء)ی کوڕی (حضرمی)دا بۆ نارد ، (منذر)یش نامەیەکی نووسی بۆ پێغەمبەر ﷺئەمە دەقەکەیەتی: (پاشان ، پێغەمبەری خوا ، من نامەکەی بەڕێزتانم خوێندەوە بەسەر خەڵکی بەحرەیندا ، هەندێکیان حەزیان لەئیسلام کردو پێیان خۆش بوو باوەڕیان پێهێنا ، هەندێکیشیان حەزیان لێی نەبوو ، لەخاکی مندا ئاگر پەرست و جولەکە هەن ، لەو بارەیەوە فەرمانی خۆتم پێ بفەرموو). ئەنجا پێغەمبەر ﷺ نامەی بۆ نووسی:

﴿ بِسْمِ اللهِ الرَّحْمنِ الرَّحيم ﴾ ،

لە موحەممەد پێغەمبەری خواوە بۆ (منذر)ی کوڕی (ساوی) ، سڵاوت لێ بێت ، سوپاسی ئەو خودایە دەکەم کە جگە لە خۆی کەس خودا نیە ، شایەتی دەدەم موحەممەد بەندەو پێغەمبەری خوایە ، پاشان من یادی خودات وەبیر دەخەمەوە ، هەرکەسێک ئامۆژگاری بکات ئەوە بۆ خۆیەتی ، هەرکەسێکیش گوێڕایەڵی نێراوەکانم بێت ئەوە گوێڕایەڵی فەرمانی منی کردوە ، هەرکەسێک وتەی باشیان لەگەڵدا بڵێت ئەوە باشی لەگەڵ منیشدا گوتوە ، نێرراوەکانم بەچاکی باسی تۆیان بۆ کردوم ، من تۆم کرد بەتکاکاری گەلەکەت ، واز لە موسڵمانەکان بهێنە با لەسەر ئیسلامەتی خۆیان بمێنەوە ، لە گوناهکارەکانیشیان خۆش بووم لێیان قەبوڵ بکەو تاکو چاکەی زیاتر بکەیت ئێمە لەسەرکاری خۆت دەتهێڵینەوە ، هەرکەسێکیش لەسەر ئایینی جولەکە یان ئاگرپەرستی دەمێنێتەوە ئەوە پێویستە لەسەری (جزیە) بدات.[2]

---

[1] / بڕوانە (زاد المعاد) ١٢٢/٢ ،بەراوێزی (تلقیح مفهوم اهل الاثر) ل ٢٩.

[2] / زاد المعاد ٣ / ٦١ ،٦٢ ئەو دەقەش (د. حمیدالله) هێناویەتی لە وێنەی ئەو کتێبەوە کەدەستی کەوتوە ، لەیەک وشەدا جیاوازە ، تیایدا هاتوە (لا اله غیره) لەجیاتی (لا اله الا هو).

٦ـ نامە بۆ (هوذة)ی کوڕی (علی) سەرۆکی (یەمامە)

پێغەمبەری خوا ﷺ نامەی نووسی بۆ (هوذة)ی کوڕی (علی) سەرۆکی یەمامە ، ئەمە دەقەکەیەتی:

﴿ بِسْمِ اللهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيم ﴾

لە موحەممەدی پێغەمبەری خواوە بۆ (هوذة)ی کوڕی (علی) سڵاو لەو کەسەی شوێنی هیدایەت دەکەوێت ، بزانە کە ئەم ئایینە تا سەر نالّی ئەسپ بڕ بکات دەڕوات ، موسڵمانبە سەلامەت دەبیت ، مولّکەو دەسەلاتی خۆتت بۆ دەهێڵمەوە.

(سلیط)ی کوڕی (عمرو)ی (عامری) هەڵبژارد بۆ گەیاندنی ئەم نامەیە ، کە (سلیط) نامە مۆرکراوەکەی پێغەمبەری دایە دەستی ، میواندارای کردو ڕێزی لێ گرت ، نامەکەی بۆ خوێندەوە ، وەڵامی دایەوەو نامەی نووسی بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ و تیایدا وتبووی: (ئەمەی تۆ بانگی بۆدەکەیت چەندە جوان و شیرینە ، منیش هەموو عەرەب لە پلەوپایەکەم سڵ دەکاتەوە ، هەندێک دەسکەوتم بدەرێ شوێنت دەکەوم) . خەڵاتێکیشی دا بە (سلیط)و لە ڕستەو چنینی (هجر)یش جلوبەرگی دایە ، ئەمانەی هێنایەوە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ و هەواڵەکەی پێدایەوە ، پێغەمبەر ﷺ نامەکەی خوێندەوەو فەرمووی : ئەگەر داوای بستێک زەویشم لێ بکات نایدەمێ ، مولّکو مالّی لەناو دەچێت . کە پێغەمبەر ﷺ لە (فەتح) بوەوە ، (جبریل) هەواڵی دایە کە (هوذة) مردوە . پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : لەم یەمامەیەدا کابرایەکی درۆزن پەیدا دەبێت بانگەشەی پێغەمبەرێتی دەکات ، دوای من دەکوژرێت. یەکێک وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ کێ دەیکوژێت ؟ فەرمووی : تۆو هاوەڵەکانت ، هەرواش بوو.[1]

---

[1] / زادالمعاد ٦٣/٣.

٧ـ نامە بۆ (حارث)ی کوڕی (أبی شمر)ی (غسانی) گەورەی (دیمەشق)

پێغەمبەر ﷺ نامەی بۆ نووسی:

﴿ بِسْمِ اللهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ ﴾

لە موحوممەدی پێغەمبەری خواوە بۆ (حارث)ی کوڕی (أبی شمر) ، سڵاو لەو کەسەی شوێنی هیدایەت کەوتووەو ئیمانی پێهێناوەو متمانەی پێکردووە ، بانگت دەکەم کە باوەڕ بهێنی بە تاکو تەنهایی خودای بێ هاوتا ، مووڵکو دەسەڵاتەکەت بۆ دەمێنێتەوە.

(شجاع)ی کوڕی (وهب)ی هەڵبژارد لەخێڵی (بنی اسد)ی کوڕی (خزیمة) بۆ ناردنی ئەم نامەیە ، کە نامەکەی گەیاندبووە دەستی وتبووی: کێ دەتوانێت مووڵکو دەسەڵات لە من بسێنێت؟ من دەڕۆمە سەر ئەو ، موسڵمان نەبوو.[1]

٨ ـ نـامە بۆ پادشـای عومـان

پێغەمبەر ﷺ نامەیەکی نوسی بۆ پادشای عومان (جیفر)و (عبد) هەردوو کوڕی (جلند) ئەمەش دەقەکەیەتی:

﴿ بِسْمِ اللهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ ﴾

لە موحەممەدی کوڕی عبدالله وە بۆ (جیفر)و (عبد) هەردوو کوڕی (جلند) ، سڵاو لەو کەسەی شوێنی هیدایەت دەکەوێت ، پاش ئەوە ، من بانگتان دەکەم بۆ سەر ئایینی ئیسلام ، هەردوکتان موسڵمان بن سەلامت دەبن ، من پێغەمبەری خودام بۆ هەموو مرۆڤایەتی ، بۆ ئەوەی زیندوان بێدار بکەمەوەو کافرانیش بەدەردی خۆیان بچن ، ئێوە ئەگەر دان بەئیسلامدا بنێن لەشوێنی خۆتان دەتانهێڵمەوە ، ئەگەر ملکەچ نەکەن بۆ ئیسلام ئەوا مووڵک و دەسەڵاتتان لەناو دەچێت و ئەسپ سوار دێتە سەرتان بۆ ئێرەو پێغەمبەریتی منتان بۆ دەردەگەوێت.

(عمرو)ی کوڕی (عاص)ی هەڵبژارد بۆ گەیاندنی ئەم نامەیە ، (عمرو) وتی: دەرچووم تا گەیشتمە (عومان) ، مەبەستم گەیشتن بوو بە (عبد) ، چونکە ئەو لە براکەی زیرترو هێمنتر بوو ، وتم: من نێرراوی پێغەمبەری خوام ﷺ بۆ لای تۆو براکەت ، وتی: براکەم لە من گەورەترە لە تەمەن و دەسەڵاتیشدا ، من دەتگەیەنمە لای ئەو هەتاکو نامەکەت دەخوێنێتەوە .

/ هەمان سەرچاوە ٦٢/٣ ، محاضرات تاريخ الامم الاسلامية للخضرى ١٤٦/١.

پاشان وتی: بانگەواز بۆچی دەکەیت؟

وتم : بانگەواز دەکەم بۆ یەکتایی خودای بێ شەریک‌و وازهێنان لە بتپەرستیی‌و شایەتی بدەیت کە موحەممەد بەندەو پێغەمبەری خوایە.

وتی: ئەی (عمرو) تۆ کوڕی پیاو ماقوڵی گەلەکەتی، باوکی تۆ چی‌کرد؟

ئێمە ئەو دەکەینە دەم ڕاستی خۆمان .

وتم: مردو باوەڕی نەهێنا بە ئایینەکەی پێغەمبەر ﷺ ، حەزم دەکرد باوەڕی پێ بهێنایەو موسڵمان ببوایە ، منیش لەسەر باوەڕەکەی ئەو بووم ، تاخوا هیدایەتی دام .

وتی: لەکەیەوە شوێنی کەوتی؟ وتم: ماوەیەکی کەمە . پرسیاری لێکردم لەکوێ موسڵمان بویت ؟ وتم: لەلای نەجاشی موسڵمان بووم ، هەواڵیشم دایە کە نەجاشی موسڵمان بووە . وتی: کە نەجاشی موسڵمان بوو گەلەکەی چیان لێکرد.

وتم: پێی ڕازی بوون و شوێنی کەوتن .

وتی: ئەی کەشیش و چلەکێشەکانیان شوێنی کەوتن ؟

وتم : بەڵێ .

وتی: (عمرو) بزانە چی دەڵێیت ، چونکە لە درۆ خراپتر نیە لە دنیادا.

وتم: درۆم نەکردوەو درۆکردنیش لەئایینی ئێمەدا گوناهە .

پاشان وتی: وابزانم (هەرقل) بە موسڵمانبوونی نەجاشی نەزانیوە .

وتم: بەڵێ زانیویەتی . وتی: بەچیدا دەزانیت؟

وتم: نەجاشی باجی دەدا بە (هەرقل)، کە موسڵمان بوو، باوەڕی هێنا بە موحەممەد ﷺ، وتی: وەڵاهی لەمەودوا یەک درەهم نانێرم بۆ (هەرقل)، قسەکە گەیشتەوە بە (هەرقل) ، (نیاق)ی برای پێی وت: ئاوا بەم ئاسانیە وازدەهێنیت لە کۆیلەیەکی خۆت کە باجت بۆ نانێرێت و باوەڕی بەئایینێکی نوێ هێناوە؟

(هەرقل) وتی: کابرایەکەو حەزی لەو ئایینە کردوەو بۆ خۆی هەڵیبژاردوە ، چی لێ بکەم؟ وەڵاهی ترسی لەدەستچوونی دەسەڵاتەکەم نەبوایە منیش وەکو ئەوم دەکرد. (عبد) وتی: ئەی (عمرو) بزانە چی دەڵێیت؟

منیش وتم: وەڵاهی ڕاستگۆم لەگەڵتدا .

پاشان وتی ئەو پیاوە فەرمانی چیتان پێدەدات؟

وتم: فەرمان دەدا بەگوێرایەڵی خواو یاخی نەبوون لێی و فەرمان دەدا بەچاکەو پەیوەندی خزمایەتی و ڕێگە نادا بەزوڵم و دەستدرێژی و شەروانێ پیسیی و مەی خواردنەوە و بتپەرستی و خاچپەرستی.

وتی: ئەمە چەند جوانە بانگی بۆ دەکات ، ئەگەر براکەم بەگوێی بکردمایە ئێستا سواردەبووین و باوەڕمان بەموحەممەد ﷺ دەهێنا، بەڵام جێگەی داخە براکەم ترسی لە دەستچوونی مووڵکەکەی هەیە و حەزیش ناکات بەدوای کەسەوە بێت .

وتم: ئەگەر ئەو موسڵمان ببێت ، پێغەمبەری خوا ﷺ دەیکاتەوە پادشای گەلەکەی خۆی . بۆئەوەی سەدەقە لەدەوڵەمەندەکان وەربگرێت و بیداتەوە بەهەژارەکانی ، وتی: ئەم ڕەوشتە چەندە جوانە ، ئەی سەدەقە چیە؟

منیش هەوالّم پێدا ، کە پێغەمبەری خوا ﷺ لە خێرو بێر چی سەپاندوە بەسەر ساماندا تاگەیشتمە باسی وشتر.

وتی: ئەرێ (عمرو) لەو ئاژەڵانەشمان کە دەلەوەڕێنرێن و تێر ئاو دەکرێن؟

وتم: بەڵێ .

وتی: وەڵاهی باوەڕناکەم گەلەکەم بەهۆی دووری ماڵەکانیان و زۆریانەوە بەرگەی ئەو داوایە بگرن .

(عمرو) دەڵێت: چەند ڕۆژێك چاوەڕوانیم کرد، ئەم پیاوە هەوالّی منی دەگەیاند بەبراکەی، پاشان ڕۆژێکیان داوای کردم چوومە ژوورەوە بۆلای سەیرم کرد.

وتی: چیت دەوێت ، منیش نامەیەکی مۆر کراوم دایەو کردیەوە ، هەمووی خوێندەوە تاگەیشتە کۆتاییەکەی ، پاشان دایە دەست براکەی ئەویش تاکۆتاییەکەی خوێندەوە ، بەڵام تێبینیم کرد براکەی نەرمو نیانتر بوو .

وتی: هەوالّم بدەرێ بزانم قوڕەیش چیان کرد؟

وتم: شوێنی کەوتون ، هەندێکیان بەحەزی خۆیان و هەندێکیشیان لە ترسی شمشێر .

وتی:کێی لەگەڵدایە؟ وتم: خەڵك شوێنی کەوتون و ئەویان پێ باشترە لە هەرکەسێکی تر، بە عەقڵ زانیان کە لەپێشتر لە گومڕایی و سەرلێشێواویدا بوون و باوەڕیان پێ هێناوە ، نابینم جگە لە تۆ کەسێکی دیکە لێرەدا مابێتەوە ، خۆ ئەگەر

تۆش موسڵمان نەبێتو شوێنی نەکەوێت ، بەخوا ئەسپ سوار دەگەنە سەرت و تەپو وشکت کاول دەکەن ، بۆیە موسڵمانبە تا سەلامەت بیت ، دەتخاتەوە سەرکارەکەی خۆت و ئەسپو ولاخیش نایەنە سەرت .

وتی: وازم لێ بهێنە ، سبەینێ وەرەوە.

گەڕامەوە بۆلای براکەی وتی: (عمرو) ئومێدەوارم موسڵمان ببێت ، ئەگەر لە مولکەکەی نەترسێت ، بۆ سبەینێ هاتەوە چوومەوە لای ، ڕێگەی نەدا بڕۆمە ژورەوە ، چووم براکەییم هێنا . وتم: نەمتوانیوە بڕۆمە ژورەوە بەڵکو بمگەیەنێتەوە لای .

وتی: بیرم کردەوە لەوەی بانگت بۆ کردم ، ئەگەر من لاوازترین کەسی عەرەبیش بم یەک پیاویشم بەدەوردا نەمێنێت ، ئەسپ سواری ئەو ناتوانێت بگاتە من ، ئەگەر بگەنە ئێرە شەڕێکی وای لەگەڵدا دەکەین کە نەی دی بێت .

وتم: باشە من سبەینێ دەردەچم ، کە دڵنیابوو دەرئەچم و ئەگەڕێمەوە ، لەگەڵ براکەیدا کۆبوەوە .

وتی: ئێمە چین لەچاو ئەوانەدا کە ئەو سەرکەوتوە بەسەریاندا ، نامەشی بۆ هەرکەسێک ناردبێت بەدەمیەوە چووە ، کە ڕۆژ بوەوە ناردیەوە بەشوێنمدا ، هەردووکیان موسڵمان بوون و باوەڕیان هێنا بەپێغەمبەر ﷺ و ڕێگەشیاندا سەدەقە کۆبکەمەوە و بکەومە نێوانیان و یارمەتیەکی زۆریشیان دام دژ بە سەرپێچی کەران.[1]

ڕەوتی ئەم بەسەر هاتە ئەوە دەگەیەنێت کە ناردنی ئەو نامەیە بۆ ئەم دوانە زۆر دواتر بووە لەنامەی پادشاکانی تر ، ڕاستریشە بڵێین دوای فەتح بوە.

بەم نامانە پێغەمبەر ﷺ بانگەوازەکەی خۆی گەیاند بەپادشاکانی سەرزەمین ، هەندێکیان باوەڕیان پێ هێناو هەندێکیشیان بێ باوەڕ بوون ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا سەری ئەو بێباوەڕانەی قاڵکردو ناوی خۆی و ئایینەکەشی ناسرا لە لایان.

---

[1] زاد المعاد ٢/٦٢، ٦٣

چالاکی سەربازیی پاش پەیمانی حودەیبیە

غەزای (غابە) یان غەزای (ذی القرد)

ئەم غەزایە بریتی بوو لە ڕاوناتی پۆلێک خێڵی (فزارة) کە خەریکی چەتەگەرێتی بوون لە سەرە ڕێگەی پێغەمبەری خوادا ﷺ .

ئەمە یەکەم غەزایە کە پێغەمبەر ﷺ ئەنجامی دابێت دوای سوڵحی حودەیبیەو پێش جەنگی خەیبەر ، (بخاری) لەباسێکدا دەڵێت ئەم غەزایە پێش خەیبەر بووە بە سێ ساڵ ، (مسلم)یش ئەوەی گێڕاوەتەوە بە (مسند)ی خۆی لە فەرموودەیەکی (سلمة)ی کوڕی (اکوع)ەوە ، زۆرینەی (سیرەت) نووسان دەڵێن پێش سوڵحی حودەیبیە بووە ، لە (صحیح) یشدا شتێک نیە ڕاستتر بێت لەوەی (سیرەت)ناسان دەیڵێن[1] .

پوختەی ڕیوایەتەکان لە (سلمة)ی کوڕی (اکوع)ەوەیە ، کە پاڵەوانی ئەم غەزایەیەو وتویەتی: پێغەمبەری خوا ﷺ وشترگەلێکی لەگەڵ (رباح)ی غولامیدا نارد دەرەوە ، منیش ئەسپەکەی (ابو طلحة)م پێبوو لەگەڵیدا بووم ، کە ڕۆژمان کردەوە سەیر دەکەین (عبدالرحمن الفزاری) داویەتی بەسەر وشترگەلەکەداو هەموویانی داوەتە بەرخۆی و شوانەکەشی کوشتوە ، وتم: (رباح) ئەو ئەسپە ببەو بیگەیەنە بە (طلحة)و هەواڵیش بدە بەپێغەمبەر ﷺ. پاشان لەسەر گردێک نووستم و ڕووم لە مەدینە بوو سێجار هاوارم کرد (یا صباحاه) پاشان چووم بەدوای ئاسەواری فەزاریەکاندا و تیرم تێدەگرتن و خۆم کەنار دەداو دەم وت:

أنا ابن الأكـــوع واليوم يوم الرضـــع .

بەردەوام بووم لە تیر هاویشتن و بریندارکردنیان ، هەر کە ئەسپ سواریکیان بیویستایە بگەڕێتەوە دەچوومە بن درەختەکەو تیرم تێدەگرت و دەم گەرانەوە ، تاخۆیان کرد بەناو تەنگە بەری شاخێکدا چوومە سەرشاخەکە بۆیان و بەردم بەسەردا گلۆر کردنەوە ، بەم شێوەیە بەردەوام بووم تا وشتر نەما لە وشتر گەلەکەی پێغەمبەر ﷺ نەیخەمە پشتی خۆمەوە ، ئەوان وازیان هێنا ، من هەردوایان کەوتم ، تیرم تێگرتن تا سی بوردەیان لێ بەجێماو سی ڕمیشیان لەبەر بارسووکی

---

[1] / بڕوانە (صحیح البخاری)، (باب غزوة ذات قرد)٦٠٣/٢ ، هەروەها (صحیح مسلم) باب غزوە (ذی قرد)و میتڕش ٣ /١١٣، ١١٤ ، ١١٥ ، (فتح الباری) ٧/ ٤٦٠ ، ٤٦١ ، ٤٦٣.

بەجێ هێشت، هەرچیەکیشیان بەجێ دەهێلاً کۆم دەکردەوەو کەڵەکە بەردم بەسەرەوە هەڵدەچنی تا پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵان بیناسنەوە ، ئەوان پایان کرد تاگەیشتنە تەنگەبەرێك دابەزین بۆ نان خواردن منیش بەسەر لوتکەکەیەوە دانیشتم ، چوارکەسیان بۆم سەرکەوتن ، وتم: ئێوە من دەناسن؟ من (سلمە)ی کوڕی (أکوع)م ، هەرکامێکتانم بوێت دەیکوژم، کەستان من نابینن . لە ترساندا گەڕانەوە ، لەشوێنی خۆم نەجوڵام تا ئەسپ سوارەکانی پێغەمبەرم دی ﷺ گەیشتنە ناو درەختەکان . یەکەمیان (أخرم) بوو ، بەدوای ئەودا (قتادة)و بەدوای ئەویشدا (مقداد)ی کوڕی (أسود) هاتن ، (عبدالرحمن)ی (فزاری)و (أخرم) بوو بە شەپیان ، ئەسپەکەی (عبدالرحمن) بریندارببوو ، (عبدالرحمن) کوشتی ، ئەنجا چووە سەر ئەسپێکەی‌تر (قتادة) فریای‌کەوت‌و کوشتی ، ئەوانەی‌تر هەمووپان پایانکرد ، ئێمەش بەدوایاندا من بەپێ پامدەکرد ، تادەمەو ڕۆژئاوا بوون لەشیوێك لایاندا ، ئاوێکی تێدابوو پێی دەوترا (ذا القرد) بۆ ئەوەی لێی بخۆنەوە ، زۆر تینوویان بوو ، لەسەری هەڵم بڕین نەمهێلاً دڵۆپێکی لێ بخۆنەوە ، کاتی خەوتنان پێغەمبەر ﷺ و ئەسپ سوارەکانم پێگەیشتەوە ، وتم: پێغەمبەری خوا ئەوانە ئێستا تینوو شەکەتن ، ئەگەر سەد پیاوم لەگەڵدا بنێریت زینی هەموو ئەسپەکانیان لێ دەستێنم‌و پەت دەخەمە ملیانەوە ، فەرمووی: (ابن الاکوع) زاڵ بویت وازیان لێ بهێنە. پاشان فەرمووی: ئێستا لە (غطفان) تۆز ئەکەن.

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی چاکترین ئەسپ سوارمان (قتادة) بوو ، باشترین پیادەشمان (سلمة) بوو ، دووپشکی پێبەخشیم ، پشکی پیادەیەك و پشکی سوارێك ، لەسەر (عضباء) لە پشتی خۆیەوە دایانم و گەڕاینەوە بۆ مەدینە.

لەو غەزایەدا پێغەمبەری خوا ﷺ (ابن أم مکتوم)ی بەسەر مەدینەوە دانا ، ئالأکەشی دایە دەست (مقداد)ی کوڕی (عمرو).[1]

---

[1] بڕوانە دوو سەرچاوەکەی پێشوو ، هەروەها (زاد المعاد) ٢/١٢٠.

غەزای (خەیبەر) و (وادی القری)

لە موحەرەمی ساڵی (٧) کۆچیدا

خەیبەر شارێکی گەورەی پڕ لەقەڵاو باخی خورماو مەزراو کشتوکاڵ بوو. لە دووری شەست یان هەشتا میلەوەیە لە شاری مەدینەو کەوتۆتە بەشی باکوریەوە ، ئێستا گوندێکەو کەش و هەوایەکی بۆگەنی هەیە.

هۆی غەزاکە

کە پێغەمبەر ﷺ دڵنیابوو لە بەهێزترین بانگەکانی سێ حیزبە پیلانگێڕەکە ، بە تەواوی پشتێنی لێبان کردەوە لە دوای شەڕ وەستانەکەوە ، ئەنجا ویستی تەمێیەکی دوو بانگەکەی تریش بکات ، کە بریتی بوون لە جولەکەو خێڵەکانی نەجد ، تا هێمنایەتیو ئاشتی بەتەواوی بەرقەرار بێت لەناوچەکەداو موسڵمانەکانیش دەستیان بێتەوە لە شەڕی خوێناوی و یەکلابینەوە بۆ گەیاندنی پەیامی خوایی.

خەیبەریش کە حەشارگەی پیلان و نەخشەی ترسناکو مەڵبەندی شەڕ فرۆشی سەربازیی و کوانوی ئاژاوەو ئاشووبگێڕیی بوو بەلای موسڵمانەکانەوە گرنگی زیاتری هەبوو.

ئەمە جگە لەوەی خەیبەر بوو ، لەبیریشمان نەچێت کە جولەکەی خەیبەر بوون هەموو نەجزابیان دژ بە موسڵمانەکان کۆ کردەوەو هانی (بنو قریظة)شیاندا بۆ خیانەت کردن و پەیمانشکێنی ، پاشان دەستیان کردە پەیوەندی کردن بە دوورپەوکانی تابووری پێنجەمی کۆمەڵگای ئیسلامی غەتەفان و عەرەبە دەشتەکیەکانەوە ، کە باڵی سێیەمی هەرسێ حیزبەکە بوون ، سەرباری ئەوە خۆشیان سازدا بوو بۆ شەڕو کوشتارو بەو کارانەیان لەچەند لایەکەوە موسڵمانانیان تووشی ناڕەحەتیو کارەساتی خوێناوی کرد ، تائەوەی نەخشەیان دارشت بۆ تێرۆرکردنی خودی پێغەمبەر ﷺ، لەو ئاقارەدا موسڵمانەکانیش ناچاربوون جارناجارە سریەو مەفرەزە بنێرنە سەریانو دەستیان لێ بوەشێنەو سەری پیلانگێڕان پان بکەنەوە ، وەکو (سلام)ی کوڕی (ابی الحقیق)و (أسیر)ی کوڕی (زارم). بەڵام گرنگی پێدانی موسڵمانەکان بە جولەکە زۆرلەوانە گەورەتر بووە بۆیە دەستیان لێ نەدەوەشاندن چونکە دوژمنێکی سەرسەختتر لە ئارادا هەبوو کە بریتی بوو لە قوڕەیش بەرامبەر موسڵمانان وەستابوو ، کە ئەو بەرامبەر کێیە کۆتایی هات کەش و هەوا ساز بوو بۆ تەمێ کردنی ئەو تاوانبارانەو کاتی لێپرسینەوەیان نزیک بوو بووەوە.

دەرچوون بەرەو خەیبەر

(ابن اسحاق) دەڵێت: پێغەمبەری خوا ﷺ دوای گەڕانەوەی لە حودەیبیە مانگی (ذی الحجة)و هەندێك لە مانگی موحەرەمیش تێپەڕی لە مەدینەدا مایەوە ، هەر لە مانگی موحەرەمدا بەرەو خەیبەر کەوتە ڕێ.

زانایانی تەفسیر دەڵێن: فەتح کردنی خەیبەر بەڵێنێکی خودایی بوو لە ئایەتدا باسکراوە ﴿ وَعَدَكُمُ اللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ هَذِهِ ﴾ الفتح/٢٠. واتە : خودای گەورە بەڵێنی دەستکەوتێکی زۆری پێداون کە لەدوژمنانی دەستێنن، بەڵام ئەمەی بۆ پێشخستن. (واتە سوڵحی حودەیبیە)، مەبەست لەدەستکەوتە گەورەکەش خەیبەرە.

ژمارەی سوپای ئیسلامیی

کاتێك کە دوورووان‌و دەروون نەخۆشەکان لە سوڵحی حودەیبیەدا لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ دواکەوتن ، خوای گەورە لەبارەیانەوە فەرمانیدا بە پێغەمبەر ﷺ و فەرمووی: ﴿ سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انطَلَقْتُمْ إِلَى مَغَانِمَ لِتَأْخُذُوهَا ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا كَذَلِكُمْ قَالَ اللَّهُ مِنْ قَبْلُ فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنَا بَلْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا ﴾ الفتح/١٥. واتە: دواکەوتەکان دەڵێن ئەگەر دەرچوون بۆ سەندنی دەستکەوت ڕێگەمان بدەن باشوێنتان بکەوین ، ئەوانە دەیانەوێت کەلامی خودا بگۆڕن ، پێیان بڵێ هەرگیز بەدواماندا نایەن ، خوای گەورەیش پێشتر وای فەرموو ، ئەوانە دەڵێن ئێوە حەسوودیمان پێ دەبەن ، بەڵام لەڕاستیدا ئەوانە کەمێك نەبێت لە هیچ تێناگەن.

کە پێغەمبەر ﷺ ویستی بڕوات بۆ خەیبەر ، ڕایگەیاند کە شەیدایانی جیهاد نەبێت نابێت کەس لەگەڵیدا بڕواتە دەرەوە ، بۆیە جگە لەو هەزارو چوارسەد کەسەی ژێر درەختەکە کەس لەگەڵیدا نەکەوتە ڕێ.

(سباع)ی کوڕی (عرفطة)ی (غفاری)ی بەسەر مەدینەوە دانا ، بەڵام (ابن اسحاق) دەڵێت : (نمیلة)ی کوڕی (عبدالله) ی (لیثی) داناوە ، پێدەچێت ڕای یەکەم لای لێکۆڵەرەوان ڕاستتر بێت.

---

[1] بڕوانە (فتح الباری) ٤٦٥/٧. (زاد المعاد) ١٢٣/٢.

لەوکاتەدا بوو (أبو هريرة) هات بۆ مەدینەو موسڵمان بوو ، چووە لای (سباع)ی کوڕی (عرفطة)ی (غفاری) لە نوێژی بەیانیدا ، کە لە نوێژەکەی بوەوە چووە لای و تۆشووی رێگەی لێ وەرگرت ، ئەنجا چوو بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ و قسەی لەگەڵ موسوڵمانەکاندا کردو لەپشکی دەستکەوت بەشیاندا.

پەیوەندی کردنی دووڕووان بە جولەکەوە

دووڕووان کاریان بۆ جولەکە دەکرد ، سەرکردەی دووڕووان (عبدالله)ی کوڕی (أبی) هەواڵیدا بەجولەکەی خەیبەر کە موحوممەد بەرەو ئێوە دێ ، ئاگاداربن و هیچ لێی مەترسن ، ئێوە ژمارەتان زۆرەو چەک‌و تفاقی باشتان هەیە ، کۆمەڵەکەی موحەممەدیش چەند کەسێکی پەرتەوازەی کەمن ، چەک‌و تفاقێکی کەمیان پێیە. کە خەڵکی خەیبەر بەوەیانزانی (کنانە)ی کوڕی (أبی الحقیق)و (هوذة)ی کوڕی (قیس)یان نارد بۆلای (غطفان) بۆ داوای کۆمەک ، چونکە هاوپەیمانی جولەکەی خەیبەر بوون ، دڕ بە موسوڵمانەکان هەموو پیشتیوانیەکیان دەکردن . (غطفان) ئەو مەرجەیان لەسەر جولەکەی خەیبەر دانا کە ئەگەر هاتوو سەرکەوتن بەسەر موسوڵمانەکاندا نیوەی بەروبومی خەیبەریان بدەنێ.

رێگەی چوون بەرەو خەیبەر

پێغەمبەر ﷺ لە رۆشتنیدا بەرەو خەیبەر شاخی (عصر)ی گرتەبەر ، پاشان بەرەو (صهباء)و پاشان چووە چەقێک پێی دەڵێن (رجیع) ، لەو شوێنەوە تا (غطفان) ماوەی شەوو رۆژێک پیادە رێیە ، کە (غطفان) هەواڵیان پێگەیشت ، کەوتنە رێ بەرەو خەیبەر بۆ یارمەتیدانی جولەکە ، کە گەیشتنە نیوەی رێگە دەنگوباسێک کەوتە بەرگوێیان وایان زانی موسوڵمانەکان داویانە بەسەر ماڵ و منداڵ و سەروەت و سامانەکەیاندا ، بۆیە خێرا گەڕانەوەو نەیانتوانی هیچ کۆمەکیەکی جولەکەی خەیبەر بکەن.

پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ هەردوو رێبەری سوپاکەی بانگکرد ، یەکێکیان ناوی (حسیل) بوو ، تا گونجاوترین رێگەیان نیشان بدەن ، لە رێگەی باکورەوە - واتە لە ڕووی شامەوە - خۆیان بکەن بە خەیبەرداو نەهێڵن جولەکەی خەیبەر بەرەو شام یان خێڵی (غطفان) هەڵبێن.

یەکێک لە دوو رێبەرەکە وتی: من رێگەت نیشان دەدەم پێغەمبەری خوا ﷺ کەوتەڕێ تا گەیشتە چەند ریانێک وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ هەریەکێک لەم رێگایانە دەکرێت بمانگەیەنێتە شوێنی مەبەست . پێغەمبەر ﷺ فەرمانی پێدا کە

ناوی سەرە رێگاکانی پێ بڵێت ، رێبەرەکە وتی : یەکێکیان ناوی رێگای (حزن) ە ، پێغەمبەری خوا ﷺ رێگەی نەدا لەوێوە بڕۆن. کابرا وتی: رێگەیەکی تریان ناوی (شاش)ە. ئەویشی پەت کردەوە. وتی: یەکێکی تریان ناوی (حاطب)ە. لەوێشەوە نەڕۆشت. ئەنجا (حسیل) وتی: تەنها یەك رێگەیان ماوە. (عمر) فەرمووی: ناوی چیە؟ کابرا وتی: ناوی (مرحب)ە. پێغەمبەر ﷺ لەو رێگەیەوە ڕۆشت.

چەند ڕووداوێك لە رێگەدا

١. لە (سلمە)ی کوڕی (أکوع)ەوە دەڵێت: لەگەڵ پێغەمبەردا بەشەو دەرچووین بەرەو خەیبەر ، پیاوێکی ناو سوپاکە بە (عامر)ی شاعیری وت: ئەڕێ شیعرێکی خۆتمان ناەدی بەگوێدا ؟ (عامر) بەدەنگەوە کەوتە شیعر خوێندنەوە و وتی:

اللهم لولا أنت ما اهتدينا ولا تصدقنا ولاصلينا
فاغفر فداء لك ما اتقينا وثبت الأقدام إن لاقينا
وألقين سكينة علينا إنا إذا صيح بنا أبينا
وبالصياح عولوا علينا

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ئەوە کێیە ئەو شیعرە دەخوێنێتەوە؟ وتیان: (عامر)ی کوڕی (أکواع)ە. فەرمووی: خوا ڕەحمی پێ بکات. کابرایەك وتی: بەڕاستی ئەو دوعایە بووە ماڵ بەسەریەوە ، خۆزگە زیاتر لەناوماندا بوایە . هاوەڵان دەیانزانی کە پێغەمبەر ﷺ دوعای لێخۆشبوونی تایبەتی کرد بۆ هەرکەسێك شەهید دەکرێت ، ئەوەبوو لە جەنگی خەیبەردا (عامر) شەهید بوو.

٢. لە رێگەدا خەڵکەکە گەیشتنە سەر دۆڵێك بەدەنگی بەرز دەستیان کرد بەوتنی (الله أکبر، الله أکبر، لا إله إلا الله). پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: کەمێك لەسەرخۆ بن ، ئێوە کەسێك بانگ دەکەن کە چاوو گوێی لێتانەو زۆر نزیکە .

٣. لە (صهباء)ی نزیك خەیبەریشەوە نوێژی (عصر)ی کردو ، بانگی کرد تۆپشووی خواردنەکە بهێنن ، جگە لە (قاوت) شتێکی دیکەیان پێنەبوو ، فەرمانی دا دانرێت ، خۆی لێی خوارد ، موسوڵمانانیش لێیان خوارد. پاشان تەشریفی هەستاو نوێژی مەغریبی کردو کەمێك وەستا ، خەڵکەکەش وەستان ، پاشان هەستاو بێ دووبارە کردنەوەی دەست نوێژ نوێژی عیشای بۆ کردن.

---

١ / صحيح البخاري، باب (غزوة خيبر) ٦٠٣/٢. صحيح مسلم، باب غزوة (ذي قرد)و هى‌تريش ١١٥/٢.
٢ / هەمان دوا سەرچاوە.
٣ / صحيح البخاري ٦٠٥/٢.
٤ / هەمان سەرچاوە ٦٠٣/٢.
٥ / مغازي الواقدي (غزوة خيبر) ل١١٢.

سوپای ئیسلام بەرەو شوراکانی خەیبەر

ئەو شەوە کە بۆ سبەینێ شەڕی خەیبەری تێدا قەوما ، موسوڵمانەکان لە نزیک خەیبەرەوە شەویان کردەوە ، جولەکە هیچ هەستیان پێنەکردن ، پێغەمبەری خوا ﷺ ئەگەر بچوایە سەر هەر کۆمەڵێک تا بەرەبەیان نزیکیان نەدەکەوتەوە ، کە بەرەبەیان بوو نوێژی بەیانی بەتاریکی کرد ، موسوڵمانان سوار بوون ، کە پۆژ بوەوە خەڵکی خەیبەر بەبێ ئاگایی بەپاچ و خاکەنازەوە بەرەو مەزراکانیان دەچوون ، کە سوپاکەیان بینی هاواریان کرد: ئەرێ وەڵڵا ئەوە موحەممەدە هاتە سەرمان. بەپاکردن گەڕانەوە بەرەو شار. پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: (اللە أکبر ، خەیبەر وێران بوو ، اللە أکبر ، خەیبەر وێران بوو ، هەرکاتێک چووینە مەیدانی کۆمەڵێک ، خوایە پۆژێکی خراپیان بەسەردا بهێنیت).

پێغەمبەری خوا ﷺ شوێنێکی دیاری کرد بوو بۆ سەربازگەکەی ، (حباب)ی کوڕی (منذر) وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ ئەم دابەزینەت لێرەدا فەرمانی خودایە ، یان هەڵوێستێکی سەربازیە؟ فەرمووی: بەڵکو ئەمە ڕاو هەڵوێستێکی سەربازییە دەکرێت قسەی تێدا بکەین . وتی: پێغەمبەری خوا ، ئەم جێگەیە لە قەڵای (نطاة)ەوە نزیکە. هەموو جەنگاوەرەکانی خەیبەر لەوێدان ، ئەوان ئێمە دەبینین و دەڕوانن بەسەرماندا ، لەکاتێکدا ئێمە ئەوان نابینین ، تیریان دەگاتە ئێمە ، بەڵام تیرەکانی ئێمە ناگاتە ئەوان. دڵنیاش نابن لەوان ، زیاد لەوە ئێمە لەناو ئەم دارخورمایانەدا بوار دەدەین شەو بدەن بەسەرماندا. ئینجا ئێرە زەویەکی فشەڵە ، ئەگەر فەرمان بدەیت لەم شوێنە خراپەوە بڕۆینە شوێنێکی تر. فەرمووی: ڕایەکەتم پێ باشە. ئەوەبوو چوونە شوێنێکی ترەوە.

کە نزیکبوونەوە لە خەیبەرو ڕوانیان بەسەر شارەکەدا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : بوەستن . سوپاکە وەستا. ئەم نزایەی خوێند:

﴿اللَّهُمَّ رَبَّ السَّمَوَاتِ السَّبْعِ وَمَا أَظْلَلْنَ ، وَرَبَّ الأَرَضِينَ السَّبْعِ وَمَا أَقْلَلْنَ ، وَرَبَّ الشَّيَاطِينِ وَمَا أَضْلَلْنَ ، فَإِنَّا نَسْأَلُكَ خَيْرَ هَذِهِ القَرْيَةِ ، وَخَيْرَ أَهْلِهَا ، وَخَيْرَ مَا فِيهَا ، وَنَعُوذُ بِكَ مِن شَرِّ هَذِهِ القَرْيَةِ ، وَشَرِّ أَهْلِهَا ، وَشَرِّ مَا فِيهَا ، أَقْدِمُوا بِاسْمِ اللَّهِ﴾.

---

[1] / صحيح البخاري، باب (غزوة خيبر) ٦٠٣/٢، ٦٠٤.

خۆ سازدان بۆ شەڕو قەڵاکانی خەیبەر

کە شەوی پێکدادانەکە هات ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەم ئاڵایە دەدەمە دەست کەسێک خوداو پێغەمبەری خۆش بوێتو خوداو پێغەمبەریش ئەویان خۆش بوێت. کە ڕۆژ بووەوە هەموو هاوەڵان لە خزمەت پێغەمبەری خوادا ﷺ وەستان ، هەموویان ئاواتیان دەخواست ئاڵاکەی بدرێتە دەست ، فەرمووی: کوا (علی) کوڕی (ابی طالب). وتیان: پێغەمبەری خوا ، چاوی دەئێشێت . فەرمووی: بنێرن بەشوێنیدا. هێنایان. پێغەمبەری خوا ﷺ تفێدا لەچاوی‌و دوعای بەسەردا خوێند چاک بووەوە ، وەکو هیچ ئازارێکی نەبووبێت ، ئەنجا ئاڵاکەی دایەدەست، (علی) فەرمووی: پێغەمبەری خوا ﷺ شەپان لەگەڵدا دەکەم تا دەیانشکێنین. فەرمووی: لەسەرخۆ بڕۆ ، تادەڕۆیتە مەیدانیان ، پاشان بانگیان بکە بۆ ئیسلام و پێیان بڵێ ئەگەر موسوڵمان بن ماف‌و ئەرکەکانیان چی و چۆن دەبێت ، وەڵاهی ئەگەر خودا بەهۆی تۆوە هیدایەتی یەک کەس بدات بۆ تۆ باشترە لە مووڵکی (حمر النعم).

شاری خەیبەر دوو بەش بوو ، بەشێکیان پێنج قەڵای تێدا بوو:

١. قـەڵای (ناعم). ٤. قـەڵای (أبی).

٢. قـەڵای (صعب)ی کوڕی (معاذ). ٥. قـەڵای (نزار).

٣. قـەڵای (زبیر).

سێ قەڵای یەکەم دەکەوتنە شوێنێکەوە پێی دەوترا (نطاة) ، دوو قەڵاکەی تریش دەکەوتنە شوێنێکەوە پێی دەوترا (شق).

بەشی دووەمیش بە (کتیبە) ناودەبرا ، سێ قەڵای تێدا بوو:

١. قـەڵای (قموص) ، کەبریتی بوو لەقەڵاکەی (بنی ابی‌الحقیق) لەخێڵی (بنی النضیر).

٢. قـەڵای (وطیح). ٣. قـەڵای (سلالم).

لەناو خەیبەردا جگە لەو قەڵاو شۆڕایانە هیتریش هەبوو، بەڵام بچوک بوون و نەدەگەیشتنە ئاستی قەڵاکانی تر، لە پتەوی و بەرزیدا.

شەڕە خوێناویەکە لەبەشی یەکەمی قەڵاکاندا بوو، سەبارەت بەبەشی دووەمیش لەگەڵ بوونی ژمارەیەکی زۆری چەکدار لەناویاندا ، کەچی بەبێ شەڕ خۆیاندا بەدەستەوە.

---

١ / هەرلەبەر ئەو ئازارە بوو کەلەسەرەتادا نەیتوانی لەگەڵ سوپاکەدا بکەوێتە ڕێ، دوایی پێیان گەیشتەوە.

٢ /صحیح البخاری (باب غزوة خیبر) ٥٠٥/٢، ٦٠٦. لەمەڕی ڕیوایەتدا هاتووە کەدوای ئەوەی چەندجاری هێرشی موسوڵمانەکان شکست دەهێنێت ئەنجا ئاڵاکە دەدرێتە دەست (علی). بەڵام پاوبۆچوونی یەکەم لای لێکۆڵەرەوان پەسەندترە.

دەستپێکردنی شەڕو رزگارکردنی قەڵای (ناعم)

یەکەم قەڵایەك لەنێوەندی هەموو قەڵاکاندا ، کە موسوڵمانەکان هێرشیان کردە سەری قەڵای (ناعم) بوو، چونکە ئەو قەڵایە هێڵی بەرگریی ستراتیژی یەکەمی جولەکە بوو، ئەم قەڵایە ، قەڵای (مرحب)ی پاڵەوان بوو کەزیاتر لەهەزار کەسی تێدا بوو.

(علی) کوڕی (ابی طالب) چووە بەردەم ئەو قەڵایەو بانگی جولەکەی کرد بۆ ئیسلامەتی ، ڕەتیان دایەوەو ، لەگەڵ (مرحب)ی سەرۆکیاندا کەوتنە سنگ دەرپەڕاندن ، کە هاتەدەرەوە چووە مەیدانی شەڕو بانگی کرد بۆ شەڕی یەك بەیەك. (سلمە)ی کوڕی (اکواع) وتی: کە چووینە خەیبەر (مرحب)ی سەرۆکیان شمشێرەکەی گرت بەدەستەوەو ڕای دەوەشاندو دەیوت:

قد علمت خيبر أني مرحب شاكي السلاح بطل مجرب

اذا الحروب أقبلت تلهب

ئەوجا (عامر)ی مامم بۆی چوو دەیوت:

قد علمت خيبر أني عامر شاكي السلاح بطل مغامر

کەوتنە شەڕ لەگەڵ یەکدا ، شمشێرەکەی (مرحب) چوو بەناو قەڵغانەکەی (عامر)دا ، (عامر) ویستی شمشێرێکی لێبدا ، شمشێرەکەی کورت بوو نەیگەشتێ ، ویستی ببدا لە قاچی کابرای جولەکە بەری نەکەوت ، دەستی هەڵگەڕایەوەو نوکی شمشێرەکەی بەر کڵاوەی ئەژنۆی کەوتو وەفاتی کرد . پێغەمبەر ﷺ لەبارەیەوە فەرمووی : ئەو پیاوە دوو پاداشتی هەیە ـ لەگەڵ وتنی ئەم ڕستەیەدا هەردوو پەنجەی پێکەوە لکاند ـ ئەو پیاوە (جاهد)و (مجاهد)ە کەم کەسی عەرەب هەیە ئەو شەرەفەی وەرگرتبێت.

دوای ئەوە جارێکیتر (مرحب) بانگەشەی کردەوە بۆ شەڕی یەك بەیەكو دەستی کرد بە خۆڕاوەشاندنو شیعر خوێندنەوە:

قد علمت خيبر أني مرحب ... هتد.

(علی) کوڕی (ابی طالب) بۆی چووە دەرەوە ، (سلمە)ی کوڕی (اکوع) دەڵێت: (علی) فەرمووی:

أنا الذي سمتني أمي حيدره كليث غابات كريه المنظره

أو فيم بالصاع كيل السندره

---

[1] / صحيح مسلم . باب (غزوة خيبر) ١٢٢/٢. باب (ذي قرد وغيرها) ١١٥/٢، صحيح البخاري (باب غزوة خيبر) ٦٠٣/٢.

(علی) شمشێرێکی‌دا لەسەری (مرحب)و کوشتی‌و فەتح‌و ڕزگاری لەسەر دەستیدا پەیدابوو.

کە (علی) لەقەڵاکانیان نزیکبوەوە جولەکەیەک لەسەر قەڵاکەوە سەری دەرکێشاو وتی: تۆ کێیت؟ فەرمووی: من (علی) کوڕی (أبی طالب)م. کابرای جولەکە وتی: سوێندم بەو پەراوەی دابەزیوە بۆ سەر موسا ، ئێوە سەرکەوتن بەسەرماندا.

پاشان (یاسر)ی کوڕی (مرحب) هاتە دەرەوەو هاواری کرد: کێ دێتە مەیدانم؟

(زبیر) چووە مەیدانی.

(صفیة)ی دایکی (زبیر) خەم دایگرت‌و وتی بە پێغەمبەر ﷺ : پێغەمبەری خوا کوڕەکەم ، ئەو کوڕەکەم دەکوژێت.پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : بەڵکو کوڕەکەی تۆ ئەو دەکوژێت ، ئەوە بوو (زبیر) (یاسر)ی کوشت.

ئیدی شەڕێکی خوێناوی بەدەوری قەڵای (ناعم)دا بەرپابوو ، چەندین سەرکردەی جولەکەی تێدا کوژراو بەهۆیەوە وەی جولەکە ڕووخاو نەیان دەتوانی بەری شالاوی موسوڵمانەکان بگرن. سەرچاوەکان دەڵێن کە موسوڵمانان لەو ڕۆژەدا بەرەنگاریەکی زۆر توند کراون ، بەڵام لەکۆتاییدا جولەکە نائومێد بوون لە وەستاندنی هێرشی موسوڵمانەکان ، وردە وردە لەم قەڵاوە بۆ قەڵای (صعب) کەوتنە ڕاکردن و هەڵاتن ، ئیتر موسوڵمانەکان قەڵای (ناعم)یان گرت.

ڕزگارکردنی قەڵای (صعب) ی کوڕی (معاذ)

لە ڕووی هێزو پتەویەوە قەڵای (صعب) دووەمین قەڵابوو ، موسوڵمانەکان شالاویان بردە سەری بە سەرکردایەتی (حباب)ی کوڕی (منذر)ی (أنصاری)و بۆ ماوەی سێ ڕۆژ ئابڵوقەیاندا ، لە ڕۆژی سێیەمدا پێغەمبەر ﷺ نزایەکی تایبەتی کرد بۆ گرتنی ئەو قەڵایە.

(ابن اسحاق) دەگێڕێتەوە: کە خێڵی (بنی سهم) هاتنە خزمەت پێغەمبەر ﷺ و عەرزیان کرد: بەڕاستی ماندووبووین و هیچمان بەدەستەوە نەماوە چی بکەین ؟ ئەنجا پێغەمبەری خوا نزای کرد فەرمووی: (خوای گەورە ، تۆ بە حاڵیان

---

[1] / لەنێو سەرچاوەکاندا جیاوازی هەیە لەسەر ئەو کەسەی (مرحب)ی کوشتووەو ئەو ڕۆژەی کەتیایدا کوژراو ڕۆژی گرتنی قەڵاکە، هەندێ لەجیاوازیەکان کەتوونەتە دەقە (صحیح)کانیشەوە، ئەم بۆچوونەمان پاش هەڵسەنگاندنی ڕاکان لە ڕیوایەتێکی بوخاریەوە وەرگرتووە.

دەزانی ، ئەمانە هێزیان لەبەر بڕاوە ، منیش هیچم لەدەستدا نیە ، بۆیان بکەم ، خوایە گەورەترین قەڵایان بدەیتە دەست موسوڵمانان ، ئەو قەڵایەیان کە دەوڵەمەند ترینیانەو زۆرترین خۆراکو گۆشتی تێدایە). ئەو پڕۆژە شاڵاویان بردە سەر قەڵاکەو گرتیان ، لە هەموو خەیبەردا قەڵای تێدا نەبوو بەئەندازەی قەڵای (صعب) خۆراکو گۆشتی تێدا بێت.

کە پێغەمبەر ﷺ هانی موسوڵمانانیدا بۆ هێرش کردنە سەر ئەو قەڵایە پاش خوێندنی نزاکەی ، (بنو أسلم) لەپێشەوەی هێرش بەرەکاندا بوون ، لەبەردەم قەڵاکەدا شەڕو کوشتارێکی خوێناوی ڕوویدا ، پاشان هەر لەو ڕۆژەدا پێش خۆرئاوا بوون قەڵاکە گیرا ، موسوڵمانەکان لەو قەڵایەدا چەندین مەنجەنیقو ئاگرپژێنو کەرەستەی جەنگیان گرت.

بەهۆی برسێتی ئەو ڕۆژەوە کە لە ڕیوایەتەکەی (ابن اسحاق)دا هاتووە هەندێک لە ئەندامانی سوپاکەی پێغەمبەر ﷺ گوێدرێژیان سەربڕی و خستیانە سەر مەنجەڵ بۆ خواردن ، کە پێغەمبەر ﷺ بەوەی زانی قەدەغەی کرد گۆشتی گوێدرێژ بخۆن.

فەتح کردنی قەڵای (زبیر)

پاش ڕزگارکردنی هەردوو قەڵای (ناعم)و (صعب) ، جولەکە لە هەموو قەڵاکانی (نطاة) ڕایانکرد بۆقەڵای (زبیر) ، ئەم قەڵایە قەڵایەکی پتەوی سەختە لەسەر قوللەیەکە ، مرۆڤ ئەسپ ناتوانن بەهۆی سەختیەوە پێیدا سەربکەون ، پێغەمبەری خوا ﷺ ئابڵوقەیدان ، ئابڵووقەکە سێ ڕۆژی خایاند ، ئەنجا کابرایەکی جولەکە هات‌و وتی: (أبو القاسم) ئەگەر تۆ لێرەدا یەک مانگی تریش ئابڵوقەیان بدەیت هیچ باکیان نیەو گوێ نادەنێ ، چونکە ڕێچکەی ئاوو کانیاویان هەیە لەژێر زەویداو ، شەوانە دەردەچن و لێی دەخۆنەوەو ، دەگەڕێنەوە بۆناو قەڵاکەو بەرگریی دەکەن ، خۆ ئەگەر ئەو سەرچاوەی ئاوەیان لێ ببڕیت چۆک دادەدەن و بۆت دێنە دەرەوە. ئاوەکەیان بڕین ، هاتنە دەرەوەو شەڕێکی سەختیان کردو هەندێک لە موسوڵمانەکانیشیان شەهید کرد ، دە کەسیش لە جولەکە کوژرانو لەئاکامدا پێغەمبەر ﷺ ئەو قەڵایەشی ڕزگار کرد.

---

[1] / ابن هشام (به پوخته‌یی) ٢/٣٣٢.

فەتح کردنی قەڵای (أبـی)

پاش فەتحکردنی قەڵای (زبیر) جولەکە خۆیان کرد بە قەڵای (أبی)داو خۆیان تێدا حەشاردا ، موسوڵمانەکان ئابڵوقەی ئەویشیاندا ، دوو پیاوی جولەکە بەدوای یەکدا هاتنە مەیدانی شەڕی یەک بەیەک ، دوو پیاوی موسوڵمانیان بۆ چوو هەردووکیان کوشتن ، ئەو کەسەی پیاوە جولەکەکەی دووەمی کوشت پاڵەوانی ناودار (أبو دجانە) (سماك)ی کوڕی (خرشە)ی (أنصاری) بوو کە هەموو جارێك پەڕۆ سوورەکەی بەسەریەوە دەبەست ، دوای کوشتنی ئەو جولەکەیە (أبو دجانە) بەرەو قەڵاکە ڕایکرد بۆ فەتحکردنی ، موسوڵمانەکانیش بەدوایدا هێرشیان برد ، لەناو قەڵاکە شەڕێکی خوێناویی ڕوویدا ، لەوێش هەڵیانکەندنو ڕایانکرد بەرەو قەڵای (نزار) کەدوا قەڵاگەی بەشی یەکەمی قەڵاکانی خەیبەر بوو.

فەتح کردنی قەڵای (نـزار)

ئەم قەڵایە پتەوترین قەڵای بەشی یەکەم بوو ، جولەکە متمانەی تەواویان هەبوو ، کە هەرگیز ئەو قەڵایە ناگیرێت ، باهەموو توانایەکیشیان بخەنەگەڕ لەو ڕێگەیەدا ، لەبەرئەوە لەو قەڵایەدا لەگەڵ ژن و منداڵەکانیان دانیشتن ، پێشتر قەڵاکانی دیکەیان لە ژنو منداڵ چۆڵ کردبوو.

موسوڵمانەکان ئابڵوقەیەکی زۆر تووندیان بەسەر قەڵاکەوە دانا ، بەتوندی فشاریان دەخستە سەریان بەڵام لەبەر ئەوەی قەڵاکە بەشاخێکی بەرزەوە بوو هیچ بوارێك نەبوو بۆ هێرش کردنە سەری ، جولەکەش نەیاندەوێرا لە قەڵاکە بێنە خوارەوە بۆ شەڕکردن لەگەڵ هێزە ئیسلامیەکەدا ، بەڵام بە تیر هاوێشتنو بەرد باران بەرەنگاریان دەکرد.

کە موسوڵمانەکان نەیانتوانی قەڵاکەی (نزار) بگرن ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانیدا ئاگربەردێنەکان ئامادەو ساز بکرێن ، پێدەچێت چەند ئاگرکۆیەکیان هەڵدابێتە ئەو دیو قەڵاکەوەو دیوارو پایەکانیان لەرزاندبێت و چووبنە ناویەوەو، لەناو قەڵاکەدا شەڕێکی قورس ڕووی‌دا، جولەکە لەوێدا توشی شکستێکی خراپ هاتن، چونکە نەیان توانی لەو قەڵایە ڕاکەن بۆ قەڵایەکی‌تر، هەروەکو لە قەڵاکانی تردا ئەوەیان دەکرد، بەڵکو ئەوەی کەبۆی کرا ڕابکات هەڵات لەو قەڵایەو ژنو منداڵەکانی بەجێهێشت بەدوای خۆیدا.

پاش فەتحکردنی ئەو قەڵایەش بەشی یەکەمی قەڵاکانی خەیبەر فەتح کرا ، کە بریتی بوو لە دیوی (نطاة)و (شق) هەر لەو جێگەیەدا چەند قەڵایەکی بچووکی تری

تێدابوو، بەڵام جولەکە کەبینیان ئەو قەڵاسەختە گیرا ، دەستبەجی ئەو قەڵایانەشیان بەجێهێشت ، هەڵاتن بەرەو بەشی دووەمی خەیبەر.

فەتح کردنی بەشی دووەمی قەڵاکانی خەیبەر

کە هەردووبەشی (نطاة)و(شق) فەتح کران، پێغەمبەری خوا ﷺ بە سوپاکەیەوە ڕووی کردە خەڵکی کەتیبەو (وطیح) و (سلالم) لە قەڵاکەی (ابی الحقیق) ی خێڵی (بنی نظیر) دا ، هەرچی هەڵتووەکانی بەشی (نطاة)و (شق) هەبوو ڕایان کردبووە ئەوێ و لەو قەڵایەدا خۆیان توند کردبوو.

(سیرەت)نووسان جیاوازیان هەیە لەوەدا ئایا لەو قەڵایانەدا شەڕ ڕووی دابێت یان نا، چونکە ڕەوتی گێڕانەوەکەی (ابن اسحاق) ڕوونە لەبارەی گرتنی قەڵای (حموص) ەوە. بگرە لەڕەوتی گێڕانەوەکەدا ئەوە دەردەکەوێت کە بەشەڕ گیرابێت و هیچ دانوستان و سوڵحێك نەبووبێت بۆ خۆبەدەستەوەدان .

(واقدی)یش ڕاشکاوانە دەڵێت: قەڵاکانی ئەم سێ بەشە پاش دانوستان گیراون، دەکرێت دانوستانەکە بۆ بە دەستەوەدانی قەڵای (حموص) بووبێت پاش ئەوجەنگە خوێناویە ، دووقەڵاکەی تریش بەبێ شەڕ دراونەتە دەست موسوڵمانان.

هەرچۆنێك بێت کە پێغەمبەر ﷺ هات بۆ ئەم بەشە - کەتیبە - ئابلۆقەیەکی توندی سەپاند بەسەریاندا ، چوارده ڕۆژی خایاند ، جولەکە لە قەڵاکانیان نەهاتنە دەرەوە ، تاگەیشتە ئەوەی پێغەمبەر ﷺ بەئاگربڕژێن لێیان بدات ، کە دڵنیا بوون لە تیاچوون داوایان کرد لە پێغەمبەر ﷺ سوڵحیان لەگەڵدا بکات.

دانـوستـان

(ابن ابی الحقیق) نامەی نارد بۆ پێغەمبەر ﷺ و تیایدا وتبوی: دەکرێت دابەزم و قسەت لەگەڵدا بکەم؟ فەرمووی: بەڵێ. سوڵحیان کرد لەسەر نەڕشتنی خوێنی ئەوانەی لەناو قەڵاکەدان و دەستبەردار بوونی ژن و منداڵەکان تا لەگەڵیان بڕۆن و ، خۆیان و ماڵ ومناڵیان دەبێت لەخەیبەر دەرچن و جگە لەبارێك بەئەندازەی کۆڵە پشتێکی مرۆڤ هەرچی ماڵ و سامان و خاك و زێڕو زیویان هەیە ، بەجێبهێڵن بۆ پێغەمبەر ﷺ .

---

[1] / ابن هشام ۲/۳۳۱، ۳۳٦، ۳۳۷.

[2] / بەڵم لەگێڕانەوەکەی (ابی داود)دا موسوڵمانەکان بەڵێنیاندا ڕێگە بدەن جولەکە لەخەیبەر دەربچێت و هەرچی ماڵ و سامانێك بە سواری وشتر دەیوات لەگەڵ خۆیاندا ببەن . (بروانە . سنن ابی داود . باب ماجاء فی حکم أرض خیبر ۲/۷٦).

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ئەگەر هەرچیەکم لێ بشارنەوە لە وادەو پەیمانی خوداو پێغەمبەرەکەی بێبەش بن. ئەوانیش لەسەرئەوە سوڵحیان لەگەڵدا کرد ، پاش ئەو سوڵحکردنە هەموو قەڵاکان درانە دەست پێغەمبەر ﷺ و بەو شێوەیە قەڵای خەیبەر فەتح کرا.

کوشتنی (ابن أبی الحقیق) لەسەر پەیمانشکێنی

لەگەڵ بەستنی ئەو رێککەوتنەشدا هەردوو کوڕەکەی (ابی الحقیق) مالّ و ساماندێکی زۆریان شاردبووەوە ، بڕێکی زۆر مالّ و خشڵی (حیی) کوڕی (أخطب) یان حەشاردابوو کە پێشتر لە دەرکردنی (بنو النضیر)دا لەگەڵ خۆیدا هێنابووی بۆ خەیبەر.

(ابن اسحاق) دەڵێت: (کنانة)ی کوڕی (ربیع)یان هێنایە خزمەت پێغەمبەر ﷺ ، کە گەنجینەکەی (بنو نضیر)ی لەلا بوو ، پێغەمبەر ﷺ داوای کرد ، نکوڵی کرد کە بزانێت شوێنەکەی لەکوێدایە ، کابرایەکی جولەکە هات وتی: من (کنانة)م چەند جارێک دیوە بە دەوری ئەو کەلاوەیەدا بەیانیان دەهات و دەچوو ، ئەنجا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی بە (کنانة): ئەگەر لەلای تۆ دۆزیمانەوە بتکوژین؟ وتی: بەڵێ. ئەنجا پێغەمبەر ﷺ فەرمانیدا بە هەڵکەندنی شوێنەکە. هەڵکەنرا ، هەندێک لەگەنجینەکەی تێدا دۆزرایەوە ، پاشان هەواڵی بەشەکەی تری لێ پرسی. (کنانة) هیچی نەوت. ئەنجا دایەدەست (زبیر)و فەرمووی: ئازاری بدە تا قسە دەکاتو شوێنی ئەوەکەی ترمان پێدەڵێت. (زبیر) ئەڵقەیەکی کردە ملی (کنانة)و چووە سەرسنگی تەنگە نەفەسی کرد ، ئەنجا پێغەمبەر ﷺ دایەدەست (محمد)ی کوڕی (سلمە)و لەجیاتی (محمود)ی کوڕی (مسلمە)دا دای لە ملی (ئەم محمودە لەژێر قەڵای ناعمدا لەپاڵ دیوارێکدا وەستا بوو جولەکە جەنجەرێکیان دابوو بەسەریدا وەفاتی کردبوو).

(ابن قیم)یش دەڵێت: پێغەمبەر ﷺ فەرمانیدا بەکوشتنی هەردوو کوڕەکەی (ابی الحقیق) ئەو کەسەش دانیئا بەدەستی ئەم دووانەدا لە شاردنەوەی گەنجینەکەدا ئامۆژای (کنانة) بوو.

(صفیة)ی کچی (حیی) کوڕی (أخطب) بەکۆیلەیی هێنرا بۆ پێغەمبەر ﷺ ژنی (کنانة)ی کوڕی (ابی الحقیق) بوو، تازە بووک بوو.

---

[1] / زاد المعاد ٢/١٣٦.

دابەشکردنی دەستکەوتەکانی شەڕ

پێغەمبەری خوا ﷺ ویستی جولەکە لە خەیبەریش دەربکات ، وتیان: ئەی موحەممەد، ڕێگەمان بدە با لەم زەویەدا بمێنینەوەو چاکی بکەین و ، سەروکاری دەکەین ، ئێمە لە ئێوە باشتر زەویەکە دەناسین. پێغەمبەری خوا ﷺ و هاوەڵانیش کوڕانێکی وەهایان نەبوو سەروکاری ئەو زەویانە بکات ، بۆیە خەیبەری دایەوە بەجولەکە بە مەرجێك لەهەر زەویەکدا نیوەی بەروبومەکەیان هەبێت ، (عبدالله)ی کوڕی (رواحة)ی کردە سەرپەرشتیار بەسەریەوە.

پێغەمبەری خوا ﷺ خەیبەری کرد بە سی وشەش پشکەوە ، هەرپشکێك سەد بەش بوو ، بۆیە بەشەکان بوونە سێ هەزارو شەش سەد پشك ، نیوەی ئەوە دانرا بۆ پێغەمبەر ﷺ و موسوڵمانەکان کە بریتی بوو لەهەزارو هەشت سەد پشك ، پێغەمبەری خوا ﷺ وەکو یەکێك لە موسوڵمانان یەك پشکی بەرکەوت ، نیوەکەی تری جیاکردەوە کە بریتی بوو لەهەزارو هەشت سەد پشك، پشکێك بۆ لێقەوماوی و پێویستیی موسوڵمانان ، چونکە دابەشکرا بوو بەسەر هەزارو هەشت سەد پشکداو ، نازو نیعمەتێك بوو ڕژا بوو بەسەر خەڵکی حودەیبیەدا ئەوانەی لەوێدا بوون و ئەوانەش نەهاتبوون ، بۆ خۆیان هەزارو چوارسەد کەس بوون ، دووسەد سواریشیان لەگەڵدابوو هەر ئەسپێکیش دوو پشکی بەردەکەوت ، بۆیە دابەشکرا بەسەر هەزارو هەشت سەد پشکدا ، ئەسپ سوار سێ پشکو ، پیادەکانیش یەکی یەك پشکیان بەرکەوت.

ڕیوایەتەکەی (بخاری) لەبارەی زۆریی دەستکەوتەکانی خەیبەرەوە دیارە ، کە (ابن عمر) فەرموویەتی: پێشتر تێر بەسکی خۆمان نەبووین هەتا خەیبەرمان فەتح کرد ، هەروەها ئەو ڕیوایەتەی بوخاری لە (عائیشە)ەوە دەگێڕێتەوە کە فەرموویەتی: کاتێك فەتحی قەڵاکانی خەیبەر کرا، وتمان: ئێتر لەمەودوا تێر خورما دەخۆین . کە پێغەمبەری خوا ﷺ تەشریفی گەڕایەوە بۆ مەدینە ، کۆچکەران پاش ئەوەی کە لەخەیبەردا مانڵ و باخی خورمایان دەستکەوت هەموو ئەو بەخششانەیان گێڕایەوە بۆ ئەنسارەکان کە پێشتر لە دارخورما و باخ پێیان دابوون.

---

[1] / زاد المعاد ٢/١٣٧، ١٣٨.
[2] / صحيح البخارى ٢/٦٠٩.
[3] / زاد المعاد ٢/١٤٨، صحيح مسلم ٢/٩٦.

گەڕانەوەی

(جعفر)ی کوڕی (أبي طالب) و ئەشعەریەکان

لەم غەزایەدا بوو کە (جعفر)ی کوڕی (ابو طالب)ی ئامۆزای پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵەکانی و (ابو موسی)و ئەشعەریەکانی تریش گەڕانەوە بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ .

(ابو موسی) دەڵێت: ئێمە لە یەمەن بووین کە هەواڵی دەرچوونی پێغەمبەرمان پێگەیشت ، بەکۆچەریی چووینە ئەوێ - منو دوو برای ترم بووین - لەگەڵ پەنجاو ئەوەندە کەسی خزمی خۆمدا، سواری کەشتی بووین ، کەشتیەکە لای نەجاشی دایبەزاندین ، لەوێ گەیشتین بە (جعفر)و هاوەڵەکانی ، (جعفر) وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ ئێمەی ناردووە کە لێرە نیشتەجێ ببین ، ئێوەش لەگەڵ ئێمەدا بن. لەگەڵیان ماینەوە تا لەفەتحی خەیبەردا گەڕاینەوە بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ ، پشکی بەئێمەشدا، لەکاتێکدا پشکی نەدا بەهیچ کەسێک کە لەفەتحی خەیبەردا بەشداریی نەکردبێت ، ئەوە تەنها بۆ سەرنشینانی کەشتیەکە بوو.[1]

کە جەعفەر گەیشت بەخزمەت پێغەمبەر ﷺ پێشوازی لێکردو ماچی کردو فەرمووی : وەڵاهی نازانم بەکامیان دڵم خۆش بێت ؟ بەهاتنەوەی (جعفر) یان بە فەتح کردنی (خیبر).[2]

هاتنەوەی ئەوانە دوای ناردنی (عمرو)ی کوڕی (امیە)ی (ضمیری) بوو لە لایەن پێغەمبەرەوە ﷺ بۆ نەجاشی، داوای فەرموو بوو کە بیان نێرێتەوە بۆی. نەجاشی بە دوو کەشتیدا هەموویانی ناردەوە ، ژمارەیان شانزە پیاو بوو لەگەڵ ئەو ژن و منالانەی لەوێ مابوونەوە ، پێشتریش هەندێکیان گەڕابوونەوە بۆ مەدینە.[3]

---

[1] / صحيح البخاري ٤٤٣/١، هەروەها بڕوانە (فتح الباري) ٧/ ٤٨٤، ٤٨٥، ٤٨٦، ٤٨٧.

[2] / زاد المعاد ١٣٩/٢.

[3] / محاظرات تاريخ الأمم الإسلامية للخضري ١٢٨/١.

مارە کردنی (صفیە)

پاش کوژرانی (کنانة)ی کوڕی (أبی الحقیق)ی هاوسەری (صفیة) بەهۆی پەیمانشکێنیەوە ، کەنیزەکەکان کۆکرانەوە ، بەپێی سیستمی جەنگی ئەوکاتە (دحیە) داوای کرد لەپێغەمبەر ﷺ کەنیزەکێکی پێ ببەخشێت ، فەرمووی: ئەو کەنیزەکە بۆ تۆ. (دحیە)ش (صفیە)ی کچی (اخطب)ی هەڵبژارد ، پیاوێك هاتە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ (صفیة)ی کچی (حیی) کە خانمی (بني قریظة)و (بنی نضیر)ە بەخشیوتە بە(دحیة)ی کوڕی (خلیفة)، ئەو خانمە بۆ تۆ باشترە، فەرمووی: پێی بڵێن باببهێنێتەوە. هێنایەوە، کەپێغەمبەر ﷺ بینی فەرمووی کەنیزەکێکی تر ببە ، ئەنجا ڕووی کردە (صفیە)و بانگیکرد بۆ ئیسلام ، لەوێدا (صفیة) موسوڵمان بوو، پێغەمبەری خوا ﷺ ئازادی کردو مارەی کرد ، ئازادکردنەکەشی کردە مارەیی بۆی ، کەگەیشتنە بەندەوای (صهباء) بۆی حەڵاڵ بوو ، (أم سلیم) جیازیی بۆ کردو، شەو بۆیان گواستەوە بوو بەژنی پێغەمبەر ﷺ . وەلیمەیەکی بۆ کرد بەهەندێك خورماو ڕۆن و قاوتو لە ڕێگە سێ ڕۆژ لەلای مایەوە.[1]

نیشانەیەکی سەوزی بەدەموچاوی (صفیە)ەوە بینی پرسیاری کرد: ئەوە چیە؟ وتی: پێغەمبەری خوا پێش تەشریف هێنانی بەڕێزتان بۆ لای ئێمە ، لە خەومدا مانگم بینی وەکو لەجێگەی خۆی لاچوبێت کەوتە کۆشمەوە ، هیچم لەبارەی تۆشەوە نەدەزانی ، خەونەکەم گێڕایەوە بۆ مێردەکەم ، زللەیەکیدا لە دەموچاوم و وتی: خەون بەو پادشایەوە دەبینیت کە لە مەدینەیە.[2]

باسی مەڕە ژەهراویەکە

کە پێغەمبەر ﷺ لە خەیبەر سەقامگیر بوو ، (زینب)ی کچی (حارث) ـ هاوسەری (سلام)ی کوڕی (مشکم) مەڕێکی سوورەوەکراوی بەدیاری بۆ هێنا ، پرسیاری کرد بوو پێغەمبەری خوا ﷺ حەزی لەکام بەشیەتی؟ پێیان وتبوو: باڵەکەی . ژەهرێکی زۆری پێوە کردبوو ، پاشان پارچەکانی تریشی ژەهراوی کردبوو ، ئەنجا هێنابووی بۆ بەردەم پێغەمبەر ﷺ ، کە هێنرایە بەردەمی پێغەمبەر ﷺ یەکەم شت دەستی برد بۆ باڵەکەی ، خستیە دەمی جووی و بۆی قووت نەدراو تفی کردەوە. پاشان فەرمووی: ئەم پارچە

---

[1] / صحیح البخاري ١/٥٤، ٢/٦٠٤، ٦٠٦. زاد المعاد ٢/١٣٧.

[2] / هەمان سەرچاوەی کۆتایی، (ابن هشام) ٢/٣٣٦.

ئیسقانە پیّم دەڵێت ژەهراویە. پاشان بانگکراو دانیٕنا بەتاوانەکەیدا ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: چی وای لێکردیت ئەوکارە بکەیت؟ ژنەکە وتی: لەدڵی خۆمدا وتم: ئەگەر ئەم پیاوە پادشایەکی دونیایی بێت پزگارم دەبێت لەدەستی ، ئەگەر پێغەمبەریش بێت هەوالّی پێدەدرێت ، پێغەمبەری خوا ﷺ لێی خۆش بوو.

لەکاتی خواردنەکەدا (بشر)ی کوڕی (براء)ی کوڕی (معرور) ، پارچەیەکی لێخواردو قوتیدا، لەئەنجامدا وەفاتی کرد. گێڕانەوەکان جیاوازن سەبارەت بە بەرەڵلاّ کردن یان کوشتنی ژنەکە ، لەسەرئەوە یەکدەنگن کە یەکەمجار چاوپۆشی لێکردوە ، بەلاّم کە (بشر) وەفاتی کرد لە تۆڵەیدا کوژرایەوە.[1]

کوژراوانی هەردوولا

لە شەڕەکانی خەیبەردا

کۆی شەهیدانی موسڵمانان لە شەڕەکانی خەیبەردا شانزە پیاو بوو ، چوار لە قوڕەیش و یەکێک لە (أشجع)و یەکێک لە (اسلم) ، یەکێک لەخەڵکی خەیبەرو ئەوانی تریش لەئەنسارەکان بوون.

هەروەها دەگوترێت کە شەهیدی موسڵمانەکان لەو شەڕانەدا (٨) پیاو بووە ، عەللامە (منصور فوری) باسی (١٩) کوژراوی کردوە ، پاشان دەڵێت: پاش بەدوادا گەڕانی زیاتر ناوی (٢٣) کەسم دۆزیوەتەوە ، یەکێکیش بەهۆی خواردنی مەڕە ژاراویەکەوەو لەیەکێکیشدا جیاوازیان هەیە لەوەدا ئایا لە (بدر) یان (خیبر) شەهید کراوە ، ڕاست وایە کە لە (بدر) شەهید کراوە.[2]

ژمارەی کوژراوەکانی جولەکەش (٩٣) کەس بوو .

فەدەک

کە پێغەمبەر ﷺ گەیشتە خەیبەر، (محیصە)ی کوڕی (مسعود)ی نارد بۆ ناو جولەکەی فەدەک ، تا بانگیان بکات بۆ ڕێبازی ئیسلام ، دەستی دەستیان پێ کردبوو ، کە خوای گەورە فەتحی خەیبەری بەخشی بە موسڵمانەکان ، ترس کەوتە

---

[1] / بروانە (زاد المعاد) ١٣٩/٢ ، ١٤٠ ، فتح الباری ٤٩٧/٧ ، بنەڕەتی ئەو بەسەرهاتە بە درێژی لە بوخاریدا باسکراوە ، ٤٤٩/١ ، ٦١٠/٢ ، هەروەها لە (ابن هاشم)دا ٣٣٧/٢ ، ٣٣٨.

[2] / رحمة للعالمين ٢٦٨/٢ ، ٢٦٩ ، ٢٧٠

دڵیانەوە خێرا شاندێکیان نارد بۆ لای پێغەمبەری خوا ﷺ تاسوڵحیان لەگەڵدا بکات لەسەر نیوەی فەدەک ، بەو شێوەیەی کە لەگەڵ خەڵکی خەیبەردا ڕێککەوت ، پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵیاندا ڕێکەوت ، لەسەر ئەوەی فەدەک تایبەت بێ بۆ خۆی ، چونکە ئەسپ سوارو چەکداری موسڵمانەکان نەیانگرت[1] .

وادی القری

کە پێغەمبەر ﷺ لە خەیبەر بوەوە ، ڕووی کردە (وادی القری) ، کۆمەڵێک جولەکەی تێدابوو ، پاشان هەندێک عەرەبی موشرکیش پاڵیان پێوە دابوون.

کە لێیان نزیک بونەوە ، لە دورەوە جولەکە لە ئامادەباشیدا بوونو تیر بارانیان کردن، (مدعم) غولامێکی پێغەمبەری کوشت ، خەڵکی وتیان: مژدەی لێبێت چووە بەهەشت ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی ، نەخێر ، سوێندم بەو کەسەی گیانی منی بەدستە ئەو هەندەشتەی لەڕۆژی خەیبەردا لە غەنیمەت لای‌دا بۆ خۆی ، کە لەدابەشکردنەکەدا بەری نەکەوتبو ، ئێستا بۆتە ئەلقەی ئاگر لەگەردنیدایە ، کە خەڵکی ئەوەیان گوێ لێ بوو پیاوێک تاکە نەعلێک یان جوتێک نەعلی هێنا بۆ پێغەمبەر ﷺ ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: نەعلێک یان دوونەعل لە دۆزەخ[2] .

پاشان پێغەمبەر ﷺ هاوەڵەکانی سازدا بۆ شەڕو ڕیزی کردن ، ئالاکەی خۆی دایەدەست (سعد)ی کوڕی (عبادە) ئالایەکی تری دایەدەست (حباب)ی کوڕی (منذر)و یەکێکیش بۆ (سهل)ی کوڕی (حنیف)و یەکێکی تریش بۆ (عبادە)ی کوڕی (بشر) ، ئەنجا بانگی جولەکەیان کرد بۆ ئیسلام ، ڕازی نەبوون ، پیاوێکیان هاتە دەرەوە بۆ شەڕ (زبیر)ی کوڕی (عوام) بۆی چوو کوشتی ، یەکێکی تریش هاتە دەرەوە ئەویشی کوشت ، پاشان یەکێکی دیکە هاتەدەرەوە (علی) کوڕی (ابوطالب) بۆی چوو کوشتی، بەو شێوەیە شەڕی ڕووبەڕوو بەردەوام بوو تا یانزە پیاویان لێ کوشتن ، دوای کوشتنی هەر پیاوێک بانگی ئەوانی تری دەکرد بۆ ئەوەی ئیقامەی بەڵگەی لەسەر بکات.

لەو ڕۆژەدا کاتی نوێژ هات ، نوێژی بەهاوەڵەکانی کرد پاشان دەگەڕایەوە بۆ لای جولەکەو بانگی دەکردن بۆلای خوداو پێغەمبەرو ئایینی پیرۆزی ئیسلام ،

---

[1] / ابن هاشم ۲/۳۳۷، ۳۵۳.
[2] / صحیح البخاری ۲/۶۰۸.

شەڕ شەوی بەسەردا هاتووو پڕۆژ بوەوە ، دیسان شەڕیان لەگەڵدا کردنەوە ، هێشتا خۆر بە ئەندازەی رمێک بەرز نەبوبوەوە خۆیاندا بەدەستەوە ، بێ‌شەڕ گیران ، مالّو سامانیان بووە دەسکەوت بۆ موسڵمانان‌و کەلوپەل‌و کەرەستەیەکی زۆریان گرت.

پێغەمبەر ﷺ چوار پڕۆژ لە(ذی القری) مایەوە ، دەستکەوتەکانی دابەشکرد بەسەر هاوەڵەکانیداو زەوی خورماکانی هێشتەوە بۆ جولەکە، کردنیە سەرکار بەسەر دار خورماکانەوە[1] وەکو حاڵەتی خەڵکی خەیبەری لێکردن.

تـەیماء

کە هەواڵی خۆ بەدەستەوەدانی خەڵکی (خەیبەر) و (فەدەک) و (وادی القری) گەیشتە گوێی جولەکەی (تەیماء) ، هیچ بەرەنگاریەکی موسڵمانەکانیان نەکردو نوێنەری خۆیان نارد بۆ سوڵح کردن لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ ، پێغەمبەر ﷺ ئەوەی لێ قەبوڵ کردن‌و لەسەر مالّ و حاڵی خۆیان مانەوە[2] ، لەو بارەیەوە نوسراوێکی بۆ نووسین ، ئەمە دەقەکەیەتی: (ئەمە نووسراوی موحەمەدی پێغەمبەری خودایە بۆ (بنی عادیا) ، ئەوان بەڵێن و پەیمانیان لەگەردنی ئێمە دایە ، جزیەیان لەسەرە ، نە دوژمنایەتیتان دەکرێت و نە دەردەکرێن ، بەدرێژای ژیانتان لێرە دەمێننەوە.) ئەم نوسراوە (خالد)ی کوڕی (سعید)[3] نووسی .

گەڕانەوە بۆ مەدینە

پاشان پێغەمبەر ﷺ گەڕایەوە بۆ مەدینەو، لەشەوەکەیدا دەرەنگ وەخت بوو لە ڕێگە نوستن فەرمووی بە بیلال: ئێشکگری ئەمشەومان بۆ بکە ، کەچی بیلال لەبەر ماندویی زۆر بەپاڵ وشترەکەیەوە خەوی لێ کەوتبوو ، کەس خەبەری نەبوەوە ، تاخۆر لە هەموویانیدا ، یەکەم کەس کە خەبەری بوەوە پێغەمبەر ﷺ بوو ، پاشان لە شیوەکە چوونە دەرەوە ، چووە پێشەوە ، نوێژی بەیانی بۆ کردن ، وتراوە: کە ئەو بەسەر هاتە لەو سەفەرەدا نەبووە.[4]

---

[1] / زاد المعاد ٢/ ١٤٦ ،١٤٧.

[2] / هەمان سەرچاوە٢ /١٤٧.

[3] / ابن سعد

[4] / ابن هشام٢/ ٣٤٠ . بەسەرهاتەکە بڵاوە و لەزۆرینەی کتێبەکانی فەرمودەدا باسی کراوە . بڕوانە (زادالمعاد) ٢/١٤٧.

سریەی (أبان)ی کوڕی (سعید)

پێغەمبەری خوا ﷺ لە هەموو سەرکردەیەکی سەربازی دیکە باشتر دەیزانی کە چۆڵکردنی شاری مەدینە پاش کۆتای هاتنی مانگە حەرامەکان کارێکی گونجاو نیە ، لەکاتێکدا کە دەروبەری شار بەعەرەبی دەشتەکی گیرابێت و لەوانەیە لەپڕێکدا بدەن بەسەر موسڵمانەکاندا بەمەبەستی تاڵانی و چەتەگەرێتی ، لەبەرئەوە سریەیەکی نارد بۆ تۆقاندنی عەرەبە دەشتەکیەکان بەسەرۆکایەتی (أبان)ی کوڕی (سعید) لەوکاتەدا کە هێشتا لە خەیبەر بوو ، (ابان)ی کوڕی (سعید) پاش بەجێهێنانی فەرمانەکەی پێغەمبەر ﷺ گەڕایەوە خزمەتی لە خەیبەر ، کە پێی گەیشتەوە فەتح کرابوو.

ڕای تەواو ئەوەیە کە ئەم سریەیە لە مانگی (صفر)ی ساڵی حەوتەمی کۆچیدا دەرچووە ، باسی ئەم سریەیە لە (بوخاری)دا هاتووە[1] ، (ابن حجر) دەڵێت: من باسی ئەم سریەیەم نەبیستوە[2] .

---

[1] / بڕوانە (صحیح البخاری) ، (باب غزوه خیبر) ٦٠٨/٢، ٦٠٩.
[2] / فتح الباری ٤٩١/٧ .

پاشماوەی سریەو غەزاکانی ساڵی حەوتەم

غەزای (ذات الرقاع)

کە پێغەمبەر ﷺ لەشکاندنی هەردووبالّی سەرەکی و بەهێزی سێ حیزبەکە بووەوە ، تەواو یەکلابووەوە بۆ بالّی سێیەم ، واتە عەرەبە کەللە شەقەکانی قولاّیی دەشتی نەجد، ئەوانەی کەبەردەوام خەریکی ڕاوەدونان و چەتەگەریی و تالاّنکاریی بوون.

لەبەرئەوەی کە ئەو عەرەبە دەشتەکیانە لەشوێنێکی دیاری کراودا نەبوون ، لە قەلاّو شووراى بەرزدا نەبوون ، بۆیە زاڵ بوون بەسەریانداو سەرکوتکردنیان زۆر گرانتر بوو بەپێوەری شەڕی خەیبەرو مەککەییەکان ، بۆیە جگە لەهەڵمەتی تەمێکردن و ترساندن و ڕاوەدونان هیچ شتێك کاریگەری نەبوو ، موسڵمانەکانیش ساتەو سات لەم جۆرە هەڵمەتانەیان دەبردە سەریان.

بۆ خۆسەپاندنیش بەسەر ئەو کۆمەڵە دەشتەکیانەی خۆیان کۆکردبوەوە بۆ هەڵکوتانە سەر دەوروبەری مەدینە ، پێغەمبەری خوا ﷺ هەڵمەتێکی تەمێ کردنی کردە سەریان ئەو هەڵمەتە ناسراوە بە غەزای (ذات الرقاع).

زۆرینەی (سیرەت)ناسەکان لەسالّی چوارەمدا باسی ئەم غەزایە دەکەن بەڵاّم بەشداری کردنی (ابو موسی)ی (اشعری) و (ابو هریرە) لەم غەزایەدا بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە لەدوای خەیبەردا ڕوی دابێت ، ڕاستر وایە کە ئەو غەزایە لە مانگی (ربیعی یەکەم)ی ساڵی ٧ی کۆچیدا ڕووی داوە.

پوختەی ڕووداوەکە بەو شێوەیەی کە (سیرەت)ناسان باسی دەکەن ئەوەیە ، پێغەمبەر ﷺ هەواڵی کۆبونەوەیەکی (أنمار) یان (بنی ثعلبة) و (بنی محارب)ی سەر بە (غطفان)ی کەوتە بەرگوێ ، بەخێرایی لەگەڵ چوارسەد کەس یان حەوت سەد کەسی هاوەڵیدا بۆیان دەرچوو ، (ابو ذر) یان (عثمان)ی کوڕی (عفان)ی بەسەر مەدینەوە بەجێهێشت ، چووە ناوەوە بۆ خاك و ئاویان و گەیشتە شوێنێك پێی دەوترێت (نخل) ، دوو ڕۆژ لە مەدینەوە دوورە ، گەیشت بەکۆمەڵێکی (غطفان) بەرامبەر یەك وەستان بەڵاّم شەڕ ڕووی نەدا ، پێغەمبەر ﷺ لەو ڕۆژەدا نوێژی ترسی بۆ کردن.

لە (بوخاری)یشدا هاتووە لە (ابو موسی)ی (اشعری)ەوە دەڵێت : لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ چوینە دەرەوە ئێمەش شەش کەس بوین وشترێکمان پێ بوو

بەسەرە سواری دەبووین ، قاچەکانمان هەڵقڵیشابوو ، قاچی من قلیشابوو نینۆکەکانم کەوتن ، پەڕۆمان لە قاچ و قولمان دەبەست ، لەبەر ئەو پەڕۆ زۆرەی لە قاچمان دەبەست غەزاکە ناونرا (ذات الرقاع) [1] .

هەروەها تێبیدا هاتوە لە (جابر)ەوە: دەڵێت لەگەڵ پێغەمبەردا بووین ﷺ لە غەزای (ذات الرقاع)دا ، گەیشتینە لای درەختێکی سێبەردار جێمان هێشت بۆ پێغەمبەر ﷺ ، پێغەمبەر ﷺ دابەزیو خەڵکەکەی تریش بلاوەیان لێکرد بەو ناوەداو دەچوونە ژێر سێبەری دارو درەختەوە ، پێغەمبەریش لەژێر درەختێکدا پاڵی دایەوەو شمشێرەکەی پێدا هەڵواسی ، (جابر) دەڵێت: خەومان لێکەوت ، کابرایەکی موشریك هات ، شمشێرەکەی پێغەمبەری ﷺ دەرهێناو گرتی بەدەستیەوەو وتی بەپێغەمبەر ﷺ: لێم دەترسی؟ فەرمووی: نەخێر ، وتی: چی دەستم دەگرێت ئەگەر بتکوژم؟ فەرمووی: (اللّٰه).

(جابر) دەڵێت: پێغەمبەر ﷺ بانگی کردین ، چوینە خزمەتی دەبینین عەرەبێکی دەشتەکی لەپاڵیدا دانیشتوە ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەم کابرایە شمشێرەکەی منی دەرهێنا لەکاتێکدا من نوستبووم ، کە هەستام شمشێرەکەی بەدەستەوە گرتبوو ، پێی وتم: چی دەستم دەگرێت ئەگەر بتکوژم ؟ وتم: (اللّٰه) ، ئەوە دەبینن دانیشتوە. پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ هیچ سەرزەنشتێکی نەکرد.

لە ڕیوایەتێکی تردا هاتوە ، نوێژ دابەستراو دووڕکاتی پێکردن ، پاشان دواکەوتن ، دوو ڕکاتی کرد بۆ کۆمەڵەکەی تریش ، پێغەمبەری خوا ﷺ چوار ڕکاتی کردوو دوو کۆمەڵەکەش یەکی دوو ڕکاتی بۆ کردن. [2]

لە ڕیوایەتەکەی (ابی عوانه)شدا هاتوە: شمشێرەکە لەدەست کابرا کەوتە خوارەوە ، ئەنجا پێغەمبەری ﷺ هەڵی گرت ، فەرمووی: چی ڕێگریت دەکا لە من؟ کابرا وتی: مەردی خودابە ڕەحمم پێ بکە ، فەرمووی: شایەتی دەدەی کە جگە لە (اللّٰه) خودای تر نیەو منیش پێغەمبەری خودام؟ کابرای ئەعرابی وتی: پەیمانت پێ دەدەم شەڕت لەگەڵدا نەکەمو لەناو کۆمەڵێکیشدا نەبم دژایەتی تۆ بکەن. دەڵێت: بەڕەڵای کرد ، ئەنجا دەشتەکیەکە چوەوە بۆلای خزمانیو وتی: لای پیاوێك بووم باشترین مرۆڤە لە دونیادا [3] .

---

[1] / صحيح البخارى باب (غزوة ذات الرقاع) ٢/٥٩٢ ، (صحيح المسلم)باب (غزوة ذات الرقاع) ٢/١١٨.

[2] / صحيح البخارى ١/٤٠٧ ، ٥٩٣

[3] / مختصر سيرة الرسول ، نووسینی شێخ عبدوللای نەجدی ل ٢٦٤ - بروانە (فتح البارى) ٧ / ٤١٦ .

لە ڕیوایەتەکەی (بخاری)یشدا هاتوە: لە (مسدد)ەوە لە (ابی عوانە)و ئەویش لە (ابی بشیر)ەوە دەڵێت: ئەو کابرایە ناوی (غورث)ی کوڕی (حارث) بوو [1]، (ابی حجر) دەڵێت: بەسەرهاتەکە لای (واقدی) واهاتوە، کە کابرا ناوی (دعثور)ە و دوایش موسڵمان بووە، بەڵام پێ دەچێت دوو بەسەرهاتەکە لە دوو غەزای جیاوازدا ڕوویان دابێت، (واللە أعلم).[2]

لەگەڕانەوەیاندا لەو شەڕە کابرایەکی موشرێک سوێندو ئاهی کرد کە نەگەڕێتەوە تاخوێنی یەکێک لە هاوەڵانی پێغەمبەری ﷺ نەڕژێت، شەوهات پێغەمبەر ﷺ دوو پیاوی دانا بەچاودێری شەو بۆ ئاگابوون لەجموجوڵی دوژمن، کەبریتی بوون (عباد)ی کوڕی (بشر)و (عمار)ی کوڕی (یاسر)، کابرا تیرێکی گرتە (عباد) لەکاتی نوێژدا بوو، ئەو تیرەی دەرهێناو نوێژەکەی نەبڕی، تا سێ تیری لێدا، نوێژەکەی نەبڕی تا سلاوی دایەوە، ئەنجا هاوەڵەکەی هەستاند، (عمار) وتی: (سبحان الله) ئەی بۆچی بێدارت نەکردمەوە. (عباد) وتی: بەڕاستی لە سورەتێکدا بووم دەم خوێند حەزم نەکرد ببڕم.[3]

ئەم غەزایە دەورێکی گەورەی هەبوو لەترس خستنە ناودڵی عەرەبە دەشتەکیەکاندا، ئەگەر سەیرێکی دەرێژی ئەو سریانە بکەین لەدوای ئەو غەزایەوە ڕوویانداوە، دەبینین هیچ یەکێک لە تیرەکانی (غطفان) زاتیان نەکرد کە دوای ئەو غەزایە سەر بەرز بکەنەوە، بگرە سەریان شۆڕکردو وردە وردە خۆیان دەدا بەدەستەوەو موسڵمان دەبوون، بەڵکو دەبینین چەندین تیرەی ئەو خێڵە لەفەتح کردنی مەککەدا بەشداریان کرد لەگەڵ موسڵمانەکانداو شەڕی (حنین)یشیان کردو غەنیمەشیان بەرکەوت، دوای ئەوەش پیاویان بۆ نێررا بۆ کۆکردنەوەی سەدەقە لەدوای فەتحیشەوە دەیاندا، بەو شێوەیە هەرسێ باڵەکە تێکشکان و هێمنایەتی و ئاشتی لەناوچەکەدا بەرقەرار بوو، موسڵمانەکان دوای ئەوە توانیان بەئاسانی هەرچی کەلێن و کەمو کووڕی هەیە ببگرن، لەپاش ئەو غەزایەوە ڕێخۆشکەری کرا بۆ فەتح کردنی ناوچەکانی ترو شوێنە گەورەکان، چونکە ناوخۆی ولاّت بەرەو ئاراستەی بەرژەوەندی موسڵمانەکان دەچوو.

---

[1] / صحیح البخاری ۲ / ۵۹۳.
[2] / فتح الباری ۷ / ٤۲۸.
[3] / زاد المعاد ۲ / ۱۱۲، بۆ دریژەی ئەم غەزایە بڕوانە (ابن هشام) ۲ / ۲۰۳ تا ۲۰۹، زاد المعاد ۲ / ۱۱۰ و ۱۱۱ و ۱۱۲، فتح الباری ۷ /٤۱۷، ٤۲۸.

پاش گەڕانەوە لەو غەزایە پێغەمبەری ﷺ بۆماوەی مانگی (شەوال)ی ساڵی (٧) ی کۆچی دانیشت ، لەو ماوەیەدا چەند سریەیەکی بە ئەملاو ئەولادا نارد ، ئەمەش دریژەیەتی:

١. سریەی (غالب)ی کوڕی (عبدالله)ی (لیثی) بەڕەو (بنی ملوح) لە (قدید) ، لە مانگی (صفر) یان (ربیعی یەکەم)ی ساڵی (٧)کۆچیدا. (بنو ملوح) ئەو خێڵە بوون کە هاوەڵەکانی (بشیر)ی کوڕی (سوید)یان شەهید کرد بوو ، ئەم سریەیەی نارد بۆ تۆڵەکردنەوە لێیان ، بەشەودا دایان بەسەریاندا ئەوەی کوژرا کوژراو مەڕو مالاتەکەیان دانەبەر ، سوپایەکی گەورە کەوتنە دوای موسڵمانەکان نزیکبونەوە بارانێکی زۆرباری ، لافاوێکی گەورەی هەستاندو نەیهێڵا بگەنە سەر موسڵمانەکان ، موسڵمانەکان بەبێوەیی گەیشتنەوە جێ.

٢. سریەی (حسمی) لە (جمادی دووەم)ی ساڵی (٧)ی کۆچیدا ، باسی لەنامەی پادشاکاندا هات.

٣. سریەی (عمر)ی کوڕی (خطاب) بۆ (تربة) لە مانگی (شعبان)ی ساڵی (٧)ی کۆچیدا ، سی پیاوی لەگەڵدا بوو ، بە شەو دەڕۆشتن و بە ڕۆژ خۆیان حەشار دەدا ، هەواڵ گەیشتە (هوازن) هەڵاتن ، (عمر) هاتە سەر ماڵو حاڵەکانیان کەسی نەبینی و گەڕایەوە بۆ مەدینە.

٤. سریەی (بشیر)ی کوڕی (سعد)ی (انصاری) بۆ (بنی مرة) لە ناوچەی (فدك) لە (شعبان)ی ساڵی (٧)ی کۆچیدا ، لەگەڵ سی پیاودا ، بۆیان دەرچوو مەڕو مالاتەکەی هێنان ، شەو ئەوان دایان بەسەریانداو تیربارانیان کردن تا هیچ تیریان پێ نەما ، هەموویان کوژران جگە لە (بشیر) لەلای جولەکەیەك خۆی حەشاردا تا چاك بوەوە ، ئەنجا گەڕایەوە بۆ مەدینە.

٥. سریەی (غالب)ی کوڕی (عبدالله)ی (لیثی) لە (ڕەمەزان)ی ساڵی (٧)ی کۆچیدا بۆ (بنی عوال) و (بنی عبد)ی کوڕی (بنی کلبە) لە (میفعە) ، وتراویشە کە بۆ (حرقات) بووە لەناوچەی (جحیفە) لەگەڵ سەدو سی پیاودا، هێرش دەکەنە سەریانو هەرچی بەرەنگار دەبێتەوە دەیکوژنو مەڕو مالاتەکەیان دێنن، لەو سریەیەدا (اسامەی کوڕی زید) (مرداس)ی کوڕی (نهیك)ی کوشت پاش ئەوەش کە وتی (لااله الا الله) ، پێغەمبەری خوا ﷺ سەر زەنشتی کردو پێی فەرموو: ئەڕێ تۆ دڵت لەت کردبوو تا بزانی ڕاست دەکات یان درۆ؟

٦. سریەی (عبدالله)ی کوڕی (رواحه) بەرەو (خیبر) لە مانگی (شەوال)ی ساڵی (٧)ی کۆچیدا لەگەڵ (٣٠) ئەسپ سواردا ، لەبەرئەوەی (أسیر) یان (بشیر)ی کوڕی (زرام) خەریکی کۆکردنەوەی خێڵی (غطفان) بوو بۆ هێرش کردنە سەر موسڵمانەکان ، هەرچۆنێک بوو (أسیر)یان لەناو هاوەڵەکانیدا لەگەڵ سی کەسداً هێنایە دەرەوەو هانیاندا کەئەگەر بێت‌و موسڵمان ببێت پێغەمبەری خوا ﷺ دەیکاتە سەرکاری خەیبەر ، کە گەیشتە (قرقرەنیار) لەنێوان هەردوو لادا جیاوازی و دووبەرەکی و گومان خراپی دروست بوو ، بووە هۆی هەڵگیرسانی شەڕو کوژرانی (أسیر)و هەموو هاوڕێکانی.

٧. سریەی (بشیر)ی کوڕی (سعد)ی (أنصاری) بەرەو (یەمەن)و (جبار) کە دوو ناوچەی سەر بە (غطفان) یان (فزارة) و(عذرة) بوون، لە مانگی (شەوال)ی ساڵی (٧)ی کۆچیدا، لەگەڵ سێ سەد چەکداری موسڵماندا ، بۆ ڕووبەڕوو بونەوە لەگەڵ کۆمەڵێک کە خەریک بوون دەیاندا بەسەر شاری مەدینەدا ، شەو دەڕۆشتن و ڕۆژیش خۆیان حەشاردەدا ، خێڵەکە هەواڵی هاتنی (بشیر)یان پێگەیشت هەڵاتن ، مەڕو ماڵاتێکی زۆریان لێ بەجێماو کەوتە دەست موسڵمانەکان ، دوو پیاوپشیان لێ بەدیل گیراو (بشیر) هەردووکیانی هێنا بۆ مەدینەو بردنیە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ ، لەوێ موسڵمان بوون.

٨. سریەی (أبی حدرد)ی (أسلمی) بەرەو (غابة) ، (ابن قیم) لەنێوەندی سریەکانی ساڵی حەوتی پێش عومرەی قەزا کردنەوەدا باسی کردوە ، پوختەکەی ئەوەیە کەپیاوێکی خێڵی (جشم)ی کوڕی (معاویه) بەژمارەیەک چەکداری زۆرەوە هاتبوە (غابة)و دەیویست خێڵی (قیس) ڕازی بکات بۆ شەڕی موسڵمانەکان . پێغەمبەری خوا ﷺ (أبا حدرد)ی لەگەڵ دوو پیاوی تردا بۆ ناردن ، (أبو حدرد) نەخشەیەکی جەنگی زۆر مەحکەمی داڕشت بۆ ئەوشەڕە ، بەشێوەیەکی خراپ دوژمنی تێکشکاندو ژمارەیەکی زۆری لە وشترو مەڕومااڵت پێ بەجێهێشتن.[١]

---

[١] / زاد المعاد ٢ / ١٤٩، ١٥٠ بۆ درێژەی باسی ئەو سریانە بڕوانە (رحمة للعالمین) ٢/ ٢٢٩، ٢٣٠، ٢٣١، (زاد المعاد) ٢/ ١٤٨، ١٤٩، ١٥٠، هەروەها (فهوم أهل الاثر) لەگەڵ پەراوێزەکانی ل٣١، (مختصر سیرة الرسول) نوسینی (شیخ عەبدوڵڵای نەجدی) ل٣٢٢، ٣٢٣، ٣٢٤.

عومرەی قەزا کردنەوە

حاکم دەڵێت: هەواڵەکان دەماودەم دەڵێن: لەمانگی (ذو العقدة)دا پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانیدا بەهاوەڵەکانی بەرگی عومرە بپۆشن بەمەبەستی قەزاکردنەوەی عومرە ، فەرمانیشی پێدان ئەو کەسەی پەیمانی حودەیبیەی دیوە دوانەکەوێت ، جگە لە شەهیدەکان کەس دوانەکەوت ، چەندین کەسی تریش بەنیازی عومرە کردن لەگەڵیدا بەڕێ کەوتن ، ژمارەیان جگە لە ژنو منالّ دووهەزار کەس دەبوو.[1]

(عویف)ی (أبا رهم)ی (غفاری) بەسەر مەدینەوە بەجێهێشت ، شەست وشتریشی دایە بەرخۆی ، (ناجیە)ی کوڕی (جندب)ی (أسلمی) کردە سەروکاریان ، هەر لە (ذي الحليفة)وە ئیحرامی عومرەیان کرد ، دەستیان کرد بەوتنی (لبيك اللهم لبيك) ، هەموو موسڵمانان دەیانوتەوە ، بەتەواوی چەکوتفاقی شەڕیان پێبوو، نەبادا قوڕەیش پەیمانشکێنیەکیان لەگەڵدا بکەن ، کە گەیشتە (یأجج) هەموو کەل و پەلی جەنگی دانا لە شیرو تیرو ڕمو گورزو ، (أوس)ی کوڕی (خول)ی (أنصاری) لەگەڵ دووسەد سواردا بەلایەوە بەجێهێشت ئەنجا بەشمشێری ئەسپ سوارو لە کێلانداخۆی کرد بەناو شاری مەککەدا.[2]

پێغەمبەری ﷺ بەسواری وشترەکەی (قصواء)ەوە چووە مەککە ، موسڵمانەکان دەوریانداو شمشێرەکانیان هەڵکێشاو (لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ) یان دەوت.

موشریکەکان چوونە دەرەوە بۆ شاخی (قعيقعان) ـ ئەو شاخەی دەکەوێتە باکووری کابەوە ، بۆ ئەوەی موسڵمانەکان ببینن ، لەبەینی خۆیاندا دەیانوت: سەیرکەن کە هاتن هەموویان قەیغەی شاری (یثرب) قەڵەوی کردون. پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانیدا بەهاوەڵەکانی هەرسێ قۆناغەکە ببڕنو ئەمسەرو ئەوسەری (رکن) بکەن ، بۆیە فەرمانی بڕینی هەموو قۆناغەکانی پێنەدان لەبەرمانەوە ، بۆیە ئەمەی کرد تا موشریکان هێزەکەی ببینن[3] ، هەروەها فەرمانی پێدان شانی ڕاستیان ڕووت بکەن و بەرگەکە بدەن بەسەر شانی چەپیاندا.

---

[1] / فتح الباری ٧ / ٧٠٠.
[2] / هەمان سەرچاوە ، هەروەها (زاد المعاد) ٢ / ١٥١.
[3] /صحيح البخاری ٢١٨/١ ، ٦١٠/٢ ، ٦١١ ، صحيح المسلم ٤١٢/١.

پێغەمبەری خوا ﷺ لە (ثنیة) چووە ناو مەککە کە دەرواننێت بەسەر (حجون)دا ، موشریکان ڕیز بوو بوون سەیریان دەکرد ، بەردەوام بوو لە (تلبیة) ، تادەستی گرت بە (رکن)ەوە لە (محجنة)دا ، پاشان تەوافی کرد ، موسڵمانانیش بەدوایدا تەوافیان کرد ، (عبدالله)ی کوڕی (رواحە) لەبەردەم پێغەمبەری خوا ﷺ دەڕۆشت و شمشێرەکەی هەڵگێشابوو دەیوت:

خلـو بـنی الکفـار عن سبیلـه خلـوا فکـل الخیر فی رسولـه
قد انـزل الرحمـن فـی تنـزیله فـی صحف تتلـی علی رسوله
یـارب انـی مؤمـن بقیلـه انـی رأیـت الحقَّ فی قبولـه
بـان خـیر القتل فـی سبیلـه الـیوم نضـربکم علی تنـزیله
ضربـا یزیـل الهـام عن مَقیله ویذهـلُ الخلیـل عن خلیلـه[1]

لە فەرمودەکەی (أنس)دا ، (عمر) فەرمووی: ئەریّ (ابن رواحە) تۆ شەرم ناکەیت لەبەردەم پێغەمبەری خوادا و لەناو حەرەمی خوادا شیعر دەخوێنیتەوە؟ پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: عومەر وازی لێ بهێنە ، ئەو شیعرەی (عبدالله) لە تیر هاویشتن خێراترە بۆ سەردڵو دەروونیان.[2]

ئەنجا پێغەمبەری خوا ﷺ و موسڵمانەکان سێ قۆناغەکەیان بڕی ، کە موشریکان بەو گورج و گۆڵیە بینیانن بە یەکتریان وت: بەئەمانەتان دەوت قەڵەوبونو هیچیان پێ ناکرێت ، وەڵاّ هەر ئەوانە لە فلاّنە کەس و فیسارە کەس بەهێزترن.[3]

کە لە تەواف کردن بوەوە ، کەوتە ڕاکردنی نێوان (صفا) و (مروة) ، کە لێبوەوە لە (مروە)دا (هدی)ەکەی وەستان ، فەرمووی: (ئەمە قوربانیەکەیە ، هەموو شوێنێکی تری دەوروبەری مەککەش قوربانیگەیە) ، لە (مروە)دا قوربانیەکەی سەربڕی و سەری چاک کرد ، موسڵمانەکانیش بەهەمان شێوەیان کرد ، پاشان چەند کەسێکی نارد بۆ (یاجج) بۆ ئەوەی بەسەر چەکو تفاقەکانەوە بنو ئەوانی تریش بێنو دروشمی خۆیان ئەنجام بدەن ، ئەوانیش هاتن.

پێغەمبەری خوا ﷺ سێ ڕۆژ لەمەککەدا مایەوە ، کە ڕۆژی چوارەم هات ، موشریکان هاتن بۆ لای (علی) وتیان: بڵێ بەهاوەڵەکەت ، وادەکەی تەواو بوو

---

[1] / بەیتی شیعرەکان پەرتەوازەن و لەچەند شوێنێکدا کۆمان کردنەوە.
[2] / (ترمذی) ڕیوایەتی کردوە ،(باب الاستئذان)و (الادب) و (انشاء الشعر)۱۰۷/۲.
[3] / صحیح المسلم ٤١٢/١.

بابڕواتە دەڕەوە ، پێغەمبەری خوا ﷺ چووە دەرەوە لە مەككەوە لە (سرف) دابەزی و لەوێدا ماوەیەك مایەوە.

کە پێغەمبەری خوا ﷺ لە مەككە دەرچوو کچۆڵەکەی (حمزە) (ڕ) بە مامە مامە شوێنیان کەوت ، (علی) هەڵیگرت ، لەوێدا لەسەر ئەو کچۆڵەیە (علی) و (جعفر) و (زید) بوو بەقسەو باسیان ، پێغەمبەری خوا ﷺ دای بە (جعفر) ، چونکە پوری هاوسەری (جعفر) بوو.

لەڕێگەی ئەم عومرەیەدا بوو ، پێغەمبەر ﷺ (میمونە)ی کچی (الحارث)ی (عامری) خوازبێنی کرد ، پێغەمبەر ﷺ پێش چوونە ناو مەككە (جعفر)ی کوڕی (أبی طالب)ی نارد بۆ خوازبێنی ، (میمونە) کاری خۆی دایەدەست (عباس) چونکە (أم الفضل)ی خوشکی ، خێزانی (عباس) بوو ، ئەویش ڕازی بوو ، کە لە مەككە دەرچوو (أبا رافع)ی بەجێ هێشت بۆ ئەوەی (میمونە)ی بۆ بگوازێتەوە کە دەڕوات ، لە (سرف) پێغەمبەری خوا ﷺ (میمونە)ی گواستەوە.[1]

ئەم عومرەیە ناونرا عومرەی قەزا، لەبەرئەوەی لەجیاتی عومرەکەی حودەیبیە بوو، یان لەبەرئەوەی بەو پێیە بوو قەزاگەریی یان ئاشتبوونەوەی لەسەرکرا لە حودەیبیەدا ، لێکۆڵەران ڕای دووەم پەسەند دەکەن[2] ، ئەم عومرەیە چوار ناوی هەیە: (عومرەی قەزا ، عومرەی قەزیە ، عومرەی (قصاص) ، عومرەی سوڵح).[3]

دوای گەڕانەوە لە عومرەی قەزا چەند سریەیەکی بە چواردەوردا نارد ، ئەمەش پوختەیانە:

١. سریەی (ابن أبی العوجاء) لەمانگی (ذی الحجة)ی ساڵی (٧)ی کۆچیدا ، لەگەڵ (٥٠) پیادا ، پێغەمبەری خوا ﷺ ناردنی بۆ خێڵی (بني سليم) ، بۆ ئەوەی بانگیان بکەن بۆ ئیسلامەتی ، وتیان: پێویستمان نیە بەو بانگەوازەی تۆ ، پاشان شەڕێکی سەختیان کرد لەگەڵ موسڵمانەکاندا ، (ابو العوجاء)ی تێدا بریندار بوو ، دوو کەسیش لە دوژمن بەدیلی گیران.

٢. سریەی (غالب)ی کوڕی (عبدالله) بۆ ئەو شوێنەی هاوەڵەکانی (بشير)یان تێدا شەهید کرا لە (فدك) ، لەمانگی (صفر)ی ساڵی (٨)ی ساڵی کۆچیدا لەگەڵ دوو سەد پیادا ، چەند پیاوێکیان لێ کوشتن و ژمارەیەك وشتریشیان دەستکەوت.

---

[1] / زاد المعاد ١٥٢/٢.
[2] / بروان (زاد المعاد) ١٧٢/١ و فتح الباری ٥٠٠/٧.
[3] / بروانە هەمان سەرچاوە.

٣. سریەی (ذات أطلح) لەمانگی (ڕەبیعی یەکەم)ی ساڵی (٨)ی کۆچیدا ، خێڵی (بنو قضاعة) کۆمەڵێکی زۆریان کۆکردبوەوە بۆ هەڵکوتانە سەر موسڵمانەکان ، پێغەمبەری خوا ﷺ (کعب)ی کوڕی (عمیر)ی (انصاری) لەگەڵ پانزە پیاودا بۆ نارنن ، بەدوژمن گەیشتن ، بانگیان کردن بۆ ئیسلامەتی ، گوێیان پێ نەدابوون و تیر بارانیان کردبوون و جگە لەپیاوێک هەموویان شەهید کردبوون ، ئەو کەسەش لەنێوان کوژراوەکاندا خۆی کردبوو بە مردوو.[1]

٤. سریەی (ذات عرق) بۆ (بني هوازن) لەمانگی (ڕەبیعی یەکەم)ی ساڵی (٨)ی کۆچیدا ، خێڵی (هوازن) جارێکی تریش نیازی کۆکردنەوەی دوژمنانیان هەبوو ، (شجاع)ی کوڕی (وهب)ی (أسد)ی بۆ نارنن لەگەڵ بیست و پێنج پیاودا ، کەمینیان نەدیبوو ، بەڵام ژمارەیەک وشتریان دەست کەوتبوو.[2]

جەنگی (مُؤتة)

ئەم جەنگە گەورەترین ڕووبەڕووبونەوەی جەنگی‌یە ، گەورەترین شەڕی خوێناویە موسڵمانەکان لە ژیانی پێغەمبەری خوا ﷺدا ئەنجامیان دابێت ، ئەم جەنگە بووە پێشەکی و دەستپێکێک بۆ فەتح کردنی ناوچەکانی نەسرانی نشین ، ئەم جەنگە لە (جەمادی یەکەم)ی ساڵی (٨)ی کۆچیدا ڕووی داوە ، بەرامبەر بەمانگی (ئۆگستۆس) یان (سێپتێمبەر)ی ساڵی (٦٢٩)ی زایین.

(مؤتة) گوندێکە دەکەوێتە خواروی شامەوە ، نێوان (مؤتة) و (بیت المقدس) دوو فەرسەخ ڕێیە.

هۆی جەنگەکە

هۆی ئەم جەنگە ئەوەیە، پێغەمبەری خوا ﷺ بە (حارث)ی کوڕی (عمیر)ی (ازدی)دا نامەیەکی نارد بۆ گەورەی (بصری) ، لەڕێگەدا (شرحبیل)ی کوڕی (عمرو)ی (غسان)ی کە سەرکار بوو بەسەر خاکی (بلقاء)ی شامەوە لەلایەن (قیصر) ەوە دانرابوو، ئەم پیاوە چووە ڕێگەی نێردراوەکەی پێغەمبەر ﷺ ، گرتی و بەستیەوە و کوشتی.

---

[1] / رحمة للعالمین٢/٢٣١.

[2] / هەمان سەرچاوە لەگەڵ (تلقیح فهوم أهل الأثر) نوسینی (ابن الجوزی) ل٢٣.

لەوکاتەدا کوشتنی فروستادەو نێردراو یەکێک بوو لەتاوانە گەورەکان ، وەکو لێدانی شەپۆری شەڕ وابوو ، پێغەمبەر ﷺ ئەمەی زۆر بەلاوە سەختو ناخۆش بوو ، بۆیە کە هەواڵەکەی پێگەیشت سوپایەکی سێ هەزار کەسی بۆ سازدان[1] ئەمەش گەورەترین سوپای ئیسلامیی بوو جگە لەجەنگی ئەحزاب پێشتر موسڵمانان بەو شێوەیە ژمارەیان زۆر نەبوو.

میرەکانی سوپاو ڕاسپاردەی پێغەمبەر ﷺ بۆیان

پێغەمبەر ﷺ (زید)ی کوڕی (حارثة)ی کرد بەسەرکردەی سوپاو فەرمووی: ئەگەر شەهید بوو (جعفر) دابنێن ، ئەگەر ئەویش کوژرا (عبدالله)ی کوڕی (رواحة) دابنێن[2] ، ئالایەکی سپی بۆ دانان و دایە دەست (زید)ی کوڕی (حارثة).[3]

ڕای سپاردن کە بڕۆنە سەرشوێنی شەهید بوونی (حارث)ی کوڕی (عمیر) ، ئەوانەی لەوێدان بانگیان بکەن بۆ ئیسلام ، ئەگەر وەڵامیان دایەوەو هاتن بەدەمتانەوە ئەوە باشە ، وەگەرنا پاش پشت بەستن بەخودا لێیان بدەن و شەڕیان لەگەڵدا بکەن و پێی فەرموون: (بە ناوی خوداوەو لە پێناوی خوادا غەزا بکەن لەگەڵ ئەوانەدا بێ باوەڕن ، پەیمان مەشکێنن و مەدەن بەسەریاندا ، منداڵی شیرەخۆرەو ژن و پیاوی بە تەمەن و بێچەکو خواپەرستانی ناو کڵێساکان مەکوژن ، دارخورماو هیچ داریکی تر مەبڕن ، هیچ بینایەک مەڕوخێنن).[4]

مانۆاویی کردن لە سوپای ئیسلامیی و گریانی (ابن رواحه)

کە سوپای ئیسلامی خۆی ئامادەکرد بۆ بەڕێکەوتن، خەڵکی ئامادەبوون و خوا حافیزیان کرد لە میرەکان ، پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵان سڵاویان لێکردن ، لەوێدا یەکێک لە سەرکردەکانی سوپا دەستی کرد بەگریان ، ئەویش (عبدالله)ی کوڕی (رواحة) بوو، پێیان وت: چی دەتگریەنێت؟ وتی: سوێندم بەخوا مەسەلەکە خۆشەویستی دنیا نیەو دورکەوتنەوەش نیە لەئێوە، بەڵکو هۆکەی ئەوەیە گوێم لێ بوو جارێکیان پێغەمبەر ﷺ ئایەتێکی خوێندەوە باسی ئاگری دۆزەخی تێدابوو: ﴿وَإِنْ مِنْكُمْ إِلاَّ وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا﴾ مريم /٧١ (واتە: هیچ یەکێک نیە لە

---

[1] / زاد المعاد ١٥٥/٢ ، فتح الباری ٥١١/٧.
[2] / صحيح البخاری (باب غزوة مؤتة من ارض الشام).
[3] / (مختصر سيرة الرسول) نوسینی شێخ عەبدوللای نەجدی).
[4] : هەمان سەرچاوە ، (رحمة للعالمين ٢٧١/٢).

ئێوە بەدۆزەخدا گوزەر نەکات، ئەمە بڕیارێکی یەکلایی خودایە) منیش بیر دەکەمەوە پاش گوزەرکردن چۆن دەتوانم دەربازبم؟

موسڵمانان وتیان: خوا بتانپارێزێت‌و لەشەڕ لاتان بدات و بەبێوەیی‌و سەلامەتی‌و دەسکەوتەوە بتانگێڕێتەوە، (عبدالله)ی کوڕی (رواحة) وتی:

لکنّني أسألُ الرحمـٰنَ مغفـرةً ... وضربةً ذات فَرْعٍ[1] تَقْذِفُ الزَّبَـدا

أو طعنةً بيدى حَـرّانَ مُجْهِزَةً ... بحربةٍ تنفذُ الاحشاءَ و الكَبِـــداً

حتى يقالَ اذا مرّوا على جَدَثي[2] ... أرشده اللهُ من غازٍ ، وقد رَشَـدا

دوای ئەوە سوپاکە کەوتەڕێ ، پێغەمبەریش ﷺ لەگەڵیان بەڕێکەوت بۆ خوا حافیزی لێ کردن ، تاگەیشتە (ثنية الوداع) ئەنجا وەستاو ، خواحافیزی لێ کردن .[3]

بە جۆڵەکەوتنی سوپای ئیسلامیی ،
لە پڕدا کەوتن بەسەر بارێکی ترسناکدا

سوپای ئیسلامیی جولاّ بەرەو باکور هەتا گەیشتە (معان) لەخاکی شامدا ، کە پاڵی داوە بە حیجازی باکورەوە ، لەوێدا هەواڵیان بۆ هات کە (هەرقل) بە سەد هەزار چەکداری ڕۆمەوە لە (مآب)ی خاکی (بلقاء) دابەزیوە ، خێڵەکانی (لخم) و (جزام) و (بلقين) و (بهراء) و (بلیی) بە سەد هەزاری تریەوە پاڵیان پێوە داوە.

لە نجوومەنی ڕاوێژکاری (معان)

موسڵمانەکان هیچ جۆرە ئەژمارێکیان بۆ سوپایەکی زەبەللاحی لەو جۆرە نەکرد بوو ، کە لە زەویەکی دوورە ولاتدا لەپڕێکدا لێیان پەیدا بێت ، ئایا دەکرێت سوپایەکی بچوکی سێهەزار کەسی هێرش بکاتە سەر سوپایەکی بێ شوماری لەبن نەهاتوو کە دووسەد هەزار کەس دەبێت؟ موسڵمانەکان سەریان سوڕمابوو ، بۆیە دووشەو لە (معان)دا مانەوە بۆ بیرکردنەوە لە ڕەوشەکەو ڕاوێژکردن بەیەکتر لەبارەی بارودۆخەکەوە ، وتیان با نامە بنووسین بۆ پێغەمبەر ﷺ ئەویش یان کەسی ترمان بۆ دەنێرێت یان فەرمانێکمان پێدەدات.

---

١ : الفرع: ناواخن . بۆشایی.

٢ الجدث : گۆڕ.

٣ / ابن هشام . ٢/٢٧٣ ، ٢٧٤ . زاد المعاد ١٥٦/٢ . مختصر سيرة الرسول ،نووسینی شێخ عبدوللای نەجدی . ل٣٢٧.

بەڵام (عبدالله)ی کوڕی (رواحة) دژی ئەم بۆچوونە بوو ، هانی خەڵکیدا بۆ شەڕو پێی وتن: ئێوە بۆ ئەو مەبەستە دەرچوون کە ئێستا لەسەر دڵتان گرانە ، ئەویش شەهادەتە ، ئێمە بەژمارە شەڕناکەین لەگەڵ دوژمن ، بەم ئایینە شەڕیان لەگەڵدا دەکەین کە خوا بەهۆیەوە ڕێزی لێ گرتووین ، بەڕێکەون ، یان سەرکەوتنە یان شەهید بوون . لەکۆتاییدا ڕا هاتە سەر ڕایەکەی (عبدالله)ی کوڕی (رواحة).

سوپای ئیسلام بەرەو لای دوژمن دەجوڵێت

پاش ئەوەی کە سوپای ئیسلام دووشەوی لە (معان)دا بەسەر برد ، بەرەو خاکی دوژمن کەوتنە جوڵە ، هەتا سوپاکەی (هرقل) یان لە گوندێکی (بلقاء)دا پێگەیشت پێی دەڵێن (مشارف) ، دوژمن نزیک بووەوە ، موسڵمانەکان لایاندا بەلای (مؤتة)دا لەوێ سەربازگەیان دانا ، خۆیان سازکرد بۆ شەڕ ، لای ڕاستەوە (قطبة)ی کوڕی (قتادة)ی (عذری)و لای چەپیشەوە (عبادة)ی کوڕی (مالك)ی (انصاری) یان دانا.

سەرەتای جەنگو بەدوای یەکداهاتنی سەرکردەکان

لە (مؤتة)دا هەردوولا پێکداهاتن ، شەڕێکی سەخت ڕووی‌دا ، (سێ هەزار) شەڕکەر دژ بە(دووسەد هەزار) چەکدار وەستاونەتەوە ، شەڕێکی سەرسوڕهێنەرەو دونیا بەسەرسامیەوە چاوەڕوانی دەکات ، بەڵام کەگەردەلوڵی باوەڕ هەڵی کرد ئاکامی سەر سوڕهێنەر دەهێنێتە کایەوە.

ئالأکە بەدەست (زید)ی کوڕی (حارثة)ەی پیاوە خۆشەویستەکەی پێغەمبەرەوە ﷺ بوو، بەسەختی شەڕی دەکرد ، شەڕێك کەم کەس لە سەربازانی تر دەتوانن ئەو جەنگە بکەن ، مەگەر سەربازانی ئیسلام ، بەردەوام شەڕی کرد تاکەوتە نێو ڕەو تیری دوژمنانەوەو شەهید کرا.

دوای ئەو (جعفر)ی کوڕی (ابو طالب) ئالأکەی هەڵگرت ، شەڕێکی قارەمانانەی کرد ، تا شەڕ شەکەتی کرد لەسەر ئەسپەکەی (شقراء) کەوتە خوارەوە ، پاشان دەستی کردەوە بەجەنگ تادەستی ڕاستی قرتا ، ئەنجا ئالأکەی بە دەستی چەپی هەڵگرت ، دەستی چەپیشیان قرتاند ، ئەنجا خۆی‌دا بەسەر ئالأکەدا ڕای گرت هەتا دوا هەناسەو شەهید کرا ، دەڵێن: کابرایەکی ڕۆمی شیرێکی لێداوە لەتی کردوە ئەنجا مردوە ، خوای مەزن لەجیاتی هەردوو باڵیدا دووباڵی پێ بەخشی لەبەهەشتدا پێی بفڕێت بۆ هەر شوێنێك خۆی دەیەوێت ، لەبەرئەوە ناونرا:(جعفر الطیار) جەعفەری باڵدار ، جەعفەری دووباڵ.

(بخاری) دەگێڕێتەوە لە (نافع)ەوە دەڵێت: (ابن عمر) چووە سەرلاشەکەی بینی نزیکەی پەنجا بریندی پێوەیە بە ڕم و شیر ، هیچ کامیان لەپشتەوە بەری نەکەوتوە.[1]

لە ڕیوایەتێکی تریشدا هاتوە ، (ابن عمر) دەڵێت: لەو شەڕەدا لەگەڵیاندا بووم ، گەڕاین بۆ (جعفر)ی کوڕی (ابو طالب) لەنێو کۆژراوەکاندا دۆزیمانەوە ، شەست و ئەوەندە برین و شوێنی بەرکەوتنمان بینی بەجەستەیەوە کە ڕم و شمشێر لێیدا بوو[2] . لەڕیوایەتەکەی (العمری)شدا لە (نافع)ەوە ئەم بەشەی لەسەرە: (هەموو ئەو بریندانە بەر پێشەوەی جەستەی کەوتبوو).[3]

کە (جعفر)یش شەهید کرا ئیتر (عبدالله)ی کوڕی (رواحة) بەهەمان جۆری قارەمانێتی خۆی فرێدایەوە ناو گەرمەی شەڕەکەو ئاڵاکەی بردە پێشەوە ، بەسواری ئەسپەکەوە دەیویست لە ئەسپەکەی دابەزێت ، هاواری دەکردو ئەم شیعرەی دەخوێندەوە:

أَقْسَمْتُ يـانفسُ لَتَنْزِلَنَّـــهْ كارهةً أو لَتَطـــاوِعَنَّـــهْ
إنْ أجلبَ الناسُ وشدُّوا الرنَّهْ مالى أراكِ تكرهينَ الجَنَّهْ ؟!

پاشان لە ئەسپەکەی دابەزی ، ئامۆزایەکی پارچەیەک گۆشتی بۆ هێناو پێی وت: ئەمە بخۆ بابەرگەی ئەو شەڕە بگرێت ، ئەوە چەند ڕۆژە تۆ هیچت نەخواردوە ، لێی وەرگرت یەک پارچەی لێکردەوە ، ئەنجا فرێیداو شمشێرەکەی هەڵگرتو چووەوە ناو شەڕەکە ، جەنگا هەتا شەهید کرا.

ئاڵاکە بەدەستی شمشێرێکی خودا وە

لەوێدا ئاڵاکە کەوتە دەست پیاوێکی خێڵی (بنی عجلان) ناوی (ثابت)ی کوڕی (أرقم) بوو ئاڵاکەی بەرز کردەوەو وتی: موسڵمانینە ، ڕێکەون لەسەر پیاوێک ئەم ئاڵایە هەڵگرێت ، وتیان: تۆ هەڵی بگرە ، وتی: من ناتوانم. موسڵمانان بڕیاریاندا لەسەر ئەوەی (خالد)ی کوڕی (ولید) هەڵی بگرێت ، بەرزی کردەوەو شەڕێکی ئازایانەی کرد . (بخاری) لە (خالد)ی کوڕی (ولید)ەوە دەیگێڕێتەوە ، وتویەتی: لە ڕۆژی (مؤتة)دا نۆ شمشێر بەدەستمەوە شکاوە لەکۆتاییدا شمشێرێکی یەمانیم بە

---

[1] / صحيح البخارى (باب غزوة مؤتة من ارض الشام ٦١١/٢.
[2] / هەمان سەرچاوە ٦١١/٢.
[3] / بڕوانە (فتح البارى) ٥١٢/٧ ، ڕوانەتی فەرمودە جیاوازی تەنها لەژمارەکەدایە، هەردوو ڕیوایەتەکە کراون بەیەک بەپێی ژمارەی ئەو تیرانەی بەری کەوتون ، بڕوانە هەمان سەرچاوە.

دەستەوە مایەوە[1]. لەدەرپەرینێکی تردا هاتووە: لە پۆژی (مؤتة)دا نۆ شمشێر بە دەستەوە شەقی برد ، تەنها شمشێرێکی یەمانی بەرگەی گرت بەدەستەوە.[2]

پێغەمبەر ﷺ لە پۆژی (مؤتة)دا بەوەحی) هەواڵی شەهیدبوونی هاوەڵەکانی پێگەیشت لەمەدینە، پێش ئەوەی خەڵک هەواڵی شەڕەکە بهێنن ، فەرمووی: ئەوە(زید) ئالاکەی هەڵگرت و شەهید بوو ، پاشان (جعفر) هەڵی گرت و ئەویش شەهید بوو ، پاشان (عبدالله)ی کوڕی (رواحة) هەڵی گرت و ئەویش شەهید بوو - کە ئەمەی دەوت چاوی پیرۆزی فرمێسکی دەباراند - تا شمشێرێکی خودا ئالاکەی هەڵگرت و پزگاریان بوو.[3]

کۆتـایی جەنگەکـە

لەگەڵ نواندنی ئەو ئازایەتیە کەم وێنەیەدا زۆر سەیر بوو کە سوپایەکی وابچوک لەبەر دەم شالاوی یەك لەدوای یەکی ئەو سوپا گەورەیەدا بوەستێت. بۆیە لەو هەلوێستەدا (خالد)ی کوڕی (ولید) لێهاتویی خۆیی دەرخست لە پزگارکردنی موسڵمانەکاندا لەو شەڕە قورسەی خۆیان تێئالاندبوو.

ریوایەتەکان جیاوازن لەسەر چارەنووسی شەڕەکە ، پاش تێڕامان لە سەرجەم ریواتەکان وادەردەکەوێت ، کە (خالد)ی کوڕی (ولید) بەدرێژایی ئەو پۆژە توانیویەتی بەرەنگاری پۆمەکان بکات ، لە یەکەم پۆژی شەڕدا هەستی کردوە کە پێویستە فێڵێکی جەنگی بەکار بهێنێت دژ بەپۆمەکان و ترس بخاتە دڵیانەوە ، تابتوانێت موسڵمانەکان کەنار بدات بەبێ ئەوەی بوار هەبێت پۆمەکان هێرشی بەرامبەرو پاوەدونان بکەن ، چونکە زۆرباش دەیزانی قوتار بوون لەو سوپا زەبەلاحە ئەستەمە ئەگەر موسڵمانەکان پاشە کشە بکەن ، بەدوایاندا پۆمەکان هێرش دەهێنن و تەفرو تونایان دەکەن.

شـەڕی پاشەکشە

کە پۆژی دووەم هات ، باری سوپاکە گۆڕا ، جارێکی تر سازی دانەوە ، شوێنی پاست و چەپ و ناوەڕاستی جێ گۆڕکێ پێ کرد ، کە پۆمەکان سەیریان کردن نەیاننناسینەوە وایانزانی یارمەتی و کۆمەکی نوێیان بۆ هاتووە ، ترسیان لێ نیشت ، ئەنجا (خالد) وردە وردە دەستی کرد بەپاشەکشەیەکی پێکوپێك و لەسەرخۆ ، لەگەڵ

---

[1] / صحیح البخاری ، باب غزوة مؤتة من أرض الشام ٦١١/٢.
[2] / هەمان سەرچاوە ٦١١/٢.
[3] / هەمان سەرچاوە ٦١١/٢.

پاراستنی ڕێکی ڕیزەکاندا ، پۆمەکان شوێنیان نەکەوتن ، چونکە وایانزانی کە ئەمە فێڵی موسڵمانەکانەو بۆ بۆسەنانەوەیە تا بیانخەنە قوڵایی بیابان و تەفروتونایان بکەن.

بەو شێوەیە سوپای دوژمن بەرەو خاکی خۆی گەڕایەوەو شوێنی موسڵمانەکان نەکەوت ، موسڵمانەکانیش توانیان بەسەلامەتی خۆیان کەناربدەن‌و بگەڕێنەوە بۆ مەدینە[1].

کوژراوانی هەردوولا

لەو شەڕەدا موسڵمانەکان دوانزە کەسیان لێ شەهید کرا ، پۆمەکانیش ژمارەی کوژراوەکانیان نازانرێت ، بەڵام باسی درێژەی شەڕەکە بەڵگەیە لەسەر زۆریی کوژراوەکانیان.

کاریگەریی جەنگەکە

لەو شەڕەدا هەرچەندە موسڵمانەکان نەیانتوانی تۆڵەی خۆیان بکەنەوە ، بەڵام کاریگەریەکی گەورەی هەبوو بۆ ناوبانگی موسڵمانەکان ، هەموو عەرەبی خستە حاڵەتی سەرسوڕمان ئەبڵەق بوونەوە ، چونکە لەو پۆژگارەدا پۆمەکان گەورەترین و تاکە دەسەلاتداری سەربازیی دونیا بوون، عەرەب پێیان وابوو کە جەنگ کردن لەگەڵ پۆمەکاندا مانای خۆکوشتن‌و فەوتانە ، بۆیە جەنگکردنی ئەو سوپا بچوکە لەگەڵ ئەو سوپا زەبەلاحەی سەر زەویدا ، کە دووسەد هەزارسوار دەبوون‌و پاشان گەڕانەوەش بە بێ زیانێکی ئەوتۆ ، بوو بەیەکێك لە شتە سەرسوڕهێنەرەکانی پۆژگاری ئەوەی دەردەخست کە سوپای موسڵمانەکان تەرزێکی نوێیە لە سوپاو لەو جۆرە ئاساییە نیە ، کە عەرەب پێی ڕاهاتووە، بێگومان ئەوانە خوا سەریان دەخات و سەرکردەکەیان پێغەمبەری خوایە، بۆیە دەبینین دوای ئەو پوودداوە ئەو خێڵە سەرسەختانەی کە هەمیشە و هەردەم هەڵدەگڕان بەپووی موسڵمانەکاندا ، موسڵمان بوون ، ئەوەبوو خێڵی (بنو سلیم)و (اشجع)و (غطفان)و (ذبیان)و (فزارة)و چەندینی تریش موسڵمان بوون .

ئەو جەنگە سەرەتای دەست پێکردنی شەڕی خوێناوی بوو لەگەڵ پۆمەکاندا ، ڕێ خۆشکردن و سەرەتایەك بوو بۆ فەتح کردنی ولاتەکانی پۆم‌و گرتنی زەویە دورەکان لەلایەن موسڵمانەکانەوە.

---

[1] بروانە (فتح الباری) ٥١٣/٧ ، ٥١٤ و (زاد المعاد) ١٥٦/٢ و درێژەی شەڕەکە لەو دور سەرچاوەیەوە وەرگیڕاوە لەگەڵ دور سەرچاوەکەی پێشتر.

سریەی (ذات السلاسل)

کە پێغەمبەر ﷺ هەواڵی پێستی ئەو خێڵە عەرەبانەی بۆ دەرکەوت کە لە دەوروبەری شامدان و هاوکاری و پشتیوانی پۆمەکان دەکەن دژ بەموسڵمانەکان، هەستی کرد کە پێویستە دانایەکی تەواو بەکاربهێنێت بۆ تێکدانی نێوان ئەو گرۆهانەو پۆمەکان و ببێتە هۆی ئەوەی تا ناچاربن یەکبگرن لەگەڵ موسڵمانەکاندا دژ بە پۆمەکان و جارێکی تر کۆمەڵی لەو شێوەیە دژ بە موسڵمانەکان گرد نەکەنەوە.

(عمرو)ی کوڕی (عاصی)ی هەڵبژارد بۆ جێبەجێ کردنی ئەم نەخشەیە، چونکە نەنکی (دایکی باوکی) سەر بە خێڵی (بلي) بوو، لە مانگی (جەمادی دوو)ی ساڵی (٨)ی کۆچیدا ناردی بۆ ناویان لەدوای جەنگی (مؤتة)ەوە بۆ ئەوەی ڕایانکێشێت، لەبارەی ئەم ڕۆشتنەی (عمرو)وە دەڵێت: پێدەچێت کە هەواڵگرەکان هەواڵیان هێنابێت گوایە کۆمەڵێکی خێڵی (قضاعة) کۆبونەتەوە تابەن بەسەر مەدینەدا، پێغەمبەریش ﷺ (عمرو)ی ناردووە بۆیان، لەوانەشە هەردوو هۆیەکە پێکەوە بووبێت.

پێغەمبەری خوا ﷺ ئالآیەکی سپی دایە دەست (عمرو)ی کوڕی (عاص)و، هاوڕا ئالآیەکی ڕەشیشی لەگەڵدا ناردو لەگەڵ سێسەد کەسی کۆچکەرو ئەنساریدا بەڕێی کردن، سی ئەسپ سواریان لەگەڵدابوو، فەرمانی پێدا کە یارمەتی وەربگرێت لە هەر کەسێکی خێڵی (بلي) و (عزرة) و (بلقين) کە بەلایدا بگوزەڕێن، شەو دەجوڵاو بە ڕۆژ خۆی کەنار دەدا، کە لەکۆمەڵەکە نزیک بووەوە هەواڵی بۆ هات کە ژمارەیان زۆر زۆرە، ئەنجا (رافع)ی کوڕی (مکیث)ی (جهنی) نارد بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ و داوای کۆمەکی تری لێکرد، پێغەمبەریش ﷺ بەسەرکردایەتی (ابو عبیدة)ی کوڕی (جراح) دووسەد سواری تری نارد لە کۆچکەران و ئەنسارەکان کە (ابوبکر)و (عمر) یان تێدابوو، ئالآی دایەدەستیان و فەرمانی پێدان کۆبن و ڕا جیاواز نەبن، کە (ابو عبیدة) گەیشتە (عمرو) ویستی ئیمامەت بکا بۆ خەڵک، (عمرو) وتی: تۆ کۆمەکیت بۆ من هێناوە، من میری سوپاکەم، (ابو عبیدة) دەستبەجێ بەگوێی کردو، (عمرو) نوێژی بۆ خەڵکەکە دەکرد.

پۆشتن هەتا گەیشتنە ناوچەی (قضاعة) ، چوە ناوی‌و ئەوپەری شوێنەکەی گرت ، لەکۆتاییدا کۆمەڵێکی بینی ، هێرشیان کردە سەریان ، ئەوانیش پایانکردو شوێنەکەیان بەجێ هێشتو بلاوەیان لێ کرد.

ئەنجا (عەوف)ی کوڕی (مالك)ی (أشجعی) وەك فروستادەیەك نارد بۆلای پێغەمبەر ﷺ و هەواڵەکەی گەرانەوەو سەلامەتی سوپاکەی پێڕاگەیاندو هەواڵی جەنگەکەی بۆ گێڕایەوە.

(ذات السلاسل) شوێنێکە کەوتۆتە پشت (وادی القری) لەو شوێنەوە بۆ مەدینە (١٠) ڕۆژ پیادەیە ، (ابن اسحاق) یش دەڵێت: موسڵمانەکان لەسەر ئاوێك لایاندا لە خاکی (جذام)دا ، پێی دەڵێن (السلسل) بەو بۆنەیەوە ناونرا بە (ذات السلاسل).[1]

سەریەی (أبی قتادة) بۆ (خضرة)

ئەم سریەیە لەمانگی (شعبان)ی ساڵی ٨ی کۆچی‌دا بوو، چونکە (بنی‌غطفان) لە ناوچەی (خضرة)دا خۆیان مۆڵدا بوو (خضرة) زەوی (محارب)ە لەناو نەجددا ، پێغەمبەری خوا ﷺ (ابا قتادة)ی بۆناردن لەگەڵ (١٥) پیادا ، ئەوەبوو هەندێکیان لێ کوشتو چەند کەسێکیشیان لێ گرتن و مەڕومااڵتێکی زۆریان گرت ، سریەکە (١٥) شەوی پێچوە.[2]

---

[1] / بڕوانە (سیرة ابن هشام) ٦٢٣/٢ ،٦٢٤، ٦٢٥، ٦٢٦ و (زاد المعاد) ١٥٧/٢.

[2] / رحمة للعالمین ٢٣٣/٢ ، (تلقیح فهوم اهل الأثر) ل ٣٣.

غەزای فەتح کردنی مەککە

(ابن قیم) دەڵێت: پزگارکردنی مەککە ئەو فەتحە گەورەیە بوو ، کە خودای مەزن بەهۆیەوە ئایینو پێغەمبەرەکەی و سەربازو کۆمەڵەکەی سەرخست و ماڵەکەی خۆی پێ پاککردەوەو کردیە سەکۆی هیدایەتی هەموو جیهانیان و پزگارکرد لە دەست موشریکان ، پزگارکردنی مەککە ئەو فەتحە بوو کە فریشتەکانی ئاسمان مژدەیان پێدەداو ورشەو جوانی بەئەستێرەکانی ئاسمانیش بەخشی و بەهۆیەوە پۆل پۆل خەڵکان هاتنە سەر ئاینی پیرۆزی ئیسلام و زەوی پێ پروناک بەوەوە.[1]

هۆی غەزاکە

پێشتر لە پرووداوی (حدیبیة)دا وتمان کە یەکێک لە بەندەکان ئەوەبوو هەر کەسێک ویستی ، بابڕواتە هاوپەیمانی موحەممەدەوە ﷺ ، هەرکەسێکیش ویستی با بڕواتە هاوپەیمانی قورەیشەوە ، هەر تیرەیەکیش دەڕواتە ناو هاوپەیمانێتی هەر لایەنێک ئەوا دەبێتە بەشێک لەولایەنەو هەردەست درێژیەک بۆ سەری دادەنرێت بە دەستدرێژی بۆ سەر لایەنی سەرەکیی هاوپەیمانێک.

بەپێی ئەو بەندە خێڵی (خزاعە) چوونە ناو هاوپەیمانی پێغەمبەرەوە ﷺ و (بنو بکر)یش چوونە ناو هاوپەیمانیی قورەیشەوە ، هەریەکێک لەو دوو تیرە چوونە پەنای یەکێک لە دوولایەنەکە ، لەنێوان ئەو دوو تیرەیەشدا پێشتر دوژمنایەتی جاهیلیەت هەبوو ، جاروبار دەیاندا بەسەر یەکتریدا ، کە ئیسلام هات و ئەم پەیماننامەیە نوسرا ، هەر یەکێکیان بەئارامی دانیشت ، بەڵام (بنو بکر) ئەم دەرفەتەیان قۆستەوە بۆ سەندنەوەی کۆنە تۆڵەیەک ، (نوفل)ی کوڕی (معاویە)ی (دیلی) لەگەڵ کۆمەڵێک کەسی تیرەی (بنو بکر)دا لە مانگی (شەعبان)ی ساڵی (٨)ی کۆچیدا بە شەو دایان بەسەر (خزاعە)دا کە لەکاتێکدا بۆ حەوانەوە لەسەر ئاوێک لایان دابوو ناوی (وتیر) بوو ، چەند پیاوێکیان لێ کوشتن و دەستیان لەیەکتر وەشاند ، قورەیش (بنو بکر)یان پڕ چەک کردبوو ، هەندێک چەکداری تری خێڵی قورەیش تاریکی شەویان بە هەل زانیبوو لەگەڵیاندا بەشداریان کردبوو ، تا ناچاریان کرد بوون بەرەو (حەرەم) هەڵبێن ، کە گەیشتبونە (حەرەم) ، خێڵی (بنو بکر) هاواریان کردە (نوفل) ، وتیان : (نوفل) نەکەیت ئەوا گەیشتینە (حەرەم) ، لە خوا بێ ئاگا مەبە. (نوفل) قسەیەکی زۆر خراپی لەدەم دەرچوو ، وتی: (بنی بکر) لەمرۆ

---

[1] / زاد المعاد ٢/١٦٠.

بەدواوە ئیتر خوا نیە ، بڕۆن تۆڵەی کۆنە قینی خۆتان بکەنەوە ، سوێند دەخۆم ئێوە لە حەرەمدا دزیش دەکەن ، چۆن ئێستە تۆڵەی خۆتانی تێدا ناکەنەوە؟

کە (خزاعە) گەیشتنە مەککە پەنایان برد بۆ ماڵەکەی (بدیل)ی کوڕی (ورقاء)ی (خزاعی) لەگەڵ ماڵی دۆستێکیدا کە ناوی (رافع) بوو.

(عمرو)ی کوڕی (سالم)ی (خوزاعی) بە پەلە خۆی گەیاندە مەدینەو چووە خزمەت پێغەمبەر ﷺ و لەبەردەمیدا وەستا ، پێغەمبەر ﷺ لەناو مزگەوتدا دانیشتبوو کۆمەڵێك لە موسڵمانانی بەدەوردا بوو ، (عمرو) دەستی کرد بە گوتار خوێندنەوە:

یـــا ربِّ إنّي نـــاشِدٌ محمَّـــداً	حلفَنـــا وحلفَ أبيه ألأَ تـــلَدا[1]
قد كنتـــمُ ولداً وكنـــا والداً[2]	ثَـــمَّة أسلمنا ولم نَنْـــزِع يَـــدا
فـــانصُرْ هداكَ الله نصراً أيِّـــدا	وادعُ عبادَ الله يـــأتوا مَـــدَداً
فيهـــم رســـولُ الله قد تجرّدا	ابيضَ مثلَ البدر يسموا صُعُدا
ان سِيْمَ خسفـــاً وجهُة تَرَبَّـــدا	فى فريق كالبحر يجرى مُزْبِـــدا
ان قـــريشاً أخلـــفوك الموعِدا	ونقضـــوا ميثـــاقَكَ المـــؤَكَّدا
وجعلُوا لـــى فى كـــداءٍ رَصَدا	وزعموا أن لستُ ادعوا أحَدَا
وهم أذلُّ ، وأقـــلُّ عـــــددا	هم بَيَّتـــونـــا بـــالوتير هُجَدا

وقتلـــونـــا ركَّعـــاً وسُجَّـــداً[3]

پێغەمبەری خوا ﷺ پێی فەرموو: خەمت نەبێت پشتیوانیت لێ دەکرێت. پاشان هەورێك کەوتە ڕووی ئاسمان ، فەرمووی : ئەو هەورەش سەرەتای سەرکەوتنی (بنی کعب)ە.

پاشان (بدیل)ی کوڕی (ورقاء)ی (خزاعی) لەگەڵ چەندپیاوێکی خێڵی (خزاعە) دا کەوتنەڕێ بەرەو مەدینە ، نەوەستان هەتا گەیشتنە خزمەت پێغەمبەر ﷺ لە مەدینەوە هەواڵی ڕووداوەکەو کوژراوەکانی خۆیاندایە ، ئەوەشیان پێوت: کە قوڕەیش یارمەتی (بنی بکر)ی داوە لەو هێرشەدا، ئەنجا وەفدەکەی گەڕانەوە بۆ مەککە.

---

[1] / اتلد: واتە: کۆن ، ئاماژەدەکات بۆ ئوپەیمانەی لەکۆندا لەنێوان (خزاعە) و (بنی هاشم)دا لەسەردەمی (عبد المطلب) دا ڕووی داوە.

[2] / ئاماژەیە بۆ دایکی(عبد المناف) کەناوی (حبی)یەو هاوسەری (قصی)یە ، لە خێڵی خزاعە بە

[3] / لەبەیتێکی تردا دەڵێت : قتلنا وقد أسلمنا.

(أبو سفيان) دەچێت بۆ مەدینە

بۆ تازەکردنەوەی سوڵحەکە

گومانی تێدانیە ئەو تاوانەی قوڕەیشو هاوپەیمانەکانی ئەنجامیاندا ، پەیمان شکێنیەکی تەواوو پێشێلکردنی پەیماننامەکەی نێوانیان بوو، بۆیە وەی هیچ بەهانەیەك هەبێت ، لەبەرئەوە کە قوڕیش هەستی بەو پەیمانشکێنیە کرد ، لە چارەنوسی کارەکەو دەستبەجێ ئەنجوومەنێکی ڕاوێژکاریان بەستو بڕیاریاندا کە (ابوسفیان)ی سەرکردەیان وەك نوێنەر بنێرن بۆ تازەکردنەوەی سوڵحەکە لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ.

پێغەمبەری خوا ﷺ هەواڵیدا بەهاوەڵانی خۆی ، کە لەدوای ئەم پەیمانشکێنیە قوڕەیش چی دەکات ، فەرمووی: دەبینن (أبو سفیان) خۆی دەگەیەنێتە ئێرە بۆ توند کردنەوەی عەقدەکەو درێژکردنەوەی ماوەی سوڵحەکە .

(ابو سفیان) بەو پێیەی قوڕەیش بڕیاریدا دەرچوو ، لە (غطفان) گەیشت بە (بدیل)ی کوڕی (ورقاء) لەو سەرەوە بەرەو مەککە دەگەڕایەوە ،

پێی وت: (بدیل) لە کوێوە دێیت ؟

(أبو سفیان) دەیزانی کە چووەتە لای پێغەمبەر ﷺ.

(بدیل) وتی: لەناو ئەو شیوەدا بەرەو کەناری دەریا سەردانی (خزاعە)م کرد.

(أبو سفیان) وتی: سەردانی (محمد)ت کردوە؟

(بدیل) وتی: نەخێر.

کە لێك جیابونەوەو (بدیل) چوو بەرەو مەککە ، (أبو سفیان) لەدڵی خۆیدا وتی: ئەگەر (بدیل) گەیشتبێتە مەدینە ئەوا لەئاڵفەکەیدا ناوکی تێدایە ، چوو لەلایەکەوە پشقلی وشترەکەی (بدیل)ی پشکنی سەیری کرد ناوکی تێدایە ،

وتی: سوێند دەخۆم بەخوا چووەتە لای (محمد)و تێی گەیاندووە.

(أبو سفیان) گەیشتە مەدینە ، چووە ماڵی (أم حبیبە)ی کچی ، ویستی لەسەر ڕاخەرەکەی پێغەمبەر ﷺ دابنیشێت ، لەڕێریدا دەری کێشا ،

وتی: ئەرێ کچێ بۆ وادەکەیت؟

وتی: ئەوە ڕاخەری پێغەمبەری خوایە ﷺ تۆ پیاوێکی موشریکی پیسی.

(ابو سفیان) وتی: وەڵاهی دوای من ، تووشی خراپە بووییت.

پاشان دەرچوو ، هەتا گەیشتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ قسەی لەگەڵدا کرد ، وەڵامی نەدایەوە ، پاشان چوو قسەی کرد لەگەڵ (ابوبکر)دا ، بەڵکو تکا بکات لای پێغەمبەر ﷺ قسەی لەگەڵدا بکات . وتی: من شتی واناکەم .

پاشان چووە لای (عمر)ی کوڕی (خطاب) قسەی لەگەڵدا کرد ، (عمر) پێی وت: من تکاتان بۆ بکەم لای پێغەمبەر ﷺ ؟ وەڵاهی نەگەر دەنکە زەراتێکیش مابێت ، لەسەری ، شەڕتان لەگەڵدا دەکەم .

پاشان چووە لای (علی) کوڕی (أبی طالب) (فاطمة) لای دانیشتبوو، (حسن) پش منانێکی بچوک بوو گەمەو یاری دەکرد لەو ناوەدا ،

وتی: (علی) تۆ لەهەموویان زیاتر لە من نزیکتری ، بۆ کارێك هاتووم ، نامەوێت بەنائومێدی بگەڕێمەوە ، تکام بۆ بکە لای موحەممەد با قسەم لەگەڵدا بکات ،

(علی) پێی وت: دایکت ڕۆڵە ڕۆت بۆ بکات (ابو سفیان) ، پێغەمبەر ﷺ بڕیاری لەسەر شتێك داوە ، کەسمان ناتوانین قسەی تێدا بکەین ،

ئەنجا لای کردەوە بەلای (فاطمة)دا وتی: ئایا تۆ دەتوانیت کوڕەکەت وا لێ بکەیت پەنای خەڵکی بدات و تا دواڕۆژیش سەرکردەی هەموو عەرەب بێت؟

(فاطمة) وتی: وەڵاڵ کوڕەکەی من ناگاتە ئەوە کە بتوانێت پەنای خەڵکی بدات ، کەسیش ناتوانێت بێ فەرمانی بەسەر پێغەمبەر ﷺ پەنای کەس بدات.

لەوێدا هەموو دونیا لەبەرچاوی (ابو سفیان) تاریك بوو ، بە (علی) کوڕی (أبو طالب)ی وت: بەترس و لەرزو بێتاقەتیو نائومێدیەکی زۆرەوە: (ابو الحسن) وادەبینم سەری دونیام لێ هاتۆتەوە یەك ، تکایە ئامۆژگاریم بکەو چی بکەم باشە؟

وتی: وەڵاهی نازانم چیت پێبڵێم بەکەڵکت بێت، بەڵام تۆ گەورەی (بنی کنانە) یت هەستە بڕۆ خۆت پەنابدە لەناوخەڵکیداو خۆت بگەیەنەوە بە خاك و ئاوی خۆت.

وتی: جائەوە هیچ سوودێکی هەیە؟

(علی) وتی: نەوەڵاڵ باوەڕناکەم، بەڵام جگە لەو قسەیە هیچیتر شك نابەم.

(ابو سفیان) هاتەوە بۆ مزگەوت ، وتی: خەڵکینە ئەوا من خۆم پەناداوە لەناو خەڵکدا . پاشان سواری وشترەکەی بوو ، گەڕایەوە بۆ مەککە.

کەچووە ناو خێڵی قورەیش ، وتیان: چیت کرد؟

وتی: چووم بۆ لای (محمد)و قسەم لەگەڵدا کرد ، وەڵڵاهی وەڵامی نەدامەوە ، چووم بۆ لای (ابن أبی قحافه) لای ئەویش هیچم پێ نەکرا ، پاشان چووم بۆ لای (عمر)ی کوڕی (خطاب) بینیم لەهەموویان توندتر بوو ، پاشان چوومە لای (علی) لە هەموویان نەرم و نیانتر بوو ، شتێکی پێ وتم بەگوێم کرد ، وەڵڵاهی نازانم ئەوە دادم دەدات یان نا؟

وتیان: ئەی چی پێ وتی؟

وتی: پێی وتم: کە خۆم حەشار بدەم لەناو خەڵکیدا ، منیش وام کرد.

وتیان: ئایا موحومەد ڕێگەی ئەوەی پێدایت؟

وتی: نەخێر ،

وتیان: نەگبەت ، بەخوا موحەمەد گاڵتەی بەعەقڵت هاتووە ،

وتی: نەوەڵاڵ ، جگە لەوە هیچی ترم بەدەستەوە نەبوو.

خۆ سازدان بۆ غەزاکەو
هەوڵی ئاشکرا نەکردنی

لە ڕیوایەتەکەی (طبرانی)دا هاتوە ، کە پێغەمبەر ﷺ فەرمانیدا بەعائیشە ، سێ ڕۆژ پێش هاتنی هەوالّی پەیمان شکێنیەکە ، فەرمانی پێدا کە کەلوپەلی بۆ بپێچێتەوە ، کەس بەمەی نەدەزانی ، (أبوبکر) چووە لای (عائیشە) وتی: کچێ ئەم خۆ پێچانەوەیە چیبە؟

(عائشە) وتی: وەڵاهی نازانم .

(أبوبکر) وتی: خۆ ئەمڕۆ ڕۆژی غەزای (بنو الاصفر)یش نیە .

ئەنجا وتی: پێغەمبەر ﷺ دەیەوێت بۆ کوێ تەشریف ببات؟

وتی: وەڵاهی هیچ نازانم.

لە بەرەبەیانی ڕۆژی سێیەمدا (عمرو)ی کوڕی (سالم)ی (خزاعی) لەگەڵ چل ئەسپ سواردا گەیشتنە مەدینە ، هەستاو شیعرەکەی خوێندەوە (یارب انی ناشد محمداً...) ، ئیتر خەڵکەکە بەپەیمانشکێنیەکەیان زانی ، پاش (عمرو) یش ، کە (بدیل) هات و پاشان (أبو سفیان)یش گەیشتە مەدینە ، ئیتر خەڵکەکە بڕوای تەواوی سەبارەت بە پەیمانشکێنیەکە بۆ دروست بوو ، پێغەمبەر ﷺ فەرمانیدا بەخەڵکەکە خۆیان ئامادە بکەنو پێی ڕاگەیاندن کە بۆ مەککە دەڕوات . دوعای کردو فەرمووی: خوایە چاوو دڵیان لە ئاستماندا کوێر بکەیت تا دەدەین بەسەریاندا.

بۆ زیاتر چەواشەکردنو شاردنەوەی حاڵەتەکە ، پێغەمبەر ﷺ سریەیەکی هەشت کەسی نارد بە سەرۆکایەتی (أبی قتادە)ی (ربعی) بۆ ناو (أضم) لەنێوان (ذي خشب)و (ذي مروة)دا کە سێ قۆناغ لە مەدینەوە دوورە ، لەمانگی (ڕەمەزان)ی ساڵی(٨)ی کۆچیدا ، بۆ ئەوەی بۆچونێك لای خەڵك دروست بکات کە بەرەو ئەو شوێنە دەڕوات ، هەواڵەکان بەو شێوازە بگاتەوە بە مەککە ، سریەکە کەوتەڕێ ، تاگەیشتە ئەو شوێنەی فەرمانی پێدرابوو ، ئەنجا هەواڵی پێگەیشت کە پێغەمبەر ﷺ بەرەو مەککە ڕۆشتوە ، گەڕانەوەو خۆیان گەیاندەوە بەکاروانەکەی پێغەمبەر ﷺ.[1]

---

[1] / ئەم سریە دەگەڵ بەعامر)ی کوڕی (اضبط)، بەسڵاوی ئیسلامەتی سڵاویان لێ دەکات ، کەچی (محلم)ی کوڕی (جثامة) لەبەرشتێکی نێوانیان لێیداو کوشتی، وشترەکەی برد لەگەڵ خۆیدا ، خوای مەزن ئایەتی نارەدە خوارەوە ﴿ وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا ﴾ ئایەتەکە ، ئەوبوو (محلم) یان هێنا تاپێغەمبەر ﷺ داوای لێخۆشبوونی بۆ بکات ، کە هاتە بەردەستی فەرمووی: خوایە لە (محلم) خۆش نەبێت، ئەمەی سێجار وتەوە ، کە هەستا پێدەچوو بەچمکی کراسەکەی فرمێسکەکانی بسڕێت ، (ابن اسحاق) دەڵێت: کەسوکارەکەی دەڵێن: داوای ئەوە داوای لێخۆشبوونی بۆ کردوە ، بڕوانە (زاد المعاد ٢/ ١٥٠) هەروەها ابن هاشم ٢/ ٦٢٧، ٦٢٨.

(حاطب)ی کوڕی (ابی بلتعة)یش بەنهێنی نامەیەکی بۆ قوڕەیش نووسی بوو ، تێیگەیاندبوون کە پێغەمبەر ﷺ بەرەو مەککە دێت ، نامەکەی دا بە ژنێك ناوی (ظعینة) بوو بەڵێنی بەخشیشێکی پێدا بوو ئەگەر بیگەیەنێتە دەست قوڕەیش ، ژنەکە نامەکەی خستە ناو پرچیەوە ، پاشان دەرچوو بەرەحی هەواڵدرا بە پێغەمبەر ﷺ کە (حاطب) چی کردوە، خێرا (علی) و (مقداد)ی نارد بەشوێن ژنەکەداو پێی فەرموون: بڕۆن تا دەگەنە باخچەی (خاخ) ، (ظعینة) لەوێیە نامەیەکی پێیە بۆ قوڕەیشی دەبات ، بە ئەسپ سواری دوای کەوتن تا لە شوێنی دیاریکراودا ژنەکەیان بینی ، پێیان وت: نامەیەکت پێیە؟

ژنەکە وتی: نەخێر، هیچ نامەیەکم پێ نیە. کەلوپەلەکەی گەڕان هیچی تێدا نەبوو.

(علی) پێی وت: سوێند دەخۆم بەخوا نە پێغەمبەر ﷺ درۆ دەکات و نە ئێمەش ، یان ئەوەیە ئێستا نامەکە دەردەهێنیت و دەماندەیتێ یان بەزۆر لێتدەسێنین ، کە ژنەکە بینی زۆر سوورن لەسەر لێسەندنی نامەکە ،

پێی وتن: پوو وەرگێڕە.

(علی) پووی وەرگێڕا ، گرێی پرچەکەی کردەوەو نامەکەی تێدا دەرهێناو دایەدەستیان ، ئەوانیش نامەکەیان هێنایەوە بۆ پێغەمبەر ﷺ ، تیایدا نووسرا بوو: لە (حاطب)ی کوڕی (ابی بلتعة)وە بۆ قوڕەیش)، لە نامەکەدا هەواڵی پرووگەی کەوتنە ڕێی پێغەمبەری ﷺ پێ ڕاگەیاندبوون ، پێغەمبەری خودا ﷺ (حاطب)ی بانگ کرد ، فەرمووی: ئەمە چییە (حاطب)؟

(حاطب) وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ داوات لێ دەکەم پەلەم لێمەکە ، وەڵڵاهی باوەڕم بەخواو پێغەمبەرەکەی هەیە ، نە هەڵگەڕاومەتەوەو نە دڵم گۆڕاوە ، بەڵام من کابرایەکی بێگانەم لەناو قوڕەیشدا ، کەسوکارو منداڵەکانم لەناویاندان ، کەسێکم نیە پەنایان بداتو لەدەست قوڕەیش بیانپارێزێت ، ئەوانیتر کە لەگەڵتدان هەموویان لە مەککەدا کەسوکاریان هەیە دەیانپارێزن ، پێم وابوو کە ئەو پشتو پەنایەم نەبێت ئەم کارە بکەم بۆ ئەوەی دەست نەبەن بۆ ژنو منداڵەکانم .

(عمر)ی کوڕی (خطاب) وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ ڕێگەم بدە با لە ملی بدەم ، چونکە ئەوە خیانەتی کردوە لە خواو پێغەمبەرەکەی ﷺو هەڵگەڕاوەتەوە.

پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: وازبهێنە عومەر ئەمە یەکێکە لەوانەی شەڕی بەدری دیوە ، لەوانەیە خودا لوتفی زۆری لەگەڵ خەڵکی بەدردا کردبێت و فەرموویبێتی: چی دەکەن بیکەن ئەوا من لێتان خۆش بووم .

ئەنجا چاوانی (عمر) فرمێسکیان پێدا هاتە خوارەوەو فەرمووی: خودا و پێغەمبەرەکەی ﷺ باشتر دەزانن.[1]

بەو شێوەیە خوای مەزن چاوانی دوژمنانی لەئاستدا کوێر کرد ، هیچ هەوڵێکی خۆسازدانی سوپای موسڵمانان بۆ چوونە سەر مەککەو شەڕکردن نەگەیشتە گوێی قوڕەیش.

سوپای ئیسلام بەرەو مەککە دەڕوات

دە ڕۆژ لە مانگی ڕەمەزان تێپەڕی بوو لە ساڵی (٨)ی کۆچی ، پێغەمبەری خوا ﷺ مەدینەی بەجێهێشتو بەرەو مەککە کەوتەڕێ ، لەگەڵ دەهەزار هاوەڵی خۆیدا ، بەسەر (مەدینە) شەوە (ابو رهم)ی (غفاری) بەجێهێشت.

کە گەیشتنە (جحفة)یان سەرووی (جحفة) ، (عباس)ی مامی پێغەمبەر خۆی و ژن و منالیەوە موسڵمان بوو بوون و کۆچیان دەکرد ، کە گەیشتنە (ابواء)یش (ابو سفیان)ی کوڕی (حارث)ی ئامۆزای و (عبدالله)ی کوڕی (أبی أمیه)ی پووزای پێگەیشت پشتی تێکردن ، بەهۆی ئەو هەموو جنێوو سوکایەتی و قسە ناشیرینانەوە کە دەیانکرد دژ بە پێغەمبەر ﷺ ، (أم سلمه)ی هاوسەری عەرزی کرد: بائامۆزاکەت و پووزاکەت لە خەڵکی دڵڕەقتر نەبن لەگەڵتدا ، (علی)یش بە (ابو سفیان)ی کوڕی (حارث)ی وت: لە ڕووەوە بچۆ بەرەو ڕووی پێغەمبەر ﷺ و وەکو براکانی (یوسف) چیان وت بە (یوسف) تۆش عەرزی بکەو بڵێ: ﴿ قَالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ آثَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنَا وَإِنْ كُنَّا لَخَاطِئِينَ ﴾ یوسف/٩١. کەسیش نیە لە دونیا وتار شیرین تر بێت لە پێغەمبەر ﷺ . (ابو سفیان) چوو بەرەوڕووی و بەگوێی (علی) کرد، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ﴿ قَالَ لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ ﴾ یوسف/٩٢. لەوێدا (ابو سفیان) چەند بەیتێکی شیعری خوێندەوە کە دەڵێت:

لَعَمْرُكَ إنِي حِينَ أَحمِلُ رايَةً ... لتغلبَ خيلُ اللاّتِ خيلَ مُحَمَّدِ

لَكَالْمُدلِجِ الحيرانِ أظلَمَ ليلُهُ ... فَهذا أوانِي حينَ أُهدى فأهتَدي

هَدانِيَ هَادٍ غيرُ نفسي ودلّني ... على اللهِ مَنْ طَردتُه كُلَّ مَطْرَدِ

---

[1] / بروانە (صحیح البخاری) ٤٢٢/١، ٦١٢.

لەم بەیتەی کۆتاییدا دەڵێت: کەسێک ڕێنومایی منی کردو ڕێی نیشاندام بۆ لای خوا ، کە پێشتر من شاربەدەرم کرد ، پێغەمبەریش ﷺ دەستی خستە سەر سنگی (أبو سفیان)و فەرمووی: أنْتَ طرْدتني كلَّ مَطْرَد [1] .

سوپای ئیسلام لە (مر الظهران) دادەبەزێ

پێغەمبەری خوا ﷺ بەڕێگە ڕۆشتنیشەوە بە ڕۆژوو بوو ، خەڵکەکەش بەڕۆژوو بوون ، تاگەیشتنە ئاوی (کدید) ئاوێکە لەنێوان (عسفان) و (قدید)دا ڕۆژوەکەی شکاند خەڵکیش ڕۆژوویان شکاند [2] ، پاشان لە ڕۆشتن بەردەوام بوو تاگەیشتە (مر الظهران) شیوی (فاطمة) لەخەوتنانداً گەیشتە ئەوێ ، فەرمانیدا بەسوپاکە ، لە هەموولایەکەوە ئاگر هەڵکەن ، دەهەزار مەشخەڵی ئاگر هەڵکرا ، ئەنجا پێغەمبەری خوا ﷺ (عمر)ی کوڕی (خطاب)ی کردە سەرکردەی پاسەوانەکان.

(أبو سفيان) لەبەردەم پێغەمبەری خوادا ﷺ

(عباس)ی مامی پێغەمبەر ﷺ پاش دابەزینی موسڵمانان لە (مر الظهران) سواری هێسترە سپیەکەی پێغەمبەر ﷺ بوو بوو ، دەڕچوو بووە دەرەوە سابەڵکو داربڕێک ببینێت یا کەسێک بەدی بکات هەواڵ بدات بەقوڕەیش بۆئەوەی خەڵک بنێرن و داوای پەنادان بکەن ، پێش ئەوەی پێغەمبەر ﷺ بڕواتە ناو مەککەوە.

خوای مەزن چاوی قوڕەیشی کوێرکردو هیچ هەواڵێکیان پێ نەگەیشت ، لە حاڵەتی دڵەڕاوکێ و چاوەڕوانیدا بوون ، (ابو سفيان) دەرچووە دەرەوە هەواڵێک ببیستێت ، (حكيم)ی کوڕی (حزام)ی لەگەڵدا بوو ، لەگەڵ (بديل)ی کوڕی (ورقاء)دا.

(عباس) دەڵێت: بەسواری وشترەکەی پێغەمبەرەوە بووم ﷺ گوێم لێ بوو (أبو سفيان) بە (بديل)ی کوڕی (ورقاء)ی وت لەکاتی گەڕانەوەدا: لە تەمەنمدا چاوم بەهەوەندە ئاگر نەکەوتووەو ئەوەندە سەربازم نەدیوە. دەڵێت: (بديل) وتی: وەڵڵاهی ئەوە (خزاعه)یە شەڕ چووەتە بنکڵیشەیان . (أبو سفيان)یش وتی: خێڵی خوزاعە زۆر لەوە بچوکترو کەمترن کە ئەو سەربازگەو ئاگرەیان هەبێت.

---

[1] / ئەم (أبو سفيانە) دوای ئەوە موسڵمانەتیەکی باشی دەکرد ، دەڵێن دوای موسڵمانبوونی ، لە شەڕم و شکۆدا ، سەری بەرز نەدەکردەوە لە خزمەت پێغەمبەر ﷺ ، پێغەمبەر ﷺ زۆری خۆشدەویست ، شایەتی بەهەشتی بۆداو فەرمووی: لەخوا داواکارم ببێتە میراتگری حەمزە ، کەکاتی مردنی هات ، وتی: بە سەرمەوە مەگرین وەڵڵاهی لەوەتەی موسڵمان بووم وشەیەکی هەڵەم لەدەم دەرنەچوە . (زاد المعاد ٢/ ١٦٢، ١٦٣).

[2] / صحيح البخاري ٢/ ٦١٣.

(عباس) دەڵێت: دەنگیم ناسی ، هاوارم لێ کرد: (ابا حنظلة) ئەوە تۆی؟ ئەویش دەنگی ناسیم ، وتی: ئەوە تۆی (ابا الفضل)؟ وتم: بەڵێ. وتی: چیتە؟ دایکو بابم بەقوربانت بن ، وتم: ئەوە پێغەمبەری خوایە لەناو خەڵکیدا ، سبەینێ بەرەبەیان لەناو قوڕەیشدا ڕۆژ دەکاتەوە.

(ابو سفیان) وتی: چارە چیە؟ دایکو بابم بەقوربانت بن. وتم: وەڵاهی ئەگەر زاڵ بێت بەسەرتدا دەدا لە ملت ، وەرە لە پشتمەوە سواری ئەم هێسترە ببە ، تا بتبەمە خزمەت پێغەمبەرﷺ و داوای پەنات بۆ بکەم . لە دوامەوە سواربوو ، دوو هاوەڵەکەشی گەڕانەوە بۆ مەککە.

(عباس) دەڵێت: بردم لەگەڵ خۆمدا ، بەڵای هەرئاگرێکی موسڵمانداندا تێدەپەڕین ، دەیانپرسی: ئەوە کێیە؟ کە منیان دەبینی بەسەر هێسترەکەی پێغەمبەرەوە ﷺ دەیانوت: ئەوە مامی پێغەمبەرە بەسەر هێسترەکەیەوە. تا بەڵای ئاگرەکەی (عمر)ی کوڕی (خطاب)دا تێپەڕیم ، وتی: ئەوە کێیە؟ ئەمەی وت و هات بۆ لام ، کە (ابو سفیان)ی بینی بەسەر پشتی هێسترەکەوە بوو ، وتی: ئەوە (ابو سفیان) ە هەی دوژمنی خوا؟ سوپاس بۆ ئەو خوایەی بەبێ وادەو پەیمان تۆی هێنایە بەردەستمان . ئەنجا بەڕاکردن چوو بەرەو ڕووی پێغەمبەر ﷺ ، هێسترەکەم دایە غارو پێشکەوت ، لەسەری کەوتمە خوارەوە ، چوومە ژورەوە بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ و بەدوای منیشدا عومەر خۆی کرد بە ژووردا. وتی: پێغەمبەری خوا ، ئەوە (ابو سفیان)ە ڕێگەم بدە با بدەم لە ملی ، دەڵێت: وتم: پێغەمبەری خوا ﷺ من پەنام داوە. پاشان لەخزمەتیدا دانیشتم و دەستم گرت بەسەری (ابو سفیان)ەوە و وتم: دەبێت ئەمشەو ئەم پیاوە ڕزگار بکەم. کە (عمر) لەسەری ڕۆیشت ، وتم: (عمر) لەسەرخۆت بە ، وەڵاهی ئەگەر ئەم پیاوە کەسێکی (بنی کعب) بوایە ئەم قسەیەت نەدەکرد، وتی: تۆش لەسەرخۆ بە (عباس) ، وەڵاهی موسڵمانبوونی تۆم بەلاوە خۆشتر بوو تا موسڵمان بوونی (خطاب)ی باوکم ، ئەگەر موسڵمان ببوایە ، ئەمەش تەنها لەبەرئەوە بوو چونکە دەزانم کە موسڵمان بوونی تۆلای پێغەمبەر ﷺ خۆشترە لە موسڵمان بوونی (خطاب).

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: (عباس) لەگەڵ خۆتدا ببیە بۆ ناو خێوەتگەکەی خۆت ، سبەینێ بیهێنەرەوە بۆ لام. دەڵێت: ڕۆشتم. کە ڕۆژ بوەوە بۆ

سبەینێ بردمەوە خزمەت پێغەمبەر ﷺ ، کە بینی فەرمووی: دایکت پۆڵە پۆت بۆ بکات (ابو سفیان) کاتی ئەوە نەهاتوە ، کە بڕانی هیچ خودایەک نیە جگە لە (الله) ؟ وتی: دایکو بابم بە قوربانت بن ، چەندە بەحەوسەڵەو ڕێزدارو خزم دۆستیت؟ پێم وایە ئەگەر جگە لە خودا خوایەکی تر هەبوایە دەستبەرداری من نەدەبوو.

فەرمووی: (ابا سفیان) ئەی کاتی ئەوە نەهاتوە کە بزانیت من پێغەمبەری خودام؟ وتی: دایکو باوکم بەقوربانت بێت ، چەندە بەحەوسەڵەو ڕێزدارو خزم دۆستیت؟ سەبارەت بەمەیان هێشتا لەدڵمدا شتێک ماوە. (عباس) پێی وت: دایکت پۆڵەپۆت بۆ بکات موسڵمان بە ، شایەتومان بهێنە ، پێش ئەوەی بدرێت لە گەردنت . لەوێدا (ابو سفیان) شایەتومانی هێنا.

(عباس) وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ (ئەبو سفیان) کابرایەکە حەزی لە ناوبانگە ، پشکێکی بدەرێ . فەرمووی: بەڵێ باشە، هەرکەسێک بڕواتە ماڵی (ابو سفیان) بێوەی دەبێت ، هەرکەسێک دەرگای ماڵەکەی لەسەر خۆی داببات بێوەی دەبێت ، هەرکەسێک بڕواتە (بیت الحرام) ئەویش بێوەی دەبێت.

سوپای ئیسلام (مر الظهران) بەجێ دەهێڵێت بەرەو مەککە

لەو بەیانیەدا ، سەرلەبەیانی (پۆژی چوارشەمە (١٧)ی مانگی ڕەمەزانی ساڵی هەشتەمی کۆچی) ، پێغەمبەر ﷺ (مر الظهران)ی بەجێهێشت بەرەو مەککە ، فەرمووی بە (عباس)ی مامی کە (ابو سفیان) بهێڵێتەوە لە تەنگەبەری شێوەکەی نێو شاخەکەدا تا بەچاوی خۆی سەربازانی خودا ببینێت . (عباس) بەو شێوەیەی کرد کە پێغەمبەر ﷺ فەرموو بووی ، خێڵۆ تیرەکان هەریەکەیان بەئاڵای خۆیان تێپەڕین هەر لەگەڵ تیرەیەک بەبەردەمیدا تێدەپەڕین (ابو سفیان) دەپرسی: ئەرێ (عباس) ئەمانە کێن؟

ئەویش بۆ نمونە دەیوت ئەوە : (سلیم) ه .

(ابو سفیان)یش دەیوت : ئاخر من چیم داوە لە (سلیم)؟

پاشان تیرەیەکی تر تێدەپەڕی ، دەیوت: (عباس) ئەی ئەوانە کێن؟

(عباس) دەیوت : (مزینة)ن . ئەویش دەیوت: من چیم داوە لە (مزینە)؟

تا هەموو تیرەکان تێپەڕین ، هیچ تیرەیەک تێنەدەپەڕی (ابو سفیان) پرسیاری لە (عباس) نەکات ئەوان کێن ؟

که هەواڵی دەدایە ، دەیوت : ئاخر من چیم داوە لەفلانەو فیسارە تیرە، من چۆن دەرەقەتی ئەم هەمووە دێم؟

تا پێغەمبەری خوا ﷺ بەکەتیبە سەوزەکەی خۆیەوە گوزەران ، کۆچەران و ئەنساریەکانی تێدابوو، لە تاو زنجیرەندو شمشێری زۆر بریسك و ورشە بەرچاوی دەبرد ، (ابو سفیان) وتی: (سبحان الله) ئەرێ (عباس) ئەوانە کێن؟

(عباس) وتی: ئەوە پێغەمبەری خودایە ﷺ لەناو کۆچەران و ئەنسارەکاندا ، (ابو سفیان) وتی: باوەڕ ناکەم کەس بەرگەی ئەمانە بگرێت .

پاشان وتی: (ابا الفضل) بەڕاستی برازاکەت ئەمڕۆ زۆرگەورە بووە.

(عباس) وتی: (ابا سفیان) ئەوە نازونیعمەتی پێغەمبەرێتیە .

(ابو سفیان) وتی: بەڕاستی وایە.

ئالای ئەنسار بەدەستی (سعد)ی کوڕی (عبادە)وە بوو ، کە بەلای (ابو سفیان) دا تێپەڕی ، (سعد) وتی بە (ابو سفیان): ئەمڕۆ ڕۆژی داستان و شەڕە ، ئەمڕۆ موڵکو ماڵتان حەلاڵ دەکەین ، ئەمڕۆ خودا قورەیشی زەلیلو داماو کرد.

کە پێغەمبەر ﷺ بەلای (ابو سفیان)دا تێپەڕی (ابو سفیان) وتی: پێغەمبەری خودا گوێت لێ بوو کە (سعد) چی وت ؟

فەرمووی: چی وت؟

وتی: ئەوەو ئەوەی وت .

(عثمان) و (عبدالرحمن)ی کوڕی (عوف) وتیان: پێغەمبەری خوا ﷺ ، پێدەچێت ئەم پیاوە شتێك بقەومێنێت لەناو قورەیشدا.

پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: بەڵکو ئەمڕۆ کابەی پیرۆز گەورە ڕادەگیرێت ، لە ئەمڕۆدا خوای مەزن قورەیشی سەربەرز کرد.

پاشان ناردی بە شوێن (سعد) داو ئالاکەی لێسەندەوەو دایەدەست (قیس)ی کوڕی .

پێم وایە کە ئالاکە لە دەست (سعد) دەرنەچووبێت ، وتراویشە: داویەتیە دەست (زبیر)ەوە.

قوڕەیش لەناکاودا بەهاتنی سوپای ئیسلام دەزانێت

کە پێغەمبەر ﷺ بەلای (أبو سفیان)دا تێپەڕی ، (عباس) وتی: (أبو سفیان) بڕۆ فریای خزمەکانت بکەوە. (أبو سفیان) بەخێرایی گەڕایەوە بۆ مەککە ، بەدەنگی بەرز هاواری کرد: ئەی خێڵی قوڕەیش ، ئەوە موحەممەدە سوپایەکی بۆ هێناون ئێوە دەرەقەتی نایەن ، هەرکەسێك بڕواتە ماڵی (أبو سفیان) بێوەی دەبێت. (هند)ی هاوسەری بۆ دەرچوە دەرەوە ، سمێڵی گرت و وتی: ئەم کابرا ڕووهەڵماڵراوە پێپەتیە بکوژن ، خوا لەناوت بەرێت چ پیاوێکیت.

(أبو سفیان) وتی: دایك ڕۆڵە ڕۆتان بۆ بکات ، لەخۆتان بایی مەبن ، سوپایەکی هێناوە ئێوە چاری ناکەن بۆیە هەرکەسێك بڕواتە ماڵی (أبو سفیان) بێوەی دەبێت. وتیان: خوا بتکوژێت ، ماڵەکەی تۆ ئەتوانێت کێ پەنا بدات؟ وتی: هەرکەسێکیش دەرگای ماڵەکەی خۆی دابخات بێوەی دەبێت ، هەرکەسێکیش بڕواتە مزگەوتی (حەرام) بێوەی دەبێت. خەڵکی بڵاوەیان لێ کرد بۆ مزگەوت و ماڵەکانی خۆیان . چەند گەنجێکی هەرزەو بێ عەقڵیان هێشتەوەو وتیان: ئەوانە دەنێرینە پێشەوە ئەگەر شتێکیان کرد بۆ قوڕەیش ئێمەش دەچینە پاڵیان ، ئەگەر هیچیان پێنەکراو گیران ، چیان لێ داوا بکرێت دەیدەین ، ئەنجا گێل و عەقڵ سووکەکانی قوڕەیش لە دەوری (عکرمە)ی کوڕی (أبو جهل)و (صفوان)ی کوڕی (أمیە)و (سهیل)ی کوڕی (عمرو) لە (خندمە)دا کۆبونەوە بۆ شەڕکردن لەگەڵ موسڵمانەکاندا ، کابرایەکی خێڵی (بنی بکیر)یان لەناودا بوو ناوی (حماس)ی کوڕی (قیس) بوو ، پێشتر خەریکی ئاسنگەری بوو ، شمشێری دروست دەکرد ، ژنەکەی کە بینی خۆی ئامادە دەکات پێ وت: ئەرێ ئەوە بۆچی خۆت ئامادە دەکەیت؟ (حماس) وتی: بۆ شەڕکردن لەگەڵ موحەممەدو هاوەڵەکانی. ژنەکەی وتی: وەڵڵاهی ئەمڕۆ هیچ هێزێك نیە بتوانێت بەرگە بگرێت لەبەردەم سوپاکەی موحەممەدو هاوەڵەکانی. (حماس) وتی: وەڵڵاهی ئاوات دەخوازم کە هەندێکیان بکەمە خزمەتکاری تۆ. پاشان وتی:

إنْ يقبلوا اليومَ فمالي عِلـّةهذا سلاح كـاملٌ وآلـّة

وذو غرارين سريعُ السَّلـّة[1]

ئەم پیاوە یەکێك بوو لەو کەسانەی لە (خندمە)دا کۆبووبووە لەگەڵ (عکرمە) و تاقمەکەیدا.

---

[1] / سرع السلة: بەخێرای لەکێلان دەرکێشان . ذو غرارين: دوو نوك.

سوپای ئیسلام دەگاتە (ذي طوى)

پێغەمبەری خوا ﷺ لە ڕۆشتن بەردەوام بوو تا گەیشتە (ذي طوى) ، کە نازو ڕێزی سەرکەوتن و فەتحی بینی سەری دانەواند بۆ خودای تاکو تەنها ، بە شێوەیەک خەریک بوو پیشی پیرۆزی بەر پشتی وشترەکەی دەکەوت ، لەوێدا سوپاکەی دابەشکرد ، (خالد)ی کوڕی (ولید) بۆ لای ڕاست ، کە خێڵەکانی (سلیم) و (أسلم) و (غفار) و (مزینه) و (جهینه) و چەند تیرەیەکی تری عەرەبی تێدابوو ، فەرمانی پێدا کە لەبەشی خوارەوەی مەککەوە بڕواتە ناو مەککەوەو پێی فەرموو: ئەگەر هەرکەسێکی قوڕەیش هاتە ڕێگەتان و شەڕی لەگەڵ کردن لێیان دەنو درووێنەیان بکەن ، تا لە (صفا) پێم دەگەنەوە.

(زبیر)ی کوڕی (عوام)یش لەلای چەپەوە بوو ، ئالاکەی پێغەمبەری خوای ﷺ پێبوو ، فەرمانی پێدا کە لەبەشی سەرەوە بڕواتە ناو مەککەوە، لەڕێگەی (کداء)ەوە ، ئالاکەی لە (حجون)دا بچەقێنێت و نەجوڵێت هەتا خۆی پێی دەگاتەوە.

(أبو عبیده)ش دانرابوو بە سەرکردەی پیادەو بێچەکەکان ، فەرمانی پێدا کە بەناو دۆڵەکەدا بڕوات تا دەڕواتە ناو مەککەو لەوێ دەگاتەوە بە پێغەمبەری خوا ﷺ.

سوپای ئیسلام دەڕواتە ناو مەککەوە

هەریەکێک لە کەتیبە سەربازیەکان لەشوێنی دیاری کراوی خۆیانەوە چوونە ژوورەوە ، خالیدیش هەرکەسێک بهاتایەتە ڕێگەیان و بەرەنگاری بکردنایە دەیان کوشت ، دووکەسیش لە هاوەڵەکانی (کرز)ی کوڕی (جابر)ی (فهری) و (خنیس)ی کوڕی (خالد)ی کوڕی (ربیعه) بەهۆی جیابونەوەیان لە سوپاکە کوژران ، هەرزەو عەقڵ ساویلکەکانی قوڕەیشیش ڕووبەڕووی (خالد)و هاوەڵەکانی بوونەوەو بوو بەشەڕی دوراودور ، دوانزە کەسیان لە موشریکان پێکاو لەئەنجامدا موشریکان پایانکردو هەڵاتن ، (حماس)ی کوڕی (قیس)یش کە پێشتر چەکی دروست دەکرد بۆ شەڕکردن دڕ بەموسڵمانەکان ، هەڵات و خۆی کرد بە ماڵەکەیدا ، وتی بەژنەکەی: دەرگاکە داببەستە. ژنەکەی وتی: ئەی ئەو.بڕۆژەت لە چی کە شیعرت دەخوێندەوەو خۆت بادەدا ؟ ئەویش وتی:

إنك لو شهدْت يومَ الخندمة إذ فرّ صفوانٌ وفرَّ عكْرِمَهْ
واستقبلتنا بالسيوف المسلمه يقطعن كلَّ ساعدٍ وجُمْجُمَهْ
ضرباً فلا يسمع إلاّ غمغمه لهم نَهيتٌ خلفنا وهَمْهَمَه [1]

لم تنطقي في اللوم أدنى كلمة

---

[1] / همهمة : دەنگ و زرنگانەوە .

(خالد) بەناو مەككەدا گەڕا تا لە کۆتاییدا لەسەر (صفا) گەیشتەوە بە پێغەمبەر ﷺ .

(زبیر)یش پێشڕەوی کرد ، تا لە مزگەوتی (فەتح)دا ئالأکەی لە (حجون)دا چەقاند ، دوای ئەوە کرایە گومەز ، لە شوێنی خۆی نەجولاّ تا پێغەمبەری خوا ﷺ تەشریفی هێناو پێی گەیشتەوە.

پێغەمبەر ﷺ دەرواتە مزگەوتی حەرام و لە بت پاکی دەکاتەوە

ئەنجا پێغەمبەر ﷺ تەشریفی هەستاو ، کۆچکەران و ئەنسارەکانیش بەدەوریدا خۆیان سازدا ، تا چووە ناو مزگەوتەکەوە ، بەرەو (حجر الأسود) چوو ، دەستی پێوەگرت و تەوافی بەیتی کرد ، کەوانێکی بەدەستەوە بوو لە دەوروبەرو سەرو ناوەوەی کابەی پیرۆزدا سێسەدو شەست بتی تێدابوو ، بەکەوانەکەی پێیدا دەکێشانو دەیفەرموو : ﴿ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا ﴾ الإسراء/٨١. هەروەها دەیفەرموو: ﴿ قُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَمَا يُبْدِئُ الْبَاطِلُ وَمَا يُعِيدُ ﴾ سبأ/٩٤. بتەکانیش یەکەبەیەکە بەم لاولاداو بەرەو ڕوو دەکەوتن.

بەسەر وشترەکەیەوە تەوافی دەکرد ، هێشتا ئیحرامی نەکردبوو ، تەنها تەوافی دەکرد ، کە تەواوی کرد (عثمان) ی کوڕی (طلحة)ی بانگ کردو کلیلی کابەی لێ وەرگرت ، فەرمانیدا کرایەوە ، چووە ژوورەوە ، چەندین وێنەی تێدا بینی ، وێنەی (ابراهیم)و (اسماعیل)ی تێدا بینی خەریکی تیروپشک بوون ، فەرمووی: خوا ئەمانە بکوژێت ، وەڵاّهی هەرگیز ئەوان ئەم تیرو پشکەیان نەکردوە ، هەرلەناو کابەدا کۆترێکی بینی لە مۆم دروستْ کرابوو ، بەدەستی خۆی شکاندی، فەرمانیدا وێنەکانیشیان لابرد.

پێغەمبەر ﷺ لەکابەدا نوێژ دەکات و لەبەردەم قوڕەیشدا وتار دەخوێنێتەوە

پاشان دەرگاکەی بەسەرخۆیو (أسامه)و (بلال)دا داخست ، ئەنجا ڕووی کردە ئەو دیوارەی ڕووی لە دەرگاکەیەو تائەوەندەی سێ باڵی مابوو بۆ دەرگاکە وەستا ، دوو ستونی ناو کابەی خستەلای دەستی چەپیو یەکێکیشی خستەلای دەستی ڕاستیو سێ شوێنیشی خستە پشتەوەی خۆی و لەو ڕۆژگارەدا کابە

لەسەر شەش ستون پاوەستابوون ، پاشان نوێژی کردو بەدەوری (بیت)دا سوڕایەوە ، لە هەموو پووەکانیدا (الله أكبر)ی کرد (لا اله الا الله)ی دەخوێندەوە ، ئەنجا دەرگاکەی کردەوە ، مزگەوت پڕبوو لە خەڵک ڕیزبوون و چاوەڕوانیان دەکرد بزانن پێغەمبەر ﷺ چی دەکات ، هەردوو لاشیپانی دەرگاکەی گرت ، ئەوانیش لە خوارەوە دابوون فەرمووی:

جگە لەخوا هیچ پەرستراوێکی تر نیە ، بێ شەریک ، بەڵێنی خۆی بردە سەر ، بەندەکەی خۆی سەرخست ، هەموو گرۆهەکانی ژێرخست ، هەموو هەق و حسابێك لە ژێر ئەم دوو پێیەی منداپە ، جگە لە زێوانی بەیت و ئاودانی حاجیان ، کوژراوی هەڵەو نیمچە قەستی ـ قامچی و دار ـ خوێنبارییەکی قورسی لەسەرە ، کە بریتیە لە سەد وشتر بەمەرجێك چل دانەیان دووگیان بن.

ئەی خەڵکی قوڕەیش ، خوای گەورە نەریتی نەفامی و شانازیی باوو باپیرانی هەڵپێچایەوە ، هەموو خەڵك نەوەی ئادەمن ، ئادەمیش لەگڵ دروست بووە ، پاشان ئەم ئایەتەی خوێندەوە ﴿ يَاأَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ ﴾ الحجرات /١٣.

﴿ لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ ﴾

پاشان فەرمووی: خەڵکی قوڕەیش ، ئێوە پێتان وایە من چیتان لێ دەکەم؟ وتیان: خێروچاکە ، برایەکی بەڕێزو برازایەکی بەڕێزیت. فەرمووی: من ئەوتان پێدەڵێم کە یوسف بەبراکانی خۆی گوت: ﴿ لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ ﴾ بڕۆن هەمووتان ئازاد بن.

کلیلی بەیت دەدرێتەوە بە خەڵکەکەی

پاشان پێغەمبەر ﷺ لە مزگەوتدا دانیشت ، (علی) چووە خزمەتی ، کلیلەکەی کابەی بەدەستەوە بوو ، وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ دەرگاوانی و ئاودانی حاجیانمان بدەرێ ، خوای مەزن سەڵاواتت لێ بدات .

لە ڕیوایەتێکی تریشدا هاتوە: ئەو کەسەی ئەو قسەیەی وت (عباس) بوو.

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: (عثمان)ی کوڕی (طلحة) لە کوێیە؟ بانگ کرا ، پێی فەرموو: کلیلەکەی دەستم بدەرێ (عثمان) ، ئەمڕۆ ڕۆژی چاکەو وەفاداریە.

لە ڕیوایەتەکەی (ابن سعد)یشدا هاتووە لە (الطبقات)دا ، دەڵێت:

لەو کاتەدا کە کلیلەکەی پێدا فەرمووی : وەری بگرن تا هەتاهەتایە ، مەگەر زاڵم وەگەرنا کەس بۆی نیە لێتان بسێنێت ، ئەی (عثمان) ، خوای مەزن ئێوەی کردوە بەئەمینداری سەر ماڵەکەی خۆی ، بەچاکەو حەڵاڵ لەو پشکە بخۆن کە لە ڕێگەی ئەم (بیت)ە پێرۆزەوە پێتان دەگات.

(بیلال) لە سەربانی کابەی پیرۆز بانگ دەدات

کاتی نوێژ هات ، پێغەمبەر ﷺ فەرمانیدا بە (بیلال) کە بچێتە سەر کابەی پیرۆزو بانگ بدات ، لەو کاتەدا (أبو سفیان)ی کوڕی (حرب)و (عتاب)ی کوڕی (أسید)و (حارث)ی کوڕی (هشام) لە دەرەوەی کابەدا دانیشتبوون

(عتاب) وتی: خوا ڕێزی لە (أسید)ی باوکم گرت کە زوو مردو گوێی لەم قسە ناخۆشانە نەبوو ،

(حارث)یش وتی: وەڵاهی ئەگەر بمزانیایە ئەوە هەقە شوێنی دەکەوتم.

(أبو سفیان)یش وتی: وەڵاهی من ورتەم لە دەمەوە نایەت ، چونکە ئەگەر قسە بکەم پێم وایە کە ئەو دەنکە زیخە بۆی دەگێڕێتەوە.

پێغەمبەر ﷺ چووە دەرەوە بۆ لایان و پێی فەرموون: هەرچیەکتان گوت گوێم لێ بوو. پاشان پێی وتن کە چیان وتووە ،

(حارث) و (عتاب) وتیان: بەڕاستی شایەتی دەدەین تۆ پێغەمبەری خودایت ، چونکە کەس لەوێدا نەبوو ئەم هەواڵەت بداتێ ، جگە لە خودای مەزن.

نوێژی سەرکەوتن یان نوێژی شوکرانە

ئەو ڕۆژە پێغەمبەر ﷺ چووە ماڵی (أم هانی) کچی (أبو طالب) ، خۆی شۆرد ، هەشت ڕکات نوێژی لە ماڵی (أم هانی)دا کرد ، چێشتەنگاو بوو ، (أم هانی) وایزانی نوێژی چێشتەنگاوە بەڵام نوێژی فەتح بوو ، (أم هانی) لە ماڵەکەیدا پەنای دوو هێوەری خۆی دابوو ، پێغەمبەر ﷺ پێی فەرموو: (أم هانی) تۆ پەنای هەرکەسێک بدەیت ئێمەش پەنای دەدەین ، لەکاتێکدا کە (علی) کوڕی (أبو طالب)ی برای ویستبووی هەردوکیان بکوژێت ، (أم هانی)یش دەرگاکەی بەسەردا داخستبوون ، ئەو پرسیاری لە پێغەمبەر ﷺ کرد بوو ، پێغەمبەریش ﷺ ئەو وەڵامەی دابوەوە.

حەلاڵ کردنی خوێنی چەند پیاوێکی تاوانبار

پێغەمبەر ﷺ خوێنی نۆکەسی گەورە تاوانباری حەلاڵ کردبوو، فەرمانی‌دا بەکوشتنیان ئەگەر خۆشیان بەدیواری کابەدا هەڵواسن، ئەوانەش بریتی بوون لە:

١. (عبد العزى) کوڕی (خطل)و
٢. (عبدالله)ی کوڕی (أبی سرح)و
٣. (عکرمە)ی کوڕی (أبو جهل)و
٤. (حارث)ی کوڕی (نفیل)و
٥. (مقیس)ی کوڕی (صبابە)و
٦. (هبار)ی کوڕی (أسود)و

٧ ـ ٨ . دوو کەنیزەکی (ابن خطل)یش کە بە شیعری ناشیرین هەجوی پێغەمبەریان دەکرد ﷺ ،

٩. هەروەها (سارە)ی کەنیزەکی تیرەیەک لەخێڵی (عبد المطلب) کە نامەکەی (حاطب)ی هەڵگرتبوو.

سەبارەت بە (ابن أبی سرح) ، (عثمان) هێنایە خزمەت پێغەمبەر ﷺ و ، تکای بۆکرد ئەویش چاوپۆشی لێکردو خوێنی نەڕشتو ئیسلامبونەکەی لێ قەبوڵ کرد ، پێشتر لێی وەرنەدەگرت سا بەڵکو یەکێک لە هاوەڵانی بیکوژن ، چونکە پێش ئەوەی موسڵمان بوو کۆچی کرد ، پاشان هەڵگەڕایەوەو گەڕایەوە بۆ مەککە.

(عکرمة)ی کوڕی (أبو جهل)یش هەڵات بەرەو یەمەن ، ژنەکەی داوای پەنادانی بۆ کرد لە پێغەمبەر ﷺ ، پێغەمبەریش ﷺ پەنای‌داو دڵنیای کرد ، ئەنجا چوو بۆلای بۆ یەمەن موسڵمان بوو گەڕایەوەو موسڵمانیەتیەکەشی زۆر باش بوو.

(ابن خطل)یش خۆی هەڵواسیبوو بەدیواری کابەدا ، پیاوێک هات هەواڵی دا بە پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : بیکوژە ، چوو کوشتی.

(نمیلە)ی کوڕی (عبدالله)ش (مقیس)ی کوڕی (صبابە)ی کوشت ، (مقیس) پێشتر موسڵمان بوو بوو ، پاشان بەناهەق پیاوێکی ئەنساری کوشتبوو ، ئەنجا هەڵگەڕابوەوەو پەیوەندی کرد بە موشریکەکانەوە.

(حارث)یش لە مەککەدا زۆر ئازاری پێغەمبەری دەدا ﷺ (علی) کوشتی.

(هبار)ی کوڕی (اسود) ئەوکەسە بوو کە لەکاتی کۆچکردنی (زینب)ی کچی پێغەمبەردا ﷺ چوو بووە ڕێگەی ، ئەویش لەدەستی ڕای کردبوو لەسەر بەردێک کەوتبووە خوارەوەو سکەکەی لەبارچوو بۆو ، لە ڕۆژی فەتحی مەککەدا (هبار) هەڵات ، پاشان موسڵمان بوو موسڵمانێکی باشی لێ دەرچوو.

دوو کەنیزەکەکەش یەکێکیان کوژراو ، ئەوی تریشیان پەنادراو موسڵمان بوو ، هەروەها (سارە)ش پەنادراو لەدواییدا موسڵمان بوو.

(ابن حجر) دەڵێت: (أبو معشر) لەناو خوێن حەڵاڵکراوەکاندا باسی (حارث)ی کوڕی (طلاطل)ی (خزاعی)یشی کردوە، (علی) کوشتوبەتی ، (حاکم)یش دەڵێت: (کعب) ی کوڕی (زهیر)یش یەکێک بووە لەوانە ، بەسەرهاتەکەشی بەناوبانگە ، دوای ئەوە هات و موسڵمان بوو ، (أرنب)ی کەنیزەکی (ابن خطل)یش کوژرا ، بەپێی ڕیوایەتەکەی (ابن اسحاق) (أم سعد)یش کوژراوە ، ژمارەکە بەتەواوی هەشت پیاوو شەش ژنن ، پێدەچێت (أرنب) و (أم سعد) دوو کەنیزەکەکە بن ، جوداوازی هەیە لە ناوەکانیاندا یان بەپێی شورەت و ناوبانگ ناونرا بن.[1]

موسڵمان بوونی (صفوان)ی کوڕی (أمیه) و (فضالة)ی کوڕی (عمیر)

(صفوان) یەکێک نەبوو لەو کەسانەی خوێنیان حەڵاڵ کرابوو ، بەڵام بەو سیفەتەی کە یەکێک بوو لە سەرکردەکانی قوڕەیش لەخۆی ترسابو هەڵات ، (عمیر)ی کوڕی (وهب)ی (جمحی) لای پێغەمبەر ﷺ تکای بۆ کرد تکاکەی لێ قەبوڵ کراو پێغەمبەر ﷺ ئەو مێزەرەی پێ بەخشی کە لەکاتی فتحی مەککەدا بەسەریەوە بوو. کە ڕای کرد (عمیر) چوو بەدوایدا ، دەیویست سواری کەشتی بێت لە (جدە)وە بەرەو (یمن) بڕوات گێڕایەوە ، کە هاتەوە عەرزی پێغەمبەری کرد ﷺ کە دوومانگ مۆڵەتی بداتێ ، فەرمووی: چوارمانگ مۆڵەتت دەدەمێ ، پاشان موسڵمان بوو ، پێشتر ژنەکەی پێش خۆی موسوڵمان بوو بوو ، ئەنجا لەسەر نیکاحی یەکەم دایمەزراندنەوە.

(فضالة)ش پیاوێکی بەغیرەت بوو ، لەکاتێکدا کە پێغەمبەر ﷺ تەوافی دەکرد ، هات بۆ کوشتنی ، پێغەمبەریش ﷺ هەواڵی نیازەکەی دڵی پێ وت ، کابرا دەست بەجێ موسڵمان بوو.

---

[1] / فتح الباری ۱۱/۸و۱۲.

وتارەکەی پێغەمبەر ﷺ لە ڕۆژی دووەمی فەتحدا

بۆ سبەینێ ڕۆژی دووەمی فەتحی مەکە ، پێغەمبەر ﷺ وتاری‌دا ، وەسف و سوپاسی خودای کرد بەو وەسفەی شایستەی بێت ، فەرمووی: خەڵکینە ، خودای مەزن خاکی مەککەی حەرامکردوە لەو ڕۆژەوە ئاسمانەکان و زەمینی بەدیهێناوە ، لەبەرئەوە تاڕۆژی قیامەت بەحەرامی دەمێنێتەوە ، بۆ هیچ کەسێکی ئیماندار نیە خوێنی تێدا بڕژێت ، یان درەختێکی تێدا بڕێت ، ئەگەر کەسێک ئەوکارەی کردو وتی پێغەمبەریش لەناو مەککەدا کوشتاری کردوە ، بڵێن: خودا ئیزنی داوە بەپێغەمبەر ﷺ و ئیزنی نەداوە بەئێوە. منیش کاتێکێ ڕۆژم بۆ حەڵاڵکرا ، دوای ئەوە مەککە وەک جاران حەرام کرایەوە ، با ئەو کەسەی ئامادەیە ئەم هەواڵە بگەیەنێت بەو کەسەی لێرە نیە.

لەڕیوایەتێکیشدا هاتووە: نابێت درکێکیشی تێدا دەربهێنرێت و ڕاوی تێدا بکرێت و ونبووی هەڵگیرێتەوە مەگەر کەسێک بیناسێتەوەو داری سەوزی بڕێتەوە. (عباس) وتی: پێغەمبەری خودا جگە لەگیای (اذخر) چونکە ماڵوحاڵیان بەو گیایە دادەپۆشن. پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: کەواتە جگە لە (اذخر).

خێڵی (خزاعة) پیاوێکی خێڵی (بنی لیث) یان کوشتبوو لە بەرامبەر خوێنێکی سەردەمی جاهیلیدا ، لەو بارەیەوە پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: خێڵی (خزاعة) ئیدی کەس مەکوژن پێشتر خەڵکی زۆر کوژراوە ، یەکێکتان کوشتوە دەبێت هەقی بدەم ، لەدوای ئەم ساتە وەختەوە هەرکەسێک کوژرا ، کەس و کاری دوو مافیان هەیە ، یان بکوژەکەی دەکوژرێتەوە یان خوێنەکەی دەدرێت .

لەڕیوایەتێکی تریشدا هاتوە ، کابرایەکی یەمەنی ناوی (أبو شاة) بوو ، هەستاو وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ ئەمەم بۆ بنووسە ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: بینووسن بۆ (أبو شاة).[1]

خەمخواردنی ئەنساریەکان بۆ مانەوەی پێغەمبەر ﷺ لە مەککدا

کە بەتەواوی مەککە ڕزگارکرا ، کە خاک و ئاوو نیشتیمانی پێغەمبەرە ﷺ ، ئەنساریەکان لەناو خۆیاندا بوو بەمۆ مۆڵیان وتیان: پێتان وایە دوای ڕزگارکردنی مەککە ئیتر پێغەمبەر ﷺ لە شارەکەی خۆیدا بمێنێتەوە؟

---

[1] / بۆ ڕاستی ئەم ڕیوایەتانە بروانە (صحيح البخاري) ٢٠٣/١، ٣٢٩، ٣٣٨، ٢٤٧؛ ٢٢/٢١٦، ٦١٧، ٦١٥ ، صحيح مسلم ٤٣٩/١، ٤٣٨، ٤٣٧ ، (ابن هشام) ٤١٦/٢، ٤١٥ ، هەروەها (أبو داود) ٢٧٦/١

لەو کاتەدا پێغەمبەر ﷺ بەسەر کێوی (صفا)وە بوو دۆعای دەکرد ، کە لێبوەوە پێی فەرموون: ئەوە چیتان دەوت؟ وتیان: هیچمان نەدەوت پێغەمبەری خوا. وازی لێ نەهێنان تا پێیان وت ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: پەنا بەخوا ژیان ئەو ژیانەیە کە لەناو ئێوەدا بێت ، مردنیش ئەو مردنەیە کە لەناو ئێوەدا بێت.

بەیعەت وەرگرتن

کە مەکە فەتح کرا ، ڕاستی دەرکەوت بۆ خەڵکی مەککەو زانیان کە سەرکەوتوو نابن ئەگەر موسڵمان نەبن ، بۆیە ملیان بۆ کەچ کردو کۆبونەوە بۆ بەیعەتدان ، پێغەمبەر ﷺ لەسەر (صفا) دانیشت بۆ وەرگرتنی بەیعەت لەخەڵک ، (عمر)ی کوڕی (خطاب)یش لە خواریەوە بوو ، خەڵکەکەی ڕێک دەکرد لەسەر گوێرایەڵی و بەگوێکردن بەگوێرەی توانا بەیعەتیاندا بە پێغەمبەر ﷺ.

لە (المدارك)یشدا هاتووە[1]: دەگێڕنەوە کە پێغەمبەر ﷺ لە بەیعەتی پیاوان بوەوە دەستی کرد بە بەیعەت وەرگرتن لە ژنان ، هێشتا هەر لەسەر (صفا) بوو (عمر)یش لە خواریەوە بوو بەفەرمانی پێغەمبەر ﷺ بەیعەتیاندا بە(عمر): ئەویش لەجیاتی پێغەمبەر ﷺ لەفەرمانەکان ئاگاداری دەکردن ، (هند)ی کچی (عتبة) هاوسەرەکەی (ابو سفیان) کە هات لە ترسی پێغەمبەرو ﷺ ئەو کارەی کردبووی بە (حمزة) ، سەری خۆی داپۆشی بوو بۆ ئەوەی نەناسرێتەوە ،

پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: بەیعەتتان لەگەڵدا دەبەستم لەسەر ئەوەی هاوەڵ بۆ خودا پەیدانەکەن. (عمر) بەیعەتیدا بەژنەکان کە هاوەڵ بۆ خودا پەیدا نەکەن،

پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: دزیش نەکەن.

(هند) وتی: (ابو سفیان) پیاوێکی ڕژدە، ئەگەر کەمێك لەمانّەکەی ببەم ڕەوایە ؟

(ابو سفیان) وەستابوو ، وتی: ئەوەش کە بردوتە هەر حەڵاڵە ،

پێغەمبەر ﷺ دەستی کرد بەپێکەنین و (هند)ی ناسیەوە ،

فەرمووی: ئەوە تۆ (هند)یت؟

---

[1] / بڕوانە (مدارك التنزيل) نوسینی (النسفی) تەفسیری ئایەتی بەیعەت.

وتی: بەڵێ ، پێغەمبەری خوا تکات لێ دەکەم لە کارەکانی پێشووم بمبورە ، خوا لێت خۆش بێت.

فەرمووی: لەسەر ئەوەش نابێت زینا بکەن ،

(هند) وتی: بۆچی ژنی (حر) زینا دەکات ؟

فەرمووی: نابێت ڕۆڵەکانیان لەناوبەرن ،

. (هند) وتی: بەمنالّی پەروەردەمان کردن ، کەچی بەگەورەیی ئێوە هەمویتان کوشت ، ئێوەو ئەوان باش دەزانن ، شایانی باسە کە (حنظلة)ی کوڕی (ابو سفیان) لە جەنگی بەدردا کوژرا بوو.

بەم قسەیە (عمر) ئەوەندە پێکەنی لەسەر گازی پشت کەوت ، پێغەمبەر ﷺ زەردەخەنەیەکی کرد.

فەرمووی: نابێت بوختان دروست بکەن ،

(هند) وتی: وەڵلاّهی قسە هەڵبەستنو بوختان کاری ناڕەوایە تۆ تەنها بە کاری باشو ڕەوشتی بەرز فەرمانمان پێدەدەیت.

فەرمووی: نابێت لە فەرمانی چاکی پێغەمبەر ﷺ سەرپێچی بکەن.

(هند) وتی: وەڵلاّهی کەماتین بۆ خزمەتت وانەماتین کە سەرپێچیت بکەین.

کە هند گەڕایەوە ماڵەوە بەدەستی خۆی بتەکەی شکاندو وتی: بەهۆی تۆوە بوغرا بوو بوین.

مانەوەی لە مەککەو کارکردنی تێپیدا

پێغەمبەر ﷺ ماوەی نۆزدە ڕۆژ لە مەککەدا مایەوەو دروشمەکانی ئیسلامی بۆ نوێ دەکردنەوەو ڕێنومایی خەڵکی دەکرد بۆ هیدایەتو خواپەرستی ، لەو ماوەیەدا فەرمانیدا بە (أبا سعید)ی (خزاعی) کە پایەکانی حەرەم تازە بکاتەوەو سریە بە هەر چوارلادا بنێرێت تاخەڵکی بانگ بکەن بۆ ئیسلامەتی و هەموو بتەکانی دەوروبەری مەککە بشکێنێت ، هەموویان شکێنران و بانگخوازێك لەناو مەککەدا بانگی کرد ، با هەرچی بتێکی هەیە لە ماڵەکەیدا بیشکێنێت.

سریەو نێرراوەکان

١. کە پێغەمبەر ﷺ دوای فەتح دڵنیابوو (خالد)ی کوڕی (ولید)ی نارد بۆ شکاندنی پەیکەری (عزی) ، (ئەو کاتە مانگی ڕەمەزان پێنج ڕۆژی مابوو لە ساڵی (٨)ی کۆچیدا) بۆ ئەوەی بیشکێنێت ، پەیکەری (عزی) لە (نخلە) بوو ، ئەم بتە موڵکی (قریش) و هەموو خێڵی (بنی کنانە) بوو ، گەورەترینیان بوو ، خێڵی (بنو شیبان) زۆرانی بوون ، (خالد) بە سی ئەسپ سوارەوە بۆی دەرچوو تاگەیشتە سەری و شکاندی ، کە گەڕایەوە پێغەمبەر ﷺ پرسیاری لێکرد ئایا هیچت بینی؟ وتی: نەخێر. فەرمووی: تۆ بتەکەت بەتەواوی نەشکاندوە بگەڕێوە جارێکیتر بیشکێنە ، ئەمجارە (خالد) بە تورەییەوە شمشێرەکەی هەڵکێشاو گەڕایەوە ، لەوێ ژنێکی ڕەش پێستی ڕووتی سەرپەتی ، هاتە دەرەوە ، (زێوانەکە) هاواری لێ کرد ، (خالد) شمشێرێکی لێدا کردی بەدوو کەرتەوە ، پاشان گەڕایەوە بۆ لای پێغەمبەر ﷺ هەواڵەکەی پێدا. فەرمووی: بەڵێ ئەوە (عزی) بوو ، ئیتر نائومێد بوو لەوەی لەمەودوا لە وڵاتی ئێوەدا بپەرسترێت.

٢. پاشان (عمرو)ی کوڕی (عاص)ی نارد بۆ ڕووخاندنی پەیکەری (سواع)یش ، (سواع) بتێکی (هزیل) بوو لە (رهاط) ، سێ میل لە مەککەوە دوورە ، کە (عمرو) گەیشتە سەر بتەکە ، زێوانەکە پێی وت: چیت دەوێت ؟ وتی: پێغەمبەر ﷺ فەرمانی پێداوم کە بیشکێنم. کابرا وتی: ناتوانیت شتی وابکەیت. (عمر) وتی: بۆچی؟ زێوانەکە وتی: چونکە ڕێگەت نادرێت. (عمر) وتی: سەیرە تۆ هێشتا لەسەر بت پەرستیت؟ دایک ڕۆڵەڕۆت بکات ، ئەو بتە ئەتوانێت ببینێت و ببیستێت؟ پاشان لێی نزیکبوەوەو تێکی شکاند، ئەنجا فەرمانیدا بە هاوەڵەکانی ژووری بتەکەش بڕوخێنن ، هیچیان تێدا نەبینیەوە ، پاشان وتی بە زێوانەکە: ئێستا ڕات چۆنە؟ زێوانەکە وتی: ئەوا منیش ملم کەچ کرد بۆ خودا.

٣. لەهەمان مانگدا (سعد)ی کوڕی (زید)ی (أشهلی) لەگەڵ بیست ئەسپ سواردا نارد بۆ شکاندنی پەیکەری (مناة) لە (مشلل) سەر بەناوچەی (قدید) بوو ، بتی (أوس) و (خزرج) و (غسان) و چەند خێڵێکیتر بوو، کە (سعد) گەشتە لای بتەکە زێوانەکانی وتیان: چیت دەوێت؟ وتی: دەمەوێت پەیکەری (مناة) بڕوخێنم ، وتیان: ئەوە تۆو ئەوە (مناة) ، (سعد) چوو بۆ بتەکە ، ژنێکی ڕووتی ڕەش پێستی قژ گژو بڕ بەناوی (ویل)ەوە، لە ژوورەکە هاتە دەرەوەو

سنگی دەکوتا، زیوانەکە پێی وت: خەمت نەبێت (مناة) بۆ خۆی تەمێی یاخی بوانی دەکات . (سعد) لێیداو کوشتی، ئەنجا بتەکەشی پوخاندو تێك و پێکی شکاند ، لە ژوورەکەیدا هیچیان نەبینی.

٤. کە (خالد)ی کوڕی (ولید) لە پووخاندنی پەیکەری (عزی) هاتەوە ، پێغەمبەر ﷺ لە مانگی (شعبان)ی هەمان ساڵدا (٨ی کۆچی) ناردی بۆ خێڵی (بنی جذیمة) بۆ ئەوەی بانگیان بکات بۆ ئایینی ئیسلام نەك شەڕ بکات ، لەگەڵ سێ سەدو پەنجا پیاوی کۆچەرو ئەنساری خێڵی (بنی سلیم)دا نارد ، کە گەیشتنە لایان ، بانگیان کردن بۆ ئایینی ئیسلام ، بەڵام ئەوان نەیانزانی بەرێکوپێکی وەڵامیان بدەنەوە لەجیاتی ئەوەی بڵێن (اسلمنا) واتە: موسڵمان بووین ، کەچی وتیان: (صبانا صبانا) واتە: بوین بە سابیئە. (خالد) کە لەبارودۆخەکە حاڵی نەبوو کەوتە کوشتو کوشتاریان و هەندێکیانی ئ بەدیل گرتن. هەر دیلێکی دایەدەست پیاوێك و پۆژێکیان فەرمانیدا کە هەرکەسەو دیلەکەی خۆی بکوژێت (ابن عمر)و هاوڕێکانی زۆریان پێناخۆش بوو ڕێگەیان نەدا ئەوکارە بکرێت هەتانەوە خزمەت پێغەمبەر ﷺو بۆیان باسکرد ، پێغەمبەر ﷺ دەستی نزای بەرز کردەوەو فەرمووی: خوایە من بێگوناهم لەوەی خالد کردویەتی. دووجار ئەم نزایەی وتەوە.[1]

پیاوەکانی خێڵی (بنو سلیم) بوون کە دیلەکانی خۆیان کوشت نەك کۆچەرو ئەنسارەکان ، پێغەمبەر ﷺ (علی) نارد قەرەبووی هەموو زیانەکانی بۆ کردنەوەو خوێنی هەموو کوژراوەکانیشی‌دا ، لەکاتی خۆیدا لەئیوان (خالد) و (عبدالرحمن)ی کوڕی (عوف)دا دەمەدەمێ و دەنگ هەڵبڕین پرووی‌دا لەسەر ئەوە ، باسەکە گەیشتەوە گوێی پێغەمبەر ﷺ ، بە (خالد)ی فەرموو: خالد ، گوێ بگرە ، وازبهێنە لە هاوەڵەکانم و هەقت نەبێت بەسەریانەوە ، وەڵڵامی هەموو کێوی ئوحود ئالتون بێت و تۆ لەپێناوی خوادا ببەخشیت ، ناتوانی بگەیت بەتۆزی پێی هاتوچۆی یەکێك لە هاوەڵەکانم.[2]

---

[1] / صحيح البخاري ١/ ٤٥٠ ، ٦٢٢/٢.

[2] / دڕێژەی باسی ئەم غەزایەمان وەرگرتوە لە (ابن هشام) ٣٨٩/٢ تا ٤٣٧ و صحيح البخاري ١/ كتاب الجهاد ب كتاب المناسك ٦١٢/٢ تا ٦١٥ ،٦٢٢ و فتح الباري ٣/٨ تا ٣٧ و صحيح مسلم ٤٣٧/١ ،٤٣٨ ،٤٣٩ ، ١٠٢/٢ ،١٠٣ ، ١٣٠ وزاد المعاد ١٦٠/٢ تا ١٦٨، هەروەها (مختصر سيرة الرسول ﷺ) نوسينى (عبدالله النجدي) ل٣٢٢ تا ٣٥١.

ئەوە غەزای فەتحی مەکە بوو ، ئەمەش جەنگی یەکلاکەرەوەو فەتحی هەرەگەورەی موسڵمانان بوو بەسەر قەوارەی بتپەرستیدا ، هیچ بوارو بەهانەیەکی نەهێشت بۆ بتپەرستی لەهەموو دورگەی عەرەبیدا، بەگشتی خێڵە عەرەبەکان چاوەڕوانی ئەوجەنگە سەختەی نێوان موسڵمانانو بتپەرستانیان دەکردو دەیانزانی لە جەنگدا کەسێک لەسەر هەق نەبێت ناتوانێت دەورانی شەڕەکە بباتەوە لەکۆتاییدا ، پێشتریش ئەم بڕوایە لەناخیاندا چەسپابوو پێش نیو سەدەو ئەو ڕۆژگارەی خاوەن فیلەکان هاتن بۆ تێکدانی بەیت و هەموویان وەکو کای خوراو تەفروتونا بوون.

سوڵحی حودەیبیە سەرەتای ئەو فەتحە گەورەیە بوو ، لەو قۆناغەدا خەڵک بەئارامیو دڵنیاییەوە کەوتنە گفتوگۆ لەگەڵ یەکتریدا ، ئیسلامیان بەیەکتری ناساند ، ئەو ژێردەستانەی ناو مەککەش توانیان بیروباوەڕی خۆیان دەربخەن و بانگەشەی بۆ بکەن ، بەو هۆیەوە زۆرێک لەخەڵک هاتنە ناو ئایینی ئیسلامەوە ، تا ڕادەیەک ئەو سوپا ئیسلامیەی لە غەزاو جەنگەکانی پێشودا ژمارەی نەدەگەیشتە سێ هەزار کەس لەم فەتحەدا بوو بە دە هەزار چەکدار

ئەم غەزا یەکلاکەرەوەیە بوو چاوی خەڵکی کردەوەو پەردەی سەرچاویانی لابرد بۆ بیستنی ئیسلام و بەو هەڵوێستە موسڵمانەکان بەتەواوی کۆنترۆڵی هەڵوێستە سیاسی و ئایینیەکەیان کرد لەپانتایی دورگەی عەرەبیداو بوونە دەسەڵاتداری ئایینی و دونیایی لە ناوچەکەدا.

ئەو ڕەوشەی کە لەدوای سوڵحی حودەیبیەوە دەستی پێ کرد تێڕو تەواو بوو گەیشتە ئەنجام ، بەم فەتحە گەورەیە کامڵ بوو ، دوای ئەوە ڕەوشێکی کە دەستی پێ کرد کە بەتەواوی لە بەرژەوەندی موسڵمانەکان بوو. بۆیە لەبەردەم خێڵ و تیرە عەرەبەکاندا هیچ بوارێک نەما ئەوە نەبێت پۆل پۆل بێنە خزمەت پێغەمبەر ﷺ و موسڵمان بن و بانگەوازەکەشی هەڵگرن بۆ هەموو جیهان ، ئەمەش لە دووسااڵی داهاتودا ئامادەگی بۆ کرا.

قۆناغی سێ هەم

دوا قۆناغی ژیانی پێغەمبەری مەزنە ﷺ

نەم قۆناغە دوا قۆناغی ژیانی پێغەمبەری مەزنە ﷺ ، کە بریتیە لەو نە نجامانەی بانگەوازە نیسلامیەکە بەدەستی هێنا پاش جیهادێکی دوورو درێژو دەردەسەری و زەحمەتکێشان و خەم و پەژارەو ناشووب و چەندین شەڕی خوێناوی ، کە لەمەودای بیست و نەوەندە سالدا تووشی بوو.

فەتح کردنی مەککە مەترسیدارترین دەستکەوت بوو موسڵمانەکان لەو سالانەدا بەدەستیان هێنا ، بوو بەخاڵی وەرچەرخان ، کەش و هەوای باری عەرەب گۆڕا ، فەتح کردنی مەککە خاڵی جیاکەرەوەی نێوان قۆناغی پێش خۆی و قۆناغی پاش خۆی بوو ، قۆرەیش لەدیدی عەرەبدا پاسدارو پشتیوانی ئایین بوون و دەبوایە هەموو عەرەب شوێنی قۆرەیش بکەوتایە ، بۆیە ملکەچکردنی قۆرەیش ڕاهەناسەی ئایینی بت پەرستی بوو لە دورگەی عەرەبیدا .

دەکرێت ئەم دوو قۆناغە ، بکەین بە دوو ڕووەوە :

- ڕووی کێبڕکێ و شەڕ کردن.
- ڕووی پێشبڕکێی هاتنی گەل و تیرەکان بەرەو ئیسلام.

ئەم دوو دیوە دوو دیوی پێکەوە گرێدراوی ئەم قۆناغەن ، هەرجارەی یەکێکیان پێش ئەوی تریان دەکەوێت ، بەڵام ئێمە ڕێزبەندی بابەتیمان هەڵبژاردو لەبەر ئەوەش بوو کە دیوی شەڕو جەنگ کردن نزیکترە بەقۆناغەکانی پێشوو ، هەروەها گونجاوترە لەوی تر ، بۆیە لە ڕیز بەندیەکەدا پێشمان خست.

غەزای حونەین

فەتح کردنی مەککە گورز وەشاندنێک بوو عەرەبی پاچڵەکان و تیرە عەرەبەکانی خستە بەردەم واقیعی حاڵەوە و نەیاندەتوانی بیگۆڕن ، لەبەرئەوە جگە لە چەند تیرەیەکی ملهوڕی سەرسەخت هیچیان بۆ نەمایەوە جگە لەخۆ بەدەستەوەدان لەسەرو هەموویانەوە لق و پۆپەکانی (هوازن) و(ثقیف) ، ئەنجا خێڵەکانی (نصر) و (جشم) و (سعد)ی کوڕی (بکر)و چەند خەڵکێکی (بنی هلال) کە هەموویان لە (قیس عیلان)ن ، ئەم لق و پۆپانە بە لووت بەرزی خۆیاندا دەنازی و پێیان شوورەیی بوو ملکەچی بکەن ، بۆیە چوونە پاڵ (مالك)ی کوڕی (عوف)ی (نصری)و بڕیاریاندا بڕۆن بۆ شەڕی موسڵمانەکان.

کەوتنە ڕێی دوژمن و دابەزینیان لە (أوطاس)

کە فەرماندەی گشتی (مالك)ی کوڕی (عوف) بڕیاری دەرچوونیدا بۆ جەنگی موسڵمانەکان ، هەموو ژن و منداڵ و سەروەت و سامان و مەڕومااڵتی دایەبەر لەگەڵ خۆیدا ، ڕۆشت تاگەیشتە (أوطاس) ـ أوطاس شوێنێکە لە ناوچەی (هوازن)ەو نزیکە لە (حنین)ەوە ، (حنین)یش شیوێکە بەتەنیشت (ذي مجاز)ەوە ، لە ڕووی (عرفات)ەوە یانزە میل لە مەککە دوورە ـ.[1]

شارەزایەکی جەنگ ڕای فەرماندەی گشتی پەسەند ناکات

کە (مالك) لە (أوطاس) دابەزی خەڵکی بەدەوریدا کۆبونەوەو (درید)ی کوڕی (صمە)شیان لەگەڵدا بوو ، ئەم کابرایە پیاوێکی ئازاو شارەزا بوو ،

(درید) پرسی : ئەرێ ئێرە کوێیە؟

وتیان : (أوطاس)ە.

وتی: بەڕاستی بواریێکی باشە بۆ ڕمبازێنی ئەسپ ، نە ئەوەیە سەخت بێت و نە ئەوەشە چاڵ و چۆڵ بێت ، ئەی ئەوە چیە گوێم لە پڕمەی وشترو سەرەی گوێدرێژەو گریانی منداڵ و بارەی میگەلە؟

وتیان (مالك)ی کوڕی (عوف) لەگەڵ ئەم خەڵکەدا ژن و منداڵ و ماڵ و سامانەکەشی هێناون ، (مالك)ی بانگکردو پرسیاری لێکرد کە بۆچی ئەم بەزمەی ناوەتەوە ،

---

[1] بڕوانە فتح الباری.

وتی: ویستم له پشت هەموو پیاوێکەوە خاوو خێزانەکەی دابنێم ، بۆ ئەوەی غیرەتی بجوڵێت و شەڕ بکات.

وتی: وەڵڵامی تۆ بۆ شوانی باشیت ، ئەرێ هەرگیز بووە دۆڕاو هیچی پێ بکرێت ؟ ئەگەر ئەمڕۆ سەرکەویت تەنها پیاوێک بەکەڵکت دێت شمشێری بەدەستەوە بێت ، ئەگەر بشدۆڕێیت حەیاو ئابڕووت دەچێت . پاشان هەواڵی تیرو سەرۆک خێڵەکانی پرسی ،

ئەنجا وتی: (مالك) تۆ بەم کارەت هیچت پێ ناکرێت ، ئەمانە دوور بخەرەوە بۆ شوێنی دوور لە قەڵای مەحکەمدا دایانبنێ ، منداڵەکانیش بخەرە سەرپشتی ئەسپ و بیانێرەوە ، ئەگەر سەرکەوتیت ئەوانیش پێت دەگەنەوە ، خۆ ئەگەر ژێریش کەوتیت ئەوا بەلایەنی کەمەوە ژن و منداڵەکانت پارێزراو دەبن.

بەڵام (مالك) کە سەرکردەی گشتی بوو ئەم داوایەی پەتکردەوەو وتی: وەڵڵامی شتی واناکەم ، تۆ کابرایەکی پیرو خەڵەفاویت ، وەڵڵامی یان ئەوەیە هەموو (هوازن) لەگەڵم دێن یان سنگ دەخەمە سەر نوکی ئەم شمشێرەو خۆم دەدەم بەسەریدا تا لە پشتەوە دەردەچێت ، ئیتر حەزی نەدەکرد باس و خواسی (درید) لە مەسەلەکەدا بمێنێت ، بۆیە خەڵکەکە وتیان: ئێمە گوێڕایەڵی تۆین ،

(درید) وتی: بەڕاستی ئەمە ڕۆژێکە من نەمدیوەو لێشم دەرناچێت .

ئەنجا وتی:

يـا لَيْتَـني فيهـا جَـذَعْ أَخُـبُ فـيهـا وأَضَـعْ
أقـودُ وطـفـاءَ الـزمَعْ كَـأنَّهـا شـاةٌ صـدعْ

سیخوڕەکانی دوژمن

سیخوڕەکانی (مالك) هەواڵی موسڵمانەکانیان بۆ هێنا ، کە گەیشتنەوە قەڵەمی ئەژنۆیان شکابوو ، وتی: کوڕە ئەوە چیتانە ، چیتان لێ بەسەر هاتووە؟

وتیان: چەندین پیاوی سەرتاسپیمان بینی بەسواری ئەسپی پەنگ تیرەوە بوون ، کە ئەوەمان بینی هێزو تینمان تێدا نەما و ئەوە دەبینی چیمان لێ هاتووە.

چاودێرەکانی پێغەمبەر ﷺ

هەواڵ هات بۆ پێغەمبەر ﷺ لەبارەی جموجوڵی دوژمنەوە ، (أبا حدرد الاسلمی) نارد بۆ لایان و فەرمانی پێدا ، کە دزە بکاتە ناویان و لەناویاندا بمێنێتەوە تا هەواڵیان دەزانێت و پاشان دەنگوباسیان بهێنێتەوە ، ئەویش وایکرد.

پێغەمبەر ﷺ مەککە بەجێ دەهێڵێت و
دەروات بۆ (حنین)

(ڕۆژی شەممە شەشی مانگی شەوال ساڵی ٨ی کۆچی) ، پێغەمبەر ﷺ مەککەی بەجێ هێشت ئەوە نۆزدەهەم ڕۆژ بوو کە تەشریفی هاتبووە ناو مەککەوە ، کە دەرچوو دوانزە هەزار موسڵمانی لەگەڵدا بوو ، دە هەزاریان لەوانە بوون کە لەگەڵی دەرچوون بۆ فەتحی مەککە ، دوو هەزاریشیان مەککەیی بوون ، کە زۆرینەیان نۆ موسڵمان بوون پێغەمبەر ﷺ سەد قەڵغانی بەتاقمەکانیانەوە وەرگرت لە (صفوان) و (عتاب)ی کوڕی (أسید) دانا بەسەر مەککەوە.

کاتی خەوتنان بوو ئەسپ سوارێک هات ، وتی: من سەیری فلانە شاخ و فیسارە دۆڵم کردو بینیم خێڵی (هوازن) هەڵیان داوەو بە ژن و منداڵ و ماڵ و سامانەوە لەوێ خێوەتیان هەڵداوەو دابەزیون . پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : خوا یاربێت سبەینێ ئەوە دەبێتە دەسکەوتی موسڵمانان . بۆ پاسەوانێتی ئەو شەوەش (أنس)ی کوڕی (أبي مرثد) ی (غنوي) خۆی ئێشکگرێ کرد.[1]

لەڕێگەدا کە بەرەو (حنین) دەچوون دەختێکی سەوزی گەورەیان بینی ، پێی دەوترا (ذات أنواط) واتە نیشانەدار، عەرەبە دەشتەکیەکان چەک و تفاقی خۆیان پێدا هەڵدەواسی و ئاژەڵیان لەبەردەمدا سەردەبڕی و لەژێر سێبەرەکەیدا خوایەرستیان دەکرد ، هەندێک لە موسڵمانانی ناو سوپاکە وتیان: پێغەمبەری خوا ﷺ تۆش دەختێک بۆ ئێمە نیشانە بکە هەروەکو ئەوانە دەختێکی نیشانەداری خۆیان هەیە. فەرمووی: (اللە اکبر) ، سوێندم بەو کەسەی گیانی منی بەدەستە ئێوەش قسەکانی شوینکەوتوانی موسا دەڵێنەوە کە دەیانوت: تۆش لە زەویدا خودایەک بۆ ئێمە دروست بکە ، هەروەکو ئەوان خودایان هەیە لە زەویدا. ئەنجا فەرمووی: ئێوە خەڵکێکی نەزانن ، ئەوەی ئێوە دەیڵێن شوێن پێ هەڵگرتنی خەڵکانی تر ، وەڵلاهی واتان لێ دێت شوێن هەنگاوەکانی میللەتانی پێش خۆتان دەکەون و گوێ نادەنێ.[2]

هەندێکی تریان کە لایەکی کردەوە بەلای سوپاکە سەریان سوڕما لە زۆری ژمارەی سوپاکەو وتیان: ئێتر لەمەودوا لەبەرکەمی ژمارە شکست ناهێنین ، کە پێغەمبەر ﷺ ئەمەی بەرگوێ کەوت ، زۆری پێ ناخۆش بوو.

---

[1] / بڕوانە (سنن ابی داود).
[2] / (ترمزی) ئەمەی ڕیوایەت کردوە .

تیرهاوێژان شالاوی ناکاو دەهێنن

دە شەو لەمانگی (شوال) تێپەڕی بوو سوپای ئیسلام گەیشتە حنین لە شەوی سێشەممەدا ، بەلام (مالك)ی کوڕی (عوف) پێش ئەمان گەیشتبووە شوێنەکەو بەشەودا هەموو چەکدارەکانی لەو شیوەدا حەشار دابوو و کەمێنو مەفرەزەکانی بەو دەوروبەردا بلاوە پێ کردبوو ، فەرمانی پێدابوون لەگەڵ دەرکەوتنی موسڵمانەکاندا تیر بارانیان بکەن ، ئەنجا یەك دەستەیی شالاوێکی خێرا بکەنە سەریان.

لە بەرەبەیاندا پێغەمبەر ﷺ سوپاکەی ڕێکخست ، ئالاو پەرچەمەکانی دابەش کرد بەسەر سوپادا ، لەگەڵ تاریك و ڕووندا موسڵمانان چوونە ناو شیوی (حنین)ەوەو پێیدا شۆڕ بونەوە ، بێئەوەی بزانن لەناو تەنگەبەری شیوەکەدا کەمین هەیە ، کە بەرەو خوار دەبونەوە لە هەموولایەکەوە تیرباران کرانو کەتیبەو پۆلەکانی دوژمن یەکدەستەیی دایان بەسەریاندا ، موسڵمانەکان شپرزە بوون و گەڕانەوە دواوە کەس ئاگای لە کەس نەبوو ، شپرزە بونێکی سەخت بوو (ابو سفیان)ی کوڕی (حرب) کە هێشتا نۆ موسڵمان بوو وتبووی: وەڵاهی وابڕوا لە دەریاش ناگرسێنەوە - مەبەستی دەریای سوور بوو -. ئەنجا (جبلە) یان (کلدە)ی کوڕی (جنید) لەناو موشریکاندا هاواری دەکرد: ئەوە جادووەکە بەتاڵ بوەوە.

پێغەمبەری خوا ﷺ لای ڕاستی گرت هاواری کرد: خەڵکینە وەرن لە دەورم کۆببنەوە ، من پێغەمبەری خودام ، من (موحەممەد)ی کوڕی (عەبدوڵڵا)م. لەوکاتەدا جگە لەچەند کەسێکی کۆچکەران و ئال و بەیتەکەی کەسی بەدەوردا نەمایەوە ، هەمووی ڕای کرد.

ئیتر لەوێدا ئازایەتی بێوێنەی پێغەمبەر ﷺ دەرکەوت ، بەسواری هێسترەکەیەوە بەتوندی بەرەو کافران دەڕۆیشتو دەیفەرموو:

أنـــا النبي لا كذب أنـــا ابن عبد المطلب

(ابو سفیان)ی کوڕی (حارث)یش جڵەوی هێسترەکەی گرتبوو ، (عباس) پشتی گرتبوو نەیاندەهێشت پێغەمبەر ﷺ بڕواتە ناو جەنگەکەو عەرزیان کرد: پێغەمبەری خوا ﷺ تکایە پەلە مەکە ، ئەنجا پێغەمبەر ﷺ لە هێسترەکەی دابەزی و پارایەوە فەرمووی: خوایە سەرخستنی خۆت بنێرە.

گەڕانەوەی موسڵمانەکان و گەڕم بوونەوەی شەڕ

پێغەمبەر ﷺ فەرمانیدا بە (عباس) زۆر دەنگی گەورەبوو ، هاوەڵەکانی بانگ بکاتەوە . (عباس) دەڵێت: بەهەموو توانام هاوارم کرد: ئەرێ کوان کوڕانی (سمرە)؟

دەڵێت: وەڵاهی چۆن ئاژەڵێك سۆزی بۆ بێچوەکەی دەجوڵێت ، کە گوێیان لە دەنگم بوو وتیان: ئەوە هاتینەوە ، ئەوە هاتینەوە.[1]

پیاوی وایان تێدا بوو دەیویست سواری وشترەکەی بێت و بگەڕێتەوە نەیدەتوانی ، خێرا قەڵغانەکەی دەکردەوە ملی و شیرەکەی دەگرتەوە بەدەستەوەو وازی لە وشترەکە دەهێناو بەڕەڵای دەکردو بەرەو دەنگەکە دەهات ، تا سەد کەسێکیان لێ هاتەوە ئەنجا دەستیان کردەوە بە شەڕ.

ئەنجا بانگەکە ڕووی کردە ئەنسار ، وتی: ئەرێ خێڵی ئەنسار ، ئەرێ خێڵی ئەنسار ، کەوتە بانگکردنی (بنی الحارث)ی (خزرجی) ئیتر کەتیبەی موسڵمانەکان پۆل پۆل هاتنەوەو گەیشتنەوە ئەو شوێنانەی بەجێیان هێشتبوو ، ئەنجا شەڕ دەستی پێ کردەوە . پێغەمبەر ﷺ سەیری مەیدانی جەنگەکەی کرد کەبینی شەڕ هەڵگیرساوە فەرمووی: (ئێستا شەڕ گەرم بووە). ئەنجا مشتێك خۆڵی هەڵگرت و بەڕووی کافراندا فڕێیداو فەرمووی: (خوایە چاوانیان کوێر بێت). لەو ڕۆژەدا چەکداریان نەبوو گەردو تۆزی ئەو مشتەخۆڵە بەچاویاندا نەچووبێت ، بۆیە شکستیان هێناو بەرەودوا کەوتنە هەڵاتن.

شکست هێنان و ڕووخانی دوژمن

هێندەی نەبرد ـ دوای فڕێدانی مشتە خۆڵەکە ـ دوژمن شکستی هێنا ، شکستێکی خراپ ، خێڵی (ثقیف) حەفتایان لێکوژرا ، وەموسوڵمانەکان دەسکەوتێکی زۆریان دەستکەوت ، لە مەڕو ماڵات و چەك .

وە قورئان ئاماژەی بۆ ئەم شەڕە کرد ، دەفەرمووێت : ﴿ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُم مُّدْبِرِينَ {٢٥} ثُمَّ أَنزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَنزَلَ جُنُودًا لَّمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُواْ وَذَلِكَ جَزَاء الْكَافِرِينَ {٢٦} ﴾ التوبة .

---

[1] / صحيح المسلم ٢/١٠٠.

کە دوژمن شکستی هێنا هەندێکیان چوونە (طائف) ، هەندێکیشیان چوونە (نخلە) ، هەندێکی تریشیان خۆیان گەیاندە (أوطاس) ، پێغەمبەر ﷺ چەند هاوەڵێکی نارد بۆ ڕاوەدونانی ئەوانەی (أوطاس) بەفەرماندەی (أبو عامر) (الأشعری) ، هەردوولا بوو بە شەڕیان ، جارێکی تر موشریکان ڕایانکرد ، لەو بگرەو بەردەیەدا (أبو عامر)ی فەرماندە شەهید کرا.

کۆمەڵێکی تر کەوتنە ڕاوەدونانی ئەو موشریکانەی هەڵاتن بۆ (نخلة) لەوێ (ربیعة)ی کوڕی (رفیع) (درید)ی کوڕی (صمة)ی کوشت.

بەڵام زۆرینەی سوپا تێکشکاوەکە پەنایان برد بۆ (طائف) ، پێغەمبەر ﷺ پاش کۆکردنەوەی دەسکەوتەکان بە خودی خۆی چوو بەدوایاندا.

دەسکەوتەکان

دەسکەوتەکان بەم شێوەیە بوون : شەش هەزار دیل ، بیست و چوار هەزار سەر وشتر ، زیاتر لە چل هەزار سەر مەڕ ، چوار هەزار هۆقە زیو. پێغەمبەر ﷺ فەرمانیدا بەکۆکردنەوەیان و لە (جعرانة) مەڵوێ کردن و (مسعود)ی کوڕی (عمر)ی (غفاری) کرد بەچاودێر بەسەریەوە ، دابەشی نەکرد تا لە غەزای (طائف) گەڕایەوە.

لەناو ژنە دیلەکاندا (شیماء)ی کچی (حارث)ی (سعد)ی یان تێدا بوو کە خوشکی شیری پێغەمبەرە ﷺ ، کە هێنرایە بەردەم پێغەمبەر ﷺ ، خۆی پێناساندو بەنیشانەیەکدا ناسیەوەو ڕێزی لێ گرت و کراسەکەی خۆی بۆ ڕاخست و دای نیشاند لەسەری ، پاشان ئازادی کردو گێڕایەوە بۆ لای کەسوکاری.

غەزای (طائف)

لەڕاستیدا ئەم غەزایە دڕێژکراوەی غەزای (حنین)ە ، چونکە زۆرینەی خێڵی (هوازن) و (ثقیف) لەوانەی لەگەڵ (مالك)ی سەرکردەیاندا بون بەرەو (طائف) چوون و لەوێ خۆیان حەشاردا ، پێغەمبەر ﷺ دوای دەست بەتاڵ بوون لە شەڕی (حنین)و کۆکردنەوەی غەنیمەتەکان لە (جعرانة)دا ، لە هەمان مانگی ساڵی (٨)ی کۆچیدا چوو بۆیان.

(خالد)ی بەهەزار سوارەوە خستە پێشی سوپاکە ، پاشان بەرەو (طائف) کەوتە ڕێ ، لەڕێگەدا بەلای (النخلة اليمانية) تێپەڕی و پاشان بۆ (قرن المنازل)و پاشان بۆ (لية)و لەوێدا قەڵایەکی (مالك)ی کوڕی (عوف)ی لێ بوو پێغەمبەر ﷺ فەرمانیدا ڕوخاندیان ، پاشان بەردەوام بوو لەسەر ڕۆیشتن تاگەیشتە (طائف)و لەنزیك قەڵاکانیانەوە ئۆردوی وەستاندو سەربازگەی داناو ئابڵووقەی خەڵکی ناو قەڵاکەی دا.

گەمارۆکە ماوەیەکی درێژی خایەند، لە ڕیوایەتێکی (أنس)دا هاتوە لە (مسلم)ە وە دەڵێت : ماوەی گەمارۆکە چل ڕۆژ بووە ، لای (سیرەت)ناسەکانیش ماوەکە جیاوازی لەسەرە ، وتراوە : بیست ڕۆژ ، وتراوە : چەند مانگێك ، وتراوە : هەژدە ڕۆژ ، وتراوە : پانزە ڕۆژ ..[1]

لەو ماوەیەدا لەنێوان هەردوولادا شەڕەتیرو ڕمبازیی ڕووی‌دا ، کە یەکەمجار موسڵمانەکان گەمارۆیاندان ، خەڵکی ناو قەڵاکە وەکو لێشاوی کوللە تیربارانیان کردن ، هەندێك لە موسڵمانەکان بریندار بوون‌و دوانزە کەسیشیان لێ شەهید بوو ، ناچاربوون کەمێك لە قەڵاکان دور بکەونەوە تا ئەو شوێنەی دەکەوێتە نزیکی (طائف)ی ئێستاوە لەوێدا سەربازگەیان هەڵدا.

پێغەمبەر ﷺ ئاگرپڕژێنی دابەست بۆ خەڵکی (طائف)و چەند دانەیەك ئاگر کۆیان تێگرتن ، هەتا درزی خستە نێو دیواری قەڵاکەوە ، چەند موسڵمانێك بەژێر دەبابەیەکی تەختەدا چوونە ژوورەوە[2] بۆ ئەوەی دیوارەکە بسوتێنن ، دوژمنیش چەندین پارچە ئاسنی گەرمی سوتێنەریان بۆ هەڵدان ، بەناچاری لە ژێر دەبابە تەختەکەدا هاتنە دەرەوە ئەنجا تیر بارانیان کردن و چەند پیاوێکیان لێ شەهید کردن.

پێغەمبەر ﷺ وەکو بەشێك لەسیاسەتی ناچارکردنی دوژمن بۆ خۆ بەدەستەوە دان ، فەرمانیدا بە برینو سوتاندنی دارو ڕەزە مێوەکانیان ، موسڵمانەکان بەشێوەیەکی سەخت زۆربەیان بڕی ، (ثقیف) تکای خزمایەتی‌و لە خوا ترسانیان لێ کردن کە نەیانبڕن ، پێغەمبەر ﷺ وازی لەوە هێنا.

---

[1] / فتح الباری ٤٥/٨.

[2] / ئەو دەبابەیەی باسی هاتوە لێرەدا وەك دەبابەکانی ئەمڕۆ نەبوە ، بەڵکو لەدارو دروست کراوە . خەڵك دەچونە ناوی‌ەوە پاشان پاڵیان پێوەدەنا بۆ بنی قەڵاکە تا بتکەنی بکەن ، یان لە ڕێگەی کونەکانەوە بڕێنە ژورەوە.

ئەنجا یەکێک لە بانگخوازانی هاواری کرد: هەرکەسێک لەخەڵکی ناو قەڵاکە دابەزێت ئازادە ، بیست و سێ پیاویان[1] لێ هاتە دەرەوە کە (ابو بکرة)یان تێ دابوو ، ئەم پیاوە خۆی دابوو بەسەر قەڵاکەی (طائف)دا ، بەخڕۆکەیەکی بازنەیی خۆی شۆڕ کردبووەوە ئاوی دەهێنا . بۆیە پێغەمبەر ﷺ ناوی (أبو بکرة)ی لێنا ، هەریەکێک لەو پیاوانەشی‌دا بەدەست موسڵمانێک کە نان و ئاوی بداتێ ، ئەمە بەڵای خەڵکی ناو قەڵاکەوە زۆر سەخت و ناخۆش بوو.

کە ئابڵوقەکە درێژەی کێشاو قەڵاکەش خۆی نەدا بەدەستەوە ، لەو ئاکامەدا موسڵمانەکان بەهۆی تیرباران و ڕمبازی و فڕێدانی پارچە ئاسنەوە تووشی ئەو زیانانە هاتن ، لەڕاستیدا خەڵکی ناو قەڵاکە بەشی بەرگەگرتنی یەک سااڵی گەمارۆدان ئازوقە یان لەلابوو ، پێغەمبەر ﷺ ڕاوێژی کرد بە (نوفل)ی کوڕی (معاویە)ی (دیلی) ، (نوفل) وتی: ئەوانە وەک ڕێوی وەهان لەکونەکانیاندا ، ئەگەر درێژە بە گەمارۆکە بدەیت دەیگریت ، ئەگەر وازیان لێ بهێنیت زیانێکی ئەو تۆت پێناگەیەنن، ئیدی پێغەمبەر ﷺ نیازی کرد کە وازیان لێ بهێنێت و بڕوات، فەرمانیدایە (عمر)ی کوڕی (خطاب) کەبڵێت بەخەڵک: ئێمە سبەینێ خوا یارمێت دەگەڕێینەوە . ئەو بڕیارە لەسەر دڵی موسڵمانەکان زۆر قورس بوو ، وتیان : بگەڕێینەوە و قەڵاکە فەتح نەکەین؟ ئەنجا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : کەواتە سبەینێ پەلامارێکی‌تر بدەن . کە پەلامارياندا بریندارێکی زۆریان هەبوو، ئەنجا کە پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: (انشاء الله) سبەینێ دەگەڕێینەوە. پێیان خۆش بوو ملیانداو گەڕانەوە ، پێغەمبەریش ﷺ پێدەکەنی. .

کە بارو بارگەیان پێچایەوە و کەوتنە ڕێ ، فەرمووی: بڵێن (آیبون تائبون عابدون ، لربنا حامدون) ، واتە (ئێمە سەر لە نوێ گەڕانەوەو تەوبەمان کردو خواپەرستیمان کردو سوپاسی خوا دەکەین).

کۆمەڵێک وتیان: پێغەمبەر ﷺ دۆعا بکە لە (ثقیف) . فەرمووی : خوایە ڕێنومایی (ثقیف) بکەیت و بیانهێنیت بۆ لامان .

---

[1] / صحیح البخاری ٢/٦٢٠.

دابەشکردنی غەنیمەت لە (جعرانە)

پاش هەڵگرتنی گەمارۆکە ، پێغەمبەر ﷺ گەڕایەوە چەند شەوێك لە (جعرانة) مایەوە ، غەنیمەتەکەی دابەش نەدەکرد دەستی دەستی پێدەکرد ، سا بەڵکو وەفدی (هوازن) تەوبە بکەن و بێنەوە بەدەم مالّ و سامانەکەیانەوە وەری بگرنەوە ، بەڵام کەس نەهات ، ئەنجا دەستی کرد بە دابەش کردنی مالّ و سامانەکە ، بەمەبەستی بێدەنگ کردنی سەرۆك خێڵ و گەورەکانی مەککە ، بۆیە دڵە ڕاگیرکراوەکان پشکی هەرە گەورەیان بەرکەوت لەو دەست کەوتەدا. (أبو سفيان) چل هۆقە و سەد وشتری پێدرا .

وتی: ئەی یەزیدی کوڕم؟ ئەوەندەشیَ دا بە یەزیدی کوڕی ،

وتی: ئەی معاویە کوڕم؟ ئەوەندەشی دا بە (معاویە) ،

سەد وشتریشی دا بە (حکیم)ی کوڕی (حزام) ، پاشان (حزام) داوای سەد وشتری تری لێکرد پێیدا .

پاشان دووسەد وشتری دا بە (صفوان)ی کوڕی (أمية) بەم شێوەیە لە کتێبیی (الشفاء)دا هاتووە[1]

سەد وشتریشی دا بە (حارث)ی کوڕی (کلدة) ،

بەهەمان شێوە سەرکردەکانی قوڕەیش و گەورەی خێڵەکانی تریش هەریەکەو سەد وشتری پێدان ،

بەخەڵکانی تریش پەنجاو چل چلی دەبەخشی تا بڵاّو بووەوە لەناو خەڵکیدا کە موحەممەد ﷺ ئەوەندە دەبەخشێت لە هەژاری ناترسێت ، عەرەبی دەشتەکی بە سەریدا دابارین و داوای مووڵکو سامانیان دەکرد ، تا ناچاریان کرد بڕواتە ژێر درەختێکەوە لەوێشدا بوردەکەی سەرشانی پیرۆزی کەوتە خوارەوە ،

فەرمووی : خەڵکینە بوردەکەم بدەنەوە ، سوێندم بەو کەسەی گیانی منی بەدەستە ، ئەگەر بەئەندازەی دارو درەختی هەموو (تهامة) وشترم هەبێت ، دابەشی دەکەم بەسەرتاندا ، پاشان دەشبینن کە من نە چروکم و نە ترسنۆك و نە درۆزن .

پاشان چووە پاڵ وشترەکەی چەند تاڵەموویەکی لەپشت ملی وشترەکەی کردەوەو خستیە نێو پەنجەکانی و بەرزی کردەوەو فەرمووی : خەڵکینە من چیمە بەسەر دەستکەوتی ئێوەو بەسەر ئەم تاڵە موانەوە جگە لە پێنجیەك ، ئەوە پێنجیەکەشم دایەوە بە ئێوە.

---

[1] (الشفاء تعريف حقوق المصطفى) نوسینی قازی (عياض) ١/ ٨٦.

پاش پێدانی پشکی دڵە ڕاگیرکراوەکان ، پێغەمبەر ﷺ فەرمانیدا بە (زید)ی کوڕی (ثابت) کە دەسکەوتەکان و خەڵک کۆبکاتەوە ، ئەنجا دابەشی کردن بەسەر خەڵکیدا ، پشکەکانیان وابوو کە هەر پیاوێک چوار وشترو چل سەر مەڕی پێ ببڕێت ، ئەگەر ئەسپ سواریش بوو دوانزە وشترو سەد سەر مەڕی پێ ببڕێت.

ئەم دابەشکردنە لەسەر سیاسەتێکی ژیرانە داڕێژرا بوو ، چونکە لە دونیادا چەندین کەس هەن بە ورگیان بەرەو ڕاستی دەهێنرێن ، نەک بە عەقڵیان . هەروەکو چۆن ئاژەڵ چەپکێک سێبەرەی بۆ دەگری تا دەیکەیت بە تەویلەکەی خۆیدا ، بۆیە لەم جۆرە کەسانە پێویستیان بەجۆرێک لە شێوازی چاوچنۆکی خستنەبەر هەیە ، تا هۆگری ئیمان و بیروباوەڕ بن و لە دەوری خڕببنەوە.[1]

ئەنسارەکان دەڕۆنە خزمەت پێغەمبەر ﷺ

ئەم سیاسەتە لە سەرەتادا لای هەندێک کەس ڕوون نەبوو ، بۆیە لە زۆرلاوە گلەیی و قسەو باس دروست بوو ، ئەنسارەکان لەو کەسانە بوون کە ئەم حاڵەتە کاری تێ کردبوون و بێتاقەت بوون ، چونکە هیچ کەسێکیان غەنیمەی (حنین)یان بەرنەکەوت ، هەر ئەمانیش بوون کە لە کاتی ناڕەحەتی و لێقەوماندا هاواریان لێ کراو هاتن بەدەم پێغەمبەر ﷺوەو هاوکێشەی هەموو شەڕەکەیان لە هەڵاتنەوە گۆڕی بۆ سەرکەوتن ، ئەوە ئێستا دەبینن مشتی هەڵاتوان پڕەو ئەمانیش دەستیان بەتاڵەو هیچیان پێ نەبراوە.[2]

(ابن اسحاق) لە (ابو سعید)ی (خدری)یەوە دەگێڕێتەوە ، دەڵێت: کە پێغەمبەر ﷺ ئەو هەموو دیاریو بەخشیشەی دا بەقوڕەیش و خێڵەعەرەبەکان و هیچ بەڕئەنصارەکان نەکەوت ، لەناو ئەنصارەکاندا مقۆمقۆو دڵگرانی دروست بوو تا ئاستی دەنگە دەنگیش بەرزبوەوە ، تا یەکێکیان وتی: وەڵاهی ئەوەتا پێغەمبەر ﷺ بە کەس و کارەکەی خۆی گەیشتەوەو ئیتر لا بە لای ئێمەدا ناکاتەوە. (سعد)ی کوڕی (عبادە) چووە خزمەتیو عەرزی کرد: پێغەمبەری خوا ئەنصارەکان لەبەردڵیان گرانە کەتۆ لەو دەستکەوتە تەنها بەشی خزمانی خۆتت داو بەخشیشێکی زۆریشتدا بەخێڵە عەرەبەکان و لەوە هیچ بەر ئەنصارەکان نەکەوت .

---

[1] ئەمە وتەیەکی شێخ موحەممەدی غەزالیە لە (فقه السیرة)دا هاتووە ل٢٩٨/٢٩٩.
[2] وتەیەکی (الغزالی)یە لە (فقه السیرة) داهاتووە ل٢٩٨/٢٩٩.

فەرمووی : ئەی (سعد) ئەوە تۆ قسەی وەها دەکەیت؟

(سعد) وتی : پێغەمبەری خوا ﷺ منیش مرۆڤم و یەکێکم لەخێڵەکەم.

فەرمووی : ئادەی خزمو خێڵەکەتم بۆ کۆبکەرەوە لەشوێنێکدا.

(سعد) چووە دەرەوە هەموو ئەنسارەکانی لەو شوێنەدا کۆکردەوە ، چەند پیاوێکی کۆچەر هاتن ڕێگەیدان بێنەناو ئەنصارەکانەوە ، چەند کەسێکی دیکە هاتن ڕێگەی نەدان ، کە کۆبونەوە (سعد) هات بۆ خزمەتیو وتی: ئەوە خەڵکی ئەنصارەکانت بۆ کۆبۆتەوە ، بفەرموو.

پێغەمبەر ﷺ هاتەلایان ، سوپاسی خودای کردو وەسفو سەنای کرد ، پاشان فەرمووی:

(ئەی کۆمەڵی ئەنصار ، شتێکم لەبارەی ئێوەوە پێگەیشتوە ، کە ئێوە بەرامبەر بە من شتێکتان لەدڵدا بۆ دروست بووە ، وانیە؟

ئایا کە من هاتم ئێوە سەر لێ تێکچوو نەبوون و خوا هیدایەتیدان ؟

هەژار نەبوون و خوا دەوڵەمەندی کردن ؟

دوژمنی یەک نەبوون بەڵام خوا هەموتانی کردە براو دۆستی یەکتر؟

وتیان : بەڵێ ، خواو پێغەمبەرەکەی خاوەن فەزڵی زیاترو چاکترن.

پاشان فەرمووی: ئەرێ خەڵکی ئەنسار وەڵامم نادەنەوە؟

وتیان : بەچی وەڵامت بدەینەوە؟

وتمان : منەتو ڕێز بۆ خواو پێغەمبەرەکەیەتی.

فەرمووی : وەڵڵاهی ئەگەر بتانەوێت دەڵێن و ڕاستیش دەکەن ،

کە دەڵێن : پێغەمبەر ﷺ تۆ کەهاتیت دوورخرابویتەوە ئێمە متمانەمان پێدایتو باوەڕمان پێهێنایت ، لاوازو زەبوون بویت ، ئێمە سەرمان خستیت ، پەراگەندە بویت ئێمە جێمان کردیتەوە ، هەژار بویت دڵمان دایتەوە .

ئەی خەڵکی ئەنسار ئێوە لە دڵتاندا خەفەت بۆ ماڵی دونیا دروست بووە ، ماڵێك کە خەڵك بەدوایدا ڕادەکەن ، تاموسڵمان بن ئەی چۆنە ئێوە بدەمەوە دەست ئیسلامەکەتان ؟

ئەی خەڵکی ئەنسار ئایا ڕازی دەبن کە ئەوان بە وشترو مەڕومااڵتەوە بڕۆنەوە بۆ ماڵەوەو ئێوەش بە پێغەمبەرەوە بڕۆنەوە بۆ ماڵو حاڵی خۆتان؟

سوێندم بەو کەسەی گیانی منی بەدەستە ، ئەگەر هیجرەت نەبوایە حەزم دەکرد یەکێک بم لە ئەنصارەکان ئەگەر هەموو خەڵک ڕوو لە شوێنێک بکەنو ئەنصاریش ڕوو لە شوێنێکی تر بکات ، سوێند بێت کە ڕێگەکەی ئەنصارم هەڵدەبژارد ، خوا ڕەحم بکەیت بە ئەنصارەکان ، بە ڕۆڵەکانیان ، بە ڕۆڵەی ڕۆڵەکانیان).

بە بیستنی ئەم وتە شیرینانە هەموویان دەستیان کرد بەگریان تا فرمێسک ڕیشی شۆردنەوەو وتیان: ئێمە پشکی پێغەمبەرمان دەوێت.

پاشان پێغەمبەری خودا ﷺ هەستاو ئەوانیش بلاوەیان لێ کرد.[1]

هاتنەوەی وەفدی (هوازن)

پاش دابەشکردنی غەنیمەتەکان وەفدی (هوازن) بەموسڵمانی هاتن ، دوانزە پیاو بوون ، (زەهد)ی کوڕی (ابن صرد) سەرۆکیان بوو ، (ابو برقان)یش کە مامی شیری پێغەمبەر بوو ﷺ لەگەڵیاندا بوو. داوایان لێ کرد کە ژن‌و منداڵ‌و ماڵ‌و سامانەکەیان بداتەوە ، هەندێک قسەی نەرم‌و دڵنەزێنیان بۆ کرد ،

فەرمووی: ئێوە دەزانن چی لای منە ، باشترین قسە لای من ڕاستینیانە ، ئایا حەز دەکەن ژن‌و منداڵەکانتان وەربگرنەوە یان ماڵ‌و سامانەکانتان؟

وتیان: لای ئێمە هیچ شتێک بەئەندازەی ژن‌و منداڵ خۆشەویست نیە.

فەرمووی: کە نوێژی نیوەڕۆ کرا هەستن‌و بڵێن: خەڵکینە ئێمە پێغەمبەر ﷺ دەکەینە تکاکاری لای ئیماندارانیش دەکەینە تکاکار لای پێغەمبەر ﷺ کە ژن و منداڵەکانمان بدەنەوە ، کە نوێژی نیوەڕۆ کرا ، وەفدەکە قسەکانی پێغەمبەریان ﷺ کرد ، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی : ئەوەی پشکی من و (بني عبدالمطلب)ە بۆ ئێوە ، بۆ خەڵکیش من داوایان لێ دەکەم ، کۆچکەران و ئەنصارەکان وتیان : ئەوەش هی ئێمەیە بۆ پێغەمبەری خوا دەیبێت ﷺ ،

بەلأم (اقرع)ی کوڕی (حابس) وتی: من و (بنو تمیم) نایدەینەوە.

(عیینە)ی کوڕی (حصن)یش وتی: من‌و (بنو خزارة)ش نایدەینەوە.

(عباس)ی کوڕی (مرداس)یش وتی: من و (بنو سلیم)یش نایدەینەوە.

---

[1] / ابن هاشم ٢/ ٤٤٩، ٥٠٠ . (بخاری)یش لەوشێوەیەی ڕیوایەتی کردوە ٢/٦٢٠و٦٢١.

بەلأم (بنو سليم) وتيان: ئەوەی هی ئێمەیە دەیدەین بە پێغەمبەر ﷺ.

(عباس)ی کوڕی (مرداس) پێی وتن: بەڕاستی ڕووی منتان زەرد کرد.

پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: خەڵکینە ئەمانەی هاتوون بەموسڵمانی هاتوون ، من لە کاتی خۆیدا زۆر لەسەر ژن و منالّەکانیان وەستامو چاوەڕێم کردن ، ئیختیارم دایە دەست خۆیان کە ئایا مالّیان دەوێت یان ژنو منالّەکانیان وتیان: هیچ شتێك ناگۆڕینەوە بە ژنو منالّەکانمان ، هەرکەسێك لە ئێوە کەسێکی ئەمانی لەلایە با بەڕەزامەندی دڵی خۆی بیداتەوە ، هەرکەسێکیش دەست دەگرێت بەمافی خۆیەوە و نایداتەوە ئەوا با بیداتەوە ، بۆ هەرکەسێکیان شەش پشك دادەنێم بۆ ئەو کەسەی دەیداتەوە لەو مالّ و دەستکەوتەی لەداهاتودا دەستمان دەکەوێت ،

خەڵك وتیان: بەڕاستی دڵی پێغەمبەر ﷺ ڕازی دەکەین .

فەرمووی: من نازانم کێ لە ئێوە ڕازیەو کێ ناڕازیە ، بگەڕێنەوە تا میرەکانتان ڕاوبۆچوونەکانی ئێوەمان بۆ دەهێننەوە ، هەموویان بڕیاریاندا ژنو منالّەکان بدەنەوە ، جگە لە (عیینە)ی کوڕی (حصن) کە پیرەژنێکی لەلابوو نەیدەدایەوە ، ئەویش لەدواییدا دایەوە ، پێغەمبەریش ﷺ دەستێك جلی کەتانی بۆ کردو نارديەوە.

عومرە کردن و گەڕانەوە بۆ مەدینە

کە پێغەمبەر ﷺ لە دابەشکردنی غەنیمەتی (جعرانة) بوەوە خۆی سازدا بۆ عومرە کردن ، عومرەی ئەنجامدا ، دوای ئەوە تەشریفی چوەوە بۆ مەدینە پاش ئەوەی (عتاب)ی کوڕی (أسید)ی دانا بەسەر مەککەوە ، کە گەڕایەوە بۆ مەدینە مانگی (ذي القعدة) شەش رۆژی مابوو ، لە ساڵی (٨)ی کۆچیدا.

(محمد الغزالی) دەڵێت:خوایە ، ماوەی نێوان ئەو چەندە ساتە چەندە زۆرە کە تیایدا خودا سەرکەوتنی بەخشی بە موسڵمانەکان و تاجی سەرکەوتنی نایەسەر سەری پیرۆزی ، لەگەڵ ئەو کاتەدا کە پێش هەشت ساڵ تەشریفی بردە ناو ئەو شارە شکۆدارەوە؟

بەڕاستی کە تەشریفی برد بۆ مەدینە جێی نەدەبوەوە بەدوای ئارامیدا دەگەڕا ، بێ کەسو قەڵەندەر بەدوای مانێکی ئارامو هۆگرێکی دڵسۆزدا دەگەڕا ، لەو شوێنەدا ڕێز لە خۆی و کەسوکاری گیرا ، پشتیوانیان کرد ، شوێن ئەو نووری هیدایتەی ئەو کەوتن ، لەو پێناوەدا دوژمنایەتی هەموو دونیایان بەهیچ نەزانی، ئەوەتا دوای هەشت ساڵی ڕەبەق لەمەوبەر کە بەترسو لەرزەوە خۆی کرد بەو شارەدا ئێستاکە پێشوازی لێ دەکەن ، سەری بەرزەو شاری مەککەش نوچی داوە لەبەردەمیداو سەریان لەبەردەم قاچەکانیدا شۆڕ کردوەو جاهیلیەتیان فڕێداوە ، بۆ ئەوەی بە بانگەوازی ئیسلامەتی بەرزو بڵند بێتەوە ، لە بەرامبەر ئەوەدا ئەویش لە سەرە پۆییەکانیان خۆشبوو ﴿ إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لاَ يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴾ یوسف/٩٠.[1]

---

[1] / فقه السیرة ل ٣٠٣ . بۆ درێژەی ئەم غەزایە (غەتحی مەککە و حنین و طائف)و هەرچیەک پڕی داوە تیایدا ، بڕوانە : زاد المعاد چ٢ ل ١٦٠ تا(٢٠) هەروەها (ابن هشام) وأوطاوس و الطائق و هیتریش چ٢ ل ٦١٢ تا ٦٢٢ ، هەروەها فتح الباری چ ٨ ل ٣ تا ٥٨ .

ناردنی سریەکان دوای گەڕانەوەی لە غەزای فە تحی مەککە

پاش گەڕانەوە لەو سەفەرە دوورو درێژە سەرکەوتوە ، پێغەمبەر ﷺ لە مەدینەدا دانیشت ، پێشوازی لە شاندەکان دەکردو سەرکارەکانی خۆی دەنارد بە چواردەوردا و بانگخوازنی دەنارد بۆ بڵاوکردنەوەی ئیسلامەتی و بێدەنگ کردنی ئەو کەسانەی کە هێشتا سەرسەختی و خۆبەزلزانی نەیدەهێشت ملکەچی دینی خودا بن و تەسلیم بن بەو واقعی حاڵەی عەرەبی تێدا دەژی ، ئەوەش نمونەیەکی بچوکە:

بـــڕواداران

پێشتر وتمان کە پێغەمبەر ﷺ لەکۆتای ڕۆژانی ساڵی هەشتەمی کۆچیدا گەڕایەوە بۆ مەدینە ، لەگەڵ دەست پێکردنی مانگی (محرەم)ی ساڵی (٩)ی کۆچیدا ، پێغەمبەر ﷺ بڕوادارانی نارد بۆ لای خێڵ و تیرەکان ، ئەمەش لیستی ناوەکانیانە:

(عیینة)ی	کوڕی (حصن)	بۆ	(بنی تمیم)
(یزید)ی	کوڕی (حصین)	بۆ	(أسلم) و (غفار)
(عباد)ی	کوڕی (بشیر)ی (الأشهلي)	بۆ	(سلیم) و (مزینة)
(رافع)ی	کوڕی (مکیث)	بۆ	(جهینة)
(عمرو)ی	کوڕی (عاص)	بۆ	(بنی خزارة)
(ضحاك)ی	کوڕی (سفیان)	بۆ	(کلاب)
(بشیر)ی	کوڕی (سفیان)	بۆ	(بەنی کعب)
(ابن اللتبیة)ی	(ازدی)	بۆ	(بنی ذبیان)
(مهاجر)ی	کوڕی (أبی أمیة)	بۆ	(صنعاء) لەوێدا (أسود)ی (عنسی) بۆ دەرچوو کە ئەم لەوێ بوو
(زیاد)ی	کوڕی (لبید)	بۆ	(حضرموت)
(عدی)ی	کوڕی (حاتم)	بۆ	(طيء) و (بنی أسد)
(مالك)ی	کوڕی (نویرة)	بۆ	(بنی حنظلة)
(زبرقان)ی	کوڕی (بدر)	بۆ	(بنی سعد) بۆ هەندێکیان
(قیس)ی	کوڕی (عاصم)	بۆ	(بنی سعد) بۆ هەندێکی تریان
(علاء)ی	کوڕی (حضرمی)	بۆ	(بحرین)
(علی)	کوڕی (أبی طالب)	بۆ	(نجران)(بەمەبەستی کۆکردنەوەی (صدقة) و (جزیة)

هەموو ئەو سەرکارانە لەمانگی (محرم)ی ساڵی(۹)ی کۆچیدا نەنێررانۆ، بەڵکو هەندێکیان کەوتونەتە دوای موسڵمان بوونی ئەو خێڵانە ، بەڵێ سەرەتای گەرماوگەرمی ناردنەکە لەمانگی (محرم)ی ساڵی(۹)ی کۆچیدا بووە ئەمەش بەڵگەیە لەسەر سەرکەوتنی بانگەوازی ئیسلامیی لەدوای سوڵحی حودەیبیەوە ، بەڵام دوای فەتحی مەککە پۆل پۆل خەڵکی دەهاتنە ناو ئایینی پیرۆزی ئیسلامەوە.

سەریەکان

لەگەڵ ناردنی بڕوادارانداو بۆ ئەو شوێنانە ، زۆر پێویست بوو کەچەند سەریەیەکی ئیسلامی بەمەبەستی بەرقەرارکردنی هێمنی و ئاسایش لەو شوێنەدا بنێرێت ، ئەمەش لیستی ناردنی سەریەکانە:

۱. سەریەی (عیینە)ی کوڕی (حصن)ی (خزاری) لە مانگی (موحەرەم)ی ساڵی (۹)ی کۆچیدا ، بۆ (بنی تمیم) لەگەڵ پەنجا ئەسپ سواردا ، هیچ کەسێکی کۆچەرو ئەنساریان لەگەڵدا نەبوو ، هۆیەکەشی ئەوە بوو (بنی تمیم) تیرەو خێڵە عەرەبەکانیان فریودا بوو کە (جزیە) نەدەن.

(عیینە) کە دەرچو شەوڕەوی دەکردو بەڕۆژ خۆی حەشاردەدا تا لەسارادا دای بەسەریاندا ، هەموویان هەڵاتن یانزە پیاوو بیست و یەک ژن و سی منالیان لێ بەجێما ، (عیینە) هەموویانی هێنا بۆ مەدینە ، لە ماڵی (رملة)ی کچی (حارث) دابیەزاندن.

دە پیاوی سەرکردەیان هاتن بۆ مەدینەو چونە بەردەرکی پێغەمبەر ﷺو هاواریان کرد: ئەی موحەممەد وەرە دەرەوە بۆ لامان ، کەهاتە دەرەوە لێی نەدەبونەوە ، قسەیان لەگەڵدا دەکرد ، لەگەڵیاندا وەستا ، پاشان چوو هەتا نوێژی نیوەڕۆی کرد پاشان لەناو مزگەوتدا دانیشت ، ئەوان ئامادەیی خۆیان پیشاندا لە خۆهەڵکێشان و شانازی کردن بەخودا ، ئەنجا (عطارد)ی کوڕی (حاصب)ی گوتارخوێنی خۆیان خستە پێشەوە دەستی کرد بە قسەکردن ، پێغەمبەر ﷺ فەرمانیدا بە (قیس)ی کوڕی (شماس) کە گوتار خوێنی ئیسلام بوو. وەڵامی دایەوە ، پاشان شاعیرێکی تریان پێش خست کە ناوی (زبرقان)ی کوڕی (بدر) بوو دەستی کرد بەخوێندنەوەی شیعری شانازی ، ئەنجا شاعیری ئیسلام (حسان)ی کوڕی (ثابت) دەم و دەست وەڵامی دایەوە.

که هەردوو گوتارخوێن و شاعیرەکە لێبونەوە (أقرع)ی کوڕی (حابس) وتی: گوتارخوێنەکەی ئەوان لە گوتار خوێنەکەی ئێمە کارامەتر بوو ، شاعیرەکەشیان لە شاعیرەکەی ئێمە شاعیرتر بوو ، دەنگیشیان لەدەنگی ئێمە دلێرتر بوو ، وتەیان لە وتەی ئێمە بەرزتر ، پاشان هەموویان موسڵمان بوون پێغەمبەر ﷺ خەڵاتی بەنرخی پێدان و ژن و منداڵەکانیشی پێدانەوە.[1]

٢. سریەی (قطبة)ی کوڕی (عامر) بۆ تیرەیەکی (خثعم) لە ناوچەی (تبالة) لە نزیک (تربة)وە ، (لە مانگی (صفر)ی ساڵی (٩)ی کۆچی)دا. (قطبة) لەگەڵ بیست پیادا دەرچوون بە دە وشترەوە بە نۆرە سواریان دەبوون ، هێرشیان بردە سەریان ، شەڕێکی سەختیان کرد لەگەڵیاندا تا لە هەردوولا کوژراو بریندارێکی زۆر کەوتن ، (قطبة) خۆی یەکێک بوو لە کوژراوەکان ، موسڵمانەکان وشترو مەڕو مااڵتەکەیان دایە بەرو هێنایانەوە بۆ مەدینە.

٣. سریەی (ضحاك)ی کوڕی (سفیان) بۆاڵی (بني کلاب) لەمانگی (ڕەبیعی یەکەم)ی ساڵی (٩)ی کۆچیدا بۆ ئەوەی ئەو خێڵە بانگ بکەن بۆ ئایینی ئیسلام ، ملیان نەداو شەڕ پرووی‌دا ، موسڵمانەکان پاویان نان و پیاوێکیان لێ کوشتن.

٤. سریەی (علقمة)ی کوڕی (مجزز)ی (مدلجی) بۆ کەنارەکانی (جدة) لەمانگی (ڕەبیعی دووەم)ی ساڵی (٩)ی کۆچی‌دا بە سێسەد سوارەوە ، پێغەمبەر ﷺ ناردنی بۆسەر کۆمەڵێک پیاوی حەبەشی کە لەنزیک کەنارەکانی (جدة) کۆ بوو بونەوە بۆ چەتەگەری و ڕێگری دژ بەخەڵکی مەککە ، (علقمە) بۆیان چووە ناوەوە ، تاگەیشتە (جزیرة) کە ئەحباشەکان هەواڵی هاتنی موسڵمانەکانیان بیست ، خێرا ڕایان کرد بوو.[2]

٥. سریەی (علی) کوڕی (أبو طالب) بۆ شکاندنی پەیکەرێکی بتی خێڵی (طیء) ، کە ناوی (فلس) بوو ، لەمانگی (ڕەبیعی یەکەم)ی ساڵی (٩)ی کۆچی ، پێغەمبەر ﷺ بە سەدو پەنجا کەسەوە ناردی بەسواری سەد وشترو

---

[1] / بەر شێوەیە (سیرەت) نووسەکان دەڵێن: ئەو سریەی لە مانگی موحەرەمی ساڵی (٩)ی کۆچیدا بوو ، ئەمەش بەپرونی قسەی لەسەرە ، پەرتی پرووداوە ئەوە دەچرپێنێت بگوترێ کە (اقرع)ی کوڕی (حابس) پێشئەوە لەنارادا نەبووە . بەتایبەتی کەباسی ئەوەیان کردوە (اقرع)ی کوڕی (حابس) ئەوکەسەبوو لەکاتی پێدانەوەی دیلە ژنەکانی (هوازن)دا وتی: من و(بنوتمیم) ناپەیمانەوە. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە موسڵمان بوونی (اقرع) لە پێش ناردنی ئەم سریەیەدا بووە

[2] / فتح الباری ٨/٥٩.

پەنجا ئەسپەوە ، ئالأیەکی (سپی) و ئالأیەکی (ڕەش)ی پێ بوو ، لەگەڵ بەرەبەیاندا دای بەسەر مالّ و حاڵی (حاتەم)داو پووخاندیانو مالّو سامانێکی زۆریان دەستکەوت ، لەناو دیلەکاندا خوشکێکی (عدی) کوڕی (حاتم)یان تێدابوو ، (عدی)یش بەرەو شام ڕایکرد ، موسڵمانەکان لە خەزێنەی (قلس)دا سێهەزار شمشێرو سێهەزار قەڵغانیان دۆزیەوە ، لەسەر ڕێگە غەنیمەتەکانیان دابەشکرد، پێنج یەکەکەی پێغەمبەریان جیاکردەوەو بەشەکەی ئال‌وبەیتی حاتەمیشیان دابەش نەکرد.

کە هاتنەوە بۆ مەدینە خوشکەکەی (عدی) کوڕی (حاتم) داوای کرد لە پێغەمبەر ﷺ و وتی : پێغەمبەری خوا ﷺ کەسم دیارنیە هەوالّێك نازانم ، منیش پیرەژنێکی بە تەمەنم ناتوانم خزمەتی کەس بکەم ، ڕزگارم بکە ، خوای گەورە ڕزگارت بکات . پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : کەسەکانت کێن؟

وتی: (عدی) کوڕی (حاتم)ە .

فەرمووی : ئەو کەسەیە کە لەخوداو پێغەمبەرەکەی هەلاّتوە؟

پاشان ڕۆشت ، بۆ سبەینێ هاتەوەو هەمان شتی وتەوە ، پێغەمبەر ﷺ هەمان وەلاّمی دایەوە ، بۆ ڕۆژی سێیەم هاتەوە هەمان شتی وتەوە ، پێغەمبەر ﷺ ئازادی کرد ، لە تەنیشتیەوە پیاوێك وەستابوو ، ژنەکە زانی کە (علی)یە ، (علی) پێی وت : دووبارە داوای وشترەکەی لێ بکە ، ژنەکە داوای کردو پێغەمبەر ﷺ فەرمانی‌دا پێی بدەنەوە.

خوشکەکەی (عدی) کوڕی (حاتم) گەڕایەوە بۆلای براکەی لە شام ، کە بەرەو پیری چوو لەبارەی پێغەمبەرەوە ﷺ پرسیاری لێکرد، ژنەکە وتی: کارێکی لەگەڵدا کردوم باوکیشت بوایە شتی وای نەدەکرد بەخۆشی خۆت بێ یان ناحەزی دلّ بڕۆ بۆ خزمەتی . (عدی)یش بە بێ پەناو بێ نوسراو چوو بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ.

هێنایان بۆ مالّەکەی پێغەمبەر ﷺ کە لەبەردەمیدا دانیشت ، پێغەمبەر ﷺ سوپاس‌و وەسف‌و سەنای خوای کرد ، پاشان فەرمووی : چیە پالّت پێوە دەنێت هەڵبێیت ؟

لەوە هەڵدێیت کە بڵێیت : لااله الا الله ؟

ئایا تۆ خوایەکی دیکە جگە لەخوا دەناسیت؟

وتی: نەخێر .

کەمێکی کە قسەی کرد ، پاشان فەرمووی : لەوە ڕادەکەیت کە دەوترێت (الله أكبر) ؟

ئایا هیچ هێزێك هەیە لەخوا گەورەتر بێت؟

وتی: نەخێر .

فەرمووی : جولەکە تۆڕەیی خوایان بەسەرەوەیە نەسرانیەکانیش گومڕان ، وتی: من موسڵمانێکی حەنیفیم ، ڕووی پێغەمبەر ﷺ گەشایەوە فەرمانیدا لای پیاوێکی ئەنساری دابەزێت ، ئەنجا ڕۆژانە بەیانی و ئێوارە دەهاتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ.[1]

لە ڕیوایەتەکەی (ابن اسحاق)یشدا لە (عدی)ەوە هاتووە : پێغەمبەر ﷺ کاتێك لەبەردەم خۆیدا دایننا لە ماڵەکەی خۆیدا پێی فەرموو: ئەی (عدی) کوڕی (حاتەم) ئایا تۆ ڕەکوسی نەبویت؟

عدی دەڵێت : وتم بەڵێ وەڵڵا ،

فەرمووی : ئایا تۆ چواریەکی غەنیمەت وەرنەدەگرت ؟

دەڵێت : وتم : بەڵێ .

فەرمووی : لەکاتێکدا کە ئەوە لەئایینەکەی تۆشدا حەڵاڵ نەبوو .

دەڵێت : وتم ئەڵێ وەڵڵا . ئەنجا دەڵێت : ئیتر زانیم کە ئەمە پێغەمبەرە چونکە هەر چیەك ئێمە نایزانین ئەو دەیزانی .[2]

لە ڕیوایەتەکەی (احمد)یشدا هاتووە ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : ئەی (عدی) موسڵمانبە سەلامەت دەبیت ،

وتم : من شوێنکەوتوی ئایینم ،

فەرمووی : من لە تۆ باشتر لە ئایینەکەت شارەزایم هەیە ،

وتم: تۆ لە من شارەزاتری لە ئایینەکەمدا ؟

وتم : بەڵێ ،

---

[1] / زاد المعاد ٢/٢٠٥.

[2] / ابن هاشم ٢/٥٨١.

فەرمووی: ئەوە لە ئایینەکەتدا حەلاڵ نیە ، کە ئەمەی وت چارم نەما ملم کەچ کرد بۆی .[1]

(بخاری)یش لە (عدی)ەوە دەگەڕێتەوە دەڵێت : (عدی) وتی: لە خزمەت پێغەمبەر ﷺ دا دانیشتبووم کابرایەک هاتە خزمەتی سکاڵای هەژاری کرد ، یەکێکی‌تر هات سکاڵای ڕێگرو چەتەی کرد ،

فەرمووی : ئەی (عدی) ، ئایا تۆ هەرگیز (حیرە)ت دیوە؟

ئەگەر خوا تەمەنت درێژ بکات دەیبینی سوار کە لەوێوە دێت تەوافی کابە دەکات و جگە لەخوا لەهیچ شتێك ناترسێت ، خۆ ئەگەر تەمەنت درێژتربێت ، دەبینیت کە گەنجینەکانی کیسرا دەکەیتەوە ، ئەگەر تەمەنت درێژبێت مرۆڤ دەگاتە ئاستێك مشتی پڕ لە ئاڵتون یان زیوی خۆی دەکاتەوەو داوا دەکات کێ هەژارە؟

کەچی کەسێك نیە لێی وەربگرێت ... لەکۆتایی فەرموودەکەدا (عدی) دەڵێت : سوارم دەبینی لە حیرەوە دەهات و دەچوو تەوافی کابەی دەکرد جگە لەخوا لەهیچ کەسێك نەدەترسا ، هەروەها یەکێك بووم لەو کەسانەی گەنجینەکانی کیسرامان کردەوە ، خۆ ئەگەر تەمەنتان درێژبێت[1] ئەوەش دەبینن کە پێغەمبەر ﷺ (أبو القاسم) فەرمووی : پڕ بە مشتی زێڕو زیو هەڵدەگرێت .[2]

---

[1] مسند الامام احمد.

[2] صحيح البخاری ، بروان (شكاه المصابيح) ٢/٥٢٤.

غەزای تەبوک

لە (ڕەجەب)ی ساڵی (٩)ی کۆچیدا

غەزای ڕزگارکردنی مەککە بریتی بوو لەغەزای یەکلاکەرەوەی هەق و ناهەق: ئیدی دوای ئەوە هیچ بواریّکی گومانکردنی عەرەب نەما بۆ پەیامەکەی موحەممەد ﷺ ، لەبەرئەوە ڕەوتی ڕووداوەکان بەتەواوی گۆڕان و خەڵک پۆل پۆل دەهاتن و موسڵمان دەبوون ، هەروەکو لەباسی (شانەکان)دا ئەم ڕاستیە دەردەکەوێت . هەروەها لەو ژمارەیەشدا دیارە کە بەو زۆرییە لە حەجی مانّ ئاواییدا ئامادە دەبن ، بۆیە دوای ئەو ڕووداوە موسڵمانان ڕزگاریان بوو لەدەست کێشە ناوەکییەکان و یەکلابونەوە بۆ ناساندنی شەریعەتی خودا بەخەڵک و بلاّوکردنەوەی بانگەوازی ئیسلامی.

هـۆی غـەزاکـە

بەڵام هێزێک هەبوو بێ هیچ بەهانەیەک شەڕی دەفرۆشت بە موسڵمانەکان، ئەوەش هێزی ڕۆمەکان بوو، بریتی بوو لەگەورەترین هێزی ئەوکاتەی دونیا. پێشتریش زانیمان کە سەرەتای شەڕ فرۆشتنەکە لە کوشتنی فروستادەکەی پێغەمبەرەوە ﷺ دەستی پێکرد، کە ناوی (حارث)ی کوڕی (عمیر)ی (ازدی) بوو بەدەستی (شرحبیل)ی کوڕی (عمرو)ی (غسانی)، لەو کاتەدا کە فروستادەکە نامەیەکی پێغەمبەری پێ بوو ﷺ بۆ گەورەی (بصری)و بەدوای ئەو ڕووداوەدا پێغەمبەر ﷺ سریەکەی (زید)ی کوڕی (حارثة)ی ناردو ڕووبەڕووبوونەوەیەکی خوێناویان کرد لەگەڵ سوپای ڕۆمەکاندا لە (مؤتة) و نەیانتوانی ئەو تۆڵەیە لەو زاڵمە ملهوڕانە بکەنەوە. هەرچەندە گەورەترین کاریگەری بەجێهێشت لە دڵ ودەروونی عەرەبدا لە دوور نزیکەوە.

(قیصر)یش چاوپۆشی نەدەکرد لەو کاریگەریەی جەنگی (مؤتة) بەجێی هێشت بۆ بەرژەوەندی موسڵمانەکان و ئەو خەون و ئاواتەی خێڵە عەرەبەکان هەیان بوو بۆ جیابونەوە لەدەسەڵاتی (قیصر)و ڕێکەوتن لەگەڵ موسڵمانەکاندا ، چونکە ئەو مەترسیە ڕۆژ لەدوای ڕۆژ لەسنووردکانی نزیکدەبوەوو هەڕەشەی دەکرد لەو سنووراندە شام ، کەهاوسنوری عەرەب بوون، بۆیە (قیصر) پێی وابوو دەبێ موسڵمانەکان سەرکوت بکرێن پێش ئەوەی گۆبەنگو ئاشوبێک دروست بکەن لە ناوچە عەرەبیە هاوسنورەکانی ڕۆمدا.

بەڕەچاوکردنی ئەو بەرژەوەندیانە (قیصر) یەک ساڵی پێنەچوو ، دوای شەڕی (مؤتة) دەستی کرد بەسازدانی سوپای ڕۆم و عەرەبە شوێنکەوتوەکانی لە (آل غسان)و چەندینی تریش و ، خۆی ئامادە دەکرد بۆ شەڕێکی خوێناوی یەکلاکەرەوە.

هەوالّی خۆسازدانی ڕۆم و (غسان)یەکان

هەوالّی یەک لەدوای یەک دەهات لەبارەی خۆ ئامادەکردنی ڕۆمەکانەوە بۆ ئەنجامدانی شەڕێکی یەکلاکەرەوە دژ بەموسڵمانەکان. بەشێوەیەک دڵەڕاوکێیەکی هەمیشەیی بۆ دروست کردبوون ، هەردەنگێکی ئاساییان بەرگوێ دەکەوت وایاندەزانی ڕۆمەکانەو دایان بەسەریاندا ، ئەو ڕووداوەش بەسەر (عمر)ی کوڕی (خطاب)دا هات ، ئەم ڕاستیە نیشان دەدات. ئەوەبوو پێغەمبەر ﷺ بۆماوەی یەک مانگ لە سالّی (۹)ی کۆچیدا جێگەی جیاکردەوە لەخێزانەکانی و نان و ئاوی لەگەڵدا نە دەخواردن ، هاوەڵان وایاندەزانی کە ژنەکانی تەلاقداوەو لەڕاستی مەسەلەکە حالّی نەدەبون ، بۆیە خەمو خەفەت هەموویانی داگرتبوو. (عمر)ی کوڕی (خطاب) ئەم بەسەرهاتەمان بۆ دەگێڕێتەوەو دەڵێت: هاوەڵێکی ئەنصارییم هەبوو ئەگەر من دیار نەبوومایە ئەو هەواڵەکانی دەهێنا بۆ من ، ئەگەر ئەو دیارنەبوایە من هەواڵ و دەنگ و باسم بۆ دەبرد ـ ئەم دووانە ماڵەکانیان لەبەشی سەرووی مەدینەوە بوو ـ بەنۆبە دەچوونە خزمەت پێغەمبەر ﷺ. (عمر) دەڵێت: باسی مەلیکێکی غەسانیمان بۆ دەکرا کە دەیەوێت لەئاکاودا هێرش بهێنێتە سەر شاری مەدینە ، بەتەواوی ڕقمان لێی هەستابوو لێی پڕ بووبووین ، جارێکیان لەپڕێکدا هاوڕێ ئەنصاریەکەم دای لە دەرگا ، وتی: بیکەرەوە، وتم ئەوەچیە مەلیکی غەسانیەکان هاتە سەرمان؟ وتی: کورە خراپتر لەوە ڕووی داوە ، پێغەمبەر ﷺ وازی هێناوە لە ژنەکانی. (فەرموودەکە)[1].

لەدەربرینێکی تردا هاتووە ، فەرموویەتی: جارێکیان باسی (آل غسان)مان دەکردو دەمانوت ئەم مەلیکە هەرچی پێپەتی هەیە دەیهێنێتە سەرمان، شەوێ سەرەی هاوڕێکەم بوو بێت بەلأم ئەو شەوە لەپڕێکدا زۆر بەتوندی دای لە دەرگاو وتی: (عمر) نوستوە؟ زەندەقم چوو، خێرا چوومە دەرەوە بەدەمیەوە وتی: شتێکی زۆر خراپ ڕووی داوە ، وتم: چی ڕووی داوە؟ غەسانیەکان هاتوون؟ وتی: نەخێر . شتێکی لەوە گەورەترو خراپتر ڕووی داوە، پێغەمبەر ﷺ وازی لەهاوسەرەکانی هێناوە (فەرموودەکە)[2].

---

[1] صحیح البخاری ۲/ ۷۳۰.
[2] / هەمان سەرچاوە ۱ / ۳۳٤.

ئەم گێڕانەوەیە بەڵگەیە لەسەر ترسناکێتی ئەو قۆناغەی موسڵمانەکانی پێدا تێدەپەڕین ، سەبارەت بە ڕۆمەکان ، ئەوەی زیاتر ئەم حاڵەتەی قورستر دەکرد هەواڵی خۆئامادە کردنی ڕۆمەکان بوو بۆ هەڵکوتانە سەر مەدینە کە لەلایەن دووڕوەکانەوە بڵاو دەکرایەوە. لەگەڵ ئەو سەرکەوتنانەدا کە پێغەمبەر ﷺ لە هەموو بوارەکاندا بەدەستی هێنابوو ، بڕواشیان بەوەی کە دەسەڵاتێك نیە لە دونیا دەرەقەتی بێت بەڵکو هەموو شتێك لەبەردەمیدا دەتوێتەوەو هەرەس دەهێنێت ، لەگەڵ ئەوانەشدا دووڕوان ئومێدیان وابوو کە ئەوەی لە دڵە نەخۆشەکانیاندایە دێتەدی و نیازە شەڕەنگێزیەکان جێبەجێ دەبێت دژ بە ئیسلامو موسڵمانان ، لەبەرئەوەی بەلێکدانەوەی خۆیان هاتنەدی ئەو خەونە نزیك بۆتەوە تۆڕێکی نەخشەو پیلانو سیخوڕیان دروست کرد بوو لە شێوەی مزگەوتێکدا ئەویش مزگەوتی (ضرار) بوو، بۆ ئەوە بنیاتیان نابوو کە جوداوازیو ڕقەبەرێتی بخەنە نێو ڕیزی موسڵمانەکانەوەو پێگەیەك بێ بۆ دوژمنانی خوداو پێغەمبەر ﷺ.

داوایان کرد لە پێغەمبەر ﷺ کە نوێژی تێدا بکات ، مەبەستیان چەواشە کردنی موسڵمانان بوو کە هەست نەکەن بەو پیلانو دەسیسە خراپانەی لەو مزگەوتەدا دژیان دەکێشرێت و ئاگایان نەبێت کەچی لەو مزگەوتەدا دەکرێت و ببێتە پەپکەی کۆبونەوەی دووڕوەکان لە هەموو شوێنێکەوە ، بەڵام پێغەمبەر ﷺ نوێژکردنی لەو مزگەوتەدا دواخست بۆ دوای گەڕانەوەی لەم شەڕە لەبەر سەرقاڵی بەخۆئامادە کردنەوە بۆیە دووڕوان لەم پیلانە شکستیان هێناو ئابڕوویان چوو ، تانەوە بوو دوای گەڕانەوەشی لەجیاتی ئەوەی نوێژی تێدا بکات ڕووخاندی.

هەواڵە تایبەتیەکان

لەبارەی خۆ ئامادەکردنی ڕۆم و غەسانیەکانەوە

هەواڵەکان بەو شێوەیە دەگەیشتنە موسڵمانەکان ، لەو کەسانەشەوە کە زەیتیان دەهێنا لەشامەوە بۆ مەدینە هەواڵیان پێگەیشت کە (هەرقل) سوپایەکی گەورەی ئامادە کردووە چل هەزار کەس دەبنو سەرکردایەتی داوەتە دەست گەورەیەکی ڕۆمی ، لەگەڵ خۆشیدا خێڵەکانی (لخم)و (جزام) ئەو تیرەو خێڵانەی هێناوە کە بوون بە نەصرانی لەگەڵیدا ، سەرەتای سوپاکە گەیشتۆتە (بلقاء) بەم شێوەیە قەوارەی تەواوی مەترسیەکە لەبەرچاوی موسڵمانەکاندا بەرجەستە بوو.

زیاتربوونی مەترسی هەڵوێستەکە

ئەوەی کە بارودۆخەکەی مەترسیدارتر کردبوو هاتنی وەرزی گەرما بوو ، خەڵک لەحاڵەتێکی ووشکە سااڵی بێئاویدا بوون ، میوەو بەروبومی باغ و بێستان تازە پێدەگەیشت . خەڵکی حەزی لەژێر سێبەری درەخت و باخە بەردارەکانی دەکرد ، پێیان ناخۆش بوو بێنە دەرەوە ، لەگەڵ ئەوەشدا ماوەکە زۆر دوور بوو ، رێگاکەش سەخت و پڕ لە کۆسپ بوو.

پێغەمبەر ﷺ بڕیارێکی یەکلاکەرەوە دەدات

بەاڵم پێغەمبەر ﷺ وردتر سەیری بارودۆخ و گۆڕانکاریەکانی ناوچەکەی دەکرد ، پێی وابوو کە ئەگەر بێت لەم قۆناغەدا سستی بکات لە غەزاکردنی ڕۆمەکان ، وازیان لێ بهێنێت ڕۆمەکان بەئارەزووی خۆیان بێن و بچن لەو ناوچانەدا ، کە لەژێر سایەی هەژموونی ئیسلامیدا بوون ، ئەوا هەڵدەکشێن بەرەو مەدینەو ئەوجا خراپترین کاریگەری دەبێت لەسەر بانگەوازی ئیسلامی و ناوبانگی سەربازی موسڵمانانی پێ بچوک دەبێتەوە . لەوانەشە جاهیلیەت ، کە لەغەزای (حنین)دا دواهەناسەیدا جارێکیتر ئاهی بێتەوە بەبەردا و لەم الشەوە دووڕوەکان ئاوات دەخوازن بەڵێدانی موسڵمانەکان و لەڕێگەی (ابو عامری فاسق)ەوە پەیوەندی دەکەن بە ڕۆمەکانەوە ، لەوانەیە لە پشتەوە خەنجەری ژاراوی بدەن لە پشتی موسڵمانەکان ، لەو کاتەدا کە ڕۆمەکان لە پێشەوە هێرشە گەورەکەی خۆیان دەهێنن ، بەو شێوەیە هەرچی هەوڵ و کۆششی خۆی و هاوەڵەکانی هەیە شکست دەهێنێت کە لەبڵاوکردنەوەی بانگەوازی ئیسلامدا بەکاریان هێناوەو هەموو ئەو دەسکەوتانەشیان لەکیس دەچێت کە لەچەندین شەڕی خوێناوی هەڵوێستی سەربازی و بەدواداچونی سریەکان و سەربازەکاندا بەدەستیان هێناوەو هەمووی دەبێت بە پرزۆڵ .

پێغەمبەری خوا ﷺ ئەوەی زۆرچاك دەزانی ، لەبەرئەوە لەگەڵ ئەو هەموو زەحمەتو ناپەحتییەی تێیدا دەڕیا، بڕیاریدا هەستێت بەغەزایەکی یەکلاکەرەوە کە موسڵمانەکان لەسەر سنووری ڕۆمەکان ئەنجامی بدەن و بواریان نەدەنێ ئەوان هەڵکشێن بەرەو ماڵ و حاڵی موسڵمانەکان.

ڕاگەیاندنی خۆسازدان

بۆ شەڕی ڕۆم

کە پێغەمبەری خوا ﷺ بڕیاریدا لەسەر غەزاکە لەناو هاوەڵاندا ڕای گەیاند کە خۆیان ئامادە بکەن بۆ شەڕ ، ناردی بەشوێن خێڵە عەرەبەکان و خەڵکی مەککەدا ، بۆ هەر شەڕێک بچوایە کەمجار هەواڵی پێشتری دەدا کە بۆ کوێ دەچێت ، بەڵام ئەمجارە لەبەر ترسناکێتی بارودۆخەکەو سەختی هەلومەرجەکە ، ڕای گەیاند کە دەیەوێت بڕوا بۆ شەڕی ڕۆمەکان و بەڕوونی خەڵکی تێگەیاند ، بۆ ئەوەی بەتەواوی خۆیان ئامادەبکەنو هانی دان بۆ جیهاد کردن ، بەشێکیش لە سورەتی (براءة) دابەزی بۆ هاندانیان و خۆڕاگرتن لە جەنگدا. پێغەمبەری خوا ﷺ هانیدان کە خێرو صەدەقە بکەن و باشترین مالّ وسامان خەرج بکەن بۆ ئامادە کردنی سوپاکە.

موسڵمانان پێشبڕکێ دەکەن لە خۆئامادەکردندا

هەرکە موسڵمانەکان گوێیان لێ بوو پێغەمبەری خوا ﷺ بانگی جیهادی لێدا ، دەستبەجێ چوونە خزمەتی بۆ جێبەجێ کردنی فەرمانەکانی ، بەخێراییەکی سەیر دەستیان کرد بەخۆ ئامادەکردن بۆ شەڕ ، لە هەموولایەکەوە خێڵ و تیرەکان دادەبارین بەسەر مەدینەدا ، هیچ موسڵمانێک پارَی نەبوو لەم شەڕە دوابکەوێت جگە لە دڵ نەخۆشەکانو سێ هاوەڵ، تاڕادەیەک هەژارەکان دەهاتنە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺو داوایان لێدەکرد لەسەر وڵاخێک هەڵیان بگرێت بۆ شەڕی ڕۆمەکان ، ئەویش دەیفەرموو ﴿ لاَ أَجِدُ مَا أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوا وَأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا أَلاَّ يَجِدُوا مَا يُنفِقُونَ ﴾ التوبة/٩٢. واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ دەیفەرموو: هیچ نیە ئێوەی پێ بگوازمەوە بۆ ئەو شەڕە ، ئەوانیش بەچاوی فرمێسکاوییەوە دەگەڕانەوە لە خەفەتدا ، چونکە هیچیان نەبوو لە پێناوی خوادا ببەخشن.

هەروەها لەبواری خەرجکردن و سەدەقەو خێڕیشدا ، موسڵمانەکان پێشبڕکێیان دەکرد ، (عثمان)ی کوڕی (عفان) کاروانێکی لە شامەوە گەڕابوەوە بریتی بوو لە دوو سەد وشتر بەهەموو بارەکانیانەوەو دووسەد ئۆقیە ، هەمووی کرد بەخێرو نەنجا وشتری بەبارو بارگەیانەوە کرد بەخێر ، پاشان هەزاردیناری هێنا خستیە کۆشی پێغەمبەری خوا ﷺ. پێغەمبەری خوا ﷺ هەڵی دەدایەوەو

دەیفەرموو: (عثمان) لەمەودوا هەرچیەك بكات زیانی پێ ناگات[1] پاشان سەدەقەو خێری تری كردوو بەردەوام بوو تائەندازەی سەدەقەكەی گەیشتە نۆسەد وشترو سەد ئەسپ ، جگە لە پارە . (عبد الرحمن)ی كوڕی (عوف)یش دووسەد ئۆقیە زیوی هێنا ، (ابوبكر)یش هەموو مالّ و سامانەكەی هێنار جگە لە مافی خوداو پێغەمبەری خوا ﷺ هیچی نەهێشتەوە بۆ مالّی خۆی. سامانەكەی چوارهەزار درهەم بوو. (ابوبكر) یەكەم كەس بوو كە سەدەقەكەی خۆی هێنا ، (عمر)یش نیوەی مالّەكەی خۆی هێنا ، (عباس)یش مالّ و سامانێكی زۆری هێنا ، (طلحة) و (سعد)ی كوڕی (عبادة) و (محمد)ی كوڕی (مسلمة) ، هەموویان مالّ و سامانیان هێنا ، (عاصم)ی كوڕی (عمر)یش نەوەد وەسەق خورمای هێنا ، خەڵك كەوتنە بەخشین و خێركردن لەزۆر زۆرو لەكەمیش كەم ، كەسی واهەبوو جگە لە مشتێك یان دوومشت گەنم ، هیچی نەبوو ، ئەوەی دەیبەخشی ، ژنانیش هەرچیەكیان هەبوو لە بازن و ملوانكەو گوارەو خرخاڵ و پارچەی ئاڵتون و زیو بەپێی توانا بەخشیان .

كەس دەستی نەگرتەوە ، جگە لەدووڕوان كەس لەو ڕۆژەدا چرووك نەبوو: ﴿ الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لاَ يَجِدُونَ إِلاَّ جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ ﴾ التوبة/٧٩. واتە: ئەو دووڕوانە لاقرتێ دەكەن بەئیمانداران ، لەو سەدەقەو خێرانەدا كە دەیبەخشن و گاڵتە دەكەن بەوانەی ، كە جگە لەتوانای خۆیان چیدیان نیە ببەخشن لە پێناوی خوادا.

سوپای ئیسلام بەرەو تەبوك دەڕوات

بەو شێوەیە سوپاكە ئامادەو سازكرا، پێغەمبەری خوا ﷺ (محمد)ی كوڕی (مسلمة)ی بەسەر مەدینەوە بەجێهێشت ، دەڵێن (سباع)ی كوڕی (عرفطة) بووە ، (علی)یشی بەلای مالّ و منالّەكەی خۆیەوە بەجێهێشتو فەرمانی پێدا لەناویاندا بێت ، دووڕوان كردیانە قسەوباس ، بۆیە (علی) كەوتەڕێ ، تابگاتەوە بەپێغەمبەر ﷺ ئەویش گێڕایەوە بۆ مەدینەو پێی فەرموو: ئەی (علی) ، ئایا تۆ ڕازی نابیت بەوەی لە پلەی (هارون)دا بی بۆ (موسی)؟ بەڵام بزانە كە دوای من پێغەمبەری تر نابێت.

---

[1] / جامع الترمزی ، مكاتب عثمان بن عفان ٢/٢١١.

پاشان پێغەمبەر ﷺ بەرەو باکووری تەبوک کەوتە ڕێ ، سوپاکە زۆر گەورە بوو سی هەزار شەڕکەر ، هەرگیز پێشتر موسڵمانان بە ژمارەی وەها نەچوونەتە دەرەوە ، لەگەڵ ئەو هەموو سەدەقەو بەخشینەشدا نەیانتوانی بە تێرو تەواوی سوپاکە ساز بکەن ، لەناو سوپاکەدا کێشەی کەمی لەتوێش و ئازوقەو ئەسپو ولاخ سواریدا هەبوو ، هەژدە کەس بەنۆرە سواری یەک وشتر دەبون ، لەبڕێگە گەلآی دارودرەختیان دەخواردو لێوەکانیان وشک هەلآتبوو ، ناچاربوون بکەونە سەرپرینی وشترەکانیان لەگەڵ کەمییاندا بۆ ئەوەی ئاوی ناو سکیان بخۆنەوە ، لەبەرئەوە ئەو سوپایە ناونرا بە سوپای تەنگانە (جيش العسرة).

سوپای ئیسلام لە ڕێگەدا بەلای ئاسەواری (حجر)دا گوزەران ، کە شوێنەواری کەلاوەی خەڵکی (ثمود)ە ﴿ الَّذِينَ جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ ﴾ واتە (وادی القری) ، خەڵکی لە بیرەکەی ئاویان هەڵگۆزی ، کە ڕۆشتن پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: لەو ئاوە مەخۆنەوەو دەست نوێژیشی لێ هەڵمەگرن ، ئەوەشی تێکەلآوی هەویرتان کردوە بیدەن بەوشترەکانتان و هیچی لێ مەخۆن ، بۆیە فەرمانی پێدان لەو بیرە بخۆنەوە ، کە وشترەکەی (صالح) لێی دەخواردەوە.

لە (صحيحين)یشدا هاتوە ، لە (ابن عمر)ەوە فەرموویەتی: کە پێغەمبەر ﷺ بەلای (حجر)دا تێپەڕی ، فەرمووی: هەرگیز مەچنە ناو مالآ و حالّی کەسانێک زوڵمیان لەخۆیان کردوە ، نەبادا تووشی سزای ئەوان بن ، مەگەر بگریانەوە بڕۆن ، پاشان سەری خۆی داپۆشی و بەپەلە ڕۆیی تا لە شیوەکە دەرباز بوون.[1]

لە ڕێگادا تینوێتی زۆری بۆ خەڵکەکە هێنا ، سکالآیان بردە لای پێغەمبەر ﷺ ئەویش دەستی کرد بەپارانەوە ، پاش کەمێک خوای مەزن هەورێکی نارد ، باران باری و خەڵکەکە فێنک بونەوەو تێراو بوونو هەموو شتەکانیان پرکرد لە ئاو.

کە لە تەبوک نزیکبوەوە ، فەرمووی: خوا یاربێت سبەینێ دەچینە سەر ئاوی تەبوک ، ئێوە ناچنە سەری تا چشتەنگاو دەبێت و هەرکەسێک گەیشتە سەری بادەست نەخاتە ناوی تاخۆم دێم.

(معاذ) دەڵێت : کەچووین پێش ئێمە دووپیاو چوونەسەر ئاوەکە ڕێچکەیەکی زۆر بچوک ئاوی لێ دەهات . پێغەمبەر ﷺ پرسیاری لێ کردن ئایا دەستان داوە لەو ئاوە؟ وتیان: بەڵێ .

[1] صحيح البخاري. باب نزول النبي (ﷺ) بالحجر ٦٣٧/٢.

پێغەمبەر ﷺ ئەوەندەی خواویستی سەرزەنشتی کردن ، پاشان مشت بە مشت ئاوەکەی کۆکردەوە تاگۆماوێکی بچوکی لەبەردەم کانیاوەکەدا دروست کرد ، ئەنجا دەمو چاوو دەستی شت ، پاشان ئاوەکەی گێڕایەوە کانیەکە لەپڕێکدا تەقی‌و ئاوێکی زۆری لێ هاتە دەرەوە خەڵکی ئاویان دەرهێنا ،

پاشان پێغەمبەر ﷺ فەرمووی بە (معاذ) ، ئەگەر تەمەنت درێژبێت خەریکە بڵێم دەبینیت باخ و بیستانێکی زۆر لێرەدا سەوز دەبێت‌و ئەم ناوە پر دەبێت لە سەوزایی.[1]

لەڕێگەدا یان کە گەیشتە (تبوک) - بەپێی جیاوازی ڕیوایەتەکان - پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : ئەمشەو ڕەشەبایەکی سەخت هەڵدەکات ، با کەس لەئێوە هەڵنەستێت ، هەرکەسێکتان وشتری پێیە بەتوندی ببەستێتەوە . هەروا بوو شەو ڕەشەبایەکی زۆر توند هەڵی کرد پیاوێک هەستایەوە ڕەشەباکە بردی و لە شاخی (طیء)دا فڕێیدابوو.[2]

نەریتی پێغەمبەر ﷺ لەو سەفەرەدا وابوو کە نوێژی نیوەڕۆو عەسر پێکەوە ، هەروەها نوێژی مەغریب‌و عیشای پێکەوە کورت‌و کۆدەکردەوە ، بەپێشو پاش خستن دەیکردن.

سوپای ئیسلام لەناو تەبوکدا

سوپای ئیسلام لە تەبوک دابەزی ، لەوێدا سەربازگەی دامەزراندو خۆی ئامادە کرد بۆ ڕووبەڕوو بوونەوەی دوژمن ، پێغەمبەر ﷺ وتارێکی کاریگەری بۆ خوێندنەوە ، کورت‌و کرمانج بوو ، هانیدان بۆ خێرو بێری دونیاو قیامەت ، مژدەو ئاگاداری پێدان ، وەی بەڕز کردنەوە ، هەرچی کەلێن و کەم و کووڕیان هەبوو ، پڕی کردەوە لە ڕووی ئاڕووقەو تونێشوەوە. لەولاشەوە کە ڕۆمەکان هەواڵی هاتنی سوپاکەی پێغەمبەریان بیستن ﷺ زەندەقیان چوو زاتیان نەکرد بێنە پێشەوە بۆ شەڕ کشانەوە دواوە بەناوچەکانی سنووری خۆیاندا بڵاوەیان لێ کرد ، ئەمەش بۆ بەڕز کردنەوەی ناوبانگی سەربازی موسڵمانەکان لەناو دورگەی عەرەب و دەورو بەریدا ڕۆڵی گەورەی هەبوو ، بەو شێوەیە موسڵمانان چەندین دەسکەوتی سیاسی گەورەیان دەستکەوت ، کە ئەگەر شەڕ ببوایە لەوانە بوو دەستیان نەکەوتایە.

---

[1] مسلم / ڕیوایەتی کردوە لە (معاذ)ی کوڕی (جبل)ەوە ٢٤٦/٢.
[2] هەرهەمان سەرچاوە.

(یحنة)ی کۆڕی (روية) هاوەڵی (ايلة) هاتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ سوڵحی لەگەڵدا کردو جزیەی‌دا بەپێغەمبەر ﷺ ، دوای ئەو خەڵکی (جرباء) و (ازرح)یش هاتن‌و جزیەیان دا . پێغەمبەر ﷺ نووسراوێکی پێدان لایان مایەوە ، هەروەها نوسراوێکی نووسی بۆ هاوەڵەکەی (ايلة) دەڵێت:

﴿ بِسْمِ اللهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ ﴾

ئەمە نامەی دڵنیاکەرەوەیە لەخودای مەزن و محەممەدی پێغەمبەریەوە بۆ (یحنة)ی کۆڕی (روية)و کەس و کاری (ايلة) ، کاروان و هاتوچۆو کەشتیەکانیان لە وشکانی و ئاودا لە ژێر پاراستنی خوداو پێغەمبەرەکەیدایە ، ئەم پاراستنە هەموو ئەو کەسانەی شام و کەناری دەریاش دەگرێتەوە کە لەگەڵیدان ، هەرکەسێکیان لابدەن ئەوا مافەکەی فریای ناکەوێت ، مافەکەیان حەلاڵ دەبێت بۆ خەڵک ، هەروەها نابێت ڕێگەیان لێبگیرێت ئەگەر بیانەوێت بچنە سەر هەرئاوێك یان هیچ ڕێگەیەکیان لێ ناگیرێت بیانباتە سەر وشکاییەك یان دەریایەك.

پێغەمبەر ﷺ (خالد)ی کۆڕی (ولید)ی لەگەڵ چوارسەدو بیست کەسدا نارد بۆ لای (اکیدر) لە (دومة الجندل) و پێی فەرموو: لەکاتێکدا پێی دەگەیت ، گاکێوی ڕاو دەکات . (خالد) چوەلای کە بەدووریی دیتنی چاو لەقەڵأکە نزیکبوەوە ، مانگایەك هاتە دەرەوە ، بەشاخەکانی قۆچی دەدا لە دەرگای قەڵأکە ، (اکید) بۆی هاتە دەرەوە بۆ ڕاوکردنی ـ شەوێکی مانگە شەو بوو ـ لە پەنایەکدا (خالد) گرتی ، هێنایە خزمەت پێغەمبەر ﷺ سوڵحی لەگەڵدا کرد لەسەر دووهەزار وشترو هەشت سەد سەر مەڕو چوارسەد قەڵغان و چوارسەد ڕم ، دانیشی نا بەپێدانی (جزیە) ، سەبارەت بە کێشەی (دوحة) و (تبوك) و (ايلة) و (يماء) یش لەگەڵ (یحنة) سوڵحی پێکردن.

ئیتر خێڵ و تیرەکان بەتەواوی دڵنیابوون ، کەپشت بەستن بەدەسەڵأتە کۆنەکان کاتی بەسەرچوو باوی نەما ، بۆیە بایان دایەوە بەلای موسڵمانەکاندا ، بەو شێوەیە سنوورەکانی دەوڵەتی ئیسلامی زیادیان کردو پاڵیاندا بە سنوورەکانی ڕۆمەکانەوە تا ڕادەیەکی زۆر کۆتای هات بە چالاکی سیخوڕەکانی ڕۆم.

گەڕانەوە بۆ مەدینە

سوپای ئیسلام بەسەری بەرزو بڵندەوە گەڕایەوە بۆ مەدینە ، بێ‌ئەوەی تووشی شەڕ ببێت ، لە ڕێگەی گەڕانەوەدا لە ناوچەی (عقبة) دوانزە کەسی دووڕوو وێستیان زەفەرێک بەپێغەمبەر ﷺ ببەن ، ئەمەش لەکاتێکدا بوو کە پێغەمبەر ﷺ بەسواری وشترەکەیەوە بوو (عمار) جڵەوی وشترەکەی بۆ گرتبوو ، (حذیفة)ی کوڕی (یمان)یش دابوبە بەرخۆی ، گەیشتنە (عقبة) خەڵکەکەش گەیشتنە ناو شیوەکە ، دووڕوان ئەمەیان بەهەڵزانی، لەکاتێکدا کە پێغەمبەر ﷺو دوو هاوەڵەکەی بەڕێگەدا دەڕۆیشتن گوێیان لەدەنگە دەنگی خەڵک بوو لە پشتیانەوە دەهاتن و دەم وچاویان هەڵبەستبوو ، (حذیفة) بەگۆچانەکەی دەستی کێشای بە دەم و چاوی ولاخەکانیداو ترساندنی و بەرەولای خەڵکەکە پاوی نان وەگەڕنا پێغەمبەریان ﷺ دەشێلا ، پێغەمبەر ﷺ ناوی هەردوانزە کەسەکەی‌دا بە (حذیفة)و ئاگاداریشی کرد کە نیازیان چی بووە ، بۆیە بە (حذیفة) دەوترا نهێنی پارێزگری نهێنیەکانی پێغەمبەر ﷺ. لەو بارەیەوە خوای مەزن فەرمووی ﴿وَهَمّوا بِما لَم يَنالوا﴾ واتە: دووڕوان بەنیازی کارێک بوون بۆیان نەچووە سەر.

کە لەدورەوە سیمای شاری مەدینە لە پێغەمبەر ﷺ دەرکەوت فەرمووی: ئای ئەوە (طابة)یەو ئەوەش ئوحودە ، ئەو شاخەیە کە ئێمەی خۆش دەوێت و ئێمەش ئەومان خۆش دەوێت. کەخەڵک بیستیان پێغەمبەر ﷺ گەڕایەوە ژن و منداڵو کوڕوکاڵ لەشار هاتنە دەرەوەو بەجارێک پێشوازیان دەکردو شیعریان دەخوێندەوە دەیانوت:[1]

طلع البدر علينا من ثنيات الوداع
وجب الشكر علينا مادعى لله داع

پێغەمبەر ﷺ لە مانگی ڕەجەبدا دەرچو بۆ تەبوکو لەمانگی ڕەمەزاندا گەڕایەوە. ئەم غەزایە پەنجا ڕۆژی پێچوو بیست ڕۆژیان لە تەبوک مایەوە ، باقی ڕۆژەکانیش لە ڕۆشتن و هاتنەوەدا بەسەری برد ، ئەم غەزایە دواین غەزای پێغەمبەر بوو ﷺ.

---

[1] / ئەمە ڕای (ابن قیم)ەو پێشتریش باسمان لێوە کرد.

دواکەوتوەکان

ئەم غەزایە بەهۆی هەلومەرجی تایبەتی خۆیەوە تاقی کردنەوەیەکی سەخت بوو بۆ موسڵمانان ، ئیمانداراني لە بێ باوەڕان جیا دەکردەوە ، هەروەکو خوای مەزن هەمیشە مرۆڤی واڕاهێناوە ، ئەوەتا دەفەرموێت: ﴿ مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتَّى يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ ﴾ آل عمران /١٧٩. واتە: هەرگیز نەبووەو ناشبێت ، خودا وازتان لێ بهێنێت بێ جیاکردنەوەی خراپ لە باش. ئەوەی بۆ ئەم شەڕە دەرچوو تەنها ئیماندارە ڕاستگۆکان بوون ، تاڕادەیەک دەرنەچوون بوو بەنیشانەی دووڕوویی ، هەرکەسێک لەدواکەوتوەکان بوایە باسیان دەکرد بۆ پێغەمبەر ﷺ لە سەفەرەکەدا ئەویش دەیفەرموو: وازی لێ بهێنن ئەگەر خێری تێدابێت خوا پێیانی دەگەیەنێت ، ئەگەر بێخێریش بێت ئەوە خوا ڕزگاری کردون لەدەستی. جگە لەبەهانە بەدەستەکان کەس دوانەکەوت یان ئەوانەی دووڕوو بوون ، ئەوانە بەدرۆوە داوای مۆڵەتیان کرد کە دەرفەتیان بداتێ دانیشن و نەڕۆن ، هەندێکیشیان باکیان نەبوو ، مۆڵەتیشیان وەرنەگرت و دانیشتن لە مەدینەو نەچوون بۆ ئەو غەزایە ، سێکەسی ئیمانداریش کە مرۆڤی ڕاستگۆبوون ، بەشداریان نەکردو بێ هیچ هۆیەک دواکەوتن ، ئەم سیانەش ئەو کەسانە بوون کە خودا تاقی کردنەوەو پاشان تەوبەی لێ وەرگرتن و لێیان خۆش بوو.

کە پێغەمبەر ﷺ گەیشتە مەدینە تەشریفی بردە مزگەوت ، دوو ڕکات نوێژی کرد ، ئەنجا دانیشتو خەڵک دەورەیان دا ، دووڕوەکان کە ژمارەیان هەشتاو ئەوەندە کەس بوو[1] هاتن و بەچەندین جۆر بەهانەیان دەهێنایەوەو سوێندی درۆیان دەخواردو پاکانەیان دەکرد بۆ پێغەمبەر ﷺ ، ئەویش بەڕو قسەکانی لێ وەردەگرتنو بەیەقتی دەدانێو داوای لێ بوردنی بۆ دەکردن و نهێنی دڵەکانیشی دەدایە دەست خودا.

بەڵام لە سێکەسە ئیماندارە ڕاستگۆکە کە بریتی بوون لە (کعب)ی کوڕی (مالك)و (مراره)ی کوڕی (ربیع) و (هلال)ی کوڕی (أمیه) بڕیاریاندا ڕاستگۆبن و

---

[1] (واقدی) دەڵێت: ئەوانە کۆمەڵێك دووڕوی ئەنساری بوون ، بەهانە بەدەستەکانی ئەعرابی خێڵی (بنی غفار)و ئەوانی تریش ژمارەیان (٨٢) کەس بوو، (عبدالله)ی کوڕی (ابی) و شوێنکەوتوەکانی لەوانەدا نین ، کە لێرە دا باسیان دەکرێت (بڕوانە فتح الباری) ١١٩/٨.

هیچ بەهانەیەکی درۆ هەڵنەبەستن ، پێغەمبەر ﷺ فەرمانیدایە یارانی کەس قسەیان لەگەڵدا نەکات ، قسە دابڕینێکی زۆر تووندیان لەگەڵدا کراو خەڵکی مامەڵەیان نەدەکرد لەگەڵیاندا . بەرچاویان تەسک بووبووەو لەزەویدا جێگەیان بەخۆیان نەدەگرت و بەتەواوی هەناسەیان سوار بوو بوو ، بێ تاقەتیەکەیان زیاتری کرد کاتێک کە چل پۆژ بەسەر قسە دابڕینەکەدا تێپەڕی فەرمانیان پێ درا کە لەگەڵ ژنەکانیاندا جێگە جیابکەنەوە ، تا دابڕانەکە پەنجا پۆژی تەواوی خایاند پاشان خودای مەزن لێیان خۆش بوو بەئایەتی ﴿وَعَلَى الثَّلاَثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا حَتَّى إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَنْ لاَ مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلاَّ إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴾ التوبة/١١٨. واتە: خودا لەو سێ کەسەش خۆش بوو کە دواکەوتن تاوایان لێ هات زەویان لەبەرچاودا بەرتەسک بوەوەو تەواو تەنگە نەفەس بوون ، زانیان کە هیچ پەنایەک نیە جگە لە پەنای خوا ، پاشان خودا تەوبەی لێ وەرگرتن ، بەڕاستی خودا تەوبە لە بەندەکانی وەردەگرێت و بەبەزەییە.

موسڵمانان دڵیان خۆشبوو بەو لێخۆشبونە ، سیانەکەش ئەوەندە دڵخۆش بوون ، پێیان نەدەکەوتە زەوی ، مژدەیان دەداو پوویان خۆشیی لێ دەباری و دەستیان کرد بەخێرکردن و دیاری بەخشینەوە ، ئەو پۆژە خۆشترین پۆژی ژیانیان بوو.

ئەوانەش کە لەبەر بەهانەیەک نەهاتبوون خوای مەزن لەبارەیانەوە فەرموی ﴿لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَاءِ وَلاَ عَلَى الْمَرْضَى وَلاَ عَلَى الَّذِينَ لاَ يَجِدُونَ مَا يُنفِقُونَ حَرَجٌ إِذَا نَصَحُوا لِلَّهِ وَرَسُولِهِ ﴾ هەردوو ئایەتی سورەتی التوبة/٩١، ٩٢. واتە: لاوازەکان و نەخۆشەکان و ئەوانەی هیچیان نیە لەپێناوی خوادا خەرجی بکەن گوناهیان لەسەرنیە، بەمەرجێک ئەگەر لەبەر خوداو پێغەمبەرەکەی ئامۆژگار بن. کە پێغەمبەر ﷺ لە مەدینە نزیک بوەوە لە بارەیانەوە فەرمووی: لەناو شاری مەدینەدا کۆمەڵێک پیاوەهن چەند هەنگاو پۆشتبن ، چەند شیوو دۆڵتان کردبێت بەدڵ لەگەڵتان بوون، بەڵام ئەوان بەهانەیان هەبوو نەیانتوانی بێن . وتیان : ئەوان لە مەدینەشدان؟ فەرمووی: بەڵێ لەو کاتەدا کە لە مەدینە بوون .

ئاسەواری غەزاکە

ئەم غەزایە گەورەترین کاریگەریی هەبوو لەسەر بەر والأکردن و بەهێز کردنی هەژموونی موسڵمانەکان لە دورگەی عەرەبیدا ، ئیدی بۆ خەڵک دەرکەوت کە لەدورگەی عەرەبدا جگە لە هێزی ئیسلام هیچ هێزێکی‌تر نیەو ئەو کەمە ئومێدەش کە لەناخی نەفامو دووڕوەکاندا مابوو چاوەڕوانیان دەکرد بێتەدی ئەویش کۆژایەوەو بۆ هەتا هەتایی نائومێد بوون ، چونکە هەموو خەونێکی خۆیان بەهاتنی پڕۆمەکانەوە هەڵواسی بوو ، بەڵام دوای ئەم غەزایە سەریان شۆڕ کرد ، ملکەچی ئەمری واقیع بوون و هیچ چارەیەکیان نەما.

بۆیە ئیتر ئەوەش نەما کە موسڵمانەکان بە نەرم ونیانی مامەڵە لەگەڵ دوو ڕووەکاندا بکەن ، خوای مەزن فەرمانیدا دەستیان لێ توند بکرێتەوە ، تا ئەوەی سەدەقەیان لێ وەرنەدەگیراو نوێژیان لەسەر نەدەکراو لەسەر گۆڕیان کەس نەدەوەستاو نزایان بۆ نەدەکرا ، فەرمانیش درا بەڕووخاندنی شوێنی پیلان و نەخشە گلاوەکانیان کە مزگەوتی کوێرەوەری بوو ، دروستیان کردبوو بۆ سەر لێ تێکدانی موسڵمانان ، چەند ئایەتێك لەبارەیانەوە دابەزی و بەتەواوی ئابڕووی تکاندن و لەدوای ئەوەوە هیچ شتێکیان بەنهێنی نەمایەوە ، خەریکبوو کە ئایەتەکان ناویشیان بهێنێت.

دەکرێت لەوەشدا کاریگەری ئەم غەزایە تێبگەین ، کە عەرەب هەرچەندە پۆل پۆل دەهاتن و لە هەموولایەکەوە موسڵمان دەبوون بەڵام دوای ئەم غەزایە ، بەدوای یەکدا هاتنی وەفدی خێڵە عەرەبەکان گەیشتە چڵە پۆپە.[1]

دابەزینی قورئان لەبارەی ناوەڕۆکی غەزاکەوە

ژمارەیەکی زۆر ئایەتی سورەتی (براءة) لەبارەی ناوەڕۆکی غەزاکەوە هاتە خوارەوە ، هەندێکیان پێش دەرچونەکە هاتنە خوارەوە ، هەندێکی تریشیان پاش دەرچوونەکە ، لەو کاتەدا کە لە سەفەردا بوو هەندێکی تریشیان دوای گەڕانەوە بۆ مەدینە ، سورەتەکە باس لە بارودۆخی غەزاکە دەکات و ئابڕووی دووڕوەکان

---

[1] / دربڕی ئەم غەزایەمان وەرگرتوە لە (ابن هاشم)٢/٥١٥ ـ ٥٣٧، (زادالمعاد)٢/٣ (صحيح البخاری)٢/ ٦٣٢. ٦٣٤. ٦٣٦. ٦٣٦ ٦٣٧ ٤١٤'٢٥٢/١ هیتریش، هەروەها (صحيح المسلم) لەگەڵ شەرحی نەوەوی ٢٤٦/٢ ، (فتح الباری) ١١٠/٨ تا ١٢٦، هەروەها(مختصر سيره) نوسینی شیخ عبدوللای نەجدی لە لاپەرە ٣٩١ تا ٤٠٧.

دەبات و ڕێزو قەدری موجاهیدان و دڵسۆزان باس دەکات و تیشک دەخاتە سەر وەرگرتنی تەوبە لە ئیمانداران ڕاستگۆکان ، ئەوانەش کە دەرچون و ئەوانەش کە دواکەوتن ، لەگەڵ چەندین باسی تر.

هەندێ لە ڕووداوە گرنگەکانی ئەو ساڵە

لەو ساڵەدا چەندین ڕووداوی مێژویی ڕوویاندا کە گرنگی خۆیان هەیە:

١. پاش هاتنەوەی پێغەمبەر ﷺ لە تەبوک (لعان) لەنێوان (عویمر)ی (عجلانی) و ژنەکەیدا ڕوویدا.

٢. ژنە غامدیەکە ڕەجم کرا پاش ئەوەی هاتودانی نا بەزیناکەیدا ، کاتێک ڕەجم کرا کە کوڕەکەی لە شیر بڕی بووەوە.

٣. (اصحمە)ی (نجاشی) مەلیکی حەبەشە وەفاتی کرد ، پێغەمبەر ﷺ نوێژی غائبی لەسەر کرد.

٤. (ام کلثوم)ی کچی پێغەمبەر ﷺ وەفاتی کرد ، زۆر خەفەتی پێ خواردو فەرمووی بە (عثمان): ئەگەر سێ کچیشم هەبوایە بەدوای یەکدا مارەم دەکردن لێت.

٥. سەرۆکی دووڕوان (عبدالله)ی کوڕی (ابی) کوڕی (سلول) دوابەدوای هاتنەوەی پێغەمبەر ﷺ لە تەبوک مرد ، پێغەمبەر ﷺ داوای لێ خۆشبونی بۆ کردو نوێژی لەسەرکرد پاش ئەوەی کە (عمر) زۆر هەوڵیدا کەنوێژی لەسەر نەکات ، دوایش قورئان هاتە خوارەوە پشتیوانی ڕایەکەی (عمر)ی کرد.

حەج کردنی ئەبوبەکر (ڕەزای خوای لێ بێت)

لەمانگی (ذي القعدة) یان (ذي الحجة)ی هەمان ساڵی (٩)ی کۆچیدا ، پێغەمبەری خوا ﷺ (ئەبوبەکری صدیق)ی نارد ﷺ وەک میرێک بۆ حەج . بۆ ئەوەی (مناسك) بۆ موسوڵمانان دابنێت .

پاشان سەرەتاکانی سورەتی (براءة) دابەزی بۆ هەڵوەشاندنەوەی پەیماننامەکان ، پێغەمبەر ﷺ (علی) کوڕی (ابو طالب)ی نارد ئەوەی بۆ بکات ، ئەمەش بۆ هاوڕایی کردن بوو لەگەڵ نەریتێکی کۆنی عەرەبدا سەبارەت بە ماڵو خوێن ڕژان ، (علی) لە (عرج) یان (جینان) گەیشت بە (ئەبوبەکر).

(ئەبوبەکر) وتی: یان میر بە یان گوێڕایەڵ ،

علی وتی: نەخێر من گوێڕایەڵ دەبم پاشان دەرچوون .

(ئەبوبەکر) حەجی کرد بۆ موسوڵمانان ، تا ڕۆژی قوربانی هات ، ئەنجا (علی) کوڕی (ابوطالب) لە (حجرة) وەستا ، بانگی کرد لەناو خەڵکیدا بەوەی پێغەمبەر ﷺ فەرمانی پێدابوو ، واەو پەیمانی پەیماندەرانی دایەوە ، ماوەی چوارمانگ مۆڵەتی پێدان ، چوار مانگیش مۆڵەتیدا بەوانەی بەڵێنو پەیمانیان لەگەردندا نەبوو ، مۆڵەتی ئەوانەش کە هیچ زیانێکیان لە موسوڵمانەکان نەدا بوو کەسیشیان هان نەدابوو دژ بە موسوڵمانەکان ، وەکو خۆیان هێشتەوە.

(ئەبوبەکر)یش ﷺ چەند پیاوێکی نارد بەناو خەڵکیدا جار بدەن: کە ئیتر لە ساڵی داهاتوودا هیچ موشریك و کەسێك بەپووتی تەواف ناکەن بەدەوری کابەدا.

ئەم بانگەوازە کۆتایی و مەرگی بتپەرستی بوو لەناو دورگەی عەرەبیداو ، نابێت ئیدی لەساڵی داهاتوەوە بوونیان هەبێت [1] .

[1] / (صحيح البخاري) ٢٢٠/١، ٤٥١، ٦٢٦/٢، ٦٧١، (زاد المعاد) ٢٥/٣، ٢٦، (ابن هشام) ٥٤٣/٢، ٥٤٤، ٥٤٥، ٥٤٦.

سەربوردیٚك بەسەر غەزاكاندا

كاتیٚك سەیرێكی غەزاو ناردەكانی پێغەمبەر ﷺ دەكەین ، نە ئێمەو نە هیچ كەسێكی دیكە كە سەیری باردۆخی شەڕو ئاسەوارەكانی دەكات ناتوانێت نەڵێت: كە پێغەمبەر ﷺ مەزنترین سەركردەی سەربازی بووە ، لە هەموویان زیر ترو قوڵترو ووریاتر بووە ، بەڕاستی پێغەمبەر ﷺ لەم ڕووەوە بلیمەتێكی جەنگ بووە ، هەروەكو لە نبوەت و پەیامداریدا سەركردەی پێغەمبەرانە (علیهم السلام). هەمیشە لەو جێگەیەوە جەنگی كردووە كە عەقڵیەت و لێكدانەوەو بەرنامەی سەربازی مەحكەم بیخوازێت ، لەبەرئەوە لە هیچ جەنگێكدا بەهۆی نەخشەی مەیدانی جەنگەوە نەیدۆڕاندووە ، یان بەهۆی نەخشەیەكی ستراتیژیەوە شكستی نەهێناوە ، بەڵكو لەهەموو ئەوانەدا جۆرێكی تر لە سەركردەیی پیشانی دونیادا ، كە نەدونیاو نەسەركردە سەربازیەكان نەیاندیبێت . ئەوەش كە لە (حنین)دا ڕوویدا لاوازی هەندێك كەس بوو، ئەوەی (أحد)یش بەهۆی شكاندنی فەرمانەكانیەوە بوو ، كە تیرئەندازەكان شوێنی خۆیان بەجێ هێشت و لە ڕووی سەربازیەوە كەلێنیان كردە سوپاكەوە.

لەهەردوو جەنگەكەشدا (أحد) و (حنین) ، لەكاتی شكستەكەدا بلیمەتی پێغەمبەر ﷺ دەركەوت ، ڕووی لە دوژمن وەرنەگێڕا ، بەحیكمەت و دانایی خۆی توانی بێئومێدیان بكات و ڕەوتی شەڕەكە بگۆڕێت بۆ سەركەوتن ، هەروەكو لە (حنین)دا ڕووی‌دا ، سەرباری ئەو شكستەی كە لەسەرەتادا هات بەسەریاندا ، كە مەحاڵە هیچ سەركردەیەكی سەربازیی لەبەردەم شكستی وەهادا نەڕوخێت و هەڵنەیەت.

ئەمە پێغەمبەرە ﷺ لە ڕووی سەربازیەوە لە ڕووەكانی تریشەوە پێغەمبەر ﷺ بەو غەزایانە هێمنی و ئاشتی چەسپاند لەناوچەكەداو ، ئاگری ئاشووبی كوژاندەوە ، لووتی دوژمنانی شكاند ، ناچاری سوڵحی كردن و ڕێگەی خۆشكرد بۆ بڵاوكردنەوەی بانگەوازیی ئیسلامیی ، هەروەها توانی هاوەڵە دڵسۆزو بە وەفاكانی خۆی بناسێت و جیایان بكاتەوە لەوانەی بەڕوو موسوڵمانن‌و بەدڵیش دووڕوو بێ‌وەفان‌و هەرخەریكی پەیمانشكێنیی‌و خیانەتكارین.

لەدوای خۆیشی كۆمەڵێك سەركردەی چاك‌و شارەزای پێگەیاند كە لە دواییدا لەناوچەی عێراق و فارس ڕۆمەكانیان لەو خاك‌و ئاوە دەرپەڕاندو بە نەخشە‌و پلانی سەربازی پتەو هەڵیانكەندن.

هەروەها پێغەمبەر ﷺ بەهۆی ئەم غەزایانەوە توانی شوێن و جێگەو زەوی و کاروپیشە بۆ موسوڵمانەکان بدۆزێتەوە ، تا ڕزگاریان بێت لەگیروگرفتێکی زۆر کە مال و حاڵ و شوێنیان نەبوو بۆ نیشتەجێ بوون ، چەک و جبەخانەو تفاقێکی زۆری بۆ دابین کردن ، ئەمانەی هەموو دەستکەوت بێئەوەی بەئەندازەی تۆزێک زوڵم و ستەم بکات لە بەندەکانی خوا.

بەڕاستی پێغەمبەر ﷺ ئامانجی لە هەموو شەڕەکاندا گۆڕی ، جەنگ لە جاهیلیەتدا بریتی بوو لە تاڵانی و کوشت و بڕو هەڵکوتانە سەر زوڵم و دەستدرێژیی و ستەمکردن و تۆڵەسەندنەوە خۆسەپاندن و تاساندنی لاوازو مال وێران کردن و بینا ڕووخاندن و حورمەت شکێنی و وێرانکردنی کێڵگەو مەزراو چەوساندنەوەی ژن و منداڵ و پەککەوتەکان ، لە ئیسلامدا ئەو جەنگانە بوونە جیهاد کردن لەپێناو چەندین ئامانجی شکۆدارو ، مەبەستی بەرزو ڕێزداری وەهادا کە مرۆڤایەتی لە هەموو کات و شوێنێکدا شانازی پێوە بکات. جەنگ بوو بەو جیهادەی کە مەبەستی ڕزگارکردنی مرۆڤ بوو لە ستەم و دەستدرێژیی، بۆ سیستەمی دادپەروەری و وێژدان ، لە سیستەمێکەوە کە بەهێزبێت هێزی ژێردێن دەخست بۆ سیستەمێک کە بەهێز تیایدا لاوازبوو تا مافی وەردەگیرێت ، بوو بەجیهادێک لەپێناو ڕزگارکردنی پیاوان و ژنان و منداڵنی ژێردەست ئەوانەی دەڵێن: خوای ئێمە لەم شارە پڕ لەجەورو ستەمە دەرمان بهێنەو فریاد ڕەسێکمان بۆ بنێرەو ، پشتیوانمان بۆ پەیداکە. ئەو جەنگانە بوون بەجیهادێک بۆ پاککردنەوەی زەوی لە پەیمان شکێنی و خیانەتکاریی و گوناهو دەستدرێژیی ، بۆ بەرقەرار کردنی ئاسایش و ئاشتی و بەزەیی و ڕەچاو کردنی ماف و پیاوەتی.

هەروەها چەندین بنەمای شکۆداری دانا بۆ شەڕ ، کە دەبێت سەرکردەو سەرباز پابەندی بێن و لێی دەرنەچن . (سلیمان)ی کوڕی (بریدە) لە باوکیەوە دەگێڕێتەوە ، دەڵێت: هەرکەسێکی بکردایە بەمیری هەر سوپایەک یا سریەیەک بە تایبەتی ئامۆژگاری دەکرد کە لە خوا بترسێت ، خاتری موسوڵمانەکانی برای بگرێت و پاشان دەیفەرموو: بەناوی خواوە غەزا بکەن ، لەپێناوی خوادا ، شەڕ لەگەڵ ئەو کەسانەدا بکەن کە باوەڕی بەخودا نیە ، غەزا بکەن ، زیادەڕەوی مەکەن ، پەیمانشکێنی مەکەن ، مردوو مەشێوێنن ، منداڵ مەکوژن ، ... (فەرموودەکە).

ئەنجا فەرمانی دەدا بە ئاسانکاریی و دەیفەرموو: ئاسانکار بن قورسکار مەبن ، هێورکەرەوە بن ، ڕەتێنەر مەبن[1] . کە شەو بچوایەتە سەر هەرخێڵێک دەوەستا تا ڕۆژ دەبووەوە ئەنجا هێرشی بۆ دەبردن ، بەتوندی نەهی دەکرد لە (سوتاندن و ، کوشتنی بێچەک و کوشتنی ژنان و لێدانیان و تاڵان کردن) ، تا فەرمووی: (ماڵی تاڵانی حەڵاڵ تر نیە لە گۆشتی مردوو) ، هەروەها نەهی دەکرد لە وێران کردنی مەزراو کێڵگەو ڕەزو بڕینی درەخت ، مەگەر لە زۆر پێویستیدا کە هیچ ڕێگەیەکی تر نەبێت. هەروەها لە ڕۆژی فەتحی مەککەدا فەرمووی: مەدەن بەسەر بریندارەکانیاندا ، کەسێک پایکرد شوێنی مەکەون ، هیچ دیلێک مەکوژن ، سوننەتی وادەهێنا کە نابێت فرووستادەو نێرراوەکان بکوژرێن .. نەهی کرد لەکوشتنی هاوپەیمانەکان و فەرمووی: هەرکەسێک هاوپەیمانێک بکوژێت هەرگیز بۆنی بەهەشت ناکات ، لەکاتێکدا کە بۆنی بەهەشت تا چل ساڵ پێ دەڕوات.

ئەمانەو چەندین بنەمای گەورەی تر ، کەنیوەندی شەرەکانی لە ئاسەوارە جاهیلیەکان پاک کردەوەو کردی بە جیهادێکی پیرۆز!

[1] / بڕوانە بۆ درێژی ئەم باسە (زاد المعاد) ٦٤/٢، ٦٥، ٦٦، ٦٧، ٦٨ ، هەروەها (الجهاد فی الإسلام) نووسینی (ابو الأعلی المودودي) ل٢١٦ تا ٢٦٢.

خەڵك بە کۆمەڵ دێنە ناو ئاینی خوداوە

هەروەکو وتمان غەزای فەتحی مەککە شەڕی یەکلاکەرەوە بوو ، بەتەواوی بت پەرستی لەناوبرد ، بەهۆی ئەو فەتحەوە ئیتر عەرەب حەقی لە ناحەق جیا کردەوە ، گومان و دڵەڕاوکێی نەما ، بەخێرایی هاتنە ناوئاینی پیرۆزی ئیسلامەوە. (عمرو)ی کوڕی (سلمة) دەڵێت: لەسەر ئاوێك بووین شوێنی هاتوچۆی خەڵك بوو ، ئەسپ سوارەکان بەلامانداو تێدەپەڕین و پرسیارمان لێدەکردن: ئەوە خەڵکی چیانە؟ ئەو پیاوە کێیە؟ - واتە پێغەمبەر ﷺ - ئەوانیش دەیانوت: کابرایەکە دەڵێت من خودا ناردوومی و وەحی بۆ هێناوم. خودا ئەوی ناردووە ، ئەم قسەیەم لە زەینی خۆمدا لەبەردەکرد ، هەروەکو لەسەر سنگم بخوێنرێتەوە ، عەرەب بە فەتح موسوڵمان بوون ، دەیانوت: وازی لێبهێنن بزانن خۆی و گەلەکەی چیدەکەن، ئەگەر سەرکەوت بە سەریاندا ئەوە پێغەمبەرێکی راستگۆیە ، کە فەتحی مەککە کرا هەموویان هاتنو موسوڵمان بوون ، باوکم پێش خزمەکانم موسوڵمان بوو ، کە لەوێ هاتەوە وتی: وەڵاهی بەڕاستی لای پێغەمبەر بووم ﷺ ، فەرموی: نوێژەکانتان لەو کاتەو ئەوکاتەدا بکەن ، نوێژی فلان لەکاتی فلاندا ، کە کاتی نوێژ هات با یەکێکتان بانگ بدات ، ئەوەتان کە زۆرترین قورئانی لەبەرە پێش بکەوێت.. - فەرموودەکە -.[1]

ئەم فەرموودەیە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی فەتحی مەککە چەندە کاریگەریی هەبووە لەسەر پێشخستنی بارودۆخەکە لە بەرژەوەندی موسوڵمانان و بەهێزکردنی ئیسلام و بواردن بە عەرەب بۆ دیاریکردنی هەڵوێستی خۆیانو ملکەچ کردنیان بۆ ئیسلام ، لەدوای جەنگی (تەبوك)یش ئەم خاڵە جەختی زیاتری لەسەر کرایەوە.. بۆیە دەبینین لەو دوو ساڵەدا وەفدەکان بەکۆمەڵ ڕوویان دەکردە مەدینەو خەڵك بەکۆمەڵ کۆمەڵ موسوڵمان دەبوون ، تارادەیەك سوپای ئیسلامیی لە غەزای فەتحدا (١٠) هەزار کەس بوو ، لە غەزای تەبوکدا گەیشتە (٣٠) هەزار کەس ، پێش ئەوەی ساڵێك بگوزەرێت بەسەر ئەو فەتحەدا ، پاشان دەبینین لە حەجی ماڵئاواییدا یەك عەشاماتی گەورەی بەئەندازەی دەریایەك خەڵك کە دەگەنە (١٠٠) هەزار یان (١٤٠) هەزار موسوڵمان لە دەوری کۆدەبنەوەو لەخزمەتیدا دەوەستن و تەلبیەو تەکبیرو تەسبیحات و حەمدی خوا دەکەن و هەموو دونیا بەجۆڵەیان شەپۆل دەدات و ، دەنگو سەدایان دەگاتە ئاسۆوگەکان .

---

[1] / صحيح البخاري ٢/٦١٥، ٦١٦.

وەفدەکـان

ژمارەی ئەو شانداناەی (سیرەت)ناسان باسی دەکەن لە حەفتا وەفد تێ دەپەڕن ، ئێمەش ناتوانین بەدرێژی باسیان لێوە بکەین ، درێژەپێدانیشی سوودێکی ئەوتۆی نییە ، بەڵام بەسەرجەمی ئەوەی پێویستەو گرنگیەکی میژوویی هەیە باسی دەکەین ، بۆ ئەوەی لە زەینی خوێنەراندا ئەو ڕاستیە تۆمار بکەین ، دەبێت بڵێین کە بەشی زۆری وەفدەکان لە دوای فەتحدا هاتوونەتە مەدینە ، بەڵام چەندین تیرەی تریش هەیە پێش فەتح هاتوون لەوانە:

١. **وەفدی (عبدالقیس)** ـ ئەم تیرەیە دوو وەفدی هەبوو: یەکەمیان سااڵی پێنجەمی کۆچی یان پێشتر ، پیاوێکیان تێدابوو ناوی (منقذ)ی کوڕی (حیّان) بوو ، بۆ بازرگانی دەهاتە مەدینە ، دوای گەیشتنی پێغەمبەر ﷺ چوو بۆ مەدینە، ئیسلامی ناسیو موسوڵمان بوو، نووسراوێکی پێغەمبەری برد بۆ خزمو خێڵەکەی ئەوانیش موسوڵمان بوون ، لە مانگی حەرامدا بەسیانزە یان چواردە پیاوەوە هاتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ ، لەو سەردانەدا پرسیاریان لەبارەی ئیمانو خواردنەوەکانەوە کرد ، گەورەکەیان (اشجعی عصری) بوو کە پێغەمبەر ﷺ لە بارەیەوە فەرمووی: (ئەی (اشجع) بەڕاستی تۆ دوو خەسڵەتی جوانت تێدایە بەئارامو لەسەرخۆیت). شاندی دووەمیشیان لەسااڵی وەفدەکاندا بوو، ژمارەیان لەو کاتەدا چل پیاو بوو، (جارود)ی کوڕی (علاء)ی (عبیدی) یان تێدابوو ، پیاوێکی نەسرانی بوو موسوڵمان بوو موسوڵمانێکی باشی لێدەرچوو.[١]

٢. **وەفدی (دوس)** ـ هاتنی ئەم وەفدە لە سەرەتای سااڵی حەوتەمی کۆچیدا بوو ، ئەوکاتە پێغەمبەر ﷺ لە خەیبەر بوو ، پێشتریش باسی موسوڵمان بوونی (طفیل) ی کوڕی (عمرو)ی (دوسی)مان کرد کە هێشتا پێغەمبەر ﷺ لە مەککەدا بوو ئەم پیاوە چووە خزمەتی و موسوڵمان بوو، پاشان گەڕایەوە بۆ ناو کەسو کاریو بانگی دەکردن بۆ موسڵمان بوون ئەوانیش دەستی دەستیان پێدەکردن ، تا لێیان نائومێد بوو ، گەڕایەوە بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ و داوای لێکرد نزا بکات لە (دوسی)یەکان ، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: (خوایە هیدایەتی دوسیەکان بدەیت) ، پاشان ئەوانە هەموویان موسوڵمان بوون ، ئەنجا (طفیل) لەگەڵ هەشتا کەسی بنەماڵەی خێڵەکەیدا ، لە سەرەتای سااڵی حەوتەمی کۆچیدا هاتنە مەدینەو چوونە خزمەت پێغەمبەر ﷺ لە خەیبەر.

---

[١] / شرح صحیح مسلم ، نووسینی النووی ٢٣/١، فتح الباری ٨٥/٨ ، ٨٦.

٣. **فروستادەی (فروە)ی کوڕی (عمرو)ی (جزامی)** ، ئەم پیاوە سەرکردەیەکی عەرەبی سەر بە رۆمەکان بوو ، سەرکاری ئەوان بوو بەسەر هەندێک خێڵی عەرەبەوە ، مەنزڵگای لە (معان)و ناوچەکانی دەوروبەری بوو لەخاکی شامدا ، پاش ئەوەی ئازایەتی‌و نەبەردیی‌و پاستگۆیی موسوڵمانەکانی بینی لە جەنگی (مؤتة)دا ، سانی (٨)ی کۆچی موسوڵمان بوو ، کە موسوڵمانیش بوو نێردراوێکی خۆی نارد خزمەت پێغەمبەر ﷺ بۆ هەواڵی موسوڵمانبونەکەی و لەگەڵیدا بە دیاری هێستردێکی سپی بۆ نارد ، کە رۆمەکان زانیان موسوڵمان بووە گرتیان‌و بەندیان کرد ، پاشان بڕیاری هەڵگەڕانەوە یان مردنیان دایە دەستی ، بڕیاری دا بمرێت و پەشیمان نەبێتەوە ، بۆیە لە (فلسطین)دا لەسەر ئاوێک پێی دەڵێن (عفراء) لە خاچیاندا‌و سەریان پەڕاند.[1]

٤. **وفدی (صداء)** ـ ئەم وەفدە دوای گەڕانەوەی پێغەمبەر ﷺ لە (جعفرانة) هاتنە خزمەتی لەسانی (٨)ی کۆچیدا ، ئەمەش بەهۆی ئەوەوە بوو کە پێغەمبەری خوا ﷺ سریەیەکی چوار سەد کەسی بۆ ناردن‌و ، فەرمانی پێدان بچنە شوێنێکەوە لە (یەمەن) ناوی (صداء)ە ، لەکاتێکدا کە ئەو سریەیە نۆردوی دامەزراند بوو لە سەردەمی (قناة)دا ، (زیاد)ی کوڕی (حارث)ی (صدائی) خێرا خۆی گەیاندە لای پێغەمبەر ﷺ و عەرزی کرد: من نوێنەری هەموو خێڵەکەم ، ئەو سوپایە بگێڕەوە من خێڵەکەم دەهێنمەوە خزمەتت. پێغەمبەریش ﷺ سوپاکەی لە (قناة) گێڕایەوە. کابرای (صدائی)یش چوو هانی خێڵەکەیدا کە بچنە خزمەت پێغەمبەر ﷺ ، پانزە پیاویان چوونە خزمەتی‌و بەیعەتی ئیسلامەتیان پێدا ، پاشان گەڕانەوە بۆناو خێڵەکەیان‌و بانگیان کردن بۆ ئایینی ئیسلام‌و ئیسلامەتیان تێدا بڵاوبوەوە. لە حەجی ماڵئاواییشدا سەد پیاویان هاتنە خزمەت پێغەمبەر ﷺ.

٥. **هاتنەوەی (کعب)ی کوڕی (زهیر)ی کوڕی (أبی سلمی)** ـ کە یەکێک بوو لە بنەماڵەی شاعیران‌و هۆنەرترین کەسی عەرەب بوو ، هەجوی پێغەمبەری دەکرد ﷺ ، کە پێغەمبەر ﷺ لە غەزای (طائف) گەڕایەوە سانی (٨)ی کۆچیدا ، (بجیر)ی برای نامەیەکی نووسی بۆ (کعب)و تیایدا وتبوی: پێغەمبەر ﷺ هەندێک پیاوی کوشتوە لەو کەسانەی هەجویان کردووە‌و ئازاریانداوە ، ئەو شاعیرانەی تریش

[1] زاد المعاد ٣/٤٥ ، تفهیم القرآن ٢/١٦٩.

که ماون بەچوارلادا ڕایانکردووە ، ئەگەر لەدڵتدا شتێك هەیە بگەڕێرەوە بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ ، چونکە هەر کەسێك بەپەشیمانی بگەڕێتەوە پێغەمبەر ﷺ نایکوژێت ، وەگەرنا بڕۆ سەری خۆت هەڵبگرە . دوای ئەوەش چەندین جار نامەیان بۆ یەکتری نوسی تاوای لێهات (کعب) دونیای لەبەر چاودا تەنگ بووە ، بەزەیی بەخۆیدا هاتەوە ، گەڕایەوە بۆ مەدینە ، لای کابرایەکی خەڵکی (جهنية) دابەزی ، نوێژی بەیانی کرد لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ ، کە نوێژ تەواوبوو، کابرای (جهنی) ئیشارەتی دایەو وتی: هەستە بڕۆ بۆ خزمەتی ، (کعب) هەستاو لەبەردەمی پێغەمبەردا ﷺ دانیشت ، دەستی خستە ناودەستی پێغەمبەری خوا ﷺ نەیدەناسی ، وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ (کعب)ی کوڕی (زهیر)ە هاتۆتە خزمەتت تا بەپەشیمانیو موسوڵمانەتی پەنای بدەیت ، ئەگەر بێتە خزمەتت ئەو پەشیمانیەی لێ قبوڵ دەکەیت ؟ فەرمووی: بەڵێ. وتی: من (کعب)ی کوڕی (زهیر)م. کابرایەکی ئەنساری ئامبازی بوو تا مۆڵەت لە پێغەمبەر ﷺ وەربگرێت و بیکوژێت ، فەرمووی: وازی لێبهێنە ، ئەوە بە پەشیمانی هاتووە وازی لە هەموو ئەو قسانەی پێشوو هێناوە.

ئیتر لەوێدا (کعب) هۆنراوە بەناوبانگەکەی خوێندەوە کە سەرەتاکەی دەڵێت:

بانَتْ سعادُ فقلبي اليومَ متبولُ ... مُتَيَّمٌ إثْرَها ، لم يُفْدَ ، مكبولُ

لەهۆنراوەکەیدا پۆزش‌و عوزرخواهی دەهێنێتەوە بۆ پێغەمبەر ﷺ و مەدحی دەکات و دەڵێت:

نُبِّئتُ أنَّ رسولَ اللهِ أوعـدَنـي ... والعفوُ عندَ رَسولِ اللهِ مَأمولُ

مهلاً هداكَ الذي أعْطاكَ نافلةَ الـ ... ـقرآنِ فيها مَواعيظٌ وتفصيلُ

لا تأخُذَنّ بأقوالِ الوُشاةِ ولـم ... أُذْنبْ ، ولوكَثُرَتْ فيَّ الأقاويلُ

لَقَـدْ أقـومُ مقاماً لو يقومُ به ... أرى وأسمعُ ما لو يسمع الفيلُ

لظلَّ يُرْعِدُ ، إلاّ أن يكون لـهُ ... منَ الرسولِ بـإذنِ اللهِ تنويلُ

حتى وضَعْتُ يميـني ما أنازعـه ... في كَفِّ ذي نقماتٍ قيلُه القيلُ

فلهو أخوفُ عندي إذْ أكلّمـه ... وقيلَ: إنَّكَ منسوبٌ و مسؤولُ

من ضَيْغَمٍ بضَراءِ الأرضِ مخدَرهُ ... في بطنِ عِثَّرَ غيلٌ دونَهُ غيـلُ

إنَّ الرسولَ لنورٌ يُسْتضـاءُ به ... مهنَّدٌ منْ سيوفِ اللهِ مسلـولُ

پاشان کەوتە پیاهەڵدانی کۆچەرانی قورەیش ، چونکە لەکاتی هاتنیدا ئەمان هیچیان نەوت بەرامبەری ، لە میانەی پیاهەڵدانی کۆچەرەکانیشدا ئاماژە دەکات بۆ ئەنساریەکان و هەڵوێستی ئەوەیان کەداوای مۆڵەتی کرد بۆ کوشتنی و ، وتی:

يَشُونَ مَشيَ الجِمالِ الزُّهْرِ يعصِمُهُم ضربٌ إذا عَرَّدَ السودُ التنابيلُ

کە موسڵمان بوو موسوڵمانێکی باشی لێ دەرچوو لە قەسیدەیەکی خۆیدا هەڵیدا بە ئەنسارەکانداو، دەرکی بەو کەم لوتفیەی خۆی کردبوو ، کە لەبارەیانەوە لێی دەرچوو بوو ، لە قەسیدەکەدا دەڵێت:

مَنْ سَرَّهُ كرمُ الحياة فلا يـزلْ في مقنب من صالحي الأنصارِ

ورثوا المكارم كابراً عن كابرٍ إن الخيـارَ هم بنـو الأخيارِ

٦. **وەفدی (غدرە)** ـ لە مانگی (صفر)ی سالّی (٩)ی کۆچیدا هاتن ، دوانزە پیاو بوون (حمزە)ی کوڕی (نعمان) یشیان تێدا بوو ، کاتێک کە پرسیاریان لێکرا ئێوە کێن ، قسەکەرەکەیان وتی: ئێمە خێڵی (بنو غدرة)ین ، برای (قصی) ین لەسەری دایکیەوە ، ئێمە ئەو کەسانەین کەپشتی (قصی)مان گرتوو لەناو مەککەدا (خزاعة)و (بنی بکر)مان دەرکرد ، خزمایەتیمان هەیە. پێغەمبەری خوا ﷺ پێشوازی لێکردن و مژدەی ڕزگارکردنی شامی پێدان و، نەهی لێکردن داوای کەهانەت بکەن و ئەو قوربانیانە بکەنەوە کە لەسەردەمی جاهیلیدا دەیانکرد. هەموویان موسوڵمان بوون و ماوەیک مانەوەو پاشان گەڕانەوە.

٧. **وەفدی (بلی)** ـ لە مانگی ڕەبیعی یەکەمی سالّی (٩) کۆچیدا بوو ، هاتنە مەدینەو موسوڵمان بوون و سێ ڕۆژ مانەوە ، (ابو الضبیب)ی سەرکردەیان پرسیاری کرد ، ئایا میوانداری کردن پاداشتی تێدایە؟ پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: بەڵێ ، هەروەها چاکەیەک بکەیت لەگەڵ هەژارێک یان دەوڵەمەندێک سەدەقەیە. لەبارەی کاتی میوانداریشەوە پرسیاری کرد ، فەرمووی: میوانداری سێ ڕۆژە. پرسیاری لەبارەی مەرومالاتی وێڵەوە کرد. فەرمووی: یان بۆ تۆیە یان بۆ براکەت یان بۆ گورگ. لەبارەی وشتری وێڵیشەوە پرسیاری کرد. فەرمووی چیتە بەسەر وشترەوە؟ وازی لێبهێنە تا خاوەنەکەی دەیدۆزێتەوە.

٨. **وەفدی (ثقیف)** ـ هاتنیان لەمانگی ڕەمەزانی سالّی (٩)ی کۆچیدا بوو، پاش گەڕانەوەی پێغەمبەر بوو ﷺ لە جەنگی (تبوک) . بەسەرهاتی موسوڵمان

بوونەکەشیان بەم شێوەیە بووە: (عروة)ی کوڕی (مسعود)ی (ثقفي) سەرۆکیان پاش گەڕانەوەی پێغەمبەر ﷺ لە غەزای (طائف) لە مانگی (ذي القعدة)ی ساڵی (٨)ی کۆچیدا هاتە خزمەتی پێش ئەوەی بگاتە مەدینە ، (عروة) موسوڵمان بوو ، گەڕایەوە بۆ‌ای کەسوکاری ، بانگی کردن بۆ ئیسلامەتی ، وایدەزانی گوێڕایەڵی دەبن ، چونکە پیاوماقوڵێکی قسە بیسراوبوو لەناویاندا ، لە ڕۆڵەکانیان خۆشەویستتر بوو لەدڵیاندا ، کەچی کەبانگی کردن بۆ ئیسلام، لە هەموولایەکەوە تیربارانیان کرد تا شەهیدبوو، پاش کوشتنی بەمانگێك مانەوە ، دوایی کۆبونەوەیەکیان کرد لەناو خۆیاندا ، بینیان کە تواناو وزەی ئەوەیان نیە شەڕ بکەن لەگەڵ هەموو عەرەبدا ـ بەتایبەتی ئەوانەی کە بەیعەتیان داوەو موسوڵمان بوون ـ بڕیاریاندا پیاوێك بنێرن بۆ لای پێغەمبەر ﷺ ، بۆ ئەو مەبەستە قسەیان کرد لەگەڵ (عبد یالیل)ی کوڕی (عمرو)دا ، پێیان وت کە ئەو بچێت ، وتی: من ناچم. چونکە دەترسا ئەگەر گەڕایەوە چیان کرد بە (عروة) بەمیشی بکەن ، وتی: شتی واناکەم تاچەند پیاوێکم لەگەڵدا نەنێرن ، دوو پیاویان لە (أحلاف)و سیانیش لە (بنی مالك) لەگەڵدا نارد ، بوون بە شەش کەس‌و (عثمان)ی کوڕی (أبی العاص)ی (ثقفي)یان لەگەڵدا بوو ، لە هەموویان گەنجتر بوو.

کە گەیشتنە خزمەت پێغەمبەر ﷺ کەپرێکی بۆ دروست کردن لەلایەکی مزگەوتەکەوە تا کەمێك گوێیان لە قورئان خوێندن بێت‌و چاویان لەخەڵکی بێت کە نوێژ دەکەن ، مانەوەو گفتوگۆیان بوو لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ ، جیاوازیان بوو لەگەڵیدا ئەویش بانگی دەکردن بۆ ئیسلام ، تا سەرۆکەکەیان داوای کرد لە پێغەمبەر ﷺ کە نوسراوێکیان بۆ بنوسێت بۆ سوڵحی نێوان خۆی و (ثقیف). لەسەرئەوەی مۆڵەتیان بداتێ زینا بکەن و مەی بخۆنەوەو ربیا بخۆن‌و پەیکەرەکەی (لات)یان بۆ بهێڵێتەوەو نەیشکێنێت ، نوێژیان لەسەر لابات ، بەدەستی خۆیان بتەکانیان نەشکێنن. پێغەمبەری خوا ﷺ هیچ یەکێك لەو داوایانەی قەبوڵ نەکرد. چوونەوە کەوتنەوە ڕاوێژکردن بەیەکتر ، جگە لە ملکەچ بوون بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ چارەیەکی تریان نەبوو ، ملیانداو موسوڵمان بوون ، مەرجیان دانا کە پێغەمبەر ﷺ بۆ خۆی پەیکەری (لات) بشکێنێت و (ثقیف) خۆیان ئەوکارە نەکەن. پێغەمبەر ﷺ ئەوەی لێ وەرگرتن ، نووسراوێکی بۆ نووسین ، (عثمان)ی کوڕی (أبی العاص)ی (ثقفي) کرد بەسەرۆکیان ، چونکە لە هەموویان زیاتر

هەوڵی فێربوون لە ئیسلامو ئاییندارییو قورئانی دەداو، هەموو جارێك وەفدەكە ، كە بەیانیان دەهاتنە خزمەت پێغەمبەر ﷺ (عثمان)یان لەلای كەلوپەل‌و كاروانەكە بەجێ دەهێشت ، كە دەگەڕانەوە لە نیوەڕۆدا (عثمان)ی كوڕی (ابی العاص) دەچووە خزمەت پێغەمبەر ﷺ ، فێری قورئان دەبوو، پرسیاری لەسەر ئایین لێ دەكرد ، ئەگەر بیزانیایە پێغەمبەر ﷺ تەشریفی نووستوە ، دەچووە خزمەت (ابوبكر) بۆ هەمان مەبەست . (ئەم پیاوە (عثمان)ی كوڕی (ابی العاص) لە پۆژگارەكانی هەڵگەڕانەوەی عەرەبە دەشتەكیەكاندا زۆر بەبڕەكەت بوو ، كە خێڵی (ثقیف) ویستی هەڵگەڕێنەوە لە ئیسلام پێی وتن: ئەی خێڵی (ثقیف) ئێوە دواین كەس بوون كە موسوڵمان بوون ، تكاتان لێدەكەم یەكەم كەس مەبن بۆ هەڵگەڕانەوە لە ئایین ، ئەم قسانە كاری تێكردن و هەڵنەگەڕانەوە ، لەسەر ئیسلامەتی خۆیان مانەوە).

وەفدەكە گەڕایەوە بۆلای خێڵەكەیان و پاستی مەسەلەكەیان ڕانەگەیاند ، بە شەڕی هات‌و نەهات زەندەقیان بردن ، خەم‌و پەژارەیان نیشاندا ، وتیان پێغەمبەر ﷺ داوای لێ كردوین واز لە زیناو مەی خواردنەوەو ڕیبا و چەندین شتی تر بهێنین وەگەڕنا شەڕیان لەگەڵدا دەكات ، غیرەتی جاهیلیان تێدا زیندوو بووەوە ، چەند پۆژێك مانەوە بە تەمای شەڕ بوون ، پاشان ترس كەوتە دڵیانەوە ، وتیان بە وەفدەكە: بڕۆنەوە بۆلای موحەممەد چی دەوێت بۆی بكەن ، ئیدی وەفدەكە پاستی مەسەلەكەیان تێگەیاندن و پێیان وتن ، كە لەسەرچی ڕێكەوتوون لەگەڵیداو خێڵی (ثقیف)یش موسوڵمان بوو.

پێغەمبەریش ﷺ چەند پیاوێكی نارد بۆ شكاندنی پەیكەری (لات)و (خالد)ی كرد بە فەرماندەیان ، (مغیرة)ی كوڕی (شعبة) تەوڕێكی گرت بەدەستیەوەو وتی: بە هاوەڵەكانی: وەڵلاهی ئەمڕۆ دەتانخەمە پێكەنین بەدەست (ثقیف)ەوە ، بە تەورەكە دای لە پەیكەرەكە ، ئەنجا خۆی خستە خوارەوەو وەك شێت ڕای كرد ـ گوایە بتەكە دەستی لێوەشاندوە ـ هەموو خەڵكی (طائف) وروژان‌و وتیان: خوا (مغیرة) بكوژێت ، ئەرێ وەڵلا دەستی لێوەشاندو كوشتی . ئەنجا (مغیرة) بازێكیداو قنج هەستایەوەو كەوتە لاقرتێ پێكردنیان‌و وتی: خوا لەناوتان بەرێت ، ئەمە جگە لە قوڕو بەرد هیچی تر نیە ، ئەنجا دای لەدەرگای ژوورى پەیكەرەكەو شكاندی ، چووە سەر دیوارەكەی ، پیاوەكانی تریش لەگەڵیدا سەركەوتن‌و پەیكەرەكەو دارو دیواری بتخانەكەیان لەگەڵ زەویەكەدا تەخت كرد ، بەردی بناغەكەشیان لەبن دەرهێناو هەرچی خشڵ‌و زێڕو زیوو كاڵا هەیە هێنایانە

دەرەوە ، (ثقیف)یەکان ئەبلەق بوو بوون. (خالد)و مەفرەزەکەی گەڕانەوە بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ بە خشڵ و زێڕو زیوی بتخانەکەوە ، هەر ئەو ڕۆژە دابەشی کرد ، سوپاسی خوای کرد لە سەرخستنی پێغەمبەرەکەی و سەرخستنی ئایینەکەی.[1]

٩. **ناەکانی پادشاکانی یەمەن** - پاش گەڕانەوەی پێغەمبەر ﷺ لە تەبوک نامە هەڵگری پادشاکانی (حمیر) گەیشتن ، بریتی بوون لە (حارث)ی کوڕی (هلال)و (نعیم)ی کوڕی (عبد الکلال)و (نعمان)ی کوڕی (ذی رعین) و (همدان)و (معافر)و فروستادەکەی ئەوان بۆ لای پێغەمبەر ﷺ کە بریتی بوو لە (مالك)ی کوڕی (مرة)ی (رهاوی) ، بە موسوڵمانی و وازهێنان لە کوفرەوە ناردبوونیان ، پێغەمبەریش ﷺ نامەیەکی بۆ نووسین تیایدا ماف و ئەرکی ئیماندارانی ڕوون کردبوەوە، بەڵێنی پاراستنی دابوو بەهاوپەیمانان ئەگەر جزیە بدەن ، چەند پیاوێکی هاوەڵی خۆیشی بۆ ناردن کە (معاذ)ی کوڕی (جبل) میریان بوو.

١٠. **وەفدی (همدان)** - سااڵی (٩)ی کۆچی هاتن پاشگەڕانەوە ﷺ لە تەبوک ، نامەیەکی بۆ نووسین بە ڕوونی ماف و ئەرکەکانی بۆ ڕوون کردنەوە ، (مالك)ی کوڕی (نمط)ی کردە سەرۆکیان و کردی بەسەرۆکاری هەموو ئەوانەی موسوڵمان بوون ، بۆ ئەوانی تریش (خالد)ی کوڕی (ولید)ی نارد تابانگیان بکات بۆ ئایینی ئیسلام ، شەش مانگ لەناویاندا مایەوەو بانگی کردن وەڵامیان نەدایەوە ، پاشان (علی) کوڕی (أبو طالب)ی نارد ، فەرمانی پێدا کە (خالد)ی بۆ بنێرێتەوە ، (علی) چوو بۆ لای (همدان) ، نووسراوێکی پێغەمبەری خوا ﷺ ی بۆ خوێندنەوە ، بانگی کردن بۆ ئایینی ئیسلام هەموویان موسوڵمان بوون ، (علی) نامەیەکی مژدە ئامێزی نووسی لەبارەی موسوڵمان بوونی (همدان)ەوە بۆ پێغەمبەر ﷺ ، کە خوێندیەوە سوجدەی برد بۆ خوداو فەرمووی: سااڵو لە (همدان) ، سااڵو لە (همدان).

١١. **وەفدی (بنی فزاره)** - ئەم وەفدە دوای سااڵی (٩)ی کۆچیو پاشگەڕانەوەی پێغەمبەر بوو ﷺ لە تەبوک ، چەند کەسێك بوون هاتن شایەتومانیان هێناو موسوڵمان بوون ، سکاڵای وشکیی و بێ ئاوی ولاتەکەیان کرد ، پێغەمبەری خوا ﷺ چووە سەر مینبەر ، هەردوو دەستی بەرزکردەوەو دوعای باران بارینی

[1] زاد المعاد ٣/٢٦، ٢٧، ٢٨ . ابن هشام ٣/٥٣٧ تا ٥٤٢.

خوێندو فەرموی: خوایە ولأتو خاکی خۆت ئاوبدە ، رەحمەتی خۆت ببارێنە، خاکی مردووەکە ببوژێنەرەوە ، خوایەگیان بەباران فریامانکەوە ، رزگارکەر بێت ، حەوێنەر بێت ، سەوزایی بهێنێت ، دەم دەمی بێت ، بەر فراوان بێت ، بەپەلە بێت ، دوانەکەوێت ، سوودبەخش بێت و زیان نەدات ، خوایە داوای ئاوی رەحمەتت لێ دەکەین ، نەك ئاوی سزاو وێران کردن و نغرۆ کردن و لەناو بردن ، خوایە بارانمان دەوێت ، سەرمان بخەیت بەسەر دوژمناندا.[1]

١٢. وەفدی (نجران) ـ نەجران ناوچەیەکی بەرفراوانەو بەلای ڕاستدا حەوت قۆناغ لەمەککەوە دوورە ، حەفتاوسێ گوندی تێدایە ، بۆ ئەسپ سوارێکی خێرا ماوەکەی یەك ڕۆژە ڕێیە[2]. سەدەهەزار چەکداری هەبوو لەسەر ئایینی گاور بوون.

هاتنی وەفدی (نجران) لەساڵی (٩)ی کۆچیدا بوو ، وەفدەکە لە شەست پیاو پێکهاتبوو ، بیستو چواریان پیاو ماقوڵ بوون ، سیانیان سەرکردایەتی خەڵکی نەجرانیان لەئەستۆدا بوو ، یەکێکیان (عاقب) بوو ، مەرنشینایەتی و حکومەتداری بەدەستەوە بوو ناوی (عبد المسیح) بوو ، دووەمیان (سید) بوو، مەسەلە فەرهەنگیو سیاسیەکانی لە ئەستۆدا بوو ناوی (أیهم) یان (شرحبیل) بوو ، سێیەمیان (أسقف) بوو سەرۆکایەتی کاروباری ئایینیو ڕۆحانی بە دەستەوە بوو، ناوی (أبو حارثة)ی کوڕی (علقمة) بوو.

کە وەفدەکە لە مەدینە دابەزین ، گەیشت بەپێغەمبەرﷺ ، پرسیاری لێ کرد ، پێغەمبەریش ﷺ پرسیاری لەوان کرد ، پاشان بانگی کردن بۆ ئایینی ئیسلام ، قورئانی بەسەردا خوێندنەوە ملیان نەدا ، پرسیاریان لێکرد کە لەبارەی (عیسی)وە چی دەڵێت؟ ئەو ڕۆژە پێغەمبەر ﷺ وەڵامی نەدانەوە تا ئایەت هاتە خوارەوە ﴿ إِنَّ مَثَلَ عِيسَى عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ، الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ، فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَةَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ ﴾ آل عمران ٥٩.

کە ڕۆژ بوەوە پێغەمبەر ﷺ باسی عیسای بۆ کردن لە ژێر ڕۆشنایی ئەم ئایەتە پیرۆزانەداو، ئەو ڕۆژە وازی لێ هێنان بۆ ئەوەی بیر لە مەسەلەکە بکەنەوە ، دانیان نەنا بەوەدا کە لەبارەی عیساوە فەرمووی. بۆ سبەینێ کە ڕۆژ بوەوە پاش ئەوەی ئەو

---

[1] / زاد المعاد ٤٨/٣.

[2] / فتح الباری ٩٤/٨.

قسانەیان لەبارەی عیساوە ڕەتکردەوە ، باوەڕیان نەهێنا بەئایینی ئیسلامیش ، ئەنجا پێغەمبەر ﷺ بانگی کردن بۆ (مباهلة) و (حسن) و (حسین)ی خستە ئامێزی خۆیی و (فاطمة)ش لەپشتیەوە بوو ، کە بینیان پێغەمبەر ﷺ مەسەلەکەی بەهەند وەرگرتووە ، بۆ خۆیان پێکەوە کۆبوونەوەو ڕاوێژیان کرد ، (عاقب) و (سید) کە بە یەکتریان وت: شتی وانەکەن سوێند بێت ئەگەر پێغەمبەر بێت و نەفرەتکاری بکەین سەرناکەوین و تاوڕێی دوایی ئەو نەفرەتە بەر نەوەکانیشمان دەکەوێت ، پاشان رایان هاتە سەر ناوبڕیوانی کردنی پێغەمبەر ﷺ لە کارەکەیاندا ، هاتنەوەو وتیان: ئێمە ئەوەت دەدەینێ کە داوات کردووە ، پێغەمبەر ﷺ جزیەی لێ قەبوڵ کردن ، سوڵحی لەگەڵدا کردن لەسەر دوو هەزار پارچە چەک ، هەزاریان لە ڕەجەبدا ، هەزاریشیان لە (صفر)دا ، لەگەڵ هەر پارچە چەکێکدا یەک هۆقەو، لەسەر ئەوانە ئەستۆباریی خوداو پێغەمبەرەکەی پێدان‌و، بەتەواوی‌و ئازادانە لەسەر ئایینەکەی خۆیان ئازادی کردن ، لەوبارەیەشەوە نامەیەکی بۆ نووسین ، داوایان لێ کردن پیاوێکی دەستپاکیان لەگەڵدا بنێرێت ، ئەویش ئەمینداری ئوممەتی لەگەڵدا ناردن کە (ابو عبیدە)ی کوڕی (جراح)ە ، بۆ وەرگرتنی پارەی سوڵحەکە.

پاشان ورده ورده ئیسلامەتیان تێدا بلاوبوەوە ، دەڵێن: کە (سید) و (عاقب) پاش ئەوەی گەڕاونەتەوە بۆ (نجران) موسوڵمان بوون ، پێغەمبەریش ﷺ (علی) بۆ ناردون ، بۆ ئەوەی سەدەقەو خێرەکانیان بهێنێت ، دیاریشە کە سەدەقەو خێر تەنها لە موسوڵمانان وەردەگیرێت.[1]

١٣ .وەفدی (بنی حنیفه) ـ لەسالّی (٩)ی کۆچیدا ، حەڤدە کەس بوون (مسیلمة)ی درۆزنیشیان لەگەڵدا بوو ـ (مسیلمة)[2] ناوی (مسیلمة)ی کوڕی (ثمامة)ی کوڕی (کبیر)ی کوڕی (حبش)ی کوڕی (حارثی) کوڕی (بني حنیفة)یە ـ ، ئەم وەفدە لە ماڵێکی ئەنساری دابەزین ، پاشان هاتنە خزمەت پێغەمبەر ﷺ و موسوڵمان بوون ، ڕیوایەتەکان لەبارەی (مسیلمة)ی درۆزنەوە جیاوازن. پاش تێڕامان لە هەموویان ، وادەردەکەوێت کە (مسیلمة) ئەو ملهوڕی و گوێ پێنەدانەی لێی دەرکەوتووە هۆیەکەی کورسی و دەسەلات بوەو، لەگەڵ وەفدەکانی تردا نەهاتووە بۆلای پێغەمبەر ﷺ ، پێغەمبەریش ﷺ هەوڵی داوە لەسەرەتاوە بە

---

[1] / فتح الباری ٨/ ٩٤، ٩٥ ، زاد المعاد ٣/ ٣٨، ٣٩، ٤٠، ٤١ ، ریوایەتەکانیش لەبارەی وەفدی نەجرانەوە بەیەکدا چوون ، تا ئەوەی هەندێ لێکۆڵەر پێیان وایە هاتنی وەفدی نەجران دووجار بووە ئێمەش چیمان بە پەسەند زانیوە ئەو ڕایەمان داناوە.

[2] / فتح الباری ٨/٨٧.

نەرم‌و نیانی و بەگوفتارو کردار پایکێشێت کەزانی هیچ سوودێکی نیەو بێ خێرەو چاوەڕوانی کرد گۆبەنێکی لێ بکەوێتەوە.

پێشتریش پێغەمبەر ﷺ لەخەودا نیشانی درابوو، کە خەزێنەکانی دونیای دراوەتێ ، دووبازنەی ئاڵتونی دەکەوێتە بەردەست ، بەدەستی گەورەبوون، نیگای بۆهات فووپان پێدا بکات ، فووی پێداکردن، نەمان ، واتێکی دایەوە کە دوو کەسی دروزن لەدوای خۆی دەردەکەون، کەئەو هەڵوێستە ناشیرینە لە (مسیلمة) دەرکەوت ، دەیوت: ئەگەر موحەممەد دەسەڵاتو پایەی خۆی بدا بەمن دوای خۆی شوێنی دەکەوم. پێغەمبەر ﷺ پارچە پێستەیەکی گرت بەدەستیەوەو ڕۆشت بۆلای (مسیلمة) لەگەڵ وتار بێژەکەیدا کە ناوی (ثابت)ی کوڕی (قیس)ی (شماس) بوو ، ڕۆشت تا بینی لەناو هاوەڵەکانیدایە بەسەر سەریەوە وەستاو قسەی لەگەڵدا کرد. (مسیلمة) وتی: ئەگەر بتەوێت ئێمە ڕێگریت ناکەین ، بەمەرجێك ئەم کارە دوای خۆت بدەیتە دەستی ئێمە. فەرمووی: ئەگەر داوای ئەم پارچە پێستەیەشم لێبکەیت ناتدەمێ ، هەرگیز فەرمانی خوداش نادرێتە دەست تۆ ، ئەگەر پشت هەڵبکەیت خوا لەناوت دەبات، وەڵڵاهی لەبەرچاوی من تۆ هەرئەوەیت کە بینیومیت، ئەمەش (ثابت)ە لەجیاتی من وەڵامت دەداتەوە ، پاشان تەشریفی ڕۆشت.[1]

لەدواییشدا ئەوەی پێغەمبەر ﷺ پێشبینی کردبوو هاتە دی ، کە (مسیلمە) گەرایەوە بۆ یەمامە بیری لەخۆی دەکردەوە ، پڕوپاگەندەیەکی بڵاوکردەوە ، گوایە هاوبەشی پێغەمبەرە ﷺ لە پێغەمبەرایەتیدا ، بۆیە بانگەشەی پێغەمبەرێتی کرد، دەستی کرد بەهۆنینەوەی قسەی سەروادار ، مەی خواردنەوەو زینای حەڵاڵ کرد ، لەگەڵ ئەوەشدا شایەتی دەدا کە موحەممەد ﷺ پێغەمبەرە. خەڵکانی کەسوکاری کەوتنە ژێر کاریگەری قسەکانیو شوێنی کەوتن ، تا مەسەلەکە گەورە بوو ، وای لێ هات پێیان دەوت (ڕەحمانی یەمامە) لەبەر گەورەیی دەسەڵاتی لەناویاندا. نامەیەکی نووسی بۆ پێغەمبەر ﷺ و تێیدا وتبووی: من کراوم بەهاوبەشی تۆ ، نیوەی کاری پێغەمبەرێتی بۆ منە ، قوڕەیشیش نیوەی دەبات. پێغەمبەریش ﷺ بەنامەیەك وەڵامی دایەوەو فەرمووی: ﴿ إِنَّ الأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴾[2] واتە: زەمین مولکی خودایە بەخواستی خۆی دەیدا بەو بەندەیەی خۆی دەیەوێت ، سەرکەوتنی دواڕۆژیش بۆ لەخوا ترسەکانە.

---

[1] بروانە (صحيح البخارى)، (وفد بني حنيفة)، باب (قصة الأسود العنسي) ٢/٦٢٧، ٦٢٨ و فتح البارى ٨/٨٧ تا ٩٣.
[2] / زاد المعاد ٣/ ٣١، ٣٢.

له (إبن مسعود)ەوە ، دەڵێت: (إبن نواحة) و (إبن أثال) هەردوو پەیامنێرى (مسيلمة) هاتن بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ ، پێى فەرموون: ئایا ئێوە شایەتى دەدەن کە من پێغەمبەرى خودام؟ وتیان: شایەتى دەدەین کە (مسيلمه) پێغەمبەرى خوایە. پێغەمبەر ﷺ فەرمووى: باوەڕم هێنا بەخوداو پێغەمبەرەکەى ، ئەگەر پەیامنێرم بکوشتایە ئێستا هەردووکتانم دەکوشت.[1]

لەسالّى (١٠)ى کۆچیدا بوو (مسيلمة) ، داواى پێغەمبەرێتى دەکرد ، لە جەنگى یەمامەدا لەسەر دەستى (أبوبکر الصديق)دا کوژرا ، لەمانگى رەبیعى یەکەمى سالّى دوانزەى کۆچى ، وەحشى بکوژى (حمزة) کوشتى. پێغەمبەرە درۆزنەکەى دووەم بریتى بوو لە (الأسود العنسي) ، کە لە یەمەن دەرکەوت ، (فیروز) کوشتى ، سەرى لەلاشەى کردەوەو پێش وەفاتى پێغەمبەر ﷺ بە شەوو رۆژێك ، وەحى بۆ هات و هەواڵەکەى دا بە هاوەڵان ، پاشان هەواڵەکە هات بۆ (ابوبکر) لە یەمەنەوە.[2]

١٤. وەفدى (عامر)ى کوڕى (صعصعه) ـ دوژمنى خوا (عامر)ى کوڕى (طفيل)یان تێدا بوو لەگەڵ (أربد)ى کوڕى (قيس) ـ کە براى (لبيد)ە لە دایکیەوە ـ هەروەها (خالد)ى کوڕى (جعفر)و (جبار)ى کوڕى (مسلم) ، ئەمانە زیرەمەندو فێڵبازى خێڵەکەیان بوون ، (عامر) ئەو کەسە بوو پەیمانشکێنى کرد لەگەڵ هاوەڵانى بیرى (معونة)دا ، کە ئەو وەفدە ویستیان بێنە خزمەت پێغەمبەر ﷺ ، (عامر) و (أربد) رێکەوتن لەسەر شەهید کردنى پێغەمبەر ﷺ ، کە هاتن (عامر) قسەى کرد لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ. (أربد)یش لەپشتیەوە بوو، هەندەى بستێك شمشێرەکەى دەرکێشا ، وەستاو نەهاتە دەرەوە هەرچیەکى کرد شمشێرکەى بۆ دەرنەکێشرا ، خوا پێغەمبەرەکەى پاراست ﷺ ، پێغەمبەرى خوا ﷺ نزاى شەڕى لێکردن ، کە گەڕانەوە بەسوارى وشترەکەیەوە هەورە بروسکەیەك لێیداو سوتاندى ، (عامر) یش بۆ داوێن پیسى لاى ژنێکى (سلولي) لاى‌دا ، تووشى غوودە بوو مرد ، لە سەرەمەرگدا هاوارى دەکردو دەیوت: ئەى هاوار ، من چۆن دەبێت تووشى غوودەى وشتر ببم‌و لە ماڵى ژنە سەلولیەکیشدا بمرم.

لە (صحيح)ى بوخاریشدا هاتووە دەڵێت: (عامر) هاتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ وتى بە پێغەمبەر: سەرپشکت دەکەم لەم سێ شتەدا یەکێکیان هەڵبژێرە ، یان

---

[1] / ئیمامى ئەحمەد ریوایەتى کردووە، مشكاة المصابيح ٢/ ٣٢٧.
[2] / فتح الباري ٨/ ٩٣.

ئەوەیە ناوچەی (سهل) بۆ تۆو ناوچەی (مدر) بۆ من ، یان بیمە جێنشینی تۆ ، یان ئەوەیە بە (غطفان)ەوە دێمە سەرت بە دووو هەزار وشتر سوارەوە . پاشان دەرچوو لەمالّی ژنێکدا درایەبەر خەنجەر ، وتی: ئەی هاوار دەبێت من تووشی غودەی وشتر ببم و لەمالّی ژنێکی خێڵی فلاّندا بمرم ، ئادەی ولاّخەکەم بۆ بهێنن ، سوار بوو ، بەسەر ئەسپەکەیەوە مرد.

١٥ .وەفدی (تجيب) - ئەم وەفدە بەسەدەقەی خێڵەکەیانەوە هاتبوون ، ئەو بەشەی کە لەپشکی هەژارانیش زیاتربوو، وەفدەکە سیانزە پیاو بوون ، پرسیاری قورئان‌و سوونەتەکانیان دەکردو داوایان دەکرد فێر بکرێن. چەند شتێکی تریان داواکرد لە پێغەمبەر ﷺ ، ئەویش بۆی نووسین ، زۆر نەمانەوە ، پێغەمبەر ﷺ مۆڵەتیدان بگەڕێنەوە ، غوڵامێکیان لای کاروانەکە بوو ناردیانە خزمەتی‌و وتی: وەڵاهی من هیچ نازانم ئەوەندە نەبێت داوات لێ دەکەم کە نزام لای خوا بۆ بکەیت تا لێم خۆش ببێت و بەزەیی بێتەوە پێمداو دڵم دەوڵەمەند بکات ، پێغەمبەر ﷺ دوعای خێڕی بۆ کرد ، بە قەناعەتترین مرۆڤی لێ دەرچوو ، لەکاتی هەڵگەڕانەوەکەشدا دامەزراو بوو ، هانی کەس‌و کارەکەشی دەدا کە باوەڕ دامەزراو بن‌و هەڵنەگەڕێنەوە ، خەڵکی ئەم وەفدە لە سالّی (١٠)ی کۆچیدا ، جارێکی‌تر گەیشتنەوە بە خزمەت پێغەمبەر ﷺ لە حەجی مالّئاواییدا .

١٦ .وەفدی (طيء) - کە ئەم وەفدە هات (زيد الخيل)یان لەگەڵدا بوو ، کە قسەیان کرد لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ باسی ئیسلامی بۆ کردن موسوڵمان بوون و موسوڵمانیەتیەکەشیان باش دەرچوو ، پێغەمبەر ﷺ لە بارەی (زید)ەوە فەرمووی: باسی چاکەی هیچ پیاوێکی عەرەبم لەلادا نەکراوە ئیلا کە بینیومە هەستم کردووە کەمترە لەوەی بیستوومە ، جگە لە (زید) کە هەرچی لەبارەوە وتراوە کەمتر بووە لە (زید) ، بۆیە ناوی نا (زيد الخير) ، زەیدی خێرو بەرەکەت.

١٧ .بەو شێوەیە بەبەردەوامی وەفدەکان لەسالّی (٩) و (١٠)ی کۆچیدا دەهاتنە مەدینە ، (غەزا) نووسان و (سیرەت) ناسان لەو وەفدانەدا باسی وەفدی (یمن) یشیان کردووە لەگەڵ (ازد) و (بنی سعد هذیم)ی سەر بە (قضاعة) و (بني عامر)ی کوڕی (قیس) و (بنی أسد) و (بهراء) و (خولان) و (محارب) و (بني حارث)ی کوڕی (کعب) و (غامد) و (بنی المنتفق) و (سلامان) و (بنی عبس) و (مزينة) و (مراد) و (زبيد) و (كندة) و (ذي مرة) و (غسان) و (بنی عيش) و

(نخع) كه دوايەمين وەفد بوون ، لە ناوەڕاستی مانگی موحەرەمی ساڵی (١١)ی كۆچیدا بە دووسەد پیاوەوە هاتن ـ هاتنی زۆربەی ئەو وەفدانە لەساڵی (٩) و (١٠)ی كۆچیدا بوو ، هەندێكی تریشیان تاساڵی (١١)ی كۆچیی دواكەوتن.

هاتنی هەموو ئەو وەفدانە بەڵگەیە لەسەر قەبوڵ كردنی بانگەوازی ئیسلامیی بەشێوەیەكی تەواو ، بااڵدەست بوون بەسەر هەموو دورگەی عەرەبیو دەوروبەریدا ، عەرەب لە هەموولایەكەوە بەچاوی ڕێزەوە سەیری مەدینەیان دەكرد . بەشێوەیەك ناچاربەبوو ملی بۆ بدات‌و شوێنی بكەوێت ، مەدینە بوو بەپایتەختی دورگەی عەرەب‌و نەدەكرا پشتگوێ بخرێت ، بەاڵم ناكرێت بڵێین كە ئاییندارى بەتەواوی لەدەروونی هەموو ئەوانەدا چەسپاو بوو، چونكە چەندین عەرەبی دەشتەكی دڵڕەق‌و عەقڵ تەسكیان تێدابوو ، كە بەهۆی گەورەكانیانەوە موسوڵمان بووبوون ، دڵیان بەتەواوی دانەمەزرابوو هێشتا نەفس و حەزەكانیان بەاڵی هەڵكوتانە سەرو تاڵانیدا دەڕۆیشت‌و فەرمایشتە مەزنەكانی ئیسلامیش هێشتا لە دڵەكانیان تەواو سەقامگیر نەبووبوو. قورئانی پیرۆزیش باسی هەندێكیان دەكات لە سورەتی تەوبەداو دەفەرموێت: ﴿ الأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا وَأَجْدَرُ أَلاَّ يَعْلَمُوا حُدُودَ مَا أَنزَلَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (٩٧) وَمِنْ الأَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنفِقُ مَغْرَمًا وَيَتَرَبَّصُ بِكُمْ الدَّوَائِرَ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴾ التوبة/٩٧، ٩٨. باسی هەندێكیشیان بەچاكە دەكات‌و دەفەرموێت: ﴿ وَمِنْ الأَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَيَتَّخِذُ مَا يُنفِقُ قُرُبَاتٍ عِنْدَ اللَّهِ وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ أَلاَ إِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ سَيُدْخِلُهُمْ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴾ التوبة/ ٩٩.

بەاڵم شارنشینەكان لەخەڵكی مەككەو مەدینە و ثقیف و بەشێكی زۆری یەمەن و بەحرەین ، ئیسلامەتی لەناویاندا زۆر بەهێز بوو ، گەورە هاوەاڵن و پیاو ماقوڵانی موسوڵمانان لەواندا هەڵكەوتن[1].

---

[1] / وتەیەكی (خضري بگ) و لە (محاضرات تاريخ الأمم الإسلامية)دا هاتووە، ١٤٤/١.
بۆ درێژەی باسی ئەو وەفدانە، بڕوانە (صحيح البخارى ٣١/١، ٦٢٦/٣، ٦٢٧، ٦٢٨، ٦٢٩، ٦٣٠) هەروەها (ابن هشام٢/ ٥٠١ ، ٥٠٢ ، ٥٠٣ ، ٥١٠ ، ٥١١ ، ٥١٢ ، ٥١٣ ، ٥١٤ ، ٥٣٧ ، ٥٣٨ ، ٥٣٩ ، ٥٤٠ ، ٥٤١ ، ٥٤٢ ، ٥٦٠ تا ٥٦١)،(زاد المعاد٣/ ٢٦ تا ٦٠)،(فتح البارى ٨/ ٨٣ تا ١٠٣)،(رحمة للعالمين١/١٨٤ تا ٢١٧).

سەرکەوتن و کاریگەریێتی بانگەوازی ئیسلامیی

پێش ئەوەی باسی دواڕۆژەکانی ژیانی پێغەمبەری مەزن ﷺ بکەین ، پێویستە سەرلەبەر ، سەیرێکی ئەوکارە گەورەیەی بکەین کە کرۆکی ژیانی پێکهێنا بوو ، جیای دەکردەوە لە پێغەمبەرانی تر (علیهم السلام) ، تا خودای گەورە سەری بەرزو بڵند کرد بە تاجی سەروەریێتی سەرەتا و کۆتایی مرۆڤایەتی.

پێغەمبەر ﷺ لەلایەن پەروەردگارەوە فەرمانی پێدرا: ﴿ یاأیها المزّمّل ، قُمْ اللیل إلا قَلیلا ﴾ هەروەها پێی وترا کە ﴿یاأیها المُدّثر، قُمْ فَأنْذِر﴾ هەستا ، بەڵام هەستانێك تا بیست سااڵی ڕەبەق نەحەسایەوە، باری گرانی ئەم پەیامە گەورەیەی هەڵگرت، خەمی ڕێنوێنی مرۆڤایەتی و چەسپاندنی بیروباوەڕو ئایینی پیرۆزی ئیسلام لە دڵی پیرۆزیدا بوو.

ڕزگارکردنی مرۆڤایەتی نغرۆکراوی نێو جاهیلیەتی لەئەستۆدا بوو ، ئەو جاهیلیەتەی دەست و قاچی ئەڵقە بەند کردبوون ، پێغەمبەر ﷺ ناخی پاککردنەوە لەو جاهیلیەتە ، ئەنجا دەستیدایە شەڕی بەرەی شیرك ، ئەوان دەیانویست ئەو بانگەوازە سەرکوت بکەن ، پێش ئەوەی ڕەگ دابکوتێت و لق و پۆپەکانی باڵا بکەن ، هێشتا لە شەڕی ناودڕگەی عەرەبی نەبووبوونەوە لەباکوورەوە هەڕەشەیەکی گەورەتر پەیدابوو.

لەملاشەوە هێشتا شەڕی نێو دەروونەکان هێشتا تەواو نەبوو بوو ، ئەو شەڕەی تا ڕۆژی دوایی شەیتان دڕێژەی پێدەدات ، سەرمەشقەی خودانناسی و دەروون پاکیی موحەممەدی پێغەمبەرە ﷺ ، سەرۆکایەتی بەرەی جەنگ لەگەڵ شەیتان و بەرەی باکوورو بەرەی دەروونداو دەکات ، بەئامۆژگاریە جوانەکانی دڵیان ئیمان پرژێن دەکات ، بەهێزیان دەکات ، ڕایان دەگرێت .

لەنێوەندی نیوە شەودا هەڵدەستا ، خواپەرستی بۆ خوای خۆی دەکرد ، قورئانەکەی دەخوێند ، لەگەڵیدا دەشنایەوە هەروەکو پەروەردگارە مەزنەکەی فەرمانی پێدابوو.[1]

بەو شێوەیە پێغەمبەری مەزن ﷺ بۆماوەی بیست ساڵ لەجەنگێکی بەردەوامی سەختدا ، بێ ئەوەی هیچ شتێك لەو ماوەیەدا بتوانێت چاوی پێکەلا بخات لەکارەکەی ، تا ئەوەبوو بانگەوازی ئیسلامیی سەرکەوتنێکی وەهای بە دەست هێنا عەقڵی مرۆڤەکانی سەرسام کرد ، هەموو دورگەی عەرەب سەریان بۆ نەوی کرد ، تەپوتۆزی جاهیلیەتی بەسەرەوە نەما ، عەقڵە نەخۆشەکان چاك

[1] / فی ظلال القرآن ۲۹/۱٦۸،۱٦۹

بوونەوەو وازیان لە بت پەرستی هێنا ، وایلیهات دەنگی یەکخواپەرستی لە هەموولایەکدا دەنگی دەدایەوە ، بانگی یەکتاپەرستی و نوێژ خوێندن بەناو پانتایی بەرفراوانی بیابانەدا پەخش بوەوەو ئەم باوەڕە نوێیە سەرلەنوێ زیندووی کردەوە ، قورئان خوێنان بڵاوەیان کرد بە سەرو خواردنو قورئانیان دەخوێندو خەڵکیان فێری ئەحکامەکانی ئایینی ئیسلام دەکرد.

خێڵ و تیرە جیاکان جارێکیتر یەکیان گرتەوە ، مرۆڤ لەجیاتی بت دەستی کرد بەخواپەرستی ، ئیدی بەمێزو بێهێز نەما ، ئاغاو کۆیلە نەما ، سەردەستی حاکم و ژێر دەستی مەحکوم نەما ، ستەمکارو ستەملێکراو نەما ، خەڵکی هەموویان بوونە بەندەی خوداوەند ، بوونە برای خۆشەویستی یەکتری و گوێڕایەڵی ئەحکامەکانی ئایینی خوا . خوای مەزن لەکەو خراپەی لە کۆل کردنەوەو فەخرو شانازی نەمێشت ، کەس شکۆیەتیی نەما بەسەر کەسێکی تردە ، هیچ عەرەبێك ڕێزی نیە بەسەر عەجەمێکداو هیچ عەجەمێك ڕێزی نیە بەسەر عەرەبێکدا ، سوور پێست ڕێزی نیە بەسەر ڕەش پێستدا مەگەر بە لەخواترسان ، خەڵك هەموویان پۆڵەی ئادەمن ، ئادەمیش خۆی لەگڵ دروست بووە.

بەو شێوەیە بەهۆی ئەم بانگەوازەوە یەکێتی عەرەبیو مرۆڤایەتی و دادپەروەری کۆمەڵایەتی دروست بوو ، ئاسوودەیی مرۆڤایەتی لە کاروباری دونیاو ئاخیرەتدا هاتە کایەوە ، چەرخی ڕۆژگار گۆڕا ، چەرخانی زەویش گۆڕا ، ئاڕاستەی میژوو ڕاست بوەوە ، عەقڵیەتی مرۆڤەکان گۆڕانی بەسەردا هات.

پێش بانگەواز گیانی نەفامی و وێژدانی بۆگەن دەسەڵاتیان پاوان کردبوو ، دڵ و دەروون ژەنگاویی بوو بوو ، هەموو بەهاکان پێوەرەکانیان تێك چوو بوو ، زوڵمو بێدادی بەر والاّ بوو ، شەپۆلێکی دونیاپەرستی و ڕابوردن لەسەر مافی خەڵك دونیای داگیر کردبوو، تاریکستانی کوفرو بێباوەڕی باڵی بەسەر هەموو جێیەکدا کێشابوو ، لەگەڵ بوونی ئایینە ئاسمانیەکانی تریشدا کە تووشی دەستکاری و دەست تێوەردان بوو بوون ، شکستیو لاوازیی سەری تێ کردبوون و توانای ئاڕاستەکردنی مرۆڤەکانیان نەمابوو ، بووبوونە کۆمەڵێك سروتی وشکی بێگیانو جوڵە.

کە ئەم بانگەوازە مەزنە هاتە کایەوەو بەڕۆڵی خۆی هەستا لەژیانی مرۆڤایەتیدا ، گیانی مرۆڤایەتی لە وەهمو ئەفسانەو کۆیلایەتی و فەسادو لادان و

پیسی و بەد رەوشتی رزگارکرد ، کۆمەڵگای مرۆڤایەتیشی لەستەم‌و دەست درێژی و لێکهەڵوەشان و هەرەس‌و چینایەتی‌و تاکرەوی‌و فەرمانڕەواو ملکەچی بۆ کاهینەکان رزگارکرد ، هەستا بە بنیاتنانەوەی دونیا لەسەر کۆمەڵێك بنەمای پاك‌و بێگەردو بەسوودو ئازادی‌و نوێ بوونەوەو مەعریفەو باوەڕو متمانە‌و ئیمان‌و دادپەروەری‌و رێزو کاری بەردەوام‌و داڕشتنەوە بۆ گەشەپێدان‌و پێشخستنی ژیان و پێدانی ماف بە هەموو کەسێکی خاوەن ماف .[1]

بەهۆی ئەو گۆڕانکاریانەوە، دوورگەی عەرەبی ڕاچەنینێکی پڕۆزی وای بە خۆوە بینی ، کە لەسەرەتای دروست بوونیەوە شتی وای بەخۆوە نەبینیبوو ، هەرگیز ئەو بڵند بوونەوەو سەرکەوتنە مێژوویییەی لە تەمەنی خۆیدا تۆمار نەکردبوو.

[1] / وتەیەکی (سید قطب)ە لە پێشەکی کتێبی (ماذا خسر العالم بإنحطاط المسلمين)دا هاتووە ، لاپەرە/ ١٤.

هەموو کارەکانی بانگەوازو گەیاندنی پەیامی خودایی و بنیاتنانی کۆمەڵگای نوێ لەسەر چەسپاندنی یەکخوایەتی خواو نەفی بت پەرستیو پەیامداری محمد ﷺ تێرو تەواو بوو ، هەروەکو دەنگی نهێنی بێتە سەر دڵی پێغەمبەر ﷺ و تێی بگەیەنێت کە ئیتر کاری لەم دونیایەدا تەواو بووە ، تا پارەیەک کە (معاذ)ی نارد بۆ یەمەن لە ساڵی (١٠)ی کۆچیدا ، پێی فەرموو: (ئەی معاذ ، لەوانەیە تۆ ساڵێکی تر من نەبینیتەوە ، لەوانەیە کە هاتیتەوە بێیتەوە ناو ئەم مزگەوتەی من و بەڵای گۆڕەکەمدا ڕاگوزەر بکەیت). کە (معاذ) گوێی لەم وتەیە بوو، دەستی کرد بە گریان.

خوای مەزن ویستی وابوو کە پێغەمبەرەکەی ﷺ بەرهەمی بانگەوازەکەی ببینێت ، ئەو بانگەوازەی لەپێناویدا بۆ ماوەی بیست ساڵ زەحمەتو دەردەسەری بینی ، ئێستا لە چواردەوری مەککەدا مەجلیسی گرتووەو چاوی بە وەفدی خێڵو تیرە عەرەبەکان دەکەوێت ، تا ئەحکامی حەڵاڵو حەرامەکانی ئایینی ئ وەربگرنو شایەتی ئەوەیان ئ وەربگرێت کە بەڕاستی سپاردەکەی گەیاندو ، پەیامەکەی ڕاگەیاندو ، ئامۆژگاری ئوممەتی کرد.

پێغەمبەر ﷺ مەبەستی هەبوو ، کە ڕایگەیاند دەیەوێت ئەو حەجە گەورەیە بکات ، خەڵکێکی زۆر پووبان کردە مەدینە ، هەموویان خوا خوایان بوو بگەن بە پێغەمبەر ﷺ و بەدوایدا بڕۆن.[1] پۆژی شەممە مانگی (ذی العقدة) هێشتا چوار پۆژی مابوو پێغەمبەر ﷺ خۆی ئامادە کرد بۆ سەفەر[2]، قژی پیرۆزی شانە کردو چەوریی‌دا لەسەری و کراسو شەپوالی لەبەرکردو وشترەکەی ئامادەکرد بۆ قوربانی ، پاش نیوەڕۆ دەرچوو. پێش ئەوەی نوێژی عەسر بکات گەیشتە (ذا الحليفة) ، لەوێدا بەدوو رکاتی کورتکراوە نوێژی عەسری کرد ، مایەوە تا بەیانی ، بۆ سبەینێ کە ڕۆژ بووەوە فەرموی بەهاوەڵەکانی: ئەمشەو یەکێک لای پەروەردگارمەوە تەشریفی هێناو فەرمووی: لەم شیوە پیرۆزەدا نوێژ بکەو بڵێ: ئەمە عومرەیە لە حەجدا.[3]

---

[1] / (مسلم) ئەوەی لە (جابر)ەوە گێڕاوەتەوە. باب حجة النبيّ ٢٩٤/١.

[2] / (ابن حجر) بەشێوەیەکی چاک لێکۆڵینەوەی لەوەدا کردووە، لەگەڵ ڕاست کردنەوەی ئەوەی کە هاتووە گوایە مانگی (ذی القعدة) هێشتا پێنج ڕۆژی مابوو پێغەمبەر ﷺ، بڕوانە (فتح الباری) ١٠٤/٨.

[3] / (بخاری) ڕیوایەتی کردووە لە (عمر)ەوە ٢٠٧/١.

پێش ئەوەی نوێژی نیوەڕۆ بکات ، خۆی شۆرد بۆ ئیحرام بەستن ، پاشان عائیشە (ڕەزای خوای لێ بێت) بەدەستی خۆی بۆنی خۆشی کرد بەجلەکانیداو بە بۆنی میسک پڕبۆنی کرد ، بەڕادەیەک پریشکی بۆنەکە بەدەمو چاوو ریشی پیرۆزەیەوە دیاربوو ، هەر پێوەی بوو نەیشۆرد ، پاشان کراس و بوردەکەی لەبەر کردو دوو ڕکات نوێژی نیوەڕۆی کرد ، ئەنجا لە نوێژەگەکەی خۆیدا ئیهلالی عومرەو حەجی هاوجوتی کردو چووە دەرەوە ، سواری (قصواء) بوو، جارێکی تر ئیهلالی کرد . دەنگی بەرز کردەوە . کە لە (بیداء)یش سەقامگیر بوو جارێکیتر ئیهلالی کرد.

پاشان لە ڕۆیشتن بەردەوام بوو تاگەیشتە نزیکی مەککە. لە (ذی طوی) مایەوە ، پاشان چووە ناو مەککەوە ، دوای ئەوەی کە نوێژی بەیانی کردو بۆ ڕۆژی یەک شەممە خۆی شۆرد ، چوار شەو لە (ذی الحجة)ی ساڵی (١٠)ی کۆچی تێپەڕی بوو. لە ڕێگە هەشت شەوی پێ چوو ، ئەمەش ماوە بڕینێکی مامناوەندییە ، کە چووە ناو مزگەوتی حەرامەوە تەوافی کرد بەدەوری (بیت)داو سەفاو مەروەی کردو ئیحرامی نەکردەوە چونکە هەردووکیانی پێکەوە گرێدا بوو ، (هدی)یەکانیشی لەگەڵ خۆیدا هێنابوو ، لە بەشی هەرە سەرەوەی مەککە لە (حجون) دابەزی ، لەوێ نیشتەجێ بوو، جگە لە تەوافی حەج هیچ تەوافێکی تری نەکرد.

فەرمانیدا بەوانەی کە (هدی)یان پێ نییە ئیحرامەکەیان بکەن بە عومرە. تەوافی بەیت بکەنو سەفاو مەروە تەواو بکەنو، پاشان بەتەواوی ئیحرام بشکێنن ، دووڵ بوون ، فەرمووی: ئەگەر بمزانیایە ئەم مەسەلەیە دەبێت (هدی)م نەدەکرد ، ئەگەر (هدی)یشم پێ نەبوایە ئیحرامم دەشکاند. ئەنجا ئەوانەی (هدی)یان پێنەبوو ئیحرامیان شکاندو ، گوێرایەڵیان کرد.

لە ڕۆژی هەشتی مانگی (ذي الحجة)دا . کە ڕۆژی تەرویەیە . ڕووی کردە (منی) لەوێ نوێژی نیوەڕۆو عەسرو مەغریبو عیشاو بەیانیشی کرد . پێنج نوێژەکە . پاشان کەمێک مایەوەو تا خۆرهەڵهات. مۆڵەتیدا هەتا چوونە عەرەفە ، بینی گومەزیەکەی لە (نمرة) بۆ دانراوە ، لەوێ دابەزی ، کە لەنیوەڕاستی ئاسمان لاچوو فەرمانیدا (قصواء)ی بۆ ڕێکخرا ، هاتە ناو شێوەکەوە ، سەدو بیستو چوار هەزار یان سەدو چل‌و چوار هەزار کەسی بەدەوردا خڕ بوەوە ، گوتارێکی بۆدان ، ئەم وتە بەنرخەی بۆ خوێندنەوە:

(خەڵکینە ، بە گوێم بکەن ، چونکە نازانم لەوانەیە ساڵێکیتر لەم شوێنە پیرۆزەدا هەرگیز نەتانبینمەوە)[1]

(خوێن و ماڵ و سامانتان لە یەکتری حەرامە وەکو حەرامی ئەم ڕۆژەتان ، لەم مانگەتاندا و لەم شوێنەتاندا ، هەموو کارێکی جاهیلییەت دەخەمە ژێر پێمەوە ، خوێنە ڕژاوەکانی سەردەمی جاهیلییەت مافی داواکردنیان نییە ، یەکەم خوێنێك کە ئەو مافەی لێ دەسەنمەوە ، خوێنی (ابن ربیعة)ی کوڕی (حارث)ە ـ کە شیرەخۆڕی (بنی سعد) بوو (هذیل) کوشتی ، سووی جاهیلییەت ناهەقە ، یەکەم سوویەکیش کە بەناهەقی دادەنێم سووی (عباس)ی کوڕی (عبد المطلب)ە ، ئەمانە هەمووی ناهەقن).

(ئاگاتان لە ژنان بێت و لە خوا بترسن ، ئێوە بە پەنادانی خودایی ئەوانتان کردووە بە حەڵاڵی خۆتان ، بە وتەیەکی خوایی داوێنیانتان ڕەوا کردووە ، مافی ئێوەیە بەسەریانەوە کەسێك نەهێننە سەرجێگەیان ، ئێوە پێتان ناخۆش بێت ، ئەگەر وایانکرد بەلێدانێك بریندارى نەکات لێیان بدەن ، مافی ئەوانە بەسەر ئێوەوە کە ڕۆزی و کاڵایان بۆ دابین بکەن).

(شتێکم لەناوتاندا بەجێهێشتووە ئەگەر دەستی پێوە بگرن سەرتان لێ ناشێوێت ، ئەویش پەڕاوی خوایە).[2]

(خەڵکینە ، دوای من پێغەمبەری تر نایەت ، دوای ئێوەش ئوممەتێکیتر نییە ، پەروەردگاری خۆتان بپەرستن ، پێنج نوێژەکەتان بکەن ، ڕۆژووی مانگی ڕەمەزان بگرن ، زەکاتی ماڵ و سامان بدەن ، بەخۆڕایی خۆتان و حەزی دڵتان بیدەن، حەجی ماڵی خوا بکەن ، بەگوێی فەرمانڕەواکانتان بکەن ، ئەوسا دەڕۆنە بەهەشتی پەروەردگارتانەوە).[3]

(ئێوەش لەبارەی منەوە پرسیارتان لێ دەکرێت ، چی دەڵێن ؟

وتیان : دەڵێین شایەتی دەدەین کە تۆ پەیامت گەیاندو بەئەرکی خۆت هەستاویت و ئامۆژگاریت کردین).

ئەنجا پەنجەی شایەتومانی بەرز کردەوە بۆ ئاسمان و نزمی کردەوە بۆ زەوی و فەرمووی : خوایە شایەتی بفەرموو . ئەمەی سێ جار وتەوە .[4]

---

[1] / ابن هشام ٢/٦٠٣.
[2] / صحيح مسلم، باب حجة النبي ﷺ، ١/٣٩٧.
[3] / معدن الأعمال، (ابن ماجه) و (ابن عساكر) ڕیوایەتیان کردووە، (رحمة للعالمين) ١/٢٦٣.
[4] / مسلم ١/٣٩٧.

ئەو کەسەی لە عەرەفەدا بەدەنگی وتەکانی پێغەمبەری ﷺ ، بۆ خەڵکەکە دەوتەوە ، (ربیعە)ی کوڕی (أمیە)ی کوڕی (خلف) بوو.[1]

پاش ئەوەی پێغەمبەر ﷺ لە خوتبەکەی بوەوە ، ئایەت هاتە خوارەوە ﴿ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الإِسْلاَمَ دِينًا ﴾ المائدة/٣. کە عومەر (رەزای خوای لێبێت) گوێی لەخوێندنەوەی ئەم ئایەتە بوو ، دەستی کرد بە گریان ، پێیان وت بۆ دەگریت؟

وتی: دوای تێرو تەواو بوون ئیتر ناتەواوی دێت.[2]

دوای خوتبەکە بیلال بانگیداو قامەتی کرد ، پێغەمبەر ﷺ نوێژی نیوەڕۆی بۆ خەڵکەکە کرد ، پاشان قامەتی کردو نوێژی عەسریشی بۆ کردن ، لەو نێوەندەدا هیچ نوێژێکی نەکرد ، پاشان سواری وشترەکەی بوو تاچووە (موقف) ، سکی وشترەکەی لە ڕووی بەردەلانەکەوە بوو ، شاخی (مشاة)یش لەبەردەمیەوەو خۆیشی ڕووی کردە قیبلە ، بەو شێوەیە وەستا هەتا خۆرئاوا بوو ، میلی خۆر نەماو زەردەپەڕیش تاریک بوو، (اسامة)ی خستە دوای خۆیەوە ، ڕۆیشت تاگەیشتە (مزدلفة) ، بەیەک بانگو دوو قامەت نوێژی مەغریبو عیشای بەکورتی کرد ، لە نێوانیاندا تەسبیحاتی نەکرد ، پاشان پاڵکەوت هەتا بەرەبەیان ، بەرەبەیان نوێژی کرد تا بەبانگو قامەتەکەدا نوێژی بەیانیش کاتی هات ، پاشان سواری (قصواء) بوو ، هەتا گەیشتە (المشعر الحرام) ، ڕووی کردە قیبلە ، پارایەوەو تەکبیری کردو (لا إله إلا الله)ی کرد ، هەروا مایەوە تا بەتەواوی ماندو شەکەت بوو.

لە (مزدلفة)ەوە هات بۆ (منی) پێش ئەوەی خۆرهەڵبێت ، ئەنجا (فضل)ی کوڕی (عباس)ی خستە پشتەوەی خۆی تا گەیشتە ناو (محسر) ، کەمێک جوڵا، پاشان ئەو ڕێگە ناوەڕاستەی گرت کە دەچێتەوە سەر (الجمرة الکبری) ، تا هاتە ئەو (جمرة)یەی لای دەختەکەدایە . کە بریتییە لەخودی (الجمرة الکبری) ، لەوکاتەدا دەختێکی لەپاڵدا بووە ، ناویشی (جمرة العقبة) و (الجمرة الأولی)یە . بەحەوت زیخە بەرد ڕەجمی کرد، لەگەڵ هەڵدانی هەریەک لە دەنکە زیخەکە (الله أکبر)ی دەکرد ، لەناو شیوەکەوە ڕەجمی کرد، پاشان چوو بۆ قوربانیگەکە ،

---

[1] / ابن هشام ٢/٦٠٥.

[2] / بوخاری ڕیوایەتی کردووە لە (ابن عمر)ەوە، بڕوانە (رحمة للعالمین) ١/٢٦٥.

بەدەستی خۆی (٦٣) وشتری کرد بەقوربانی ، پاشان ئەوی تری دایە دەست (علی) کە (٣٧) وشتر بوو، سەد دانەی تەواوکردو لە (هدی) یەکەشدا کردیە هاوبەش، پاشان فەرمانیدا کە لە هەر وشترێك پارچەیەکی لێ بکرێتەوەو لە مەنجەڵدا بکوڵێنرێت ، هەردووکیان لێیان خواردو لە شلەکەشیان خواردەوە.

پاشان پێغەمبەر ﷺ سواربوو تەوافی (إفاضة)ی کرد ، لە مەکە نوێژی نیوەڕۆی کرد ، چوە لای (بنی عبدالمطلب) لەسەر ئاوی زەمزەم ئاویان هەڵدەگۆزی ، فەرمووی: بنو (عبد المطلب) دەربهێنن ، منیش ئەگەر خەمی ئەوەم نەبوایە کە زێوانیەکەتان لە دەست بچێت ئەوا لەگەڵ ئێوەدا دەردەچووم . شەربەیەك ئاویان بۆ گرتو لێی خواردەوە.[1]

لەڕۆژی قوربانیشدا پێغەمبەر ﷺ ڕۆژی (١٠)ی ذي الحجة . کە چێشتەنگاو بەرز بوەوە گوتاریدا، لەسەر هێستریکی سپیبوو (علی)یش دەیوتەوە ، خەڵکەکەش هەندێکیان بەپێوە ڕاوەستابوون و هەندێکیشیان دانیشتبوون ، لەو گوتارەیدا هەندێك شتی گوتارەکەی دوێنێی دووبارە کردەوە ، هەردوو شێخەکە لە (ابی بکرە)ەوە دەگێڕنەوە فەرموویەتی: پێغەمبەر ﷺ ڕۆژی نەحر گوتاری بۆ داین ، فەرمووی: ڕۆژگار وەرچەرخاوەتەوە وەکو ئەو ڕۆژەی خودای مەزن ئاسمان و زەمینی بەدی هێنا ، ساڵ دوانزە مانگە چواریان حەرامن ، سیان لەو چوارە بەدوای یەکدا دێن (ذو القعدة) و (ذو الحجة) و (محرم) ، (رجب)یش کە دەکەوێتە نێوان (جمادی دووەم) و (شعبان)ەوە.

ئەنجا فەرمووی: (ئەمە چ مانگێکە؟

وتمان: خودا و پێغەمبەرەکەی دەزانن .

بێدەنگ بوو تا وامانزانی ناوێکی تری لێدەنێت ، فەرمووی: ئەمە مانگی (ذي الحجة) نیيە؟

وتمان: بەڵێ .

فەرمووی: ئەی ئەم شوێنە کوێیە؟

وتمان: خودا و پێغەمبەرەکەی دەزانن. بێدەنگ بوو، وامانزانی ناوێکی تری لێدەنێت.

فەرمووی : ئەمە (بلد الحرام) نیيە؟

---

[1] (مسلم) ڕیوایەتی کردووە لە (جابر)ەوە، باب حجة النبي (ﷺ) ١/٣٩٧، ٣٩٨، ٣٩٩، ٤٠٠.

وتمان: بەڵێ.

فەرمووی: ئەمە چ ڕۆژێکە؟

وتمان: خواو پێغەمبەرەکەی باشتر دەزانن. بێدەنگ بوو تا وامانزانی ناوەکەی دەگۆڕێت.

فەرمووی : ئەمە ڕۆژی قوربانی نییە؟

وتمان: بەڵێ .

فەرمووی: ئێوە خوێن و ماڵ و سامان و شەرەف و ناموستان لەسەر یەکتری حەرامە وەکو حەرامی ئەو ڕۆژەتان ، لەم بەلەدەتان و لەم مانگە حەرامەتاندا).

(ڕۆژێك دەگەنەوە بە پەروەردگاری خۆتان ، لەبارەی کردەوەکانتانەوە پرسیارتان لێ دەکات ، ئەگەن لە دوای من گومڕا ببنەوەو بدەن لە ملی یەکتر).[1]

ئەرێ بانگەوازم گەیاند؟

وتیان: بەڵێ.

فەرمووی: خوایە خۆت شاهید بە . خەڵکینە بائەو کەسەی ئامادەیە بیگەیەنی بەو کەسەی لێرە نییە ، لەوانەیە پێڕاگەیەنراوێك هۆشیارتر بێت لە گوێگرێك.[2]

لەگێڕانەوەیەکدا هاتووە پێغەمبەر ﷺ لەو وتارەدا فەرموویەتی: (هەر تاوانبارێك ئەگەر تاوانی کرد با دەرهەقی خۆی بیکات ، با کەس گوناە دەرهەقی ڕۆڵەکەی نەکات ، ڕۆڵەیەکیش بەرامبەر باوکی نەیکات ، بزانن کە شەیتان نائومێد بووە لەوەی ئەم بتانە لە وڵاتی ئێوەدا بپەرستڕێن ، بەڵام دەشێت کە ئێوە لە هەندێك کاردا کە بەکەمی دەزانن بەگوێی ئەو بکەن ، ئەویش پێی ڕازی دەبێت).[3]

ڕۆژانی (تەشریق)یش لە (مینا) مایەوە بۆ ئەنجامدانی مەناسیکەکان و فێرکردنی شەریعەت و یادخستنەوە بە ترسی خوایی ، سوننەتەکانی (هدی) میللەتی ئیبراهیمی بەڕەقرار دەکرد ، ئاسەوارو دروشمەکانی بتپەرستی دەسڕیەوە ، لەچەند ڕۆژێکی (تەشریق)یشدا وتاری خوێندەوە، (ابو داود) بەئیسنادێکی باش

---

[1] / (ابو داود) ئەوەی ڕیوایەت کردووە، باب (أي وقت يخطب يوم النحر) ۲۷۰/۱.

[2] / صحيح البخاري، باب الخطبة أيام منى ۲۳٤/۱.

[3] / ترمذي ڕیوایەتی کردووە ۳۸/۲، ۱۳۵، (ابن ماجة) لە (الحج)دا، (مشكاة المصابيح) ۲۳٤/۱.

دەگێڕێتەوە لە (اسراء)ی کچی (نبهان)ەوە دەڵێت: لە ڕۆژی قوربانیەکەدا پێغەمبەر ﷺ گوتارێکی بۆ داین، فەرمووی: ئەمە ناوەڕاستی ڕۆژانی (تەشریق) نییە؟ [1] گوتارەکەشی لەو ڕۆژەدا لە گوتاری ڕۆژی (نحر) دەچوو ، ئەو گوتارە کەوتە دوای دابەزینی سورەتی (النصر).

لە ڕۆژی (نحر)ی دووەمدا . سیانزەی مانگی (ذي الحجة) . پێغەمبەر ﷺ مینای بەجێهێشت ، لە (خیف)ی (بني کنانة)ی (أبطح) دابەزی ، ڕۆژەکەی لەوێ بەسەر بردو شەوەکەش مایەوە ، هەرلەوێ نوێژی نیوەڕۆو عەسرو مەغریب و عیشای کرد ، پاشان ڕاکشا ، ئەنجا سواربوو بەرەو (بیت) هاتەوە، تەوافی خوا حافیزی کرد.

کە لە مەناسیکەکانی بوەوە ، داوای لەخەڵکی کرد کە بارگە بپێچنەوە بەرەو مەدینەی منەوەرە ، نەك بۆ ئەوەی کەمێك بحەوێتەوە ، بەڵکو بۆ ئەوەی سەر لەنوێ خەبات و زەحمەتکێشان دەست پێبکاتەوە لەپێناوی خوادا. [2]

---

[1] / ابو داود، (باب اي يوم يخطب بمنى) ١/٢٦٩.

[2] / بڕوانە بۆ درێژی حەج کردنی پێغەمبەر ﷺ (صحيح البخاري) (كتاب المناسك) ج١و٢/ ٦٣. هەروەها (صحيح مسلم) باب حجه النبى ﷺ وفتح البارى ج٣ لە شەرحی (كتاب المناسك) ج٨/١٠٣ تا ١١٠ و، (ابن هشام) ٢/ ٦٠١ تا ٦٠٥و، (زاد المعاد) ١/١٩٦ تا ٢٤٠.

دواپین نێررراو

ئەو ملهوڕپەی دەوڵەتی ڕۆم هەیبوو ماکی مانەوەی لەژیاندا پێ نەمابوو ، هەر شوێنکەوتوویەکی باوەڕی بهێنایە بە ئیسلام بەردەوامی ژیانی بۆ نەدەنوسراو دەیانکوشت ، هەروەکو (فروة)ی کوڕی (عمرو)ی (جذامی)یان شەهید کرد کە والی ڕۆمەکان بوو بەسەر (معان)ەوە.

بەهۆی ئەو زات کردن و ملهوڕپەوە پێغەمبەری خوا ﷺ سوپایەکی گەورەی ڕێکخست لەمانگی (صفر)ی ساڵی ١١ی کۆچیدا)و (اسامە)ی کوڕی (زید)ی کردە سەرکردەی سوپاکە ، فەرمانی پێدان کە سمی ولاخەکانیان بگەیەننە سنوورەکانی (بلقاء) و (داروم) لە فەلەستین ، بەمەبەستی گێڕانەوەی متمانە بۆ دڵی ئەو عەرەبانەی سەر سنووری ڕۆم کە باوەڕیان هێنابوو بەئایینی ئیسلام ، تاکەس وانەزانێت تۆقاندنو ئەشکەنجەدانی کلێسا هیچ لێپرسینەوەیەکی نیە ، واتێنەگەن کە هەرکەسێك باوەڕی بە ئیسلام هێنا چارەنووسی لەناوچونە.

خەڵکی بوو بەمقۆمقۆیان لەمەسەلەی کەم تەمەنی (اسامە)دا بۆ سەرکردایەتی سوپاکەو دەستی دەستیان کرد لە ناردنیدا ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەگەر تانە دەدەن لە میرایەتی ئەو ، پێشتریش تانەتان دەدا لە میرایەتی باوکی ، سوێندم بەخودای مەزن ئەو پیاوە شایستە بوو بۆ میرایەتی ئێوە ، خۆشەویسترین کەسیش بوو لەدڵی منداا، ئەم کوڕەش لەدوای باوکی لە هەموو کەس خۆشەویستترە لەلام.[١]

ئەنجا خەڵك لەدەوری (اسامە) کۆبوونەوە ، لەریزی سوپاکەیدا خۆیان ڕێکخست ، تادەرچوون و گەیشتنە ناوچەی (جرف) کە فرسەخێ لەمەدینەوە دوورە ، بەڵام هەوالی نەخۆش کەوتنی پێغەمبەر ﷺ ناچاری کردن چاوەڕوان بن تابزانن خوای مەزن چی دەکات ، ویستی خواوەندیش وەهابوو کە ئەم سوپایە یەکەم نێررواوی سەردەمی جێنشینایەتی (ابوبکر)ی (صدیق) بێت.[٢]

---

[١] / صحيح البخاري، باب بعث النبي (ﷺ) اسامة، ٦١٢/٢.

[٢] / هەمان سەرچاوەی پێشوو، (ابن هشام)، ٦٠٦/٢، ٦٥٠.

گەڕانەوە بەرەو لای خوداوەند

پێشهاتەکانی ماڵئاوایی

کە بانگەواز تێروتەواو بوو ، ئیسلام بەتەواوی بالادەست بوو ، وردە وردە پێشهاتەکانی ماڵئاوایی کردن لە ژیانو مرۆڤ لە هەستو نەستی پیرۆزیدا دەردەکەوت ﷺ ، لە وشەو گوفتارەکانیدا ڕەنگی دەدایەوە.

لەمانگی (ڕەمەزان)ی ساڵی (١٠)ی کۆچیدا بۆ ماوەی بیست ڕۆژ ئیعتیکافی کرد ، لەکاتێکدا پێشتر تەنها دە ڕۆژ ئیعتیکافی دەکرد ، جبریل عليه السلام دووجار قورئانی لەگەڵ دەخوێندەوە ،

لەحەجی ماڵئاواییشدا فەرمووی : لەوانەیە ساڵێکیتر من لەم شوێنەدا نەتانبینمەوە ،

لەکاتی (جمرة العقبة)شدا فەرمووی : مەناسیکی حەجی خۆتان لە منەوە وەربگرن ، چونکە لەوانەیە ساڵێکی تر من حەج نەکەم.

لە ڕۆژەکانی تەشریقدا بوو کە سورەتی (نصر)ی بۆ هاتە خوارەوە ، ئیتر زانرا کە ئەوە ماڵئاواییەو هەواڵی خواحافیزی پێدراوە.

لە سەرەتای مانگی (صفر)ی ساڵی ١١ی کۆچیدا) پێغەمبەر ﷺ تەشریفی چووە دەرەوە بۆ کێوی ئوحود ، نوێژی لەسەر شەهیدەکان کرد وەکو خواحافیزی زیندووان بۆ مردووان ، پاشان چووە سەر مینبەرو فەرمووی:

خەڵکینە ، من پێشڕەفتی ئێوەم ، شایەتیتان بۆ دەدەم ، سوێند دەخۆم بەخوای گەورە ئێستا (حوض) دەبینم ، من کلیلی خەزێنەکانی زەویم پێدراوە ، یان فەرمووی کلیلی زەویم پێدراوە ، وەڵلاهی من لەوە ناترسم کە دوای من هاوەڵ بۆ خوا پەیدا بکەن ، بەڵام لەوە دەترسم کێبڕکێ بکەن لەگەڵ یەکتریدا.[1]

لەنیوە شەوێکیشدا تەشریفی چووە دەرەوە بۆ لای گۆڕستانی (بقیع) ، پێی فەرموون: سڵاوتان لێ بێت ئەی خەڵکی گۆڕستان ، ئەوەی ئێوەی تێدان گەڵ خۆشترە لەوەی خەڵکی تێدایە ، ئەوا ئاشووب ڕووی کردۆتە دونیا وەکو تارمایی شەوی دەیجور ، بەدوای یەکدا دێن ، ئاشووبی دواین لە یەکەمین خراپترە . ئەنجا مژدەی پێدان و فەرمووی : ئێمەش بەدوای ئێوەدا دێین.

---

[1] / متفق عليه، صحيح البخاري، ٢/٥٨٥.

سەرەتای نەخۆشکەوتن

لە رۆژی بیست و نۆی مانگی (صفر)ی ساڵی ١١ی کۆچیدا - رۆژی دوو شەممە بوو - پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵ جەنازەی مردوویەکدا لەگۆڕستانی (بقیع) بوو، کە گەڕایەوە - لە ڕێگەدا - تووشی سەر ئێشە بوو، تایەکی قورس گرتی ، بە شێوەیەک تەڕایی جواناوی نێوچەوانی بەسەر پەڕۆکەی سەریشیەوە دیار بوو.

پێغەمبەر ﷺ بەنەخۆشیەکەی (١١) ڕۆژ نوێژی کرد بۆ موسوڵمانان ، لەکاتێکدا کە هەموو ڕۆژەکانی نەخۆشیەکەی (١٣) یان (١٤) ڕۆژ بوو.

دوا هەفتە

نەخۆشی زۆری بۆ پێغەمبەر ﷺ هێنا ، وای لێ هات دەیپرسی لە ژنەکانی: ئەرێ من سبەینێ لەکوێ دەبم؟ من سبەینێ لەکوێ دەبم؟ ژنەکان لەقسەکانی تێگەیشتن ، مۆڵەتیان دایە کوێی پێخۆشە لەوێ بێت ، چووە ماڵی (عائیشە) ، (فضل)ی کوڕی (عباس) و (علی) کوڕی (أبو طالب) چوونە ژێربانی ، سەری بەستبوو قاچەکانی بەحاڵ دەجوڵا تاگەیشتە ماڵی (عائیشە) ، دواین هەفتەی ژیانی لە ماڵەکەی عائیشەدا بەسەر برد.

عائیشە ئەو دوعاو ویردانەی دەخوێند کە کاتی خۆی لە پێغەمبەرەوە ﷺ فێری بوو بوو لەبەری کردبوو ، فووی دەکرد بەخۆیداو ، بەمەبەستی بەرەکەت دەستیشی دەهێنا بەسەر پێغەمبەر ﷺ.

پێنج ڕۆژ پێش وەفات کردنی پێغەمبەر ﷺ

ڕۆژی چوارشەممە پێنج ڕۆژ پێش وەفاتکردنی پێغەمبەر ﷺ ، تاکەی پێغەمبەر ﷺ زیادی کردو ئازارەکەی زۆربوو لەهۆش خۆی چوو ، فەرمووی: حەوت شەربە ئاوم بەسەردا بکەن لەچەند بیرێکی جیاواز بن ، تا بڕۆمە دەرەوە لەگەڵیاندا دانیشم. لەسەر شۆرگەکە دایان نیشاند ، ئاوەکەیان کرد بەجەستەیدا ، تا فەرموی: بەسە ، بەسە.

لەوێدا هەستی کرد بەچاک بوون ، تەشریفی چووە مزگەوت - سەری بەستبوو - تا لەسەر مینبەر دانیشت ، گوتاری خوێندەوە - خەڵک لە خزمەتیدا دانیشتبوون - فەرمووی: (نەفرەتی خوا لەجولەکەو نەسرانی، چونکە گۆڕی

پێغەمبەرەکانیان کردە مزگەوت) ، لەریوایەتێکیشدا هاتووە (خوا جولەکەو نەسرانی بکوژێت چونکە گۆڕی پێغەمبەرەکانیان کردە مزگەوت)[1]، هەروەها فەرمووی: (گۆڕەکەی منیش مەکەنە بتێک بۆ پەرستن)[2].

ئەنجا ئامادەیی خۆی نیشاندا بۆ هەر مافێکی تۆڵەسەندنەوە ئەگەر هەبێت و فەرمووی: (هەرکەسێک دارم دابێت لە پشتی ، فەرمو ئەوە پشتی منە با تۆڵەی خۆی بکاتەوە).

پاشان دابەزی و نوێژی نیوەڕۆی کرد ، ئەنجا گەڕایەوەو لەسەر مینبەر دانیشت و گەڕایەوە سەر ئەو وتارەی کە لەبارەی دووبەرکیەوە فەرموو بووی ، کابرایەک وتی: من سێ درهەمم لەلای تۆیە. فەرمووی: ئادەی (فضل) بیدەرەوە. پاشان وەسێتی کرد بەچاک مامەڵەکردن لەگەڵ ڕەنسارداو فەرمووی:

(وەسێتتان بۆ دەکەم چاک بن لەگەڵ ئەنسار ، چونکە ئەوە پشتو پەنای منن ، ئەوەی لەسەریان بوو کردیان ، ماوەتەوە ئەوەی کە پێویستە پێیان بدرێت ، چاکەی چاکەکاریان قەبوڵ بکەن ، چاوپۆشی بکەن لەخراپەی خراپەکاریان) ، لە ریوایەتێکی تریشدا هاتووە ، کە فەرموویەتی (خەڵک زۆر دەبن ، ئەنسارەکان کەم دەبنەوە ، تاوەکو خوێی چێشتیان لێ دێت ، هەرکەسێک لەنێوە کارێکی کەوتە دەست زیانی تێدا بێت بۆ کەسێک یان قازانجێکی پێبگەیەنێت ئەوا لە چاکەکارەکەیان قەبوڵ بکات و چاوپۆشی لە خراپە کارەکانیان بکات)[3].

پاشان فەرمووی: (بەندەیەک ، خوای گەورە ڕای داوەتە دەست خۆی لەوەدا کە گوڵێکی مااڵی دونیا بەخواستی خۆی هەڵگرێت ، لەگەڵ ئەو نازو نیعمەتەدا کەلای خۆی هەیە ، بێگومان ئەوەیانی هەڵبژاردووە کەلای خوایە).

(ابو سعید)ی (خدری) دەڵێت: (ابوبکر) گریا ، وتی: باوک و دایکمان دەکەینە قوربانی تۆ ، ئێمە سەرمان سوڕماوە لەوە ، خەڵک وتیان ، سەیری ئەو ریش سپیە بکەن. پێغەمبەر ﷺ هەواڵی بەندەیەک دەدا کە خوا ڕای داوەتە دەستی لەوەدا کە گوڵێکی دونیای پێداوەو ، لەنێوان ئەوەدا کەلای خوایە ! ئەوە دەڵێت:

---

[1] / صحيح البخاري ١/٦٢ ، موطأ الإمام مالك ص٣٦٠.
[2] / موطأ الإمام مالك ص٦٥.
[3] / صحيح البخاري ، ١/٥٣٦.

باوك‌و دایکمان به‌قوربانت بێت له‌پاستیدا پێغه‌مبه‌ری خوا ﷺ ئه‌و کەسه بوو که پاکه‌ی دراببوه ده‌ست و ئاماژه‌ببو بۆ کۆچی دوایی پێغه‌مبه‌ر ﷺ . ئه‌بوبه‌کر هه‌والّی پێداین.[1]

پاشان فه‌رمووی: متمانه پێکراوترین کەسێك لای من له هاوه‌ڵێتی‌و ماڵ‌و ساماندا (ابوبکر)ه ، خۆ ئه‌گه‌ر من جگه له‌خوا خۆشه‌ویستێکی ترم هه‌ڵبژاردایه (ابوبکر)م هه‌ڵده‌بژارد ، به‌ڵام ئه‌مه تەنها برایه‌تی‌و خۆشه‌ویستیی ئیسلامه ، هه‌موو ئه‌و ده‌رگایانه‌ش دێنه سه‌ر مزگه‌وت دابخه‌ن ، جگه له ده‌رگای (ابوبکر).[2]

پێش چوار ڕۆژ

ڕۆژی پێنج شه‌مه چوار ڕۆژ پێش وه‌فاتی فه‌رمووی - له‌و کاته‌دا ئازار زۆری بۆ هێنابو - وه‌ره با نوسراوێکتان بۆ بنوسم که له‌دوای ئه‌وه تووشی سه‌رلێشێواوی نه‌بن - له‌ناو ماڵه‌که‌دا (عمر)و چه‌ند پیاوێکی‌تر دانیشتبوون - عمر وتی: به‌خوا ئازاره‌که زۆری بۆ هێناوه ، ئێوه قورئانتان له‌لایه ، په‌راوی خوا به‌سه . ئاڵ‌و به‌یت جیاوازیان بۆ دروست بوو ، بوو به قسه‌و باسیان ، هه‌ندێکیان وتیان: نزیك ببنه‌وه با پێغه‌مبه‌ر ﷺ بۆتان بنوسێت . هه‌ندێکیشیان ئه‌وه‌ی (عمر)یان ده‌وته‌وه. که بوو به ده‌نگه ده‌نگیان ، فه‌رموی: هه‌ستن بڕۆنه ده‌ره‌وه.[3]

له‌و ڕۆژه‌دا وه‌سیه‌تی به سێ شت کرد: وه‌سیه‌تی کرد جوله‌که‌و نه‌سرانی‌و موشریکان له دورگه‌ی عه‌ره‌بدا بکرێنه ده‌ره‌وه ، وه‌سیه‌تیشی کرد به‌مۆڵه‌تدانی سه‌ردانی وه‌فده‌کان هه‌روه‌کو خۆی مۆڵه‌تی دابوو، بۆ وه‌سێتی سێیه‌میش راوی فه‌رموده‌که له‌بیری چوو ، له‌وانه‌یه وه‌سیه‌ت بێت ده‌ست گرتن به قورئان و سوننه‌ته‌وه ، یان به‌ڕێکردنی سوپاکه‌ی ئوسامه ، یان وتی نوێژ پاراستنی مافی مۆڵکی یه‌مین.

پێغه‌مبه‌ر ﷺ له‌گه‌ڵ ئه‌و ئازاره زۆره‌دا که هه‌یبو هه‌موو نوێژه‌کانی ده‌کرد بۆ خه‌ڵك تا ئه‌و ڕۆژه - واته ڕۆژی پێنج شه‌مه پێش چوار ڕۆژ پێش وه‌فاتی - ئه‌و ڕۆژه نوێژی مه‌غریبی بۆ کردن‌و ، سوره‌تی (المرسلات)ی تێدا خوێند.[4]

---

[1] / متفق علیه، مشکاة المصابیح ٥٤٦/٢.
[2] / متفق علیه، مشکاة المصابیح ٥٤٨/٢ ، صحیح البخاري ٢٢/١، ٤٢٩، ٤٤٩ ، ٦٣٨/٢.
[3] / بوخاری ڕیوایه‌تی کردووه له (ام فضل)ه‌وه، باب مرض النبي (ﷺ) ٦٣٧/٢.
[4] / متفق علیه، مشکاة المصابیح ١٠٢/١.

لە عیشادا سەختی نەخۆشیەکەی زیاتری کرد ، بەشێوەیەک نەیتوانی لە مزگەوت بڕواتە دەرەوە ، عائیشە دەڵێت: پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەوە خەڵک نوێژیان کرد؟

وتمان: نەخێر پێغەمبەری خوا ، ئەوان چاوەڕوانی تۆ دەکەن.

فەرمووی: ئاوم لەسەر شۆرگەکە بۆ دابنێن ، ئاومان بۆ دانا ، خۆی شۆردو ، ئەنجا گوڕی دایە خۆی هەستێتەوە کەوتو لەهۆش خۆی چوو ، پاشان هۆشی هاتەوە ، فەرمووی: خەڵک نوێژیان کرد؟

ئەنجا بۆ جاری دووەمو سێیەم وەکو جاری یەکەم کەوتەوە ، هەر کە دەیویست گوڕ بدا بەخۆی و هەستێت لە هۆش خۆی دەچوو ناردی بەشوێن (ابوبکر)دا کە نوێژ بۆ خەڵکی بکات ، (ابوبکر) نوێژی هەموو ئەو ڕۆژانەی کرد بۆ خەڵک[1] ، حەفدە نوێژی لە ژیانی پێغەمبەردا ﷺ بۆ موسوڵمانان کرد.

عائیشە سێ یان چوار جار چووەوە خزمەت پێغەمبەر ﷺ ، بۆ ئەوەی (ابوبکر) پێش نوێژی بۆ خەڵکەکە نەکات ، تا خەڵک بەو هۆیەوە ڕەشبین نەبن ، ڕازی نەبوو ، فەرمووی: ئێوەش دەستە خوشکی ژنەکانی سەردەمی (یوسف)ن ؟

بڵێن با (ابوبکر) پێش نوێژی بۆ خەڵک بکات.

پێش ڕۆژێک یان دوو ڕۆژ

ڕۆژی شەممە بوو یان یەک شەممە پێغەمبەر ﷺ هەستی بە بارسووکی کرد ، دوو پیاو چوونە ژێر باڵی و چوو بۆ نوێژی نیوەڕۆ ، (ابوبکر) پێش نوێژی دەکرد بۆ خەڵک ، کە پێغەمبەر ﷺ ی بینی ویستی بکشێتە دواوە ، پێغەمبەر ﷺ ئاماژەی بۆ کرد کە بەردەوام بێت . فەرمووی: لە پاڵ (ابوبکر)دا دامنیشێنن ، لای دەستی چەپی (ابوبکر)ەوە دایانیشاند ، (ابوبکر) وەکو پێغەمبەر ﷺ نوێژی بۆ کردن ، خەڵکی گوێیان لە تەکبیرەکانی بوو.[2]

پێش ڕۆژێک

ڕۆژێک پێش وەفاتی پێغەمبەر ﷺ - ڕۆژی یەک شەممە - غوڵامەکانی ئازاد کرد ، حەوت دیناری هەبوو هەمووی کرد بەخێر ، چەکەکانیشی کرد بەسەدەقە بۆ موسوڵمانان ، لە شەوەکەیدا (عائیشە) زەیتی لە دراوسێکەی خواست بۆ چرا هەڵکردن ، قەڵغانەکەشی بارمتە بوو لای جولەکەیەک بە سێ مشت جۆ.

---

[1] / صحيح البخاري ١/٥٦.

[2] / صحيح البخاري ١/٩٨، ٩٩.

دوا ڕۆژەکانی تەمەنی پێغەمبەر ﷺ

(انس) لە (مالك)ەوە دەگێڕێتەوە:

ڕۆژی دووشەممە لەکاتێکدا کە موسوڵمانان لە نوێژی بەیانیدا بوون – (ابوبکر) پێش نوێژی بۆ دەکردن – لەپڕێکدا پێغەمبەر ﷺ پەردەی ژوورەکەی (عائیشە)ی لادا کە دەڕوانیە ناو حەرەمی مزگەوت سەیرێکی کردن ، لەکاتێکدا ئەوان نوێژیان دەکرد ، پاشان زەردەخەنەیەکی جوانی بۆ کردن ، ئەبوبەکر هەنگاوی نا بێتە دواوە بۆ ناو ریزی نوێژکەرەکان ، وایزانی پێغەمبەر ﷺ دەیەوێت بێت بۆ نوێژ .

(انس) دەڵێت: خەریکبوو موسوڵمانان نوێژەکەیان ببڕن لەخۆشی هاتنی پێغەمبەر ﷺ ، بەدەستی پیرۆزی ئیشارەتی کرد کە نوێژەکەتان تەواو بکەن ، ئەنجا پەردەکەی دادایەوەو چووەوە ژوورەوە[1]. دوای ئەوە ئیتر پێغەمبەر ﷺ ئامادەی نوێژی تر نەبوو.

کە خۆری چێشتەنگاو بەرزبوەوە ، پێغەمبەری خوا ﷺ (فاطمة)ی بانگ کردو شتێکی چرپاند بەگوێیدا ، دەستی کرد بەگریان . پاشان بانگی کردەوەو شتێکی تری چرپاندەوە بەگوێیدا ، دەستی کرد بەپێکەنین ، عائیشە دەڵێت: پرسیارمان کرد لەوە – واتە لەدواییدا – (فاطمة) وتی: پێغەمبەر ﷺ چرپاندی بە گوێمداو فەرمووی ، کە لەم نەخۆشییەدا دەمرم ، منیش بەوە گریام ، پاشان چرپاندی بەگوێمداو فەرمووی: کە من دوای خۆی یەکەم کەس دەبم پێی دەگەم ، بەم هەواڵەش دڵخۆش بووم.[2]

هەروەها پێغەمبەر ﷺ مژدەی دا بە (فاطمة) کە خانمی هەموو ژنانی دونیایە[3]. کاتێک کە (فاطمة) ئەو ناڕەحەتیو ئێش و ئازارەی بە پێغەمبەری خواوە بینی ﷺ وتی: ئەی هاوار بۆ باوکم ، پێی فەرموو: فاطمة ، کچم ئیتر لەمەودوا باوکت ئێش و ئازاری نامێنێت.[4]

---

[1] / هەمان سەرچاوە، باب مرض النبي ﷺ ٢/٦٤٠.
[2] / صحيح البخاري ٢/٦٣٨.
[3] / هەندێ لە ریوایەتەکان دەڵێن : ئەو گفتوگۆو مژدەدانە لە دوا ڕۆژەکانی ژیانیدا نەبووە ، بەڵکو لە دوا هەفتەدا بووە ، بروانە (رحمة للعالمين) ١/٢٨٢.
[4] / صحيح البخاري ٢/٦٤١.

ئەنجا (حسن) و (حسین)ی بانگ کردو ماچی کردن ، وەسیەتی فەرموو ، که باش بن لەگەڵیاندا ، پاشان هاوسەرەکانی بانگ کردو یادی خودای وەبیر هێنانەوەو ئامۆژگاری کردن.

بەڵام ئێش و ئازار تووندبوو زیاتری کرد تاناسەواری ئەو ژەهرە دەرکەوت ، که لە (خیبر)دا دەرخواردی دراو بوو ، دەیفەرموو: عائیشە" هەتا ئێستا هەست بە تاڵاوی ئەو ژەهرە دەکەم کە لە پۆژی خەیبەردا خواردم ، ئێستا دەبینم هەناومی گڕ تێبەرداوە.[1]

ئەنجا ئامۆژگاری کرد بۆ خەڵک و فەرمووی: ئاگاتان لە نوێژەکانتان بێت ، بەزەییتان بێتەوە بە کەنیزەکەکاندا ، ئەمەی چەند جارێک وتەوە.[2]

گیانەڵلای سەرەمەرگ

ئیتر گیانەڵلای سەرەمەرگ دەستی پێکرد سەری لەسەر ڕانی عائیشە بوو ، (عائیشە) دەیوت: یەکێک لە نازو نیعمەتەکانی خوا ئەوەبوو کە پێغەمبەر ﷺ لەماڵەکەی من و لە ژووری خۆمداو لەکۆشی خۆمدا وەفاتی کرد ، خوای گەورە هەناسەی ئەوی تێکەڵاو بەهەناسەم کرد لەکاتی وەفاتیدا.

(عبدالرحمن)ی کوڕی (ابوبکر) هاتە ژوورەوە سیواکێکی بەدەستەوە بوو ، من پشتی پێغەمبەرم گرتبوو ﷺ ، بینیم سەیری دەکات ، زانیم کە حەزی لە سیواک کردنە ، وتم: بۆت وەربگرم؟

بەئیشارەتی سەری فەرموو: بەڵێ.

سیواکم بۆ کرد ، کەمێک زبر بوو وتم: بۆت نەرم بکەمەوە؟

بەسەر ئیشارەتی کردو فەرموو: بەڵێ.

بۆم نەرم کردەوە. - لە ریوایەتێکیشدا هاتووە کە بەجوانترین شێوە سیواکی کرد - ، لەبەردەستیدا کوندەیەکی ئاو دانرابوو، دەستی تێدەخست و دەموچاوی پیرۆزی پێ تەردەکردو ، دەیفەرموو: (لا أله إلا الله) ئای خوایە کە مردن ساتەوساتی سەختی هەیە - فەرموودەکە -[3].

کە لە سیواک کردنەکەی بوەوە دەستی یان پەنجەی بەرز کردەوە ، چاوی ڕوانیە بنمیچی ماڵەکە ، لێوەکانی دەجوڵا ، (عائیشە) گوێی بۆ هەڵخست گوێی لێ

---

[1] / هەمان سەرچاوە ٦٣٧/٢.

[2] / هەمان سەرچاوە ٦٣٧/٢.

[3] / صحيح البخاري، باب مرض النبي ﷺ ٦٤٠/٢.

بوو دەیفەرموو: (مع الذين أنعمت عليهم من النبيين والصديقين والشهداء والصالحين ، اللهم اغفر لي ، وارحمني ، والحقني بالرفيق الأعلى)[1].

واتە : خوایە بمخەیتە پیزی ئەوانەی نازو نیعمەتت بەسەردا ڕشتن لە پێغەمبەران و شەهیدان و سالحان ، خوایە لێم ببوورەو ڕەحمم پێ بکە ، خوایە بە ڕەفیقی ئەعلا ، خوایە ، ڕەفیقی ئەعلا.

ئەم وتەیەی دوایی سێ جار وتەوە ، دەستی شل بوو گیانی پاک و پیرۆزی سپاردو گەیشت بە ڕەفیقی ئەعلا (إنا لله وإنا إليه راجعون).

ئەم ڕووداوە دڵتەزێنە لەکاتێکدا ڕووی‌دا کە چێشتەنگاوێکی گەرم بوو ، لە ڕۆژی دووشەممە ١٢ی ڕەبیعی یەکەمی ساڵی ١١ی کۆچی ، تەمەنی پیرۆزی (٦٣) ساڵو چوار ڕۆژ بوو.

دابارینی خەمەکان بەسەر هاوەڵانیدا

هەواڵی کۆچی پێغەمبەر ﷺ خێرا بڵاوبوەوە ، دونیا لەپێش چاو تاریک بوو ، (انس) دەڵێت: هەرگیز ڕۆژێکم نەدیوە ڕوناکترو جوانتر لەو ڕۆژەی پێغەمبەر ﷺ ی تێدا مرد.[2]

کە وەفاتی کرد (فاطمة) وتی: بابە گیان ، وەڵامی پەروەردگارت دایەوە کە بانگی کردی ، بابە گیان ، جەننەتی فیردەوس جێگاتە ، بابە گیان ، پرسەو سەرەخۆشی بۆ لای جبریل دەبەین[3].

هەڵوێستی عمر

کە عمر هەواڵی وەفاتی پێغەمبەری بیست ﷺ سەرگەردان بوو هۆشی لای خۆی نەما ، هاواری دەکرد: دووڕووەکان دەڵێن پێغەمبەری خوا مردووە ، پێغەمبەری خوا ﷺ نەمردووە بەڵکو چووە بۆ لای پەروەردگاری خۆی ، هەروەکو (موسا)ی کوڕی (عمران) ڕۆشت و بۆ ماوەی چل شەو نەگەڕایەوە ، تا پاش ئەوەی وتیان مرد ئەنجا گەڕایەوە. وەڵامی پێغەمبەریش دەگەڕێتەوە ، ئەوجا دەستو قاچی ئەوانە دەبڕێت کە وتویانە مردووە.

---

[1] / هەمان سەرچاوەو (باب)، دوا گوتەی پێغەمبەر ﷺ، ٦٣٨/٢، ٦٣٢، ٦٤٠، ٦٤١.
[2] / (دارمي) ڕیوایەتی کردووە، (مشكاة المصابيح) ٥٤٧/٢.
[3] / صحيح البخاري، باب مرض النبي (ﷺ)، ٦٤١/٢.

هەڵوێستی ابوبکر

ابوبکر بەسواری ئەسپەکەی خێرا هات‌و دابەزی چووە ناو مزگەوت قسەی لەگەڵ کەسدا نەکرد ، تا چووە ژوورەکەی (عائیشە)و پرووی کردە تەرمەکەی پێغەمبەر ﷺ کە بەبوردەیەک داپۆشرابوو ، پەردەی لەسەری پەڕۆزی هەڵدایەوە ، خۆیدا بەسەریداو ، ماچی کردو دەستی کرد بەگریان ،

پاشان فەرمووی: دایک‌و بابم بەقوربانت بن ، هەرگیز نابێت تۆ دووجار بمریت ، تەنها جارێکەو ئەوا نۆشیت.

پاشان (ابوبکر) چووە دەرەوە ، هێشتا (عمر) قسەی دەکرد بۆ خەڵک ، پرووی تێ کردو وتی: عمر دانیشە .

(عمر) دانەنیشت ، ئیتر خەڵک هاتن بەرەو لای (ابوبکر) و (عمر)یان بەجێهێشت ، ئەنجا (ابوبکر) فەرمووی: (أما بعد) هەرکەسێک لە ئێوە موحەممەدی دەپەرست ﷺ ئەوە موحەممەد ﷺ وەفاتی کرد ، هەرکەسێکیش لە ئێوە خودای پەرستووە ، ئەوا خوا زیندووەو هەرگیز نامرێت ، خوای مەزن فەرموویەتی: ﴿ وَمَا مُحَمَّدٌ إِلاَّ رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِيْن مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقِبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ ﴾ آل عمران/١٤٤.

واتە: (موحەمەد شتێکیتر نیە جگە لە پێغەمبەرێک و پێش ئەمیش چەندین پێغەمبەری تر هەبوون ، ئایا دەکرێت کە مرد یان کوژرا ئێوەش بە پرووا هەڵگەڕێنەوە؟ هەرکەسێکیش هەڵگەڕێتەوەو لابدات هیچ زیانێک بەخوا ناگەیەنێت ، خودای مەزنیش پاداشتی سوپاسگوزاران دەداتەوە). (ابن عباس) وتی: وەڵلاهی وادەهاتە بەرگوێی خەڵک کە ئەم ئایەتە هێشتا نەهاتۆتە خوارەوە ، تا (ابوبکر) خوێندیەوە. ئەنجا خەڵکی لێیان وەرگرت ، هەرچیەکم گوێ لێ دەبوو ئەم ئایەتەی دەوتەوە.

(ابن المسیب) دەڵێت: عمر فەرمووی: وەڵلاهی هەر ئەوەندە گوێم لەم ئایەتە بوو کە (ابوبکر) خوێندیەوە ، ئیتر قەڵەمی ئەژنۆم شکاو کەوتمە سەر زەوی ، ئیدی زانیم کە پێغەمبەر ﷺ وەفاتی کردووە.[1]

---

[1] / صحيح البخاري ٢/٦٤٠، ٦٤١.

شۆردن و کفن کردن و
ماڵئاوایی لە جەستەی پیرۆزی بەرەو خاک

دوای وەفاتی پێغەمبەر ﷺ پێش ئەوەی کفن و دفنی بکەن لەمەسەلەی جێنشینیدا جیاوازی دروست بوو ، لە (سقیفة)ی (بنی ساعدة)دا چەندین گفتوگۆو قسەو باس بەرپابوو لەنێوان کۆچکەران و ئەنساردا. لەکۆتاییدا رێککەوتن لەسەر جێنشینایەتی (ابوبکر) ، ئەمە تاکۆتایی ڕۆژی دووشەممە بەردەوام بوو تا شەو داهات و ئاگایان لە ئەسپەردەکردنی تەرمی پێغەمبەر ﷺ نەما ، تاکۆتایی شەوی سێ شەممە لەگەڵ سپێدەدا ، جەستەی پیرۆزی لەسەر جێگەکەی خۆی بوو ، بوردەکەی بە سەرەوە بوو ، دەرگای لەسەر داخرابوو.

ڕۆژی سێشەممە پێغەمبەریان شۆرد ﷺ بێ ئەوەی جلەکانی لەبەر داکەنن ، (عباس) و (علی) دەیانشۆرد لەگەڵ (فضل) و (قثم) هەردوو کوڕەکەی (عباس) و (شقران)ی غوڵامەکەی پێغەمبەر ﷺ ، هەروەها (أسامة)ی کوڕی (زید)و (أوس)ی کوڕی (خولی). (عباس) و (فضل) و (قثم) ئەمدیوو و ئەوديویان پێدەکرد. (اسامه) و (شقران)یش ئاویان پێدا دەکرد ، (علی)یش دەیشۆری ، (أوس)یش لەنامێزی گرتبوو.

پاشان کفن پۆشیان کرد لە سێ بەرگی سپی خامدا ، نە کراس و نە میزەری تێدا نەبوو[1]. یەک بەدوای یەک ئالاندبوویان لە جەستەی پیرۆزی.

سەبارەت بەشوێنی ئەسپەردە کردنەکەشی جیاوازی دروست بوو ، (ابوبکر) وتی: گوێم لێ بوو پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: هەرپێغەمبەرێک لەکوێدا وەفاتی کردبێت لەوێدا نێژراوە ، ئەنجا (ابو طلحة) جێگەکەی پێغەمبەری ﷺ بەرز کردەوەو ، لە شوێنەکەیدا گۆڕیان بۆ هەڵکەندو ، کردیانە گۆڕیچە.

خەڵکی دە کەس دە کەس دەهاتنە ژوورەوە نوێژیان لەسەری دەکرد ﷺ بێ ئەوەی کەس پێش نوێژیان بۆ بکات ، سەرەتا کەسوکاری نوێژیان کرد لەسەری ، پاشان کۆچکەران ، پاشان ئەنسارەکان ، ژنانیش دوای پیاوان نوێژیان کرد لەسەری ، پاشان منداڵان نوێژیان کرد لەسەری.

---

[1] / متفق عليه. صحيح البخاري ١/١٦٩، صحيح مسلم ١/٣٠٦.

ئەوکارە هەموو پۆژی سێشەممەی خایاند ، تا شەوی چوارشەممە هات ، (عائیشە) وتی: بە ئەسپەردەکردنی پێغەمبەرمان نەزانی ﷺ تا لە نیوەی شەودا گوێمان لە دەنگی گۆڕ هەڵکەنەکان بوو.[1]

منالی پێغەمبەر ﷺ

١. منالی پێغەمبەر ﷺ لەمەککەدا پێش کۆچکردن بۆ مەدینە پێکهاتبوو لەخۆی و (خدیجة)ی هاوسەری ، لە تەمەنی بیست‌و پێنج ساڵیدا مارەی کرد ، (خدیجة) لە تەمەنی چل ساڵیدا بوو ، ئەم ئافرەتە یەکەم ژنی پێغەمبەر بوو ﷺ ، ژنی بەسەردا نەهێنا ، چەند کوڕو کچێکی لێ بوو ، کوڕەکان هیچیان نەمان ، کچەکانیش بریتی بوون لە:

(زینب) و (رقیة) و (ام کلثوم) و (فاطمة) ، سەبارەت بە (زینب) لەپێش کۆچدا کوڕی پورەکەی خۆی (ابو العاص)ی کوڕی (ربیع) مارەی کرد. (رقیة) و (ام کلثوم)یش بەدوای یەکدا هاوسەری (عثمان)ی کوڕی (عفان) بوون. (فاطمة)ش (علی) کوڕی (ابو طالب) لەنێوان شەڕی (بەدر) و (ئوحود)دا مارەی کرد . (حسن) و (حسین) و (زینب) و (ام کلثوم) لە (فاطمة)ن.

دیارە کە بۆ پێغەمبەر ﷺ ڕەوا بووە زیاتر لە چوار ژن بهێنێت بۆ چەندین مەبەستی گرنگ. ئەو ژنانەی عەقدی هاوسەرێتی لەگەڵدا بەستوون سیانزە ژن بوون ، نۆیان کە پێغەمبەر ﷺ وەفاتی کرد مابوون . دووانیشیان لە ژیانی خۆیدا وەفاتیان کردووە ، یەکێکیان (خدیجە)یەو ئەویتریشیان دایکی هەژاران (زینب)ی کچی (خزیمە)یە ، دووانیشیانی نەگواستوەتەوە ، ئەمەش ناوی هەموویانە:

٢. (سودة)ی کچی (زمعة) ، پێغەمبەری خوا ﷺ لە (مانگی (شەوال)ی ساڵی ١٠ی پێغەمبەرایەتی)دا مارەی کرد ، پاش وەفاتی خەدیجە بەچەند پۆژێك ، (سودة) پێش ئەوەی ببێتە هاوسەری پێغەمبەر ﷺ خێزانی ئامۆزایەکی خۆی بوو بەناوی (سکران)ی کوڕی (عمرو). وەفاتی کرد.

---

[1] / (مختصر سیرة الرسول) نووسینی (شێخ عەبدوللای نەجدی ل ٤٧١)، بۆ دریژەی باسی گەیشتنی پێغەمبەر ﷺ بەرەفیقی ئەعلا، بڕوانە: (صحیح البخاری) ، باب مرض النبي ﷺ و چەند (باب)یکی تری دوایی، لەگەڵ (فتح الباری) و (صحیح مسلم) و (مشکاة المصابیح)ی باب (وفاة النبي ﷺ)، (ابن هشام) ٦٤٩/٢ تا ٦٦٥، هەروەها (تلقیح فهوم اهل الأثر) ل ٣٨و٣٩.. هەروەها (رحمة للعالمین) ٢٧٧/١ تا ٢٨٦و دیاری کردنی سەرجەم کاتەکان لەسەرچاوەی دوایین.

٣. (عائیشه)ی کچی (ابوبکر)ی (صدیق) ، پێغەمبەری خوا ﷺ لەمانگی (شەوال) ی ساڵی ١١ی پێغەمبەرایەتیدا ، واتە یەك ساڵ دوای مارەکردنی (سودە)و ، دوو ساڵو پێنج مانگ پێش کۆچکردن بۆ مەدینە ، لە مانگی (شەوال)دا و حەوت مانگ دوای کۆچکردنی بۆ مەدینە ، لەخێزانەکانی پێغەمبەر ﷺ تەنها عائیشە کچ بوو ، خۆشەویسترین مرۆڤ بوو لەدڵیداو ، ژیرترین ژنی ئوممەتی ئیسلامەو ، بە ڕەهایی زاناترین ئافرەتە تا ئێستا هەڵکەوتبێت.

٤. (حفصە)ی کچی (عمر)ی کوڕی (خطاب) ، میّردەکەی لەنێوان جەنگی (بەدر) و (ئوحود)دا وەفاتی کرد ، پێغەمبەر ﷺ لە (ساڵی ٣ی کۆچی)دا مارەی کرد.

٥. (زینب)ی کچی (خزیمە) لەخێڵی (بنی هلال)ی کوڕی (عامر)ی کوڕی (صعصعە) ، ناونرا بوو بەدایکی هەژاران ، لەبەر ئەوەی زۆر بەزەیی بەهەژاراندا دەهاتەوە ، هاوسەری (عبدالله)ی کوڕی (جحش) بوو، لەجەنگی (أحد)دا شەهید کرا ، پێغەمبەریش ﷺ لە (ساڵی ٤ی کۆچی)دا خواستی ، پاش شووکردنی بە پێغەمبەر ﷺ بە دوو مانگ یان سێ مانگ وەفاتی کرد.

٦. (أم سلمة) (هند)ی کچی (أبي امية) ، ژنی (ابو سلمة) بوو ، لەمانگی (جەمادی دووەم)ی ساڵی ٤ی کۆچیدا (ابو سلمە) وەفاتی کرد. لە (مانگی (شەوال)ی هەمان ساڵدا پێغەمبەر ﷺ مارەی کرد.

٧. (زینب)ی کچی (جحش)ی کوڕی (رباب)ی خێزڵی (بنی أسد)ی کوڕی (خزیمە) ، پورزای پێغەمبەرە ﷺ ، لە پێشدا خێزانی (زید)ی کوڕی (حارثة) بوو، کە لەکاتی سەردەمی جاهیلیدا بە کوڕی موحەممەد ﷺ بانگی لێدەکرا ، تەڵاقی‌دا ، خوای مەزن ئایەتی نارده خوارەوە گوتار ئاراستەی پێغەمبەر ﷺ دەکات ﴿فَلَمَّا قَضَى زَيْدٌ مِّنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا﴾. هەر لەبارەی (زینب)ەوە چەند ئایەتێك دابەزیە خوارەوە ، کە مەسەلەی بەکوڕ کردن (تبنی) یەکلادەکاتەوە ـ پاشتریش باسی دەکەین ـ ، پاشان پێغەمبەر ﷺ لە (مانگی (ذی القعدة)ی ساڵی ٥ی کۆچی‌دا مارەی کرد.

٨. (جویریە)ی کچی (حارث) گەورەی (بنی المصطلق)ی خێزڵی (خزاعە) ، لەناو کەنیزەکەکانی (بنی المصطلق)دەبوو کەوتە بەر پشکی (ثابت)ی کوڕی (قیس)ی کوڕی (شماس) ، (شماس) عەقدی موکاتەبەی لەگەڵدا بەست ، پێغەمبەر ﷺ پارەی موکاتەبەکەی‌داو لەمانگی (شعبان)ی ساڵی ٦ی کۆچی‌دا مارەی کرد.

٩. (ام حبیبه) (رملة)ی کچی (ابو سفیان) ژنی (عبیدالله)ی کوڕی (جحش) بوو ، لەگەڵیدا کۆچی کرد بۆ حەبەشە لەوێ (عبیدالله) لەئایینی ئیسلام هەڵگەڕایەوەو بوو بەگاورو هەر لەوێش مرد ، بەڵام (ام حبیبه) لەسەر ئایینی خۆی بەدامەزراوی مایەوە. کە پێغەمبەر ﷺ (عمرو)ی کوڕی (امیة)ی (ضمری) نارد بەنامەکەیدا بۆ نەجاشی ، لەمانگی (موحەرەم)ی ساڵی (٧)ی کۆچیدا ، داوای (ام حبیبه)ی کرد بۆ پێغەمبەر ﷺ و نەجاشی لەگەڵ (شرحبیل)ی کوڕی (حسنه)دا ناردیەوە.

١٠. (صفیه)ی کچی (حیی) کوڕی (اخطب) لە (بنو إسرائیل) ، یەکێک بوو لە دیلە ژنەکانی خەیبەرو پێغەمبەر ﷺ هەڵیبژارد ، ئازادی کردو مارەی کرد ، لە دوای فەتحی خەیبەرەوە لە (ساڵی ٧ی کۆچی)دا.

١١. (میمونة)ی کچی (حارث) خوشکی (ام الفضل) (لبابة)ی کچی (حارث) ، لە (مانگی (ذی القعدة)ی ساڵی٧ی کۆچی)دا لەکاتی عومرەی قەزادا خواستی ، پاش ئەوەی لە ئیحرام بوەوە.

ئەوانە (١١) ژن بوون ، پێغەمبەر ﷺ خواستبووی و هاوسەری بوون و گواستونیەتەوە ، دووانیان لە ژیانی خۆیدا وەفاتیان کردووە (خدیجة) و (زینب)ی دایکی هەژاران ، لە ژیانی نۆ ژنەکەی تریدا خۆی وەفاتی کردووە. ئەو دووانەش کە نەیگواستوونەتەوە ، یەکێکیان لە (بنی کلاب) بوو ، ئەوی تریشیان لە (کندة) ئەمەیان ناسراوە بە (جونیة) ، ئەم مەسەلەیە پاجیاوازیی لەسەرە پێویست بە باسکردن ناکات.

کەنیزەکەکانیشی کە بۆی نێرابوون دووان بوون ، یەکێکیان (ماریة)ی (قبطیة) بوو کە (مقوقس) بۆی نارد ، لە (ماریە) (ابراهیم)ی بوو ، کە لە منالیدا لە شاری مەدینە لە ژیانی خۆیدا ﷺ وەفاتی کرد. لەبەرواری (٢٨ یان ٢٩ی مانگی شەوالی ساڵی١٠ کۆچی) ـ بەرامبەر بە (٢٧)ی یەنایەری ساڵی ٦٣٢ی زایینی).

کەنیزەکی دووەمیش (رەیحانە)ی کچی (زەید)ی (نضریة) یان (قرظیة) بوو ، یەکێک بوو لە کەنیزەکەکانی (بنو قریظة) هەڵیبژارد ، رایەکیش دەڵێت: یەکێک بووە لەو ژنانەی کە ئازادی کردووەو مارەی کرد. (ابن قیم) گوتەی یەکەمی پەسەند کردووە ، (ابو عبید) دووانی تریشی بۆ زیاد کردووە یەکەم (جمیلة) دووەمیشیان کەنیزەکێک بووە (زەینەب) پێی بەخشیوە.[١]

---

[١] / بروانە (زاد المعاد) ١/٢٩.

ئەو کەسەی سەیری ژیانی پێغەمبەر ﷺ دەکات ، دەزانێت کە مارەکردنی ئەو ژمارە ژنە لەکۆتایی تەمەنیداو پاش ئەوەی کە سیسالّی تەمەنی گەنجی خۆی لەگەڵ ژنێکدا بەسەر بردووە کە نیمچە پیرەبووە – (خدیجە) پاشان (سودە) – باش دەزانێت کە ئەو جۆرە ژنهێنانە لەبەر ئارەزووی سێکس و شەهوەت دامرکاندنەوە نەبووە ، بەڵکو کۆمەڵێک هۆی گەورەترو مەزنتر لەئارادا هەبوون ، کە ئامانجی سەرەکی ئەو ژنهێنانە بوون.

خواستنی کچی (ابوبکر) و (عمر) ، هەروەها مارەکردنی (فاطمة)ی کچی خۆی لە (علی) و مارەکردنی (رقیە) و پاشان (ام کلثوم)یش لە (عثمان)ی کوڕی (عفان) ئامانجەکی تێدایە بۆ پتەوکردنی پەیوەندی بەو چوار کەسەوە کە گیانفیدایی و لێبڕانیان بۆ ئیسلام لەکاتی ناڕەحەتیەکاندا ماوە.

نەریتی عەرەب وابوو زۆر ڕێزیان لە ژنو ژنخوازیو خزمایەتی دەگرت ، خزمایەتی پێگەیەکی گرنگ بوو بۆ نزیکبوونەوە لە تیرەو خێڵە جیاوازەکان ، عەرەب دژایەتی کردنی خزمی بە لەکەیەکی گەورە دەزانی، پێغەمبەر ﷺ بە مارەکردنی ژمارەیەک لە ژنانی (دایکی ئیمانداران) ویستی دوژمنایەتی خێڵەکان بۆ ئیسلام کز بکاتو ئاگری ڕق و کینەیان بکوژێنێتەوە ، (ام سلمە) لە خێڵی (بنی مخزوم) بوو ، کە تیرەکەی (ابو جهل) و (خالد)ە ، کە پێغەمبەر ﷺ خواستی ئیتر (خالد) ئەو هەڵوێستە تووندوتیژەی ڕۆژی (احد)ی نەما ، ئەوەبوو بەخواستو حەزی خۆی هاتو موسوڵمان بوو، هەروەها (ابو سفیان) پاش شووکردنی کچەکەی بە پێغەمبەر ﷺ ئەو تووندوتیژیەی نەما. هەروەها دەبینین (بني المصطلق) و (بني النضير) شەڕ فرۆشتنو دوژمنایەتیان نەما کە پێغەمبەر ﷺ (جویریة)و (صفیة)ی مارەکرد. بگرە (جویریة) گەورەترین بەرەکەتو خێری هەبوو بۆ ڕۆڵەکانی خێڵەکەیو خزمو خۆیشانی ، چونکە لەگەڵ مارەکردنیدا لەلایەن پێغەمبەرەوە ﷺ هاوەڵانیش سەد بنەماڵەی خزمو کەسوکاری (جویریة)یان ئازاد کرد . وتیان چۆن دەبێت خزمانی پێغەمبەر ﷺ کۆیلە بن ، ڕوونیشە ئەو ئازاد کردنە لەسەر ناخو دڵو دەروون چ کاریگەریەکی هەیە.

لەمانەش هەموو زیاتر پێغەمبەر ﷺ فەرمانی پێدرابوو کە دەبێت خەڵکانێک پاک بکاتەوەو هۆشیارو بەئاگا بهێنێتەوە لەبارەی فەرهەنگو ژیارو شارستانی هیچیان نەدەزانی و هیچ بەشداریەکیان نەبوو لە بنیاتنانو پشتیوانی کردنی کۆمەڵگادا.

یەکێك لەو بنەما سەرەکیانەی بوونە بەردی بناغەی بنیاتنانی کۆمەڵگای ئیسلامیی ئەوە بوو ، ڕێگەی نەداوە بە پیاوان تێکەڵاو بن لەگەڵ ژناندا ، نەدەکرا بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ هۆشیار بکرێنەوە ، ڕەچاوی ئەو بنەمایانەش بکرێت . لەگەڵ ئەوەشدا کە ئاگا کردنەوەی ئەوان بەئەندازەی پیاوان پێویست بوو ، بگرە زیاتریش بوو.

بۆ ئەو مەبەستە دەبوایە پێغەمبەر ﷺ لە تەمەنی جیاجیا ژن هەڵبژێرێت بۆ ئەنجامدانی ئەو مەبەستەو پەروەردەیەکی پتەوی چاکیان بکات‌و فێری ئەحکامەکانی شەریعەتیان بکات ، بە ڕۆشنبیریی ئیسلامیی جۆشیان بدات تا بتوانن ببنە مامۆستا فێرکاری ژنە دەشتەکی و شارنشینەکان‌و پیرەژنان و کچانی گەنج ، بەم پێیە لەجیاتی پیاوان ئەم ژنانە بەو کارە هەستن.

دایکانی ئیمانداران ڕۆڵی گەورەیان هەبوو لەگواستنەوەی بارو ڕەوشتی پێغەمبەر ﷺ بۆ خەڵك بەتایبەتی ئەوانەیان کە تەمەنێکی درێژتریان بۆ نوسرا ، وەکو (عائیشە) ، (عائیشە) ژمارەیەکی زۆر لەفەرمودە گوفتاریی و ڕەفتاریەکانی پێغەمبەری باسکردووە ، یەکێك لەو حاڵەتی ژنهێنانەی پێغەمبەر ﷺ پەیوەستە بەنەریتێکی جاهیلی ڕەگ‌و ڕیشەدارەوە ، ئەویش مەسەلەی (تبنی) بە کوڕ کردنە ، لەناو عەرەبدا ئەو کەسەی منالێکی بکردایە بەڕۆڵەی خۆی ئەوا ئەو کوڕە هەموو کەسە حەرامکراوەکانی وەکو کوڕێکی ڕاستەقینە لێی حەرام دەکرا. ئەم ڕێسایە لەناو کۆمەڵگاو ناخی تاکەکانی عەرەبدا چەسپاو بوو ، بەشێوەیەك لە ڕەگ دەرهێنانی مەحاڵ بوو ، بەڵام لەهەمان کاتیشدا ئەم ڕێسا جاهیلیە دژەوانە بوو لەگەڵ ئەو بنەڕەت‌و پرنسیپانەدا کە ئیسلام دانی پێدا نابوو لە مەسەلەی هاوسەرێتیی و تەڵاق و میراث و مامەڵەکانی تریدا ، سەرباری ئەوە ئەم ڕێسایە چەندین ئاسەواری خراپ و بەدڕەوشتی لێدەکەوێتەوە ، لەوانەی کە ئیسلام هاتبوو بۆ سڕینەوەیان.

بۆ تێکشکاندنی ئەم ڕێسایە خوای مەزن فەرمانیدا بەپێغەمبەرەکەی ﷺ کە داخوازی (زینب)ی کچی (جحش)ی پووزای بکات ، ئەو کاتە خێزانی (زید) بوو ناکۆکی هەبوو لەنێوانیاندا ، تاگەیشتە ئەوەی زەید ویستی تەڵاقی بدات لەوکاتەدا کە ئەحزاب هاتبوونە سەر مەدینەو موسوڵمانان. پێغەمبەریش ﷺ لەپڕوپاگەندەی دووڕووان و موشریکان‌و جولەکە دەترساو سڵی دەکردەوە لەو دڵەڕاوکێ‌و گومان‌و

شته پڕبوچانەی بڵاویان دەکردەوە دژ بە پێغەمبەر ﷺ ، دەشی زانی ئەمە چەندە کاریگەری هەیە لەسەر دەروونی موسوڵمانە لاوازەکان ، بۆیە حەزی دەکرد (زید) (زینب) تەڵاق نەدات ، تا نەکەوێتە بەردەم ئەو تاقیکردنەوە گەورەیە.

گومانیشی تێدا نییە ئەو دڵەراوکێو دوو دڵییە لەگەڵ ئەو ئامانجە سەرەکییەدا ڕێک نەدەکەوت کە پێغەمبەری بۆ نێردراوە ﷺ ، بۆیە خوای مەزن ڕەخنەی لێگرت و فەرمووی: ﴿ وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللَّهَ وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ ﴾ الأحزاب/٣٧. واتە: (تۆ دەتوت بە (زید) ژنەکەت ڕاگرەو لەخوا بترسە ، لەناختدا ئەوەشت حەشار دابوو کە خودا دەری دەخات ، تۆ لەقسەی خەڵک دەترسیت ، لەکاتێکدا کە پێویستە لەخودا بترسیت).

لەکۆتاییدا (زید) تەڵاقی دا ، پێغەمبەریش ﷺ لە پۆژانی سەپاندنی ئابلۆقەی سەر (بني قريظة)دا مارەی کرد پاش ئەوەی عیددەی بەسەر چوو. خوای مەزن ئەو زەواجەی بەسەردا سەپاندو ، هیچ بوارێکی بۆ نەهێشتەوە کە ڕایەکی تر پەسەند بکات ، تا ئەوەبوو خودای مەزن خۆی ئەوەی ئاشکرا کرد ، ﴿ فَلَمَّا قَضَى زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ لاَ يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا ﴾ الأحزاب/٣٧. واتە: (کە زەید دەستی لە زەینەبی ژنی بوەوەو تەڵاقی دا ئێمە ـ خواوەند ـ لەتۆمان مارەکرد تائیماندارانیش تووشی تەنگەتاوی و بێتاقەتی نەبن سەبارەت بە هاوسەری بەکۆڕکراوەکانیان ئەگەر هاتوو ویستیان مارەیان بکەن). بۆ ئەوەی ڕێسای (تبنی) بەکرداری بڕوخێنێت هەروەکو بەگوفتار پێشتریش ڕوخاندبووی ﴿ ادْعُوهُمْ لآبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ ﴾ الأحزاب/٥. واتە: بەناوی باوکیانەوە (بە کوڕ کراوەکانتان) بانگ بکەن ، چونکە ئەوە دادپەروەرانە تر لەلای خوا. ﴿ مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلَكِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ ﴾ واتە: (بەڕاستی موحەممەد ﷺ باوکی هیچ یەکێک لەئێوە نەبووە ، بەڵام پێغەمبەری خوا دواییئی پێغەمبەرانە).

چەندەها نەریتو خوی ڕەگو ڕیشە داکوتاو هەن کە هەرگیز بە وشە ناسڕێتەوە ، بەڵکو پێویستی بەکرداری خاوەنی بانگەوازەکە هەیە ، ئەمەش لەو هەڵوێستەدا دەردەکەوێت کە موسوڵمانان پیشانیاندا لە سوڵحی حودەیبیەدا (عروە)ی کوڕی (مسعود)ی (ثقفي) هەندێک لەو موسوڵمانانەی بینی کە تفی دەمی

پێغەمبەریان دەگرتەوەو ، شەپیان دەکرد لەسەر ئاوی دەست نوێژی. بەڵێ ، ئەوانە ئەو کەسانە بوون کە پێشبڕکێیی چوون بەرەو مەرگیان کرد لەژێر درەختەکەدا. ئەوانە کە هاوچەشنی (ابوبکر) و (عمر)یان تێدا بوو کە ئەوەش هەڵوێستیان بوو ، کەچی دوای تەواو بوونی سوڵحی حودەیبیە کاتێک پێغەمبەر ﷺ فەرمانیدا بەو هاوەڵە گیانبازانە هەریەکەو قوربانی خۆی سەربڕێت کەچی یەک کەسیان هەڵنەستا لەشوێنی خۆیدا. تا پێغەمبەر شپرزە بوو تۆشی دڵەراوکێ هات ، تا (ام سلمە)ی خێزانی عەرزی کرد تۆ بۆخۆت قوربانیەکەت سەر بڕە بێئەوەی قسە لەگەڵ کەسدا بکەیت ، وای کرد ، ئەنجا هاوەڵان بەگوێیان کردو خێرا دەستو بردیان کردو قوربانیەکانیان سەربڕی. بەم ڕوداوەدا جیاوازی کاریگەرێتی قسەو کردار دەردەکەوێت لە ڕووخاندنی بیروبڕوا چەسپاوەکاندا.

دووڕووان خوت خوتەی زۆریان وروژاند ، چەندین جۆری پڕوپاگەندەو درۆیان تەنیەوە بۆ ئەم نیکاحە ، هەندێک لەو پڕوپاگەندانە کاریگەریان هەبوو لەسەر دڵی باوەڕ لاوازەکان ، بەتایبەتی کە (زینب) پێنجەم ژنی پێغەمبەر بوو ﷺ ، موسوڵمانەکانیش نەیاندەزانی کە پێغەمبەر ﷺ بۆی هەیە زیاتر لە چوار ژن بهێنێت و، زیدیشیان بە کوڕی پێغەمبەر ﷺ دەزانی و مارەکردنی ژنی بەکوڕکراویش گەورەترین فاحیشە بووە لەکاتی خۆیدا ، خوای گەورە لە سورەتی (الأحزاب)دا بۆ ئارامیی ئاوی دڵ ئایەتی ناردە خوارەوە. ئەنجا هاوەڵان زانیان کە سیستمی تەبەنی هیچ بایەخێکی نیە لە ئیسلامدا ، خوای گەورە دەرفەتی زیاتری داوە بە پێغەمبەر ﷺ کە لەو ژمارەیە زیاتر ژن بهێنێت لەپێناو بەدی هێنانی ئامانجە بەرزو ڕەواکاندا.

پێغەمبەر ﷺ مامەڵەی لەگەڵ هاوسەرەکانیدا لەبەرزترین پلەی ڕێزو شکۆداریی‌و چاکیدا بوو، هەروەکو ژنەکانیشی لە بەرزترین پلەی ڕێزو حورمەت و قەناعەت و ئارامیی و بێفیزیی و خزمەتگوزاریدا بوون ، لەهەستانیاندا بەئەرکی هاوسەرێتی پێغەمبەر ﷺ. لەکاتێکدا کە بەکولەمەرگیەکی وەها دەژیان بەکەس تاقەت نەدەبرا. (انس) دەڵێت: هەرگیز نەمدیوە پێغەمبەر ﷺ نانێکی نەرم‌و ناسک بخوا تا گەیشتەوە بەخوای خۆی ، وە هەرگیز تامی گۆشتێکی مەڕی قەڵەوو بەپێزی نەکردووە[1]. عائیشە دەڵێت: ئێمە لە ماڵی پێغەمبەردا ﷺ لەماوەی دوو

[1] / صحيح البخاري ٢/٩٥٦.

مانگدا سێجار مانگمان بەشێوەی دەمەداس دەبینی هێشتا لەماڵەکانی پێغەمبەردا ئاگر نەکرابووەوە. ئەنجا (عروة) پرسیاری کرد لە (عائیشە): باشە ئەگەر ماڵتان بەو شێوەیە بوو ئەی بە چی دەژیان؟

عائیشە دەیوت : بە دوو شتە ڕەشەکە دەژیاین " (ئاوو خورما).[1]

لەگەڵ ئەو ژیانی کولە مەرگی و تەنگەتاویەدا جگە لەیەک جار هیچ کاتێک ژنەکان بێتاقەتیان دەر نەبڕیوە - ئەوەش وەکو هەستێکی مرۆڤیی حاڵەتێکی ئاسایی بوو - بۆ ئەوەش ببێتە هۆیەک بۆ دانانی ئەحکامی نوێ. خوای مەزن ئایەتی ڕا هەڵبژێری بەدوایدا ناردە خوارەوە: ﴿ يَاأَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِأَزْوَاجِكَ إِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ أُمَتِّعْكُنَّ وَأُسَرِّحْكُنَّ سَرَاحًا جَمِيلاً ، وَإِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالدَّارَ الآخِرَةَ فَإِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُنَّ أَجْرًا عَظِيمًا ﴾ الأحزاب/٢٩،٢٨.

واتە: (ئەی پێغەمبەر ﷺ بڵێ بە هاوسەرانت ئەگەر زینەتو جوانی ماڵی دونیاتان دەوێت وەرن با بتاندەمێ و بەجوانی ئازادتان بکەم ، خۆ ئەگەر خواو پێغەمبەرەکەی و ماڵی ئاخیرەتیشتان دەوێت ئەوا خوای گەورە پاداشتی زۆر گەورەی ئامادە کردووە بۆ چاکەکارانتان). لەبەردەم ئەم دوو هەڵوێستەدا دایکانی ئیمانداران لەبەر زۆر ڕێزی و حورمەتداری خۆیان ، خواو پێغەمبەریان هەڵبژارد ، هیچ کامیان مەیلیان بەلای ماڵی دونیادا نەبوو.

هەروەها لەگەڵ ئەوەدا کە هەوێنی یەکتر بوون چەند حاڵەتێکی کەم نەبێت وەکو پێویستی مرۆڤیی شتێکی وەها نەچوو بە بەینیاندا ، بۆ ئەو شتە بچوکەش خوای مەزن سەرزەنشتی کردن و ئێتر نەگەڕانەوە سەر ئەو حاڵەتە ئەمەش ئەو حاڵەتە بوو کە خوای مەزن لە سورەتی (تحریم)دا باسی کرد ﴿ يَاأَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ ﴾ تا کۆتایی ئایەتی پێنجەم.

لەکۆتاییدا بەپێویستی نازانم کە قسەو باس لە مەسەلەی چەند ژنە بکەم ، هەرکەسێک سەیری ژیانی دانیشتوانی ئەورووپا بکات ، ئەوانەی دژی ئەم مەسەلەیە دەوەستن و سەیری ئەو حاڵەتە پڕ لە نەهامەتیەی ئەوان دەکات و ئەو هەموو ئابڕوو چوونو کارەساتانە دەبینێت و ئەو بەڵاو دڵەڕاوکێو لادانەیان دەبینێت پێویستی بە گەڕان و بەلگەسازی زۆر نابێت ، چونکە ژیانیان ڕاستگۆترین شایەتە لەسەر ڕاستی و ناڕاستی بۆچوونەکانیان.

---

[1] / هەمان سەرچاوەو لاپەڕە.

شێوازو ڕەوشتی پێغەمبەر ﷺ

پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ جوانی ڕەوشتیدا ، خوای گەورە جوانی شێوازە پەیکەریشی پێبەخشیبوو ، بەشێوەیەك زمان کۆڵە لە وەسفکردنیدا ، بەبینیی دڵ پڕ دەبوو لە قوڵپی هەنسك. پیاوان خۆیان دەکردە قوربانی ، بەشێوەیەك هیچ پیاوێکی دونیا شتی وای بەخۆوە نەبینیوە ، ئەوانەی لەگەڵیدا بوون تاناستی بۆ توانەوە خۆشیان ویستووە ، باکیان نەبووە لە تیاچوون ، بەمەرجێك نینۆکێکی ئەو ئازاری پێ نەگات. ئەو خۆشەویستیەش بەرەنجامی سەوداسەری ئەو عیشقە پیرۆزە بوو کە لەحاڵەتی ئاساییدا هیچ مرۆڤێك نایگاتێ. لەم چەند باسەشدا ئامازە بۆ ئەو ڕیوایەتانە دەکەین کە وەسفی جوانی و تێرو تەواوی پێغەمبەر ﷺ دەکەن .

جوانیی پەیکەرو شێواز

(أم معبد)ی (خزاعیە) لەبارەی پێغەمبەرەوە دەڵێت ـ لەکاتێکدا کە وەسفی دەکات بۆ میردەکەی لەوکاتەدا کە بەلای خێوەتەکەیدا گوزەراوە: (دەمو چاوێکی گەشو کراوە ، بە ڕەوشت ، کەڵەگەت ، سەرێکی بچوك ، جوانخاس ، چاوڕەش ، مووی برۆکانی درێژ بوون، دەنگێکی گڕی هەبوو ، گەردنی بەرز بوو، سپێنەی چاوی زۆر بوو ، برژانگی چاوەکانی درێژ بوون ، برۆکانی باریك و درێژبوون و بە یەك گەیشتبوون ، مووەکانی قژی سەری زۆر ڕەش بوون ، کە بێدەنگ دەبوو سام و هەیبەتی هەبوو ، کە قسەی دەکرد گەورەیی و مەزنیی تێدا بەدی دەکرا، کە لە دوورەوە دەهات جوانترین و بەڕەونەقترین بەژن و بالای هەبوو ، کە نزیك دەکەوتەوە زۆر جوان خاس و ڕەفتارشیرین بوو، گوتەی جوان بوو ، ڕێزدار بوو ، میانەڕەو بوو ، وتە شیرینەکانی وەکو دانەی تەزبیح دەهۆنیەوەو ڕێکی دەخستن ، بالای مامناوەندی بوو ، لەبەرچاو ئەوەندە کورتە بالاّ نەبوو بچوك دەربکەوێت ئەوەندەش بەرزەبالاّ نەبوو درێژ دەربکەوێت ، لەنێوان دوو لقی درەختێکدا ناوەنجیەکەیان بوو ، لە هەر سێ لقەکە قەشەنگ تر بوو ، لە هەموویان شکۆدارتر بوو ، چەند کەسێکی هاوەڵی دڵسۆزی لەگەڵدا بوو چوار دەوریان دابوو ، کە قسەی دەکرد هاوەڵەکانی بەوریاییەوە گوێیان لێدەگرت ، کە فەرمانی دەدا خێرا جێبەجێیان دەکرد ، لەلایەن هاوەڵانیەوە گەورەو بەگوێکراوو دەور قەرەبالّغ بوو ، گرژو مۆن نەبوو ، بەرامبەرەکەی نەدەشکاندو تەریقی نەدەکردەوە)[1].

---

[1] / زاد المعاد ٢/٥٤.

(علی) کوڕی (ابو طالب)یش وەسفی پێغەمبەر دەکات ﷺ و دەڵێت: (درێژێکی ناقۆڵا نەبوو ، کورتە بالأیەکی گرگن نەبوو ، ناوەندی ناو هاوڕێکانی بوو ، قژی لول و ئاڵۆسکاو نەبوو ، هەروەها خاویش نەبوو ، دەموچاو ناوساوو ، پیر دیار نەبوو ، ڕەقەڵەو وشکیش نەبوو ، دەموچاوی خڕ هەڵکەوتبوو ، سپیکەڵەو چاوڕەش بوو ، برژانگی پێڵوی چاوەکانی درێژ بوون ، پارچە ئێسقانەکانی لەشی وەکو پارچەی جومگەو شانو ئەژنۆ دەرچوو بوو ، مووی سەرسنگی وورد بوو ، توکن نەبوو ، پەنجەکانی دەستو قاچی قەڵەوو خرپن بوون ، کە دەڕۆیشت واتەدزانی ئاوی ناو ڕێڕگەیەکی لێژە ، کەلای دەکردەوە هەموو جەستەی پیرۆزی وەردەگێڕا ، لەناوشانیدا مۆرکی نبوەت هەڵکەنرا بوو ، خاوەنی بەخشندەترین دەست بوو ، خاوەنی ئازاترین دڵ بوو ، خاوەنی راستگۆترین گفت بوو ، لە هەموو کەس زیاتر بەوەفا بوو بۆ وادەو پەیمان ، لەهەموو کەس نەرمو نیانتر بوو ، لە هەموو کەس خۆشخوانتر بوو ، کەسێک یەکەم جار بینیبایە سامی لێ دەنیشت ، کە مامەڵەشی لەگەڵدا دەکرد خێرا خۆشی دەویست). (علی) دەڵێت: (هەرگیز لەپێش و لەپاش ئەو ، کەسم وەک گەورەیی ئەو مرۆڤە مەزنە نەدیوە ﷺ).[1]

لەریواتێکی تری (علی)دا هاتووە دەڵێت: (پێغەمبەر ﷺ سەری گەورە بوو ، ناوشانی قایم بوو ، مووی سەرسنگی تا سەر ناوکی بەخەتێک درێژ بوون ، کە دەڕۆشت وەکو ئاوی سەر ڕێڕگەیەکی لێژ دەڕۆیشت).[2]

(جابر)ی کوڕی (سمرە) دەڵێت: (پێغەمبەر ﷺ دەمی گەورە بوو ، چاوی درێژکۆڵە بوو ، کەم گۆشت بوو).[3]

(ابو طفیل)یش دەڵێت: (پێغەمبەر ﷺ پیاوێکی سپیکەڵەی گەشی مامناوەندی بوو لە هەموو ڕوویەکەوە).[4]

(أنس)ی کوڕی (مالك) دەڵێت: (پێغەمبەر ﷺ لەپی دەستی گەورە بوو ، پێستی دەموچاوی سوورو سپی بوو، سپیەکی تەواوو ئەسمەری تەواویش نەبوو بەمانا گەنم ڕەنگ بوو ، کە وەفاتی کرد هێشتا مووی سەرو ڕیشی پیرۆزی بیست تاڵە مووی سپی تێنەکەوتبوو).[5]

---

[1] / ابن هشام ١/٤٠١، ٤٠٢.
[2] / هەمان سەرچاوەی کۆتایی ١/٤٠١، ٤٠٢.
[3] / صحيح مسلم ٢/٢٥٨.
[4] / هەمان سەرچاوە.
[5] / صحيح البخاري ١/٥٠٢.

هەروەها دەڵێت: (چەند تاڵەموویەکی سپی لەریشی پیرۆزیدا دەرکەوتبوو) . لە ریوایەتێکی تریشدا هاتووە کە لەسەری پیرۆزیدا چەند تاڵە موویەکی سپی هەبوو.[1]

(ابو جحيفة)ش دەڵێت: (لە ژێر لێویداو بەشی سەرەوەی چەناگەی پیرۆزی پێغەمبەر ﷺ چەند تاڵە موویەکی سپیم بینی).[2]

(عبدالله)ی کوڕی (بسر) دەڵێت: (لە سەرو چەناگەی پێغەمبەرەوە ﷺ چەند تاڵە موویەکی سپی تێدا بوو).[3]

(براء)یش دەڵێت: (نێو شانەکانی بەرفراوان بوو ، قژی سەری دەگەیشتە سەر نەرمەی گوێچکەی ، لەناو بوردەیەکی درێژ دامانەی سوردا بینیم هەرگیز هیچ کەسێکم نەدیوە لەو جوانخاس تر بێت).[4]

لە سەرەتادا بۆ هاوڕایی کردنی ئەهلی کیتاب قژی بەردەدایەوە ، پاشان پرچی گرتەوە.[5]

(براء) دەڵێت: (پێغەمبەر ﷺ جوانترین ڕوو ، بەرزترین ڕەوشتی هەبوو).[6]

هەروەها پرسیاری لێ کرا ئایا ڕاستە ڕووی گەشی پێغەمبەر ﷺ وەک شمشێر بریسکەی دەهات؟ وتی: نەخێر ، بەڵکو وەکو مانگ وەها بوو. لە ریوایەتێکی تردا هاتووە: دەمو چاوی پێغەمبەر ﷺ خڕ هەڵکەوتبوو.[7]

(ربيع)ی کچی (معوذ) دەڵێ: کە دەتبینی دەتوت ئەمە خۆرەو هەڵهاتووە.[8]

(جابر)ی کوڕی (سمرە) دەڵێت: لە شەوێکی مانگە شەودا سەیرێ ڕەنگو ڕووی پێغەمبەرم دەکرد ﷺ لەگەڵ ڕووی مانگدا ، ـ لەو کاتەدا بوردەیەکی سووری بەسەر شانەوە بوو ـ بەڵامەوە لە مانگ جوانتر بوو.[9]

(ابو هريرة)یش دەڵێت: هیچ کەسێکم نەدیتوە لە پێغەمبەر ﷺ جوانتر بێت ، دەتوت ڕۆژ لە دەمو چاویدا دەرەوشاوەتەوە ، کەسیشم نەدیوە لە ڕۆشتندا لەو

---

[1] / هەمان سەرچاوە ، (صحيح مسلم) ٢/٢٥٩.
[2] /صحيح البخاري ١/٥٠١، ٥٠٢.
[3] / هەمان سەرچاوە، ١/٥٠٢.
[4] / هەمان سەرچاوە.
[5] / (صحيح البخاري) ١/٥٠٣.
[6] / هەمان سەرچاوە ١/٥٠٢ ، صحيح مسلم ٢/٢٥٨.
[7] / صحيح البخاري ١/٥٠٢ ، صحيح مسلم ٢/٢٥٩.
[8] / (دارمي) ريوايەتی كردووە ، مشكاة المصابيح ٢/٥١٧.
[9] / (ترمذي لە (شمائل)دا ريوايەتی كردووە ل٢، هەروەها (دارمی). مشكاة المصابيح ٢/٥١٨.

خێراتر بروات ، واتەزانی زەوی لەژێر پێیدا لول دەخوات ، ئێمە زۆرمان لەخۆمان دەکرد ، بەڵام ئەو باکی نەبوو.[1]

(کعب)ی کوڕی (مالك)یش دەڵێت: کە دڵی خۆشبوایە دەمو چاوی دادەگیرسا ، وەکو پارچەیەکی مانگی تابانی لێدەهات.[2]

جارێکیان لای (عائیشە) بوو جواناوی دەرکرد ، ئارەقەی نێوچەوانی دەمو چاوی دەبریسکاندەوە ، منیش (کعب) شیعرێکی (ابی کبیر)ی (الهندلی)م بیرکەوتەوە کە دەڵێت:

وإذا نظرت إلى أسرة وجهه برقت كبرق العارض المتهلل.[3]

کە (ابوبکر)یش دەیبینی ئەم شیعرەی دەخوێندەوە:

أمين مصطفى بالخير يدعو كضوء البدر زايله الظلام[4]

(عمر)یش ئەم شیعرەی دەخوێندەوە کە (زهیر) لە بارەی (هرم)ی کوڕی (سنان)ەوە وتبوی:

لوكنت من شيء سوى البشر كنت المضيء ليلــة البدر

پاشان دەیوت: پێغەمبەریش ﷺ ئاوابوو.[5]

کە پێغەمبەر ﷺ تووڕە دەبوو دەمووچاوی سوور دەبوەوە ، وەکو دەنکی هەنار لەسەر ڕوومەتی دەرچووبێت.[6]

(جابر)ی کوڕی (سمرە) دەڵێت: قاچەکانی پێغەمبەر ﷺ گونجاو بوو لەگەڵ جەستەیدا ، تەنها بەزەردەخەنە پێدەکەنی ، کە سەیرت دەکرد ، دەتوت ئەمە کلی لەچاو کردووە کلیشی لەچاودا نەبوو.[7]

(ابن عباس) دەڵێت: دانەکانی پێشەوەی بەینیان هەبوو ، کە دەکەوتە قسەکردن دەتوت نوور لە نێو ددانەکانیەوە دێتە دەرەوە.[8]

گەردنیشی وەك بلوری زیو وەها بوو ، برژانگ درێژ ، ریش چرووپڕ ، نێوچەوان پان و بروکانی بەیەك گەیشتبوون بێتێکەڵاو بوون ، ئێسکی سەر لوتی بەرز بوو ،

---

[1] / (جامع الترمذي) لەگەڵ شەرحی (تحفة الأحوذي) ٣٠٦/٤، مشكاة المصابيح ٥١٨/٢.
[2] / صحيح البخاري ٥٠٢/١.
[3] / رحمة للعالمين ١٧٢/٢.
[4] / (خلاصة السير) ل ٢٠.
[5] / (خلاصة السير) ل ٢٠.
[6] / مشكاة المصابيح ٢٢/١، هەروەها (مشكاة المصابيح) لە (أبواب القدر): (باب ما جاء في التشديد في الخوض في القدر) ٥٣/٢.
[7] / (جامع الترمذي) لەگەڵ شەرحی (تحفة الأحوذي) ٣٠٦/٤.
[8] / (دارمي) ريوايەتی كردووە، مشكاة المصابيح ٥١٨/٢.

پووەمەت سفت و جوان بوو ، لەسەر سنگی پیرۆزیەوە تالّە مووی وردو باریك بەیەك خەت دریژ بوو بوەوە تاسەر ناوکی ، جگە لەوە مووی تر بەسنگو سکیەوە نەبوو ، شان و دەستی تووکاوی بوو، جگە لە سنگ و سکی ، سنگی فراوان بوو ، ئیسکی سەر سنگی دریژ بوو ، قاچەکانی ریّك و بێ گرێ بوون ، بۆشایی ژێر قاچی زۆر بەرزبوو، کە هەڵدەستا گوپی دەدایە خۆی ، هەنگاوی لەسەر خۆی دەنا لە پڕشتندا هێمن بوو.[1]

(أنس) دەڵێت: دەستم نەداوە لە هیچ کوتاڵێکی ئاوریشم ناسکترو نەرمتر بێت لەناو لەپی پێغەمبەر ﷺ ، بۆنی هیچ بۆنێکی خۆشم نەکردووە (لەریوایەتێکی تردا) بۆنی هیچ عەنبەرو مسکێکم نەکردووە لە بۆنی پێغەمبەر ﷺ خۆشتر بێت.[2]

(ابو جحيفة) دەڵێت: دەستی پێغەمبەرم گرت ﷺ ، خستمە سەر نێوچەوانم ، لە بەفر ساردتر بوو ، لە بۆنی میسك خۆشتر بوو.[3]

(جابر)ی کوڕی (سمرە) ـ ئەوکاتە منداڵ بوو ـ دەڵێت: دەستی خستە سەر پووەمتم هەستم کرد بە ساردی و بۆنی خۆشی دەستی وەك ئەوەی تازە لە جەوەنەی عەتر فرۆشێکەوە دەری هێنابێت.[4]

(أنس) وتی: جواناوی پێغەمبەر ﷺ وەك مرواری وەها بوو. (أم سلمه) دەڵێت: لە هەموو بۆنێك ، بۆنی خۆشتر بوو.[5]

(جابر) دەڵێت: پێغەمبەر ﷺ بەهەر ڕێگەیەکدا بڕۆشتایەو لەدواییدا کەسێکی دیکە بەوێدا بگوزەرایە بەبۆنە خۆشەکەیدا دەیزانی پێغەمبەر ﷺ بەوێدا تێپەڕیوە.[6]

لەناو دەفەی شانیدا مۆرکی نبوەت بەئەندازەی هێلکەی کۆترێك بەدەستی پەروەردگار هەڵکەندرابوو ، لە ڕەنگی جەستەی بوو ، لەسەر شانی چەپیەوە بوو بەخاڵی ورد ورد دیاری کرابوو.[7]

---

[1] / خلاصة السير ل١٩، ٢٠.
[2] / صحيح البخاري ٥٠٢/١ ، صحيح مسلم ٢٥٧/٢.
[3] / صحيح البخاري ٥٠٢/١.
[4] / صحيح مسلم ٢٥٦/٢.
[5] / هەمان سەرچاوە.
[6] / (دارمی) ریوایەتی کردووە ... مشكاة المصابيح ٥١٧/٢.
[7] / صحيح مسلم ٢٥٩/٢، ٢٦٠.

تەواویی دڵ و دەروون و بەها ڕەوشتیەکانی

پێغەمبەری خوا ﷺ زمان پاراوو ڕەوانبێژ بوو ، لە شوێنی خۆیدا چاک بێژو سروشت ئاسان و قسە ڕۆشن و کورتو کرمانجو نەستەق بوو ، بێخۆ سەغڵەتکردن ، لەقسەدا کورتڕو مانابەخشو پەندئامێزو زانای فۆنەتیکەکانی عەرەب بوو ، هەرخێڵێکی بەشێوە ئاخاوتنی خۆی بانگ دەکردو بە لەهجەی خۆی گفتوگۆی لەگەڵدا دەکردن ، بیر تیژیی و سەلیقەی بیابانی تێدا بوو ، وشەو ڕستە جوان و بە ڕەونەقەکانی پشتیوانێکی چاک بوون بۆ ئەو نیگایەی بۆی دەهات.

ئارامیی و دان بەخۆداگرتنو لێبوردن لەکاتی دەسەڵاتداو دان بەخۆداگرتن لەکاتی ناخۆشیدا ئەو ئەدەبە بوو ، کەخوای مەزن فێری کردبوو ، هەموو ژیرمەند و ئارامێکی دونیا هەڵەیەکی بووە ، یان کەوتنێکی بووە ، بەڵام پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ زۆربی ئازارەکانیشیدا ئارام بوو، سەرباری هەموو ئەو جەهالەتو نەفامیە هەردانی بەخۆدا گرتبوو.

(عائیشە) دەڵێت: هەرگیز پێغەمبەر ﷺ دوو هەڵوێستی نەخراوەتە بەردەمو ئاسانەکەی هەڵنەبژاردبێت بەمەرجێك گوناە نەبووبێت ، ئەگەر گوناە بوایە لەهەموو کەس زیاتر دوور دەبوو لێی ، هەرگیز بۆ نەفسی خۆی تووڕە نەبووە مەگەر لەبەر شکاندنی سنوورێکی خوایی تووڕە ببوایەو تۆڵەی بسەندایە ،[1] لە هەمووکەس خۆش مەشرەب ترو لە هەموو کەسێك دڕەنگتر تووڕە دەبوو.

ئەوەندە دەست بەخشندەو خاوەن کەرەم بوو ، کەسی پێنەدەگەیشت ، بەخششێکی وەهای دەدا کە هەرگیز ترسی هەژار کەوتنی نەبێت ، (ابن عباس) دەڵێت: بەخشندەترین کەس بوو، لەمانگی ڕەمەزاندا بەخشندەیەتیەکەی دەگەیشتە چڵەپۆپە ئەوکاتەی (جبریل) دەهاتەلای ، (جبریل) هەموو شەوێکی ڕەمەزان دەهات بۆلای ، قورئانی پێدەوتەوە ، پێغەمبەری خوا ﷺ لەوەشا لە ڕەشەبای خێرا ، دەستی خێراتر بوو بۆ فێرکردن[2] ، (جابر) دەڵێت: داوای هیچ شتێکی لێ نەکراوەو بڵێ: نا.[3]

ئەوەندە ئازاو نەبەردو قارەمان بوو باس ناکرێت ، لە هەموو کەس بەغیرەتتر بوو ، ئامادەی هەڵوێستە قورسەکان بوو ، زیاتر لە جارێك لەکاتی شەڕدا تەنها خۆی

---

[1] / صحیح البخاری ۵۰۳/۱.
[2] / هەمان سەرچاوە ۵۰۳/۱.
[3] / هەمان سەرچاوە ۵۰۲/۱.

ماوەتەوەو پالەوانان دەوریان چۆڵ کردووە ، هیچ ئازایەك نیيە لە دونیادا راکردنێکی نەبێت ، تەنها ئەم نەبێت خوا پاراستویەتی . (علی) دەڵێت: کە زۆرمان بۆ دەهات و دەکەوتینە لەرزەوە پەنامان دەبرد بۆلای پێغەمبەر ﷺ ، کەس نەبوو بەئەندازەی ئەو لە دوژمنەوە نزیك بێت[1] ، (انس) دەڵێت: ئەوێکیان لە پڕێکدا خەڵکی مەدینە بەدەنگێك راچڵەکین ، خەڵك چوون بەرەو ڕووی دەنگەکە ، کە چوون پێغەمبەر ﷺ لەو سەرەوە دەگەڕایەوە ، پێش ئەمان چوو بووە شوێنی دەنگەکە ، بەسەر ئەسپە پشت ڕووتەکەی (ابو طلحة)ەوە بوو ، شمشێرەکەی کردبووە گەردنی و دەیفەرمو: هیچ نەبووە.. هیچ نەبووە.[2]

لە هەموو کەس زیاتر بەشەرم و حەیا بوو ، (ابو سعید)ی (خدری) دەڵێت: لە کچێکی سەرو عوزرشۆڕی ناوکەژاوە بە شەرمتر بوو، هەرشتێکی پێناخۆش بوایە بە دەموچاویدا دەردەکەوت[3]. چاوی نەدەبڕیە چاوی کەس ، چاوی دادەخست زۆربەی کات سەیری زەوی دەکرد تا ئاسمان ، زۆربەی سەیرکردنی تێڕامان بوو ، هیچ کەسێك ساتە وەختێکی وەهای لێ نەدەبینی دڵی ئازار بدات ، باسی خراپەی هەرکەسێکی بۆ بهاتایە ناوی نەدەبرد ، بەڵکو دەیفەرمو: ئەرێ ئەوە چیيە هەندێك کەس ئاواو ئاوا دەکەن ، باشترین کەس بوو ئەم شیعرەی (فرزدق) بیگرێتەوە:

يغضي حياء ويغضى من مهابته فلا يكلم الا حين يبتسم

گورج و گۆڵترین کەس و پاکترین کەس و راستگۆترین کەس و سپاردە ناسترین کەس بوو، رکابەرو ئەو کەسانەی گفتوگۆیان لەگەڵدا دەکرد دانیان ناوە بەو ڕاستیەدا ، پێش بەپێغەمبەر بوونی ، پێیان دەوت (موحەممەدی دەست پاك) ، لە سەردەمی جاهیلیەتیشدا ناوبژیوانی پێدەکرا. (ترمذي) دەگێڕێتەوە لە (علی) یەوە کە (ابو جهل) جارێکیان وتویەتی بەپێغەمبەر ﷺ: ئێمە ناڵێین تۆ درۆزنیت ، بەڵکو دەڵێین ئەوەی هێناوتە درۆیەو ڕاست نیيە. خوای مەزنیش ئایەتی ناردە خوارەوەو فەرمووی: ﴿ فَإِنَّهُمْ لاَ يُكَذِّبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ ﴾[4] الأنعام/٣٣. واتە: (ئەوانە تۆ بەدرۆ ناخەنەوە بەڵکو زاڵمان بەئایاتی خوا نکوڵی دەکەن).

---

[1] / بڕوانە (الشفاء)ی (قاضي عياض) ٨٩/١، بەمەمان شێوە (اصحاب السنن)و (صحاح) گێڕاویانەتەوە.
[2] / صحيح مسلم ٢٥٢/٢، صحيح البخاري ٤٠٧/١.
[3] / صحيح البخاري ٥٠٤/١.
[4] / مشكاة المصابيح ٥٢١/٢.

هەروەها (هرقل) پرسیاری کرد لە (ابو سفیان) و وتی: ئایا تۆمەتی درۆتان دەخستە شوێنی پێش ئەوەی ئەم بانگەشەیە بکات ؟

وتی: نەخێر.

پێغەمبەر ﷺ لەهەموو کەسێک زیاتر بێ فیزبوو ، لەخۆ بەزلزانینەوە زۆر بەدوور بوو ، حەزی نەدەکرد وەکو پادشاهان خەڵک لەبەری هەستێت ، سەردانی هەژارانی دەکرد ، لەگەڵ هەژاران دادەنیشت ، بەدەم بانگهێشتی کۆیلەکانەوە دەچوو ، لەناو هاوەڵەکانیدا وەکو یەکێک لەوان دادەنیشت.

(عائیشە) دەڵێت: پێغەمبەر ﷺ بەدەستی خۆی نەعلەکانی پاکدەکردەوە جلەکانی خۆی دەدوریەوە ، بەدەستی خۆی لە مااڵەکەدا کارەکانی دەکرد ، وەکو هەرکەسێکی ئاسایی جلەکانی خۆی چاک دەکردو شیری دەدۆشی و خۆی خزمەتی خۆی دەکرد.[1]

لە هەموو کەس زیاتر بەوەفا بوو لەگەڵ پەیمانەکانیداو ، زیاتر بوو لە سیلەی ڕەحمدا ، گەورەتر بوو لە بەزەیی هاتنەوەدا بەخەڵکیدا ، لە هەموو کەس زیاتر خۆشخوان بوو ، لە هەموو کەس زیاتر دوور بوو لە بەدخوییەوە ، دەم پیس و هەرزە گۆو نەفرەتکەر نەبوو ، لە بازاڕدا دەنگی بەرز نەدەکردەوە ، لە پاداشتی خراپەدا چاکەی دەکرد ، لێبوردەو چاوپۆشیکەر بوو ، ڕێگەی نەدەدا کەس لە دواپەوە بڕوات ، لەکاتی خواردن و دانشتندا فیزی نەدەکرد بەسەر خزمەتگوزارو غوڵامەکانیدا ، هەرکەسێک خزمەتی بکردایە زۆر خزمەتی دەکرد ، هەرگیز بە خزمەتگوزارەکەی نەوتووە ئۆف لە دەستت ، هەرگیز سەرزەنشتی خزمەتگوزارەکەی نەکردووە لەسەر کردن یان نەکردنی کارێک ، حەزی بەدانیشتن بوو لەگەڵ هەژاراندا ، شوێن تەرمەکانیان دەکەوت ، بەچاوی کەمەوە سەیری هیچ نەدارێکی نەدەکرد لەبەر هەژاریی.

لە یەکێک لە سەفەرەکانیدا فەرمانیدا بە سەربڕینی مەڕێک ، پیاوێک وتی: من سەری دەبڕم. یەکێکی تر وتی: من کەوڵی دەکەم. یەکێکی تریش وتی: من لێی دەنێم.

ئەویش فەرمووی: منیش چیلکەو دارتان بۆ کۆدەکەمەوە. وتیان: نەخێر پێغەمبەری خوا ﷺ ئێمە کارەکەی تۆ دەکەین. فەرمووی: دەزانم کە ئێوە کاری من

---

[1] / هەمان سەرچاوە ٢/٥٢٠.

دەکەن ، بەڵام پێم ناخۆشە خۆم لە ئێوە جیا بکەمەوە ، خوای مەزن پێی ناخۆشە یەکێك لەبەندەکانی خۆی لەهاوەڵەکانی جیا بکاتەوە . بۆیە هەستاو دارو چیلکەی کۆکردەوە.[1]

با بزانین (هند)ی کچی (أبی هاله) چۆن وەسفی پێغەمبەرمان بۆ دەکات ﷺ ، (هند) دەڵێت: پێغەمبەر ﷺ هەمیشە لە حاڵەتی خەمێکی قوڵدا بوو ، بیرکردنەوەی بەردەوامی هەبوو ، حەوانەوەی نەبوو ، بەپێی پێویست قسەی دەکرد ، بێ دەنگی زۆر بوو ، بە گەرووی کۆتایی بەرستە دەهێنا ، نەك بەئەملاولای دەمی ، کورت و کرمانج قسەی دەکرد ، رستە رستە قسەی دەدوا بێکەم و کورتی و زیادەڕەوی ، ڕەوشت بەرز بوو ، نە ڕەق و نە شل ڕەوبوو ، بەهەموو نیعمەتێکی دەزانی ، باکەمیش بوایە ، باسی هیچی بە خراپە نەدەکرد ، بەخراپ باسی هیچ خواردنێکی بەچاك و خراپ نەدەکرد، لەتووڕەیی‌دا نەدەمرکایەوە تامافی ئەوشتەی وەرنەگرتایە کە بۆی تووڕە بووە. هەرگیز بۆ نەفسی خۆی تورە نەدەبوو ، کە ئامانجی دەکرد بەهەموو دەستی ئیشارەتی دەدا ، ئەگەر سەری سوورپمایە لە شتێك ، دەستی ئەم دیوو ئەو دیوو دەکرد ، ئەگەر بێزار بوایە پشتی هەڵدەکرد ، ئەگەر دڵی خۆشبوایە ڕووی دەکرایەوە ، زۆرترین حاڵەتی پێکەنینی زەردەخەنە بوو.

زمانی دەگرت مەگەر لەشتێك خۆی مەبەستی بوایە ، هۆگری هاوەڵانی بوو ، لێیان جیانەدەبوەوە ، ڕێزی لەگەورەی هەموو خێڵێك دەگرت و دەیکردەوە بە سەرۆکی خێڵەکەی خۆی ، پێش ئەوەی ڕووبەڕووی هەرکەسێك بێتەوە ئاگاداری دەکردەوە.

هەواڵی هاوەڵانی دەپرسی ، هەواڵی کەسانێکی لە کەسانی تر دەپرسی ، ئافەرینی چاکەی دەکرد ، سەرزەنشتی خراپەشی دەکرد ، میانجیگەر بوو ، ڕاجیاواز نەبوو ، ئەوەندە گوێی نەدەخەواند بێزاریی و بێتاقەتی دروست کات ، ئامادەگی بۆ هەموو حاڵەتێك هەبوو ، لە هەقدا کەمۆکووڕ نەبوو ، لەوە تێنەدەپەڕی ، ئەوانەی لێیەوە نزیك بوون باشترین کەسی ناو خەڵك بوون ، باشترینیان لای ئەو ئەوانە بوون کە زۆرتر ئامۆژگاری دەکرد ، گەورەترین کەسیان بەلایەوە ئەوەیان بوو کە بەباشترین شێوە بەدەمەوە چوون و پشتیوانی خەڵکیان دەکرد.

---

[1] / خلاصة السير ل٢٢.

هەستان و دانیشتنی بەیادی خواوە بوو ، شوێنی تایبەتی نەبوو بۆ دانیشتن ، بۆ هەر مەجلیسێك بچوایە گەیشتە کوێ لەوێدا دادەنیشت ، هەر بەوەش فەرمانی دەدا ، مافی بەهاونشینانی خۆی دەدا ، تاهیچ یەکێکیان هەست بەوە نەکات کە رێزی یەکێکیان دەدا بەسەر یەکێکی تردا ، هەرکەسێك بۆ پێویستیەك بهاتایە خزمەتی ، لەگەڵیدا دەچوو هەتا ئەو بێتاقەت دەبوو دەڕۆیشت. هەر کەسێکیش داوای شتێکی لێ بکردایە بەوتەیەکی جوان یان کارئاسانیەك وەڵامی دەدایەوە، ڕەوشت بەرزی و ڕووخۆشیەکەی بەشی هەموو کەسێکی دەکرد ، بوو بوو بەباوکی خەڵك ، لەخزمەتیدا ئەوانیش بووبوونە دۆست و نزیك ، بەتەواو بوون و رێزو قەدریان هەبوو ، مەجلیسی پێغەمبەر ﷺ هەمووی ئارامیی و شەرم و دان بەخۆداگرتن و سپاردەناسی بوو، دەنگی تێدا بەرز نەدەکرایەوە ، زیادەڕەوی تێدا نەدەکرا ، سۆزدارییان لەگەڵ یەکتردا بە لە خواترسان دەکرد ، ڕێزیان لەگەورە دەگرت ، بەزەییان بە بچوکدا دەهاتەوە ، پێداویستی خەڵکیان دابین دەکردو هۆگریی خەڵکی غەریبەیان دەکرد.

هەمیشە پێغەمبەر ﷺ ڕووخۆش ، ئاسانگیر، دڵنەرم بوو، توندو ڕەق و دەنگە دەنگکەرو هەرزەگۆ ڕەخنەگرو بۆڵە بۆڵکەر نەبوو ، شایەر پیاهەڵدەر نەبوو ، هەرشتێکی بەدڵ نەبوایە پشتگوێی دەخست و لێی نائومێد نەدەبوو ، وازی لە سێ شت هێنا بوو: ریابازی ، زۆر وتن ، خۆخستنە ناو باسی خەڵك. سێ شتی خەڵکیشی واز لێ هێنابوو: باس نەکردنی خراپەی خەڵك ، عەیبە نەوتنی خەڵك. بەدوای عەیبە گەڕانیاندا ، لەشتێکدا قسەی دەکرد کە ئومێدی پاداشتی پێی هەبوایە. کە قسەی دەکرد هاوخانانی بێدەنگ دەبوون و گوێیان دەگرت ، کە بێدەنگ دەبوو ئەنجا قسەیان دەکرد ، لەحزوریدا شەڕە قسەیان نەدەکرد ، لەخزمەتیدا هەرکەسێك قسەی بکردایە بێدەنگ دەبوون تا لێ دەبوەوە ، قسەیان قسەی یەکەمیانە ، بەشتێك پێدەکەنی کە ئەوانیش پێی پێبکەنن ، بەشتێك سەری سوڕدەما کە ئەوانیش وابوونایە ، کەسی غەریبە کە دەهات و قسەی ڕەقی دەکرد ، ئارامی لەسەر دەگرت و ئازاری نەدەداو دەیفەرموو: ئەگەر کەسێکتان دی پێویستی پێتان هەبوو بۆی جێبەجی بکەن. سوپاسی ئەو کەسەی دەکرد چاکەیەکی لەگەڵدا بکردایە.[1]

[1] / بروانە (شفاء) نووسینی (القاضي عياض) ١/١٢١، ١٢٢، ١٢٤، ١٢٥، ١٢٦. هەروەها بروانە (شمائل الترمذي).

(خارجه)ی کوڕی (زید) دەڵێت: پێغەمبەرێ خوا ﷺ لە مەجلیسدا بەڕێزترین کەس بوو، زۆرکەم قسەی دەکرد ، پێویست نەبوایە قسەی نەدەکرد ، هەرکەسێک بەناشیرینی قسەی لەگەڵدا بکردایە تەنها پشتی تێدەکرد ، پێکەنینی تەنها زەردەخەنە بوو ، قسەکانی ڕستەو بەپێز بوو ، زیادەڕەوی و کەمو کورتی تێدا نەبوو ، هاوەڵانیشی لە خزمەتیدا تەنها بە زەردەخەنە پێدەکەنین ، وەکو ڕێزداناان و قەدر زانینێک بۆ پێغەمبەر ﷺ .[1]

پێغەمبەر ﷺ سەرجەم سیفاتی مرۆڤی تێروتەواوی تێدا بوو، خودا پەروەردەی کردبوو، باش پەروەردەی کردبوو، تاوەکو وەسفو سەنایەک بانگی دەکاتو دەفەرموێت: ﴿ وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ ﴾ القلم/٤. ئەم سیفەتە جوانانە بوو خەڵکی ئاشوفتەی ئەو زاتە پیرۆزە کردبوو ، لەدڵاندا شیرینی کردبوو ، کردبوویە سەرکردەیەک دڵانی بۆلای خۆی کەمەند کێش دەکرد ، ملهوڕیی خێڵەکەی نەرم کردو وای لێ کردن پۆل پۆل بێنە ناو ئایینی پیرۆزی ئیسلامەوە.

ئەو سیفەتانەش کە باسمان کرد چەند باسێکی کەم بوون لە دیمەنە کامڵ و تێرو تەواوەکانی پێغەمبەر ﷺ ، بەڵام زاتی ئەو حەقیقەتە ئەوە شتێکە بەهیچ دەرک ناکرێت ، کێ دەتوانێت لەناخی کەسێک تێبگات کە لەتەواویدا گەیشتبێتە چڵە پۆپەو ، بە نووری پەروەردگارێ ڕۆشن بووبێتەوە ، وای لێ هاتبێت ڕەوشتی ببێتە یەک پارچە قورئان ؟

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَىٰ مُحَمَّدٍ وَعَلَىٰ آلِ مُحَمَّدٍ ، كَمَا صَلَّيْتَ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَعَلَىٰ آلِ إِبْرَاهِيمَ ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ .
اللَّهُمَّ بَارِكْ عَلَىٰ مُحَمَّدٍ وَعَلَىٰ آلِ مُحَمَّدٍ ، كَمَا بَارَكْتَ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَعَلَىٰ آلِ إِبْرَاهِيمَ ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ .

١٣٩٦/١١/١٢ کۆچی

١٩٧٦/١١/٦ زایینی

صَفِيُّ الرَّحْمٰنِ الْمُبَارَكْفُورِي

زانکۆی سەلەفی (بنارس) / هیندستان

---

[1] / هەمان سەرچاوە ١٠٧/١.

سەرچاوەکان

گرنگرتین مەرجەعەکان:

(١)إخبار الكرام بأخبار المسجد الحرام، شهاب الدين أحمد بن محمد الأسدي المكي، (١٠٦٦)ی کۆچی، چاپی سەلەفی، بنارس/ هیندستان، ١٣٩٦/ ١٩٧٦ز.

(٢)الأدب المفرد، محمد بن اسماعيل البخاری (٢٥٦ك)، چاپی ئەستەنبوڵ، ١٣٠٤ك.

(٣)الإعلام، خيرالدين الزركلی، چاپی دووەم. قاهيره، ١٩٥٤ز.

(٤)البدايه والنهايه، اسماعيل بن كثير الدمشقی، چاپخانەی (السعادة)، میسر، ١٩٣٢ز.

(٥)بلوغ المرام من أدلة الأحكام، أحمد بن حجر العسقلاني، (٧٧٣ ـ ٧٨٤ك)، چاپخانەی (القيومی)، كانفور/ هیندستان، ١٣٢٣ك.

(٦)تاريخ أرض القرآن، السيد سليمان الندوي، ١٣٧٣ك، معارف، بريس أعظم كده/ هیندستان، ١٩٥٥ز، چاپی چوارەم.

(٧)تاريخ الإسلام، شاه ئەكبەر خان ئەجيب ئابادی، كتێبخانەی رەحمەت دیوبەند یۆپی/ هیندستان.

(٨)تاريخ الأمم والملوك.

(٩)تاريخ عمر بن الخطاب، أبو الفرج عبدالرحمن بن الجوزي.

(١٠) تحفة الأحوذي، أبو العلي عبدالرحمن المباركفوری (١٣٥٣ ك ـ ١٩٣٥ز) ، (جيد برقی برسی) ، دەهلی/ هیندستان ، ١٣٤٦ ـ ١٣٥٣ ك.

(١١) تفسير إبن كثير ، اسماعيل بن كثير الدمشقی.

(١٢) تفهم القرآن، پرۆفيسۆر (أبو الأعلى المودودي) ، مركزی مكتبه جماعت اسلامی/ هیندستان.

(١٣) تلقيح مفهوم أهل الأثر، أبو الفرج عبدالرحمن بن الجوزي ، (٥٩٧ك)، (جيد برقی برسی)، دەهلی/ هیندستان.

(١٤) جامع الترمذي ، أبو عيسى محمد بن عيسى الترمذي ، (٢٠٩ك ـ ٢٧٩ك)، كتێبخانەی رەشيديه له دەهلی/ هیندستان.

(١٥) الجهاد فی الإسلام، (اوردو)، پرۆفيسۆر (أبو الأعلى المودودی)، اسلامك ببليكشنز لميد لاهور (پاكستان)، چاپی چوارەم، ١٩٦٧ز.

(١٦) خلاصة السير، رحب الدين ابو جعفر أحمد بن عبدالله الطبري ٦٧٤ك، (دلی برنئيك برسی دەهلی)، هیندستان، ١٣٤٣ك.

(١٧) رحمة للعالمين، محمد سليمان سلمان المنصورفوري، (١٩٣٠ز)، حنيف/ بكديودلی.

(١٨) رسول أكرم كی سياسی زيندگی، دكتور حميد الله، باريس (سالم كمبينی) ديبنديوبی/ هیندستان/ ١٩٦٣ك.

(١٩) الروض الأنف، أبوالقاسم عبدالرحمن بن عبدالله الهيلي (٥٠٨ ـ ٥٨١ك)، چاپخانەی جمالی، میسر، ١٣٣٢ك، ١٩١٤ز.

(٢٠) زاد المعاد، شمس الدين ابوعبدالله محمد بن بكر بن أيوب المعروف بابن القيم، (٦٩١ ـ ٧٥١ ك) .

(٢١) سفر التكوين.

(٢٢) سنن ابن ماجة، ابو عبدالله محمد بن يزيد ابن ماجة القزويني (٢٠٩ ـ ٢٧٣ك).
(٢٣) سنن أبي داود، أبو داود سليمان بن الأشعث السجستاني (٢٠٢ ـ ٢٧٥ك)، چ١، چاپخانەی مەجیدی، کانفور/ هیندستان، ١٣٧٥ك، کتێبخانەی رەحیمی (دیوبندیوبی)/ هیندستان.
(٢٤) سنن النسائي، ابو عبدالرحمن أحمد بن شعيب النسائي (٢١٥ ـ ٣٠٣ك)، کتێبخانەی سەلەفی، لاهور/ پاکستان.
(٢٥) السيرة الحلبية، ابن برهان الدين.
(٢٦) السيرة النبوية، ابو محمد عبدالملك بن هشام بن أيوب الحميري (٢١٣ يان ٢١٨ك)، ١٩٥٥ز.
(٢٧) شرح شذور الذهب، أبومحمد عبدالله جمال الدين بن يوسف المعروف بابن هشام الأنصاري (٧٠٨ـ٧٦١).
(٢٨) شرح صحيح مسلم، ابوزكريا محىالدين بن شرف النووي (٦٧٦ك)، کتێبخانەی رەشیدیە، دەهلی/ هیندستان، ١٣٧٦ك.
(٢٩) شرح المواهب الدنيه، الزرقانی، نوسخەیەکی کۆنە، سەرەتاکانی داخوراوە.
(٣٠) الشفا بتعريف حقوق المصطفى، القاضي عياض، .چاپخانەی عوسمانی، ئەستەمبوڵ، ١٣١٢ك.
(٣١) صحيح البخاري، محمد بن اسماعيل البخاري (٢٥٦ك)، کتێبخانەی رەحیمی، دیوبند/ الهند، ١٣٨٤ ـ ١٣٨٧ك.
(٣٢) صحيح مسلم، مسلم بن الحجاج القشيري، کتێبخانەی رەشیدیە، دەهلی/ هیندستان، ١٣٧٦ك.
(٣٣) صحيفة حبقوق.
(٣٤) صلح الحديبية، محمد بن أحمد باشميل، چاپی دووەم/ دار الفكر، ١٣٩١ك ـ ١٩٧١ز.
(٣٥) الطبقات الكبرى، محمد بن سعيد، چاپخانەی بریل/ لیدن، ١٣٢٢ز.
(٣٦) عون المعبود شرح أبي داود، أبو الطيب شمس الحق العظيم آبادي، چاپی یەکەم، هیندستان.
(٣٧) غزوة أحد، محمد أحمد باشميل، چاپی دووەم.
(٣٨) غزوة بدر الكبرى، محمد أحمد باشميل، چاپی سێیەم، ١٣٧٦ك ـ ١٩٧٦ز.
(٣٩) غزوة خيبر، محمد أحمد باشميل، چاپی دووەم، دار الفكر، ١٣٩١ك ـ ١٩٧١ز.
(٤٠) غزوة بني قريظة، محمد أحمد باشميل، چاپی یەکەم، ١٣٧٦ك ـ ١٩٦٦ز.
(٤١) فتح الباري، أحمد بن علی بن حجر العسقلانی (٧٧٣ ـ ٨٥٢ك).
(٤٢) فقه السيرة، محمد الغزالي، دارالكتاب العربي، ميسر، چاپی دووەم، ١٣٧٥ك ـ ١٩٥٥ز.
(٤٣) في ظلال القرآن، سيد قطب.
(٤٤) القرآن الكريم.
(٤٥) قلب جزيرة العرب، فؤاد حمزة.
(٤٦) ماذا خسر العالم بإنحطاط المسلمين، سەيید ئەبولحەسنی نەدەوی، قاهیرە، ١٣٨١ك ـ ١٩٦١ز.
(٤٧) محاظرات تاريخ الأمم الإسلامية، شیخ موحەممەد خضری بەگ، ١٣٨٢ك.
(٤٨) مختصر سيرة الرسول، شيخ الإسلام محمد بن عبدالوهاب التميمي النجدي، (م/ ١٢٠٦).

(٤٩) مختصر سيرة الرسول، الشيخ عبدالله بن محمد النجدي آل الشيخ، (م/ ميسر)، ١٢٤٢ك.
(٥٠) مدارك التنزيل، تفسير النسفي، النسفي.
(٥١) مرقاة المصابيح، ج٢، الشيخ ابو الحسن عبيدالله الرحماني المباركفوري ، نامى بريس لكنؤ/ هيندستان ، ١٣٧٨ك ـ ١٩٥٨ز.
(٥٢) مروج الذهب ، (ابو الحسن علي المسعودي، چاپخانه‌ى (الشرق الإسلاميه)، قاهيره.
(٥٣) المستدرك، ابوعبدالله محمدالحاكم النيسابوري، (دائرة المعارف العثمانية)، حيدر آباد/ هيندستان.
(٥٤) مسند أحمد، الإمام أحمد بن حنبل الشيباني، ٢٦٤ك.
(٥٥) مسند الدارمي، أبو محمد عبدالله بن عبدالرحمن الدارمي، ١٨١ ـ ٢٥٥ك.
(٥٦) مشكاة المصابيح، ولي الدين محمد بن عبيدالله التبريزي، كتيبخانه‌ى رەحيميه، ديوبنديوبى/ هيندستان.
(٥٧) معجم البلدان، ياقوت الحموي.
(٥٨) المواهب الدينية، قسطلاني.
(٥٩) موطأ الإمام مالك، الإمام مالك بن أنس الأصبحي (م ١٦٩ك)، كتيبخانه‌ى رەحيميه، ديوبنديوبى/ هيندستان.
(٦٠) وفاء الوفاء، على بن أحمد السمهودى .

وتەی بەڕێز شێخ موحەممەد علی حەرەکان ٣
وتەی نووسەر ٧

جێگەوتەی عەرەب و تێرەکانی

شوێنی عەرەب ٩
تێرەکانی عەرەب ١٠
حوکمداریی و میرنشینایەتی لەناو عەرەبدا ١٧
مەلیکی یەمەن ١٨
مەلیکی حیرە ٢١
مەلیکی شام ٢٣
میرنشینی لە حیجازدا ٢٤
فەرمانڕەوایی لە ناوچەکانی تری عەرەب نشیندا ٣١
بارودۆخی سیاسی ٣٣
نابینەکانی عەرەب ٣٣
بارودۆخی نابینی ٤٢

چەند دیمەنێک لە کۆمەڵگای عەرەبی

سەردەمی نەفامیی ٤٣
بارودۆخی کۆمەڵایەتی ٤٣
بارودۆخی ئابووری ٤٦
ڕەوشت ٤٧

ڕەچەڵەکی پێغەمبەر ﷺ و بنەماڵەکەی

ڕەچەڵەکی پێغەمبەر ﷺ ٥٠
بنەماڵەی پێغەمبەرێتی ٥١
لە دایک بوون و چل ساڵ پێش پێغەمبەرێتی ٥٨
لە دایک بوون ٥٨
لەناو (بنی سعد)دا ٥٩
بەرەو دایکە بەسۆزەکەی ٦٢
بەرەو لای باپیرە سۆزدارەکەی ٦٢
بۆ ئامێزی مامە بە بەزەییەکەی ٦٣
داوای باران بارینی پێ دەکەن ٦٣
بوحەیرانی ڕاهیب ٦٤
جەنگی فوججار (الفجار) ٦٤
پەیمانی (فضول) ٦٥
ژیانی کۆڕەوەری ٦٦

خوازبینی خەدیجە (رمزای خوای لێ بێت) ٦٦
بنیاتنانی کابەو کێشەی ئاوبژیوانیەکە ٦٨
ژێنناممەیەکی خێرای پێش بوون بە پێغەمبەر ﷺ ٧٠
ئەشکەوتی (حەرا) و سێیەری پێغەمبەرێتی و پەیامی ئاسمان ٧٢
جبریل ﷺ بە نیگاوە دادەبەزێت ٧٣
پچرانی وەحی ٧٧
جبریل جارێکی تر وەحی دەهێنێتە خوارەوە ٧٧
چەندێک باسێک لە ڕوونکردنەوەی بەشەکانی وەحیدا ٧٨
فەرمانی بانگەوازکردن بۆلای خواوەند ، باسەکانی ٨٠
ڕۆل و قۆناغەکانی بانگەواز ٨٣

قۆناغی یەکەم:

جیهادی بانگەواز

سێ ساڵ بەسەر بانگەوازی نهێنیدا

نەوەی یەکەم ٨٥
نوێژ ٨٧
هەوانەکە بە سەرجەمیی دەگاتە قوڕەیش ٨٨

قۆناغی دووەم:

بانگەواز بەئاشکرا

یەکەم فەرمانی .. ئاشکرا کردنی بانگەواز

بانگەواز لەنێو خزماندا ٩٠
لەسەر کێوی سەفا ٩٢
بەدەنگی بەرز گوتنی حەق و دژەکاری موشریکان ٩٣
شاندێکی قوڕەیش بۆ لای ئەبو تالیب ٩٤
ئەنجوومەنی ڕاوێژکاریی ڕێگە گرتن لە حاجیان بۆ گوێ نەگرتن لە بانگەواز ٩٤
چەند شێوازێکی بۆ ڕووبەڕووبونەوەی بانگەواز ٩٧
ئەشکەنجەدان ١٠٠
مائیدەکەی ئەرقەم ١٠٨
کۆچی یەکەم بەرەو حەبەشە ١٠٩
داوێکی قوڕەیش بۆ کۆچکەرانی حەبەشە ١١٣
قوڕەیش هەڕەشە لە (ابوطالب) دەکات ١١٥
جارێکی تر قوڕەیش لەبەردەم (ابوطالب)دا ١١٦
بیرۆکەی ستەمکاران بۆ لەناوبردنی پێغەمبەر ﷺ ١١٦
موسوڵمان بوونی (حەمزە) ﷺ ١١٩
موسوڵمان بوونی (عومەر)ی کوڕی (خەتاب) ﷺ ١٢٠
نوێنەری قوڕەیش لەبەردەم پێغەمبەری خوادا ﷺ ١٢٥

(ئەبو طالب) (بەنی هاشم) و (بەنی عبدالمطلب) کۆ دەکاتەوە ١٢٧
پەیوەندی دابڕینی گشتی ١٢٨
پەیماننامەی ستەم و دەست درێژی ١٢٨
سێ ساڵ لە شیوی (ابو طالب) دا ١٢٩
هەڵوەشاندنەوەی پەڕەی پەیمانەکە ١٣٠
دواین شاندی قوڕەیش بۆ لای (ابو طالب) ١٣٢

ساڵی ماتەمینی

کۆچی دوایی ئەبو طالب ١٣٤
دوا ماڵئاوایی (خدیجە) ١٣٥
دابارینی خەمەکان ١٣٦
خوازبێنی (سودە)ی کچی (زمعە) ١٣٧
هۆیەکانی دان بەخۆدا گرتن و دڵ قایم بوون ١٣٧

قۆناغی سێیەم:

بانگەوازی ئیسلام لە دەرەوەی مەککە

پێغەمبەر ﷺ لە (طائف)دا ١٤٧
بانگ کردنی خێڵ و تاکەکان بۆ ئیسلام ١٥٢
نەو خێلانەی باسی ئیسلامی بۆ کردن ١٥٢
ئیماندارانی خەڵکی مەککە ١٥٣
شەش شنەبای فێنک لە خاکی (یەثرب)ەوە ١٥٨
خواستنی (عائیشە) لەلایەن پێغەمبەرەوە ﷺ ١٦٠
شەوڕەوی و بڵند بوونەوە ١٦٠
بەیعەتی عەقەبەی یەکەم ١٦٧
نوێنەری ئیسلام لە مەدینەدا ١٦٨
سەرکەوتنێکی کەم وێنە ١٦٨
بەیعەتی عەقەبەی دووەم ١٧١
{ سەرەتای گفتوگۆو لێکدانەوەی (العباس) بۆ مەترسی بەرپرسیارێتیەکە } ١٧٢
بەندەکانی بەیعەتەکە ١٧٣
جەخت کردنەوە لەسەر مەترسیدارێتی بەیعەتەکە ١٧٤
بەستنی بەیعەتەکە ١٧٥
دوانزە نەقیبەکە ١٧٥
نەقیبەکانی خەزرەج ١٧٥
نەقیبەکانی نەوس ١٧٦
فێڵبازێک پەیماننامەکە ناشکرا دەکات ١٧٦
ئامادەگی نەنسارەکان بۆ لێدانی قوڕەیش ١٧٧
قوڕەیش نارەزایی دەردەبڕێت بۆ سەرۆکەکانی (یثرب) ١٧٧

دنیا بوونی هەواڵەکە لای قوڕەیش و ڕاوەدونانی بەیەتدەران ١٧٨
سەرتاکانی کۆچ ١٧٩
لە (دار النَّدوە) (پەرلەمانی قوڕەیش) ١٨٢
قسەوباسی پەرلەمانی و یەکدەنگی لەسەر بڕیارێکی زاڵمانە بۆ شەهیدکردنی پێغەمبەر ١٨٤
کۆچکردنی پێغەمبەر ﷺ ١٨٥
گەمارۆدانی ماڵەکەی پێغەمبەر ﷺ ١٨٦
پێغەمبەر ﷺ ماڵەکەی بەجێ دەهێڵێت ١٨٧
لە ماڵەکەوە بۆ نەشکەوت ١٨٨
لەناو نەشکەوتدا ١٨٨
کەوتنەڕێ بەرەو مەدینە ١٩٠
دابەزین لە (قباء) ١٩٦
چوونە ناو مەدینە ١٩٨

ژیان لەناو مەدینەدا

قۆناغی یەکەم:

بارودۆخی نەو کاتەی مەدینە لەکاتی کۆچکردنەکەدا ٢٠١
بنیاتنانی کۆمەڵگایەکی نوێ ٢٠٩
بنیاتنانی مزگەوتی پێغەمبەر ﷺ ٢١٠
بە برا کردنی موسوڵمانانەکان ٢١١
بەڵگەنامەی هاوپەیمانێتی ئیسلامی ٢١٢
کاریگەری هۆ دەروونیەکان لە کۆمەڵگادا ٢١٥
پەیماننامەیەک لەگەڵ جولەکەدا ٢١٨
بەندەکانی پەیماننامەکە ٢١٩
خەباتی خوێناوی شەڕ فڕۆشتنی قوڕەیش بە موسوڵمانەکان لەدوای کۆچەوە
پەیوەندی کردنیان بە (عبدالله ی کوڕی (ابی) یەوە ٢٢٠
ڕاگەیاندنی ڕێگە گرتن لە زیارەتی کابە ٢٢١
قوڕەیش هەرشە لە کۆچکەران دەکات ٢٢١
مۆڵەتدا بە شەڕکردن ٢٢٢
غەزاو سریەکانی پێش بەدر ٢٢٤

غەزای گەورەی بەدر

(یەکەم جەنگی یەکلاکەرەوەی ئیسلام)

هۆیەکانی غەزاکە ٢٣٢
هێزی سوپای ئیسلام و دابەشکردنی سەرکردایەتیەکان ٢٣٢
سوپای ئیسلام بەرەو بەدر دەجوڵێت ٢٣٣
جاردەرێک لە مەککەدا ٢٣٤
خەڵکی مەککە خۆیان ساز دەکەن بۆ شەڕ ٢٣٤
ژمارەی سوپای مەککە ٢٣٤

گیروگرفتی هۆزەکانی (بنی بکر) ۲۲۵
سوپای مەککە دەکەوێتە جووڵە ۲۲۵
کاروانەکە دەرباز دەبێت ۲۲۵
بڕیاردانی سوپای مەککە بەگەڕانەوەو دروست بوونی دووبەرەکی تیایدا ۲۲۶
تەنگاوبی هەڵوێستی سوپای ئیسلامی ۲۳۶
نە نجوەمەنی ڕاوێژکاریی ۲۳۷
سوپای ئیسلام دڕێژە بە ڕۆشتنی دەدات ۲۳۸
پێغەمبەر ﷺ هەڵدەستێت بە پرۆسەیەکی دیدەوانی ۲۳۹
بەدەستخستنی گرنگترین زانیاری لەبارەی سوپاکەی مەککەوە ۲۴۰
باران بارین ۲۴۱
سوپای ئیسلامیی پێشڕوی دەکات بۆ گرنگترین خانە سەربازیەکان ۲۴۱
بنکەی سەرکردایەتی ۲۴۱
سازدانی سوپاکەو بەسەربردنی شەو ۲۴۲
سوپای مەککە لە مەیدانی شەڕدا و کەوتنەوەی دووبەرەکی لەناویاندا ۲۴۳
هەردوو سوپاکە لە یەکتر دەردەکەوتن ۲۴۵
کاتی سفرو یەکەمین سووتەمەنی جەنگ ۲۴۶
شەڕەشمێر ۲۴۶
شالاوی گشتی ۲۴۷
پێغەمبەر ﷺ لە خوا دەپارێتەوە ۲۴۸
دابەزینی فریشتەکان ۲۴۸
هێرشی دژمنانە ۲۴۹
ئیبلیس لە گۆڕەپانی جەنگ پاشەکشە دەکات ۲۵۰
شکستی کەمەرشکێن ۲۵۱
مانەوەی (ابو جهل) ۲۵۱
کوژرانی (ابو جهل) ۲۵۱
چەند دیمەنێکی نیمانیی لەو جەنگەدا ۲۵۲
تەرمەکانی هەردوولا ۲۵۷
مەککە هەوالی ژێرکەوتنەکەی پێ دەگات ۲۵۸
مەدینە هەوالی سەرکەوتنی پێدەگات ۲۶۰
سوپاکەی پێغەمبەر ﷺ بەرەو مەدینە بەرێ دەکەوێت ۲۶۱
شاندەکانی پیرۆزبایی ۲۶۲
مەسەلەی دیلەکان ۲۶۳
قورئان لەبارەی شەڕەکەوە دەدوێت ۲۶۵
چالاکی سەربازی لەنێوان بەدرو ئوحوددا ۲۶۷
غەزای (بنی سلیم) لە (کدر)دا ۲۶۸
پیلانێك بۆ تیرۆر کردنی پێغەمبەر ﷺ ۲۶۹
غەزای (بنو قینقاع) ۲۷۱

نموونەیەك لە فرتوفێڵی جولەکە ٢٧١
بنی قینقاع) پەیمان دەشکێنن ٢٧٣
نابلوقەدان و خۆیەدستەوەدان و دەرکردن ٢٧٥
غەزای قاوت (سویق) ٢٧٦
غەزای (ذي أمر) ٢٧٧
کوشتنی (کعب)ی کوڕی (أشرف) ٢٧٧
غەزای (بحران) ٢٨٢
سریەی (زید)ی کوڕی (حارثة) ٢٨٢
(غەزای نوحود) و خۆ ئامادەکردنی قورەیش بۆ شەڕی تۆڵەسێن ٢٨٤
ژمارەو سەرکردایەتی سوپای قورەیش ٢٨٥
سوپای مەککە دەکەوێتە جوڵە ٢٨٥
هەواگریەکانی پێغەمبەر ﷺ ٢٨٦
خۆئامادە کردنی موسوڵمانان بۆ حاڵەتی ناکاو ٢٨٦
سوپای مەککە بەرەو قەلاکانی مەدینە دەکەوێتە ڕێ ٢٨٦
نە نجومەنی ڕاوێژکاریی پیکهات بۆ دانانی نەخشەی بەرگریی کردن ٢٨٧
بەش بەشکردنی سوپای ئیسلام و دەرچوونی بۆ مەیدانی جەنگ ٢٨٨
نمایش کردنی سوپاکە ٢٨٩
مانەوە لەنێوان نوحودو مەدینەدا ٢٩٠
یاخی بوونی (عبدالله)ی کوڕی (أبی)و هاوڕێکانی ٢٩٠
پاشماوەی سوپای ئیسلام بەرەو نوحود ٢٩٢
نەخشەی بەرگری ٢٩٢
پێغەمبەر ﷺ گیانی نازایەتی دەکا بەبەری سوپاکەیدا ٢٩٤
ڕێکخستنی سوپاکەی مەککە ٢٩٤
مانۆڕێکی سیاسیانە لەلایەن قورەیشەوە ٢٩٥
هەوڵەکانی ژنانی قورەیش لە دڵ گەرم کردندا ٢٩٦
یەکەم سوونەمەنی جەنگەگە ٢٩٦
گەرم بوونی جەنگ لە دەوری نااڵ هەڵگرەکەو لەناوبردنی ٢٩٧
شەڕ لە شوێنەکانی تردا ٢٩٨
کوژرانی شێری خوا (حمزه)ی کوڕی (عبدالمطلب) ٢٩٩
بااڵدەست بوون بەسەر ڕەوشەکەدا ٣٠٠
لەنامێزی ژنەوە بۆ ناو بریسکەی شمشێرو ڕم ٣٠٠
پشکی تیرهاوێژەکان لە شەڕەکەدا ٣٠١
شکست خواردنی سوپای موشریکان ٣٠١
هەڵە گەورەکەی تیرهاوێژان ٣٠٢
(خالید)ی کوڕی (ولید) هەڵدەستێ بە نابلوقەدانی سوپای ئیسلامی ٣٠٣
هەوڵستی نەبەردانەی پێغەمبەر ﷺ لە بەردەم نابلوقەکەدا ٣٠٣
پەرتەوازەبوونی موسوڵمانەکان لەمەیدانی شەڕدا ٣٠٤

گەرم بوونی شەڕ بەدەوری پێغەمبەردا ﷺ ٣٠٦
ناخۆشترین کات لە ژیانی پێغەمبەردا ﷺ ٣٠٧
سەرەتای کۆبوونەوەی هاوەڵان بەدەوری پێغەمبەر ﷺ ٣١٠
زیادبوونی فشاری موشریکان ٣١١
قارەمانێتی کەم وێنە ٣١٣
بڵاوبوونەوەی هەواڵی شەهید بوونی پێغەمبەر ﷺ و کاریگەریی لەسەر جەنگەکە ٣١٤
پێغەمبەر ﷺ بەردەوامە لە جەنگ و هەڵوێستەکەی وەرگرتەوە ٣١٤
کوژڕانی (أبی) کوڕی (خلف) ٣١٥
(طلحة) پێغەمبەر ﷺ هەڵدەستێنێتەوە ٣١٦
دوا هێرشی موشریکان ٣١٦
شێواندنی جەستەی شەهیدەکان ٣١٧
ڕادەی ئامادەیی پاڵەوانە موسوڵمانەکان بۆ شەڕکردن تا کۆتایی جەنگەکە ٣١٧
پاش گەیشتنی پێغەمبەر ﷺ بەلا پاڵی شاخەکە ٣١٨
خۆشحاڵبوونی (أبو سفیان) دوای جەنگەکە و قسەکردنی لەگەڵ عومەردا ٣١٩
بەڵێنی بەیەکگەیشتنەوە لە بەدردا ٣٣٠
دڵنیابوون لە هەڵوێستی موشریکان ٣٣٠
گەڕان بەدوای شەهیدو بریندارەکاندا ٣٢١
کۆکردنەوەی شەهیدەکان و ئەسپەردەکردنیان ٣٢٣
پێغەمبەر ﷺ وەسف و سەنای خوا دەکات و دەپارێتەوە ٣٢٤
گەڕانەوە بۆ مەدینەو هەڵوێستی پڕ لە خۆشەویستی و بۆ خوا بوون ٣٢٤
پێغەمبەر ﷺ دڵگاتەوە مەدینە ٣٢٦
ژمارەی کوژراوانی هەردوولا ٣٢٦
حاڵەتی نائاسایی لەناو مەدینەدا ٣٢٦
غەزای (حمراء الأسد) ٣٢٧
قورئان لەبارەی جەنگەکەوە دەدوێ ٣٣٣
حیکمەت و وانەکانی جەنگی ئوحود ٣٣٣
سریەو نێرراوەکان نیوان (ئوحود) و (ئەحزاب) ٣٣٤
سریەی (أبو سلمه) ٣٣٥
ناردنی (عبدالله)ی کوڕی (أنیس) ٣٣٥
شاندەکانی (رەجیع) ٣٣٦
کارەساتی بیری (معونه) ٣٣٨
غەزای (بنوالنضیر) ٣٤٠
غەزای نەجد ٣٤٤
غەزای بەدری دووەم ٣٤٦
غەزای دومه الجندل ٣٤٧
غەزای ئەحزاب ٣٤٨
غەزای (بنو قریظة) ٣٦٢

چالاکی سەربازی دوای ئەو جەنگە

کوژرانی (سلام)ی کوڕی (أبی الحقیق) ٣٦٩
سریەی (محمد)ی کوڕی (مسلمە) ٣٧١
غەزای (بنو لحیان) ٣٧٢
بە بەردەوامی نارەدنی مەفرەزەو سریەکان ٣٧٣
غەزای (بنو المصطلق) یان (مریسیع) ٣٧٦
رۆڵی دوورڕوان پێش غەزای (بني المصطلق) دا ٣٧٨
١ـ گوتەی دوورڕوان : ﴿ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ ﴾ ٣٨٣
٢ـ ڕووداوی هەڵبەستنەکە (حادثة الافك) ٣٨٤
نارەدنی مەفرەزەو (سریە) دوای غەزای (المریسیع) ٣٨٧

ڕووداوی حودەیبیە

هۆی هەمرە کردنی حودەیبیە ٣٩٠
خۆکۆکردنەوەی موسوڵمانان ٣٩٠
موسڵمانان بەرەو مەککە دەجوڵێن ٣٩٠
هەوڵدانی قورەیش بۆ ڕێگەگرتن لە موسوڵمان ٣٩١
ڕێگە گۆڕین هەوڵی خۆڵادان لە شەڕی خوێناوی ٣٩١
(بدیل) دەکەوێتە نێوان پێغەمبەر ﷺ و قورەیشەوە ٣٩٢
شاندەکانی قورەیش ٣٩٣
﴿ هُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ ﴾ ٣٩٤
شاندی (عثمان)ی کوڕی (عفان) بۆلای قورەیش ٣٩٥
هەواڵی شەهید کردنی (عثمان)و بەیعەتی رضوان ٣٩٥
بەستنی پەیمانی ناشتبوونەوەو بەندەکانی ٣٩٦
گێڕانەوەی (ابی جندل) ٣٩٨
قوربانی کردن و سەرتاشین و بۆ خۆکردنەوە لە عومرە ٣٩٨
نەگێڕانەوەی ژنانی کۆچکەر ٣٩٩
چی لە بەندەکانی پەیماننامەکە هاتە کایەوە ٤٠٠
خەمداگرتنی موسوڵمانەکان و گفتوگۆی (عمر) لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ ٤٠٢
چارەسەر بوونی قەیرانی ژێر دەستەکان ٤٠٣
موسڵمان بوونی پاڵەوانانی قورەیش ٤٠٤

قۆناغی دووەم :

هەنگاوێکی نوێ ٤٠٥
نامە نووسین بۆ پادشاو میرەکان ٤٠٧
١ـ نامە بۆ (نەجاشی) پادشای (حەبەشە) ٤٠٧
٢ـ نامە بۆ (مقوقس) پادشای (مصر) ٤١٠
٣ـ نامە بۆ (کیسرا) پادشای (فارسەکان) ٤١٢
٤ـ نامە بۆ (قەیسەر) پاشای (ڕۆمەکان) ٤١٣

٥ـ نامه بۆ (منذر)ی کوڕی (ساوی) ٤١٧
٦ـ نامه بۆ (هوذة)ی کوڕی (علی) سەرۆکی (یەمامە) ٤١٨
٧ـ نامه بۆ (حارث) کوڕی (أبی شمر)ی (غسانی) گەورەی (دیمەشق) ٤١٩
٨ـ نامه بۆ پادشای (عومان) ٤١٩

چالاکی سەربازیی پاش پەیمانی حودەیبیە

غەزای (غابە) یان غەزای (ذي القرد) ٤٢٣
غەزای (خەیبەر) و (وادی القری) ٤٢٥
هۆی غەزاکە ٤٢٥
دەرچوون بەرەو خەیبەر ٤٢٦
ژمارەی سوپای ئیسلامیی ٤٢٦
پەیوەندی کردنی دوورووان بە جولەکەوە ٤٢٧
ڕێگەی چوون بەرەو خەیبەر ٤٢٧
چەند ڕووداوێك لە ڕێگەدا ٤٢٨
سوپای ئیسلامیی بەرەو شوراکانی خەیبەر ٤٢٩
خۆسازدان بۆ شەڕو قەڵاکانی خەیبەر ٤٣٠
دەست پێکردنی شەڕو ڕزگار کرتنی قەڵای (ناعم) ٤٣١
ڕزگارکردنی قەڵای (صعب)ی کوڕی (معاذ) ٤٣٢
فەتح کردنی قەڵای (زبیر) ٤٣٣
فەتح کردنی (أبی) ٤٣٤
فەتح کردنی (نزار) ٤٣٤
فەتح کردنی بەشی دووەمی قەڵاکانی خەیبەر ٤٣٥
دانوستان ٤٣٥
کوشتنی (ابن أبی الحقیق) لەسەر پەیمانشکێنی ٤٣٦
دابەشکردنی دەستکەوتەکانی شەڕ ٤٣٧
گەڕانەوەی (جعفر)ی (کوڕی (أبي طالب) و نەشەریەکان ٤٣٨
مارەکردنی (صفیە) ٤٣٩
باسی مەڕە ژەهراوییەکە ٤٣٩
کۆڕاوانی هەردوولا لە شەڕەکانی خەیبەردا ٤٤٠
فەدەك ٤٤٠
(وادی القری) ٤٤١
تەیماء ٤٤٢
گەڕانەوە بۆ مەدینە ٤٤٢
سریەی (ابان)ی کوڕی (سعید) ٤٤٣

پاشماوەی سریە و غەزاکانی ساڵی حەوتەم

غەزای (ذات الرقاع) ٤٤٤
عومرەی قەزا کردنەوە ٤٤٩

جەنگی (مۆتة) ٤٥٢
هۆی جەنگەکە ٤٥٢
میرەکانی سوپاو راسپاردەی پێغەمبەر ﷺ بۆیان ٤٥٣
مانناوایی کردن لە سوپای ئیسلامیی و گریانی (ابن رواحه) ٤٥٣
بەجۆنە کەوتنی سوپای ئیسلامیی و لە پردا کەوتن بەسەر باریکی ترسناکدا ٤٥٤
نە نجومەنی راوێژکاریی (معان) ٤٥٤
سوپای ئیسلام بەرەو لای دوژمن دەجوڵێت ٤٥٥
سەرەتای جەنگ و کوژرانی بەدوای یەکدا هاتنی سەرکردەکان ٤٥٥
ئالاکە بەدستی شمشێریکی خوداوە ٤٥٦
کۆتایی جەنگەکە ٤٥٧
شەڕی پاشەکشە ٤٥٧
کوژراوانی هەردوولا ٤٥٨
کاریگەری جەنگەکە ٤٥٨
سریەی (ذات السلاسل) ٤٥٩
سریەی (ابی قتاده) بۆ (خضرة) ٤٦٠
غەزای فە تحی مەککە ٤٦١
هۆی غەزاکە ٤٦١
(ابو سفیان) دەچێ بۆ مەدینە بۆ تازەکردنەوەی سوڵحەکە ٤٦٣
خۆ سازدان بۆ غەزاکە و هەوڵی ناشکرانەکردنی ٤٦٦
سوپای ئیسلامیی بەرەو مەککە دەڕوات ٤٦٨
سوپای ئیسلامیی لە (مرالظهران) دادەبەزێ ٤٦٩
(ابو سفیان) لەبەردەم پێغەمبەری خوادا ﷺ ٤٦٩
سوپای ئیسلامیی (مر الظهران) بەجێدەهێڵێت بەرەو مەککە ٤٧١
قوربەیش لەناکاوا بەهاتنی سوپای ئیسلام دەزانێت ٤٧٣
سوپای ئیسلام دەگاتە (ذي طوی) ٤٧٤
سوپای ئیسلام دەڕواتە ناو مەککەوە ٤٧٤
پێغەمبەر ﷺ دەڕواتە مزگەوتی حەرام و لە بت پاکی دەکاتەوە ٤٧٥
پێغەمبەر ﷺ لە کابەدا نوێژ دەکات و لەبەردەم قوربەیشدا وتار دەخوێنێتەوە ٤٧٥
﴿ لَاتَثْرِبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ ﴾ ٤٧٦
کلیلی بەیت دەدرێتەوە بە خەلکەکەی ٤٧٦
(بیلال) لە سەربانی کابەی پیرۆز بانگ دەدات ٤٧٧
نوێژی سەرکەوتن یان نوێژی شوکرانە ٤٧٧
حەڵاڵ کردنی خوێنی چەند پیاوێکی تاوانبار ٤٧٨
موسوڵمان بوونی (صفوان)ی کوڕی (أمیه) و (فضالة)ی کوڕی (عمیر) ٤٧٩
وتارەکەی پێغەمبەر ﷺ لە رۆژی دوومەی فە تحدا ٤٨٠
خە مخواردنی ئەنساریەکان بۆ مانەوەی پێغەمبەر ﷺ لە مەککەدا ٤٨٠
بەیعەت وەرگرتن ٤٨١

مانەوەی لە مەککەداو کارکردنی تێیدا ٤٨٢
سریە و نێررواوەکان ٤٨٣

قۆناغی سێیەم

غەزای حونەین ٤٨٧
کەوتنە ڕێی دوژمن و دابەزینیان لە (أوطاس) ٤٨٧
شارەزایەکی جەنگ ڕای فەرماندەی گشتی پەسەند ناکات ٤٨٧
سیخوڕەکانی دوژمن ٤٨٨
چاودێرەکانی پێغەمبەر ﷺ ٤٨٨
پێغەمبەر ﷺ مەککە بەجێ دەهێڵێت و دەڕوات بۆ (حنین) ٤٨٩
تێرهاوێژان شاڵاوی ناکاو دەهێنن ٤٩٠
گەرانەوەی موسوڵمانەکان و گەرم بوونەوەی شەڕ ٤٩١
شکستهێنان و ڕووخانی دوژمن ٤٩١
دەستکەوتەکان ٤٩٢
غەزای (طائف) ٤٩٢
دابەشکردنی غەنیمەت لە (جعرانە) ٤٩٥
نەنسارەکان دەڕۆنە خزمەت پێغەمبەر ٤٩٦
هاتنەوەی وەفدی (هوازن) ٤٩٨
عومرە کردن و گەڕانەوە بۆ مەدینە ٥٠٠
ناردنی سریەکان دوای گەڕانەوە لە غەزای فەتحی مەککە ٥٠١
بڕوادان ٥٠١
سریەکان ٥٠٢
غەزای (تەبوک) لە ڕەجەبی ساڵی (٩) ی کۆچیدا ٥٠٧
هۆی غەزاکە ٥٠٧
هەواڵی خۆسازدانی ڕۆم و (غسان) یەکان ٥٠٨
هەواڵە تایبەتەکان لەبارەی خۆسازدانی ڕۆمەکان و غەسانەوە ٥٠٩
زیاتر بوونی مەترسی و هەڵوێستەکە ٥١٠
پێغەمبەر بڕیارێکی یەکلایی دەدات ٥١٠
ڕاگەیاندنی خۆسازدان بۆ شەڕی ڕۆم ٥١١
موسوڵمانەکان پێشبڕکێ دەکەن لە خۆ ئامادە کردندا ٥١١
سوپای نیسلام بەرەو تەبوک دەڕوات ٥١٢
سوپای نیسلام لەناو تەبوکدا ٥١٤
گەڕانەوە بۆ مەدینە ٥١٦
دواکەوتووەکان ٥١٧
ناسەواری غەزاکە ٥١٩
دابەزینی قورئان لەبارەی ناوەڕۆکی جەنگەکەوە ٥١٩
هەندێ لە ڕووداوە گرنگەکانی ئەو ساڵە ٥٢٠